Pezenhoffer Antal

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

IX. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

IX. kötet

2005

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte

A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 11 4

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
2521 Csolnok, Templom tér 3.
Tel./fax: 33/478-373, e-mail: szeifert@print-net.hu
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő
Nyomás: OOK-Press Nyomda,Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Irányelvek negyvennyolc megítélésében

Sokszor hazafias lelkük egész hevével tiltakoznak az ellen, hogy valaki a negyvennyolcas magyar szabadságharcot forradalomnak nevezze. Újabban a kommunista világnézetnek a magyar közvéleménybe való becsempészése miatt forradalmon valami dicsőt, nagyot, dicsekednivalót értenek ugyan, régebben azonban még a törvényes hatalom elleni lázadást, törvénytelenséget, tehát rosszat értettek rajta. Mivel pedig Magyarország nem az összmonarchia tartozéka, azaz egyik alkatrésze, hanem független és önálló ország volt akkor is, mikor még a Habsburgok uralma alá tartozott, nálunk negyvennyolcban nem belháború volt és nem a törvényes államhatalom ellen volt lázadás, nem a Habsburgok birodalmának egyik része kelt fel a másik ellen, hanem egy szabadságától jogtalanul s a törvény ellenére megfosztott ország folytatott harcot függetlenségéért a hatalom bitorlóival. Ez a harc tehát szerintük lényegében különbözött a forradalomtól.

Valóban, ha a kérdést ebből a nézőpontból tekintjük, minden magyarnak egyet kell értenie abban, hogy a negyvennyolcas szabadságharc nem forradalom volt. Világos, hogy hazája függetlenségéből egy magyar se engedhet s nem ismerheti el, hogy Magyarország függetlenségi harca Ausztria ellen a törvényes hatalom elleni lázadás volt. Ámde ennek ellenére is forradalomnak tekintheti a negyvennyolcas szabadságharcot az is, aki szabadságszerető s jó magyarnak vallja magát s Magyarország függetlensége alapján áll. Tagadhatatlan például – de erről a „forradalom" szó ellen tiltakozók teljesen megfeledkeznek –, hogy azok maguk, akik a szabadságharcot csinálták, Kossuth és társai is forradalomnak nevezték mozgalmukat. Petőfi is így harangozza be negyvennyolcat:

„Halaványul a gyáva szavamra... dalom
Viharodnak előjele, forradalom!"
(Petőfi Sándor: Forradalom
Pest, 1848. augusztus)

Azok, akik negyvennyolcat kirobbantották, forradalmat akartak s mozgalmukat forradalomnak nevezték, mert olvasmányaik és a kor szelleme alapján mindnyájan a forradalomért lelkesedtek. Világos, hogy negyvennyolccal kapcsolatban a „forradalom" szót nemcsak olyan értelemben lehet felfogni, amely ellen tiltakoznia kell a magyar önérzetnek. Negyvennyolc nem csupán egy jogilag mindig független nemzet küzdelme volt a tényleges függetlenségért elnyomója, egy idegen nemzet, az osztrák ellen, tehát kifelé, hanem egyúttal új eszmék, új intézmények kivívása is volt, azaz küzdelem a régi ellen befelé is: a magyar nemzet haladó elemeinek küzdelme a maradiak ellen. Negyvennyolcban nemcsak Ausztria ellen küzdöttek a magyar függetlenségért, hanem a nemesség előjogai, az elavult rendi alkotmány ellen is harcoltak a népképviseleti rendszerért és a törvény előtti egyelőségért, a jobbágyság felszabadításáért, a politikai és szólásszabadságért, a sajtószabadságért, a cenzúra ellen stb. Mindezekért akkor is lehetett és kellett volna küzdeni, ha Ausztriával nem lettünk volna közös háztartásban, vagy ha ez a közös háztartás egyenlőségi alapon folyt volna. Hiszen ugyanez időben minden európai országban folytak hasonló küzdelmek s ezek eredményeként mindegyik átment ezeken az átalakulásokon, tehát olyan országok is, amelyeknek szorosan vett függetlenségükért nem kellett harcot folytatniuk.

Ha tehát valaki negyvennyolcról mint forradalomról beszél, az nem szükségképpen azt jelenti, hogy az illető nem akar tudni Magyarország függetlenséghez való jogáról s hazánkat az összmonarchia alkatrészének tekinti, s ilyenként szerette volna meghagyni a jövőben is, hanem csak arra figyelmeztet, hogy nálunk negyvennyolcban a magyarság függetlenségi harcán kívül a régi rend ellen is folytattak harcot, új intézményekért is lelkesedtek és olyan elveket is tűztek zászlaikra, melyek egy egészen új világnézetet is képviseltek, tehát hogy negyvennyolc akkor is kitörhetett és ki is tört volna, ha teljesen önálló és független ország

lettünk volna, külön királlyal. A végső igazság tehát az, hogy negyvennyolc szabadságharc is volt, meg forradalom is, aszerint, hogy a kérdést ilyen vagy olyan szempontból nézzük.

Világos, hogy negyvennyolcban lehettek s voltak a valóságban is olyan magyarok, akik teljesen kifogástalan magyarok voltak, az ország függetlenségéért épp úgy lelkesedtek, mint a szabadságharc kirobbantói és irányítói, de negyvennyolcnak mégse lehettek hívei azért, mert a függetlenségi mozgalom forradalmi eszméit nem osztották; azok megvalósításától nem az ország javát várták, hanem romlását félték; illetve azon a véleményen voltak, hogy ezek az eszmék az országra több kárral járnak, mint haszonnal.

Még az a magyar nemes, aki azért volt ellene negyvennyolcnak, mert ragaszkodott nemesi kiváltságaihoz, az se nevezhető egyszerűen hazaárulónak. Még akkor se, ha negyvennyolcat nemcsak mint az ország függetlenségéért vívott harcot, hanem azon eszmék miatt is helyeselnünk kell, melyeket mint forradalom írt zászlajára. Ezek az eszmék ugyanis a nemesektől akkora áldozatokat követeltek, melyek önkéntes elfogadását legfeljebb egyes kivételesen nagy egyéniségektől várhatjuk, de tömegektől, egy egész társadalmi osztálytól soha.

Negyvennyolcban az a harc, melyet egyszerűsítés okából – vagy talán inkább kortesfogásból – egyszerűen csak a magyar szabadságért és függetlenségért folytatottnak mondtak, egyúttal egy olyan mozgalom is volt, mely a nem nemesek részére előnyöket hozott, míg a nemesek részére egyéni hátrányokkal járt. A városi polgár és a jobbágy, ha mellette volt, a maga érdekei mellett volt; ellenben a nemes, ha hozzá csatlakozott, a saját érdekei ellen küzdött. Azoktól tehát nem volt szükségképpen érdem, ha melléje álltak, sőt egyénileg egyszerű önzés is lehetett, ezektől viszont az önzetlenség egészen hősi fokát követelte.

Tudvalevő, hogy nemcsak Batthyány és Görgey, hanem Kossuth, Jókai, sőt állítólag még Petőfi is nemesember volt. Az ő részükről azonban, mert a mozgalomban vezető szerepet játszottak, s az egy Batthyányt kivéve egyébként is vagyontalan nemesek voltak, egyáltalán nem volt szükség hősies önzetlenségre ahhoz, hogy nemes létükre is a nemesség kiváltságainak eltörléséért harcoljanak. Hiszen ők annak ellenében, hogy nemesi kiváltságaikról lemondtak, illetve maguk segítették eltörölni őket, sokkal nagyobb egyéni ellenértéket kaptak: népszerűséget, hírnevet, dicsőséget, egy egész ország anyagi eszközeivel való rendelkezést és olyan közhatalmat, melyhez képest egy abszolutista uralkodóé semmi. Mi volt ehhez képest egy vagyontalan nemes kiváltsága? Semmi. Még Batthyányé, a dúsgazdag főnemesé is alig valami. Ők tehát nem mondtak le semmiről, illetve éppen nem ellenérték nélkül mondtak le arról, amiről lemondtak. Önzetlenségre tehát nem a szegény Petőfi, Kossuth, Jókai vagy Görgey, hanem még a jómódú Batthyány, Deák, felsőbüki Nagy, Bezerédi vagy a Perczelek részéről sem volt szükség, hanem csak azon nemesek részéről, akik a kiváltságaikról való lemondás ellenében nem kaptak népszerűséget, hírnevet, hatalmat.

Könnyű volt Kossuthnak lemondani „kiváltságairól", mikor ügyvédből és vagyontalan nemesből az egész ország kormányzója, sőt a nemzet körülrajongott és világhírnévre jutott vezére lett, akinek akaratát a gyakorlatban sem alkotmány, sem semmi nem korlátozta. Könnyű volt Görgeynek, aki a szabadságharc kitörésekor egyik idős nőrokonának gazdatisztje volt, de az idős hölgy anyagiassága és összeférhetetlensége miatt lehetetlenné vált már a helyzete s ezért még ebből az állásából is mennie kellett, lemondania nemlétező kiváltságairól, mely a szó szoros értelmében kimerült abban, hogy „Görgey"-ből „Görgei" lett, mikor ennek ellenében élet és halál ura lett (s e jogával ugyancsak sűrűn és könnyen élt is), legendás és híres hadvezér lett belőle, akinek neve ezáltal világhírűvé vált s még akkor is sokkal jobb dolga volt, mikor Világos után büntetésből Klagenfurtba volt internálva, mint akkor, mikor negyvennyolcban éppen lehetetlen helyzete miatt a szabadságharc szolgálatába állt.

Még az egyszerű országgyűlési követ is, aki az ilyenkor szokásos színészi pózok közepette nagy hangon bejelentette, hogy ezennel lemond nemesi jogairól, mert nem akar több lenni, mint akármelyik embertársa, megkapta mindjárt az ellenszolgáltatást is, hiszen egy-

szerre országos hírű ember lett belőle és nemes lelke és önzetlensége hangoztatásától, magasztalásától lett hangos az ország. Valószínű, hogy ezért is csinálta az egészet.

De a névtelen mágnások és nemesek serege, melynek ugyanerről le kellett mondania, mert semmit se tehetett ellene, csakugyan ingyen mondott le róla és semmit se kapott érte cserébe. Érthető hát, ha az átlag, a nemesek zöme, nem nagyon lelkesedett a törvény előtti egyenlőségért, s nagy igazságtalanság lenne rögtön megállapítani róluk az önzést, sőt a hazaárulást (a kivételek dicsérendő „önzetlenségével" és „lángoló hazafiságával" szemben), de akárcsak a nemzet és a haladás ügye iránti érzéketlenséget is. Az igazság az, hogy azok nem voltak hősök, ezek pedig nem voltak hazaárulók, hanem egyik is, másik is egyformán gyarló ember, sőt az előbbiek talán még gyarlóbbak, mint az utóbbiak. Ezeknek ugyanis csak az volt a hibájuk, hogy nem csináltak semmit, azok azonban népszerűséget hajhásztak s e gyarlóságuk kielégítésére még háborút, tehát tömeggyilkosságot is előidéztek hiúságukban, mely a mi esetünkben ráadásul hiábavaló tömeggyilkosság volt, mert hiszen ma már tudjuk, hogy leveréssel, sőt fegyverletétellel végződött.

De nem minden reformért, új intézményért, változásért küzdő mozgalmat nevezünk forradalomnak. Hogy egy mozgalmat annak nevezhessünk, az új eszméken kívül még az is szükséges, hogy ne csak új dolgokra törekedjék, hanem hévvel, erőszakosan, gyűlölettel, fergetegesen törekedjék rá; hogy kíméletlen és rohanva rohanó legyen; hogy eszközeiben ne válogasson, hogy gátlásai, lelkiismereti aggályai ne legyenek; hogy ha elméletben talán nem is hirdeti, de legalábbis gyakorlatban „a cél szentesíti az eszközt" elve alapján álljon; hogy ellentmondást ne tűrjön, de még tétovázást se; hogy ellenpártot ne tűrjön, sőt még semlegességet se; hogy türelmetlen, erőszakos, a pattanásig feszült közvéleményt teremtsen, olyant, mint amilyen égiháború előtt a légkör, és hogy éppúgy rombolás járjon nyomában, mint az égiháborúval.

Forradalmon olyan társadalmi mozgalmat értünk, mely útjában sok szemetet is felforgat éppúgy, mint a pusztító orkán. Minden forradalom erőszakosan, a meglevő törvényekkel mit sem törődve, sőt azokat egyenesen megvetve, a régi dühös elsöprésével hozza az újat, gyűlölettel dolgozik, eszközeiben nem válogat. Ezért kivétel nélkül minden forradalomnak az is ismertetőjele, hogy mindig egyházellenes. Legalábbis a katolikus Egyháznak még akkor is ellensége, ha egyébként nem vallásellenes.

Látni fogjuk majd, hogy negyvennyolcas szabadságharcunkban a forradalmaknak ezeket a tulajdonságait is tökéletesen megtaláljuk. Ebből azonban egyúttal már az is következik, hogy negyvennyolccal még annak se kellett szükségképpen egyetértenie, annál kevésbé érte lelkesednie, aki nemcsak nemzeti függetlenségi, hanem haladó, újító irányával is egyetértett. Ha ugyanis jó a cél, abból még egyáltalán nem következik, hogy az eszközök is jók, s ha egy mozgalommal nem értünk egyet, az még nem jelenti azt, hogy a célját is helytelenítjük. A megvalósítás módjának, az alkalmazott eszközöknek a helytelensége miatt még a jó célnak is ellene kell lennünk, ha erkölcsi és vallási alapokon állunk.

Ugyanazt a dolgot lehet törvényesen és törvénytelenül; okosan és oktalanul; erőszakosan és szelíden; lassú átmenettel, zökkenő nélkül, vagy fergetegesen; erkölcsös eszközökkel és erkölcstelenül, bűnös úton; lassú haladással vagy lökésszerűen, egy tollvonással megvalósítani. Ha tehát egy mozgalom céljával egyetértek, abból még egyáltalán nem következik, hogy magát a mozgalmat is helyeselhetem, annál kevésbé, hogy helyeselnem kell.

Csak amiatt, mert valaki negyvennyolcnak nem volt barátja, közönséges demagógia azzal vádolni, hogy Magyarország függetlenségének volt ellensége. Ebből még az se következik, hogy negyvennyolc szociális és haladó reformjait ellenezte. Lehet ugyanis, hogy csak azért volt ellene, mert szerinte az ország függetlensége vagy a szóban forgó reformokat olyan eszközökkel és olyan módon, mint negyvennyolc vezetői akarták, csak meghiúsítani, nem pedig kivívni lehetett. (Mivel a mozgalom fegyverletétellel végződött, be is bizonyosodott, hogy az illetőnek volt igaza.)

Hátha csak azért volt ellene, mert ismerte negyvennyolc vezetőit? Hátha csak azért tartotta kötelességének távol tartania magát a mozgalomtól, mert meggyőződése volt, hogy ezek az emberek az országot csak tönkretehetik, nem pedig felszabadítják? Nem lehet tagadni, hogy ez is lehetséges.

Véglegesen ítéletet tehát csak akkor mondhatunk, ha a szabadságharc történetét előbb alaposan megvizsgáljuk, szereplőit megismerjük, s csak akkor ítélhetjük meg, kinek volt igaza: az izgatóknak-e vagy a csillapítóknak; a résztvevőknek-e vagy a távolmaradóknak.

Ha tehát valaki ellensége negyvennyolcnak s elítéli ezt a mozgalmat, abból még egyáltalán nem következik, hogy ellensége azoknak az eszméknek is, melyekért negyvennyolc küzdött. Lehetséges ugyanis, hogy csak annak a módnak az ellensége, ahogyan negyvennyolc az eszméért harcolt. Katolikus ember például nem használhat forradalmi, tehát törvénytelen eszközöket (de okos ember se, mert mindig igaz marad a közmondás: lassan járj, tovább érsz) és ezért kivétel nélkül minden forradalmat el kell ítélnie. Nem vehet tehát részt még olyan mozgalomban se, mely forradalmi eszközökkel cserélne ki egy katolicizmus iránt rosszindulatú uralkodót egy jó katolikussal. Ilyen, a katolicizmus javára működő forradalom például nem is fordul elő a gyakorlatban, mert ha már valami forradalom, akkor már egyházellenes is, mert kíméletlenség, erőszak, vér, gyűlölet, gőg nem az Egyház, hanem a sátán ismertetőjelei.

Negyvennyolc is nemcsak Magyarország függetlenségéért, nemcsak a sajtószabadságért, nemcsak a jobbágyok felszabadításáért és a törvény előtti egyenlőségért küzdött, hanem az Egyház és a papság befolyásának háttérbe szorításáért is. Aki a papok ellen van, nem lehet a vallás mellett, mint ahogyan nem lehet az orvostudomány barátja, aki minden orvosra haragszik, mégpedig csak azért, mert orvos.

Negyvennyolc azt se tűrte, hogy az Egyház egyedül üdvözítőnek tartsa magát, pedig igaz csak az ilyen vallás lehet. Negyvennyolc tehát tulajdonképpen azt nem tűrte, hogy legyen olyan vallás, mely igaznak tartja magát. Ellene volt negyvennyolc a reverzálisoknak (pedig hát olyan vallás, mely igaznak tartja magát, kénytelen azt követelni, hogy minden gyereket benne neveljenek). Ellene volt a házasság felbonthatatlanságának, a pápaságnak, a jezsuitáknak, sőt általában a szerzetesi intézményeknek. Öntudatos és vallásilag is művelt katolikus tehát semmiképpen se lelkesülhetett negyvennyolcért, sőt – ha csak az Egyházat cserben nem akarta hagyni – kénytelen volt egyenesen ellensége lenni.

Aki tehát elkezd engem hazaárulózni azért, mert nem lelkesülök Kossuthért, azt figyelmeztetnem kell, hogy vagy fanatikus zsarnok, aki nem tűri, hogy valaki az övével ellenkező meggyőződésen lehessen, tehát vallásszabadságot se tűr, vagy pedig kezdetleges észjárású, logikátlan ember, aki nem képes észrevenni, hogy Kossuth nemcsak magyar szabadsághős volt, hanem katolikusellenes forradalmár is. Ha tehát valaki Kossuth ellen van, abból még nem következik, hogy a szabadsághősnek van ellene, nem pedig a forradalmárnak; nem következik, hogy azért beszél ellene, mert hazánkat függetlenné akarta tenni, nem pedig azért, mert katolikusellenessé.

Csak azért, mert Kossuth szabadsághős is volt, még nem vagyok köteles katolikusellenes és egyéb forradalmi eszméit is magamévá tenni. Sőt még ha eszméit is helyeselhetném, akkor se helyeselhetem azt a forradalmi módot és eszközöket, melyekkel egyébként helyes eszméit megvalósítani törekedett. Ez utóbbi esetben annál inkább nem támogathatom törekvéseiben, mert hiszen ha eszméi a katolicizmussal kapcsolatban tévesek voltak, az én meggyőződésem szerint hazánknak és népünknek is nagyon sokat ártott volna megvalósításukkal. Ezért végeredményben még tisztán hazafias szempontból is ellene kell lennem.

Ha tehát valaki látva negyvennyolc-ellenességemet, azon botránkozik, hogy akadhat a XX. században olyan ember, aki ellene van a törvény előtti egyenlőségnek vagy a közteherviselésnek, annak azt felelem, hogy negyvennyolc nemcsak törvény előtti egyenlőséget és jobbágyfelszabadítást akart, hanem például hittan nélküli iskolát is, s mikor ellene vagyok, nem az előbbi, hanem az utóbbi miatt vagyok ellene, mégpedig azért, mert nekem nemcsak a

köztehervisélés, hanem a vallás is fontos, mégpedig fontosabb, mint a köztehervisélés. (Ha van örök élet, akkor fontosabb is mindennél.)

Önnek – felelem neki – joga van ahhoz, hogy a vallást mellékesnek tartsa, nekem viszont jogom van ahhoz, hogy a vallást tartsam a legfontosabbnak. E jogomból pedig leglogikusabban következik, hogy az egyházellenes negyvennyolcnak ellene legyek. Ez nálam nem hazafiatlanság jele, hanem éppen ellenkezőleg, annak bizonyítéka, hogy hazámmal és népemmel törődöm, s így óvom olyan rossztól, mely meggyőződésem szerint jobban árt neki, mint amennyit a szabadság és a függetlenség használ.

De egyébként is az, hogy valaki negyvennyolcnak ellene volt, az még egyáltalán nem bizonyítéka annak, hogy Magyarország függetlenségének volt vagy van ellene. Mikor ugyanis valamely kérdésben állást foglalunk, nemcsak azt kell néznünk, mit hirdet valaki, hanem azt a módot is, mellyel azt, amit hirdet, el akarja érni és az eszközöket is, melyeket célja elérésére használ.

Aki negyvennyolcban Kossuth pártján állt, az Magyarország függetlenségét azonnal akarta; aki Kossuth-ellenes volt, az fokozatosan és lassú haladással akarta. Az egyik az alattvalói hűség megszegésével, lázadással akarta, a másik alkotmányos, törvényes eszközökkel. Az egyik vad, fergeteges erőszakkal, fegyverrel, háborúval, tehát tömeggyilkossággal kívánta elérni, a másik békés eszközökkel. Azt hiszem, nemigen lehet azon vitatkozni, melyik jobb, de különösen nem azoknak, akik állandóan azt kifogásolják, miért engedi meg az Egyház a háborút. (Látjuk, hogy nem engedte meg, de azok, akik az Egyháznál jobbaknak tartják magukat, a 48-as háborút megengedték, sőt izgattak mellette.)

De negyvennyolcban az eredmény (a világosi fegyverletétel, a kudarc) is megmutatta, hogy a kettő közül melyik vélemény volt az okos, s ha már tudjuk, hogy azok voltak az ostobák, akik kinevezték magukat hazafiaknak, ezt nem lehet elintézni vagy eltussolni azzal, hogy ezeknek a nemzet elleni bűne helyett (mert ha valaki ostobasága ellenére is a nemzet vezéréül tolja fel magát, az bűn is már, nemcsak ostobaság) Haynau kegyetlenségén botránkozunk.

Nemcsak azt kell tehát nézni, mit hirdet a „hazafi", hanem azt is, hogyan akarja elérni azt, amit hirdet. Sőt ez utóbbi még sokkal fontosabb az előbbinél, mert az csak elmélet, ez pedig a gyakorlat. Az csak ígéret s ígérni könnyű, s mást, mint szépet és jót ígérni nem is lehet, annál nehezebb azonban valósággá is tenni azt, amit ígérünk és hirdetünk. Negyvennyolcban tehát még nem tudták, de ma már rég megtanulták az emberek, hogy a reklámra, a propagandára, az ígéretekre ne sokat adjanak, hanem egyedül csak az eredményt nézzék. Ma már tudjuk, hogy negyvennyolc eredménye Világos és Arad volt. Annál gyermekesebb tehát, ha még mindig vannak magyar emberek, akik megbotránkoznak azon, ha valaki negyvennyolcért nem lelkesedett vagy nem lelkesedik.

De lehetett volna Kossuth és vele negyvennyolc mégoly hazafias és hazafias céljai elérésében mégolyan okos és eredményes, ha meggyőződéses katolikus vagyok – s ha vallásszabadság van, talán nem vonja senki kétségbe azt a jogomat, hogy meggyőződéses katolikus lehessek? –, akkor már ellensége kell legyek tisztán csak azért is, mert katolikusellenes volt. (Ennek bizonyítására a bizonyítékok tömkelegét hozom hamarosan.)

Részemre ugyanis ez a legfontosabb, s hazámat és népemet is csak katolikus meggyőződésem keretében és szemszögéből nézve szerethetem s szolgálhatom. Szerintem azok a magyar nép legveszedelmesebb ellenségei, akik a katolicizmusát gyöngítik, s azok egyedüli jóbarátai, akik erősítik. Aki engem ebben a legszentebb meggyőződésemből folyó állásfoglalásomban hazafias szólamaival terrorizálni akar, éppen a tőle olyan szentnek tartott negyvennyolcas eszméket: a vallásszabadságot, a meggyőződés szabadságát, a véleményszabadságot, a sajtószabadságot és a szólásszabadságot tiporja lábbal.

Mindenkinek joga van ahhoz, hogy a maga meggyőződése szerint szolgálja hazáját. A negyvennyolcasok a maguk katolikusellenes meggyőződése szerint szolgálták, én és társaim

a magunk, a katolicizmusért élő-haló meggyőződése szerint. Senki, de a negyvennyolcasok elsősorban nem kívánhatják tőlem, hogy hazámat én ne a magam, hanem az ő meggyőződésük szerint szolgáljam.

Negyvennyolcas szabadságharcunkban három elemet különböztethetünk meg: Először a nemzet függetlenségéért való harcot, másodszor a haladó és szociális részt, és végül az egyházellenes elemet. Nem lehet tehát a kérdést olyan egyszerűen elintézni, mint eddig elintézték, mikor egyszerűen csak azt kérdezték: magyar vagy-e vagy osztrák. Ha magyar, kötelességed a magyarokhoz húzni és hazád függetlenségéért harcolni. (De még ekkor is mondhatnánk, hogy hazánk függetlenségét akkor se kötelességünk olyan módon és eszközökkel elérni, ahogyan a negyvennyolcasok gondolták jónak.) Ha nem érzed magad magyarnak, semmiházi hazaáruló vagy, akinek ebben a hazában és e nép körében nincs helye.

Nem lehet ilyen egyszerűen elintézni a dolgot, mert ebben a negyvennyolcas küzdelemben nemcsak nemzeti függetlenségről, hanem még sok mindenről volt szó. Még akkor se volna tehát köteles egyetérteni vele minden magyar, ha nem éppen negyvennyolc írta volna zászlajára a nemzetin kívül az egyéni szabadságot is. Ha a negyvennyolcasok egyházellenesek voltak és nekik szabad volt egyházellenesnek lenniük, abból még nem következik, hogy csak azért, mert mint ők, én is magyar vagyok, velük együtt nekem is kötelességem egyházellenesnek lennem. Éppen ellenkezőleg, az következik, hogy nekem is szabad, sőt kell a magam meggyőződése szerint szolgálnom a hazámat, tehát szabad, sőt – ha a meggyőződésem így kívánja – kell is egyháziasnak lennem.

Sőt éppen én tehetek nekik szemrehányást a nemzet nevében, hogy ha ők annyira egyedül csak a nemzetet nézték, miért írták zászlajukra a nemzeti függetlenségen kívül még olyan, a nemzeti függetlenségtől teljesen független eszméket is, melyek miatt a nemzet katolikus többsége nem csatlakozhatott hozzájuk, mert katolikus vallási meggyőződése éppen az ellenkezőt írta neki elő? Ezzel ugyanis ők maguk voltak azok, akik lehetetlenné tették, hogy minden magyar, tehát az is, aki nemcsak anyakönyvben, hanem szívében is katolikus és vallási műveltsége is van, csatlakozhassék ahhoz a küzdelemhez, melyben magyar és magyar között nem lett volna szabad különbségnek lennie.

Ami negyvennyolcnak a szociális és haladó eszméit illeti, a negyvennyolcasoktól nem vehetjük rossz néven, hogy a nemzeti függetlenség mellé egyúttal ezek megvalósítását is céljaik közé vették, hiszen joggal gondoltak arra, hogy ezek megvalósításával is nemzeti célokat szolgálnak. Ezt ők éppoly joggal mondhatták, mint amilyen joggal mi mondtuk az imént, hogy a meggyőződéses katolikus a katolikus elvek védelmével is nemzetét szolgálja. Jobbágyfelszabadítást, köztehervisélést, törvény előtti egyenlőséget annak ellenére is követelhettek, hogy tudniuk kellett, hogy emiatt a nemesség általában nem nagyon támogathatja törekvéseiket, tehát ezzel a nemzeti egyetértést s így függetlenségének kivívását is nehezítik.

Igazságtalanok voltak azonban akkor, mikor az ilyen „reakciós” nemeseket megtették hazaáruló gonosztevőknek és féktelenül izgattak ellenük. Ez ugyanis a nemesek részéről csak gyarlóság volt, nem pedig gonosztett. Eszmékért áldozatokra csak egyes kivételes egyéniségek képesek, nem pedig egész testületek vagy társadalmi osztályok. A nemességnek ezt az ellenszegülését, vagy mondjuk talán inkább azt, hogy lanyhaságát, annál kevésbé vehetjük hazaárulásnak, mert hiszen az imént mutattunk rá, hogy ha valaki nem volt negyvennyolc híve, az még nem jelenti azt, hogy a nemzet függetlenségének se volt híve.

A nemzet függetlenségét nemcsak fegyverrel, forradalommal, erőszakkal, hanem törvényes eszközökkel és lassú, fokozatos haladással is ki lehet vívni, sőt ha nem vagyunk a tömeggyilkosságok megengedettségének és „a cél szentesíti az eszközt” elvének hívei, akkor azt kell mondanunk, hogy nemzeti függetlenséget csakis így szabad kivívni, mint ahogyan mi is így vívtunk ki, mert függetlenségünket és a szociális és haladó vívmányokat nem negyvennyolcnak köszönjük (annak csak Haynaut és az aradi kivégzéseket „köszönhetjük”), hanem hatvanhétnek, illetve a Bach-kornak, mert ez valósította meg a köztehervisélést is és a tör-

vény előtti egyenlőséget is és ez szabadította fel a jobbágyokat is és fizette meg helyette a magyar nemességnek az állami kártalanítást is.

Mivel nemzeti függetlenséget nemcsak fegyveres erőszakkal és háborúval lehet kivívni, hanem lassú, de szívós munkával és hosszabb ideig tartó céltudatos erőfeszítéssel is, negyvennyolcnak még szorosan vett nemzeti függetlenségi, tehát hazafias elemét is kritika alá kell vennünk. Tekintettel pedig arra, hogy ez a fegyveres szabadságharc a nemzetre ráadásul még kudarccal is végződött, még azt is vizsgálat alá kell vennünk, nem bűnösök-e ebben azok, akik kirobbantották, s nem azért léptek-e csak a forradalmi útra és ennek következtében a fegyveres megoldásra, mert hiúságuk, népszerűségvágyuk és szenvedélyeik rabjai voltak és ezért minél gyorsabban akartak érvényesülni, nem pedig a nemzet igazi szeretete vezette őket.

Így aztán még azt is könnyen lehetségesnek kell mondanunk, hogy még az se volt hazafiatlanság, hanem éppen ellenkezőleg: a legnemesebb értelemben vett hazaszeretet, ha valaki még mint szabadságharcnak is ellene volt negyvennyolcnak. Ezt kell mondanunk, ha az illető azon elhibázott és erkölcsileg is megengedhetetlen módszer miatt volt ellene, melyet a mozgalom kirobbantói és vezetői alkalmaztak, és ha azon önző dicsőségvágy, szereplési viszketegség, nagyravágyás, hiúság és népszerűségimádat miatt, ami őket forradalmárokká tette. A szomorú vég, a mozgalom teljes kudarca hamarosan be is bizonyította, hogy még ebben is a 48-elleneseknek volt igazuk.

A következőkben tehát nézzük meg sorra, csakugyan egyházellenes volt-e a mi negyvennyolcas hazafias mozgalmunk; igaz-e, hogy emiatt valóban nem csatlakozhatott hozzá s ma se rokonszenvezhet vele vallásilag is művelt, meggyőződéses katolikus?

Ennek vizsgálat alá való vevése annál fontosabb, mert a magyar közvélemény az ügynek erről az oldaláról alig hallott valaha. A negyvennyolcasoknak ugyanis éppen az volt a legjellegzetesebb propagandafogásuk, hogy a mozgalom hazafias részét hangsúlyozták s féltékenyen vigyáztak rá, sőt forradalmi terrorral akadályozták meg mindazt, ami e szent célt háttérbe szoríthatta vagy elhomályosíthatta volna. Nem tűrték s még ma se tűrik, hogy valaki a haza ügyén kívül mást, például vallási kérdést is tekintetbe vegyen, legalábbis „dicső" szabadságharccal kapcsolatban nem.

Pedig hát ez az eljárás már egymaga bizonyítja, amit állítunk: negyvennyolc katolikusellenességét. A katolikuson kívül ugyanis minden más vallás csak az érzelem, kedély vagy hangulat dolga, meg a családi hagyományok tartozéka. Ezeket tehát tényleg logikus a haza náluk sokkal fontosabb dolgaival szemben háttérbe szorítani. A katolikus Egyház tanai szerint azonban (de egyedül csak szerinte) a katolikus vallás elsősorban nem érzelem, hangulat vagy családi tradíció, hanem örök és megmásíthatatlan vallási igazság is és elsősorban az. Minden vallás között tehát egyedül csak neki van létjoga, tőle függ örök boldogságunk, ezért egyedül üdvözítő, változhatatlan, örök, megmásíthatatlan és előbbre való a földön minden más dolognál.

A negyvennyolcas szellem azonban nem ismer el s nem tűr meg a hazánál előbbre való, sőt akár csak vele egyenrangú tényezőt. Szerinte csak annak a vallásnak van létjoga, amely csak a haza alázatos kiszolgálójának tekinti magát, amely elismeri, hogy ő a hazaszeretetnél sokkal alsóbbrendű dolgot képvisel s ezért annak érdekei előtt hajlandó alázatosan elnémulni. Ez az eredmény azonban annak elismerése, hogy a vallás nem az értelem, hanem az érzelmek dolga; nem igazság, hanem csak többé-kevésbé megmagyarázhatatlan kedélyszükséglet; a másvilágban és általában a természetfölöttiségben való hit nem biztos igazság, hanem csak megmagyarázhatatlan, tudományosan nem bizonyítható sejtelem.

Világos, hogy a katolicizmus ilyen világnézettel szükségképpen éles ellentétben áll, s ellene élethalálharcot folytat (hogy ennek a harcnak alig láttuk eddig valami nyomát, mutatja, milyen jelentéktelen tényező volt eddig közéletünkben a katolicizmus). A katolikus magyarnak olyan vallása van, mely mindennél, tehát még a hazánál is előbbre való, mert hiszen

igazság, mégpedig nem is csak földi, hanem egész örökkévaló életünket irányító igazság, melyhez mindennek, tehát még a hazának is igazodnia kell, mert az igazságnál semmi más nem lehet előbbre való, s a haza sorsa is tőle függ. Az igazságért, tehát a katolicizmusért mindenkinek élnie-halnia kell. A magyar nemzetnek és a magyar hazának is élni-halnia kell érte, s jaj neki, ha nem veszi tudomásul, ha nem igazodik szerinte, ha vele ellenkező utakon keresi boldogulását.

Az igazság még a magyar szabadságnál és függetlenségnél is előbbre való. Ha az igazságot eláruljuk, vele a magyar hazát is tönkretesszük. Ha az igazsággal szembeszegülve szerzünk számára boldogulást, ez csak álboldogulás lehet, csalóka és csak átmeneti, egészen rövid időtartamú lehet (az igazság örökkévalóságához képest ez az „egészen rövid" idő lehet 50-100 év is), s hamarosan következik a bűnhődés, a bűn következménye. Hazánkkal és honfitársainkkal akkor tehetjük a legnagyobb jót, ha ezzel az igazsággal megismertetjük és a vele járó erkölcsi követelményeket nemzetünk életében valósággá tesszük. Ez a magyarság életében sokkal fontosabb és sorsdöntőbb dolog, mint a nemzeti függetlenség, gazdasági jólét, népműveltség, a nemzeti nyelv és irodalom virágzása vagy akár valamennyi együttvéve.

Meggyőződéses katolikus embernek tehát negyvennyolcat, ha egyházellenes irányzatú volt, még akkor is el kell ítélnie és a nemzetre káros mozgalomnak kell tekintenie, ha haladó és szociális eszméi valóban helyesek és üdvösek voltak, s még akkor is, ha nemcsak üdvös eszméi lettek volna (mert ezek magukban véve még édeskeveset számítanak), hanem maradéktalanul meg is valósította volna őket, tehát ha függetlenségre törekvése nem Világosnál, hanem valami dicső győzelemben végződött volna, s ha a sikert nem a vezetők hiúsága és szereplésvágya, hanem önfeláldozó hazaszeretete hozta volna létre erkölcsileg is megengedhető eszközökkel, nem pedig háború, tehát tömeggyilkosságok árán és gyűlölettől tajtékozva vívta volna ki.

De negyvennyolccal szembehelyezkedni – éppen a negyvennyolcas eszmék alapján – tisztán a vallásszabadság elve és a véleményszabadság alapján is joga van mindenkinek. A vallás- és véleményszabadság ugyanis bizonyára nem azt jelenti, hogy csak olyan vallásban való „szabad" hívésre van jogom, amelyben tulajdonképpen már nem is kell vagy nem is lehet hinnem, mert hiszen az igazsághoz, mely sose az érzelem, hanem mindig az ész dolga, mely ellentmondást sose tűr, mely mindennél előbbre való, örök és változatlan, semmi köze sincs, mert hiszen nem más, mint sejtelem, változó hangulat, gyermekkori élmények, családi tradíciók és koporsócifraságok szinte emberként változó keveréke.

Szép kis vallásszabadság lenne az, mely hitemet kizárja a valóság, a komolyság és a logika világából, s megszabja, hogy csak sejtelemvallásban, hangulatvallásban, megmagyarázhatatlan, elmosódó vallásban; olyan vallásban, mellyel a tudomány már leszámolt; olyan vallásban, mely a hazám szolgája és alázatos kiszolgálója, hihetek, de olyan vallásban, mely igazságnak tartja magát, s ezt olyan komolyan veszi, hogy ennek logikus következményeit is levonja s olyan jogokat is követel magának, melyek az igazsággal együtt járnak; olyan vallásban, mely nemzetek feletti, változtathatatlan, örök és egyedül üdvözítő; mely a hazánál is előbbre való s azt állítja, hogy nem ő szorul a hazára, hanem a haza szorul őrá, ne merjek hinni, mert erre már nincs szabadságom.

A vallásszabadság elve bizonyára nem azt jelenti, hogy csak olyan vallásban szabad hinnem, mely alázatosan elismeri a hazánál való alsóbbrendűségét s melynek egyedüli rendeltetése az, hogy alázatosan kiszolgálja az államot akkor is, ha diktátor vezeti, akkor is, ha forradalmárok, sőt akkor is, ha harcos istentelenek, azaz csak olyan vallásban, melynek vezetői is csak olyanok, mint az államéi, s igazi céljuk önmaguk szolgálata és érvényesülése. Az ilyen vallás a propagandaügyi minisztérium egy alosztálya, mely a hazafiság erényének neve alatt szállítja a tömegeket a kormánynak, az államhatalom mindenkori birtokosainak.

Vajon előbbre való-e a haza az egyszeregynél, s vajon hazaszeretetnek, nem pedig inkább megkergülésnek vagy szélhámosságnak kell-e neveznünk azt a lángoló honszerelmet,

mely az imádott haza kedvéért és érdekében még az egyszeregyet is meghamisítja? Ellenkezhet-e hát a helyes hazaszeretettel az, ha én olyan vallásban hiszek, mely igazságvoltának tudatában van, ezért úgy viselkedik, ahogyan az igazság szokott, tehát a haza felett állónak tartja magát; mely nemzetek feletti, meg nem alkuvó, kérlelhetetlen, változatlan és örök?

Éppen ellenkezőleg, nem éppen ilyen vallásra van-e szüksége a hazának? Nem egyedül csak ezt kellene-e támogatnia minden rendelkezésére álló erejével és lehetőségével s más vallást szabad volna-e még csak megengednie is, ha csak nem kénytelenségből?

Mi haszna van a hazának az olyan vallásból, mely van, de azért még sincs; melynek igazságigényei nincsenek; mely nem logikus; mely minden ellenkező nézettel összeegyeztethető, s mely, ha szóval esetleg igazságnak mondja is magát, viselkedésével maga cáfolja meg, amit mond?

Nem abból a vallásból van tehát haszna a hazának, mely a hazát, illetve a hatalom mindenkori birtokosait, mindig alázatosan kiszolgálja, hanem abból, mely vezet és irányít, erkölcsi követelményekkel áll elő s ezek végrehajtását megköveteli a tömegektől is és a hatalom birtokosaitól is, s ezt joggal teheti is, mert úgy viselkedik s mindig úgy viselkedett, mint akinek ezek az elvek szentek, megmásíthatatlanok és örök érvényűek? Így azonban csak olyan vallás viselkedhet, mely a haza felett áll, mely többnek tartja magát még a hazánál is.

Azzal, hogy a magyarokat hamis egyszeregyre tanítom, vagy hogy az elektromos vezetéket szigetelő nélkül fogatom meg velük, se az egyszeregynek nem ártottam, se az elektromosság törvényeit nem változtattam meg, de igenis ártottam vele honfitársaimnak. Az igazság ugyanis, ha van, szükségképpen van, s hazaszeretettel se lehet rajta változtatni. (Ha tehát mégis megpróbálom, nem hazaszeretet, hanem hazagyűlölet az, amit teszek.) Okosabbat és a hazámra üdvösebbet nem tehetek tehát, mint hogy az igazságot tudomásul veszem és a honfitársaimmal is tudomásul vétetem.

A vallás is ilyen, ha igazság. Ha azonban a vallás igazság, akkor legelőször is kétségtelen, hogy csak egyféle lehet. Ha tehát látom, hogy valamelyik egyedül üdvözítőnek mondja magát, akkor nem felrobbanok miatta a dühtől s követelem, hogy irtsák ki az országból s ne engedjék, hogy a többi vallás követőit ingerelje vagy megszégyenítse, hanem tiszteletre gerjedek iránta s méltónak találom arra, hogy elkezdjem tanulmányozni.

Ha valaki nem ismer igazságvallást, sőt azt se hiszi el, hogy ilyen lehetséges, annál kevésbé, hogy a valóságban is van, azt annak is el kell ismernie, hogy ha létezik ilyen vallás, annak valóban úgy kell viselkednie, ahogyan a katolikus Egyház viselkedik; annak a vallásnak csakugyan olyan jogai vannak, mint amilyeneket a katolikus Egyház követel magának; akkor az a vallás csakugyan előbbre való a hazánál; akkor nem neki kell alkalmazkodnia a hazához (illetve a haza mindenkori vezetőihez), hanem a hazának őhozzá.

Az is bizonyára vitathatatlan, hogy a vallásszabadság elvéből nem az következik, hogy minden vallás követése megengedett és szabad, csak azé nem, mely igazságnak s így egyedül üdvözítőnek tartja magát, mely ennek megfelelően is viselkedik és az ezen állításából következő jogokat is követeli magának. Ha ebben állna a vallásszabadság, akkor éppen a vallásszabadság lenne a vallás halálos ellensége és zsarnoka, mert hiszen kétségtelen, hogy a vallás nevet tulajdonképpen csak ez az igazságvallás érdemli meg. Aki minden vallást megbecsül és szeret, csak azt a vallást nem tűri, mely erőszakos és egyedül üdvözítőnek tartja magát, az mindent szeret és tűr, csak a tulajdonképpeni vallást nem. De ha így tesz, akkor legyen legalább annyi logikája vagy őszintesége, hogy ne emlegessen vallásszabadságot s ne hirdesse magát annak hívének.

Ha negyvennyolc őszinte akart volna lenni, akkor nem vallásszabadságot kellett volna törvénybe iktatnia, hanem katolikusgyűlöletét, illetve a Róma, a jezsuitizmus, a klerikalizmus, az ultramontanizmus (pápapártiság) és a vakbuzgóság elleni gyűlöletét, s kimondania, hogy az a vallásszabadság, melyet ő törvénybe iktat, Magyarország lakossága kétharmad részének vallására nem vonatkozik: minden vallásúnak szabad lenni, de római katolikusnak

nem, legfeljebb a Rómával és a jezsuitákkal közösséget nem vállaló nemzeti katolicizmus, mely természetesen fából vaskarika, mert semmiképpen se katolikus.

Azonban negyvennyolc nem ezt iktatta törvénybe, hanem a vallásszabadságot. A magyar állam (és minden művelt állam) törvényei szerint tehát minden katolikus magyarnak joga volt és joga van, sőt vallási kötelessége is negyvennyolc irányában ellenséges indulattal viseltetni, ha negyvennyolc szelleme a katolikus Egyházzal és a katolikus világnézettel ellenséges volt.

Lássuk tehát először: ellensége volt-e e leghíresebb szabadságharcunk a katolikus vallásnak, világnézetnek és életfelfogásnak. (Ez történik a kötet első felében.) Azután vegyük vizsgálat alá 48-at, mint szociális forradalmat és haladó mozgalmat. (Erre szánjuk a kötet második felét.) Végül vizsgáljuk meg és ítéljük meg, mint magyar függetlenségi harcot, melynek a következő kötetet teljes egészében szenteljük.

Az egyházellenes negyvennyolc

A szabadságharc vallási oldala

Ismételten rámutattunk, hogy a francia forradalmat megelőző, ún. felvilágosultság kora és irodalma mennyire pap- és egyházellenes volt. Minden vallást lenézett ugyan, de míg a többit csak lenézte s nem törődött vele, sőt a protestantizmust katolikusellenessége miatt még becsülte is, addig a katolicizmust ádázul gyűlölte és fő ellenségének tartotta. Őt tekintette azon babona és sötétség képviselőjének, melynek a néptömegek lelkéből való kiirtását fő kötelességének tartotta. Mivel a protestantizmus és a zsidóság is a katolicizmus ellenfelei voltak, ezeket bizonyos szempontból egyenesen fegyvertársainak tekintette. Egyébként is a szabadság lévén a jelszava, a katolikus Egyház dogmáit, lelki kényszerét és egyedül üdvözítő voltát nem szenvedhette. Az nem zavarta, hogy ő a maga bölcseletét és jelszavait éppoly egyedül üdvözítőnek tartotta, de az se, hogy az a vallás, mely magát igaznak vallja, nem is viselkedhet másként, mint ahogyan a katolicizmus viselkedett. A katolicizmusnak tehát tulajdonképpen nem is volt más bűne, mint csak ez, de hát őket éppen az bosszantotta, hogy ma, a felvilágosult XVIII. században, még mindig van olyan vallás, mely magát igazságnak meri hirdetni.

A „felvilágosultság" korára következő francia forradalom már egyenesen a végletekig vitte az istentelenséget (tehát nyíltan kimutatta, hogy a katolicizmust csakugyan azért gyűlölte, mert tulajdonképpen egyedül képviselte már a vallást), hiszen még a hetedik napi munkaszünetet is eltörölte és az ész istenségét emelte oltárra. Világos, hogy ez a véglet nem sokáig tartott, de utána is csak a túlzást hatálytalanították, de a lényeg: a hitközöny, a katolicizmus és a papság (természetesen csak a katolikus papság) elleni ellenszenv változatlanul megmaradt továbbra is.

A francia forradalomnak a „reakciós" hatalmakon való győzelme és még inkább az a nagy erő és dicsőség, melyet a francia népnek Napóleon lángelméje hozott, előtérbe tolta és felfokozta a francia nemzeti érzést, felfokozta a nemzeti önérzetet. Mivel pedig a forradalmi eszmék Franciaországból csak évtizedek múlva jutottak el a szomszédos és távolabbi országokba, illetve idő kellett hozzá, hogy azok társadalmát is átjárja és meghódítsa, ezek a forradalmi eszmék itt már mint nemzeti forradalmak, nemzeti szabadságharcok nyilvánultak meg s fő jellegzetességük már nem is az istentelenség, s elsősorban nem is a haladás vagy a szociális vívmányok, hanem a hazafias lángolás és a nemzeti függetlenségre való törekvés volt.

A forradalmi eszme eredeti lényeges elemei: a hitközöny és a vallási szabadelvűség, úgyszintén a jobbágyfelszabadítás, a törvény előtti egyenlőség, népképviselet és köztehervíselés eszméje tovább is alkatrészei maradtak, éppen csak az első helyet engedték át a nemzeti eszmének.

A hazafias lelkesedésen kívül a haladás, az egyenlőség és az alul lévő, az „elnyomott" társadalmi osztályok felemelkedésének hirdetése alkalmas volt arra, hogy eszmei tartalmat kapjon a mozgalom és a társadalom nemesebb elemeit is megnyerje magának. Ezt azzal is megkönnyítette, hogy nem vallástalannak, hanem csak katolikusellenesnek mondta magát, sőt még annak se, mert hiszen nem a katolicizmus, hanem csak Róma, a papuralom, a klerikalizmus, a bigottság, a babona, a sötétség, a jezsuitizmus és az ultramontanizmus ellen mennydörgött.

Azt mondta, nem a hit, hanem a vakhit ellen van. Nem a vallásosságot ostorozta (ezt sokszor egyenesen magasztalta), hanem csak a vallási erőszakot. Csak azt nem tűrte, hogy az egyik vallás követői elnyomhassák a másik követőit, és hogy vallási, tehát meggyőződésből folyó okok miatt valakit üldözhessenek. (Pedig hát vallási üldözésről akkor (a XIX. században) már nem lehetett szó. Meggyőződésről pedig legfeljebb katolikusoknál. Zsidóknál és protestánsoknál legfeljebb csak az ősökhöz és a családhoz való ragaszkodásról, no meg az egyedül üdvözítő, tehát az igazság követelményével fellépő vallás ádáz gyűlöletéről.)

Ki ne lelkesedett volna ilyen tanokért? Az pedig csak természetes, hogy még a műveltek közül se vette észre száz közül talán egy se, hogy ezek az elvek tulajdonképpen azt jelentik, hogy csak az olyan vallás részére van türelem, mely már lemondott arról, hogy ő igaz, tehát szükséges, hogy csak az olyan vallás megengedett, mely már aláírta a vallások haszontalan voltát, tehát a maga halálos ítéletét? Szükség van-e ugyanis olyan vallásra, melyről magunk is elismerjük, hogy nem igaz, vagy amelyet illetően senki se kíváncsi arra, igaz-e vagy nem? Amelyik vallás ugyanis elismeri, hogy igaz ugyan, hogy ő mást tanít, mint a másik vallás, de azért ez a másik vallás is éppoly jó és hasznos, mint ő, az már azt is elismerte, hogy megelégszik a népszokások és tradíciók világával, s olyan nagy igényei, hogy tanításait komolyan vegyék és igazságnak tartsák, nincsenek.

A XIX. század nemzeti forradalmainak vallásszabadsága tehát csak az ilyen kisigényű vallásokra szorítkozott. Ezeket nemcsak nem korlátozta, hanem szinte mesterségesen tenyésztette. A felvilágosultság jelének tekintette, ha egy államban, városban vagy faluban minél többféle vallás, minél többféle templom van, mert ebben a lakosok vallási türelmét, tehát felvilágosultságát és haladó voltát látta. Pedig hát minél többféle egyformán tiszteletreméltó, egymással egyenrangú vallás létezik ugyanazon helyen, annál jobban világossá válik, hogy vallási igazság nincs. Nem vallásszabadság volt ez tehát, hanem a vallás lejáratására, igazság jellegéből való kivetkőztetésére való szabadság.

Hogy csakugyan csak erről volt szó, semmi másról, mutatja az is, hogy ezzel szemben az egyetlen vallást, mely azt merte mondani, hogy ő igaz, a katolicizmust, nem szenvedhette a XIX. század nemzeti állama. Nem szenvedhette, mert ha a katolicizmus azt mondta magáról, hogy igaz, akkor már azt is kellett mondania, hogy egyedül igaz, tehát egyedül üdvözítő, mindenki számára egyformán szükséges, legalábbis elméletben minden más vallással egyszer s mindenkorra hadilábon álló, tőlük lényegileg különböző s így velük egy sorba semmiképpen se kényszeríthető.

Mivel azonban ezt a vallást, mely többnyire éppen a lakosság többségét, sőt éppen teljes egészét foglalta magába, nyíltan üldözni nem lehetett (hiszen a vallásszabadság oly szentnek tartott elve alapján még az egészen új és egészen kis elterjedésű vallásokat se lehetett), azt, amit üldöztek, elnevezték klerikalizmusnak, ultramontanizmusnak, jezsuitizmusnak, vakhitnek, babonának vagy egyszerűen csak „Róma" néven emlegették, mintha mindez nem lenne azonos a katolicizmussal, s úgy üldözték s uszítottak ellene, mint a haladás ellensége ellen, a megkövesedett középkor egy ma már rég meghaladott világból ittmaradt, tisztán csak a papság uralomvágyát szolgáló, de a tömegek elmaradottsága miatt még mindig rendkívül veszedelmes intézmény ellen.

Nem lehet észre nem venni, hogy a XIX. század forradalmainak, még amennyiben tisztán nemzetinek látszottak is, ez a jezsuitizmus elleni gyűlölet adott eleven erőt. Hiszen Írország és Belgium felszabadulásán kívül, mely két államot éppen ellenkezőleg, a katolikus Egyházhoz való ragaszkodás hozott létre (az elsőt a protestáns Angliával; a másodikat II. József katolikusüldöző „felvilágosultságával" szemben) és Görögországon és később a többi balkáni államon kívül, mely a török elnyomással szemben küzdötte ki szabadságát, a legmakacsabb és legvéresebb forradalmak e korban a pápai állam ellen Olaszországban és az Egyház mindenkori védői, a Habsburgok ellen (Észak-Olaszországban és Magyarországon) voltak.

Mindkettőnek erősen egyház- és papellenes jellege volt s egyet jelentett az antiklerikális propagandával, de olyan izzó gyűlölettel és olyan fenekedő fanatizmussal, amilyent csak ez a túlfűtött század tudott kifejteni. De ugyanezt a szellemet tapasztaljuk e korban az Ibériai félsziget forradalmaiban és a német államok és Svájc egyházüldözéseiben is. Ez időben még a katolikus Bajorország kormánya is csak úgy tombolt az egyházüldözésben.

Nálunk nem nagyon divat történetírásban negyvennyolcnak és az azt megelőző és előkészítő, ún. reformkornak (az 1830-as és 40-es évek) egyház- és papellenes jellegét kidomborítani, sőt ezt inkább mesterségesen elhomályosítani szokás. Pedig se negyvennyolc, se a

reformkor szellemét egyáltalán nem ismeri, s meg nem érti az, aki ezzel az oldalával, mely legjellegzetesebb tulajdonsága volt, nincs tisztában.

Az nem érv, hogy ezek a mozgalmak és vezetőik általában nem voltak vallásellenesek, sőt Istenben való hitüket nyíltan vallják és hirdetik. Hiszen az a Hitler, aki nemcsak a zsidók, hanem a katolikus lengyeleknek is millióit irtotta ki, aki a papok százait tartotta börtöneiben; aki botrányos „erkölcspereket" folytatott le ellenük, hogy lejárassa őket; aki kiűzte Németországból a szerzetesrendeket, a iskolákból pedig a hittant, és aki a pápával kötött konkordátumának úgyszólván minden szavát megszegte, szintén istenhívő volt, sőt mint láttuk már, ezt az istenhitét tüntetően hirdette is, katonái derékszíjára a „Gott mit uns" jelszót írta fel, mely a harmincéves háborúban – jellemző – a protestánsok jelszava volt (noha maga Hitler katolikus volt az anyakönyvben), sőt Franciaország legázolása után megható módon nyilvánosan adott hálát érte az „isteni Gondviselésnek".

Ne feledjük azt se, hogy még a hivatalosan is istentelen bolsevik államok alkotmányában is mindig ott volt a vallásszabadság elve, de hogy ez mi mindennel volt összeegyeztethető a gyakorlatban, az nálunk még annyira köztudomású, hogy felesleges bővebben beszélnem róla. Az maga tehát, hogy Kossuth istenhívő ember volt (noha Petőfiről, Perczelről, Almássyról, Szemeréről, Csányiról stb. még ezt se mondhatjuk), még nem jelenti azt, hogy mozgalma vallási s különösen katolikus szempontból is kifogástalan. Pedig hát láttuk már, hogy vallásnak tulajdonképpen csak egyedül a katolicizmus tekinthető. Aki csak olyan vallásnak barátja, mely nem is akar igazság lenni, az még nem barátja a vallásnak, sőt – éppen ellenkezőleg – ellensége, mert hiszen csak az álvallásoknak, a valláspótlékoknak a barátja.

Hiába mondja valaki, hogy ő istenhívő és hogy a vallást megbecsüli, ha viszont azt már tűrhetetlennek tartja, hogy olyan vallás is lehessen, amely nem hajlandó magát a sok egyenrangú között az egyiknek tartani, hanem kizárólagosságra, egyeduralomra tör (pedig ha igaznak tartja magát, akkor egyenesen kötelessége is ez). Mit ér az, ha valaki vallásbecsülő, de csak olyan vallásnak becsülője, amely megalkuvásával már eleve lemond arról, hogy tanai igazságában komolyan hihessünk, ellenben feneketlenül gyűlöli és a haladás ellenségének tartja azt a vallást, mely magát igaznak, s így kizárólagosnak tartja, s azt meri állítani, hogy csak ő jó s csak általa lehet üdvözülni?

Hiszen az ilyen ember csak olyan vallásnak ad létjogot, amely már belenyugodott abba, hogy illetékességi köre nem terjed túl az érzelem, a kedély és megszokások vagy a családi, nemzeti büszkeség világán, s az igazsághoz, mely ugyanabban a kérdésben csak egyféle lehet és amely szükségképpen emberek, nemzetek és ezek érdekeinek világán felül áll, mely semmiképpen meg nem másítható s minden emberre kötelező erővel bír, nincs köze.

Pedig a mi negyvennyolcunk és az azt megelőző reformkorunk ilyen elveket vallott s ezek a vallási elvei nem is tartoztak elvei között a kevésbé fontosak közé. A mi negyvennyolcas mozgalmunknak és az azt megelőző reformkornak szereplői mind – még Deákot és Széchenyit se véve ki – (e két utóbbi később közeledett a katolikus állásponthoz) ilyen elveket valló s ilyen világnézetű emberek voltak.

Mindnyájan gyűlölték a „vakhitet", a „jezsuitizmust", az „ultramontanizmust", a „papi uralmat", a „lelkiismereti önkényt", mindnyájan tűrhetetlennek tartották, hogy az olasz pápa irányítsa a magyar erkölcsi életet, mindnyájan hazafias kötelességüknek tekintették, hogy Róma hatáskörét minél kisebbre szorítsák, mindnyájan elítélték s kárhozatosnak tartottak olyan elveket, melyekről ma már mindenki elismeri, hogy a katolikus vallás és világnézet lényegéhez tartoznak.

Mindnyájan ellene voltak például a pápai csalhatatlanságnak, vegyes házasságok esetén a reverzális adásának (még a katolikus Deák és Széchenyi is), helyeselték a placetum regiumot [királyi jóváhagyást], melyet az Egyházi törvények exkommunikációval [kiközösítéssel] sújtanak. Ők „vakhitnek", „jezsuitizmusnak", „bigottságnak", „babonának", „ultramontanizmusnak", „középkori elmaradottságnak", „szellemi önkénynek" olyasmit neveztek,

ami ma már minden művelt katolikus előtt a katolikus vallás lényegéhez tartozik, s ezért magától értetődő dolog egy katolikus számára.

Mivel a katolicizmus, mint minden igazság, változatlan, világos, hogy ezek a reformkorban és negyvennyolcban is éppúgy hozzátartoztak a katolikus vallás és a katolikus élet lényegéhez, mint ma, de akkor – mint már sokszor hangsúlyoztam – olyan világ volt, hogy – legalábbis művelt emberek között – az igazi katolikus olyan ritka volt, mint a fehér holló. Ebben a korban igazi katolikusok csak a papok között voltak, illetve közöttük akadtak, mert még köztük se volt általános, hiszen a jozefinista szemináriumi neveléssel az állam őket is megmételyezte. Még a főpapok se voltak mind igazi katolikusok, hiszen II. József és II. Lipót állama szemében a „bigottság" akadálya volt annak, hogy valakiből püspök lehessen s a mi püspökeinket tudvalevőleg nem a pápa, hanem az „apostoli" király nevezte ki.

I. Ferenc tiszteletreméltó és jólelkű ember volt ugyan, de „felvilágosult", vallástalan és erkölcstelen apja őt is olyan emberekkel neveltette, akik mindenre alkalmasak voltak, csak arra nem, hogy igazi katolikus lehessen belőle. Mária Terézia pedig vallásilag is művelt és igazi katolikus volt ugyan, de uralma második felében már rajta is nagyon meglátszik vallástalan korának és a „felvilágosultságtól" megmételyezett minisztereinek s tanácsosainak káros befolyása.

Szomorú iróniája a sorsnak, hogy ezeknek az egyházellenes „felvilágosultaknak" az Egyház ellen egyes püspökök kényelme, fényűzése, világias életmódja és hitközönye volt a fő érve (e korban – valóban – még szabadkőműves püspökök is voltak, s erre nagyon gyönge vigasz számunkra az, hogy református püspökök voltak szabadkőművesek még a XX. században is, például maga Ravasz László is). Abba azonban a világ minden kincséért se nyugodtak volna bele, hogy ne a király, hanem a pápa nevezze ki őket, sőt még abba se, hogy a pápának nagyobb beleszólása legyen kiválasztásukba, mint a királynak, illetve „felvilágosult" minisztereinek, mert ezt a nemzet, a felvilágosultság és a haladás érdekei ellen való véteknek tartották volna.

De hát hogy legyenek szent életű, vallásos püspökök, ha azok, akiktől kinevezésük függ, csak olyan papokat neveznek ki püspökökké, akik kiszolgálják a vallástalanságot s ők maguk se „bigottak", hanem „felvilágosultak" s „haladnak a korral"? Hogy lehessen jó püspök abból a papból, aki nem azért kapta a főpapi méltóságot, mert jó képviselője volt a kereszténységnek, hanem csak azért, mert a szó akkori értelmében „művelt" és „felvilágosult" volt, azaz más szóval azért, mert nem volt jó keresztény?

Botránkoztak ekkor a komolyan alig hívő, hivatását csak kenyérkeresetnek tekintő, kényelmes és természetesen – mert a kettő együtt jár – többnyire erkölcstelen életű alsópapságon is, de azért azt semmiképpen se tartották kívánatosnak, hogy a papság nevelését visszaadják az Egyház kezébe, hanem ragaszkodtak hozzá, hogy ezt továbbra is az állam irányítsa és természetesen „Róma átkos" befolyásának minél szűkebb térre való szorításával. Az akkori művelt világ ugyanis – akkor is, ha katolikus volt – legalább annyira utálta Rómát és legalább annyira szükségesnek tartotta a „sötét" befolyása elleni küzdelmet, mint amennyire őszinte híve volt a vallásszabadságnak.

Ezeken a fényűző főpapokon és az üzletszerűen és világiasan hivataloskodó alsópapságon botránkozó közéleti szereplőknek viselkedése ugyanolyan ostoba és képmutató volt, mint azé az emberé, aki előbb megbilincsel valakit, utána pedig majdnem felrobban a felháborodástól, hogy miért nem kel fel és szalad, mikor felszólítja rá. Ők is gondoskodtak róla, hogy igazi papból ne lehessen püspök, hanem csak olyanból, aki felvilágosodott (tehát hitetlen); gondoskodtak arról is, hogy (mert hiszen a papnevelőkben csak „felvilágosult" tanárokat alkalmaztak) az alsópapság se nagyon higgyen, aztán pedig felháborodva hányták a papság és az Egyház szemére, hogy miért nem adnak a népnek példát, miért nem tündöklenek erényeikkel vagy legalábbis miért élnek olyan életet, amilyen paphoz nem illik. Pedig hát ők csak olyan életet éltek, mint amilyen olyan papoktól, amilyenekké ők nevelték őket, kitelt.

(Olyan vallásban, melynek igazságáról nem vagyunk bizonyosak, nem lehet szüzességben élni.)

Nehéz, rendkívül nehéz volt e korban jó katolikusnak lenni. Különösen annak, aki nem volt szimplex lélek, hanem szellemi igényei is voltak. A legszorosabb értelemben vett jámbor, aszketikus irodalmon kívül, amely csak azoknak való volt, akiknek vallási kételyei úgyse voltak, alig volt katolikus irodalom, alig volt katolikus szellemű könyv. A darwinizmus tételei az ember állati származásáról, Laplace elmélete a világ Isten nélküli keletkezéséről ekkor kezdett ismertté lenni, s még újság volt, melyet a „tudomány" gyerekes lelkesedéssel és kritikátlansággal kapott fel, hitt el és hirdetett, mint bebizonyított, biztos tudományos igazságot, s mivel újdonság volt még a dolog, természetesen nem volt még egyetlen mű, mely e dolgot megcáfolta vagy legalább túlzásaira rámutatott volna. Akkor még úgy látszott, mintha mindez már megdöntötte volna az Egyház dogmáit és minderre egy Egyház egy szót se tudna szólni.

Az irodalmilag elsőrangú, igazi esztétikai élvezetet nyújtó művek a francia szellemiség, a francia „espirit" minden bájával és magával ragadó erejével gúnyolódtak az elmaradt Egyházon és papságon, kiélezték bűneit és fonákságait. Mindenki ezeket élvezte, mindenki ezeken nevetett. Nem is volt művelt ember, aki nem olvasta, nem ismerte őket, pedig aki olvasta őket, nem lehetett többé hívő ember, annál kevésbé az Egyház engedelmes fia.

Katolikus irodalom úgyszólván nem is volt. Az iskolák katedráiról, a színpad deszkáiról, a folyóiratok és újságok hasábjairól és a stílusukkal, szellemességükkel és felkészültségükkel vonzó, műveltséget és szellemet árasztó könyvek lapjairól csak úgy zúdult az emberek felé a hitbeli kétely, sőt a lenézés és a maró gúny az Egyház és képviselői felé. Mindenki szentül meg volt győződve, hogy mindennek, ami régi, de különösen az Egyháznak az ideje végleg elmúlt, a régi világot már többé semmi vissza nem hozhatja.

Ebben igazuk is volt, csak az volt a baj, hogy ők a „régin" elsősorban a hitet és a rajta alapuló erkölcsöt értették. Aki olvasott, aki képezte magát, annak a feje még a legjobb esetben is tele lett kétellyel. Választ, megnyugtatást, hogy cáfolatról ne is beszéljünk, sehol se talált rá azonban.

A kor hatása alól természetesen a papság se tudta magát kivonni. Nem tudta volna magát kivonni még akkor se, ha nem egyenesen állami parancsra (ez a kor az abszolutizmus, az állami mindenhatóság kora volt) már a papnevelő intézetekben nem kényszerítették volna rá, hogy szintén haladjon a korral és minél kevésbé terjessze majd a „babonát" a falusi nép körében. Tanárai, iskolatársai, olvasmányai rajta is meglátszottak s ő is annak az értelmiségnek a tagja volt, mely felvilágosultságon a vallásos hit lenézését értette.

A papokban és a szerzetesekben is megcsappant az evangéliumi szellem. A misét csak kötelességből vagy kenyérkeresetből üzletszerűen mondták, s ezt természetesen a hívők is észrevették rajtuk. A gyónást feleslegesnek tartották, s noha akkora fegyelem ekkor is volt az Egyházban, hogy ezt mondani nem merték, de azok, akik gyóntatásra kérték őket, látták rajtuk, hogy terhükre van a dolog. A gyakori gyónás és áldozás ellen azonban nyíltan is prédikáltak, mert azzal érveltek, hogy nem szabad megszokássá s így formasággá válnia. A gyakori áldozást azon a címen tiltották meg, hogy nem vagyunk rá méltók. De az ilyesmi egyébként is bigottság és képmutatás. Hogy valaki szívből is csinálhatja, az eszükbe se jutott.

A papok és a szerzetesek közül azok, akik képzettebbek, nagyobb műveltségűek voltak, akiknek prédikációit hallgatni szellemi élvezet volt, többnyire maguk is „felvilágosultak" voltak s ezért prédikációik vallási szempontból vagy általánosságokban mozogtak, s így csak emberszeretetről, becsületről, vagy például az alkoholizmus vagy a hiszékenység ellen szóltak, vagy pedig vallási szempontból többet ártottak, mint használtak, mert olyan eszméket is magukévá tettek, melyeket öntudatos katolikusnak elvetni kellett volna. Az ilyen prédikációkból az értelmesebb hívők azt látták, hogy az Evangélium hirdetői maguk se igen hiszik azt, amit hirdetnek. Úgy látták, hogy ők is jobban gyermekei koruknak, mint az Istennek. Elveik-

ből és elejtett megjegyzéseikből nem éppen papi erkölcseikre is meglehetős bizonyossággal következtethettek.

Ez természetesen csak általánosságban adott kép, mert voltak természetesen kivételek is, mégpedig sokkal többen, mint gondolnánk. Az Egyházban mindig voltak, vannak és lesznek is szentek, s ezek elsősorban mindig a papok és szerzetesek közül kerülnek ki. A Szentlélek mindig működik az Egyházban mind megvilágosító, mind megszentelő kegyelmével. Ez a kegyelem hol csökken, hogy gyarapodik az Egyházban, ki azonban sose vész belőle. Párizsban a felvilágosultság korában élt páli Szent Vince, Bécsben II. Lipót és I. Ferenc korában Hofbauer Szent Kelemen, nálunk pedig negyvennyolcban volt hercegprímás talán összes főpapunk legszentebbike, Hám János.

Szerzőik legszentebb életét bizonyító aszketikus könyvek, a Szentírásról szóló elmélkedések jelentek meg e korban is, mégpedig szép számmal, tehát olvasták is őket, mégpedig bizonyára nem a falusi jobbágyok, hanem az értelmiség és a főrangú osztályba tartozók, igaz, hogy inkább csak hölgyek. Láttuk azonban, hogy férfiak, sőt még katonák is akadtak ilyenek, mert hiszen Károly főherceg, Napóleon tehetségben egyenrangú ellenfele és Hadik András, minden idők egyik legvakmerőbb és legtehetségesebb katonája is e korban élt és ekkor csókolgatta nyilvánosan a bécsi előkelő körökben egyébként lenézett pápa lábát.

Kétségtelen, hogy ezzel éppen azt csinálta a nyilvánosság előtt, amit a magukat felvilágosultnak tartó emberek a legjobban tartottak a bigottság, a babona, az elmaradottság, az együgyűség és a szellemi sötétség jelének, világos tehát, hogy készakarva a közszellem iránti dacból csinálta. Annyira bizonyos volt a maga lenézett katolikus hitének igazságában, tudományos megalapozottságában és fennköltségében, hogy ő viszont ezt az elbizakodott, magát felvilágosultnak gondoló és gőgjében a vallást lenéző intelligens tömeget nézte le. Tudta, hogy az ő intelligenciájuk az ő katolikus meggyőződésű intelligenciájához képest sötétség. Természetes azonban, hogy az ilyen vallásosság ritkaság volt, mert olyan intelligenciák és olyan jellemek, mint Károly főherceg, Hadik vagy Radeczky (mert e kornak ez a nagy hadvezére is vallásos volt) nem teremnek minden bokorban.

Tekintettel kell azonban lennünk a kor minden megmételyező vallástalan szellemére és ezért a mi reformkorunk és negyvennyolcunk szereplőinek egyházellenességét a szokottnál enyhébben kell megítélnünk s nem szabad akkora rosszaság jelének vennünk, mint amilyent ugyanez például kétszáz évvel előbb vagy akár a jelenkorban jelentene. Az akkori grófok és műveltebb köznemesek nem tehettek róla, ha az iskolában ilyen szellemet szívtak magukba; ha nevelőik ilyen gondolkodásmódot oltottak beléjük; ha a társaságban és a szalonokban csak vallás- és papgúnyolást hallottak, és ha ott ellenkező véleményt feltűnéskeltés és nevetségessé válás nélkül nem is lehetett megkockáztatni. Hiszen a főúri családok házi papjai se voltak többnyire mások, mint hasonló felfogású sima udvaroncok, akik gazdáikkal együtt nevettek a régimódi, elmaradott, jámbor papokon.

Ámde az enyhébb mérték alkalmazásával még közel sincs elintézve a dolog. A reformkor és negyvennyolc nagy alakjai: Felsőbüki Nagy Pál, Bezerédi, Széchenyi, Deák, Batthyány Lajos és Kázmér, Balogh János, Kölcsey, Wesselényi, Vukovics Sebő, Lovassy, Perczel, Szemere, Beőthy, Klauzál, Csányi László, Kossuth, Petőfi és társaik, akik történelmünkben mint a haladás, a nemzeti öntudat, a nemzeti nyelv és a nemzeti függetlenség bajnokai szerepelnek, éppen azért, mert úttörők, zászlóvivők és vezetők voltak, a fent vázolt egyházellenességben is elöl jártak (az egy Széchenyit kivéve, de azt is csak többé-kevésbé) és az Egyház gúzsbakötésében, szabadsága és jogainak elvételére való törekvésben is vezetők és úttörők voltak. Őket tehát e szellem miatt elsősorban és főként kell hibáztatnunk.

Ha ugyanis e kor embereit az előbb érintett enyhítő körülmények miatt nem is szabad túl szigorúan bírálnunk, kétségtelen, hogy éppen azokat, akik vezérek voltak az egyházellenességben, mindenképpen el kell ítélnünk akkor is, ha hazafias szerepüket elismerjük. Ha ezt nem tennénk, magunk is bűntársaikká lennénk a hitközöny rothadt szellemének terjesztésé-

ben s minket emiatt még a kor szellemével se lehetne menteni, mert ma már ez kétségtelenül kevésbé divat, mint még az ő idejükben volt. Hiszen az azóta eltelt 100-150 év alatt a világ e tekintetben sokat haladt, mégpedig a jó irányba.

Hogy korunk és történetírásunk e nagy hazafiak egyházellenességét annyira megbocsátotta, sőt effajta bűneiket észre se vette; hogy egyszerűen csak nemzeti hőst látott bennük, de egyházellenességüket nem méltatta figyelemre, annak az az oka, hogy az a kor, melyben éltek, ilyen vallástalan kor volt s ezért az ő kortársaik szemében az egyházellenesség nem volt szépséghiba. Legalábbis annyira nem, hogy emiatt a nemzeti hős nagysága és dicsősége csak egy kissé is elhalványulhatott volna. Mivel azonban ma már nem így van, s közéletünkben a katolikus meggyőződés ma már sokkal jelentősebb tényező, irodalmunk és történetírásunk úgy intézi el a dolgot, hogy negyvennyolc és a reformkor egyházellenes oldaláról egyszerűen hallgat. Nem terjeszti ugyan ezen állítólagos nagy hazafiak egyházellenességét, de viszont egyetlen elítélő szava sincs rá. Ezt a kérdést egyszerűen nemlétezőnek tekinti.

Mi azonban ezzel semmiképpen se elégedhetünk meg, mert se elkenéssel, se struccpolitikával nem lehet elintézni a dolgot. Az ember ugyanis múltjának bűneit, szégyenét, sötét foltját szokta hallgatással mellőzni s a nagyközönség, különösen pedig az ifjúság, mikor később nagyjaink ezen egyházellenességének mégis nyomára jön, különösen pedig mikor a mesterséges és hivatalos állami bolsevik propaganda teregeti ki előtte, az eddigi hallgatást nem azzal magyarázza, hogy ez e nemzeti nagyjaink iránti kíméletből történt, hanem egyedül azzal, hogy az Egyház és a papok érdekében történt minden. Nekik volt és van olyan szennyesük, melyet titkolni kellett és kell, s ők azok, akiket az eddigi állam (melyben a hatalom az ő kezükben volt), a történetírás és az irodalom kiszolgált s a számukra annyira kellemetlen igazságot a közvélemény, különösen pedig az ifjúság szeme elől elrejtette.

Pedig éppen ellenkező a helyzet. Ez a hallgatás még mindig e ma már elmúlt és meghaladott kor szellemének utóhatása és a katolikus meggyőződéssel semmiképpen se egyeztethető össze. Akinek komoly katolikus hite van, annak számára a vallás az irányadó még akkor is, ha nemzeti dolgokról van szó, mert hiszen elsősorban a nemzetnek árt az, ha eltűrjük, hogy fiai körében a katolikus életfelfogás s rajta alapuló erkölcs elhomályosuljon, a nemzetre legnagyobb áldás pedig az, ha fiai körében a katolikus hit és erkölcs virágzik. Aki hazájában a katolikus hit ellen harcolt, ezt gyengítette, ennek hitelét csökkentette, azt meggyőződéses katolikus nem tekintheti nemzeti hősnek, azt nem számíthatja a nemzet nagyjai közé még akkor se, ha hazánknak más tekintetben valóban használt volna. Pedig hát látni fogjuk, hogy a negyvennyolcas hősökre még ezt se mondhatjuk.

A reformkor és negyvennyolc „hőseinek" egyházellenességét csak olyan katolicizmus mellőzheti hallgatással, mely alsóbbrendűségi érzésben szenved; melynek titkolni és szégyellni valója van s ezért örül, ha nem beszélnek, ha hallgatnak róla s nem veszik észre, hogy ő is van. A negyvennyolcasokat magasztalni s közben arról, hogy egyházellenesek voltak, hallgatni, azt jelenti, hogy nagyjainknak vallási felfogása mellékes dolog, vagy legalábbis a nemzet érdekei mellett jelentéktelenné válik. Kimutattuk azonban már, hogy ez a felfogás katolikus szempontból teljesen tűrhetetlen s csak olyan vallás fogadhatná el, mely az érzelmi és hangulati világon túl nem terjed, csak az ősök tiszteletében vagy családi büszkeségben merül ki, de semmiképpen se egy egyedül üdvözítő igazságvallás. De ettől eltekintve is hangsúlyoznunk kell, hogy hallgatni csak az szokott, aki bűnös, aki szégyelli magát. Egészen tűrhetetlen szerep tehát ez a katolicizmus számára.

Világos, hogy nemzeti hőseinket nem szívesen bírálgatjuk, hiszen mi is megszoktuk, hogy magasztalás illesse csak őket, nem pedig bírálat. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ha a jelen esetben a bírálatról lemondunk, akkor tulajdonképpen a vallási meggyőződésünket áruljuk el, a magyar katolikusok vallási önérzetét sértjük meg, illetve kisebbségi érzetét hagyjuk jóvá, főként pedig megfosztjuk őket attól a lehetőségtől, hogy az igazságot megismerjék s a kérdésben helyesen tájékozódhassanak.

Aki tehát az ehhez való jogunkat kétségbe vonja, az vallásszabadságunkban és a véleményterjesztés szabadságában akar bennünket korlátozni. De még szólásszabadságunkban és hazafias kötelességünk teljesítésében is, mert a mi meggyőződésünk szerint hazánkra és népünkre nézve a tiszta katolicizmusnál nagyobb jótétemény nincs, egyenesen hazafias kötelességünk tehát bírálni, sőt megróni és elítélni azokat, akik e tekintetben hazánknak és népünknek ártottak még akkor is, sőt elsősorban akkor, ha ezt jóhiszeműen, tévedésből tették.

De másrészről egyenesen rá is vagyunk kényszerítve erre a nekünk is kellemetlen bírálatra, mert azt a kevés nagy embert (elsősorban természetesen papokat és főpapokat), akik még ebben az egyházellenes korban is tudtak és mertek igazi katolikusok (tehát igazi hazafiak) lenni, mert mertek és tudtak önállóan gondolkodni és a tömegszuggesztiónak, sőt a gúnynak ellenállni, az Egyház szabadságát és jogait védeni, de viszont éppen emiatt kénytelenek voltak az ünnepelt és rendkívül népszerű nemzeti hősökkel szembehelyezkedni, csak úgy tudjuk megvédeni attól a mocsoktól, melyet kortársaik fanatikus gyűlölete rájuk szórt, ha rámutatunk a negyvennyolcas hősök hibáira és jellembeli fogyatékosságaira is.

Hősök ellenfeleinek lenni szégyen, de a népszerűség beteges imádóinak, a téves és bűnös közvélemény szolgalelkű, engedelmes kiszolgálóinak, a tömegek hízelgőinek, a hiúság és önzés rabjainak ellene lenni nem szégyen. Pedig hát látni fogjuk, hogy a reformkor és negyvennyolc „reakciósai” tulajdonképpen csak ezt tették.

A XIX. század első fele és „hazafiainak” egyházellenessége

Gróf Festetics György

Jól megismerhetjük a XIX. század első felének és a belőle folyó negyvennyolcnak vallási szellemét gróf Festetics György lelkületéből és tetteiből. Pedig ebből tulajdonképpen azt látjuk meg, milyenek voltak e korban a jobb katolikusok, ha egyúttal „jó hazafiak” is voltak. Tudjuk ugyanis, hogy Festetics György példátlanul népszerű volt a maga korában, sőt az még ma is. Majd mindjárt meglátjuk, miért. De meglátjuk azt is, miért nem tarthatott az Egyház, s így a papság ezzel a hazafisággal s azokkal, akik ezt a hazafiságot képviselték.

Festetics György nem volt rossz katolikus. Felforgató, forradalmi elveket sose vallott, pedig abban a korban, melyben ő élt, még ez is érdem, még akkor is, ha dúsgazdag mágnásról van szó. Családja jelszava ellen: „Deum time, regem honora” (féldd az Istent, tiszteld a királyt) vétkezett. Hívőnek, katolikusnak is tartotta magát, s ennek megfelelően viselkedett. A papság iránti megbecsülésének is nemegyszer tanújelét adta. A papok társaságát is szerette. De viszont csak olyan katolikus volt, hogy mikor gimnáziumot alapított a Somogy megyei Csurgón, katolikus létére reformátusnak alapította ezt a gimnáziumot. Akkor ugyanis a református vallást kevésbé sötétnek tartották, mint a katolikust (többé-kevésbé még most is), s Festetics György egyébként is be akarta vele bizonyítani – mert tudta, hogy égig fogják érte magasztalni –, hogy ő másnak a vallását éppúgy szereti és megbecsüli, mint a magáét. (Pedig hát ha katolikus ember tesz így, azt bizonyítja vele, hogy mindent becsül, csak a maga vallását nem, sőt nem is sejti, hogy ez a vallás miben áll s mi a lényege.) A célját azonban elnyerte vele: példátlanul híres és népszerű lett miatta.

Szabó Dezső (persze itt nem Szabó Dezsőről, az ismert íróról van szó) „A herceg Festetics-család története” című 1928-ban megjelent művében még mindig éppen e tettében látja legjobban Festetics György nagyságát. Mi azonban – éppen ellenkezőleg – a komoly hit hiányát, Festetics György vallási műveletlenségét, hiúságát, emberi gyarlóságát, tehát kicsinységét látjuk e tettében. Másra ugyanis nem gondolhatunk, mint a kor hitközönyös közvéleményének szolgalelkű kiszolgálására még a maga vallása érdekeinek gyalázatos elárulásával is. E tettének – ráadásul – egyedüli indítóoka a hiúság, a népszerűség-hajhászás volt.

Előre tudhatta ugyanis, hogy emiatt a lapok magasztalóan írnak és a megyegyűléseken és az országgyűlésen is dicsérően emlékeznek meg majd róla. A protestánsoknak és a vallástalan katolikusoknak (de sokan voltak pedig ekkor ez utóbbiak) világos, hogy tetszeni fog a dolog, a hívő katolikusok pedig hallgatni fognak, nehogy ezt a hatalmas főurat még jobban elidegenítsék maguktól. Ettől való félelmükben a papok is tartózkodnak majd bírálatától. Az akkori „jó” katolikusokat ugyanis olyan gyenge szálak fűzték az Egyházhoz, hogy a papságnak nagyon vigyáznia kellett, hogy meg ne sértse őket, s így az Egyház érdekei még jobban ne szenvedjenek miatta, mint eddig.

Mi lett volna például, ha az a főúr, aki talán száz falusi templomnak is kegyura volt s ugyanennyi plébánosnak kinevezője is egyúttal, s aki eddig legalább nem haragudott az Egyházra s a papokra, most a támadás miatt egyszerre megharagszik: Igazán nem lett volna okos ezt a rá nézve előnytelen változást éppen a papságnak előidéznie. Így aztán nem csoda, hogy annak ellenére, hogy a csurgói református gimnáziumnak katolikus alapítása már másfél századdal ezelőtt volt, nincs tudomásom róla, hogy ezt eddig valaki kifogásolta volna. Azt hiszem, én vagyok az első. Nem számított-e tehát jól az a katolikus, aki ezzel dicsőséget akart szerezni? Nem érte-e el maradéktalanul célját?

Pedig hát Festetics György e tettéből nem annyira az következik, hogy mennyire felvilágosult és mennyire tárgyilagos és igazságos volt, hanem csak az, hogy mennyire nem volt katolikus. Ki látott ugyanis olyan magyart, s különösen olyan jó magyart, aki oláh gimnáziumot alapít, s különösen, ha ezt ráadásul még magyar városban alapítja? (Látni fogjuk ugyanis, hogy az a Somogy megye, sőt még az a Csurgó is katolikus, melyben Festetics a református gimnáziumot alapította s a csurgói református gimnázium tanulóinak nagy többsége még a Horthy-korban is katolikus volt, annak ellenére, hogy a református gyerekeket majdnem az egész Dunántúlról odaküldték szüleik.)

Ki látott olyan vegetáriánust, aki arra hagyja vagyonát, hogy a húsevés mellett csináljanak vele propagandát? Ha Festetics György jobbnak tartotta a református gimnáziumot, mint a katolikust, miért volt és maradt ő maga mégis katolikus, s miért tartotta magát mégis egyenesen jó katolikusnak? Mivel pedig a reformkor hazafiai között Festetics György még a legkatolikusabbak közé tartozott, mert egyébként az Egyház és a papság ellen sose nyilatkozott, amit pedig nem egy katolikus kortársa ugyancsak sűrűn megtett, sejthetjük, milyenek lehettek a XIX. század első felének még nála is felkapottabb „hazafiai”?

Festetics akkor, mikor katolikus létére református gimnáziumot alapított, nem tárgyilagos volt a protestantizmus irányába (noha még ez is csak hitközönyös alapon állva lehetne érthető, azaz akkor, ha a református vallás a katolikussal egyformán jó lenne), hanem a saját vallása felé volt felháborítóan igazságtalan. De egyúttal annyira logikátlan is, hogy ha csakugyan meggyőződéses katolikusnak tartanánk, akkor azt kellene mondanunk, hogy meghibbant akkor, mikor ezt a „magasztos” cselekedetét végrehajtotta.

Ha azonban valóban tárgyilagos lett volna a protestantizmus irányában, akkor is el kellene érte ítélnünk, mert az igazság boldog birtokosától éppen a tárgyilagosság kívánja, hogy a tévelyt és az igazságot ne egyformán támogassa. Ha ugyanis Festetics hitte a katolicizmust, akkor a kálvinizmust tévelynek kellett tartania. Eljárása legfeljebb csak akkor lehetett volna tárgyilagos, ha egyiket se hitte, illetve mindkettőt csak egyszerűen családi hagyománynak és az elődök tiszteletének tekintette. Annak tekintette és tekinti az a magyar közvélemény is, melynek Festetics György e tette annyira tetszett.

Festetics György azzal érvelt, hogy a somogyi katolikusoknak már úgyis van gimnáziumuk Keszthelyen. Azért alapított ő most református gimnáziumot Csurgón, mert a somogyi reformátusoknak még nincs. Érve semmiképpen se fogadható el. Ha ugyanis én a heliocentrikus világrendszer híve vagyok, akkor semmiképpen se hagyhatok pénzt és alapíthatok tudományos intézetet a geocentrikus világnézet terjesztésére és védelmére, s természetesen akkor se tehetem ezt, ha azon a vidéken, melyen alapításom történik, még vagy már nincs effajta intézet. Ez esetben ugyanis nekem örülnöm kell, hogy még vagy már nincs ilyen. Festetics György nem járhatott volna el úgy, ahogy eljárt, még akkor se, ha a kálvinista nevelést nem is rossznak, hanem csak kevésbé jónak tartotta volna, mint a katolikus vagy szerzetesi nevelést, ami Keszthelyen folyt.

Ha azonban én heliocentrikus felfogásom ellenére is azok törekvéseinek támogatására adom a pénzemet, akik amellett kardoskodnak, hogy a föld a világmindenség középpontja, akkor nem a mások felfogása iránti türelmemet s így felvilágosult gondolkodásomat bizonyítom, hanem azt, hogy nekem magamnak is geocentrikus a felfogásom, vagy pedig, hogy egyáltalán nincs is e téren egyáltalán semmiféle elvem s hatókör vagyok az egész dologhoz. Talán csak a szép idegen szó tetszett meg, de sejtelmem sincs róla, hogy mit jelent. Akinek ugyanis meggyőződése van, az semmiképpen se törekedhet arra, hogy az övével ellenkező, téves, másik világnézetet hirdessék és terjesszék. Nagy különbség ugyanis tűrni a rosszat vagy helytelent azért, mert úgyse segíthetünk rajta, vagy pedig nekünk magunknak előmozdítani és terjeszteni.

Ámde tegyük fel, hogy a vallás nem olyan világos igazság, mint az, hogy földünk a Nap körül forog, sőt egyáltalán nem is igazság, hanem csak hangulat dolga és csak külsőségek és

családi emlékek foglalata, s így Festetics Györgynek, a nagy magyar hazafinak igaza volt, mikor katolikus létére is a reformátusoknak alapított gimnáziumot, mikor a reformátusok családi hagyományait éppúgy megbecsülte, mint a magáéit és a reformátusok iskolahiányát éppoly bajnak tartotta, mint a katolikusokét. Festetics György furcsa iskolaalapításán azonban még ilyen álláspontra helyezkedve is a fejünket kell csóválnunk.

Keszthely ugyanis, ahol a katolikusoknak már úgyis volt akkor gimnáziumuk, tudvalevőleg nem Somogy, hanem Zala (a bolsevik rendszer óta Veszprém) megyében van. Somogyban tehát akkor még a katolikusoknak se volt gimnáziumuk, sőt nincs bizony még ma, 150 évvel Festetics György után se. Milyen logika volt tehát az, hogy egy katolikus főúr azért, mert a somogyi katolikusoknak még nincs gimnáziumuk, az ottani reformátusoknak alapít gimnáziumot, mert hát hiszen még azoknak sincs? Az azóta eltelt 150 év alatt azonban az még egy reformátusnak se jutott eszébe (sőt – mint láttuk – még katolikusnak se), hogy mivel Somogyban a katolikusoknak az a gimnáziuma, melynek hiányát már Festetics Györgynek kellett volna észrevennie, még most sincs meg, hát most meg én, a református, alapítok nekik már csak azért is, hogy Festetics György őrült katolikus nagylelkűségét viszonozzam hasonlóan nemes kálvinista őrültséggel. Vagy talán azért nem történt meg ez még, mert az illető református körök sokkal logikusabbak voltak a „hazafias" Festeticseknél s ezért azon az álláspontón voltak, hogy az ostoba és logikátlan eljárás nem utánzásra szorul, hanem lenézést érdemel? (Protestánsainkat ismerve egész más megokolásra kell gondolnunk: ők egyedül csak azért nem utánozták a „nemes lelkű" Festetics Györgyöt, mert nekik – mondják – nem volt miből. Őnekik nem voltak ezer holdjaik, mint a főpapoknak és a Festeticseknek.)

Nincs igazuk. Mindenki tudja, hogy nagy jövedelmet elsősorban nem a nagy földbirtokból, hanem a gyárakból és a bankokból lehet szerezni, azok pedig Magyarországon aránylag sokkal inkább voltak protestáns, mint katolikus kézen, bár az is igaz, hogy itt protestánson sokkal inkább lutheránust, mint kálvinistát kell érteni. De ha megmaradunk csak a földbirtok mellett, akkor is ott van Hohenlohe herceg, Somogy legnagyobb földbirtokosa, aki szintén protestáns. De protestáns (bár szintén lutheránus, nem pedig kálvinista) Véssey is, aki a maga csekély 7000 holdjával szintén zsebre tehette már a legtöbb katolikus grófot. Ő ráadásul agglegény is volt és családja utolsó sarja, tehát különösen hagyhatta volna a vagyonát kulturális célra.

De ha továbbmegyünk, Festetics ostobasága vagy talán inkább elvtelensége még elképesztőbbé válik. Kisül ugyanis, hogy még ha csakugyan lett volna már Somogyban katolikus gimnázium, Festetics okoskodása akkor is furcsa volna. Az ő érvelése ugyanis csak akkor lenne helytálló, ha Somogyban ugyanannyi lenne a kálvinista, mint a katolikus vagy esetleg még több. Az igazság azonban az, hogy Somogyban ötször-hatszor annyi (!) a katolikus, mint a kálvinista. (Igaz, hogy Festetics György idejében ez még nem volt így, de háromszor annyi természetesen már akkor is volt, s nem tehetjük fel, hogy ez a nagytehetségű és talpraesett ember annyira álomvilágban élt volna, hogy ezt ne tudta volna.

Somogyban tehát annak megítélése szerint, aki szigorúan a katolikus és a református vallás jogainak egyenlősége alapján állt volna, református gimnáziumra csak akkor lett volna szükség (de ezt természetesen akkor se katolikus embernek kellett volna felállítania), ha ugyanott katolikus gimnázium ma már 5-6, Festetics György idejében pedig már legalább három lett volna. Nem volt azonban még egy se, sőt nincs még ma se. S a mi elfogulatlan katolikus Festeticsünk „igazságérzete" mégis azt kívánta, hogy mivel Zala megyében, ahol – mellesleg megjegyezve – egyenesen tízszer annyi katolikus van, mint Somogyban református, már van katolikus gimnázium, az osztó igazság azt kívánja, hogy Somogyban a katolikusok csináljanak gimnáziumot a kálvinisták számára, hogy ha mégoly kevesen vannak is, nekik is legyen.

Hogy mennyire nem volt szükség Somogyban református gimnázium felállítására, mutatja, hogy maguk a reformátusok ilyen tervvel akkor egyáltalán nem foglalkoztak, sőt mikor

gróf Festetics hozzájuk fordult tervével, eleinte még ezt is teljesen hidegen fogadták és anyagi hozzájárulásra se voltak hajlandók.

Az is érdekes, hogy Festetics azért választotta az új református gimnázium helyéül Csurgót, mert „Csurgó népes mezőváros, melynek nagyobb része reformátusokból és evangélikusokból áll". Ezzel szemben a református egyházmegye 1795 elején tartott gyűlésén azért nyilatkozott a terv ellen, mert „Csurgó Magyarország és Horvátország sarkára esvén, s többnyire pápista és pallérozatlan szegény jobbágy és robotoló lakosokból állván, a nemesi és prédikátori rend ide nem szívesen küldi gyermekeit". (Milyen önérzet!)

A református egyházmegye tehát úgy tudta, hogy Csurgó pápista helység, ugyanezen helység katolikus földesura ezzel szemben úgy tudta, hogy „nagyobb része reformátusokból és evangélikusokból áll". Sajátságos. Pedig hát természetesen ebben se a katolikus földesúrnak, hanem a református egyházmegyének volt igaza, mert Csurgónak ma óriási többsége katolikus (akik Festetics György jóvoltából református gimnáziumban kénytelenek neveltetni gyermekeiket), s mint a református egyházmegye határozata bizonyítja, Festetics György idejében is már ugyanilyen volt a lakosok vallási megoszlása. Vajon miért nevezte ki hát katolikus földesura Csurgót mégis protestáns városnak?

Bizonyára furcsa magyar lenne az, aki Erdélyben nem a magyaroknak, hanem a románoknak alapítana gimnáziumot, hogy ezzel felvilágosultságát bebizonyítsa s még Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen is nekik alapítana, s tettét azzal okolná meg, hogy e városok lakosságának „nagyobb része" úgyis románokból áll, és végül aztán a románoknak kellene figyelmeztetniük, hogy uram, Ön nagyot téved, mert mi tagadás benne, e városok lakosságának nagyobb része bizony magyar, s ezért a mi fiainkat bizony nem is szívesen küldenénk oda iskolába.

Vajon mi az oka, hogy a katolikus még a katolikust is reformátusnak vagy legalábbis evangélikusnak nézi? Talán mert jobb szeretné, ha a katolikusok is azok lennének, vagy mert saját hitfeleit annyira lenézi, hogy neki azokból 3-4 se ér meg annyit, mint a protestánsokból egy?

Látjuk tehát, hogy a negyvennyolcat megelőző idők lelkes nagy magyarjai csak olyan katolikusok voltak, mint amilyen magyar az lenne Erdélyben, aki Kolozsvárott oláh gimnáziumot állítana fel azon a címen, hogy magyar gimnázium már úgyis van ott, szegény oláhoknak azonban még nincs, aztán vitatkozni kezdene a románokkal, hogy Kolozsvár magyar város-e vagy román, s a vitában a románok képviselnék azt a nézetet, hogy magyar, s ő azt, hogy román. Meg kell állapítanunk, hogy furcsa egy magyar az ilyen, de azt is, hogy furcsa egy katolikus is az olyan katolikus, amilyen Festetics György, a nagy hazafi volt.

Hát ahhoz meg mit szólnánk, ha az az erdélyi magyar, magyar létére, csak azért, hogy még Kolozsvárott is román gimnáziumot csinálhasson, mikor az oláhok figyelmeztetésére kénytelen végül maga is megállapítani, hogy Kolozsvár valóban magyar, úgy segítene magán, hogy kijelenti, hogy ha nincs ott egyelőre elég román, hát majd telepít oda, hogy legyen. Festetics György – katolikus-református viszonylatban – ugyanis még ezt is megcsinálta. Az említett 1795. évi somogyi református egyházmegyei gyűlés Festetics kénytelen ajánlkozását ugyanis végül mégis azért fogadta el, mert „a gróf azt ígérte, hogy a helységek közül kezdett iskolának környékét számos protestáns német mesteremberekkel megszállatja". (Szabó Dezső: A herceg Festetics-család, 267. o.) Azért protestánsokkal, mert láttuk, hogy a reformátusok azt kifogásolták, hogy Csurgó nagyon „pápista", mesteremberekkel pedig azért, mert láttuk, hogy a reformátusok azt is kifogásolták, hogy Csurgó népe nemcsak katolikus, hanem nagyon „pallérozatlan" is. Németekkel végül azért, mert pallérozott magyar mesteremberek akkor még nem nagyon voltak, legalábbis feleslegben nem (hogy át lehetett volna őket telepíteni más helyre).

Hiába volt azonban a német mesteremberek betelepítése, hiába vigyáztak arra is, hogy ezek az odatelepített német mesteremberek valamiképpen katolikusok ne legyenek, Csurgó

mégis annyira katolikus maradt, hogy a jelenlegi református gimnáziumban, addig, míg katolikusokat is korlátlanul felvettek, majdnem kétszer annyi volt a katolikus diák, mint a református, illetve mint az összes protestáns. Pedig egész Somogyból minden református odament gimnáziumba, sőt még messzebbi vidékekről is, míg a katolikusok – mivel az iskola református, sőt nagyon is református felekezeti jellegű – természetesen csak Csurgóról és a közvetlenül határos falvakból jártak oda.

De hát ezek a még így is nagy többségükben katolikusokból kikerülő diákok kénytelenek református gimnáziumba járni s erősen protestáns szellemű nevelésben részesülni, mert őseik katolikus földesura ezelőtt 150 esztendővel már olyan „felvilágosult" és annyira „tárgyilagos" volt, hogy katolikus városba is erővel protestáns gimnáziumot alapított.

Festetics György tehát – legalábbis ebben a tekintetben – nem volt se igazságos, se tárgyilagos ember. Azt azonban el kell ismernünk, hogy okosnak ebben a tekintetben is okos volt, mert fő célja a dicsőség és a népszerűség volt, azt pedig akkor (s többé-kevésbé még ma is) ilyenfajta „tárgyilagossággal" lehetett legjobban elérni, sőt egészen korunkig megtartani. Festetics Györgyöt ugyanis még ma is mindenki magasztalja, s nem akadt még olyan magyar ember, még pap se, aki őt például legalább ezért a csurgói s olyan kirívóan igazságtalan „jótékonyságáért" bírálatban részesítette volna. Most láttuk, hogy még a Györgynél sokkal nagyobb katolikus Festetics Tasziló költségén a XX. században kiadott mű is a nagy őst Csurgóért nemcsak nem gáncsolja, hanem éppen ezt tartja azon tettének, mely legjobban mutatja lelki nagyságát.

Mikor pedig e század legelején gimnazista voltam Keszthelyen, a képviselőválasztások alkalmával rendezett kortes gyűléseken a negyvennyolcas függetlenségi párt természetesen katolikus szónoka (mert Keszthelyen mindenki katolikus), többek közt azt mondta, hogy van itt egy nagy palota, s abban lakik egy icipici ember (az akkori gróf, Festetics Tasziló, aki akkor még nem volt herceg), azelőtt pedig volt itt egy igénytelen kis kastély és abban lakott egy nagy-nagy ember (Festetics György, akinek Keszthelyen már akkor is szobra volt). Csak természetes, hogy a katolikus Keszthelyen az egész beszédből, sőt az egész gyűlésből mindenkinek az tetszett legjobban. Heteken át az egész városban mindenki ezen nevetett, mindenki ezt élvezte.

Pedig milyen következetlenség volt ettől a „nagy-nagy embertől", hogy azzal akarta bebizonyítani, hogy ő nem üldözi más vallását, hogy helyette a magáét üldözte! Azzal bizonyította, hogy ő nem azt nézi, ki milyen vallású, hogy nézte ugyan, sőt nagyon is nézte, de azt nézte, hogy akit ő pártol, az valamiképpen katolikus ne legyen. Ő a katolikus Somogyba is református gimnáziumot állított, ráfogta a katolikus Csurgóra, hogy protestáns, csakhogy protestáns gimnáziumot alapíthasson oda, s mikor maguk a reformátusok figyelmeztetik, hogy Csurgó katolikus, nem azt a tanulságot vonja le belőle, hogy akkor tehát katolikus lesz az alapítandó gimnázium is, hanem azt, hogy protestánsokat kell tehát beléje telepíteni, hogy többen legyenek. Meg is tette, de Csurgó azért mégis katolikus maradt, Somogy megye még katolikus lett, de Festetics György mégis emiatt lett híres és dicső. Katolikusok előtt éppúgy, mint a protestánsok előtt elsősorban éppen azért olyan nagy, mert „felvilágosult" volt, tárgyilagos és igazságos, aki nem a vallásuk szerint ítélte meg az embereket. (Pedig látjuk, hogy mennyire a szerint!)

Ezzel a furcsa némettelepítéssel egyúttal arra is megfelelhetünk, ami Festetics mentségére, illetve (mert mentségére természetesen nem szorul) dicsőségére igen sok reformátusnak érvelésünkkel szemben bizonyára már eszébe jutott, hogy ti. a nagy Festetics György azért alapította katolikus létére is reformátusnak a csurgói gimnáziumot, mert a magyarságot akarta vele ott a horvát határon erősíteni. Magyar szempontból tehát nagyon is logikus volt ez a tette s ez bizonyára fontosabb dolog, mint „a papok érdekeinek" szolgálata.

Régi és olcsó trükk a katolikus Egyház helyett a „papokat" emlegetni, de hát hagyjuk most ezt. Ha a lényegre akarunk válaszolni, egyszerűen csak rá kell mutatnunk arra, hogy a

nagy magyar Festetics német mestereemberek Csurgóra telepítésével akarta a magyarság érdekeit szolgálni ott az ország határán. Láthatjuk belőle, hogy magának Festeticsnek még csak eszébe se jutott, hogy a magyarsággal tesz jót, ha nem katolikus, hanem református gimnáziumot alapít katolikus vidékre. Nem is ő hozta ezt fel tette okául sose.

De mondhatatlanul ostoba, de ránk, katolikus magyarokra szemtelenül sértő is kálvinistáinknak és vallásilag állítólag oly nagyon tárgyilagos katolikusainknak ez a megokolása. Azt lehetne ugyanis következtetni belőle, mintha Csurgón és Somogyban a katolikusok idegenek lennének s csak a kálvinisták lennének magyarok. No ugyan el lennénk akkor látva! Hiszen Somogynak mindössze csak 14 százaléka kálvinista! Mivel pedig Somogy legmagyarabb megyéink közé tartozott már akkor is, mikor még az országnak csak a fele volt magyar, világos, hogy katolikusainknak is magyaroknak kellett lenniük. Csurgó katolikusai is annyira magyarok, hogy már régen magukba olvasztották azokat a lutheránus német mestereembereket, akiket Festetics a református gimnázium kedvéért telepített oda.

Vajon hogyan és miért lett volna e vidék magyarságára hátrányosabb, ha Csurgón egy szerzetes gimnázium keletkezett volna a mai református helyett? Talán a keszthelyi előbb Ferenc-rendi, majd premontrei vagy a nagykanizsai piarista gimnázium tanárai idegenek voltak s idegen szellemet is terjesztettek azok, nemcsak magyart.

Ha azonban katolikus és református vallás között magyar szempontból mégis mindenképpen különbséget akarunk tenni, akkor feltétlenül azt kell mondanunk, hogy nemcsak katolikus, hanem magyar szempontból is vétett Festetics György azzal a furcsa felekezeti „tárgyilagossággal", melyet a csurgói gimnázium alapításakor tanúsított. Mivel ugyanis Somogyban minden kálvinista magyar, s aki már úgyis magyar, azt nem kell és nem is lehet magyarosítani, Festetics György azzal, hogy a csurgói gimnáziumot kálvinista jellegűnek alapította, akadályozta azt, hogy idegen ajkú tanulók, például a Somogy megye déli határán lakó horvátok fiai oda iratkozzanak, sőt esetleg a közeli horvátországi katolikus gyerekekre is vonzó hatása legyen, s így ezek Csurgón megmagyarosodhassanak, vagy legalább magyarul megtanulhassanak. Az idegen ajkúak ugyanis se Somogyban, se a környéken nem reformátusok, a horvát katolikus gyereket pedig a szülei természetesen csak akkor küldik református gimnáziumba, ha az helyben van, s így olcsóbb, mert helyben katolikus iskola nincs. De viszont a helybeli, a csurgói katolikus gyerekeket nem kellett magyarosítani, mert azok már anélkül is magyarok voltak.

Igaz, hogy Festetics György híres alapítása, a csurgói református gimnázium később (például az én diákkoromban is már) az egész Dunántúl diáksága előtt olyan szomorú hírnevet szerzett, hogy aki másutt nem bírja a fegyelmet, vagy máshol magas neki a tanulmányi színvonal, az menjen csak Csurgóra, ott boldogul, s így a dunántúli szerzetes gimnáziumok nem egy bukott vagy kicsapott diákja kötött ki Csurgón, s ha e diákok között voltak idegen ajkúak is (bár én ilyet a keszthelyi gimnáziumban nyolc hosszú év alatt egyet se láttam), megmagyarosodásuknak azt a folyamatát, melyet a szerzetes gimnáziumban megkezdtek, ezek a csurgói református gimnáziumban is befejezhették, azonban kedves alapítása későbbi effajta nem éppen örvendetes hírnevére Festetics György akkor még bajosan gondolhatott, mert bizonyára nem a már meglévőknél alacsonyabb színvonalú gimnáziumot akart alapítani Csurgón. Az igazság tehát az, hogy éppen azzal, hogy reformátusnak alapította, egyenesen lehetetlenné tette, hogy alapításának magyarosító szerepe is lehessen.

Ellenben ha Festetics Csurgón szerzetes gimnáziumot alapított volna, akkor alapításának nemzeti szempontból is szerepe lehetett volna. Akkor odajártak volna ugyanis nemcsak Somogy néhány horvát ajkú falujának diákjai, hanem a tiszta horvát és Csurgótól csak mindössze pár kilométerre kezdődő népes Muraköz diákjai is, melynek gimnáziuma sose volt. Hiszen láttuk, hogy éppen a Muraköz közelsége miatt kifogásolta a református egyházmegye Csurgó vidékén a sok horvátot.

A Bácska és a Bánság sváb eredetű értelmisége például azért lett egytől egyig magyarrá, mert a jobb módúak fiai mind a közeli Kalocsa jezsuita és az épp oly közeli Szeged piarista gimnáziumába jártak. Ugyanezt a fontos szerepet tölthette volna be mint szerzetes gimnázium, a csurgói is a Muraköz, sőt Horvátország szomszédos vidékei értelmiségének megmagyarosítása által. Magyar szempontból is igen nagy baklövést követett el tehát Festetics György csak azért, mert gerinctelen s az olcsó népszerűségre túlságosan is pályázó katolikus volt.

De mindettől eltekintve is ugyan miben lehetett volna hasznosabb a magyarságra egy református, mint egy katolikus magyar gimnázium? (Más, mint a magyar katolikus gimnázium nem is volt ugyanis akkor az országban s azóta se volt.) Legfeljebb abban, hogy nagyobb Habsburg-gyűlöletre és rebellisebb szellemre nevelt volna. Mi azonban már régen tudjuk, hogy ez még nem magyarság, sőt éppen ez a szellem volt a magyarság legnagyobb átka és minden nemzeti tragédiájának okozója. De ha csakugyan ebben állt volna a magyar hazafiság, akkor is meg lehetnénk elégedve szerzetes gimnáziumainkkal. Hisz említettem már, hogy én a keszthelyi szerzetes gimnáziumban ugyanabból a magyar történelmi tankönyvből tanultam, amelyből Ady Endre tanulta a magyar „hazafiságot" a zilahi református kollégiumban. Ugyanitt a premontrei történelemtanár úgy szidta a katolikus liga vezérét, Tillyt, Magdeburg kegyetlen feldúlásáért, hogy öcsém (ki mérnök lett) kénytelen volt felállni és megmondani neki: Tanár úr, kérem, hiszen ez egy ismert katolikusellenes történelmi hazugság. Ezt ugyanis a reverendás történelemtanár még nem tudta, hanem ugyanúgy elhitte, sőt épp úgy fel is háborodott rajta, mint a zilahi református kollégium kálvinista tanárai.

Még 1943-ban is a budapesti piarista gimnázium egyik történelemtanára, mikor egyik tanítványának apja, aki felháborodott magyarázatainak meggyőződéses katolikus számára tűrhetetlenül Habsburg-ellenes szellemén és odaadta neki elolvasására egyik ez irányú kéziratomat (melyet a Horthy-, illetve a nyilas cenzúra nem engedett kinyomtatni, noha mi meg vagyunk győződve róla, hogy Petőfi és társai már száz éve kivívták nálunk a sajtószabadságot, s arról is meg vagyunk győződve, hogy az én történelemszemléletem a németeknek kedvez, a mi cenzúránkat pedig akkor már Hitler irányította), s melyet akkor én egyik levente vezérkönyv Habsburg-ellenes ferdítéseinek cáfolatául írtam, elolvasása után e szavakkal adta vissza: „Ez az irányzat előttem teljesen új. Sose hallottam róla, hogy ezt még így is fel lehet fogni." (Még szép volt tőle, hogy azt nem mondta, hogy ez az új irányzat hamis vagy helytelen is.)

Még a vasvári Domonkos-rendi zárda történelmének természetesen szintén Domonkos-rendi szerzője is úgy szidja műveiben a labancokat, mint a bokrot és annyira a kurucokkal azonosítja magát, mintha ez minden magyarnak egyenesen kötelessége lenne. Pedig hát protestánsaink a Domonkos-rendet – a ferencesekkel és a piaristákkal ellentétben – éppoly idegen szelleműnek tartják, akár a jezsuitákat. De jezsuitát is nem egyet találtam már, aki az én Habsburg-védelmemet feleslegesnek, sőt elhibázottnak tartotta.

Ha tehát Festetics György mindenáron „hazafias" gimnáziumot akart Csurgón, akkor is egész nyugodtan adhatta volna szerzetesek kezébe még akkor is, ha ezt a hazafiasságot a szokásos módon idézőjelbe kell tennünk.

Befejezésül még csak azt említjük meg (hogy igazán megismerjük Festetics György, a reformkor és negyvennyolc szellemét), hogy az a Festetics, aki beleegyezett abba, hogy a katolikus Somogyban és a katolikus Csurgón tőle alapított gimnáziumban katolikus ember ne lehessen tanár (a tőle alapított gimnázium református jellegéből ez természetszerűen következik), a keszthelyi gimnáziumban, melyet, mint láttuk, nemcsak a zalai, hanem egyúttal még a somogyi katolikusok számára is szánt, s melyet anyagilag szintén támogatott, e támogatás ellenében fenntartotta magának a tanárok kinevezésének jogát (ezt természetesen Csurgón, a református egyházmegye gimnáziumában nem tarthatta és nem is tartotta fenn magának),

„kijelentvén, hogy lehetőleg katolikusokat nevez ki, de protestáns tanár kinevezésének lehetősége se lehet kizárva" (Szabó, i.m., 274. o.).

Szerencse, hogy a Habsburgok parancsoltak akkor még Magyarországon s a magyar hivataluk, a kancellária nem hagyta jóvá a nagy magyar „hazafi" e kikötését s kijelentette, hogy mivel az illető gimnázium katolikus, tanár csak katolikus lehet benne. De Festetics Györggyel szemben, akinek nagy magyar hazafiságát kivétel nélkül mindenki elismeri, nem is tartotta s ma se tartja nálunk senki „hazafias" intézménynek a király kancelláriát!

Hogy a keszthelyi gimnázium megmaradt katolikusnak, csak annak köszönhetjük, hogy nem ez a „hazafias" Festetics György alapította. Az egyébként „vallásos" katolikus gróf ugyanis csak református gimnáziumot alapított, de katolikus iskolát vagy intézményt egyet sem. Keszthelynek is alapított például magasabb gazdasági iskolát, az első ilyent Magyarországon, sőt talán egész Európában, a Georgikont, de ezt már nem alapította katolikusnak. Még csak arra se törekedett, hogy e Georgikon tanárai lehetőleg katolikusok legyenek. Éppen ellenkezőleg: mindent elkövetett, hogy Tessedik Sámuel, tehát egyenesen lutheránus lelkész legyen az első igazgatója, s csak azért nem ő lett, mert semmiképpen se tudta rávenni, hogy elfogadja.

Természetes, felelik erre a „tárgyilagosak", mert Tessedik Sámuelnél, a lutheránus lelkésznél, gazdasági iskola vezetésére alkalmasabb szakember akkor nem volt Magyarországon és egy felvilágosult, sőt csupán csak józan ésszel rendelkező ember, ha a magyar ifjúságot jól gazdálkodni akarja megtanítani, akkor, ha iskolája részére igazgatót vagy tanárokat keres, nem azt nézi, hogy katolikusok-e az illetők, annál kevésbé azt, hogy jó katolikusok-e, hanem azt, hogy mekkora a gazdasági szaktudásuk, s mekkora az ügybuzgalmuk e téren.

Az okos ember valóban ezt nézi – feleljük –, ebből azonban nem következik az, hogy csak ezt nézi és mást nem is szabad néznie. Ha én ilyenkor azt is nézem, ki milyen katolikus, ebből még nem következik, hogy a szaktudást és a szakma szeretetét semmibe se veszem. Volt-e például Vörösmarty Mihálynál (hát még pályája első felében, mikor még se Arany, se Petőfi, se Tompa nem jelent meg a porondon!) alkalmasabb, vagy akár csak hozzá foghatóan is alkalmas ember a magyar irodalom tanítására? Bizonyára nem. Ezt a Vörösmarty Mihályt mégse hívta meg akkor igazgatónak, de még csak tanárnak se, se a debreceni, se a sárospataki, se a pápai református gimnázium. De aki ismeri azt a kort, vagy általában a protestáns felekezeti szellemet, azt is egész bizonyosan kimondhatja, hogy ha Vörösmarty hívás nélkül is megpályázta volna ezen állások akármelyikét, visszautasításban részesült volna, mégpedig csupán azért, mert katolikus volt. Lehet, hogy ha lutheránus lett volna, azt talán még elnézték volna neki, de pápistaságát már semmiképpen se.

Pedig hát Vörösmarty lélekben egy cseppet se volt nagyobb katolikus, mint Festetics György, vagy talán még olyan se. Igazán nem kellett volna tehát senkinek attól félnie, hogy Vörösmarty, mint a debreceni kollégium magyar irodalomtanára, katolikusabb szellemet terjesztett volna ott, mint akármelyik kálvinista tanár. Mégis, ki botránkozott volna meg rajta, ha Vörösmarty, mint a magyar irodalomnak az idő szerint legjobb szakembere megpályázta volna valamely protestáns kollégiumban a magyar irodalomtanári állást, nem kapta volna meg katolikus vallása miatt? Ki emlegette volna akkor felháborodva azt a közismert igazságot, hogy ha magyar irodalmat akarunk tanítani s jól akarjuk tanítani, akkor nem azt nézzük, hogy a tanár milyen vallású, hanem azt, hogy milyen szakember és mennyire szereti tárgyát?

Ha tehát a katolikus Festeticsnek, mikor iskolaigazgatót keres, csak azt szabad néznie, ki, milyen szakember, miért szabad akkor Debrecenben ugyanakkor azt is nézni, hogy ki református? Nem mi vagyunk tehát elfogultak, mikor a szakképzettségen és alkalmasságon kívül még a pályázó vallását is merjük nézni, hanem az a vak magyar közvélemény és az a katolikus Festetics György, amely és aki a felekezetiséget természetesnek találja, sőt még tiszteli is akkor, ha a protestánsok részéről nyilvánul meg, ellenben tűrhetetlennek, középkorba való-

nak, a tudomány ügyét akadályozónak, sőt egyenesek együgyűnek és nevetségesnek nyilvánítja akkor, ha a katolikusnál tapasztalja. Pedig hát láthatjuk, hogy a gyakorlatban nem is tapasztalja.

Tessedik Sámuel azonban nemcsak az anyakönyvben volt lutheránus, mint Vörösmarty katolikus, hanem ő egyenesen lutheránus lelkész volt, s ráadásul minden porcikájában katolikusgyűlölő, mint már láttuk rá a bizonyítékot. Az a felekezetieskedés ugyanis, mely katolikusgyűlöletben, lenézésben és megvetésben nyilvánult meg, nem ellenkezett a „felvilágosultsággal", sőt egyenesen követelmény volt. Vörösmarty hiába nem tett különbséget katolikus meg protestáns között, mégse kellett volna még így se Debrecenbe irodalomtanárnak, s ha pályázott volna, feltétlenül elutasították volna, Tessedik Sámuelnek azonban, aki maga volt a katolikusgyűlölet, valósággal könyörgött a katolikus, de kivételesen „hazafias" gróf, hogy legyen szíves vállalni iskolája igazgatását.

De Festetics Györgynek a Georgikonnal kapcsolatban nemcsak a Tessedik Sámuellel kapcsolatos tervét kifogásoljuk. Tessedik lutheránus felekezetiségét kétségtelenül nagy gazdasági szakavatottsága miatt ez esetben talán még meg is bocsátanánk. Festetics ellen még más kifogást is kell emelnünk katolikus világnézeti szempontból. Ő ugyanis nemcsak arra törekedett, hogy a Georgikon hallgatói jó gazdasági szakemberek legyenek, hanem erkölcsi életükre is nagy gondot fordított. Azonban katolikus szempontból ezt is egészen lehetetlen módon akarta elérni.

„Az e célra szükséges utasítások összeállítását – írja Szabó (285. o.) – kora egyik legpuritánabb jellemétől, Kis Jánostól, a költőtől várta. 1812 végén meglátogatta Kis Jánost (ugyancsak nagy kitüntetés volt a dúsgazdag földesúrtól) és arra kérte, hogy a Georgikon hallgatói számára „erkölcsi katekizmust" készítsen. Amint Kis maga megírta Kazinczynak, addig nem is ment el tőle, míg ezt meg nem ígérte."

Festetics György tehát katekizmust is akart taníttatni gazdasági iskolájában, mert becsülője volt „a vallásnak", és ez a nagy magyar azt akarta, hogy hazánk képzett gazdái is vallásosak legyenek. Azonban – jellemző – nem papot kért meg e katekizmus megírására, hanem egy költőt. Egy költőt még ennek megírására is alkalmasabbnak tartott, mint egy papot. Az se volt akadály, hogy ez a költő véletlenül éppen lutheránus volt, sőt éppen lutheránus lelkész, s ráadásul éppen olyan lutheránus lelkész, akinek racionalizmusát (magyarul hitetlenségét) még jóravalóbb lutheránus lelkésztársai is kifogásolták, többek között a felsőlövői lutheránus iskolai intézmények megalapítója is.

Az is lehet, sőt ez egyenesen valószínű is, hogy nem is azért ment Festetics György éppen Kis Jánoshoz katekizmusért, mert költő, hanem éppen azért, meg lutheránus superintendens [felügyelő] is volt egyúttal. Különös, hogy korának egyik legnagyobb és legnépszerűbb magyarja jobbnak tartotta, ha a Georgikon katolikus hallgatói (mert a többségük mindenképpen csak az lehetett) inkább lutheránus, mint katolikus paptól tanulják a katekizmust, de az is jellemző, hogy még a lutheránus lelkészek közül is olyantól, akit még a lutheránusok is hitetlennek tartottak. Nem kell-e ezek után gyanakvással kísérnünk a reformkor és negyvennyolc nagy magyar „hazafiságát"? Szabad-e csodálkoznunk, ha a papság e korban nem járt elöl a „hazafiságban" és zokon vehetjük-e a Habsburgoktól, ha ennek a magyar „hazafiságnak" ők se voltak valami nagy barátjai?

E kornak hazafiságban vezető szellemei mind olyanok voltak ugyanis, mint Festetics, a „jó katolikus" főúr. Hogy a jószágigazgatója, Nagyváthy János is református, sőt hitehagyott katolikus apának a fia volt, az ezek után már csak természetes. Hiszen, ha ez a körülmény akadálya lett volna alkalmaztatásának a jó katolikus Festeticsnél, az szégyen lett volna ura haladott felfogására, szabadelvűségére és igazságosságára. Igaz, hogy később összeveszett vele és túladott rajta, de ez természetesen semmiképpen se kálvinistasága, hitetlensége, szabadkőművessége vagy ledér életmódja miatt történt. Hiszen alig volt ember, akivel Festetics

György, a nagy magyar, előbb-utóbb össze ne veszett volna. Összeveszett és elvált a feleségétől, Sallér Judittól is.

Hogy ilyen vallási felfogás és nevelési elvek mellett egyetlen fia, Festetics László is olyan értéktelen ember lett, hogy apja minden szigorúsága, okossága, utasításai és állandó gondos utánanézése ellenére is már fiatal korában alig győzte fizetni rengeteg adósságát, sajnos, az se lehet meglepő. Nem tudom, hogy a közöltek után nem a Georgikonból is ilyen erkölcsű és jellemű emberek kerültek-e ki, még ha esetleg egyébként mint gazdák jók és szakképzettek is voltak.

Más katolikus közszereplők katolicizmusa

A többi „hazafias” közszereplő katolicizmusa is mily gyarló e korban!

A legnagyobb baj az, hogy a Festetics Györgyök e korban nem kivételek, hanem típusok. Ilyenforma volt például jóbarátja és iskolatársa, a szintén nagyon művelt, széles látókörű, a Nemzeti Múzeum és a Széchenyi könyvtár megalapításával még Festeticsnél is híresebbé vált Széchenyi Ferenc, a „legnagyobb magyar” apja is. Láttuk vagy látjuk majd, hogy neki is az aszódi lutheránus lelkész fia, a szabadkőműves, sőt forradalmár Hajnóczy volt a titkára és bizalmi embere; nála se volt a legkisebb akadály se az, hogy Hajnóczy protestáns volt. Ennek ellenére is megtette alispánnak, s ráadásul olyan megyében, ahol addig még azt se igen tudták, mi az a protestantizmus. Láttuk, hogy Széchenyi Ferenc is azzal bizonyította „felvilágosultságát”, „igazságosságát” és „elfogulatlanságát” és szerezte a népszerűség oly édes babérjait, hogy jobbágyainak ő is református templomokat építtetett még olyan falvakban is, ahol ma már sokkal több a katolikus, s még csak az se jutott eszébe, hogy a református templom mellett azért katolikust is építtessen ugyanott. Mint Festetics, ő is csak a protestánsokat vette észre még ott is, ahol katolikus volt a lakosság.

Széchenyi Ferenc éppoly okos, művelt, nagystílű ember volt és éppoly jó gazda, mint Festetics György, csak abban állt felette s annyiban különbözött tőle előnyösen, hogy neki legalább öreg korára megjött az esze (a mi történetírásunk épp az ellenkezőjét tudja róla: azt, hogy éppen ellenkezőleg, ekkor már elment neki) s a végrendelete és utolsó éveinek intézkedései már annyira katolikusok, hogy egy mai derék, vallásos mágnásnak is becsületére válnának. Festetics György azonban olyan maradt, mint volt, és úgy is halt meg, ahogyan élt.

Jellemző a kor katolikusellenességére, hogy még Széchenyi Istvánnak se tetszett (aki pedig még a reformkor és negyvennyolc aránylag legjobb katolikusa volt) apja öregkori pálfordulása, s még ő is lelki dekadenciát, nem pedig felemelkedést látott benne. Apja öregkori nagy jámborkodása ellenszenves volt számára. Nem vonzóan, hanem taszítóan hatott reá. Szégyellte. Ő külön törekedett arra, hogy utolsó éveiben ne váljon majd olyanná, mint apja. Ezt naplójában külön hangsúlyozza.

Sajnos, sikerült is neki, mert nem jámborkodás közepette halt meg, mint az, hanem az őrültek házában és önkezétől. A legnagyobb magyar sose lett volna öngyilkos, de meg se őrült volna, ha élete végére ő is olyan jámbor lett volna, mint apja. Apja se volt ugyanis kevésbé idegbeteg, mint ő.

De katolikus szempontból báró Eötvös József se volt különb, mint Festetics György vagy Széchenyi Ferenc. Andrássy Gyula se.

Báró Jósika Miklós, Kossuth egyik leglelkesebb híve s legodaadóbb követője, még hitehagyott is lett; igaz, hogy egyedül csak azért, hogy még első felesége életében házasodhasson. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy élete végén bántotta volna érte a lelkiismeret. Batthyány Lajos és Kázmér szintén csak az anyakönyvben voltak katolikusok, de nem lelkületben, annál kevésbé meggyőződésben.

Voltak e korban is vallásilag is művelt, meggyőződéses és igazi katolikusok is; olyanok, akiknek az élete is olyan volt, mint a meggyőződésük: Apponyi György, Jósika Sámuel vagy Majláth, a kancellár, vagy Cziráky, az országbíró. Ezek azonban egytől egyig az udvar emberei, azaz „rossz hazafiak”, sőt „hazaárulók” voltak, mert mindnyájan ellenségei voltak negyvennyolcnak. Meggyőződéses katolikus ember nem is lehetett akkor jó hazafi, annál kevésbé népszerű, hiszen az ilyen ember vallási alapon szükségképpen „ellentétet szított magyar és magyar között”, annak ellenére, hogy úgyis olyan kevesen voltunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellett volna bocsátanunk. Annak meg is bocsátottak e kor hazafiai, de a meggyőződéses katolikusnak már nem.

Jó magyar csak az lehetett e korban, aki protestáns alapon, illetve a katolikus Egyház elleni gyűlölet alapján állva acsarkodott magyar létére a magyar ellen. Hisz a klerikalizmus, a reakció, a papság szükségképpen rossz volt, az ellen acsarkodni tehát a hazafiságnak is és a haladásnak is egyenesen követelménye volt, s a népszerűség elengedhetetlen feltétele. Ezért nem akart öreg korára még Széchenyi se olyan lenni, mint amilyenné apja lett. Sajnálta örökre eltaszítani a népszerűséget és honfitársai megbecsülését. Ha a halállal lelke is elenyészett, akkor igaza is volt. Széchenyi azonban hitt a lélek hallhatatlanságában, tehát következetlen volt és sokkal kevésbé okos, mint apja, főként pedig sokkal gyarlóbb, könnyelműbb a másvilági sorsát illetően.

És a Festetics György-féle „jó katolikusokkal" szemben, akiknek fő törekvésük annak kimutatása volt, hogy nekik mennyire nem számít az, ki, milyen vallású, és hogy ők a maguk vallását egy cseppet se szeretik és becsülik jobban, mint a másnak a vallását, de tetteikkel még ezt a fő elvüket is meghazudtolták, mert láttuk, hogy ők (legalábbis Festetics György, akivel bővebben foglalkoztunk) mégse tudtak tárgyilagosak maradni, mert ugyancsak kimutatták, hogy a más vallását tulajdonképpen sokkal jobban becsülték, mint a magukét, elszomorító látnunk ugyanekkor protestáns magyarjainak minden gondolatát és életük minden megnyilvánulását, felekezetük szolgálatába állító lelkivilágát. Pedig ezekkel a „jó katolikusokkal" egyetemben (sőt még náluk is jobban) ők is hirdették, hogy ma már nem a vallásuk szerint kell megítélni az embereket, és hogy ők sose azt nézik, milyen vallású valaki, hanem egyedül csak azt, milyen magyar és milyen becsületes.

Ugyanakkor, mikor majdnem minden katolikus mágnás protestánst választott bizalmi emberének, mert mindenáron azt akarta bizonyítani, hogy ő nem „felekezetieskedik" (hogy az ő vallása Krisztus Egyháza, nem pedig a tőle elszakadt felekezetek egyike, az még álmában se jutott eszébe), még a nyíltan hitetlen Petőfi is dicsekszik vele, hogy „pápista nem vagyok".

De már az apja is, noha csak egyszerű mészáros volt, mikor a tiszta katolikus Kiskunfélegyházán lakott, nem adta be fiát az ottani magyar katolikus iskolába, hanem – mivel más iskola akkor még nem volt – beküldte Kecskemétre, mert ott volt a legközelebbi lutheránus iskola. Tehát már az elemi iskolában inkább kosztot és kvártélyt fizet a fiáért, mintsem katolikus iskolában katolikus gyerekek közt tanuljon az ő evangélikus fia. Gimnáziumba Sárszentlőrincre, Aszódra, Selmecbányára, tehát még a messze Dunántúlra és a Felvidékre is elküldi, hogy lutheránus iskolába járjon. Még a kálvinista pápai iskola is csak akkor jó neki, mikor már fia az összes lutheránus iskolából kikopott. Igaz, hogy közben – már előbb – egyszer beadta a pesti piarista gimnáziumba is, de csak azért, mert Pesten akkor még nem volt lutheránus gimnázium, viszont ő üzleti ügyekben gyakran járt Pesten s így előnyösebb és olcsóbb volt számára, hogy fia ott tanuljon. No meg hát akkor fia rakoncátlansága miatt egyébként is szigorú intézetet keresett a számára. Világos, hogy fia, akinek még a protestáns iskolák is szigorúak voltak, nem sokáig bírta ki ott s utána se neki, se apjának soha többet még csak eszébe se jutott katolikus intézet.

Útirajzaiból láthatjuk, mennyire nem volt neki mindegy, hogy katolikus pappal kerül-e össze vagy protestánssal. (Természetesen a rabbikra se haragudott, mert ez is hozzátartozott a felvilágosultsághoz. Tudjuk róla, hogy a lakásán is felkereste a rabbit, pártfogását kérve, s ő természetesen nagyon szívesen fogadta.) De a katolikus papok iránti ellenszenvét, sőt ádáz gyűlöletét láthatjuk verseiből is (Az apostol, A gyüldei ifjakhoz, Legenda stb.).

A kálvinista Harsányitól regényszerűen megírt életrajzában mikor egy faluba megérkezik, nem azt kérdi, van-e itt pap, hanem azt, hogy van-e itt kálvinista pap, mert őnála akar megszállni. Aki Petőfit ismeri, tudja, hogy ez valóban ilyenformán lehetett. Harsányi is azért ír így, mert ő is ismeri Petőfit.

Petőfinek tehát egyáltalán nem volt mellékes, milyen felekezetű pap, akihez száll. Sőt ahogyan legszívesebben kálvinista paphoz szállt volna meg, a katolikus pap lett volna az, aki

társaságát legkevésbé óhajtotta volna. Petőfi tehát ennyire nézte azt, hogy ki milyen vallású. Pedig az is egész bizonyos, hogy aligha volt akkor az országban még egy ember, aki annyira meg lett volna győződve róla, hogy ő nem nézi, ki milyen vallású, mint éppen Petőfi.

Annyira nézte, hogy alig volt neki katolikus ismerőse vagy barátja. Míg végül Szendrey Júliát meg nem ismerte, még katolikus szerelme se volt. Igaz, hogy Prielle Kornélia is katolikus volt, sőt a kedvéért Petőfi mindjárt katolikus is akart lenni, de őt csak a színpadon látta s úgy szeretett bele, hogy nem is ismerte. Egyébként a Prielle Kornéliával való esete már a Szendrey Júliával való ismeretség idejére esik.

Aztán látjuk majd, hogy az egyébként szintén hitetlenkedő Szemerének, a negyvenkilences miniszterelnöknek a naplójából is mily sokszor kitűnik katolikusellenes felekezetieskedése még kint a katolikus Párizsban is és annak ellenére, hogy felesége is katolikus volt. (Világos, hogy katolikus feleségét is úgy vette el, hogy exkommunikációba esett miatta, mert Szemere természetesen csak úgy nem törődött azzal, hogy ki milyen vallású, hogy katolikus reverzálist a világ minden kincséért se adott volna, noha – mint naplójából kitűnik – sokkal inkább volt hitetlen, mint református. De hát az ő reformátussága is csak abból állt, hogy én pedig katolikus nem vagyok és soha semmiféle körülmények között nem is leszek az. (Ezzel szemben Petőfi – láttuk – még egy Prielle Kornélia kedvéért is adott volna reverzálist, Szendrey Júlia kedvéért pedig adott is.)

Hogy Egressy Gábor (a híres színész és negyvennyolcas kormánybiztos és Petőfi barátja) mennyire kálvinista volt és mennyire felekezetieskedett még kint Törökországban is, ahol pedig már igazán nem lett volna szabad különbséget tenni magyar meg magyar között, szintén mutatja a naplója. Annyira felekezeti ember volt, hogy mikor hazajövetele után eltiltják a színészségtől, egyenesen lelkészi pályára akar lépni. Hogy mégse lépett arra, csak azért történt, mert a tilalom s általában az üldözés sokkal kisebb volt és sokkal rövidebb ideig tartott, mint gondolta. Ezzel szemben látni fogjuk, hogy a negyvennyolcas katolikus papok egyenesen kivetkőztek. A kálvinista negyvennyolcasok az ellenkező utat járták. Ők papok lettek még akkor is, ha színészek voltak.

Wesselényi katolikus menyasszonyának is, noha másállapotban volt már, mikor elvette, kálvinistává kellett lennie, hogy felesége lehessen, noha csak gyermek volt még akkor, s így tudatos, meggyőződésből történő áttérésről részéről szó se lehetett. Közben természetesen Wesselényi is mindig azt hirdette, hogy mellékes az, ki milyen vallású, és bizonyára menten párbajra hívta volna ki azt és bika erejével agyonkaszabolta volna, aki azzal „rágalmazta" volna meg, hogy ő ember meg ember között vallási alapon tesz különbséget.

Bizonyára ugyanígy járt volna az is, aki apja dicső emlékét gyalázta volna meg hasonló váddal, mert tudvalevő, hogy apja is hazafias hős volt már s egyébként is a felvilágosultság korának gyermeke volt. Az igazság azonban természetesen itt is az, hogy Wesselényinek nemcsak a felesége, hanem már az anyja is (aki Cserei lány volt) katolikusnak született, sőt apja egyenesen a zárdából szöktette meg, és hogy neki is kálvinistává kellett lennie, mielőtt az öreg Wesselényi Miklós megesküdött vele. A katolikusgyűlölet ugyanis nem ellenkezett a felvilágosultsággal, csak az, hogy egy katolikus viselkedjék úgy, mintha a maga vallását jobbnak tartaná másénál. A felvilágosultság korának gyermeke minden vallást tűrt, sőt minden vallás mindegy volt neki, csak az igazságvallás, csak az egyedül üdvözítő vallás idegesítette, csak azt nem szenvedhette, csak az nem talált előtte irgalmat még akkor se, ha ő maga is katolikus volt.

Láttuk, hogy még Festetics György is mennyivel szívesebben alapított református, mint katolikus gimnáziumot még katolikusok számára is; mennyivel szívesebben nevezett volna ki protestáns, mint katolikus tanárokat még katolikus gimnáziumba (Keszthelyen) is; mennyivel szívesebben szerkesztetett katekizmust protestáns lelkésszel, mint katolikus pappal még akkor is, ha katolikus ifjak használták azt a katekizmust, és hogy Széchenyi Ferenc is mennyivel szívesebben épített kálvinista jobbágyainak templomokat, mint a katolikusoknak. Hogy

ők a saját vallásukat egyenesen nem üldözték, annak csak az volt az oka, hogy ők korukban még a jobb katolikusok közé tartoztak, azaz csak részben voltak vallási téren is „felvilágosultak".

Kossuth is annyira felekezetieskedő protestáns volt, hogy katolikus felesége hozzá is csak exkommunikáció árán mehetett hozzá, mert katolikus reverzálist semmi áron se volt hajlandó ő se adni. Mikor pedig már mint bujdosó, a tiszta katolikus Olaszországban ette a bujdosók „keserű" kenyerét, még ott is protestáns lelkésszel tárgyal akkor, mikor katolikus felesége mellé ápolónőt keres. Ugyancsak nagy feladat lehetett ott Turin környékén protestáns lelkészt találni. Kossuthnak azonban ez olyan fontos volt, hogy mégis talált (a hajdani katarok megmaradt hírmondói körében), s az természetesen egy ilyen lányt küldött az idegenben bujdosó és meghaló katolikus magyar asszony beteg- és halálos ágya mellé. Így aztán világos, hogy az exkommunikált szerencsétlen asszony pap és bűnbánat nélkül is halt meg ott a katolikus Egyház központi országában, s emiatt természetesen nem is részesült még katolikus temetésben se. De azért Kossuthnak természetesen mindegy volt, hogy katolikus vagy protestáns-e valaki.

Még Deák Ferenc is, akit az avatatlan még a legkatolikusabbnak gondol e korban, hiszen ő volt az, aki 67-ben „elárulta" a 48-as „szabadságharcot", csak olyan katolikus volt, hogy az országgyűlésen 1848. augusztus 9-én ilyesmiket mondott:

„Én európai szerencsétlenségnek és Magyarország legnagyobb átkának (!) tartom, hogy Magyarországnak státusreligiója volt" (azaz, hogy hazánkban egész addig, míg negyvennyolc „hazafisága" el nem törölte, államvallás volt a katolikus vallás).

Jellemző, hogy a katolikus Deáknak ez fájt a legjobban. Angliában azonban nemcsak 1848-ig volt az, hanem még ma is államvallás az anglikán, ott tehát ez senkinek se fájt s nem fáj még ma se. Pedig Anglia népe annyira nem anglikán vallású, hogy meg se merik olvasni, hányan vannak, mert attól félnek, hogy az effajta népszámlálás sokkal kevesebbet eredményezne, mint gondolnák. Nálunk azonban a szerencsétlen katolikusoknak még akkor is, mikor egy okos és a többinél jobban katolikus Deák Ferenc szólt nevükben, ez fájt legjobban, s ezt tartották hazánk „legnagyobb" átkának (!).

Ők azt hitték, hogy nem is kultúremberek akkor, ha nem beszélnek és nem dolgoznak a saját vallásuk ellen, vagy ha azt a vallást, melyet ők állítólag hisznek, csak egy cseppet is előbbre valónak gondolják bármely olyan vallásnál, melyet ők állítólag nem hisznek. Világos tehát, hogy műveltségükre tűrhetetlennek tartották annak a gondolatát, hogy az ő vallásuk esetleg még igaz is lehet.

Pedig ha van igaz vallás, akkor az egyedül üdvözítő is egyúttal, mert egynél több ilyen vallás nem lehet. Világos az is, hogy ez esetben ennek a vallásnak államvallásnak kell lennie, tehát több joggal kell bírnia, mint a többinek. Kétségtelen, hogy ebben az esetben ezt a vallást egész különleges elbánásban kell részesíteni, minden jog egyedül ezt illeti, sőt a többit még tűrni is legfeljebb csak azon a címen lehet, hogy a dolgon nem segíthetünk, a meggyőződést erőszakolni nem lehet, s így a társadalmi béke ezt követeli.

Igaz, hogy ez a felfogás rosszul esik a többi vallás követőinek, de hát itt úgy is csak elméletről van szó, nem pedig gyakorlatról, s a megismert igazság annyit csak megkövetelhet magának, hogy legalább elméletben elismerjük. Arra az álláspontra meg csak nem helyezkedhetünk, hogy tagadjuk meg meggyőződésünket azért, mert ez egyeseknek fáj (annyit úgyis elismerünk, hogy meggyőződésünket nem kell feltétlenül, sőt nem is szabad sértően adni mások tudtára).

Még kevésbé helyezkedhetünk miatta arra az álláspontra, hogy vallási téren lehetetlenség megismerni az igazságot. Ezzel az emberi észt alacsonyítanánk le, nem is szólva arról, hogy ez esetben joggal kérdezhetjük: Miért jött hát akkor maga Isten a földre, hogy minket az igazságra megtanítson s miért adta ezért értünk oda még az életét is? Azért, hogy mindenütt képesek legyünk megismerni az igazat, éppen csak vallási téren nem?

Deák negyvennyolcas kijelentésén annál inkább bámulnunk kell, mert sokkal tájékozottabb ember volt ő annál, semhogy feltehetnénk róla, hogy ne tudta volna, hogy nemcsak nekünk volt „státuszreligiónk", hanem volt az angoloknak is (sőt azoknak van még ma is), csak az a különbség, hogy nekik nem a katolikus vallás volt státuszreligiójuk, hanem egy protestáns felekezet. Hogyan, hogy Deák nem vette észre, hogy ez Angliában egy anglikánnak se fájt? (Pedig akkor nálunk a mi „hazafiaink" úgy tekintettek az angolokra, mint valami felsőbbrendű lényekre.) Sajátságos, hogy Deák mégis azért tekintette magát náluk alacsonyabb rendűnek, mert neki státuszreligiója volt? Hogy tudtak művelt, okos emberek ennyire vakok lenni? S ráadásul Angliában nem is átlag a protestáns, hanem egyedül csak az anglikán felekezet volt államvallás s csak az ma is.

„Azt mondjuk – folytatta még beszédét Deák –, hogy a papság ennyi meg ennyi vétket követett el. Nem tagadom, hogy sokszor nem teljesítette kötelességét, azon szent kötelességét, melyre hivatva volt."

Érdekes megállapítás. Tagadhatatlanul igaz, de hát ki az az ember, aki s még inkább, melyik az a társadalmi osztály, amely mindig teljesítette a kötelességét? Talán a nemesség, a városi polgárság, a jobbágyság vagy általában az ország népe mindig teljesítette kötelességét? Ha teljesítette volna, akkor nem lennénk ott, ahol vagyunk és akkor a török világban se lettünk volna ott, ahol voltunk.

Ember és gyarlóság azonos fogalmak. Mire való hát ilyesmit csak a papsággal kapcsolatban kérdezni? Talán azon az alapon, hogy a papságnak példaadónak kell lennie, s neki jobban kell teljesítenie kötelességét, mint másoknak? Ez is igaz, de ne feledjük, hogy a papságnak nehezebb is teljesítenie a kötelességét, mint másoknak, mert náluk többre vállalkozott. (A cölibátusra gondolok.)

Ne feledjük azonban, hogy Deák nem erről beszél, hanem úgy szól, mintha a papság még úgy se teljesítette volna kötelességét, mint más társadalmi osztályok. Pedig hát nemzetünk eddigi történelme folyamán már bőségesen láttuk, hogy a papság sokkal jobban teljesítette kötelességét, mint az országban bármely más társadalmi osztály; hazáját is sokkal jobban szerette, érette anyagi áldozatokat is sokkal jobban vállalt, a népszerűségről is sokkal jobban lemondott a kedvéért, sőt még szidni, gyalázni, rágalmazni is hagyta magát érette (ami a legnagyobb áldozat és amit mások különösen nem tudnak meghozni érte). Magyarország nem ott lenne, ahol van, s a múltban is sok tragédiát elkerülhetett volna, ha az ország a papság példáját követte volna; ha nem akart volna jobb hazafi lenni nála s ha a hazafiság fogalmát nem vele ellenkezően magyarázta volna. Látni fogjuk, hogy a papság hazafias kötelességét még magánál Deáknál is sokkal jobban teljesítette.

Nagyon logikátlan is ez a beszéd a logikájáról híres Deák szájában. Aki a vallást és a kereszténységet becsüli – Deák és a negyvennyolcasok azonban mind azt mondták, hogy becsülik, sőt ennek ellenkezőjét még Petőfi se mondta soha –, az semmiképpen se gondolhatja a papságot kötelességmulasztóbbnak s rosszabb hazafinak, mint a többi magyart. Ha ugyanis ez így volna, akkor maga a kereszténység volna az, ami rossz, mert ha maga a kereszténység jó volna, akkor nem lehetne valaki azért rosszabb, mert többet foglalkozik vele, mint a többi ember, sőt annak hirdetésében tölti el életét. Mennyi bűnük lett volna például a nemeseknek vagy a prókátoroknak, ha tőlük is teljes nemi önmegtartóztatást kívánt volna az Egyház?

A papok életén való sok botránkozásnak igazi oka az, hogy a papok, mint emberek, természetesen csak viszonylagosan (relatíve) jók, s erényeik mellett természetesen hibáik is vannak. Gáncsolóik azonban a bűnöket önmaguk helyett a papokban kifogásolják. Azt kérdik – természetesen mindig felháborodva –, szabad-e ezt vagy azt tenni egy kereszténynek, azaz nekik? Pedig hát lényegében véve a papnak is csak azt nem szabad, amit a kereszténynek nem, mert nincs külön erkölcsi szabály az egyik, s külön a másik részére. Például a világi kereszténynek se szabad például nemi életet élnie, ha nincsen hites felesége. Legfeljebb tehát arról lehet szó, hogy a papnak jobban kell példát adnia, mint egy egyszerű kereszténynek, bár

annak is kötelessége. Ha szülő, nevelő vagy elöljáró is egyúttal, még inkább. Pedig hát a papgáncsolók között is alig van olyan, aki egyúttal szülő vagy elöljáró is ne volna, ha pedig nem az, akkor fiatal, s ezért nem illik papok felett ítélnie.

A katolikus – sőt Uram bocsá'! jó katolikus – Deák azután azt fejtegette e beszédében, hogy a protestánsok vagyonához és alapítványaihoz hozzányúlni erőszak, önkény és jogtalanság lenne az állam részéről, mert ezeket magánegyének adták az illető felekezetnek, a katolikus Egyház vagyonával azonban szabadon rendelkezhet az állam, mert ezt Szent István az állam vagyonából adta. (Hát Szent Istvánnak talán nem volt magánvagyona? De egyébként is hol volt még Szent István idejében „az állam"?!)

Tehát megint csak azt látjuk, amit már Festetics Györgyben láttunk. A reformkornak és negyvennyolcnak a katolikusai rendkívül finom lelkiismereti és jogi érzékkel voltak megáldva, amikor a protestánsok jogairól vagy vagyonáról volt szó, mindent közprédára bocsátottak azonban s még a legnaivabb érveket is elfogadták akkor, mikor a saját vallásuk jogairól vagy vagyonáról való lemondásról volt szó.

Deák híres volt a nagy eszéről és éles logikájáról. Sajátságos, hogy az Egyház iránti közöny, sőt ellenszenv még ezt a híres észt és logikát is úgy megzavarta, hogy nem veszi észre, hogy még ha igaza is lenne abban, hogy a katolikus Egyház vagyonát az állam adta, nem pedig Szent István, ebből akkor se következnék az, hogy ezt a vagyont az állam akármikor vissza is veheti.

Hiszen ez közönséges szószegés, következetlenség, hitványság, sőt komoly emberhez egészen méltatlan, gyerekes eljárás volna, kivált mikor ezt a vagyont az Egyház már ezer éven át bírja, s a jogász Deáknak különösen tudnia kellene, hogy elévülés is van a világon s ilyen hosszú birtoklás után az a vagyon még akkor is az Egyház jogos és elévülhetetlen tulajdona lenne ma már, ha eredetileg úgy lopta volna. Hogy lehetne ezt a vagyont valaha visszavenni, mikor minden alapítólevél külön hangsúlyozza, hogy ezt a vagyont örökre adja az Egyháznak az, aki adja.

Mit szólnak például ahhoz, ha az állam hivatalos országgyűlési határozattal – valamelyik nagy fiának hazafias érdemeiért – egy állami uradalmat a rajta levő szép kastéllyal odaajándékozna, mint nemzeti ajándékot: a fiától vagy unokájától pedig azon a címen, hogy a birtok az államtól származik s ugyanaz az állam, mely adta, vissza is veheti, minden különös ok vagy bűn nélkül visszavenné? Pedig ebben az esetben valóban olyan vagyont vennének vissza, melyet tényleg az állam adott.

Az okos Deák nagy katolikus öntudatában azt is elfeledte, hogy nemcsak az Egyház, hanem a magyar nemesség, közte magának Deáknak az ősei is éppúgy királyoktól, tehát az államtól (sőt még jobban az államtól, mint az Egyház, mert ők többnyire későbbi királyoktól mikor már jobban volt állam, mint Szent István korában) kapták birtokaikat, tehát akkor ezeket is éppúgy vissza lehet venni, mint az Egyházéit, kivált mikor alig van olyan régi nemesi család, melynek tagjai között méltatlanok is ne akadtak volna s így az adományra méltatlanná ne váltak volna. Olyan nemesi család, mely birtokát az ősfoglalás alapján bírta, alig van néhány, de ezt egész kétségtelenül bebizonyítani egy se bírja.

Az okos Deák tovább nem az Egyház vagyonának nagyobb részéről, hanem az egész egyházi vagyonról beszél, noha bizonyára nem gondolhatta azt, hogy az akkori Egyház minden vagyona magától Szent Istvánról, tehát állítólag az államtól származik. Hát a katolikus Egyház talán sose kapott földet, birtokot magánosoktól, főuraktól, egyszerű emberektől? Ezektől csak a protestánsok kaptak, de katolikus ember még egy se akadt ezer év alatt, aki végrendeletében az Egyházat tette volna örökösévé?

Sőt – éppen ellenkezőleg – nem tudjuk-e egyenesen azt, hogy ez a vallásos középkorban, akkor, mikor még protestantizmus nem is volt, még sokkal sűrűbben fordult elő, mint később és mint napjainkban? S lám, a jó és okos Deák még ezt is mind el akarja venni, illetve még erről a vagyonról is megállapítja, hogy az állam adta. A történetírók jól tudják, hogy ez is bir-

tokadományozás magánosok részéről oly sűrűn fordult elő, hogy ha csak azokat az eseteket sorolnánk fel, melyeknek írásbeli bizonyítékai nem kallódtak el az idők viharaiban, akkor is megtelne velük egy akkora könyv, hogy talán föl se tudnák emelni. S lám, az okos és jó Deák ezeket is mind elszedné az Egyháztól, de a protestánsoktól semmit. S emellett mennyire meg volt róla győződve, hogy ő csak tárgyilagos és elfogulatlan, s csak a tiszta igazságot állapította meg!

Ma pedig már azt is elmondhatja az Egyház minden birtokáról, hogy ezeket ő már nem is egyszer újra meg újra megvásárolta attól az államtól, mely neki ezt a birtokot állítólag ingyen adta. Mivel ugyanis a magánbirtokosoknak örökösödési illetéket kell fizetniük vagyonuk után, valahányszor a birtok az apa halála után átmegy a fiúra vagy a testvér vagy az unokaöccse kezébe, az Egyház pedig, mivel mindig ugyanaz, örökösödési illetéket nem fizet, a jó állam – nehogy az Egyház a dolgot ingyen megússza – kitalálta helyette az „illeték-egyenértéket", melyet azoknak a papoknak, akik az egyházi vagyon jövedelmét élvezik, minden évben rendszeresen fizetniük kell. Ez összesen azóta már sokkal többre ment, mint a vagyon egész értéke.

De válságos időkben a múltban is hányszor járult hozzá az egyházi vagyon az állam szükségleteihez egész különleges módon is! Láttuk már, hogy a mohácsi vész előtt is az Egyház vagyonát foglalták le hős őseink a török elleni védekezésre, de még azt is elsikkasztották. Később, mikor már nálunk nem volt mit, az osztrák kolostorok vagyonát vágták meg a Habsburgok ugyanerre a célra (pápai engedéllyel). Ugyanezen ok miatt például az esztergomi bazilika kincstárában is alig van olyan kincs, amely valóban arany. Ami az volt, azt már régen beolvasztották. Mégpedig mindig az állam.

Aztán ne felejtsük el azt se, hogy mit ért az a föld, melyet az Egyház ezer éve Szent Istvántól kapott, ahhoz képest, amit ma ér és a nagy értékkülönbség nem is csak úgy magától jött, hanem a birtokos ráfordított sok munkájából és anyagi befektetéseiből. Akkor még többnyire csak vadon, legfeljebb erdő volt az adományozott föld, mely azonban nem képviselt értéket, mert fa volt mindenütt bővében, s a nagy távolságok s utak s közlekedési eszközök hiányában kitermelni se lehetett még ezelőtt száz-kétszáz évvel se. A földet felszerelés és megfelelő épületek híján és jobbágyok szerzése nélkül megművelni se lehetett s ehhez megint csak tömérdek munka és pénz kellett.

Azon állításunk bizonyítására pedig, hogy a katolikus Egyház vagyona se származik teljes egészében Szent Istvántól, legyen elég hivatkoznunk, hogy például az egész magyar katolikus Egyház legnagyobb egytagban fekvő birtoka, az egri főkáptalannak (mely területben a legnagyobb egyházi birtokos nagyobb mint az esztergomi érsekség volt akár még akkor is, mikor még nem csonkult meg az ország) a tiszapolgári határban lévő 60.000 holdja se Szent István vagy más magyar király adománya, hanem Bakócz Tamás hagyatéka, tehát magánembertől származik.

Azon a címen tehát, melyet Deák említ, nem lehetne elvenni. De az esztergomi főkáptalan vagyonának vagy fele szintén Bakócz hagyatéka. Egyébként maga Deák is nem az egész egyházi vagyont, hanem csak annak „nem csekély részét" mondja állami eredetűnek. Jellemző azonban e tekintetben való lelkiismeretlenségére, hogy mégis az egész egyházi vagyont akarja az állam részére igénybe venni azon a címen, hogy az állam adta.

Ami Széchenyi Istvánt illeti, vallási tekintetben különb volt a reformkor vagy negyvennyolc többi hősénél, s egyházellenesnek bajosan nevezhető. Egyháziasnak azonban – sajnos – még őt se mondhatjuk. Ő csak a negyvennyolcasok között, csak hozzájuk viszonyítva volt vallásos, de nem magában véve. Széchenyivel is csak vallástalan korához viszonyítva lehetünk megelégedve, de nem abszolúte. Széchenyi is nagyon korának gyermeke volt: ő is Voltaire-t olvasta s rajta is nagyon meglátszott, hogy azt olvasta.

Apja, mint mondtuk, a Nemzeti Múzeumot és a vele kapcsolatos híres Széchenyi könyvtárat alapította, fia a Magyar Tudományos Akadémiát. Ha igazi hívők, ha művelt katolikusok

lettek volna, akkor nem ezeket vagy legalább nemcsak ezeket alapították volna, hanem templomokat, plébániákat, katolikus iskolákat is, sőt elsősorban ezeket hozták volna létre olyan katolikus falvakban, melyek ezeknek még ma is híjával vannak. Akkor arról gondoskodtak volna, hogy aztán – az előfeltételek megteremtése után – ezekbe a magyar falvakba csakugyan buzgó és derék lelkipásztorok is kerüljenek (olyanformák, mint amilyenek Lipót udvarában vagy Karolina császárné környezetében voltak), hogy a magyar nép kultúráját emeljék és igazi keresztényekké tegyék. Ezzel sokkal többet használtak volna a magyar népnek és nemzetnek, mint nemzeti múzeumokkal és tudományos akadémiákkal.

Az is igaz azonban, hogy ha így tettek volna, akkor nem lenne szobra egyiknek se (hiszen legalább részben való vallásosságuk az oka annak is, hogy nekik csak egy szobruk van, míg Kossuthnak száz), mert a magyar társadalom az ilyesmit bizony nem nagyon értékeli s még inkább nem értékelte még az ő idejükben, s így akkor bizony olyan tökéletesnek kellett volna lenniük, akik még a népszerűségről és a nemzet hálájáról is le tudnak mondani, s akik a jót annyira teljesen ingyen teszik nemzetükkel és népükkel, hogy még hálájára se tartanak igényt. Ennyire tökéletesek azonban még a Széchenyiek se voltak.

Aki igaz katolikus és komolyan hisz, annak számára egyenesen lehetetlenség, hogy életét és pénzét csak, vagy akár csak elsősorban annak szentelje, hogy Pesten, az ország fővárosában legyen tudományos akadémia és nemzeti múzeum, meg nagy könyvtár, nem pedig annak, hogy Magyarországon s a magyar nép körében legyen hit és katolikus meggyőződés és műveltség, s ennek megfelelő erkölcsi színvonal.

Nincs tudomásunk róla, hogy akár Széchenyi Ferenc, akár Széchenyi István ez utóbbira valami különösebb gondot fordított volna, vagy hogy ezzel különösebben törődött volna. Pedig hát a Tudományos Akadémia nem az égi, hanem a földi tudományokkal foglalkozik, a Nemzeti Múzeum a természet, a föld és az emberiség őskorának kincseit gyűjti össze, tehát mindegyik a föld körül forog, azon túl nem lát, azon túl nem terjed érdeklődési köre. Ha Széchenyi Ferenc és István igazi hívő katolikus lett volna, becsülhették volna a földet és annak dolgait is, de nem álltak volna meg annak határai között, hanem messzebb is néztek volna, sőt érdeklődési körüket elsősorban ez a messzebb kötötte volna le.

Ha valóban és komolyan hitték, hogy van másvilág, akkor miért csak honfitársaik földi élete érdekelte őket s miért csak az, ami mulandó bennük és elválaszthatatlan a földtől? Biztosíthatjuk róla olvasóinkat, hogy most már, a másvilágon, ezt a két nagy Széchenyit egész más és sokkal fontosabb dolgok foglalkoztatják, mint az, hogy megvan-e még és jól működik-e a Magyar Tudományos Akadémia, vagy hogy mennyivel gyarapodott azóta a Nemzeti Múzeum archeológiai osztálya. Ma már örökké sajnálják azt, hogy földi életükben csak ez, vagy elsősorban csak ez foglalkoztatta őket. Ezek ugyanis mind földi dolgok, s bár nemes és megbecsülendő földi dolgok s a földi embereknek is bizonyára nem az alját foglalkoztatják, de ha vannak földöntúli és föld feletti dolgok is, akkor bizonyára kárba veszett az az idő, amit azok helyett ezekkel töltöttünk el, és az a pénz, melyet azok támogatása helyett ezekre fordítottunk. A Széchenyiek tudták, vagy legalább hitték, hogy ég és másvilág is van s nagyrészt mégis úgy éltek, mintha nem tudták volna.

Láttuk, hogy Széchenyi apja az 1790-91-es országgyűlésen a kor eszméitől megmételyezve már a főpapok és a katolikus Egyház, tehát a saját vallása ellen szólalt fel a protestánskérdésben. Hírt, dicsőséget és népszerűséget akkor ugyanis csak így lehetett szerezni. Hajnóczy, a francia forradalom eszméitől megmételyezett lutheránus lelkészfi és a Martinovics-féle összeesküvés egyik főszereplője, Széchenyi Ferenc titkára volt. Ugyancsak kimutatta tehát Széchenyi Ferenc is, hogy neki a vallás nem fontos, s ha titkárt szerződtet, azt egyáltalán nem nézi, milyen vallású az illető. Az tehát még csak eszébe se jut, hogy egy ember azért, mert katolikus, esetleg különb lehet, mint az, aki nem az. Mint láthatjuk, még a titkár forradalmi, tehát egyházellenes elvei se voltak ebben számára akadály. Széchenyi Ferenc csak annyiban volt ebben különb kortársainál, hogy ő legalább öreg korára észre tért, s leg-

alább akkor elkezdett valóban az éggel törődni, mikor már közeledett a földtől való elválás pillanata.

Hajnóczy letartóztatása, majd kivégzése megijesztette és kijózanította. (Mutatja, mennyire nem volt Bécs vérszopó vagy magyarellenes, hogy azt a magyar főurat, akinek a kivégzett veszedelmes forradalmár bizalmi embere volt, sőt akiből alispánt csinált, nemcsak nem bántotta, hanem még csak ki sem hallgatta ebben az ügyben.)

Nem is volt rá szükség, mert Széchenyi Ferenc így is okult, észre tért, kiábrándult s felébredt benne az eltemetett gyermekkori hit és vallásosság, mely egyébként sose aludt ki lelkéből, csak pislákolt benne. Utána Hofbauer Szent Kelemen társaságát kereste s annyira bűnbánó és vallásos lett, hogy fiának nem is tetszett. Fia nevelése alatt még nem történt meg ez a lelki változás, de azért ez a nevelés mégis vallásosabb szellemben történt, mint a hitvány II. Lipót fiáé, I. Ferencé. Ezért Széchenyi István a reformkor ellenzékének (mint ők magukat szerényen hívták: „hazafiainak") határozottan a legvallásosabbja. E „hazafias" ellenzéknek azonban – sajnos – olyan alacsony volt a vallási színvonala, hogy még Széchenyi Istvánnal, a legvallásosabbal se lehetünk megelégedve.

Pedig hát Széchenyi kortársai és elvbarátai között nemcsak a legvallásosabbak közé tartozik, hanem köztük e tekintetben egyenesen párját ritkítja. Mikor például a tiszai gőzhajózás ügyében Debrecenben jár, ott már a legelső reggelen elsietett a katolikus templomba. (Zichy Antal: gróf Széchenyi István életrajza, II. kötet, 20. o.) (Valóban, a jó katolikus úgy érzi, hogy olyan helyen, ahol kevés az igazhívő, még jobban kötelessége azon kevesek soraiban részt venni, akik helyesen imádják az Istent.) Viszont ugyanott a református istentisztelet, melyen szintén részt vett, „kissé untatta" (24. o.). És a reformációnak „nagyon emberszagát érzi". (A műveletlen katolikusoknak ezzel szemben nagyon szokott tetszeni a protestáns istentiszteleti mód.) Széchenyi húsvétkor (illetve húsvétra) mindig gyónni és áldozni is szokott, lelkiismeretvizsgálatai pedig olyan alaposak szoktak lenni, hogy nem kevesebb, mint tizenöt bűnre vonatkozólag szokta magát megvizsgálni.

Mindezek bizonyítják, mennyire nem tucatember volt Széchenyi vallási tekintetben se. Ámde a sok jó mellett katolikus szempontból ugyanannyi sértő és bántó dolgot is találunk benne, melyek mind kora hitközönyösségének és egyházellenességének bizonyítékai. Azt a benyomást kell szereznünk, hogy Széchenyi vallásossága inkább jóakaratából, nemeslelkűségéből és az ahhoz való tiszteletreméltó ragaszkodásból állt, amelybe gyerekkorában beleneveltek, az esze és műveltsége azonban egyáltalán nem volt töretlenül katolikus.

Az még csak hagyján, hogy életrajzírója, a katolikus Zichy Antal (Mihálynak az egyenesen katolikus- és papgyűlölő, korától teljesen megmételyezett festőművésznek a testvére) azt írja, hogy olaszországi útjában, Catániában „Úrvacsora" (nem pedig a szentáldozás) felvétele után (!) végezte el gyónását, mert ez a botrányos és katolikus emberben szinte hihetetlen vallási tudatlanság utóvégre is nem Széchenyi, hanem Zichy Antal szégyene. (Képzelhetjük belőle, hogy annak ellenére, hogy a piaristák gimnáziumába jártak, hogy nevelkedhetett ez a két Zichy-testvér, akik a Zichy család köznemesi ágából születtek Zicsen, Somogyban. (Antal 1823-ban, Mihály 1827-ben.) Csoda-e hát, hogy a festőművész is olyan ádáz ellensége volt a „klerikalizmusnak"?

Még azon se botránkozunk meg nagyon, hogy mikor Széchenyi ezt a catániai húsvéti gyónását megírja haza, ezt teszi hozzá: „De kérem, édes jó atyám, ne mutassa meg e levelet senkinek. Nem mintha szégyellném vallásom formáinak és szabályainak mindenkor pontos megtartását, de Ön tudja, mily könnyen hipokritának tarthatnák az olyan fiatalembert, aki szereti az életet élvezni, szerelmeskedik, játszik stb. s egyszerre csak olyan dolgokkal áll elő, mint imádság, gyónás stb."

„Talán Önnek se kellett volna ezt megírnom, de tudom, hogy örömmel veszi tudomásul maga is, meg a kedves jó anyám is, nemde?" (I., 130. o.)

Bár egy kicsit csodálkozunk, hogy Széchenyi annyira világi életet élt, s még inkább, hogy élete vallásos oldalát annyira titkolta s – hiába tagadja – szégyellte, de azért ez is inkább a kor vallástalanságát bizonyítja, mint magáét Széchenyiét, sőt talán még a korét se nagyon, mert hiszen lényegében minden kor ilyen.

Az én tanítványaim közül is az egyik, aki a Ludovikába került, közvetlen lefekvés előtt, mikor a WC-re úgy is ki kellett mennie, s így nem keltett társai előtt feltűnést, szokott bemenni egyúttal az intézet kápolnájába is (szép nagy kápolnája volt az intézetnek, hiszen a Habsburgok építették) estéli imádságát elvégezni. Így egyszerre két legyet is ütött: imádkozott s társai, akikkel együtt feküdt le, mégis azt hitték, hogy nem imádkozik. (Mert persze arra törekedett, hogy ezt higgyék, nem pedig arra, hogy nekik is jó példát adjon.) A kápolnába is csak az esetben ment be ilyenkor, mikor a folyosó néptelen volt, tehát senki se láthatta. Biztonság okáért azonban a villanyt se gyújtotta ott fel, hanem csak a sötétben imádkozott.

Előfordult azonban az is – mondta –, mégpedig nem is csak egyetlen egyszer, hogy ott a kápolna sötétjében összeütközött egy másik társával, aki éppúgy nikodémuskodott, mint ő. Pedig addig azt hitte, hogy az egész intézetben egyedül csak ő imádkozik, mert nyíltan egyik se viselkedett úgy, hogy ezt fel lehetett volna róla tenni. (Gyarlóság, ember a neved, még akkor is, ha nem asszony vagy, hanem férfi, sőt ebben még akkor is gyáva vagy, ha katonatiszt vagy s fiatal. A háborúban nem félsz a haláltól, de az emberek gúnyjától félsz. Hiszen a háborúban is csak azért nem félsz, mert szégyelled, hogy félsz.)

De Széchenyi és a ludovikások esete is csak azon tételünk igazságát bizonyítja, hogy a katolicizmus valóban kényes melegházi növény, mely nagyon élhetetlen, s míg a gaz magától tenyészik s még a kártevők s az idő viszontagságai se ártanak neki, ez csak gondos védelem és ápolás ellenében tenyészik. Még ha kivételesen tenyészik is, akkor is úgy tesz, mintha nem tenyészne, hogy a gazokat és azok szemtelen erőszakosságát még vakmerőbbekké tegye.

Mikor ez az eset történt, védte az államhatalom a vallásosságot, hiszen nyilvános kápolnát s benne tábori lelkészt tartott fenn a Ludovikában, mégis az éj sötétjében csúsztak oda a kevesek, akik használták ezt a kápolnát. Féltek ugyanis valakitől. Vajon ki lehetett az a titkos lény, akitől annyira féltek? A társaikban ottlakó sátán s annak erőszakossága és maró gúnyja.

Azon azonban már méltán megbotránkozhatunk, hogy mikor Wesselényivel közös útjukban Franciaországban meglátogatják a trappisták kolostorát, nemcsak Wesselényi magyarázza félre és nézi ellenszenvvel a szerzetesek önsanyargatását, hanem Széchenyi is éppoly távolállónak mutatja magát a katolikus életfelfogástól, akár kálvinista útitársa. Pedig Széchenyi meg is gyónt itt, mégpedig olyan alaposan, hogy gyónása egy teljes óráig tartott. Naplójában azonban mégis azt írja, hogy a barátok ájtatossága őszintének „látszott". (Egy hívő katolikusnak még csak eszébe se jut, hogy az az ájtatosság még álszent is lehet, s hogy ebből a szempontból vizsgálja a szerzeteseket.) Sőt Széchenyi naplója ilyen, katolikus fülnek egyenesen elképesztő megjegyzéseket fűz a dologhoz:

Igaz dolog ez? Vagy őrjöngés? Sohasem érezni az élet örömét, s ha Istennek hálát nem adni (!) a lét fenntartásáért (hiszen a trappisták s más hasonlóan szigorú szerzetesek egész élete nem más, mint Istennek való hálaadás; hálából jótéteményeiért gyakorolják a szigorú önmegtagadást), szíve minden gerjedelmét elfojtani, a szerelem álmairól, élveiről örökre lemondani? (Széchenyi tehát minderre nemcsak nem képes vagy nem hajlandó, hanem még az is ellenszenves neki, ha másban látja. De hát milyen katolikus az, aki ennyire rabja „szíve gerjedelmeinek" és a „szerelem élveinek"?

„Önző számítással csak a saját lelke üdvére gondolni és elzárkózni minden embertársától." (A művelt katolikus itt már egyenesen a székről kezd lefordulni, mert Széchenyinek a keresztény szellemről való teljes idegensége már egyenesen elképesztő méreteket ölt. A katolikus szerzetesi életet így felfogni még egy hétpróbás kommunistának is becsületére válna.)

Tehát a föld örömeiről lemondani egyszerűen „önző számítás", mert hiszen „a saját lelke üdvéért" történik. Arra azonban nem gondol az okos Széchenyi, hogy akkor a diák szorgalma

is éppily ellenszenves, mert hiszen ez is a jó bizonyítványért és a későbbi érvényesülésért történik, sőt sokszor azonnali jutalommal is jár a szülők részéről, ami szintén csupa „önző számítás". Egy „kissé" még önzőbb is, mint a trappistáké, mert az ő jutalmuk sokkal messzebb van, sőt még ahhoz is hit kell, hogy valaha is megtörténik.

Aztán aki kínos operációnak veti alá magát, nem abból az „önző érdekből" teszi-e, hogy nyomorult életét még ilyen kínok árán is megmentse, illetve – mert hiszen a haláltól végleg megmenteni úgyse tudja – pár évvel meghosszabbítsa? Kinek jutott azonban valaha eszébe, hogy az operáció alatti kínjai láttára ellenszenvet érezzen a szerencsétlen beteg, e „rút önző" iránt? Hogy tehát Széchenyinek mégis ez jutott eszébe, a trappista kolostor lakóinak önmegtagadó élete láttára, mással, mint a vallásos hit iránti (bizonyára öntudatlan) ellenszenvvel nem magyarázhatjuk.

Aztán honnan tudta Széchenyi, hogy azokat a szerzeteseket csakugyan ez az önző szándék vezette? Ez előtte nemcsak bizonyítva nem lehetett, hanem még valószínű se lehetett, mert aki ennyire önző, az képtelen olyan örömökről lemondani, melyek keze ügyében vannak, sőt szinte ellenállhatatlan erő vonzza hozzájuk, olyan ellenszolgáltatás fejében, mely csak hosszú évtizedek múlva lesz esedékes, de hogy valóban esedékes lesz, még azt is csak hinni lehet, mert még soha senki meg nem győződött róla. Aki erre képes, az nem önzését, hanem bámulatos önzetlenségét bizonyítja be. Lám, Széchenyi maga elárulja, hogy ő képtelen lenne szíve minden gerjedelméről, a szerelem élveiről örökre lemondani, még ha ellenszolgáltatásul akármivel kecsegtetnék is érte. Hol van tehát az önzés: Széchenyiben vagy a trappistában?

És a trappista nem „minden embertársától zárkózik el", hanem csak embertársai közül a rosszak mételyező hatásától, s amely elzárkózásra éppen azért van szükség, mert Széchenyi nyilatkozatából is éppen eléggé látható, milyen vonzók „a szerelem élvei" és milyen veszedelmesen megejtők „a szív gerjedelmei". A trappista éppen embertársai iránti szeretetből zárkózik el; mindent azért tesz, hogy nekik a jóra példát adjon; hogy az ő bűneiért imádkozzék és Isten haragját engesztelje. De akkor, mikor prédikál nekik, s különösen mikor gyóntatja őket, foglalkozik is velük, és nemcsak el nem zárkózik tőlük, hanem a lehető legközelebb engedi őket magához.

Hogy tehát Széchenyiben a trappisták megható önmegtagadásának láttára nem tisztelet és rokonszenv ébredt, hanem az önző számítás jutott eszébe, tehát ellenszenv keletkezett, azt bizonyítja, hogy azokat a cinikus, de szellemes butaságokat, melyeket Voltaire-nél annyit olvasott, ő is éppoly szentül elhitte, mint szegény, megmételyezett s nála kisebb képességű kortársai; hogy ő se tárgyilagossággal (annál kevésbé rokonszenves szeretettel), hanem ellenszenvvel és gyűlölettel nézte az Egyházban azt, ami nehéz, keserves és kemény, nehogy el kelljen ismernie, hogy hibás volt akkor, mikor „szíve gerjedelmeit" követte és „a szerelem élveit" élvezte, míg fiatal volt s oly fokban élvezte, hogy bizony megbotránkozik rajta, ha megtudja az a magyar ifjú, akinek magasztosabb fogalmai voltak a „legnagyobb magyarról".

Annak a bűnös embernek, aki nemcsak bűnös, hanem az is akar maradni s dorgálást se akar érte elfogadni az Egyháztól; ha rossz, élvvágyó papokat lát (olyanokat, mint maga), az a mentsége, hogy a papok is ilyenek. Mikor pedig feddhetetlen, önmegtagadó papokat lát, mint Széchenyi a trappisták személyében Franciaországban, az is ellenszenves neki, mert csak azt látja, hogy ezek olyan önzők, hogy csak a maguk üdvösségével törődnek.

Az, hogy Krisztus Urunk is lemondott az élet örömeiről, hogy ő is megfékezte szíve gerjedelmeit és neki se kellettek a szerelem élvei; pedig neki nem volt szüksége önző számításra, mert rá anélkül is várt az örök boldogság, tehát, hogy tisztán példaadásból és mások bűneiért való szeretetből, másokért való önfeláldozásból is lehet mindezt csinálni, nem jutott eszébe. Azt is elfeledte, hogy imádkozni csak úgy lehet embertársainkért, ha „elzárkózunk" tőlük, mert hiszen, ha közibük megyünk, s míg köztük vagyunk, dévajkodás, vicc, tréfa, sőt

esetleg „szerelmi élvek” lesznek belőle. Hogy imádsággal is lehet szeretni embertársainkat s csak azzal lehet igazán, azt a hívő Széchenyi szintén nem volt hajlandó tudomásul venni.

Egyenesen elképesztő befejezésként aztán még azt kérdi Széchenyi: „Az agy gyöngeségének (?) vagy egy messze kiható mély számításnak eredménye-e ez?”

Pedig hát ezeket a kétségbeejtő félrebeszéléseket még azzal se magyarázhatjuk, hogy talán útitársa, a kálvinista s mint majd látni fogjuk, a szerelem élveinek szintén ugyancsak derekasan hódoló Wesselényi beszélte bele mindezt Széchenyi fejébe. Széchenyi ugyanis nem az az ember volt, aki valamit olyan könnyen utána szajkózott volna másoknak s egyébként is öt évvel idősebb volt Wesselényinél. Meg kell azonban állapítanunk, hogy Széchenyin is ugyancsak meglátszott a kor hatása és az a Voltaire és társai, akiknek művei állandó olvasmányai voltak, s melyektől a jó öreg Ferenc császár oly buzgón igyekezett megóvni alattvalóit és akit hálából e jóságáért még ma is annyira lekicsinyelnek.

Pedig ha még egy oly vallásos környezetben nevelkedett és emellett annyira önállóan gondolkodni tudó koponyának is annyira megártottak ezek a művek, mint amilyen Széchenyi volt, gondolhatjuk, mit rombolhattak az átlagemberekben! S mi mégis még mindig ott tartunk, hogy I. Ferencet nem áldjuk azért, hogy e szellemi mételyt legalább igyekezett távol tartani a magyar lélektől, hanem kárhoztatjuk és lenézzük érte, mintha a kultúrát és a haladást akarta volna elzárni előlünk. Pedig hát – sajnos – még Széchenyi esete is jól mutatja, hogy még ezt a „kultúrát” se tudta előlünk elzárni, hanem csak szerette volna.

Az is jellemző, hogy ennek a „kultúrának” a hatása alatt nemcsak a kálvinista Wesselényi, hanem még a vallásosan nevelt katolikus Széchenyi is azt figyelte a trappistákon, hogy nem csalók, nem szélhámosok-e, akik csak becsapják a világot, mert titokban mulatnak. Mikor pedig még ők is kénytelenek megállapítani, hogy ájtatosságuk őszinte, még akkor is szűkkeblű önzésnek találják, mert hiszen minden csak a maguk üdvösségéért történik. Így aztán önkéntelenül is arra gondol az ember, hogy ezek a kiváló vendégeik is amiatti bosszúságukban ítélik el a trappisták önsanyargatásainak legalább indítóokait, mert kénytelenek megállapítani, hogy maga az önsanyargatás valódi?

A trappistáknál végzett gyónásról azt írja naplójában Széchenyi, hogy javulást nem mert ígérni „vu l’experience” (tekintettel az eddig tapasztaltakra), s azt is megjegyzi, hogy „point de foi” (semmi hit). Így aztán kérdéses, hogy kapott-e egyáltalán feloldozást. Természetesen csak akkor kaphatott, ha a naplóban mindez túlzás volt. Mivel ugyanis Széchenyiről köztudomású, hogy aggályos, tépelődő lelkiismeretű volt, könnyen lehet, hogy a tényleges hite és megjavulása iránti jóakarata sokkal nagyobb volt a valóságban, mint ő ezt naplójában önbizalom hiányában állítja.

Az a teljesen pogány beállítás azonban, mellyel ugyanekkor a trappistákról is, de egyházellenes olvasmányai s egyéb, ekkor vallott elvei is amellett szólnak, hogy nincs szó túlzásról. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy Pope „Universal Prayer”-éből, tehát egy protestáns imakönyvből egész oldalakat ír ki naplójába, többek közt ezt is: „Soha ne engedd (Istenem), hogy gyenge kezemet felemelni merészeljem azok kárhoztatására, kiket tudatlanságomban a Te ellenségeidnek néznék.” Hogy éppen ez tetszett meg neki a protestáns imakönyvből, szintén teljes vallási műveletlenségre és a katolikustól egészen elütő gondolkodásra vall.

A maga hitével és egyháza parancsaival csak egy cseppet is tisztában levő katolikus először is nem használ protestáns imakönyvet (mégpedig nemcsak azért nem, mert ez neki tilos, hanem azért, mert külön tilalom nélkül is ez a meggyőződése). Legfeljebb kíváncsiságból nézegeti, s úgy, mint neki idegen és káros dolgot, de semmiképpen se úgy, mint lelki táplálékot. Tudja, hogy lehetnek benne helyes dolgok is, mert hiszen ha egyszer már imakönyv, még ha protestáns is, akkor is elsősorban nem vitatkozik, hanem azokról a dolgokról szól, melyek katolikusok és protestáns között közösek. Azonban az egy Istent imádni is egyféleképpen kell, s ezért vallásilag művelt és tényleg hívő katolikus még egy szentkép hátára írt imádság elmondása előtt is előbb megnézi, hogy rajta van-e az egyházi jóváhagyás. Protestáns ima-

könyvön azonban ez természetesen nincs rajta. De az ifjú Széchenyi azért mégis – lehet azonban, hogy csak az angol nyelv gyakorlása kedvéért – innen merítette lelki táplálékát.

Maga ez az idézett naplórész egészen katolikusellenes, mert világos, hogy az eretnekekre céloz, de egészen zavaros és rosszakaratú megfogalmazásban, melynek azonban Széchenyi – mint látható – bedőlt. Világos, hogy egy katolikus magánember nem emeli „gyenge kezét", annál kevésbé az erőset, semmiféle eretnekre, mert hiszen nem gyűlöli, hanem csak sajnálja az illetőt, de egyébként se az ő dolga ennek elintézése. De viszont egy katolikus nem írhatja azt, hogy „tudatlanságban" nézi Isten ellenségének az eretneket, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert vallási tudománya van s e téren felvilágosult. (Világos, hogy ezen a címen csak objektíve tartjuk Isten ellenségének az eretneket, de nem szükségképpen szubjektíve is, hiszen lehet az illető jóhiszemű eretnek is.)

Hogy Széchenyi a katolikus felvilágosultsággal annyira nem volt tisztában ez időben (fiatalabb korában), hogy a protestáns imakönyvvel egyetértésben tudatlanságnak nevezi az eretnekség elítélését, megint csak azt mutatja, hogy se katolikus hite, se meggyőződése nem volt tudatos. De ha még Széchenyi is csak ilyen volt vallásilag, gondolhatjuk, milyenek lehettek a reformkor és negyvennyolc más vezető „hazafiai".

Harc a reverzálisok ellen

Hogy mennyire egyházellenes és katolikus szempontból teljesen tűrhetetlen volt ennek a magyar irodalomban annyit magasztalt, negyvennyolcat megelőző reformkornak a szelleme (melynek pedig negyvennyolc szerves folytatása volt), azt a vegyesházasságok és a reverzálisok tekintetében elfoglalt álláspontja mutatja legjobban.

A katolikus Egyház, mivel magát az igaz vallásnak s ami ezzel egyértelmű: az egyedül igaz hit, tehát egyedül üdvözítő vallásnak tartja, a vegyes házasságot csak akkor engedi meg, ha minden születendő gyermek katolikus lesz, és ha a katolikus fél házassága megáldására egyedül csak a katolikus Egyház áldását kéri ki, tehát egy másik vallásnak – bármely legyen is az – közreműködésétől tartózkodik. Ez az álláspont a katolicizmus igazságjellegéből szükségképpen következik, mert amelyik igazság nem erőszakos és a tévedés létjogát is elismeri, nem igazság. Az igazságvallás követője nem kívánhatja, de még csak nem is tűrheti, hogy mikor már őt a Krisztus Egyháza megáldotta, még egy másik, ellene fellázadt s vele elvileg hadilábon álló, törvénytelen testület is áldásban részesítse. Hiszen aki ezt szívesen veszi, az a gyakorlatban megtagadja azt az igazságot, hogy Krisztusnak csak egy Egyháza van és több nem is lehet.

De az ilyen ember még kevésbé egyezhet bele abba, hogy születendő gyermekei közül akárcsak egy is ne ennek az Anyaszentegyháznak tanai szerint nevelkedjék, hanem tőle elszakadva, neki az engedelmességet felmondva, a keresztény igazságokat tévedésekkel vegyítve nőjön fel és éljen. Világos, hogy aki ebbe beleegyezik, az maga se hiszi komolyan a katolikus vallás igazságvoltát. Ha hinné, hogy foszthatná meg tőle a saját szeretett gyermekei közül akár csak egyetlenegyet is? Ha pedig mégis megfosztja, mert hite vagy akarata (vagy mindkettő egyszerre) gyenge, világos, hogy maga az Egyház, melynek hite nem lehet gyenge, nem mondhatja neki azt, hogy azért így is jól van, s ezért továbbra is csak maradjunk jóbarátságban. Ha ezt mondaná, elárulná azt az igazságot, melyet képvisel.

Teljesen ostoba beszéd, hogy az Egyház ezzel megsérti a keresztény felebaráti szeretetet. Éppen ellenkezőleg, éppen a felebaráti szeretet követeli tőle ezt a viselkedést. A rossztól, a bajtól, a tévedéstől tudatlan, de makacs felebarátomat akkor is kötelességem visszatartani, ha ez neki lelki fájdalmat okoz, s ha a szelídség nem használ, keményen is kötelességem vele szemben, de az ő érdekében fellépni. Ilyenkor a látszólagos szeretetlenséget éppen a szeretet követeli tőlem. Az orvos hányszor kénytelen kegyetlen lenni betegéhez, mikor gyógyítja, de ilyenkor bizonyára nem azért kínozza, mert gyűlöli s megfeledkezik iránta a felebaráti szeretetről. Minden azon fordul meg, hogy meggyőződése szerint a segítés megköveteli-e ezt a bánásmódot. Láttuk, hogy még a kommunista is helyeselte apja kezében a botot, mikor szép szóval nem tudta rávenni fiát arra, hogy iskolába járjon.

Még ha elismernénk is, hogy nem lehet bizonyosan tudni, hogy az Egyháznak ebben csakugyan igaza van-e, akkor is kétségtelen, hogy ha maga az Egyház magát az igazság hirdetőjének hiszi, akkor kötelessége így cselekedni. Ha nem így tenne, nem volna joga azt állítani, hogy egyedül üdvözítő.

A reformkorban azonban a mi „hazafiaink” – még akkor is, ha katolikusok voltak – majdnem felrobbantak a felháborodástól és a dühtől, hogy hogy merészeli a katolikus Egyház – minden más vallástól eltérően – azt hinni, hogy ő egyedül üdvözítő, azaz, hogy tanai igazak. Ezt a tanítást ők a haladás, a felvilágosultság, sőt az emberiesség és a méltányosság elleni tűrhetetlen véteknek nézték s kötelességüknek tartották tűzzel-vassal üldözni. Ők ugyanis meg voltak róla győződve, hogy a vallásoknak semmi közük sincs az igazsághoz, azok szerintük csak ősi népszokások és jelenlegi kedélyszükségletek különféle alakban való megnyilvánulásai s a katolikus vallást is csak olyan vallásnak tartották, mint a többit. Azt a kivételes helyzetet, melyet magának igényelt, sértőnek tartották a többi vallásra. Azzal nem

törődtek, hogy ha igaz vallás is van, akkor az kénytelen így viselkedni, mert hiszen a dolog lényege éppen az volt, hogy ilyen vallás pedig nem lehet, mert hiszen sértő a többi vallásra.

Világos, hogy az igazság léte sértő a tévelyekre, de ilyenkor bizonyára nem a tévelyt kell sajnálni. Ha valaki azért nem tűr igazvallást, mert annak léte sértő a nem igazságvallásokra, az elhagyta az igazság világát, de a becsületét is. Az igazságra nem parancsolhatunk hallgatást, sőt eltűnést csak azért, hogy senkit ne bántsunk. Ez esetben ugyanis nem bántanánk senkit, csak az igazságot. Pedig mindent szabad bántanunk, sőt néha még kell is, csak egyedül az igazságot nem. Ha egy vallás azt állítja magáról, hogy egyedül ő az igazság és ennek megfelelően viselkedik is, az még nem bizonyítja ugyan, hogy valóban az is, de annyi bizonyos, hogy figyelmet érdemel s méltó arra, hogy foglalkozzunk vele. Emiatt dühbe csak az gurulhat, akinek az igazság kellemetlen, mert vaj van a fején.

Jellemző a reformkor és negyvennyolc hazafiainak lelkivilágára, hogy ők azt, hogy a katolikus papság még a XII. században (sőt, mint látjuk, még a XX.-ban) se hajlandó engedni a maga vallásának kizárólagosságából és egyedül üdvözítő voltából és azt, hogy a többi vallás képviselőivel ellenkező módon viselkedik, nem tudták mással magyarázni, mint csak azzal, hogy a Habsburgok jóvoltából nálunk meglévő hatalmát, befolyását és kiváltságait félti. E címen sikeres gyűlölethadjáratot vezettek ellene. Hogy e viselkedés oka esetleg az is lehet, hogy igaza van, azt még megvizsgálni se voltak hajlandóak. Pedig már maga ez az egyedülálló igazságöntudat és meg nem alkuvás is szeget üthetett volna a fejükbe és tiszteletet kelthetett volna az Egyház iránt. Ha akarták volna, azt is észrevehették volna, hogy Angliának kicsi, jogtalan s egész 1829-ig még polgárjoggal se bíró katolikus Egyháza, melyben hatalomvágyról, annál kevésbé kiváltságos helyzetről szó se lehetett, ugyanígy viselkedett.

Nem hatalomról, nem közéleti befolyásról volt tehát elsősorban szó, hanem arról, van-e egyáltalán vallás, melynek igazságát követői, illetve hirdetői még komolyan veszik s ezért nem hagyják az igazság világából a sejtelmek, érzelmek s a múltból megmaradt szokások világába száműzni?

A reformkor hazafiai nemcsak hazafiak voltak, hanem egyúttal olyan „felvilágosult" kultúremberek is, akik azt tartották, hogy ilyen vallás nincs. Ezért tartották tűrhetetlennek a katolikus Egyház reverzálisszedését, s azt, hogy nem volt hajlandó olyan lenni, mint a többi vallás. Azt a vallást, mely a többi vallást egyszerűen tévelynek minősítette, nemcsak „felvilágosultságukkal" – melyre annyira büszkék voltak – tartották ellenkezőnek, hanem Magyarország társadalmi békéjére is tűrhetetlennek. Együtt érezhetett-e azonban ilyen „hazafiakkal" a katolikus Egyház? Hiszen ez az akkor ultramontanizmusnak nevezett és oly ádázul gyűlölt eszmevilág (ma már mindenki tudja) azonos a katolicizmussal. A reformkor és negyvennyolc tehát azt követelte a katolikus papságtól, hogy éppen vallása lényegét és egész értelmét tagadja meg.

Azt se lehet érvül felhozni állításunk ellen, hogy volt idő, mikor az Egyház reverzálisok nélkül is megáldotta a vegyesházasságokat, s ha akkor nem ellenkezett igazságöntudatával, akkor nem ellenkezhet vele most se. E következtetés elvi része igaz, s ezért az, aki ki tudná mutatni, hogy a katolikus Egyház valaha (tehát valamely egyetemes zsinat vagy valamely pápa „ex katedra" tanítással) ellene nyilatkozott a reverzálisoknak, vagy akár csak mellékesnek nyilvánította őket, az egyszer s mindenkorra megdöntené a katolikus Egyházat.

Az Egyház ezen igazságöntudatából folyó elvet illetően mindig egyformán viselkedett, például soha nem engedte meg, sőt exkommunikációval is sújtotta azt a hívét, aki valamely más vallástól kért a maga számára szentséget vagy áldást, vagy akár csak egy gyermekét is más vallásnak engedte át, abban nevelkedett vagy ezt a nevelést akár csak elnézte. Ha ugyanis az Egyház az igazság hirdetője, akkor nem változhat; nem engedheti meg az egyik időben azt, amit máskor tiltott, s az sem lehetséges, hogy volt idő, mikor nem volt igazságöntudata.

Még az is nagy vallási műveletlenségre vall, ha valaki azt kéri az Egyháztól, hogy vele tegyen kivételt s neki engedje meg a vegyesházasságot reverzális nélkül is. Ahogy az Egyház

még kivételesen se engedheti meg senkinek, hogy lophasson vagy gyilkolhasson, éppúgy nem engedheti meg kivételképpen se azt, hogy gyermekét ne az igaz hitben nevelje. Ha megengedné, ez az Egyház elfajulása lenne. Az Egyház azonban nem fajulhat el, legfeljebb egyes méltatlan képviselői, akik azonban ez esetben éppen nem az Egyházat képviselnék. Az Egyház azért van, hogy az igazságot hirdesse (tehát azt is, hogy ő egyedül üdvözítő). Hogy engedhetné meg tehát egy vegyesházasnak vagy az őt megesketŏ papnak, hogy most, ebben az egy esetben ezt ne higgye?

Ebben a tekintetben változás az Egyházban az idők folyamán csak annyiban történt, hogy volt idő, mikor ezeket a reverzális nélkül kötött s ezért az Egyháztól megáldásban erkölcsi okokból nem részesíthető vegyesházasságokat kivételesen egyes országokban és egy időre érvényesnek ismerte el az Egyház. Hogy azonban ez mennyire nem az elvekben való változás, mutatja, hogy – ha csak a felek egyike nem elvált – jelenleg is elismer az Egyház érvényesnek s így felbonthatatlannak minden, csupán polgári házasságot is, ha nem katolikusok azok, akik kötik, sőt vannak esetek, mikor még a katolikus polgári házasságát is elismeri érvényesnek, tehát felbonthatatlannak (például ha a jegyeseknek nem sikerül katolikus papot találniuk).

Ezen az alapon csak az egyházjogilag tudatlanok gondolhatják azt, hogy akkor, mikor még például a reverzális nélküli vegyesházasság érvényes volt, akkor a megkötés se volt bűn. Nemcsak bűn volt akkor is, hanem még akkor is exkommunikálva volt az Egyházból az, aki megkötötte.

Az Egyház a házasságkötés érvényességét érthető okokból bizonyos formaságokhoz köti, amelyek meg nem tartása esetén a házasság érvénytelen. Ezekben az előírt formaságokban tesz az Egyház időnként változtatásokat aszerint, amint a célszerűség megkívánja, de nem az erkölcsi elvekben s különösen nem abban, ami igazságöntudatát és egyedül üdvözítő voltát illeti. Hiszen ez az Egyháznak egyenesen lényege.

Az Egyház e lényegéből folyik az is, hogy a katolikus ember semmiféle körülmények között (s még ha halállal lakolna is miatta) se nevelheti egy gyermekét se tévhitben, s vallási téren nem veheti igénybe semmiféle más vallás szolgáltatását. Hiszen más vallás, mint a katolikus, tulajdonképpen nincs is. Ha az igazság nem áll rendelkezésünkre, világos, hogy helyette pótlékul nem folyamodhatunk a tévely szolgálatához. A katolikus ember, ha katolikus pap nincs, akkor megkereszteli a gyermekét maga, vagy megkereszteltheti a bábaasszonnyal, de semmiképpen se küldi gyermekét keresztelni a kálvini lelkészhez vagy a pravoszláv pópához. (Világos azonban, hogy még vele is megkereszteltetheti akkor, ha másképp keresztség nélkül halna meg. Ez esetben ugyanis nem azt ismeri el, hogy a kálvinizmus vagy az eretnekség vagy a szakadárság is tűrhető, hanem azt, hogy a keresztséget mindennél előbbre valónak tartja. Mikor a katolicizmus kizárólagosságához ragaszkodik, egyébként se a gyűlölet vezeti, hanem a meggyőződés, s az a szent kötelesség, mellyel az igazságnak tartozik.)

Még ha az Egyház bizonyosan tudja is, hogy ha ő a reverzálisból nem enged, a házasulók részéről bosszúból egyenesen protestáns reverzális, sőt esetleg egyenesen a katolikus fél hitehagyása lesz az eredmény (egyáltalán nem ritka dolog), míg ha enged, legalább a gyerekek fele katolikus lesz és a protestáns rokonság rokonszenvét is megnyeri az Egyház részére, még akkor se engedhet, mert a cél nem szentesíti az eszközt, s az Egyház nem azért ragaszkodik mindenáron a reverzálisokhoz, hogy híveket szerezzen magának (a protestánsok más okot még elképzelni se tudnak), hanem elvi okokból. Azért, mert igazságnak tartja magát s azért igazságként kell viselkednie, s ezt minden hívétől is meg kell kívánnia, ha az ő áldásával akar cselekedni.

A katolikus papnak inkább meg kell engednie, hogy minden gyerek legyen protestáns, de nem az ő hibájából, mint azt, hogy akárcsak egy is legyen közülük az, az ő jóváhagyásával. Ezért nem esketheti meg az ilyen hívőt még akkor se, ha az egész világ összedől ennek megtagadása miatt. A megesketés ugyanis egyúttal megáldást is jelent.

Szabad-e egy papnak, aki azért van, hogy a hívőt az igazságra tanítsa és iránta való kötelességeire figyelmeztesse, megáldani egy hívőt akkor, miközben a rosszat cselekszi? Ellenkezőleg: megátkozni kötelessége (az exkommunikációt a protestánsok valóban e néven is hívják) vagy legalább is az illető hívőnek tudtára adni, hogy én mosom kezemet. Önnel e bűnben semmiféle közösséget nem vállalok.

A negyvennyolcat megelőző időkben azonban olyan nagy volt a sötétség (a nagy „felvilágosultság" közepette, de hát a bolsevizmus terrorja alatt is mindig „szabadságot" emlegettek, sőt még ezzel a szóval is köszöntek) s még inkább a világosság elleni gyűlölet, hogy a főpapokon és az alsópapság néhány szentéletű tagján kívül (de részben még a főpapok is csak azért voltak kivételek, mert féltek Rómától) senki se merte az Egyháznak ezt az annyira fontos és egyenesen lényegéhez tartozó elvét a magáénak vallani. Nem is csoda, hiszen akkor ez egyet jelentett a szellemi vértanúsággal: a lenézéssel és megvetettséggel, sőt egyenesen a hazaárulással. Nem a katolikusok álltak itt szemben a protestánsokkal, hanem csak a főpapság egyedül az egész országgal. Legalábbis az ország azon részének, mely mégis velük tartott, nem volt szája. Együgyűek voltak a hívők s újságot nemcsak nem írtak, hanem még nem is olvastak, hiszen többnyire írni-olvasni se tudtak.

Akik a szájukat kinyitották, mind az Egyház ellen nyitották ki. Azok mind a „hazafias" ellenzék tagjai voltak: Festetics György, Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér, Batthyány Alajos, Illésházy István, Eszterházy Miklós, Eötvös József, Károlyi György, Bezerédi István, Felsőbüki Nagy Pál, Perczel Mór és a másik Perczel, Balogh János, Beőthy Ödön, Deák Ferenc, Csányi László – megannyi katolikus –, sőt még Széchenyi István is. Ahhoz, hogy valaki egyenesen a „reakció" pártját fogja, mondhatatlan bátorság kellett, mert lenézéssel, sőt becstelenséggel járt. Legfeljebb visszavonulni, csendben lenni lehetett. De lehetett-e csendben levést, háttérbe vonulást kívánni olyan fiatal, tetterős és olyan tehetséges és a szónokláshoz oly tehetséggel bíró emberektől, mint az elsoroltak?

Itt katolikus részről természetesen nem virtuskodásról, dacról, inkvizícióról, kegyetlenségről vagy akár csak az ellentábor bosszantásáról volt szó (igazán aljas cinizmus volt az ellenpárttól, mikor mégis ezt emlegette a hamupipőke-szerepet játszó s akkor kétségbeejtően gyönge katolicizmussal szemben), hanem csupán csak arról, hogy az igazságot el ne árulják. A gyűlölet, az elbizakodottság és a rosszakarat miatt jól tudták, hogy kiállásuknak semmi gyakorlati haszna sincs, s lelkek meghódításáról alig lehet szó, mert a koráramlattal gyakorlatilag alig lehet szembeszállni addig, míg a lehiggadás folyamata be nem következik. De mégis kötelességet is ruházott rájuk az igazság birtoklása akkor is, ha ezt az igazságot akkor mindenki lenézte s képviselete gyakorlati haszonnal alig járt.

A katolikus papnak, sőt minden felvilágosult katolikusnak ez időben is kötelessége volt hitet tenni amellett, hogy van vallási igazság, tehát van egyedül üdvözítő vallás, melynek elárulása bűn és Isten büntetésével jár. Ha az emberek, ha honfitársaim nem hallgatnak rám, nem tehetek róla, de ha nem is figyelmeztetem rá őket, vagy ha igen, de csak olyan ímmel-ámmal teszem, mintha magam se venném komolyan, akkor nem teljesítettem az igazság iránti kötelességemet, de a honfitársaim iránti, tehát a hazafias kötelességet se. Csak erről volt szó.

Sajnos Széchenyi se volt olyan erős hitű, se olyan bátor, se annyira önzetlenül önfeláldozó, hogy a közszellem rosszaságával vagy tudatlanságával dacolva ebben az oly lényeges kérdésben a főpapság, azaz a katolicizmus oldalára mert volna állni. Ha a bátorsága és önzetlensége meglett volna hozzá, akkor hiányzott a meggyőződés szilárdsága. Katolikus meggyőződése pedig hogy lehetett volna szilárd olyan olvasmányok mellett, melyek az ő lelkének táplálékai voltak, s olyan társaság közepette, melyet nemcsak Wesselényi jelentett számára, hanem amelyben Bécsben is, a katonaságnál is és mindenütt forgott? Látni fogjuk, hogy még kedves egyházi szónoka se volt igazi katolikus, sőt még olyan se, mint ő maga.

„A reverzálisok ügyében tett szabadelvű nyilatkozataival – írja Zichy (I., 314. o.) – a püspökök kivételével egész hallgatóságát magával ragadta." Széchenyi tehát a hitetlenségnek az igazvallás elleni harcában nemcsak az Egyház mellé nem állt, hanem – legalábbis pályája elején – egyenesen ellene szólalt fel: nem semleges volt, hanem egyházellenes. Gondolhatjuk hát, milyenek voltak és hogyan beszéltek akkor a többiek!

Pedig hát ma már nem is lehet vitatkozni arról, hogy Széchenyinek nem volt igaza. Ő ugyanis úgy beszélt, mintha jó katolikus lenne, csak az egyházi „reakciónak", a középkori, ma már meghaladott szellemnek lenne az ellensége. Pedig hát azt ma már még a verebek is csiripelik, hogy a katolikus Egyháznak a reverzálisok tekintetében elfoglalt álláspontja igazságjellegének és egyedül üdvözítő voltának szükségszerű következménye, s mint ilyen, a katolicizmustól elválaszthatatlan. Ez nemcsak nem elavult, reakciós vagy meghaladott álláspont, hanem éppen ellenkezőleg, a vallásnak olyan felfogása, mely a kritikus ész előtt egyedül állja meg a helyét, s egyedül elégítheti ki azt, aki a vallást komolyan veszi. Nem bigottság vagy klerikalizmus volt ez, hanem katolicizmus.

Ma már azt tartjuk meghaladott álláspontnak, ha a reverzálisok ellen, melyek tisztán vallási kérdést jelentenek, tehát a lelkiismereti szabadság körébe vágnak, politikusok mennydörögnek. De ha mégis megteszik, ma már legfeljebb olyan politikusok teszik, akik hitetlen vagy legalábbis egyházellenes alapon állnak. Micsoda elmaradottságnak kell azonban tartanunk ma már azt „a legnagyobb magyart", aki mint jó katolikus akar hazájának jó szolgálatot tenni azzal, hogy nem akarja, hogy a vegyesházasságokból csak katolikus gyermekek szülessenek, vagy hogy azt akarja, hogy a katolikus pap az olyan katolikusok házasságát is megáldja, akik gyermekeik egy részét eretneknek nevelik?

Széchenyi azt hitte, hogy mindez hozzátartozik a haladáshoz. Ma már mindenki tudja, hogy nem tartozik hozzá. Ma már Németországban is, Hollandiában is, Belgiumban is, Svájcban is, Ausztriában is, Olaszországban is, sőt többé-kevésbé Franciaországban is egyenesen azok a legnagyobb és legtekintélyesebb politikai pártok, melyeknek fő programja a katolikus Egyháznak, ennek az egyedül üdvözítő vallásnak a védelme és elveinek a közéletben való érvényesítése. Széchenyi idejében azonban még más világ volt, s nagyon tévesen azt hitték, hogy ez a más világ a jövő világa.

Széchenyi idejében még az Egyház álláspontjának képviseletével nem lehetett volna „magával ragadni egész hallgatóságát" (ezt még ma se igen lehet elérni). Sokkal kellemesebb és kényelmesebb szerep még ma is, akkor pedig különösen az volt, az Egyház ellen, mint mellette felszólalni. Önkéntelenül is eszünkbe jut tehát, hogy vajon nem ez is oka volt-e annak, hogy Széchenyi az Egyház ellen szólalt fel? De ha még Széchenyi is ennyire gyarló volt, milyenek lehettek a nála százszor gyarlóbb „hazafias" társai? Majd mindjárt látni fogjuk.

A fő egyházüldözők közé Széchenyi sose tartozott. Részint nevelése, részint okossága, részint önzetlensége miatt nem, mert magukat hazafiasoknak nevező kortársai között mégis ő volt még a legkevésbé rabja a nép-szerűséghajhászásnak. Kiemeli például Zichy azt is, hogy „a papi javak (egyházi javak azok, nem papiak) államosításának tervét, mint a forradalmi szellem egy veszélyes nyilvánulását, Széchenyi „felháborodással fogadta" (I., 544. o.). Tehát nemcsak nem állt a demagógok közé, hanem ellenfelük volt, mégpedig szenvedélyesen, „felháborodással". Ehhez is kellett bátorság s önzetlenség.

Ugyanekkor azonban Zichy azt is írja, hogy július 11-i felszólalásában „a kereszténység tiszta szellemében (szegény Zichy és szegény Széchenyi!) a feltétlen reciprocitás mellett nyilatkozott". (Reciprocitás csak akkor megokolt, hogyha egyik vallás épp olyan jó, mint a másik, azaz, ha igazvallás nincs. Széchenyi tehát ezt az álláspontot képviselte.)

Széchenyi István és életrajzírója, Zichy Antal szerint „a kereszténység tiszta szelleme" kívánta azt, hogy a kereszténység háromszázféle válfaját mind egyformán jónak és igaznak tartsuk, mindegyiket egyforma tiszteletben részesítjük, sőt bizonyára még a vagyonát is arányosan osszuk fel a különböző vallások között. Pedig hát ebből az elvből nem az következik-e,

hogy a keresztény felekezetek (közibük számítva természetesen a katolicizmust is) egyike se igaz (mert mind a háromszáz egyszerre és egyformán csak nem lehet igaz?) vagy legalábbis nem lehet sose eldönteni, hogy melyik közülük az, amelyik igaz?

Július 11-i felszólalásában tehát Széchenyi tulajdonképpen az egész kereszténységet tagadta meg vagy száműzte az igazság világából a bizonytalan sejtelmek, hangulatok s érzelgősség világába. De ezzel egyúttal tönkre is tette vagy szükségtelenségét is bebizonyította, mert ugyan mi haszna lehet az emberiségnek s a magyar hazának az ilyen kereszténységből, ha ezt az álláspontot mégúgy meg is tesszük a kereszténység „tiszta szellemének"?

Vajon az ilyen „tiszta szellemű" kereszténység melyik embert tudja képessé tenni arra, hogy ellenkező szenvedélyei ellenére is vállalkozzék a házasság felbonthatatlanságára, a korlátlan gyermekáldás vállalására és a házasság előtti és utáni tisztaságra, melyekből a hazának ugyan nagy haszna van, de amelyik mind olyan dolog, hogy az embertől nagy, sokszor szinte erejét meghaladó erőfeszítést kíván? Ezekre csak szilárd igazságvallás alapján állva, dogmákra támaszkodva, melyek olyan megmásíthatatlan és olyan változtathatatlanok, hogy előbb összeomlik a világ, mint azok, tud képes lenni az ember, de még így is nehezen.

De ha a reformkor és negyvennyolc vallásossága csak ilyennek tudta felfogni a kereszténység „tiszta szellemét" még akkor is, mikor egy Széchenyi István beszélt a nevében, vajon lelkesedhetett-e érte, sőt nem kellett-e, hogy egyenesen az Egyház s vele a magyar nép legveszedelmesebb ellenségének tekintse minden felvilágosult katolikus, akinek a kereszténységről egész más, sokkal tisztább és fenségesebb fogalmai vannak?

Szeptember 5-én újra beszél Széchenyi, s attól, amit beszédében mond, újra lefordul székéről minden vallásilag művelt katolikus. „A „sola salvifia" (az Egyház egyedül üdvözítő) elve gyűlöletes értelmezése ellen nyilatkozik – írja Zichy – és hozzáteszi, hogy „minden ember a maga útján küzdjön magasb lények felé és hogy oly nagy kábultságok (!), minő az, hogy csak egyetlen ösvényen lehetne Istenhez eljutnia, idő múltával bizonyára ratifikáltatni fognak".

Így bizony joggal kell kérdeznünk, katolikus volt-e egyáltalán Széchenyi? De egyúttal azt megállapíthatjuk, hogy nagyon rossz próféta is volt, mert bizony az, hogy az Egyház egyedül üdvözítő és hogy egyedül csak azon az egyetlen „ösvényen" lehet Istenhez eljutni, melyen a katolikus Egyház vezet bennünket, azóta nemcsak „ratifikáltatott", hanem már mindenki, a protestáns is, jól tudja, hogy a hivatalos katolikus Egyház hirdeti ezt, nem pedig csak a bigottság vagy a jezsuitizmus. A közvélemény – sajnos – még ma is a Széchenyi által hirdetett elvek színvonalán tart, de kétségtelen, hogy a világ abba az irányba halad, mely a Széchenyitől megjósoltnak éppen az ellenkezője. Igazságvallás ugyan még ma se kell az embereknek, de ma már mégse tartják annyira tűrhetetlennek, mint Széchenyi korában még tartották.

Ma már ott legalábbis tartunk, hogy ha a Széchenyitől ifjú korában (mert kétségtelen, hogy mint Deák, ő is minél idősebb lett, annál katolikusabb lett) hirdetett elvek még mindig általánosak is, ma már legalább a sajtó és a közélet terrorja nem fojtja azért bele az Egyházba az ellenkező szót, s amiatt, hogy igazvallást hirdet s egyedül üdvözítőnek tartja magát, senki se kiabál rendőr után vagy emleget középkort vagy korlátoltságot, s legalább azok, akik katolikusnak tartják magukat, nem beszélnek úgy, mint Széchenyi. Ma már a reverzálisok elleni mennydörgést egyes protestáns lelkészeken kívül senki se tartja a modern gondolkodás és a felebaráti szeretet követelményének (sőt ma már – vallási elveik ellenére! – a protestánsok is követelnek híveiktől reverzálist), s azt is természetesnek tartják, ha katolikus ember szerint csak egy ösvény vezet el az üdvösségre, az, melyet Rómában tanítanak.

De egyébként is: miért tartotta Széchenyi annyira gyűlöletesnek, hogy a sok között olyan vallás is van, mely egyedül csak magát tartja üdvözítőnek s ezen elvéből semmiképpen se enged? Hiszen ez a meggyőződés egy cseppet se jelent se többet, se rosszabbat annál, mint hogy van egy olyan vallás is, mely magát igaznak tartja. Ezt normális ember csakis örvende-

tes jelenségnek tekintheti, nem pedig gyűlöletesnek. Amely vallás ugyanis magát igaznak tartja, az kénytelen azt is hozzátenni, hogy egyedül csak magát tartja igaznak, mert hiszen a tőle eltérő többi vallás bizonyára azért másik vallás, mert mást tanít, mint ő. De ha mást tanít, akkor nem taníthat igazat, ha egyszer az igazság az, amit ő tanít. Ami más, mint az igazság, az nem lehet éppúgy igaz, mint az igazság.

Ha például igaznak tartom azt, hogy Krisztus az apostoloknak és utódaiknak, tehát a papoknak megadta az emberek bűnei megbocsátásának hatalmát (katolikus igazság), akkor nem tarthatom éppoly jónak s annál kevésbé tisztelhetem éppúgy, mint a katolikus igazságot, azt az állítást, hogy ezt csak a papok maguk találták fel, mégpedig uralomvágyból azért, hogy az emberek lelkiismeretén uralkodhassanak (protestáns tan). Aki tehát azt mondja, hogy mind a kettő igaz és jó, s az egyiknek alapján éppúgy el lehet jutni Istenhez, mint a másik „ösvényen" haladva, az tulajdonképpen azt mondja, hogy a kereszténység ma már nem igazság. Ez annak bizonyítéka, hogy a kereszténységben a modern ember ma már nem igazságot keres, a vallást ma már nem ilyen értelemben kell felfogni. A vallás bizonyos emberi szükségérzet kielégítése s ezt a vallásos érzelmet mindenki a maga természetének s lelkiségének megfelelően éli ki.

Ha valakinek az esik jól és az nyugtatja meg, ha elhiszi, hogy a papok az apostolok utódai s bűnbocsátó hatalmuk is van, higgye így, mert a vallás nála így éri el célját, a lélek megnyugtatását. Kétségtelen azonban, hogy aki így fogja fel a vallást, az már rég szakított azzal a vallással, melynek tanait igaznak is tartjuk, tehát komolyan vesszük. De kétségtelen az is, hogy az így felfogott vallásnak nem sok értelme van. Az ilyen vallás valóban csak a haza után következik, mégpedig messze utána. Az ilyen vallás kedvéért csakugyan nem szabad zavarni a társadalmi békét, s miatta szenvedéseket okozni embereknek, például a reverzálisokhoz a jegyesek szíve szerelme ellenére is tűzön-vízen át ragaszkodni. Ez esetben ez csakugyan példátlan korlátoltság.

A reformkor és negyvennyolc hazafiai ilyen vallást értettek, ilyen vallást akartak; a másfajta vallásnak, a katolikusnak, halálos ellenségei voltak. Ezért szükségszerű volt, hogy a katolikus is ellensége legyen ennek a „hazafiságnak". Hogy mégse voltak azok, hanem csak egyes papok és főpapok, csak az volt az oka, hogy akkor még a papok se voltak mind igazi katolikusok, vagy ha igen, hagyták magukat megfélemlíteni a közszellemtől és a vele járó terrortól.

A reformkor és negyvennyolc tehát tulajdonképpen a vallást akarta kiirtani a magyar közéletből (mert hiszen világos, hogy vallásnak csak azt tekinthetjük, ahogyan a katolicizmus fogja fel a vallást), mert azt hitte, hogy a régi értelemben, tehát komolyan vett vallás tulajdonképpen már nincs is, mert kiüszöbölte a haladás. A tömegek csak elmaradottságuk miatt ragaszkodnak még hozzá. Mivel pedig az elmaradottság káros, hazafias kötelesség minél előbb felszámolni.

A haladó ember vallása nem erőszakos, mint a középkori papok vallása volt, s mely éppen erőszakossága miatt annyi szenvedést okozott az embereknek, hanem hajlítható, a mindenkori emberhez szabott; sose ellenkezik, mindig csak engedelmeskedik; sose gyötör, mindig csak megnyugtat; sose keserű, mindig csak édes. Legfeljebb íztelen. Előbb-utóbb szükségképpen erre a sorsra is jut, mert hiszen a vallás csak addig nyugtat meg, míg hiszek benne, míg igaznak gondolom. Ha már ezen túl vagyok, nem gyötör már ugyan, de nem is nyugtat meg. Hogy lehetne hatása olyasminek, aminek nincs tárgyi alapja? Hogy emelhetné fel az embert az, amit maga alkot magának s tetszés szerint nyújt és alakít?

Vajon tehetett-e jót a magyar hazával és a magyar néppel egy olyan „hazafiasság", mely tulajdonképpen és végeredményben a hitétől fosztja meg? Jót tulajdonképpen még akkor se tehetne vele, ha igaza volna akkor, mikor hitéből kiábrándítja, de annyi igaz, hogy akkor legalább nem is ártana neki. Ami hamis, ami nem igaz, azért sose kár, ha veszni hagyjuk, még akkor is, ha sok szép emlék fűz hozzá s sokáig sajnáljuk. Végtelenül ártunk azonban akkor,

ha az igazságtól és lelki támaszuktól fosztjuk meg az embereket, honfitársainkat, s ha csak azért fogjuk rá az igazra, hogy nem igaz, a jóra, hogy nem jó, mert az igaz és a jó terhesebb és követése önmegtagadással jár?

Sose szerettem ezt a kifejezést: „minden faji vagy vallási különbség nélkül" (pedig de sokat kellett és kell hallanom és olvasnom), mert bármily ártalmatlannak látszik, ez se jelent kevesebbet, mint hogy igaz vallást nem ismerünk, hogy a vallást már meghaladott dolognak tekintjük, hogy a vallási különbségeket se tartjuk másnak, többnek vagy fontosabbnak, mint azt, hogy milyen faji árnyalatba tartozik valaki.

Világos, hogy mivel mindnyájan emberek, tehát egymás testvérei vagyunk, nem olyan fontos az, hogy valaki magyarnak, németnek vagy románnak született-e. De már az az állítás, hogy éppígy nem fontos az se, hogy katolikusnak, protestánsnak vagy görögkeletinek született-e valaki, már csak akkor fogadható el, ha a vallásban is csak a családi hagyományokhoz való ragaszkodást vagy faji ismertetőjelet látok. Ha ugyanis van igaz vallás is, akkor az, aki nem abban született, tévedésben született. Ez pedig határozottan baj s kissé jobban s egész más módon különbözik az igazságban való születéstől, mint attól a mellékes dologtól, hogy valaki ilyen vagy olyan fajúnak született, ilyen vagy olyan családi hagyományokat örökölt szüleitől. Katolikus ember tehát semmiképpen se tarthatja mellékesnek, hogy ki, milyen vallásban született, mert aki ezt mellékesnek tartja, tulajdonképpen azt adja tudtunkra, hogy ő tulajdonképpen már szakított a komoly vallásos hittel.

Ami pedig Széchenyi azon állítását illeti, hogy mindenki „a maga útján" üdvözülhet és hogy nemcsak „egyetlen ösvényen" lehet eljutni Istenhez, igaz annyiban, hogy aki a helyes ösvényt nem ismeri, azért még – ha bajosan is – üdvözülhet, mert Isten ártatlanul senkit se büntet. Ámde mégis tagadhatatlan, hogy Isten azért jött a földre, hogy megmutassa az égbe vezető helyes ösvényt. Ha minden ösvény egyaránt oda vezet, akkor kár volt neki fáradnia.

Nem járhat tehát ki-ki a maga ösvényén az ég felé, mikor Jézus világosan megmondta, hogy ő „az út", tehát az Ő tanítása az egyedül helyes ösvény az ég felé. Mindenkinek ezen az úton kell járnia, ha célba akar érni.

Még azt se bízta ránk Jézus, hogy az ő Evangéliumát tetszésünk szerint értelmezzük, mert hiszen az ilyen Evangélium, az ilyen kereszténység komolytalan s semmiképpen se volna nevezhető igazságnak. A maga útját az üdvösség felé csak az járhatja, aki a Krisztustól már megmutatottat még nem ismeri, még nem tud róla. Aki azonban gőgből, az Egyház iránti engedetlenségből vagy kényelemből, könnyelműségből, az önmegtagadástól való iszonyodástól jár más, kényelmesebb utat, mint azt, melyet Krisztus már megmutatott, az tévelygő és bűnös. „Még ha maga az angyal jönne az égből és hirdetne nektek mást, mint amit mi hirdettünk, még az is átkozott legyen" (Gal 1,8-9) – mondja a Szentírás.

Látjuk tehát, hogy még Széchenyinek is csak a szíve volt – többé-kevésbé – keresztény, de nem az esze. Vallásos volt, illetve vallásos akart lenni, de a vallási műveltsége gyerekcipőben járt egyéb műveltségéhez mérten, ami érthető is olyan olvasmányok mellett, mint amilyenek az övéi voltak. Így aztán nem csoda, hogy nem tudott a hite mellett szilárdan megállni és hogy állandóan következetlenségekbe került önmagával, kivált mikor még a közvélemény terrorja és a népszerűség csábítása is ellene működött.

Egészen világosan látható, hogy Széchenyiben vallási tekintetben mindig megvolt a jóakarat, sőt az idő haladtával határozott haladást is lehet nála látni, mert később – úgy látszik, Lonovics érsek egyik országgyűlési felszólalásának hatására – közeledett az Egyház álláspontjához s attól kezdve ilyen felháborítóan egyházellenes (tehát köztetszéssel fogadott) beszédeket nem mondott. Igazi katolikus azonban később se tudott lenni.

Nem olyan kor gyermeke volt. Hogy is lehetett volna az, mikor szerzetes barátja, Albach Szaniszló, a neves ferences szónok, akivel pedig bizonyára azért kötött barátságot, mert a jóérzése húzta az Egyház felé s e barátság által akarta erősíteni magában az egyháziasságot és a vallási műveltséget, inkább rossz, mint jó hatással volt rá e tekintetben. Albach Szaniszló is

csak tehetséges volt ugyanis, de éppúgy vagy talán még jobban korának gyermeke volt, mint Széchenyi, s a hitben talán még nála is gyöngébb.

Albach Szaniszló nem azért volt olyan híres szónok, mert szent életű volt, s élte azt a kereszténységet, melyet hirdetett. Ha így lett volna, nem lehetett volna Széchenyi korában híres és felkapott szónok. Ő azért volt híres, mert szellemes volt és beszédeit élvezet volt hallgatni és mert beszédei inkább voltak kora „felvilágosultságának" megnyilvánulásai, mint az Evangélium tolmácsolói; mert a kemény kereszténységet ő is könnyű limonádéval pótolta. Rendi elöljárósága büntetésül hamarosan el is helyezte a magyar fővárosból, mert természetesen abban az időben is voltak igazi és vallásilag művelt katolikusok is s ezek éppúgy megbotránkoztak azon, amit mondott, mint amennyire mások lelkesedtek érte.

Még magának Széchenyinek is volt annyi vallási műveltsége vagy talán inkább jóérzése, hogy ezt észrevegye. Még ő se találta Albach beszédeit elég katolikusnak, sőt ő is megbotránkozott a felkapott ferences szerzetes liberalizmusán, sőt radikalizmusán. Képzelhetjük, milyen fokú lehetett ez, ha még a reverzálisok és az egyedül üdvözítő Egyház ellen és a többféle ösvényen való Istenhez jutás mellett szónokló Széchenyi is túlságosnak találta.

Tragikusnak kell mondanunk Széchenyi sorsát Albach Szaniszló miatt. Ha ő ugyanis ebben a Ferenc-rendi szerzetesben egy igazi krisztusi papot talált volna, tekintettel arra, hogy tehetségben és szellemességben nem volt nála hiba, akkor talán nem jutott volna el Döblingbe. Önkezével azonban egész bizonyosan nem vetett volna véget életének. De – sajnos – alighanem közelebb járunk az igazsághoz, ha ebben is nem véletlen tragédiát látunk, hanem Széchenyinek (korával együtt járó) hibáját.

Valószínű, hogy nem a véletlen okozta, hanem Széchenyinek magának volt hibája, hogy ő csak olyan papokkal tudott megismerkedni és jóban lenni, mint amilyen Albach Szaniszló volt. Hiszen apja idősebb korában Hofbauer Szent Kelemennel ismerkedett meg (s Albach Szaniszló éppoly német volt és éppúgy nem tudott magyarul, mint Hofbauer Szent Kelemen), de apja nem is lett öngyilkos, sőt még csak őrült se, pedig idegzete talán még betegebb volt, mint fiáé. A fiú tudott is apja ezen ismeretségéről, de ő éppen nem akart e szenttel megismerkedni, ellenkezőleg: kerülte társaságát. Széchenyi kora lenézte az életszentséget, korlátoltságnak tartotta; nem vonzó, hanem taszító hatással volt rá. A francia „felvilágosult" irodalom, e kor értelmiségi egyéneinek olvasmánya, csak gúnyolódni tudott az ilyesmin.

Hogy ez a gúnyos beállítás csak ördögi félrevezetés volt, arról Széchenyinek nem volt alkalma meggyőződni, mert ő Hofbauer Szent Kelement közelebbről nem ismerte, mert nem is akarta megismerni. Akkor mindenkinek csak a tehetség, a szellemesség, a méltóságos fellépés, a szép stílus, hang és taglejtések, a világi tudományokban való nagy jártasság, az úri modor és ilyesmik imponáltak, nem pedig az életszentség, az aszkézis és – sajnos – Széchenyi is csak ilyen volt. Elsősorban ő is ezt nézte abban a papban, akinek beszédeit hallgatta. A papok aszkézise nem érdekelte se őt, se kortársait. El se hitték, hogy ilyen papok is vannak. Ha látták, mint láttuk a francia karthauziaknál, akkor is csalásra gyanakodtak, s ha látták, hogy valódi, akkor is ráfogták, hogy tulajdonképpen ez az önzés legnagyobb foka, mert hiszen minden az illetők saját üdvözülése céljából történik. Hogy juthattak volna hát a Széchenyi-féle emberek ilyen papokkal szorosabb összeköttetésbe? Akit az ember korlátoltnak s emellett még példátlanul önzőnek is tart, azzal nem szokott összeköttetést keresni.

Milyenek voltak vallásilag a reformkor „hazafiai”?

Jellemző az akkori korszellemre az a viselkedés, melyet a magyar országgyűlés Tagen, nagyváradi kanonokkal szemben tanúsított, s melyet már más helyen ismertettünk. De jellemző az akkori vallási állapotokra Csengeri Orosz Eleknek, Ung megye követének – aki, míg élt, katolikus létére még jobban dörgött az egyedül üdvözítő Egyház, a reverzálisok és a katolikus papság ellen, mint Széchenyi – az országgyűlés tartama alatt Pozsonyban 1843-ban bekövetkezett halála is. Egész fiatal volt még, vőlegény korában érte a halál és úgy gyilkolta meg az inasa egy facér nemes segédkezésével.

Ocskay, kassai püspök, tartotta érte a gyászmisét és Fogarassy, nagyváradi kanonok, a gyászbeszédet. Most kivételesen természetesen ezek a papokat szidó és reverzálisok ellen mennydörgő követek és jurátusok is részt vettek a misén és a prédikáción, hiszen az ilyen külsőségek beletartoznak olyan vallás körébe, amilyent ők értettek. A fiatal cimbora halála s kivált ilyen megrázó halála bizonyos hangulatba szokta ejteni az embert, s a vallás szerintük azért volt, hogy ezt a hangulatot aláfesse, kiszolgálja és kiaknázza. Az Egyház szerintük azért volt, hogy eltemesse a halottakat, ilyenkor prédikációkat tartson és koporsójuk mellett állva magasztalja őket. Hiszen olyan példaadóan nagy hazafiak voltak, hogy jutalmul a menny boldogan tárja ki kapuit előttük, sőt talán nem is egészen tartja magát méltónak arra, hogy nagy lelküket magába fogadja.

A bécsi titkosrendőrök ekkori jelentései, akik II. Lipót óta (mert egész addig a jó Habsburgok az effajta intézményt egészen feleslegesnek tartották) figyelték a magyar országgyűlés tagjainak és a zajos országgyűlési ifjúságnak, a jurátusoknak a magatartását, hangulatát és beszélgetéseit, tele vannak ez időben annak a nagy felháborodásnak az ecsetelésével, melyet Fogarassy kanonok hosszú, lapos és végtelenül unalmas gyászbeszéde a főrendekből és az országgyűlési követekből egyaránt kiváltott. Azt írják a jelentések, hogy a rendek még utána hosszú ideig tárgyalták ezt a kérdést.

Ingerülten emlegették maguk között, hogy hát a kanonok úr ugyancsak próbára tette a hallgatóság türelmét. „Egy teljes órán át Fogarassy vigaszcseppekkel untatta a hallgatóságot. Az emberi élet bizonytalanságát emlegette, meg hogy a megboldogult az utolsó harsonaszóra majd fel fog támadni s ilyesmiket. De hogy gyilkosság történt, azt csak mellékesen tette szóvá.

Kifogásolták, hogy nem tartotta érdemesnek megemlíteni a szomorú véget ért követ menyasszonyának megindító sorsát, s hogy általában „az egész gyászbeszédben egyetlenegy jó gondolat sem volt”. „Egyáltalán nem szolgált a lelkek épülésére.” Az országgyűlési követek huszárjait – mondták ők – bevezényelték a templomba és ott két sorban felállították őket, hogy hallhassák a pap mennydörgését társuk, az aljas gyilkos ellen és további hasonló tettektől elriasszák őket, de a szónok erre vonatkozólag egy szót se intézett hozzájuk.

„Újabb bizonyíték ez arra – mondták a felháborodott követek –, mennyire hanyatlott a klérus. Hiszen még hivatásának legfontosabb álláspontját se tudja felfogni s kihasználni, s így természetes, hogy tekintélye folyton süllyed. A derék Albachot, a kitűnő szónokot, magányos kolostorba zárták, pedig ez a szerzetes többet tett, mint az egész klérus együttvéve (!), s amellett az Egyháznak tisztességet szerzett. A közönség szerette és a templom zsúfolva volt, ha ő beszélt. Különben a templomok üresek, mert a bigott papok elcsépelt szóvirágait hallgatni senkinek sincs kedve... A tudatlan katolikus papok ellen nagy az ellenszenv s mégis ezeket helyezik a magasabb méltóságokba hatalmas jövedelemmel akkor, mikor a koldusok milliói szűkölködnek az országban.” (Takáts Sándor: Magyar küzdelmek, 576-578. o.)

Ugyanezek a bécsi titkosrendőrök más tárgyú jelentéseikben egyenesen megborzadva közlik a magyar követek szörnyű beszélgetéseit, megjegyzéseit. Most azonban ők is egyetértenek a magyar követekkel, sőt mintha még lelkesednének is mindannak igazságáért, amit a követek beszédeiből ellestek. (Hiába, ők is csak koruk gyermekei voltak.)

Fogarassy Mihály, nagyváradi kanonok, később erdélyi püspök lett, tehát valóban ő is azok közé a papok közé tartozott, akit „hatalmas jövedelemmel a magasabb méltóságokba" emeltek minden bigottsága és tudatlansága ellenére, és akit a klérus hanyatlása iskolapéldájaként hoznak fel, mert prédikációjában nem találnak egyetlenegy jó gondolatot, és aki szerintük „még hivatásának legfontosabb álláspontját se tudja felfogni".

Pedig hát ez a Fogarassy Mihály csak olyan kis szürke kanonok volt, hogy még ma is minden magyar lexikonban benne van a neve, s például a Pallas nem kevesebb, mint 80 sort ír róla. Olyan nagyot és maradandót alkotott, tehát olyan nagystílű ember volt ugyanis, mint kevés más magyar pap: ő alapította a magyar katolicizmus után felül legfontosabb és legéletképesebb intézményét, a Szent István Társulatot, melyet ő eredetileg „Jó és olcsó könyveket terjesztő Társulatnak" nevezett el, tehát nagyon is haladó, tisztánlátó és gyakorlati ember volt.

Igazán szerencse, hogy a bécsi kormány és az udvar nemcsak jobb katolikusnak, hanem okosabbnak is tartotta magát ezeknél a nagyszájú „hazafias" magyar ellenzéki követeknél és az ő minden felháborodásuk és a titkos rendőrség jelentése ellenére is éppen belőle csinált püspököt. Ha ugyanis meghagyták volna falusi plébánosnak és a „magasabb méltóságokat" és „hatalmas jövedelmeket" az Albach Szaniszlóknak adták volna, a magyar katolicizmus és a magyar kultúra aligha gyarapodott volna ezzel a nagyjelentőségű, annyira fontos és azóta oly nagy eredménnyel működő intézménnyel.

Noha tudvalevő, hogy az erdélyi püspökség nem tartozott éppen a leggazdagabbak közé, Nagyváradon pedig Fogarassy nem püspök volt, hanem csak kanonok, mégis még a Pallas-lexikonból is megtudhatjuk, hogy szinte egymillióra rúg (akkori értékben!) az az összeg, amit jótékony célra adott. Sajátságos, hogy a negyvennyolc előtti idők nagy „hazafiai" mégis éppen nála látták volna legrosszabb kezekben a dús papi javadalmakat. Biztosíthatjuk róla a „hazafias" követeket, sőt még a bécsi titkosrendőrséget is, hogy ha a Fogarassytól élvezett egyházi javadalmakat helyette az Albach Szaniszlóknak adták volna, a Fogarassy-féle jótékony alapítványoknak csak egy kis töredéke jött volna létre.

A helyzet jellemzésére elég csak annyit megemlítenem, hogy Wesselényi, mikor naplójában az 1838-as árvízzel kapcsolatban megemlíti, hogy a belvárosi ferences kolostor is az olyan magasabb fekvésű helyek közé tartozott, melyeket nem öntött el a víz, azt a megjegyzést teszi, hogy Albach Szaniszló egy valóságos leánynevelő intézetet gyűjtött össze ott, akkor, magánál. Vajon miért nem inkább fiúnevelő intézet keletkezett akkor ott körülötte? Vagy még inkább: miért nem a szegények, koldusok, betegek, öregek és elhagyott tehetetlenek sereglettek hozzá?

De a mi „hazafias" követeink nála ezt nem kifogásolták. Ha ugyanis vele tartatták volna a gyászbeszédet Csicseri Orosz Elek ravatala felett, ő természetesen gyászbeszédében is elsősorban a szép menyasszony személyével foglalkozott volna, hozzá intézett volna drámai hangú megszólításokat és ez – akár csak maga a sápadt, arcához oly jól illő fekete fátylú, szép menyasszony – a mi „hazafias" követeinknek „vallásos" hangulatát rendkívül jólesően elégítette volna ki. Albach Szaniszlónak abban a gyászbeszédben nem annak a természetfelettiségnek a hirdetése lett volna a célja, ami a „hazafias" követeket Fogarassy gyászbeszédében annyira untatta, hanem a hatáskeltés, a siker, azt pedig a szép menyasszonyok sorsán való szánakozással lehet pompásan elérni. Az ugyanis unalmas, de ez érdekes.

Ismét láthatjuk: szidják a rossz papokat, de viszont majdnem terrorral kényszerítik az Egyházat arra, hogy őket tegye vezető állásokba, hogy aztán utána annál jobban szidhassák őket, mikor beteljesül a közmondás: fejétől büdösödik a hal. Ez a kor a papban nem a tényleges tudatlanságot nevezte tudatlanságnak, mert hiszen Fogarassy ugyancsak nem volt tudatlan, hanem a „bigottságot", amelyen azonban ők az őszinte, következetes hitet értették. Olyan gonoszok, olyan hitványak voltak, hogy még az is bosszantotta őket (mert úgy látszik, mégis-csak felkavarta a lelkiismeretüket), ha a prédikáló papban megtalálták azt a hitet, mely belő-

lük hiányzott. Ha meg viszont nem találták meg, akkor meg azokon az erkölcsökön botránkoztak, melyek ezzel a „felvilágosultsággal" szükségképpen együtt jártak.

Fogarassy, úgy látszik, nagyon jó pap és egyúttal nagyon okos ember volt, aki mindezzel tökéletesen tisztában volt. Tudta, hogy azon az országgyűlési temetésen egy szenzációéhes, a vallást csak érdekeinek szolgálatára és kíváncsiságának kielégítésére való intézménynek tekintő közönséggel lesz dolga, mely az ott elhangzó prédikációból nem maga akar okulni, hanem erre a célra a „szolgahadat" vezényelte oda (mint láttuk, így nevezték ezek a „haladó" és „hazafias" követek azokat a huszárokat, akik kiszolgálták őket és parádés ruhájukkal tekintélyüket emelték). A vallást csak e „szolgahad" féken tartására tartották szükségesnek, mert féltek, hogy másképp még közülük is úgy járnak majd egyesek, mint szegény Orosz Elek. A temetésen jelen lévő gyászba borult menyasszony aposztrofálása révén pedig megható színházi (drámai) jeleneteket vártak.

Nem csoda aztán, hogy a hivatása magaslatán álló, apostoli méltóságnak és velejáró kötelességeinek tudatában lévő s náluk sokkalta okosabb főpap csak azért se intézett egy szó oktatást se a kivezényelt „szolgahadhoz", még kevésbé rendezett érzelmes jeleneteket a menyasszonnyal. Még magáról a gyilkosságról is „csak úgy mellékesen" tett említést.

Ellenben ehelyett beszélt arról, amire a „hazafias" követeknek volt vagy lett volna szükségük, és figyelmeztette őket, hogy okuljanak társuk szomorú és hirtelen halálán; ne felejtsék el, hogy a halállal még nincs ám vége az életnek, hanem igazában csak ezután következik és az a másik élet Isten ítélőszéke elé való állításunkkal kezdődik, s ennek eredményétől függ örök sorsunk. Aztán beszélt még nekik – persze, mert okos volt, nagyon finoman – arról is, hogy milyen hirtelen jöhet bűneinkre az Isten haragja és hogy ezt itt előttük kiterítve fekvő társuk szomorú esete mennyire bizonyítja.

De hát éppen ez volt a baj. A követek nem azt várták, hogy a pap őket oktassa, hanem hogy a „szolgahadat". Hiszen éppen ezért vezényelték oda. Ez elmaradt, ezek nem kaptak semmi oktatást. (Ezzel a kanonok azt is bebizonyította, hogy szociális és egyenlőségi szempontból is mennyire felettük áll.) De viszont azt is várták, hogy a beszéd azért nekik is adjon valamit. Nem oktatást, mert hiszen láttuk, hogy ők akarták oktatni a papságot, hanem szenzációt, egy érzelmesen megrázó jelenetet a szép menyasszonnyal. Mikor aztán mindkettő egyaránt elmaradt, sőt helyette a „bigott", „elmaradt" pap még őket merészelte oktatni, érthető, hogy elkezdték magasztalni Albach Szaniszlót, aki beszédeivel nem oktatni szokott, hanem gyönyörködtetni és csak olyan eszméket hirdetett, melyek nekik is tetszettek, mert nem kavarták fel azt a lelkiismeretet, mely az anyjuk ölén magukba szívott vallásosságból lelkük mélyén még ott szunnyadt, melynek felébresztése számukra annyira kellemetlen volt.

De ebből a Fogarassy-Albach párhuzamból, melyet szerencsétlenségükre éppen ezek a hazafias követek vontak meg, még egy másik, talán még az eddigieknél is tanulságosabb szempontot is ki kell emelnünk. Azt is láthatjuk ugyanis belőle, hogy az egész reformkori hazafiaskodásnál és a nemzeti nyelv imádatánál is sokkal fontosabb volt ezeknek a hazafiaknak az egyházgyűlölet és még abban is több volt a forradalmi elem, mint a tulajdonképpeni hazafiság és a nemzeti nyelv szeretete.

Fogarassy színmagyar ember volt: gyergyószentmiklósi székely. Mivel azonban „bigott" volt, ezek a felvilágosult nagy hazafiak, magyarsága ellenére is alkalmatlannak találták arra, hogy egyházi javadalmat élvezzen. A katolicizmust ugyanis (mert ezt jelentette az, amit ők bigottságnak neveztek) katolikus létükre is még jobban gyűlölték, mint amennyire a saját vérüket szerették.

Albach Szaniszlónak azonban nemcsak a neve volt idegen, hanem ő maga is az volt. Híres szónoklatait is németül tartotta. Akkor ugyanis még a német szó volt otthonos a főváros templomaiban. Nem azért, mert a Habsburgok németesítettek s ezért így rendelték el (ilyenfajta „elrendelésekhez" nem is lett volna semmi lehetőségük), hanem egyszerűen azért, mert a főváros lakói akkor még magyarul egyszerűen nem is értettek.

A nemzeti nyelv e nagy bajnokainak tulajdonképpen nem is lett volna szabad Albach Szaniszló híres modern szónoklatait meghallgatniuk, s ezért ha elveikhez következetesek lettek volna, nem is tudták volna őket összehasonlítani Fogarassy beszédével. Mivel azonban Albach Szaniszló nem volt bigott, hanem Krisztus Evangéliuma helyett szabadelvű eszméket hirdetett még a templomi szószékről is (ezért is helyezték el Pestről és tiltották el a szószéktől az egyházi hatóságok), annyira megbocsátották neki német voltát, hogy – ha mégúgy németül mondta is – jobban tetszett nekik a beszéde, mint a székely papé, sőt jutalmul szép német beszédéért barát létére egyenesen püspököt akarta belőle csinálni, s szidták a bécsi udvart, hogy miért „bigott" gyergyószentmiklósi székelyeknek adja a zsíros magyar püspöki javadalmakat. (S lám, a magyargyűlölő és németesítő gonosz bécsi udvar éppen e titkosrendőri jelentés után csinált csak azért is püspököt ebből a székelyből! Ennyire okosabb és jobb volt, mint titkosrendőrei.)

Még nagyobb lesz elképedésünk e felvilágosult „hazafiak" hazafiatlansága miatt, ha még arra is felhívjuk a figyelmet, hogy ez a tőlük dicsért szabadelvű Albach Szaniszló nemcsak német volt, hanem egyenesen magyarellenes német. A reformkor „hazafias" magyar ellenzéke tehát szabadelvűségéért még ezt is megbocsátotta neki, mint ahogyan „bigottsága" miatt Fogarassy székelysége ellenére is ellenszenves volt neki. Albach Szaniszlóról Zichy Antal Széchenyi-életrajza (I., 294. o.) azt írja, hogy „a magyar ősi alkotmányról egész megvetéssel beszélt" és hogy Széchenyi „egyelőre más kivetnivalót nem talált e lelki barátjában, mint hogy minden ízében német, vagyis kozmopolita volt s a magyarság, mint olyan iránt, érzékkel nem bírt".

Látjuk tehát, hogy a Széchenyinél sokkal jobban magyarkodó és a Bécset német volta miatt nála sokkal jobban gyűlölő „hazafias" ellenzéki követek Albach Szaniszló németségét és kozmopolitizmusát, részéről a magyar alkotmány lenézését és a magyarság minden ügye iránti abszolút érzéketlenségét sokkal jobban megbocsátották, mint Széchenyi. Ők még magyar püspököt is szívesen csináltak volna belőle, s hogy nem ő, hanem a székely Fogarassy lett helyette püspök, nem az ő érdemük, hanem a bécsi kormányé. Ők a bigottságot jobban gyűlölték, mint amennyire a magyarságot és a nemzeti nyelvet szerették; a bigottság elleni ellenszenv sokkal nagyobb volt bennük, mint a magyar véreik iránti szeretet.

Ezek után joggal kérdezhetjük: mi címen tartjuk mi hazafiaknak a reformkor ellenzékét és a negyvennyolcasokat és mi címen hazaárulóknak a pecsovicsokat és svarcgelbeket: Hisz láthatjuk, hogy nem a magyart szerették ezek a „hazafiak", hanem a „felvilágosultat", s nem a németet gyűlölték, hanem a „bigottat". Csak kortesfogásból nevezték „németnek" a „bigottat", hogy ezáltal a műveletlen katolikus tömegeket is táborukba vihessék.

Bécs ellenben nem a magyart gyűlölte, hanem a forradalmárt, a vallástalant, de a mi „hazafias" ellenzékünk és negyvennyolcasaink magyargyűlöletet emlegettek helyette, hogy maguknak a katolikus és a vallásos tömegeket is megnyerjék. Meg is nyerték. Még ma is milliószám vannak azok a „hazafias" magyarok, akik katolikus és vallásos létükre is szívvel-lélekkel rohannak ezután a „hazafias" magyar politika után. Pedig hát olyan régi és elcsépelt már ez a cselfogás, hogy láttuk, hogy „hazafias magyar" volt ugyanez az ellenzék már akkor is, mikor még egészen protestáns jellegű volt.

Protestáns helyett már ekkor is mindig németet mondott, de protestánst értett, s a felvidéki protestáns városok, melyek mindig a protestáns szabadságharcok mellett voltak, sose számítottak nekik „németnek". A „bolsevik" magyar zsidók lapjai és rádiója se beszélt sose „kommunistákról", hanem „hazafiakról", „haladó elemekről" és béketáborról" akkor, mikor azokról a mozgalmakról beszélt, melyeket a nemzetközi kommunizmus szított a kommunizmussal ellenséges (imperialista, háborús uszító) államokban, vagy az ilyen államok gyengítésére Algírban, Libanonban, Görögországban, Koreában, Vietnamban, Cipruson. Ne feledjük hát, hogy a reformkorban a „magyargyűlölő" Bécs tette a székely Fogarassyt püspökké és a

„hazafias" magyar ellenzék szerette volna mindenképpen püspökké tenni a német Albach Szaniszlót.

A kommunisták ma már nálunk egy becsületes vallásos magyar embert se tudnak megtéveszteni azzal, hogy haladóknak, hazafiaknak és béketábornak nevezik magukat, mert mindenki tudja, hogy ezek a „haladó", „hazafias" elemek egyszerűen csak istentelenek. Mi címen kívánják tehát tőlünk, hogy ennyi tanulság után még mindig lelkesedjünk Bocskai, Bethlen, Rákóczi György „németellenes" hadjárataiért, mikor jól tudjuk, hogy ezek nem német-, hanem katolikusellenes hadjáratok voltak, mi pedig katolikusok vagyunk? És miért lelkesedjünk a reformkor és negyvennyolc katolikusellenes szabadelvűségéért és papellenességéért csak azért, mert ők ezt hazafiasnak és nemzetinek nevezték, mikor mi felvilágosult katolikusok vagyunk és a felforgató eszmék ellenségei s mikor jól tudjuk, hogy a protestáns szabadságharcok idejében a mi akkori labanc katolikusaink közel se voltak olyan odaadó fegyvertársai a katolikus németeknek, mint az akkori magyar szabadsághősök a protestáns németeknek, s a mieink közel se tudták úgy gyűlölni a protestáns magyart, mint ők a katolikus magyart, hisz ők azt még a katolikus németnél is jobban gyűlölték, mert megtették árulónak.

A reformkorban és negyvennyolcban a hazafiak közel se gyűlölték annyira az Albach Szaniszlókat vagy a hozzánk (állítólag a magyar ügyért) harcolni jövő bécsi forradalmi diákokat, akik itt negyvennyolcban külön légiót alkottak, mint amennyire akkor a mi „hazafiaink" gyűlölni tudták Fogarassy kanonokot, később Zichy Domonkos veszprémi püspököt, Hám János vagy Szcitovszky esztergomi érseket.

Nem az a különbség tehát köztünk, hogy ők hazafiak, mi pedig elfajult magyarok és vérünk árulói vagyunk, hanem csak az, hogy ők hitközönyösek, hitetlenek, egyházellenesek s forradalmárok, mi pedig hívő katolikusok vagyunk. Nem a haza tekintetében van köztünk különbség, hanem a világnézetben. Az ő világnézetüket, ha ma élnének, úgy hívnánk, kommunizmus. Ma már mindenki tudja, hogy „népköztársaságunk" vezetői szemében még az is klerikális, aki templomba jár vagy a gyermekét hittanra járatja. Nem kívánhatják hát tőlünk, hogy mi, a klerikálisok, még mindig a mai kommunisták száz évvel ezelőtti elvbarátaiért lelkesedjünk, annál kevésbé azt, hogy ráadásul még annyira együgyűek is legyünk, hogy az egyházgyűlöletet és a forradalmiságot még hazafiságnak is tartsuk s nevezzük.

Hogy ez a reformkori „hazafiság" mennyire a legtisztább katolicizmust gyűlölte akkor, mikor a bigottság és a papi uralom ellen csatározott és hogy ellene való gyűlöletében milyen messze tudott elmenni, azt elképedve kell látnia annak, aki ezt a kort tanulmányozza. Akkor mindennapos volt, hogy egyes megyegyűléseken (persze elsősorban a kálvinista nemesektől lakott megyékben, de – sajnos – utánuk mentek a katolikusok is, mert akkor mindenki szentül elhitte, hogy egyszerűen csak haladás és felvilágosultság az, amit ők csinálnak és szégyellték volna, ha elmaradtak volna mögöttük) nyíltan lázítottak a pápa ellen, tőle féltették a magyar függetlenséget (a 200 milliós Szovjetunió ellen később nem féltették) és követelték, hogy ne tűrjük átkos beavatkozását a magyar belügyekbe (mint ahogyan az 1956-os szabadságharc után se tűrtük az ENSZ beavatkozását „belügyeinkbe").

Pedig hát a Róma beavatkozása elleni tiltakozás egyenesen a katolikus vallás, tehát az ország többsége vallása eltiltásának követelését jelentette, mert hiszen világos, hogy Róma nélkül, sőt Róma ellenére nem lehet római katolicizmus. Természetesen ez a követelés is csak azt jelentette, hogy a mi reformkorunk a vallásszabadság híve volt ugyan, de olyan vallást nem engedélyezett, amely még komolyan veszi a vallást, azaz igazságnak tartja magát. Részükről csak az érzelmi és hangulatvallás, a családi hagyományokban gyökerező vallás számára volt szabadság.

Az a vallás, mely igazságot képvisel, szükségképpen ugyanazt hirdeti minden országban és minden faj számára, ilyen pedig nem lehetséges pápa nélkül. Az egész világon egyforma vallásnak (pedig az igaz vallás csakis ilyen lehet) külön-külön álló nemzeti egyházakra való felbomlását egy nemzetek felett álló fő nélkül, akinek minden hívő alá van rendelve, nem le-

het megakadályozni. Pápa nélkül tehát nem lehet mindenütt egyforma a katolicizmus, ha pedig ez az egyformaság nincs meg benne, akkor már nem lehet igazság. Nemzeti, tehát népek szerint változó igazságok ugyanis nincsenek.

Ahogyan azonban nem lehet más egyszeregye a németnek, mint a magyarnak, éppúgy nem lehet más vallása se akkor, ha ez a vallás azt kívánja híveitől, hogy igazságnak is tekintsék, ne pedig csak családi hagyománynak vagy meg nem magyarázható sejtelemnek. A mi reformkorunkban és negyvennyolcunkban tehát csak olyan vallás részére volt tisztelet és szabadság, mely lemondott arról, hogy az igazsággal valami keresnivalója legyen.

A reformkorban az is mindennapos volt, hogy egyes megyék gyűlésein az egyházi vagyon elkobzása mellett lázítottak. De még ennél felháborítóbb dolgokra is vetemedtek. Mindezek köztudomású dolgok, mert hiszen minden bővebb magyar történelemben eddig is megtalálható volt, azért röviden csak Zichy Széchenyi-életrajzából idézem (I., 544. o.), hogy „a vallás ügye, vagyis a vegyesházasságok kérdése tartotta akkor lázas izgalomban az országot".

(Jellemző, hogy ekkor a vallást mellékes dolognak tartották, nem is tartották érdemesnek róla sokat beszélni, de mint láthatjuk, az igazságvallás, az egyedül üdvözítő vallás elleni gyűlölet mégis akkora volt, hogy „lázas izgalomban tartotta az országot", mint olyan országos veszedelem, mely nem tűrhető és amely ellen minden áron védekezni kell.

Látszik, hogy a közöny mennyire csak tettetett volt, illetve mennyire csak a szerintük felfogott vallásra vonatkozott, nem pedig a katolicizmusra is. Az egyedül üdvözítő vallás ellen „hazafiasan" kellett háborodni, tehát háborodni kellett a protestánsokkal együtt a katolikusoknak is. Valóban ez időben egyedül csak a főpapság volt az, mely ilyenkor nem háborodott.

„A megyék (tehát nem csak a protestánsok) sérelmet láttak abban, hogy a papok Rómából kapott utasítás alapján térítvény nélkül nem áldották meg a vegyes feleket. A megyék az 1647. XIV. tc. alapján, mely a templomfoglaló vallásháborítókra súlyos büntetést szabott, eljártak a plébános ellen, akiket bírói végrehajtásokkal, felsőbbségeiket, sőt magát a prímást hazaárulási vádakkal s hivatal- s jószágvesztéssel fenyegették." (Nem hallatlan?)

Köztudomású dolog mindez, mondom, mégis ki vette tudomásul nálunk, hogy negyvennyolc előtt – állítólag „az elnyomás" korában! – nálunk a legféktelenebb szabadságnak még ilyen őrült tragikomédiája is lehetséges volt? Hogy egy olyan kor, mely állandóan a szabadságot s benne külön a vallásszabadságot hordta ajkán, még ezt is meg merte tenni? Hogy nálunk a szabadság nevében (!) üldözték és fenyegették az olyan főpapokat (a papi „feudalizmus" idején, mikor mi azt hisszük, hogy akkor még úgyszólván élet- és halál ura voltak, hiszen a főpapoknak is pallosjoguk volt), akik Róma rendeleteinek engedelmeskedni akartak, sőt nem volt más bűnük, mint csak az, hogy olyan dologból nem engedtek, mely az egész katolicizmusnak egyenesen lényege és alapja, ami nélkül katolicizmus egyáltalán nem is lehetséges?

A mi szabadságszerető eleink azonban nem tűrték ebben az országban az igazvallást, a katolicizmust, s ráadásul mégis szentül meg voltak győződve róla, hogy ők szenvednek tűrhetetlen elnyomás alatt. Hiszen hamarosan fegyvert is ragadtak és háborút is indítottak, hogy ezt a tűrhetetlen elnyomást lerázzák magukról és a „magyar" „szabadságot" visszaszerezzék.

A kálvinista és az olyan katolikusoktól vezetett katolikus megyék, mint amilyenek Fogarassy kanonok gyászbeszédének kifogásolói voltak, nem tűrték el, hogy a magyar római katolikus papok Rómának engedelmeskedjenek, hogy a katolikus papok a katolikus Egyház törvényei szerint áldják meg vagy tagadják meg az áldást azon hívektől, akik másvallásúval léptek reverzális nélkül házasságra. Nem tűrték, hogy a katolikus vallás igazságnak tartsa magát, s így többnek tartsa magát, mint a többi.

Amelyik pap azt merte követelni hívétől, hogy minden gyermekét a katolikus hitben neveltesse, mert ellenkező esetben áldásában nem részesítheti (mert ennél több kényszerítő ereje a papnak akkor éppúgy nem volt, mint ahogyan ma sincs), az a megyegyűlések, sőt az országgyűlés szónokai rágalmainak, gyűlöletének és szidalmazásainak célpontjává vált s

(egyenesen csodálatos logikával és képmutatással) egy olyan törvény alapján, mely az erőszakos templomfoglalásokat büntette, vallásháborítókként bélyegezték meg, s ennek megfelelően büntették őket.

Mivel ugyanis a bíráskodás a megye kezében volt, nem pedig Bécsében (csak ilyen volt ugyanis a Bécsből jövő „elnyomásunk"), a rágalomhadjáraton és gyűlöletáradaton kívül mit feléjük zúdítottak, még törvényes büntetésben is részesítették őket. Mivel pedig a jogtalanság elleni tiltakozásból ők ezt a pénzbüntetést nem fizették meg, egyre-másra végrehajtást vezettek ellenük. A püspökök, sőt maga a hercegprímás ellen pedig (noha azt állítják, hogy akkor még a főpapok voltak az ország urai), ezek a szegény „elnyomott" megyék és éppen elsősorban a vezető Pest megye (Kossuth ugyanis itt működött) egyenesen hazaárulási pert követelt és jószágelkobzást (!) azzal a megokolással, hogy Romának, tehát egy Magyarországon kívül álló (s természetesen Magyarországgal ellenséges) hatalomnak engedelmeskedett magyar állampolgár létére.

Láthatjuk belőle, mennyire szabad volt, sőt milyen szabadon féktelenkedett a rosszaság nálunk már negyvennyolc előtt is. Nem tudom, miért kellett hát az ország „szabadságáért" néhány év múlva mégis fegyvert fogni. Láthatjuk, milyen szabadon bírálhattak, sőt hazaárulózhattak és tehettek „törvényes" indítványokat azon főpapság vagyonának elkobzására, mely állítólag akkor még az ország legnagyobb hatalmassága volt, egyszerű ügyvédek és protestáns köznemesek. Látjuk, hogy ebben az állítólag rab országban már a „szabadság" kivívása előtt is ugyancsak szabadon dühönghetett a terror minden ellen, ami jó volt és nemes, s minden vallás követésére volt szabadság, csak azéra a valláséra nem, melynek akkor még állítólag egyeduralma volt itt és elnyomta a többit, hiszen állítólag államvallás volt (amit a katolikus Deák annyira szégyellt).

Mindez valójában a rossz lelkiismeretnek, a gyűlöletnek, a forradalom szellemének s a bűnnek a szabad toporzékolása volt az ellen a vallás ellen, melynek csak egy nagy bűne volt, hogy azt merte mondani magáról, hogy igaz. Hogy mellette azt is mondta, hogy egyedül igaz, nem tehetünk neki szemrehányást, mert hát ha már azt mondta, hogy ő igaz, akkor már azt is kellett mondania, hogy a többi vallás mindegyike hamis. Ha ugyanis ez utóbbit nem mondta volna, akkor mindjárt megcáfolta volna azt is, amit előbb mondott, hogy ti. ő maga igaz. De hát milyen vallásszabadság az, melyben csak olyan vallás szabad, mely azt, amit tanít, nem veszi komolyan, s melyet ezért mindenki a maga testére szabhat?

Ebben a korban történt az a „különös házasság" is, melyet Mikszáth írt meg regényében és a bolsevikek vittek filmre, s melyben az, ami felháborító és a papságra szégyen benne (hogy a plébános rontotta meg a menyasszonyt), Mikszáth teljesen alap nélküli, tehát aljas kitalálása. Pedig az egész regénynek és a filmnek ez a veleje. Az apának egyedül ugyanis csak megesettsége miatt kellett a lányát mindenáron férjhez adnia, s így gróf Buttlert a házasságra rákényszerítenie és a regény szerint az egri szentszék is csak azért vonakodott olyan makacsul attól, hogy a kényszerítést s így a házasság érvénytelenségét elismerje, hogy a plébános bűne ki ne tudódjék.

De nemcsak a plébános bűne nem igaz, hanem teljesen valótlan még az is, hogy a menyasszonyt bárki kényszerítette volna. Az egészből csak annyi igaz, hogy az Egyház valóban nem volt hajlandó még egy gróf Buttler házasságát se felbontani, mégpedig egyedül azért, mert a házasság felbonthatatlan, mégpedig nemcsak Róma szerint az, hanem még a protestáns biblia szerint is. Semmi sincs annyira világosan benne a Bibliában, mint éppen ez (Mt 5,31, 19,3-10; Mk 10,2-12; Lk 16,18; Róm 7,2; 1Kor 7,10-11 és 7,39). A protestantizmus mégse tartja meg (még a rajongó szekták se), de Róma még akkor is megtartja, ha az egész világ összedől miatta. A jutalom érte az az aljas rágalmazás, melyet Mikszáth ebben a regényben elkövetett.

Ez az egész „különös házasság", melyet a papság meggyűlöltetésére előbb a protestantizmus, majd a bolsevizmus oly sikerrel felhasznált, éppen a papságra a legnagyobb dicsőség,

mert hiszen a lényege az, hogy az a papság, melyről azt a rágalmat terjesztették el s terjesztik ma is széles körben, hogy csak a szegény embereknek nem engedi meg az elválást, egy gazdag grófnak se engedte meg, noha az ugyancsak elkövetett mindent, hogy ezt a papságtól kicsikarja, s mikor nem sikerült neki, ugyancsak bosszút állt érte: vagyonával és egész életével ettől kezdve a saját vallása helyett a protestantizmust támogatta.

Hogy a grófék hízott disznókat küldtek volna az ügyben ítélő egri kanonok bíráknak, hogy kedvükre döntsenek, nem nagyon valószínű, sőt a regény ezen állítása a helyzet teljes félreismerésére vall. Az egri főkáptalannak ugyanis akkor még „csekély" százezer hold földje volt, tehát vagyonilag a mellényzsebébe tehette volna az összes Buttler grófot. Nevetséges lett volna tehát, ha gróf Buttler éppen hízott disznók küldésével akart volna kedveskedni a bíráknak.

Az azonban tény, hogy a vélt hízott disznóknak egyáltalán nem volt a papokra semmi hatásuk, mert azok csak azért is azt mondták ki, hogy a gróf úr nem házasodhat újra. Jellemző, hogy ez Mikszáthnak, a protestánsoknak, sőt még a kommunistáknak se tetszik, mert ők az igazságvallást, a katolicizmust még a grófoknál is jobban gyűlölik. Mivel nekünk magyaroknak alkalmunk volt látni, mily ádázul gyűlölték a grófokat, képzeljük most el, mennyire gyűlölhették az Egyházat és annak képviselőit, a papokat.

Hízott disznók tehát nem érkeztek, de annál inkább volt kedveskedés, hízelgés, megfélemlítő propaganda, gyűlölet és rágalomhadjárat, de mind eredménytelenül. A gazdag kanonokok ennek ellenére is megtartották azt, amit a Biblia előír – és ez volt a baj! – és a gróf úrral is megtartatták addig, míg erre hatalom volt a kezükben. A különbség csak az volt, hogy ma az állam jóvoltából a gróf (vagy akár az uradalmi cseléd vagy proletár) ilyenkor polgári házasságot köt s fütyül az Egyházra, kanonokokra és Bibliára, míg negyvennyolc előtt az Egyháznak a Habsburgok jóvoltából még karhatalom is rendelkezésére állt, hogy a Biblia előírásait megtartassa.

Akkor még (a Habsburgok jóvoltából) nem lehetett a Biblia ellenére is házasságot kötni. Az egész gyűlölethadjárat oka tehát nem a papság elfajulása, hanem éppen ellenkezőleg: kötelességtudása és megvesztegethetetlensége, főként pedig az volt, hogy egy olyan vallást képviselt a földön és Magyarországon, és a magyar grófok számára is, melyet még mindig komolyan kell venni s így miatta egyes grófok és nem grófok kényelmét megzavarni. Nemcsak a grófok, hanem a proletárok és a földnélküliek is már akkor is olyan vallást szerettek, mely egyetlen hivatását az ő nyugodt életük kiszolgálásában, nem pedig az igaz s így változtathatatlan erkölcsi törvény végrehajtásában és megtartásában látja.

Eltérés a mai állapotoktól csak annyiban volt, hogy a közéletben akkor még az uraknak volt csak szavuk. Ezért kívánták a papságtól azt, hogy ha az inasa meggyilkolta valamelyiküket, akkor dorgálják meg a „szolgahadat"; ha összeveszett valamelyikük a házastársával vagy más nőbe szeretett bele, akkor bontsák fel a házasságát s szabadítsák fel az új viszony megkötésére stb. A kommunizmus alatt már megváltoztak a viszonyok.

Ekkor a papoknak az volt a kötelességük, hogy „békepapok" legyenek, azaz a népre való hatásukkal a proletárdiktatúra ügyét szolgálják. Ezért értettek annyira egyet a mi kommunistáink a reformkor „hazafias" ellenzékével, Mikszáthtal és annak „különös házasságával" és vele kapcsolatban a papság viselkedésén való botránkozással. Ezért lett például Esztergomban ekkor az ősi Szent Anna utcából Mikszáth utca. (Ezt a különös házasságot egyébként majd bővebben is megtárgyaljuk, s kimutatjuk majd, mi volt belőle a történeti igazság, akkor, majd ha elérkezünk Mikszáth korához.)

De még a Buttler-Dőry pernél is – melyet csak Mikszáth fújt fel majdnem egy századdal később – nagyobb port vert fel e korban egy másik főrangú házassági ügy. Batthyány Kázmér, a nagy ellenzéki „hazafi" és később negyvennyolcas miniszter, aki még sokkal nagyobb és meggyőződésesebb híve volt negyvennyolcnak és Kossuthnak, mint testvére, Lajos, a vértanú és miniszterelnök, elvette gróf Szapáry Antal elvált feleségét. Ez a Habsburgok alatt ré-

gebben nem lett volna lehetséges, mert akkor még polgári házasság nem volt, a Habsburgok jóvoltából katolikusok nem követhettek el hitehagyást, hanem csak a másvallásúak lehettek katolikusokká.

A protestantizmus azonban olyan hatalom volt Magyarországon, hogy ez a tilalom is csak a XVIII. századtól kezdve kezdődött, mikor az uralkodók abszolút hatalma kezdett divat lenni. A Habsburgok uralmának előbbi két évszázadán át katolikus magyar is lehetett hitehagyott, s mint tudjuk, bőségesen lett is.

A francia forradalmat követő „felvilágosultság" hatása alatt a magyar „hazafiak", kik a Habsburgokkal szemben mindig az egyházellenességet képviselték, mind eredményesebben döngették a katolicizmusnak ezt a kiváltságát, s mint látni fogjuk, már Batthyány Kázmér idejében katolikusnak is éppúgy joga volt hitehagyottnak lenni, mint ahogyan protestánsnak a katolikus Egyházba visszatérnie, de mégis azzal a különbséggel, hogy katolikus ezt csak akkor tehette meg, ha előtte hat hétig járt a plébánoshoz hitoktatásra, s hitehagyó szándéka mellett ennek ellenére is kitartott.

Mivel akkor még nem volt polgári házasság, katolikus elvált ember csak úgy házasodhatott újra, tehát csak úgy szeghette meg a Szentírás tilalmát, ha hitehagyott lett. Ezért érezték a kor kereszténytelen, élvvágyó emberei annyira terhesnek azt a papi és osztrák „elnyomást", melyről természetesen azt állították, hogy nem rájuk, hanem a hazára és a hazafiakra nehezedik, noha minden vallásos és Szentírást tisztelő katolikus magyar igen jól érezte magát benne. Ez a most említett díszes pár is hitehagyott lett s így tették lehetővé, hogy annak ellenére is egymáséi lehessenek, hogy a Szentírás világosan megmondja, hogy a házastársak egymást el nem hagyják, s ha ez mégis megtörténik, maradjanak újabb házasság nélkül.

Világos, hogy ezt a „házasságot" katolikus ember nem ismerhette el házasságnak. A Habsburgok annyira katolikusok voltak s olyan szép példát adtak alattvalóiknak az Egyház törvényei megtartására még ebben a vallástalan korban is, hogy ezért mikor 1848. február 20-án István főherceg nádor bált adott, erre Batthyány Kázmér és második asszonya nem kapott meghívót. (Nem a hitehagyásáért, mert a protestantizmus a „felvilágosultság" jóvoltából akkor már sokkal nagyobb úr volt, hanem azért a bűnös viszonyért, melyben a férfi más feleségével volt.)

Nem szerencsétlenség, még csak nem is a bűnös ember megvetése volt a főherceg nádor udvara részéről ez a mellőzés, hanem csak a Szentírás komolyan vevése, az egyházi törvények tisztelete és az a felebaráti szeretet, mely a bűnösök megintésében áll. Hasonló esetben ugyanis nem azért teszi az igazi katolikus ma is ugyanezt az ilyen emberre, hogy erkölcsi fölényét vele megvetőleg éreztesse, hanem azért, hogy lelkiismeretét felébressze és magába szállásra késztesse, s ha ez a bűnös kevélysége és daca miatt nem is sikerül akkor rögtön, legalább később az esetleges csalások súlya alatt vagy legalább a halálos ágyán eszébe jusson a bűnbánat, még mielőtt Isten ítélőszéke elé lép. Ha ugyanis bűne elkövetése után is éppoly megbecsülést mutatunk iránta, mint azelőtt, akkor joggal gondolhatja, hogy nincs bűne, nincs szégyellnivalója, hiszen még a legnagyobb katolikusok se ítélik el. Pedig ha valaki a Szentírás ilyen nyílt megsértése után bűnbánat nélkül hal meg, elkárhozik. Ez pedig egy kissé nagyobb baj, mint az, ha egy bálra nem kap meghívót vagy valamely más hasonló módon kissé megszégyenül.

De nemcsak maga a bűnös miatti szeretetből kötelező, hogy a bűnössel éreztessük bűnét, hanem a társadalom, a közszellem miatt is, melynek erkölcsi érzéke tompul, ha látja, hogy a hívők minden megbotránkozása nélkül lehet lábbal tapodni a Szentírás tilalmát vagy az Egyház törvényét, sőt lehet még hitehagyóvá is lenni. Tehát hazafias szempontból, a magyarság erkölcsi színvonalának ápolása miatt is kötelességünk a bűnösök megintése erkölcsi kötelezettségének ez a módja.

Ha a bűnössel éreztetem bűnös voltát, ez még azt se bizonyítja, hogy én jobbnak tartom magamat ennél a tőlem „megvetett" felebarátomnál. Ez egyedül csak azt mutatja, hogy ebben

az egy tekintetben vagyok nála jobb. Más tekintetben (lehet még az is, hogy sokkal fontosabb tekintetekben) lehet emiatt akár nálam még jobb is az illető. Lehet az is, hogy az én bűneim nem nyilvánosak, nem olyan természetűek, hogy mindenki tud róluk. Mivel azonban felebarátom bűne köztudomású, azért vagyok kénytelen szintén nyilvánosan elítélően viselkedni irányában. Az, hogy nekem is vannak bűneim, még nem jogosít fel arra, annál kevésbé teszi kötelességemmé, hogy úgy viselkedjem, mint aki a bűnt nem is tartja bűnnek s az Egyház törvényeit semmibe veszi. Minden attól függ tehát, hogy amit teszünk, milyen szándékkal tesszük. Ha gőgből és megvetésből, sőt esetleg talán egyenesen képmutatásból, világos, hogy ellenszenves a cselekedetem, ha azonban az erkölcsi igazságok iránti engedelmességből, a közvélemény helyes erkölcsi érzékének megóvására s az illető bűnös lelkiismeretének felkeltésére s így végeredményben bűnbánatra való indítására cselekszem, akkor helyes, dicsérendő, sőt kötelesség az, amit teszek. A főherceg nádor azért hagyta ki a báljára meghívottak közül Batthyány Kázmért és élettársát, mert mint a legfőbb magyar világi méltóságnak, kötelessége volt példát adni az országnak a Szentírás parancsainak tiszteletben tartására.

Viselkedése láttára önkéntelenül is azt kérdezzük, lehetett-e egy ilyen kormánynak ellensége a papság vagy bármely vallásilag is művelt, egyházias érzelmű katolikus, sőt nem kellett-e szívvel-lélekkel támogatnia ellenségeivel szemben? S nem kellett-e így viselkednie még akkor is, ha nem is az Egyházat, hanem csak a magyar hazát nézte? Egy ilyen kormányzat – ha a katolikus világnézet alapján állunk – nem sokkal többet használ-e a magyar népnek is, mint azok, akik csak hízelegnek neki, sőt izgatják s így igazi céljuk nem is lehet más, mint csak az érvényesülés? Aki ilyen kormányzat alól akar felszabadulni, az elsősorban a kereszténység, a Krisztus édes és könnyű igája alól akar szabadulni, mert terhes neki, nem pedig nemzeti szabadságot akar.

Ezt ugyancsak bebizonyította a magyar „hazafias" ellenzék azzal a viselkedéssel, ami erre következett. Az ilyen ellenzéknek azonban meggyőződéses és vallásilag is művelt katolikus magyar nemcsak híve nem lehetett, hanem ellensége kellett legyen, ha mégoly „hazafiasnak" hirdette is magát.

A magyar „hazafias" ellenzék, az, mely pár hónap múlva a negyvennyolcat megcsinálta, Batthyány Kázmérék megszégyenítését nem tekintette katolikus ügynek és keresztény kötelességnek, még csak két magánszemély ügyének se, hanem a haza, a felvilágosodás és a haladás sérelmének. Világos ugyanis, hogy nemcsak Batthyány Kázmér, a lovag volt „hazafias" magyar, hanem Dulcineája is éppoly lelkes honleány volt már azelőtt is. Akkor ugyanis a „hazafiság" szorosan egyet jelentett az egyházellenességgel, a pecsovicsság, a svarcgelbség az egyháziassággal.

Az egész „hazafias" magyar közvélemény úgy viselkedett ebben az ügyben, mintha a bűnös grófi párnak még ez a tilos házassága is nem emberi gyarlóságából, hanem magyar hazafiasságából eredt volna. Egy emberként állt ki mellette s azonosította magát vele. Ugyancsak kimutatta hát foga fehérjét s tudtul adta rosszaságát vagy vallási tudatlanságát, vagy mindkettőt egyszerre. (Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy meggyőződéses katolikusnak ebben a táborban nem lehet keresnivalója.)

Valóban: kormánypárti szereplő ember akkor ilyen házasságot nem köthetett volna. Ha mégis megtette volna, vissza kellett volna vonulnia a magánéletbe, vagy ha a szereplés és a hatalom nélkül nem tudott ellenni, „hazafiassá" kellett volna lennie és ellenzékbe vonulnia. Ezt annál érdemesebb lett volna megtennie, mert így tette egyenesen érdemszerzővé vált volna és az egész ország neve dicsőítésétől lett volna hangos, mint akinek volt bátorsága mind a bécsi zsarnoksággal, mind a papság tűrhetetlen uralomvágyával s középkori elmaradottságával szembeszállni.

A nádor bálján – azért, mert Batthyány Kázmér és hitehagyott élettársa nem kapott rá meghívót – az egész főrendi „hazafias" ellenzékből senki se jelent meg. Nem volt kivétel, mert soha olyan „hazafias" nem volt még a magyar, mint ekkor, vagy mert azok között, akik

ekkor ellenzékiek, akarom mondani: hazafiasak voltak, egy se volt vallásilag művelt s öntudatos katolikus, a papi „uralomvágynak" pedig mindegyikük egyformán ellene volt. Hogy mellesleg a Szentírásnak is volt néminemű kis köze a dologhoz, arra egyikük se gondolt, illetve azzal egyikük se törődött. Mivel kortes beszédeikben mindig azt hangoztatták, hogy ők az osztrákok és a papok uralma ellen küzdenek, egyszerűen nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a jelen esetben az osztrákok is, meg a papok is csak a Szentírás uralmának védői voltak.

Azt se voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a nádor csak azt nem volt hajlandó a többivel egyforma elbánásban részesíteni, aki a Szentírás szavát és az Egyház törvényét nyíltan semmibe vette, és aki ráadásul még ennek a „hazafias" ellenzéknek a jelszavát, hogy becsületes ember nem változtatja a vallását, megszegte és hitehagyott lett. Azáltal, hogy Batthyány Kázmérékkal azonosították magukat, a mi „hazafiaink" azzal vágtak vissza a főherceg nádornak, hogy ők meg azok iránti megvetésüket mutatták ki, akik a Szentírás és az Egyház törvényei iránti tisztelet alapján álltak.

Nekünk eddig azt tanították a magyar történelemben, hogy a reformkorban a főrendek közül azok csatlakoztak a „hazafias" ellenzékhez, akik „rothadt" osztályuk hazaáruló szellemétől kivételesen elütöttek s mágnás létükre is hazájukhoz és népükhöz ragaszkodtak még érvényesülésük ellenére is. Most látjuk, hogy e főurak „hazafisága" mindössze abban állt, hogy egyhangúlag azonosították magukat azokkal, akik nyíltan szakítottak a Szentírással és a katolikus erkölcsökkel s emiatt még hitüket is képesek voltak elhagyni s a főherceg nádort azért próbálták megszégyeníteni, mert a Szentírás megtartása és az Egyház törvényei iránti tisztelet érdekében szállt síkra.

De a bűn daca ezzel még nem elégedett meg. Eddig ugyanis még csak a főrendiházi ellenzék viselkedését említettük. Rögtön jött azonban utána a „hazafias" alsóházi követek kiállása is a hithagyás és az Egyházzal való dacolás támogatására, noha az Egyház semmi mást nem csinált, mint csupán a Szentírásnak akart érvényt szerezni. Ezek Zay grófnak (egy protestánsnak) a felszólítására szintén „kötelezték magukat", hogy a báli meghívókat ők is visszaküldik. „Ez meg is történt" – írja Takáts. (Emlékezzünk eleinkről, 403. o.)

A követek után rögtön következnek „hazafiságban" a jurátusok, azaz az országgyűlési ifjúság. Ők azzal teljesítették „hazafias" kötelességüket, hogy „árgus szemekkel vigyáztak, hogy a meghívót mindenki visszaküldje", azaz terrorral gondoskodtak róla, hogy katolikus módon egy ellenzéki se merjen viselkedni, illetve hogy kivétel nélkül mindenki nyílt katolikusellenességet mutasson. Három gróf: az említett Zay, Teleki László és Andrássy Gyula (tehát köztük az egyik, Andrássy, katolikus) külön elmentek a nádorhoz és megmondták neki, hogy ez a tiltakozás nem az ő személyének szól, tehát nyíltan kijelentették, hogy amit tesznek, azt egyedül a katolikus erkölcs és – mint láttuk – a Szentírás elleni dacolásból teszik. (Ők persze a Szentírásra nem gondoltak, hanem csak a „hazafiatlan" főpapsággal akartak dacolni. De hát annyit (legalábbis a katolikus Andrássynak) illett volna tudnia, hogy a főpapság az Evangéliumot képviseli. Ha a főpapság valamit tilt vagy büntet, azt mindig az Evangéliummal kapcsolatban s miatta teszi.)

A bálról a titkosrendőrség azt jelentette, hogy ott azok között, akik megjelentek, „nyomott hangulat és feszültség uralkodott". A követek pedig maguk közt utána azt beszélték, hogy „István nádor elvesztette népszerűségét" (szomorú dolog, hogy ekkor hazánkban egy főherceg ezért vesztette el népszerűségét), mert katolikus álláspontra helyezkedett, s hogy emiatt nem a protestánsok, hanem a „hazafiak" között vesztette el népszerűségét. Vajon milyen katolikusok lehettek ezek a magyar „hazafiak"?

Sajnos annyira összefüggött ekkor a magyar hazafisággal a katolikusellenesség, hogy még Széchenyi se volt kivétel. Úgy látszik, ő is azt gondolta, hogy ha ebben az esetben katolikusnak mutatja magát, vagy akár csak semlegesnek is, ő is elveszti népszerűségét s – noha ez már az 1848-as év folyamán, tehát már nem Széchenyi fiatal korában történt – ő is jobban

féltette népszerűségét, mint katolicizmusát, neki is fontosabb volt népszerűsége, mint katolicizmusa. „Több helyről megerősítik – jelenti az országgyűlési rendőrség feje –, hogy Széchenyi István mindjárt a bál után meglátogatta Batthyány Kázmért, három órán át nála maradt és méltatlankodásának adott kifejezést Batthyány mellőztetése miatt. Az egész dolog ódiumát Apponyi kancellárra hárította." (Eszerint tehát Apponyi volt akkor a fő katolikus.)

Szegény Széchenyi! Látjuk, milyen díszkatolikus volt, s most már értjük, miért bántotta annyira a lelkiismeret, hogy beleőrült, mikor hamarosan utána kitört a negyvennyolc és az ország irányítása annak a „hazafias" ellenzéknek a kezébe került, melyet ő meggyőződése ellenére, de a népszerűtlenségtől való félelmében sokkal jobban kiszolgált, mint szabad lett volna. Batthyány Kázmér ekkori szívélyes meglátogatása bizonyára attól való félelmében történt, hogy István nádor kezdődő népszerűtlensége még rá is át ne csapjon. Egész bizonyosan ki is mondhatjuk, hogy ha Széchenyi ebben a Batthyány Kázmér-esetben nyíltan kiállt volna a Szentírás és az Egyház mellett, sose lett volna belőle „a legnagyobb magyar".

De nemcsak Széchenyi, hanem szegény István nádor is nagyon megijedhetett a kezdődő népszerűtlenségtől. Annyira félt ugyanis tőle, hogy nádorrá való választása előtt pár hónappal Hám János, a szent életű szatmári püspök naplója szerint „az egész országot körülfutkosta, mintegy szavazatokat gyűjtve a maga számára". Ugyancsak Hám püspök írja ugyanitt, hogy kísérőjévé és útjának rendezőjévé a kálvinista gróf Vay Miklóst választotta. Bizonyára azért, hogy a kálvinisták szavazatait is megnyerje. Mivel e kortesútja folyamán Szatmár megyében nem Szatmáron a püspöknél, hanem Nagykárolyban Károlyi grófnál szállt meg, a püspök káptalanjával odautazott hozzá tisztelegni s ottjártában kihallgatása ügyében neki is gróf Vayjal kellett értekeznie.

A püspök közölte vele, hogy másnap (pénteken) misét mond a főherceg jólétéért s a kálvinista Vay által volt kénytelen tőle megkérdeztetni, hogy ott méltóztatik-e lenni ezen a misén, és ha igen, kéri, hogy szabja meg a tartandó mise idejét. Másnap aztán a „hazafias" nádor Vay az írnoka útján eléggé hidegen, hogy ne mondjam: „megvetően" megüzente a püspöknek, hogy „őfelsége a főherceg hétköznapokon nem szokott misét hallgatni". Ez egyúttal tehát azt is jelentette, hogy nem érzi szükségét annak, hogy a püspök az ő jólétéért imádkozzék. Így aztán a nádor nélkül folyt le az érte mondott mise a megjelent nagy néptömeg „nem kis mértékben való megbotránkozására".

Mivel Szatmáron a katolikusnál még sokkal nagyobb tömeg a kálvinista, István nádor bizonyára inkább ezeknek akart a kedvükben járni azzal, hogy így megalázta a püspököt és ennyire közönyösnek mutatta magát a maga vallása iránt. Ha azonban még az is csak ilyen katolikus volt, aki Batthyány Kázmérnak nem küldött meghívót, gondolhatjuk, milyen lehetett a „hazafias" ellenzék.

Még megbotránkoztatóbb azonban, hogy a pénteki napon tartott ebéden, melyen természetesen a püspök is részt vett, István nádor „csupán húseledeleket szolgáltatott fel, holott a gróf (Károlyi) hajlandó lett volna böjtös ételeket vagy halféléket adni". Ezt egyébként felesleges is volt a püspöknek a naplójában megemlítenie, mert mindenki tudja, hogy ezt nem a házigazda, hanem magas vendége döntötte el, akinek parancsát az ebéd elkészítése előtt egész bizonyosan kikérte. Így tett volna még egy kálvinista házigazda is, nem egy Habsburg.

Szegény István nádor tehát sokkal alantabb állt, mint a bécsi „magyarellenes" főhercegek és főhercegnők, azaz mint az az átkozott kamarilla, melyre vonatkozólag egyébként ma már az a véleménye a történetírásnak, hogy nem is volt, hanem csak a lelkiismeretlen „hazafias" hírverés kitalálása volt. István főherceg katolicizmusának mérsékelt voltát egyébként enélkül is tudhatnák már csak abból is, hogy nálunk negyvennyolc idején eleinte rendkívül népszerű volt, mint „bigott" és „klerikális" pedig nem lehetett volna az. Láttuk, hogy a bálról Batthyány Kázméréknak a bálra meghívottak közül való kihagyása is nem annyira az ő, mint Apponyi kancellárnak, az „aulikus hazaárulónak" az érdeme volt. Annak, aki a bécsi „kamarilla" „hazaáruló" szolgája volt.

Az természetesen István nádornak is érdeme, hogy ebben hallgatott Apponyi kancellárra s ezáltal még azt az annyira imádott népszerűségét is hajlandó volt kockára tenni. Becsületére válik, hogy annyira rossz katolikus azért még ő se tudott lenni, hogy még a magyar „hazafias" ellenzéket is ki tudta volna elégíteni. Tudjuk, hogy a végén negyvennyolcnak egyik legmegvetettebb alakja lett és maradt nálunk, mert a nyílt lázadás útján már semmiképpen se volt hajlandó követni ezt az ellenzéket.

Vajon nem lett volna sokkal jobb, sőt még sokkal okosabb is mindenben gerincesnek lenni s előre tudni azt, hogy az effajta hazafiságot becsületes ember végleg úgyse tudja kielégíteni. Mire való volt tehát kezdetben barátkozni vele?

Megfigyeltem, hogy a bolsevizmus alatt is gyakrabban kellett börtönt szenvedniük azoknak a papoknak, akik részint érdekből, részint félelemből megalkudtak egy olyan rendszerrel, mellyel tisztességes ember és tisztességes magyar, de elsősorban tisztességes pap semmiképpen se alkudhatott meg, mint azoknak, akik kezdettől fogva férfias öntudattal és egyenesen viselkedtek vele szemben.

„A bált követő napon – folytatja Takáts (Emlékezzünk eleinkről, 404. o.) – az ellenzék, élükön Batthyány Lajos, Teleki László és Batthyány Kázmérral, a városi redutban [bálterem] mulattak (de jó dolguk volt ezeknek a „hazafiaknak" az alatt a rémes osztrák és főpapi elnyomás alatt!) és ellentüntetésképpen Batthyány Kázmért ünnepelték (ez a „hazafiság" tehát egyenesen ünnepelte a Szentírás lábbal taposását, az Egyház semmibe vevését, sőt a katolikus hit elhagyását) s kimondták, hogy ha a nádor ismét bált ad (a farsang elején voltak ugyanis), a meghívókat újra visszaküldik. Erről azonban később lemondtak."

„Mivel felsőbb helyről a Helytartótanácsnak meghagyták, hogy Batthyány Kázmér házassága ügyében vizsgálatot indítson, az ellenzék újra felzúdult. (Sajátságos, hogy nem a protestánsok, még csak nem is az egyházellenes, elvallástalanodott katolikusok zúdultak fel, hanem az ellenzék, azaz a magyar hazafiak, az osztrákellenesek, a magyar függetlenségiek, a magyar szabadság bajnokai zúdultak fel.) Kuthy Lajos (később egyik legszélsőségesebb negyvennyolcas „hazafi", de jellemző (és éppen nem meglepő), hogy az egyik leghitványabb és egyik leggyávább is, mert a szabadságharc leverése után az osztrák szolgálatába állt) az ellenzék megbízásából köriratot szerkesztett, mely Auguszta grófné (az elvált asszony) mellőztetését, mint országos sérelmet (!) tárgyalta. (Csaknem ilyenek voltak a mi többi országos sérelmeink is, melyeket az osztrák „elnyomás" okozott!)

De ha nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a Kuthy egyik leglelkesebb szolgálója, utána pedig egyik legbecstelenebb árulója volt a magyar szabadságharcnak (Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak, 294. o.), vajon nem ugyanezt kell-e mondanunk arra az egész reformkori hazafias ellenzékre, utána pedig arra az egész negyvennyolcasra is, mely ebből az ellenzékből kinőtt? Várhatott-e hazánk ezektől szabadságot vagy bármi jót? Csak sajnálni lehet ugyanis azt a hazát, mely magát egy házassági elválással s miatta elkövetett hitehagyással azonosította. „Batthyány Lajos e köriratot a megyéknek is megküldte (!). Mód nélkül támadták ez ügyben Apponyi kancellárt, mert őt tartották a Batthyányék ellen indított hajsza (?) szerzőjének és irányítójának." (Ilyen sorsa volt akkor egy következetes és bátor katolikusnak! Csak hát legalább megelégedtek volna vele szemben a bigott vagy klerikális jelzővel s ne tették volna meg még melléje hazaárulónak is!)

Mivel láttuk, hogy szegény István nádor nem volt annyira katolikus ember, de nem volt akkora jellem sem, hogy a katolikus erkölcs érdekében ily bátor kiállást feltételezhetnénk róla, valószínű, hogy valóban Apponyi kancellár volt e „hajsza" igazi szerzője. Valóban ő léphetett fel e tekintetben a nádornál, aki aztán nem mert e kívánságnak ellenszegülni, mert akkor meg családja részéről Bécsből kapott volna dorgálást.

Ez az Apponyi György indította „hajsza" természetesen nem Batthyányék, annál kevésbé a magyar ellenzék ellen irányult, hanem csak a Szentírás és a katolikus Egyház törvényeinek durva megsértése ellen. De Apponyi vagy a nádor még ez ellen se „hajszát" indított, mert egy elvált és hitehagyott asszonynak egy bálra meghívottak sorából való csendes kihagyását

mindennek nevezhetjük, csak hajszának nem. Ebből az ügyből hajszát csak azok csináltak, akik vele hasonszőrűek lévén, ezt az ügyet a haza és a haladás eszméjével azonosították, természetesen csak azért, hogy nagyobb siker kilátásával indíthassák meg a harcot a laza erkölcsök védelmére s azok lejáratására, akik az Egyház törvényeit komolyan vették.

Azért is elhihetjük, hogy ez a tiszteletreméltó cselekedet elsősorban valóban Apponyi kancellár műve volt, mert ennek az Apponyinak a fia volt Apponyi Albert, s ő, noha negyvennyolcas párti politikus volt, önéletrajzában – mint rámutattunk már – úgy ír apjáról, aki negyvennyolc előtt is és negyvennyolcban is a „reakció" és a „pecsovicsság" fő képviselője volt, mint az erkölcsi feddhetetlenség és jellem utolérhetetlen mintaképéről, akihez képest a fiú – noha különösen élete végén a magyar közélet legtiszteltebb alakja volt – mindig törpének érezte magát.

Apponyi Albert különösen azt bámulta apjában, hogy a népszerűség hiányát, sőt a közgyűlöletet is nyugodtan vállalta anélkül, hogy szentnek tartott elveiből csak egy tapodtat is engedett volna. Apponyi Albert önéletrajzában alázattal elismeri, hogy közpályán, a haza szolgálatában ő maga közel se tudott annyira önzetlen lenni, mint apja volt, mert az ő politikai állásfoglalásában már nagyon sokszor játszott szerepet a hiúság és a népszerűség keresése. (Mintha csak nyíltan kimondaná, hogy emiatt lett negyvennyolcas, azaz olyan becsületes politikus, akit a magyar közvélemény egyedül tartott hazafias, sőt becsületes politikusnak. Aki ugyanis nálunk nem negyvennyolcas politikus volt, azt mindenki hazafiatlannak, a haza érdekei helyett csak önérvényesülését néző embernek gondolta.)

Ha azonban Apponyi Albert csak azért lett függetlenségi politikus, mert hiú volt és jól esett neki a népszerűség, akkor kétségtelen, hogy apja viszont elsősorban azért volt az udvar pártján, tehát azért volt „hazafiatlan", mert akkora jellem volt, hogy azt a meggyőződését, hogy hazájának is ezzel használ legjobban, követni merte a rágalmak, gyűlölet és megvetés ellenére is, mert hazáját és a becsületét szolgálta, nem pedig a maga érdekét, és mert elveiért szenvedni is hajlandó volt és tudott.

Ha azonban Apponyi Albert a magyar politikusoknak kétségtelenül a legtiszteletreméltóbbjai közül való s mégis ennyire elmaradt jellemben és önzetlenségben apja, a fő aulikus és fő svarcgelb mögött, képzelhetjük, mennyire maradhatott el mögötte a többi reformkori „hazafi", például Kossuth, s még inkább a Kuthy Lajosok! Látni fogjuk majd, hogy Batthyány Lajosnak, a negyvennyolcas miniszterelnöknek és vértanúnak is az volt a hibája, ami Apponyi Albertnek, tehát a hiúság és a nagyravágyás (csak sokkal nagyobb fokban, mint Apponyi Albertnek), bár élete végén már nem (mint hogy élete végén már Apponyi Albert is már nem mint függetlenségi politikus, hanem mint fő legitimista volt ismeretes). De Batthyányban ehhez a hibához még egy másik, még ennél is nagyobb baj, a vallástalanság is járult. E hibáinak lett aztán áldozata, nem pedig hazafiságának. Éppen most láttuk ugyanis, hogy az ő „hazafisága" is mennyire azonos volt az egyházellenes és a laza erkölcsök „haladásával". A hiúság áldozata azonban nem vértanú, bár hős még lehet miatta, mert a hiúság még nem gonoszság, hanem csak erkölcsi gyarlóság. Vallástalanságában pedig nagy mentsége kora mételyező szelleme s Batthyány Lajosban e hibák mellett nagy erények is voltak s élete végén már a hiúságot is legyőzte a hazaszeretet és a kötelességteljesítés.

Éppen egy hónappal a nádornak ezelőtt az olyan sok bajt okozott bálja előtt, 1848. január 26-án, szintén táncestéje volt az országgyűlési követeknek a polgári lövöldében. „Éjjel egy órakor véget érvén a tánc, Batthyány Lajos, Teleki László, Andrássy Manó grófok, továbbá Bónis Sámuel, Asztalos és Bohuss követek asztalhoz ültek és a magyarok Istenének egészségére (!) bort köszöntöttek. Aztán a jelenlévő követeket is csatlakozásra szólították. (Micsoda kellemes hazafiság ez!) Itt a cselekvés ideje – mondták. – Egy hitvány érdemkeresztért vagy más kitüntetésért nem illik a hazát elárulni."

Pedig hát talán nem is volt olyan bizonyos az, hogy akkoriban „a hitvány érdemkereszteket" hazaárulásért osztogatták. De ezeknek a hazafiaknak a pszichéje olyan volt, hogy el se tudták képzelni, hogy Apponyi és társai meggyőződésből vagy vallásosságból „árulták el" a

hazát, nem pedig „hitvány érdemkeresztekért". Lehetetlen volt ennek belátása számukra, mert hiszen gyűlölet vezette őket, mint minden forradalmárt, a gyűlölet pedig nem tud s nem is akar tárgyilagos lenni. De ugyanez a forradalmár gőg azt se engedte meg, hogy ellenfeleikről elismerjék, hogy éppoly becsületes emberek, mint ők; még kevésbé azt, hogy náluk sokkal becsületesebbek, mert azok még a hatalomvágynak, a dicsőségnek, a népszerűségnek és a szereplési viszketegségnek se voltak rabjai, ők pedig mindent ezért tettek.

„Négy órakor – folytatja a titkosrendőrség jelentése – mindnyájan távoztak (nem éppen korán, tesszük hozzá), egyik-másik meglehetősen kapatosan."

Krisztus helyett – úgy látszik – azért szolgálták ők sokkal szívesebben inkább „a magyarok Istenét", mert Krisztus „egészségére" nem szokás inni, de a magyarok Istenére lehet, ők pedig inni óhajtottak. De Krisztus az elválást se engedi meg, a magyarok Istene tiszteletével pedig akár még a többnejűség is összefér. Mivel pedig ilyen hálósipkás istent imádni szégyen, az ő nagy magyar önérzetük pedig szégyent nem tűr, mindjárt azt is megállapították, hogy az a szigorú Isten tulajdonképpen a Habsburgok Istene, s magyar ember létére valaki legfeljebb csak akkor lép tisztelői közé, ha valami hitvány érdemkeresztet akar. Az ő szeplőtlen jellemük és szent önzetlenségük azonban effajta gyarlóságoknak messze felette áll.

A főrangú nők közt a „leghazafiasabb" (értsd: a legvallástalanabb) az a két Zichy-lány volt ez időben, akik közül az egyik gróf Batthyány Lajosnak, a másik gróf Károlyi Györgynek volt a felesége. Természetesen mindkettő rendkívül gazdag volt. Csak a nagy hazafiságuk miatt ugyanis még nem lehettek volna olyan híresek és körülrajongottak. Ők voltak azok, akik legfeltűnőbben tüntettek elvált asszony rokonuk mellett: nekik ezáltal egyszerre ő lett a legkedvesebb rokonuk. Ezért aztán, mikor nyolc nap múlva a nádor újabb bált adott s ezen hajszájukat abbahagyva az ellenzéki főrendek és követek is megjelentek, István nádor, hogy megingott népszerűségét visszaszerezze, „tüntetően táncolt az ellenzéki követek és rendek feleségeivel", Batthyány Lajosnénak azonban annyira nem volt becsülete előtte, hogy őt még így is és még ekkor is tüntetően mellőzte, mert az iránta való megvetés még a népszerűség szereteténél is nagyobb volt benne.

Egyébként ez a Batthyányné volt azon két dicső honleány egyike, akiket Petőfi „Batthyányi és Károlyi grófnék" címen arisztokrata létükre is verssel dicsőített ilyeténképpen:

„Láttátok-e a két tündérvirágot,
Borús hazánknak két sarkcsillagát?
Evezhetsz bátran, nemzetem hajója,
Nem veszthet az célt, aki ilyet lát.

Én láttam, láttam!... megmutatta őket
Szent vágyaimnak a szövétnekfény;
Hanem mi volt e fény a lánghoz képest,
Mely ekkor égett keblem belsején!

Ott álltak ők, mint égi jelenések.
Szokatlan köztünk ilyen látomány...
Hahogy sokáig néztem volna őket,
Szemfényemet vesztettem volna tán.

S hallottam édes ajkaik zenéjét,
Hallottam őket halkan mondani,
Mit tetteik rég fennszóval beszélnek,
Hogy ők a honnak hű leányai.

Miért nem voltam a lég ajkaiknál?
Hogy vittem volna szét e hangokat,
Mint napvilágot, mindenegy magyarhoz,
Kit éj környékez honfibú miatt."

Látjuk tehát, hogy minden rendben van. Nem kell többet már aggódnunk hazánk miatt, mert ez a két égi hölgy utálja a papokat, ünnepli a házasság felbontását és a hitehagyást s emellett még a hazát is szereti, legalábbis azt mondja. Pedig hát ezt el kell hinnünk, mert Petőfi a maga fülével hallotta s ettől örökre boldog is lett e fül.

Egyébként az egyikük, Batthyány Lajosné, úgy látszik, nagyon boldogan élt férjével, tehát mint feleség, kifogástalan volt. De az már bizonyára nem véletlen, hogy a leánya, Ilona, már ugyanazt csinálta, amit Szapáry Antal felesége. Mivel azonban ezt természetesen nála se helyeselhette az Egyház, ő is éppúgy hitehagyott lett s katolikus hite helyett keresett magának egy olyan felekezetet, mely a Szentírás tilalma megszegését megengedte neki. Úgy tudom, hogy ő még a református hitet is soknak tartotta s ezért unitárius lett.

Sokáig élt. Egy Pest melletti faluban volt a kastélya és a birtoka, s már mint 81 éven felüli vénasszony is nemegyszer megtette, hogy mikor Pestről hazatérőben volt, cigányokat vett fel maga mellé hintajára s egész úton át húzatta velük, maga pedig az egész úton át hangosan kurjongatott, sőt még táncolt is hozzá, amennyire ez ott a kocsiban és 80 éves fejjel lehetséges volt. Nem bántotta tehát bűneiért a lelkiismeret, illetve úgy tett, mintha nem bántotta volna, talán éppen azért, mert nagyon is bántotta, csak sokkal gőgösebb volt annál, semhogy ennek ne az ellenkezőjét mutatta volna.

Ilyen lett a „két tündérvirág" egyike hazafias nevelésének eredménye. Látjuk, hogy ő is hazaszeretetével (a cigány és a magyar nóta kedvelésével) leplezte erkölcsi bűnös voltát. Valószínű ugyanis, hogy ezeket a cigányos jeleneteket is „hazafiságból" rendezte. Hiszen csak az imént láttuk, hogy a reformkor hazafiai is a magyarok Istene tiszteletére mulattak kivilágos-virradatig, s ő ezt, mint kislány, már láthatta vagy hallhatta anyja szoknyája mellett. A „buta" falusiak természetesen nem értették meg hazafias szent szándékait, s ezért a faluban mindenki csak úgy hívta: „a bolond grófné".

A másik „sarkcsillag" és „tündérvirág", Károlyiné, már mint hitves is bajosan lehetett ideális, mert a szabadságharc utáni időkben, noha férje itthon volt, ő majdnem állandóan külföldön tartózkodott, tehát „tündérvirág" és „sarkcsillag" helyett (legalábbis Petőfi egy másik ismert költeménye szerint) „fekély" lett „a nemzet testén" (Petőfi: A külföld magyarjaihoz), akinek csontjait – szintén Petőfi szerint – ki kellene vetnie a sírnak, lelkét pedig a mennyországnak, mert külföldön pazarolta el azt a pénzt, melyet a magyar föld oly dúsan termett neki, mert túl sokat bírt e földből.

Természetes, hogy ő se nevelte egyik gyermekét se vallásosnak. Hiszen még annak a Horváth Mihálynak is (akitől úgyse sok vallásosságot tanulhatott volna a leánya) gróf Károlyi Pálma külön a lelkére kötötte ez az annyira „hazafias" anya, mikor az emigrációban rábízta nevelését, hogy túl vallásosnak ne nevelje. (Szegény Pálma!) Gábor fia pedig, akinek Eötvös Károly, a zsidók tiszaeszlári védőügyvédje, három kötetben írta meg az életrajzát, könnyelműsége és tékozlása miatt oda jutott, hogy ki kellett tagadni a családi vagyonból.

Eötvös Károly művéből tudjuk meg azt is, hogy ez a gróf Károlyi Gábor egy „tündérvirág" és hazafias „sarkcsillag" neveltje, olyan nagy katolikussá lett, hogy mikor felesége meghalt, az Egyház és a papság elleni féktelen gyűlöletében (egyszerű származású felesége egyébként ugyanilyen felfogású volt) még csak egyházi temetésben se akarta részesíteni, azaz már a XIX. században is igazi kommunista volt (de kár, hogy nem érte meg és nem érezte a bőrén az igazi kommunizmust, azt, mely már nemcsak gyűlöletben, hanem a grófok tényleges nyomorgatásában is megnyilvánult, ő igazán megérdemelte volna, hogy ezt megérje). Mivel valamelyik hozzátartozója mégis tudta nélkül megrendelte a plébánián a temetést, mikor látta, hogy a papság jön, elibük küldött, hogy menjenek haza.

Vajon mi miatt haragudott annyira ez a Károlyi Gábor a papságra? Bizonyára hazafiságból. Azért, mert a papok nem voltak oly lángoló hazafiak, mint ő, hanem kiszolgálták Bécset. Ez a derék Károlyi Gábor ugyanis nem volt olyan, mint a többi vagyonos arisztokrata. Ő nem szolgálta ki Bécset. Rajta meglátszott „tündérvirág" és „sarkcsillag" anyjának „hazafias" ne-

velése. Ő Kossuthnak olyan imádója volt, hogy – mint szintén Eötvös Károlytól megtudhatjuk – ő volt az, aki halálakor e nagy hazafi szemét lefogta. Nagy ragaszkodásáért Kossuth csak fiának szokta szólítani.

Ha Kossuth csak magyar szabadsághős, negyvennyolc pedig csak magyar szabadságharc volt, vajon mi az oka, hogy Károlyi Gábornak az elnyomó osztrák mellett még a katolikus Egyházat is annyira kellett gyűlölnie, hogy nemcsak templom s – annál kevésbé – gyónás, hanem még temetési külsőség alakjában se kellett neki a vallás? S vajon mi lehet az oka, hogy a lángoló hazafiság nála se volt akadálya annak, hogy egész életét naplopásban töltse és nagy vagyonát az utolsó fillérig el ne tékozolja, mégpedig külföldön tékozolja el? Maga Eötvös Károly, aki bizalmas barátja volt, írja róla, hogy nemcsak dolgozni, hanem még olvasgatni se volt türelme.

Csak nem volt mindez összefüggésben a nagy negyvennyolcas hazafisággal? Tagadhatatlan ugyanis, hogy Károlyi György gróf többi fia, akik se ilyen egyházgyűlölők, se ilyen Kossuth-rajongók nem voltak, nem pazarolta el a vagyonát s nem élt többnyire külföldön, mint ez a „hazafias" Gábor.

Stílszerű volt e Gábor halála is. Igazi negyvennyolcas hazafihoz illő halál volt ez. Annak a negyvennyolcas asszonynak a fia, akinek láttára Petőfi keble belseje még a szövétneknél is jobban lángolt a meghatottságtól, és aki Kossuthnak is fogadott fia lett, egy pesti kávézóban belekötött egy, ott mások társaságában megjelent papba, mert még a látása is idegesítette. Felháborodva szólította fel a pincért, hogy közte és a pap asztala közt spanyolfalat állítson fel (milyen szerény volt!), mert hát őt a hányás ingerli, ha papot lát, de közben a gyűlölet, az izgalom és a düh úgy megviseli a sok földi élvezettől már nagyon megviselt, tönkretett szívét, hogy hazaérkezte után pár órára gutaütésben meghalt. Tehát még a sírba is a papgyűlölet vitte.

Ilyen gyermekeket neveltek tehát a dicső negyvennyolc legdicsőbb költőjétől égig magasztalt honleányok. Mi azonban éppen ezek miatt nem lelkesedhetünk értük s éppen emiatt nem tekinthetjük se őket, se korukat, se eszméiket, se szabadságharcukat hazafiasnak.

*

De lássunk más eseteket s állításaink igazsága mellett más bizonyítékokat is. „A hazafias ellenzék Erdélyben – írja Takáts (Magyar küzdelmek, 415. o.) – Kendeffy halála után is napról napra erősödött. A főurak (akik itt többnyire kálvinisták voltak) majdnem kivétel nélkül e párthoz tartoztak csakúgy, mint a nemesek túlnyomó része. A rendőri jelentések szerint a fiatal Bethlen Ferenc és a többi ifjú főúr közös pecsétnyomót készíttetett. A pecsétnyomó egy égő gyertyát ábrázolt, mely fölött egy püspöksüveg volt, ezzel a felirattal: sötét van, menjünk aludni!"

Tudtommal egy kálvinista püspök se visel püspöksüveget, hanem ez kizárólag katolikus egyházi jelvény. (Még a görögkeleti püspökök se viselnek püspöksüveget, hanem helyette koronát.) A pecsétnyomó tehát egyedül csak a katolikus Egyházat akarja gúnyolni. Mi köze volt azonban e kálvinista ifjaknak effajta pecsétnyomóhoz? Miért oltatták ők el a fényt, a világosságot éppen a katolikus főpapság jelvényével? Bizonyára azért, mert igen megtartották negyvennyolcas elveiket és nagyon megbecsülték a más vallását? Mi címen vádolták tehát a katolikus papságot azért, mert az, de csakis az, állítólag nem becsülte eléggé az ő vallásukat.

Amit ezek az erdélyi kálvinista főúri ifjak csináltak a haza és a haladás nevében, már egyenesen vallásgyalázás volt, s ami éppen a negyvennyolcas jelszavak és psziché szerint még növelte a hazafias bűnt: a más vallásának meggyalázása volt. Ez is bizonyára nagyban hozzájárult ahhoz a hazafias magyar egyetértéshez, melyet éppen negyvennyolc olyannyira egész az unalomig hangoztatott. Hogyne okozott volna mindez unalmat, mikor – mint látjuk – éppen azok tartották meg legkevésbé, akik legjobban hangoztatták.

A dolog felháborító volta csak növekszik, ha meggondoljuk, hogy éppen abban az Erdélyben tették a fényt kioltó püspöksüveget hazafias jelvénnyé, melyben ugyancsak nem pa-

naszkodtak se a protestánsok, se más felvilágosultak a püspöksüvegek túltengése miatt, hiszen egész Erdélyben csak egyetlenegy volt belőle, de még ezt az egyet is a Habsburgoknak kellett kierőszakolniuk az ifjak eleitől. Görög püspök, oláh püspök, tehát koronás püspök volt Erdélyben egy egész sereggel, de ezek Erdély hazafias reformkori ifjait nem bántották. Ők csak attól az egy római és magyar püspöksüvegtől féltették Erdély világosságát.

Ha ezek az ifjak okosak és önérzetesek lettek volna, szégyellték volna azt az egyetlen római püspöksüveget azért, mert őseiknek a múltban a vallásszabadság, tehát a haladás ellen elkövetett bűnei jutottak volna eszükbe. Hiszen ehhez az egyetlen püspöksüveghez az ő haladás ellen elkövetett bűneik legnagyobbika tapadt. De ezek a hazafiak itthon, Magyarországon se nagyon panaszkodhattak a püspöksüvegek túl nagy befolyása miatt. Hiszen most láttuk, hogy ez időben a szatmári püspöksüveg viselője olyan senki volt, hogy a főherceg nádor egy kálvinistával (az pedig az írnokával) üzeni meg neki, hogy ne okoskodjék annyit a misével, éppen elég abból egy héten egy, vasárnap is. Éppen most láttuk azt is, hogy magát a hercegprímást pedig Pest megye köznemesei egyenesen az egyházi vagyontól akarták megfosztani és a hazaárulás bűnével bélyegezték meg azért, mert reverzális nélkül nem engedett katolikust protestánssal megesketni. Ugyancsak erős volt tehát ez időben a kálvinisták „fénye" és gyenge az azt eltakaró püspöksüveg.

A Takáts Sándor közölte titkosrendőri jelentésekből, de általában a negyvennyolcat megelőző idők történelméből azt tudjuk meg, hogy ez idők „hazafias" ellenzéke az összes püspök között legjobban Haulikra, „a magyarfaló" (Takáts: Magyar küzdelmek, 474. o.) zágrábi érsekre haragudott. (Haragudtak egyébként mindenkire, hiszen például az említett, később meggyilkolt Orosz Elek Szcitovszkynak és Lancsáknak is bűnvádi eljárás alá vonását is követelte csak azért, mert a vegyesházasságok kérdésében a protestantizmussal nem voltak hajlandók megalkudni.)

Érdekes azonban, hogy mikor Palásthy Pál a Religio [vallás, hit] című, akkori katolikus folyóirat szerkesztőségéről lemondott, lemondását azzal okolta meg, hogy a püspökök is annyira megalkuvók, hogy Haulikot kivéve, egyik se részesítette őt semmi támogatásban, mikor lapjában a katolikus világnézetet és az intézményeket az egyházellenes közszellem támadásai ellen védte.

Láthatjuk tehát, hogy Hauliknak is nem a „magyarfalás", hanem a meg nem alkuvó katolikus világnézet volt a bűne. Ezt értették akkor „magyarfaláson". A lelkiismeretlen kortespropaganda azokra, akik ezzel a papfaló „hazafias" ellenzékkel szembeszegültek s velük szemben a katolikus világnézetet képviselték, egyszerűen azt fogták rá, hogy magyarfalók, s e címen igyekezett őket meggyűlöltetni a magyar közvéleménnyel. Jól tudjuk, hogy nem is eredménytelenül. Hiszen azt, hogy „magyarfaló", Takáts Sándor, a piarista történetíró, a maga nevében is mondja róla. Haulik zágrábi érsek már csak azért se lehetett „magyarfaló", mert hiszen nem is volt horvát. Érsekújváron született, tehát maga is magyar volt.

De ha Haulik, mint horvát érsek, valóban nem lett volna barátja a magyarságnak, vajon ennek is elsősorban nem azok lettek volna-e az okai, akik a magyar hazafiságot az elválás és a hithagyás érdekében megrendezett egyházellenes hajszákkal azonosították. Ha ugyanis magyarnak lenni ezt jelentette, akkor lehetett-e más egy magyar és katolikus érsek, mint „magyarfaló"? Vajon olyan erős volt-e ez időben Magyarországon a magyarság, hogy azoknak, akik állítólag képviselték, szabad volt úgy képviselniük, hogy viselkedésmódjukkal szükségképpen eltaszítottak maguktól minden olyan magyart, akinek katolikus vallása, illetve a Szentírás szava szent volt? Ki vétkezett itt a magyarság ellen: ezek a katolikusok-e vagy az ilyen „hazafiak"?

Még ha ők maguk egyházellenesek is voltak, miért nem fojtották magukba egyházgyűlöletüket legalább hazájuk iránti szeretetből, s azért, hogy az annyira fontos magyar egyetértést ne veszélyeztessék? E cél érdekében miért nem törődtek egyedül csak a haza ügyével s más, ezzel szorosan össze nem függő, de a magyarság sorai megbontására annyira alkalmas kérdé-

sek tekintetében miért nem mutattak legalább semlegességet? Ők azt követelték, hogy a haza iránti szeretetből még a főpapok is mondjanak le katolikus meggyőződésükről, ők maguk pedig még a „hazafias" jelzőt a maguk számára lefoglalva se tudtak vagy akartak a haza kedvéért lemondani egyházellenességükről. Ők valóban vizet prédikáltak, de bort ittak.

A reformkor hazafias ellenzéke annyira nyíltan az egyházellenes álláspont képviselője volt, hogy az 1839. évi országgyűlés folyamán a titkosrendőrség jelentésében még azt is megtaláljuk, hogy Balogh János, Kölcsey Ferenc (ki gondolta volna?), Beőthy Ödön, Pálóczy, Lamotte és Prónay követek azt beszélgették egymás közt, hogy a püspökök több követet megvesztegettek vallásügyben, sőt meg is neveztek ilyen követeket (Bene, Török, Császár stb.).

Azok tehát, akik negyvennyolcat előkészítették, nemcsak elvben és testületileg voltak ellene a magyar püspöki karnak, hanem még meg is rágalmazták őket. Megvesztegetésről ugyanis szó sem lehetett. Aki a püspöki kart és a helyzetet ismeri, annak számára ez az állítás még tréfának is sok. A püspöki kar nem bűnszövetkezet, melynek számára a cél szentesíti az eszközt. Ilyesmit csak az hihet el, aki magától értetődőnek tartja, hogy a püspököknek se hitük, se elveik nincsenek, hanem egyedül a hatalmukat védik.

Nem, ilyen mélyre még ez időben se süllyedtek a püspökök. Pedig, mivel nem a pápa, hanem a kormány nevezte ki őket (a főkegyúri jog jóvoltából), a kormány pedig e korban szintén „felvilágosult" volt (ha nem is annyira, mint az ellenzék), bigott és ultramontán papból nem nagyon lehetett püspök. Ezért aztán e kor püspökei a reverzálisok mellett nem annyira lelkesedésből tartottak ki, mint inkább Rómától való félelmükben. Olyan buzgók semmi esetre sem voltak, hogy a reverzálisok kedvéért még pénzt is áldoztak volna. Nem tették volna ezt még akkor se, ha nyíltan és becsülettel tehették volna. Olyan terrort fejtett ki akkor a sajtó és a politikusok a reverzálisok ellen, hogy az így kialakult közszellem, mint láttuk, még Széchenyit is magával sodorta, a püspöki kar pedig – látjuk – még akkor is maga ellen zúdította a közmegvetést, ha e tekintetben éppen csak annyit tett meg, amennyi feltétlenül kötelessége volt.

Éppen a szóban forgó titkosrendőri jelentésekből tudjuk meg, hogy egy nem nyilvános tanácskozáson még a hercegprímás is egyetértett az ellenzékkel (de természetesen nem a reverzálisok kérdésében). A titkosrendőri jelentés gúnyosan jegyzi meg erre, hogy nyilvánosan többnyire némák szoktak lenni a püspök urak. (Nem is csoda. Hiszen, ha a kormány mellett szóltak, az ellenzék és az egész sajtó szidta őket; ha az ellenzék mellett, akkor a kormány s az udvar (esetleg még Róma is) vonta őket felelősségre. Ezért nem merte támogatni az előbb említett, az „ultramontanizmust" képviselő Palásthy Pált a derék Haulikot kivéve egy püspök se.

Ha a püspökök közt akadt volna olyan, aki egész a vesztegetésig süllyed, legyen nyugodt a „hazafias" közvélemény, az az ellenzéknek vesztegetett volna, nem az Egyháznak. Aki már veszteget, az sohase az Egyháznak veszteget, mert az Egyház méltatlan fia, méltatlan fiai pedig nemigen szokták szeretni az Egyházat, hanem éppúgy haragusznak rá, mint ellenségei. Ahogyan Szapáry Antal elvált felesége gyűlölte az Egyházat, éppúgy gyűlöli azt az olyan püspök is, aki vesztegetéssel akart érvényesülni.

Még csak azt emeljük itt ki, hogy e pletykázó, rágalmazó és a püspöki karról ily megtisztelő véleménnyel levő követek között ott volt az a Kölcsey Ferenc is, akit a mi hazafias közvéleményünk a legeszményibb jellemnek tart, sőt mint „szentet" szokott emlegetni, aki azért halt meg oly korán, mert nem erre a bűnös világra s nem közibénk való volt. Láthatjuk belőle, hogy Kölcsey csak az akkori „hazafiak" között látszott szentnek. Lehet, hogy náluk valóban különb volt, de közülük kitűnni még éppen nem jelet valami különlegesebb jót. A titkosrendőri jelentések azonban éppen őt tartották az egyik fő demagógnak. Valóban, ha Kölcsey a „hazafiasságban" tűnt ki köztük, akkor nem kellett éppen jellemben is kitűnnie, sőt ebből éppen az ellenkezőre kellene következtetnünk. Az igazság az, hogy Kölcsey mentes volt azoktól a kirívó bűnöktől, melyekben ez az ellenzék általában leledzett, azoknak a hely-

telen eszméknek azonban, melyeknek ez az ellenzék szócsöve volt, Kölcsey volt e korban egyik legtúlzóbb képviselője.

Ezek a titkosrendőri jelentések egyébként olyan tárgyilagosak, hogy azok jellemét, akik megérdemelték, akkor is magasztalták, ha a legtúlzóbb ellenzékiek voltak. Deák kifogástalan erkölcseit például kiemelik, pedig az 1830-as években még a legtúlzóbb ellenzékeik közé tartozott, mert az esze csak később jött meg.

A végén megjött az esze még Batthyány Lajosnak is, de annak már egész későn. Az esze Széchenyinek kezdett legelőbb jelentkezni. Korábban, mint Deáké. De talán nem is annyira az észről van itt szó, hanem arról, hogy melyikük mikor tudott az önzetlenség olyan fokára emelkedni, hogy meggyőződése és a haza érdekében képes volt a népszerűség oly édes örömeiről is lemondani s megvetettséget is vállalni. Ebben volt az említettek közt az első Széchenyi s a legutolsó Batthyány, de még ő is toronymagasan állt e tekintetben Kossuth, Petőfi, Szemere Batthyány Kázmér vagy Andrássy Gyula felett.

A Batthyány Lajos szereplését megelőző időben a legtúlzóbb s így a népszerűségben legjobban fürdő ellenzéki főúr gróf Illésházy István volt, híres családjának utolsó sarja. Igen sok borsot tört a kormány és Bécs orra alá, mert egyébként képzett, tehetséges ember volt. Páratlan népszerűség volt érte a jutalma, mert nemcsak a sajtó ünnepelte nagyon, hanem a tömegek is rendkívül szerették, mert leereszkedő, nyájas volt és jószívű. De még e szeretett Illésházynak is megvolt az oka, miért volt egyházellenes és ellenzéki, azaz „hazafias": rettenetesen erkölcstelen, buja életet élt.

Róla igazán elmondhatjuk, hogy nem volt bűntelen abban, hogy benne végleg kihalt hírneves családja. Pedig hát hazafias ember-e az ilyen ember, sőt lehet-e a magyar nép ellen többet és nagyobbat vétkezni, mint ő ezáltal vétkezett, noha mindenki „hazafiságáért" dicsőítette? A titkosrendőri jelentések igen gyakran írnak Illésházy „udvartartásairól" és törvénytelen gyermekeiről. Az egyik erre vonatkozó jelentésben az van, hogy csak egyedül Trencsén megyében harmincnál több törvénytelen gyermeke él. (Takáts: Magyar küzdelmek, 549. o.). S egy ilyen „termékeny" emberben hal ki ősi nemzetsége!

Pozsonyból 1833. május elsején azt jelenti Festl, hogy Illésházy már nagyon öregszik, a politika (tehát a „hazafiság") már egyáltalán nem érdekli, „nur in Bezug auf das weiblivhe Geschlecht, wenn schon in etwas Lächerlichen Stylem die alte Verährung beibehalten hane" (csak a női nem iránti tisztelete van meg még most is, bár most már egy kissé nevetséges módon). Láthatjuk tehát, hogy mindig van valami erkölcsi oka ennek a nagy, de mindig egyházellenes „hazaszeretetnek".

Ezért, bár fiatalkori előéletét nem ismerjük, de eleve bizonyosra vehetjük, hogy annak a tejárus Kristlnének is bizonyára volt elég a füle mögött, akinek árusítóbódéját a pozsonyi országgyűlések alatt olyan szívesen keresték fel a „hazafias" követek, s akiket ez a jó asszony, pedig egyébként magyarul nem is tudott, szintén annyira szeretett. Ilyeneket következtethetünk például Kristlnének abból a gróf Rádaynak mondott bókjából, hogy „nem is tudtam, hogy Ön ennyire szép férfiú" (még ezt a megjegyzést is a titkosrendőrök lesték el és jelentik Bécsbe). De még ennél is kevésbé tetszik nekünk az, hogy a vén sváb néni még „vallásosságában" is egészen olyan volt, mint ezek a magyar „hazafias" követek.

Bódéjában például ki volt függesztve Deák Ferenc képe (hangsúlyozzuk, hogy nem a 67-es kiegyezést létrehozó Deák Ferenc képe, hanem a harmincas évek túlzó ellenzéki Deákjáé), azzal a megokolással, hogy bódéja ezáltal „templommá váljék". (Szegény Kristlné!)

Kossuthnak meg azt mondta, hogy sokat imádkozott érte s „még Ausztria istenei is meghallgatták imáját, pedig ezek az istenek Ausztriában már pogányokká lettek" (furcsa „imáját" éppen ezért hallgatták meg!). A legjobb azonban az lett volna, ha ez a Kristl néni az Isten szent nevét, az imádságot és a templomot nem keverte volna bele buta és igazán pogány fecsegéseibe. Azt azonban el kell ismerni, hogy „kuncsaftjaihoz", a „hazafias" magyar követ urakhoz ilyen beszédek illettek. Ők szerették és meg is becsülték érte Kristl nénit.

Ez a Kristlné azonban ismét csak bizonyíték arra, hogy ezeknek a negyvennyolcat előkészítő „hazafias" követeknek az álláspontja és az elvei nem merültek ki egyedül csak a hazafiasságban. Kristlné esete még azt is bizonyítja, hogy a hazafiság és a magyarság ennek az ellenzékiségnek nem is volt éppen valami fontos tartozéka. Ezt egyébként már Albach Szaniszlóval kapcsolatban is láttuk. Mert lám, Kristlné is mennyire tudott lelkesedni e korban a hazafias magyar eszmékért anélkül, hogy magyar lett volna, s milyen lelkes híve tudott lenni a magyar nemzeti nyelvnek anélkül, hogy magyarul tudott volna. Kristlné – látjuk – még imádkozni is nemcsak németül, hanem csak „Ausztriai isteneihez" szokott s mégis milyen rajongó honleány volt.

Állításunkra egyébként nemcsak Albach Szaniszló vagy Kristlné a bizonyíték. A szorosan vett szabadságharcra vonatkozólag felhozunk majd egy egész sereg adatot, az előzményére, a reformkorra pedig legyen elég még megemlítenünk, hogy a főúri ellenzék körében az egyik vezető szerepet éppen báró Wenckheim Béla vitte. Még nála is kiválóbb „hazafi" volt azonban báró Mesnil, „a jeles ellenzéki szónok" (Takáts, 497. o.). Erdélyben az egyik „hazafias" fő garázdálkodó és ellenzéki fő hazafi gróf Degenfeld volt, aki kálvinista volt ugyan, de sváb, s mint látjuk, a hazafiságot sokkal jobban eldöntötte az előbbi, mint az utóbbi.

A másik „nagynevű patriótánknak, Kemény József grófnak" pedig a felesége volt egy klagenfurti német orvos leánya. Ez azonban egy cseppet se volt akadálya annak, hogy éppen olyan nagyhangú és népszerű honleány ne legyen belőle, mint amilyen nagy hazafi a férje volt (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 489. o.). Nem valószínű, hogy ez a gróf Kemény kisebb kálvinista és kevésbé katolikusgyűlölő volt, mint a báró Wesselényiek, valószínű tehát, hogy ez a klagenfurti orvoslány is hitehagyott lett, mikor a nagyszerű „partit" megcsinálta s ez a hitehagyás is nagyban hozzájárulhatott lelkes magyar hazafisága felélesztéséhez. Világos ugyanis, hogy neki is haragudnia kellett azokra a papokra, akik hitehagyását elítélték.

Mikor pedig 1843-ban az országgyűlési ifjúság különösen botrányosan üldözte a kormány (és az Egyház) pártján álló követeket és sorra rendezte nekik a macskazenét, hogy megfélemlítse és lehetetlenné tegye őket, a rendőrség november 7-i jelentése szerint „az utóbbi macskazene alkalmával legjobban kitüntette és a legbotrányosabban viselte magát Maasburg báró, másodéves jogász. Ez a fiatal báró – írja a rendőrség jelentése – szóval és tettel bátorította a többi ifjat, hogy minél erősebben működjenek közre a macskazenében. Ugyanezen rendőri jelentésben még az is benne van, hogy „a főistállóember ellen (mert megtiltotta a macskazenét) különösen Ullmann (!) Izidor (!) izgat és még tettlegességre is nógatja társait". (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 454-455. o.)

Láthatjuk tehát, hogy mennyire „színmagyar" volt a reformkor ellenzéke és milyen színmagyarok voltak a vezetői. Egyébként az 1844 januárjában rendezett macskazene miatti rendőri nyomozás is éppen egy Nedeczky Bertalan, tehát tót, és egy Schmidt Antal, tehát sváb származású ifjút talált főbűnösnek, s büntetésül mindkettőt törölték is a jurátusok sorából (mi pedig a magyarság vértanúi közé soroljuk miatta őket). De Batthyány Lajosnak is Rosenberg névre hallgatott az orvosa (a rendőri jelentés „der Jude Rosenbergnek" nevezi), s hogy ez se véletlen vagy kivétel volt, mutatja, hogy mikor Wesselényi pere kezdett időszerűvé válni s a „hazafiak" egy, ez ügyben tartott tanácskozáson elhatározták, hogy Wesselényit éjjel-nappal szemmel tartják, „erre a célra az ellenzék teljes bizalmát bíró (!) Eckstein (!) Adolf (!) ügyvédet választották". (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 535. o.) De Wesselényin kívül még az 1838-as pesti árvíz alkalmával is ez az Eckstein Adolf, a természetesen szintén színmagyar Landerer könyvnyomtató és egy bécsi kereskedő szerzett a mentésben legnagyobb érdemeket (Lásd Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 533. o.)

Magának Batthyány Lajosnak is idegen volt az anyja (Skerlecz-lány), Batthyány Kázmérnak pedig egy Roggendorf grófnő. A Martinovics-féle összeesküvésben nemcsak maga Martinovics és a szintén kivégzett Laczkovits volt szláv eredetű, hanem ugyanekkor halálra ítéltek (de ki nem végeztek) még egy Szolarcsikot, egy Szulyovszkyt, egy Vrhovszkyt, egy

Szlávyt, egy Szmetanovicsot és egy Hirgeistet is. Hogy éppen ezek voltak annyira nagy hazafiak, csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy ez a hazafiság tulajdonképpen egyházellenesség volt.

Az országgyűlési ifjúság 1843. június 13-áról 14-ére virradó éjjel Piller László somogyi követnek azért, mert az egyházi rend mellett szólalt föl (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 446. o.), macskazenét adott. Nagyon esős idő volt ez éjjel ugyanis s ezért a rendőrség – nem gondolva arra, hogy a gyűlölet (melyet a résztvevők természetesen kineveztek hazaszeretetnek) még a kényelemszeretetnél is nagyobb úr – nem volt készenlétben. A macskazene – sajnos – elérte célját. A gyönge Piller ijedtében kijelentette, hogy „nem az Egyházat, hanem a követi méltóságot védelmezte".

Ez időben tehát még azok is csak ilyen emberek voltak, akik az Egyház mellett álltak, mert olyan szomorú idők voltak ezek a rettenetesen hazafias s tőlünk oly dicsőnek tartott idők, hogy az Egyházat egyszerűen lehetetlen volt védelmezni, s aki mégis megtette, utána kénytelen volt letagadni. Pedig hát látjuk, hogy nem is a papok, hanem az Egyház védelmezéséről volt szó.

De e kor lelkes, hazafias ifjúsága nemcsak macskazenéket adott, hanem ünneplő zenés, fáklyás felvonulásokat is rendezett; természetesen azok tiszteletére, akik megérdemelték. Tehát nemcsak a „reakciósok" megszégyenítésével és megfélemlítésével, hanem a „haladó" „hazafiak" megjutalmazásával is foglalkozott. Hogy kik érdemelték meg e nagy kitüntetést, mutatja az 1843 novemberében előbb Szemere, majd Perczel tiszteletére megrendezett fáklyás zene, mely rendőrileg ugyan szintén tilos lett volna, de István nádor gyöngesége és népszerűséghajhászása mégis eltűrte.

Mindkét ünnepelt gyújtó beszédet intézett az őket ünneplő ifjúsághoz s a fáklyák fényére és a zene hangjaira összecsődült tömeghez. Perczel többek közt – mert ezzel még jobban tudta növelni nagy népszerűségét – azzal köszönte meg a nádor szívességét, mellyel ezt az éjszakai ünneplést lehetővé tette, hogy – igazi forradalmár módjára, mely se hálát, se nemes emberi érzelmet, se önmérséklést nem ismer – beszédében többek közt azt is mondta, hogy a magyar nemzetnek az a fő baja, hogy egy rossz apa (a jóságos V. Ferdinánd), egy rossz szomszéd (természetesen az osztrák, mely kiverte innen a törököt, mellyel e hazafias ellenzék akkori elvbarátai viszont szövetkeztek) és gonosz polgárai (elsősorban természetesen a főpapok, aztán a többi pecsovicsok és svarcgelbek) aláássák a létét. Azonban Magyarország mégis boldogulni fog, nyugtatta meg az ifjakat, ha még van Isten. Igazán szép tőle, hogy azt is hozzátette, hogy „bizonyára van is".

Ha zárójelbe tett megjegyzésemre valaki azt mondja, hogy nem az osztrákok, hanem a keresztény Európa verte ki innen a törököt, azt felelem neki, hogy de igenis, elsősorban az osztrák. Az „ausztriai ház" hozta ugyanis össze a török elleni szövetséget, az ő alattvalói vettek legnagyobb számban részt a harcban, a harc költségeit (s ez a legfontosabb) elsősorban ő viselte s az ő vezére volt Savoyai Jenő is, Lotaringiai Károly is. Még a bajor Miksa Emánuel is tőle kapta jutalmul Lipót első házasságából származó lányát, azt a feleséget, aki révén később még a spanyol örökséget, sőt a német császári méltóságot is el akarta vitatni ettől az „ausztriai háztól".

Azt se tagadhatja senki, hogy azzal a törökkel, akit az osztrákok innen kivertek, az akkori „hazafias" ellenzék szövetségben volt s eleinte a török sereg mellett és a felszabadító keresztény sereg ellen még harcolt is. Többek közt a „hős" Zrínyi Ilona is a felszabadító osztrák ellen és a török mellett védte Munkács várát.

De rá kell mutatnunk arra is, hogy semmiképpen se lehetett tűrhetetlen szolgaság vagy osztrák elnyomás olyan országban, melyben olyan beszédet lehetett tartani, mint ekkor Perczel tartott, s azt a királyt, akit még Petőfi is jónak mondott, nyíltan rossznak lehetett mondani. Nem szolgaság jele volt ez, hanem a tűrhetetlen szabadosságé és a demagógia szabad garázdálkodásáé.

A kálvinista Szemere, a későbbi, a negyvennyolcas, illetve negyvenkilences miniszterelnök, akinek, mint kálvinistának, tekintettel arra az éppen protestáns részről annyit emlegetett „felekezeti békére" és hazafiúi egyetértésre, éppen a legkevésbé lett volna szabad ezt előhoznia, ezt mondta beszédében az őt megtisztelő fáklyás ifjaknak: „A legnagyobb veszély a főrendek és a főpapság részéről fenyegeti a hazát. Ezek – úgymond – a nemzetiségünk fáján a hamis virágok, de amelyeket a szél hamar elsöpör". (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 463. és 465. o.)

Hát ilyen volt a reformkor és negyvennyolc hazafisága! Jellemző a kornak még a legszentebbet se tisztelő lelkületére, úgyszintén arra, mennyire összefüggött a hit erősebb vagy gyengébb volta a bécsi kormányhoz való erősebb vagy gyengébb ragaszkodással vagy ellenszenvvel, az, amit a rendőrség még 1812-ben jelentett, mégpedig Bécsből. A városban – olvashatjuk itt – egy csomó, akkor pasquillusnak nevezett gúnyirat forog közkézen, többek közt az egyik az akkoriban a devalvációval kapcsolatban behozott új pénzekről, az „Einlösungs-Schein"-ekről. A pamflet azt mondja, hogy ez az új pénz olyan, mint az ostya. A katolikusok azt tartják róla, hogy az igaz Isten, a kálvinisták, hogy csak jelképezi, a zsidók pedig, hogy semmi. Az osztrák kormánynak tehát annál jobban vagy annál kevésbé hitt valaki, minél közelebb vagy távolabb állt a katolicizmustól.

Az 1811. évi országgyűlésen terjesztett „Caracteres virorum in diaeta clarorum" című latin röpirat pedig ezt írja a papságról: „Ha oly buzgó papok, mint amilyen buzgó hazafiak, akkor nem hajtanak semmi hasznot sem az égi hazának, sem a földinek." Pedig hát hogy az égi hazáért nem nagyon buzogtak ezek a papok, annak éppen az volt az oka, hogy a kor szelleme miatt, mely természetesen a bécsi kormányt, sőt egy időre magát az uralkodóházat is megfertőzte, nem a papság buzgóbb és tiszteletreméltóbb tagjaiból lettek püspökök, hanem sokszor éppen a liberálisabbakból. Mivel pedig igazi papnak lenni akkor a közvélemény terrorja és gúnyja miatt valóságos vértanúságot jelentett, annyira jók éppen ők nem lehettek, hogy még ezt a vértanúságot is mindnyájan vállalták volna. De hogy azért még így is sokkal jobb hazafiak voltak, mint azok, akik a hazafiságot nagy hangon a maguk számára sajátították ki, és hogy náluk okosabbak is voltak, mert tisztábban látták, mint ők, hogy mit kíván a nemzet igazi java, az kétségtelen.

Tudvalevő például, hogy Horvátországot, mely azelőtt legalábbis katolikus részében (tehát háromnegyedében) mindig velünk, magyarokkal érkezett, a nemzeti eszmének a korral együtt járó felébredésén kívül főként ezek a nagyszájú, de ostoba hazafiak taszították el tőlünk azáltal, hogy a magyar nemzeti érzést ezzel az egyházellenes és papgyűlölő radikalizmussal kapcsolták össze. Horvátországban akkor még sokkal nagyobb volt a katolikus vallásosság, mint a magyarok között, emiatt tehát a vallásos katolikus horvát nem lehetett a magyarokkal egy táborban. Rá volt kényszerítve, hogy velünk szemben az Egyházat védő Ausztriával legyen. A magyarság e radikalizmusával megnyerte szövetségének a turopolyai nemességet és vezérüket, az egyházellenes Josipovichot, de elidegenítette magától a vallásos horvátokat, akik pedig akkor még a horvátságnak majdnem egészét jelentették.

Világos, hogy ilyen körülmények között Haulik, a zágrábi érsek, aki – mint láttuk – az akkori püspöki kar legegyháziasabb tagja volt, kénytelen volt „magyarellenes" lenni, mert ezzel valójában nem magyarellenes, hanem csak egyházvédő, jó katolikus és jó püspök volt. Hogy Haulikot csak a reformkor egyházellenessége, tehát az Egyház védelmének szükségessége tette „magyarellenessé", mutatja, hogy az egyházias álláspontot a magyarok közt képviselő színmagyar Palásthy Pálnak minden püspök között éppen ő volt a legnagyobb pártolója, Palásthy pedig őt tartotta a legjobb magyar püspöknek.

A mi „hazafiaink" azonban ahelyett, hogy a horvátok tőlünk való ostoba elidegenítéséért legalább most utólag szánnák-bánnák bűnüket, még ma is a „hazaáruló" Haulik érseket szidják. Pedig hát az olyan magyaroknak, mint amilyenek ők akkor voltak, minden hivatása magaslatán álló főpapnak, akár szerette a magyarokat, akár nem, szükségképpen ellensége

kellett lennie. Haulik nem horvátsága, hanem katolicizmusa miatt volt ellensége a reformkor magyar ellenzékének. Hisz láttuk, hogy nem is volt horvát.

De viszont Josipovich és a turopolyaiak se magyarszeretetből, hanem radikalizmusuk és egyházellenességük miatt voltak e korban annyira magyarpártiak. Josipovich, ez az állítólag annyira magyarbarát horvát nem a horvátot gyűlölte Haulik érsekben (hiszen sokkal horvátabb volt ő, mint az érsek), hanem az ország legegyháziasabb püspökét.

Josipovich izgatásainak volt eredménye az a gyalázatos macskazene, melyet az országgyűlési ifjak 1848. január 5-én rendeztek az érsek ellen, s melyet a titkosrendőrség jelentése „eine furchtbare Katzenmusik"-nak [szörnyű macskazenének] nevez. „Ihr Gesang [énekükben] – folytatódik a jelentés – hob mit den Worten an [megemelik a hangjukat ezeknál a szavaknál]:

„Ebadta horvátja,
Hazánknak szemetje" stb.

„Ezenkívül még egy ismert gúnydalt énekeltek a püspökről s közben elnevezték hazaárulónak s hangosan kikiáltották szerelmi viszonyait. Az ifjak a bevett szokás szerint a különféle állati hangokat, főleg a macskanyávogást utánozták."

A papokat a tömegek vagy azért gyűlölik, mert valóban megérdemlik, például valóban vannak (vagy voltak) szerelmi viszonyaik vagy viszonyuk, vagy pedig azért, mert nagyon is feddhetetlenek s erkölcsi színvonaluk annyira magas, hogy a tömeg számára elérhetetlen s ezért ellenszenves. Ez utóbbiakat azért illetik gyűlölettel, mert a sok rossz tapasztalat és a rágalmak miatt el se hiszik, hogy valaki erkölcsileg ennyire magasan állhasson. Ez utóbbi eset különösen főpapokkal vagy országosan irányító szerepet játszó, ismert nevű papokkal fordul elő, akiknek magánéletét azok, akik nevüket csak közéleti működésükből ismerik, nem is ismerhetik.

Püspököknek szerelmi viszonyaik még abban a vallásilag megfertőzött korban se igen lehettek. Részint, mert kinevezésükbe azért Rómának is volt mindig beleszólása, s Róma mindig vigyázott, hogy az erkölcsi kifogások alá elő papokból legalább püspökök ne lehessenek; részint, mert ha ilyesmi mégis előfordult, ezek az erkölcsi botlások legalább az illető pap püspöki kinevezésével többnyire be is fejeződtek. Akár azért, mert egy püspök magánélete nagy ellenőrzés alatt áll és a püspöki méltóság akaratlanul is kötelez, akár mert a püspök többnyire már úgyse fiatal ember, s így számára már nem is olyan nehéz a püspökhöz illő élet.

Az a Haulik, akit Palásthy kijelentése után egyenesen az akkori magyar püspöki kar díszének kell tartanunk, semmiképpen se lehetett erkölcstelen magánéletű. Az erkölcstelen magánéletű pap vagy püspök elvekért, tehát az Egyházért nem is meri magát kitenni ilyen megaláztatásoknak, mert hiszen köztudomású, hogy akinek vaj van a fején, az nem szeret a napra menni. Olyan időkben, mikor az Egyház védelme ilyen gyalázkodások magára vonásával járt, sokszor még olyan püspök is hallgat és félénken visszavonul, akinek nincs semmi szégyellnivaló titka s emiatt félnivalója.

Hallgatni, tehát semmit se tenni, az igazság érdekében ki nem állni, még meg van engedve akkor, ha valami nagy rosszat (jelen esetben a külső becstelenséget) akarunk vele elkerülni (csak hazudni vagy a hitet megtagadni nem szabad még ez esetben se). Aki azonban még ilyenkor se hallgat, az hős és (legalábbis átvitt értelemben) egyenesen vértanú. A szerelmi viszonyokban élő papok azonban bizonyára nem szoktak hősök és vértanúk lenni, különösen Krisztusért és az Egyházért nem. De egyébként is honnan tudhatták az országgyűlési ifjak Pesten, hogy a több száz kilométerre fekvő Zágrábban milyen titkai vannak az ottani érseknek? Ezt még Zágrábban is legfeljebb mendemondákból tudhatták, ha ugyan voltak effajta mendemondák, de hogy a pletykákból mi igaz és mi nem, azt még ott is csak alig tudhatta volna néhány beavatott ember.

Ezeket a rágalmakat Josipovich terjesztette s kiáltotta ki az ifjak között (akik jól tudták, hogy azokat a bűnöket, melyeket ők az érsekről elhisznek, ők maguk valóban elkövetik), s

hogy körükben olyan termékeny talajra találtak, mutatja, kik voltak akkor ezek a „hazafias” ifjak.

Ugyanaz történhetett akkor is, ami a Horthy-kor elején, mikor a választások idején Gömbös volt a belügyi államtitkár, s akik egy nógrádi szolgabíróval telefonon a következő beszélgetést folytatta az egyik pap képviselőjelöltről:

– Na, mi van a pappal?

– Itt nagyon erős talaja van, méltóságos uram.

– Nem megmondtam már, hogy nem szabad neki bekerülni?

– De hát mit csináljunk?

– Hát ha mást nem tudtok, kezdjétek ki a papi becsületét.

Befejezésül és jellemzésül csak annyit teszek még hozzá, hogy az illető pap képviselőjelölt természetesen „nem került be” az országházba, és hogy az esetet magától az illető paptól hallottam, neki pedig az a postamesternő beszélte el, aki a telefonbeszélgetést kihallgatta.

Meg vagyok azonban róla győződve, hogy Haulik zágrábi érsek még sokkal ártatlanabb volt azokban a „szerelmi viszonyokban”, melyeket a mi dicső „hazafias” ifjaink kiabáltak (akik közül nem egy – „hazafias” kötelessége teljesítése, a macskazene után – bizonyára még ugyanazon éjszakán is élvezett ilyen „szerelmi viszonyt”), mint ez a pap képviselőjelölt, akinek Gömbös Gyula kortesei kezdték ki a papi becsületét akkor, mikor tisztességesebb politikai eszköz már nem állt rendelkezésükre. S Gömbös Gyulának szobra van, illetve volt, s a kerepesi temetőben is olyan síremléket kapott, amilyent Kossuthon kívül egy magyar se. Még jó, hogy legalább a kommunisták eltávolították.

1839-ben az országgyűlés tagjai között közkézen forgott egy ilyen című gúnyirat: „A fanatizmus és az álnokság diadala”. A címe után zárójelben ez állt: „Itt még, hála Isten, sohasem adott egészen új tüneményes és csudás, rémletes, borzasztó, rekedt áriákkal, bunkós viadalokkal, bokázó balettokkal elegy érzékeny, regényes, tanulságos, siralmas paródia”. A mű előjátékának címe: „A vallás, mint köpönyeg, avagy Pukyné konferenciája”. Szereplők: Színesdi de Megcsali kálvinista Lojola, Büfögi Ézsaiás de Papucsfalva a traktus nagymuftija, Fogadi de Megnemtarti konferenciális léhűtő, és végül Tóti Dorka, a szent religio csatakos géniusza. „Minden biléti jeggyel kapható lesz egy krokodilusi mosolygás”.

Egyébként a „kálvinista Lojolából, a „traktus” és az „Ézsaiás” szóból (mert a katolikusok ezt a prófétát Izaiásnak mondják) kétségtelenül megállapítható, hogy a szerző, aki szokás szerint persze a katolikusokkal bajlódik, protestáns.

A vallási vita alkalmával – írja az ekkori titkosrendőri jelentéseket ismertetve Takáts (Emlékezzünk eleinkről, 495-496. o.) – a felső táblán az ellenzéknek nem volt sok tagja. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint fontos ülések alkalmával Batthyány Lajosné nemcsak a távollévőkért (persze az egyházellenes távollévőkért) küldött gyorsfutárokat (de sok pénzt áldozott a hazára ez a hős honleány), hanem még új embereket is igyekezett az ellenzéknek szerezni. 1839. december 21-én jelentik például a rendőrminiszternek: „Gräfin Batthyány bemüth war zu Werben und den schon angeworbenen Muth einzusprechen”.

Több ülésen megesett, hogy a szép grófné a karzatról dirigálta az embereket (ej, de nagy elnyomás lehetett!) és onnét jelezte a konzervatív mágnásoknak, hogy ne beszéljenek (tehát, hogy az Egyház mellett ne szólaljanak fel). 1840. január 12-én jelenti például a rendőrség: Cerbian gróf nem akart részt venni a vallásvitában, de Batthyány Lajosné (Zichy Antónia) melegen kezet szorított vele (ne feledjük, hogy szép asszony volt az, akinek kezét lehetett e révén „melegen” megszorítani) és kénytelen volt a grófnénak megígérni, hogy felszólal. Ez meg is történt, mégpedig az ellenzék javára (tehát az Egyház ellen).

Ez alkalommal mondta Batthyány Lajos, hogy ő mindennap azért imádkozik (ne is gondoltuk volna, hogy még imádkozni is szokott), hogy az ég átka szálljon (most már értjük, mert hiszen látjuk, hogy a káromkodást nevezi imádságnak) azokra a rossz hazafiakra, akik a szabad szólásnak ellenségei, de akik a valóságban a legjobb hazafiak voltak. Kik voltak

ugyanis a „szabad szólás” ellenségei, ha nem azok, akik macskazenével fojtották torkukba a szót azoknak, akik az Egyház mellett mertek szólni?

Ilyen volt tehát a Petőfiről megénekelt dicső honleány! Ahogy egyházellenessége akkor, mikor élt, nem akadályozta nagy népszerűségét, sőt éppen ez szerezte neki (ezért nem is kíván áldozatot tőle ez a nagy hazafiság), éppúgy még ma se akadálya annak, hogy mi is kiváló honleánynak ne tartsuk. Ma már ez az egyházellenesség nem ajánlólevél ugyan számára, mint korábban volt, de mint látható, még ma sem akadály. Ma még csak annyira jutottunk, hogy ezt, mint egyébként is mellékes dolgot, elhallgatják.

Az 1843-as országgyűlésre való követválasztások előtt Zala megyére vonatkozólag azt tartalmazza a titkosrendőri jelentés, hogy a „protestáns kortesek, főleg a kálvinisták, mind Deák mellett vannak (persze csak a protestánsokkal nem sokat nyert volna Deák, mert hiszen protestánsok Zalában alig vannak), de Zichy Domonkos, a veszprémi püspök, jelentékeny összegeket adott arra, hogy Deákot megbuktassa s egyházmegyéje minden plébánosának meghagyta, hogy ellene küzdjenek.

Mindez bizony lehetséges, mert amilyen egyházellenes volt akkor még Deák és az egész „hazafias” ellenzék, melyhez tartozott, ez a püspök részéről egyenesen hivatásával járó kötelesség volt. A pénzt pedig, ha valóban adott, természetesen nem vesztegetésre adta, hanem a kortesek fogadására, akik világos, hogy nem ingyen fáradtak. Tudvalevő, hogy mégis Deák győzött, de Deák a megbízatást mégse volt hajlandó elfogadni, mert elvbarátai s köztük elsősorban az a Csányi László, akit pedig negyvennyolc legnagyobb jellemének tartanak, erkölcstelen eszközöket (etetést, itatást s vesztegetést) is felhasználtak a győzelem elérésére oly fokban, hogy Deák úgy érezte, hogy követi megbízása nem a megye tényleges akaratának kifejezése.

Ezeknek az önzetlen hazafiaknak tehát vagy több pénzük volt, mint a gazdagságuk miatt annyira irigyelt főpapok egyik leggazdagabbjának, a veszprémi püspöknek, vagy pedig a püspök lelkiismerete csak azt engedte meg, hogy csak kortesekre költsön, a hazafiaké pedig azt is, hogy korrupcióra. Mikor még nem dőlt el a győzelmük, s attól féltek, hogy a püspöknek és a papságnak a befolyása mégis nagyobb lesz, mint amennyit az ő korrupciójuk elérhet, az ellenzék a titkosrendőrség jelentése szerint a zalai papokat „az Evangélium (!) árulóinak és Krisztus (!) megtagadóinak” bélyegezte meg, s azzal fenyegetőzött, hogy „ezeknek a lázadást szító papoknak” majd megbüntetését fogja követelni az országgyűléstől, ami a megyéből való kiutasításukat és szigorú megbüntetésüket fogja eredményezni.

Akkora volt tehát az osztrák elnyomás e korban, hogy az elnyomottak tudtak fenyegetőzni azzal, hogy elhúzzák majd a nótájukat az elnyomóknak.

Látjuk, mennyit lehet adni Batthyány Lajos „mindennapi imájára”, amelyben ő az ég átkát szokta kikönyörögni azokra a rossz hazafiakra, akik ellenségei a „szabad szólásnak”. Mikor ugyanis a papok szabad szólásáról van szó, akkor éppen Batthyány Lajos pártja az, mely felháborodik és büntetéssel fenyegetőzik. A papoknak még az Egyház jogait és szellemét védeniük se volt szabad, vagy ha igen, csak a templomban (de „politizálni” ott se, sőt éppen ott a legkevésbé). Arról gondoskodniuk, hogy az országgyűlésen is legyen, aki megvédi ugyanezt, békebontás, szigorúan tilos és a megyéből való kitiltással jár az egyéb „törvényes” büntetésen kívül.

Ezeket a nagy hazafiakat tehát egy cseppet se tarthatjuk különbeknek, mint akármelyik más törvénytelen eszközökkel dolgozó forradalmárt, például egy bolsevistát, aki szintén a „szabad szólást” hangoztatja, de természetesen szintén csak azt érti rajta, hogy csak neki, a kommunistának lehet szabadon szólnia.

Vajon, ha szabad volt Batthyány Lajosnak – annak ellenére, hogy ő és társai akkor állítólag példátlanul el voltak nyomva – a maguk „szabadelvűsége” mellett szólni, sőt még a legféktelenebbül izgatni is, mert nem volt akkor szabad a veszprémi püspöknek és papjainak is – kivált mikor ez időben állítólag úgyis ők uralkodtak – „izgatni” amellett, hogy a választáson

az az elv győzzön, melyet ők tartottak helyesnek? Batthyány azonban annyira vak volt, hogy „mindennapi imája" szorgos végzése közben szentül meg volt győződve róla, hogy nem önmagára kéri az ég átkát akkor, mikor a „szabad szólás" ellen levő rossz hazafiakra gondol, hanem a veszprémi püspökre és papjaira.

Hogy ugyanis ezen a választáson Batthyány pártja vesztegetett és törvénytelen, meg nem engedett eszközöket használt, olyan kétségtelen, mint a nap az égen. Hiszen maga az a Deák, akinek érdekében ez az erkölcstelenség történt, el se fogadta miatta a követi megbízást. Annyira azt volt tehát kénytelen maga is látni, hogy az ő követi megbízása nem a választók szabad akaratát fejezi ki. De hogy ugyanezen a választáson és ugyanebben a Zalában Zichy Domonkos veszprémi püspök papjai vesztegettek és etettek, itattak, azt még ez az őket annyira gyűlölő ellenzék se állítja. Még ez is csak a papok „izgatása", nem pedig az etetés-itatás vagy vesztegetés ellen panaszkodik.

Eltekintve attól, hogy ugyancsak kevés embert találtak volna az országban, aki elhitte volna nekik, hogy a papok jobban tudtak izgatni, mint ez a hazafias ellenzék, ha a papok mégis valóban izgattak, akkor csakis a bűn, tehát azok ellen a Deáktól is elítélt, megengedhetetlen eszközök ellen izgattak, amelyeket az ellenzék ekkor Zalában felhasznált. A bűn, a rossz, a korrupció ellen pedig minden tisztességes ember köteles „izgatni".

Mikor a papsággal szemben nem a „megvesztegetés", hanem csak az „izgatás" szót használják, maguk is elismerik, hogy a papság csak korteskedett Deák megválasztása ellen. Csak alkotmányos jogát gyakorolta. Csak azzal a „szabad szólással" élt, melynek kivívása Batthyány és az egész hazafias ellenzék fő célja volt, melyet a nemzet legnagyobb kincsének tartott, melyet azonban ennyire botrányosan nem tisztelt akkor, mikor a maga érdekében az Egyház is megpróbált vele élni.

„Az ellenzék gyűlésén – írja Takáts a titkosrendőrség ekkori jelentéseit ismertetve (Emlékezzünk eleinkről, 549-550. o.) – Klauzál (később a negyvennyolcas kormány tagja) élesen kikelt a Veszprém megyei papság ellen. Hiszen saját maga meggyőződött Kehidán és Szentgyörgyön a papság izgatásáról."

Tehát a szabadságharc e másik vezető férfia is az ellen „kelt ki" „élesen", hogy a papság is mert élni azzal a joggal, melynek kivívására ez a hazafias ellenzék törekedett, s mert a papság azt hitte, hogy az a jog, melyet az ellenzék a maga számára természetesnek tartott, a papságot is megilleti. Mondhatom, szép kis „szabad szólás" és szép kis egyenlőség!

Pedig hát hogy a papságnak ebben az ügyben más bűne nem volt, mint csak ez, mutatja, hogy nemcsak Batthyány nem tudott semmi más kifogást felhozni a zalai papság ellen, mint csak az „izgatást", azaz a korteskedést, hanem Klauzál se. Pedig hát kétségtelen, hogy választások alatt, tehát a korteshadjárat idején, feltétlenül szabad valakinek a maga elvei mellett „izgatni" s a választókat arra ösztönözni, hogy arra a jelöltre szavazzanak, aki az ő meggyőződését képviseli.

A papság a választáson természetesen befolyásolni igyekezett híveit annak érdekében, hogy a vallásos meggyőződés győzzön. Ez háborította fel a hazafias ellenzéket. Pedig hát, hogy az Egyháznak mely párt vagy elv van hasznára, azt bizonyára illetékesebb eldönteni a papság maga, mint Batthyány, Klauzál vagy Csányi László, a másik szabadságharcos miniszter, akik – mellesleg megjegyezve – még abban is kételkedtek, hogy van-e Isten vagy másvilág.

De még ha azt is elismerjük, hogy még ezt is jobban tudták ők, mint a papok, még akkor is kétségtelen, hogy azért a papságnak is szabad – még ha annyira ostoba is, hogy még a saját területén se lát tisztán – szót emelni a maga meggyőződése mellett, ha van „szabad szólás", s ha kiváltsága nincs is a többi polgár felett, de igenis, van törvény előtti egyenlőség.

„Akiknek kötelességük volna a népet az Evangélium szellemében a jóra oktatni, rendszeresen demoralizálják" – mondá Klauzál.

Mi becsületsértés, rágalom és izgatás a papság ellen, ha még ez se?! De viszont világosan látható belőle, hogy a jó Klauzál csakugyan szentül meg volt róla győződve, hogy (hi-

szen azért lett belőle negyvennyolcas miniszter) ő még a papságnál is sokkal jobban tudja, mi felel meg „az evangélium szellemének”, sőt, hogy ezt éppen a papok tudják legkevésbé. A papok „demoralizálják” a népet. Ebből aztán jól láthatjuk azt is, milyen volt negyvennyolc vallásossága.

„Gonosz szellem szállta meg a vörös-fekete embereket (milyen mély tiszteletet fejez ki ez az elnevezés a papság iránt; mintha csak Hitler „die Schwarzen” vagy a bolsevik „fekete reakció” kifejezését hallanánk!), gyűlöletet és viszályt keltenek és saját vétkeiket a keresztény szeretet palástjával (Rákosi Mátyás is mindig a papok „palástját” emlegette) igyekeztek befödni. Én, mondá Klauzál, az érdemes papnak tisztelője vagyok (de azt természetesen én döntöm el, hogy melyik pap „érdemes”), de az arrogáns, alattomos papságot senki sem becsülheti, aki lelkében az emberszeretetet s Krisztus szeretetét érzi.”

A jó Klauzál tehát egyszerre nevezte a papságot arrogánsnak és alattomosnak. Még azt se vette észre, hogy az „arrogáns” pap éppen ellentéte az „alattomos”-nak. Aki alattomos, az sunyi, meglapuló, azaz éppen ellentéte az arrogánsnak. Klauzálnak tehát éppen az volt a panasza, hogy az akkori zalai papság nem volt alattomos, hanem nyíltan „izgatott” az ellen a politika ellen, mely mellett az ő elvbarátai nemcsak izgattak, hanem etettek-itattak, sőt még vesztegettek is. Mert ők – sajátságos! – a papok „izgatását” „az Evangélium szellemével” ellenkezőnek tartották, de a maguk etetését-itatását, sőt vesztegetését nem.

De viszont arrogánsnak is csak rágalmazással nevezhette ezt a papságot, mert ki politikai (akkor még azt mondták, hogy nemesi) jogával élt s azt a szabad szólást gyakorolta, mely a modern államban már nemcsak a nemest, hanem még a proletárt is megilleti és amely jog megtagadóira Batthyány Lajos buzgó „napi imáiban” kérte „az ég átkát”, az bizonyára mindennek nevezhető, csak arrogánsnak nem. Klauzál, aki azért küzdött, hogy még a jobbágynak is meglegyen a „szabad szólása”, csak nem úgy értette e nemes küzdelmet, hogy viszont a nép vezetőjének, a papnak, ne legyen meg ugyanez a joga, mert az csak akkor találja el „az Evangélium szellemét”, ha előbb Klauzáléktól kér tanácsot, napi imája pedig Batthyány Lajos módjára a haladás ellenségeire szórt átkok leesdésében áll.

„A papság minden országban visszaélt hatalmával” – tört ki végül az „igazság” a felháborodott jövendő negyvennyolcas miniszterből, de ezzel egyúttal a szög is ugyancsak derekasan kibújt a zsákból s kisült, hogy ezek a negyvennyolcas miniszterek (akik között pedig, mint majd látni fogjuk, Klauzál – aki egyébként is katolikus volt – még a mérsékeltebbek közé tartozott) – legalábbis, ami a papság iránti gyűlöletet illeti – ugyancsak valódi forradalmárok voltak. Ennél határozottabban ugyanis még egy mai bolsevik se beszélhetett volna.

Még ez a katolikus vallású és egyébként is mérsékeltebb negyvennyolcas Klauzál is – aki egyébként ezen a neki annyira ellenszenves papságon éppúgy, mint a bolsevisták, mindig egyedül csak a katolikus papságot érti – elárulta, hogy ő nemcsak az ez esetben kivételesen „az Evangélium szelleme” ellenére eljáró Zala megyei papságot gyűlöli, hanem egész Magyarország, sőt „minden ország” katolikus papságát, mert az szerinte mindig és minden országban visszaélt hatalmával, tehát mindig az Evangélium szellemével ellenkezően viselkedik.

A katolikus papsággal tehát a negyvennyolcas miniszter szerint szinte szükségszerűen együtt jár a bűn és a visszaélés. Mivel pedig a papság kétségtelenül és tagadhatatlanul az Isten szolgája és a vallás hirdetője, vajon ki és mi lehet valójában ez a rossz, mint maga a vallás, vagy legalábbis a katolikus vallás? (Zala megye protestáns lelkészei ugyanis a hazafias ellenzék mellett izgattak.)

Ha a pap hivatása az, hogy az Evangéliumot hirdesse (s ha hirdeti, akkor bizonyára tanulmányoznia is kell), s ennek a tanulmányozásnak gyakorlati eredménye az, hogy minden pap „minden országban” szükségképpen a jó ellen izgat, akkor miben másban kereshetjük a hibát, mint csak abban, s mi mást kell megállapítanunk, mint csak azt, hogy maga a Krisztus Evangéliuma az, ami rossz vagy legalábbis az a katolikus Anyaszentegyház, mely ezt a magában véve jó és szent Evangéliumot helyes szelleméből annyira kivetkőzteti. Negyvennyolcért

tehát lelkesedhet talán a magyar protestáns, még inkább a hitetlen magyar (a kommunisták ugyancsak lelkesedtek is érte, hiszen úgyszólván minden intézményük Kossuth nevét viselte), de nem általában a magyar, s annál kevésbé egy hívő katolikus magyar.

„Magyarországon ez a gyom még mindig buján nő" – folytatja a jövendő negyvennyolcas miniszter. A papság tehát gyom. Mivel pedig abban nem lehet köztünk vita, hogy a gyom káros dolog – különösen, mikor még buján is nő –, mi mást jelenthet Klauzál kijelentése, mint azt, hogy gőzerővel és „hazafias" buzgalommal el kell kezdeni kiirtását.

De ha így áll a dolog, félkegyelműségéért nem kellett volna-e huszonötöt verni arra a papságra, amely még ezek után is negyvennyolcat, tehát a maga gyomnak nyilvánítóját és kiirtóját támogatta volna? Pedig támogatta s legalábbis ma már, száz év múlva, különösen támogatja, sőt lelkesedik érte. De viszont akkor, mikor Klauzál élt és szónokolt, nem volt-e természetes, ha például a zalai papság nem várta tétlen bambasággal, míg kiirtják, mint a gyomot, hanem élt alkotmányadta jogával és védte meggyőződését és jogát az élethez?

„Ami a veszprémi püspöknek és papjainak izgatását illeti Deák Ferenc ellen – folytatja Takáts, akin botránkozva kell látnunk, hogy katolikus, sőt szerzetes létére ő is „izgatásról" beszél, tehát még csak eszébe se jut, hogy ne azonosítsa magát ezzel a korlátoltságig hitvány egyházellenességgel –, arra az ellenzék csakhamar kézzelfogható bizonyítékokat kapott. Báró Eötvös József június 15-én már ünnepélyesen kijelentette, hogy Zichy Domonkos veszprémi püspök levelei, mikben Deák Ferenc ellen izgatott, kezében vannak. Ugyanez áll Bezerédy kanonokról is. Eötvös – írják a titkosrendőrök a rendőrminiszternek – a főrendek ülésén fogja e leveleket felolvasni."

Nem tudok róla, hogy valaha felolvasta volna. Tehát vagy egyáltalán nem is volt nála semmiféle levél, vagy ha igen, nem olyan, mit érdemes lett volna felolvasni. De maga ez a levélfelolvasással való fenyegetés is felháborító. Mert hát talán nem azért volt és van magyar szabadság, hogy egy magyar nemes, aki gróf Zichy és veszprémi püspök is, tehát kétszeresen is főnemes volt egy személyben és egy másik magyar nemes, aki Bezerédy is és veszprémi kanonok is volt egyszerre, tehát kétszeresen is bírt a nemesi jogokkal, ne beszélhessen és ne írhasson levelet egy olyan követjelölt megválasztása ellen, akinek elvei a magyar nemzet „avita, hereditaria et constitucionalis religio"-jának, a katolikus Egyház tanaival, vagy ha akár csak az ő egyéni meggyőződésével is ellenkeztek!

Vajon nem éppen ezért volt-e az egész követválasztás, hogy aki akarja az egyik, aki akarja, a másik követ mellett beszéljen és írjon levelet? Annak a „hazafias" ellenzéknek, melynek Deák, Batthyány és Klauzál tagja volt, és amely ellen Zichy püspök és Bezerédy kanonok „izgatott" és állítólag levelet írt (milyen megbocsáthatatlan bűntett!), a fő panasza az volt, hogy Magyarországon nincs függetlenség, nincs szabadság, nincs „szabad szólás", s ezt a panaszát természetesen nem úgy értette, hogy azok számára nincs, akik az udvarral és a kormánnyal tartanak (mint veszprémi püspök, kanonok és papság), hanem a haza függetlenségéért küzdő „hazafias" ellenzék számára nincs.

S mit látunk ezzel szemben? Azt, hogy ez a hazafias ellenzék nemcsak „szabad szólással", hanem még a papság becsmérlésének és szabad rágalmazásának jogával is rendelkezik, ellenben az elkényeztetett gyermek fölényével tiltakozik az ellen és háborodik fel azon, hogy azoknak is van joga a szabad szóláshoz, akik a kormány pártján vannak, illetve az Egyház jogait védik, hogy ők is mernek a választáson korteskedni, akarom mondani: izgatni, sőt – hallatlan! – az ellenpárt jelöltje ellen még leveleket is írni, amelyeket ők meg is szereztek és – rettegjen a kormány és a papság! – ők majd nyilvánosan fel is fognak olvasni.

Látjuk tehát, hogy itt az „elnyomás" korában annyira szabad volt a hazafias ellenzék, hogy egyenesen azt kifogásolta, hogy nemcsak ő, hanem „az osztrák" pártján levők is rendelkeztek ugyanezen szabadsággal; hogy nemcsak neki van joga „izgatni" a kormány ellen, hanem a kormány híveinek is az ellenzék ellen. Vajon mi címen akarta a gróftól, a püspöktől, a nemestől és a kanonoktól a „szabad szólásnak" e jogát éppen az a Deák, Batthyány és Klau-

zál megtagadni, akinek a programjában éppen az állt, hogy ezt a jogot mindenkinek, még az egyszerű jobbágynak is meg kell adni?

Ha logikusak lettek volna, csak a bolsevizmus címén tagadhatták volna ezt meg a papoktól és a főnemesektől, melynek tanai szerint ezek az osztályellenséghez tartoznak s ezért nem jogokkal felruházni, hanem kiirtani kell őket? Ámde ezen elvek alapján Deákra, Batthyányra, Eötvösre, Wesselényire, sőt Kossuthra is ez a sors várt volna, mert hiszen ők is nemesek, sőt részben egyenesen főnemesek, tehát mindnyájan kiváltságosok, tehát osztályellenségek voltak.

A „hazafias" ellenzék a papságot a meggyőződés hirdetésének, a „szabad szólásnak", illetve a szabad levélírásnak a jogától akarta megfosztani ugyanakkor, mikor vezérének, Batthyány Lajosnak a mindennapi imája is abból állt, hogy a szabad szólás ellenségeire az ég átkát leesdje. Szerinte ugyanis az olyan hitvány hazafi, aki a szabad szólásnak az ellensége, nem érdemli meg, hogy éljen. S lám, senki se olyan nagy ellensége ennek a jognak akkor, mikor azok élnek vele, akik más elveket vallanak, mint ő. De hát persze logikát és következetességet ne várjunk olyanoktól, akiket nem az ész, hanem a szenvedély és a gyűlölet; nem önzetlen cél, hanem az érvényesülés és a népszerűség élvezése vezetett!

Látni fogjuk, hogy még Eötvös is hogyan hagyta magát terrorizálni nevelőjétől, Pruzsinszkytől! Ez valóban – ha öntudatlanul is, de – a kommunizmus anticipálása volt, mikor szégyelleni kellett, hogy valaki nem munkás származású, vagy paraszt ugyan, de olyan paraszt, aki nem nincstelen, hanem olyan szülei vagy ősei voltak, akik munkájukkal egy kis vagyont is szereztek s így azt a nagy bűnt követték el, hogy kiemelkedtek azok átlagából, akik csak annyit dolgoztak, hogy éppen megéljenek, és amit kerestek, azt mindig és azonnal el is költötték. Rájuk fogták, hogy ez máról holnapra él, és nem emberi gyarlóság, nem könnyelműség, nem ösztönösség volt az ő őseiktől, hanem az igazi emberszeretet megnyilvánulása, mely nem akart több lenni a másik embernél, főként pedig nem akart embertársa „kizsákmányolója" lenni.

Hogy mennyire valóban ez a bolsevik szellem éltette ezt a „hazafias" ellenzéket, mutatja a folytatás: „A készülő vihar előjele volt, hogy a június 14-i kerületi ülésen már azt hangoztatták, hogy a papságot ki kell zárni az országgyűlésből.

Ezek a „hazafiak" tehát nemcsak kiterjeszteni akarták a jogokat – mint hirdették –, azaz nemcsak a jobbágyságot akarták felruházni azokkal a jogokkal, melyek eddig csak a nemeseket illették, nemcsak őket akarták bevinni az országgyűlésekre, melyeken addig csak a nemességnek volt helye, hanem egyúttal meg is akarták szűkíteni a jogokat. Ki akarták zárni a papságot abból az országgyűlésből, melyen megjelenni eddig joga volt és megfosztani attól a szabad szólástól, mely ezer éve megillette. Azt akarták, hogy a magyarok hazájában mindenki szabadon beszélhessen, csak a pap nem. Az nem, akinek maga Krisztus urunk parancsolta meg, hogy beszéljen.

Ezzel a kívánságukkal aztán formálisan is bebizonyították azon iménti érvelésünk helyességét, hogy az ő viselkedésük annak a jele volt, hogy a papság nem Krisztust és az ő Evangéliumát képviseli (ennek a hazafias ellenzék volt az igazi képviselője), hanem egyedül csak az uralomvágyat, az elvtelenséget és a rosszat. Ha nem így lett volna, csak nem kellett volna őket testületileg kizárni abból a törvényhozásból, melybe éppen ők még a műveletlen jobbágyságot is kötelességüknek tartották bevinni? Másra nem gondolhatunk ennek láttára, mint csak arra, hogy mindez azért volt, mert a jobbágyság műveletlenségét pótolta becsületessége, a papság műveltségét pedig értéktelenné tette romlottsága és becstelensége s a rossz elvek, melyeknek szószólója volt.

„Az országgyűlési ifjúság már tegnap inzultálni kezdte a papokat." (Rendőri jelentés, Pressburg, 1843. június 15.) Tehát már túl is tettek a bolsevistákon, mert azok első uralmuk alatt (1919-ben) ugyan igen, de második hatalomra jutásuk idején, 1945-től kezdve ezt már alig tették.

„A következő napon pedig Klauzál a veszprémi püspököt aposztrofálta, mondván: Zichy Domonkos gróf a püspöki jövedelmet jobb célra is fordíthatta volna."

Az egyházi vagyont a mi őseink azért adták, hogy Krisztus Evangéliumát – mégpedig természetesen olyan értelmezésben, ahogyan ezt a római Anyaszentegyház tanítja – anyagi eszközökkel is előmozdítsák. Zichy Domonkos tehát a püspöki jövedelmet a legjobbra fordította akkor, mikor arra is fordított belőle, hogy a választáson az a párt győzzön, mely az Egyház világnézetén állt s az Egyház ellenségeinek háttérbeszorítása volt a célja.

Azt ugyanis láttuk, hogy a pénzt a püspök nem vesztegetésre adta, mint a „hazafias" ellenzék, hanem csak kortesek díjazására, tehát „izgatásra". Ez a meggyőzés alkotmányos eszköze. Nem mondhatta el ugyanezt magáról az az ellenzék, melynek volt képe a püspök eljárásának kifogásolásához, hisz ez a párt ezen a választáson és éppen abban a Zalában, ahol a kifogásolt püspök költötte el a pénzét, olyan gyalázatos módon költötte el a pénzét, hogy még a saját jelöltje is oly piszkosnak látta azt a követi megbízást, amelyet így megszerzett, hogy becsületével ellenkezőnek találta, hogy elfogadja.

Csányi László, negyvennyolc ezen legeszményibb alakja, még adósságba is verte magát, hogy ezt a piszkos követi megbízást Deáknak megszerezhesse. Persze ő és elvbarátai jobban szerették volna, ha ezeket a nagy költségeket helyettük inkább a veszprémi püspök fizette volna. Bizonyára erre gondolnak, mikor azt mondják, hogy a püspök a jövedelmét „jobb célra is fordíthatta volna". Pedig hát ők fordították a jövedelmüket annyira rosszra, hogy rosszabbra már nem is fordíthatták volna. Meggyalázták volna ugyanis vele azt az eszmét, melynek a katonái voltak még akkor is, ha maga az eszme jó lett volna. Nemes eszmék győzelemre segítése érdekében ugyanis nem szoktak vesztegetni, de még lerészegíteni se.

„Ám az efféle eszelősöknek (!) – folytatta beszédét a szerény „hazafias" szónok – nincs érzékük a nemesebb iránt." (Ez az érzés bizonyára bennük volt meg, akik olyan mandátumot adtak Deák kezébe, hogy ő, akinek kivételesen valóban volt érzéke „a nemesebb iránt", undorral dobta nekik vissza.) „Azt akarják, hogy az egész világ porba másszék, hogy ők akadálytalanul isteni és emberi törvények fölé emelkedhessenek." (Micsoda logika! A gyűlölet az tombol itt, de az ész?) A püspök még szerintük is csak „izgatott", tehát (mivel választáson „izgatott") csak jogát gyakorolta, illetve az Egyház és elvei iránt kötelességét teljesítette. De hogy ők ugyanekkor nemcsak ezt tették, hanem az isteni és az emberi törvényeket is lábbal tapodták, mutatja Deák undora az így megszerzett mandátum iránt.

„Ám az emberek már kissé érettebbek lettek és a hierarchiának az idő szellemével egyezséget kell kötnie." (Az idő szelleme eszerint azt kívánja az Egyháztól, hogy maga dugja bele a nyakát a hurokba és annak ellenére, hogy az ország kétharmada az ő híveiből állt és emellett őseink önfeláldozása mérhetetlen vagyont adott kezébe, hogy az elvek védelmét ezzel is megkönnyítse számára, tétlenül várja meg, míg Klauzálék kirúgják abból az országgyűlésből, melyben őseink akaratából ezer éven át az első rend éppen a főpapság volt s ezt éppen azok tegyék meg vele, akiknek a jogok kiterjesztése a céljuk s azért jöttek, hogy az országgyűlésbe még azokat is bevigyék, akiknek eddig még nem volt ott helyük.

„A mi főpapságunk azonban, úgy látszik, vaksággal van megverve és az idők szellemét fölfogni nem tudja." Ezzel szemben látni fogjuk majd, hogy Zichy Domonkos veszprémi püspök olyan nagy hazafi volt, tehát annyira híve volt még a XIX. századot uraló nemzeti eszmének is, hogy egyházmegyéjében híveit még erőszakkal is magyarosította. Ha tehát ennek ellenére mégis ellenfele volt a magát hazafiasnak nevező ellenzéknek, az csakis az ellenzék egyházellenesség miatt lehetett.

De a püspök egyébként is csak azzal a joggal élt, melyet negyvennyolcban még a jobbágyok is megkaptak: a gondolatszabadság, a szólásszabadság és a politikai szabadság jogával, tehát csak legelemibb emberi és állampolgári jogát gyakorolta, s ráadásul eredmény nélkül, mert hiszen az ellenzék etetés-itatással és vesztegetéssel elnyomta az ő pártját s olyan eszkö-

zökkel győzött, melyek használata már egyáltalán nem tartozott hozzá azokhoz a jogokhoz, melyeket a haladás vagy az ellenzék programja követelt.

Ha most mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy az a párt, amely ellen a püspök – bár eredménytelenül – küzdött, még az Egyház ellensége is volt, Zichy Domonkos nemcsak jogát, hanem kötelességét is gyakorolta, mint püspök. De egyébként is, olyan választás ellen, melynek eredményét, noha javára szólt, még az ellenzéki Deák is visszautasította, nem volt-e egyenesen kötelessége „izgatni" az erkölcs hivatalos képviselőjének, a püspöknek? Amelyik pap vagy püspök még ilyenkor se törődik a választási küzdelemmel, az elárulja az erkölcs ügyét, elhanyagolja kötelességét és hűtlené válik hivatásához. Vajon az ellen az erkölcstelenség ellen, mely ellen még az ellenzéki Deák is kötelességének tartotta tiltakozni, a kormánypárti püspöknek nem volt kötelessége fellépni?

Egy finom lelkű papra nézve kétségtelenül kínos dolog beleavatkozni egy elvadult választási küzdelembe, de – sajnos – kötelesség, s a kötelesség előbbre való, mint a kényelem vagy a népszerűség. Azon a címen, hogy a bűn piszkos és bűzös, s ráadásul még harap is, még nem szabad magára hagynunk a vele harcban álló jót. Hiszen a bűn mindig piszkos, mindig bűzös és mindig harap, s így, ha kényeskednénk, akkor a jót sose támogatnánk.

Befejezésül még, mint a dologhoz tartozót, csak azt említjük meg, hogy mikor e szégyenletes választás után egy évre kitört a szabadságharc és a hatalom annak a pártnak a kezébe került, mely ezen a választáson olyan szégyenletes erkölcsi vereséget szenvedett, s amelynek a püspök ekkor ellenfele volt, sőt „izgatott" ellene, a püspöknek menekülnie kellett Veszprémből és az országból, hazájából, mely akkor kivívta ugyan szabadságát, de az a szabadság csak a Klauzálék, tehát az egyházellenesek szabadsága volt, de nem a hívő katolikusoké, annál kevésbé a püspököké. Elmenekülése után és – igazi forradalmár ravaszsággal – éppen menekülése miatt kimondták rá a hazaárulás bűnét, köröztették, vagyonát pedig – mely pedig nem is az övé volt, hanem az Egyházé – elkobozták.

Lehet, hogy Zichy püspöknek voltak egyéni hibái is, például, hogy heves volt és talán túlságosan is arisztokrata, de kétségtelen, hogy mindez ebben az ügyben csak mellékszerepet játszik, Zichy elsősorban mint püspök s mint az Egyház védője szerepelt s azért bűnhődött, mert negyvennyolc egyházellenes volt.

A pártra azonban borzasztó nagy szégyen volt, hogy hiába győzött, Deák nem volt hajlandó elfogadni a követséget s így tulajdonképpen a saját emberük olvasta rájuk, hogy náluk csak a száj nagy s a becsület csak szóban van meg, de nem a valóságban; hogy erkölcstelen, machiavellisztikus eszközökkel dolgoznak s így valójában bepiszkolják a haza becsületét, melyet ajkukon hordoznak.

Egymás után mentek ezért a küldöttségek, levelek és üzenetek Deákhoz, hogy jöjjön fel az országgyűlésre, fogadja el a kezébe adott megbízást. Deákot azonban erre semmiképpen se lehetett rávenni. „Még az országgyűlési ifjúság is ki akarta mutatni Deák Ferenc iránt érzett mély tiszteletét és ragaszkodását" – írja Takáts (az az ifjúság, mely „már tegnap inzultálni kezdte a papokat"). „Az augusztus 20-i gyűlésükön Wachot Imre (ez is milyen érdekes magyar név, meg hát persze a „Klauzál" is) azzal az ajánlattal állt elő, hogy a jurátusok egyesülete ünnepélyes küldöttséget menesszen Zalába Deák Ferenchez és az Olvasóegyesület tagjait szólítsák fel csatlakozásra. A küldöttség célja Deák Ferencnél való hódoló tisztelgés.

A következő napon tartott rendkívüli gyűlésen Wachot (akit Hatvany Lajos Petőfi-életrajza szintén jellemtelen embernek fest) Deák Ferencnek a haza körül szerzett érdemeit sorolta fel és azt indítványozta, hogy hozzá küldendő deputáció az ifjúság tisztelete jeléül díszes zászlót adjon át neki a megye generális gyűlésén. Ezt az indítványt a tagok nagy lelkesedéssel elfogadták és mindjárt ki is bocsátották a gyűjtőíveket. Ekkor azonban kitűnt, hogy a jurátusok mód nélkül szegények s még az utazás költségeit sem bírják fedezni. S mivel pénzt szerezni nem tudtak, elhatározták, hogy Deákot akkor fogják üdvözölni, ha Pozsonyba jő."

Láthatjuk, milyen jóakaratú Takáts s általában a magyar történetírás a reformkor e magukat „hazafiasaknak" nevező egyházellenes szereplői iránt. Csak azt állapítja meg ezen esettel kapcsolatban, hogy ezek a lelkes, a hazát oly lángolóan szerető s mint ez fiatalokhoz illik, minden szépért és jóért oly önzetlenül lelkesülő, jobb sorsra érdemes jurátusok olyan „mód nélkül" szegények voltak. Pedig aki a dolgot nem jóakarattal, hanem tárgyilagosan szemléli, nemcsak, sőt elsősorban nem a tisztes szegénységet kénytelen itt megállapítani, hanem az áldozatkészségnek, mely legbiztosabb fokmérője az igazi hazaszeretetnek, tökéletes hiányát is.

Éppen nem voltak ugyanis mód nélkül szegények ezek a lelkes és hazafias országgyűlési ifjak. Látni fogjuk, hogy mulatásra annyira volt pénzük, hogy Pozsony város tanácsa az országgyűlések idején tele volt panasszal garázdaságuk és állandó éjszakai csendháborításaik miatt. Ezekre a tivornyákra és pezsgőzésekre volt pénzük a „mód nélkül" szegény ifjaknak.

Wachot Imre, a vezérük, csak ismerhette őket s ki tudta, hogy van-e pénzük, ha még ő sem? S lám, ő indítványozott zászlót, mégpedig díszes zászlót, tehát a mód nélkülien nagy szegénységet ő ekkor még nem tudta. Meg is szavazták egyhangúlag, amit indítványozott. Ekkor tehát még maguk az ifjak se tudták, hogy nincs pénzük, hogy ők „mód nélkül" szegények. Mikor aztán fizetni kellett volna, akkor egyszerre kisült, mennyire ágrólszakadtak. Nemcsak díszes zászlót nem tudtak venni, hanem még egyszerűt se, sőt még az útiköltséget se tudják fedezni Pozsonyból Kehidára.

Ezek a „hazafias" ifjak tehát vagy csak lelkesedni tudtak a hazáért és a haza nagy fiaiért, de áldozni már nem, mert hazaszeretetük nem volt se nemes, se igazi; vagy pedig – ami valószínűbb – adtak volna ők pénzt is szívesen, hiszen fiatalok voltak s a fiatalok tudvalevőleg nem szoktak fukarok lenni, mert – mivel nem ők keresik – nem ismerik még a pénz értékét. Ámde pénzük sose volt, mert mihelyt megérkezett hazulról – pedig a legtöbbjüknek igen sűrűn és tekintélyes összegben érkezett –, első dolguk volt mindjárt el is költeni, hiszen éppen emiatt nem tudtak tőlük a pozsonyi polgárok éjszakánként aludni! Így aztán mikor a haza nagy fiának díszes zászlóra lett volna szüksége, arra bizony már nem volt pénz, sőt ha a díszes zászlót megvette volna egy mecénás, nekik még az útiköltségre se volt pénzük, hogy elvigyék.

A magyar történetíró azonban mindebből csak egyet lát, azt, hogy ezek a nemes ifjak milyen földhözragadt szegények voltak! Hej, ha a főpapok ennek a „hazafias" jóakaratnak csak egy századrészét kapták volna meg a magyar történetírástól, hogy fényeskedne akkor az ő világosságuk a magyarok előtt! Akkor azt látnánk, hogy mindegyikük sarkcsillag, gránitjellem, hős volt.

Klauzál Gábor azonban nem haszon nélkül beszélt oly hévvel és szidta oly meggyőződéssel a tőle silánynak talált papságot. Ő az előbbi országgyűlésen, 1848. március 23-án, Gábor-nap előestéjén, olyan fényes fáklyás zenét kapott ugyanettől az ágrólszakadt ifjúságtól, hogy féltizenegykor 300 jurátus százkét égő fáklyával vonult fel üdvözlésére.

Ugyanekkor a horvát Josipovics is megkapta ugyanettől a „mód nélkül" szegény, de annál magyarabb ifjúságtól ugyanezt a kitüntetést a zágrábi érsek, az egész magyar püspöki kar legderekabbjának megrágalmazásáért.

Megkapta tőle ugyanezt a kálvinista gróf Vay is. Azt mondja a rendőri jelentés, hogy mikor e dicső hazafiak megköszönték az üdvözlést, az ifjúság valóságos indiánüvöltéssel éljenezte őket („und dabei barbarisch wild herausbegrüllte Éljen gebracht"). Ezt akarta hát Klauzál továbbra is biztosítani a maga számára papszidásával. Nem tehetett róla ugyanis, hogy a népszerűség oly mondhatatlanul édes.

A reformkor „hazafias” ellenzékének erkölcsei

Egy további bizonyítéka annak, hogy ez a reformkori hazafias ellenzék nem képviselhette az igazi hazafiságot, a szereplők erkölcsei. Láttuk már, milyen eszközökkel dolgoztak Deák mellett Zalában és hogy még Csányi László se volt kivétel, mert még ő is adósságba verte magát a tömeges etetés-itatás és vesztegetések miatt. Igaz, hogy ez önzetlenséget is bizonyít, de hát mi nem is akarjuk azt mondani, hogy ezek a dicső hazafiak annyira utolsók voltak, hogy köztük még a legnemesebbnek tartott jellemben se volt a jónak és önzetlenségnek még nyoma se, de arról bizonyára mégse lehet vitatkozni, hogy Csányi ezen „önzetlenségében” mi volt több: a jó-e vagy a rossz. Szent eszmét nem lehet gyalázatos eszközökkel szolgálni s ezért kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy abban a hazafias önzetlenségben, mely Csányi Lászlót adósságba keverte, sokkal több volt a gyűlölet, dac és gőg, meg a „csak azért is”, mint a haza vagy a haladás őszinte szeretete.

Köztudomású, hogy Kossuth követté választására Pest megyében Batthyány Lajos is egyenesen legendás összeget költött. Annyit, amennyibe követválasztás Magyarországon addig még sose került. Sikerrel is járt mind a zalai, mind a Pest megyei választás. A különbség csak az volt a kettő között, hogy a Pest megyeinek az eredményét Kossuth természetesen el is fogadta, míg Zala megyében Deák lelkiismerete ágaskodott ellene.

A Takáts Sándortól ismertetett titkosrendőri jelentésekből azonban (s más forrásokból is) azt is megtudhatjuk, hogy ez a magát hazafiasnak nevező ellenzék nemcsak a választások alkalmával és címén szokott tivornyázni, pénzt pazarolni, enni-inni, pezsgőzni, kártyázni és kártyán vagyonokat elveszteni, hanem máskor is, és hogy párbajozni is rendkívül szeretett és tudott. Állandóan azt hangoztatta, hogy Ausztria, illetve a dinasztia kiszipolyoz bennünket és hogy annak fejőstehene, gyarmata vagyunk, de az a tüntetően nagy jólét, amelyben azok éltek, akik ezt a vádat hangoztatták, és az a mérhetetlenül sok pénz, melyet könnyelműen elvertek, éppen az ellenkezőjét bizonyította ezen állításoknak.

Pazar életmódjuk miatt a pozsonyi és a bécsi polgárság, mely meggazdagodott nagyúri költekezésükből, csak úgy hívta őket: „die Magnaten” [mágnások]. Nem a magyar nemzet, az állítólag szegény, kiszipolyozott magyar nemzet szegény képviselőinek látta őket, hanem keleti maharadzsáknak, akiknek olyan nagy jólétet adott az Isten, hogy az őket kiszolgáló szegény bécsi és pozsonyi német polgárnak jó kis haszna van belőlük, mert fejedelmi borravalókat lehet tőlük kapni.

Ez a pazarló költekezés már magában véve is rikító cáfolata volt a hazafiságnak, kivált egy olyan nemzet részéről, mely – legalábbis „hazafias” részében – igazságtalan elnyomatásának és jogtalan kiszipolyozásának állandó hangoztatásából élt. Pozsonyban és Bécsben például mindenki irigyelte ezeket a kiszipolyozottakat, illetve nem irigyelte, hanem mint nála sokkal gazdagabbakat és szerencsésebbeket, boldogan, mert nem haszon nélkül, kiszolgálta s úgy nézett fel rájuk, mint nála sokkal magasabb rendű lényekre.

Annyira egyenesen hazafiatlan volt ez a nagyzoló jólét, hogy ezek a hazafiak még borban is (a tokajinak és a somlainak a hazájában!) nem a magyar föld termékeit fogyasztották ott Pozsonyban vagy – mikor oda küldöttségben tiltakozni jártak – Bécsben, hanem a külföldi márkákat, mert azok sokkal drágábbak voltak s velük sokkal jobban lehetett nagyzolni.

„Fényűzés tekintetében – ne felejtsük el, hogy ezt még a hazafiasnak is „hazafias” Takáts állapítja meg (Emlékezzünk eleinkről, 376. o.) – valóságos versengés volt az országgyűléseken. Emellett a fényes lakomák is sokba kerültek. Hiszen ezeken ugyancsak folyt a pezsgő, mely ital nálunk sose volt népszerűbb, mint a múlt század első felében az országgyűléseken (pedig akkor még Magyarországon természetesen még nem volt pezsgőgyár). Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, hogy egy-egy országgyűlésen sok vagyon elúszott. Tudjuk, hogy Batthyány Lajos ötvenezer forintot költött. A nagyhírű Balogh János meg (a kor fő hazafia) negyvenezer forintnyi adósság nyomasztó terhét vitte magával az országgyűlésről.”

Divat, sőt kötelező dolog volt nálunk mindenért a mágnásokat szidni már a kommunizmus előtt is (hiszen a kommunizmust éppen ezzel készítették elő a magyar „hazafiak"). Most láthatjuk, hogy pénz nemcsak a főnemeseknél volt, hanem a követeknél, tehát a köznemeseknél is. Igen gazdagnak kellett lennie annak a Balogh Jánosnak, aki 40.000 forint adósságot tudott csinálni. Másképp nem kapott volna akkora hitelt, hogy egy sok ezer holdas uradalmat lehetett volna rajta venni. Csányi László is köznemes volt. A felsőbüki Nagyok még a Horthy-korban is gazdagabbak voltak a grófok háromnegyed részénél. A kálvinista Bónis Sámuel is rendkívül gazdag volt, a szintén protestáns Bocskó Dániel pedig még nála is gazdagabb. Ittebei Kiss Ernő (az aradi vértanú) egyenesen legendás gazdagságú volt.

De látjuk, hogy a pénzüket pazarolni a köznemesek éppúgy tudták, vagy talán még jobban, mint a főnemesek. Látjuk azonban azt is, hogy a főnemesek között éppen az a Batthyány szórta a legjobban a pénzt, aki a főnemesek közt a „leghazafiasabb" volt, a köznemesek közt pedig az a kálvinista Balogh János, aki az összes alsóházi követ közt a legkurucabb volt és ezért népszerűsége egyenesen mesés volt.

Itt azonban pazarlásban a köznemes túltett a főnemesen, mert 40.000 forint adósság egy Balogh Jánostól mégis bizonyára nagyobb őrültség volt, mint ugyanennyi vagy akár kétszer ennyi Batthyány Lajostól, aki mind a maga, mind a felesége révén igen gazdag volt. S Balogh Jánosnak határozottan a 40.000 forint adósságáról van szó, tehát ő nem a meglévő pénzét költötte el, hanem azt, ami nem is volt. (Megfelelő birtoka természetesen lehetett, mert másképp nem kapott volna ekkora hitelt.) Ellenben Batthyánynál nincs szó arról, hogy kölcsönbe vette fel azt a mesés összeget, melyet Kossuth követté való választására elköltött.

Aztán az is fontos különbség, hogy Batthyány legalább a választásra (tehát „a hazára") költötte el azt a nagy összeget, melyen akkor mindenki elszörnyülködött. Itt még az sincs oly világosan bizonyítva, hogy vesztegetésre és oly botrányos etetésre-itatásra költötte, mint Deák megválasztásakor Csányi László a pénzét. Bár akkor, mikor ilyen óriási összegről van szó, másra nem is lehet gondolni, s egyébként is az, hogy Deak emiatt nem fogadta el a választást, Kossuthnak pedig eszébe se jutott, hogy ezt még el nem fogadni is lehet, csak a kettejük erkölcsi érzéke közti különbséget bizonyítja, de nem a két választás közti erkölcsi különbséget. Ellenben Balogh János 40.000 forintos adóssága tisztán az országgyűlés alatti fényűzése és nagyzoló pazarlása következménye volt. A mágnáserkölcsök tehát egyenesen felette vannak a köznemesi erkölcsöknek.

A főrendek és a követek a feleségüket (nem pedig „feleségeiket", mint Takáts írja, mert annyira romlottak azért mégse voltak, még ezek a „hazafias" követek se, hogy többnejűségben éltek volna) és leányaikat is magukkal vitték a „diétákra", s mivel Pozsonyban ilyenkor bált bál ért és mulatság mulatságot, és mivel mulatni természetesen sűrűn át-átruccantak még Bécsbe is a pénz elköltésére, a nagyzolásra, a nagyzolásban egymással való versengésre és az adósságban való elmerülésre bőséges alkalom nyílt. Nyáron pedig már akkor is divatban voltak a balatonfüredi Anna-bálok.

A rendőrség például 1839-ben ezt jelenti: „Egyébként Füredet nem annyira a fürdés, mint inkább a föltűnési és szereplési vágy miatt keresik fel (hogy beszéljenek róluk, ruhájukról és költekezésükről, s ebből következtethessen a közvélemény a nagy vagyonukra, tehát lányaik várható nagy hozományára). Az előkelőséghez hozzátartozik, hogy a hölgyek naponta négyszer-ötször változtatják toalettjüket csak azért, hogy a ruházatban való fényűzésüket kimutassák."

„Wesselényi és Kossuth elítélése után – írja Takáts (385. o.) – az országgyűlési lakomán (tehát a „hazafiak" „üldözése" ellenére is volt kedvük lakmározni, sőt e révén is csak újabb alkalmuk nyílt újabb lakomákra) mindig megemlékeztek e férfiakról. (Ebből láthatjuk, hogy nem általában a főrendek vagy a követek, hanem csak a „hazafias" főrendek és a „hazafias" követek lakomáiról van szó.)

„1840. január 13-án húsz követnél estélyt adván, a követek egész sereg tósztot mondtak a hazafiakra. Bárczay szép beszéddel Wesselényit köszöntötte föl. Kosztolányi Péter Kos-

suthra köszöntött bort, mondván: „A bilincsek a szabadság előszobái!” Pulszky (az egyik legtúlzóbb ellenzéki) borittában tücsköt-bogarat összehordván beszéde végén megfogadta, hogy soha hivatalt nem vállal (minő nemes önzetlenség!). Erre Bónis követ (akinek gazdagságát imént említettük, most megemlítjük tehát, hogy bécsi protestáns bankárlány-felesége révén Pulszky is igen gazdag lett; egyébként Pulszky lutheránus, Bónis kálvinista) imígyen felelt: „Adja Isten, amit Pulszky Ferenc borittában fogadott, józan korában megtartsa.”

Látjuk tehát, hogy ezek a „hazafias” követek, akik egymást közelebbről ismerték, milyen megtisztelő véleménnyel voltak egymás szavának súlyáról, tehát becsületéről, önzetlenségéről s nemes szándékairól. (Látni fogjuk majd, milyen iszákos ember volt Bónis, de annyit már most is megmondunk, hogy Pulszkynál sokkal iszákosabb kellett legyen, mert iszákosságot Pulszkyval kapcsolatban ezen kívül nem is igen hallunk (egy-egy berúgás ugyanis akkoriban egészen természetes volt), de Bónissal kapcsolatban bőven.)

„Az országgyűlési lakomák s táncmulatságok alkalmával (Takáts, 406-408. o.) rossz szokás szerint olykor (?) a kártya sem hiányzott. Bár a hazárdjátékot erősen tiltották” (Láttuk, hogy I. Lipót idejében még egyáltalán nem tiltották, mert – úgy látszik – akkor még újdonság volt s nem gondoltak káros következményeire. Ekkor azonban már ezt rég észrevették. Az ember azonban azt hinné, hogy a gonosz Bécs egyenesen örült neki, hogy a magyar nemesek tönkremennek s ezért nemcsak nem tiltotta, hanem előmozdította.) „biz az több helyen folyt” (A „hazafias” követek tehát mit sem törődtek a rendőri tilalommal. Ők olyan „elnyomottak” voltak, hogy szabadon fütyülhettek a tilalomra.) „és több követ hagyta ott vagyonát a kártyaasztalnál.” (Ebből a szomorú eredményből láthatjuk, milyen jóakaratú a „hazafiakhoz” az a Takáts, aki az imént is a hazafias jurátusok „mód nélkül” való szegénységével érvelt, most pedig azt írja, hogy a követek csak „olykor” szoktak kártyázni.)

„Az országgyűlési ifjúságban is többen akadtak (pedig az „olykor” szó ennél kevesebbet jelent), akik a kártyaszenvedélytől nem tudtak szabadulni.” (Csodálatos, hiszen mikor a „díszes” zászlót kellett volna megvenni s vele Kehidára utazni, akkor egy fillérük se volt!)

„A jurátusok egyletének alapszabálya (1834) ugyan szintén száműzte a kártyát a helyiségekből, de hát másutt kerestek erre alkalmas helyet, hogy az akkor divatos „rouge et noir” mellett (ej, de hazafias játék lehetett!) minden fillérüket eljátszák. Úgy a követek, mint mások is ez időben a makaót, a birbicset és a halbzwölf nevű játékot játszották a leggyakrabban.” (Milyen hasznos lett volna számukra, ha ebben is ragaszkodtak volna a magyar szokásokhoz! De hát ők csak azt tartották fontosnak, hogy atillát viseljenek, kard legyen az oldalukon és sarkantyú a csizmájukon.)

„Az országgyűlési titkosrendőrség számos jelentést küldött a rendőrminiszternek. Ezeknek a hatása alatt majd minden országgyűlésen szigorú rendeletekkel tiltották a hazárdjátékokat. (Csodálatos. Hiszen a titkosrendőrséget nem azért állították fel, hogy ránk vigyázzanak és a rossztól megóvjanak, hanem állítólag egyedül azért, hogy minket befonjanak és a hazafiakat tőrbe ejtsék. A „magyarellenes” dinasztiának, mely állítólag még akkor is, mikor a „hálás” Mária Terézia képviselte, egyedül csak a magyarok elfajzását tartotta céljának, örülnie kellett volna, mikor azt látta, hogy nincs is szükség az ő mesterséges és rosszakaratú közreműködésére, mert a magyar nemesség és éppen „leghazafiasabb” része maga rontja meg magát.)

Csak például említjük, hogy a rendőrség oly sok tilalom után is 1844 február 26-án ezeket írta Pozsonyból a miniszternek: „Általánosan ismert dolog, hogy országgyűlések idején a hazárdjáték a követek közt emelkedőben van.” (Érthetetlen a dolog minden hazafi számára, mert hiszen ezekre az országgyűlésekre a haza legkiválóbb és legönzetlenebb fiai sereglettek össze; olyanok, akik egyedül csak az imádott haza érdekeit nézték s még életüket sem kímélve s a börtöntől se félve áldozták fel magukat a haza oltárán, bátran dacolva a mindenre elszánt ellenség „ármányaival” és kegyetlenségével. Így azonban kénytelenek vagyunk – bármily „szentségtörő” is ez a gondolat egyébként – azt hinni, hogy talán nem is volt Bécstől olyan nagy gonoszság, ha ezeket a hazafiakat oly kelletlenül hívta össze országgyűlésre s ta-

lán éppen e hazafiaknak s magának a hazának használt volna leginkább, ha még annyiszor se hívta volna össze őket, mint megtette.)

„A jelen országgyűlésen is így van ez. Most jó csomó gazdag ember jött fel, mint követ, akik a Magyarországon otthonos játékszenvedélyt magukkal hozták". (Szomorúan kell látnia magyar embernek, hogy ezek az idegenből hozzánk küldött titkosrendőrök állandóan mint magyarországi szokást emlegetik ezt a kártya-hazárdjátékot. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy az ő hazájukban, ahol a „hazafiság" nem hiúsította meg állandóan ugyanannak a kormánynak az intézkedéseit, mely minket vezetett, nem volt szokásban. Vagy azért nem, mert nekik nem volt annyi pénzük, mint a „gyarmatilag" kiszipolyozott magyaroknak, vagy mert sokkal nehezebben keresték, mint mi, s ezért nem volt szívük oly könnyen eltékozolni, vagy mert ők, akik nem voltak „elnyomva", sokkal jobban megtartották a rendeleteket, s ami tilos volt, attól valóban tartózkodtak.)

„Mindjárt az országgyűlés megnyitása után a három fő játékos: Várkonyi (az ő feleségét tartották a legszebb asszonynak), Szentiványi és Komáromy (persze mind a hárman a hazafias ellenzék tagjai voltak, a két utóbbi pedig egyenesen a legnagyobb szájú és leghangosabb hazafiak közé tartozott) lakásukon kártyaasztalokat rendeztek be (a nagy elnyomás közepette oly nagy urak voltak ugyanis, hogy az ő lakásukon, mivel a magyarság követei voltak, nem tarthattak házkutatást a rendőrök) és eleinte noirt és tarokkot játszottak, mégpedig kicsiben, hogy a kevésbé bátrakat is megnyerjék a játéknak."

„Kivetették hálóikat a dúsgazdag Csernovics Péterre és a szintén igen gazdag Horváth Antalra. Ezek megjelenvén, áttértek a makaóra és a halbzwölfre. És a vendégek hamarosan üres erszénnyel távozhattak. Hazárdjátékot játszanak Bossányi Simonnál, Bónis Sámuelnél, Josipovics Antal grófnál. (Tehát éppen a legnagyobb hazafiaknál, s köztük éppen a derék zágrábi érsek rágalmazójánál. Már láttuk, milyen ember volt ez az érsek, akit megrágalmazott. Most láttuk, milyen volt a rágalmazó.)

„A már említetteken kívül a fő hazárdjátékosok: Zsitvay, Hertelendy, Orosz, Zákó, Zmeskal (természetesen ez is hazafi, sőt protestáns is), Szeghő, Almássy és Zmaich. Igen szorgalmas játékosok még: Olgyay Titusz, Pongrácz, Rakovszky, Bacsó, Semsey, Soltész, Szojka, báró Abaffy, Fejér, Batthyány, Erős, Szombathelyi, Tomcsányi, Pázmándy, Bárczay, Ragályi és Butykay. Ezek közül Zsitvay több mint hatezer forintot, Orosz három, Zákó tíz, Bossányi tizenötezer forintot veszített. Szeghő, Hertelendy és Zmaich pedig nagy összegeket nyertek."

„Várkonyi, aki már az előbbi országgyűléseken is sok ügyességgel és szerencsével játszott, ezen országgyűlésen 30-40000 forintot nyert. Komáromy is 40.000-et. A harmadik szövetséges, Szentiványi (ez is és Bárczay is, Buttykay és Ragályi is protestáns, Várkonyi és Zmaich vallását nem ismerem) 1839-ben tízezret nyert és ezzel választatta meg magát követnek (!)." (És ezek az emberek majdnem felrobbannak a felháborodástól és az egyházi vagyon elkobzását követelik azért, mert a veszprémi püspök is merészelt pénzt áldozni a választásra. Pedig hiába áldozta, mert ők még többet áldoztak ebben a kerületben is.) „Most ismét 20.000 forintot nyert. Csernovics több mint 70.000 forintot veszített s követi tisztéről is kénytelen volt lemondani."

„A titkosrendőrségnek e jelentése a király elé kerülvén, Ferdinánd 1844. március 14-én kéziratot bocsátott ki (Pedig állítólag „hülye" volt. Vagy talán éppen ez bizonyítja, hogy hülye volt?) és felszólítá a minisztert, hogy boldogult atyjának, Ferenc császárnak, 1833. március 14-i rendelkezését a hazárdjáték ügyében szigorúan tartsák meg és figyeljék a játékosokat."

Rendelet tehát volt már előbb is, csak nem tartották meg. (Bizonyára hazafiságból az egyik részről, és a túlságos önkényuralom miatt a másik részről.) Azok nem tartották meg a törvényt, akik úgyszólván állandóan annak hangoztatásából éltek, hogy Bécs nem tartja tiszteletben a magyar törvényeket, és hogy ez milyen nagy disznóság és mennyire bosszúért kiált

az égbe és hogy ez mennyire feljogosít minden magyart, sőt mennyire egyenesen kötelességévé teszi, hogy fegyverrel védje a nemzet jogait még akkor is, ha az Aranybulla e hajdani rendelkezését az országgyűlés azóta már rég hatálytalanította.

Az is érdekes, hogy azt a királyt, aki a mi túl okos, de azért hazárdjátékot űző „hazafias" követeinket ennyire aggódó lelkiismeretességgel igyekezett a vagyoni és erkölcsi romlástól megóvni, nálunk egyszerűen csak mint „hülyét" kezelték és kezelik még ma is. Először nem is hülyének, hanem sátánnak gondolták, mikor pedig kénytelenek voltak meggyőződni róla, hogy nem sátán, hanem százszorta jobb, mint ők, akkor egyszerűen azt állapították meg róla, hogy nem sátán, csak hülye (de az ő szemükben természetesen sokkal többet ért egy okos sátán, mint egy ártatlan hülye). Petőfi is így csinált vele abban a kivételesen világos pillanatában, mikor nem akarta felakasztani. (Utána meg is bánta ezt a világos pillanatát, mert ezt a megértő verset, mint elhibázottat, később kihagyta versei gyűjteményéből.

Láthatjuk ezen esetből még azt is, hogy ebben a korban, mely csak úgy visszhangzik a „szabadság" utáni hisztérikus kiabálásoktól, éppen az volt a legnagyobb bajunk, hogy túlságosan is nagy volt a szabadságunk. Nem szabadság, hanem fegyelem után kellett volna akkor itt kiabálnunk. Ez lett volna a helyes hazafiság. Hiszen látjuk, hogy 1834-ben I. Ferenc császár (az első „hülye") eltiltja a hazárdjátékot, aztán fia, V. Ferdinánd (a második és „fő hülye") újra eltiltja. De azért vígan folyik előtte is, utána is, mégpedig éppen az uralkodóház leghangosabb ellenségei részéről.

Ugyancsak kapóra jöhetett volna Bécsnek, hogy e címen ártalmatlanokká tegye őket s így megszabadulhasson tőlük. Tud is róluk mindent, figyelmezteti is őket. Tudja még azt is, hol kártyáznak, kik és kivel, ki veszít és ki nyer, és ki-ki mennyit. Mégse mernek ellenük semmit se tenni, mert félnek a szájuktól és a népszerűségüktől. Nekünk azonban nem szégyenünk-e, hogy nálunk éppen ezek az emberek voltak a népszerű emberek, ők voltak a hangadók, nekik volt legnagyobb tekintélyük, csak azért, mert szájuk nekik volt a legnagyobb, és mert az uralkodóháznak ők voltak a legnagyobb ellenségei?

Így aztán nem is csodálkozhatunk, ha velünk együtt a kérdés befejezéseként még Takáts is, mint magától értetődőt, ezt írja: „Mondanunk sem kell, hogy e rendeletnek nem sok eredménye lett. A játék tovább folyt. Május 22-én a rendőrség jelenti, hogy Bónis kénytelen távozni az országgyűlésről (szabolcsi követ volt). Évi ötezer forintnyi jövedelme van (igen nagy vagyon jele volt ez akkor) és ugyanannyi a pozsonyi adósságának a kamata. Birtokának jó részét már előbb el kellett adnia. Romlásának oka a kártyajáték." (Meg majd látni fogjuk: az alkoholizmus is.)

Pedig micsoda nagy hazafi volt éppen ez a Bónis és milyen büszke volt rá, hogy ő annak a Bónisnak az ivadéka, aki mint Bécsnek a legnagyobb gyűlölője, a Wesselényi-összeesküvés egyetlen köznemes és kálvinista áldozata és hogy éppen abban a Pozsonyban ontotta vérét, állítólag a hazáért, ahol méltó utóda anyagi romlását okozó kártyacsatáit vívta, természetesen szintén a hazáért. Ez is dicsőség volt akkor, mert hiszen azok a kártyacsaták is a bécsi kormány rendeletei semmibevevésével folytak, csak azért is. Látni fogjuk majd azt is, hogy Bónis ezen anyagi tönkremenetele egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy a hamarosan utána következő negyvennyolcas szabadságharcnak is egyik főszereplője ne legyen. Látni fogjuk azt is, hogy ő ráadásul negyvennyolcnak már aránylag a jellemesebb és rokonszenvesebb szereplői közé tartozik. Meg kell állapítanunk, hogy nagyon kiváló hazafiak lehettek azok a negyvennyolcasok. Nem hiába volt rá Petőfi is annyira büszke, hogy ő is közibük tartozott.

Mikor Urayt, Szatmár megye kormánypárti követét a jurátusok oly gyalázatosan inzultálták, az országgyűlési rendőrség éppen ennek a Bónis Sámuelnek László nevű jurátusát tartotta a „legmerészebbnek", aki „minden tüntetésben részt vesz", sőt főszereplő volt egy másik macskazene rendezésében is, mikor a fellovalt ifjak az éjszaka csöndjét majdnem egy fél órán keresztül átváltoztatták fülsiketítő hangzavarrá gyermekszereplőkkel, trombitákkal, sí-

pokkal és füttyökkel, s azonkívül kutyaugatás és macskanyávogás utánzásával. Mire idáig fajult a dolog, a rendőrség jelentése szerint a többi ellenzéki képviselő eltávozott a helyszínről, azonban „Klauzál, Bónis, Kárász és Justh követek" ekkor is az ifjak közt maradtak s „a vad csordának buzdítói valának".

Mint legfiatalabbak, természetesen az országgyűlési ifjak voltak a leglelkesebb „hazafiak". Ők még a követeken is túltettek. De hogy az ő hazafiságuk is milyen természetű volt, azt kártyázásaikon és macskazenéiken kívül még abból is láthatjuk, hogy 1844. augusztus 18-án a pozsonyi városi elöljáróság és polgárság külön küldöttséget menesztett a nádorhoz, hogy védje meg őket e „hazafias" ifjúság nappali és különösen éjszakai garázdálkodásai ellen, hogy végre már nyugalmat élvezhessen tőlük a városi polgárság. De ezenkívül még magához a királyhoz is kérvényt adtak be ez ügyben. Azért esedeztek benne, hogy helyezzék a jurátusokat is a helyi hatóságok hatásköre alá.

E kérésből megtudhatjuk tehát, hogy a nemzeti elnyomás e korában nemcsak maguk a követek, hanem még a jurátusaik is ki voltak véve a város hatásköre alól, tehát ellenük Pozsony magisztrátusa és hajdúi fel se léphettek. Ekkora volt nálunk a szabadság már negyvennyolc előtt! De hát miért kellett akkor utána már négy év múlva fegyvert ragadni a „szabadságért"?

Jellemző, hogy Takáts mindezt az országgyűlési rendőrség rosszindulatának tulajdonítja csupán. Szerinte a pozsonyi polgárságot is csak a rendőrség lovalta fel arra, hogy az ifjúság ellen panasszal éljen. Mert hát a rendőrség természetesen egyedül csak azért haragudott erre a derék ifjúságra, mert teljes egészében a hazafias ellenzék mellett volt.

Hogy mennyire nem tárgyilagos ez a megokolás, mutatja a pozsonyiak kérvényének hangja. Ez ugyanis csak úgy ordítja azt, hogy a kérvényezők kívánsága a legőszintébb meggyőződésből fakad. A nádornak küldöttség által átadott kérvényükben ugyanis „janicsárhordának" nevezik a pozsonyiak ezt a „hazafias" magyar ifjúságot, s mint ilyennek, kérik megrendszabályozását.

A királyhoz küldött kérvényben pedig „az emberi társadalomnak e söpredékéről" (diese Auswürfe der menschlichen Gesellschaft) beszélnek és minden emberi érzést felháborítónak mondják, hogy ezek a dühöngők más művelt és békés emberek között szabadlábon járhatnak (so empört es doch jedes menschliche Gemüth solche wütherische auf freien Fuss unter anderen gebildeten und friedlichen Menschen herumwandeln zu sehen). Ilyen kifejezéseket nem azok szoktak használni, akik nem tulajdon meggyőződésből, hanem csak kénytelen-kelletlen, mások beugratására mennek bele a panaszba.

A kérvények hangja bőségesen bizonyítja, mennyire torkig voltak már a pozsonyi polgárok ezekkel a „hazafias" jurátusokkal. De az is jól látszik, hogy Takáts se meggyőződésből, hanem csak a magyar „hazafias" közszellem iránti hízelgésből próbálja védeni ezeket az ifjakat, mert máskor ő is, mint tényről ír az országgyűlési ifjúság tűrhetetlen, féktelen viselkedéséről.

Jellemzően mutatja a helyzetet s ugyancsak meggyőzően bizonyítja azt is, mennyire nem elnyomás, hanem éppen ellenkezőleg, túlságos szabadosság volt akkor a mi bajunk, hogy se a nádorhoz, se a királyhoz küldött folyamodványnak nem volt egyáltalán semmi foganatja. Az országgyűlési ifjúságot ezután se helyezték a Pozsony városi hatóság hatásköre alá. Ha tehát csakugyan csak a rendőrség lovalta volna bele a panasztevésbe a pozsonyi városi hatóságokat, akkor igazán felesleges volt belelovalni, mert akkora hatalma már nem volt ennek a rendőrségnek ezekkel a magyar ifjakkal szemben, hogy elég befolyása lett volna ahhoz is, hogy teljesíttesse is azt, amit az ő lovalására kértek.

Sőt, mikor utána (szintén 1844-ben) egy nagy véres verekedés is volt a jurátusok és a pozsonyi polgárság, sőt a katonaság között, s emiatt több ifjat bezártak, „társaik a megyeházára rontottak, az ajtókat betörték és a fogoly jurátusokat kiszabadították. (Miért nem lehetett ilyesmit például a népi demokrácia rabjaival és börtöneivel megtenni?) Másnap Pozsony népe valósággal lázban volt. Az elkeseredett ifjúság bosszúért lihegett. A követek az országgyűlésen elégtételt követeltek.

Ekkor végül elrendelték, hogy az ifjúságnak tilos köszörült kardokkal, töltött pisztolyokkal, stilétes [tőrös] botokkal járni. A rendeletből láthatjuk, hogy eddig ilyen felszereléssel jártak ezek a hős ifjak. De láthatjuk a hatóságok félelmét is velük szemben. Most se merték tőlük eltiltani se a kardot, se a pisztolyt, hanem csak a köszörült kardot és a töltött pisztolyt. De vajon melyik rendőr merte az utcán ezeket az ifjakat megállítani, hogy mutassa a pisztolyát, töltött-e és mutassa a kardját, vajon köszörült-e? Hiszen ki voltak véve a rendőrség hatásköre alól.

A rendelet tehát már magában hordta kiadóinak félelmét és határozatlanságát, tehát eredménytelenségét is. Nem csoda hát, ha még Takáts is ezt adja tudtunkra: „A kívánt szigorú tilalmat ki is adták, de semmi hatással sem volt az ifjúságra". Később pedig, 1848 márciusában, magának az országgyűlési rendőrség fejének, Ferstlnek, is el kellett menekülnie Pozsonyból embereivel együtt, mert ekkor már egyenesen életéért kellett aggódnia.

Mivel Takáts kétségtelenül komoly történetíró, ezek után csak szinte pillanatnyi elmezavarával tudom megmagyarázni azt a félrevezetett magyar közvéleményt legyezgető, elképesztő állítását, hogy a „titkosrendőrség jelentéseiből tudjuk meg azt az alig ismert dolgot, hogy a Pragmatica Sanctio tárgyalásakor a várból 24 töltött ágyút irányítottak az ülésteremre. S ha a rendek a törvényjavaslatot el nem fogadják, összelövik az üléstermet".

Ezt az „alig ismert" történeti tényt a titkosrendőrség jelentette Bécsbe, mégpedig másfél száz évvel utána, hogy a dolog történt, s természetesen ekkor is csak olyan beállításban, hogy ezt 1848-ban, tehát jó száz évvel később, mint a dolog állítólag történt, egy bizonyos „hazafias" ellenzéki követ mondta beszélgetés közben egyik társának, vagyis, hogy az egész nem volt más, mint az illető izgatása, rágalmazása és történethamisítás. De hogy ezt a kijelentést egy tudós magyar történetíró komolyan is vegye s úgy beszéljen, mintha ez egy eddig tőlünk alig ismert történeti tény volna, az már mégis sok a jóból. Ez már elmezavar.

Ez a dolog Takáts és minden történetíró előtt azért volt eddig „alig ismert", mert nem igaz és semmi köze sincs a történelemhez. Semmi bizonyíték sincs mellette, lélektanilag pedig és az akkori viszonyok ismeretében egyenesen képtelenség. Honnan tudhatta az idejét kártyázással, mulatással vagy a legjobb esetben falusi gazdálkodással töltő vidéki követ, hogy másfél száz évvel előbb mi történt az országgyűlésen Pozsonyban? És melyik történetíró nem tudja, hogy történeti tényeket történetírók nem ilyen késői és nem ilyen megbízhatatlan forrásból szoktak meríteni?

Nem lenne az effajta állítás bizonyíték még akkor sem, ha nem ellenzéki követ mondta volna, akinek a kenyere volt, hogy ilyen, a „hazafias" érzés felkeltésére annyira alkalmas álhíreket terjesszen. Takáts ebből a titkosrendőri jelentésből legfeljebb azt tudhatta meg, hogy a Pragmatica Sanctio megszavazása után másfél száz évre egy pozsonyi országgyűlésen egy ellenzéki követ még ilyesmiket is beszélt, de nem azt, hogy akkor, mikor a Pragmatica Sanctio törvénybeiktatásáról tárgyaltak, valóban ágyúk meredtek a tárgyaló rendekre, és hogy csakugyan összeágyúzták volna az egész országgyűlést, ha a törvényjavaslatot meg nem szavazta volna, és hogy azok, akik valóban megszavazták, ágyúk torkába nézve és elsütésüktől rettegve mondták ki a sokat jelentő igent. S lám, Takáts Sándor, a magyar történetíró, történeti tény bizonyítékául (melyet eddig még szerinte is alig ismertünk) tekinti ezt a követi, talán éppen boros fővel folytatott társalgást! Az ember esze áll meg tőle, hogy még ez is lehetséges.

Olyan kevés kereszténység, olyan sok pogányság, oly túltengő önérzet s olyan vad, az észtől alig kormányzott szenvedélyek közepette, melyet a reformkor ellenzéke körében tapasztaltunk, nem csoda, hogy az országgyűlésen ekkor a párbajozás is mindennapos volt. Hogy az Egyház tiltotta, sőt kiközösítéssel sújtotta, az éppen nem számított, hiszen akkor ott egyenesen szégyellte s ezért titkolta az, aki az Egyházra még valamit adott. Még Széchenyi is nemegyszer párbajozott! Gondolhatjuk hát, mit csinálhatott akkor Wesselényi vagy Bónis Sámuel! De hát most se beszélek én, hanem lássuk ezt a dolgot is az effajta hazafiság iránt

annyira megértő s ezért a „hazafias” követek elleni ellenszenvvel bajosan gyanúsítható Takáts Sándor szövegezésében:

„A nemzeti ébredés korában (furcsa egy „ébredés”), azaz 1825-1848-ig, az országgyűléseken és azokon kívül is gyakran megesett, hogy a pártok éles szóval hánykódtak (milyen pompás stílus!). Olykor egy-egy bántó megjegyzés is el-elszállott. Mivel az ember a tövist talpában sem tűrheti, és mivel a szemében valót még kevésbé szenvedheti, a szóval való harc rendesen kihívással végződött. A patriótáknak nevezett ellenzékiek (Vajon ki nevezte őket patriótáknak? Bizonyára nem a kormánypártiak. Önmagát dicsérő jelzőkkel illetni azonban nem a nagy jellem szokta.) – akik között legjobbjainkat találjuk (Takáts tehát mégis ezekben találja meg a nagy jellemeket) – páratlan energiával folytatták a harcot a bécsi kormányt támogató konzervatívok ellen. Ez utóbbiaknak bizony sok szemrehányást, sok gúnyt kellett eltűrniük. Nemegyszer a nemzeti ügy mételyének, a nyögő magyar haza ellenségeinek nevezték őket”.

Látjuk tehát, hogy még Takáts Sándor is magától értetődőnek tartja annak megállapítását, hogy a támadók, a becsmérlők, a kihívók, a gúnyolódók, a párbajok okai nem a kormány (és a papok) pártján levők, hanem a „hazafias” ellenzékiek voltak. Gúnyolódni, másokat megszégyeníteni azonban nem Krisztus követői szoktak, annál kevésbé párbajra kihívni vagy viselkedésükkel másokat erre a szó szoros értelmében rákényszeríteni. E derék „patrióták” tehát nemcsak magukat illették megtisztelő jelzővel, hanem ugyanakkor ellenfeleiket is ellátták jelzőkkel, de természetesen gyalázókkal, ami ismét csak nagy „szerénységükre”, akarom mondani: elbizakodottságukra és összeférhetetlenségükre, a társadalmi békét lehetetlenné tevő, kihívó viselkedésükre mutat.

Látjuk, hogy ezt nem mi, hanem – nagy jóakarata ellenére – Takáts Sándor állapítja meg róluk. Még ő se mondja, nem is mondhatja, hogy a konzervatívok voltak a kötekedők, a tapintatlanok, a békebontók, az „arrogánsok” (láttuk, hogy ezt mégis egyenesen a papokra fogták rá a „patrióták”), a párbajt okozók. De még Takáts megjegyzéséből is sejthetjük, hogy hányszor, de hányszor emlegethették „a nyögő magyar hazát” ezek a külföldi pezsgőt ivó, naponta négyszer-ötször toalettet cserélő asszonyú és kártyán évi jövedelmük tízszeresét elverő, tehát túlságosan is jólétben tombolónak látszó, könnyelmű „patrióták”.

„Csöppnyire sem kell tehát azon csodálkoznunk, hogy sértő és sértett fél elegendő akadt. A párbajok tehát nem tartoztak a ritkaságok közé. Talán ezért találunk a pozsonyi országgyűléseken kitűnő vívómestereket, akik a kardforgatásra tanították a követeket. Ezért gyakorolta magát a céllövésben Wesselényi Miklóssal és Teleki Lászlóval együtt egy csomó országgyűlési követ. A titkosrendőrség jelentése szerint a legfélelmesebb fegyverforgatók és párbajozók Teleki László és Waldstein János grófok voltak. Ne gondoljuk, hogy a párbajokat holmi durva személyeskedések idézték elő. A jelzett országgyűléseken ilyesmi nemigen esett meg. Rendesen olyan csekélység miatt hívták ki egymást a felek, amit sértésnek alig vehetünk.”

Például az 1847/48-as országgyűlésen csak azért lett párbaj, mert mikor az egyik követ beszédére valaki azt a megjegyzést tette, hogy jól beszél, egy másik odakiáltotta, hogy nem jól beszél. Erre az előbbi az utóbbit kihívta párbajra. Mikor erre a kihívott megölelte a kihívóját „édes Ferkóm, hiszen nem akartalak én téged bántani” szavakkal, az illető azt kívánta tőle, hogy az országgyűlés színe előtt is kérjen tőle bocsánatot, s mivel az erre már – érthető módon – nem volt hajlandó, mégiscsak párbaj lett a dologból. De ugyanekkor ennek a követnek, aki azonos volt a mi „hazafias” Bónis Samunkkal, és aki ebben az esetben nem a bűnös fél volt, volt még egy másik párbaja is, melyben viszont ő volt a kihívó.

Pécsy Ferenc, Pest megye egyik követe, ellenzékinek indult, de később a kormánypárthoz szegődött. Erre Balogh János, barsi követ, a reformkor egyik legveszedelmesebb, de éppen ezért legnépszerűbb „patriótája”, nyílt ülésen „huncutnak” nevezte. A konzervatívok hozzá lévén szokva a „hazafiak” piszkolódásaihoz és egyébként is alázatosabb természetűek lévén, mert hiszen köztük több vallásos ember is volt, Pécsy se vette tudomásul a sértő jelzőt.

Erre a követek egy része (könnyű kitalálni, hogy melyik része) kijelentette, hogy ezek után Pécsyvel együtt nem hajlandó az országgyűlésen részt venni, azaz más szóval rákényszerítette arra, hogy sértőjét kihívja, azaz párbajozzék.

Pécsy (nem tudom, vallásosságból-e, vagy azért, mert haladó s ezért a párbajt elítélő ember volt, vagy csak gyávaságból) még mindig el akarta kerülni a párbajt és a másik híres patriótát, felsőbüki Nagy Pált kérte fel kettejük közt a közvetítésre. A nagy hazafi a kérést a leghatározottabban visszautasította. Balogh pedig kérkedve jelentette ki a nyilvánosság előtt, hogy az ügyet párbaj nélkül nem lehet elintézni, de a párbajra kihívónak Pécsynek kell lennie. Pécsy kénytelen volt kihívni s a párbaj vége Balogh megsebesülése lett, de az ebcsont – természetesen – behegedt: a sebesülés könnyű volt. Ez 1834 januárjában volt.

Februárban azonban már megint azt jelenti a titkosrendőrség, hogy Balogh és Pécsy között újabb viszály van folyamatban (képzelhetjük, kitől indult ki!) s újabb párbaj készül köztük. Ugyanekkor Baloghnak, e legkiválóbb „hazafinak" Majtényi Lászlóval, egy másik követtel is volt párbaja. „A párbaj Magyarországon – jelenti a titkosrendőrség – kezd általánossá lenni. A legkisebb megbántást vagy sértést párbajjal intézik el." De kérdem: lehetett-e ezekkel a „hazafiakkal" a papság jóban, még ha annyira akart is volna, pedig ha mégis jóban lett volna velük, nem a keresztény elveket árulta volna-e el?

1834 őszén újra Bónis Sámuelnek volt pisztolypárbaja Horváth, Ung megyei követtel. 1844. február 28-án megint Bónis Samu mérkőzött. Most Kállayval. Mindkettő megsebesült, mindkettő „hazafi" volt. Láthatjuk tehát, hogy ezek nemcsak az „árulókkal", hanem egymás között is veszekedtek.

1848 januárjában Vay Dánielnek, aki kálvinista is volt, meg hazafi is, kellett volna párbajoznia. El is fogadta a kihívást, de ifjú feleségének rábeszélésére az utolsó pillanatban mégis inkább otthagyta az országgyűlést és megszökött Pozsonyból.

Teleki László és Batthyány Lajos, a főrendű hazafiak vezérei, a titkosrendőrség jelentése szerint igen haragudtak Vayra, hogy az ellenzéket ilyen szégyenbe hozta. Nagy szégyenében még Dániel apja, az öreg Vay is, szabadságot kért és hazautazott az országgyűlésről. Az ugyanis akkor egy hazafinak se jutott eszébe, hogy a haza szolgálata még az ember önérzeténél is előbbre való, tehát emiatt nem lehetett volna szabad otthagyni az országgyűlést, azaz lemondani a haza szolgálatáról. Vagy talán ezek a „hazafiak" úgyis tudták, hogy nem a hazát szolgálják?

Ugyanezen év ugyanezen hónapjában (28-án) Csuzy Pál, zalai követ („Erzradikaler und grosser Hazardspieler", azaz főradikális és hazárdjátékos, mondta róla a rendőri jelentés) párbajozik Mocsonyi Péter torontáli követtel. Csuzy megsebesül. Azért „kellett" párbajozniuk, mert farsang lévén, bálban voltak s mikor Mocsonyi véletlenül Csuzy útjába került, ez nyersen akarta elküldeni az útból. (Jellemző eme „Erzradikaler" bajtársi viselkedésére, hogy szerénységről ne is szóljunk.)

Ugyanez év februárjában megint két országgyűlési párbaj is volt: most Szemere és Lónyay között (mindketten kálvinisták, de Csuzy is az volt), és persze a szintén kálvinista és e tekintetben oly feltűnően „keveset" szereplő Bónis Samu és Fiath között. Mivel azonban negyvennyolc szökőév volt s így február egy nappal tovább tartott, a „hazafiak", kihasználva a jó alkalmat, még 29-én is rendeztek egy harmadik párbajt, mégpedig olyant, mely halállal végződött. Az öreg (58 éves) Okolicsányi János szúrta le Lipthay Imrét. Erre (jellemző!) a segédek is, meg az orvos is megszöktek.

„Ha ez a párbajozás – írja a titkosrendőrség – tovább is így tart, az országgyűlés gladiátorok társaságává süllyed." Hát bizony, meg kell hagyni, hogy igen nagy szeretet uralkodhatott ez időben a nemzet állítólag annyira buzgó képviselői között! Azt szavalták, annyira kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmeznünk miatta, de a gyakorlatban nem is az apagyilkosokat, hanem egész csekélységekért a „hazafiakat" gyilkolták a „hazafiak". Pedig hát utána még áprilisban is s ráadásul elsején is volt egy párbaj, melyben nem követ követtel, hanem egy követ egy újságíróval ütközött meg. Az újságíró Andorffy volt, a követ pedig megint a nagy „hazafi", Bónis Samu bátyánk!

De a főrendi ellenzék vezére, Batthyány Lajos is párbajt vívott ez időben Prónay báróval (megint protestáns), melyben mindketten megsebesültek, de mindketten jelentéktelenül. Ez esetben azért került párbajra sor, mert Prónay tegnapelőtt az ülésen néhány szót szólt Batthyányhoz, amire Batthyány idegesen, tehát sértően azt válaszolta neki: „nincs jogod engem megszólítani! Várnod kell, míg én szólítalak meg!"

Meg kell hagynunk, hogy Batthyány gőgje igazán az egeket verdeste. Nem csodálkozhatunk rajta, ha Prónay azt gondolta, hogy ezt már mégse tűrheti. (Pedig hát itt a sértő volt katolikus és a megsértett a protestáns. De hát milyen katolikus volt ez a gőgös Batthyány?) Bűnösnek lehet hát ezek után tartani Bécset, ha ilyen hazafiakkal ő se tudott megférni? S ha ilyen emberek elégedetlenkedtek Béccsel, szükségképpen fel kell-e tennünk, hogy tárgyilagos okuk is volt rá? Vajon ha az a Bécs maga az égből leszállt ártatlan angyal lett volna, nem kötöttek volna-e bele még akkor is ezek az emberek, kivált mikor ez a belekötés még a „hazafi" díszes jelzőjét is megszerezte ezeknek a kielégíthetetlen dicsszomjú embereknek?

Batthyány olimpuszi gőgjét és leckéztetéseit hűségesen, sőt talán még az uráét is felülmúló dölyffel követte felesége, a Petőfi által megénekelt honleány is. Ő meg például Vay Dánielné látogatását utasította vissza, mikor férje a párbaj elől megszökött. (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 592. o.)

Még a Batthyány házasparon is túltett azonban Wesselényi, akinek hittestvérei „a legmagyarabb magyar" jelzőt adományozták a katolikus „legnagyobb magyar" mintájára és ellensúlyozásaként. Ez a Wesselényi, mikor 1834-ben az erdélyi országgyűlésen elnöklő báró Nopcsa Eleknek, az egyik legrégibb erdélyi nemesi család sarjának ilyeneket kiabált oda: „Dass – mondja a titkosrendőri jelentés – ich die maliciösen und niedrigen Ausdrücke dieses verworfenen Wesselényi unständig erachte hier nieder zu schreiben" („Hogy én ennek a visszautasított Wesselényinek gonoszkodó és aljas kifejezéseit itt alacsonynak tartom leírni."). Erre az elnök Nopcsa testvére párbajra hívta ki, Wesselényi már az eszelősség határait súroló gőgjében ezt válaszolta neki: „Az én életem a hazáé s nem az Öné!"

Igazi keresztényi válasz lett volna ez, ha ez lett volna az oka, hogy Wesselényi nem párbajozott. De, sajnos, kijelentése ellenére mégis párbajozott s hetvenkedő szájaskodása éppen eléggé mutatja, hogy nem kereszténység, se nem hazafiasság, hanem csak a megalománia mondatta ezt vele.

„Tőlem és pártomtól függ a jövő és a haza védelme az osztrák kormány törvénytelen támadásaival szemben (milyen szerény!). Én a haza támasza vagyok (ne mondja!), Ön pedig csak Nopcsa főispán, aki méltatlan arra, hogy szemem elé kerüljön. Még kevésbé méltó arra, hogy Önnek kiálljak. A kihívást nem fogadom el! Ne merje magát előttem mutatni! Az Ön életével keveset veszít az állam." (De természetesen Wesselényi életével mérhetetlent.)

Ilyen volt tehát a reformkor hazafiassága és ilyenek a reformkor hazafiai. Aki ismeri az Egyház tanait és ismeri a keresztény szellemet, annak nem kell magyaráznunk, hogy ilyen hazafiság és ilyen hazafiak oldalán nem állhatott se az Egyház, se a papság. Ez a hazafiság nemcsak hazafiság volt (ha ugyan egyáltalán az volt; egyébként később majd ezt is megvizsgáljuk és megállapítjuk, hogy nem volt az), hanem egyúttal forradalom is, mégpedig kereszténytelen, vallástalan, gyűlölködő, a tisztátalan emberi szenvedélyeket féktelenül szabadjukra engedő s a társadalmi békét lehetetlenné tevő forradalom, mely minden porcikájában merő ellentéte volt annak, amit a kereszténység hirdet és képvisel.

Ez a hazafiság csak azért lehetett nálunk olyan népszerű, mert ez időben a kereszténység a közéletben és a közvéleményben oly szomorúan keveset számított s azért maradhatott népszerű egész napjainkig, mert ma meg már, mikor a kereszténység már mégis valamivel többet számít, mint akkor, ennek a furcsa forradalmi hazafiságnak ezt a nemkívánatos tulajdonságát egyszerűen elhallgatják.

Negyvennyolcnak ezt az oldalát szívesen hagytuk volna mi is továbbra is elleplezve, mert hiszen ma már nem veszedelmes, mert a múlté. Nem tehettük azonban azért, mert akik kissé alaposabban is foglalkoznak vele, maguktól is észreveszik a papság akkori „hazafiat-

lan" viselkedését, s ha magát a mozgalmat jónak gondolják, kénytelenek megbotránkozni rajta, mert kénytelenek azt hinni, hogy nem a „hazafiakban", hanem a papságban volt a hiba. Pedig dehogy. A papok, mint ez illik is és mint természetes is (ha a vallás maga jó és tiszteletreméltó dolog), akkor is sikerrel fel tudják venni a versenyt a hazafiakkal, ha ők egy vallásilag dekadens kor főpapjai és ha ugyanezt a kort viszont nemzeti szempontból a legfényesebbnek tartjuk is ezeréves történelmünkben.

Láttuk, hogy ezek a „hazafiak" azzal vádolták a velük nem rokonszenvező papságot, hogy uralomra tör; még mindig uralkodni akar; hogy nem akarja észrevenni az idők haladását, hanem hajdani kiváltságához és egyeduralmához körömszakadtáig ragaszkodik. Pedig hát – mondják feléje – Krisztust szolgálni jött, nem pedig magát szolgáltatni, tehát papjainak is ez lenne a hivatása.

Ne feledjük, hogy a bolsevizmusnak egyedüli és állandóan ismételt érve is ez volt a főpapság ellen, mikor eszméinek ellene szegült. A kommunizmus is azzal vádolta, hogy elvett földjeit és vele összekötött hatalmát sírja vissza; ezért nem tud beilleszkedni az új világba. S ezt az érvet még ekkor is sokan elhitték, pedig a kommunizmus alatt a főpapság feje az a Mindszenty volt, aki a hét egyik napján (hétfőn, régebben azonban a hét két napján) nem is evett, ágyba sose feküdt, hanem csak a földön csinált magának ő maga fekhelyet, s noha tele volt már miatta reumával, mégsem engedett télen a szobájában befűteni (pedig a szegények, akik próbálták, azt tartják, hogy a hideg szoba még az éhező gyomornál is nagyobb szenvedés).

Tehát még ez a Mindszenty is „a földjeit" siratta vissza, ezért volt ellensége az új világnak, nem pedig azért, mert az a rendszer, melybe nem akart beleilleszkedni, templomokat rombolt le (Szent Gellért-hegyi sziklatemplom, Regnum Marianum temploma), szerzeteseket hurcolt el éjszaka, eltörölte az összes katolikus iskolát és féktelen terrorjával még a legvallásosabb szülőket is vissza tudta riasztani attól, hogy gyermekeik számára az egyébként természetesen teljesen szabad hitoktatást kérjék, sőt, hogy gyermekeiket akár csak meg is kereszteltethessék. De az emberiség olyan vak, hogy még ekkor is sokan akadtak, akik szentül elhitték, hogy nem a hívek, még csak nem is a papság, hanem csak a főpapság dacol ezzel az állammal, de ez is csak azért, mert noha az állam most is a legteljesebb szabadságot biztosítja a vallás részére, neki csak a földjei és uralma a fontos.

Pedig a reformkorban is olyan messze volt már a papság az uralkodástól és annyira beletörődött már abba, hogy ő nemcsak nem uralkodik, hanem neki még annak is örülnie kell, ha békén hagyják, hogy e kor titkosrendőri jelentéseiből azt is megtudhatjuk, hogy mikor Pozsonyban az országgyűlés alatt 1840 januárjában meghalt Bánffy László „hazafi", a kormánynak s vele az Egyháznak egyik leghevesebb ellenfele, aki, mivel míg élt, állandóan jártkelt az országban izgatni, a „vándor patrióta" nevet kapta, kálvinista létére olyan temetést kapott a katolikus (s ráadásul német) Pozsonyban, hogy olyant „az egykorúak feljegyzése szerint alig látott az ország". (Ez a híres „hazafias" temetés január 23-án déli egy órakor volt.)

Az ellenzék persze gőgből is, hazafiságból is, kérkedésből is kitett magáért ezzel a fényes temetéssel. A papok pedig, az állítólag akkor még annyira hatalmas, gőgös és uralomra vágyó papok, azok a papok, akik állítólag annyira szeretik mutatni a hatalmukat, annyira nem alkalmazkodnak senkihez és annyira tudják gyűlölni a maguk és az Egyház ellenségeit, nemcsak tartózkodóan nem viselkedtek (pedig kötelességük lett volna, mert hiszen Bánffy kálvinista volt s így nekik semmi közük se volt a koporsójához), hanem – amit, mint eretnekkel, nem is lett volna szabad megtenniük, ha nem lettek volna elfajultak és megtartották volna az Egyház törvényeit (csak merték volna megtartani!) – egyenesen minden erejükkel hozzájárultak ahhoz a nagy és tüntető pompa kifejtéséhez, mely azt a hazafiságot ünnepelte, melynek annyira kihívóan egyházellenes éle volt. Ennyire kedvében akart járni a papság ennek a hatalmas és őket annyira gyűlölő ellenzéknek s a tőle képviselt „hazafias" szellemnek.

Ez a papság bizonyára azzal nyugtatta meg vallásos lelkiismeretét, hogy legalább a halott hazafit megtisztelheti még akkor is, ha az élőnek a hazafisága egyházellenes volt. Mondom,

még vétkezett is miatta a papság, mert katolikusnak még halálában se szabad az eretnekkel közösséget vállalnia, nehogy ezzel megtévessze azokat az élőket, akik a temetésen részt vesznek. De hát az akkori, a jozefinizmus szellemétől megmételyezett papság nem volt annyira katolikus, mint kötelessége lett volna. De főképpen annyira nem volt uralomra vágyó és hatalmára féltékeny, hogy noha akkor még nem is volt Pozsonyban kálvinista templom (lutheránus volt), mégis a temetés alatt a város összes harangja zúgott. „Az út két oldalán (Takáts: Emlékezzünk eleinkről, 427. o.) a katolikus iskolák és a lutheránus iskola mind a kétezer növendéke sorfalat állt." Eszerint tehát még iskolai szünetet is adtak, a tanulókat kivezényelték az utcára s kivonultak a város szerzetes- és apácaiskoláinak tanárai, tanítói és növendékei is. (Hiszen nélkülük alig lézengett volna ott valaki. Pedig hát ki látott már „demonstrációt" tömeg nélkül?)

Nemcsak a papi uralomvágynak nem láthatjuk itt semmi nyomát, hanem még a katolikus önérzetnek se. Sőt még a katolikus tanokhoz való ragaszkodásnak se, mert a katolikus elvek a sorfalállást megengednék ugyan (ezt is csak akkor, ha a halott valóban csak hazafi lett volna, nem pedig ugyanakkor az Egyház ellen is harcoló matador, sőt, ha az is volt, akkor katolikus ember már hazafinak se tarthatja), de a kiharangozást, mint kálvinistának, már semmiképpen sem. Olyan papság volt tehát a reformkor uralomvággyal vádolt papsága még a németajkú Pozsonyban is, hogy csak azért, hogy bele ne köthessenek és hogy békén hagyják, szinte hízelgett nemcsak a maga, hanem még az Egyház ellenfelének is, mely őt léptennyomon rágalmazta.

Ámde éppen ez a túl nagy szerénység, alsóbbrendűségi érzés és félelem volt a baj tulajdonképpeni oka. A kíméletlen, erőszakos, túlságosan is öntudatos, ereje tudatában lévő és machiavellisztikus eszközökkel dolgozó ellenség észrevette ezt a félénkséget, gyöngeségnek vette (az is volt!), s csak kedvet kapott tőle a papság rágalmazására, állítólagos uralomvágya, hatalomféltése elleni lázításra, azt a látszatot keltve, mintha a papság és a „hazafias" ellenzék közti ellentétnek valóban csak ez lenne az oka, nem pedig ennek a „hazafiságnak" egyházellenessége, sőt pogánysága.

Nemcsak a reformkor, hanem maga a szabadságharc is egyházellenes volt

A reformkor egyházellenességének bizonyításával tulajdonképpen már negyvennyolc egyházellenességét is bebizonyítottuk, hiszen a reformkor ellenzékének szelleme azonos negyvennyolc szellemével, sőt a szereplő személyek is majdnem ugyanazok. A különbség csak az, hogy azok, akik a reformkorban még ellenzékiek voltak és Bécs és a konzervatívok kezében lévő hatalom ellen küzdöttek, negyvennyolcban már a hatalom birtokába jutottak s az ország ügyeinek intézőivé váltak, mert ekkor már ők rendelkeztek az ország erőivel.

Világos, hogy az a mozgalom, mely egyházellenes volt akkor, mikor még csak a hatalomért küzdött, nem vált egyszerre egyháziassá, sőt még csak kevésbé egyházellenessé se akkor, mikor uralomra jutott. Éppen ellenkezőleg. Ilyenkor minden mozgalom még egyházellenesebb szokott lenni, mert most már, hogy a hatalom birtokába jutott, nem kénytelen annyira tekintetbe venni az Egyház és a papság mögött álló tömegeket, mint akkor, mikor még célját nem érte el. Ezért kellett annak a veszprémi püspöknek (Zichy Domonkosnak), aki a reformkorban még „izgatni" is merészelt a „hazafias" ellenzék jelöltje ellen, a szabadságharc kitörésével nemcsak elhallgatnia, hanem még székhelyéről és az országból is elmenekülnie s azért akasztottak ekkor már hazaárulási pert is a nyakába és kobozták el a vagyonát is ezért a hajdani „izgatásért".

Láttuk már, hogy még az érzelmileg és külsőségekben katolikus és a negyvennyolcas eszmevilágot és eljárásmódot már évekkel előbb megtagadó, sőt az országra veszedelmet hozónak bélyegző Széchenyi István is mennyire nem nevezhető se szavaiban, se tetteiben igazi katolikusnak. Láttuk, hogy még az a Deák Ferenc se volt még olyan katolikus se, mint Széchenyi, aki akkorra, mire negyvennyolc kitört, szintén észre tért. (Valószínű, hogy az említett választási harc, melyben pártja oly nemtelen eszközökkel dolgozott, nyitotta ki legelőször a szemét s láttatta be vele, hogy értékesebb embernek nem lehet ebben a táborban a helye.)

Fiatalabb korában (tehát a reformkorban, még Deák gondolkodása is teljesen egyházellenes volt, de azért negyvennyolc után, mikor régebbi elvbarátaival szakított) se lett sose katolikus gondolkodásúvá. Éppen csak egyházellenessége csökkent az idő haladtával. Veleszületett becsületérzése, családi hagyományai s különösen nagyon vallásos nővére, Osterhueberné Deák Klára befolyása, aki tulajdonképpen nevelőanyja volt és akit rendkívül szeretett, nem engedte ugyan egyházgyűlölővé lenni, de azért a hiányzó pozitívumot, a meggyőződést, mindez nem tudta neki megadni és a hiányzó vallási műveltséget se tudta pótolni.

Mivel a kor is, melynek fia volt, amint távolodott a francia forradalom korától, úgy távolodott az egyházellenességtől is, Deák is ezt az utat járta. Élete utolsó beszéde, melyet az egyházpolitikai kérdésekben mondott, már annyira nem volt egyházellenes, hogy régi, a korral egyáltalán nem haladó elvbarátai körében egyenesen kiábrándulást okozott. Meg is gyónt a halálos ágyán, de hogy emiatt mentegetni tartotta magát szükségesnek s tettét azzal okolta meg, hogy nem az esze kívánja, hanem a szíve, világosan elárulta, hogy „a haza bölcse" vallásilag mennyire tudatlan volt s mennyire messze állt a bölcsességtől, s hogy vallásilag bizony csak jóakarat volt benne, de nem hozzáértés. Egy igazi katolikusnak ugyanis az esze kívánja, hogy legalább élete végén bűnbánatot tartson, nem pedig a szíve, vagy legalábbis az esze még a szívénél is jobban kívánja. Annál inkább így van ez, minél nagyobb az az ész.

De hát mit is várhatnánk mást attól a szegény Deák Ferenctől, akit Rónai Jácint, a szabadságharc egyik pap pártolója készített el az utolsó útra? Erre a célra ugyanis Deák őt hívta a halálos ágyához. Ha Deák nála jobb vagy alkalmasabb papot erre a szerepre nem ismert, nem is csodálkozom rajta, hogy addig, míg nem kopogtatott nála a halál, nem szokott gyónni.

Hogy legalább halála előtt mégis meggyónt, mutatja, milyen nagy volt a hite és milyen nagy a jóakarata. Miden részvétünk iránta, hogy ő csak Rónai Jácint-féle papokat ismert.

Deák állítólag Vörösmarty fiának, Bélának, ez utolsó, de egyúttal – legalábbis felnőttkora óta első – gyónása elvégzése után mondta azt, hogy a szíve kívánta, nem pedig az esze. Ugyanekkor állítólag Vörösmarty Bélának (aki, úgy látszik, még olyan katolikus se volt, mint Deák) azt is mondta, hogy „templomba nem járt", és hogy „a vallásosság az érzésen alapszik" (Ferenczi Zoltán: Deák élete, III., 410. o.). Mivel azonban a katolikus ember éppen abban különbözik a más valláson lévőtől, hogy az ő vallásossága nem az érzésen, hanem az észen alapszik, sajnálattal meg kell állapítanunk, hogy még Deák Ferenc se volt katolikus, csak annak tartotta magát és csak szeretett volna az lenni.

Jellemző az is, hogy mikor Rónai Jácintot Deák Ferenc halálos ágyához hívták (az „ágyat" nem kell szó szerint érteni, mert nem ágyban, hanem karosszékben halt meg), az üzenték neki, hogy „feltűnés nélkül" (408. o.) látogassa meg a beteget. Az agglegény Deák környezete tehát szégyellte és titkolni igyekezett, hogy a beteg papot kért. Még feltűnőbb, hogy mikor benne volt a lapokban Deák meggyónása, Rónai szerint „senki sem akarta hinni", s tőle is, meg a Ferenc-rendi zárdától is (melynek közelében lakott és halt meg) sokan kérdezősködtek, hogy igaz-e? Ennyire köztudomású volt tehát, hogy Deák nem volt hívő ember. De hát akkor milyen hívő lehetett Batthyány, Perczel, Bem, Görgey, Wesselényi, Kossuth, Petőfi, mikor az utóbbi négy még katolikus se volt?

Úgy látszik, Ferenc József is vallástalannak tartotta Deákot, mert ő is meglepődött, mikor megtudta, hogy meggyónt. Magán Ferenc Józsefen is meglátszott a kor, melyben élt, s ezért ő se tartozott a legvallásosabb Habsburgok közé. (V. Ferdinánd azok közé tartozott. Ő kora ellenére is igen jámbor volt.) De persze még a legkevésbé vallásos Habsburg is sokkal különb e tekintetben, mint a legvallásosabb magyar „hazafi". Mivel Rónait éppen akkor hívták Deák halálos ágyához, mikor Ferenc József lányának, Mária Valériának adott órát és a király éppen akkor lépett be lányához „jó reggelt mondani", a király azok között volt, akik leghamarabb tudták meg a dolgot.

„Örvendek – mondta Rónainak –, hogy Deák a szentségek felvételére gondol." Mikor pedig másnap a várkertben Rónai véletlenül újra összetalálkozott a királlyal (mint láthatjuk, a királyi család ekkor nálunk (Budán) tartózkodott), annak első szava megint az volt hozzá, hogy meggyónt-e Deák, s mikor Rónai igenlően válaszolt, ezt felelte: „Szeretem, hogy elkészült. Segítse Isten!"

A Habsburg tehát, még akkor is, ha egyik legkevésbé katolikus tagja képviseli a családot, mint katolikushoz illik, az egész halálesetben azt tartotta a legfontosabbnak, hogy az, aki meghalt, elvégezte-e a gyónását. Láthatjuk belőle, milyen jó atyái voltak alattvalóiknak ezek a Habsburgok.

Már kevésbé jót jelent az, hogy a királyi család is ugyanazzal a méltatlan pappal taníttatta gyermekeit, akit Deák hívatott a halálos ágyához. Ennek azonban nem Ferenc József, nem is a Habsburgok, hanem Erzsébet királyné volt az oka, aki nem volt Habsburg. Persze ő is csak azért csinálta az egészet, hogy a magyar nemzet kedvében járjon. (Ha élt volna még a gyűlölt Zsófia, a magyar nemzetnek ez az állítólag ádáz ellensége, nem tehette volna.) Mária Valériának – szerencsére – még Rónai Jácint se tudott ártani, de annál többet Rudolfnak. Áldott is érte Erzsébet emléke minálunk. Természetesen nem azért, mert fia vallástalan és valóságos forradalmár lett, hanem azért, mert nemzetünket annyira szerette, hogy negyvennyolcas (s ennek megfelelő erkölcsű) papokat vitt a várba. Jutalmul – a Ferenc József-híddal ellentétben – az Erzsébet-híd nevét nem is cseréltük ki Szabadság-hídra, mint a Ferenc József-hidat.

De ha még Deák is csak ennyire volt katolikus, gondolhatjuk, milyen lehetett a többi, még nála is sokkal nagyobb „hazafi"! Láttuk már, mennyire vezér volt az egyházellenességben is Batthyány Lajos is feleségével, a honleánnyal egyetemben. Láttuk, hogy Ilona lányuk

még hitehagyott is lett. Elszomorító Batthyánynak még az a búcsúlevele is, melyet a siralomházból írt feleségének. Ez a levél akármelyik kommunistának is becsületére válna. Látható belőle az a példás házasélet, megható hitvesi szeretet és egyetértés, melyben feleségével élt, de jól látható az is, mennyire távol állt az egyébként nemes lelkű és tiszteletre méltó férfiú lelkétől a hit és vallás legkisebb nyoma is.

Még ebben a halál árnyékában írt utolsó levelében is hiába keresnénk a legkisebb utalást is rá, hogy vallás, Isten, másvilág is van a világon, vagy azt a vigasztaló gondolatot, hogy hűséges hitvesével találkozik még majd egyszer, a másvilágon. A negyvennyolcas miniszterelnöknek mindez még a siralomházban sem jutott eszébe. Az ő nevelése vagy önnevelése olyan vallástalan volt, hogy feleségétől nem a viszontlátásra búcsúzott.

„Szívemmel a Te képeddel, ajkaimon a Te neveddel halok meg!" – fejezi be feleségének írt „remek" búcsúlevelét. (Károlyi Árpád: Batthyány főbenjáró pere, I., 567. o.) Valóban remek a levél, de teljesen vallásnélküli. Batthyány számára, mint látjuk, felesége pótolta az Istent. Nem Isten neve volt utolsó perceiben ajkán, nem Isten képe a szívében, s hitetlensége oly erős volt, hogy még az imádott asszonnyal való még egyszeri találkozás vágya se tudta olyan „gyöngévé" tenni, hogy elhiggye, hogy van másvilág.

Batthyány is meggyónt a siralomházban, de ő a papot nem maga kérte, mint Deák, hanem a jóságos Habsburgok törvénye küldte hozzá. Sőt mikor a Habsburgok hadseregének tábori főpapja felkínálta magát neki erre a célra, azt felelte, hogy neki majd a felesége küld be papot. Nem a papot várta azonban, hanem azt a mérget, melyet a felesége küld majd neki általa. Akkor is fontosabb volt tehát számára a méreg, mint az üdvösség. Nem mérget kapott ugyan, hanem tőrt s azt is nem a pap, hanem a felesége csempészte be hozzá, de milyen gyónás lehetett az, melyet azzal a szándékkal végzett el, hogy öngyilkos lesz, de erről a lélekben már elkövetett bűnéről a gyónásban egy szót se szól?

Igaz, nem tudhatjuk, mit gyónt és mit nem, de az eredményből (mert a tőrrel valóban megsebesítette magát) látjuk, hogy a gyónásban vagy nem szólt öngyilkos szándékáról, vagy ha igen, utána a pap tiltó szavának nem engedelmeskedett, tehát vagy nem kapott feloldozást, vagy a feloldozás, mivel a bűnös szándékkal nem szakított, érvénytelen volt. Amit ugyanis Isten ránk mér, azt nekünk el kell tőle fogadnunk, még ha a gyalázatos halál is az.

Ha Batthyány meg volt róla győződve, hogy nem érdemli meg ezt a gyalázatos halált, annál nyugodtabban elfogadhatta volna, mert hiszen ez azt jelenti, hogy vértanú volt, vértanúhalált halni pedig nem gyalázat. Krisztus Urunk még az akasztófánál is gyalázatosabb halált halt és ő alázattal elfogadta mennyei apja kezéből.

Csányi László, a szabadságharc legeszményibbnek tartott jelleme viszont még a siralomházban Horatiust olvasgatva várta a halált. Látni fogjuk majd, hogy az aradi vértanúk egyike is így csinált. Igazán őszintén sajnálhatjuk őket, mert ilyen helyzetben kétségbeejtően rideg, vigasztalan olvasmány lehetett Horatius. De hát mit csinálhattak volna mást, mikor nekik nem volt Evangéliumuk?

A katolikus Bezerédi Istvánnak, a jobbágyok felszabadítása szelíd harcosának s a negyvennyolcas idők másik eszményinek tartott hősének s aki még a legvallásosabbak közé is tartozott negyvennyolcban, mert hiszen a szabadságharc véres, forradalmi részében már nem is vett részt, egyetlen imakönyve és vallásos olvasmánya volt az a protestáns Biblia, melyet neki, a katolikus embernek, az egyik protestáns egyházközség ajánlott fel megtiszteltetésül egyik, a saját egyháza ellen mondott országgyűlési beszédéért, melyet természetesen nem a katolikusok, hanem a protestánsok ünnepeltek, s mivel katolikus volt, aki elmondta, annál jobban ünnepeltek.

Bezerédi az ünneplést természetesen komolyan vette, sőt végtelen megtiszteltetésnek tartotta, s hogy bebizonyítsa, hogy ő „felekezeti" szempontok felett áll, de azért – a szó nemes értelmében – vallásos ember, ezt a megtiszteltetésül kapott Bibliát gyakran olvasgatta. Egész bizonyos, hogy szentül meg volt róla győződve, hogy még vallási téren is sokkal különb, mint a papok.

Hogy katolikus embernek csak az Egyháztól jóváhagyott Szentírást szabad olvasnia, és hogy az ő protestáns Bibliájából egyébként is hiányzik hat könyv, tehát nem is az igazi, teljes Biblia, azt persze a jó Bezerédi István nem is sejtette. De a dolognak ez a része nem is érdekelte, mert őt nem érdekelte az, mit mondanak a papok. Ő okosabbnak tartotta magát a papoknál még vallási téren is.

Maga Kossuth tudvalevőleg nem is volt katolikus. Görgey se és Petőfi se. De hogy ők se az Egyház iránt jóakaratú és megértő protestánsok voltak, hanem hitközönyösségük ellenére is minden porcikájukban felekezeti és a katolikus Egyház és papság iránt ellenséges érzületű emberek, egészen bizonyosnak vehetjük. Hogy lettek volna az Egyház iránt megértőek ők, mikor protestánsnak születtek s ennek megfelelő nevelésben részesültek, mikor még a katolikus Csányi László, Batthyány Lajos és Kázmér, sőt Bezerédi, Deák és Széchenyi se értettek egyet az Egyházzal?

De hogy ezen az akkor általános jellegű egyházellenességen túlmenően is katolikusellenesek és erősen protestáns felekezeti emberek voltak szabadságharcunk e nagyjai (noha ennek, ha logikusak lettek volna, nem pedig egyszerűen csak az Egyház elleni gyűlölet sarkallta volna őket, ellenkeznie kellett volna a negyvennyolcas szabadelvű elvekkel), azt láthatjuk onnan, hogy Görgey, noha a tiszta katolikus Prágából nősült, ott mégis protestáns lányt vett el. Látszik belőle, hogy még prágai társasága is mennyire tisztán csak protestánsokra szorítkozott. Mint prágai fiatalembernek, annyira nehéz volt protestáns lányt találnia, hogy a felesége egy külföldről Prágába került hugenotta nevelőnő lett.

Kossuthnak a katolikus Meszlényi Terézia tetszett ugyan meg, s ráadásul a Budapest-belvárosi plébániatemplomban volt az esküvője is, de ez csak azért történt így, mert akkor negyvennyolc még nem vívta ki a mi „szabadságunkat", s ezért az ország törvényei szerint katolikus egyén (a jelen esetben Meszlényi Terézia) akkor is csak katolikus templomban eskűdhetett érvényesen, ha vegyesházasságot kötött.

Kossuth az esketés feltételére (a katolikus reverzális adására) annál könnyebben rászánhatta volna magát, mert hiszen a negyvennyolcas elvek szerint a vallás mellékes dolog, üdvözülni bármelyik vallásban lehet, Kossuth születendő gyermekeinek tehát semmiképpen se árthatott, ha nemcsak a lányok, hanem a fiúk is katolikusok lesznek. Ilyen ügyből kázust csak egy bigott katolikus ember csinálhat, de nem egy felvilágosult, szabadelvű ember.

Kossuth azonban a reverzálisadásra mindezek ellenére se tudta magát elszánni, mert a katolikus Egyház iránti ellenszenve még szabadelvűségénél is sokkal nagyobb volt. Ő nem tudott semmit se annyira gyűlölni, mint az olyan vallást, mely magát egyedül üdvözítőnek tartotta, amely tehát úgy viselkedett, mint aki még mindig – még a XIX. század közepén is! – komolyan hisz annak igazságában, amit tanít. Menyasszonyában se lelt semmiféle akadályra, mert annak katolikus hitéhez való ragaszkodása koránt se volt akkora, mint vőlegényének ugyanezen hit elleni gyűlölete. Mivel pedig esküdni akkor még nekik csak katolikus pap előtt lehetett, a vége az lett, hogy inkább nem a templomban, hanem csak a sekrestyében esküdtek, passzív asszisztenciával.

A pap nem öltött egyházi ruhát, nem végzett istentiszteletet, nem áldotta meg a feleket, nem szólt, nem kérdezett semmit, csak passzíve tudomásul vette a jegyesek házassági kijelentését, s mivel ez közreműködése nélkül is megtörtént, s így a házasság (az Egyházban akkor – de ma már nem – érvényben lévő szabályok között) létrejött, ezt beírta az anyakönyvbe.

Nem azért járt el az Egyház így, hogy a jegyeseket megalázza s megvetését fejezze ki irántuk, hanem azért, hogy ha már ők vétkeznek is, legalább ő maga ne vétkezzék; hogy ha a katolikus meg is tagadja az igazvallást, legalább maga az Egyház ne engedjen egyedül üdvözítő voltából, melyhez – ha valóban komoly a hite – minden körülmények közt ragaszkodnia kötelessége. Az Egyház papja nem a protestáns féllel, hanem a maga fele nyájával (a jelen esetben Meszlényi Teréziával) törődik. Az ő híve az, aki ilyenkor megtagadja az Egyház

igazságában, tehát egyedül üdvözítő voltában való hitét, vagy legalábbis nincs lelkiereje ahhoz, hogy meggyőződéséhez a szerelem vagy más földi érdekek feláldozásával is ragaszkodjék.

A katolikus félnek kellett tudtára adni, hogy mivel házasságával nagy bűnt követ el, mert gyermekei egy részét téves hitbe taszítja általa, ezt – mivel megakadályozni nem áll módjában – legfeljebb mély fájdalommal tudomásul veheti, de bűne elkövetésében nem működhet közre, annál kevésbé áldhatja meg.

Kossuthban tehát oly nagy volt az Egyház elleni gyűlölet, hogy nemcsak maga nem hitt egyedül üdvözítő Egyházban, hanem csak azért, mert a katolikus Egyház annak tartotta magát, olyan féktelen gyűlölettel volt eltelve iránta, hogy noha vallási elvei szerint gyermekei mint katolikusok is éppúgy üdvözülhettek volna, mint lutheránusok, mégis rákényszerítette katolikus jegyesét egy olyan bűnre, mely az Egyházból való kiközösítés büntetését vonta magával (mert noha maga a házasság akkor még passzív asszisztenciával is érvényes volt, világos, hogy akkor is éppúgy kiközösítéssel járt, mint ma). Ezért bosszút lihegve és fogcsikorgatva bár, de inkább rászánta magát a sekrestyében lefolyó és megalázó passzív asszisztenciával való esküvőre, mintsem megengedte volna, hogy menyasszonya vallása követelményeinek eleget tehessen.

Nem mondhatjuk, hogy ezt az elveihez való ragaszkodásból tette, mert hiszen elveinek – hogy a vallás csak érzelem és családi tradíció, de egyébként egyforma jó és bármelyikben egyformán lehet üdvözülni – éppen akkor felelt volna meg, ha azt, hogy melyik templomban esküdnek s gyermekei milyen vallásúak lesznek, mellékes dolognak tekintette volna s így beleegyezett volna abba a reverzálisba, mely a rendes esküvő feltétele volt, s mennyasszonya lelkiismeretén se vett volna erőszakot. Ha nekem mindegy az, hogy milyen vallásúak lesznek a gyerekeim, de a mennyasszonyomnak éppen nem mindegy, akkor feltétlenül adok reverzálist, ha csak nem gyűlölöm azt a vallást, melyen mennyasszonyom van, sokkal jobban, mint amennyire a mennyasszonyomat szeretem.

Egyébként tudvalevő, hogy Kossuth Amerikában a szabadkőműves páholynak is tagja lett, s említettük már, hogy Amerikában a katolikusok közt annyira köztudomású volt, hogy Kossuth határozott ellensége volt a katolikus Egyháznak, hogy mikor majdnem száz évre rá, a Horthy-korban, egy Kossuth-ünnepély alkalmával Nemes Antal címzetes püspök a magyar katolikus Egyház nevében is koszorút akart elhelyezni Kossuth amerikai szobrán, a New York-i érsek ezt az amerikai katolikus Egyház nevében az utolsó pillanatban a leghatározottabban megtiltotta neki. (Bizonyára megvolt a véleménye ugyanakkor a magyar katolikus Egyházról s annak bűnös megalkuvásáról is.) Pedig hát azt csak nem gondolhatjuk, hogy a New York-i érsek ezt nem a katolikus hit védelméből, hanem a magyarság iránti gyűlöletéből tette. Hiszen nem volt se osztrák, se német, se cseh, se oláh. Miért haragudott volna ő a magyarokra vagy akár csak Kossuthra is, ha erre Kossuth katolikus szempontból okot nem adott volna? Hiszen az amerikai katolikusok is tesznek koszorút Washington szobrára, noha ő se volt katolikus.

Említettem már, de mivel éppen nem köztudomású, most újra megemlítem, hogy noha ez a Kossuthné Meszlényi Terézia nem a protestáns Amerikai Egyesült Államokban, hanem a tiszta katolikus Olaszországban, Turinban halt meg, földi maradványai mégse részesültek egyházi áldásban és katolikus létére is a protestánsok temetőjében földelték el. Ez azt jelenti, hogy végül vagy maga is hitehagyott lett, vagy pedig – ott, abban az erősen katolikus környezetben – még annyit se tett meg a halálos ágyán, mint Deák vagy Batthyány Lajos (Kossuth protestáns ápolónő szerződtetésével gondoskodott róla, hogy ez meg ne történhessék), ő még ott se gyónt meg. Mivel pedig fiainak a protestáns hitben való neveltetése miatt ki volt közösítve az Egyházból s azóta soha bűnbánatot nem tartott (Kossuth oldalán élve nehéz is lett volna), tehát nem akart úgy élni, mint katolikus, az Egyház törvényei szerint nem lehetett katolikus szertartással és szent földbe eltemetni. Ide kellett hát jutnia annak a magyar katolikus nőnek, aki életét Kossuthéhoz kötötte! Vajon nem ilyenformán járt volna-e az az egész ma-

gyarság is, mely sorsát Kossuthhoz kötötte, ha negyvennyolc nem Világosnál és Aradon, hanem győzelemmel végződött volna?

Ugyanolyan volt Horthy Miklósné esete is, mint Kossuthnéé is (de mégis egészen más). Ő is katolikus volt s ő is reverzális nélkül, tehát kálvinista imaházban esküdött meg férjével, mert a katolikus Egyház gyűlölete az ő vőlegényében se volt sokkal kisebb, mint Kossuthban. (Noha egyik interjújában ő is azt mondta, hogy számára az, hogy katolikus-e valaki vagy református, nem számít többet, mint az, hogy valaki szőke-e vagy barna. Sajátságos, hogy mégis, még mennyasszonya lelkiismeretének keresztre feszítése ellenére se egyezett bele abba, hogy minden gyermeke szőke legyen. Ilyen logikusak azok, akik nem a maguk vallását szeretik, hanem csak a másét gyűlölik.)

Férjhezmenetelekor tehát Horthyné is az Egyházból való kiközösítést vonta magára. De míg Kossuthné így is halt meg, Horthyné már akkor, mikor Bécsben leányai az elsőáldozáshoz járultak s nevelőjük, a későbbi Czapik érsek, anyjukat, aki velük akart áldozni, figyelmeztette, hogy előbb az exkommunikáció alól kell feloldozást szereznie, azt felelte: az alól én már rég fel vagyok oldozva.

Hogy Kossuth feleségének szomorú esete nem véletlen, mutatja gróf Károlyi Gábornak, Kossuth kedves „fogadott fiának" és halálos ágyán szeme lefogójának esete is, akinek szintén szomorú halálát szintén láttuk, úgyszintén azt is, hogy ő is még felesége temetéséről is elkergette a papokat.

Hogy ki volt Kossuth katolikus szempontból, azt jól láthatjuk Garibaldihoz, az Egyház másik hírhedt gyűlölőjéhez intézett 1859. december 2-i keltezésű leveléből is:

„Ami a pápát, Olaszország egységének e megtestesült akadályát illeti, nekem egy furcsa eszmém van. Lehet, sokan ábrándosnak mondják, de nekem úgy tetszik, hogy a kérdést nagyon egyszerűen, nagyon gyökeresen megoldaná. A „nagyon keresztény" és „apostoli" császárok versenyeznek egymással, hogy melyik tartja fenn jobban a pápa felsőségét Olaszország felett „világi hatalma" fenntartásának álarca alatt. Ám tegyék. Hanem Bologna, Ferrara és a Romagna szűnjenek meg pápisták lenni... Legyenek tömegestől protestánssá, újevangélikussá, kongregacionalistává, göröggé, unitáriussá, racionalistává, naturalistává, ateistává, amivé tetszik, csak szűnjenek meg pápistáknak hívatni s vége van a kérdésnek örökre." (Most már tehát értjük, miért nem engedte ez az ember minden gyermekét katolikusnak. Úgy látszik, hogy ha arról lett volna szó, hogy „naturalisták, racionalisták, ateisták (vagy amivé tetszik)" legyenek, abba beleegyezett volna, de hogy katolikussá, abba már nem.) „Különben Napóleon s az osztrák fenn fogja a pápát tartani (tehát ezért volt olyan gyűlölt az „osztrák"). Nemegyszer el volt már a pápa űzve, de visszatért, mert föllázadt alattvalói pápisták maradtak. Nem pápista alattvalókra a pápát nem lehet szuverénnek feltolni. Ez „contradictio in essentia" [lényegi ellentmondás]."

„Religiosítás egy dolog, dogmákká facsart metafizikai költemény egy más dolog... (Tehát kisül, hogy az, ami igazságnak tartja magát, az a szemében nem is vallás.) A dogmák ideje lejárt. Gondolkodó ember nem hisz bennük többé. Legkevésbé a papok maguk... (Milyen papokkal lehetett Kossuthnak dolga!) Csak javadalmaikat kellene nekik biztosítani (A negyvennyolcas, „hazafias" papok valóban olyanformák voltak. A „békepapoknak" is csak a javadalmak kellettek), mint VIII. Henrik tette Angliában. (Kossuth elfelejti, hogy a VIII. Henriket kiszolgáló papok már nem voltak római katolikus papok. Kossuth pedig éppen ezekre haragszik s csak ezeket tartja veszedelmeseknek.) És adni kellene nekik feleséget, s bizony még ők állanának a szakadás élére." (Kossuth: Irataim az emigrációból, II., 344. és 328. o., Arany László: A magyar emigráció mozgalmai. Hegedűs Géza bevezetésével és jegyzeteivel. Bolsevik kiadás, 54-55. o.)

Csak az kétségbeejtően nagy logikátlanság Kossuth érvelésében, hogy azok a papok, akiknek csak javadalom kellett meg feleség, a negyvennyolc és Kossuth szolgálatában álltak. Akiknek nem kellett feleség és készek voltak hitükért és meggyőződésükét a börtönbe, sőt a vérpadra is elmenni, azok negyvennyolc ellenségei, azaz „hazaárulók" voltak.

E most idézett, bolsevik kiadású mű egy régebbi, szintén már bolsevik kiadásában egy helyen egyenesen azt írja Kossuth, hogy a pápát el kell tetetni láb alól. De úgy látszik, még a kommunisták is belátták, hogy effajta kijelentéseket még az ő szempontjukból se tanácsos nagyon terjeszteni s ezért az újabb kiadásból ezt a részt már kihagyták.

Lelkesedhet-e meggyőződéses katolikus egy olyan mozgalomért, még ha nemzeti szabadságharcnak nevezi is magát, amelynek vezetője, sőt lelke úgy gondolkodik és úgy ír, mint ahogyan ezt Kossuthnál látjuk, sőt mutathat-e akár csak jóindulatú semlegességet is irányába?

De ha a katolikus magyarok emiatt kénytelenek Kossuth szabadságharcának ellene lenni, vajon ki a bűnös abban: a magyar katolikusok-e vagy Kossuth? A magyar katolikusoknak ugyanis kötelességük, hogy egy katolikusellenes szabadságharcnak ellene legyenek s ehhez a vallásszabadság értelmében bizonyára joguk is van, ellenben Kossuthnak, ha valóban szerette nemzetét, annak érdekében uralkodnia kellett volna kisebb jelentőségű egyéni nézetein és hajlamain és semmiképpen se lett volna szabad nyíltan szembehelyezkednie azzal az Egyházzal, mely Magyarország majdnem háromnegyed részének vallása.

Vagy ha Kossuth ezt megtehette a maga korában azon a címen, mert akkor úgy látta, hogy a vallás már nem nagyon számít, legalább ma, mikor már újra számít, semmiképpen se kívánhatja tőlünk, hogy személyéért és mozgalmáért még mindig lelkesedjünk. Hiszen ma már egész más világ van s ma már az egyedül üdvözítő Egyház éppen a legműveltebb népek körében olyan megbecsült ideál, hogy milliók adják érte akár az életüket is. Negyvennyolc népszerű lehetett akkor, mikor csak az analfabéták voltak a papok uralma alatt, de nem ma, mikor éppen a művelt emberek lelkesednek azért, amit ez a papság hirdet és képvisel.

Szomorú, hogy Kossuth annyira a magyar nép bálványa lett, hogy még e sorok írója is olyan utcában született, melyet róla neveztek el, noha eredeti neve Kisutca volt, s már a Hunyadiak korában is ezt a nevet viselte, és hogy még Esztergomban is Kossuthról nevezték el a legfőbb és legnagyobb utcát, noha eredeti neve az ősmagyar Buda út volt.

Ez mutatja, hogy azelőtt ebben az országban mennyire semmi volt a katolicizmus és milyen nyomasztó szellemi rabszolgaságban sínylődött. Az egyházellenes forradalmi szellem terrorja nélkül azonban még az értelmiség hajdani hitközönye ellenére se lehet elképzelni ezt a dolgot. A magyar katolikus Egyház és papság azonban ennek a terrornak a múltban gyáva meghunyászkodással alávetette magát, mert ellenségei ördögien kiszámított kelepcéjében vergődve csak e rettenetes alternatíva közt választhatott: a nemzet ellenségeinek barátja, tehát hazaáruló akarsz-e lenni, vagy pedig jó magyar, s ő nem merte az elsőt választani.

Pedig látjuk (s különösen fogjuk majd látni), hogy Kossuthtal szembenállva nem a magyarsággal, nem a magyar hazával, hanem csak a forradalmi, az egyházellenes, egy akkor nemzetközi elveket képviselő magyarsággal kellett volna szembeszegülnie, melyet akkor is éppúgy, mint ma, elsősorban a zsidóság képviselt és érzett a magáénak. Ez a felfogás éppen azért is lett később az egész magyar közvélemény felfogása, mert az a sajtó, mely a közvéleményt irányítja, teljesen a zsidóság kezében volt.

Klauzál Gábornak, az egyik negyvennyolcas miniszternek, a szabadságharc előtti egyházellenes szereplését most láttuk. Eötvös József, a másik miniszter, a mérsékeltebbek közé tartozott, annyira, hogy mikor a mozgalom kezdett szabadságharccá fajulni, még külföldre is menekült előle. Ennek ellenére még ő is minden volt, csak igazi katolikus nem. Az imént említett Palásthy Pálnak, a kiegyezés utáni időben a katolikus gondolkodás magyarországi képviselőjének is sok baja volt Eötvössel, mert ő megmaradt mindig jó embernek, de jó katolikus sose tudott lenni. Úgy látszik, nem is igen akart. Egész életében meglátszott rajta, hogy a forradalmár és protestáns Pruzsinszky nevelte Eötvöst.

A másik miniszterről, később miniszterelnökről, Szemere Bertalanról, szintén láttuk már az egyházellenességet, melyen nem is csodálkozhatunk annyira, hiszen kálvinista volt. De protestáns volt a másik miniszter, Vukovics Sebő is, aki szintén már a reformkorban kitűnt egyházellenességével, noha megesküdött volna rá, hogy ő nem egyházellenes. Almássy Pál, a

szabadságharc alatt a nemzetgyűlés elnöke, katolikus volt. Világos után halálra ítélték, de elmenekült s kint a magyar emigráció egyik vezetője volt. Mikor 67 után hazajött, még ekkor is részt vett egy összeesküvésben, melyért újra börtönbe került.

Márki Sándor Horváth Mihályról írt életrajzában (164. o.) közli ennek az Almássynak egyik, 1852. november 25-i keltezésű Nizzából Horváth Mihályhoz írt levelét, melyben ez a kiváló „hazafi" így ír barátjának, a hazafias „püspöknek": „Az Istenről, akiben nem hiszek, a pápa jut eszembe, kiben még kevésbé hiszek", s utána egy egészen nevetséges kis csekélységgel kapcsolatban kirohan a pápa ellen. (Azért rohant ki, mert feleségének testvére előtt egy kihallgatáson a pápa állítólag azt kifogásolta, hogy a lutheránus Haynau magyar katolikus papokat végeztetett ki, vagyis hogy a pápának a magyar tragédiából csak ez fáj. Nem annak örült tehát, hogy Haynauval még a pápa sincs megelégedve, hanem azon bosszankodott, hogy a pápa azt nézi, ki katolikus és ki lutheránus. Neki ugyanis ez annyira mellékes volt, hogy még a pápában se tudta tűrni, hogy ezt nézze. Ő, a katolikus negyvennyolcas, még Haynaut is pártul fogja, ha a pápa arra mutat rá benne, hogy ilyenek voltak negyvennyolc katolikus szereplői.)

Láttuk, hogy a protestáns szereplők: Kossuth, Petőfi, Görgey mennyire nézte azt, hogy valaki katolikus-e. Láttuk már, hogy előttük már Wesselényi is mennyire nézte. Látni fogjuk majd, hogy Szemere is. Nekik azonban ez szabad volt. Legalábbis se Almássy, se más „hazafias" katolikus nem botránkozott meg rajta. (A katolikus Deák és Vörösmarty még Wesselényi katolikus feleségének kikényszerített hitehagyásában is majdhogynem részt vettek.) Csak a pápának nem volt szabad nem mindegynek tartani azt, hogy Haynau lutheránus volt, a tőle kivégeztetett papok meg katolikus, s mikor a pápa ezt kifogásolja, ezek a nagy „hazafiak" még Haynaunak is pártját fogják vele szemben. Ők nem örülnek annak, hogy nemzetük hóhéra nem volt katolikus, de viszont katolikus papok adták életüket a hazáért. A pápához, az Egyház fejéhez pedig katolikus létükre ilyen „fiúi" tisztelettel ragaszkodtak.

Pedig hát nyoma sincs annak, hogy éppen ez az Almássy Pál valami különlegesen vallástalan lett volna, vagy hogy kitűnt volna társai közül az egyházellenességben. Éppen ellenkezőleg. Ő a szabadságharc érdemesebb és jellemesebb szereplői közé tartozik, mert látni fogjuk, hogy voltak ezek között bőséggel olyanok, akik becsületben Almássy Pálnak még a csizmája száráig se értek föl. Almássy Pálnak csak az a szerencsétlensége, hogy ez a Horváth Mihályhoz írt cinikus levele véletlenül fennmaradt és nyilvánosságra jutott. Nem valószínű, hogy a többiek ájtatosabb leveleket írtak volna.

Nagyon jellemző tehát a negyvennyolcas vallási állapotokra, hogy a katolikus Almássy Pál, a nemzetgyűlés elnöke így ír nemcsak a pápáról, hanem még az Istenről is, s különösen jellemző, hogy éppen a szabadságharc vallás- és közoktatásügyi miniszterének ír így, aki mellesleg még püspökösködéssel is foglalkozott s hogy nyoma sincs annak, hogy ezen a levélen a címzett meglepődött vagy megbotránkozott volna, annál kevésbé, hogy ezért az elnök urat dorgálásban részesítette volna.

A negyvennyolcas eszmék megtestesítője kétségtelenül Petőfi volt. Amilyen ő volt, olyan volt negyvennyolc. Pedig hát ő, valljuk meg, nemcsak lutheránus, hanem nagy papgyűlölő, sőt határozottan vallástalan, istentelen ember volt, s a vallásból egyenesen gúnyt űzött. Dicsekedett a vallástalanságával. Ezt írja például szerelmesének (szomorú, hogy a rádió is és nemcsak akkor, mikor Kossuth és Petőfi nevét viselte, azaz a kommunizmus alatt, hanem már a Horthy-korban is szinte minden nap fülünkbe dúdolta):

„Mint nem fognak rám a gonoszok,
Hogy én istentagadó vagyok,
Pedig mostan is imádkozom,
Szíved dobogását hallgatom."

Képzelhető-e ennél cinikusabb istenkáromlás?

„Elkárhozástól félt anyám” – írja, s ezt is gúnyolódással folytatja. A papok iránti nagy tiszteletét pedig így fejezi ki:

„Hisz már eddig is a pokol fele,
Sőt több felénél, pappal van tele.”

Almássy szerint a pápától korlátoltság volt, hogy kiemelte, hogy Haynau lutheránus volt, a tőle kivégzett papok pedig katolikusok. Ki tartotta azonban valaha Petőfi korlátoltságának azt, hogy ő viszont csak a katolikus papokra gondol, mikor a pokol felét velük rakja tele?

De Petőfi legalább nem volt olyan következetlen, hogy vallástalan elvei ellenére is oly fanatikusan ragaszkodott volna protestantizmusához, mint Wesselényi (apa és fiú egyaránt) vagy Kossuth. Ő nem követelte Szendrey Júliától, mint az öreg és az ifjú Wesselényi egyaránt megkövetelte mennyasszonyától, hogy katolikusból kálvinistává legyen (igaz, hogy ekkor egész más volt a helyzet, mert az ifjabb Wesselényi úgyszólván egy katolikus cselédet vett el, s azt is csak akkor, mikor már másállapotban volt, míg Petőfi egy előkelő katolikus családba házasodott be), nem is passzív asszisztenciával a sekrestyében esküdött inkább, semhogy reverzálist adjon, hanem szemrebbenés nélkül megadta a reverzálist Szendrey Júliának, nem sokkal előbb pedig, mint Júliát elvette, a szintén katolikus Prielle Kornéliának, a szép színésznőnek még azt is felajánlotta, hogy ő maga is katolikus lesz, ha hozzámegy.

Petőfitől azonban mindez csak elveiben való következetesség s annak bizonyítéka volt, hogy ő valóban csak vallástalan volt, nem pedig protestáns; hogy ő mint hitetlen gyűlölte oly feneketlenül a katolikus Egyházat, nem pedig sunyi álnoksággal, mint protestáns.

Az alatt a rövid idő alatt azonban, amíg Petőfi felesége volt (nem hiába igen megértették egymást), Szendrey Júlia úgy elromlott vallásilag, hogy majdnem nagyobb forradalmár lett belőle, mint férje volt. Mikor pedig, mint már második asszony, abban a betegségben feküdt, mely nemsokára halálát okozta, még felajánlotta kezét és egyúttal katolikus hite megtagadását annak a harmadik férfinak, aki első férje, a költő, iránti kegyeletből betegségében mulattatta, mert ez a harmadik férfi kálvinista volt, s ő, mint férjes nő és mint katolikus, nem mehetett volna újra férjhez.

Már a levelet is megírta apjának, hogy ne haragudjék e lépéséért. Megnyugtatta, hogy csak eleinte lesz feltűnő a dolog (ti. az ő hitehagyása), aztán az emberek úgyis hamarosan napirendre térnek majd felette. (Mikes Lajos és Dernői Kocsis László: Szendrey Júlia naplója, levelei, halálos ágyán tett vallomása) Az tehát, hogy másvilág is van és hogy ott az ember megbűnhődik hite elhagyásáért, szegény Szendrey Júliának még csak eszébe se jutott. Ő csak az emberektől félt s megnyugtatta magát, hogy azok úgyis hamar felejtenek. Ebben igaza is volt. Aki csak az emberektől fél, annak nem kell olyan nagyon rettegnie a hitehagyástól, noha egyébként az emberek is azt tartják, hogy becsületes ember nem változtatja a vallását.

Tehát nemcsak Kossuth katolikus felesége került protestáns temetőbe. Nemcsak Batthyány Lajos leánya lett unitárius, hanem legalább lélekben már kálvinistává lett Petőfi özvegye is. De hitehagyott lett még Aulich, az egyik aradi vértanú leánya is, s ennyi eset egy kissé már több, mintsem csak egyszerű véletlennek tulajdoníthatnánk. De látni fogjuk, hogy lettek hitehagyottak már a szabadságharc papi „hősei” közül is nem egyen, és hogy a török emigrációban még mohamedánok is seregestül lettek a mi hazafias „hőseink”.

Arról a Balogh János Bars megyei követről, akinek nevétől hangos volt a reformkor, s aki akkor a legbátrabb, legönzetlenebb és leglánglelkűbb nemzeti vezérnek számított, de az utána következő szabadságharcban is volt őrnagy is és kormánybiztos is, tehát negyvennyolc mind polgári, mind hadi életében is vezető szerepet játszott, azt írja Dancs Lajos (Töredékek tízéves emigrációnális élményeimből, 87. o.), hogy 1850-ben „renegát” és török ezredes lett belőle. (Balogh egyébként olyan lelkes negyvennyolcas volt, hogy saját dicsekvése szerint ő volt Lamberg egyik gyilkosa.) Látni fogjuk majd, hogy Pálffy Jánosnak is milyen lesújtó róla a véleménye.

Törökországban részint a megélhetés, részint a jobb érvényesülés kedvéért renegát lett Baróthy László őrnagy, Czapkay Imre ezredorvos, Derecskey István százados (jutalmul a török hadseregben őrnagy lett), Fiala János vezérkari őrnagy, Bem titkára, Grimm Vince (pedig nem is katona, hanem bankfelügyelő volt azelőtt), gróf Ilinszky Antal alezredes (a törököknél tábornok lett), Nemegyey Félix őrnagy, Woronieczky József herceg alezredes, Zarzyczky Dénes ezredes, Bem táborfőnöke. Pedig ez a névsor természetesen közel se teljes, tehát nem jelenti azt, hogy többen nem lettek kereszténybőI mohamedánná.

Tudvalevő, hogy hitehagyott és török renegát lett maga Bem is s kívüle a tábornokok közül még Guyon Richárd, Kmetty György és báró Stein is, akit aztán a szultán „jutalmul" mégis megmérgeztetett. Ha ez azért történt, mert mint török nem volt megbízható, sajnálnunk kell, hogy éppen egy Stein, nem pedig egy magyar ember volt nem megbízható. Báró Orbán Balázs, a lelkes székely író is török negyvennyolcas emigráns volt. Ő is hitehagyott lett, nem ugyan Törökországban, hanem jóval később, itthon s természetesen katolikusból nem mohamedán, hanem unitárius.

Petőfinek mind versei, mind prózai művei annyira vallásellenesek és papgyűlölők, hogy ha versei ma jelennének meg, szerzőjüket ma is minden kultúrállamban bűnvádi eljárás alá vonnák és elítélnék vallásgyalázásért vagy izgatásért. A bolsevik Oroszországban és csatlós államaiban természetesen annál nagyobb volt az ázsiója.

„Az apostol" c. versben, melyben annyira önmagát festi, hogy ez is éppúgy Szilveszter éjszakáján születik, mint ő, ilyesmiket találunk:

„De két ház volt a faluban, mely
Az ifju apostol fejére
Átkot mondott áldás helyett,
Az a két ház, hol a pap és
Az uraság lakott,
A kastély s a parókia."

Aztán:

„...Ahol pap emelt szót,
Ott az igazság megfeszíttetik,
Az igazság szörnyethal ott. A pap
Minden szavára
Egy ördög áll elé,
S az ördög nem hatalmasabb,
De ékesebb szólásu, mint az isten,
S ha tettel győzni nem tud,
Tud elcsábítani."

Vagy:

„...Ősidőktül óta
Azon valának papok és királyok,
E földi istenek,
Hogy vakságban tartsák a népet,
Mert ők uralkodni akarnak,
S uralkodni csak vakokon lehet."

Manapság melyik írót lehet és szokás elítélni, ha még azt se, aki ilyet ír? Nem is mer kultúrállamban már így írni író. Nem merne még akkor se, ha valóban ilyen elvei volnának, de ma már ilyen elvei sincsenek senkinek, kivéve a kommunistákat, de azért ők se írnak így, mert jól tudják, hogy elveiket így ma már nem megszerettetni és elterjeszteni, hanem csak meggyűlöltetni lehet.

Még azt is, hogy Isten nevét kisbetűvel írják, Petőfitől és a negyvennyolcasoktól tanulták kommunistáink. Ugyancsak nagy „elődökre" hivatkozhatnak tehát. Ahogyan pedig Petőfi ebben „Az apostol" c. versben az Istent káromoltatja ezzel a saját magát jelképező „apostollal", annál nagyobb és nyíltabb istenkáromlást még elképzelni se lehet. Ahogyan ezt az „apostolt" Petőfi csecsemő korában megkereszteltetni nem egy pappal, hanem egy csirkefogóval, annál nyíltabb és sértőbb vallásgúnyolást szintén nem lehet képzelni.

Egyszer a kommunisták Kossuth vagy Petőfi rádióját (nem emlékszem már rá, melyik volt) éppen akkor kapcsoltam be, mikor ennek a keresztelésnek az ismertetése folyt. Elrémültem tőle, hogy kommunistáink még így is mernek beszélni, s megállapítottam, hogy már végleg elvesztették az eszüket. Végül észrevettem, hogy nem ők beszélnek, hanem Petőfi „Az apostol" c. versét ismertetik.

„Az apostol" természetesen az ideáljával is pap nélkül áll össze, de Petőfi szerint természetesen éppen ezért lettek igazán boldogok. Furcsa, hogy ennek a furcsa „apostolnak" – „szentséges" elvei megcsúfolásával – mégis éppen a két gyűlölt ház egyikének lakója, az uraság lánya tetszett meg. (A parókia lakója bizonyára csak azért nem tetszhetett meg, mert a gyűlölt papház természetesen nem protestáns, hanem pápista papház volt s ott a papnak nincs lánya.) De az „apostol" ebben is Petőfire ütött, mert „szentséges" elvei ellenére neki is csak gazdag és előkelő lányok tetszettek meg. Egyszerűbbek csak gyermekkorában, mikor még nem volt magához való esze.

De nemcsak „Az apostol" c. versében ennyire papgyűlölő Petőfi. „A gyüldei ifjakhoz" című versében is így ír:

„Higyétek el, hogy rókafészek az,
Hová beléptetek,
Ha rá más bizonyság nem volna is,
Elég az, hogy papok tanyáznak köztetek.

Pap és ravaszság, pap és árulás,
Pap és minden rossz... egy!
Ott a gonoszság, ott van a pokol,
A kárhozat, hová ily férfi-szoknya megy."

Jól láthatjuk tehát, hogy – legalábbis akkor, mikor papokról van szó – Petőfi is éppúgy nézi, katolikus-e vagy protestáns, mert hiszen nyilvánvaló, hogy protestáns létére (sőt bizonyára épp ezért) csak a katolikus papokat gyűlöli ennyire, csak rájuk gondol. Csak azok járnak ugyanis „férfiszoknyában". A kálvinista és lutheránus prédikátoroknál mindig igen jól érezte magát Petőfi. Némelyikük egyenesen jó barátja volt. Mikor utolsó útjára feleségével együtt ment Erdélybe, akkor is kálvinista lelkésznél szállt meg; az volt a házigazdája.

Pedig hát ha elveihez következetesen ragaszkodott volna, azaz ha a hitközönyösség alapján állt volna és az elvbarátaitól annyit hangoztatott „felekezeti békét" is szem előtt tartotta volna, akkor legfeljebb csak a maga lelkészeit, tehát a lutheránus prédikátorokat illett volna szidnia. A katolikus papok szidását át kellett volna engednie a negyvennyolcas katolikusoknak. Mint Klauzál is és Almássy példája mutatja, azok úgyis éppen eléggé megtették e kötelességüket. De hát azért természetesen a protestáns negyvennyolcasok éppúgy csak a katolikus papokat szidták, mint a katolikus negyvennyolcasok. Ez utóbbiak azonban legalább annyiban különbek voltak náluk, hogy ők nem avatkoztak a máshitűek dolgába s így legalább a felekezeti béke ellen nem vétettek.

Abban egyébként a protestánsoknak is igazuk volt, hogy valóban csak a katolikus papok a papok, csak ők és egyedül ők a vallás (az igazságvallás, de ha van ilyen is, nem egyedül csak ez érdemli-e meg a vallás nevet) képviselői. Hogy így van ez, kell-e rá nagyobb bizonyíték, mint az, hogy a katolikus Almássy és a lutheránus Kossuth és Petőfi (s mint majd látni fogjuk, a kálvinista Szemere is) egyaránt csak egyedül őket gyűlölték. A katolikus Almássy

és a többi katolikus negyvennyolcas a saját papját, a protestáns negyvennyolcasok pedig egy másik vallásnak, a katolikusnak a papjait becsmérelték, az ő részükről tehát ez még felekezeti izgatás, a magyarság társadalmi békéje elleni vétek is volt.

Petőfi így folytatja még a gyüldei ifjakhoz intézett oktatását:

„Okos volt, aki öltözetjöket"
(természetesen a papokét, nem pedig az ifjakét)
„Barnának rendelé,
Fehér ruhát azért nem hordanak,
Mert azt sötét lelkök befeketítené."

Tehát ismét csak látjuk, hogy mennyire csak a katolikus papok lelke sötét, nem pedig a protestáns prédikátoroké, a rabbiké vagy müezzineké. Egyébként világos, hogy e sötét lelkű papoknak „fekete" helyett csak azért lett Petőfi versében a ruhájuk „barna", mert a vers üteme két szótagot kíván, nem pedig hármat. De akár „fekete", akár „barna" az a gyűlölt ruha, annyi bizonyos, hogy Petőfi megint csak egyedül a katolikus papokra gondol és semmiképpen se a maga felekezetének a papjaira.

Pedig hát neki, a lutheránus magyarnak, legfeljebb akkor volt szabad csak a katolikus papok ellen izgatnia, gyalázkodnia, ha csak ezek érdemelték meg, ha csak ezek voltak veszedelmesek a magyar hazára és a haladásra. De viszont, ha így volt, akkor meg hogy lehet ennek a negyvennyolcnak rajongója a katolikus magyar s ráadásul olyan katolikus magyar, aki nem szégyenének, hanem büszkeségének, sőt legnagyobb boldogságának tekinti azt, hogy ő katolikus?

„Mint öltözetjök, lelkök oly setét,
Ők éjszakának gyermeki;
Azért látjátok őket mindenütt
A szabadság, e napfény ellen küzdeni."

Minderre csak azt válaszoljuk Petőfinek, akit még protestáns anyja is „féltett" s ugyancsak joggal féltett „az elkárhozástól", hogy a papok az ellen küzdenek, ami ellen mesterük: Krisztus, aki bizonyára nem a napfény ellen küzdött (hiszen ő volt a „világ világossága"), hanem a sötétség ellen és „a sötétség hatalma", a sátán ellen.

Krisztus – ez nem tagadható – nem a szabadságban látta azt a világosságot, melyet ő a földre hozott, hanem a szabadságnak éppen az ellenkezőjében. A szabadságot nem kell hirdetni, mert azt hirdetés és ajánlás nélkül is sóvárogják és kivívják az emberek. Jézus azt mondta, hogy „aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye fel keresztjét és kövessen engem" (Mt 16,34; Mk 8,34; Lk 9,23). Aztán: „Az én igám gyönyörűséges és az én terhem könnyű" (Mt 11,30). Igát azonban bizonyára nem szabad emberek szoktak cipelni, még akkor se, ha könnyű, sőt gyönyörűséges igáról van szó.

A kereszténység az iga, az elnyomás, a megalázás, a szenvedés iránti türelmet, az áldozatvállalást hirdeti, nem pedig a lázadást vagy az iga alól való mindenáron való szabadulást. Ezért ellenségei neki a hamis apostolok és az álpróféták, akik az embereknek való hízelgéssel, az emberek szenvedélyeinek felszabadításával szereznek maguknak tömegeket és ezek vállán népszerűséget, befolyást és hatalmat. Mivel pedig világos, hogy azok után, akik hízelegnek nekik, mindig sokkal többen mentek és mennek, mint Krisztus világossága után, mely mindig igát is jelent egyúttal, a papok azért viselnek állandóan fekete ruhát, hogy gyászolják a hamis prófétáktól félrevezetett tömegeket, akik nem magukat, hanem az evangélium hirdetőit teszik meg sötét lelkűeknek. Azért bántja, idegesíti ezeket a papok fekete gyászruhája, mert akaratlanul is megérzik, hogy ez a gyászruha az ő bűneiknek szól. Senki se szereti ugyanis azt a gyászruhát, melyet azért öltöttek fel, hogy őt gyászolják vele.

Ha a rosszaság el nem venné egészen az eszüket, tudhatnák, hogy ha a papok lelke volna sötét, akkor ők ezt igyekeznének eltitkolni s ezért senki se járna a feketével annyira ellenkező ruhában, mint ők. Ez a gyász a papi ellenségeknek, az Evangélium gyűlölőinek szól (s az Evangélium gyűlölője természetesen lehet olyan ember is, aki azt hirdeti magáról, hogy ő az Evangélium szerelmese, sőt éppen az Evangélium ilyen képmutató gyűlölői a legveszedelmesebbek, mert hiszen nemcsak az embereket, hanem még önmagukat is sikerül becsapniuk) s ezt ők nagyon jól tudják, másképp nem gyűlölnék ezt a fekete ruhát annyira, hogy mikor meglátják, ijedtükben még a „szerencséjük" is elmegy tőle.

Lehet, hogy az egyház- és papgyűlöletben Petőfi túlzóbb volt a többi negyvennyolcasnál, de hogy a többi se lényegben, hanem csak legfeljebb fokozatban különbözik tőle e tekintetben, az bizonyos. Hisz a katolikus Vörösmarty se volt hívő ember, s hogy Szózatában Isten neve még csak elő se fordul, az se véletlen. Ő is azt írja még legvallásosabb költeményében is, hogy „ha van Isten mennyországban, nem imádkoznak hiába". Még az egyébként szolid, szerény Arany is így sóhajt fel, mikor gyermekét imádkoztatja:

„Oh, ha bennem is, mint egykor, épen
Élne a hit, vigaszul nekem!...
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem."

Tehát még Arany is hitetlen vagy legalábbis tépett hitű volt. De hogy a szolid, szerény kálvinista Aranyban (aki tehát egyáltalán nem volt jellegzetes kálvinista) se volt sokkal kisebb a katolikus papok gyűlölete se, mint Petőfiben, és rajta is mennyire meglátszott a felekezeti nevelés, azt azon a szoros barátságon kívül, melyben Petőfivel volt s melyet sose zavart meg nézeteltérés, tehát „a madarat tolláról, embert barátjáról" közmondás igazságán kívül, éppen eléggé bizonyítja még a „Toldi szerelme" c. versében azoknak a szerzeteseknek a gúnyos, lekicsinylő, ellenszenves rajza is, akik közé a bűnbánó Toldit a költő vezeti s akiket Arany cinikusoknak fest, továbbá abban is, hogy Nagy Lajos vallásos, katolikus anyját oly keményszívűnek és szeretet nélkülinek rajzolja.

Szemere is, a 49-es miniszterelnök, világosan elárulja naplójában, hogy nem hisz ő még a kálvinizmusban sem. Így ír:

„Isten? – ennek mégis kell lennie. A mindenség Isten nélkül egy megfoghatatlanság." (Egy törzsökös magyar a „megfoghatatlanság" elé természetesen nem írta volna oda, hogy „egy".) „De az örökkévaló Isten az a másik megfoghatatlanság. Én e részben hívő és hitetlen vagyok. Amint e szélre jut gondolatom, fejem szédülni kezd."

Kétségbeejtő az a fogalomzavar, melyben itt az egyébként nagyon művelt és okos Szemere leledzik. Neki – látjuk – kell az Isten, de nem az örökkévaló Isten. Mintha az az Isten, aki nem örökkévaló, Isten volna vagy lehetne. Világos, hogy az örökkévalóság és minden, ami örökkévaló, ember részére felfoghatatlan, de semmiképpen se felfoghatatlan az, hogy Isten, aki minden létezőnek az oka, örökkévaló kell legyen. Ez, éppen ellenkezőleg, egyenesen az emberi ész követelménye.

De éppígy az eszünkből folyik az is, hogy a véges emberi ész a végtelent fel nem foghatja. A mi véges emberi eszünk azonban képes arra, hogy megállapítsa, hogy a végtelennek, az Istennek léteznie kell. Az emberi ész még arra is képes, hogy elég aprólékosan meg tudja állapítani még azt is, milyennek kell lennie ennek a végtelennek, ennek az Istennek (lásd a szerző: „A katolikus vallás igazsága" című műve első kötetét). Világos azonban, hogy nem tud róla olyan fogalmat alkotni, hogy egész valójában meg is értse mibenlétét.

Milyen logikátlanság azonban, ha valaki ennek az Isten fogalmától elválaszthatatlan végtelennek meg nem értéséből azt a következtetést vonja le, hogy csak azért, mert magas a dolog, nekem nem is létezik. Szemere csak akkor tudna hinni Istenben, ha meg tudná érteni a

végtelent, hitét tehát egyenesen lehetetlen feltételhez köti. Az alázatosan hívő ember számára Isten felfoghatatlansága a legtermészetesebb dolog a világon.

De ha még az Istenben való hit is magas az 1849-es magyar miniszterelnöknek, gondolhatjuk, mennyire magas neki az isteni kinyilatkoztatás, a kereszténység!

„Isten küldöttei? – folytatja tovább az elmélkedést Szemere. – Én nem hittem soha, már mint gyermek sem, hogy fia van (Istennek), hogy különös küldöttei lettek volna." (Ez magyarul azt jelenti, hogy már gyermekkorában se hitte a kálvinista vallást. Pedig hát micsoda nagy kálvinista volt egész életében!) Még csak nem is kételkedő volt tehát, hanem teljesen hitetlen.

S úgy látszik, hogy ezt nemcsak nem szégyelli, hanem büszkeségének tartja, mert intelligenciája jelét látja benne. Pedig hát az egész kereszténység lényege az, hogy Istennek küldöttei voltak az emberekhez, hogy Isten kinyilatkoztatást adott, főképpen pedig az, hogy Istennek valóban van fia, egyszülött fia, aki szintén Isten s ez is, mint küldött, járt itt a földön az embereknél.

De alig hogy Szemere büszkén kijelenti, hogy ő nem keresztény s már gyerekkorában se volt az, rögtön meg is cáfolja saját magát. „De ha van Isten – folytatja –, akkor miért ne volna lehető mindez? Miért nem lehetne fia? Miért nem küldhetne követeket különös megbízással?"

Mivel azonban Szemere fentebb már – láttuk – elismerte, hogy Istennek „mégis kell lennie", most meg – mint látjuk – azt ismeri el, hogy ha Isten van, akkor világos, hogy fia is lehet és az emberekhez követeket is küldhet, tulajdonképpen az sül ki, hogy ő már gyermekkorában is mennyire logikátlan volt, mikor hitetlen volt és hogy hitetlensége nem az eszéből, hanem a rosszaságából folyt.

Szemere érveléséből ez következnék. Ő azonban ehelyett rögtön éppen az ellenkezőt állapítja meg, mégpedig a legfölényesebb modorban: „Különben az mind a mesék világába való – mondja –, mióta nem gyermek az emberiség, ily követeléssel csak az őrültek lépnek fel." Elismeri tehát, hogy Istennek kell lennie. Azt is elismeri, hogy ha van Isten, akkor világos, hogy követeket is küldhet, ha akar. A végeredmény az ő logikájában – sajátságos! – mégis az volt, hogy a kereszténység őrültség s csak az emberiség gyermekkorában felelhetett meg. Nem az ő következtetése és logikája őrült tehát, hanem a kereszténység.

„Minden nagyobb világrész és nemzetek csoportozata – fejezi be elmélkedését – saját prófétát imád, jele, hogy egyik sem az igazi." Szóval, ha hamis pénzek is vannak, az annak bizonyítéka, hogy jó pénz nincs, sőt nem is lehet? A sokféle próféta nem annak a jele, hogy egyik se igazi, hanem csak annak, hogy nem lehet mindegyik igazi. Lehet, hogy egyik se igaz, de lehet az is, hogy egy közülük igazi, a többi hamis. Ezért mondja magát a katolikus Egyház egyedül üdvözítőnek. Ez utóbbi lehetőség azonban Szemerének már nem jutott eszébe. Pedig az, aki abból, hogy hamis próféták is vannak, azt a következtetést vonja le, hogy valódi próféta nincs, semmiképpen se logikus ember.

„A zsenik azon szövétnekek, amik által Isten vezérli az emberiséget." Szemere eme kijelentése is azt mutatja, hogy szerinte próféták, Isten tényleges küldöttei nincsenek. A zsenik, a lángelmék ugyanis tisztán a természetes ész emberei s éleslátásuk tisztán a földre, a földi dolgokra vonatkozik. Szemere számára tehát csak ez a világ létezik, őt csak ez érdekli, ez azonban a hitetlenség világos jele. Pedig hát a lángelmék már csak azért se lehetnek Isten küldöttei, mert hiszen igen sokszor tévútra vezették már az emberiséget.

Kétségtelen ugyanis, hogy Luther is, Voltaire is, Kant is, Nitsche is, Schopenhauser is, Marx is, Napóleon is, Hitler is lángelme volt. Látni fogjuk majd, hogy Petőfinek, ennek az egyik legnagyobb magyar lángelmének a politikai elvei is milyen helytelenek, következetlenek, sőt egyenesen őrültek voltak. Láttuk, mit eredményezett Luther, Marx, Napóleon, Hitler lángelméje. Jaj lenne a magyarnak, ha ifjúsága Ady Endrét tekintené „szövétnekének", pedig ő is zseni volt, csak az a baj, hogy melléje selyemfiú is (Léda, gazdag zsidóasszony selyemfiúja) és szifiliszben pusztult el. Abban pusztult el Szemere másik kálvinista hitetlen hittestvé-

re, Kacsóh Pongrác, a „János vitéz” örökszép dallamainak nagytehetségű szerzője is. Lángelméjük ellenére tehát egyikük se lehetett Isten küldötte az emberekhez.

„Van-e Isten, én nem tudom – folytatja tovább a negyvenkilences miniszterelnök. – De hogy igazság nincs az emberi dolgokban, az bizonyos.” (I., 245. o.) Szemerének abban igaza van, hogy a földön nincs igazság. (Természetesen úgy érti s mi is úgy értjük, hogy nincs igazságszolgáltatás.) De ennek nemcsak egy oka lehet, mint ő rövidlátóan, logikátlanul és rosszakaratúan látja, ti. csak az, hogy nincs Isten, hanem azt, hogy a földön nincs igazság, egész szépen össze lehet egyeztetni Isten létével akkor is, ha Isten mellett az örök életben is hiszünk, vagyis ha hiszünk abban is, amit az Istennek hozzánk küldött küldöttei közöltek velünk (de amit már előtte is tudtunk, mert hiszen a lélek halhatatlanságában való hit velünk születik), hogy ti. a földi élet után következik egy másik élet is, és ott történik meg majd a végső igazságszolgáltatás.

Ezt az igazságszolgáltatást már itt a földi életben Isten éppen azért nem végzi el, hogy még a vaknak is látnia kelljen, hogy a halállal nem lehet vége az életnek. Szemere és társai azonban olyan vakok, hogy ők a földi igazságszolgáltatás hiányából csak Isten nemlétére tudnak következtetni s logikátlanságuk (vagy talán inkább a rosszaságuk) annál nyilvánvalóbb, mert hiszen éppen most láttuk, hogy ők maguk is megállapítják (legalábbis Szemere megállapította), hogy Istennek „kell lennie”.

„Ó Mindenható – kiált fel képmutatóan 49-es miniszterelnökünk (247. o.) –, ha létezel, jöjj segedelmünkre!”

Ez „imája” után pedig újra megismétli azt, ami szerinte Isten léte ellen szól. Szemere tehát csak így tudott „imádkozni”. (Láttuk már, hogy Petőfi még megbotránkoztatóbban „imádkozott”. Ő akkor „imádkozott”, mikor ölelkezett. Láttuk, hogy Batthyány Lajos, a 48-as miniszterelnök „napi” imája is abban állt, hogy az ég átkát kérte azokra, akiket ő a nemzet ellenségeinek tartott, mert a hazát nem úgy akarták boldogítani, mint ő vallástalanságában helyesnek gondolta).

„Ha van jövő élet – írja Szemere más helyt (I., 315. o.) –, ott van valahol egyikben vagy másikban (természetesen a csillagokra gondol, s ezzel elárulja, hogy fitogtatott nagy tudományossága és felvilágosultsága ellenére milyen kétségbeejtően naivak a vallási fogalmai), ha nincs, hát nincs, elmúlt, mint az álom, mint mi is el fogunk múlni.” (És ha nem fogunk elmúlni?!)

Szemere tehát elismeri, hogy „kell lenni” Istennek, de azért mégis állandóan úgy ír, mintha nem tudná, van-e. Amikor azonban mérges, akkor mindig biztos benne, hogy van, hiszen akkor szidja. Ilyenkor sose teszi hozzá a feltételt: ha van. Például (I., 303. o.): „Dúltam-fúltam magunk és az orvosok ellen és Isten ellen. Ha tudnám, hol van ő, mint a titánok, megtámadnám őt”. (Egy kálvinistának s még inkább egy detronizáló [a királyságtól megfosztó] 49-es magyar miniszterelnöknek természetesen tudnia kellene magyarul, s ha tudna, akkor se az „ő”-t, se az „őt”-öt itt nem mondta volna).

De a nyelv ne vonja el figyelmünket a lényegről. A lényeg az, hogy mikor Szemere mérges, már nem kételkedik Isten létében. Akkor már nem azt szeretné tudni, van-e, hanem csak azt, hogy hol van, hogy azonnal nekimehessen, „mint a titánok”. (Vajon nem csak ezért ment neki a Habsburgoknak is?)

Úgy látszik azonban, hogy nemcsak maga a hazátlanul bujdosó Szemere volt istentelen, hanem még a nála lakó rokonlány se igen volt nála különb. Nem tudom, hazulról hozta-e magával ezt a szellemet, vagy Szemere házában tanulta, de egy helyt így ír (I., 329. o.): „Bizony az Isten így megpróbált minket! (Nem minket, hanem bennünket). Bizony zsarnok ő, mint Mimi (a rokonlány) mondá. A hazátlanok iránt kegyelmesb lehetett volna”. (Ilyen hazátlanok iránt, mint Szemere, meg Mimi?)

Most Szemeréék számára elkésve bár, de a még élők okulására közöljük, hogy Isten az Ő igazi hazájában, a másvilágon még igen szépen megjutalmazhatta volna, ha megérdemelték

volna, ezeket a szegény hazátlan negyvennyolcas magyarokat. Ha azonban ezek a szegény hazátlanok nem hajlandók a jutalomra várni, hanem még e világon, de itt is azonnal kell nekik az a jutalom, melyet egyébként meg se érdemeltek, sőt amelynek éppen az ellenkezőjét „érdemelték ki" egyházellenességükkel, istentagadó kijelentéseikkel és káromkodásaikkal, ezzel is csak önzésükről és hitetlenségükről tettek tanúságot.

Nekünk Szemere naplója olvastára, s abban Szemere és Mimi istentelensége láttára (érdekes, hogy Szemere felesége, aki exkommunikált volt ugyan, de mégiscsak katolikus, nem szerepel ezekben az istenkáromló zúgolódásokban, csak Mimi, a protestáns rokonlány, az jut eszünkbe, hogy ezek az így viselkedő magyar hazátlanok nem éppen istentelenségük miatt vesztették-e el azt a hazát, melynek sorsa irányítását kezükbe kaparintották? Vajon Isten nem azért büntette-e meg őket (s velük együtt a szegény hazát is), mert e szegény haza lakóit el akarták idegeníteni Isten egyházától, s rájuk akarták tukmálni a maguk hitetlenségét, cinikus kétkedését és Isten elleni zúgolódásait, azokat pedig, akik őket ebben az akkori nagy forradalmi terror, macskazenék és életveszélyek ellenére is megpróbálták megakadályozni, talpnyalóknak és hazaárulóknak rágalmazták?

Láttuk már, hogy az elzüllött szerzetesnek, a forradalmár Martinovicsnak milyen végtelenül ellenszenves, sőt gyűlöletes volt a harangszó. Láttuk, hogy Wesselényi ugyanígy volt vele, mikor a katolikus külföldön járt (mert itthon, az ő kálvinista hazájában nem sok baja lehetett vele).

Szemere ugyanígy volt az emigrációban, mert hiszen a katolikus Franciaországban élt. „A harangok unalmas játékai" neki is terhére voltak ebben a katolikus országban, mint naplójából látjuk. Érthető ez, mert hiszen akinek még maga az Isten is ellenszenves, mennyire ellenszenves lehet neki az ő egyedül üdvözítő Egyháza, kivált mikor semmit se ért belőle, csak amit a szeme lát (a sok gyertyát, cifra ruhát) és amit a füle hall (a csengettyűk szavát és a harangszót) és amit az orra szagol (a tömjénfüstöt). E legutóbbi dolog illatszer, tehát kellemes az orrnak, az ő orra ezt azonban mégse, sőt különösen nem állhatja:

„E napokban szinte (szintén) Meudonba mentem, őt meglátogatni (kislányát a temetőben, aki anyja révén katolikus volt). Útközben az Egyházba betértem (persze a katolikusba, mert hiszen ott más nincs is). Éppen vasárnap s isteni tisztelet volt, ének és zene... Másfél óránál tovább ültem és sírtam az Egyházban, míg végre nem tűrhettem tovább a papi komédiát (!) s hogy semmi se háborítson, kimentem s oda ültem Irénkém sírja mellé a temetőbe." (Szemere: Naplóm, I., 285. o.).

Ilyen ember lett tehát Magyarország miniszterelnökévé a gonosz Habsburgok elűzése után 1849-ben! A felesége és lánya katolikus, s mikor kimegy a lánya sírjához, a templomba még akkor is csak azért megy be, mert egyébként nincs hol leülnie egy kicsit. De gyászos hangulata ellenére még így se bírja ki ott sokáig „a papi komédiát" (mert az ő számára az nem isteni tisztelet volt) és „hogy semmi se háborítsa" (mert a papi komédia – látjuk – nagyon háborította), kénytelen kimenni onnan.

Azok a magyarok, akik képtelenek belátni, hogy negyvennyolc egyházellenes volt, elelmélkedhetnek Szemere naplójának e részén, s őszinteségi rohamának ezen önkéntelen kitörésén. Mekkora egyházgyűlölet lehetett abban a Szemerében, aki a katolikus magyarok türelméből egy katolikus ország miniszterelnöke és hőse lehetett, utána pedig egy tiszta katolikus országban és nép körében kap menedéket.

Szemere azt is jól tudja, hogy naplóját majd ezek a katolikus magyarok is olvassák, s mégis ily nyíltan ki meri tárni azt, ami lelkében van, az egész az undorodásig menő gyűlöletet a papok és a katolikus istentisztelet ellen!

Negyvennyolc egyik fő elve volt, hogy a vallás mellékes dolog, hogy egymás vallását meg kell becsülnünk, Szemere is mindig így beszélt. Mint politikus és közszereplő, ő is mindig hangsúlyozta, hogy egyformán tiszteli mindenki vallási meggyőződését, naplója pedig egy rendkívül rokonszenves, mély érzésű embert, mintaférjet és gyermekeit a rajongásig sze-

rető apát mutat be. Ha azonban a katolicizmusról van szó, és igazi érzelmei őszinte kifejezésében nem akadályozza a politika és a vele szükségképpen együtt járó színlelés, akaratlanul is a fenti őszinteségi rohamokban tör ki.

Pedig hogy nemcsak ő maga, hanem az egész emigráció és az egész negyvennyolc, mint eszme is ilyen egyházellenes volt, jól láthatjuk Szemere naplójának ebből a megjegyzéséből (II., 191. o.): „A franciából (műve egyik francia nyelvű példányából) küldtem a lapoknak, a főbbeknek, kivéve a Payst, Universet stb. s más reakcionárius lapokat".

Művelt katolikusok tudják, hogy az Universe akkor a francia katolikusok olyan kiváló, nagytekintélyű és magas irodalmi színvonalú lapja volt, hogy azóta se volt olyan kiváló képviselője a katolikus sajtónak, mint ez az újság volt. Szerkesztője, Veuillot Lajos, a francia irodalomnak ma is egyik kimagasló alakja, és egyúttal valósággal szentéletű katolikus volt.

Szemere azonban ennek a lapnak még csak ismertetés céljából se küldött műveiből. Bizonyára elsősorban nem azért nem küldött, mert utálta azt a szellemet, melyet ez a lap a francia közéletben képviselt (ez a szellem a legtisztább katolicizmus volt), bár egészen kétségtelen, hogy utálta, de – mondom – elsősorban mégsem azért, mert hiszen annál sokkal jobban érdekember, sőt üzletember volt (ott Franciaországban is bornagykereskedéssel foglalkozott), semhogy a haszon kedvéért utálatát le ne győzte volna, s ne örült volna annak, hogy művét a katolikusok lapja is ismerteti, s így propagandát csinál neki, hanem bizonyára elsősorban azért, mert az a szellem, melyet a magyar negyvennyolcas emigránsok képviseltek (nem ok nélkül tekintette ám Marx negyvennyolcat a maga mozgalmának) és az a környezet és társaság, melyben ők Franciaországban forogtak, annyira ellentétes volt mindazzal, ami katolikus (ezért kellett a New York-i érseknek is megtiltania, hogy Nemes Antal címzetes püspök Kossuth amerikai szobrára a magyar Egyház nevében tegyen koszorút), hogy még gondolatnak is képtelenség volt, hogy nekik egy katolikus lap csináljon propagandát, sőt akár csak hogy tudomást is vehessen róluk másképpen, mint elítélés alakjában.

Az a magyar katolikus tehát, aki a hitéhez és a magyar 48-hoz való egyidejű ragaszkodás között nem lát semmi ellentétet, az a katolikus világnézeti kérdésben naiv, elmaradott analfabéta. Ha aztán az a magyar még esetleg felszentelt pap is, annál nagyobb szégyen rá nézve.

Még külön nagy szégyen (de most már nem a katolikusokra, hanem csak Szemerére), hogy ez a művelt, okos, nagytehetségű Szemere (mert ez kétségtelen), akinek műveltsége és felvilágosultsága nem engedte meg, hogy Isten földi követeiben higgyen, sőt még azt se, hogy a másvilágban, vagy magában Istenben, helyette hitt az okkultizmusban, azaz abban, hogy nemcsak túlvilági szellemek vannak, hanem hogy üzeneteket is küldhetnek s küldenek is hozzánk.

Mi is hiszünk bennük, mert tények alapján kénytelenek vagyunk bennük hinni (az okos Szemere is csak ezért hitt bennük), mi azonban az ördög üzeneteinek tartjuk ezeket a másvilágról jövő üzeneteket, a „szellemek" idézésében az ördöggel való cimborálást látjuk, és ezért megvetéssel kapcsolatban hiszünk bennük. Szemere azonban tisztelettel hitt ezekben az üzenetekben, s naplója tele van az ezt bizonyító adatokkal.

Ugyanakkor tehát, mikor Istenben, másvilágban kételkedik, a katolikus templomban pedig idegei nem bírják a papi komédiát, mikor szidja az Istent, s csak azért szeretné tudni, hol van, hogy nekimehessen, ugyanakkor felesége betegségében, s más ügyben is szomnambulákat (álomfejtőket) keres fel, azoktól kér felvilágosítást és tanácsot. Hiszi is azt, amit mondanak és spiritiszta üléseket tart. Ez maga is nem világos bizonyítéka-e annak, hogy Szemere valóban az ördöggel érintkezett, tőle kapott üzeneteket, nem pedig jó szellemektől? Másképpen csak nem akart volna nekimenni – s ráadásul magát titánnak érezve! – annak az Istennek, akiről maga is látta, hogy „kell lennie"?

Szemere: Naplóm, I., 138. o.: „Elmentem egy szomnambulához, nem hiedelemből, hanem mint a vízbenhaló, aki a szalmaszálhoz is kapkod". (Egy felvilágosult agy szomnambulához még akkor se „kapkodhat", ha „vízbefúló", mert még szalmaszálnak se tekintheti.

Akinek még maga a vallás is csak babona és még Isten léte is kétséges, annak egy alvalátó szava micsoda?) Jellemző azonban, hogy Szőllősy: „Kossuth és a magyar emigráció török földön" című művének is a fele a delejezéssel és a spiritizmussal foglalkozik. Egressy Gábor, a nagy 48-as színész és 48-as kormánybiztos, spiritiszta volt. Végrendeletében azt ajánlja hozzátartozóinak: „Kétes helyzetben forduljatok hozzánk tanácsért. Tudod, hogy értem ezt, kedves leányom. Mi már sok hasznát vettük azok tanácsának, akik világosabban látnak, mint mi itt alant, a sötétben". (Rakódczay: Egressy Gábor és kora, II., 438. o.)

Szemere: Naplóm, I., 184. o.: „Szapáry, a magnetiseur is megnézte Dinát" (Szemere beteg feleségét). Bizonyára nem nézte és nem is nézhette volna meg, ha nem hívják. Ezért most már Szemere se mentegeti, mert nem is mentegetheti magát azzal, hogy „nem hiedelemből" fordult ez ügyben Szapáryhoz.

Szemere: Naplóm, I., 193-195. o.: „A napokban voltunk Párizsban ebédre híva. Délután én, Dinám és három kisasszony egy gömbölyű (talán kerek!) rézzel körülabroncsolt asztalkához, még csak azt a szabályt se tartva meg, hogy egymással és az asztallal ruháink ne érintkezzenek (látjuk, milyen jól ismerte már Szemere ezeket a „szabályokat"), kezeinket az asztalra rá tettük. Alig 15 perc múlva az asztal meghajolt három lábán, egyik félre, észak felé fordulván. Azon lány, aki már többször beszéltette az asztalt, azt mondván, hogy a szellem jelen van: sorba kérdeztük, kinek akar felelni. Ezt: „Nem", kétszeri hajlással, az „igen"-t egyszerivel fejezte ki. Senkinek nem akart felelni, csak Dinának. „Ő kérdezte tőle: Atyám lelke vagy? – Nem. Anyámé? Igen. Akarsz felelni? – Igen. Szeretsz és emlékezel reám? – Igen. Írd le a nevedet. (Kívülem s Dinán kívül senki se tudta a nevet.) Magánhangzón kezdődik? – Nem. Mássalhangzón? Igen. B? – Nem. D. – Nem. K? – Nem. S? – Nem. T? – Igen. És így találgatva, végigmenve a betűkön, leírta „Terézia" nevet, s midőn még többet akartunk hozzá toldani, mindig nemmel felelt. Hasonlóan leírta Iréne nevét, kérdezvén tőle legkisebb leányunk nevét. Dinám kérvén, mondana neki egy szót, ezt mondá: Szemere. Haza megyünk-e valaha? Erre olyan bizonytalan mozgást csinált az asztal, melyen sem nemnek, sem igennek nem lehetett venni". (A gonosz lélek ugyanis nem tudja a jövőt, vagy legalábbis nem tud minden jövőt.)

„Az bizonyos, hogy semmi csel benne nem lehetett. Dina sírt anyja emlékezeténél (szegény Dina!), a két leány fél gyermek volt, bámult (szegény két félgyermekleány, akiket már ilyen korban ilyesmibe cipelnek bele!), én szemfül voltam (ezen meg mi bámulunk), obszerváltam mindenfelé, aki a dologban gyakorlott vala, az volt ama kisasszony. Mondá, hogy néha koppanás szokott az asztalban hallatszani oldalhajlás helyett. Midőn az ábécén végig kellett menni, hogy sebesebben haladjunk, a kisasszony mondta neki: sebesebben feleljen. És oly gyorsan tette az asztal az egy és két hajlongást és mégis oly tisztán, mint azt emberi kéz és ujj nem tehette volna."

„Kérdezte néhány nap előtt tőle a kisasszony, mikor megy férjhez. Felelet: 9 hó, három nap múlva. Következő napon ugyanolyan kérdést tette neki. Felelte: 9 hó, 2 nap múlva."

„Ez bizony bámulatos. Ilyesmi nem volt tudva a régi orákulumok papjainál? (Dehogyis nem! Azok jövőbelátása ugyanebben állt!) A magnetizmus az út: Isten titkainak végtelenébe bepillantani. (Az ördöggel való cimborálásra, nem pedig Isten titkainak kikutatására való az a magnetizmus.) Néha eszembe jut felhagyni a világ apró bajaival és e csodavilág régióiba vetni magamat".

Igen, nagyon okos dolog volna a világ valóban apró dolgaival való foglalkozás helyett az örökkévalónak élni, de végtelenül nagy szégyen a felvilágosult Szemerére, hogy az imént, mikor arról volt szó, hogy Jézus Istennek az emberekhez küldött követe, és mikor az apostolokban és prófétákban való hitről lett volna szó, akkor egyenesen őrültségnek bélyegezte a bennük való hitet, sőt még Isten létét is hajlandó volt kétségbe vonni. Most azonban, mikor a sátán ad üzeneteket az embereknek a másvilágról (mert hiszen azt az asztalt senki más nem mozgathatja, mert hiszen nemcsak mozog, hanem értelmes feleleteket is ad), akkor egyszerre

hisz a másvilágban is, szellemekben is, mégpedig annyira, hogy egyenesen rajongani kezd, és egész életét neki akarja szentelni, azaz még az imádott 48-as hazánál is előbbre valónak és fontosabbnak tartja. (Egyébként annak, akinek ennyi a spiritizmusról nem elég, annak ajánlom „A katolikus vallás igazsága" című művem második kötetében az e kérdésről szóló rész áttanulmányozását.)

„A Pesti Naplóban olvastam erre vonatkozóan egy magyar száműzött levelét Damaszkuszból (láthatjuk belőle, hogy a 48-asok közül közel se csak Szemere, Egressy vagy Szőllősy került ilyen álutakra), aki elbeszéli, mint tettek ő, a helybeli basa és a francia konzul kísérletet, de a pasa a szemeinek se akart hinni, mondván: sok látszik, ami nem úgy van. Végre azt terjeszté elő, hívatnék be két cselédje, kik e tüneményről semmit se tudnak, formáltassanak velük láncot. Ha nekik is fog mozdulni az asztal, akkor hinni fog. Megtörtént, amint kívánta. Midőn az asztal mozogni kezde, a két szolga mindinkább meghökkenni és csodálkozni látszott. Végre az egyik felkiáltott: Ah, ez épp olyan, mint amit a vén Ali szokott csinálni. Ki az az Ali, kérdék. Az egy bűbájos, akitől a nép tanácsot és jövendőt szokott kérni, és aki kezét a folyamodókkal együtt egy vízkorsóra tévén, az mozog, sőt a levegőbe fölemelkedik stb."

Ha magától eddig nem jött rá, most legalább ebből megérthette volna a felvilágosult Szemere, hogy a spiritizmussal a vallásosságnál sokkal alantabb fekvő bűbájosságba, azaz a legalantasabb babonába süllyedt. Neki azonban – úgy látszik – a babona csak akkor ellenszenves, ha a katolicizmusban véli felfedezni, azaz mikor katolikus papok „komédiázását" látja. Az igazi bűbájosság, még akkor is, mikor a vén muzulmán Ali csinálja, egyenesen imponál neki, s az jut eszébe, hogy jó lenne, ha ő maga is ennek szentelné életét.

Még a vén Ali ezen megjegyzése se ábrándítja ki: „Íme, mindent ismernek keleten, amit a nyugat, mint újat feltalál. Minden keleten ered, ami nyugaton naggyá fejlődik. A nap és minden csillag, minden ragyogó eszme ott kél és nálunk nyugszik el, miután hosszabb vagy rövidebb ideig világolt".

Eszerint tehát a bűbájosság és varázslás egyaránt „tündöklő" eszme a vén Ali szerint is, meg Magyarország 49-es miniszterelnöke szerint is, aki pedig például a királyság eszméjét, s általában a monarchikus berendezést már elavultnak tartotta. Jellemzésül csak azt említem még meg, hogy a bolsevizmus eszméje is keletről jött hozzánk nyugatra. Térjünk tehát vissza a bűbájossághoz, a varázslathoz, azaz a Krisztus előtti állapotokhoz és a bolsevizmushoz, s mindezt tegyük a haladás nevében?

Ne gondoljuk azonban, hogy Szemere abban volt hiszékeny és naiv, hogy az asztal mozgását és válaszait, azaz „komédiázását" elhitte, noha nem lett volna szabad elhinnie. Nem. Szemere sokkal józanabb, okosabb és kritikusabb lélek volt annál, semhogy olyat elhitt volna, amit elhinni szégyen egy művelt ember számára. Amit ő észlelt és észleletei alapján elhitt, arra vonatkozóan nyugodtak lehetünk, hogy igaz is volt. Amit tehát ő észlelt, az valójában természetfölötti volt, csak nem isteni, hanem ördögi. Hiszékenysége s velejáró tévedése tehát csak abban állt, hogy az üzenetet, csak azért, mert a másvilágról jött, mindjárt jóra, azaz istenire magyarázta.

Istennek erőnek erejével, s még a fentebb már vázolt logikátlanságok árán is megtagadta a hitet és a szolgálatot, mert megállapította, hogy „őrültség" elhinni, hogy Istennek még követei is vannak és Isten nekünk a másvilágról üzengethet. Az ördög másvilágról jövő üzenetének azonban hitt, ráfogta, hogy isteni üzenet, sőt egyenesen extázisba jött tőle annyira, hogy volt úgy, hogy egész életét neki akarta szentelni. A katolicizmust babonának tartja és lenézi. A Keletről jövő bűbájosságot tiszteli, utánozandónak tartja, s azt kívánja, hogy ebben a nyugat tanuljon kelettől.

Naplója első kötetének 196. lapjáról megtudjuk, hogy mikor a szent koronát megtalálták, Szemere még azt is az asztalmozgástól kérdezte meg, hogy ki volt az, aki elárulta hollétének titkát. (Meg kell hagyni, hogy nálunk negyvennyolcban jó kezekbe került az a szent korona!)

A 321. oldalon azt írja, hogy „magam is kezdem a magnetizmust tanulni mind könyvekből, mind gyakorlatilag".

A 323. oldalon pedig ezt találjuk: „E hóban Hébertnek, ki a magnetizmusról szóló hetilapnak szerkesztője, magnetizmusról tartott leckéit jártam. Hetenként két leckét adott, és adta nyilvánosan, díj mellett. (Ez is jellemző! De látjuk, Szemere olyan fontosnak tartotta a dolgot, hogy a pénzt sem sajnálta rá!). Kísérleteket is tett és hallgatóival is tétetett... Szándékom, ha szükség lesz rá, Dinához inkább őt, mint Dr. Loyert hívni... Dinát én még e hónapban is magnetizáltam, midőn szenvedett. Én csaknem álmossá tevém, mint Regazzoni, és fájdalmait sikerül enyhítenem. (Szegény Dina!)

A II. kötet 77. oldalán: „Elmentünk egy orvoshoz, kinek neje somnambule és az a Dina betegségét elég jól írta le, bár óvakodánk vele bármit tudatni. Eltalálta azt is, hogy nyolc év óta beteg".

De nemcsak az a különös, hogy a kételkedő, sőt hitetlen és mérgében egyenesen az Istennek nekimenni akaró, „felvilágosult" Szemere ennyire hisz a spiritizmusban, sőt lelkesedik érte és imádott feleségét is magnetizmussal és bűbájosokkal gyógyíttatja, hanem az is, hogy Párizsban azért egyúttal magyar kálvinista papjelöltek is járnak nála (II., 169. o.). Örül is neki, hogy felkeresik, mert ez természetesen nincs ellentétben a magnetizmussal és bűbájossággal. Az csak a katolikus misével és a katolikus papok „komédiázásával" fér össze.

A kereszténységben, Jézus istenfiúságában nem hívő, sőt azt „őrültségnek" bélyegző, „felvilágosult" Szemere mikor leírja, hogy kiábrándult a skótokból, egyúttal ilyen önkéntelen önvallomást is tesz: „Pedig vágytam jőni Skóciába, talán úgy is, mint protestáns. Tehát a magyar hazafias forradalom miniszterelnöke hitetlen, vagy legalábbis nem keresztény, de protestánsnak azért mégis protestáns, akit a szíve így is a protestánsokhoz húz. De azért Magyarországot, egy katolikus országot akart boldogítani.

A katolikus embereknek, ha hitetlenek, sőt még ha csak hitközönyösek is, épp úgy nem bírják az idegeik a papok „komédiázását", mint a kálvinista Szemerének. Ők sose utaznak szívesebben katolikus országba, mint protestánsba. Nekik nem jut eszükbe, hogy hiszen ők is katolikusok, hanem éppen ellenkezőleg: ők egyenesen sokkal szívesebben vannak protestáns társaságban és protestáns gondolatvilágban, mint katolikusban.

Láttuk például, hogy Károlyi Gábor, az elzüllött Károlyi, haldokló feleségéhez nemcsak gyóntatópapot nem hívott, hanem pappal még eltemettetni sem volt hajlandó. Láttuk, hogy még halálát is az a dühroham okozta, melyet egy pap látása és közelsége keltett fel benne. Értsük meg: a saját vallása papjának látása és közelsége.

Ezzel szemben Szemerén jól láthatjuk, hogy még azok a protestánsok is, akik a Krisztus isteni küldetésében való hívést őrültségnek tartják, azért vannak annyira okosak és felekezetileg összetartók, hogy bennük nem a saját lelkészük, hanem szintén csak a katolikus pap kelt undort (még akkor is, ha egyébként ők is bűbájossággal, tehát komédiázással foglalkoznak). Ők, ha a saját felekezetük lelkészét látják, megörülnek. Petőfi is rosszul érzi magát és ideges-kedik, mikor katolikus pappal utazik, ellenben utazásai közben, ha megérkezett egy faluba, az első szava az volt, van-e itt kálvinista lelkész, mert ő elsősorban oda akar szállni. (Jellemző – s mutatja, mennyire szabállyal, nem pedig kivétellel van dolgunk e tekintetben –, hogy a zsidó Falk Miska is, mikor leírja lisszaboni útját, ő is végtelenül kellemetlennek tartja, hogy egyszer egy pap ült be a kupéjába. Ugyanakkor természetesen Lourdes-ból is gúnyt űz!) S Deák – pedig bizonyára még a legkatolikusabb és a legmérsékeltebb volt a 48-asok közt, sőt később meg is tagadta őket – zsidó létére ezt az embert ajánlotta Erzsébet királyné magyar történettanárának! Csoda tehát, hogy Erzsébet is olyan nagy magyar „hazafi" lett?)

Világos bizonyítéka mindez annak, hogy a hitetlenség akár katolikusban, akár protestánsban, akár zsidóban lakozzék, csak a katolikus papban lát ellenfelet, bármely más vallás képviselője rokonszenves vagy legalábbis közönyös neki. (Szemere és 48-as száműzött társa még a muzulmán Aliban is milyen rokonszenvvel nézi a varázslatot! Egyenesen követésre

ajánlja a művelt nyugatnak. Még a méltatlan katolikus papban is tapasztaljuk ezt a jelenséget. Az a Barsi, aki 48-ban bicskei plébános volt és annyira 48-as, hogy halálra ítélték miatta (de természetesen nem hajtották végre, mert Haynau csak így „dühöngött") és aki később ki is lépett a papságból és hitehagyott lett, már a fogságban is szinte magasabb rendű embernek tartja a protestánst a katolikusnál, elsősorban velük barátkozik (meg zsidókkal) és ő természetesen észre sem veszi azt a bántó protestáns felekezeti összetartást, mely ugyanabban a várfogságban, melyben ő is volt, a hívő katolikus Földyt olyan felháborodással tölti el. (Látni fogjuk majd, hogy Barsi az égig magasztalja még olyan protestáns fogolytársait is, akik jelleméről Földynek a leglesújtóbb tapasztalatai voltak.)

Így aztán megértjük, miért láttak a negyvennyolcasok a katolikus vallásban akkor már rég meghaladott babonát, a misében csak a papok komédiázását, ellenben a spiritizmusban „ragyogó eszmét", mely éppúgy keletről jön, mint a nap és általában minden, ami világos és jó. De így megértjük azt is, miért vetkőzött ki a reverendájából úgyszólván minden negyvennyolcas papszereplő, míg Egressy, a kálvinista színész éppen az ellenkező utat járta: ő 48 után akart pappá (de természetesen nem katolikus pappá) lenni.

A szabadságharc vallástalan és nemzetközi eszméi

Nem lehet tagadni, hogy azok az eszmék, melyek a mi negyvennyolcas szabadságharcunkat kirobbantották, külföldről jöttek hozzánk, s abban az időben, mint nemzetközi jelenség, minden európai országban közösek voltak. A nemzeti érzelmen kívül még más forradalmi eszmék, köztük nem utolsó sorban a katolikus Egyház és a papság elleni gyűlölet is szorosan közibük tartozott. Ha Párizsban nem lett volna 1848-as forradalom, mégpedig olyan forradalom, melyben nemzeti eszme egyáltalán nem is szerepelt, mert hiszen ott erre, mivel nemzeti elnyomás nem volt, nem is volt szükség, de annál több volt benne az egyházellenes vonás, akkor nem tört volna ki utána Bécsben is forradalom és Pesten se lett volna március 15-e. Párizst utánozták mindenütt: Prágában is, Bécsben is, Pesten is, de a német városokban is. A párizsi „hősök" voltak az eszményképek külföldi, köztük magyar utazóink körében is, márpedig ezek a párizsi eszményképek a leghatározottabban egyházellenesek voltak. A bécsi forradalmárok például (1848 márciusában) az alkotmány megadásán kívül követelték a kolostorok eltörlését is. (Szeremley: Magyarország 48-as krónikája, I., 106. o.)

Ha nálunk negyvennyolcban nem volt forradalom, hanem egyedül csak magyar nemzeti szabadságharc, akkor miért jött ide a magyar szabadságért harcolni az a sok lengyel? És miért éppen olyan lengyel söpredék jött ide, melynek még a tisztjei is rendszeresen lopkodták még az ezüst evőeszközöket is abban a vendéglőben, melyben étkeztek, mint Pálffy Jánosnak, a negyvennyolcas magyar nemzetgyűlés alelnökének „Magyarországi és erdélyi utak" címen megjelent emlékirataiban olvashatjuk?

Azért jött ide – mondhatnánk talán erre válaszul –, mert a lengyel mindig barátja volt a magyarnak, s mert ők egy megelőző lengyel szabadságharc miatt emigrációra kényszerültek és így egyébként is kénytelenek voltak foglalkozást és megélhetést ott keresni, ahol éppen alkalom kínálkozott rá. Ámde nemcsak a lengyelek voltak azok az idegenek, akik 48-ban idejöttek hozzánk a magyar szabadságért harcolni.

Jöttek ide ugyanakkor angolok, franciák, németek, sőt osztrákok is. De hogy jöhet osztrák harcolni a magyar szabadságért osztrákok ellen? Ez lehetetlen lett volna, ha a mi negyvennyolcunk csak nemzeti küzdelem lett volna, nem pedig világnézeti is egyúttal. Osztrák nem harcolhatott az osztrákok ellen a magyarok szabadságáért, de – igenis – harcolhatott az osztrák forradalmár, az osztrák szabadelvű, az osztrák papgyűlölő a magyar és az osztrák „reakciósok", „klerikálisok", „ultramontánok" és más „sötétencek" ellen.

Ebből látjuk, hogy negyvennyolc nálunk se tisztán nemzeti szabadságharc volt, hanem egyúttal forradalmi eszmék harca is a konzervativizmus, a maradiság, a régi rend ellen, s elsősorban a hitetlenség, vagy legalábbis a hitközönyösség és az egyházgyűlölet harca a katolikus Egyház, a papság, a „babona", a „vakbuzgóság", a „bigottság" ellen. Ők ugyanis akkor ilyen neveken nevezték azt, amit mi ma katolicizmusnak hívunk.

Prágában negyvennyolcban bizonyára nem magyarok lázadtak fel a Habsburgok ellen és lőtték le palotája ablakában éppen annak a Windischgrätz hercegnek a feleségét, aki nem sokkal utána a magyar szabadság leverésére jött hozzánk. Ha pedig valaki erre azt feleli, hogy Prágában a csehek szabadságvágya nyilvánult meg német elnyomóik ellen, azt válaszoljuk neki, hogy ugyanakkor Bécsben még nagyobb és nehezebben leverhető forradalom volt, mint Prágában. Vajon itt miért lázadtak fel a németek a németek vagy az osztrákok az osztrákok ellen?

Bizonyára azért, mert az egyik osztrák hívő volt, a másik hitetlen; az egyik a Habsburg császárság, a másik a köztársaság híve; az egyik meg volt elégedve a régi renddel, a másik újat akart. De ha ez így volt Bécsben, vajon lehetséges-e, hogy ugyanakkor Pesten nyoma se volt mindennek? Itt nem volt katolikus és katolikusellenes irányzat, itt nem voltak konzervatívok és forradalmár hajlamúak, akik egyaránt magyarok voltak?

Tudvalevő, hogy negyvennyolcban a szabadságharc kirobbanását megelőző hónapokban Bécsben senki se volt olyan népszerű, ünnepelt, sőt körülrajongott ember, mint Kossuth és magyar társai, mikor a magyar elégedetlenek nevében ott jártak. Talán az osztrák hazafiak ünnepelték bennük a saját hazájuk és németségük áldáz ellenségét, vagy inkább az osztrák forradalmárok a magyar forradalmárt, mégpedig azért, mert fontosabb volt szemükben a forradalmárság s annak eszméi, mint a nemzeti különbség?

Ha tehát a bécsiek német vagy osztrák létükre is ünnepelhették Kossuthban nem a magyart, hanem a forradalmárt, mert forradalmi eszméiket fontosabbnak tartották, mint azt, hogy németek-e vagy magyarok és a szabadelvűség és a maradiság közti különbséget, akkor épp oly joggal lehetett és lehet az Egyházhoz ragaszkodó és a felforgató szellemet elítélő magyar is magyar létére is ellensége Kossuthnak és mozgalmának, mert ő meg a forradalmi eszméket és a hitközönyösséget tartja a nemzetre és a társadalomra a legveszedelmesebbnek, tehát számára az ezek elleni küzdelem a fontosabb, mint a nemzetiségi kérdés.

A bécsi szabadelvűek örültek a magyar negyvennyolcnak. De aminek egyes bécsiek annyira örültek, az nem lehetett nekünk nemzeti szempontból hasznos, legfeljebb forradalmi szempontból előnyös. Mivel a mi 48-unknak a bécsi felforgatók, a bécsi pap- és egyházgyűlölők, köztük elsősorban a bécsi zsidók örültek, világos, hogy nálunk, Magyarországon is elsősorban ezek örültek Kossuth mozgalmának. Ki meri azonban azt mondani, hogy ezek a pesti zsidók és többnyire idegenből ideszakadt városi polgárok jobb magyarok voltak, mint azok a magyar köznemesek, akik Kossuth ellen voltak, vagy mert nem szívesen mondtak le nemesi jogaikról?

A bécsi zsidók és a katolikusnak született szabadelvűek, akiknek lázadását egyelőre leverték, a schwechati ütközet idején a magyar „szabadsághősöktől" várták „felszabadításukat", s úgy várták őket, mint a zsidók a Messiást. Ők természetesen nem az osztrák, hanem a dinasztia és a papok „járma" alól várták felszabadításukat, világos tehát, hogy ugyanez a Kossuth a maga hazáját és honfitársait is elsősorban ez alól a járom alól akarta felszabadítani. A nemzeti járom lerázása csak az után következhetett, mert ha ez utóbbi lett volna az egyedüli, sőt akár csak a fő cél, akkor a bécsi felforgatók nem azonosíthatták volna magukat annyira vele.

Bécsi elvbarátainak Kossuth meg is ígérte segítségét. Annyira elő akarta mozdítani ezt a segítséget, hogy maga is odament az osztrák határra a táborba, hogy velük együtt vonulhasson Bécsbe s élvezhesse azt az ünneplést, melyet ezért ott kapott volna. Mikor ez az igyekvése meghiúsult, s ezért a felforgatóknak Bécsből menekülniük kellett, seregestől jöttek hozzánk, hogy a magyar szabadságért harcoljanak. Egy egész légiót alkottak, mely végig részt vett a mi dicső negyvennyolcunkban, elszántabban és vitézebben harcolt, mint mi magunk. (Ennek igazságát el kell ismernie mindenkinek, aki a szabadságharc történetét apró részleteiben is ismeri.)

A megtorlás idején Haynau is sokkal jobban haragudott rájuk, mint a magyarokra, s náluk sokkal szigorúbb büntetésben is részesítette őket. Míg a felkelő magyarok közül csak a tiszteket büntették, a legénységet és az altiszteket nem, addig a bécsi légiónak minden tagját, s míg a magyar tiszteket is csak várfogságra ítélték, de arra se mindegyiket, addig a bécsi légió tagjait sáncfogságra. Pedig Földi János naplójából láthatjuk, hogy a kettő között ég és föld volt a különbség. A „sáncos"-hoz képest a várfogságra ítélt rab valóságos úr volt.

Ha tehát egy bécsi, csak azért, mert zsidó, forradalmár vagy papgyűlölő volt, ennyire lelkesedhetett a „mi" magyar ügyünkért, hogy otthagyta hazáját és idejött miértünk harcolni, akikkel még beszélni se tudott (mert nemcsak azok álltak be a bécsi magyar légióba, akikre akasztófa vagy börtön várt volna, ha otthon maradtak volna), akkor be kell látnunk, hogy a negyvennyolcunk ügye nemcsak a magyarságnak, mint ilyennek az ügye volt, hanem a forradalmi eszméké, köztük az egyházellenességé is.

De viszont így az is világos, hogy magyar részről meg negyvennyolcnak ellene kellett lennie annak, aki hazája üdvét nem a hitközönyösségtől, egyházellenességtől és papgyűlölet-

től, hanem a régi értékek megbecsülésétől, a vallásosságtól várta, az új eszmékből pedig azt, ami jó volt bennük, nem forradalmi robajjal, hanem fokozatosan, lassú átmenettel akarta megvalósítani. Világos, hogy ez nem azt jelentette, hogy hazafiatlan, annál kevésbé, hogy hazaáruló volt, hanem éppen azt, hogy hazafias és népét, nemzetét szerető magyar. Aki mindezt nem akarja belátni, s a negyvennyolc-ellenességben nem lát mást, mint hazaárulást és nemzetellenességet, az vak és elfogult, mert a gyűlölet elfojtja benne az észt és a velejáró legelemibb tárgyilagosságot.

A most kifejtett igazság az oka annak, hogy nemcsak Bécsben, hanem itthon is leglelkesebben a zsidók buzogtak negyvennyolcban a „nemzeti" ügyért s ezt negyvennyolcban a magyar nemzetgyűlés hivatalosan is elismerte és megállapította. Haynau is tudta ezt, mert ő is elsősorban a zsidókat büntette.

Pedig hát a magyar közvélemény, annak ellenére, hogy negyvennyolcért ma is él-hal, a zsidóságot korántsem hajlandó éppen a leghazafiasabb „felekezetnek" elismerni, sőt azt az ügyet, melyért a zsidóság különösen lelkesedik, nemzeti szempontból már eleve gyanúval kíséri. Természetesen nem is azért lelkesedett a zsidóság negyvennyolcban se, mert a nemzet ügyéről volt szó, hanem azért, mert ez az ügy forradalmi volt és egyházellenes s a szabadelvűség neki kedvezett. Természetesen az se volt ok nélküli, s csupán megtévesztő propaganda, hogy „népi demokráciánk" is annyira lelkes híve és terjesztője volt negyvennyolc, Kossuth és Petőfi kultuszának.

El kell ismernünk, hogy a bolsevizmusnak sok tekintetben joga volt ahhoz, hogy negyvennyolcat magának sajátítsa ki. Azonos természetesen nem volt a két mozgalom. Mivel száz esztendő választotta el őket egymástól, nem is lehettek azonosak, mert az idő száz évig nem áll meg. Lényegükben azonban kétségtelenül azonosak voltak: ugyanazon erőszakos és felforgató eszmének kétféle, a köztük lévő száz évnek megfelelően különböző megnyilvánulása.

Vallásellenességben volt köztük a legkisebb különbség, sőt negyvennyolc talán még egyházellenesebb volt, mint a mai kommunizmus, mert akkor ez nagyobb divat is volt, mint ma. A szociális felforgatás szempontjából már nagyobb a különbség, mert természetes, hogy e tekintetben száz év alatt a forradalom nagyot „haladt". A színe azonban – mint Petőfi verseiből jól láthatjuk – már akkor is a vörös volt. A különbség csak annyi, hogy Petőfi inkább a „piros", mint a „vörös" szót használja. Nemzetközi jellege is megvolt. Petőfi is „világszabadságot" emleget, nemcsak magyart.

Azt a nagy hadisarcot, melyet Haynau a pesti zsidókra kivetett, így okolta meg: „Többszöri, valóban gyalázatos és törvényellenes magaviseletükben általában, különösen pedig a lázadók ügyének többszöri felkarolásával és gyámolításával nyilvános bizonyítékát adták". (Szeremlei: Magyarország krónikája, II., 252. o.)

Szemere miniszterelnök 1849. július 28-án az országgyűlés elé terjesztette a zsidók egyenjogúsításáról és a keresztényekkel való összeházasodhatásáról (melyet a Habsburgok addig nem engedtek meg, de ők természetesen nem fajgyűlöletből, hanem a keresztény erkölcsök védelme miatt) szóló törvényjavaslatot. Ez beletartozott a negyvennyolcas elvekbe és programba, s csak azért nem valósították meg már korábban, mert más, sokkal fontosabb dolgok nem adtak rá időt. Petőfinek is sarkalatos elve volt a zsidók támogatása. Említettük, hogy rabbi is járt nála ez ügyben. Nagy megtiszteltetéssel fogadta (nem úgy, mint katolikus papot fogadott volna, kivált akkor, ha úgy is viselkedett volna vele, mint ahogyan gondolkodott) és megígérte neki legmesszebbmenő támogatását ügyükben.

A közvélemény azonban negyvennyolcban is zsidóellenes volt, kivált az ország azon részében, mely kevésbé volt protestáns és negyvennyolcas érzelmű. Pozsony, Nagyszombat, Trencsén városa például nyíltan tiltakozott a zsidó recepció ellen. Kossuth ezért – mert féltette tőlük a népszerűségét – húzta-halasztotta az ügy végleges elintézését, de el viszont nem ejthette, mert szoros része volt ez a negyvennyolcas és azóta is minden forradalmi programnak. A zsidópártolás annyira nemzetközileg beletartozik minden forradalomba, hogy az a for-

radalom (a nemzeti szocializmus), mely e téren más utakon járt, egyenesen az antiszemitizmussal volt azonos s programjának ez volt a legfontosabb pontja. Ezért nem forradalomnak, hanem ellenforradalomnak tekintették. Negyvennyolc tehát nem a későbbi nemzeti szocializmussal rokon forradalom volt, hanem a kommunizmussal.

A zsidókat a többi polgárral egyenjogúsító törvény megszavazását lehetetlenné tette a negyvennyolcas mozgalom gyors bukása. Gyakorlatilag azonban mind Kossuth, mind Szemere (tehát a nemzet kormányzója és miniszterelnöke) egyaránt a törvény megszavazása előtt (tehát törvénytelenül és alkotmányellenesen) egyenjogúsította a zsidókat és egymás után nevezték ki őket állami hivatalnokoknak s honvédtiszteknek. (Ugyanők milyen égbekiáltó bűnnek tartották, ha a Habsburgok nem tartottak meg egy törvényt!) Szemere többek között a „derék" Heilprint, Kossuth egy Diósi Márton nevűt. (Szeremlei, III., 250-252. o.)

Hogy milyen nagy szerepet játszottak a zsidók negyvennyolcban, s noha hivatalosan egyenjogúsítva még nem voltak, a még érvényben lévő törvény megszegésével mily tömegesen nevezték ki őket tisztekké, láthatjuk Egressy Ákos (a Gábor fia) „Emlékei"-ből, hol mint tiszttársai, a következő nevű egyének szerepelnek: Löwensohn Izidor Somogyból, Vogel György Pestről, Kahlinger Izidor és Sahlinger (írói nevén Berényi) Székesfehérvárról, Kunstfeld Lajos Győrből. Igaz, hogy e legutóbbi lehetett keresztény is, de viszont bőven lehettek zsidók azok közt is, akik magyar nevűek voltak. Mutatja ezt Sahlinger írói neve, mely már Berényi volt s csak az imént láttuk, hogy a Kossuthtól kinevezett, már említett zsidónak is Diósi volt a neve.

A magyar zsidóságnak tehát volt oka arra, hogy lelkesedjék negyvennyolcért, de annál kevésbé volt erre oka a katolikus papságnak, sőt a vallásilag művelt és az Egyházhoz ragaszkodó világi katolikusoknak. Hogyne lelkesedtek volna a magyar zsidók olyan országért, és az ország olyan vezetőiért, akik az ő kedvükért még a törvényt is rendszeresen megszegték! De viszont, ha a magyar zsidóknak, sőt még az osztrák zsidóknak is szabad volt lelkesedniük a magyar negyvennyolcért, miért látunk a magyar haza ellen árulást, ha viszont a Habsburgok nem lelkesedtek érte se önérdekből (mert megnyirbálta uralkodói hatalmukat, sőt egyenesen trónjukat veszélyeztette), se konzervativizmusból, se vallásosságból.

Az uralkodóház hölgytagjai (az úgynevezett és annyira gyűlölt állítólagos kamarilla) elsősorban ez utóbbi miatt nem lelkesedett érte. Nem volt-e ez a „reakció" egyenesen kötelessége minden katolikusnak, tehát a magyarnak is? Várhattak-e ők az egyházellenes eszmék diadalától valami jót? Ha megtiltanánk nekik, hogy negyvennyolc-ellenesek lehessenek, akkor valójában azt tiltanánk meg nekik, hogy katolikusok legyenek.

Ha a negyvennyolcas szabadságharc csak nemzeti mozgalom lett volna, akkor lehetne kifogás az ellen, hogy jogosságáról beszéljünk. (Maga a kifogás még akkor se lehetne feltétlenül jogos, mert a nemzeti, tehát jó célt is lehet helyes és helytelen, bűnös és nem bűnös eszközökkel elérni, tehát legalább a használt erkölcstelen eszközök (háború, tömeggyilkosság) miatt ekkor is lehetne negyvennyolc-ellenes egy jó magyar is). De azzal, hogy a vezetői egy forradalmi európai mozgalommal is nyíltan azonosították ezt a harcot s ezzel az egyházellenesség szolgálatába állították, ezzel már el is idegenítették tőle azokat a magyarokat, akik az Egyház pártján álltak, tehát ők, nem pedig ezek voltak okai annak, hogy nem lehetett egységesen magyar mozgalom. Ők voltak az okai annak, hogy a főpapság s vele az Egyházra hallgató tömegek s az az uralkodóház, mely mindig katolicizmusáról volt jellegzetes, szükségképpen ellenségük kellett legyen.

A Barcelonában megjelenő spanyol katolikus hetilap, a Revista Popular (1910. év, 21. old.) az Amerikai Egyesült Államokban a katolikus Egyház történelmét ismertetve „los movimientos mas que revolucionarios de 1848" (negyvennyolcnak még forradalminak is forradalmi mozgalmait) emlegeti s azt mondja, hogy azoknak, akik ezek leverése után hazájukból elmenekültek (elsősorban nem magyarokra, hanem olaszokra és németekre céloz), működése eredményeként az 1850-es években az Egyesült Államokban is valóságos katolikusüldözés tört ki.

Hogy a negyvennyolcas mozgalomban ez az egyházellenes forradalmi felfogás és érzület még fontosabb tényező volt, mint a nemzeti érzés és a nemzeti függetlenségre való törekvés, azt számtalan jelenség bizonyítja. A németség egységéért, tehát Ausztriának a német birodalomba való bekebelezéséért folyó küzdelem például ekkor katolikusellenes mozgalom volt, sőt az maradt később is (los von Rom). Az Olaszország egyesüléséért folytatott mozgalom pedig csak úgy tombolt az egyházellenességben.

Köztudomású, hogy nálunk Magyarországon is a negyvennyolcas szabadságharcnak az akkor még német városi polgárság sokkal lelkesebb híve volt, mint a falusi magyarok. Pedig ez a városi polgárság ekkor még magyarul se tudott. Az a Pest, ahol és amelynek lelkes helyeslése közben Petőfi és társai március tizenötödikét megrendezték, nem magyar, hanem német város volt s a lakosság legalább fele akkor magyarul még nem is értett. A kiáltványokat és a követeléseket ezért mindig németül is kinyomtatták és a szónokok a magyar mellett német beszédeket is tartottak. Az imént láttuk, hogy Pozsonyban a magyarul nem tudó Kristlné is mennyire lelkesedett a magyar „hazafias" eszmékért s azok hirdetőiért!

Azok az oláhok és rácok, akik 48-ban a magyarok ellen fellázadtak, ezekbe a „magyarokba" mindig a magyarországi németeket is beleértették s a magyarokkal együtt ezeket is gyilkolták. A zalatnai magyaroknak 1848. október 26-i oláh részről történt legyilkolása alkalmából például a kálvinista lelkész Szeremlei (Magyarország 48/49-es krónikája, I., 266. o.), mint legborzalmasabb esetet, a 80 éves Pecherné, Frendlné és Dianicsné halálát említi meg. Ezek voltak tehát a zalatnai főmagyarok.

Mind a német, mind a magyar az ország műveltebb elemei közé tartozott, együtt lelkesedett az új eszmékért, s mivel ezek lényege világnézeti jellegű volt, nem pedig nemzeti, magyar és német egyformán lelkesedhetett és lelkesedett is értük. Aki akkor újságot vagy folyóiratot olvasott, csak ezen eszmék propagálását olvashatta, világos tehát, hogy magyar és német híve egyaránt volt. Ezért a városi elemek, akik elsősorban olvastak s így hamarabb eljutottak hozzájuk a kor áramlatai, ők voltak a legjobb alanyai a mozgalomnak, nem pedig a magyar, de alig olvasó, sőt olvasni akkor még nagy részben nem is tudó vidék. Mivel pedig a németajkúak nagyobb arányban tudták olvasni ezeket a külföldi lapokat, ez az oka, hogy még a nemzeti különbség s így a dolog magyar nemzeti oldala iránti közöny ellenére is nagyobb fokban lettek az új eszmék hívei, mint a színmagyarok.

Idegenek a magyar szabadságharcban

Mikor Haynau 1849. július 19-én Pestre tette át főhadiszállását, ez alkalommal kiadott kiáltványában is dorgálja a magyar főváros akkor még sváb lakosságát, mely mikor a cs. kir. sereg kénytelen volt ideiglenesen kiüríteni a székvárost, még utána is hűtlenül és ellenségesen viselkedett a cs. kir. üggyel szemben:

„Ti, nyelv és erkölcs dolgában nagyobb részt németek, részt vettetek azon törekvésben, hogy egy istentelen szájhős kíséretében egy magyar köztársaság ábrándszerű épületén dolgozzatok. A nemes Hentzy és vitéz bajtársai vére részben a ti fejetekre száll. Üldöztétek a jóérzelműeket magatok között."

De a negyvennyolcasok még az emigrációban is csak olyan „színmagyarok" voltak, mint Pest-Buda lakossága.

Egressy Gábor, a nagy színész és negyvennyolcas kormánybiztos írja naplójában, hogy Kossuthtal Viddinben közölte azt a tervét, hogy a menekültek mulattatására színielőadásokat rendez. Elsorolja aztán, hogy az emigránsok között kik jöhetnek számba, mint felhasználható színészek. Eme felsorolásból láthatjuk csak igazán, mennyire nem voltak magyarok azok, akik „lángoló honszerelmükért" Kossuthtal és Egressyvel egyetemben elhagyták az országot, mert nem akartak „osztrák járom" alatt élni, vagy mert félniük kellett az osztrák megtorlástól.

Az első, akire Egressy gondol, Gyurmanné. Ő Egressy megítélése szerint „csinos, fiatal menyecske, értelmes is", de – ezt természetesen már csak én teszem hozzá – legalábbis a neve után nem látszik éppen színmagyarnak.

„Plószné is derék asszonyság – folytatja Egressy – elég tisztán beszél magyarul is." Láthatjuk tehát, hogy Gyurmanné nevéből mennyire joggal következtettünk nem magyar voltára, mert hogy Plósznénak nemcsak a neve, hanem ő maga sem volt magyar, azt Egressy már egész nyíltan elárulja. Haynau elől tehát olyan magyarok menekültek Magyarországról „hazafiságuk" miatt, akiknek még az is érdemük, hogy „elég tisztán (tehát nem egész tisztán) beszélnek magyarul". Nem értem tehát, miért kellett akkor nekik „a német" elől menekülniük, ha negyvennyolc semmi más nem volt, mint csak magyar szabadságharc?

„Dembinszkyné – folytatja az emigránsok közül a magyar színjátszásra alkalmasnak látszók felsorolását Egressy – legszebb hölgynek tartatik a menekvők között azok által, akiknek a szőke tetszik (úgy látszik, Kossuth is azok közé tartozott, akiknek a „szőke tetszett", mert látni fogjuk, hogy az emigránsok pletykázták ezzel a Dembinszkynével kapcsolatban), hanem ő a krémhez tartozik, s mi több: nem tud magyarul." A harmadik számbajöhető tehát már nemcsak „elég tisztán" beszél, hanem már egyáltalán nem tud magyarul (ez azonban nem volt akadálya annak, hogy Kossuthnak ne tessék).

Végül vigasztalásul: „Egyedül (de látjuk, hogy „egyedül") a kis Mari, az öreg... tüzértiszt gyámleánya, kire számolhatni. Ez szép is, magyar is, bátor is." (Egressy Gábor törökországi naplója, 60. o.)

Ugyanitt a 65. oldalon ezt olvashatjuk: „Kossuthot, Batthyány Kázmért és a katonai főnököket kivéve mondhatni, hogy a magyar emigrációnak értelmisége e hánban (vendéglőben) van. És én, mióta beköltözém a táborból, alig hallottam itt magyar szót."

A 127. oldalon viszont azt tudjuk meg, hogy Sumlában már két lapjuk is megjelent az emigránsoknak, de e két lap közül is az egyik német nyelven jelent meg. De a két lap közül még annak is, mely magyar nyelven jelent meg, „Gross" névre hallgatott a szerkesztője. (Egyébként ez a Gross is, meg a német lap szerkesztője is, egyformán mohamedán vallásra tért át később. Ennek a Grossnak – lehet, sőt valószínű, hogy a másiknak is – ez a lépés már csak azért is könnyű volt, mert már úgyis körül volt metélve. Ezen a kellemetlen és fájdalmas operáción ugyanis az iszlámra áttérőknek át kell esniük.)

A Szilágyi-történelemből viszont azt tudjuk meg (X., 388-389. o.), hogy azok a dicső magyar honleányok, akik a Világos után menekülő negyvennyolcasokkal a legtöbb jót tették, a következők voltak: Maderspach Károlyné, Brüneck Júlia és Bohuss Jánosné. Lehet, hogy ha ez utóbbinak leánynevét kimutatnám, éppoly ékes sváb név sülne ki, mint az első kettőé. De hát a „Bohuss" név se magyar, ha nem is sváb.

Haynaunak is feltűnt negyvennyolcnak ez a sajátságos és meglepő németsége, mert barátjához, Schőnhalzhoz, 1849. augusztus 24-én írt levelében ő is ezt írja (Steier: Haynau és Paskievics, II., 420. o.): „A mi tisztjeink (a cs. kir. tisztek) közreműködése nélkül egyáltalán nem tudtak volna háborút viselni" (a negyvennyolcasok). (Ezért haragudott annyira Haynau ezekre a volt cs. kir. tisztekre. Az aradi vértanúk ugyanis mind ilyenek voltak s ezért kellett meghalniuk; de ez volt az oka annak is, hogy oly kevés volt köztük a magyar.)

„Minden parancsot németül adtak ki, mert hiszen alig tud valaki ezek közül magyarul, annál kevésbé tud magyarul írni. A forradalomra vonatkozó fontos papírok a kezeim között vannak." (Látni fogjuk, hogy előfordult, hogy még maga Kossuth is még Görgeynek is németül adta ki a hadvezetésre vonatkozó utasításait.)

Kossuth maga magyar anyanyelvű volt ugyan, de nem magyar. Megmagyarosodott, mert magyar nyelvterületre elszármazott tót család ivadéka, mint lutheránus vallása is bizonyítja. A Kossuth-család Túróc megyei tót köznemesi család. Anyai ágon pedig tyrlingi Weber cipszer [szepességi német, szász] családból származott. Görgeynek is csak a neve volt magyar. A Görgey-család ugyan ősi nemesi család, azonban Sáros megyei s így egészen idegen környezetben élt. Görgey anyja már teljesen idegen volt. Névben is (Perczian Vilma) és anyanyelvben is szász. Anyai nagyanyja Liedemann Anna volt, de a Görgey-nagyanyja is a Doloviczényi, tehát nem magyar családból származott. Anyai ősei üzleti ügyekben állandóan külföldön járó szász kalmárok voltak.

Görgey szülőföldjén a köznép se volt sehol magyar a környéken, tehát dajkái se lehettek magyarok. Ő maga egyébként is már gyermekkorában külföldre került a katonai iskolába s így bizony nemcsak nem volt magyar, hanem még gondolkodásban és érzelmekben se nagyon. Csak forradalmár érzelmű volt, mint akkor nagyon sok értelmiségi egyén, kivált, ha protestáns volt. Magyarul tökéletesen se írni, se beszélni nem tudott. Testvéreivel egész életén át – tehát mint már negyvennyolcas magyar szabadsághős is – németül levelezett. Öccsének még a neve is „Herrmann" (Ármin) volt. Mint negyvennyolcas hadvezér is, többnyire német nyelvű utasításokkal irányította a hadműveleteket.

Leiningen, az aradi vértanú, aki mint majd látni fogjuk, nemcsak magyar nem volt, hanem nem is akart az lenni, naplójában egészen német embernek mondja Görgeyt is. Rá ezt a benyomást tette. Görgey is, mint afféle idegen, nem kálvinista, hanem lutheránus volt. Érdekes, hogy Leiningen, a nála is idegenebb, mert ő még magyar állampolgár se volt, mert csak a felesége révén került hozzánk, nem lutheránus, hanem kálvinista volt. Egyébként ekkor már mindegynek tartották a kettőt, mert ekkor már egymás közt felekezetieskedtek a protestánsok.

Nem kálvinista, hanem lutheránus volt a polgári (Kossuth) és a katonai (Görgey) főszereplő mellett a harmadik, az irodalmi, az ideológiai főszereplő is: Petőfi. Benne talán még egy csepp magyar vér se volt (Kossuthban és Görgeyben volt). Apja Petrovics (eredetileg Petrovitz), anyja Hruz nevű volt. Mindketten felvidéki lutheránus tótok. Petőfi anyja egészen rosszul, hibás kiejtéssel beszélt magyarul, anyja testvére, Paska Sámuelné pedig egyáltalán nem is értette nyelvünket. Apja is csak felnőtt korában tanult meg magyarul. (Ferenczi: Petőfi életrajza, 90. o.) Petőfi szülei tehát még megmagyarosodott tótoknak se nevezhetőek, mert nem volt még idejük megmagyarosodni. Maga Kiskőrös is, ahol a költő született, akkor még tiszta tót falu volt. Ma már magyarnak tekinthető, de ma is lutheránus az egyébként katolikus vagy református Alföldön. Petőfi apai nagyanyja Salkovics Zsuzsanna volt. Még István öccse is egy Gayhoffer Antónia nevű hölgyet vett feleségül (de természetesen hamarosan el is vált tőle). Ezt is a lutheránusok közül választotta ki.

Petőfi lutheránus voltával s a családnak felekezetéhez való bigott ragaszkodásával együtt járt, hogy egész környezete, barátai, tanítói is mind idegen ajkúak voltak. Katolikust körükben legfeljebb csak cseléd alakjában tűrtek meg (mint a zsidók is), s ennek köszönhető, hogy dajkájától, a kivétel nélkül katolikus Kiskunfélegyházán a „Cserebogár, sárga cserebogár..." kezdetű altatódalt hallhatta. Még szerelmei is csak akkor lehettek katolikusok, mikor már országos nevezetesség volt s így szűk felekezeti környezetéből kikerült.

Mutatja protestánsaink bámulatos felekezetiségét és összetartását még abban a korban is, mikor már a vallás állítólag már nekik is mellékes volt, hogy mikor Kiskunfélegyházán laktak, apja – nehogy fiának katolikus iskolába kelljen járnia, mert ott csak az volt – inkább Kecskemétre vitte, ahol, mint nagyvárosban, volt lutheránus iskola is. Így aztán még Kecskeméten is egy Schifferdecker Sámuel nevű, bibliai neve miatt egyenesen zsidónak látszó „színmagyar" volt a tanítója. De felekezetieskedő apja még koszt-kvártélyra is lutheránus embert keresett számára, s így még Kecskeméten is egy idegennél, Hábel Józsefnél lakott.

Mikor a sárszentlőrinci gimnáziumba járt, Hittigéknél, mikor Pesten járt iskolába, Petrovicséknál, mikor Aszódon, Neumannéknál lakott. Itt egy Koren nevű „színmagyar" volt a tanára.

Mikor a pesti piarista gimnáziumba járt, a hírhedt pánszláv Kollár tanította hittanra, mégpedig tótul. A selmeci lutheránus gimnáziumban Bolemann István és Lichard Dávid voltak a tanárai. Az előbbi alig tudott magyarul, de mivel vallásilag igen szabadelvű volt, tanítványai szerették. Ez is mutatja, hogy a reformkor nagy magyar „hazafiságában", melynek Petőfi már ekkor is lelkes híve volt, többet számított a vallási szabadelvűség, mint az, hogy valaki magyarul tudjon. Bolemann, a másik tanár, egyáltalán nem tudott magyarul, sőt „érzelmére magyarellenes is vala". (Ferenczi, I., 103. o.)

„A tanulók túlnyomó része német és főleg tót vala, a hangulat tehát nem magyaros." (Ferenczi, I., 106. o.) Selmecen Petőfi Proszperinyi Mihályéknál lakott özvegy Balhóné házában, az ebédet pedig Zeltenreich Zsigmond hordta neki. Utána özv. Frudáknéhoz ment lakni.

Említettük már, hogy anyai ágon még a negyvennyolcas Batthyányok is idegen vérűek voltak. Lajos anyja Skerlecz-lány, Kázméré Roggendorf. De báró Eötvösné is báró Lilien, sőt az egyszerű származású Horváth Mihályé is Werner Erzsébet. A 13 aradi vértanú közül is több mint a fele (hét) idegen nyelvű volt (Aulich, Damjanich, Knézich, Lahner, Leiningen-Westerburg, Pöltenberg és Schweidel), de a hat magyar nevű (Dessewffy, Kiss, Nagy-Sándor, Lázár, Török és Vécsey) közül is kettő (Kiss és Lázár) csak névben volt magyar, mert ők örmények voltak. De Vécseynek az anyja is idegen volt (Colson Amália), s még többről csak azért nem tudom megállapítani ugyanezt, mert anyjukról nem tudok. Aulich említett hitehagyott lányának láttam a keresztlevelét, Pozsonyban állították ki, s németül. Damjanich egészen idegen volt, s noha maga és felesége is rác eredetű, a hozzá írt levelei mind németek.

Leiningen és Pöltenberg még magyar állampolgárok se voltak. Leiningen németországi, Pöltenberg bécsi születésű. Egészen kétségtelen tehát, hogy nem a magyar függetlenségért való rajongás hozta őket hozzánk, hanem azok az akkor divatos eszmék, melyekért hívő, de különösen katolikus ember nem rajonghatott, sőt amelyekkel szemben hite miatt ellenségesen kellett viselkednie. Ahogyan a forradalmi érzelmű lengyelt, németet, sőt osztrákot idegen létére is hozzánk hozta forradalmi érzülete és egyházgyűlölete, éppúgy vihette és vitte is világnézete a vallásos magyart a negyvennyolccal ellenséges táborba.

Ha azok, mint németek vagy osztrákok nem voltak hazaárulók azért, mert eszméiket hazájukon kívül, sőt – legalább az osztrákok – egyenesen hazájuk hadserege ellen küzdve szolgálták, éppúgy természetes dolog, ha a vallásos magyarok se láttak és nem is láthattak a negyvennyolcas magyarok seregei ellen küzdő osztrákokban ellenséget. Hiszen az ő oldalukon küzdve csak a szerintük téves egyházellenes forradalmi eszméktől akarták hazájukat és népüket megszabadítani s az Egyházat az ellenségei elleni küzdelemben támogatni. Hát még

ha azt is hozzávesszük, hogy negyvennyolcban a magyar uralkodóház ellen elsősorban azért történt lázadás, mert az Egyház és a papság pártján állt.

Marczali Henrik kiadta Leiningen leveleit és 1848/49-es naplóját. E levelekből és naplóból meglepően látjuk mindannak igazságát, amit állítunk. A napló „a papság nevetséges szabadelvű arcfintorításait" emlegeti. Láthatjuk tehát, hogy a negyvennyolcas tábornok és aradi vértanú protestáns létére megint csak a katolikus papsággal bajlódik, nem pedig a maga felekezetével. Pedig mint általában a negyvennyolcasok, ő is úgy tett, mintha őt a vallási különbség nem érdekelné. Valóban nem is érdekelte ez, mikor kereszténység, zsidóság vagy az iszlám közti különbségről volt szó. Akkor nem tartotta mellékesnek a dolgot, de természetesen akkor is, mint mindig, a katolicizmus ellen volt.

Hogy Leiningen nem a katolicizmus, hanem csak a papok, a jezsuiták, a klerikalizmus, a bigottság, a babona, az ultramontanizmus vagy a vakbuzgóság ellen beszél, az ma már egy felvilágosult embert se téveszt meg, mert ma már mindenki tudja, hogy ezek a kifejezések mind a katolicizmust jelentik, mert hiszen a gyűlölet annak a vallásnak szól, mely másodrendűnek tartja magát, mint minden más vallás; mely egyvallás és igazvallás akar lenni, ez pedig, mint láttuk, éppen a színtiszta katolicizmus. Aztán a negyvennyolcasok azt is babonának nevezték, ami katolikus dogma, s azt is vakbuzgóságnak (például a reverzálisokhoz való ragaszkodást), ami a katolikus hit lényegéhez tartozik.

Aztán látjuk, milyen nagy volt a gyűlölet és a megvetés ebben a Leiningenben a papság ellen (nem is főpapságot emleget, hanem papságot). Éppúgy, mint a kommunisták, kiknek előírásai papot még a pártba se engednek bevenni, még akkor se, ha „békepap" az illető, tehát őket szolgálja (s amiben teljesen igazuk is van, mert a tűz meg a víz, a hit és az ateizmus valóban nem fér össze).

Leiningen se tűri, hogy egy pap szabadelvű legyen. Ha annak mutatja magát, ellenszenves neki s „nevetséges arcfintorodásokat" lát benne. Leiningennek is igaza volt éppúgy, mint most a kommunistáknak, mert pap valóban nem lehetett szabadelvű, legfeljebb álnokságból vagy érdekből, s mindkettő valóban ellenszenves. A pap ne legyen érdekember, ne legyen képmutató. Ha „szabadelvű", azaz nem hisz már az Egyház dogmáiban, akkor ne viselkedjék továbbra is úgy, mintha az Evangélium hirdetője volna, főképpen pedig ne éljen akkor is az Evangéliumból, ne viselje azt a ruhát és ne élvezze azt a tiszteletet, mely a hívőktől az Evangélium hirdetőjének jár.

De ha így áll a dolog, akkor viszont ne nevezzük hazaárulónak azt a papot, aki megmaradt a hivatása mellett negyvennyolcban is és negyvennyolc „hazafias" terrorja ellenére is, aki nem csinált „nevetséges arcfintorításokat", hanem vállalta azt a becstelenséget és mártírsorsot, mely akkor az egyedül üdvözítő Egyház képviselőinek járt. Főként pedig ne magasztaljuk hazafiaknak azokat a megtévedt vagy logikátlan, gyönge ítélőképességű papokat, akik nem tudtak ellenállni a népszerűségnek, nem tudták vállalni a gyűlöletet és a rágalmazásokat, akik nem tudták maguk, illetve az Egyház útjait járni egy meg nem értő, sőt gyűlöletet lövellő társadalom közepette is; akik nem akartak egyszerre két urat szolgálni: Istent is és azt a hazát is, mely akkor Isten Egyháza ellenére kereste boldogulását. Ne nevezzük hazafiaknak azokat a papokat, akiknek „szabadelvűsége" (értsd: hazafisága) az egyik legjellemesebb aradi vértanú szemében nem volt más, mint ellenszenves, sőt visszataszító, „nevetséges arcfintorítás".

Leiningen (nagyon logikusan) ezt nem tudta a pap részéről őszintének elfogadni, tehát nem tulajdoníthatta másnak, mint képmutatásnak. A negyvennyolcas „hazafias" papság mentségére legfeljebb azt hozhatjuk fel, hogy jozefinista szellemben nevelt papok voltak, tehát sokan voltak közülük, akik pap létükre se voltak tisztában a katolicizmus lényegével. Őket állami hivatalnokoknak nevelték, világos tehát, hogy mikor az állam nemcsak magyar, hanem egyúttal szabadelvű is lett, mint ilyet is őszintén igyekeztek kiszolgálni. Maga Kossuth is az állam hivatalnokainak tekintette őket. Azért tartatott velük fényes és hivatalos „Te Deumokat", mikor a honvédek egy-egy győzelmet arattak, s azért olvastatott fel velük a

templomok szószékeiről is az oroszok, mint a keresztény hit ellenségei ellen kiáltványokat, hogy a nép keresztes hadjáratra induljon ellenük. Hogy milyen volt ekkor a magyar papság zöme, azt láthatjuk Horváth Mihályon, a negyvenkilences miniszteren és történetírón, akinek, mikor írásait olvassuk, el se hinnénk, hogy katolikus, sőt pap az, aki mindezt írja.

Leiningen egyik, április 18-i levele, melyben a nagybecskereki megyegyűlésen szerzett élményeit írja le, jól mutatja, milyen volt a negyvennyolcas szellem és a negyvennyolcas papság. „Különösen érdekes volt – írja – néhány papi szónok, ki mennydörgő filippikában harsogott a papi nőtlenség, a reverenda és a bajusztalanság ellen. A megye csaknem egyhangúan elfogadta, hogy pártját fogja kérelmüknek (azaz a papi nőtlenség, a reverendaviselés és a bajusz kötelező leborotválása eltörlésének). Több mama a karzaton feltűnően nyilvánította tetszését."

Láthatjuk tehát, mi lett volna a magyar katolicizmusból, ha negyvennyolc győz. Nem támogathatott tehát ilyen mozgalmat senki, aki csak valamit is konyított ahhoz, mi az a katolicizmus, s aki csak egy cseppet is szívén viselte a hit és erkölcs érdekeit. Az ugyanis tudta, hogy ezek elhanyagolásával sokkal többet ártunk nemzetünknek, mint amennyit az osztrák „iga" lerázásával használunk neki. Vajon mi lehetett az oka, hogy negyvennyolcat csak az olyan papok pártolták, akiket Leiningen a nagybecskereki megyegyűlésen hallott szónokolni, s akik még őrá is, aki protestáns is volt, meg szabadelvű is, ellenszenves hatást tettek?

Azt is láthatjuk Leiningen naplójából, hogy elsősorban ők lelkesedtek érte. „De hadd nevezzem meg a legbátrabbakat, akiknek köszönöm a szabadságomat: Talabér hadnagy... Goldstein (helyesen Goldner), Schneider őrmester, Hartmann őrmester, Rös káplár. Közlegények: Gorombatich, Svilár, Berger, Buka, Kohn közlegény. Utóbbinak (tehát éppen a Kohnnak) egy lövés bordáját, egy másik meg felső combját fúrta át."

Goldsteinről és Kohnról maga Leiningen is külön megmondja, hogy zsidók, de bizonyára az volt Hartmann és Berger is. De viszont látjuk azt is, hogy akik nem voltak zsidók, azok közt is milyen kevés volt a magyar. Valóban: a szabadelvűek harca volt ez, nem pedig a magyaroké, s világos, hogy a szabadelvűek nálunk is és másutt is elsősorban mindig a zsidók voltak.

Görgeyről, akivel Leiningen tegező viszonyban volt s így közelebbről ismerhette, ezt írja: „Ha lehetett, mindig németül beszélt, mert folyékonyabban bírt ezen beszélni, mint anyanyelvén. (Tévedés. Görgey nem volt magyar anyanyelvű. Legfeljebb magyar apanyelvű.) Különösen szereti a németeket és irodalmukat, és gyakran mondta, hogy amit tud, német nevelésének köszöni."

Hogy azért, hogy a negyvennyolcas ügyért küzdött és honvédtábornok lett, még magának Leiningennek se kellett magyarrá válnia, mert ehhez teljesen elegendő volt, ha szabadelvű volt, sőt még arra se volt szükség, hogy magyar érzelmű legyen (pedig a felesége, aki révén hazánkba került, magyar volt), azt szintén jól láthatjuk leveleiből. Ezek a levelek világosan bizonyítják, hogy Leiningen a szabadelvűség vértanúja volt, de nem a magyarságé. Leiningen a magyart sokkal alsóbbrendűnek tekintette, mint a maga német fajtáját, ezért nemcsak magyar nem volt, hanem nem is akart magyar lenni, még magyar felesége ellenére se, akinek révén pedig magyar földbirtokossá vált.

Honvéd volt, a mi sorainkban harcolt, magyar pénzből élt, de azért a világ minden kincséért se akart magyarrá válni, sőt még magyar anyától és Magyarországon született fiát is német fiúnak tartotta, németnek akarta s ezt a törekvését a legtermészetesebb dolognak vette. E tekintetben jól elárulja gondolatvilágát, hogy május elsejei levelében sógoráról, Rohonczy Lipótról ezt írja: „Csak attól félek, hogy Poldi túlságos magyarizmusával veszedelmes helyzetbe juthat." Tehát ez az aradi vértanú nemcsak maga nem volt nagy magyar, hanem az erősen magyar érzelmet másban se helyeselte.

Április 9-i levelében ezt találjuk: „Hacsak a frankfurti nemzeti gyűlésen a monarchikus elv kerekedik felül, akkor drága hazám még mindent remélhet." Leiningen tehát nem volt

szélsőséges szabadelvű s ezért a köztársaságnak nem volt barátja. Láthatjuk azonban azt is, hogy őt nem a pesti, hanem a frankfurti „nemzeti gyűlés" érdekelte és „drága hazája", melyért annyira lelkesedett, nem a magyar haza, nem a mi hazánk volt. S ezt ráadásul még magyar nejének írja! Láthatjuk belőle, hogy még csak eszébe se jutott, hogy ő magyarrá is lehetne, vagy hogy illene azzá lennie.

„Csak ha minden német törzs – folytatja – kellően lesz ott (Frankfurtban) képviselve, lehet feltenni, hogy az ottani végzést az egész nemzet (természetesen a német nemzet, mert a honvédtábornokot csak az érdekli) elfogadja törvényül. A schleswigholsteiniek felkelését lelkesedéssel üdvözöltem... Ki a német karddal az elfolyt század gyalázatának megbosszulására!"

„Kell, hogy fia – írja magyar feleségének – a nagy német hazának szabad polgára legyen."

Április 11-i levelében pedig: „Ahogy most állanak a dolgok Németországban, egy hazafi (világos, hogy német hazafi) se maradhat otthon. Csak gondolkozzál egy kicsit és belátod, hogy csak szégyenszemre maradhatnék vissza és azt csak mégsem akarod? Boldog, aki most Schleswigben lehet és nézheti a német nép első nagy tettét."

Még Leiningen vértanúhalála után is ezt írja a „magyar" vértanú magyar özvegye fiának: „Tudod, hogy atyád Németországot mindenek fölött szerette, mégis el volt határozva arra és nem nézte áldozatnak, hogy itt telepedjék meg." Milyen nagy kegy volt tőle! Láthatjuk, hogy ha Leiningen nem aradi vértanú, hanem valamely aulikus és klerikális mágnás lett volna, akkor a magyar irodalom és közvélemény magából kikelve mennydörögné: Hogy mert ez az ember idejönni és a magyar föld jövedelméből, és mint honvédtiszt, a magyar államtól kapott fizetésből élni, ha továbbra is németnek tekintette magát s élete végéig Németországot szerette „mindenek fölött"?

A féktelen Habsburg-gyűlöletében már egyenesen az eszelősség határait súroló (de azért – illetéktelenül – mégis azzal dicsekvő, hogy ő Katzianer osztrák tábornok leszármazottja) Kacziány Géza lutheránus lelkész „Vértanúk albuma" című „hazafias" kiadványában a negyvennyolcas szabadságharc 105 vértanúját sorolja fel. (Ez a szám csak azért éri el a százat, mert köztük vannak azok is, akik csak 49 után, évek múlva, a Bach-korszakban estek áldozatul Kossuth (az országba küldött, összeesküvésekbe beugrató) ügynökeinek). E negyvennyolcas vértanúk között ilyen idegen nevűeket és ilyen nagy számmal találunk:

Abancourt Károly (világos, hogy nem is született Magyarországon), Aich Jakab, Aulich Lajos, Bolcze János, Damjanich János, Dreschler Kristóf, Dreisinger Pál, Förster Ferenc, Frohmann János, Babel Mihály, Gasparics Kilit, Geyer Nándor, Giron Péter (nem is magyar állampolgár), Glauberschitz Albert, Gonzeczky János, Gruber Fülöp, Hauk Lajos (bécsi), Havelka Ferenc, Hruby Gyula, Hübner András, Knézich Károly, Lahner György, gróf Leiningen-Westerburg Károly (németországi), Matherny János, Montbarth Antal, Murmann Sámuel, Nimnichter János, Ormai (Auffenberg) Norbert, Pataki (Piringer) Mihály, Pavelka Ferenc, Pöltenberg Ernő (bécsi), Resch Frigyes, Rulikovszky Kázmér (idegen állampolgár), Schweidel József, Schvelko Róbert, Stift József, Streith Miklós, Szöll Vitális (idegen állampolgár), Trechsler Nándor, Uitz Mihály, Wottitz Adolf, Voronieczky Miciszláv (idegen állampolgár) és Zehnmark János.

Ez 43 név a 105 közül. Ámde, ha a nevük nem is olyan kiáltóan idegen, de mégis idegen vérűnek kell vennünk Bugyik Józsefet (aki ráadásul még morvaországi születésű is), Csernyus Emánuelt, Dudó Györgyöt, Jeszenák Jánost, Jubal Károlyt, Kuczka Mihályt, Loncsák Györgyöt, Mednyánszky Lászlót, Melkó Nándort, Novák Tivadart, Pállik Ignácot, Posztóczky Gyulát és Ragga Pált is és – mint említettük már – az aradi vértanúk közül az örmény Kiss Ernőt és Lázárt is, tehát összesen még tizenötöt. Eszerint tehát a szabadságharc 105 vértanúja közül 58 volt az idegen vérű és csak 47 a magyar. Pedig még így is magyaroknak vettünk olyan nevűeket, mint Gancs Pál, Kuncsor András és két Horvátot is. Aztán egészen bizonyos, hogy a magyar nevűek között is van még néhány, aki magyarosított nevű, csak nem szereztünk róla tudomást. Abban az időben ugyanis a névmagyarosítás igen divatos

volt, külön kérvény se kellett hozzá s ipszilonozni s ősi magyar helyesírást alkalmazni is lehetett, például Hartmann-Keményffy, Stockermann-Botffy stb.

Ez a statisztika tehát túlságosan is bizonyítja, hogy a magyar szabadságharc sokkal inkább nemzetközi (szociális s még inkább egyházellenes) forradalom volt, mint magyar nemzeti szabadságharc. Kacziány például elsősorban a nálunk harcolt bécsi legionáriusokról írja, hogy „egy se került vissza közülük szülőhazájába, hanem legnagyobb rész Bem csatáiban hullott el".

Ami a negyvennyolchoz lelkesen csatlakozó katolikus papokat illeti, szinte alig találunk köztük igazi magyart. Még majdhogynem Horváth Mihályt kell tartanunk köztük a legjobban magyarnak, pedig eltekintve attól, hogy az ő neve is idegen eredetre vall, láttuk, hogy az anyja már egészen idegen nevű volt. Mednyánszky Cézár, a honvéd tábori főpap neve (egyébként testvére volt Lászlónak, a vértanúnak, talán az egész negyvennyolcas ügy legőszintébb vértanújának) szintén szláv eredetre vall, anyja azonban (tehát a legdicsőbb vértanú anyja is) már nemcsak idegen nevű (Richert Eleonóra), hanem külföldi (elzászi) származású is, akit férje a francia háborúk folyamán ismert meg külföldön s hozott haza magyar feleségnek. Anyja francia volta egyébként látszik fia nekünk ugyancsak idegen keresztnevén is (Cézár).

Rónai Jácintnak, a Horváth Mihály után legnevezetesebb negyvennyolcas papnak a neve szintén magyarosított név. Barsi József, volt bicskei plébános, aki „hazafiságáért" több évet töltött várfogságban s vele kapcsolatban élményeiről könyvet is írt „Utazás ismeretlen állomás felé" címen, szintén Neumann volt eredetileg. Ő szintén egyenesen külföldi származású. Az apja még Sziléziában született, s ő maga is csak már férfi korában, 1845-ben tanult meg magyarul. Lám, mégis milyen lelkes „magyar" lett belőle!

Hogy még csak kivétel se volt e tekintetben, mutatja, hogy Vukovics Sebő, Kossuth lutheránus hittestvére és bizalmasa, negyvennyolcas kormánybiztos és negyvenkilences miniszter, a szabadságharc egyik legnevezetesebb szereplője, szintén csak felnőtt korában tanult meg magyarul, noha ő nem idegenből származott ide, hanem csak a nemzetiségi Délvidékről.

Erdőssy Imre (vagy Emil), a híres, sőt „legendás" piarista, a branyiszkói hős, akinek Guyon Richárd, a branyiszkói ütközet vezére szerint, az egész diadal köszönhető, szintén „Polesny"-nek született, sőt – ki hinné – annak ellenére, hogy magyar nevet vett fel és negyvennyolc legendás hőse lett, még csak magyar érzelmű se volt. Még Steier, negyvennyolcnak erősen forradalmár hajlamú zsidó történetírója is azt írja róla, hogy „önérzetes, nemzetiségéhez hű tót volt". (Steier: Beniczky, 208. o.)

Azok közül, akiknek mint a szabadságharc 105 vértanújának a nevét az imént Kacziány Géza alapján felsoroltuk, a következők voltak papok: Gasparics Kilit (aki szintén csak akkor tanult meg magyarul, mikor már a szülői háztól elkerült) és Mansbarth Antal. Hoky István se volt magyar származású (rozsnyói paptanár volt).

A várfogságra ítélt vagy másképp szereplő papok: Fieba József, Rómer Flóris, Schwendtner Mihály, Domsics stb. szintén nem látszanak valami színmagyaroknak. Nem mondhatjuk annak báró Bémer nagyváradi püspököt se, bár őt, annak ellenére, hogy Bécsben nagyon bűnösnek tartották, nem számíthatjuk negyvennyolc hívei közé, mert nemcsak mellette, hanem ellene is cselekedett. Egy protestáns lapban például olyan „vérlázító" adatokat láttam közölve ellene, melyek egyenesen „hazaárulását" bizonyítják. Látszik tehát, hogy amit negyvennyolc mellett csinált, azt csak kényszerűségből, félelemből cselekedte.

A negyvennyolc miatt fogságot szenvedő papok között természetesen már találunk magyar nevűeket is (Bobory, Laky, Sebessy, Pados, Kulcsár, Bossányi, Répássy), de itt is sokkal több az idegen név: Karg Magnus, Wimmer Ignác, Rózsafi (nyilvánvalóan magyarosított név) Pál, Bercseinszky Lajos, Volit Horváth János, gróf Kreith József, Liebhardt Lukács, Kaczvinszky Viktor, Panyik Ernő, Viadsics Elek, Pfeifer József, Hág Sámuel stb.

Ha Földi Jánosnak (aki szintén Neupauernek született) „Világostól Josephstadtig" címen megjelent többéves várfogságáról szóló naplóját lapozgatjuk, szintén ilyen neveket találunk a magyar szabadságharcban való részvétel miatt várfogságot szenvedő társai között:

Durneisz János, Czintula, Paulovics, Zahn, Psotta, Móga, Jovics, Hrabovszky, Hankovics György, Szlávy József, Rapaics, Okruczky, Putnik Béla, Szontágh Pál, Pettku György, Grosschmidt Antal, Osztorovszky József, Frank Károly, Fronszek Károly, Mandics Pál, Klementis, Göttmann Eduárd, Klein Ernő, Murgó, Sperlák, Göll, Markovits, Mayerffy, Fojt Lajos, két gróf Haller, Jankovics József, Újpócsi-Halstucker huszárezredes stb. Ezeknek a „hazafiságukért" várfogságra ítélt raboknak is csak vagy a fele volt magyar nevű, vagy még annyi se.

Az aradi vértanúk közt nem szereplő főtisztek között Klapka, Kmetty, Stein, Czetz, Hrabovszky, Móga, Baldacci, Pustelnik, Meszéna, Guyon, Riczkó, Bauer, Thanhoffer, Perczel, Pulszky, Vetter, Kolmann, Szekulics, Lukinics, Sráter, Karger, Piller, Albrecht, Danielis, Querlonde, Czillich, Wagner, Prem, Jungwirt, Gruber, Zuber ezredes (ő kísérte Kossuthot Lippáig, tehát a legmegbízhatóbb „magyarok" közé tartozott) stb.

A kormánybiztosok közül: Ludwigh, Luzsénszky, Vukovics. Még Beniczky se volt magyar, sőt még magyarul se tanult meg tökéletesen sose (lásd Steier).

A március tizenötödikét megrendező, állítólag még magyarnak is magyar lelkes ifjak ezek voltak: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál, Irányi Dániel, Irinyi József, Vajda János, Degré Alajos, Bujovszky Gyula és Vidacs János. (Gracza György: Az 1848/49-es magyar szabadságharc története, I., 17. o.) A kilenc közül tehát csak négy született magyar névvel: Jókai, Vajda, Irinyi és Vasváry. Irányinak eredeti neve: Halbschuh. Vidacs, aki a neve után nem látszik feltétlenül idegennek, Torontál megyei, ahol magyarok alig laknak, százötven évvel ezelőtt pedig még kevésbé laktak, mert hiszen aki magyar, azt is azóta telepítették oda. Lutheránus vallása is idegenre vall. Mint görög katolikus papnak a fiát, Vasvárit is bajosan tarthatjuk színmagyarnak. Egyébként az ő neve is felvett név, bár eredeti neve (Fejér) is magyar volt. A magyar név azonban, kivált Kelet-Magyarországon (Vasváry Szatmár megyei) édeskeveset bizonyít a magyar eredet mellett, mert hiszen sokszor olyan oláh parasztoknak is magyar nevük van, akik egy szót se tudnak magyarul.

Velük szemben a magyar származású Jókai, meglett korában, mikor már megjött az esze, egyenesen rajongója lett a Habsburg-háznak. Olyan túlzásba ment ez nála, hogy barátai már viccet csináltak belőle s azon mulattak, hogy ugratták vele s Jókai mindig beugrott. Az uralkodóház tagjaiért, például Rudolf trónörökösért való rajongása sokszor már egyenesen az eszelősség határát súrolta. (Mikszáth: Jókai Mór élete és kora)

Az egyetlen politikai üldözött, akit a márciusi ifjak ki tudtak szabadítani börtönéből (más ugyanis senki nem volt emiatt börtönben, olyan nagy volt az „üldözés"), Táncsics Mihály volt. Szintén olyan színmagyar, hogy eredeti Stancsics nevét azért „magyarosította" Táncsicsra, mert kisfia a Stancsicsot nem tudta kimondani. Csak megkésve tudták meg a márciusi hősök, hogy mégis van Táncsicson kívül egy további politikai fogoly is (de boldog elnyomottak voltunk, hogy oly nehezen találtunk egyet), de ez meg egészen oláh: Murguj Emmánuel, aki – milyen pech – éppen amiatt ült, mert az oláhokat izgatta a magyarok ellen. (Tehát úgy szövetkezett az osztrák kormány a nemzetiségekkel, hogy az ellenünk izgató oláhot börtönbe zárta.)

A kávéháznak, mely nem kis szerepet játszott a márciusi eseményekben, egy Pilvax nevű „színmagyar" volt a tulajdonosa, a nyomdásznak pedig, aki a március 15-i pontokat sokszorosította, Landerer. Pedig ez a Landerer március tizenötödikén még nagyobb „hazafi" volt, mint a dicső márciusi ifjak, főképp pedig sokkal bátrabb náluk, mint majd látni fogjuk akkor, mikor a dolgokkal érdemileg foglalkozunk. (Gracza, I., 44. o.)

Pilvax is, „a jó öreg kávés, aki alig törte ugyan nyelvünket, de azért érzelmeire nézve derék hazafi volt (hogy is ne lett volna az, mikor kávéháza a „hazafiak" gyülekezőhelye volt s így abból élt!), kész örömmel tett eleget a fiatalság e téren is megnyilvánuló reformvágyának (hogy ti. kávéházát nevezze el „Szabadságcsarnoknak") s már másnap ékes cégtábla hirdette a kávéház új s büszke elnevezését" (Gracza).

Mi azon kívül, hogy azon csodálkozunk, hogy lehetett ilyen nagy magyar az, aki „alig törte nyelvünket", még azt is megállapíthatjuk, hogy nem is lehetett olyan veszedelmesen nagy a zsarnokság egy olyan országban, ahol ez a kihívó, büszke új cégtábla kifüggesztése olyan könnyen ment és semmi következménnyel se járt.

Március tizenötödike vívmányaként az első forradalmi hatóság a „Közcsendi Bizottság" volt, melyet akkor mindenki forradalmi bizottságnak nevezett. Ennek tagjai a következők voltak: Rottenbiller Lipót, Kacskovics Lajos, Staffenberger István, Molnár György, Nyáry Pál, Klauzál Gábor, Tóth Gáspár, Gyurkovics Máté, Irinyi József, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irányi Dániel, Hengel Alajos és Egressy Sámuel. A 14 közül tehát nyolc, több mint a fele, idegen származású.

Később ezt a közcsendi bizottságot kiszélesítették újabb 48 taggal, akik között újra ilyen „színmagyarokat" találunk: Gross Ferenc, Emerling Károly, Burgmann Károly, Griessriegl József, Müller József, Bujovszky Gyula, Vidacs János, Degré Alajos, Justh Manó, Számwald Gyula, Sauer Ignác, Bugát Pál, Csausz Márton, Flór Ferenc, Székács József, Pecelt Ottó, Kunewalder János, Margó György, Mávromaty (!) Jozafát (!), Hajnik Pál, Aigner Ferenc, Landerer Lajos, Kasselik Endre, Szegfi Mór, Keleti Zsigmond, Szántófi Antal (magyarosítottak), tehát a 48-ból ismét 27, tehát a többség. Pedig egész bizonyos, hogy azok között is, akiket elfogadtam magyarnak, nem egy van még, aki csak úgy vette fel a magyar nevet.

Meg kell jegyeznünk még, hogy a fentebb név szerint felsorolt márciusi hős ifjak között „egy izraelita vallású fiatal orvos" (Gracza, I., 45. o.) is szerepet játszott, akinek a nevét a krónika jobbnak látta fel nem jegyezni, pedig Vasvári, Degré, Irányi, Jókai és Egressy mellett ő is gyújtó beszédet tartott a népnek, tehát névtelen létére se volt az utolsó „a hősök" között. Nevét bizonyára azért nem jegyezte fel a krónika, mert talán egészen lehetetlen, kacajt keltően zsidó neve volt szegénynek, s így nem akarták vele az egész „hazafias" mozgalmat kompromittálni.

A nemzetközi forradalmi jelleg negyvennyolcban

Hogy kik voltak negyvennyolc hősei, arra vonatkozóan érdemes figyelemmel kísérni Barsi József leírását fogságáról. Eredeti neve, mint láttuk, Neumann, egy csepp magyar vér sincs benne, az apja Sziléziából jött hozzánk, s ő maga is csak felnőtt korában tanult meg magyarul. De azért pap létére mégis olyan „hazafias" cikkeket írt negyvennyolcban, hogy egyenesen halálra ítélték miattuk s büntetését csak kegyelemből változtatták át 20 évi várfogságra, melynek azonban – újabb kegyelemből – a felét se kellett letöltenie.

Barsit a fővárosba bevonuló Windischgrätz hozta magával mint foglyot, „egy győri gabonakereskedővel" egyetemben. Hogy összeillettek a pap Barsival! Világos ugyanis, hogy ez a győri gabonakereskedő egy izraelitát jelent, melyre rámutatni azonban negyvennyolcban éppúgy nem volt szokás és nem is volt szabad, mert ellenkezett volna a „haladó" szellemmel s „reakciósságra" vallott volna, mint az 1918/19-es kommunista forradalomban, vagy az 1945-ben kezdődő „népi demokrácia" idején.

A két foglyot a budai József-kaszárnyában helyezik el, ott, ahonnan a dicső márciusi ifjak nemrég szabadították ki Táncsics Mihályt. Ekkor természetesen már a negyvennyolcas „hazafias" események s Windischgrätz utánuk következő győzelme miatt újra kerültek lakók az itteni börtönbe. Ezek most természetesen csak lelkes magyarok lehettek. Ahogyan azonban az újonnan érkezett „hazafias" fogoly egy győri zsidó és egy sziléziai származású pap volt, ugyanilyenek, sőt talán még amolyanabbak voltak azok a rabok is, akiket már ott találtak. Barsi ezek között elsőnek azt említi meg, aki „Pohl Edének nevezte magát. Magyarul semmit (!) nem tudott. Született Bajorországban".

Ez a Pohl Ede úgy került a budai börtönbe a magyar szabadságért, hogy mint forradalmi érzelmű ember (könnyen meglehet, hogy ő is zsidó volt), hazájában utcai zavargásokat szervezett, s mikor ezeket elfojtották, a büntetés elől Bécsbe menekült. Azok egyike volt tehát, akik Bécsbe is elvitték azt a párizsi forradalmat, mely Münchenbe, mely közelebb van Párizshoz, mint Bécs, Bécsnél előbb eljutott.

Mivel Bécs éppúgy német város, mint München, semmi nyelvi akadálya se volt annak, hogy itt is, ott is eredménnyel működhessen. Mikor a forradalmat Bécsben is leverték, onnan még keletebbre jött, Budára, akarom mondani Ofenbe és Pestre, hiszen akkor még ez a két Duna-menti magyar város is majdhogynem éppoly német volt, mint akár Bécs vagy München. Pohl Ede tehát – annak ellenére, hogy „magyarul semmit sem tudott", most már a magyar szabadságharcért harcolt tovább. De hát hamarosan nálunk is leverték a „szabadságot" s a „hős" most Windischgrätz fogságába került a magyarok közé, akik azonban szintén csak olyan magyarok voltak, mint a győri zsidó gabonakereskedő, meg a sziléziai Neumann-Barsi, akinek bizonyára maga mondta el ott a börtönben addigi életét, s hogy elmondhassa, éppen nem volt akadálya az, hogy magyarul semmit se tudott. (Szégyellhette magát az a pap, aki ilyen nemzetközi társaságba tartozott. Az volt az egyetlen mentsége, hogy nem magyar pap volt.) Mi pedig – naivak – még mindig azt hisszük, hogy Windischgrätz a magyarokat verte le s azokat büntette.

Pohl Ede nem egyedül menekült hozzánk Bécsből, hanem tiroli származású őrnagyával együtt (ezt mind Barsitól tudjuk meg, akinek bizonyára maga Pohl beszélte). Nem tudom, ez az őrnagy is nem zsidó lehetett-e, s nem csak a bécsi forradalmárok tették-e őrnaggyá. Tudvalevő ugyanis, hogy a tiroliak – s különösen még ezelőtt száz évvel – nemigen szoktak forradalmárok lenni. Ezt a tiroli őrnagyot Windischgrätz csapatai együtt fogták el Pohllal. Őt, mint osztrák állampolgárt és katonai esküjét megszegő lázadót, azonnal felakasztották (s mi azt hisszük, hogy Windischgrätz magyarokat üldözött, s hogy az aradi vértanúkat Haynau is csak azért akasztatta fel, mert magyarok voltak, nem pedig azért, mert volt cs. kir. tisztek, akik szintén megszegték katonai esküjüket), Pohlt pedig, mivel ő nem volt osztrák állampol-

gár, sáncfogságra ítélték, de mint láthatjuk, még így is szigorúbbak voltak hozzá, mint a magyarokhoz, mert azok csak várfogságot kaptak. Barsi és Pohl (illetve Neumann, a sziléziai német és Pohl, a bajor német) igen megértették egymást a börtönben s igen jó viszonyban voltak egész addig, míg Pohlt büntetése kitöltésére sáncosnak tovább nem vitték.

„A többi fogolytársak közt – írja Barsi – egyik sem volt arra való, hogy vele bizalmas szót lehetett volna váltani." Mivel Barsi leírásából egész kétségtelenül megállapítható, hogy a József-kaszárnyában nem voltak közönséges bűnözők, hanem csak politikai foglyok, Barsi e megvető megállapítása ugyancsak szomorú szegénységi bizonyítvány a „szent" ügy vértanúira. Nem tudom, hogy többi rabtársa is idegen volt-e, vagy pedig magyarokról van szó, de ha a magyar szabadság védői közül a magyarok még olyanok se voltak, mint az idevetődött nemzetközi kalandorok, még nagyobb szegénységi bizonyítván volna.

„Pohl Ede távozása után – folytatja Barsi – újra többedmagammal maradtam ugyan, de csak annál magányosabban, minél kevesebb volt köztem és társaim közt a rokonérzet."

Aztán azt írja, hogy egy könyvbe, melyhez üres lapok is voltak csatolva, versekbe öntve jegyezte le érzelmeit és gondolatai töredékeit. E megjegyzéséből láthatjuk, hogy már fogsága legelején is milyen őrültül nagy szabadságot adott foglyainak a „bosszú és önkény". Világos ugyanis, hogy Barsi versei, érzelmei és gondolata töredékei negyvennyolc eszméi mellett szóltak, sőt lehet, hogy egyenesen „a zsarnok" elleni dühöngését fejezték ki. (Érdemes megjegyeznünk már itt is azt, amit később megtudunk, hogy Barsi, a negyvennyolcas pap, később hitehagyott is lett.)

„Ezt a könyvet – írja Barsi – átadtam egy magyarul nem tudó öreg pesti zsidó fogolytársnak, kit ugyanaznap szabadon eresztettek, kérve, adja át egy pesti jóbarátomnak, akit ő is ismert, amit hűségesen meg is tett."

Szinte hihetetlen, amit Barsi naplójából megtudunk. Hát mindenki zsidó volt a magyar hazafias hősök e börtönében – kérdezzük elképedve –, s ami még hihetetlenebb, senki se tudott ott magyarul? Egy zsidó társaságában viszik Barsit a börtönbe és rabtársa, akiben legjobban megbízik, egy másik zsidó. Az a rabtársa, akivel legjobban megértik egymást, egy szót se tud magyarul, s nem tud magyarul az se, akire bizalmas feljegyzéseit bízza. Lehet, hogy a győri gabonakereskedő se tudott, sőt ez még valószínű is, de lehet az is, hogy viszont Pohl is zsidó volt. Mivel nemsokára Czuczor Gergely (a magyar parasztgyerekből lett bencés tanár) is ebbe a börtönbe került, elgondolkozhatott rajta, milyen társaságba került akkor, mikor annyira „hazafias" lett. De hát természetesen ennek is megvolt a maga oka, mert látni fogjuk, hogy Czuczor Gergely papi erkölcsei is botrányosak voltak, tehát a börtönben csak olyan társaságba került, amilyenbe való volt.

Pedig mi milyen legendásan magyar helynek és mennyire a szentség határait súroló hősök tartózkodási helyének gondoltuk azt a legendás budai börtönt! S lám, a dicső márciusi ifjak jóvoltából megtudtuk, hogy negyvennyolc előtt, tehát az „elnyomás" korában, mindössze csak két politikai rab volt Pest-Buda összes börtönében, de azok egyike is Stancsics volt, másika Murguj Emmánuel, s az előbbi azért ült, mert az urak (a magyar urak) ellen izgatott, a másik pedig éppen azért, mert oláh volt és a magyarok ellen izgatott.

Most meg Barsi naplójából megtudjuk, hogy azok, akik 1849-ben, a 48-ért való megtorlás idején ültek benne, megint csak külföldiek, zsidók, magyarul nem tudók. Barsinak később még ez az oláh Murguj is rabtársa lett, de maga Barsi is sziléziai, csak felnőtt korában tanult meg magyarul, hivatásához hűtlen pap, egyik rabtársa egy győri zsidó gabonakereskedő, a másik egy Pohl nevű, magyarul nem tudó bajor, a harmadik egy pesti zsidó, de magyarul az se tud. Czuczor magyar volt, de ő nem volt Barsi rabtársa, de viszont Czuczor is olyan pap volt, aki botrányaival rontotta az Egyház és a papság tekintélyét és a magyar nép erkölcseit, s mint látni fogjuk majd, ő is egy idegen származású, sőt talán éppen zsidó kapitalista nővel szerelmeskedett.

No, végül jön a budai börtönbe egy magyar fogolytárs is, „egy Jakabffy nevű huszártiszt, aki csehországi ezredétől szökött haza, hogy a szabadságharchoz csatlakozzék s osztrák fog-

ságba kerülvén, most felelősségre vonták katonai esküje megszegéséért". Jellemző azonban, hogy még ez a magyar is egy újabb idegen társaságában lépett be Barsi börtönébe éppúgy, mint ahogyan maga Barsi is egy győri zsidó társaságában lépett oda. Egy külföldi származású festőművész volt ez, „akit a forradalom Pesten, tulajdonképpen Budán ért, és aki egész lélekkel csatlakozott ügyünkhöz. Beállt nemzetőrnek ő is s egyszer az őrtanyán töltvén huszonnégy órát, azzal mulattatta társait, hogy Jellasicsot lerajzolta a szoba fehér falára, amint róka alakjában megcsinálja az akkor olyan nagyhírű Flankenbewegungot Budapest helyett Bécs felé".

Windischgrätz seregének Budára való bevonulásakor is ott volt még a falon ez a rajz, felkutatták a szerzőjét s így került ez az idegen művész is a magyar szabadsághősök közé. Esetét látva csodálkozva kérdezzük: Vajon mi miatt haragudhatott annyira ez a csak ideiglenes tartózkodásra külföldről hozzánk került s így természetesen magyarul nem is tudó idegen művész Jellasicsra, a horvát bánra, s vajon miért lelkesedett annyira idegen létére is a magyar szabadságért, hogy beállt nemzetőrnek, ha negyvennyolc nem nemzetközi eszméket képviselt, melyeknek híve lehetett nem magyar ember is, viszont ellensége lehetett jó magyar is?

Barsi egy további fogolytársa szintén idegen nevű bár (Novák Tamás), de ő legalább nem volt külföldi s magyarul is tudott. (Ugyancsak le kell szállítani igényeinket, hogy még ezt is érdemnek kell tartanunk egy magyar szabadsághősben!) Novák polgári egyén volt s izgatásért került börtönbe. Olyan nagy volt a bűne, hogy utána hamarosan agyon is lőtték. Hogy miért izgatott annyira negyvennyolc mellett, mutatja a halála.

Barsi azt írja, hogy annyira hitetlen, sőt vallásgyűlölő volt, hogy pap még a halál árnyékában, a siralomházban se kellett neki. A Habsburgok jóvoltából a siralomházban megjelent papot gúnyosan „azzal küldte el, hogy ha valami üzenni valója van a másvilágra, mondja meg bátran (milyen fölény), ő nemsokára ott lesz, de neki vigasztalás nem kell". Látjuk tehát, hogy aki olyan nagy negyvennyolcas volt, hogy olyan izgatást csinált mellette, hogy még a megbocsátó Windischgrätz is kénytelen volt érte felköttetni, az istentelenség tekintetében is éppily sokra vitte.

Barsi következő fogolytársa egy kassai ügyvéd, de ennek megint Hammersberg László volt már a neve. Mikor átteszik Barsit egy másik „szobába", ott már sokkal többen voltak, mint az előbbi helyiségben. (Valóban szobában voltak, nem börtönben. A kegyetlen osztrák így megbecsülte a „Kossuth-kutyákat".)

Ezek között voltak már magyar nevűek is, mint Boross Mihály, székesfehérvári ügyvéd, Szabó Alajos, Esztergom megyei esküdt, Borkai honvédkáplár, de itt is csak fele részben voltak magyarok a „hazafias" rabok. Barsi itteni fogolytársai között is volt ugyanis egy Fidler Gyula nevű is, egy Babinszky is és egy Rémai Károly nevű színész is, akit én a neve után nem is mertem volna az idegenek közé sorolni, ha Barsi külön meg nem jegyezné, hogy „németajkú" volt. Tehát az egyik még a magyar nevűek között is németajkú.

Igazán sajátságos, hogy nem magyar, hanem német színész volt olyan lelkes magyar, hogy börtönbe került a „hazafiságáért". Érdekes azonban, hogy Barsi azon három „hazafias" társa között, akiket a nevükről ítélve magyarnak gondoltunk, Borkai honvédkáplárról is már néhány nappal később megtudjuk, hogy „több nyelvet nem tud, mint oláhul és egy keveset magyarul" (58. o.), és hogy „az ábrázata" is „alamuszi".

A következő (59.) oldalon megint azt kell megtudnunk, hogy Rémainak, „a német színésznek nehezére esett magyarul beszélnie". Pedig hát nekünk nemcsak a fiataljaink, hanem még a felnőtteink is egytől egyig meg vannak róla győződve, hogy azok a politikai rabok ott az 1849-es budai börtönben mind a magyarság vértanúi voltak s csak azért szenvedtek üldözést, mert a magyar hazát oly lelkesen szerették, az édes magyar nyelven pedig (melyet az osztrák zsarnokság mindenáron meg akart semmisíteni) igen nagy lelkesedéssel csüngtek.

Ezután még az eddigieknél is érdekesebb fogolytárs jön: Neuwirth Adolf. „Állítólag német lapot szerkesztett és adott ki Pécsett, Fünfkirchner Blätter címűt" – írja Barsi. „Állítólag

levelezett a Kölnische Zeitunggal". (Ez a sok megvető „állítólag" jól mutatja, hogy még Barsi is mennyire szélhámosnak nézte ezt az Adolfot.) „Bizonyos tekintély környezte (majd mindjárt meglátjuk, miért) a kétségtelenül tehetséges fiatal izraelitát (mint látjuk, a negyvennyolcas hazafiak a világért se mondanák azt, hogy zsidó), kinek csak három feltűnőbb fogyatkozása volt. Költői hajlamainál fogva vajmi gyakran nem úgy tudta a dolgokat, ahogy voltak, hanem ahogy ő látta (de vajon miért látta másképp, mint ahogy voltak?); másodszor nyelvekre nem volt teljesen semmi fogékonysága és ennek következtében magyarul nemcsak nem beszélt, hanem a beszélőket is inkább félreértette, amiből sok bonyodalom, perpatvar, szóváltás keletkezett."

„Innen volt az, hogy leginkább azokkal társalgott, akik csak úgy tudván magyarul, mint ő maga, bizonyos vonzalmat éreztek iránta (tehát 49-ben szép számmal voltak olyan hazafias „hőseink", akik azok iránt éreztek vonzalmat, akik nem tudtak magyarul), kit azonban néha a magyarok is soká hallgattak nevetés nélkül (tehát svádája elég jó volt, izgatni nagyon jól tudott). A végén azonban a nevetés ritkán maradt el, mert tekintélyt negélyező pátoszával kacagtató ellentétben állt a harmadik fogyatékossága: az alapos iskolai kiképzés hiánya. (Tehát a negyvennyolcas forradalmárok is csak olyanok voltak, mint a maiak.) Olvasni, írni és számjeleket ismerni valahogy megtanult, hihetőleg könnyen, mert esze csakugyan volt (tehát szorgalma, kitartása, alapossága annál kevésbé). A többit azután rendszertelen olvasással szerezte meg s felcsapott hírlaptudósítónak. (Szegény társadalom, melyet ilyen hírlapírók vezettek!) Vagyonos családból származván, sok olvasmányhoz fért s bevették s meg is dicsérték szárnypróbálgatásait addig-addig, míg Eszék tájáról Pécsre jutott és lapot adott ki s leveleivel szívesen látott munkatársa lett a budapesti németajkú, de magyarnál magyarabb (!) lelkületű sajtó jobb részének. A Fünfkirchner Zeitung elhervadván feljött Pestre s itt írogatott, itt került fogságba".

Látjuk tehát, ki és milyen emberek írták a „budapesti németajkú, de magyarnál magyarabb lelkületű" negyvennyolcas sajtó „jobb részét". Látni fogjuk majd ugyanis, hogy ez a zsidó Neuwirth Adolf, annak ellenére, hogy félművelt is volt, bolondos is volt, magyarul se tudott, mégis ugyancsak jelentős szerepet játszott a magyar szabadságharc történetében s külön kitűnt izzó magyar lelkületével. Ezt még Károlyi Árpádnak Batthyány főbenjáró peréről írt nagyszabású műve is bizonyítja.

A börtönben rabtársai előtt az szerezte Neuwirth Adolfnak az előbb említett tekintélyt, hogy eldicsekedett vele, hogy Pécsett ő mentette meg az akkori püspök, a későbbi hercegprímás, Szcitovszky életét.

Ez persze – csak azért, mert Neuwirth így mondta – egyáltalán nem bizonyos, de aminek a kedvéért ezt a dolgot itt megemlítjük, és amiben tárgyunkhoz tartozik, az bizonyos. Azért kellett ugyanis a zsidó Neuwirth Adolfnak megmentenie a pécsi püspök életét, mert mikor 1848 szeptemberében Jellasics átlépett a magyar határon és Pécsett elterjedtek a rémhírek horvátjai vad pusztításáról, a papellenes rágalmaktól felizgatott nép haragja emiatt a püspök ellen fordult annyira, hogy szükségesnek látta elmenekülni a városból.

Jól mutatja ez az eset, milyen volt a közhangulat negyvennyolcban. Az Egyházban és a főpapságban részint az ellene való mesterséges izgatások miatt, részint mert a nép logikája egyébként is természetesnek tartotta, hogy egy olyan mozgalommal szemben, mely annyira ellenségesen viselkedett iránta, az Egyház is ellenségesen áll szemben, mindenki az osztrák szövetségesét látta s ezért valahányszor az osztrák kerekedett felül, mindig árulást szimatolt és az árulót természetesen a főpapság soraiban kereste. Pedig hát árulók azért természetesen a főpapok se voltak, mert a politizálás nem szorosan vett mesterségük, az árulás pedig mindig álnokságot is rejt magában, melynél mi sem ellentétesebb az apostoli hivatásnál. De egyébként is a mesterségesen felizgatott közhangulattal szemben még hidegen viselkedni is nagy áldozat az Egyház ügye iránt, de vele szemben egyenesen tevőlegesen fellépni oly nagy önfeláldozást kívánt volna, melyet hiába vártunk volna e kornak a jozefinizmus és a kor szellemétől megmételyezett gyenge hitű főpapságában.

A negyvennyolcas nép azonban természetesen nem volt ilyen józan. Hogy is lehetett volna az, mikor az egzaltált Neuwirthok lapjait olvasta? Így aztán a püspök ellen felizgatott tömeg a piac sarkán még hintójából is ki akarta rángatni, s talán meg is lincselte volna a menekülő püspököt, ha állítólag ez a Neuwirth ott nem lett volna és meg nem akadályozta volna.

Lehet, de csak Neuwirth dicsekvése természetesen nem elég bizonyíték ahhoz, hogy ezt történelmi ténynek elfogadjuk. Barsi jegyzetéből megtudjuk, Szcitovszky annyira nem volt az osztrák kormány kémje, hogy „még a Március Tizenötödikét (az ilyen című szélsőséges negyvennyolcas lapot) is igénybe vette az ellene keringő gyanú eloszlatására s az egyik októberi számban olvastuk volt annak idején a püspök szavait".

Szcitovszky tehát ennyire messze állt attól, hogy az osztrákkal összejátsszék. De gondolhatjuk, milyen hajsza lehetett ellene s milyen rettegésben élhetett, hogy még arra is rászánta magát, hogy ennek az egyházellenes demagóg lapnak is írjon.

Igaz csak annyi lehetett a vádban, hogy Szcitovszky, mint minden olyan pap, aki nemcsak névben, hanem a valóságban is az volt és megvolt a kellő vallási műveltsége is ahhoz, hogy a dolgokat helyesen tudja megítélni, nem lelkesedett és nem is lelkesedhetett negyvennyolcért s hite, meggyőződése, sőt hazaszeretete miatt is azt kellett kívánnia, hogy a mozgalom ne járjon sikerrel. Ténylegesen azonban nem tett ellene semmit. Részint mert nem is tehetett, részint mert ehhez akkora bátorság és önfeláldozás kellett volna, amilyen csak szentéletű püspökben van meg, Szcitovszky pedig csak becsületes püspök volt, de nem szentéletű. Végül, mert igazi pap se szívesen avatkozik olyan dolgokba, mely a vallással összefüggésben van ugyan, de mégse tartozik szorosan véve a pap hatáskörébe, mely az evangéliumi igazság hirdetése, nem pedig politikai tevékenység.

A gyűlölet tehát, mely oly szoros ismertetőjele minden forradalomnak, Pécsett a püspököt akarta olyan sorsra juttatni, mint Bécsben Latourt, Pesten Lamberget s tisztán csak azért nyilvánult meg Szcitovszky ellen, mert pap volt és püspök, és mert Pécsett, ahol ismerték, tudták róla, hogy nem olyan püspök, akinek működése csak szólamok pufogtatásából állt és külső vallásos formaságok elvégzésében, hanem olyan férfi volt, aki, mivel komoly hite volt, ki is állt az Egyház igazságáért és jogaikért akkor is, mikor ez népszerűtlenséggel járt. Például mert nyíltan Róma pártján állni az akkor oly heves gyűlölettel tárgyalt reverzálisok ügyében.

A félrevezetett, logikátlan magyar közvélemény szemében azonban akkor ez egyet jelentett a Jellasiccsal való cimborálással, sőt az osztrákoknak való kémkedéssel. Akkor a meg nem alkuvó papot csak 48-ellenes szerepben tudták elképzelni. Ma meg viszont már a közhit átcsapott az ellenkező végletbe. Ma már a közvélemény azt gondolja, hogy negyvennyolc egyedül csak magyar nemzeti mozgalom volt, ideális szabadságharc, egyházellenes jellegéről semmit se tudnak s ezért azt gondolják, hogy egy pap annál jobban lelkesedett érte, minél jobb pap volt.

Mivel Windischgrätznek az ország fővárosába való bevonulásával még nem dőlt el Magyarország sorsa, sőt hamarosan utána a felkelők csillaga egyenesen emelkedni kezdett, Barsit és társait Budáról biztosabb helyre, Ausztriába szállították.

Mivel mi már tudjuk, hogy negyvennyolc nemcsak magyar mozgalom volt, hanem nemzetközi is, s ez utóbbi oldala sokkal fontosabb volt, mint az első, s mivel ez a nemzetközi része egész Európában divat volt akkoriban, már nem csodálkozhatunk azon, ami Barsi azokról a tapasztalatairól szól, melyeket az osztrák határon való átlépése után szerzett. Barsitól ugyanis azt tudjuk meg, hogy ezeket az állítólag a magyar szabadságért szenvedő foglyokat az osztrák nép, mely ellen állítólag küzdöttek, nem gyűlölettel, hanem rokonszenvvel fogadta.

Barsi és „magyar" társai, mikor a Bécsújhely melletti Etlitzben étkezés után jöttek kifelé a vendéglőből, meghallották, hogy az őket bámuló tömegben valaki ezt kérdezte a szomszédjától:

„Wird Kossuth kommen?" [Kossuth jön?]

„Gott weiss" [Isten tudja] – volt a válasz.

„Nur bald!" [Csak majdnem] – volt rá súgva az újabb válasz. S nem is olyan halkan súghatták, ha még Barsiék is megértették. Azért aztán Barsi ennek alapján írja azt, hogy ha a honvédek Windischgrätz seregének felbomlása után átlépték volna az osztrák határt, „a német nép tárt karokkal fogadta volna őket".

Világos – tesszük mi hozzá –, hogy nem az egész osztrák nép, hanem csak a forradalmi eszmékkel barátkozó, vallástalanabb része. Az azonban tény, hogy ez a rész Ausztriában aránylag több volt, mint itthon nálunk, mert ők részint nyugatibb fekvésük miatt, részint mert nyelvük nem volt olyan elszigetelt, rokontalan és semmi más ország lakóitól annyira nem értett, mint a mienk, náluk nagyobb hódítást tettek a francia forradalom eszméi, mint nálunk. No meg hát azóta az I. Lipót jámbor, vallásos Ausztriáját is alaposan megváltoztatta II. József és II. Lipót „felvilágosult" uralma s az ő „felvilágosult" államuktól nevelt jozefinista papjai.

Igaz ugyan az is, hogy nálunk a negyvennyolcas mozgalomban nemcsak a francia forradalom eszméi, hanem a nemzeti függetlenség is nagy szerepet játszott, ami az osztrák nép érzelmeiben nem szerepelhetett, az azonban mindenképpen vitathatatlan, hogy Bécsben és Ausztriában Kossuthékat nem azért látták volna szívesen, mert a magyar függetlenség képviselői és harcosai voltak, hanem azért, mert a forradalmi eszmék, köztük az egyházellenesség képviselőit látták bennük. Ezzel a mozgalommal tehát nem a magyar függetlenség nyert volna, hanem a magyar egyházellenesség.

Ezzel az eszmével a bolsevik Oroszország is éppúgy rokonszenvezett volna, mint ahogyan negyvennyolcban a liberális Ausztria népe rokonszenvezett. Nem nemzeti, hanem világnézeti kérdés volt ez, s ma is az, s bár a hazát emlegette s különösen mikor a papság lanyhaságát korholta, akkor úgy tett, mintha egyedül csak hazáról lenne szó, negyvennyolc nemcsak egy Ausztriától független magyar, hanem egy, a régitől világnézetileg is teljesen különböző hazát akart itt alapítani. Olyan hazát, melyet katolikus világnézetű ember semmiképpen se tarthatott kívánatosnak nemzeti szempontból se.

Ez volt az oka, hogy 49-ben Bécsújhely mellett Etlitzben is sokan várták Kossuthot, mikor ugyanakkor Magyarországon sok magyarnak viszont nem kellett. Legalábbis a jó katolikusoknak semmiképpen se.

Párizsban 1848 februárjában volt a forradalom, Münchenben március másodikán, Nassauban március 3-án, Szász-Meiningenben március 7-én, Weimarban, Hohenzollern-Sigmaringenben, Oldenburgban és Szász-Coburg-Gothában március 10-én, Bécsben március 13-án és Pesten március 15-én.

A pestiek tizenkét pontot szerkesztettek, a bécsiek tizenegyet, amelyek közül a kilencedik a papi befolyás megszüntetését követeli. (Gracza, I., 135. o.)

A bécsi ifjúságnak külön is volt öt pontja, köztük a negyedik a felekezetek egyenjogúsítása, tehát a katolicizmusnak, Ausztria vallása egyedül üdvözítő voltának nyílt megtagadása volt. Negyvennyolcban tehát már a bécsiek se ismertek el igazságvallást. Mivel Ausztriában alig volt más vallású, mint katolikus, de a bécsi egyetemi ifjúság mégis olyan fontosnak tartotta azt, hogy a katolicizmus se különb a többi vallásnál, hogy mindössze öt pontja közül is egyet ennek megállapítására szentelt, jól láthatjuk, hogy itt elsősorban elvekről volt szó, az igazságvallás gyűlöletéről.

Úgy látszik, mintha a bécsi ifjúság azt tartotta volna Ausztria legnagyobb bajának, hogy egyvallású volt. Rajta volt, hogy ezután több vallású legyen. Még az egyforma családi hagyományok és vallási külsőségek is bántották, nehogy az a látszata legyen a dolognak, mintha az egyformaság az igazságot, annak egyformaságát jelentené. De az is lehet, hogy az egész dolog oka csupán az, hogy a mozgalmat nem is az osztrákok, hanem a zsidók csinálták.

A bécsi forradalomban egy Dr. Fischof Adolf nevű „fiatal orvos" tűnt ki. Gracza, a magyar szabadságharc történetének lelkes megírója csak ennek nevezi, s a világ minden kincséért se mondaná, hogy zsidó. De azt kiemeli, hogy „gyönyörű beszédben (de „gyönyörű"

lehetett!) ecsetelte az elnyomott nép (látjuk tehát, hogy szerintük a nép Ausztriában épp úgy el volt nyomva, mint nálunk) vágyait és törekvéseit." (Gracza, I., 137. o.)

Mikor pedig a tömeg a neki teljesen ismeretlen embertől megkérdezte, kicsoda, szerényen azt felelte nekik: „Én vagyok, aki mertem, Dr. Fischof". És erre persze „Fischof egyszerre a legnépszerűbb ember lett Bécsben". Nem csoda, hogy utána mások is kedvet kaptak tőle a szónoklásra, és hogy utánzói közül a leghíresebb lett „egy másik fiatal orvos, Dr. Goldmark". Persze a „hazafias" Gracza most se mondja, hogy ismét csak zsidó.

Aztán „az utcáról egy fiatalember furakodott az udvaron álló tömeg közé s kezében papirost lobogtatva felhevült arccal kiáltozta: Kossuth beszédét hozom!" A naiv magyar hazafiak most azt hinnék, hogy a „magyargyűlölő" bécsiek körében erre azonnal lelohadt a lelkesedés, sőt átváltozott izzó gyűlöletté és abcúgolássá, mert hiszen tudvalevő, hogy Kossuth legnagyobb ellensége volt Bécsnek, s ő leplezte le e gonosz város ádáz magyargyűlöletét, álnokságát és esküszegéseit. Kossuth azonban csak a „reakciós" Bécsnek volt ellensége, de nem a Dr. Fischofok és Dr. Goldmarkok Bécsének. Ezért Gracza nagy büszkeséggel adja tudtunkra, hogy Kossuth felirati beszéde, miután a felhevült arcú fiatalember felolvasta, „rendkívüli hatást keltett Bécsben", hogy „mindjárt annak elmondása után többféle fordításban keringett a közönség között", mert az élelmes Fischofok és Goldmarkok természetesen gondoskodtak róla, hogy keringjen. Elvtársak voltak ugyanis és élelmes fajtából származtak.

Így aztán mikor ez az udvarra furakodó fiatalember (aki bizonyára még jobban zsidó volt, mint Fischof vagy Goldmark) ezt a nagy nevet kimondta, „Kossuth említésére mintha megbűvölték volna a tömeget... Aztán egyszerre, mint valami varázsütésre, ötvenezer torokból hangzott fel az égrengető kiáltás: Éljen Kossuth! Éljen Kossuth!" (Vajon csakugyan a magyar haza érdeke kívánja-e vagy csak a forradalmi eszméké, hogy az ötvenezer bécsi torok mellé még mi magyarok is kiáltsuk: Éljen Kossuth!?)

„Az üdvözlő rivalgás lecsillapultával az iménti fiatalember" olvasni kezdte Kossuth beszédét. Sajátságos, hogy ezt a fiatalembert megint csak Goldnernek is hívták, meg Miksának is. A tömeg azonban mindezzel nem törődött, hanem felkapta a Goldnert is, meg a Miksát is és egy födeles kút tetejére állította, hogy jobban lássa. (Csak nem állt a tömeg is zsidókból, hogy ennyire tudott benne gyönyörködni?) A tömeg azonban Goldner ékes képét látta ugyan, de a hangját nem hallotta, mert az vagy nem volt, vagy elfojtotta a nagy izgalom.

Erre egy újabb fiatalember, „egy húsz-huszonkét éves orvostanhallgató", akinek viszont Putz volt a neve (aki tekintettel arra, hogy Bécsben vagyunk, esetleg még keresztény is lehetett, de tekintettel arra, hogy orvostanhallgató is volt egyúttal, bajosan). „Mint az evet, a kút födelén termett (no akkor egész bizonyosan zsidó volt ez is) és Goldnertől átvette a kéziratot" (egy keresztény aligha bírta volna tőle elvenni). Gracza utána még megjegyzi, hogy – mivel világos, hogy nem magyarul, hanem németül olvasták – „egy Bécsben lakó magyar fiú: Kálózdi Mór" fordította Kossuth beszédét németre.

Sajátságos, hogy ez a „magyar fiú" olyan jól tudott németül. Még sajátságosabb, hogy Bécsben lakott, mert hiszen tudvalevő, hogy magyar fiúk nemigen szoktak Bécsben lakni, kivált száz évvel ezelőtt. De a legsajátságosabb, hogy ezt a „magyar fiút" a papja Mórnak „keresztelte". Tudvalevő ugyanis, hogy Kálózdon nem szoktak a magyarok ilyenfajta keresztneveket adni fiaiknak. Hogy azonban Bécsben éppen ez a Kálózdi Mór volt az a „magyar fiú", aki Kossuthért ennyire lelkesedett, a közöltek után már egyáltalán nem lehet meglepő.

Így lelkesedtek tehát negyvennyolcban Bécsben a bécsiek, illetve a bécsi Adolfok és Miksák és a köztük élő „magyar" Mórok Kossuthért. Zokon vehetjük ezek után, ha viszont itthon a magyarok nem lelkesedtek érte annyira, s ha mi, mai magyarok, se lelkesedünk?

„Lichtenstein herceg – olvashatjuk Graczában (I., 140. o.) –, midőn Kossuth beszédének felolvasása után az ülésterem ablakából az udvarra tekintett, állítólag ezt a találó megjegyzést tette: Ezek többé nem bécsiek; ezek forradalmár magyarok."

Igen, feleljük, forradalmárnak forradalmárok, de magyarnak csak akkor magyarok, ha a Fischofok, Goldmarkok, Goldnerek, Putzok, Adolfok, Miksák és Kálózdi Mórok magyarok. Nem forradalmár magyarok, hanem csak forradalmárok voltak tehát ezek a bécsiek. A forradalom ugyanis nem volt magyar kiváltság, de viszont akkor is zsidó sajátság volt.

Bécs, a gonosz Bécs, az ősellenség, mely négyszáz hosszú éven át állítólag még akkor se tudott volna hozzánk jó lenni, ha akart volna (de természetesen sose akart), most egyszerre nemcsak jó lett hozzánk, hanem a Fischofok, Goldmarkok, Goldnerek és Kálózdi Mórok vezetésével még maga is magyarrá változott. De viszont épp ily, sőt még több joggal, azt is mondhatjuk, hogy nem Bécs, a megváltoztathatatlan ősellenség változott meg, hanem talán inkább mi változtunk meg. A mi vezetőink kezdtek egyszerre olyan elveket vallani, mint a bécsi Fischofok.

Hogy csakugyan csak erről lehet szó, már csak abból is sejthetjük, hogy ezen események vázolása közben még Gracza is azt írja, hogy „csak egy ember nem osztozott az örömben, csak egy férfiú arca maradt komor: Széchenyi István grófé" (tehát – de ezt természetesen már én teszem hozzá, nem Gracza – „a legnagyobb magyaré"). Csak véletlen volt ez talán, vagy talán egyszerre ő lett a legostobább magyar, aki nem örül akkor, mikor mindenki örül s a nemzet vesztének nézi azt, amit mindenki más megváltásnak tartott, s talán éppen a legnagyobb magyar változott át egyszerre a legrosszabb magyarrá? Nem valószínű. A Goldmarkok és Fischofok, az Adolfok és Mórok ettől a veszedelmesen nagy magyarságától más okos magyar arca is elkomorult volna.

Az igazság az, hogy Bécs is megváltozott, meg a magyarság is. Bécs a Lipótok és Mária Teréziák helyett a Fischofokra, Goldmarkokra és Kálózdi Mórokra hallgatott, a magyarok a Szent Istvánok, Pázmányok és Széchenyiek helyett a Petrovitz-Petőfiekre, Kossuthokra és Neuwirth Adolfokra. Igaz, hogy egyikük se teljes egészében, mert az igazság az, hogy a többség Bécsben is becsületes keresztény volt, meg nálunk is, de Bécsben is akadtak szájasok, forradalmárok és felforgatók, meg nálunk is. A szót azonban mindkét helyen ezek vitték, ezek csinálták a közhangulatot, ezek sajátították ki „a hazafiságot". Ideiglenesen ezek kezébe került a hatalom.

Nem lehetett ez a mozgalom annyira nemzeti, még ha vezetői ezt még úgy hangsúlyozták is, s a magyarság függetlenségét és szabadságát se szolgálhatta oly nagyon, mert akkor lehetetlenség lett volna, hogy Bécsben is annyira lelkesedjenek érte. Ha pedig látjuk, hogy Bécsben kik lelkesedtek érte, egyenesen elmegy a kedvünk az egésztől. Ne feledjük, hogy a bolsevizmus idején is a legnagyobb egyetértés uralkodott például magyar és román között. Ekkor ugyanis nem fájt a magyarnak, hogy Nagyváradon is, Aradon is, Kolozsváron is, Marosvásárhelyen is, Székelyudvarhelyen is, Nagyszalontán is románok parancsoltak.

A forradalom, a destrukció, a rombolás, a nyugtalan újítás és vallástalanság szelleme ütötte fel a fejét Bécsben is, meg nálunk is. A nemzetköziség, az internacionálé első jelentkezése volt ez. Marx, a kommunizmus alapítója, aki szintén zsidó volt, így is fogta fel, s mint ilyet, üdvözölte a mi negyvennyolcunkat. Ezért volt a két, egyébként egymást annyira gyűlölő ország bizonyos elemei között olyan feltűnő megértés és olyan élénk barátkozás. Köztudomású, hogy „egész Bécs örömmámorban úszott", mikor 1848 márciusában a magyar országgyűlés küldöttsége oda megérkezett. „Leírhatatlan az a lelkesedés, mellyel a bécsi nép a magyarokat fogadta." (Gracza, I., 161. o.)

Vajon el lehet-e hinni, hogy a bécsi nép, mely a magyarokat eddig állítólag annyira gyűlölte, most azért örül annyira, mert a magyar nép végre visszaszerezte függetlenségét, azaz megcsorbította az osztrákok eddigi jogait? Annak örültek-e annyira, hogy Magyarország a maga pénzügyeivel most már maga rendelkezett, nem pedig az osztrákok? Mert Magyarország megszüntette a maga gyarmati kizsákmányolását, tehát az addigi nagy hasznot kivette az osztrákok, de különösen a bécsiek kezéből? Vagy talán éppen azért, mert Magyarország az osztrákok négyszáz év alatt velünk együtt felhalmozott rengeteg közös adósságából nem volt

hajlandó magára vállalni egy árva fityinget se? Vajon csak ennek örültek annyira a bécsiek, vagy talán inkább annak, hogy ugyanekkor Magyarországon más is történt: forradalom, a régiek romba döntése, az Egyház befolyásának háttérbe szorítása, a hatalom új emberek kezébe való átcsúsztatása?

Világos, hogy ez utóbbi tetszett annyira az Adolfoktól és Móroktól vezetett bécsi utcának. Az ugyanis bizonyos, hogy valami nagyon tetszett neki. Hiszen „a Jägerzeile, merre a bevonulás történt, csak úgy nyüzsgött a roppant embersokaságtól. Az ablakok megnyíltak: a férfiak kalapjukat (a „hazafias" Gracza természetesen azt írja, hogy „kalapjaikat", mintha egynek több is lett volna) csóválták a levegőben; a nők kendőjüket (persze Gracza szerint megint „kendőiket") lobogtatták. Éljenrivalgás, virágdobálás, a fékeveszett örömnek százféle megnyilvánulása fogadta lépten-nyomon a magyarokat. Számosan oda tolongtak Kossuthoz és csókolták kezét, ruháját" (!) (Gracza, I., 161. o.)

Azok a jurátusok, akik azelőtt mindig szinte a bécsiek gyűlöletéből éltek s azonnal lekaszabolták volna azokat, akik szót mertek volna emelni mellettük, most összeölelkeztek, összecsókolóztak (jaj-jaj!) a bécsi diáksággal, azaz az Adolfokkal és Mórokkal. Mikor a magyarok megérkeztek a szállásukra, ott „már a bécsi diákság díszőrsége várta őket". (Gracza, I., 162. o.)

Ki hiszi el, hogy a bécsiek annak örültek, annyira, hogy a magyarok végre kiszabadultak az évszázados uralom alól? Ki hiszi el, hogy szinte mámorosak lettek örömükben miatta? Ha azonban nem emiatt voltak olyan mámorosak, akkor kik és miért vezetik félre a magyar közvéleményt azzal, hogy negyvennyolc semmi más és semmi több nem volt, mint magyar szabadságharc és a magyar függetlenség kivívása, melyen lelkesedni minden magyarnak kötelessége, ellene szólni pedig undok hazaárulás és nemzetgyalázás? Hogy lehet, hogy Bécs, különösen pedig a bécsi zsidók ily mámorosan ünnepelték azt, hogy Magyarország ezután már nem lesz gyarmatuk, nem lesz kapitalizmusuk szabad vadászterülete?

Érdekes, hogy Kossuthnak is annyira fejébe szállt ez a bécsi mámor, hogy az emigrációban így emlékezik meg róla:

„Lázasan ingerült százezer ember kíséretében érkeztem szállásomra. Este a nép frenetikus ujjongásai között miriád lámpa fényénél szemlét tartottam (!) az utcákon felállított ötvenezernyi polgári katona felett, s amint a császári lak elé értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadékai remegve lesték a végzet ítéletét, végigcikázott agyamon a gondolat, hogy mi történhetne a Burgnak ügyefogyott gazdáival (mikor ezzel írásban eldicsekedett, már Kossuth volt az ügyefogyott, nem pedig a Burg gazdái), ha én a körültem tátongó puskaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele?"

Akik ismerik a történelmet és Kossuthot, tudják, hogy ő már akkor is sokkal jobban gyűlölte „a Burg ügyefogyott gazdáit" és sokkal nagyravágyóbb is volt annál, semhogy meg tudta állni, hogy azt a bizonyos szikrát bele ne dobja abba a bizonyos „puskaporos aknába", ha nem tudta volna nagyon jól, hogy hamarosan maga is elégett volna vele együtt, ha beledobja.

Hiszen Windischgrätz serege ekkor már ott állt készenlétben. Nem az a dicsősége Kossuthnak, hogy ezt a végzetes szikrát akkor nem dobta bele a puskaporos aknába, noha beledobhatta volna, hanem az a szégyene, hogy nemcsak a magyar, hanem még a bécsi puskaporos akna létrehozója is elsősorban ő volt, mert ő töltötte meg gyúló anyaggal. Azt ugyanis el kell ismernünk, hogy ehhez Kossuth mindenki másnál jobban értett.

Az a nagy szégyene Kossuthnak, hogy a forradalmi elemek nemcsak nálunk, Kossuth hazájában, hanem – mint jól láthatjuk – még Bécsben is őt tekintették vezéreiknek. Ma már ugyanis tudjuk, hogy ez a puskaporos akna lényegében ugyanaz volt, mely 1918-ban a Habsburgokat Kossuth nélkül is végleg felrobbantotta, de velük együtt felrobbantotta a mi ezeréves hazánkat is. De ugyanez a puskaporos akna volt az is, mely 1945-ben a bolsevik „felszabadulást" és a „népi demokrácia" áldásait zúdította népünkre, újra a cseheknek adta Kassát, Komáromot, Érsekújvárt, Lévát, Rimaszombatot, a rácoknak Szabadkát, Zentát,

Nagybecskereket, Zombort, Kikindát és az oláhoknak Kolozsvárt, Marosvásárhelyet, Nagyváradot, Nagyszalontát.

Marx, a kommunizmus atyamestere, 48-ban a legnagyobb örömmel nézte Kossuth munkáját, mert ő már akkor is jól tudta – csak Kossuth magyar hívei nem tudták –, hogy Kossuth mozgalma lényegében azonos az övével. Mint láthatjuk, ezt Kossuth bécsi hívei is jól tudták (mert hiszen bizonyára nem a magyar függetlenség kivívása miatt ünnepelték annyira a bécsi Mórok és Adolfok), csak – sajnos – mi nem tudtuk s nem akarjuk tudni még ma se.

Kár tehát annyira dicsekedni azzal, hogy valaki már száz évvel ezelőtt nemcsak itthon, hanem Bécsben is játszott már ezzel a veszedelmes tűzzel, s igazán édeskevés érdem, hogy Kossuth akkor még nem végzett százszázalékos munkát, hanem hagyott a működésre teret a száz évvel később élő Adolfoknak és Móroknak is.

Hogy mennyire rokon volt negyvennyolc ezekkel a későbbi, ma már mindenkitől – még Kossuth híveitől is – rombolóknak, destruktívoknak, gyászosoknak tartott forradalmakkal, az eddig közölt adatokon kívül, íme, még jó néhány bizonyíték:

A mi bolsevizmusunk idején a sajtó is és a rádió is nemegyszer emlékezett meg arról, hogy Marx Károly milyen figyelemmel és milyen megértő rokonszenvvel kísérte a mi negyvennyolcas szabadságharcunkat; mennyire a maga eszméinek küzdelmét látta benne s mennyire fájlalta végül leverését. A Szabad Nép 1948. július 24-i száma Csernyisevszkij orosz forradalmárnak, aki kommunistaságáért 21 évig volt száműzve Szibériába, 120. születése napjával kapcsolatban (1828. július 24-én született) megjegyzi, hogy ő 1848-ban ezt írta: „A magyarok barátja vagyok és ügyükért kész vagyok áldozatokat hozni".

Világos, hogy ez a forradalmár a cártól 49-ben ideküldött oroszokkal szemben is a mi győzelmünket kívánta orosz létére is, mint ahogyan a bécsi forradalmárok is azt kívánták az osztrák sereggel szemben. Sőt 1849-es naplófeljegyzéseiben ő is szidja „az áruló vezért" (Görgeyt). Folyóiratában, a Kortársban, pedig Ausztria szláv népeihez azzal az intelemmel fordul, hogy soha többé ne ismételjék meg a 49-es hibát és ne váljanak a Habsburg-reakció eszközévé a magyar nép függetlenségi harcával szemben.

Tudjuk, mennyire teljesen szláv politikát űzött az orosz bolsevizmus. Hiszen említettük, hogy még a legelőször helyreállított budapesti Duna-hídra (a Ferenc József hídra) is azt írta fel nagy cirill betűkkel a magasba: A világ összes szlávjai (nem proletárjai), egyesüljetek! És ezt egyenesen nekünk, budapesti magyaroknak írták oda! S lám, a híres orosz forradalmár 1849-ben mégis nem a szlávok, hanem a magyarok mellett érzett. Ki hiszi el, hogy azért érzett annyira velünk, mert 1849-ben a magyarok, a magyar nemzet, nép és nyelv jogaiért küzdöttek, nem pedig azért, mert elsősorban nemzetközi forradalmi eszméket testesítettek meg, s az Egyház s annak „megrögzött" pártolói, a legreakciósabb uralkodóház ellenségei voltak?

Ha tehát lehetett a szláv, azért, mert forradalmár volt, a „reakciót" pártoló magyar és osztrák szlávság ellen vagy a bécsi diákság és utca népe lehetett Ausztria ellen a mi oldalunkon 48-ban, miért nem lehetett negyvennyolcban s lehet ma is az a magyar, aki viszont a forradalmi eszmék ellensége, a forradalom mellett küzdő magyarok ellen az osztrákok pártján? Nemcsak azért, mert az eszmék és az örökkévaló igazságok még egy nemzet érdekeinél is előbbre valók, hanem még abban az esetben is, ha valakinek a nemzete a bálványa, s annál előbbre valót nem ismer. Hiszen az, aki azok ellen harcol, akik népét és nemzetét halált hozó destruktív eszmékkel mérgezik meg és teszik tönkre, nemzete mellett van akkor is, ha e veszedelmesebb, tehát fő ellenség ellenében azokkal szövetkezik, akik máskor, kevésbé fontos dolgokban, népe és nemzete ellenségei szoktak lenni.

Tudvalevő, hogy gróf Hatzfeldné, a XIX. század egyik leghírhedtebb forradalmárjának és munkásvezérének, a zsidó Lassale-nak volt botrányos szeretője, s Lassale, mint a grófné titkára, a forradalmár vezető emberek egész seregét gyűjtötte össze a grófné köré. Még magam is elképedtem, mikor Károlyi Árpád „Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre" című művéből (341. o.) megtudtam, hogy a mi fentebb már többször említett gróf Batthyány

Kázmérunk, a mi dicsőnek mondott reformkorunk e nagy „patriótája", negyvenkilences miniszter és Kossuth egyik leglelkesebb híve is „régi ismerőse" volt ennek a hírhedt Hatzfeld grófnénak és az osztrák titkosrendőrök „május havában Kossuthnak és Batthyány Kázmérnak egy Thunes Adolf (már megint egy Adolf) nevű emisszáriusát Galíciában elfogták és „többek között találtak nála Batthyány Kázmértől egy eredeti levelet gróf Hatzfeldnéhez, Batthyány régi ismerőséhez, aki ekkor Düsseldorfban lakott. Batthyány Kázmér arra kérte levelében a grófnét, hogy tegye át lakását Bécsbe és csináljon ott a magyar ügy kedvéért forradalmat."

Szóval ilyen „gyanútlan" és „jóhírű ismerősei" voltak külföldön a magyar „hazafias" grófoknak. Láthatjuk belőle, milyen eszmékért lelkesedtek és milyen összeköttetéseket tartottak fenn azok, akikről mi még mindig csak annyit vagyunk hajlandók tudni, hogy nagy hazafiak voltak és nagy ellenségei „az osztráknak". De látjuk, hogy nemcsak forradalmárok voltak ezek a nagy hazafiak, hanem milyen kétes erkölcsűek is. Mivel madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni, képzelhetjük, milyen tiszta erkölcsei lehettek ennek a Batthyány Kázmérnak, akinek a zsidó szeretőt tartó gróf Hatzfeldné „régi ismerőse".

Így aztán teljesen értjük azt is, miért kellett ennek a Kázmérnak és „hazafias" mágnástársainak annyira megsértődniük, mikor gróf Szapáry Antalnak elvált és hitehagyás segítségével újra férjhez ment felesége nem kapott meghívót a nádor báljára és miért esküdtek bosszút miatta a „bigott" és „vakbuzgó" uralkodóház, a papok és az Egyház ellen.

Letagadhatatlan, hogy a zsidók minden forradalomban vezető szerepet játszottak a múltban is és jelenleg is, nálunk is és külföldön is. Elég csak az 1919-es proletárdiktatúrában Kun Bélára, Landler Jenőre, Hamburgerre, Korvin-Kelin Ottóra, Szamuely Tiborra és társaikra, előtte 1918-ban Jászi Oszkárra, Kunfi Zsigmondra, Kéri Pál és társaikra, az 1945-ben kezdődött „népi demokráciában" pedig Rákosi Mátyásra, Gerő Ernőre, Farkas Mihályra, Vas Zoltánra, Apró Antalra (Klein Tóni), Révai Józsefre és társaikra gondolni s mindjárt látnia kell mindenkinek, mennyire igaz az, amit állítunk.

Így volt ez 1848-ban is. Ekkor is Párizsban – pedig Franciaországban egyébként lámpával kell keresni egy-egy zsidót – két zsidó tagja is volt a forradalmi kormánynak. Akkor még – éppen a Habsburgok jóvoltából – hazánkban is jóval kevesebb volt a zsidó, mint később (mikor már egyedül mi intéztük sorsunkat), mégis, hogy negyvennyolcban milyen nagy szerepet játszottak a zsidók, azt a már eddig közölt adatokon kívül mutatják a negyvennyolcas nemzetgyűlés erdélyi unitárius köznemes elnökének, Pálffy Jánosnak a megemlékezései, melyekben ő a negyvennyolcban szokásos utcai tüntetéseket (mint amilyen a március 15-i is volt) egyszerűen csak „Pest utcáin Madarász zsidó fiú kravalloknak" [utcai csődület, botrány] nevezi). (Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak, 120. o.) Kossuth bizalmasa, Madarász rendezte ugyanis őket (Lamberg meggyilkolását is ő rendezte), mégpedig – mint láthatjuk – „zsidó fiúk" közreműködésével.

Az érdemesebb kortársak, akik szemtanúi voltak ezeknek, undorral fordultak el tőlük s például Eötvös József is ennek a Lamberget gyilkoló „zsidó fiú kravall"-nak a hatására határozta el magát az ország elhagyására, s így annak a mozgalomnak a tökéletes megtagadására, melynek pedig előzőleg ő is egyik fő előidézője volt. Most azonban annyira megundorodott tőle, hogy már aznap utazott is, melyen Lamberget meggyilkolták. Pálffy Jánost is, aki egyébként tegező pajtása volt, hívta magával, hogy együtt hagyják el az országot és negyvennyolcat. Pálffy azonban jobban szerette hazáját, mint Eötvös. Ő nem tudott tőle megválni. De e naptól kezdve negyvennyolctól ő is elvált, de ő itthon küzdött ellene, bár közel se olyan bátran, mint kellett volna.

Eötvös érzékeny idegzete szerfelett megijedt a barbár gyilkosságtól és az e célból Madarász zsidóitól összehozott „nagy roppant tömegtől", mely „mintha valamely gonosz szellem a földből bűvölte volna elő". „S ezek között puskával, karddal, bottal, vasvillával fegyverzett nyers, rongyos, meztelen nyakú és karú vad alakok, milyeneket én sem azelőtt, sem azután soha nem láttam Pesten."

– Barátom, szólt hozzám Eötvös, én megyek.

– Hová mész?

– Én megyek ki az országból.

– Hogy mennél és mikor akarsz menni?

– Tüstént. Meglásd, hogy itt borzasztó dolgok fognak történni, hogy ezek a vadállatok, megízlelve a vért, minden mérsékelt embert megölnek, aki itt marad. Megölik legelőbb Batthyányt, aztán Deákot és úgy a többit. (Pálffy, 139. o.)

Hogy nem így történt, nem azt bizonyítja, hogy Eötvös ítélte meg rosszul a dolgot, hanem a véletlenen múlt. Épp úgy történhetett volna úgy is, ahogyan Eötvös gondolta.

Olyan zsidó és olyan forradalmi újságírás virágzott itt negyvennyolcban nálunk, negyvennyolc dicső, hazafias talajában és ráadásul még nem is magyar, hanem német nyelven (jellemző negyvennyolc magyarságára!), hogy még gróf Hatzfeldné „régi ismerőse", gróf Batthyány Kázmér is, noha neki ugyancsak nem lehetett kényes ízlése e tekintetben, megsokallta, mert így ír róla emlékirataiban (Budapesti Szemle, 1893., 75. kötet, 45. o.): „Főképpen a zsidó-német időszaki irodalom azon aljas fajának firkászai, kik teuton szkepticizmust gall vakmerőséggel párosítva a teorizáló dühöt olykor a kicsapongás oly fokára vitték, hogy mellettük a világot újjáteremteni akaró Proudhonok legszilajabb röptükben is eltörpülnek."

Csak azt nem tudom, miért Batthyány Kázmér mennydörög ezek ellen a megkergült firkászok ellen. Hiszen ő volt a szállascsinálójuk s neki tudnia kellett volna azt, hogy a demagógiával és a forradalommal együtt jár, hogy megállni nem tud, sőt még lassan járni se, ha csak fegyveres erőszak meg nem állítja útjában. De akkor ki állíthatta volna meg útjában ezt a fegyveres erőszakot, ha nem az a „reakció", melyet ő oly féktelenül gyűlölt és másokkal is meggyűlöltetett?

De mégis tudom, miért mennydörgött ellenük végül még Batthyány Kázmér is: azért, mert később mégis észre tért (Batthyány Lajos még jobban és még hamarabb). Mikor már az emigrációban élt, még Kossuth se tetszett már még őneki se (Lajosnak már itthon se tetszett). Észre térni ugyan később is jobb, mint soha, de ez a késő észre térés azért Batthyány és társai bűnét nem menti. Még a Lajos bűnét se, aki sokkal hamarabb észre tért, sőt – szegény – meg is bűnhődött érte.

Károlyi Árpád el is sorolja ezeket a még Batthyány Kázmértól is megbélyegzett, a negyvennyolcas magyar nemzeti eszme talajában burjánzó „zsidó-német időszaki irodalmi" termékeket: a „Der Ungar", a „Der Wahre Ungar", a Der Patriot" (tudjuk, hogy Batthyány Lajos és Kázmér, sőt Deák Ferenc is ilyen patrióták voltak), a „Der Demokrat", a „Der Opposition" stb. voltak ezek. Ezek, és ezek zsidó szerkesztői élesztették tehát a magyar nemzetben a haza lángoló szeretetét és Bécs, az osztrák, a Habsburg, a reakció, az Egyház és a papság ádáz gyűlöletét.

Láttuk már, hogy nemcsak a magyar haza szeretete, hanem az Egyház és a papság gyűlölete is éppoly nagy volt már negyvennyolc előtt is, nemcsak az utca népében, hanem még a nagyobb szabású magyar „patriótákban" is, akár e német csatorna-sajtó zsidó firkászaiban. Később azonban nemcsak Deák, Széchenyi, Eötvös ijedt meg tőlük (ki úgy, hogy csak Kehidáig, ki, hogy egész Münchenig szaladt előlük), hanem Batthyány Lajos is, aki mint Magyarország miniszterelnöke, ő is annyira félt már tőlük, hogy nem szétverte őket (nagyobb hatalmuk volt annál, semhogy ezt megtehette volna velük), hanem pénzzel kenyerezte le őket. Ez aztán használt is, állapítja meg Károlyi Árpád (481. o.). Csak ilyen jellemes forradalmárok és hazafiak voltak tehát az illetők.

Negyvennyolcban egyébként nemcsak a zugsajtóban szerepelnek németek, hanem az érdemes és komoly újságírók között is. Például Kossuth után a legtekintélyesebb negyvennyolcas újságíró Frankenburg Adolf volt. (Érdekes, hogy a szabadságharc legnagyobb festője is osztrák volt: Pettenkofen.)

Neuwirth Adolffal már találkoztunk Barsi naplójában, de ez a még tőle is lenézett tökéletlen zsidó sokkal nagyobb szerepet játszott a szabadságharc sajtójában és eszmei élesztői

között, mint tökéletlen egyénisége után gondolhatnánk. De hát ezen nem csodálkozhatunk, mert a forradalmakat és a lázadásokat nem tökéletes, sőt nem is normális emberek szokták előidézni. Már a dicső március tizenötödikének egyik főszereplője, a nem zsidó (csak protestáns, sőt lelkészivadék), de dadogó (tehát szintén nem normális) Sükei Károly is megmondta ezt akkor, mikor a „lelkes" ifjakat már az a Klauzál Gábor is csitítani kezdte, aki a reformkorban még az egyik fő izgató volt.

„Nagyon szépen, nagyon okosan beszélt Klauzál polgártárs, de most olyan időket élünk, hogy nem kell az okos emberek tanácsára hallgatni." (Gracza, I., 32. o.)

Tessék már most elképzelni ilyen emberek kezében a szegény magyar nemzet sorsát! Csodálkozhatunk-e hát, hogy ennek Bécsben annyira örültek? Csak az volt a szerencsénk, hogy Bécsben is csak a Sükei- és Neuwirth-félék örültek s így nagyobb bajt ott se csinálhattak.

Nem különös, hogy a zsidó és magyarul se tudó, de nem is normális Neuwirth Adolfot fanatikus szeretet töltötte el a magyar haza iránt, de ugyanakkor a meglett és még az ellenféltől is nagyon tehetségesnek és nemes lelkűnek elismert Majláthok, Apponyiak, Jósikák és Czirákyak „hazafiatlanok" voltak?

Ez a Neuwirth Adolf, mint Barsi naplójából már megtudtuk, gazdag zsidógyerek volt, Verőce megyei származású, tehát horvátországi. Nem volt normális és magyarul se tudott. Károlyi Árpád is megállapítja róla mindezeket (480. és 488-489. o.). Azt írja, hogy a bécsi kormányhatóságok szemében különösen nagy szálka volt ez „az egzaltált, nem egészen normális agyvelejű fiatalember", akinek „azt a magyar hazája iránti fanatikus szeretetet, mely a lelkét teljesen eltöltötte, még csak meg tudták volna bocsátani, de hogy Jellasicsot is folyton támadta és heves kirohanásokban ostorozta a reakciós udvart is, azt már nem".

„A magyarul nem tudó zsidó fiú sajátságosan a Fünfkirchner Zeitungban, az Ungarische Grenzbote-ban, majd Bécsbe tévén át működése színhelyét, az ottani lapokban „a leghevesebb formákban", radikális, republikánus gondolatoktól duzzadó cikkekben, melyekben ifjú, lázas agyának elképzeléseit beleöntötte", fejezte ki a magyar haza iránti lángoló érzelmeit oly hangon, hogy akkor külön fogalom volt a „fünfkirchner Zeitungsstil".

Mikor a forradalmi Bécset ostromolta Windischgrätz serege, közvetítő szerepet töltött be az ostromolt bécsi forradalmárok és a magyar hazafiak között. A bécsi hatóságok elfogták egy Pulszkyhoz intézett, apró darabokra tépett levelét, mely Bécsben, az ostrom második felében kelt és „egy bomlásnak induló, egzaltált agy műve". (Károlyi Árpád)

„Félti – írja – Magyarországot, mert a reakció szelleme kivétel nélkül megmételyezi az osztrák ellenzéki képviselőket is; ő még pár nappal ezelőtt is bízott ezek becsületében, de mióta hallá egyiknek-másiknak a nyilatkozatát a magyarokról, azt kell hinnie, hogy ezek a becsületes németek csak föl- és ki akarják használni a magyarokat. Az osztrák sajtó, folytatá, már készen áll, hogy reakcionárius kürtökbe fújjon és Bécset a gyalázatos császári állam központjává tegye."

„Ezt írja szegény Neuwirth akkor, mikor Bécs javában védekezik Windischgrätz ellen – jegyzi meg Károlyi. – De veszélyben forog a magyar haza azért is, mert a magyar arisztokrácia a legitimitás alapján áll. Pedig nekünk a Habsburgokat meg kell döntenünk, még ha az orosz dinasztiából kellene is vennünk uralkodót. Én mindig kötelességemnek tartám a lelkiismeretlen Lotaringiai ház romlásán dolgozni."

Vajon miért ír így és miért oly izzóan „hazafias" ez a még magyarul se tudó zsidó? Azért-e, mert itt született hazánkban (ha mindjárt csak Horvátországban is), vagy pedig azért, mert zsidó is volt, fiatal is, és ráadásul még „bomlott agyú" is, tehát forradalmár? Láthatják belőle kálvinistáink, akik itt születtek és a magyarok is, hogy a Habsburg-gyűlölet még nem jelent szükségképpen magyar hazafiságot vagy színmagyarságot, de jelent forradalmárságot, hogy a fiatalságot és bomlott agyat kíméletből ne is említsük.

Pedig ezt a Neuwirth Adolfot negyvennyolc egyik jelentős tényezőjének kell tekintenünk, mert láthatjuk, hogy Kossuth bécsi megbízottja és bizalmasa, Pulszky Ferenc, állandó

összeköttetésben volt vele. Ő hozta össze Pulszkyval Blum Róbertet, a bécsi forradalom vezérét és „vértanúját", aki természetesen szintén zsidó volt és akivel ismét csak cimboráltak a magyar forradalmárok vagy – bocsánat! – szabadságharcosok.

Jellemző azonban, hogy ahogyan a magyar szabadságharcosok sokszor nem voltak magyarok, sőt még csak nem is születtek Magyarországon, éppúgy Blum Róbert se volt se bécsi, se osztrák, tehát nemcsak zsidó volt, hanem még Bécsben is külföldi zsidó. Ő Kölnben született, s mint frankfurti képviselő került Bécsbe, hogy ott a forradalom ügyét előmozdítsa. Bécsben még az utcai harcokban is személyesen részt vett.

Mikor Windischgrätz elfogatta és kivégeztette, egész Európa fel volt háborodva a barbár kegyetlenség miatt (mint napjainkban a bolsevista propaganda Beloianisz vagy a Rosenberg-házaspár kivégzésétől) s 120.000 márkát (akkor óriási összeget) gyűjtöttek össze családja részére (mint a bolsevisták a kivégzett Rosenberg-házaspár gyerekei részére). Pedig hogy az aradi vértanúkkal kapcsolatban nálunk is olyan kegyetlennek kikiáltott osztrák kormány mennyire nem volt kegyetlen, mutatja, hogy még Neuwirthet se végezték ki. Pesten elfogták, halálra is ítélték, de megkegyelmeztek neki, húszévi várfogságra ítélték, de aztán mint fogoly, újabb kegyelmet kapott. Egyébként már eredetileg is gyanús agya később teljesen elborult, s mint csendes őrült, mint a falu bolondja, még évtizedeken át élt horvát falujában.

Ilyen Neuwirth-féle bolond volt magyar kiadásban Pálfi Albert (ne tévesszük össze Pálffy Jánossal, a nemzetgyűlés erdélyi származású alelnökével, negyvennyolc egyik legértékesebb koponyájával), aki a kezdődő szabadságharc egyik minden lében kanál túlzója volt. Eszére, ítélőképességére, jakobinus-utánzására és lelki alkatára jellemző fényt vet, hogy mikor hírhedt lapját, a Március tizenötödikét megalapította, ilyen hangú levelet intézett gróf Zichyhez, az akkor még meglevő Helytartótanács nagytekintélyű elnökéhez:

„Zicsi Ferencnek, Pesten". (Tehát nemcsak nem gróf, hanem még csak nem is „úr". Még csak nem is „Zichy", hanem készakarva „Zicsi".)

„Polgár, alelölülő!" (Mert a „főelölülő" a nádor volt.)

„Miután szerkesztésem alatt megjelenő lapot a postán is szétküldeni akarom (tehát nem szeretném, hanem akarom), s miután a postai szétküldhetés elrendelése rövid ideig még (!) a Helytartótanács intézkedése alá esik: Megkérem Önt, hogy ezen ügyre vonatkozó rendeletét kiadja és így alkalmat nyerjen arra, hogy hivatalos kötelességének egyik ágát teljesíthesse".

Pálfi Albert
A Március tizenötödike szerkesztője

Jellemző, hogy ez a Pálfi Albert, mint katolikus papnövendék, a pappá szentelés előtt lépett Isten szolgálata helyett a „haza" szolgálatába és Petőfinek vele mindenben egyetértő, testi-lelki jóbarátja lett. Lapja olyan szélsőséges volt, hogy rettegett tőle (és természetesen megvetette) minden komoly hazafi, köztük Jókai, a márciusi ifjak egyike is.

Az pedig ismét csak a gonosz osztrák kegyetlenségét bizonyítja, hogy noha Világos után Pálfi Albert nem tudott külföldre menekülni, mégse bűnhődött. Pár évig itthon lappangott, s noha mindenki tudott róla, a hatóság mégse bántotta. Végül elfogták, de ekkor is mindössze két évi csehországi internálás lett az egész büntetése. A „polgárság" azonban ott Csehországban is „nagy rokonszenvvel és a bürokrácia is rendkívüli előzékenységgel volt iránta" (Pallas-lexikon). A „bürokrácia" magatartása bizonyítja az osztrák elnyomó kormány jóságát, a „polgárságé" pedig azt, hogy az akkori forradalmárok nemcsak akkor lelkesedtek „a magyar szabadságért" és „függetlenségért", ha bécsiek voltak, hanem akkor is, ha csehek és prágaiak. De akkor talán nem is olyan nagy baj, ha én nem lelkesedem annyira érte.

Érdekes, hogy a lapok száma Bécsben csakúgy, mint Pesten, negyvennyolcban olyan természetellenesen megszaporodott, mint zivatarok után a bolondgomba. Nálunk 33-ról néhány hét alatt 86-ra, Ausztriában pedig, hol „1847 végén 28 bécsi lapot expediáltak a bécsi posta-

hivatalok, már 1848 közepén 78 bécsi sajtóorgánum tanítgatta politizálásra, az államügyek és a kormány bírálatára a jó császárváros lakosait". (Károlyi Árpád, 474. o.)

„Ezeknek a lapoknak nagyobb fele ellenzéki, sőt radikális volt s részben már kezdettől fogva, részben 48 nyarától kezdve magyarbarát; különösen pedig a radikális lapok Kossuth lelkes dicsőítői voltak."

Meg kell állapítanunk, hogy különös egy szabadságharc és egészen különös egy hazafiság volt ez! Bécsben dicsőítik, sőt rajonganak érte, itthon pedig – ha a forradalmi terror ezt nem tette volna lehetetlenné – nagyon sokan gyalázták volna. A tapasztalatok után azonban nekünk ez egyáltalán nem meglepő már, sőt már azon se csodálkozunk, hogy „mikor Pulszky Ferenc 48 májusában elfoglalta államtitkári állását Eszterházy minisztériumában (Bécsben), azt tapasztalta, hogy éppen a tisztességesebb, a tekintélyesebb újságok magyarfalók." Nem is kell ezt magunkra sem sértőnek, sem fájdalmasnak tekintenünk, hiszen tudjuk már, hogy milyenfajta magyarokat „faltak" ezek a komolyabb és tisztességesebb bécsi lapok. A Pálfi Albert-féléket, no meg azokat, akik a Neuwirth Adolfokra hallgattak.

Ellenben a magyarbarát és Kossuth-dicsőítő bécsi lapoknak – melyek sajnos nagy többségben voltak – már a címéből is jól lehet látni a tartalmát és irányát. Fentebb már elsoroltuk az ilyen magyarországi német lapokat. Lássuk most a bécsieket: Contitution, Radikale, Freimüthige, Studenten-Courir, Gassenzeitung, Laterne, Omnibus, Der Gerade Michel, Der Stürmer, Die Rothe Mütze, Der Politische Esel, Der Ohnehose (nadrágnélküli, sans-culotte), Wiener Krakehler stb. Ezeknek tetszett tehát annyira Kossuth, negyvennyolc és a magyar szabadság!

De ezek az igazi zuglapok, a sajtószabadság e szégyenei, még csak nem is ingyen lelkesedtek értünk és nem ingyen írták Kossuthot dicsőítő cikkeiket. Magyar elvbarátaik ugyanis nagyon is tisztában voltak azzal, kik szoktak forradalmárok lenni és a forradalom mellett izgatni, s hogy épp ezért ezt a munkát nem lehet tőlük ingyen kívánni. Ezért Kossuth jóvoltából és Pulszky Ferenc, Wargha István (mindketten Kossuth bizalmasai s természetesen hittestvérei), Szirmay Pál, Ivánka Zsigmond, Gorove István és Hettyei (egytől egyig protestánsok) közvetítésével.

A bécsi rendőrség mindezek bizonyítékául nem egy nyugtát is rendelkezésre bocsátott a Batthyány Lajos perét tárgyaló katonai bíróságnak. Batthyány volt ugyanis az elnöke annak a negyvennyolcas kormánynak, mely ezeket a pénzeket utalványozta, s így elsősorban ő volt felelős érte. A bécsi rendőrségnek arra is bizonyítékai voltak, hogy ezek a magyar urak akkor a magyar kormány, illetve annak egyik tagja (Kossuth) megbízásából tartózkodtak Bécsben és tartottak fenn szoros összeköttetést a bécsi forradalom legalantasabb elemeivel. Az erre vonatkozó adatok megtalálhatók Károlyi Árpádnak (aki szintén protestáns) a perről írt művében.

Itt a szerző cáfolja ugyan azt, mintha mindezekért Batthyányt terhelné a felelősség, vagy mintha ő erről akár csak tudott is volna, de nem cáfolja, mert természetesen nem is cáfolhatja, hiszen ő bizonyítja (ha nyíltan természetesen nem is mondja), hogy maga a mozgalom, maga a magyar negyvennyolc, sőt maga Kossuth is bizony ezt csinálta. Hogy minisztertársainak, sőt a kormány elnökének tudta nélkül, háta mögött és ellene csinálta, az csak Kossuth jellemére vet árnyékot, de nem negyvennyolcat védi. Azt – éppen ellenkezőleg – vádolja, sőt becsületét is ugyancsak megtépázza.

Még magát Batthyányt se menthetjük föl a bűn alól, mert mint miniszterelnök, ő is felelős volt minisztertársai tetteiért. Kossuthról sok mindent tudott is, vagy legalább sejtett, de tűrte azért, mert valójában Kossuth kezében volt a hatalom, nem Batthyányéban, és mert Kossuthtal való nyílt szembeszegülés Batthyány népszerűségének elvesztésével járt volna. Negyvennyolcban ugyanis minden rossz és baj oka az az átkozott népszerűség volt, s ha valaki fel tudott is volna emelkedni arra a magaslatra, hogy már a népszerűségről is lemondjon, akkor megakadályozta volna ezt a forradalom és az utca terrorja. Aki akkor népszerűségét elvesztette, annak már az életéért is aggódnia kellett.

Hiába hozzuk fel tehát negyvennyolc mentségére, hogy benne a Neuwirth Adolfok, Wargha Istvánok, Pálfi Albertek, Pulszky Ferencek és Madarászok csak a szemetek voltak, amit a forradalom vihara felkavart, de a szabadságharc tulajdonképpeni tényezői a nemzet igazi nagyjai voltak, akik magyarok is voltak, tehetségesek és jellemek is egy személyben és akik miatt ezért sose kell szégyenkeznie a magyar hazafinak. Például az első felelős magyar minisztérium mind a kilenc tagja: Batthyány Lajos, Kossuth, Deák, Széchenyi, Eszterházy, Eötvös, Szemere, Mészáros és Klauzál kétségtelenül megannyi nagysúlyú egyéniség volt s azt se foghatjuk rájuk, hogy idegenek, mert hiszen köztük csak Klauzálnak (meg talán Kossuthnak) nem magyar a neve.

Minden igaz. Ők valóban súlyosabb egyéniségek voltak. De az is igaz, hogy minél súlyosabb egyéniségek voltak, annál jobban lettek az idők haladtával a negyvennyolcas mozgalomnak barátból ellenségei. Hogy herceg Eszterházy itt nem neki való társaságba került, talán nem kell bizonyítanunk. Ott is hagyta a negyvennyolcas kormányt hamarosan. Széchenyi, Deák, Eötvös és Batthyány Lajos a reformkorban még a vezető patrióták közé tartoztak s így negyvennyolc előkészítésében nagy szerepük volt, de hogy ők nem azt akarták, ami 48-ban bekövetkezett, azt ugyancsak hamar és világosan kimutatták.

Széchenyi népszerűsége kárával is hamarosan nyíltan szembeszállt Kossuthtal, Deák még a szabadságharc legelején teljesen visszavonult és hazament Kehidára, Eötvös pedig – mint láttuk – egyenesen külföldre menekült az itthoni nagy „hazafiság" elől. Batthyány egyelőre még megtartotta állását, de csak azért, hogy mentse, ami még menthető, s így próbáljon segíteni hazáján, mert ekkor már ő is Kossuth túlzásaiban látta az ellenséget, illetve abban az utcában, melyet Kossuth kiszolgált, sőt eleinte maga rendezett meg, hogy Batthyány fölé kerekedhessen.

Negyvennyolc ezen érdemesebb embereinek mentsége, hogy visszaléptek, de nagy bűnük, hogy mint a népszerűség rabjai, eleinte támogatták és tekintélyt adtak annak a mozgalomnak, melyet később maguk is szégyellni és megtagadni voltak kénytelenek. A kilenc miniszter közül csak négy nem tagadta meg mindjárt az elején a mozgalmat: Kossuth, Szemere, Mészáros és Klauzál, vagyis elsősorban azok, akik idegen vérűek voltak (Klauzál, Kossuth és anyja révén Mészáros is) és a kisebb képességűek (Szemere, Mészáros és Klauzál), de Kossuthot egymagát kivéve később már mindnyájan megtagadták, illetve annak ellenére, hogy becsületből vagy gyávaságból külsőleg még szolgálták, lélekben már rég megtagadták, mint például Mészáros.

Hogy a szabadságharc tulajdonképpeni tényezői valóban a Neuwirth-féle forrófejűek és jellegzetes forradalmárok voltak, azaz a túlzók, azt mutatja, hogy az egész negyvennyolcas kormány mind a nyolc tagjának együttvéve se volt tizedannyi népszerűsége, befolyása, hatalma és ereje, mint a szélsőségesekkel tartó Kossuthnak egymagának. A többi nyolcnak még annyi ereje se volt, hogy azt a mérséklő befolyást sikerrel kifejthessék, ami miatt lelkiismeretüket a vissza nem lépés miatt megnyugtatták. S Kossuth mellett ki volt még a mozgalom lelke? Nem az a Petőfi-e, akinek még Kossuth radikalizmusa is kevés volt és aki a nyilvánosság előtt jelentette ki, hogy Kossuthra (de természetesen nem túlzása, hanem mérsékeltsége miatt!) nem a hazáját, hanem még a kutyáját se bízná rá?

A tulajdonképpeni tényezők, a hangadók, a közvélemény s vele a mozgalom irányítói tehát – igenis – a túlzók voltak: a Petőfiek, a Madarászok, a Pálfi Albertek és Neuwirthek, akik olyan hatalmat képviseltek, hogy rettegett tőlük mindenki s az értelmesebbeknek, akik az egésznek előidézői voltak (de akkor még nem tudták, mit idéznek elő), éppen az volt a fő bűnük, hogy legfeljebb csak visszavonulni mertek (azt is többnyire későn), de a demagógiával szembeszegülni már nem. Batthyány pedig még visszavonulni se mert. Széchenyi talán ellenszegülni is mert volna, de már nem tudott.

Így történt aztán, hogy Kossuth, aki a népszerűség legnagyobb imádója és a hatalom leghevesebb sóvárgója volt, egy követ fújt e veszedelmes túlzókkal, hisz Pulszky is, Wargha is,

Pálfi Albert is, a Madarászok is mind az ő emberei, sőt megbízottai voltak s így a helyzet ura egyedül ő volt. Mivel ő maga sokkal nagyobb volt náluk, nyíltan nemigen mutatta magát szélsőségesnek, szégyellte, titkolta e szövetségeseit. Nem nyíltan, hanem csak a háttérben érintkezett velük és használta fel céljaira szolgálataikat.

Hogy mennyire forrófejű álmodozó volt nemcsak Petőfi, hanem még Kossuth is, azt nagyszerűen mutatja bécsi diadalútja alkalmával az a színészies póza, hogy az utcán felkapott egy kisfiút, magasra emelte és ezt mondta: „Nézzétek e gyermeket! Mire ez férfiúvá nő, arra a szabadság már régen az egész emberiség birtoka lesz." S Kossuth ezt természetesen azért mondta, mert maga is elhitte!

Szegény Petőfi is azt hitte, hogy ha az ő negyvennyolcas eszméi győznek, akkor végleg mennyország lesz a földön. De Neuwirth Adolf természetesen még jobban ezt hitte s még inkább meg volt róla győződve, hogy nála jobb és okosabb fia nincs ennek a magyar és tőle oly hőn szeretett hazának. Azt hitték, csak az a baj, hogy nem minden magyar olyan okos, olyan lelkes és olyan önzetlen, mint ők. A legérdekesebb azonban az, hogy éppen olyan okos legkevésbé volt az ilyen forradalmár (Petőfi lánglelkű költő volt, de művészet és okosság két különböző dolog). Önzetlen se volt egyikük se, mert hiszen mindent népszerűségért és a szereplés vágya miatt csinált, s ezért hirdetett csak olyanokat, melyekről tudta, hogy a tömegek szívesen hallgatják és éljeneket kap értük.

A legérdekesebb azonban az, hogy magyar pedig egyikük sem volt. Jellemző, hogy Petőfi is nem magyar, hanem „világszabadságot" emleget, Kossuth is Bécsben emelte magasba a szabadság embrióját, Neuwirth pedig még magyarul se tudott. De nemcsak vezetőik, hanem maguk a tömegek is ilyenek voltak. Hiszen például március tizenötödikén, mikor a pesti színházban a korszakalkotó vívmányok örömére a zenekar elhúzza a Rákóczi-indulót, a közönség azt követeli, hogy utána a Marseilles-t is húzzák el. Láthatjuk belőle, milyen lehetett és kikből állhatott ez a pesti „hazafias" közönség.

De az a Pulszky Ferenc, aki a bécsi forradalmi csatorna legalantasabb elemeivel érintkezett és Kossuth megbízásából fizette őket, már egyáltalán nem is tartozott negyvennyolcnak azon alantasabb elemei közé, akivel csak titokban lehetett érintkezni. Ő hivatalosan is tekintélyes szerepet játszott, egyébként is jómódú és tehetséges ember volt és nemcsak lutheránussága révén tartozott bele póttagként a Kossuth–Petőfi–Görgey triumvirátusba, hanem bámulatos munkabírással és sokoldalú tehetségével a nyilvánosság előtt is Kossuth jobbkeze volt itthon, az emigrációban pedig impresszáriója.

Jellemző az osztrák „ádáz és kielégíthetetlen bosszúszomjára", hogy büntetést még ő se kapott viselt dolgaiért, sőt az emigrációból való hazajövetele után haláláig vezető szerepet játszott a magyar politikai és tudományos életben.

Teleki László gróffal is elbánhattak volna. Meg is érdemelte volna, hiszen negyvennyolc szereplői között mindig a legtúlzóbbak közé tartozott, s mint Kossuth párizsi követe, szintén a legtúlzóbb és legsötétebb forradalmi körökkel tartott fenn összeköttetést és lovalta őket Ausztria ellen. Elbánhattak volna vele, mert amnesztia nélkül került az osztrák rendőrség kezére. Az eredmény mégis az lett, hogy Ferenc József akasztófa, sőt börtön helyett magánkihallgatáson fogadta, megbocsátott neki mindent és visszaadta szabadságát.

Wargha István a bécsi magyar minisztérium titkára volt, Kossuth bécsi levelezője és olyan bizalmasa, hogy bizonyítékok vannak rá, hogy Kossuth még jó barátját, Pulszkyt is ellenőriztette vele (azaz már negyvennyolcban olyan rendszert honosított meg, amilyen csak a „népi demokrácia" ávósai körében található meg).

Wargha – bizonyára nem megbízója tudta nélkül – részt vett a bécsi októberi forradalom előidézésében, „lakásán a forradalmi aula tagjai és radikális zsurnaliszták összejöveteleket tartottak, nyomait találták annak, hogy a bécsi forradalmi nemzetőrséggel is élénk összeköttetései voltak". (Károlyi Árpád, 486. o.) Jellemző, hogy a nyomozásban Wargha szeretője is szerepel.

Ez a gazember se bűnhődött, mert forradalmársága mellé annyira aljas is volt, hogy később érdekből egyenesen a bécsi rendőrség szolgálatába állt. Láthatjuk belőle, hogy Kossuthot (vagy a „hazáját"?) is milyen önzetlenül szolgálhatta.

Az élete vagy a szabadsága megmentése végett – mint Pálfi Albert és Neuwirth esete eléggé bizonyítja – még nem kellett volna a bécsi rendőrség szolgálatába állnia, tehát elsősorban ezt is anyagi érdekből tette.

Ugyanígy csinált Szirmay Pál is, aki „Bécs ostroma alatt kvázi a magyar kormány egyik megbízottjaként szerepelt. Később ő is már csak olyan kuruc volt, hogy ő is írt levelet a komáromi helyőrségnek, hogy adják fel a várat. Eötvös azt mondta róla, mikor ügyében kihallgatták, hogy senki se vette komolyan, mert „mindenki bolondnak tartotta és könnyelmű tékozlónak". Szirmay egyébként szülei révén is igen gazdag ember volt. Ez a Szirmay sem bűnhődött.

Azok részére, akik Kossuth működésében nem látnak mást, mint a magyar függetlenség védelmét Ausztriával szemben, érdemes azt is megemlítenünk, hogy Kossuthot nemcsak Bécs ünnepelte, hanem a csehek is. Károlyi Árpád írja (342. o.):

„Míg 48-ban nem volt Csehországban gyűlöltebb név a Kossuthénál, már 49 márciusa után főként a magyar győzelmek hatása alatt ez a név a cseh fiatalság körében valósággal népszerű lőn. Éber rendszabályok ellenére is a nagyobb városok házai falán mind sűrűbben tünedeztek föl az „Éljen Kossuth!" felírások magyarul."

Ami Bécset illeti, itt a forradalom egyik fő tényezője Dr. Tausenau Károly volt. Ő is zsidó, és érdekes, hogy ő is gazdag zsidó volt. Orvosnak indult, de csak nyelvmester tudott lenni, mert születési közben tönkrementek.

„Egyhangú életéből a negyvennyolcas események zavarták ki a kicsiny, kövér, fekete hajazatú emberkét, aki mint a respublikává alakuló egységes német állam fanatikus híve, azonnal a legszélsőbb demokraták csoportjához csatlakozott. Cikkeit a „der Radikale" című lapba írta, de nem ez a munkássága, hanem kitűnő demagóg szónoki képessége vetette őt egyszerre a fölszínre, noha nagy olvasottsága és műveltsége a 48-as idők bécsi korifeusainak legtartalmasabbjai közé sorolják."

„Kossuthnak és a magyar forradalmi párt törekvéseinek nem volt nála lelkesebb híve még Magyarországon sem (!). Jellasicsot, Latourt és a reakciót senki nála jobban nem gyűlölte. (Egy Tausenauban ez egészen természetes.) Mint az összes bécsi demokrata egyletek központi választmányának egyik elnöke (vajon kikből állhattak ezek a „demokrata egyletek", ha éppen ezt a kis kövér zsidót tették meg elnöküknek?) lelkes és rokonszenves proklamációt intézett a Jellasicsot megszalasztó magyar hadsereghez október tizedikén; ő volt a közvetítő a Bécs felé induló magyar tábor és Bécs, különösen a bécsi egyetemi ifjúság között." (Mégse járja, hogy hazánk e nagy barátjáról ma már alig tud nálunk valaki valamit. Csak nem szégyelljük nagy pártfogóinkat és barátainkat?)

„Népszerűvé tette nevét Pesten az a körülmény is, hogy a meggyilkolt Latour iratait megőrzés végett ő vette kézhez a bécsi aula tagjaitól és kiválogatva közölte lapjában, ahonnan a pesti lapok átvették. Október közepén néhány napot töltött Pesten, és a Nemzeti Múzeum előtti népgyűlésben olyan lelkes beszédet tartott, hogy a nép vállaira emelve hordozta őt körül. (Tausenau természetesen egy szót se tudott magyarul, de természetesen pest-budai hallgatósága annál jobban tudott németül.) De szónoki diadalainak (pedig sok ily diadalt aratott a bécsi népgyűléseken és demokrata egyletekben), egyik legfényesebb napja december 20-a volt a magyar képviselőház termében (!), óriási közönség előtt." (Ide süllyedt tehát a magyar országgyűlés negyvennyolcban!)

„A bécsi októberi lázadás elesett és kivégzett résztvevőiért tartott e napon ünnepet a radikális magyar főváros közönsége. (Érdekes, hogy a magyar közönség Tausenau e szónoklatáról se tud semmit. Úgy látszik, negyvennyolc történetét elejétől fogva olyannak tartották a szereplői és megírói, mint a magyar bolsevizmusét: nem szabad belőle mindent nyilvánosságra hozni.)

„Az első szónok Blum Róbertet (azaz a másik németet és a másik zsidót) dicsőíté, utána Tausenau beszélt, mikor „szónoklatát imával (!) végezé a szabadság istenéhez (így már értjük), látnotok és hallanotok kellett volna, mondja Kossuth Hírlapja (1848. december 22. „Fővárosi Újdonságok" c. rovat alatt), a valódi demokrata szónokot, aki előtt a legmegrögzöttebb zsarnok is kénytelen volna bűnbánóan leborulni."

Kossuth tehát nemcsak rokonszenvezett Tausenauval, hanem egyenesen leborult előtte. S leborultatta előtte a nemzetet, sőt a „zsarnokokat" is, de ez utóbbiakat természetesen „bűnbánólag".

„Tausenaut, mint szónokot – teszi hozzá Károlyi – a Pesti Hírlap 1848. szeptember 20-i száma szintén magasztalja."

Tausenau tehát még a bécsieknek se tetszett annyira, mint a magyaroknak. A pesti negyvennyolcasok jobban rokonlelkűeknek találták magukat vele, mint a bécsiek. Egyébként nem meglepetés a dolog, mert hiszen azt mondták, hogy Hitler is csak nálunk volt igazán népszerű, nem Németországban. Igaz, hogy egy Tausenau népszerűsége talán még nagyobb szégyen, mint Hitleré. A lényeg azonban az, hogy a német mivolt, sőt Tausenauban ráadásul még a zsidó vér, sőt a „kicsiny, kövér, fekete hajazatú" külső se volt semmi akadálya a magyar lelkesedésnek, hiszen mind a kettő a Habsburgokat szidta, ez pedig nemcsak a magyar rokonszenv felkeltésére, hanem még a németgyűlölet, sőt az antiszemitizmus közömbösítésére is teljesen elég.

Természetesen Tausenau is és Hitler is egyaránt németül szidta a Habsburgokat, hiszen magyarul egyikük se tudott. Ez se volt baj. Negyvennyolcban éppúgy, sőt talán még jobban meg is értették, mintha az a „kicsiny, kövér, fekete hajazatú" emberke magyarul szidta volna őket.

„A miliő, a hallgatóság tette-e, hogy Tausenau az imádság magaslatára emelkedett pesti szónoklatában, nem tudom. (Kár Károlyinak annyira meghatódnia ettől az „imádságtól". Látszik, hogy kálvinista. A vallásilag is művelt ember Tausenau „imájában" inkább káromkodást lát, mert a szabadságnak nincs külön istene, Tausenau pedig ahhoz „imádkozott".) Csak az bizonyos, hogy bécsi izgató, lázító beszédei mindig mélyen alatta jártak ily erkölcsi nívónak."

„Ha egy vele rokonszenvező osztrák író, aki a negyvennyolcas bécsi sajtó történetét megírta, azt mondja róla, hogy cikkei az őrjöngéssel voltak már határosak, mily epithetonnal [állandó jelzővel] volnának szónoklatai jellemezhetők?" (S ez a kis köpcös, pocakos, göndör hajú zsidó, akit még az is őrjöngőként bélyegez meg, aki rokonszenvezik vele és aki bécsi zsidó volt és magyarul se tudott, negyvennyolcban a magyar országgyűlés házában szónokolhatott s ott valósággal leborultak nagysága előtt. Csakugyan meg kell adni, hogy „nagy idők" voltak azok a dicső negyvennyolcas idők!)

„Bécsi szereplésének egyik „fénypontja" az a szónoklat volt, amelyet akkor tartott, mikor az osztrák parlamenthez jövő (menő, nem jövő) magyar országgyűlési küldöttség tiszteletére a bécsi szabadelvű és radikális érzelmű polgárság (azaz a bécsi zsidóság) szeptember 19-én fáklyás menetet rendezett. Megdöbbenve és elszörnyülködve hallotta és hallgatta a magyar küldöttség vezetője, Deák Ferenc (talán ekkor és emiatt ábrándult ki úgy negyvennyolcból) azokat az éktelen szidalmakat, amelyeket Tausenau e szabadságszeretettől és zsarnokgyűlölettől ittas beszédében a beteg császár, a főhercegek, a kamarilla, Radeczky, Windischgrätz, Jellasics, a reakció e zsoldosai fejéhez vagdalt és azokat a becstelen, visszaadhatatlan jelzőket, melyekkel Zsófia főhercegasszony személyét ócsárolta. (Erről egy egész sereg fültanú tanúskodik)." (Úgy látszik, tisztán Tausenaut utánozták a lelkes hazafiak is, mert hiszen ők is mindig „a kamarillát" és köztük elsősorban Zsófia főhercegnőt szidták s beszéltek róla úgy, mint női szörnyetegről.)

A diadal után, melyet ez a szódühöngés a radikális elemek szemében aratott, szeptember utolsó hetében és október első napjaiban főként Latour ellen szórta Tausenau ruganyos nyelve mérges nyilait. Egyik népgyűlésen átkot kiáltott Latour fejére, aki a nép garasaiból fizeti Jellasicsot; egy másikban azt fejtegette, hogy a nép ügyének a Latour-, a Bach-, a Windisch-

grätz-féle gézengúzok állanak útjában, akiket hát minden áron el kell láb alól tenni. „Föl kell akasztani a kutyákat!" – kiáltá és a fanatizált tömeg ujjongva üvöltött utána. S mikor az őrültségig felkorbácsolt bécsi csőcselék mintegy Tausenau felhívását is követve október 6-án lemészárolta az öreg hadügyminisztert, harmadnapra utána egy demokrata egylet népes gyűlésén Tausenau arra buzdította hallgatóit, hogy „ha már Latourral végeztünk, a többivel könnyű lesz készen lennünk". Egy tucat fejet kívánt az őrjöngő terror ezen emberkéje. „Semmi félmunkát, uraim! Ha mi nem akasztjuk föl őket, ők fognak bennünket fölakasztani!"

Ezt az embert hívták meg tehát Pestre a magyar országházba szónokolni és ez előtt „borultak le" Kossuthék. Mikor pedig a bécsi lázadás leverése után Párizsba menekült (mert természetesen annyi esze volt, hogy a maga életét féltette és meg is tudta menteni), ott gróf Teleki László, a negyvennyolcas magyar kormány párizsi követe – még a párizsi rendőrségnek is nagy megbotránkozására! – ezzel „a legvéresebb kommunistával" tartott fenn szoros összeköttetést.

De Teleki ezzel nem új utakra lépett, hanem csak azt folytatta, amit a magyar „hazafiak" már előbb is csináltak. A Batthyány-per folyamán a Frankfurt-szálló személyzete, ahol Batthyány Lajos, mikor Bécsben járt, meg szokott szállni, azt vallotta (mégpedig azt állította, hogy azt, amit mond, olyan bizonyossággal tudja, hogy „es ist kein Irrtum möglich"), hogy az ebben a szállóban lakó magyar uraknál nemcsak Tausenau fordult meg nem egyszer, hanem a bécsi forradalom másik „kimagasló" alakja, Dr. Chaises is, „ez a (mint a Hotel Frankfurt egyik pincére vallomásában mondta) „feltűnően zsidó típusú", a legszélsőségesebb elveket valló zsurnaliszta és politikus, a bécsi lázadás legmarkánsabb alakjainak egyike, akit ez idők egyik erősen szabadelvű történetírója (Zenker), noha részben védelmébe vesz is, mindamellett nem habozik a bécsi forradalom Maratjának nevezni."

„Ő (Chaises) teremtette meg azt a Radikal-liberaler Vereint, melynek leginkább gyári munkásokból álló tagjai mesterükkel együtt semmi más tekintélyben nem hittek, csak Chaisesében. Ideáljuk a legszélsőbb demokratikus respublika volt, amelyben nincs parancsoló, mindenkinek egyenlő joga van a kormányzáshoz éppúgy, mint a munkához és a kenyérhez." (Azaz szóról szóra úgy, mint az 1945-ben kezdődő magyar „népi demokráciában".

Szocializmusról vagy pláne kommunizmusról soha nem esett szó közöttük, mert öntudatlanul is anarchisták voltak. Ez a gomolygó tömeg vakon követte Chaisest, a romboló fanatikust, aki viszont követőit zendülés támasztására akkor parancsolhatta ki, amikor neki tetszett; de aki időközben a demokráciáról, az emberi jogokról és mindarról, amit a nagy francia forradalomról összeolvasott, bámulatos szorgalommal tartott nekik szívesen hallgatott előadásokat."

Aztán további hírhedt alakja volt a bécsi forradalomnak és egyúttal anyagi és erkölcsi védettje a „hazafias" magyar kormánynak (a Batthyány-kormánynak), illetve Kossuth bécsi ügynökeinek még Grützner Károly is, aki a Constitution című, legszélsőségesebb irányú, igen elterjedt napilapba írta ultraradikális cikkeit. Úgyszintén e lap alapítója és szerkesztője Häfner Leopold is, „egy kis púpos ember", aki „a maga ügyességével, sokszor szemtelen szellemességével (tehát ő is zsidó volt), még többször fanatizmusával, gyakran poétikusan fellengző, máskor vadul lázító pennájával túltett az előbbieken. Legjellegzetesebb alakja lőn a szélső zsurnaliszták 48-as gárdájának, amint lapját is a sansculotte-ok lapjának tekintették."

Károlyi Árpád azt írja, hogy Welden táborszernagy az összes bécsi forradalmi pártvezérek leghitványabbjának és legveszedelmesebbjének mondja Häfnert (453. o.).

Ez a Häfner nem volt olyan ügyes, mint Tausenau. Őt menekülése közben elfogták. De nem sokat vesztett vele, mert az ádáz bosszúszomjáról ismert bécsi kormány nemcsak ki nem végeztette, hanem még josephstadti várfogságából is, ahová szállíttatta, kiszabadult „szinte nem érthető szerencsével". (Károlyi Árpád)

Pedig hogy mennyire méltatlan volt erre az egyenesen érthetetlen megbocsátásra, mutatja, hogy Drezdában, ahová vonult, a rendőrségi bejelentőlap azon kérdésére, hogy mi miatt

jött Drezdába, őrült cinizmusában azt írta: „Hochverrat" (felségsértés miatt). Abba a rovatba pedig, hogy meddig szándékszik Drezdában maradni, ez volt a válasza: „Bis die Ungarn in Wien sind" (míg csak a magyarok Bécsbe nem érkeznek).

De Häfner nemcsak firkált és locsogott, hanem cselekedett is. Abban a Drezdában, melynek rendőrsége még ilyen bejelentőlap-kitöltések ellenére is megtűrte a városban (ez még felháborítóbb, mint a bécsi kormány érthetetlen megbocsátása), már 1849. május 13-án „nem utolsó szerepet játszott" a hat napon át tartó ottani lázadásban. Nos ez a Häfner is egyik elvbarátja volt Kossuthnak és magyar pénzzel megfizetett fegyvertársa a magyar negyvennyolcnak. A Frankfurt-szálló főpincérének a Batthyány-perben tett vallomása szerint Bécs ostroma alatt Häfner még éjjel is feljárt a szállodába Szirmay Pálhoz.

A forradalmakat előkészítő demokrata egyletek száma 1849 elején már Németországban is háromszázra rúgott, és nem kevesebb, mint 50-60 helyi lappal rendelkezett itt is. Ezek közé tartozott az a „Rheinische Zeitung", melynek maga Marx Károly volt a szerkesztője. A Szászországban működő osztrák titkos megbízott összefoglaló beszámolójában 1849. március elejéről azt jelenti, hogy ezek az egyletek sűrű összeköttetésben állnak Magyarországgal és Olaszországgal (ahol szintén lázadoztak a Habsburgok ellen). „Ausztria egyes tartományaiba szakadatlanul küldték be izgató emisszáriusaikat; a bécsi októberi lázadás azon korifeusait pedig, akik a rájuk váró halálbüntetés elől menekülhettek, további felforgató törekvéseikben szorgalmasan támogatták."

Például az előbb említett Chaisesről eleinte mindenki azt hitte, hogy Bécsben a barikádokon elesett, pedig Boroszlóba szökött, mégpedig adatok vannak rá, hogy a Pulszkytól – tehát a negyvennyolcas magyar kormánytól – kapott pénzen.

Egy további hírhedt, még nem említett bécsi forradalmár volt Dr. Schütte lapszerkesztő, aki szintén már 48-ban összeköttetésben állott Kossuthtal. A forradalom bécsi felszámolása után ő is Párizsba tette át felforgató működése színhelyét s itt is Kossuth fizetett alkalmazottja volt.

Tudvalevő, hogy az öreg Bem is Bécsben szolgálta a forradalmat, mielőtt hozzánk jött. A bécsi kudarc után olyan lelki elernyedtség fogta el, hogy semmivel sem törődött. Őt is magyar ember, Szontágh Pál mentette meg az osztrák igazságszolgáltatás elől és csempészte át a határon Magyarországra. Egy lengyel aztán itt nálunk, mint a lengyelség árulója ellen, merényletet is követett el ellene.

Igen gyanús szerepet játszott aztán a bécsi magyar minisztérium egy másik tisztviselője, Marschalkó Károly is, akiről titkosrendőri jelentés szintén azt közölte a bécsi kormánnyal, hogy az alantas bécsi radikális lapokkal állott összeköttetésben, természetesen szintén a magyar negyvennyolcas kormány, illetve Kossuth megbízásából. Mind e terhelő adatok alapján a bécsi katonai hatóság még Bartal és Platty államtanácsosokat is kiutasította Bécsből, a magyar minisztérium épületében pedig 1848 novemberétől kezdve ismételten alapos házkutatást tartott. Megkéstek azonban a dologgal, mert „minden hivatalos szoba kályhája lyukában elégetett iratok hamujának halmazai és összetépett iratok diribdarabjai voltak találhatók".

De még így is sok bizonyítékot találtak. Például a megtalált pénztárkönyv szerint október 17-én két tételben 1000 és 938 forintot fizettek ki Neuwirth és két más egyén részére. Szeptember 19-én 800 forintot utalt ki Pulszky olyan célra, melyet közelebbről nem tartott tanácsosnak megjelölni a pénztári naplóban. Szeptember 28-án Szirmay Pál kapott 600 forintot. (Bizonyára az effajta pénzek felvevésére mászkáltak hozzá a Frankfurt-szállóba éjszakánként azok a „zsidó külsejű" sötét alakok, akiknek ugyancsak édeskevés közük lehetett a magyar szabadsághoz, de annál több a bécsiek lezüllesztéséhez.)

Október 31-én Neuwirth újra 150 forintot vett fel. Aztán augusztus 6-án is és 13-án is 400-400 forintot utalt ki Pulszky „egy Bécsbe szakadt kliens nélküli ügyvédnek, Töltényinek, azokért a cikkekért, melyeket Töltényi Häfner hírhedt Constitutionjába írt. Ennek az ultraradikális, forradalmi lapnak ez a Töltényi a legdühösebb munkatársai közé tartozott.

De pénzelte Pulszky a Constitution egy másik íróját is, a lap főmunkatársát, Haug Lajost, „a dinasztiagyűlölő legradikálisabb forradalmárok egyik kiválóságát" is, aki a bécsi lebukás után szintén Magyarországra menekült, aztán Bem hadsegéde lett s nem lett olyan szerencsés, mint társai, mert Haynau, aki eleinte azért dühöngött annyira, hogy a bécsi kormány még ilyen sötét nemzetközi bomlasztó alakokkal is kesztyűs kézzel bánik, Aradon agyonlövette. Így aztán abban a dicsőségben részesült, hogy ő is a mi „szabadságunk" dicső vértanúinak egyike lett.

Előkerült aztán Pulszkynak egy 1848. augusztus 15-i levele, melyben azt írja Kossuthnak, hogy a 9000 példányban megjelenő (akkor ez igen nagy példányszám volt) Gassenzeitung havi 500 forint ellenében hajlandó a magyar ügyet támogatni s ezért a kért összeg megadását javallja.

A „hírhedt és alacsony nívójú" Gassenzeitung Kossuthtól e havi 500 forinttal támogatott szerkesztője Terzky volt, akinek az igazi neve Tersztyánszky és magyarországi születésű. Nyilvánvalóan lutheránus tót, Kossuth hittestvére. Lapja „fölötte cinikus és forradalmi" volt, jegyzi meg Károlyi Árpád.

Ezzel a „magyar" Tersztyánszkyval kapcsolatban megint csak az osztrák kormány nagy türelmét és elnézését kell bámulnunk. Ő ugyanis elmenekült ugyan Bécsből akkor, mikor az ottani forradalmat leverték, úgy látszik azonban, hogy tudta, hogy ez a kormány rá nézve nem nagyon veszedelmes, mert utána hamarosan újra visszatért. Magyarországon, mint látható, nem érezte jól magát, annak ellenére, hogy nálunk ekkor még a szabadság napja ragyogott, Ausztriára pedig akkor már ráborult a reakció sötétsége. Számításában nem is csalódott, mert Ausztriában büntetése mindössze csak az internálás volt. Hogy egyébként mennyire jellemtelen ember volt, mutatja, hogy 1853-ban már gróf Nádasdy Károly néven szélhámoskodott. Azért jutott eszébe ez a név, mert a Tersztyánszkyak nemesi előneve is „nádasdi" volt.

Olyan feljelentés is érkezett a bécsi rendőrségre, hogy Pulszky megbízásából Wargha Rudnyánszkyval Mahler Györgynek is küldött pénzeket, „a hangja durvaságáról hírhedt destruktív újság, a „Der Freimüthige" szerkesztőjének". Egyébként a forradalom ottani bukása után ez a Mahler is megszökött Bécsből s tizenkét évi távollét után ő is amnesztiát kapva tért vissza. Tehát ő se bűnhődött.

„A bécsi magyar minisztérium – írja Károlyi Árpád (492. o.) – a bécsi radikális lapokkal, melyek a bécsi népet a kormány ellen izgatták, a magyarokat pedig dicsőítették, a legszorosabb összeköttetésben állott. Ez a nexus pedig valami előkelőnek, dicsekvésre méltónak csakugyan nem volt mondható. Nem azok miatt az elvek miatt, amelyeket a radikális sajtó szerkesztőinek és munkatársainak tanult és művelt része vallott és nem is a toll eme harcosainak személye miatt. Ők hitték e szélsőséges elveket és hittek diadalukban. És hitükért meg is szenvedtek: ki halállal, ki börtönnel, ki száműzetéssel. De a kicsapongó szabadságeszmékkel vemhes sirokkó, mely a Szajna partjáról a Duna mentére húzódott, agyukra ránehezedve írásaikban a sajtószabadság utolsó két hónapjában, 48 szeptemberében és októberében már patologikus vértódulásokban nyilatkozott meg" (ne feledjük, hogy éppen ez időben kapták a segítséget a magyar negyvennyolcas kormánytól).

„Hangjuk már többé nem az egészséges radikalizmus, hanem a túl nagy izgatottság, a beteges feszültség, a lázálom hangja volt. Mintha delíriumban lettek volna (ezt a szót a nagy demokrata Zenker alkalmazza még a komolyabb demokrata lapokra is), oly gyalázkodó, oly szitkozódó cikkeket bocsátottak a napi eseményekről világgá a nagyműveltségű Dr. Becher Alfréd és Jellinek Hermann Radikalja, Häfner és Haug Constitutionja és Mahler Freimüthigéje egyaránt. Példájukon indulva a kisebb kaliberű vagy az alnép számára szerkesztett radikális lapok rajtuk túltenni igyekeztek, mikor az udvar, a dinasztia, a kormány, a hadsereg vagy Windischgrätz és Jellasics ócsárlására a legkisebb alkalom is mutatkozott."

Látjuk tehát, hogy a tárgyilagos Károlyi is micsoda jóindulattal ír ezekről az emberekről, csakhogy a közvéleményt valamiképpen magára ne haragítsa. Pedig hogy később még e radi-

kálisok komolyabbjai is és képzettjei is ennyire lealacsonyodtak, nem annak bizonyítéka-e, hogy belsejükben mindig ilyenek voltak: Hogy hittek elveik győzelmében, az csak nem érdemük? Ki áll olyan eszme szolgálatában, melyben maga se hisz? Ez a hitük csak azt bizonyítja, mennyire egzaltáltak és mennyire a józan ítélőképesség híjával levő emberek voltak. Hogy bűnhődtek is érte? Előbb mutattunk rá, hogy nem nagyon bűnhődtek. S a gonosztevőnek csak nem érdeme, ha elfogják s lecsukják? A bécsi kormánynak azonban csakugyan érdeme, hogy elfogja őket s mégse csukja le, vagy ha igen, csak nevetségesen kevés időre. Bár nevezhetnénk ezt bűnös elnézésnek is. Érdemnek csak azért mondtam, mert nálunk mindenki azt hiszi, hogy a bécsi kormány negyvennyolcért egész gyalázatosan nemtelen bosszút állt.

Megállapította a bécsi rendőrség, hogy a forradalom leverése után a városban lappangó hírhedt Fenneberg, a forradalmi vezérkar feje, rejtekhelyéről november 4-én a bécsi magyar minisztériumot kérte, hogy állítson ki számára hamis útlevelet Antonio Cagliano álnévre, hogy elmenekülhessen. (Sikerült is neki elmenekülnie.) Megállapították azt is, hogy Pulszkynak összeköttetése volt a bécsi aula, a főiskolai ifjúság és az akadémiai légió azon szélsőséges elemeivel, akik tevékeny részt vettek az október 6-i forradalom előkészítésében (mely Latourt meggyilkolta). Ennek az „aulának" a működése mindig jobban elfajult és „a gomba módra szaporodó, főleg külvárosi túlzó demokrata egyletekkel és a hasonszőrű külvárosi nemzetőrséggel mindjobban összebarátkozva mindinkább a fölforgatás, a nyugtalanság káros tényezője lőn az osztrák fővárosban". (Károlyi Árpád, 495. o.)

Pulszky még csak nem is titkolta szerepét. 1848 szeptemberében szervezni kezdte azt a bécsi légiót, mely a magyar szabadságharc támogatására később hozzánk jött harcolni, s mikor Doblhoff osztrák belügyminiszter a szemére hányta, hogy kravallokat [veszekedést] akar csinálni, Pulszky fölényesen azt felelte neki, hogy a magyarok kravallokra nem vesztegetik erejüket, de ha rákényszerítenek, „akkor majd forradalmat csinálunk Bécsben, és ha excellenciádat és társait a lámpára akasztják, akkor elmondhatjuk majd, ez Pulszky Ferenc saját keze". Ezzel Pulszky maga dicsekszik. (Pulszky: Életem és korom, I., 371-373. o.)

De osztrák forrásból is van rá bizonyítékunk, hogy Pulszky „szűkebb körben mint feltétlen biztost jelenté ki és sajnos, igaza volt, hogy csak őtőle függ, hogy Bécsben bármely pillanatban zendülést idézzen elő". (Károlyi, 499. o.) Pulszky a Daum kávéházban rendszeresen tárgyalt a túlzó forradalmi újságírókkal, de még nála is túlzóbban járt el a reformkor nagy magyarja, Balogh János, mint a magyar országgyűlés bécsi küldöttségének tagja. (Pulszky is protestáns volt, Balogh János is.)

Még Wesselényi is azt írja szeptember 20-án Bécsből: „Ügyünknek jócskán ártott azon elterjedt hír és hit, hogy tőlünk többen mennek és mulatnak Bécsben bujtogatás végett, mert a bécsi polgár nyugalmat akar és irtózik a kravallgyártóktól". (Pesti Hírlap, 1848., 169. szám)

Kénytelen volt hinni a híreknek a bécsi polgár, mert hiszen ezeket a magyar hazafiakat saját szemével látta a kávéházakban a felforgatók társaságában. Mint láthatjuk, ezek a magyar „hazafiak" igen szívesen jártak Bécsbe, mert ott sokkal több és jobb alkalom volt a züllésre, mint az akkor még kisváros Pesten vagy Budán, bécsi mulatásaikat államköltségen bonyolították le, s ráadásul még „hazafias" érdemeket is szereztek.

Még a bécsi angol követ is ezt jelenti szeptember 14-én Palmerstonnak: „Itt azt beszélik, az igazság látszatával, hogy a lázadást a magyarok robbantották ki, akik azt remélték, hogy hazájuk válságos helyzetében hasznos nekik, ha itt felfordulás van".

Wargha kézre került feljegyzéseiből azt is bizonyítani lehetett, hogy október 13-án 98 forintot fizetett azért a bérkocsiért, melyen egy főiskolai bizottság a magyar határnál levő hadihelyzet megtekintésére kirándult. Egy Weber nevű legionárius 120 forintot, egy Kolleman nevű aulatag szintén pénzeket kapott Warghától. A pénztári naplóban október 18-án 717 forint volt elkönyvelve az akadémiai légió előőrseinek és utcai plakátok nyomtatásának költségeire. Jól lehetett látni a feljegyzésekből, hogy Latour hadügyminiszter október 6-i meggyilkolásában is ugyancsak benne volt a magyarok keze. Ezen a napon egy Fichtner ne-

vű, „egyébként obscurus” egyetemi hallgató vett át Pulszkytól 150 forintot, plakátokért pedig külön 18 forintot fizettek ki.

A Studentenkomité akkori elnöke és az egyetemi mozgócsapat vezetője Habrovszky Móric (bizonyára lengyel-zsidó) volt. „Ez az energikus, valamennyi társa között legerélyesebb, legtevékenyebb és legelszántabb egyetemi hallgató és a legradikálisabb elveket valló republikánus, a bécsi demokrata egyletek központi bizottságának, Tausenau ezen orgánumának meghittje volt, akinek Bécs bevétele után egy álló hónapig sikerült Bécsben lappangva kikerülni a rá váró sanyarú végzetet, míg észrevétlenül kiszökhetett és baráti támogatással Boroszlón át Lipcsébe menekülhetett.”

A lázadást megelőzően október 4-én és 5-én a gumpendorfi külvárosban több kis kocsmában együtt mulattak az aula tagjai a gránátosokkal és a bécsi magyar minisztériumi házkutatáskor egy félig elégett cédulán megtalálták Habrovszky nyugtáját á 8, összesen 12 forintról, mely e mulatás költségeit fedezte. (Láthatjuk, milyen önzetlen népboldogítók voltak ezek az „ideális” fiatalemberek). Egy másik cédulán nyolc gránátosnak a nevét is megtalálták az illető gránátosezredből, sőt október 5-i kelettel Habrovszky e mondatát is: „Es wird alles besorgt: mindenről gondoskodva lesz.”

„Napnál világosabb lőn most már az illetékesek előtt – írja Károlyi Árpád (497-498. o.) –, hogy a lázadás egyik ösztönzője, a Jellasics megsegítésére küldendő bécsi gránátosok egyik felbujtója, egyszóval az egész októberi katasztrófa egyik kirobbantója a bécsi magyar minisztérium volt, mely e célra a radikális sajtót pénzelé és a leitatott gránátosokat és az aula éretlen diákjait eszközül fölhasználta.”

Bassermann, a „neves frankfurti képviselő”, a nagy német parlamentben november 3-i beszédében azt mondta, hogy „az Ausztriára, a Bécsbe zúdult kalamitásnak egyedül a Pragmatica Sanctiót széttépő, a Habsburgok monarchiájából elválni törekvő szakadár magyarság az oka, mely Ausztriát lábáról leütni akarván, minden eszközzel forradalmat szított és erre a célra „csak úgy ontotta a pénzt Bécsbe”. János főherceg, a Német Birodalom akkori kormányzója is azt tartotta, hogy „a szegény Bécs a magyarok pénzének és hazugságának áldozata”. Még a porosz követ is azt jelentette haza Bécsből október 7-én, hogy az egész mozgalom csak a Kossuth-párt ármánykodására vezethető vissza.

Heizeráth Antal pallér, az október 6-i bécsi forradalom egyik hőse, akit aztán a haditörvényszék ötévi nehéz sáncmunkára ítélt, rendkívül terhelően vallott Pulszkyra. „Pulszky lett volna a zendülés legfőbb rugója – mondá a jó pallér. – Mindenütt látom; ott volt az aulában, a demokratáknál, az Arany Kacsában (szálloda volt ez, Tausenauék fő fészke), a munkásoknál munkahelyükön és később a sáncoknál. Tevékenysége nem ismert fáradalmat. Részt vett a mozgó nemzetőrök toborzásában szóval, tettel és pénzzel. Megjelent a „Spitzen”, ahol a bécsi csatorna a nagy Dunába folyik. Bemmel a mozgó nemzetőröknek a legvadabb dolgokat ígérte, hogy tudniillik a fekete-sárga polgárok vagyona és házai konfiskáltatni, a mozgó nemzetőrség közt fölosztatni fognak, ha vitézül viselik magukat és kivívják a győzelmet; a munkásoknak pedig, különösen azoknak, akik a barikádok emelésén dolgoztak, fejenként három-négy ezüst húszast osztott ki, valahányszor köztük megjelent.” (Károlyi Árpád, 502. o.)

A mi „hazafiaink” azt gondolják, hogy a „fekete-sárga” csak a magyarnak volt ellenszenves. Most láthatják, hogy csak a forradalmárok, a felforgatók szemében lett volna szabad annak ellenszenvesnek lennie. Mint láthatják, ezeknek akkor is ellenszenves volt, ha osztrák felforgatók voltak. Felforgató tulajdonság volt hát azt gyűlölni, nem pedig magyar kötelesség.

„Báró Watzdorf és Kaiser Bécs városi községi tanácsosok azt mondották tollba Pulszkyról, hogy ő pénzelte a községi tanácsosok legdemagógabb tagját, egy Freud nevű postatisztet, akit egyébként is mindenki a magyarok emisszionáriusának tartott és aki bizonyos büszkeséggel fizette a nemzetőrség pénztáránál a maga havi járulékát Kossuth-bankóval már akkor, mikor a pénz még nem volt Bécsben ismeretes.”

„Egy technikus, a Studentenkomité egy pörbe fogott tagja, a demokrata vezéreket, Tausenaut, Chaisest, Löwensteint és Eckhardot éppúgy Pulszky zsoldjában állóknak nevezte meg, mint a saját elnökét, Habrovszkyt, sőt erősködött, hogy a kiváló képviselőt, Dr. Goldmarkot is pénzelte a magyar államtitkár. Abban a perben, melyet a grazi egyetemnek a bécsi aulánál levő képviselője, Dr. Emperger és társai ellen folytattak, s mely a többi közt Emperger 18 esztendei várfogságra való elítélésével nyert befejezést, azt is vallották, hogy Magyarországról, persze Pulszky útján, 200.000 forint folyt be a bécsi demokrata egyletek pénztárába. Sőt még a frankfurti republikánusoktól Bécs buzdítására küldött német képviselők egyike, a Windischgrätz által letartóztatott Dr. Trampusch is azt diktálta jegyzőkönyvbe, hogy a bécsi aulát az egész négyhetes forradalom alatt igen tekintélyes pénzösszeggel támogatta a pesti forradalmi kormány megbízásából Pulszky Ferenc."

„Jöttek aztán a hivatalos katonai és rendőri jelentések is 49 első heteiből Pulszkynak a bécsi demagógokkal való benső barátságáról és ezek útján a frankfurti, a berlini, a boroszlói és a müncheni republikánusokkal való összeköttetéseiről szólók. Alig van valamire való, csak valamiképp is kiváló embere a bécsi forradalomnak, akit ezek a jelentések ne Pulszky nevével együtt említenének. Attól az akkor még jelentéktelen Hirschltől kezdve, aki 48 előtt a jól ismert Winkler udvari tanácsos és Ferstel, a híres rendőrtanácsos alatt kikeresztelkedve (csak ilyen elejtett megjegyzésekből tudjuk meg, hogy ezek az emberek tulajdonképpen mind zsidók), a titkos políciánál Szarvassy név alatt (ki gondolná, hogy még ez is zsidó?) szolgált, s mikor a pozsonyi titkos rendőrség feloszlatásakor 48 tavaszán fizetését beszüntették, republikánus és a forradalmi propaganda híve lőn; ettől a jó embertől kezdve föl egészen Tausenauig ki tudta mutatni a bécsi rendőrség, hogy kik jártak ki és be Pulszkynál, ha nem is kapott mindegyikük, mint az intimus [bizalmas barát] Tausenau az októberi hetekben naponként (!) 500 forintokat a bőkezű magyar államtitkártól."

Itt Károlyi Árpád megjegyzi, hogy a napi 500 forint természetesen fantázia, mert akkor 500 forint igen nagy pénz volt. De hát nem is az a fontos, hogy 500 forintot kapott-e naponta, vagy csak 50-et, hanem az, hogy pénzt, mégpedig nagy pénzt kapott, ez pedig egészen kétségtelenül bizonyítva van. Hogy a napi 500 forint csak „fantázia", arra Károlyi Árpádnak nincs más bizonyítéka, mint csak az, hogy az összeg sokkal nagyobb annál, semhogy el lehetne hinni. De hát ezt a tanúk sokkal jobban tudhatták, mint a kételkedő történetíró.

„És ha az október 6-i nap kezdeményezésének dicsőségében – az osztrák hivatalos körök szemében – osztoznia is kellett famulusával [jobbkezével, segédjével], Wargha elnöki titkárral, aki büszkén dicsekedett Nyáry Pálhoz intézett levelében, hogy csak az ő életveszéllyel járó fáradozásainak sikerült a bécsi császári csapatok egy részét lázadásra bírni és így Latourra a sántikáló Nemezist ráereszteni: az összes hivatalos polgári és katonai körök előtt mégiscsak Pulszky volt az intéző, az egész októberi lázadás okozója, az ő kezéből folyt a hatalmas, az ellenállhatatlan eszköz, mely nélkül nem lesz vala semmi forradalom: a magyar pénz."

De ezt a pénzt – teszem hozzá én – Kossuth adta Pulszkynak (s Pulszky Warghának). Hiszen Kossuth volt a negyvennyolcas pénzügyminiszter. De külön bizonyítva van az is, hogy Pulszky is, Wargha is Kossuth személyes bizalmasai, megbízottjai, ügynökei voltak. Ezekben a szégyenletes üzelmekben tehát mindenütt, ahol Pulszky vagy Wargha nevét halljuk, Kossuthot kell érteni. Így paktált tehát ez a „nagy magyar" a bécsi csatornával, sőt lovalta és pénzelte. Így avatkozott bele a legszemtelenebbül Ausztria belügyeibe ugyanakkor, mikor tűrhetetlennek tartotta, hogy Ausztria a mi ügyeinkbe avatkozzék és mikor könnybe lábadt szemekkel szónokolt az osztrák „ármányról" és mennydörögve „a hitszegő dinasztia" bűneiről.

Károlyi Árpád, aki mint komoly és tárgyilagos történetíró, lelkiismeretesen felsorakoztatja ugyan az adatokat, de mint magyar történetíró, kötelességének érzi, hogy Kossuth mellett legyen s őt megvédje, s ha ez nem lehetséges, legalább védeni próbálja a tények megszégyenítő tanúsága ellen (bár nagyon is kétséges, hogy erre kálvinista nevelése ellenére

is magyar meggyőződésből vállalkozott-e, nem pedig csak a közvélemény terrorjától való félelmében), véleményét mindezekről e mondatokban foglalja össze:

„Abból az egy-kétezer forintból, melyet Pulszky kifogástalan joggal fordított a bécsi sajtónál a magyar érdekek védelmére, bár orgánumait igen rosszul is válogatta meg; abból a néhány száz forintból, amellyel a világszabadságért lángoló (ezt talán most, a kommunizmus tanulságai után már nem írná), a magyar ügyért, Kossuthért lelkesedő, de szűk erszényű, bécsi főiskolai ifjúság szervezeti kiadásaihoz. (Vajon miért lelkesedett ez az osztrák diákság „a magyar ügyért?") Talán nem egész helyesen, de érthetően hozzájárult; aztán abból a másik pár száz forintból, mellyel a magyarság ellen küzdeni nem akaró osztrák gránátosokhoz (Vajon miért nem akarta „a magyarok ellen" küzdeni ezek az „osztrák" gránátosok?) a válságos pillanatban – bár hivatalos helyzete és állása immunitásával visszaélve – a szőlőgerezdes vidám görög istent elküldé, hogy érzelmeikben, lelki diszpozíciójukban meg ne tántorodjanak; ebből a néhány ezer forintból így fújtak föl vádlottak és kihallgatott tanúk, akik nem kaptak belőle és akik azt hitték, hogy társaik könyékig vájkálnak Kossuth bankóiban (no és nem vájkáltak bennük valóban könyékig?), száz és százezreket!

„A kormánykörök ezt tódították, a bécsi udvarnál akkreditált követek továbbadták (még a bécsi kormánnyal ellenséges érzületű követek is, s vajon ők is „reakciós" körökből szerezték-e értesüléseiket és miért hitték el, ha nem volt igaz?), az osztrák kormány sajtóorgánumai, hivatalos és félhivatalos kiadványai világgá hirdették és évtizedeken élt a hit (hogyan, hogy mi magyarok mégse tudunk róla semmit, noha utána még ugyancsak számos évtizedig állítólag osztrák uralom alatt maradtunk?), hogy a magyar bujtogatás, a magyar júdáspénz szította föl azt a lázadást és ellenállást, mely Latour rút meggyilkolása után és Bécs bevétele után nagyon sokakra halált és még többekre a börtön szenvedését hozta."

Károlyi Árpád tehát más mentséget nem tud felhozni, mint csak azt, hogy Kossuthék nem százezreket, hanem csak ezreket költöttek el a bécsi csatorna támogatására annak a magyar államnak a pénzéből, melynek számára a pénzével való önálló rendelkezést csak most harcolták ki a „hazafiak", és hogy a bécsi forradalmat nem egyedül csak a magyar pénz csinálta. Hiszen a lakosság és különösen az ifjak a magyar pénz nélkül is éppen eléggé forradalmárok voltak. Része volt a bécsi forradalomban – ismeri el – a magyar pénznek és a bujtogatásnak is és Kossuthék e téren – sajnos – meg nem engedett eszközöket is felhasználtak, ámde az egész bécsi forradalmat tisztán Kossuthnak tulajdonítani azért mégiscsak igazságtalan, vagy legalábbis nagyfokú túlzás.

Az egészen tárgyilagos szemlélő azonban, aki csak az igazságot nézi, nem pedig attól retteg, mit szól majd megállapításához az egészen más meggyőződésű és negyvennyolcat még mindig szentnek tartó hazafias magyar közvélemény, kénytelen megállapítani, hogy tulajdonképpen Károlyi egész mentsége semmitmondó.

Ha csak néhány ezer forint felhasználásáról maradtak fenn írásbeli bizonyítékok, az még akkor se bizonyítaná azt, hogy többet nem költöttek, ha nem maga Károlyi Árpád hangsúlyozná, hogy a tettesek a bizonyítékokat még idejében elégették, tehát azoknak csak egy kis elenyésző töredéke került a bécsi rendőrség kezére. De ha valóban csak ezrekről, nem pedig százezrekről lett volna szó forintokban, akkor se felejtsük, hogy a negyvennyolcas forradalom nem volt olyan nagyszabású s nem tartott olyan hosszú ideig, hogy pénzelésére milliókat kellett vagy akár csak lehetett volna elkölteni. Ha tehát csak azt állapítjuk meg, hogy Kossuthék a bécsi forradalom kirobbantására és szítására nem költöttek el több pénzt, mint amennyi szükséges, sőt egyáltalán lehetséges volt, akkor tulajdonképpen nem teszünk mást, mint csak a lényegről próbáljuk elterelni az olvasó figyelmét, nem pedig Kossuthék bűnét cáfoljuk meg.

Ugyanezt kell mondanunk az érv második feléről, hogy ti. a bécsi forradalom résztvevői a magyar bujtogatás és pénz nélkül is éppen eléggé forradalmi érzelműek voltak ahhoz, semhogy azt mondhatnánk, hogy mozgalmukat egyedül csak a magyar befolyásolás és pénzelés

idézte elő. Itt ugyanis olyant állapítunk meg, ami megállapítás nélkül is magától értetődő. Gondolhatja-e ugyanis józan eszű ember azt, hogy a bécsi forradalmat egyedül és tisztán csak a Kossuthtól Bécsbe küldött Pulszky és a Pulszky ellenőrzésére szintén oda küldött Wargha és társai csinálták, illetve a tőlük kiosztott magyar pénz? Hiszen ilyenkor a külföldi befolyásolás mindig a belföldi hangulatra és érzelmekre támaszkodik és mindig feltételezi az otthoni hajlamot és készséget. Világos, hogy e nélkül nem lehetett volna kezdeni semmit. Ennek az otthoni készségnek a megállapítása tehát teljesen felesleges és semmitmondó.

Hogy azonban ez a bécsi forradalmi készség s hajlam mennyire jelentéktelen volt, mutatja az a könnyűség, mellyel a kormány Bécsben a forradalomnak fölébe kerekedett; bizonyítja az a feltűnő tapasztalat, hogy úgyszólván minden forradalmi vezető a zsidók közül került ki s hogy Pulszkyéknak egyenesen a bécsi csatornával, a nagyvárosi söpredék legalantasabb elemeivel kellett cimborálniuk, hogy valamit elérhessenek.

Vajon akkor is ezekkel cimboráltak volna-e Pulszkyék (éppen a gazdag és rendkívül tehetséges Pulszky), ha Bécsben komolyabb elemek is elégedetlenek lettek volna a kormánnyal vagy a dinasztiával? Hogy Kossuthéknak éretlen diákokkal, nyomorban levő kétes egzisztenciákkal, külföldi származású, nemzetközi forradalmárokkal és egzaltált félbolondokkal kellett összeköttetésben lenniük, ugyancsak mutatja, mennyire nem volt Bécsben akkor tényleges elégedetlenség, s mennyire nem volt talaja ott a felforgatásnak.

Az az állítás, hogy Pulszky „kifogástalan joggal" fordított bizonyos pénzösszegeket a bécsi lapok szerkesztőségeiben a magyar érdekek védelmére, helytálló annyiban, hogy ilyesmi hasonló esetekben általánosan szokás s hozzátartozik az állam érdekeinek köteles külföldi védelméhez. Ámde maga Károlyi is kénytelen itt elismerni, hogy Kossuth „orgánumait igen rosszul válogatta meg" és hogy az egyébként megengedhetőt igen rosszul csinálta. Nem szólhatnánk eljárása ellen semmit, ha a tisztességes, a komoly bécsi sajtót próbálta volna befolyásolni, de nem a csatorna olyan orgánumait, nem olyan lapokat és olyan embereket, akikkel összeköttetést fenntartani becsületes emberre nézve szégyen volt, és akiket még a pénz átvételére is csak az éj leple alatt merték magukhoz rendelni.

Nagy szégyen ez és éppen nem részletkérdés, hanem a dolognak ez a lényege. Szégyen az is, hogy a magyar kormány bécsi alkalmazottai hivatalos helyzetükkel és állásuk immunitásával visszaélve jártak el, a császári gránátosokat pedig leitatással vették rá arra, hogy annak a császárnak tett esküjüket megszegjék, aki legalábbis akkor még nekik is törvényes és koronás királyuk volt; a zászlóhoz, melyre felesküdtek, hűtlenek legyenek. Mindez nemcsak Ausztria belügyeibe való beavatkozás volt, hanem ráadásul becstelen eszközökkel elért beavatkozás. Pulszky 48-ban Ausztriában ugyanolyan eszközöket használt, mint a mai bolsevizmus képviselői.

Azért mondtam mindezeket lényegbevágóknak, nem pedig részletkérdéseknek, mert Pulszky korántsem véletlenül vagy ostobaságból folyamodott ilyen eszközök felhasználásához, hanem tudatosan. Azt az ügyet, melyet ő képviselt, csak ilyen eszközökkel és csak ilyen emberek felhasználásával lehetett előmozdítani. Kétségtelen, hogy még Pulszky is szívesebben pénzelte volna a komoly és tekintélyes bécsi lapokat, de hát azokat nem lehetett pénzelni. Részint, mert azok éppen az ellenkező eszme képviselői voltak, mint amelyeket Pulszky és negyvennyolc támogatott, részint mert ezeket sokkal jellemesebb és önzetlenebb emberek képviselték, semhogy pénzt lehetett volna nekik adni, azaz tollukat meg lehetett volna venni.

S itt torkollik be a kérdés oda, amit itt tulajdonképpen bizonyítunk, hogy ti. Kossuth s vele negyvennyolc nemcsak a magyar függetlenség képviselője volt, hanem egyúttal forradalmi, egyház- és királyellenes eszméké is. Ez volt az oka, hogy külföldön, tehát Bécsben is voltak hívei, elvbarátai és segítőtársai. Ezek azonban, mivel Bécsben a nemzeti függetlenségért való küzdelemre nem volt szükség, mert az megvolt, sokkal alantasabbak voltak a magyar 48-asoknál, mert hiszen tisztán csak forradalmárok, tisztán csak felforgatók, tisztán csak egyházellenes, forrófejű, túlfűtött, fanatikus, egzaltált, abnormális emberek vagy lecsúszott

egzisztenciák voltak, akik között komoly, jellemes, súlyos egyéniségeket bajosan lehetett találni. (Igaz, hogy a parlamentarizmus és a jobbágyság felszabadítása Bécsben is az eszmék között volt, de viszont az egész a francia forradalom véres terrorjából és túlzásaiból fakadt s túlzó képviselői annyira rossz hírbe hozták az eszméket, hogy ahol a nemzeti függetlenség is közibük nem tartozott, a rosszhírű társaság miatt a komolyabb emberek akkor is visszavonultak e tábortól, ha részben nemes eszméik miatt eredetileg hozzájuk is csatlakoztak.)

Ez volt az oka, hogy Kossuthéknak is csak Bécs salakja, illetve Bécs zsidóságának salakja, a bécsi csatorna volt az elvtársa és szövetségese. Hogy ők még ettől a szövetségtől se riadtak vissza, ez volt az a bűnük, melyen méltán háborodtak fel osztrákok és külföldiek egyaránt. Világos, hogy elsősorban az osztrákok, mert hiszen ők tudták legjobban, kik voltak náluk a magyarok szövetségesei. (Jellemző azonban, hogy a bécsi külföldi követek jelentéseiben, még azokéban is, akiknek állama politikailag Béccsel szemben állott, ugyanazt találjuk, ami a bécsi kormánykörök véleménye volt.) Méltán háborodott fel ugyanis azon minden tisztességes ember, hogy Kossuthék ezeket az annyira megszégyenítő szövetségeseket nemcsak elfogadták, hanem keresték.

Negyvennyolc nekünk függetlenségi harc is volt. Azért oly szent a magyar közvélemény előtt még ma is, mert ez a mozgalomnak úgyszólván csak ezt az oldalát (no meg a nemes, jobbágy-felszabadító, szociális oldalát) ismeri. Bécsben azonban azért volt olyan utálatos, megvetett és visszataszító a mi negyvennyolcunk a komolyabb körök előtt, mert ők meg – nem ok nélkül – negyvennyolcnak egyedül csak a felforgató, a forradalmi, az egyházellenes, a kommunizmussal és az anarchizmussal rokon oldalát látták.

Hiszen ott voltak szemük előtt a „hazafias" magyarok szövetségesei s ők joggal gondolhatták, hogy nem követnek el igazságtalanságot, ha a „madarat tolláról, embert barátjáról" elv alapján ítélték meg a negyvennyolcas magyarokat is. Hiszen Bécsben olyan emberek voltak a fegyvertársaik, akik csak annyiban nem voltak veszedelmes gyújtogatók vagy megvetésre méltó erkölcsi semmiháziak, amennyiben – mint Neuwirth Adolf esetében is láttuk – a terheltség, az ítélőképesség hiánya vagy a túlságos fiatalság – mint a bécsi diákokban – mentette őket. De a diákok éretlenségével visszaélni és őket egy rájuk nézve végzetes következményekkel végződő mozgalomba lelkiismeretlenül belelovalni szintén nem tartozik komoly és lelkiismeretes államférfiaknak, se pedig egy nemzet tiszteletreméltó szabadságharcának megengedhető eszközei közé.

Vegyük most mindehhez hozzá azt is, hogy Kossuth mindezt már akkor csinálta, mikor még nyíltan nem is lépett a forradalom útjára, s mikor még V. Ferdinánd felesküdött minisztere volt; hogy mindez akkor történt, mikor a király és a nemzet között még nem történt meg a szakítás; hogy a negyvennyolcasok akkor még nem voltak köztársaságpártiak (később és sose voltak nyíltan azok, hiszen a Habsburgok detronizációja [tórnfosztása] után is csak kormányzót, nem pedig köztársasági elnököt választottak, sőt a legvégén egyenesen a cárnak kínálták fel a magyar koronát).

Ne feledjük, hogy Kossuthék ezen üzelmei a szabadságharc legelején voltak s akkor még Kossuth is lojalitástól csöpögő beszédeket tartott a nemzet és az uralkodóház közti elszakíthatatlan kapcsolatról és hasonlókról, sőt tudjuk, hogy Görgey és tisztjei még fél évvel később is, akkor, mikor már régen Ferenc József uralkodott, azt állították, hogy ők rendületlenül kitartanak a törvényes király, V. Ferdinánd hűségében.

Könnyű tehát megérteni, mit jelentett és milyen erkölcsi undort kelthetett Bécsben a negyvennyolcas magyar államférfiak viselkedése. Igaz, hogy tulajdonképpen csak Kossuth játszotta ezt a nemtelen játékot, de a látszat az volt, mintha az egész kormány csinálná. Hogy Kossuthnak ellene van a többi miniszter, sőt még maga Batthyány, a kormány feje is, akkor azt Bécsben senki nem tudta. Nem is tudhatta, hiszen Kossuth minisztertársai csak magukban dohogtak furcsán viselkedő kortársuk, Kossuth ellen, a nyilvánosság előtt azonban azt mutatták, mintha egyetértenének vele.

Hogy tudhatták volna Bécsben, hogy nem értenek egyet vele, mikor ezt még a magyar közvélemény se tudja még ma se? A dinasztia azt látta, hogy a negyvennyolcas magyar államférfiak nyílt republikánus, sőt kommunista és anarchista elemeket bujtatnak fel ellenük, ilyen újságírókat pénzelnek s ráadásul még olyan pénzzel, mellyel néhány héttel előbb még az osztrák kormány rendelkezett s a szabadságát visszanyert magyar állam pénzét a legvadabb és útszéli uszításokra használják az ellen a császár ellen, aki egyúttal nekik is törvényes és megkoronázott királyuk volt, s aki iránt azok, akik mindezt csinálták, akkor még hivatalosan hűséget hazudtak?

Itattuk a magyar király (mint az osztrák császár) katonáit, hogy fegyverüket ellene fordítsák, ugyanakkor pedig mi beszéltünk a becsületes ember jogosnak látszó felháborodásával „hitszegő dinasztiáról" s nagy hangon követeltük ugyanezen királytól, hogy tartsa meg esküjét (mikor mi ennyire gyalázatosan nem tartottuk meg azt az esküt, melyet neki tettünk). Ugyanekkor meg biztattuk is, hogy ne féljen tőlünk, bízzon bennünk, jöjjön közénk s a hűtlen és hitvány bécsiek helyett lakjék köztünk.

A félrevezetett becsületes jó magyar népnek fájt is, hogy a király mégse jött ide, mert ez a nép nem tudta azt, amit Károlyi Árpád könyvéből a magyar történetírás ma már tud, a dinasztia és kormány azonban a titkosrendőri jelentésekből, később pedig a Batthyány-per aktáiból már ekkor is nagyon jól tudott, hogy ugyanazok, akik a királyi családot képmutató álnoksággal közibénk hívogatták, Bécsben pénzelték és ellene izgatták a trónját aláaknázó zsidó és nemzsidó kommunistákat és anarchistákat, sőt még saját gránátosait is. Felháborodtunk, hogy a dinasztia (vagy legalábbis kormánya) ellenünk izgatja a nemzetiségeket, mikor mi már előbb ellene lázítottuk a saját fővárosának a népét, sőt még saját katonaságát is.

Látni fogjuk majd, hogy Kossuthéknak még tisztán magyar nemzeti szempontból se volt igazuk. De még ha ebben igazuk is lett volna, kívánhattuk-e királyunktól, hogy bízzon bennünk s adja át bizalommal a nemzetnek (illetve a nemzet így viselkedő vezetőinek) a hatalom azon részét, mely a nemzetet illette ugyan meg, de még nem volt a kezében, mikor tudnunk kellett, hogy Bécsben is ismerik a közmondást, hogy madarat tolláról, embert pedig barátjáról lehet a legjobban megismerni, a mi bécsi barátaink pedig a kótyagos Neuwirthek, Häfnerek, Tausenauk és Chaisesek voltak?

De ha nem lett volna királyunk osztrák, hanem csak hívő katolikus, lelkesedhetett volna-e értünk, sőt a hit és az Egyház érdekében – ami pedig hívő ember számára a legelső s egyébként is összeesik a nemzet érdekével – nem volt-e egyenesen köteles mindent elkövetni, hogy ezt az ő birodalma felforgatóival és anarchistáival szövetkező erkölcstelen, destruktív mozgalmat „hű Magyarországában" megbuktassa? Nem ferdítés és ádáz gyűlöletből folyó rosszakarat-e ezt a törekvést úgy beállítani, hogy ez részéről a nemzetnek tett eskü megszegése volt és a magyar nemzet iránti gyűlöletének jele?

Negyvennyolcat V. Ferdinánd, Ferenc József, a Habsburg-ház és a „kamarilla" kénytelen volt gyűlölni úgy is, mint uralkodó és uralkodóház, úgy is, mint katolikus, de úgy is, mint alattvalóinak szerető atyja. E gyűlölet szempontjából mindegy volt, hogy az a negyvennyolc Bécsben vagy Prágában jelentkezett-e, vagy a magyarok országában.

Álnok és rosszindulatú a „hazafias" propaganda azon állítása, mintha az uralkodóház ezt a forradalmi szellemet csak Magyarországon és csak a magyarok iránti ellenszenvből gyűlölte volna, és mintha ez a gyűlölet a magyaroknak, mint ilyeneknek szólt volna, nem pedig a forradalomnak. A magyart e forradalmi mozgalomban való részvételében mentette az, hogy politikailag, a szabadság és a függetlenség szempontjából valóban volt követelni valója, s nálunk sokan valóban csak ezért lelkesedtek negyvennyolcban, nem pedig a forradalmi eszmékért, míg Bécsben, hol nemzeti jogcsorbítás nem volt, egyedül csak a forradalmi és egyházellenes szellem volt a részvétel indítóoka.

De épp ezért mind maga Ferenc József, mint a dinasztia a forradalom miatt jobban is haragudott Bécsre, mint a magyarokra (de a „hazafias" propaganda gondoskodott róla, hogy er-

ről a magyar közvélemény ne tudjon, sőt mint egyenesen lehetetlen dologra, ne is gondoljon.) Pedig ezen állításunk igazsága egész jól látható Ferenc Józsefnek a bécsi forradalom leverése után írt bizalmas családi, tehát feltétlenül őszinte leveleiből, melyekben Béccsel és a bécsiekkel szemben a legmegvetőbb hangot használja. A bécsi forradalom leverése után Ferenc József megvetése kifejezésére hosszabb ideig még a lábát se volt hajlandó Bécsbe betenni.

Dr. Grünhut Adolf (lám, megint egy zsidó), a később spiritizmusáról ismertté vált magyar orvos „Tanulmányok a spiritizmus köréből" című művébe beleszövi 48-as élményeit is s eközben azt is megemlíti, hogy a Budavára 1849-es visszavételekor foglyul ejtett osztrák katonák bornyúi tele voltak ékszerekkel és drága fényűzési tárgyakkal s a dolog magyarázataként azt fűzi hozzá, hogy Windischgrätz serege, mielőtt a magyar forradalom leverésére Magyarországra vonult, előbb ugyanezen sereggel a prágai, majd a bécsi forradalmat verte le s Bécs elfoglalása után a lakosság megbüntetésére (mert a forradalmi eszmék leglelkesebb hívei nem a munkások s nem az egyszerű nép (mert az akkor még nem olvasott s így az új eszmék még nem jutottak el hozzá), hanem a jómódú, különösen pedig a zsidó városi polgárok voltak) katonáinak egy ideig szabad rablást engedélyezett a városban. Ebből származtak s innen eredtek azok az ékszerek és drágaságok, melyekkel a Budavárat Görgey honvédeivel szemben védő és 1849 májusában a várat bevevő magyarok fogságába eső osztrák katonák bővelkedtek.

Ugyanezt a szabad rablást nem engedte meg ugyanezen katonáknak ugyanez a Windischgrätz akkor, mikor utána 1849 legelső napjaiban Pest-Budára is bevonult s így a mi fővárosunkat is megtisztította a forradalmároktól. Hogy lehet ezt megmagyarázni akkor, ha az osztrákok, vagy az osztrák kormány, vagy a dinasztia negyvennyolcban a magyarokat gyűlölte, nem pedig a forradalmat? Sőt hogy lehet ezt megmagyarázni még akkor is, ha azt hisszük, hogy nem is a magyarokat magukat, hanem akár csak függetlenségi törekvésünket csak annyira is gyűlölték, mint a felforgatást és a forradalmat?

Akkor, mikor Windischgrätz a magyar fővárost elfoglalta, már az a törekvés is joggal vezethette volna, hogy megbosszulja rajtunk azt a felháborító támogatást, melyben mi a bécsi forradalmat csak egy negyedévvel előtte részesítettük. Hogy ennek ellenére a magyar főváros mégis nagyobb kíméletben részesült, mint Bécs polgárai, nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy az osztrák fővezér is tudatában volt annak, hogy az osztrákok részéről a lázadás csak a törvények és hatóságok iránti kihívó engedetlenség volt, míg a magyar lázadásban a nemzeti függetlenségre való törekvés is szerepet játszott s ez a törekvés még az ő megítélése szerint se volt teljesen törvénytelen. A függetlenségére kényes magyar nemzetre nem haragudott annyira „a zsarnok", mint a saját lázadó alattvalóira.

Egész más természetű dolog bár, de mégis ugyanezt bizonyítja az is, amit Horváth Detrétől Kőszeg város történelmében olvashatunk. Innen azt tudhatjuk meg, hogy mikor ebből az akkor még egészen német városból a Bach-korszakban, tehát negyvennyolc leverése után hamarosan egy küldöttség járt Ferenc Józsefnél s a küldöttség vezetője természetesen német szónoklatban adta elő a császárnak (akkor még nem volt magyar királlyá koronázva) küldetésük célját, Ferenc József ennek ellenére magyarul válaszolt nekik.

A Bach-korszak idején Ferenc József még birodalma központosításának volt híve (ezen rögtön negyvennyolc után és annak tanulságai hatása alatt nem is csodálkozhatunk), de láthatjuk, hogy ekkor se azt akarta, hogy szűnjünk meg magyarok lenni és olvadjunk be a németségbe, hanem csak azt, hogy ne legyünk felforgatók, forradalmárok, egyházellenesek, hanem legyünk jó állampolgárok és hűséges alattvalók, akár magyarok vagyunk, akár németek.

Sőt, úgy látszik, hogy még ennék is tovább ment, mert nem is egy magyarországi magyar, hanem egy Magyarországon levő német város küldötteinek német beszédére válaszolt magyarul.

Lehet, hogy akkor még abban a kőszegi küldöttségben sokan nem is értették azt a magyar nyelvet, melyet az akkor állítólag elnyomott Magyarország „zsarnoka" akkor irántuk használt.

Közvéleményünk még ma is tele van annak tudatával, hogy az, amit nálunk Bécs (illetve Haynau, aki nem volt bécsi, sőt még csak nem is osztrák, sőt még katolikus se) a világosi fegyverletétel után megtorlásul csinált, a világtörténelem egyik legbarbárabb cselekedete volt. Látni fogjuk majd, hogy ha a megtorlást nem Haynau, hanem csakugyan Bécs csinálta volna, sokkal enyhébb lett volna, mert Bécs például Batthyány Lajosnak is megkegyelmezett volna. De még Haynau „dühöngését" is csak a gyűlöletpropaganda tette olyan borzalmasan felháborítóvá. Ismételten rámutattunk már, hogy a mi büszkeségünk, a nagy Báthory István, a későbbi lengyel király, keresztelőszentpáli győzelme után, csupán ez egy és mindössze néhány óráig tartó ütközet megtorlásául olyan tömeges akasztásokat, lefejezéseket, orr- és fülcsonkításokat csinált saját vérei, a magyarok között, hogy áldozatainak száma majdhogynem eléri a másfél éven át tartó és három országra (Magyarország, Horvátország és Erdély) kiterjedő szabadságharc áldozatainak számát, noha ekkor egy félbolond Haynau „dühöngött".

Hogy a történelemben is mennyit számít a jó- vagy rosszakarat, láthatjuk abból, hogy Haynaut nálunk mindenki vadállatnak tartja, Báthory Istvánról pedig csak jót és dicsőt tud, s nem is sejti, hogy ő is tudott akasztani és bosszút állni, még jobban is, mint Haynau.

Pedig hát Haynau legalább nem volt magyar ember, míg Báthory a maga vérét akasztatta. Azoknak, akiket Haynau kivégeztetett, csak fele volt magyar, míg Báthory csupa színmagyar embert küldött a másvilágra. Haynau továbbá olyan volt cs. kir. tiszteket végeztetett ki, akik azelőtt a közös hadseregben szolgáltak, annak zászlajára esküdtek s aztán e zászló ellenében harcoltak, tehát katonai esküjüket a leghatározottabban megszegték, míg Báthory Istvánt csak közvetlenül e kivégzések előtt választották erdélyi fejedelemmé s a kivégzettek bűne csak az volt, hogy ők nem Báthoryt, hanem Bekes Gáspárt akarták erdélyi fejedelemnek.

Aztán a negyvenkilences megtorlás kegyetlenségéhez nagyban hozzájárult az a gyalázatos szerep is, melyet Kossuthék a bécsi forradalom felidézésében játszottak, míg Bekes Gáspár híveinek effajta bűnei természetesen nem voltak. Hogy Haynau elsősorban erre gondolt, mikor az esküszegő tisztek ellen kikelve annyira dühöngött, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kivégzések napjául már jóval előbb október hatodikát tűzte ki. Ekkor volt ugyanis a levert bécsi forradalom első évfordulója s októbert hatodikán volt annak az öreg Latournak a kegyetlen meggyilkolása, akit Haynau természetesen személyesen ismert s ezért nagyon tisztelt és becsült.

Haynau a kivégzés napjának megválasztásával a bécsi forradalomban viselt gyalázatos szerepére akarta a magyar forradalmat figyelmeztetni. Úgy látszik, azok, akik a szegény aradi áldozatoknál sokkal bűnösebbek voltak, de megmentették irhájukat s így nem bűnhődtek, teljesen tisztában voltak a dologgal s ezért válaszoltak a figyelmeztetésre „a bresciai hiéna dühöngése, barbársága" és „perverz kegyetlensége" elleni egész Európát betöltő dühödt propagandával. Ezzel akarták elterelni a figyelmet a maguk felelősségéről. Mint látjuk, olyan sikerrel, hogy nálunk Kossuthék bécsi bűneiről nem tud senki, annál kevésbé e bűn és az aradi kivégzések közti szoros összefüggésről.

Haynauval szemben Báthory Istvánon kívül legnemesebb lelkű szabadsághősünk, a fennkölt II. Rákóczi Ferenc rendkívüli „szelídségére" is bátrak vagyunk figyelmeztetni. Láttuk, hogy ő is egy nap alatt háromszor annyi németet fejeztetett le, mint amennyi negyvennyolcast Haynau egész dühössége alatt. Pedig ezek a Rákóczitól lemészárolt németek nem esküszegők voltak, hanem becsületes sorkatonák, akik olyan feltétellel adták meg magukat Rákóczinak, hogy semmi bántódásuk nem lesz s Rákóczi kikísérteti őket az országból hazájukba. S a „kikísértetés" vége mi lett? S lám, milyen igazságos hölgy az a Historia: Haynaut dühöngő és igazságtalanul vérengző vadállatként bélyegzi meg, Rákóczi rémtettéről pedig semmit se tud. Ha mégis tudnia kell róla, három hideg sorban intézi el. Rákóczit a nemzet ezeréves története egyik legnemesebb alakjának tartja, akinek tetteit még bírálni is szentségtörés magyar ember számára.

Azt is fel lehetne még hozni Kossuth és alantas bécsi szövetségesei mentségére, hogy ők az abszolutizmus ellen az alkotmányosságért és a feudalizmussal szemben a törvény előtti egyenlőségért és a jobbágyok felszabadításáért küzdöttek, tehát nem lehet őket egyszerűen felforgatókként kezelni s mint ilyeneket elítélni.

Ezt a kérdést még e kötetben egész bőven megtárgyaljuk. Most egyelőre csak annyit mondunk, hogy abból a számtalan adatból, melyet már felhoztunk, világosan kitűnik, hogy azok az alantas elemek, akikkel Kossuthék Bécsben szövetkeztek, akiket pénzeltek és üzelmeikbe valósággal belelovaltak, sokkal többet követeltek, mint az alkotmányosság és a jobbágyfelszabadítás. Minden izgatásnak, minden forradalomnak az az átka, hogy többet kíván, mint ami szükséges és üdvös; hogy mérsékletet nem tud tanúsítani s nem tud megállni, s ilyenkor a vezetés és a közszellem irányítása mindig azok kezében van, akik a legtúlzóbbak, akik gyönge jellemek és ítélőképesség híján vannak s ezért felelőtlenek. Láttuk, hogy ez 48-ban Bécsben különösen így volt és hogy Kossuthék éppen ezekkel szövetkeztek.

Ez egyébként a dolog természetével is együtt járt, mert világos, hogy érdemes, komoly újságírókat és felelősségteljes, meggyőződéses és jellemes politikusokat nem lehet pénzelni, hanem csak lecsúszott, gyönge jellemű egyéneket. Láttuk, hogy Kossuthék olyan bécsi forradalmárokat támogattak, akiket még olyanok is delíriumban levőknek mondanak, akik egyébként mentegetik őket, mert eszméikkel rokonszenveznek. Láttuk, hogy ezek az emberek nemcsak köztársaságpártiak voltak (pedig már ez is ellenkezett a magyar alkotmánnyal), hanem kommunisták, sőt anarchisták is, s olyan alantas jellemek voltak, hogy mikor utána, mint emigránsok, már Párizsban éltek, még az ottani rendőrfőnök is veszedelmes felforgatóknak és az emberi társadalom salakjának tartotta őket. Láttuk azután, hogy maga Marx is a maga forradalmának tartotta negyvennyolcat, pedig hát Marx programja bizonyára nem merült ki a népképviseletben, a törvény előtti egyenlőségben, vagy csak a jobbágyság felszabadításában, még kevésbé a nacionalizmusban.

A magyar negyvennyolc egyházellenessége

Nem hiába mondja a közmondás, hogy madarat tolláról, embert barátjáról, és nem hiába voltak Kossuthéknak Bécsben a Neuwirthek, Tausenauk és Chaisesek a barátai, meglátszott mindez itthon is. Aki egy cseppet értett a dolog vallási oldalához, és egy cseppet törődött az Egyházzal is, az negyvennyolcért nemcsak nem lelkesedhetett, hanem még semleges álláspontot se foglalhatott el irányában. Hogy ennek ellenére a magyarság s benne természetesen a katolikus magyarság is, sőt még maga a papság is lelkesedett és lelkesedik érte, az onnan van, hogy negyvennyolc vallási oldalát a nagyközönség egyáltalán, sőt még a papság is csak részben, s csak Meszlényi Antal egyébként is megalkuvó és bátortalan hangú műve megjelenése (1928) óta ismeri. De a dolog annak is szomorú bizonyítéka, mennyire semmi volt az Egyház befolyása a közéletre negyvennyolc korában és mennyire kevés még ma is.

Ha nálunk a Tausenauknál és Chaiseseknél érdemesebb és súlyosabb emberek voltak is negyvennyolc vezetői, ne feledjük azért azt se, hogy nálunk is voltak Madarászok, Csernátoniak, Lukácsok, Berzenczeyek és Pálfi Albertek, és hogy Petőfi is csak mint költő volt nagy, de mint politikus, egy színvonalon állt az említett bécsi zsidókkal. (Aki ezt a kijelentésemet sértőnek találja Petőfire, azt kénytelen vagyok „Az apostol" és az „Akasszátok föl a királyokat" c. versekre figyelmeztetni.) Ne feledjük, hogy az utcát nálunk is ezek az emberek irányították, és a forradalom idején mindig az utca az, amely az ország sorsát eldönti és irányítja.

Látni fogjuk, hogy ezzel az utcával nyíltan nemcsak Kossuth, aki nem is akart, hanem még Batthyány, Eötvös, Széchenyi és Deák se mert szembeszállni. Még ők is csak egymás közt és magukban dohogtak, de ha nyilvánosan szóltak, a kényes dolgokról ők is hallgattak s a demagógokat elítélni ők se merték. Ne feledjük továbbá azt se, hogy nemcsak ezeket a jakobinusokat utánzó túlzók, hanem Kossuth, Csányi, Szemere, Klauzál, Vukovics és Batthyány, sőt bizonyos tekintetben még Deák és Széchenyi is ellenségesen álltak szemben az Egyházzal (nem a vallással, hanem a katolikus Egyházzal, de ez viszont azt jelenti, hogy minden olyan vallással, amely nem elégszik meg azzal, hogy csak családi tradíció és hangulat dolga legyen). Még Deák, Eötvös és Bezerédi is olyan messze álltak az Egyháztól, mint Makó Jeruzsálemtől, sőt igazi meggyőződéses katolikusnak még Széchenyit se tekinthetjük.

Ellenben negyvennyolc ellenfelei: V. Ferdinánd, Zsófia főhercegnő, Apponyi, Majláth, Józsika Samu, Cziráky, mind igazi katolikusok voltak. Bach is az volt, de már Haynau nem, sőt bár katolikus volt, Jellasics se. (Ők nem döntik meg állításunkat, mert katonák voltak. Egyébként a náluk sokkal nagyobbszabású katonák, Radeczky és Albrecht főherceg igazi katolikusok voltak.) Aki tehát értett a dologhoz, tudta, látta, hogy negyvennyolc diadalával a magyar haza sorsa intézése az Egyház gondolkodásától távol állók, sőt iránta ellenségesen viselkedők kezébe került. (S ha negyvennyolc végleg győzött volna, Magyarország sorsának irányítása végleg ilyen emberek kezébe került volna.)

Aki katolikusnak számította még magát, ezt semmiképpen se tarthatta kívánatosnak, sőt mindent el kellett követnie, hogy ez be ne következzék. Nem azért, mert hazafiatlan volt és hazáját nem szerette, hanem mint katolikus hívőnek, azon a meggyőződésen kellett lennie, hogy az ilyen emberek, annak ellenére, hogy a haza függetlenségét visszaszerezték volna (illetve néhány évtizeddel előbb szerezték volna vissza, mint az Apponyiak, Majláthok és Czirákyak meg tudták volna csinálni), végeredményben sokkal többet ártottak volna Magyarországnak és a magyar népnek, mint amennyit használtak volna neki.

Hogy mennyire az egyházellenes irányzat győzött negyvennyolcban, mutatja, hogy a magyar papság és szerzetesség lecsúszott, alantas, a népet addig is botránkoztató elemei rögtön mozgolódni kezdtek (ezt láttuk már Leiningen naplójának a nagybecskereki megyegyűlésről szóló részében is), hogy kivívják a jogot, hogy babájukkal törvényesen megesküd-

hessenek. (Nem tudom, mi címen emlegettek „jogot", mikor felszentelésük előtt maguk mondtak le erről a jogról. Senki se kényszerítette ugyanis őket arra, hogy felszentelésüknek ezt a feltételét elfogadják.)

Aztán, mint láttuk, még a bajuszviselés „jogát" is követelték maguknak. (Akkor ugyanis még azt tekintették a férfiszépség jelének. De miért akart mindenáron szép lenni az, aki már ünnepélyesen lemondott a nemi élet jogáról?)

Az ilyen papnak természetesen a reverenda is terhére volt, mert ha az volt rajta, a nép ellenőrzése alatt volt az élete s nem viselkedhetett úgy, ahogyan papnak nem illik viselkednie. (Jellemző – mert általában ilyen még a tisztességes bűnözők lélektana is –, hogy atillával, tehát magyar ruhával akarták felcserélni a reverendát, tehát rosszaságukat nemzeti színbe öltöztették, hogy azt a látszatot keltsék, mintha nekik nem a reverenda lenne kellemetlen, hanem csak a nemzeti ruha lenne kellemes. Úgy tettek, mintha csak hazafiasak akartak volna lenni, nem pedig rossz papok.)

Épp úgy volt ekkor is, mint a bolsevizmus alatt. Ekkor is a haladóknak, a nép pártján állóknak, a béketábor híveinek nevezték magukat ezek a lecsúszott papok, a hitet és az Egyházat védő, hivatásuk mellett kitartó papokat pedig elnevezték reakciósoknak, háborús uszítóknak, imperialistáknak, a nép ellenségeinek, s úgy próbálták őket meggyűlöltetni, mint ahogyan ezt az ilyen gonosz emberek megérdemlik. Negyvennyolcban viszont hazaárulók és zsarnokok bérencei voltak az ilyen egyházias papok.

A kettő között csak az a különbség, hogy a bolsevizmus alatt a propagandaszólamokat senki se önként és meggyőződésből, hanem csak kényelemből vagy kénytelenségből, sőt sokszor egyenesen a megfélemlítés, a börtön vagy a kínzások hatása alatt szolgálták a „haladást", negyvennyolcban azonban lelkesedtek is az emberek a kor eszméiért, lelkesedtek értük még a papszereplők is, mert hiszen egész műveltségük ezeken az eszméken alapult, teológiailag pedig közel se voltak olyan műveltek, hogy tudásuk s vallási meggyőződésük az Egyház tanaival ellenkezők műveltségével sikerrel megmérkőzhetett volna.

Hogy azonban – legalább tudat alatt – mégis tudták ezek a „hazafiak", hogy nincs igazuk, mutatja, hogy az ellenvélemény iránt negyvennyolcban is feltűnően türelmetlenek voltak, sőt vele szemben terrort alkalmaztak. A bolsevizmus uralma alatt a karhatalom, az államvédelmi rendőrség, annak börtönei s a rémmesék, melyek az ottani kihallgatásokról és nyomozó eszközökről közszájon forogtak, negyvennyolcban pedig a sajtótól és az utcától a rajongás fokára hevített „hazafias" érzés erőszakossága fejtette ki a terrort.

Egyházi szempontból a negyvennyolcas papok sokkal rosszabbak voltak, mint a bolsevizmus békepapjai. Ez utóbbiak például a Rómától való elszakadást még elő se merték hozni, sőt éppen ellenkezőleg: állandóan hangsúlyozták Rómához való hűségüket, bár ennek hangoztatása náluk is elhalkult akkor, mikor már Róma egyeseket közülük engedetlenségükért kiközösítéssel sújtott. A Rómától való elszakadást a negyvennyolcasok se hozták ugyan elő, de csak azért, mert nem volt rá szükség, s egyébként is túl hamar vége volt az egész mozgalomnak. Ha azonban a Rómától való elszakadás szóba került volna, negyvennyolcban a papságnak bizony vagy fele még ezt is megtette volna.

„Népi demokráciánk" „békepapjainak" nem voltak „követeléseik" az Egyháztól: a negyvennyolcas papoknak voltak. Mint látjuk, követelték a nősülés megengedését, a bajuszt és a reverendaviselet eltörlését. (A „népi demokrácia" békegyűlésein ezzel szemben egyenesen megkívánták, hogy a papság reverendában jelenjék meg ezeken. Erre azonban csak azért volt szükség, mert természetesen ez a papság se szívesen viselte a reverendát, viszont a bolsevizmus meg éppen azért csinálta a papi békemozgalmat, hogy a nép lássa, hogy a papság is részt vesz benne, tehát a gyakorlatban a politikailag vallásos ember is lehet a „népi demokrácia" híve.)

Negyvennyolcban még az Egyház latin nyelvének eltörlését és helyette a magyar használatát is követelték. Még a szerzetesrendekben is egymás után keletkeztek mozgalmak, me-

lyekben a világiasabb és a Krisztus igáját nehezen tűrő lecsúszottabb rendtagok álltak elő követeléseikkel. Még szomorúbb, hogy mikor törvényes egyházi felsőbbségük követeléseiket nem volt hajlandó teljesíteni, vele szemben báró Eötvös Józsefhez, a negyvennyolcas kultuszminiszterhez fordultak (ez természetesen Eötvös külföldre menekülése, tehát Lamberg meggyilkolása előtt volt), aki az anyakönyvben katolikus volt ugyan, s ő maga azt is hitte magáról, hogy katolikus, csak nem „babonás", nem „bigott", nem „vakbuzgó", nem „klerikális", nem „ultramontán", nem a jezsuitizmus híve.

Akkor még elhitették magukkal az emberek, hogy azt, amit ők ezeken a jelzőkön értettek, nem azonos a katolicizmussal. Ma már minden katolikus tudja, hogy egyedül üdvözítő Egyházban hinni, vegyes házasság esetén reverzálist kívánni és egyedül csak katolikus templomban esküdni stb. elengedhetetlen tartozéka a katolicizmusnak. De a pápa csalatkozhatatlanságában hinni is. Az Eötvös-féle katolikusok még mindettől valósággal megvadultak, s vele szemben a józan észre és a „haladásra" hivatkoztak. A nagy haladásban ennyire el voltak maradva a világtól.

Ez a még vallási dolgokban is az Egyháztól az államhoz való fellebbezés még nagyobb árulást jelentett az Egyház ellen e „hazafias" szerzetesek részéről, mert a negyvennyolcas kormány egyébként is épp úgy jogának tartotta, hogy az Egyházzal is rendelkezzék, mint a bolsevik kormány, sőt még nála is jobban, mert Batthyány kormánya a Muraközt teljesen önhatalmúan vette ki a zágrábi érsek joghatósága alól és csatolta a szombathelyi püspökséghez, míg a bolsevizmus külsőleg minden egyházellenes intézkedését a püspöki kar rendelkezéséből vagy az illetékes püspök vagy püspöki helytartó aláírásával hajtotta végre, melyet úgy kényszerített ugyan ki, de addig, míg ki nem tudta kényszeríteni, nem hajtotta végre.

Könnyű elképzelni ezek után, mi lett volna a magyar katolikus Egyházból, ha negyvennyolc végleg győz és szereplői évtizedeken át uralmon maradnak. Végzetes lett volna ez az Egyházra még akkor is, ha a szélsőséges elemeket, a Petőfieket és a Madarászokat le bírták volna gyűrni, és a hatalom nemcsak névleg, hanem a valóságban is a Batthyányok, Kossuthok, Szerék, Horváth Mihályok kezében maradt volna, nem pedig a Petőfiek, Madarászok és Pálfi Albertek kezébe csúszott volna át. Pedig ez a képzelhető legjobb lehetőség lett volna, melynek megvalósulását éppen nem mondhatjuk valószínűnek. Gondolhatjuk, hamarosan milyenné vált volna Magyarország papsága, milyenekké lettek volna szerzetesrendjeink (sokkal jobb lett volna, ha inkább eltörölték volna őket), s milyen papokból lettek volna azok a püspökök, akiknek ezt a papságot rendben tartaniuk és a magyarságot a hitben vezetniük kellett volna!

A legelső természetesen az Egyház vagyonának elrablása lett volna, ami a gyakorlatban – legalábbis egy időre, míg az Egyház új erőre kapott volna – az egyházi élet tökéletes összeomlását eredményezte volna (mint a mohácsi vész után is azt eredményezte, mégpedig nem is csak egy időre). De az új életre kelést – legalábbis oly fokban, hogy az ország egészére vagy legalábbis jelentős részére kiterjedt volna – ettől a nős, bajuszos, atillás, jezsuitaellenes, antiklerikális, Róma-ellenes, az Egyházat is az ő olcsó „hazafisága" alá rendelő papságtól s a tőle vezetett hívőktől hiába vártuk volna negyvennyolc után is. Ezek nemsokára egy szakadár, nemzeti katolikus Egyházban kötöttek volna ki.

Mohács után se jött volna soha megújulás, ha nem lettek volna jezsuiták, de azok természetesen akkor is Rómától jöttek s máshonnan nem is jöhettek. Ezeket azonban 48 után nem eresztették volna be az országba, mint ahogyan a mohácsi vész után is csak a Habsburgok eresztették be őket, a Bocskaiak, Bethlenek és Rákócziak pedig (még a katolikus Rákóczi is) kiűzték. Olyan katolicizmusban, amilyen akkor itt keletkezett volna, a jezsuitáknak úgyis lehetetlen lett volna a helyzetük.

Kossuth a püspökök kinevezésének a jogát ki nem eresztette volna a kezéből. Hogy ő nevezze ki őket, még a katolikusok is helyeselték, sőt szükségesnek tartották volna, hiszen szerintük ilyen fontos dolgot csak nem tűrhetett meg a nemzet egy „idegen", a pápa, egy olasz

ember kezében, s ráadásul egy olyan olasz emberében, aki mindig puszipajtása volt a nemzet ősellenségének, a „hülye" osztrák császárnak, s egyébként is – szerintük – hivatalánál fogva volt az emberi haladás ellensége és a reakció fő képviselője.

De mindebből az is természetszerűen következik, hogy Kossuth püspökökké se Rómához húzó és római gondolkodású embereket nevezett volna ki. Hisz akkor megint ott lett volna, ahol a mádi zsidó. Mivel pedig világos, hogy Róma Kossuth embereinek püspökké tevéséhez nem járult volna hozzá, ha addig nem, ekkor és emiatt történt volna meg a Rómától való elszakadás. Ki mert volna ugyanis akkor itt az államhatalommal szemben (mely a hivatalos propaganda szerint az „édes" és a „szent" hazát jelentette) Róma pártjára állni? Csak nem ezért szabadultunk fel a bécsi iga alól?

* * *

Negyvennyolc felszabadította a jobbágyságot és eltörölte a robotot. Megígérte és törvénybe iktatta, hogy ezért a nemességnek kárpótlást fizet, de majd csak akkor, ha a reakció elleni és az ország szabadságáért folyó harcát befejezi. Addig, míg ez meg nem történt – mondták –, nem érünk rá mással törődni, s addig a nemzetnek se lehet más, kevésbé fontos dologra pénze. A földbirtokosok várják meg hát türelmesen, míg ezt a nagy harcot sikerrel befejezzük.

A nagy harcot, mint tudjuk, sikertelenül fejezték be, a földbirtokosok pedig hiába várták a megígért, törvénybe iktatott, sőt Kossuth által az egész nemzet becsületbeli kötelességévé tett kártérítést. (Azért tették az egész nemzet becsületbeli kötelességévé, mert akkor még nagy hatalmat jelentettek a földbirtokosok s így negyvennyolc nem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy őket maga ellen fordítsa, mint ahogyan a bolsevizmus már megengedhette magának ezt, hiszen az egész osztályt tökéletesen tönkretette.)

A magyar földbirtokosok azonban mégse vártak hiába, mert a nemzet becsületbeli kötelességévé tett kártérítést teljes egészében megkapták a „reakciós" és magyarellenes" Bach-kormánytól. De a magyar közvélemény természetesen ma is úgy tudja, hogy a magyar jobbágyságot Kossuth szabadította fel, nem pedig Bach. Pedig a magyar jobbágyság elmehetett volna azzal a felszabadítással, melyet az a Kossuth adott neki, ami már egy év múlva megbukott, ha Bach, illetve Ferenc József, vagy ha így jobban tetszik: az osztrák is nem szabadította volna fel. Még inkább elmehetett volna a magyar nemesség, ha az osztrák „elnyomók" is csak úgy adtak volna neki kárpótlást, mint ahogyan Kossuth és negyvennyolc ígérte, sőt a nemzet becsületszavát adta érte zálogba.

Az 1945-ben kezdődő bolsevizmus szakasztottan úgy szüntette meg a nagybirtokot és úgy szabadította fel a nincsteleneket, mint ahogyan negyvennyolc szabadította fel a jobbágyokat. Még abban is hasonlított negyvennyolchoz, hogy ő is megígérte a földbirtokosoknak a kártalanítást s ezt ő is törvénybe iktatta, mint negyvennyolc. A bolsevizmus negyvennyolcnál még tovább is ment, mert ő még azt is törvénybe iktatta, hogy mennyit fizet: a kataszteri tiszta jövedelem hússzorosát. Igaz, hogy nevetségesen kevés ez a „kártalanítás", s ezért az ember hajlandó lett volna azt gondolni, hogy akik a törvényt hozták, komolyan is vették ezt a kötelességüket, s ezért ígértek olyan keveset. Ámde nemcsak minden ígéret és törvénybe iktatás ellenére és az ígéretnek oly mérsékelt volta ellenére se fizettek egy fillért se senkinek, hanem még az is egész jól látszik, hogy a fizetés még csak szándékukban se volt. Mennyit érhetett hát akkor Kossuthék ígérete, akik még azt se mondták meg, mennyit fognak fizetni?

Az effajta ígéretek értékét egyébként láthattuk már Bethlen Gábor „szabadságharca" alkalmával is. Az országgyűlés akkor is azt ígérte (és törvénybe iktatta), hogy kártalanítja Bethlen azon híveit, akiktől elvették azokat a jószágokat, melyeket a szabadságharc alatt kaptak Bethlentől, s nem is ingyen, de az ország ekkor is megelégedett azzal, hogy ezt törvénybe iktatta, de a tényleges kártalanításról akkor is megfeledkezett.

Jellemző azonban, hogy az a negyvennyolc, mely a földbirtokosokat legalább hitegette, azaz ígért nekik, az Egyházzal szemben még a hitegetést is feleslegesnek tartotta, azaz neki

még csak nem is ígért semmit kárpótlásul azért, hogy a papságnak járó tizedet is eltörölte. A papság minden kárpótlás nélkül mondott le a tizedről. Jellemző, hogy a papságtól ezt a lemondást elfogadták, illetve úgy kényszerítették ki tőle. Még jellemzőbb, hogy történetírásunk ezt az „önkéntes" lemondást a papság dicsőségeként könyveli el. Pedig hát a negyvennyolcas papság részéről ez nem dicsőség volt, mert nem volt és nem is lehetett önkéntes.

Nagylelkűek csak egyének lehetnek, nem tömegek, nem egy egész testület. Ha egy egész közösség gyakorol nagylelkűséget, akkor az kikényszerített. Terrorról van tehát ilyenkor szó, nem pedig nagylelkűségről. De egyébként se nagylelkűség lett volna ez, hanem az Egyház jogainak gyáva és becstelen elárulása. A papság a tizedről nem is mondhatott le, mert mindenki csak a magáét adhatja oda, nem pedig a másét. A másét odaadni egyszerűen hitványság. De elfogadni is.

Ha a tized többet jövedelmezett, mint amennyire a papság szerény, paphoz illő megélhetéséhez szükség volt, azt a papságnak más egyházi célokra kellett volna fordítania, nem pedig az államnak ajándékoznia. Hogy erre a bevételre az Egyháznak mennyire szüksége lett volna, mutatja, hogy még ma is ezrével vannak katolikus falvak pap, sőt templom nélkül. Ahol a protestánsok százan vannak, már imaházat építenek és parókiát alapítanak (például Kunszentmártonban, Balatonbogláron, Keszthelyen, Csornán stb.), nálunk pedig még egész sereg olyan református helyen sincs katolikus plébánia, sőt sokszor még templom se, ahol a katolikusok száma ezerre rúg, sőt például a Keszthelytől két óra járásnyira fekvő Cserszegtomaj tiszta katolikus, 2-3000 ember lakik benne, s mégsincs nemcsak külön plébániája, hanem még temploma se még ma se.

A bolsevizmus nem engedett ott építeni, ahol eddig nem volt templom. Mit szóljunk hát ahhoz, hogy a negyvennyolcas papság még az Egyháznak azt a kis jövedelmét is, ami volt, mint feleslegeset, nagylelkűen átengedte az államnak. (Nem a parasztságnak engedte át, hanem az államnak, mert kárpótlás az államtól járt volna neki érte, nem a parasztoktól.) Milyen papság az, amelynek ennyire nincs gondja arra, hogy a hívek lelki szükségleteit kielégíthesse, s milyen hit az, amely az efféle szükségleteket feleslegeseknek tartja? De milyen az az állam is, amely ilyen „nagylelkűséget" elfogad, sőt elvár, és milyen történetírás az, amely ezt a papság érdemének tartja és megdicséri? Ez csak akkor helyes észjárás, ha a hit és a vallás érdekei az állam érdekei mellett eltörpülnek, nem számítanak.

Az a pap, illetve azok a papok, akik mint a törvényhozás tagjai, ezt a nagylelkűséget nagy garral bejelentették és az érte kapott éljenzéseket nagy szerényen tudomásul vették, legfeljebb a maguk nevében jelenthették volna ezt be, de nem az összes paptársuk nevében. Még ha ezek mindegyike valóban meg is bízta volna őket ezzel a bejelentéssel (amiről persze szó se volt), ez a lemondás akkor is csak arra az időre vonatkozhatott volna, amíg a felajánlók éltek, mert a tized csak addig volt az övék. Ez esetben valóban arról mondtak volna le, ami az övék volt. De egyszer s mindenkorra s utódaik nevében is lemondani nem volt joguk.

Ha valaki felajánlja a jövedelmét jótékony célra (a jelen esetben az állam céljaira, az állam terheinek megkönnyítésére, melynek éppen most függetlensége fegyveres kivívása úgyis túl sok gondot és kiadást okozott), tiszteletre méltó áldozat, de az, ha valaki nemcsak a maga jövedelmét, hanem az Egyházét is odaadja az államnak, s odaadja utódaiét, a későbbi papságét is, az már túlkapás, idegen tollakkal való ékeskedés, s ráadásul az Egyház számlájára való érdemszerzés.

Ha a negyvennyolcas haza igazságos lett volna és csak egy cseppet is becsülte és értékelte volna az Egyház munkáját, azt válaszolta volna a nagylelkű felajánlóknak: Nagyon köszönöm az ajánlatot, de nem fogadhatom el. Kérem a nagylelkű papságot, hogy azt a pénzt, melyet most nekem ilyen nemes szívvel felajánlott, fordítsa katolikus iskolák, kórházak, intézmények, plébániák alapítására, templomok építésére, alapítványok létesítésére, szegény fiúk pappá nevelése költségeinek fedezésére stb. Ebből a magyar hazának és a magyar népnek sokkal nagyobb haszna lesz, mintha az állam kártérítési költségei néhány százezer forinttal csökkennek, amelyet az állam úgyis alig érez meg.

A negyvennyolcas haza azonban nem így beszélt, mert nem így gondolkodott. Hiszen maga a papság is csak azért lett annyira nagylelkű, mert látta, hogy ha nem nagylelkűsködik, még rosszabbul jár: akkor nem lesz se kártérítés, se dicséret, sőt ha nem siet engedelmeskedni s nem viselkedik elég „hazafiasan", még meglévő vagyonát is hamarosan elkobozzák. Hiszen láttuk, hogy a katolikus, sőt még – Uram bocsá'! – a jobb katolikusok közé tartozó Deák már a reformkorban kijelentette, hogy a protestáns felekezetek vagyonát nincs joga elkobozni az államnak, mert az nem állami eredetű, de a katolikus Egyházét igen, mert azt az Egyház nagyrészt az államtól kapta. (Közben a haza bölcse egészen elfelejtette, hogy amit én adtam, nekem sincs jogom visszavenni, de még ha jogom lenne, akkor se illenék. De az illemtől és jogtól eltekintve is azt bizonyítanám vele, hogy megbántam, hogy adtam, mert beláttam, hogy rossz helyre adtam és okosabbra is adhattam. De a negyvennyolcas állam felfogása – sajnos – ilyen volt.)

Őseink a tizedet nem a haza, még nem is elsősorban a szegények, hanem az Egyház, tehát az Evangélium terjesztésének céljaira adták. Mikor tehát a negyvennyolcas papság a negyvennyolcas „hazafiság" nyomására ezt a jövedelmet az államnak adományozta, mégpedig egyszer s mindenkorra, tettéből mást nem lehet érteni, mint azt, hogy negyvennyolcban az állam és a papság már másképpen gondolkodott, mint hajdan az őseink; az Evangélium terjesztésének a magyar nép körében való előmozdítását már közel se tartotta olyan fontosnak, mint azok.

Pedig azt se mondhatjuk, hogy 48-ban a kereszténység már rég elterjedt a magyarok között, tehát most már nem volt szüksége az Egyháznak erre a jövedelemre, mert most mutattunk rá, hogy még ma is ezrével vannak magyar falvak, ahol az Egyháznak még mindig nincs kiépítve a szervezete, sőt nincs még temploma se. De ha ez mind megvolna már, akkor is kétségtelen, hogy a már meglévő szervezet életben tartása is anyagi eszközöket kíván.

Az Egyház vagyona annyira nem volt túl sok, hogy a nyugalmazott pap például még annyi nyugdíjat se kapott, mint egy nyugalmazott elemi iskolai tanító, és sok öreg pap csak azért nem mehetett még nyugdíjba, s így azért volt kénytelen betegen, idegesen s így türelmetlenül is tovább szolgálni – az Evangélium érdekeinek nagy kárára –, mert a nyugdíjalap jövedelme nem lévén elegendő, várnia kellett addig, míg egy nyugdíjas pap meghal. S ne mondjuk azt, hogy ezzel szemben a főpapok jövedelme mesésen nagy volt. Először tagadhatatlan ugyanis az a tény, hogy ez a mesés jövedelem elsősorban nem a főpap fényűzésére ment, hanem egyházi célra kellett, másodszor pedig, ha az a jövedelem még oly mesés is volt egy ember számára, az Egyház szükségleteinek fedezésére akkor se lett volna elég, ha mindig és teljes egészében arra fordították volna. Oda ugyanis mai pénzben százmilliók kellenek, az egyházi birtokok jövedelme pedig csak milliókra rúgott.

Vajon a negyvennyolcas papság miért nem a nyugdíjas papok vagy a falusi templomok és a katolikus iskolák felállítására mondott le a tizedért neki járó kárpótlásról? Nemcsak azért, mert akkor a papság nem volt olyan egyházias, mint például ma, hanem elsősorban azért, mert az akkori hazának s képviseletének, az országgyűlésnek nem volt ilyesmihez érzéke. Ha a papság azt jelentette volna be, hogy a maga számára lemond ugyan a tizedért járó kárpótlásról, de helyette ezt a nyugdíjas papok helyzetének enyhítésére, a templomtalan falvak számának csökkentésére szeretné felhasználni, lehet, hogy ehhez való hozzájárulását nyíltan nem tagadta volna meg az országgyűlés, de az is bizonyos, hogy tapsvihar se fogadta volna, csak csöndes tudomásulvétel. A vége pedig az lett volna, hogy ezek a tiszteletreméltó egyházi célok épp úgy nem kaptak volna az államtól semmit, mintha a papság egyszerűen úgy jelentette volna be a lemondását, mint ahogy a valóságban történt.

Tulajdonképpen tehát nem a papság nem törődött az Egyház érdekeivel, hanem az akkori közszellem volt az, melynek nem volt érzéke ilyesmi iránt. (Az csak természetes, hogy ez a rossz közszellem természetesen magán a papságon is érezhető volt.) Az csak a jobbágyság felszabadításáért lelkesedett, de nem a nyugdíjas papokért, katolikus templomokért és iskolá-

kért. (Iskolákért nagyon lelkesedett, de nem katolikus iskolákért. A papság befolyásának csökkentése volt akkor a jelszó, de nem növelése.)

A papság nagylelkű, önkéntes lemondása a tizedről ugyanaz volt, mint a „népi demokrácia" uralma idején egy-egy gyári üzem munkásságának „önkéntes" felajánlása például a koreaiaknak. A két közszellem, mely egyiket is, másikat is kierőszakolta, s aztán, mint önkéntes áldozatot dicsőítette és reklámozta, ugyanaz volt. Ugyanaz a forradalmi szellem és képmutatás szülte mindkettőt. (Ne mondjuk, hogy negyvennyolcban elhihetjük, hogy szívesebben ajánlottak meg valamit a magyar jobbágyságnak, mint 1948-ban a koreaiaknak, 68-ban pedig a vietnamiaknak, mert hiszen a tizeddel kapcsolatban negyvennyolcban se a jobbágyokról volt szó. Arról nem volt vita, hogy a tizedet eltöröljék-e vagy nem, hanem csak arról, hogy az állam ennek eltörléséért is fizessen-e kártérítést épp úgy, mint ahogyan a földesuraknak az eltörölt robotért fizetni akart.)

A tizedről való önkéntes lemondás nemes lelkű felajánlása után egyeseknek először eszükbe is jutott, hogy vannak olyan papok is, akikre nézve a tized odaajándékozása egyenesen a nélkülözést jelenti. Mikor erre felhívták a figyelmet, az országgyűlés épp oly „nagylelkűen" kimondta az ilyen papok kártalanítását, mint amilyen nagylelkűen a papság az imént a tizedről kártalanítás nélkül való lemondását bejelentette. A negyvennyolcas országgyűlés szava azonban egy cseppet se ért többet, mint például Rákosi Mátyás „országgyűléseié", mert a nagylelkű megszavazás után többet eszébe se jutott, hogy szavát beváltsa, sőt ebben a tekintetben még a Bach és a későbbi országgyűlések se tettek semmit.

Bach becsülettel megfizette a magyar nemességnek azt a kártalanítást, amelyet a negyvennyolcasoknak kellett volna megfizetniük, de azt a kártalanítást, melyet a tized eltörléséért szavazott meg a papságnak a 48-as országgyűlés, ő se fizette meg. Pedig hát nem lett volna nagy összegről szó, mert hiszen nem az egész papságra, hanem csak azokra vonatkozott ez az ígéret, akik a tized megszűnése miatt anyagi romlásba jutottak. Ennek ellenére „hazafias" történetírásunk részéről mégis az egyik legfőbb vád Bach ellen az, hogy az Egyházat még az állam kárára is egész szolgaian kiszolgálta.

Hogy milyen szellemű lehetett a magyar 48-as papság, azt onnan is láthatjuk még, hogy a feleség meg a bajusz mellé még azt is követelte, hogy a szemlélődő szerzeteseket tiltsák el a lelkipásztorkodástól. Erre a követelésre bizonyára az indította őket, ami a XVI. század papságának a jezsuiták elleni hasonló kívánságának is oka volt, hogy ti. ott, ahol szerzetesek voltak, a hívek a világi papság lelkipásztori szolgálatait nemigen szokták igénybe venni. Oly élesnek találták ugyanis a világi papság és a szigorúbb életű szerzetesek erkölcsei közti különbséget, hogy mindenki a szerzetesek templomába járt és mindenki a szerzeteseknél végezte el gyónását. A papság természetesen megértette e jelenség okát, kellemetlen volt neki, szégyellte is, s 48-ban e kívánság hangoztatásával azt akarták elérni, hogy a hívek ne lássák, hogy náluk különb papok is vannak. Velük ugyanis csak az lehetett megelégedve, aki kívülük mást, jobbat nem ismert.

Tudvalevő, hogy az 1848-as XX. t.c. minden bevett felekezetet már teljesen egyenrangúvá tett a katolikus Egyházzal, sőt elrendelte, hogy azt az előnyt, melyet a katolikus Egyház a nagy vagyona révén élvez, a többi felekezet iránt az állam pótolja ki, azaz adjon nekik ennek megfelelő államsegélyt. Az Egyház ezeréves vagyonát úgy tekintették tehát, mintha az állam adta volna és adná még jelenleg is az Egyháznak, és mintha az állam igazságtalanságot cselekedett volna azzal, hogy ugyanezt más vallásoknak eddig nem adta meg. Tehát ezt az igazságtalanságot mostantól kezdve jóvá kell tennie.

Mindjárt kezdték követelni azt is, hogy a vallásalapból, mely tudvalevőleg azoknak a szerzetesházaknak a vagyonából keletkezett, melyeket II. József eltörölt, de mint tisztességes Habsburg, vagyonukat nem rabolta el, mint a „hazafiak" tették volna, hanem egy, a magyar katolikus Egyház céljait szolgáló alapot létesített belőle, az állam protestáns diákokat is küldjön külföldre tanulni, mintha ez az alap nem az Egyház, hanem az állam tulajdona lenne. Is-

mételten és a legdurvább hangon követelték az egyházi vagyon nyílt és egyenes elkobzását is. Ezzel azonban még egyelőre vártak, mert a 48-as államnak úgy is túl sok baja volt, ezért nem akarták a magyar katolikus népet még jobban elidegeníteni maguktól. Az említett XX. törvénycikkel azonban, ha még egyelőre homályosan is, de már jelezték, hogy e tekintetben is lesznek még tennivalóik.

A 38%-ban katolikus és kis Hollandiában a protestánsok milliós aláírásokban tiltakoztak akkor, mikor végre a törvény a katolikusoknak is vallásszabadságot adott, sőt egyenrangúakká tette őket a protestánsokkal. Angliában ez utóbbi még jelenleg se történt meg. Ott még ma is államvallás, tehát a többieknél nagyobb jogokat élvező vallás az anglikán, pedig a lakosságnak talán még felét se teszi. Nálunk azonban 48-ban maguk a katolikusok buzgólkodtak amellett, hogy államvallás nem kell, és hogy a katolikus vallás se legyen több, mint akármelyik másik, mert így kívánja ezt az igazság, a haladás és a felvilágosultság. Láttuk, hogy Deák egyenesen majdhogynem minden bajunk forrásaként nevezte meg azt, hogy „státusreligiónk", azaz államvallásunk volt eddig.

A végeredmény aztán az lett, hogy a hajdani státusreligió 48 óta és miatt egyenesen hátrányos helyzetbe került a bevett felekezetekkel szemben. A katolikus vallás államvallás jellegéből ugyanis az következett, hogy vezetőit a király (az alkotmányosság beköszönte óta az állam) nevezte ki, vagyona kezelésébe és felhasználásába, sőt iskolai vezetésébe is beleszólt, sőt a vallás- és tanulmányi alap jövedelmével, egyházi célra bár, de teljesen ő rendelkezett.

Negyvennyolcban a katolikus Egyház kiváltságait eltörölték, a törvény előtt most már egy cseppet se számított többnek, mint például a mindössze 0,4%-ot kitevő unitárius vallás, azokat a hátrányokat azonban, melyek eddigi kiváltságaival jártak együtt, meghagyták. Míg a görögkeleti egyházaknak, protestáns felekezeteknek (köztük még az unitáriusoknak is) és a különféle felekezetű ortodox, neológ status quojú izraelitáknak önkormányzatuk volt, vezetőiket maguk választották, iskoláikat maguk kormányozták, vagyonukat maguk kezelték, addig a kiváltságaiktól most már megfosztott és a többi vallásnál most már több joggal nem bíró katolikus Egyház fölött továbbra is megtartotta az állam régi gyámkodását: püspökeit ezután is ő nevezte ki, iskoláiban is parancsolt, vagyona kezelésébe is beleszólt, sőt – mint láttuk – kezdte már protestáns célokra is felhasználni.

Negyvennyolc tehát a katolikus Egyházat nem egyenrangúvá fokozta le a többi bevett vallással, hanem náluk egyenesen alacsonyabb helyzetbe taszította. Olyan egyházellenes volt azonban akkor a hangulat, hogy az államvallás megszüntetése ellen még a főpapság se mert akkor tiltakozni. Ezt ugyanis akkor úgy fogták volna fel, mint a haladás elleni merényletet és a papok uralomvágyát. Az Egyház az ország egész sajtóját és az egész politikai és nyilvános életet haragította volna magára és sokkal többet ártott, mint használt volna vele magának. Hiszen a kassai követ nemrég még a papság hallgatása ellenére is azt indítványozta, hogy az országgyűlés a klérust fossza meg politikai jogaitól (akkor, mikor a jobbágyokat ugyanilyen jogokkal felruházták azon a címen, hogy senkit se lehet kizárni sorsa intézéséből). Világos, hogy ilyen körülmények közt a papság részére kívánatos volt, hogy jól viselkedjék és a hatalom új birtokosait maga ellen ne ingerelje.

Sárkány, bakonybéli apátban azonban mégis volt akkora bátorság, hogy fel merte hívni az országgyűlés figyelmét arra, hogy a negyvennyolcas törvényekkel a katolikus Egyház nem egyenrangú lett a felekezetekkel, hanem náluk sokkal alacsonyabb rendűvé vált. Azoknak önkormányzatuk van, a katolikus Egyháznak nincs; azok maguk választják püspökeiket, a katolikusok nyakára az állam nevezi ki (az az állam, amely éppen most jelentette ki, hogy ő mostantól kezdve már nem katolikus); a katolikus vallás- és tanulmányi alappal továbbra is az az állam rendelkezik, mely már nem katolikus és a főpapi székek üresedése esetén a főpapi jövedelmeket is ez a ma már nem katolikus állam használja, mégpedig ezeket nem is egyházi célra; a katolikus középiskolák irányításában is sokkal több szava van az államnak, mint például egy protestáns középiskola irányításában stb.

Sárkány apát úr tehát ezért „Pest megye követét" (Kossuthot) arra kérte, illetve dehogy merte kérni, hanem csak azt a reményét fejezte ki, hogy bizonyára a katolikus Egyház sérelmeinek orvoslásában is épp oly buzgó és jóakaratú lesz, mint a felekezetek gyámolításában, s azoknak a katolikus Egyházzal, a magyar nemzet „ősi", atyáinktól örökölt és alkotmányos vallásával való egyenlővé tevésében. A katolikus Egyház tehát a „hazafiak" nagy „vallásossága" miatt oda jutott, hogy sorsa „Pest megye követétől" függött. Pest megye – mint az ország is – katolikus volt ugyan, de nem volt katolikus a követe. (Bár katolikus követtel se sokat nyert volna ekkor az Egyház, mert hiszen láttuk, hogy a katolikus Deák is hogy beszélt ebben a kérdésben.)

Pest megye követe azonban nemcsak protestáns volt, hanem – mint 48-hoz illett – egyenesen cinikus protestáns. (Miért ne lett volna az, mikor jól ismerte a katolikus Deákokat, sőt még a papokat is, ha 48-as érzelműek voltak?) Ezért olyan fölénnyel válaszolt az apát úrnak, hogy egyenesen humorizálni volt kedve. Kijelentette válaszában, hogy ő nem tudja, hogy a katolikus Egyház valamiféle sérelmet szenvedett volna, sőt éppen ellenkezőleg, még most is jobb helyzetben van, mint bármely más vallás. Azokat a sérelmeket, melyeket Sárkány apát úr emleget, nem értheti tehát másra, mint a papság egyéni sérelmeire, például arra, hogy nekik tilos a nősülés, míg minden más felekezet papjainak megengedett. Biztosította azonban Sárkányt és az egész papságot, hogy amennyiben rajta áll, mindent el fog követni, hogy a papság e sérelmét orvosolja.

Kossuth szavait természetesen jóízű hazafias röhej követte, Sárkány apát úr pedig erre természetesen nem szólt semmit, mert hiszen mást nem szólhatott volna, mint hogy rendre utasította volna Pest megye követét e pimasz cinizmusért, de viszont akkor a kálvinista Madarász „zsidó fiú-kravallokat" (Pálfi kifejezése) rendezett volna utána az utcán, hazafias pogromok lettek volna szerte az országban a hazaáruló, sőt a haza legnagyobb fiát sértegetni merészelő, az államban államot alkotó, uralmát féltő papság ellen. Így aztán e frivol viccel el is intézte Kossuth és vele az egész negyvennyolcas Magyarország az ország legnagyobb vallásának azt a szerény kérését, hogy neki is legyen önkormányzata, mint a kisebb vallásoknak van; hogy ő is szabadon kezelhesse vagyonát, vezethesse iskoláit, választhassa püspökeit, mint ahogyan ezt a felekezetek szabadon tehetik.

Mikor pedig később a katolikusok az önkormányzat iránti kérelmüket szó nélkül és csöndben bár, de mégis beadták a 48-as kormánynál (Kossuth tehát mégis kénytelen volt megtudni, hogy a katolikusoknak mégiscsak van sérelmük és hogy mi az igazi sérelmük), a haza e nagy fia azzal utasította el a kérelmet, hogy elkésett, s így tárgyalására már nincs idő. Kijelentését azonban ő maga is annyira nem vette komolyan, hogy a görögkeletieknek, akik tisztán idegen, sőt mindig magyarellenes nemzetiségekből álltak és állnak, a maguk önkormányzata iránti kérelmét, melyet a katolikusok kérelme után adtak be, és amely nemzeti szempontból tényleg nagy veszélyt rejtett magában, nem találta elkésettnek s annak megtárgyalására és az országgyűléssel való elfogadtatására talált időt.

Azok a nemzetiségek ugyanis, melyek ezzel a görögkeleti Egyházzal azonosak voltak, akkor már nagyban mozgolódtak és a kossuthi hazafiaknak érdekük volt, hogy lekenyerezzék őket. Hogy azonban a katolikusokat is lekenyerezzék maguknak, arra semmi szükségük se volt, mert a „hazafias" propagandával belőlük már úgy ki sikerült ölni az Egyházhoz való ragaszkodást, hogy a Sárkány apát urak mögött már rég nem álltak tömegek. A negyvennyolcas katolikusok a másvallásúak jogai mellett felszólalni kötelességüknek tartották, mert ez szerintük egyet jelentett a haladással, s egyébként is jutalmul népszerűséggel, sőt fáklyás felvonulással járt, de a maguk vallásával ezt tenni szégyellték volna, mert az a „felekezeti" elfogultság és bigottság jele lett volna és így merő ellentéte annak a szabadelvűségnek, melyért akkor – Deákot, sőt Széchenyit se véve ki – mindenki egyformán lelkesedett.

A negyvennyolcas Magyarország „hazafisága" a katolikus Egyháznak csak akkor adta volna meg a jogot vagyona kezelésére, ha vagyonát már elkobozta volna, vagyis csak akkor,

mikor már nem volt vagyona. De a püspökök kinevezési jogát még akkor se adta volna ki a kezéből, mikor ezek a püspökök már szegények lettek volna, azaz közéleti szempontból nem sokat számítottak volna. Pedig hát 40.000 holdja volt a kálvinista felekezetnek is, pedig vagyona nem elsősorban földből állt, mint a katolikus Egyházé. A görögkeleti egyházaknak pedig aránylag épp annyi földjük volt, mint a katolikus Egyháznak, s az ő önkormányzati joguk valójában azt jelentette, hogy magyarellenes nemzetiségek rendelkeztek szabadon egy igen nagy földvagyonnal.

Sárkány apát úr országgyűlési felszólalásából azonban még azt is megtudhatjuk, hogy a negyvennyolcas „hazafias" időkben még katolikus papnövendékeket külföldre, például Rómába küldeni is csak a kormány legnagyobb akadékoskodása közepette lehetett, vagyis hogy majdhogynem olyan volt e tekintetben a helyzet, mint száz évvel később a bolsevizmus uralma alatt. Ugyanakkor a protestáns teológusok vígan járhattak külföldre, mert a mi hazafias kormányunk csak Róma befolyásától félt, de nem a külföldi protestáns egyetemek befolyásától, melyek csak a „felvilágosultságot" terjesztették és a „haladást" képviselték. Ezekre az egyetemekre, mint láttuk, sokszor egyenesen a kormány küldte a protestáns teológusokat, olyanformán, mint a bolsevik kormány a Szovjetunióba a tanulmányutasokat. Mint láttuk, erre még a vallásalap pénzét is felhasználták, természetesen a hivatalból katolikus kultuszminiszter, a nemes lelkű báró Eötvös, teljes helyeslésével.

A katolikus Egyház elleni nyilvánvaló rosszakarat és hazugoknak bizonyuló jelszavak (épp úgy, mint a bolsevizmus alatt) végül még negyvennyolc álmos, lanyha katolikusait is felrázták öntudatlanságukból. Mozgalom indult meg a katolikus önkormányzatokért és azoknak a hátrányoknak a kiküszöbölésére, melyekbe negyvennyolc az Egyházat juttatta. Például a debreceni esperesi kerület, melyben, úgy látszik, legjobban érezték a katolikusok, mennyire nem szabadok ők az állítólag szabaddá tett hazában, ezt írja felterjesztésében:

„Közanyánk, az Anyaszentegyház szenved legtöbbet a szabadság korszakában. A gondjainkra bízott szőlőt ellenséges táborok környezik, kiirtandók, vagy legalább szűkebb korlátra szorítandók azt, ha védelmére fel nem kelünk". Azzal rágalmazták a papságot, hogy hatalmát féltette. A debreceni kerületben bajosan uralkodhatott valaha a katolikus papság, tehát bajosan félthette és akarhatta visszaszerezni azt, amivel sose rendelkezett, a hatalmát.

Az önkormányzat érdekében is országszerte aláírásokat kezdtek gyűjteni, hogy még a 48-as kormány is lássa, hogy azért még katolikusok is vannak Magyarországon, s még ők is számítanak valamit. Ebből azonban a „hazafias" kormány nem azt a következtetést vonta le, hogy hibázott akkor, mikor a katolikusokat vagy legalábbis az Egyházzal törődő és Rómához húzódó katolikusokat nemlétezőknek tekintette, hanem – ebben is igazi bolsevista módra – csak a gyűlölet ébredt fel benne miatta az Egyház és a hozzá ragaszkodók iránt. Hogy a dolgot ellensúlyozzák, illetve, hogy az ébredő katolikusok kedvét elvegyék, a kormány ügynökei bujtogatni kezdtek a papság ellen. Azt híresztelték – szakavatottan úgy, mint a bolsevizmusban, amelynek államilag irányított propagandája szerint Mindszenty is csak azért „esküdött össze", hogy visszavegye a földjeit a parasztoktól, akik az új rend érdeméből ma már azoknak „boldog birtokosai" –, hogy a robotot és a dézsmát akarják a papok visszaállítani s ezért gyűjtenek aláírásokat.

Egyúttal megbízta a kormány báró Eötvöst, mint kultuszminisztert, hogy figyelmeztesse a papságot, hogy ezt az aláírásgyűjtő tevékenységét nem tekinti hazafiasnak (!). Győrben pedig annak a szabadságnak a dicsőségére, melyet a haladó hazafiak csak az imént mondtak ki nagy görögtűz és ujjongások közepette, a polgármester egyenesen megtiltotta ezeknek az autonómiát kérő aláírásoknak a gyűjtését, a mozgalom intézői ellen pedig bűnvádi feljelentést tett izgatás címén. Lehet, hogy a kormány titkon éppen maga utasította a polgármestert e feljelentés megtevésére, mert ahelyett, hogy a polgármestert kioktatta volna, hogy mit jelent a politikai és a vallásszabadság, ezt a feljelentést használta fel arra, hogy az akció megindítása miatt a püspöki karral nemtetszését közölje.

A kormány megbízásából az az Eötvös József, aki – mint láttuk – még negyvennyolc legmérsékeltebb szereplői közé tartozott, s aki utána néhány hónap múlva már maga is eszeveszetten menekült negyvennyolc „törvényességei" elől, és akit egyébként is történelmünk egyik legnemesebb lelkű szereplőjének tartunk, a következő szégyenletes átiratot intézte Hám János hercegprímáshoz:

„Győr város polgármesterének folyó évi június 16-án kelt hivatalos feljelentéséből hitelesen értesülvén arról, miképp ezen város kebelében és környékén a katolikus vallás és alapítványok érdekében a róm. kat. hívek közt az egyháziak által kérelmi ívek köröztetnek, jövőbeli tájékoztatás végett célszerűnek tartottam a belügyminiszter nézetével egybehangzó véleményemet e tárgy felett Főmagasságoddal közölni."

Látjuk tehát, hogy még a miniszter se beszél a papság részéről semmiféle túlkapásról, visszaélésről vagy izgatásról ez ügyben, hanem egyszerűen csak „kérelmi ívek körözéséről", tehát olyan legelemibb polgári jog gyakorlásáról, ami miatt soha senkinek eszébe nem jutott például a protestánsokat zaklatni még elnyomásuk „legsötétebb" századaiban se. Ők még ekkor is nemcsak kérelmi íveket köröztettek, hanem olyan izgatást csaphattak, amilyent akartak, színészies kivonulásokat rendezhettek az országgyűlésről, sőt külön zugországgyűléseket rendezhettek büntetlenül (a 13 északkeleti vármegye akárhányszor), melyeket pedig a törvény egyenesen fejvesztéssel sújtott. A külföldi protestáns államok követségeivel is szabadon cimborálhattak és az illető államokat közbelépésre kérhették, s nem egyszer kérték is.

Negyvennyolcban azonban, mikor már megszűnt a „jogtalanság" állapota és kitört a szent szabadság, nemcsak a kiváltságosok, hanem mindenki számára, s az egész ország örömmámorban úszott miatta, az egész katolikus klérust – melyet egyébként uralomvágyással vádoltak – feljelentik azért, mert „kérelmi ívek köröztetnek" általa, a kormány pedig nem azt a polgármestert vonja felelősségre, aki e kérelmi ívek körözését már be is tiltotta, sőt el is kobozta magukat az íveket is s így a klérust legelemibb állampolgári jogai gyakorlásától egyszerűen megfosztotta, s az imént még a jobbágyok részére is kivívott állampolgári szabadságot lábbal taposta, hanem még ő is a papsághoz tartotta szükségesnek miatta intelmet intézni a következő köntörfalazó megokolással:

„Valamint egyrészről teljes készséggel beismertetik, hogy az alkotmányos polgári élet kellékei közé a törvényszabta kérelmi jog is hozzátartozik (De mennyire! De akkor miért nem büntették meg a győri polgármestert e jog elkobzása, tehát az állampolgárok szabadságának lábbal tiprása miatt? Akkor a hercegprímás helyett miért nem hozzá intézett a kormány intelmet?), és e szempontnál fogva a Győr megyei papság által munkába vett jelen kérelemtárgy is elvileg és addig, míg az ösztönszerű meggyőzés terén forog, felsőbb betiltó beavatkozást nem tesz szükségessé; úgy viszont, miután az aláírások gyűjtésénél akár a nép balfogalma, akár a dolog mibenlétének elferdítése végett afféle módok is használtathatnak (látjuk, hogy még a kormány se mondja, hogy használtattak), melyek alaptalan félelmet keltenek vagy éppen türelmetlenségre ingerlik az aláírókat; a közálladalomnak érdekében, sőt kötelességében áll a gondos őrködés és a rend és béke tekintetéből az intő szózat."

„Efölött tapasztaltatván az is, hogy a róm. kat. papság a kérdéses kérelmet, mint az illető hitfelekezet (Eötvösnek tehát csak egy „hitfelekezet" a katolicizmus) egyetemes vallási ügyét szorgalmazza s hazaszerte gyűjtetnek aláírások, ezennel felhívom (tehát nem is felkérem) Főmagasságodat, szíveskedjék hivatalos köre szerint a t.c. püspöki kart oda utasítani (a hercegprímás nem „utasíthatja" a püspöki kart), hogy midőn a kérelmi jogot Egyházuk nevében gyakorolni kívánják, óvakodjanak bármily lépéssel is áthágni annak határait." (A negyvennyolcas kormány tehát éppen attól a püspöki kartól féltette a törvényességet és a „közálladalom" békéjét, amely csak „kérelmet" körözött a hívek között. A Madarászokhoz, akik utcai kravallokat rendeztek, és a Petőfiekhez, akik királyok felakasztására lázítottak s nem kértek semmit, hanem követeltek, nem intéztek hasonló intelmeket.)

„Kerüljék nevezetesen mindazt, mi a kérelem értelmétől eltérően vagy annak álindoklásával keserű súrlódásokra szolgáltatna okot s tiszteljék a békét és egyetértést, eme közös kincsét a haza polgárainak."

Mi szükség volt erre a figyelmeztetésre, mikor még maga a kormány se állítja azt, hogy a papság „a kérelem értelmétől" eltért vagy „álindoklást" használt? Miért nem szól az átirat egy szót se a győri polgármester megbüntetéséről vagy legalább eszmei elítéléséről, aki ennek ellenére is el merte kobozni a kérelmi íveket és meg merte tiltani körözésüket? S még ez a kormány merte „felhívni" az ország hercegprímását a törvényesség megtartására és a béke tiszteletben tartására?

„Mert amint ennek oltalma alatt tér engedtetik időnként felmerült kívánatok előadhatására (Milyen kegyes! Pedig hát, sajnos, a magyar püspöki karnak ez esetben – mint láthatjuk – nem engedtetett tér kívánata előadhatására), úgy viszont a békének kockáztatása semmi szín alatt tűretni nem fog és az illetők (természetesen a püspökök, nem pedig a Madarászok, Pálfiak vagy Petőfiek) a felelet terhét ki nem kerülhetik. Báró Eötvös József vallásminiszter."

Ez az ékes stílusú irat bizony örök szégyene marad negyvennyolcnak is, de a fennkölt lelkű Eötvös Józsefnek is. Mint Eötvösnek ez irat kibocsátása után alig egy fél év múlva a Petőfiek és a Madarászok elől való ijedt menekülése bizonyítja, félt Eötvös a Petőfiektől és a Madarászoktól is, nemcsak a püspöki kartól, sőt az előbbiektől annyira félt, hogy azokhoz nem is mert figyelmeztetést, annál kevésbé fenyegetést intézni (kapott volna érte ugyanis olyan macskazenét, mely köznevetség tárgyává tette volna). Emiatt még arra is hajlandók volnánk gondolni, hogy ez a püspöki karhoz intézett fenyegetés is csak Eötvösnek a Petőfiektől való félelmében, tehát nem őszintén történt. Ámde Eötvös negyvennyolc előtti szereplése, de magának a figyelmeztetésnek a hangja is azt bizonyítja, hogy Eötvös ezt a figyelmeztetést önként és meggyőződésből intézte a hercegprímáshoz. Negyvennyolctól Eötvös júniusban még nem félt. Csak decemberben ijedt meg attól, amit főzött. Katolikus azonban még 67 után se tudott lenni. Hiába, nem úgy nevelkedett.

Elismerjük, hogy egy negyvennyolcas miniszter, mint ilyen, nem mutathatta magát katolikus párton állónak (bár a lutheránus Gömbös, noha egy, nem az ország háromnegyed részét, hanem csak 6 százalékát jelentő felekezet híve volt, mint egyenesen az ország miniszterelnöke is, még 48-nál majdnem száz évvel később is nyíltan lutheránusnak mutatta magát, mikor egy katolikus sérelem orvoslását kérő küldöttségnek azt felelte, hogy csak nem kívánhatják, hogy ezt éppen ő, a lutheránus csinálja meg?), de az a hideg szenvtelenség, ahogyan ezt az Eötvös ebben a hercegprímáshoz intézett figyelmeztetésben a maga vallása és papsága iránt viselkedik, s a maga és az ország háromnegyed részének vallását, mint „az illető hitfelekezetet" emlegeti, azért mégis bántó, sőt kihívó.

És ráadásul hogyan hangsúlyozza, hogy nézete a kálvinista és egészen forradalmár Szemerével (ő volt akkor a belügyminiszter) teljesen „egybehangzó", tehát ő egy cseppet se katolikusabb, mint az. (Nyilvánvaló, hogy Szemere volt az egész átirat tulajdonképpeni szerzője.) Bezzeg Lamberg meggyilkolásakor, mikor nemcsak az Egyház iránti megbecsülésről, hanem a maga irhájának megmentéséről volt már szó, nem volt már egybehangzó Eötvös véleménye Szemerével, mert Szemere tovább szolgálta a forradalmat, sőt miniszterelnök lett, Eötvös pedig menekült előle!

Aztán micsoda gyönge és micsoda álnok Eötvös érvelése is! Elismeri, hogy „a kérelmi jog az alkotmányos polgári élet kellékei közé tartozik", de hát a nép „balfogalma" (úgy látszik, a hívő katolikus népnek csak „balfogalma" lehet) és a „szándékos elferdítés" miatt (hát ezt meg vajon ki csinálhatja?) „alaptalan félelem" és „türelmetlenségre" való „ingerlés" keletkezhet. Arról ugyan szó sincs, hogy valóban keletkezett is, hiszen ezt még a feljelentő győri polgármester se jelenti, akkor pedig csak igazán elhihetjük, hogy ennek nyoma se volt, de hát a jó Eötvös, természetesen, a belügyminiszterrel való tökéletes egyetértésben, a rend és a béke érdekében mégis szükségesnek tartja az intő szózatot.

Sajátságos, hogy Eötvös a maga és minisztertársai nevében éppen a hercegprímást „hívta fel" és a püspöki kart „utasíttatja", hogy a kérelmi jog határait át ne hágja, miatta „keserű súrlódásokra" okot ne szolgáltasson, és hogy „tisztelje a békét és az egyetértést, eme közös kincsét a haza polgárainak". Sőt éppen ehhez a püspöki karhoz intézett utasításhoz tart szükségesnek még fenyegetést is csatolni s a címzettnek tudtára adni, hogy „a békének kockáztatása semmi szín alatt tűretni nem fog és az illetők a felelet terhét ki nem kerülendik".

A 48-as kormány e legnemesebb lelkűnek tartott tagja ezt a magyar püspöki karhoz intézett sértő leckéztetést akkor engedi meg magának, mikor arra vonatkozóan, ami miatt leckéztet és fenyeget, még csak vád se merült fel nemcsak a püspökök bármelyike, hanem még egy egyszerű pap vagy hívő ellen sem. De ugyanakkor, mikor ez a kormány a püspököket leckézteti és fenyegeti, ugyanennek a kormánynak az egyik közege a katolikusoknak még a legelemibb polgári jogát, a kérelmezés szabadságát is nyíltan megsértette. A hitvány győri polgármester durván megsérti a legnagyobb magyar „hitfelekezet" (az Egyház ugyanis negyvennyolcban már csak ez lett, de Eötvös, mint láttuk, még csak azt se vette tudomásul, hogy legalább a legnagyobb) legelemibb alkotmányos jogát; még Eötvös is megállapítja, hogy ez törvénytelenség (igaz, hogy ő nem ezt állapítja meg, hanem csak azt, hogy a kérelmezési jog törvényes; de világos, hogy ha ez törvényes, akkor megtiltása törvénytelen), de azért mégis nem a bűnös polgármester kap büntetést vagy legalább intést a katolikus „hitfelekezet" legelemibb szabadságjogának durva megsértéséért és a „béke kockáztatásáért", hanem a püspöki kar kap intést és fenyegetést, hogy el ne merjen térni a törvény útjáról s ne merje kockáztatni a békét, mert jaj lesz.

Ebben a miniszteri iratban mást, mint álnokságot, képmutatást, színlelést, az Egyház iránt nem is nagyon leplezett rosszindulatot és a 48-as elveknek, az állampolgári és vallásszabadságnak a legdurvább megsértését még nagyítóval se tudok felfedezni. Eötvös meg volt róla győződve, hogy negyvennyolc előtt a Habsburgok alatt Magyarországon nem volt szabadság, s hogy különösen nem volt a szegény protestánsok számára. Pedig hát akkor az ország protestánsai nemcsak kérelmi íveket körözhettek szabadon, hanem a legvadabb módon és a legizgatóbb hangon követelhették sérelmeik orvoslását is és feldúlhatták az ország békéjét annyira, hogy még az országgyűlések munkáját is lehetetlenné tették, sőt nem is engedtek addig semmi mást tárgyalni, míg az ő sérelmeik orvoslást nem kaptak.

Eötvös ezeket a protestánsokat mégis a szabadság, sőt a haza hőseinek tartotta, nem pedig csendháborítóknak vagy békebontóknak. Akkor pedig, mikor végre kiütött a 48-as szabadság, a katolikus püspöki kart burkoltan már akkor hazafiatlansággal gyanúsítja és büntetéssel fenyegeti, mikor még az ő megállapítása szerint se csinált semmi tilosat. Nem ugyanolyan frázisszabadság volt-e tehát a 48-as szabadság is, mint amilyet Moszkva hozott a magyarnak?

Láttuk aztán már azt is, hogy Eötvös negyvennyolc előtt „patrióta" volt, azaz a reformkor ellenzékéhez tartozott, mégpedig annak se éppen a legcsendesebb szárnyához. Láttuk, milyen izgatást csináltak akkor ezek a patrióták, milyen kihívóan, milyen békebontóan, a más felfogásúak körében milyen keserűséget előidézően képviselték elveiket! Eötvös elvbarátai voltak a konzervatívok megfélemlítésére s bizonyára nem a „közálladalmi" béke előmozdítására macskazenét rendező országgyűlési ifjak is. S lám, akkor ez mind szabad volt, pedig abszolutizmus, sőt „elnyomás" volt, hiszen még nem volt kivívva a 48-as szabadság. „Rabok voltunk mostanáig" – írja Petőfi még 1848. március 15-én is.

Negyvennyolcban tehát csak a negyvennyolcasok számára volt szabadság (de a bolsevik számára a népi demokrácia idején is volt szabadság), de a Habsburg-elnyomás alatt még a Habsburg-gyűlölők számára is akkora szabadság volt, hogy macskazenével terrorizálhatták az „elnyomottak" az „elnyomókat". Ha valakinek, akkor a negyvennyolcas kormánynak, Eötvösnek, Kossuthnak és Szemerének nem volt joga szemrehányást tennie annak a papságnak, mely Eötvösék vagy Kossuthék ellen nem macskazenéket rendezett, hanem szerény néma-

sággal csak „kérelmi jogát” próbálta gyakorolni és zajos kiabálás (mint elnyomott protestánsaink) és macskazenék (mint Kossuth és Szemere fiatal elvbarátai szokták) helyett csak aláírásokat akartak gyűjteni.

Aztán azt se felejtsük, hogy ugyanabban az időben, mikor – természetesen egyedül csak a béke szeretetéből, mely „közkincse a haza polgárainak” – Eötvös és Szemere a püspöki karhoz megokoltnak tartottak intelmet, sőt fenyegetést intézni, hogy azzal a szabadsággal, melyet negyvennyolc nekik is meghozott, vissza ne éljenek, ekkor jelentek meg Petőfi költeményei is, melyekben – ezt még a vaknak is látnia kellett – csak úgy tombolt a békebontó izgatás. Idéztük már, hogy írt Petőfi és hogy lázított a papok ellen „Az apostol”-ban és „A gyüldei ifjakhoz” intézett versében, aztán meg, hogy hogy izgatott egyenesen a királyok felakasztására akkor, mikor még a 48-as törvények szerint is megkoronázott, törvényes királya volt a magyarnak. Tudtunkkal mindezekért senki se indított Petőfi ellen eljárást, sőt még csak miniszteri intést se kapott, mint a püspökök. Neki senki se adta tudtára, hogy „a békének kockáztatása semmi szín alatt tűretni nem fog” és hogy „az illetők a felelet terhét ki nem kerülendik”. Csak merték volna megtenni! Petőfi megírta volna:

Miniszter úr, az Ön apja
Kecskeméten csizmadia:
Jobb lett volna Önnek is
E mesterségénél maradnia.

Utána pedig jöttek volna a macskazenék. Csak a püspököket lehetett úgy megalázni, hogy büntetésül nem kellett hasonló kellemetlenségektől félni. Igaz, hogy Eötvös báró volt s így Petőfi rá a legrosszabb akarattal se foghatta, hogy az apja Kecskeméten vagy bárhol csizmadia volt. Eötvös apja azonban még a csizmadiaságnál is szégyenletesebb mesterséget űzött, svarcgelb, pecsovics és hazaáruló volt, az ilyen apai mesterség pedig macskazenék rendezésére még alkalmasabb volt, mint a csizmadia-apaság. Ezért nem mert Eötvös Petőfi vagy a Madarászok ellen fellépni. (Azok elől végül elmenekült.) Csak szegény püspököket lehetett akkor (meg ma is) minden nagyobb kellemetlenség nélkül megalázni.

Nemcsak igazságtalanság, hanem gyávaság is volt a 48-as kormánytól, hogy éppen emiatt meg is alázta őket. A kakas és a bárány meséjében a farkas eljárása semmi ahhoz az igazságtalansághoz és álnoksághoz képest, amelyről a 48-as kormány Hám hercegprímáshoz intézett intelmében tanúságot tett.

Kitör a 48-as szabadság, s mivel szabadság van, Petőfi szabadon akaszthatja a királyokat, izgathat a papok ellen, elnevezheti őket ördögöknek és az igazság megfeszítőinek. Szabadon és ezért büntetlenül állapíthatja meg róluk, hogy a lelkük olyan fekete, mint a ruhájuk. Protestáns elvbarátai megyegyűléseken indítványozhatják az egyházi vagyon elkobzását, sőt a pápától való elszakadást. Ugyanott szabadon követelhetik püspökök, sőt a hercegprímás vád alá helyezését csak azért, mert a katolikus Egyház törvényeitől teszik függővé a vegyesházasságok megesketését. Az országgyűlésen indítvány hangozhat el, hogy a papokat fosszák meg azoktól az állampolgári jogoktól, melyeket éppen most adtak meg még a jobbágyoknak is.

S mikor e vad gyűlölet és féktelenség szabadon tombolhat szerte az országban, akkor ezeréves történelmünk legnépszerűbb és legdicsőségesebbnek tartott kormánya éppen a püspöki karhoz tart szükségesnek intelmet, sőt fenyegetést intézni, hogy a katolikus önkormányzatot kérelmezni ugyan lehet és szabad, de ezzel kapcsolatban félrevezetni és izgatni nem, s ha ez is meg fog történni (tehát ők is elismerik, hogy még nem történt meg), „az illetők a felelet terhét el nem kerülhetik”. Mert hát a béke és az egyetértés közös kincse a haza polgárainak, melyre a kormánynak kötelessége úgy vigyázni, mint a szeme világára. (Micsoda képmutatás!)

Képmutató egy kormány volt ez a negyvennyolcas kormány, az igaz, mert hiszen miközben Eötvös így írt a hercegprímásnak, a haza polgárai között akkora volt a béke és az egyetértés, hogy a papság elleni, nyomtatásban is megjelent gúnyversek egymást érték (mert e

tekintetben megtartották azt a sajtószabadságot, melyet később – mint majd látni fogjuk – még Illyés Gyula is annyira undorítónak talált, hogy nem tudta megállni, hogy ha szemébe néz, le ne köpje) és a papság elleni állandó izgatás olyan szabadon folyt, hogy akkoriban ennek következményeképpen papnak sokszor még az utcára való kilépés is életveszélyes volt. Ez nemcsak Hám hercegprímás emlékiratai, hanem még a 48-as Rónai Jácint naplótöredékei is bizonyítják.

Hám János emlékirataiban (Scheffler: Hám János emlékiratai, 52-53. o.) Lamberg meggyilkolásának idejéről (nem csoda, hogy ekkor már Eötvös József is menekült az országból) ezt találjuk:

„Ez alkalommal magam is életveszélyben forogtam. Ugyanis az országgyűlésről a szervita atyákhoz hazamenőben az invalidusok [hadirokkantak, öregek] háza előtt kellett elhaladnom, ahonnan nagy lárma és csődület hangjai hallatszottak. Egy polgár, akit sem névről, sem személyesen nem ismertem, elébem jött és reszketve így szólított meg: Tisztelendő Úr (látszik, nem tudta, hogy az esztergomi érsekkel beszél), ne menjen arra!"

„Miért?"

„Csak kérem, ne menjen. Egy urat megölve hurcolnak nagy üvöltések között. A papnak, kit e zajongó gyülekezet gyűlöl, nem tanácsos eleikbe menni. Könnyen ama szerencsétlen úrnak sorsára juthat."

„E jó ember tanácsát követve a ferences atyáknál húzódtam meg és ott maradtam körülbelül egy órától majdnem hat óráig, míg meg nem bizonyosodtam, hogy a zavar már lecsillapodott és a szállásomra való visszatérés már nem jár veszedelemmel. Ha emlékezetem nem csal, ez szeptember 27, vagy 28, vagy 29-én történt." (28-án történt, tehát emlékezete nem csalt.)

Jól láthatjuk e feljegyzésekből, hogy azok a „hazafias" tömegek, melyek Lamberget meggyilkolták, nemcsak az osztrákot gyűlölték (egyébként Lamberg is magyar állampolgár, sőt a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt), hanem a papokat is; nemcsak az osztrákok ellen tartották szükségesnek megvédeni a magyar hazát, hanem a papok befolyása ellen is, és az utóbbi befolyást legalább olyan veszedelmesnek tartották a felszabadult magyar hazára, mint az osztrák befolyást. Mivel pedig a forradalmárok, kivált a forradalom idején, nem passzív, csak ábrándozásokkal megelégedő emberek szoktak lenni, gyűlöletet okádó sötét lelkük egész féktelen szenvedélyével fordultak az egyik ellen épp úgy, mint a másik ellen, annyira, hogy dühükben a haza, illetve a haladás vélt ellenségei ellen még gyilkosságra is képesek voltak.

Rónai Jácint viszont Győrben, ebben a dunántúli püspöki városban tapasztalt hasonlót, s ez annál feltűnőbb, mert tudvalevőleg maga Rónai is a 48-asok közé tartozott s a forradalomban bizony ő is olyasmikre ragadtatta magát, melyeket a kijózanodás után csak szégyellhetett s ezért el is hallgatott.

Húsvét napján, írja naplótöredékeiben, a győri Redoute tér felé ment sétálni. Egyszer csak iszonyú zaj csapta meg a fülét s tőle pár száz lépésre nagy csődületet látott. Megkérdezte vele lévő barátját, mi az.

„Nem tudja? Biz szomorú dolog az, ami ezt a tömeget összehozta. Már napok óta az a hír tartja mozgásban a város alantasabb rétegeit, hogy a Győr megyei szabadelvű párt ifjabb tagjai egyik esti összejövetelükön elhatározták, hogy a győri katolikus templomokat és zárdákat lefoglalják nemzeti célokra." (I. kötet, 64-65. o.)

Hogy Pest és Győr mellett Pécsett is egy Neuwirth Adolfnak kellett a püspök életét megmenteni a katolikus csőcseléktől, azt már másutt említettük. Jól látható tehát, hogy nem egészen illetéktelenül sajátították ki maguknak 48-at a mai bolsevisták. A kettő közti különbség csak az volt, hogy 48-ban az egyházellenesség divat volt, a korszellemmel járt együtt, s ezért tömegei voltak, míg száz évvel később, népi demokráciánk idején már csak egy, az időtől már régen meghaladott pártnak volt divatjamúlt programja, melyért a tömegek már egyáltalán nem lelkesedtek s csak a Szovjetunió fegyveres hatalma tudta úgy-ahogy életben tartani.

Ezért a gonoszok a népi demokrácia idején a zárdákat már csak hosszú várakozási idő elmúltával s akkor is csak az éjszaka leple alatt merték elvenni s ezért tömegeket nemcsak nem kívántak hozzá, hanem ők féltek a tömegektől akkor, mikor a dolgot végre megtették. Mikor pedig taktikájuk azt kívánta, hogy a tömegeket felvonultassák, csak kényszerből és kelletlenül vonultak fel ezek a tömegek, s ezért nyugodtan közibük mehetett a pap a fekete ruhájában, egynek se jutott eszébe, hogy azért fekete a ruhája, mert fekete a lelke (mint száz éve még Petőfi érvelt – akkor is, mint láttuk, meglehetősen együgyűen – ellenük). Ekkor már nem gyulladt gyűlöletre ellene senki, sőt egyik-másik még az Úr Jézus szent nevét is nyilvánosan dicsérte, mikor sötét lelkét jelképező fekete ruháját meglátta.

Negyvennyolcban azonban még önkéntes volt ez az egyházgyűlölet, legalábbis azok körében, akik a 48-as eszmék harcosai voltak. Önkéntes, meggyőződésből folyó és átérzett volt ez a Ferenc József-i századforduló szociáldemokrata munkásai körében is s veszélyben is forgott volna az a pap, aki tüntetéseik alkalmával mutatkozott volna köztük. Ma, a bolsevizmus korában azonban már nem. (Kivételek azonban természetesen most is vannak.)

Jól mutatja a 48-as kormány egyházellenességét az iskolák tekintetében való és az iskolai hitoktatásra vonatkozó viselkedése is. A bolsevik kormány e téren se tett az Egyház ellen hosszú évekig semmit, úgyhogy ha ő is csak annyi ideig lett volna hatalmon, mint a 48-as kormány, meg se tudtuk volna, hogy e tekintetben rossz szándékai voltak. Hiszen eleinte még a hittan tanulása is mindenkire kötelező volt, még azokban az esti munkásiskolákban is, melyeket ő létesített.

A 48-as kormány azonban, vagy mert sokkal jobban maga mögött érezte a közvéleményt s így erősebbnek tudta magát, vagy mert olyan nagy volt benne a gyűlölet és a megvetés az Egyház szellemében való nevelés iránt, hogy újításaival egy pillanatig se tudott várni, azonnal munkához látott e tekintetben, mihelyt hatalomra került. Tudjuk már, hogy a vallás- és közoktatási miniszter báró Eötvös lett, s azt is tudjuk, hogy Eötvös már 1848 szeptemberének végén (akkor, mikor Hám János hercegprímásnak a belvárosi Ferenc-rendi zárdába kellett elvonulnia, míg a dühös tömeg szétoszlik) már itt is hagyta az országot, tehát vele miniszteri tárcáját is. Annak ellenére azonban, hogy ilyen korán elmenekült az országból a túl nagy „szabadság" elől, mégis e rövid idő alatt is ugyancsak kimutatta már a foga fehérjét. Ennyire sietett a „vakhitnek" való hadüzenettel. S ha ilyen volt még egy negyvennyolc elől menekülő, tehát tőle félő negyvennyolcas is, gondolhatjuk, milyenek lehettek akkor a vérbeliek, a Kossuthok és Szemerék, s milyenek a Petőfiek, Pálfi Albertek és Madarászok.

Még feltűnőbb az iskolák átalakításában ez a nagy sietség, ha meggondoljuk, hogy abban az időben, mikor Eötvös volt kultuszminiszter s általában a negyvennyolcas kormány egész működési ideje alatt, maga az ország léte és fennmaradása forgott veszélyben s a fegyveres készülődés minden más szempontot háttérbe szorított. Ha az értelmiség nem is, de a köznép negyvennyolcban vallásos volt még. Sokkal vallásosabb, mint ma. A kormánynak tudnia kellett tehát, hogy az iskolákból a vallás kiküszöbölése nagy ellenhatást fog kiváltani a nép köréből s nagyban le fogja lohasztani a negyvennyolcas eszmékért való lelkesedést. Hogy mennyire tudta a kormány azt, hogy a tömegek még az Egyházzal tartanak, mutatja a kormány most tárgyalt intelme a püspöki karhoz. Másképp nem ijedt volna meg ugyanis annyira az említett kérelmi ívek körözésétől.

A kormánynak tehát már csak azért is várnia kellett volna vallásellenes újításaival a tanügy terén, hogy a hívő tömegeket el ne keserítse és a nemzet önfenntartási küzdelmében őket lanyhákká ne tegye. (Ezért várt vele a bolsevik kormány is.) De tanügyi újítások egyébként se háború, sőt maga a nemzet létéért való küzdelem idejébe, hanem békés állapotok közé valók. Az Egyház háttérbe szorítása, befolyásának kiküszöbölése azonban a 48-as programnak annyira a lényegéhez tartozott, hogy még ezek a szempontok se bírtak a kormány szemében olyan súllyal, hogy a kérdés felvetését elodázni tudták volna.

Ha a szabadságharc vezetőit nem a szenvedély, többek közt nem az Egyház elleni gyűlölet, hanem a józan megfontoltság vezette volna, akkor először a hatalmat kellett volna a maga

számára biztosítania, s csak azután kezdeni el a végleges államberendezést a maga elvei szerint. A mozgalom vezetői azonban – úgy látszik – annyira veszélyesnek tartották az Egyház „népbutító" befolyását (vagy annyira tudták, hogy uralmuk nem lesz hosszú), hogy ez elleni intézkedésükkel egy percig se tudtak várni. Ezért tanügyi újításaikkal azonnal előálltak.

Az alkotmányosságnak, illetve a népképviseletnek már első megjelenésekor, mikor tehát már nem a Habsburgoktól függött, hogy az állam támogatja-e az egyházakat a magyar nép megszentelésére irányuló munkájában, hanem e támogatásról magának a maga kormányzását önállóan kezébe vevő magyar nemzetnek kellett volna gondoskodnia, rögtön szomorúan kell látnunk, mennyire szükség volt nálunk erre a trón részéről jövő támogatásra, s mennyire nem pótolta ezt a tömegek támogatása. A tömeg vallásos volt, de csak elméletben kormányozta magát és döntött sorsáról maga. Valójában a népvezérek döntöttek erről s természetesen a nép akarata ellenére. Így aztán a 48-ban oly lelkesen üdvözölt szabadság az Egyház számára csak szolgaságot hozott.

Némi kis mézesmadzagként arra a sérelemre, hogy a katolikus Egyház – s egyedül csak az – nem kapott önkormányzatot s vele továbbra is az állam – a most már hivatalosan is nem katolikus állam – rendelkezett, kultuszminiszterré mindig katolikust tettek, de éppen emiatt az államtitkárának viszont már mindig protestánsnak kellett lennie. Láttuk azonban, milyen katolikus volt a katolikus miniszter. Olyan, hogy a maga katolikus vallását még akkor is, mikor a hercegprímásnak írt, úgy emlegette, mintha semmi köze se lett volna hozzá, hanem egyenesen védekezik ellene, mint ellenség ellen. Mint a vallás minisztere, nem arra törekedett – mint kellett volna –, hogy nemzetét minél alaposabban részesíthesse az Egyház áldásos munkájának hatásaiból, hanem hogy mint veszedelmes ellenséget, minél jobban távol tartsa tőle.

Azzal tehát, hogy a miniszter katolikus volt, az Egyház édeskeveset nyert. Ámde még az a miniszter is, aki csak így volt katolikus, csak néhány hónapig volt miniszter, mert még így is „reakciósnak" bizonyulván, jónak látta még idejében meglógni, mert ha marad, egy követ kellett volna fújnia Kossuthtal és a Lamberg-gyilkoló Madarász-bandával. Így aztán már 1848 októberétől kezdve helyette Szász Károly, az államtitkár vezette a vallásügyi minisztériumot, aki nemcsak protestáns volt, hanem egyenesen protestáns lelkész.

Természetesen protestánsnak se csak olyan protestáns volt, mint amilyen katolikus Eötvös volt. Eötvösnek, a katolikus miniszternek, minden törekvése annak kimutatásában állt, hogy ő mennyire nem katolikus, Szász Károlynak, a katolikus miniszter helyét betöltő kálvinista lelkésznek pedig, hogy a maga felekezetét mindenben támogassa, vagy legalábbis, hogy a katolikus befolyást mindenben háttérbe szorítsa. Ha ezt csak olyan katolikusok ellensúlyozták, mint Eötvös, Deák és Széchenyi (akik egyébként is már októbertől kezdve szintén mind visszavonultak), vagy Batthyány, aki, mivel még náluk is gyöngébb katolikus volt, decemberig hivatalában maradt, akkor gondolhatjuk, hogy Szász Károly törekvése ugyancsak nem ütközhetett semmi akadályba.

A jelszó tehát a tanügyi politikában az lett, hogy a nevelést ki kell venni az Egyház kezéből, mert ez az állam feladata (szakasztottan úgy, mint a nemzeti szocialista vagy a bolsevik államban). 48-ban ez a kálvinizmusnak alig ártott, hiszen a protestáns felekezetek úgyszólván egyedüli célja az Egyház háttérbe szorítása volt, s 48 és a kálvinizmus elvei egyébként is körülbelül azonosak voltak.

A tanügyi reformok előkészítésére már július 20-án, tehát még Eötvös, Széchenyi és Deák működése idején, az egyetem aulájában (tehát a katolikus Egyház tulajdonában levő épületben) 200 pedagógus részvételével tanügyi kongresszust tartottak. Ezen összejövetelen már a megnyitó beszéd megállapította, hogy az Egyház káros befolyással van az iskolára, és hogy a hierarchia eddig szellemi zsarnokságot gyakorolt.

Az egyik felszólaló mindjárt javasolta is a hitoktatás eltörlését, mégpedig ugyanazon érveléssel, mint a bolsevizmus: a lelkiismereti szabadság megóvása érdekében. Maga a kongresszus határozata egyelőre még nem ment el ennyire (hiszen ennyire még a bolsevizmus is

csak a hatalom átvétele után öt év múlva jutott el, sőt a hitoktatást azok számára, akiknek a szülei ragaszkodtak hozzá, még a bolsevizmus is végig megtartotta, sőt fizette), hanem egyelőre még a középúton maradt a régi helyzet és az új követelések között.

Kimondta, hogy hitvallásos jellegű ezután csak elemi iskola lehet (a bolsevisták is csak legfeljebb az általános iskola alsó osztályaiban tűrték meg az „önkéntes" hittant, a nagyobb gyerekek közt, akiknek legjobban lett volna szükségük rá, már semmiképpen se). Hittant csak elemi iskolában taníthat pap, középiskolában már nem. (Ezt mint szabályt, még a bolsevisták se mondták ki.) Aki nem könnyen hiszi el mindezt, igazságát a „Religio és nevelés" című, egykorú katolikus lap 1848-as évfolyamából megtudhatja.

Szász Károly a pedagógiai szakférfiakkal utána még külön tanácskozást is tartott a törvényjavaslat előkészítésére (mert a kongresszus határozata természetesen még nem volt törvény), de – szinte hihetetlen, hogy meg merte tenni – erre az újabb tanácskozásra már katolikust egyet se hívott meg (tehát még olyan katolikusokat se, amilyenek akkor voltak, illetve bizonyára azért nem, mert a katolikus pedagógusok akkor többnyire papok voltak). Az így elkészült törvényjavaslatban aztán benne volt, hogy az 1773-ban eltörölt szerzetesek ezután nem taníthatnak (a kommunisták egyenesen örültek, ha a szerzetesek az állam iskoláiban állást vállaltak).

Meg kell állapítanom, hogy ez a törvényjavaslat ellenkezik a vallásszabadsággal, sőt még „a vallás magánügy" kommunista elvvel se egyeztethető össze, mert hiszen az, hogy valaki vallásos-e, nem-e, belép-e valamely szervezetbe vagy nem, tisztán az ő magánügye, melyhez az államnak semmi köze, s mely az államot, mivel előtte ez teljesen mellékes dolog, egyáltalán nem is érdekli. Negyvennyolc tehát csak a protestánsoknak és zsidóknak hozott vallásszabadságot, a katolikusoktól azonban ugyanezt elvette. Vallásosabb katolikus (az, aki szerzetes lett) nevelői állásra alkalmatlan volt, sőt azt akarták, hogy onnan egyenesen törvényesen ki legyen zárva.

A törvényjavaslat 10. szakasza elsorolja azokat a tárgyakat, melyeket az elemi iskolákban tanítani kell. Ezek az írás-olvasás, a számolás, a természettan és természetleírás, a történelem, a földrajz, a polgári jogok és kötelességek, a torna és az ének. A hittant hiába keressük közöttük. Ezt nemcsak a legelső helyen nem említi (mint illenék), hanem még legutoljára se (mert 48-ban talán még ezzel is meg lettünk volna elégedve).

A 13. szakasz aztán világosan is megmondja, hogy a vallásoktatás az iskolán kívül és díjmentesen történjék. (A kommunizmus alatt végig az iskolában történt és az állam fizette.) Az iskolában tehát hittan nem lehet, de az iskolán kívül is csak akkor, ha a pap ingyen tanítja.

Látjuk belőle, milyen kétségbeejtően naivak és tudatlanok azok, akik a 48-as szabadságharcban csak a nemzeti függetlenségért való küzdelmet látják és ezért tabunak tekintik, melyet magyar embernek még bírálni is szentségtörés. Meg kell állapítanunk azt is, hogy valláspolitikája miatt 48-nak nemcsak pap, hanem még egy egyszerű hívő katolikus se lehetett híve, hacsak egészen együgyű nem volt az illető.

Amit a bolsevizmus uralma első öt évében még csak meg se kísérelt, negyvennyolc egyenesen azzal kezdte el működését. Abban ugyan 48 mérsékeltebb volt a bolsevizmusnál, hogy legalább az elemi fokozatban hitvallásos iskolát is megtűrt az állami mellett, bár ez is csak annak az egy felekezetnek volt megengedve, mely a faluban a legnagyobb számú volt, annyiban azonban még a kommunista rendszernél is vallásellenesebb volt, hogy az legalább nem követelte azt, hogy a papok ingyen tanítsák a hittant, sőt ő maga vállalkozott a papok díjazására effajta munkájáért, s ha mindenáron akadályozta is, de mégis megengedte a hitoktatást az iskola falai között is, amit 48 semmiképpen se akart eltűrni.

Ez a tanügyi javaslat 1848. augusztus 3-án került az országgyűlés elé. Izzott-forrott akkor már minden, a rácok és az oláhok ezrével gyilkolták véreinket, még a nemzet fennmaradása is kétséges volt s ezért a vallásos nevelés hívei abban bíztak, hogy a válságos helyzetre való tekintettel talán majd elhalasztják jobb időkre az egész kérdést s egyelőre marad minden a régiben.

A 48-as országgyűlés azonban a nemzet olyan képviselőiből állt, akiknek még ilyen időkben is volt kedvük az effajta kérdések tárgyalására s az Egyháznak a nevelés teréről való kiszorítását tartották olyan fontos kérdésnek, mint az erdélyi és a délvidéki magyarüldözést vagy a nemzet függetlenségi harcát. Ők a válságos helyzet ellenére is sürgősnek tartották a tanügyi újításokat.

Egy héten át tárgyalták a kérdést a Házban, amely alatt nem egy képviselő adott kifejezést az Egyház elleni ellenszenvének, sőt gyűlöletének. A törvényjavaslatot el is fogadták. Hogy törvény mégsem lett belőle, egyedül csak a főrendi háznak köszönhető. Negyvennyolcban annyira katolikus természetesen a főrendiház se volt, hogy a törvényjavaslatot egyenesen elutasította volna, de ott azért akkora gyűlölet mégse volt az Egyház és a papok ellen, hogy meg ne állapították volna, hogy a mai válságos idők nem alkalmasak ilyen újítások behozatalára, sőt nyugodt megtárgyalására se, s ezért egyelőre félretették az ügyet. Mire tárgyalhatták volna, negyvennyolc meg is bukott. Emiatt bizony minden jó katolikus magyarnak örömmel kellett látnia ezt a bukást.

Maga a „hazafias" 48-as kormány azonban nem így gondolkodott. Ő az Egyháznak a fiatal nemzedék neveléséből való kizárását ebben a válságos helyzetben is szükségesnek és sürgősnek tartotta. Ezért már augusztus 24-én hozzáfogtak a katolikus középiskolák megszüntetéséhez. Csak a katolikus középiskolákéhoz, mert protestánst egyet se szüntettek meg. Nem is lett volna célja ennek, hiszen azok nem akadályozták, hanem előmozdították „a haladást". (Nemcsak a protestáns, hanem még a katolikus 48-asok is így gondolkodtak. Hiszen láttuk, hogy a katolikus Festetics György – nagynak is tartjuk érte! – még a katolikus Somogynak és a katolikus Csurgónak is kálvinista gimnáziumot alapított, s még a keszthelyi katolikus Ferenc-rendi gimnáziumban is akart protestáns tanárokat alkalmazni.)

Egyelőre két fővárosi és nyolc vidéki szerzetesiskola megszüntetését, illetve vallástalanítását határozták el. Elrendelték ugyanis, hogy a tanárok kinevezésében – egyelőre csak a 10 szerzetes gimnáziumban – ne a vallás, hanem a rátermettség és a képzettség legyen irányadó. (Eddig is az volt az irányadó, de a vallás is. Most csak a képzettség, de a vallás már nem.) Egyelőre tehát legalább ebben a tíz volt szerzetesgimnáziumban bárki pályázhatott tanári állásra. (A protestáns gimnáziumokban természetesen most se pályázhatott katolikus; ott nemcsak a képzettség és a rátermettség, hanem a vallás is számított, sőt ha mi is a 48-as rosszmájúsággal beszélünk, ott csak a vallás számított, nem a képzettség vagy a rátermettség.)

Ezekben a szerzetesiskolákban pályázhatott tehát tanári állásra még zsidó is, s bizonyára meg is kapta, ha képzett volt és „rátermett". (Melyik zsidó nem rátermett?) A hittant viszont törölték a tanítható tárgyak közül. Világos, hogy a hittant csak ezekben a volt szerzetesgimnáziumokban törölték el, mert hiszen a protestáns középiskolákban semmi változás nem történt; ha tehát addig volt hittan (pedig világos, hogy volt), akkor volt utána is. Ez a tíz szerzetesgimnázium az újításra egyelőre kísérleti alany volt.

Szász Károly, aki egyébként – noha a katolikus miniszter ekkor még egyáltalán nem szökött külföldre – természetesen Eötvös, a katolikus miniszter jóváhagyásával az egész dolog értelmi szerzője és intézője volt, a Közlönyben hivatalosan tudomására hozta a szülőknek, hogy gyermekeiket az iskolán kívül ezután is részesíthetik hitoktatásban, mert a kormány természetesen nem vallásellenes, sőt még csak nem is katolikusellenes. (Ez a megokolás természetesen tőlem való, nem Szász Károlytól.) (Közlöny, 1848., 77. szám)

Láthatjuk tehát, milyen kegyes, igazságos és tárgyilagos volt ez a Szász Károly és ez a dicső negyvennyolc! Ha ugyanis ezt Szász Károly külön ki nem jelenti, mi még hajlandók lettünk volna azt hinni, hogy negyvennyolc kivívott nagy szabadsága közepette még ez is tilos volt a szülőknek. De hát negyvennyolcban – úgy látszik – még az is külön kegyes engedmény volt a kormány részéről, ha a templomban vallási oktatást tarthattak, vagy ha valamelyik szülő a lakásán oktatta vagy oktathatta a gyermekét vallásra. Ha a Közlönyben ez az engedély meg nem jelent volna, úgy látszik, még ezt se merték volna megtenni a felszabadított szülők.

Mikor Rimely bencés főapát figyelmeztette Eötvös minisztert (úgy látszik, azt hitte, hogy ő rendelkezik, nem pedig Szász Károly), hogy a kormány ezen intézkedésével a szerzetes hitoktató rendek feleslegessé válnak, hiszen lehetetlenné teszik számukra munkakörük kifejtését, Eötvösnek azt kellett volna válaszolnia, hogy dehogy, dehogy. A rendelkezés nem azt mondja, hogy szerzetesek egyáltalán nem taníthatnak volt gimnáziumaikban. Ha a képzettségük és rátermettségük megvan, azért ők is taníthatnak. Tisztán csak arról van szó tehát, hogy nem lesznek olyan gimnáziumok, melyekben kizárólag csak ők taníthatnak.

Eötvös azonban nem ezt válaszolta, hanem nyíltan elárulta, hogy a kormány és a 48-as rendszer célja bizony az, hogy szerzetesek egyáltalán ne tanítsanak.

Azt ajánlja a bencés főapát aggodalmaira, hogy a tanító rendek alakuljak át tudományos társulattá és foglalkozzanak ezután régi oklevelek felkutatásával, megfejtésével és a történettudomány művelésével. Én becsülöm a bencéseket – válaszolta –, de a többi szerzetre keresztet vetek. (Azokat tehát nem is becsüli. De azért a bencéseket se becsüli annyira, hogy az ifjúság nevelését rájuk bízza.) A ciszterciákat, premontreieket s a többit fenn nem tarthatjuk, válaszolta. (Ezek tehát még okleveleket se másolhatnak.)

Ha valaki, akkor Eötvös József okulhatott volna, mert hamarosan utána, hogy megállapította, hogy a szerzetesrendeknek pusztulniuk kell Magyarországról, neki magának is pusztulnia kellett innen, tehát magát se tudta itt „fenntartani". Mégis, mikor a viharok elmúltával, negyvennyolc bukása után hazajött és újra kultuszminiszter lett, vallási szempontból folytatta ott, ahol abbahagyta. Nem ugyan a szerzetesrendek gimnáziumainak vagy a középiskolákban a hittan eltörlésével, mert ennek a törekvésnek 48 eltűnésével együtt el kellett tűnnie, mert újra Habsburgok parancsoltak, hanem az Egyház iránti közönyben és hidegségben.

Eötvös külföldre távozása a kormánynak az Egyház iránti viszonylatában természetesen semmi változást nem okozott. Szász Károly utána a maga nevében folytatta azt, amit eddig Eötvös nevében csinált. Még a katolikus internátusok megszüntetésére (természetesen megint csak a katolikusokéra) is adott ki rendelkezést. Ha a 48-as magyar kormány még idejében meg nem bukott volna, csupán iskolai rendelkezéseivel is annyit rombolt volna vallásilag, hogy a magyar nép lelki hóhérává és istentelenné tevőjévé vált volna, tehát száz évvel hamarább megcsinálta volna ugyanazt, amit a bolsevizmus megcsinált. Szerencsére nem volt módja rá, de ezt is csak egyedül a Habsburgoknak köszönheti a magyarság.

Mikor a képviselőház 1848. december 11-én Mészáros hadügyminiszter indítványára a Ludoviceumot „Magyar hadi főtanodává" alakítja át, a természetesen kálvinista Madarász József (Madarász Lászlónak, az „utcai zsidófiú kravallok" rendezőjének testvére) egyúttal azt is indítványozta, hogy az új „főtanodában" vallástannal és egyházi szolgálattal a hadi növendékek „ne terheltessenek" (mert a Habsburgok alatt természetesen „terheltettek"), azaz, hogy az önálló magyar hadsereg jövendő tisztjei valamiképpen vallásosak ne legyenek.

Természetesen a ház – a 48-as „hazafias" szellemnek megfelelően – el is fogadta az indítványt. Hogy ennek az intézkedésnek az enyhítésére az országgyűlés egyúttal úgy is intézkedett, hogy a hittan helyett erkölcstanítás legyen az új hadi főtanodán, az csak megtetézte egyházellenességét, nem pedig enyhítette. Ugyanakkor ugyanis, mikor ezt az erkölcstanítást elrendelte, azt is kikötötte, hogy aki ezt az erkölcstant a hadi főtanodában tanítani fogja, pap nem lehet, viszont semmiképpen se kell katolikusnak se lennie az illetőnek. Lehetett tehát akár zsidó is.

Az 1956-os szabadságharc tanulságaként a kommunisták is hoztak be erkölcstani órát az eltörölt hittan helyett, de azért nem volt épeszű ember, aki ebből az Egyháznak tett engedményre következtetett volna. Egyházellenes szakkönyvek és az egyházellenes tanár mellett, hittan helyett erkölcstan tanítása rosszabb, mintha nincs erkölcstan.

Szerencsére a főrendiház a 48-as képviselőháznak ezt a határozatát se fogadta el, dehát a főrendiház nem is a negyvennyolcat képviselte. Madarász például indítványt is tett eltörlésére. (Szeremlei, I., 309. o.)

Mikor 49-ben már a Habsburgokat is detronizálták [megfosztották a tróntól], Kossuthot pedig az ország kormányzójává választották, az új kormányzó 1849. május 2-án értesítette az országgyűlést azokról a megállapodásokról, melyek közte és a minisztérium közti viszonyról létrejöttek. E megállapodások közt azt is megtaláljuk, hogy az ország (lutheránus) kormányzójának (annak, aki a katolikus papságnak csak egy sérelméről tudott, arról, hogy tilos neki a feleség, s aki megígérte, hogy rajta lesz, hogy sérelmét megszüntesse) hatáskörébe tartozik a katolikus főpapok kinevezése is.

(Természetesen csak a katolikus főpapoké, mert hiszen a protestánsok, sőt a görögkeletiek is maguk választották püspökeiket.)

A katolikus Egyházat tehát negyvennyolc ugyancsak „felszabadította". Hiszen azt a jogot, melyet 49-ben az ország a lutheránus Kossuthnak megadott, az Egyház még a „vakbuzgóan" katolikus Habsburgoknak, mint apostoli királyoknak se adta meg soha, hanem csak kelletlenül tűrte. Ezt a főkegyúri jogot azonban még kelletlenül se tűrhette most, mikor már nem olyan királyok gyakorolták, akik a magyar alkotmány szerint csak katolikusok lehettek, hanem a lutheránus és a katolikus papok közül csak a feleséget kívánók iránt rokonszenvvel viselkedő Kossuth akarta gyakorolni, és akinek ráadásul se a miniszterelnöke (Szemere), se a fővezére (Görgey) nem volt katolikus, a kultuszminisztere pedig egy olyan katolikus „püspök" volt, akinek később népes családja lett polgárilag törvényes házasságból (Horváth Mihály).

Ide jutott a Habsburgoktól megszabadított, független és sorsát önállóan intéző Magyarország, mely pedig 48-ban már rég katolikus volt, mert az annyira gyűlölt Habsburgok újra azzá tették! Mi lett volna a magyar Egyházból és a magyar katolikusokból, ha „hazafias" vágyaink megvalósultak volna, a 48-as eszmék nem buktak volna el, a 48-ban hozott s oly lelkesen üdvözölt szabadság megmaradt volna. Ha Kossuth apánk adott volna főpapokat a magyar népnek s természetesen nem a Rómára sandító jezsuitákból, hanem a „hazafias" Horváth Mihályok és hősszerelmes Mednyánszky Cézárokból válogatta volna össze őket!

1849 májusában az a vakhír terjedt el, hogy a konzervatív mágnások összejöttek Pozsonyban és magyar királlyá koronázták ott Ferenc Józsefet. Mivel Szent István koronája a 48-as kormány s Kossuth kezében volt, az akkori Esti Lapok (június 14-i szám) – pedig még a mérsékeltebb 48-as lapok közé tartozott, mert Madarászék ellenfele volt – úgy űzött gúnyt az egészből, de egyúttal magából a katolikus vallásból is, hogy „a sastyini boldogságos Szűz Mária koronája fog kölcsönkéretni (Sasvár – tótul Sastyin – híres búcsújáróhely a Felvidéken a Morva határ közelében)..., melyet Hám János fog a nagyreményű császár fejére illeszteni." (Szeremlei, II., 154. o.)

De még ezen is jóval túltett még 1848-ban (azon az országgyűlésen, melyen V. Ferdinánd lemondását és Ferenc József trónra léptét tárgyalták) Halász Bódi képviselő, aki többek közt ezt mondotta:

„Már Szent István is jól tudta azt a jezsuita fogást, hogy minél több nemzetiségi érdek van egy országban, annál könnyebb ott abszolúte uralkodni. Azért tanította Imre fiát, hogy tisztelje a papokat (mennyire nem tetszik ez a jó 48-asnak!), hozzon be idegeneket, mert „unius linguae regnum inbecillum ac debile est" (mert egynyelvű ország gyarló és gyönge).

Madarász (nem a „kravall"-rendező László, hanem a „szolidabb" József), mikor ezt naplójában (174. o.) megemlíti, ezt a megjegyzést fűzi hozzá:

„Halász Bódi barátunk (és természetesen hittestvérünk) beszédéből azon rész, amit Szent István királyról ez alkalommal mondott, világos tanúsága, hogy a magyar nemzet tagjai közt mindenkor voltak, akik Szent István királynak a magyar nemzet irányábani nézeteit nemcsak helyeselték, de kárhoztatták is." Látjuk, hogy a jó negyvennyolcas Madarász Józsi is „kárhoztatja".

Természetes – feleljük neki és nekik –, hogy mindig voltak (és sajnos, lesznek is) olyan magyarok, mint Halász Bódi és Madarász Józsi. Különösen sokan voltak az ilyen magyarok például Rákosi Mátyás Magyarországában. De hogy milyen emberek közül kerültek ki ezek

a magyarok, azt Rákosi Mátyásékon kívül láthatjuk az unitárius, tehát a katolikus szempontból való elfogultsággal bajosan gyanúsítható Pálffy azon megállapításából, hogy a 48-asok közül csak hárman voltak annyira jellemtelenek, akik a Haynau-féle megtorlás alatt még akkor is saját véreik kárára vallottak, mikor erre a maguk bőre megmentése miatt semmi szükség se volt és három közül az egyiknek a neve Madarász József volt, a másiké Halász Boldizsár. (Ő nem hívja „Bódi"-nak, mert ő nem volt vele olyan bizalmas puszipajtás, mint Madarász, noha egyébként ő is protestáns hittestvér volt.)

Ami pedig a Szent István elleni „hazafias" kifogást illeti, világos, hogy Szent István nem a mai értelemben vett fele részben nemzetiségekből álló országra gondolt, mikor az egynyelvű országot nem tartotta kívánatosnak. Aki Szent Istvánt emiatt kifogásolja, a mai kort vetíti ezer évvel előbbre, tehát a történelmi érték teljes hiányáról tesz tanúságot.

A Halász Bódik, Madarász Józsik és más kálvinista „hazafias" titánok legyenek legalább annyira szerények, hogy ne gondolják magukat se okosabbaknak, se jobb magyaroknak, mint amilyen országunk szent megalapítója volt. Szent István az ezer évvel ezelőtti, csak rabló kalandokból élő, még a földművelést is csak rabszolgáknak való munkának tartó, városokkal, iparral egyáltalán nem rendelkező, várakat építeni nem tudó, tehát az akkori európai polgárosultság színvonalától messze elmaradt s Európába már csak pogánysága miatt se illő Magyarországot tartotta életképtelennek akkor, ha elzárkózik „az idegenektől", azaz a nyugattól, a kereszténységtől, az európai polgárosultságtól (mert Szent István idegenei ezt jelentették).

Szent István és közvetlen utódai nem azokat az oláhokat, dél- és északi szlávokat csalogatták ide, akik ma Magyarországot többnyelvű országgá teszik és trianoni katasztrófáját okozták, hanem azokat a nálunk akkor sokkal kulturáltabb németeket, akik a magyarokat kereszténnyé tették, állandó lakhelyhez szoktatták, várakat építeni, földet művelni, ipart űzni megtanították, és akik annyira és oly hamar megmagyarosodtak, hogy legősibb, legtörzsökösebb és legmagyarabb családjaink: a Báthoryak, a Váradyak, Bánffyak, Lorántffyak, Rákócziak, Kohányak származtak tőlük (a Guth-Keled, Hahold, Ráthold stb. nemzetség). Azok között az idegenek között, akiket Szent István édesgetett ebbe az országba, bajosan van akár csak egy is, aki ma már régen ne volna magyar. Annak a német Vencelin lovagnak, aki Koppányt legyőzte, már a dédunokájának Bátor Lajos volt a neve.

Amennyiben negyvennyolc nem üldözte a katolikus vallást, propagandára használta föl maga mellett. Teljesen úgy, mint a bolsevizmus. Egyik 1849. március 24-i levelében például ezt írja a lutheránus Kossuth Debrecenből a lutheránus Görgeynek: „Egy püspököt is viszek magammal (a harctérre), aki a főpapság nimbuszával fogja a fegyvereket megáldani." (Steier: A trónfosztás, 157. o.) Ez a „püspök" természetesen csak Horváth Mihály lehetett volna, sőt lehet, hogy csak Mednyánszky Cézár. Világos ugyanis, hogy fegyvereket, kivált forradalmi fegyvereket csak a Kossuthok és a Görgeyek szoktak megáldatni, s természetesen olyan címzetes püspökökkel, akiket ők tettek azokká, de akik természetesen rendkívül „hazafiasak" voltak (csak katolikusok nem).

A mozgalom vége felé pedig, mikor már fűhöz-fához kellett kapkodniuk, látni fogjuk, hogy valóságos bűvészmutatványokat rendeltek el böjttel és szentségkitétellel végzendő litániákkal, hogy a népet fanatizálni tudják az orosz elleni elkeseredett ellenállásra, s hogy elhitessék vele, hogy az orosz elleni harc valóban keresztes hadjárat, tehát ezt a hadjáratot nemcsak hazafias érzésük, hanem katolikus vallásuk is követeli tőlük. Pedig hát keresztes háborúra való lelkesítésre mindenki alkalmas volt, csak a Horváth Mihály-féle püspökök és a Mednyánszky Cézár-féle „főpapok" nem.

Az se véletlen, s az is rendkívül tanulságos katolikus szempontból, hogy a Habsburgháznak a magyar koronától való megfosztása, tehát az új, független és szabad Magyarország állítólagos megalakulása éppen Debrecenben, de még ott is a kálvinista „nagytemplomban" történt, és hogy utána ugyanott – mert a protestáns lelkészek ilyenkor az ilyesmit már csak az

országos jelentőségű közszereplés lehetősége miatt se szokták elengedni – kálvinista hálaadó istentiszteletet is tartottak, természetesen a katolikus magyar nemzet számára és nevében is.

Ezen az ünnepélyes kálvini istentiszteleten egy püspök is részt vett (nem kettő, mert Horváth Mihályt természetesen nem tarthatjuk püspöknek) Báró Béhmer, a nagyváradi, mert ott székelt a közelben, s mert természetesen macskazenét (sőt talán meglincselést is) kapott volna, ha meg nem jelenik ezen a nagy debreceni hazafias teljesítményen. Minden addigi hazafias érdemét teljesen lerontotta volna ugyanis, ha olyan középkori sötét lett volna (a XIX. század kellős közepén), hogy az istentiszteleten csak azért nem vett volna részt, mert nem az ő „felekezete", hanem a református „anyaszentegyház" tartotta.

Mészáros Lázár, a katolikus hadügyminiszter, emlékirataiban ilyen gúnyos hangon emlékezik meg az épületes debreceni eseményről: „Ez áhítatos urak (a két püspök, mert Mészárosnak természetesen Horváth Mihály is éppúgy püspök volt, mint Béhmer, a tényleges püspök) jelenlétében a protestáns püspök valóban buzgó, honfias és vallásos ihletű, szép imát mondott, melyet az egész országgyűlés buzgó figyelemmel kísért." (Látjuk, milyen megbotránkoztató lett volna, ha a nagyváradi püspök éppen az ima, e gyönyörű ima elől vonult volna ki? Láthatjuk azonban azt is, hogy Mészáros e gyönyörű ima ellenére is milyen gúnyos kárörömmel emeli ki, hogy nemcsak ő, a világi katolikus, hanem a „két áhítatos püspök úr" is részt vett a trónfosztásban és az azt kísérő gyönyörű kálvinista ima meghallgatásában. Azt hiszi, hogy ennek megállapításával egyúttal a maga bűnét is elintézte.

Az is jellemző, hogy az a Mészáros, aki annyira megbotránkozik azon, hogy a trónfosztáson még püspök is részt vett, egy cseppet se botránkozik meg azon, hogy a reformátusok viszont egyenesen a templomukat engedték át erre a célra. Hát vajon a kálvinista magyarok nem voltak éppúgy alattvalói ennek a trónjáról letaszított magyar királynak, s vajon ők nem esküdtek neki éppúgy hűséget, mint a katolikus püspökök, s vajon nem ők botránkoznak-e legjobban azon, hogy a konstanci zsinat (zugzsinat volt az, nem zsinat) kimondta, hogy az eretnekeknek adott szó nem kötelez? (Az igazság az, hogy ezt még ez a zugzsinat se mondta ki.) Miért nem tartotta tehát Mészáros nemcsak a nagyváradi püspök, hanem önmaga részére is bűnnek, hogy egy ilyen, az esküszegést imával ünneplő templomban és egy ilyen felekezetnek az istentiszteletén részt vett?

Egyébként Mészárosnak, mint hadügyminiszternek, régi terve volt, hogy a 48-as hadi érdemek jutalmazására érdemkeresztet alapít. Ez végre meg is valósult, de – jegyzi meg katolikus létére a legnagyobb természetességgel – „kereszt helyébe érdemkoszorú helyeztetett". (Mészáros Emlékiratai, II., 195. o.) Keresztet Debrecenben készíteni nem lehetett? Már miért ne lehetett volna? Hiszen nem Debrecennek, hanem a katolikus többségű országnak „készítették" azt az érdemkeresztet!

A kereszt iránti ellenszenv tehát 48-ban olyan nagy volt, hogy még érdemkereszt alakjában se kellett, s egyetlenegy katolikus se akadt, még pap se, aki ezt a kereszt elleni tiltakozást kifogásolta volna. Így aztán a kereszt helyett lett csillag (ez volt a főfokozat), aztán nagyobb koszorú és végül kisebb koszorú. Negyvennyolc tehát negyvenkilencre már oda juttatta a Szent István-i és a Habsburgok alatti Regnum Marianumot, hogy kereszt már kitüntetésképpen se kellett már a haza hű fiainak, hanem helyette csillagot (nem a szovjet csillag előfutáraként?) nagy- és kiskoszorút kívántak maguknak. Így aztán nem csoda, hogy később a „népi demokrácia" oly nagy méltánylója és ünneplője volt negyvennyolcnak, s még inkább negyvenkilencnek, s hogy 1948-ra már ott tartottunk, hogy hatágú lett a csillagunk s még a címerünkbe is az került a kettős kereszt helyett.

Mészáros volt még a legkatolikusabb a negyvennyolcasok között. Hogy neki volt vallási műveltsége is, mutatja, hogy ő legalább észrevette, hogy egy trónfosztó gyülekezetben furcsán fest az a püspök, aki, mikor kinevezték, felesküdött arra a királyra, akit most koronájától megfosztott. De vajon Mészáros, aki ugyanezen királynak ezredese volt, nem esküdött-e fel rá még jobban s nem esküdött-e fel rá Kossuth is, legalábbis akkor, mikor 48-ban miniszter

lett? Mészáros észrevette, hogy egy püspök még egy felesküdött ezredesnél és miniszternél is furcsábban fest egy trónfosztó gyülekezetben. (Mert az esküszegést a becsület törvényei nem tiltják-e éppúgy a világi katolikusok, tehát Mészáros hadügyminiszter, sőt a lutheránus Kossuth számára is?) De azért láttuk, hogy e vallási műveltsége ellenére (Mészárosnak pap nagybátyja volt) azért Mészáros is szó nélkül tűrte. Sőt a világ legtermészetesebb dolgának tartotta azt is, hogy negyvenkilencben a magyar nemzet nem adhat jutalmul keresztet, hanem csak csillagot és kis- és nagykoszorút.

Így aztán már az se csoda, hogy mikor utána Buda visszafoglalásával a kormány újra visszatette székhelyét az ország fővárosába, Budára, a debreceni példa után már annyira természetesnek tartotta mindenki a templomok profanizálását, hogy senki se akadt fenn vagy botránkozott meg azon a terven, hogy itt is majd templomban, de persze itt már katolikus templomban tartsák majd az országgyűlést és hogy az egyetemi templomot szánták erre a „megtisztelő" szerepre.

Miért botránkozhattak volna rajta, hiszen nekik a hazájuk volt az istenük, s valóban a templomra tartották megtisztelőnek, hogy ezt a szentséges szent célt, eszmét szolgálhatja. Meg is kezdték már az egyetemi templomban az e célra szükséges átalakító munkálatokat. Hogy azt ne higgye valaki, hogy megijedtek, e munkálatokat még akkor is folytatták, mikor már Haynau serege veszedelmesen közeledett s már nagyon jól tudták, hogy ők Pesten már többet országgyűlést se templomban, se egyebütt nem tarthatnak.

A bolsevizmus tehát még abban se hozott semmi újat, hogy a templomokat világi célokra is felhasználta, sőt arról nem is tudok, hogy ezt a bolsevizmus egyáltalán megtette volna. A bolsevizmus csak megszüntetett templomokat (például a Szent Gellért-hegyi sziklakápolnát), sőt le is rombolt (például a Regnum Marianum plébániatemplomot, melynek helyére a Sztálin-szobrot állította), de ezt csak egészen kivételesen tette. Azonban 48 és a bolsevizmus között e tekintetben a fő különbség az, hogy a bolsevizmus uralma idején legalább botránkoztak ezen az emberek, a hitvány 48-as közvélemény azonban a templom-profanizálások felett szó nélkül napirendre tért, sőt a templom megtisztelésének tartotta őket.

Negyvennyolc annyira katolikusellenes volt, hogy még a Szilágyi-történelem is (X., 484. o.) – pedig ez ugyancsak nagy szó – nyíltan kimondja, hogy „az 1848. XX. t.c. messzebbre ható elvi kijelentéseket tartalmazott az egyházpolitikai programnál is (állami anyakönyvek, polgári házasság). Világosan következett a törvénycikkből a közoktatás államosítása, sőt az egyházi javak államosítása".

Aztán (486. o.): „Deák politikája az 1848-as alkotmány visszaállítását tűzte ki céljául, azon alkotmányét, melynek radikális valláspolitikai rendszere sokkal messzebb ment a legutóbbi idők egyházpolitikájánál."

Tehát még csak vitatkozni se lehet arról, hogy negyvennyolc egyházellenes volt-e vagy nem, s hogy csak egy valamire való katolikus nemcsak barátja nem lehetett, hanem vallási meggyőződése és az Egyházhoz való ragaszkodása egyenesen azt követelte tőle, hogy minden erejével ellene küzdjön. Hogy ezt az ellenszegülést negyvennyolc a haza nevében annyira meg tudta akadályozni, mutatja, mennyire jellegzetesen forradalmi mozgalom volt, milyen terrorral és mennyire irányított sajtóval dolgozott s e tekintetben mennyire rokon volt a bolsevizmussal. Hogy negyvennyolcnak ez az egyházellenes jellege ma már rég kiveszett a magyar köztudatból, annak oka a nagy terroron kívül a kor hitközönyös, sőt egyházellenes szelleme, papságának hit szempontjából való rendkívüli silánysága, a nemzeti eszme akkori, minden más eszmét lehengerlő volta, főként pedig az, hogy a propaganda (amely akkor is – láthatjuk – épp úgy megvolt már, mint jelenleg) a kérdésnek csak a nemzeti oldalát hagyta kidomborítani, ezt helyezte előtérbe, de a vallási oldaláról nem engedett beszélni. Így aztán az átlagember nem vette benne észre az egyházellenességet, sőt nem vette ezt észre még az átlagpap se.

Annál könnyebben lehetséges volt ez, mert hiszen negyvennyolc nem vallásellenes volt, hanem csak egyházellenes. Nem Isten, sőt még csak nem is a kereszténység ellen beszélt, hanem csak Róma ellen, a püspökök túlkapásai, a középkori szellem, a fanatizmus ellen; hogy Rómának csakugyan vannak magyar nemzeti szempontból veszedelmes túlkapásai; a papság csakugyan hatalomra tör. Aki tehát ennek útjába áll, az még az Egyháznak is jó szolgálatokat tesz. Az pedig, amit ők bigottságnak, középkori sötétségnek, vakbuzgóságnak, klerikalizmusnak, babonaságnak, jezsuitizmusnak neveztek, nem azonos a katolicizmussal. Kossuth a nyilvánosság előtt igen sokszor hívő emberre valló vallásos kijelentéseket is tett, sőt láttuk, hogy végül egyenesen böjtölt, szentséges litániákat rendelt el és keresztes hadjáratot hirdetett.

Ma azonban, mikor már tudjuk, hogy Hitler is „Gott mit uns!"-szal küldte a harcba a katonáit és Franciaország legázolásáért is „az isteni gondviselésnek" adott hálát, már túl vagyunk azon, hogy ilyesmik megtéveszthessenek bennünket. Ma már minden katolikus tudja, hogy Istent csak egyféleképpen lehet és kell imádni; úgy, ahogyan Ő ezt kinyilatkoztatta s ahogyan az az Egyház, melyet e célra alapított, nekünk előírja. Ma már, mikor még az is „klerikálisnak" minősült, aki egy pappal megállt beszélni az utcán, sőt az is, akit a templomban megláttak, vagy aki a gyerekét hittanra merte beíratni, senkit se téveszthet meg a „klerikális" szó, mert mindenki tudja, hogy nemcsak nem jelent többet, mint a „katolikus" szó, hanem még kevesebbet is jelenthet. Ha ugyanis valakinek pap ismerőse van, még nem jelenti azt, hogy jó katolikus is, s aki a gyermekét hittanra taníttatja, ő maga még nem szükségképpen jó katolikus. Teheti ezt egyszerűen a bolsevik zsarnokság elleni dacból is.

A protestáns felekezetiség negyvennyolcban

Ennek megnyilvánulásait már eddig is sok mindenből láttuk. A már közölt adatok mellé, íme, még néhány további:

Földi János naplójában (Világostól Josephstadtig), melyet negyvennyolcas szerepléséért kapott várfogságában írt, ezt olvasom:

„A magyarok leginkább a vallás szerint alakulnak csoportokba (a börtönben). A görög hitűek (tehát még rácok és oláhok is „szenvedtek" a magyar „szabadságért"?!), a lutheránusok (pedig ezek közt is alig van magyar), a kálvinisták és némelyik katolikus papok (itt tehát már csak a papok, de még ezek se mind, mint az előbbiek, sőt még nem is a többség, hanem csak némelyik) felkeresik egymást, ahol csak módját ejthetik és vigasszal erősítik is egymást."

„A szeparatizmus leginkább a protestáns atyafiaknál szembetűnő. Néha egészen a botránkozásig. Mert megbotránkozik e magaviseleten az, aki embertársában embert akar látni: csak embert. Mondhatom, mindenkor megbotránkoztam, midőn láttam, hogy az ember becsét a felekezet szerint mérlegelik olyan emberek, akik azt hitték, hogy a felvilágosodás fáklyáját hordozzák a botorkáló tömegek előtt. Naponta tapasztalom, hogy még a könyörület morzsáinak nyújtásában sem a szükség, hanem a szűkölködő vallása dönt. Engem sért, midőn látom az elkülönült falanxokat [zárt egység]. Mintha most is a XVI. és XVII. században élnénk. Engem sért, midőn hallom: „Ez a mi hitünk sorsosa, tehát segítsünk." Gyakran mondom ilyenkor nekik: „Inkább protestánsok vagytok, mint magyarok!"

„A katolikusok és a protestánsok között a valláskülönbség miatt nem történik összeütközés, de csak azért nem, mert a katolikusok között nincsen semmi, de semmi összetartás. Egyik a másikkal nem gondol úgy, mint a protestánsok." (208-209. o.)

Ki nem tapasztalta ugyanezt napjainkban is? Josephstadtban a „hazafiak" börtönében katolikus részről csak „némely pap" tartott össze. Úgy látszik, negyvennyolcban csak a papok tartották magukat katolikusnak, de azok közül is csak némelyik. Barsi, a bicskei plébános például már nem. Az ő feljegyzései csak úgy csöpögnek a protestáns szimpátiától. Mint említettük s mint majd szó lesz róla, később nyíltan hitehagyott is lett.

Negyvennyolcban a hitközönyösség volt divat, de egyedül csak akkor, mikor a katolikus Egyház mellett kellett volna kiállni, mikor azt kellett volna szeretni. A katolikusok csakugyan komolyan vették és szóról szóra megtartották a negyvennyolcas elveket. Ők szégyellték mutatni, hogy katolikusok, őket valóban nem érdekelte az, ki, milyen vallású, mert valóban mindegy volt nekik. Ellenben látjuk, hogy elvek ide, elvek oda, a protestáns negyvennyolcas és állítólag nagy magyar még az idegenben is és még a börtönben is elsősorban mindig azt nézte, ki hittestvér, nem pedig azt, ki magyar.

Hogyan is nézhetne mást, mikor láttuk már, hogy titokban tulajdonképpen a magyaron is mindig hittestvért ért. Koháry Istvánt, Szelepchényit, Lippayt, Dóczyt, sőt még Pázmányt se számította soha a magyarok közé. (Pázmány legfeljebb gyerekkorában volt még az, mikor még kálvinista volt.) Ellenben az eperjesi „vértörvényszék" szász és tót áldozatai vagy a többnyire német és tót gályarabok mindig a magyarság vértanúi voltak a szemében. A magyar nem érdekli vagy alig érdekli, ha katolikus, ellenben a protestáns akkor is igen közel áll szívéhez, ha nem magyar.

Ez a jelenség egyáltalán nem csak a josephstadti rabok közt nyilvánult meg, hanem általános a negyvennyolcasok között.

Például Egressy, a színész, mint színész is és mint Petőfi barátja is és mint 48-as és mint kora gyermeke is természetesen olyan messze áll a komoly keresztény hittől, mint Makó Jeruzsálemtől. De azért naplójából mégis egészen jól látható, hogy ott kint, Törökországban is, mennyire figyelmes hallgatója volt ott a kálvinista prédikációknak s milyen fontos események voltak ezek életében. Aztán milyen mélységes tisztelettel ír arról az anglikán „püspök-

ről", akivel a hajón utána együtt utazott. Mennyire siet ott megismerkedni vele s természetesen a leányát is általa akarja elhelyeztetni. Magától értetődő, hogy protestáns helyen.

A püspöktől ajánlott hely természetesen nem volt jó, de Egressy felekezeti rokonszenve azért továbbra is csorbítatlan, mert az effajta csalódások csak akkor bírnak elvi és maradandó jelentőséggel s csak akkor vonhatók le belőlük az Egyházra jelentőséggel bíró kellemetlen következtetések, ha katolikus részről jönnek vagy katolikus ember tapasztalja őket saját Egyháza részéről (mellyel egyébként máskor semmit se törődik).

A legérdekesebb azonban az, hogy Rakodczay, Egressy Gábor természetesen szintén kálvinista életrajzírója külön kiemeli, hogy Egressy mennyire nem volt felekezeti ember. Szerinte nem is igen tekinthető kálvinistának. (Most tehát csak azt szeretném tudni, hogy viselkedett volna Egressy akkor, ha nagy kálvinista lett volna.)

A még Egressynél is radikálisabb elveket valló Madarász József naplójából is jól látható ez a titkos és tudatalatti, már az anyagi kromoszómákkal együtt járó protestánsság. Szabadelvű volta ellenére ő is még kint Amerikában is eljár (nemcsak ő, hanem a még nála is radikálisabb és a pesti utcai „kravallokat" rendező bátyja is) a protestáns istentiszteletekre.

Láthatjuk, hogy Szemere katolikusgyűlölő felekezetisége se tudott végigülni egy misét, s csak a papok komédiázását látta benne, de viszont Skóciába azért utazott szívesen, mert kálvinista ország.

Kossuth „apánkban" ugyanezt tapasztaljuk. Nyilvános szónoklataiban és írásaiban ő is adta a tárgyilagosat és felvilágosultat, mint aki egyedül csak a nemzet ügyével törődik, nem pedig felekezetekkel, állítólag a maga felekezeti hovatartozósága is teljesen mellékes előtte s így elvárja – a haza és a haladás nevében –, hogy a katolikus ország se nézze azt, hogy ő véletlenül nem született katolikusnak (Horthy is azt hangsúlyozta, hogy neki az, hogy valaki katolikus-e vagy kálvinista, egy cseppet se fontosabb, mint hogy valaki szőke-e vagy barna). Tetteiben pedig annyira protestáns felekezeti ember volt, vagy legalábbis a katolicizmus iránt olyan legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltetett, hogy katolikus felesége, annak ellenére, hogy abban az Olaszországban halt meg, ahol protestánst még lámpával se lehet találni, mégis protestáns temetőben nyugszik. (Lehet, sőt valószínű, hogy nem azért, mert Kossuth kívánta ezt így. Kossuth ezt már csak politikai okokból se tette volna. Hiszen ő lemondása ellenére is végig Magyarország kormányzójának tekintette magát s bízott is benne, hogy újra az lesz tényleg is. Mivel pedig Magyarország katolikus ország, a katolikusok érzékenységét ilyen kihívóan nem lehetett megsérteni. Valószínű tehát, hogy Kossuthné csak egyházi büntetésből nem kerülhetett katolikus temetőbe és nem részesülhetett katolikus temetésben.)

Ha azonban Kossuth annyira tárgyilagos volt vallási tekintetben, mint a 48-as elveknek megfelelően hirdette, és ha mindenki vallásos meggyőződését egyformán tiszteletben tartotta, hogy lehet, hogy élete társa, akivel egész életén át a legteljesebb eszmeközösségben élt és aki egyébként férjét köztudomásúan valóságos papucskormány alatt tartotta, annyira eltávolodott katolikus hitétől, hogy érzelmes nő létére még a halálos ágyán se elevenedtek fel lelkében a gyermekkori emlékek s még akkor se kívánt Istenével és vallásával kibékülni és meggyónni? Ha ugyanis legalább a halálos ágyán ezt kívánta volna, ha férje a kívánságát teljesítette volna s a plébániára e célból üzent volna, feltétlenül megjelent volna ott a pap és semmi akadálya se lett volna az egyházi temetésnek. Megtörténhetett volna ez még akkor is, ha arra, mire a pap odaér, a beteg már meghalt volna. Ha ugyanis a pap elhívását maga a beteg kérte volna, már ez is elég ahhoz, hogy az egyházi temetést megkaphassa.

A katolikus Meszlényi Terézia azonban, aki éppen egy aulikus érzelmeiről, tehát öntudatos katolicizmusáról ismert dunántúli köznemesi családból származott, mely hamarosan utána még püspököt is adott a magyar Egyháznak, állítólag vallási tekintetben szigorúan tárgyilagos férje oldalán oda jutott, hogy nemcsak mint magyarnak kellett idegen földben nyugovóra térnie, hanem mint katolikusnak is egy idegen felekezet temetőjében, noha a katolicizmus középpontjában annyira katolikus környezetben halt meg, hogy nem is volt ott pro-

testáns temető (noha Turin Olaszország egyik legnagyobb városa), hanem Genuába kellett szállíttatni, de még ott is az idegen angolok temetőjébe.

De nemcsak ez bizonyítja Kossuth katolikusutálatát, hanem például az is, hogy turini orvosa, Basso, aki benső, bizalmas embere lett, katolikus volt ugyan (mert hiszen Olaszországban nincs más, mint katolikus, kivált akkoriban még, mikor Kossuth ott élt), de csak olyan katolikus, hogy mikor nagy olasz hazafiságában meg akarta hódítani hazája számára Tripolist, „Basso barátunk a maga részéről nem köt ki egyebet, csak azt, hogy Afrikában ne legyen se pap, se barát, se apáca", mint a mi kálvinista Eötvös Károlyunk, a tiszaeszlári zsidók hős védőügyvédje, igaz szívbéli örömmel állapítja meg róla.

„Tudni kell – teszi még hozzá –, hogy Basso barátunk sehogy sem szerette a papokat." (Eötvös Károly: Gróf Károlyi Gábor följegyzései, II., 245. o.) Igaz, hogy Eötvös Károly éppen nem az az író, akinek minden állítását készpénznek lehetne venni, ezt azonban mégis el kell neki hinnünk, mert hiszen mint lelkes kálvinista hazafi, sűrűn látogatta a „száműzött" Kossuthot és ez a Bassót is személyesen ismerte. Ha Basso jó katolikus, vagy akár vallásilag csak közönyös is lett volna, Eötvös ilyen túlzó kijelentéseket nem adhatott volna a szájába.

Persze lehet az véletlen is, hogy Kossuth szolgálatába éppen egy ilyen olasz orvos került, mégis azt kell mondanunk, nem véletlenül, hanem éppen antiklerikális elvei miatt lett Basso Kossuth orvosa és orvosából bizalmasa. Nem lehet véletlen, hogy Kossuth felesége se „szerette a papokat sehogy se" (mert hiszen emiatt került a genuai protestáns angol temetőbe); meg aztán, hogy Kossuth szemeit is éppen az a Károlyi Gábor fogta le, aki szintén annyira gyűlölte a papokat, hogy egyenesen abba halt bele. Bámulnunk kell azonban a magyar katolikus társadalom egyházhűségének azt a kétségbeejtő, szinte hihetetlenül nagy hiányát, mely mindezt Kossuthnak nemcsak megbocsátotta, hanem ennek ellenére is (vagy talán éppen ezért?) Kossuthnak egyenesen rajongója lett.

Ellenben protestáns részről nagyon is érthető ez a Kossuth iránti rajongás, s bajosan is hihető, hogy – mint tetteik – egyedül csak hazafias forrásokból táplálkozik s teljesen mentes minden protestáns felekezetiségtől. Hiszen láttuk már, hogy a mohácsi vész óta már századokon át mindig titkon katolikust értett a protestáns propaganda, mikor németet mondott; a protestáns német felvidéki városok éppoly, sőt még nagyobb hívei voltak mindig annak a „magyar" (de valójában) protestáns ügynek, melyet Bocskai, Bethlen vagy az akár protestáns, akár katolikus Rákócziak képviseltek, viszont a katolikus Habsburg-párti magyart mindig százszor jobban gyűlölték ezek a „magyar" szabadságharcosok, mint a katolikus osztrákot vagy csehet (a protestáns osztrákot és csehet pedig mindig testvéreiknek tekintették).

Amint a hitetlen, de azért az okkultizmusban mégis hívő Szemere örömmel, hittestvérekként és elvbarátokként üdvözli Párizsban a külföldön tanuló s hozzá „elzarándokló" kálvinista papjelölteket, épp ilyen érzelmekkel fogadja Kossuth Turinban az őt meglátogató két pozsonyi lutheránus diákot (nem voltak magyarok, csak lutheránusok és 48-asok). „A szent öreg az első pillanatban kedvetlenül fogadta ugyan őket (úgy látszik, éppen rossz hangulatban találták), de mikor meghallotta, hogy diákok, teológusok, lutheránusok (megannyi jó pont, mint láthatjuk), kedve felderült és szíves gyöngédséggel óhajtott velük hosszasabban beszélgetni." (Eötvös: Károly Gábor, II., 38. o.)

Eötvös Károly tehát – aki természetesen szintén azt az elvet vallotta, hogy magyar és magyar között nem kell és nem is szabad vallási alapon különbséget tenni (s ez természetes is, mert hiszen akkor a Kossuthokból nem lehetnének Magyarország kormányzói, a Dobi Istvánokból az Elnöki Tanács elnökei) –, mikor megfeledkezik magáról, egész nyíltan elismeri, sőt a legtermészetesebb dolognak tartja, hogy ha egyszer maga Kossuth lutheránus, akkor sokkal szívesebben fogadja a lutheránust, mint a katolikust. Világos, hogy maga Eötvös Károly is ugyanígy tesz a maga kálvinista hittestvéreivel. De bezzeg szeretné csak a katolikus is jobban a katolikus magyart, mint a protestánst, például inkább szavazna elnökválasztásokon, képviselőválasztásokon, polgármester- vagy bíróválasztáson a maga katolikus

felenyájára, mint például egy kálvinistára, mindjárt kapnánk tőle hazafias leckéket és lekicsinyléseket a kicsinyes és középkorba való „felekezeti" egyoldalúságról.

Egyenesen elképesztő módon nyilatkozott meg azonban Kossuth egyoldalú felekezeti elfogultsága, melynek vagy katolikusgyűlölete, vagy protestáns imádata, vagy mindkettő egyszerre volt a forrása akkor, mikor felesége nagybeteg lett és melléje betegápolót keresett. A beteg feleség – tudjuk – katolikus volt. Olaszország is, ahol laktak, vagy 99,7%, vagy talán inkább 99,9%-a volt az. A hajdani, de még a középkorból származó valdensis eretnekekből azonban még ma is van Olaszországban néhány hírmondó, s ezek prédikátora akkor éppen Turinban lakott és egy Mayer nevű egyén volt (tehát az se volt olasz).

Magunkfajta ember, ha akár évtizedeken át laknék is Turinban, nem tudná meg, hogy a környéken még valdensisek is vannak, sőt azoknak még prédikátoruk is van. Sajátságos, hogy Kossuth „véletlenül" még ezt is tudta, sőt a lelkészüket is ismerte, tehát fel is kereste. Mindez természetesen csak azért volt, mert ő nem vallásuk szerint ítélte meg az embereket, s az, hogy valaki protestáns-e vagy katolikus, teljesen mellékes dolog volt előtte.

„A kormányzó megkérte a lelkészt, akit különben is ismert – írja Eötvös –, ajánljon neje mellé tisztes és gondos leányzót. (Úgy látszik, „tisztes és gondos" leányzót Kossuth Olaszország összes katolikus leányai között egyet se talált. Azokban legalábbis nem bízott úgy, mint Mayer prédikátor protestáns „leányaiban"). A lelkész utánanézett és talált egy igazán derék valdensi vallású leányt." (Tehát mégse mindegy, hogy ki, milyen vallású?) (Eötvös: Károlyi Gábor, II., 297. o.) Ez lett aztán Kossuthné ápolója, ez fogta le halálos ágyán szemeit s bizonyára ezért nem volt szó annál a halálos ágynál papról, gyónásról, utolsó kenetről.

Látjuk tehát, hogy magának Kossuthnak az a katolikus Károlyi Gábor fogta le a szemét, aki a papot (mert természetesen nem valdensi volt, hanem Róma papja) még a felesége koporsója mellől is elűzte, Kossuthné, a katolikus Meszlényi Terézia számára pedig – még Olaszországban is – egy valdensi „tisztes és gondos leányzó" végezte el ugyanezt. Ilyen volt az a negyvennyolc, mely egyébként állítólag fölébe helyezkedett a kicsinyes felekezeti szempontoknak!

Vajon kell-e ahhoz bővebb kommentár, hogy abban a Turinban, melynek ma jóval félmillión felül van a lakossága, és ahol akkor talán még ezerre is rúghatott a papok, szerzetesek és apácák száma, ezek közül egyet se ismert se Kossuth, se katolikus neje, Mayer valdensi lelkészt azonban „különben is ismerte"?

Ez az ismertség csak onnan származhatott, hogy Kossuth Turinban külön kutatott protestáns lelkész után már attól kezdve, hogy Turinban megtelepedett, s mivel kálvinistát vagy lutheránust nem talált, a valdensi is jó volt, mert csak az volt a fontos, hogy katolikus ne legyen. De ne legyen valamiképpen katolikus még katolikus feleségének az ápolója se. Egy katolikus lány ugyanis esetleg még a gyónásra is előkészíthette volna.

S ez az ember politikai meggyőződése egyik alapelveként azt hirdette, hogy mellékes az, ki, milyen vallású. Ne felekezetieskedjünk!

Így gyűlölték a saját vallásukat és így nem szerették „sehogy se" a saját papjaikat a katolikus 48-asok, a Kossuthért rajongó Károlyi Gáborok és Basso orvosok, de ugyanakkor így felekezetieskedtek, barátkoztak felekezetük teológusaival és keresték még az idegenben is a protestáns lelkészek társaságát a valójában hitetlen Madarászok, Egressyek, Szemerék, Kossuthok, Petőfiek, Eötvös Károlyok és josephstadti kálvinista rabok.

Jedlik Ányos negyvennyolcban

Jellemző bizonyítéka negyvennyolc igazi szellemének és izzó egyházgyűlöletének a legnagyobb magyar természettudósnak, a dinamó feltalálójának, Jedlik Ányos bencés tanárnak az esete is. Joggal tehetjük fel, hogy 48-ban ilyenforma élete volt minden papnak, csak a többiek esetét, mivel tucatemberek voltak, nem ismerjük. Az ismeretlen nevű papokat illetően joggal tehetünk fel még rosszabbat is, mert hiszen velük még büntetlenebbül lehetett eljárni, mint egy egyetemi tanárral.

Jedlik Ányos 48-ban a pesti egyetemen a természettan tanára, sőt a kar dékánja volt. Az egyetemi diákság természetesen élharcos volt a „hazafiságban" és természetesen arról is meg volt győződve, hogy a politikai viszonyokat helyesebben tudja megítélni, mint tanárai. Ezért Eötvöstől, a minisztertől azt követelte, hogy a nem elég hazafias tanárokat mozdítsa el állásukból.

Mivel egy forradalmi miniszter csak addig lehet miniszter, míg valóban kiszolgálja a tömeget, ezért Eötvös is engedelmeskedett és két német nevű tanárt, a mennyiségtan és a bölcselet tanárát, tehát éppen két olyan tárgyét, melybe a hazát igazán nem lehet belekeverni, s így professzora, ha akarja, se taníthatja „hazafiatlanul", nyugdíjazta. Ami ezután következett, azt már Jedlik szavaival idézzük (Horváth Árpád: A dinamó regénye, 76. o.):

„A bölcsészeti ifjúság kívánságai egy részét az imént nevezett tanárok nyugalmaztatása által teljesítve látván és Vidacs (harmadéves jogász) és Korányi (orvostanhallgató) vezetőik folytonos izgatására a történet és természettani tanárokat (mivel papok, és mi több, az utóbbi akkor dékán is vala) a legérzékenyebb személyes üldözés által hivatalaikból elidegeníteni, részint az akkori vallás- és közoktatásügyi minisztertől elmozdításukat kieszközölni törekedtek. A miniszter azonban királyi kinevezéseket (mint alulírtnál maga nyilvánítá) tisztelvén és az ifjak követeléseinek alaptalanságát általlátván, mind a két tanár mellé más két ideiglenes tanárt, nevezetesen a történeti tanszékre Horváth Árpádot (azt, aki Petőfi özvegyét később elvette és akit Szendrey Júlia később perverzitással vádolt; ez a perverz ember 48-ban természetesen elöl járt a „hazafiságban"), a természettanira pedig (tehát Jedlik mellé) Gelenczey János pénzügyminisztériumi titkárt a célból nevezi ki, hogy amint kinek tetszik, ezeknek vagy a rendes tanároknak hallgathassák előadásaikat. (Itt látjuk, hogy az utcával és az éretlen diákokkal szemben milyen semmi volt egy 48-as miniszter még akkor is, ha Eötvös József volt a neve.) Ezen rendelkezés, ha talán jószándékból tétetett is, nemsokára több elkeserítő lealacsonyításnak leve kútfejévé."

A legnagyobb a természettudóst, nemzetünk egyik legnagyobb büszkeségét nem tartotta tehát elég jó magyarnak a 48-as ifjúság és a „legérzékenyebb személyes üldözésben" részesítette. (Mennyi egyéni szenvedést takarhat Jedlik ezen éles kifejezése!) A 48-as ifjúságnak az volt a meggyőződése, hogy Jedlik szégyenére van az egyetemnek. E meggyőződése kialakítására a legfőbb ok az volt, hogy pap volt. Maga Jedlik más okot nem is említ. Egyedül csak ez lehetett tehát az ok, mert ha Jedlik politizált volna és politikai elvei „reakciósok" lettek volna, feltétlenül meg kellene említenie ezt is. Nem is gondolhatunk más okra, mert hiszen az a másik professzor, akinek elmozdítását a Jedlikén kívül még követelték, szintén pap volt.

Negyvennyolc a hazafiason kívül még haladó mozgalom is volt s szerintük (mint a bolsevizmus szerint is) haladni annyit jelentett, mint lenézni az Egyházat és képviselőjét, a papot, mint aki szükségképpen ellensége minden haladásnak és tudománynak. Szégyennek tartották, hogy nálunk még mindig pap lehessen a tudomány képviselője, s emiatt szégyellték azt is, hogy Jedlik (tehát minden idők legnagyobb magyar fizikusa) képviselje és tanítsa nálunk legfőbb fokon a természettudományt. A pap elleni gyűlölet ugyanis nagyobb volt bennük, mint Jedlik tudományának tisztelete.

Ha a 48-as miniszter nem lett volna egy kissé okosabb, mint a hazafias diákság (de amennyivel okosabb, annyival „hazafiatlanabb" is volt náluk, mert hiszen nem sokkal utána a

48 elől külföldre menekült, tehát a kivívott „szabadságot" jobban utálta, mint amennyire ragaszkodott hazájához), megtörtént volna az a szégyen, hogy a természettudományi tudás legnagyobb magyar büszkeségét egyenesen elcsapták volna nálunk a tudomány tanításától s ráadásul még a haladás és a tudomány nevében.

Külön érdekességet ad a dolognak, hogy Jedliket negyvennyolc azért, mert pap volt, egy olyan egyetemen akarta elcsapni a professzorságtól, melyet pap alapított és az Egyház pénzén, és amely egészen 48-ig az Egyház kezében is volt. Negyvennyolc tehát e tekintetben még a bolsevizmuson is túltett, mert az csak Pázmány nevét mozdította el az egyetem éléről, szintén csupán azért, mert pap volt, és helyette a legnagyobb magyar természettudósról akarta elnevezni. Mivel azonban még ez is pap volt (Jedlik), kénytelen volt megelégedni azzal, hogy nevét a csepeli gimnázium viselje, az egyetemet pedig a Jedlik után legnagyobb magyar természettudósról, báró (ezt természetesen elhagyva) Eötvös Lorándról nevezte el. A bolsevizmus ugyanis rendkívül tiszteli a tudományt, különösen a természettudományt (mert hiszen más tudomány neki úgyszólván nem is tudomány), azonban az Egyház és a pap elleni gyűlölete és a tőlük való babonás rettegése még a természettudomány iránti szereteténél is nagyobb.

A 48-as kultuszminiszter tehát – de csak azért, mert nem volt eléggé 48-as – kissé (azonban – sajnos – nem nagyon) csökkentette a 48-as ifjúság nagy hazafiasságát s így 48-nak emiatt történt nagy szégyenét is. Mint forradalmi miniszter, nem merte magát se okosabbnak, se nagyobb úrnak képzelni, mint az éretlen diákság (mely a tulajdonképpeni hatalom birtokosa volt), s bár minisztertársai között még a legjellemesebbek közé tartozott, akkora jellem azért ő se volt, hogy a helyesért és az igazért még népszerűségét is kockáztatta volna.

Hogy tehát a kecske is jóllakjék, meg a káposzta is megmaradjon, mindkét tanszékre úgy nevezett ki új professzorokat, hogy azért a régi kettőt is meghagyta. Úgy látszik, igen sok volt az állam pénze. (Ezért növekednek meg minden forradalom után annyira az állami kiadások, noha a fényűző fejedelmi udvartartások megszüntetése után éppen az ellenkezőt várnánk. De hát a népszerűség megtartása még a fejedelmi udvartartásoknál is drágább, s természetesen nemcsak ezt, hanem azt is a népnek kell megfizetnie.)

Mivel azonban 48-ban az ifjúság rendkívül „hazafias" volt és az imádott haza érekében mindig terrort is alkalmazott, gondolhatjuk, hányan hallgathatták a régi professzorok előadásait és hányan az újakét, a hazafiakét, és könnyű elképzelni azt is, hogy még az a néhány hallgató is, aki kitartott volna a régiek mellett, mert nem volt elég hazafias, illetve látta, hogy tőlük többet tanulhat, mert-e mellettük valóban ki is tartani.

Így aztán a legnagyobb magyar természettudóssal, mint fentebb idézett keserű megjegyzéséből is sejthetjük, tulajdonképpen még rosszabb és még nagyobb megalázás történt, mintha Eötvös őt is egyszerűen csak nyugdíjazta volna, mert akkor legalább békében élhetett volna tovább és tudományos kísérleteit is nyugodtabban folytathatta volna (bár ebben akadályozta volna az, hogy az egyetemi laboratóriumokat többet nem használhatta volna).

Így azonban a vérig sértő megalázásokon kívül még élete is veszélyben forgott. Mivel ugyanis továbbra is betöltötte professzori állását s ez bántotta az ifjúság „hazafiságát", 1848. március 31-én este revolveres gyilkos jelent meg lakásán. Mivel azonban előtte beszeszelt az illető, Jedlik pedig azonnal kiütötte kezéből a fegyvert, a dolog a merénylő elmenekülésével végződött.

Hogy a mi „márciusi nagy napjainkban" lényegében ugyanolyan állapotok uralkodtak, mint az 1918-as őszirózsás októberi forradalomkor vagy mint „népi demokráciánk" idejében, azt mutatja Jedlik életrajzírójának eme megjegyzése:

„Nincsenek pontos adataink arról, mi volt az ügy folytatása és hogy a hatóságok nyomoztak-e az ügyben (dehogy nyomoztak!), de az is elképzelhető, hogy Gerenczey bérelte fel, mert biztosítani akarta magának a katedrát minden időkre."

Jedlik életét tehát, mivel csak egy pap élete volt, 48-ban nem becsülték annyira, hogy miatta nyomozást indítottak volna, mint ahogyan a „népi demokrácia" korában se indítottak

nyomozást papok vagy kulákok élete vagy nyugalma érdekében. Világos, hogy az is elképzelhető, hogy a gyilkost Jedlik utóda bérelte fel, mert hiszen elképzelni mindent el lehet. Nem valószínű azonban, hogy valaki gyilkoltasson csak azért, hogy ideiglenes tanárból hamarabb lehessen rendes tanár, s ennyire sötét egzisztenciákat talán azért még 48-ban se neveztek ki egyetemi tanároknak. (Jedlik életrajzírója azonban – úgy látszik – még annyira se értékeli a 48-as „hazafiakat", mint mi.)

A merénylő(k) minden bizonnyal az akkori hazafias egyetemi hallgatók közül kerültek ki, akiket borgőzös állapotban az imádott haza szeretete, no meg a szereplési viszketegség és a vele járó népszerűség vitt rá arra, hogy még revolverrel is küzdjenek az „alantas hazaárulók" ellen. Ők ugyanis annyira lelkesedtek ezért az imádott honért, hogy a zsarnokok és a papok vérét (láthatjuk negyvennyolc dalnokának, Petőfinek a műveiből, hogy kettő szigorúan mindig együtt jár) mindig hidegvérrel tudták kiontani. Az persze nem jutott eszükbe, hogy talán sokkal egyszerűbb és egyúttal hasznosabb is lenne, ha inkább az alkoholtól tartózkodnának a hazáért. Ez azonban valószínűleg azért nem jutott eszünkbe, mert ők csak nagyot voltak hajlandók csinálni a hazáért. Ilyen csekélységet, amit tucatemberek is megcsinálhatnak, nem.

Az is érdekes és nagyszerűen erősíti azt, amit fentebb már fejtegettünk, hogy Jedlik „hazafias" merénylőjének Pragmayer volt a neve, azaz valóban olyan neve volt, amilyen egy 48-as lelkes magyar ifjúhoz illik. Annak a két egyetemi hallgatónak viszont, akik a két papprofesszor két legnagyobb ellensége volt és akiknek izgatásai Eötvös miniszternél is hatásosaknak bizonyultak, mint láttuk: Vidacs és Korányi. Vidacsról már tudjuk, hogy bánsági származású és lutheránus vallású, idegen eredetű család sarja volt, a Korányiakról pedig köztudomású, hogy zsidó eredetűek; ez a száz évvel ezelőtt szereplő családtag tehát még valóságosan is az kellett legyen. Tehát ebben a tekintetben is úgy volt 48-ban, mint később 1919-ben és 1945-ben. Ugyanazok kezdték 48-ban, akik 19-ben és 45-ben folytatták. A különbség csak az, hogy e két utóbbi forradalom mibenlétével már kezdettől fogva tisztában volt a magyar közvélemény, negyvennyolcról azonban makacsul még ma is azt gondolja, hogy jó volt és magyar.

„El lehet képzelni – írja életrajzírója, Horváth Árpád (77. o.) –, mit érezhetett Jedlik, mikor a hallgatókra bízták, hogy közötte és egy jellemtelen egyén között válasszanak, s hogy a megalázás még nagyobb legyen, a laboratórium kulcsait is át kellett adnia vetélytársának, Gelenczeynek."

Ebből azonban azt is láthatjuk, hogy Eötvöst is jobban kell hibáztatnunk, mint első pillanatra látszott. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy Jedlikkel szemben teljesen kiszolgálta a 48-as forradalmi ifjúságot még éretlenségeiben is. Látjuk, hogy helyettesét nem egyenrangúvá tette Jedlikkel, hanem feljebbvalójává. Jedliket a megalázáson kívül egyszerűen megfosztotta a tudományos munkálkodás lehetőségétől.

Akkor még senki se, s így Eötvös se tudta, milyen világraszóló lángelme ez a Jedlik. Nemcsak a hazafiaskodó ifjak, hanem még Eötvös is csak a papot, tehát a haladás kerékkötőjét látta benne. Eötvös nem volt forradalmár. Mihelyt látnia kellett, hogy negyvennyolc forradalmi, azonnal itthagyta az egész országot. Láttuk, hogy azt is, hogy Jedliket nem mozdította el állásától egész nyíltan, törvénytiszteletével és a királysághoz való ragaszkodásával okolta meg. Jedliket a király nevezte ki, tehát ő, aki az országnak, de egyúttal a királynak is minisztere, tehát szolgája, nem pedig ura, nem mozdítja el. (Akkor még Kossuthék is a király nevében kormányoztak.)

Eötvös az eszével látta, hogy ez a forradalmi handabanda nem tarthat sokáig, s ezért nem akart olyant tenni, ami miatt az udvar részéről szemrehányás érhetné. De e tekintetben azért mégis egy követ fújt az ifjúsággal, nem pedig csak kényszerből engedelmeskedett neki, mutatja, hogy még a laboratórium kulcsát is elvette Jedliktől, a királytól kinevezett professzortól, és így, ezáltal még az oda való belépést is lehetetlenné tette számára.

Tudjuk, hogy Jedlik épp akkor a dinamó feltalálásával kísérletezett. Tudjuk azt is, hogy ugyanakkor ezzel mások is kísérleteztek külföldön. Elsőrangú fontossággal bírt volna tehát, hogy a magyar tudós kísérleteit előmozdítsuk, vagy ha már ezt nem tesszük, legalább ne akadályozzuk, s ha igen, ezt ne éppen a magyar művelődésügyi miniszter tegye. Tudjuk, hogy a tudományos világ nem Jedliket tartja a dinamó felfedezőjének, mert Jedlik csak felfedezte, német vetélytársa azonban a maga felfedezését előbb ismertette meg a tudományos világgal, mint Jedlik. Ha negyvennyolc nem üldözi Jedliket, ez talán nem történhetett volna meg.

Látjuk tehát, hogy negyvennyolc Jedliket csak azért, mert pap volt, tudományos munkájában nemcsak nem támogatta, hanem egyenesen akadályozta, s mindezt egyedül csak azért, mert azt hitte, hogy ő haladó, Jedlik, a pap, pedig a sötét. A 48-as „haladó" kormány minisztere egyenesen megtiltotta Jedliknek, hogy kísérleteit folytathassa. Az ifjúság követelésére tiltotta ugyan meg, tehát nem önként, de az megint csak negyvennyolc szégyene, hogy akkor az ifjúság vezette a minisztert, nem pedig megfordítva történt. Akkor vak vezette a világtalant. A fiatalok mondták meg a felnőtteknek, az éretlen húszévesek az olyan tudósoknak mint Jedlik, és az olyan államférfiaknak és íróknak, mint Eötvös, hogy mi a helyes és mi az okos; mi a hazafiság és mi a haladás.

Mindenki tudja, hogy a lángelmék érzékenyek és hogy ahhoz, hogy a zseni alkothasson, bizonyos előfeltételek kellenek. Még ha Jedlik negyvennyolctól olyan fület siketítő szellemi és erkölcsi pofont nem is kapott volna, mint amilyen akkor érte, mikor még azt az átkozott laboratóriumkulcsot is elvették tőle, s így még azt is lehetetlenné tették neki, hogy a saját maga berendezte laboratóriumba beléphessen, de viszont lehetővé tették, hogy belépjen oda más, aki így kontár kézzel belenyúlhatott abba, amiről nem tudta és nem is tudhatta, hogy mi az: még akkor is milyen nagy kedvet kaphatott a tudományos búvárkodás folytatásához az, akiről megállapítják, hogy szégyen az egyetemre, akadályozza a kultúra haladását, rontja az egyetem hírnevét és ezenkívül még hazafiatlan is? Akinek tehetetlenül kellett néznie, hogy izgatnak ellene a Vidacsok és a Korányiak, és akinek még csendes otthonában is revolveres látogatói voltak?

Azt is könnyen elképzelhetjük, hogy mikor – szerencsére – hamarosan elcsendesültek a forradalmi viharok, ellenségei pedig semmivé lettek (ezt azonban a mi magyar közvéleményünk nem szerencsének, hanem mondhatatlanul gyászos nemzeti szerencsétlenségnek tartja), milyen nehezen zökkenhetett vissza Jedlik újra a munkába. Mikor Görgey megkezdte Buda ostromát, a várból pedig Pest városát lőtték, Jedlik féltett laboratóriuma is, ahol egész élete munkájának eredménye volt, veszélyben forgott, de mivel a kulcs még akkor is annál a bizonyos Gelenczeynél volt, Jedlik emiatt valósággal kétségbeesett és tudományos rajongásában inkább álkulcsot szerzett (pap és tudós létére ezt kellett szereznie), csak hogy féltett műszereit biztonságba helyezhesse. Ebből is láthatjuk, milyen károkat jelenthetett Jedlik számára, hogy a kulcs nem nála volt.

Mi magyarok Jedlikre majdnem olyan büszkék vagyunk, mint a mi dicső negyvennyolcunkra. De mikor mindkettővel büszkélkedünk, eszünkbe se jut, mert egyáltalán nem tudunk róla, hogy a dicső Jedliknek mennyit ártott a még dicsőbb negyvennyolc, és hogy a kettő milyen nagy ellentétben volt egymással.

Hányszor és milyen gúnyosan hányták már az Egyház szemére, hogy Galileit üldözte. Pedig hát nem Galilei fedezte fel, hogy a Föld forog a Nap körül, hanem ő csak egyike volt azoknak, akik ezt tanították. Ezt a fontos dolgot előtte már régen felfedezte Kopernikusz, akit – sajátságos! – nem bántotta érte senki, sőt, aki – még sajátosabb! – megint csak épp úgy pap volt, mint Jedlik. Azt azonban, hogy Jedliket a „haladás" fosztotta meg laboratóriumától, és azt, hogy Galvanit is megfosztotta egyetemi katedrájától az olasz forradalmi kormány, és hogy őt is tisztán azért, mert pap ugyan nem volt, de túlságosan is „klerikális", szintén nem tudja senki, mert ennek senki se csinál reklámot.

A márciusi ifjaknak nálunk mindenki csak a nagy dicsőségéről tud, de azt már nem tudja senki, hogy ugyanezek az ifjak (Vidacs azok egyike, akik március tizenötödikét csinálták) azt

is meg akarták akadályozni, hogy Jedlik a dinamót felfedezhesse, azaz, hogy a dicsőség magyar embert illethessen, és hogy a legnagyobb magyar természettudóst tisztán azért, mert pap volt, kizárták a saját laboratóriumából. Ezek az ifjak majdnem egyszerre hozták „a magyar szabadságot" és a magyar tudós és tudomány üldözését. Láttuk ugyanis, hogy a Jedlik elleni hajsza 48 márciusában volt. A merénylet is március utolsó napján történt ellene.

Jedlik 1848. szeptember 27-én felutazott Pozsonyba, majd onnan Bécsbe, ahol 170 forintért elektromos elemeihez platinát vásárolt. Októberben már újra visszaérkezett Pestre, de – mint maga írja – „az insurgens kormány részéről semmiféle hivatallal se bízatott meg, sőt még a törvényesen nyert jelen hivatalának megtarthatásáról sem vala bizonyos, mi leginkább kitetszik abból, hogy a múlt ősszel elkezdett és december hó utoljáig folytatott tanfolyam alkalmakor a természettan előadásával más bízatott meg, ő pedig a természettani múzeumból is ki van zárva." (79. o.)

Hogy Jedlik ellen papi mivoltán kívül más panasz is lett volna 48-ban, nincs róla tudomásunk. Hogy nyíltan ellene lett volna a mozgalomnak, vagy akár csak beszélt volna ellene, annak semmi nyoma, de nem is valószínű. Ha effajta panasz is lett volna ellene, akkor nem maradhatott volna továbbra is tanár, még formailag se. Egyébként is ilyen viselkedés az akkor túlcsigázott, izgatott, szinte mámoros forradalmi hangulatban egyenesen lehetetlen volt. Akkor legfeljebb közönyösnek lehetett lenni – még az is megbocsáthatatlan bűn volt –, de nem ellenzékinek. Akkor Jedlik börtönbe került volna. Még semlegességért is kerültek akkor papok börtönbe, mert a papra még így is ráfogták, hogy titkos kém, s hogy az ellenséggel cimborál.

Jedlik papi élete ellen se tudunk kifogást. Földije, rendtársa és unokatestvére, Czuczor ellen – mint látni fogjuk – igen, de ellene nem. Olyan elmélyült, rajongó tudósnak, mint ő volt, nem is szoktak effajta bűnei lenni. Ha lettek volna, a Vidacsok és a Korányiak ugyancsak elhíresztelték volna, mint ahogyan rágalmazták ezzel még Haulik zágrábi érseket is, aki pedig erkölcsileg egész bizonyosan még Jedliknek is fölötte állt. Jedlik valami túlságosan „reakciós", azaz harcos katolikus se lehetett, hiszen az a kor nem az ilyen papok kora volt, s Jedlik minden idejét és gondolatát egyébként is a természet törvényeinek kutatása kötötte le. Ha lelkét csak fele részben is az Egyház érdekei foglalták volna le, nem lehetett volna belőle korszakalkotó felfedező.

Jedlik bűne papi mivoltán kívül csak az lehetett, hogy részint egyháziasságból, részint a természettudományok iránti túlságosan is egyoldalú érdeklődésből (csak az ilyen emberekből lehetnek nagy természettudósok) nem vált a negyvennyolcas eszmék ügynökévé, mint ledér unokatestvére, Czuczor, hanem kora túltengő „hazafias" izgalmai közepette is megmaradt a régi, csendes, visszavonult tudósnak, akit az ifjak jelszavai nem nagyon érdekeltek. Ez azonban negyvennyolcban igen nagy bűn volt. Mint ahogyan a mi „népi demokráciánk" idején is nyíltan hirdette a kormány, hogy nem tűri a nem politizáló papokat, mert igenis, kötelessége mindenkinek a kormány mellett politizálni, épp úgy negyvennyolc se szerette az olyan papot, aki semlegességét és az ügy iránti hidegségét azzal okolta meg, hogy ő csak hivatásának él s nem politizál.

Negyvennyolcban muszáj volt mindenkinek lelkesedni, cselekedni és „a hazáért" élnihalni. Jedliknek az volt a bűne, hogy ő még negyvennyolc lángoló hevében is csak az elektromosságért lelkesedett és csak az érdekelte. Tehát valójában az volt a bűne, hogy igazi, jellegzetes tudós volt. Nagyot alkotni ugyanis csak az ilyen emberek tudnak s ezzel bizony még a hazának is (sőt elsősorban annak) többet használnak és nagyobb dicsőséget hoznak rá, mintha csak lelkesednek és a múzeum lépcsőjén szavalnak érte.

A márciusi ifjak azonban (mert ők csak ebben tudnak nagyok lenni) ezt nem tudják belátni. Nekik az olyan laboratóriumtulajdonos, aki nem lelkesedett, nem ért egy hajítófát sem, sőt sértő és veszélyes volt a hazára. Ők azt követelték, hogy minden pap menjen azonnal a harctérre és menjen köztük Jedlik is. (Sajátságos, hogy a márciusi ifjak mégse mentek. Még a

vezérek: Petőfi és Jókai sem. Ha végül – megszégyenítő, nyilvános noszogatásokra – Petőfi el is ment, már hetek múlva újra hazajött. Mikor pedig végül mégis hősi halált halt, akkor is csak aznap érkezett a harctérre és se fegyvere, se egyenruhája nem volt még. A hősi halál futás közben érte, de természetesen nem előrefutás közben.

Hogy azonban milyen terrort tudtak ezek az ifjak akkor csapni, mutatja, hogy még a jó „öreg" Jedlik is kénytelen volt tudós és pap létére is nemzetőrré lenni. Gondolhatjuk, milyen szívesen csinálhatta. Hiszen nem volt rá alkalmas és így egyébként is keveset nyerhetett vele a haza. Még mielőtt platinavásárlásra Bécsbe utazott (jól látható tehát, hogy a Vidacs-Korányi-lázítás és a revolveres merénylet után hamarosan, tehát nyilvánvalóan ezek hatása alatt), ő is kénytelen volt fegyvert fogni. Megmaradt számadásai mutatják, hogy puskát, katonaruhát, lőport, „kapszlikat" vásárolt és hogy strázsált is. Sőt, nemcsak strázsált, hanem „sáncmunkákban is részt vett" (78. o.). Dicsősége emelésére életrajzírója hozzáteszi e magállapításához azt is, hogy „pedig se egyikre, se másikra nem kötelezte senki".

Sajnos, mi nem tudjuk, de feleslegesnek is tartjuk Jedliket e „hazafias" érdemekkel is felruházni. Aki tudja, hogy Jedlik pap is volt, meg tudós is, akit tehát kétszeresen is nem strázsálásra vagy sáncmunkára szoktak használni, és aki éppen ezért e mesterségekre nem is volt alkalmas s ezért effajta szolgálatainak a haza is édeskevés hasznát láthatta, és aki akkor már 48 éves is elmúlt, annak nem kell magyaráznunk, hogy ha „kapszlit" kezel, strázsál és sáncot ás, csak azért történhetett, mert ha „nem kötelezte rá senki", akkor is kötelezte.

Világos, hogy a törvény nem kényszerítette rá, hiszen hivatalosan 48-ban se törölték el a papok hadmentességét, kényszerítette azonban a vad terror, a Vidacsok és a Korányiak erőszakos „hazafisága" (tehát többek közt a zsidóké!) és Pragmayer revolvere. (Nem volt ez a Pragmayer is zsidó?) Az önkéntességnek ezeket a módszereit egyébként mi, akik két világháborút és egész sereg forradalmat megértünk, igen jól ismerjük s igencsak ismerős előttünk az a kényszer is, melynek hatása alatt mindenki mindig „önként" cselekszik.

Látni fogjuk azonban, hogy még hivatalos rendeletekkel és határozatokkal is kényszerítették 48-ban fegyveres szolgálatra a papokat, tehát Jedlik Ányost is. Őt még jobban, mint a többi papot, hiszen ő gyanúsnak, sőt veszedelmesnek bélyegzett, tehát a hazafiaktól számon tartott egyén volt, akinek kötelessége volt bebizonyítani, hogy jó hazafi. Akitől már elvették a szertára kulcsát, sőt már revolveres merénylőt is küldtek a nyakára, az egyenesen rá volt kényszerítve, hogy hazafiságát bebizonyítsa, azaz hogy strázsáljon, sáncot ásson és szabadidejében „kapszlikkal" foglalatoskodjék, s mindezt önként, kényszer nélkül tegye.

Jedlik Ányos színmagyar származású. Apja kisalföldi, Komárom megyei, a Vág torkolatánál, tehát színmagyar vidéken fekvő s az esztergomi érsek tulajdonát képező Szimőn volt jobbágy. Nincs rá adat, hogy elei idegenből szakadtak volna színmagyar faluba és színtiszta magyar vidékre, s ezért lehet, hogy a neve is csak idegennek látszik, de valójában nem az. Anyja, aki Szabó-leány volt (akár az enyém), testvére volt Czuczor Gergely anyjának, akinek férje a Szimővel szomszédos Andódon volt jobbágy. Unokatestvérével, Czuczorral egyidősek is voltak, mindketten 1800-ban születtek (mint Vörösmarty is). A tudósnak Ferenc nevű, nála idősebb testvére meg is maradt szülőfalujukban jobbágynak s 48-as üldöztetése idején a következő levelet intézte tudós öccséhez:

„D.J. K. (Dicsértessék a Jézus Krisztus!)
Szeretett Édes Ötsém!

Az elmúlt hó végin érkezett hírlapok hasábjain olvasám, hogy az újítások emberei (Ezt a lekicsinylő címet adja a híres „hazafiaknak" az állítólag tőlük felszabadított jobbágy! Látjuk belőle azt is, hogy ahogyan mi csak a hazafias mozgalmat látjuk 48-ban, a hívő és vallásilag művelt kortársak viszont csak a forradalmat és az egyházellenességet látták benne. Látjuk, hogy 48 legnagyobb „érdeme", a jobbágyok felszabadítása is talmi, mert a magyar jobbágy ennek semmi áldását nem érezte magán.) Gelentzei Pál urat szemelték ki természettani taná-

rul. Már ebbül jóslám magamnak a jövendőket, és íme, most április 6-i Hírlapban látom, hogy az Oktatási Miniszter Úr fönt említett egyént azon tanszékre kinevezte és előadásait már meg is kezdette.

Ha már a mostani tanítási és tanulási szabad gyakorlat így hozta magával, Kedves Ötsém, nyugodj meg mindezekben; légy férfias és pedig legkisebb megilletődés nélkül, vigasztald magadat abban, hogy fáradtál már eleget a haza javáért, és ha már innét ki maradsz, iparkodjál tisztes hivatalt vállalni a Szerzetnél vagy várni a boldogabb jövőre és a leendő jövő kormánytól ha sikerülhetne személyedhez illő nyugdíjat követelni, nem tudom, sikerül-e ez, mint szerzetesnek. (Láthatjuk, Jedlik Ferenc is mennyire egyházellenesnek tartotta a 48-as kormányt.)

Légy, Édes Ötsém, csendes lilekkel, várd be a jövendőket, mindazáltal ha az üdők ki fejlődésivel is nem akadna valami illő foglalatosság részedre vagy ha személyedhez, korodhoz illetlen (bizony a strázsálás és a sáncásás az volt), vagy pedig oly hivatal, mely az ekkoráig való terhekkel úgy is igen elfáradt vállaidat még újabbakkal terhelné vagy valami kedved ellen való kötelesség is lebilincselve nyomjon, akkor jöjj haza, Kedves Ötsém. Ha zsenge korunkat testvéri szeretetben eléltük, hátra levő kevés napjainkat elaggott korunkban miért ne élhetnénk el megelégedve sorsunkkal, mert bizonyossá teszlek abban, hogy akármire kerüljön is sorsod, de ha kintelenítesz hazajönni, mindenkor csendes és tisztes életmódra számíthatsz házunknál, mert mezei gazdaságunk oly biztos alapokra vagyon fektetve, hogy azok tellyes bizodalmat gerjesztenek kezünkben, azért ne aggódj semmin, nyugodt kebellel nézz a jövő elibe.

Legyen hála a nagy Istennek, mindnyájan egészségesek vagyunk, melyet hasonlóul kívánunk, mindnyájan tisztelünk és tsókolunk. Főtisztelendő Sárkány János úr, legbuzgóbb lelkészünk, különösen tisztel. Mindezek után lelki és testi áldásokat kívánva vagyok Kedves Ötsémnek szerető bátyja, Jedlik Ferentz.

N.B. A levél kézbesítéséről és környülállásodrul adandó alkalommal tudósíts."

Milyen jól eshettek e megnyugtató és megingathatatlan biztonságot kifejező sorok az üldözött tudósnak és mennyire hozzájárulhattak zaklatott idegzete megnyugtatásához és munkakedve visszatéréséhez! Egész bizonyosan állíthatjuk: Jedlik Ferenc szimői magyar jobbágynak sokkal több érdeme van a dinamó felfedezésében, mint a 48-as Pest szabadságáért lángoló és hazájukat a szó szoros értelmében agyonszerető fiainak a dicső márciusi ifjak vagy a magyar kultúra 48-ban hivatalos és felelős őrének és az egész 48 egyik legnemesebb alakjának, báró Eötvös Józsefnek. Ők akadályozták a dinamót, a szimői jobbágy előmozdította.

Azt is nagy örömmel látjuk Jedlik Ferenc leveléből, hogy milyen értelmes, művelt és olvasott jobbágyaink voltak nekünk már 48-ban is, s egyúttal milyen önérzetesek. Hiszen ők buzdítják egyetemi professzor öccsüket, hogy „légy férfias". Láthatjuk e levélből, hogy nálunk még jobbágyok is olvastak újságot már 48-ban is, nem is csak egyet (mert ez a jobbágy „a Hírlapok hasábjait" emlegeti, s mint látható, mindenről értesülve volt, ami a világon történt. Jedlik jobbágysorban és falun maradt bátyja nemcsak öccse elmozdíttatásáról tud, hanem még annak a nevét is tudja, akit helyébe, illetve melléje kineveztek. Hogy aztán ezeket a „Hírlapokat" csak „főtisztelendő Sárkány János úr, legbuzgóbb lelkészétől" kérte-e kölcsön ennyire rendszeresen, vagy pedig ő maga járatta, azt nem lehet leveléből megtudni, de mellékes is. De hogy ez utóbbi a valószínűbb, azt mutatja „biztos alapokra fektetett mezei gazdasága", közügyekben való nagy tájékozottsága, kifejezései („fönt említett egyén", „tanszék", „kebel", „lelkész" stb.), no meg maga a levél is, mert ott nyoma sincs annak, hogy a „Hírlapokat" kölcsön kapná. Igaz, hogy észtehetségben nem lehetett utolsó az a jobbágy, akinek a legnagyobb magyar költő pedig unokatestvére volt. De hát ma is csak annak a parasztembernek „mezei gazdasága" van „biztos alapokra" fektetve, aki értelmesebb a többinél. Nem kí-

vánhatjuk tehát, hogy a jobbágyság korában még a tökkelütött jobbágy is jómódú és önérzetes legyen. Ilyesmi lehetetlen követelmény.

Feltűnő az is, hogy ennek a jobbágynak a levelében (mint láttuk már, az esztergomi érsek jobbágya volt) nyoma sincs annak, mintha őt vagy társait az utóbbi időben valami nagy szerencse, például felszabadítás érte volna. Pedig hát éppen akkor írta ezt a levelet, mikor a levél íróját az a nagy szerencse érte, hogy – legalábbis a propaganda szerint – az osztrák zsarnokság politikai és a magyar feudalizmus anyagi kiszipolyozása és emberi önérzetének rabszolgai megaláztatása után rabszolgából szabad ember lett.

Jedlik Ferenc – látjuk – semmit se tud arról, hogy ő valaha rabszolga vagy akár csak más valaki keze-lába lett volna, de arról se, hogy levele megírása előtt pár héttel, tehát akkor, mikor Kossuth ország-világra szóló szociális reformját, a jobbágyság felszabadítását végrehajtotta, az ő életében csak a legkisebb változás is történt volna. Ha Jedlik Ferenc szabad, sőt úr volt, mikor levelét megírta, szabad és úr volt már évtizedekkel előbb is, ha pedig elnyomott volt azelőtt, éppoly elnyomott volt a „felszabadulás" után is.

Jedlik Ferenc önérzettel emlegeti mezei gazdasága erős alapokra fektetett voltát, de e dicsekvését semmiképpen se érthetjük Kossuth felszabadítása következményeként. Hiszen ez a „felszabadítás" épp akkor történt, mikor levelét írta. Azóta még egyszer se aratott, sőt még arról se volt alkalma meggyőződni, hogy igaz-e a jobbágyok felszabadításáról szóló hír vagy most is csak becsapták az embereket, mint már annyiszor. Egészen kétségtelen tehát, hogy Jedlik Ferenc mezei gazdaságának megalapozottsága teljesen független negyvennyolctól. Neki arra se gazdaságilag, se emberi önérzet szempontjából semmi szüksége se volt.

De látjuk még majd Illyés Gyula írásaiból is, hogy ősei vagy gazdasági cseléd-ismerősei életében neki is feltűnt, hogy ők arról egyáltalán semmit se tudtak, hogy negyvennyolcban felszabadultak volna, vagy hogy bármi nagyobb változás történt volna akkor az ő életükben.

Ezt a kérdést külön és hosszan megtárgyaljuk majd. Itt magyarázatul csak azt említjük meg, hogy nemcsak az egyházi, hanem a világi nagybirtokosok közül is sokan már negyvennyolc előtt felszabadították jobbágyaikat. Azok bizonyos összeget – hozzátehetjük: egész könnyűszerrel – fizettek nekik a robot megváltására és egyéb jobbágyi szolgáltatásaik fejében, s ezzel jobbágytelkük saját tulajdonukká vált. A földesuraktól való függőségük és a bánásmód, melyben tőle részesültek, azelőtt is csak a mesében volt olyan, mint a közvélemény gondolja. Ha e tekintetben változás történt, ez a változás inkább rosszra, mint jobbra történt, mint később majd kifejtjük az okát.

Az ún. jobbágyfelszabadítás negyvennyolcban teljesen ugyanolyan volt, mint a dolgozók felszabadítása a bolsevizmus által, azaz elsősorban csak a hírverésben volt meg. Nagyszájú, érvényesülni akaró emberek csinálták ezt is, azt is, s mivel ők maguk is jól tudták, hogy mennyire nem történt semmi lényeges változás, sőt a viszonyok sok tekintetben még rosszabbak lettek, mint voltak, azért tartották ők maguk is szükségesnek hírverést csapni neki s így szinte beleszuggerálni a tömegekbe, hogy tudatukba jusson, hogy ők most felszabadultak. (Másképp ugyanis nem vették volna észre.) Akkor a földesurakat, most kívülük még a tőkéseket és a „kulákokat" addig és annyit rágalmazták előttük, hogy ők ugyan nem, de a fiatalok, akik a régi életet csak ebből a hírverésből ismerték, el is hitték azt a sok rosszat, mellyel rágalmazták őket. Ezért hiszi a mai közvélemény – nagyon tévesen –, hogy a jobbágy olyan rabszolgaféle volt, akit együtt adtak-vettek a birtokkal és napi eledele a botozás volt.

Aki ezt a felfogásomat egészen újnak, szokatlannak, főképpen pedig helytelennek gondolja, figyelmeztetem, hogy még az ún. népi írók műveiben is talál nem egy hasonló megállapítást (néhányat majd idézünk is belőlük), sőt annak nyílt kimondását is, hogy a hajdani jobbágyoknak sokkal jobb helyzetük volt, mint a mai falusi földművelő népnek. Egy kort és benne egy társadalmi réteg tényleges helyzetét az egykorú kútfőkből (mint például Jedlik Ferenc most idézett levele) kell és lehet megismerni.

Ez a Jedlik gazdálkodó volt és bizonyosan tudjuk, hogy nem volt nemes ember, tehát csak jobbágy lehetett. Az is egészen bizonyos, hogy nem volt az akkori jobbágyok legbutábbika vagy legöntudatlanabbika se. Ezt bizonyítja a levele. Ez az értelmes és felvilágosult jobbágy azonban, mint láthatjuk, hideg, sőt irántuk egyenesen ellenszenvvel viseltető józansággal nem hazafiaknak, annál kevésbé hazafias hősöknek, hanem csak „az újítások embereinek" nevezi a 48-asokat, és nemcsak nem azonosítja magát velük, hanem nyíltan kimutatja, hogy lélekben távol áll tőlük. Ő nem érezte, hogy szüksége lenne „felszabadításra", s különösen nem kellett neki olyan felszabadítás, melyet „ezen újítók" hoznak meg neki.

Jedlik Ferenc éppoly humorral, hogy ne mondjam: szarkazmussal gúnyolja „a mostani Tanítási és Tanulási szabad gyakorlatot", mint én csinálom itt negyvennyolccal, és józan magyar eszével, főként pedig becsületével éppúgy „a leendő jövő kormányt" és a „boldogabb jövendő" megvárását emlegeti öccsének, mint a bolsevizmus „felszabadított", elnyomott magyarjai újságolták egymásnak a Rákosi- és Sztálin-vicceket és várták napról napra az óhajtott változást, mely meghozza számukra a jobb jövőt.

Ahogy ezek, éppúgy Jedlik is tudta, hogy ez az uralom nem tarthat soká. Ő se tartotta a 48-asokat még arra se érdemeseknek, hogy kedves öccse miatt búsulásnak adja fejét, vagy hogy akár csak komolyan is vegye őket. Hogy aztán Jedlik Ferencnek a szebb jövő utáni várakozása sokkal hamarabb megvalósult, mint a bolsevizmus sújtotta magyaroké, annak csak az az oka, hogy száz év alatt azóta igen sokat fejlődött a technika és a szervezés tudománya, s ezért ha ma telepszik rá egy pár ezer mindenre elszánt ember egy ország nyakára, ma már sokkal nehezebb onnan elűzni, mint még 48-ban lehetett.

Említettük, hogy életrajzírója szerint Jedlik Ányost arra, hogy ő is nemzetőr legyen, s mint ilyen, őrt álljon és sáncot ásson, „nem kötelezte senki". Említettük azt is, hogy de igenis, kötelezték még a papokat is, sőt talán elsősorban a papokat (az irigység és a gyűlölet, no meg hogy mindenki mástól várta, hogy bevonuljon, vagyis majdnem mindenki olyan volt, mint Petőfi). Ha csak egy-két papot köteleztek volna a katonáskodásra, az még nem lett volna nagy baj, hiszen az, hogy ennek a dinamó magyar felfedezése itta meg a levét, az a jelen esetben csak véletlen volt. Azonban azzal, hogy olyan közhangulatot csináltak, hogy állandó izgatásukkal, hazaárulózásukkal mindenkit szinte rákényszerítettek arra, hogy fegyvert ragadjon, otthagyja állását és bevonuljon, már nagy bajt csináltak ezek a lelkes „hazafiak".

Ma már mindenki tudja, hogy a háborúhoz, különösen pedig a háború megnyeréséhez nemcsak a minél több katona kell, hanem a békés munka minél zavartalanabb továbbfolytatása itthon: a földművelés, az ipar, a közlekedés és az állami szervezet fenntartása. 48-ban azonban erre a túl nagy lelkesedés miatt nem gondoltak, s így tulajdonképpen azzal tették tönkre a hazát, amivel megmenteni akarták. Hogy is lehettek volna ilyen előrelátók és érettek 48-ban az emberek, mikor mindent fiatalok csináltak és irányítottak, és akik akkor, mint a dadogó Sükei, egyenesen még hangsúlyozták is, hogy most észre nincs szükség, azt félre kell tenni, az most egyenesen káros; most csak lelkesedni és a hazát szeretni kell.

Minden egykorú feljegyzés kiemeli, hogy akkor mámoros volt mindenki, mindenki csak lelkesedett, mindenki az utcán volt; mindenki beszélt, szónokolt, politizált; a nők nemzeti kokárdákat csináltak és senki se dolgozott. Összecsődítették a sok fiatalembert, sőt öregeket és gyerekeket is, hogy minél jobban lássék a haza nagy szeretete és a hazafias dicsőség, de fegyvert már nem tudtak a kezükbe adni, hanem kaszával a kezükben állították őket az ellenség fegyverei elé. Élelmezni se tudták őket, ruházni még kevésbé, pedig ősszel tört ki a harc, tél előtt álltak, mégpedig – mint hamarosan bebizonyosodott – igen kemény tél előtt.

Mi azon lelkesedünk még ma is, hogy 48-ban még a lányok is fiúruhába öltöztek, csak hogy honvédek lehessenek s ők is vérüket onthassák a hazáért, de arra nem gondolunk, hogy ezek a lányok csak romlott, férfibolond lányok lehettek, akiket nem annyira a haza, mint a bűn szeretete vezetett, s akiknek a haza a harctéren édeskevés hasznát vette, de annál több kárát látta a honvédek erkölcseinek s vele a hadi fegyelemnek a megrontásával.

Ha pedig voltak olyan lányok is, akik nem azért öltöttek férfiruhát és álltak be honvédnek, mert démonok voltak, hanem azért, mert fiatalok, tapasztalatlanok, ártatlanok, s így nagyon komolyan vették azokat a hazafias szólamokat, melyeket a kevésbé ártatlan hazafiak suttogtak, illetve harsogtak a fülükbe, azokat meg azért kell sajnálnunk és azért nem lett volna szabad a harctérre eresztenünk, mert nekik meg ott kellett (inkább előbb, mint utóbb) elromlaniuk. Láthatjuk ezt például Jászai Mari naplójából, bár ő nem 48-ban, hanem később, 70-ben lett ilyen honleány. Az ilyen „honleány" 48-ban is édeskeveset használt a hazájának, de annál többet ártott s önmagát is és a magyar nő becsületét is tönkretette.

Józan és okos magyar ember a 15-16 éves fiúk harctérre vonulásának se örülhetett, sőt ezt meg se engedhette nekik, mert nekik is koraiak még a harctéri élet emberfeletti megerőltetései, testi fáradalmai és lelki izgalmai, s egyébként is kár már bimbójában kiirtani a magyar életet. Ezek a hős gyerekek néhány évi rájuk kényszerített várakozás után sokkal többet tudtak volna használni hazájuknak, mint tizenötéves fejjel. Vagy talán csak azért siettették őket annyira, mert a 48-as izgatók maguk is nagyon jól tudták, hogy pár év múlva már nem nekik, hanem az osztráknak fognak harcolni? Ha így volt, annál nagyobb lelkiismeretlenség volt tőlük, mert hiszen olyan ügy érdekében kényszerítették őket meghalni, amelyről maguk is nagyon jól tudták előre, hogy veszett ügy.

Világos, hogy ennek a mindenkit a harctérre kényszerítő „hazafias" propagandának a papság azon része, mely nem bánta meg, hogy pap lett, nem sietett behódolni. Az a pap nem hódolt be, mely hivatásának élt s ezért az Evangélium hirdetését és a szentségek kiszolgáltatását, tehát a papi munkát tartotta olyan fontosnak és annyira hazafias szolgálatnak, mint a harcolást, s amely tudatában volt annak, hogy pap meg fegyver olyan, mint a tűz meg a víz, és hogy a papnak még az Evangéliumot se fegyverrel kell védenie, nemhogy egy egyházellenes, támadó, agresszív forradalom érdekében vehetne kezébe kardot.

Ezért aztán a „hazafias" csahosok külön a papságot pécézték ki s lázító beszédeikben elsősorban őt szólították fel arra, hogy álljon be honvédnek s ezzel bizonyítsa be, hogy szereti a hazát, s hogy nem igaz az a mindenkitől elhitt vád, hogy a papok tulajdonképpen a haza ellenségei s lélekben az osztrákkal tartanak. (Természetesen nem az „osztrákkal" tartottak, hanem az Egyházzal és az érvényes magyar törvényekkel.)

Ezek a „hazafiak" vagy nem gondoltak arra, hogy ha minden pap szót fogad nekik és teljesíti „hazafias kötelességét", akkor a harc tartamára megszűnik hazánkban a vallási élet, nem lesz a templomokban se mise, se prédikáció, szünetel a keresztelés, esketés, gyóntatás, iskolai hitoktatás, pap nélkül hal meg a haldokló és nélküle kísérik ki a halottat; vagy pedig gondoltak ők erre is, csak mindezt feleslegesnek tartották s talán éppen ezzel akarták elérni, hogy a nép elszokjék a vallási külsőségektől s végeredményben megszűnjék a papságnak rájuk gyakorolt, „hazafias" szempontból oly káros befolyása.

Annyi azonban bizonyos, hogy állandó hazaárulózásukkal és a gyávaság gúnyos ostorozásával minden fiatal papot (a papnövendékeket még inkább) egyenesen rákényszerítettek arra, hogy otthagyja a papi hivatást s annak ellenére, hogy „ecclesia abhorret a sanguine" (az Egyház iszonyodik a vértől) és emiatt a pap, ki halált okoz, irregulárissá válik, ő is fegyverrel szolgálja hazáját.

A papság üldözése

Az eddigiekből már természetesen következik, hogy negyvennyolcban az egyház- és papellenes szellem miatt a katolikus papságnak is nem kevés igazságtalanságban, sőt üldözésben volt része. Zichy Domonkos veszprémi püspök és Szcitovszky pécsi püspök életveszélyét s később menekülését már említettük. Később az a Hám János hercegprímás is erre a sorsra jutott, akinek eleinte még csak a pesti utcai csőcselék elől kellett biztos fedél alá vonulnia. 49-ben már őt is hazaárulónak nyilvánította a kormány, emiatt el kellett menekülnie az országból, vagyona pedig (a püspöki birtokok felszerelése és állatállománya) ebek harmincadjára jutott.

1849-ben hazaárulás címén már ki is végeztek papokat, az emiatt börtönbe kerültek száma pedig egész sereg volt. Az is mindennapos dolog volt, hogy ha a honvédek papokkal találkoztak, minden külön ok vagy bizonyíték nélkül, tisztán csak azon az alapon, hogy papok, mint kémeket, egyszerűen elfogták és fogságba hurcolták őket. Az ilyen börtönbe vetett papok ellen eljárást se tudtak aztán indítani, mert senki se tudta, mi a bűnük, vagy hogy egyáltalán van-e bűnük? De azért ennek ellenére is nem egy csak a világosi fegyverletétel után szabadult ki börtönéből. Voltak persze, akiket hamarabb is szabadon bocsátottak s ezzel ők maguk is elismerték, hogy túlkapást követtek el s letartóztatásukban egyedül csak a papság elleni gyűlölet volt az irányadó.

Mikor negyvennyolc kitört, alig volt hazánkban egy-két püspök. Se az esztergomi, se az egri érseki szék nem volt betöltve. Az egyetlen érsek a kalocsai volt (gróf Nádasdy Ferenc), de ő is beteg, tehetetlen aggastyán volt. Nem volt aztán betöltve a püspöki szék se Győrben, se Székesfehérvárott, se a Szepességben, se Vácott, Veszprémből, Pécsről és Szatmárról pedig (eredetileg itt volt püspök Hám János, mert esztergomi érseki székét még nem foglalta el), mint láttuk, negyvennyolc űzte el.

Nem sietett betölteni az üres püspöki székeket, mert addig, míg üresen álltak, az állam élvezte a jövedelmeket. Őseink azért adták ugyan az Egyháznak a vagyont, hogy lelki hivatását jobban és eredményesebben betölthesse, a gyakorlati eredmény azonban az lett, hogy az Egyház éppen e vagyon miatt még annyira se tölthette be hivatását, mint nélküle megtehette volna. Ezt a vagyont ugyanis az állam is szerette.

E tekintetben a jelen esetben inkább a bécsi, mint a negyvennyolcas kormány bűnéről van ugyan szó, mert hiszen ezt az állapotot a forradalmi magyar kormány már készen kapta Bécstől, de hát láttuk, hogy vallásilag milyen közönyös, sőt milyen egyházellenes volt ez a kor, s ez természetesen a bécsi kormányzaton is meglátszott. Régen az akkor még vallásos Habsburgok azért késtek a püspöki székek betöltésével, mert a török ellen kellett az egyházi vagyon jövedelme, negyvennyolc előtt meg a napóleoni háborúkra. Míg a török elleni háború szintén vallásos cél volt, a napóleoni már kevésbé (bár Napóleon is gúzsba kötötte az Egyházat, sőt börtönben tartotta a pápát is).

De hát természetesen a Habsburgokon is meglátszott a kor vallástalanságának hatása. (Hogyne látszott volna meg, mikor még a papságon is meglátszott.) Sőt azt kell mondanunk, hogy még ekkor is inkább csak kormányainkon látszott meg, mint rajtuk, mert magukon a Habsburgokon csak a két testvér: II. József és II. Lipót személyén volt észrevehető, akik együttvéve is csak tizenkét évig uralkodtak. II. Lipót fián, I. Ferencen már csak annyiban látszott meg, hogy a nevelése volt hitközönyös, ő maga azonban vallásilag mindig jóakaratú volt, az ő fián, V. Ferdinándon pedig már egyáltalán nem volt észrevehető.

Ha aztán figyelmeztetünk arra is, hogy a Hohenzollernek, a Tudorok, a Wettinek, a Stuartok, a Wasak ugyanezt az egyházi vagyont teljesen elrabolták és végleg a maguk céljaira fordították, de a katolikusnak megmaradt Bourbonoknak és Wittelsbachoknak vagy a Savoyai háznak sokkal nagyobb bűneik vannak e téren az Egyház ellen, mint a Habsburgok-

nak, akkor nem botránkozhatunk meg azon, hogy a kor szellemétől ők se voltak érintetlenek akkor se, mikor ez a szellem rosszat jelentett. Természetes, hogy a Habsburgok is gyarló emberek voltak (hogyne volna ez természetes, mikor még a pápák is azok voltak, s mikor oly feltűnően látszik ez az emberi gyarlóság még a szerzetesrendeken is), de feltétlenül becsületükre válik, hogy nem voltak annyira gyarlók, mint a többi koronás ember.

Nem volt kívülük még egy uralkodóház (hogy köztársaságokról, tehát a „nép" uralmáról – mely mindig a demagóg népvezéreket jelentette – ne is beszéljünk), mely az Egyház vagyona mindig könnyű elvétele kísértésének oly tökéletesen ellenállt volna s ezt a vagyont oly sértetlenül megőrizte volna, mint ők. Hiszen sokszor e vagyont még akkor is visszaszerezték, mikor mások rabolták el. Azt is teljes egészében visszaadták, melyet a töröktől ők foglaltak vissza (pedig torkig voltak adóssággal azon nagy kiadások miatt, melyekbe ez a visszafoglalás került), sőt még a pápától eltörölt jezsuiták és a tőlük (II. Józseftől) eltörölt egyéb szerzetesek vagyona se kellett nekik, hanem ezt is megőrizték az Egyház részére mindaddig, amíg a hatalom ebben az országban az ő kezükben volt, tehát, míg az Egyház vagyonáért ők voltak felelősek. Nem találunk még egy uralkodóházat a világtörténelemben, mely ezt elmondhatná magáról.

Amit azonban negyvennyolc csinált a püspökök kinevezése terén, különösen csinált volna, ha módja lett volna hozzá, az már csakugyan felháborító. Mikor ugyanis végre kinevezték (még V. Ferdinánd) a két érseket, az esztergomit és az egrit, 1848. augusztus 4-én Kossuth kedvence, a kálvinista Madarász László, akinek nem is lett volna szabad hozzászólnia a dologhoz, hiszen itt tisztán katolikus ügyről volt szó, nagy hangon kárhoztatta a két felesleges kinevezést. Azzal érvelt, hogy „amikor pénz nincs, az ilyen helyeket üresen kell hagyni". (Pesti Hírlap, 1848., 73. o.) Negyvennyolc tehát nem sokallotta, hanem kevesellette a Habsburgok e téren való bűneit.

A meggyilkolt Zichy gyémántjait eltulajdonító Madarásznak tehát, akár a legvérbelibb kommunistának, még csak eszébe se jutott, hogy ha az államnak nincs pénze, akkor ezt az államnak nem a máséból, tehát nem az Egyházéból kell előteremtenie, ha az állam jogállam. Micsoda érv az, hogy ha az államnak nincs pénze, akkor nemcsak az magától értetődő, hogy az Egyházét veszi el, hanem még az is, hogy az elrabolt pénzt később se követelje vissza senki? De hát Madarászék másképp gondolkodtak, ők azt tartották, hogy inkább pásztorok nélkül kell hagyni a katolikus nyájat, hiszen ez nekünk, reformátusoknak már csak azért is hasznos, mert így gyöngül a katolikus Egyház s így könnyebben elbánhatunk vele. De közben természetesen azt hirdetjük, hogy nekünk katolikus vagy református mindegy.

Ugyanebben a beszédében Madarász még a párbér, az egyházi birtokok, a katolikus iskolák és a szerzetesek ellen is izgatott. Nem sokkal utána pedig (augusztus 9.) általában ostorozott minden papot. Hogy bebizonyítsa, hogy nemcsak a katolikus papokra haragszik, „Isis papjaitól kezdve" szidalmazta őket „a hierarchia rohadt épületéig". (Persze – mert ilyenkor ez már így szokás – éppen ő, a gyémánttolvaj, találta „rothadtnak" a hierarchia épületét.)

Azt se vette észre, hogy nagyobb sértést nem követhet el, mintha a katolikus papságot Isis papjaival állítja egy sorba. Hogy azonban mégse volt neki egészen egyforma minden pap, ugyancsak elárulta azzal a megállapításával, hogy a „reakció ármányát a nemzet kebelén" a katolikus papság ápolja.

Az szintén nem jutott eszébe, hogy ha a negyvennyolcas vezetők a papság támogatására is számot akartak tartani, akkor nem lett volna szabad olyan egyházellenes elveket képviselniük, mint amilyeneket ők képviseltek, mert így a legtermészetesebb dolog volt, hogy a papság és a papságra hallgató hívek nem tarthattak velük. A nemzet egysége megbontásáért tehát egyedül őket illette a felelősség.

De azt se mondhatta senki, hogy Madarász szavaiért és tetteiért nem lehet az egész 48-as kormányt felelőssé tenni; hogy az, amit Madarász követelt vagy mondott, annál kevésbé lehetett a kormány követelése vagy szava, mert hiszen Madarász eleinte még csak tagja se volt

a kormánypártnak, hanem ellenzékéhez tartozott. Azt azonban mindenki, aki negyvennyolc történetét ismeri, jól tudja, hogy éppen Madarász szava és azok, akik a mozgalom elején még ellenzék voltak, fejezték ki legjobban a 48-as közhangulatot.

Kossuth mindig egy követ fújt ezzel a túlzó ellenzékkel, minisztertársai se mertek nyíltan ellenvéleményt kifejezni vele szemben, hamarosan vissza is vonultak, sőt külföldre menekültek (Eötvös, de Batthyány is készült rá) és 49 első napjaitól kezdve már hivatalosan is ennek az eleinte túlzottnak tartott ellenzéknek a követelése lett az egész mozgalom programja. Aki a mérséklet híve volt, maga tépte le homlokáról a babért, nem is kellett Madarásznak letépnie onnan. Az ilyenek egyszerre elvesztették népszerűségüket és hazafias hősökből a nemzet árulói lettek.

Ezért még negyvennyolc legnagyobbjai is csak annyit mertek megtenni, hogy csendben, hangtalanul, anélkül, hogy helytelenítő véleményüket a nyilvánosság előtt kifejtették volna, álltak félre. Igaz, hogy Madarászt a Zichy-gyémántok ellopása miatt később kizárták az országgyűlésből, tehát negyvenkilenc nyíltan megtagadta vele a közösséget, de ez a megbélyegzettsége csak egész rövid ideig tartott, mert utána újra képviselővé választották s a nemzet gyűlése újra tagjai sorába fogadta. Egyébként pedig tagja volt a nemzeti bizottmánynak is, akkor pedig a nemzet kormányát nevezték így. Miniszter lett tehát s így a mozgalomnak hivatalosan is egyik főszereplője. Debrecenben később ő volt a 49-es ÁVÓ (vagy Gestapo vagy GPU) vezetője, tehát az élet és a halál ura. Egyébként végig bizalmasa maradt Kossuthnak (és Kossuth nejének). Mint a politikai rendőrség vezetője, ő döntötte el, ki a jó hazafi és a hazaáruló, s így végeredményben mindenki sorsa tőle függött.

Hám János szatmári püspököt V. Ferdinánd csak éppen kinevezte esztergomi érseknek, de érseki székét sose foglalhatta el. Mikor 49-ben hazaárulónak nyilvánították, noha németül még érsek és prímás létére se tudott, vérségére nézve pedig törzsökös magyar volt, püspöki székhelyén, Szatmárnémetiben az utcákon és a piacon nyilvános beszédekben gyalázták. Még a városháza erkélyéről is.

A németi görög katolikus esperes később, mikor már Hám Világos után ismét visszatért szatmári székhelyére (prímási kinevezését hatálytalanították, mert Bécs se volt megelégedve 48 alatti viselkedésével), így beszélte el a dolgot Hámnak:

„Amint egy alkalommal a piachoz értem, magam is megálltam a nagy néptömeg mellett, amely hevesen tárgyalt és magam is hallani akartam, hogy miről vitatkoznak oly hevesen. Többnyire nemkatolikusok voltak egybegyűlve és egy közülük, természetesen egy református, a katolikus templomra, vagyis a székesegyházra tekintve nagy hangon mondotta: Mit csináljunk ezzel a bálványozók templomával, amelyet az a hazaáruló Hám püspök építtetett? Rontsuk le, követ kövön ne hagyjunk!"

„Ilyen értelemben tovább folytatódott a vita. Némelyek közülük még azt is mondták: Kár volna lerontani, mert ez a templom a városnak ékességére szolgál, hanem ha megkaphatjuk a h...zt hazaárulót (a csak pontozva közölt jelző bizonyára „huncut" akar lenni), a két torony között húzatunk gerendát s arra akasztjuk fel. És ebben lett a megállapodás."

„Ugyanaz az esperes – folytatódik az emlékirat – azt is hozzátette, hogy azt az ő református szomszédját, akit alig lehet szelídlelkűnek mondani és akkoriban nagy hangon és dühöngve hangoztatta: „A két torony között akasztasson fel!", megszólította: Na, szomszéd, itthon van már a püspök, miért nem... és semmi baja. Feleli: Hagyjon békét a tisztelendő úr, akkor bolondok voltunk!" (Scheffler: Hám János emlékiratai, 85-86. o.)

Ezer adatból láttuk már, hogy negyvennyolc úgyszólván minden szereplője teljesen egyházellenes és az Egyházat a haladás kerékkötőjének tartó ember volt, még Batthyány, Deák, Eötvös, tehát azok is, akik a forradalmi, a túlzó 48-tól már távol tartották magukat. Egész bizonyos tehát (nem pedig csak valószínű), hogy negyvennyolc győzelme a magyar Egyház és egyházi intézmények bukását vagy a legjobb esetben siralmas tengődését jelentette volna. Miközben azonban a 48-asok a haza ellenségeiként ostorozták a papságot s nem tudtak egy

beszédet elmondani, hogy támadást ne intéztek volna ellene, megkövetelték minden paptól, hogy lelkesüljön az ő eszméikért, legyen azok lelkes terjesztőjévé, sőt alakuljon át fegyveres katonájává, mégpedig nem kényszerből, hanem önként, sőt lelkesedéssel; a püspököktől pedig, hogy azokat, akiket az ő „hazafias" politikájuk földönfutókká, menekültekké tett, mindennel ellássák és a hadsereg felszereléséhez a pénzt ők adják, mégpedig szintén önként és szívesen, sőt lelkesedéssel.

Hiszen ezzel nem az izgatókat, nem is az Egyház ellenségeit, hanem a hazát s egyedül csak a hazát támogatják, ez pedig nemcsak kötelesség, hanem egyúttal nagy dicsőség is.

„Hol vannak a gazdag főpapok – írja a Pesti Hírlap 1848-as 181. száma –, akik márványpalotákban laknak és aranyserlegekből isszák a föld leghíresebb borait?"

Ezt mi kérdezzük, mert egy magyar püspök se lakott márványpalotában vagy szokott inni aranyserlegekből, sőt azt hiszem, olyan se volt köztük, aki csak életében egyszer is ivott volna már aranyserlegből. A püspököknek márványpalotáik és asztalukon aranyserlegeik csak akkor lettek volna, ha ők is olyan emberek lettek volna, mint amilyenek a 48-as izgatók voltak és mint akik a 48-as lapokban az ilyen cikkeket írták.

A templomban az aranyserleg nem a pap vagy a püspök, hanem Krisztus vére tiszteletére arany, de – sajnos – még azt se tisztelhetjük meg ennyire, mert ott is csak az ezüstöt aranyoztatjuk meg. Említettem már, hogy még az az „aranylánc" is, mely a főpapok nyakában lóg, csak aranyozott ezüst, sőt – az esztergomi kincstár jegyzéke a bizonyíték rá – nemcsak a püspökök, hanem még hercegprímások főpapi nyaklánca, sőt még a gyűrűje is nemegyszer aranyozott ezüst volt. Pedig hát a kis gyűrűhöz igazán nem kellett volna sok arany, s az se a személynek, hanem az állása méltóságának szól.

Azt valóban én is hallottam, hogy a veszprémi püspöknek volt arany evőeszköz készlete (egy újmisése mondta vagy ötven évvel ezelőtt, hogy ők azzal ettek, mikor felszentelésük után díszebéden látta őket vendégül), ámde, mivel bizonyosan tudom, hogy az esztergomi érseknek nincs és nem is volt ilyen aranykészlete, valószínű, hogy Veszprémben is csak legfeljebb aranyozott ezüstről lehetett szó, amelyet azonban akárhány jobb módú polgár is szerezhetett magának. Ha pedig valóban arany lett volna ez – mindenki tudja, aki a főpapi udvarokban ismerős –, akkor se azt jelentette volna, hogy a püspök ezzel szokott enni, hanem azt, hogy vendégei – mint látjuk, egyenesen az újmisések, tehát nagyrészt szegény jobbágyivadékok – tiszteletére nagyritkán, ünnepélyes alkalmakkor veszik elő.

A felől is megnyugtathatom a 48-as Pesti Hírlapot, Kossuth lapját, hogy az a bor is, melyet a magyar főpapok szoktak – látjuk – a nem arany serlegekből inni, egy cseppet se lehettek jobbak, mint amiket a pozsonyi országgyűléseken a negyvennyolcat előkészítő leghíresebb „hazafiak" szoktak inni, akik – mint láttuk – egész vagyonokat költöttek el a dőzsölésben. Sőt még azoknál se lehettek finomabbak, melyeket az akkor még vagyontalan ügyvéd (Kossuth) ivott, mert hiszen látni fogjuk, hogy dőzsölései miatt ő is fűnek-fának tartozott. Arról se tudunk, hogy az akkori magyar püspökök ezekből a jó borokból a kelleténél többet ittak volna, de láttuk és látni fogjuk, hogy a most említett nagy hazafiak közül nem egy részeg is szokott lenni. Ugyanezt se a zágrábi püspökről, Haulikról, se Szcitovszkyról, se Zichy Domonkosról még rágalomként se állította soha senki.

És a püspökök, ha ittak jó bort, csak saját termésű, tehát magyar borokat ittak, de semmiképpen se – mint a Pesti Hírlap írta – „a föld leghíresebb borait". Ők nem küldték külföldre az ország pénzét azért, hogy evés-ivási vágyukat minél rafináltabban kielégíthessék. Azt ellenben már láttuk, hogy sose volt Magyarországon a pezsgőnek (tehát akkor még külföldi bornak) olyan divatja, mint a 48-at megelőző pozsonyi országgyűléseken és éppen a „hazafiak" körében. Ki hallott azonban akár 48-ban, akár ma olyan püspökről, akinek különös kedvtelése a pezsgőzés?

„Hol vannak (a gazdag magyar püspökök), hogy nincs, aki a haza vérző vitézeinek csak egy pohár vizet nyújtson (erre a szolgálatra bizonyára nem püspökökre lett volna szükség, s

ha még ezt se kaptak, az bizonyára nem a püspökök bűne volt) és a földönfutókká lett ezreknek (vajon válhattak volna ily sokan földönfutókká, ha a haza ügyét nem az éretlen ifjúság s nem azok a Sükeiek intézték volna, akik egyenesen elvként mondták ki, hogy most nem okos emberekre van szükség?) csak egy kurta szalmatetőt csináltasson?" (De vajon hogy lehetett volna jövedelme ezeknek a „gazdag" püspököknek, ha azokat, akiknek a földjeiket megművelniük kellett volna, a Sükeiek mind a harctérre kényszerítették, s ha még az itthonmaradó öregek is csak politizálással töltötték idejüket, azaz csak lelkesedtek, de nem dolgoztak „a hazáért"?)

E vad és esztelen izgatás láttára kérdek minden lélekismerőt: Írhatott-e így 48-ban tisztességes és jóhiszemű ember? Olyan, aki nem cégéres gazember volt, hanem jószándékú; aki nemcsak gyűlöletét akarta kitombolni, hanem valóban a hazán akart segíteni? Pedig, ha a cikket nem maga Kossuth írta, legalábbis Kossuth közölte, hiszen ő volt a lap szerkesztője, sőt úgyszólván az egész lapot maga írta. Nem igazi rosszhiszemű szellemi gyújtogatás volt-e ez?

Így aztán ugyancsak érthető, hogy a pesti apácazárdát időnként olyan túláradó hazafias lelkesedés fogta el, hogy még egyetlen, drágakövekkel ékesített aranykelyhét is menten felajánlotta a hazának. Negyvennyolc azonban még reklámjai hazugságában is azonos volt a bolsevizmussal, mert a valóságban ez a kehely is csak aranyozott ezüst lehetett. Jelenleg ugyanis az egész másfélmilliós főváros összes templomában se találunk egyetlenegy aranykelyhet, nem valószínű tehát, hogy a 49-es Pest-Budán, mely akkor még csak másfélszáz éve szabadult fel a török alól s a két városnak együtt is alig haladta meg a lakossága a százezret, aranykehely egyáltalán lett volna. (Aranykehely – úgy látszik – csak a püspökök „tivornyáin" volt).

„Az országgyűlésen – olvashatjuk Hám János emlékirataiban – minden úgy folyt, hogy alig lehetett valami jót remélni, ellenben annál több rossztól tartani. Elsősorban a katolikus vallást minden oldalról támadták, és úgy látszik, üldözésnek akarták kitenni... A papi rendnek minden tekintélye és becsülete aláhanyatlott."

Olyan terror volt, hogy mikor Batthyány elfogatása után a Kossuth akaratából ideiglenesen az ország kormányzását átvevő Nemzeti Bizottmány elhatározta, hogy az olmützinek nevezett beadványt intézi a királyhoz, de a püspöki kar, mint túl forradalmi szelleműt, nem akarta aláírni, Hám emlékirata szerint tudtukra adták, hogy a kormány azt, hogy ezt a beadványt a püspökök aláírják, nemcsak óhajtja, hanem követeli, sőt parancsolóan sürgeti is és e szolgálat megtagadása esetén egy főpap sincs biztonságban arról, hogy nem fog-e Lamberg sorsára jutni!"

Hám egyenesen azt írja, hogy a püspökök legtöbbjét „az élethez való ragaszkodás és a haláltól való félelem" bírta rá az aláírásra.

Hám emlékirataiból azt is megtudhatjuk, hogy mikor Szemere tanácskozásra hívott magához négy püspököt (köztük őt), egyenesen durván nekik támadt, hogy nem teljesítik kötelességüket, mert nekik most kötelességük volna egyházmegyéjüket sorra látogatni s a népet a hazaszeretetre buzdítani (valójában tehát egy egyházellenes irányzat mellett propagandakörutat tartani, úgy, mint a „békepapoknak" a kommunista politika és érdekek mellett).

Horváth Mihály volt, aki szintén a Szemerénél megjelent négy püspök egyike volt, azt is írja, hogy Szemere arra is figyelmeztette őket, hogy nekik is úgy kellene viselkedniük, mint Rajasich szerb érsek teszi, aki személyesen lázítja ellenünk rác híveit. Ez a Rajasich – mondta nekik – valóban szerb püspök, de a katolikus püspökök nem magyar püspökök. S persze Horváth Mihály, a 48-as püspök egyet is ért ebben a kálvinista Szemerével. Csak kettőt felejtett el Szemere és a 48-as püspök miniszter.

Először, hogy Rajasich nem olyan rácok mellett korteskedett, akik állandóan gúnyolták, kisebbítették és ellenségüknek tekintették az érseküket, hanem – éppen ellenkezőleg – még politikailag is vezérüknek tartották s még az államhatalmat is ráruházták. A 48-as államférfiak ugyanazt a segítséget, melyet a rácok nemzetiségi harcukban papjaiktól kaptak, csak akkor

várhatták volna el a 48-as „szabadság" javára a katolikus Egyház papságától is, ha ők is olyan teokráciát akartak volna behozni, mint amilyen a rácoknál volt, nem pedig az Egyházat még meglévő közjogi befolyásától megfosztani.

Hiszen Szemeréék, a reformkor patriótái és a 48-asok évtizedek óta mást se tettek, mint egyház- és papgyűlöletüket hirdették, állandóan az Egyház és a papság ellen lázítottak, a Rómától való elszakadásra, az Egyház vagyonának elkobzására izgattak és az olyan papok bűnvádi eljárás alá vonását követelték, akik ragaszkodva az Egyház lényegéhez, azaz egyedül üdvözítő voltához, nem voltak hajlandók megáldani olyan katolikusok vegyesházasságát, akik gyermekeik katolikus neveléséről nem gondoskodtak.

Aki ezek után még ugyanezen római Egyház papjaitól azt kívánja, hogy egyelőre hagyják abba tulajdonképpeni hivatásukat és menjenek ki a nép közé a kormánynak, vagy mint ők mondták: a hazának korteskedni, vagyis hogy maguk a papok korteskedjenek amellett, hogy minél előbb elszakíthassák az országot Rómától, minél előbb kifoszthassák az Egyházat vagyonából, minél előbb megfoszthassák a papságot politikai jogaitól, magát az Egyházat pedig minél előbb kivetkőztethessék lényegéből, az igazságöntudatából: az vagy elmebeteg, vagy pedig szakasztott azonos gondolatvilágú azokkal a bolsevistákkal, akik ugyanúgy bántak az Egyházzal és a papsággal, mint a 48-asok, s emellett még azt se engedték meg nekik, hogy legalább csöndben visszavonuljon a sekrestyébe, hanem megkövetelték tőle, hogy – igenis – politizáljon, mégpedig nekik politizáljon: Csapja be a népet és hirdesse neki azt, hogy a jó katolikus ember is lehet lelkes kommunista, azaz ateista, sőt a kommunizmus csak az igazi kereszténység, mert igaz, hogy ateista, de legalább szereti a népet, nem úgy, mint a régi királyok és urak; hogy az Egyház és a papság eddig méltatlan és hűtlen volt hivatásához, mert elárulta a népet és az urak szekerét tolta.

De másodszor Szemerének és 48-as elvbarátainak még azt is tudtukra kell adnunk, hogy egy hivatása magaslatán álló katolikus püspöki kartól és papságtól még abban az esetben se kaphatták volna meg ezt a kért támogatást, ha olyan magyar kormány részére kérték volna ezt a hazafias kortesszolgálatot, mely soha egy szóval se vétkezett az Egyház ellen, s melynek győzelmétől az Egyháznak nem kellett volna félnie, mert e győzelemmel Magyarországon az Egyház egy cseppet se került volna rosszabb helyzetbe, mint amilyenben azelőtt a Habsburgok alatt volt.

Egy katolikus papnak ugyanis nem az a hivatása, hogy hazafias mozgalmakban tevékenykedjék. Érdeklődhet utána, részt is vehet benne, ha irányzata az Evangéliummal egyébként nem ellenkezik, sőt még lelkesedhet is érte, hiszen, ha valaki pap lesz, ezzel még nem szűnik meg se ember, se magyar, se kora gyermeke maradni. Ámde, hogy a pap legalább egyelőre hagyja abba tulajdonképpeni hivatását és legyen egyedül csak hazafi, egyedül csak magyar, egyedül csak politikus, azt egy hivatása magaslatán álló pap semmiképp se teheti. Az ő hivatása nem ez, az ő hivatása még ennél is sokkal magasabb rendű és sokkal fennköltebb, de a hazájának is akkor használ a legtöbbet, ha a tulajdonképpeni hivatását teljesíti.

Az a pap, aki az igaz vallást hirdeti, akkor is a hazáját szolgálja, mikor a vallást hirdeti, sőt csak akkor szolgálja a hazáját igazán, ha csak pap marad és a nemzet legválságosabb pillanataiban is csak az marad, ha ekkor is megmarad az örök haza, az ég, az erkölcsi világrend szolgálata mellett.

Ha a magyar püspöki kar úgy tett volna, mint Szemere kívánta, elárulta volna a természetfölötti világot és viselkedésével azt mutatta volna, mintha a magyar haza, tehát a föld és az evilági élet előbbre való lenne neki, mint a mennyek országa. Ezt csak akkor tehették volna a püspökök, ha az ő hitük is csak olyan lett volna, mint Szemeréé, aki, mint láttuk, protestánsnak tartotta ugyan magát és a protestánsokhoz is húzott, valójában azonban komolyan nem hitt sem Istent, sem másvilágot, annál kevésbé hitt Krisztusban, mint Isten fiában és az emberekhez küldött követében, ami pedig nemcsak a katolikus, hanem a protestáns vallásnak is lényege.

Azt, amit Szemere a magyar püspöki kartól kívánt, megtehették volna az olyan protestánsok, amilyen Szemere volt, megtehette Rajasich püspök is, mert hiszen ő se igaz vallást, minden embernek egyaránt szóló és egyedül üdvözítő vallást, hanem csak a szerbek vallását hirdette, egy olyan vallást, mely csak a szerbeknek szól, azonos a délszláv néppel és semmi más, mint annak összetartó ereje.

Mivel azonban a katolikus Egyházban nemcsak a püspököknek és a papoknak van hitük, hanem a híveknek is, a püspökök hazafias korteskedésén a hívek is megbotránkoztak volna (még akkor is, ha negyvennyolc nem lett volna egyházellenes), mert ők is érezték volna, hogy ez a tulajdonképpeni papi hivatás elárulása, de magának a vallásnak is (mely semmiféle földi dolog után nem következhet, tehát a haza után se), ez pedig a lelkükben olyan rombolást okozott volna, melyből a hazának is nagyobb kára lett volna, mint amekkora haszna lett volna a püspöki korteskedésnek. A katolikus magyarok ettől a püspöki korteskedéstől nem hazafiasabbak lettek volna, hanem csak hitetlenebbek és kiábrándultabbak. Mit nyert volna azonban azzal a magyar haza, ha fiai megrendültek volna abban, ami minden hőstett és önfeláldozás forrása és alapja, a túlvilági hitben?

A magyar kálvinizmus általában és gyakorlatilag se több, se kevesebb, mint a magyar sovinizmus, a görögkeleti vallás pedig a szerb sovinizmus. Érthető tehát, ha az első a magyar, a második a rác faj szabadságharca idején abbahagyja az eseménytelen köznapi életbe illő püspökösködést, alkalmazkodik a rendkívüli viszonyokhoz s egyelőre nem akar más lenni, mint csak szabadsághős.

Az egyedül üdvözítő katolikus Egyház papja azonban olyan eszmét képvisel, mely se nem magyar, se nem szerb, hanem egyszerűen csak az igazság, a jó, a nemes, az üdvözülés egyetlen záloga; magasabb rendű, ezerszerte több, mint minden magyar, szerb vagy nemzetiségi különbség, s ezért még ideiglenesen se lehet háttérbe szorítani semmi földi érdekért, mert vele szemben a föld semmi, tehát a haza és a nemzet is semmi. Semmi volna még akkor is, ha az a haza és az a nép 48-ban nem lett volna egyúttal még a gyűlölet, a vérontás és a tömeggyilkosság okozója is. Katolikus pap sose válhat nemzetiségi agitátorrá hivatása és az igazság és az erkölcs elárulása nélkül. Természetesen a maga nemzetiségének agitátorává se.

Egy görögkeleti ismerősömnek, mikor katolikussá válását elment bejelenteni az illetékes lelkésznek, a budai szerb püspöknek, az gúnyos fölénnyel ezt válaszolta neki: „A vér azért sose válik vízzé, mert a szerb vér mindig csak szerb marad."

Látszik tehát, hogy a jó szerb püspöknek még csak eszébe se jutott, hogy nemcsak nemzet és vér, hanem vallás és igazság is van a világon, és hogy volt híve a vallását akarta megváltoztatni, nem pedig a vérét vagy nemzetiségét. A jelen esetben az utóbbi megváltoztatása is megtörtént, mert az illető nem is tudott szerbül, s így nemzetileg is rég megváltozott már. De viszont a római Egyházba való belépését éppúgy bejelenthette volna akkor is, ha továbbra is szerbnek vallotta volna magát és ragaszkodni kívánt volna nemzetiségéhez. A római Egyházba, az egyedül üdvözítő Egyházba ugyanis minden nép hivatalos. Egyiket se kell megtagadni, mert ott ez mellékes dolog. Krisztus a szerbeket éppúgy megváltotta, mint a rómaiakat vagy a magyarokat.

De nemcsak a szerb püspök beszél így. A magyar kálvinista lelkész is mindig azzal érvel a katolikus Egyházba visszatérő vagy neki reverzálist adó hívének, hogy nem sajnálja elhagyni őseit? Egy katolikus reverzálist adni akaró kálvinista vasúti tisztnek pedig azt írták öreg református szülei, hogy ha ezt megteszi, akkor ők mindketten öngyilkosok lesznek, mert az ő őseik református lelkészek voltak.

Hogy igazság is van a világon, s vallásváltoztatáskor elsősorban mégiscsak ennek kellene a döntőnek lenni, az se a lelkésznek, se a szülőknek nem jutott eszükbe. Pedig hát csak az ősök miatt igazán kár valakinek öngyilkossá lennie. Nem is lettek – természetesen – azzá ezek a most említett szülők se. A vért is kár annyira sajnálni. Hiszen éppen most állapította meg róla fölénnyel a szerb püspök, hogy „nem válik vízzé", azaz úgyse lehet soha megváltoztatni.

Akinek a vér a legszentebb és a legfontosabb, az annak bizonyítéka, hogy neki vallása tulajdonképpen nincs. Mikor e sorokat írom, Ciprus szigetén is Makáriosz görögkeleti érsek az angolok ellen bombákkal és gyilkosságokkal küzdő görög terroristák vezére. Sajátságos, hogy neki mégse kiáltotta oda senki, hogy ne politizáljon, mint Mindszentynek, aki csak a hitet védte a hit ellensége ellen, de természetesen azt se pokolgépekkel. Világos, hogy ebből logikusan következik, hogy ennek a Makáriosz érseknek sincsen komoly hite. De nincs annak a magyar kálvinista lelkésznek se, aki a katolikus konverziók és reverzálisok ellen az ősökre való hivatkozással érvel és azoknak az éltes kálvinista szülőknek se, akik pedig olyan kegyelettel gondolnak lelkész őseikre, hogy öngyilkossággal fenyegetőznek, ha fiuk a katolicizmus felé engedményekre készül.

A „fanatizmus" szót többnyire a katolicizmussal kapcsolatban szokás emlegetni. Pedig hát ki áll a tiszta ész alapján, tehát ki nagyobb ellentéte a fanatizmusnak, ha még az a katolikus se, aki igazságban hisz, az igazságot egyedül üdvözítőnek tartja és ha megfeszül is miatta, akkor se enged belőle? Aki az igazságát hazánál, népnél, ősöknél, anyagi érdeknél, szerelemnél, mindennél, még az életnél is előbbre valónak tartja, s arra neveli magát, hogy ennek a logikus, tehát okos elméletnek lehetőleg a gyakorlatban is megfeleljen s tettei is olyanok legyenek, mint az elvei.

Ellenben mi fanatizmus, ha még az se, hogy valaki pokolgépekkel és orgyilkosokkal dolgozik egy nép állítólagos felszabadulása érdekében, de amellett azért mellékesen egy vallás érseke vagy lelkésze is? Aki csak az ősökkel érvel a vallásváltoztatás ellen, vagy öngyilkossággal próbálja terrorizálni és vallásában megtartani gyermekét, de ezt se azért teszi, mert az a vallás, melyért síkra száll, egyedül igaz, hanem csak azért, mert őseik ennek hirdetésével foglalkoztak? Ilyesmiért meghalni, öngyilkosnak lenni, vagy öngyilkossággal kacérkodni valóban a legsötétebb fanatizmus.

Azt azonban nem egészen szabatosan mondtam, hogy ezek a katolicizmussal szemben álló egyéb vallások egyedül csak a nemzetiség függvényei: sem többek, sem kevesebbek. A valóságban ugyanis mégiscsak többek ennél. A fanatizmus lényegéhez ugyanis hozzátartozik a gyűlölet is. Nemcsak a másik nép, a másik nemzet, a más hazájának gyűlölete, hanem elsősorban a katolicizmusé, az igazságvallásé, azé, mely magát egyedül üdvözítőnek hirdeti. Elsősorban ez okozza azt a fanatizmust, melyet meg kellett róluk állapítanunk.

Hogy tudta például gyűlölni egy magyar kálvinista (akár erdélyi, akár tiszántúli, akár dunántúli) az osztrákot vagy a csehet! De hogy ez valójában nem nemzetiségi, hanem katolikusgyűlölet volt, mutatja, hogy Bocskai, Bethlen idejében, mikor még protestáns osztrákok és csehek is voltak, ezeket osztrák vagy cseh létükre is majdnem jobban szerették, majdnem jobban megértették velük egymást, mint saját magyar kálvinista véreikkel. Katolikus magyar véreiket például feltétlenül jobban gyűlölték, mint akár a katolikus csehet vagy osztrákot.

A keresztény felekezetek általában mindig a katolicizmus körül forognak, s bámulatos, mennyire nagy szerepet játszik az egyedül üdvözítő Egyház, melyről úgy látszik, mintha semmi közük se volna hozzá egész életükben. Micsoda fanatizmussal küzdöttek például a szerbek, mikor a Habsburgok, akikkel pedig általában tűrhető viszonyban voltak, Rómával akarták őket egyesíteni!

De magyar protestánsaink szabadságharcai is csak azért voltak annyira erősek, dacosak, engesztelhetetlenek, fanatikusok, mert az ellenség, az átkozott Bécs Róma képviselője is volt egyúttal. Sajátságos, hogy mikor ugyanez a „német" ellenség a Hohenzollernek vagy Hitler képében jelentkezett, hiába volt százszor ellenségesebb a magyarság iránt és százszor veszélyesebb számára, mint Bécs, a magyar protestantizmus nemcsak nem vált vele szemben Róma és Bécs szövetségesévé, hanem tetszett neki és együtt harcolt vele szövetségben Bécs és Róma ellen.

De a legújabb, a bolsevik ellenséggel szemben se volt a magyar kálvinizmusban egy szikrányi magyar önérzet se, sőt szemben a magyar katolicizmussal, legalázatosabb kiszolgá-

lójává lett. (Természetesen itt nemcsak a földbirtokosokra vagy a „kulákokra", hanem a földnélküliekre, a munkásokra is gondolok.) Mi más lehetett az oka ennek a feltűnő jelenségnek, mint az, hogy ebben az esetben a magyar dac nem esett egybe a felekezeti daccal, sőt mert most a nemzeti ellenség egyúttal Rómának is ellensége volt?

Negyvennyolc abban is hasonlított a bolsevizmushoz, hogy nemcsak szidta, gúnyolta, kicsinyelte, rágalmazta a papságot, hanem azt se tűrte, hogy visszavághasson, védekezhessen, sőt még csak azt se, hogy szótlanul, csöndben visszavonulhasson. Neki, mint a bolsevizmusnak is, még arra a támogatásra is szüksége volt, melyet a katolikus Egyház a népre való hatása révén a rendszernek adhatott. Ahogyan ugyanis a bolsevizmus uralma alatt „a nép" ellensége volt az, aki nem helyeselte a mozgalmat, sőt még az is, aki csak azt mondta, hogy „nem politizálok" és csendesen vissza akart vonulni, éppúgy 48-ban is szerepelni, politizálni, lelkesedni kellett mindenkinek, de legjobban annak a papnak, akit ugyanez a negyvennyolc állandóan szidott. Ha nem tette, hazaáruló, a haza ellensége volt.

Mivel annyi eszük természetesen a 48-asoknak is volt, hogy az, akit tönkre akarnak tenni, nem lelkesedhet tönkretevőiért, a papokat különösen figyelték, bennük különösen nem bíztak, az ő viselkedésükre különösen kényesek voltak. Már az maga, hogy valaki pap volt, bizonyítéka volt annak, hogy hazaáruló, sőt kém. Ezért fordult elő, hogy minden ok vagy bizonyíték nélkül is vittek börtönbe papokat és hogy sokszor az ilyen papokat utána még a hatóságok se helyezték szabadlábra.

Mivel ugyanis gyűlölték őket, gyanúsították őket még akkor is, mikor nem adtak rá okot. A papoktól különösen megkövetelték, hogy viseljék a nemzeti kokárdát. Aki nem viselte, majdnem olyan rosszat jelentett s majdnem olyan veszélyes volt, mint a nyilas korban a zsidóra, ha nem viselte a sárga csillagot. Az ilyen pap „fekete-sárga", vagy (még stílszerűbben) „svarcgelb", „pecsovics", „vindis" (Windischgrätz után), „hazaáruló" volt. (Pedig például én, aki a külsőségeknek nem vagyok barátja, akkor se viseltem volna azt a kokárdát, ha a leglelkesebb 48-as is lettem volna belül. Ha pedig muszáj lett volna, akkor annál inkább nem, mert a gyávaságnak és a nyáj-jellegnek is ellensége vagyok.)

Negyvennyolc azonban megkövetelte, hogy mindenki beleilleszkedjék a nyájba és ezt külsején is mutassa. Ezért aztán az ilyen reakciós vagy talán nem is reakciós, csak önállóságot és függetlenséget szerető és a sablonokat megvető pap állandóan ki volt téve annak, hogy az utcán vagy bárhol, bárki belekössön, vagy ha az illető éppen ittas volt, vagy ittas talán nem is, csak terhelt fanatikus, aki egész az eszelősségig és lapos kiskoponyájú feje egész korlátoltságával tette magáévá a 48-as „hazafiságot", s ezt a nemzeti kokárdával azonosította (pedig akkor minden második ember ilyen volt), még élete is veszélyben forgott a papnak.

Hám emlékirataiból megtudhatjuk, hogy e hazafias terror miatt 48-ban sok főpap még a mellkeresztjét is nemzeti színű szalagon hordta, hogy hirdesse hazafiságát, illetve bizonyítsa, hogy nem olyan reakciós, mint fekete lelkét jelképező fekete ruhája után az emberek gondolnák, s így a sértő megjegyzésektől és inzultusoktól többé-kevésbé mentesítse magát.

Világos, hogy ez a nemzeti színű főpapság nem a főpapság java volt. Hiszen egyrészt komolytalan dolog volt, másrészt gyávaság jele és elvfeladás is egyúttal, mert azt mutatta, hogy az illető főpap előbbre valónak tartja a hazát, mint az Egyházat, s a haza kedvéért szemet huny a 48-asok egyházellenessége felett. A nemzeti színek akkor – sajnos – nemcsak a magyarságot, hanem az egyházellenességet is jelentették, papra pedig bizony kétszeresen szégyen egyházellenes jelvényt viselni. Híveit is megtévesztette vele, mert annak a jele volt, hogy a 48 vagy nem egyházellenes, vagy pedig annak, hogy a haza kedvéért nyugodtan megbocsáthatjuk mindenkinek az egyházellenességet. Pedig hát ezzel az illető pap még a hazája ellen is vétkezett, mert az egyházellenesség elsősorban a magyar hazának árt, ha Magyarországon nyilvánul meg.

A derék Hám például nem tudta magát a nemzeti kokárda viselésére rászánni. „Mikor pedig ismételten figyelmeztettek – írja –, hogy amint a többi püspök teszi, én is vegyek ma-

gamra valamilyen hazafias jelvényt, nehogy magam támadásoknak vagy éppen életemet veszedelemnek kitegyem, egy darabka szalagot kezdtem a zsebemben (!) tartani, hogy ha netalán veszedelembe jutnék, annak felmutatásával mentsem magam."

Láthatjuk tehát, milyen nagy és ideális volt a szabadság 48-ban! Pedig hát minden férfias, önálló természetű egyén olyan, hogy ha éretlen tacskók előírják neki, hogy hogyan kötelessége hazafiasan viselkedni, akkor inkább belepusztul, de mégsem viselkedik úgy. Részint, mert eszméket nem lehet kokárdákkal elintézni (akkor túl könnyű volna a hazafiasság), másrészt, mert ilyenkor kokárdaszerű külsőségek iskolás gyerekeknek való, nem pedig felnőtt férfiaknak. (Én már diákkoromban is túl gyerekesnek találtam, pedig akkor még én is jónak gondoltam a 48-at. De viszont kisgyerekeken, mikor március 15-én látom őket nagy ünnepélyességgel, kokárdásan menni az iskolai ünnepélyre, még ma is élvezem.)

Nekünk, magyaroknak, úgyis mindig az volt a legnagyobb bajunk, hogy hazánk vagy a köz iránti kötelességeinket mindig szerettük csak kokárdákkal, csak külsőségekkel elintézni, s azt hittük, hogy ezzel már mindent meg is tettünk s megerőltetni se kellett magunkat. Ez a legolcsóbb hazaszeretet. Azért vagyunk aztán ma ott, ahol vagyunk.

Negyvennyolcban a papnevelő intézetek kiürültek, mert lakóik a közhangulat nyomására, sőt követelése miatt kénytelenek voltak katonának menni s elöljáróik se merték nekik azt mondani, hogy ne menjenek, hiszen hazaáruló hírébe keveredtek volna, annak pedig akkor nemcsak megvetés volt a következménye, pedig az maga is éppen elég lett volna. De nagyobb baj elkerülésére egyenesen a papság érdeke volt, hogy rossz hírét megcáfolja.

Hogy a papság ezzel elárulta hivatását, mert nem gondoskodott az Úr szőlőjébe munkásokról, kétségtelen. De hát életveszélyes fenyegetésekkel kényszerítették rá, hogy elárulja, s még arra is, hogy még lelkesedjék is azokért, akik erre rákényszerítik. De nemcsak a papnövendékeket, hanem az Úr szőlőjében már működő munkásokat is kényszerítették, hogy honvédnek menjenek. A nagyszombati érseki helytartó például már körlevélben volt kénytelen arra kérni a papságot, hogy többen már ne vonuljanak be, mert másképp az egész körzet pap nélkül marad. (Milyen fonákság, hogy ugyanezt arra is fel lehetne hozni bizonyítékul, hogy milyen hazafias volt a 48-as katolikus papság még ezen a tót vidéken is!)

Pedig hát ez valóban azt jelenti, hogy a 48-as „hazafias" papok vagy egyszerűen elárulták hivatásukat, vagy papi munkájukat ők maguk is éppoly haszontalannak és feleslegesnek tartották, mint azok, akik a bevonulást tőlük követelték, vagy pedig egyszerűen csak a felizgatott közvélemény terrorjának hatása alatt álltak, mely pap létükre is gyávasággal és becstelenséggel vádolta őket, ha otthon maradnak.

Látjuk azonban, hogy legalább a helytartóban mégis volt annyi bátorság és az Egyházhoz és a papi hivatáshoz is annyi hűség, hogy a jó ügyet előbbre valónak tartva, mint a maga kényelmét vagy biztonságát, mégis ki merte adni ezt a körlevelet, noha joggal félhetett tőle, hogy hajtóvadászat indul meg majd miatta ellene.

Papp Ferenc, a Nógrád megyei Varbó esperese felterjesztésében közölte a hercegprímással (így akta keletkezett a dologról s ennek köszönjük, hogy tudomásunk van róla), hogy Nógrád vármegye egyik választmányi ülésén azt határozta, hogy a nemzeti őrséggel minden plébános és káplán is csatasíkra szállni tartozik. (Tehát nem is olyan bizonyos Jedlik Ányos életrajzírójának az a fölényes állítása, hogy Jedliket senki se kényszerítette. Nemcsak a harctérre nem, hanem még csak itthoni hadi munkálkodásra se.)

E határozat szerint az, aki magát e kötelessége alól kihúzza 1. polgárilag becstelen. 2. Polgári pályán feljebb nem léptethető. 3. Esetenként 100 ezüst forintra büntethető. (De keveset bíztak ezek a Nógrád megyei hazafiak a lakosság önkéntes hazaszeretetében!) Az esperes azt is közli főpásztorával, hogy a határozat az ő esperesi kerületében 17 papot érint, úgyhogy mindössze csak hárman maradhatnának otthon. (Ezek bizonyára öreg koruk miatt, tehát többé-kevésbé ők is már tehetetlenek voltak.) Márpedig ebben a kerületben – írja –, mely 14 plé-

bániát, húsz templomot és 24.000 hívőt számlál, a hívek vallási igényeit három pap nem elégítheti ki. Kérdi tehát, mitévők legyenek?

Balassa, szombathelyi püspök, szintén nem tudta, mitévő legyen. Ő is a hercegprímástól kért tanácsot, mert ott meg a szombathelyi polgármester kényszerítette hadi szolgálatra a város papjait. A sok effajta panasz miatt végre a főpapság legyőzte a „hazafias" terrortól való félelmét és a kormánytól kért a bajokra orvoslást. A kormány megnyugtatta őket, hogy most készül a törvényjavaslat e tárgyban, s addig senkinek sincs joga a papságot katonáskodásra kényszeríteni, míg e javaslat törvény nem lesz.

Igen ám, de minden forradalomban az a legnagyobb baj, hogy forradalomnak azokat az időket szoktuk nevezni, melyekben nem sokat számít a törvény; mikor izgatók működnek s azok ellen annál kevésbé véd meg a törvény, mert hiszen aki a régihez ragaszkodik, az reakciós, és mindenki az újtól, attól, ami még nem törvény, attól várja a „haza" és „a nép" üdvét. A népi demokrácia idején se volt a törvény szerint senkinek se joga ahhoz, hogy valakitől megkérdezze, szokott-e templomba járni és hogy jár-e a gyereke hittanra, mégis de sokan jártak pórul, sőt vesztették el még az állásukat is miatta.

A törvény aztán végül úgy intézkedett, hogy a felszentelt papok fel vannak ugyan mentve a katonáskodás kötelezettsége alól, de a papnövendékek nem. Ez középút volt az egyházellenes és a régi irányzat között s így még örülni kellett, hogy negyvennyolc csak a jövendő papságtól fosztja meg az Egyházat és a magyar népet, a jelenlegitől még egyelőre nem.

De e törvényjavaslat tárgyalása megint nyilvánvalóvá tette, hogy negyvennyolc hangadói és sajtója milyen féktelen ellenszenvvel viseltetik a papság iránt. Ez ugyanis megint egy újabb alkalom volt, hogy valóságos gyűlölethadjáratot zúdítsanak rá, akikben pedig a gyűlölet talán nem lett volna olyan nagy, azokban az értelmetlenség okozta a bajt.

Ezek azzal érveltek, hogy Tomori kalocsai érsek volt, mégse restellt hadvezér lenni (csak azt felejtették el, hogy Tomori az iszlám, tehát olyan ellenség ellen küzdött, mely az Egyháznak még jobban ellensége volt, mint a hazának, negyvennyolc pedig maga is az Egyház határozott ellensége volt), sőt – folytatták – maga IX. Pius, az akkori pápa is katona volt, mielőtt a papi pályára lépett. Ha Tomori vagy IX. Pius papi mivoltának nem ártott a katonáskodás, akkor a magyar papoknak se fog ártani.

IX. Pius esetét fel lehetett volna hozni érvként akkor, ha arról lett volna szó, hogy leszerelt honvédből lehet-e pap – világos, hogy lehet –, de nem amellett, hogy azok, akik már papok, menjenek vissza katonának, mégpedig egy olyan hadseregbe, melynek győzelme esetén az Egyház semmi jót nem várhatott. Kár, hogy Kollonits érseket is nem hozták fel érvnek, aki, mint láttuk, szintén katona volt fiatalabb korában. Őt bizonyára azért nem hozták fel, mert a nemzet „esküdt ellenségét" kár lett volna példaképül állítani.

Ha negyvennyolc programnak nem lett volna egyházellenes, azoknak a papoknak, akik a kellő erkölcsi magaslaton álltak, nem ártott volna a bevonulás. De hát vannak ilyenek, kivált hányan voltak negyvennyolcban? Elsősorban azonban nem arról van szó, hogy a papoknak ártott-e a bevonulás vagy nem, hanem arról, hogy a híveknek ártott volna, ha éppen a legválságosabb időkben szinte minden pap otthagyta volna őket és a harctérre ment volna. De egyébként is, ha akár ezek a bevonuló papok (feltéve, hogy önként tették), akár azok, akik kényszerítették őket, csak valamire is becsülték volna a vallást és a papi hivatást, akkor nem fegyveres szolgálatra vonultatták volna be őket, hanem tábori papnak.

Azt is mondhatná valaki, hogy az ez ügyben meghozott törvény is bizonyítja, hogy maga a kormány és az országgyűlés nem volt egyházellenes és ezért a 48-ban megnyilvánuló és a kor szellemével együtt járó egyházellenességért nem is tehető felelőssé.

Erre az ellenvetésre tulajdonképpen már feleltünk. Rámutattunk már, hogy 48-ban nem a kormány volt az, amely irányított és parancsolt, hanem az uszítók, az utca, a sajtó és a tőlük irányított közhangulat. Ezzel maga a kormány még akkor se mert szembeszállni, ha szeretett volna, mert helytelenségével tisztában volt. Az olyan kormány vagy a kormánynak azok a

tagjai, akik mérsékelni akartak, azonnal elvesztették népszerűségüket s vele hatalmukat és befolyásukat. Aki hatalmon akart maradni, annak szolgálnia kellett ezt a túlzó közhangulatot, esetleg néha még túl is kellett tennie rajta.

Hogy a kormánynak voltak olyan tagjai is, akik nem tartottak a túlzókkal s mérsékelni akarták a túlzásokat, a közvélemény nem is tudta. Nem is sejtették például, hogy Mészáros Lázár mennyire lenézte „szabadsághős" társait; hogy Batthyány és Kossuth között – ez utóbbi túlzása és népszerűség-hajhászása miatt – micsoda éles ellentét volt; hogy még Szemere és Nyáry is hogy lenézték Kossuthot; hogy Deák miért állt félre; hogy Eötvös rémülten hagyta el az országot és hogy miért hagyta el; hogy maga Batthyány is el akarta hagyni s csak véletlenen múlt, hogy itthon maradt stb. Mindezeket még ma se tudja a „hazafias" közvélemény. Azért nem volt szabad tudnia s azért nem tudja még ma se, mert akkor egészen meg kellene változtatnia fogalmait az egész szabadságharcról, mert félistenekről sülne ki, hogy csak egyszerű emberek voltak s még csak nem is a javából.

Akkor az elégedetlenek és visszavonulók nem mertek beszélni s viselkedésüket megokolni, mert hiszen ha nem hallgattak volna s nem hallgatva, nem csendesen, nem szemérmesen tették volna, amit tettek; ha nyíltan mondták volna el kifogásaikat: erkölcsi halottakká váltak volna s még életük is veszélyben forgott volna. A beavatottak, a Kossuthok és Madarászok természetesen tudtak mindent, de ők csak a kisemberek ellen mennydörögtek és szitkozódtak, egy Batthyánnyal, egy Eötvössel, egy Deákkal, egy Széchenyivel kapcsolatban ők maguk is tanácsosabbnak tartották a hallgatást és a dolog elleplezését, mert az ő nemtetszésük, az ő helytelenítésük köztudomásúvá válása a mérsékeltek egyéni súlya és erkölcsi tekintélye miatt magára a forradalomra is hátrányos lett volna.

Tudták, hogy sokan és éppen a komolyabbak és értelmesebbek megrendültek volna egy olyan mozgalom igazságában, mellyel még egy Deák, egy Széchenyi, egy Eötvös, egy Batthyány is szemben áll. Így aztán, mivel a visszavonuló nagyoknak is érdekükben állt a hallgatás (hiszen az életüket ők is féltették, de még a népszerűségüket is) és ebben az esetben a kiskaliberű izgatóknak is, érthető, hogy sikerült a dolognak „in aeternum sub rosa" maradnia. Történetírásunknak is, mely még mindig azon az alapon áll, hogy negyvennyolc nemes és felemelő dolog volt és a hazára üdvös, még inkább érekében állt, hogy ezeket a kényes és gondolkodásra késztető dolgokat ne emelje ki, sőt ne is bolygassa.

Így került aztán a sor negyvennyolcban úgyszólván minden komolyabb, értékesebb szereplő visszavonulására és így került minden hatalom Kossuth kezébe, aki volt olyan okos, hogy a Madarászokkal nem azonosította magát s – kivált eleinte – hivatalosan Batthyánnyal, sőt Eötvössel, Deákkal s Széchenyivel tartott. Ezek a nagyobb súlyú, komolyabb és a felelősséget átérző emberek eleinte még megmaradtak a kormányban s Kossuth kilengéseit hallgatagon tűrték, később azonban már birtokukra vonultak (Széchenyi, Deák), illetve még az országból is rémülettel menekültek (Eötvös és Batthyány, csak ez utóbbinak nem sikerült), akik pedig végig kitartottak (Szemere, Perczel, Lázár), azoknak emlékiratai bizonyítják, milyen mélységes megvetéssel viseltettek azok (Kossuth, Madarász stb.) iránt, akiket külsőleg szolgáltak s akiknek tetteit fedezték.

Nagy bűn volt ez tőlük s ezt különösen Mészáros és Pálffy nagyon érezte is, mert hiszen részint rosszul felfogott becsületből, részint kényelemből, részint félelemből nevükkel olyan ügyet fedeztek és munkájukkal olyan mozgalmat támogattak, melynek helytelenségével ők voltak a legjobban tisztában. (Mindezek bizonyítására az adatok ezreit hozzuk majd föl.)

A legfőbb bűnük azonban az volt, hogy ennek a nemzetre olyan káros forradalmi hangulatnak a felszításában – negyvennyolcat megelőzően – ők is részt vettek (még Deák és Széchenyi is), sőt ők voltak benne a fő tényezők. Mikor előbb azt mondtam, hogy részint becsületből is kitartottak negyvennyolc mellett, erre gondoltam. Érezték, hogy felelősek mindazért, ami történik (Széchenyit ez őrjítette meg), s ezért azt gondolták, most már kötelességük kitartani mellette, ha másért nem, azért, hogy mérsékeljék és csökkentsék káros ha-

tását. Pedig hát nem tudták mérsékelni, mert forradalmat, ha már kirobbantották, csak szolgálni lehet, de nem mérsékelni. Aki mérsékelni akarja, azt a forradalom elgázolja.

Aztán akkor, mikor a 48-as törvényekben található bizonyos mérsékeltségre gondolunk, ne felejtsük el azt se, hogy egy törvény meghozatala maga még semmi, hanem csak a komolyan vett és meg is valósított törvény jelent valamit. A kettő pedig nem mindegy s különösen nem az a forradalomban, amely éppen a törvénytelenség jellegzetes időszaka, s melyben éppen az a jellegzetesség, hogy a törvényt sutba lehet dobni, s megszegése nem jár büntetéssel, sőt éppen dicsőségnek számít. Igaz, hogy hivatalosan nem minden törvény megszegése, de hát ki mondja meg, hogy melyiké? Ha elszakadt a gát, nézi-e a szennyes, hömpölygő áradat, hogy mit önt el, min gázol keresztül?

A forradalom nem tűr a közhangulattal ellenkező törvényt. Azt se tűri, hogy fanatizmusában bármely törvénnyel mérsékeljék. Meghozták már például azt a 48-as törvényt, hogy csak a papnövendékeknek kell bevonulniuk, a már felszentelt papoknak nem, mégis nem is Madarász, még csak nem is Kossuth, hanem Eötvös (tehát a 48-as miniszterek egyik legmérsékeltebbike) szeptember 2-án körrendeletet bocsátott ki, hogy minden lelkészt és iskolatanítót, aki szíve magas sugallatát követve kész a nemzetőrök zászlai alá állni és szeretett hazája védelmére fegyvert fogni, biztosítja arról, hogy az állam gondoskodik majd jövőjéről.

Tehát felszentelt papnak nem kell bevonulni, de azért mégis kell, mert szeretném látni azt a papot, aki az akkori mámoros, lázas, túlfűtött, minden papban Jellasics kémét látó hangulat közepette úgy mert volna viselkedni, hogy az ő szívének nincsenek „magas sugallatai" és neki nincs „szeretett hazája". Ha negyvennyolc megállapította, hogy aki jó hazafi, az megy, és éppen a papokkal közli ezt, akkor bizony a papoknak is menniük kellett, hiába mondta az épp akkor hozott törvény, hogy nem kell menniük. Hisz láthatjuk, hogy éppen maga a miniszter mondta a törvénynek éppen az ellenkezőjét rögtön utána, hogy a törvényt meghozta.

Ennyire ellenkezett tehát a valóság a törvénnyel. Mivel most már tudjuk, hogy mit csinált maga a miniszter is nem sokkal az után, hogy a papsághoz ezt a „körrendeletet" kiadta, hogy ti. maga is megvetette „szíve magas sugallatát" és maga is rémülten menekült az elől a „hazafiság" elől és abból a „szeretett hazából", melynek védelmére a papságot a törvény ellenére is felszólította, gondolhatjuk, hogy ő maga is milyen érzelmek közepette és mennyire önként adhatta ki ezt a körrendeletet s mennyire őszintén lehetett meggyőződve annak igazáról, amit írt.

A „Religio és nevelés" című katolikus lap 1859-es évfolyama szerint ilyenfajta cikkek voltak olvashatók negyvennyolc „hazafias" lapjaiban:

A haza veszélyben van, minden épkézláb honpolgár köteles fegyverrel sietni védelmére. S nézzétek: a papság vesztegel! Ti életeteket kockáztatjátok a haza védelmére, ő kényelmesen itthon őrzi tűzhelyét. Ők temérdek javakkal bírnak, ti szűkölködtök. Hanyagságuk mutatja, hogy az ellenséggel cimborálnak és szövetségben vannak azokkal, akik az egész magyar nép kiirtására megesküdnének. Ők nektek is ellenségeitek.

Táncsics Mihály lapja, a Munkások újságja (1848., 22. o.) már azt is írja, hogy a magyar szabadság fája csak úgy hozhatja meg gyümölcsét, ha azt a katolikus papság vére fogja öntözni. Látjuk tehát, miért volt börtönben ez a Táncsics akkor, mikor Pesten március 15-én kitört a szabadság és hogy kik voltak azok, akiket a lelkes márciusi magyar ifjak hősökként ünnepeltek s diadalmenetben hordoztak körül a főváros utcáin.

Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a váci püspöki levéltárban még arra is vannak adatok (Meszlényi Antal: A magyar katolikus Egyház és az állam 1848/49-ben, 183. oldal), hogy ez időben egyes községekben még a plébános postáját se kézbesítették azzal a megokolással, hogy mint a haza ellensége, az elnyomókkal ne cimborálhasson és nekik kémjelentéseket ne küldhessen.

Olyan dühös izgatás közepette, mint amilyen ekkor a papság ellen folyt, nem is meglepő az ilyen észjárás. A kormány szerint törvénytelenség és visszaélés volt ez, de mégis felelős

volt érte a kormány is, mert hiszen a kormányt ugyanaz a közvélemény és közhangulat emelte a hatalomra, mely ezt a mentalitást kitermelte.

Miatta a papság a kormánytól orvoslást éppúgy nem mert és éppúgy feleslegesnek tartott kérni, mint ahogyan a „népi demokrácia" idejében nem tartotta érdemesnek, hogy panasszal éljen. Ha megtörtént volna, 48-ban ugyanúgy intézték volna el panaszát, mint ahogyan a bolsevizmus alatt elintézték. Udvariasan sajnálkoztak volna, de semmit se csináltak volna. Meg is dorgálták volna a törvényt megsértő hatóságot, de azért „hazafias buzgalmáért" meg is dicsérték volna, s az illető hatóság nagyon jól tudta volna, hogy a dicséret az, ami komolyan veendő, nem pedig a dorgálás. Az csak a látszatnak szól.

Forradalmi kormányok mindig a „néppel" csináltatják meg azt, amit maguk akarnak, csak a felelősséget nem merik vállalni érte. A párizsi nagy francia forradalomban se a párizsi hatóságok rendelték el a szeptemberi mészárlásokat, még csak hivatalos engedélyt se adtak rá. De kétségtelen, hogy eltűrték, sok tekintetben örültek is neki, nem nyomoztak utána s nem büntettek meg érte senkit. Lehet-e hát jóhiszeműen azt mondani, hogy a hatóság nem volt felelős érte?

A negyvennyolcas kormány is ilyen viszonyban volt a papság elleni kilengésekkel. Ő se büntette őket soha, s róla is elmondhatjuk, hogy titkon örült is neki. Természetesen nem Deák, Széchenyi vagy Eötvös, de hát nem is ők voltak akkor a hatalom tényleges birtokosai.

Világos, hogy arra, hogy éppen a papság ragadjon fegyvert, vagy hogy ő is mindenképpen azt ragadjon, nem az ellenség nagy száma miatt, tehát nem hazafias okokból volt szükség. Említettük, hogy a mozgalom sose szenvedett emberhiányban, hanem mindig fegyverhiányban. A hadsereg felszerelése, ellátása volt hiányos és a szelleme esett kifogás alá, nem pedig az volt a baj, hogy számban nem érte el az ellenséget. Alig volt olyan csatája a szabadságharcnak, melyben olyan ellenséggel mértük volna össze fegyvereinket, mely nagyobb számú volt, mint a mi seregünk. Ez legfeljebb csak akkor fordult elő, mikor már itt voltak az oroszok. De akkor is csak Erdélyben, mert látni fogjuk majd, hogy az oroszok nagy ütközetet egyet se vívtak velünk, hanem csak apró csatározásokban vettek részt. Bem is csak 5-6000 emberrel ütközött meg velük, de ezt is elkerülhette volna, ha akarta volna.

A papság hadba vonulását 48-ban részint a papság iránti gyűlölet és gyanakvás miatt követelték, részint pedig azért, mert a mozgalom vezetői jól tudták, hogy egyházellenességük miatt a hívő nép nem azonosíthatja magát céljaikkal, annál kevésbé lelkesedhet értük. A papság „önként" honvédnek való beállásával akarták tehát bebizonyítani a népnek, hogy vallásos katolikus is lelkesedhet 48-ért. Az indító ok és a cél tehát ugyanaz volt, mint a kommunistáké a papi békemozgalom megindításával. Mivel ők nyílt ateisták voltak s így nem kívánhatták, hogy a papság nyíltan támogassa őket, kitalálták a békemozgalmat, melyet a papság is támogathat, sőt kötelessége is békepártinak lenni, mint ahogyan a 48-as papságnak is kötelessége volt, hogy „hazafias" legyen.

Jellemző azonban, hogy 48-ban se azzal akarták megnyerni a papság oly szükségesnek tartott támogatását, hogy ünnepélyesen megtagadták egyházellenes elveiket és abbahagyták a papság elleni izgatást, hanem hazugsággal és megfélemlítéssel. Azt hazudták, hogy itt egyedül csak a hazáról van szó, a megfélemlítéssel pedig azt akarták elérni, hogy a papság is úgy viselkedjék, mintha a mozgalomban ő is csak a hazát látná, az egyházellenes oldalt nem, vagy mintha ezt az oldalt a papság is olyan mellékesnek tartaná, mint ők, s mintha nem tudná, hogy ez az egyházellenesség a hazára sokkal nagyobb veszéllyel jár, mint amennyit a haszon ér, amit a szabadság visszaszerzése hoz neki.

1848-ban is ugyanúgy volt, mint 1945-ben. A kommunisták is fel voltak háborodva, hogy a papság nem tart „a néppel" és céljaikat nem támogatja, noha céljaik és elveik annyira istentelenek voltak, hogy azokat pap semmiképpen se támogathatta hivatása gyalázatos elárulása nélkül. A kommunisták is ahelyett, hogy istentelenségükön csak egy szemernyit is változtattak volna akkor, mikor még erőszakkal nem tartották okos dolognak fellépni, propa-

gandájukban állandóan azon siránkoztak, hogy ők mennyire készek lennének megegyezni az Egyházzal, de az Egyház az ő kinyújtott jobbjukat mindig mereven visszautasítja.

Mikor pedig részint hízelgéssel, részint „adminisztratív eszközökkel" a papság ellenállását megtörték, megfélemlítéssel és terrorral gondoskodtak róla, hogy a papság úgy szerepeljen a hívek előtt, mint a rendszer támogatója. Az ellenkező jelenségeket a nyilvánosság elől eltitkolták, a megalkuvó jelenségeknek – az igazságot sokszor felnagyítva, sőt elferdítve – nagy hírverést csaptak. Nem ők változtak meg, hanem a papságnak kellett megváltozni, illetve megtörni, helyesebben a hírverést úgy kellett irányítani, hogy úgy lássék, mintha megtört volna, azaz dehogy: mintha önként látta volna be eddigi tévedését és ezért változott volna meg.

Az negyvennyolcnak se jutott eszébe soha, hogy egyházellenességében megváltozzék. A papokat honvédruhába kényszerítették, egyrészt, hogy a nép lássa, hogy papja is lelkesedik az eszmékért s így ő is nyugodtan lelkesedhet; részint azért, mert ezzel a falvakat felszabadították a „klerikális" befolyás alól azáltal, hogy papját elvették tőle, illetve ő maga hagyta el őket. Ez utóbbi céljukat persze nyíltan nem vallották be, de Kossuth az alsótábla szeptember 20-i ülésén (Közlöny, 1848., 195. o.) nyíltan is hazafiatlansággal vádolta a katolikus papságot, mert nem azonosítja magát eléggé azzal az üggyel, melyet ők a hazával azonosítottak.

Egyik rendeletében még azzal is fenyegetőzött, hogy kénytelen lesz az Egyház belkormányzatába is belenyúlni (tehát a vallásszabadságot nyíltan is sutba dobni), ha az Egyház továbbra is a régi rendhez húz és nem próbál alkalmazkodni az új viszonyokhoz. (Tehát negyvennyolc is tervezte már azt is, amit a bolsevizmus meg is valósított, hogy valójában ő intézte az Egyház kormányzását és elhelyezte, lemondatta, elcsapta azokat a papokat, akik nem engedelmeskedtek neki eléggé, a kinevezések s előléptetések pedig elsősorban békepapi érdemekért jutottak.)

Igaz, lehetne hivatkozni Kossuth épp az ellenkezőt bizonyító nyilatkozataira is, melyekben elismeréssel adózik az Egyház és a papság hazafiassága iránt. Aki azonban Kossuthot csak egy cseppet is ismeri, jól tudja, melyik nyilatkozatát tette érdekből és színességből, s melyiket őszintén.

Kossuthot hivatásához hű pap nem támogathatta. De nem támogathatta öntudatos, vallásilag művelt katolikus se, még akkor se, ha minden csepp vére a hazáért buzgott (épp akkor legkevésbé). Ezt maga Kossuth is nagyon jól tudta, hiszen a józan észből következett, de viszont az egyházellenesség olyan nagy szerepet játszott negyvennyolc lelkivilágában, hogy még a papság és a vele tartó tömegek megnyerése kedvéért se lehetett elejteni.

Kossuth nemcsak magyar szabadsághős volt, hanem egyházellenes forradalmár is és ez utóbbiból még a magyarság vallásos katolikus részének megnyerése kedvéért se volt hajlandó lemondani. Kossuth és társai ezt nemcsak a saját meggyőződésük erőssége miatt nem tehették, hanem már csak azért se, mert ezzel elvesztették volna az egyházellenes elemek támogatását. Ezek sokkal kevesebben voltak ugyan, mint a hívők tömegei, de sokkal erőszakosabbak, nagyobb szájúak, tevékenyebbek, szervezettebbek voltak, mint azok, s kezükben volt a sajtó és a hírverés más eszközei; ők irányították a közvéleményt, osztogatták a népszerűséget és vele a hatalmat.

Ha Kossuth és társai szakítottak volna az egyházellenességgel, a népszerűség, sőt imádottság tündérpalotájából az ismeretlenségbe, sőt esetleg a megvetettségbe kellett volna visszavonulniuk, aminthogy ez a sors érte Széchenyit, Deákot, Eötvöst, sőt ez érte volna Batthyányt is, ha közben Windischgrätz, aki Kossuthtal való ellentétét nem is sejtette, közben el nem fogja, Haynau pedig később vértanút nem csinál belőle.

Ez volt az oka, hogy Kossuth nem egyházellenességével szakított, hanem helyette úgy beszélt, mintha a papság lenne a bűnös, mikor őt nem támogatja eléggé. De hogy ez a panasz milyen álnok volt és rosszhiszemű, bizonyítják azok a lapok, melyek vagy az ő irányítása alatt álltak, vagy tőle függtek, s amelyek tele voltak a papság elleni rágalmakkal és gyűlölettel.

Kormánybiztosai is olyanok voltak, hogy ha nem voltak protestánsok, mint Ludwigh, Vukovics, Szemere, Bónis vagy Egressy, olyan katolikusok voltak, hogy a papság elleni gyű-

löletben és fanatizmusban még a protestánsokon is túltettek, mint például a már említett Győrben működő Lukács Sándor, aki egyenesen úgy viselkedett, mintha ördögtől megszállott lett volna, aki azonban sose bűnhődött túlkapásaiért, ha még oly nyílt törvénysértések is voltak azok.

Ez a Lukács (aki kis emberke volt, de az is írva maradt róla, hogy szép) mindenütt a legnagyobb terrorral lépett fel, s szinte kéjelgett a papság megalázásában. Szigorú hangon és fenyegetések közepette maga elé rendelte például az egész győri papságot eskütételre s viselkedésével olyan túlfűtött hangulatot csinált a városban, hogy – mint láttuk már – az a rémhír terjedt el, hogy az összes templomot elveszik az Egyház kezéből. Vajon mennyivel volt ez jobb világ – kérdem –, mint a bolsevik? Hiszen a kommunizmus alatt is csak hírek voltak a templomok bezárásáról, de a valóságban ez sose történt meg, sőt rendőri felügyelet alá helyezték azokat, akik effajta rémhírek terjesztésében részt vettek.

Győrben azt is megtette ez a Lukács Sándor, hogy a papnevelő intézetet nemcsak lefoglalta hadikórháznak, hanem ezt olyan módon tette, hogy este adta ki a rendeletet, olyan meghagyással, hogy másnap reggel tíz órára már meg is történjék az átadás. Vajon mert volna-e így viselkedni ez a kis Lukács, ha nem tudta volna, hogy a nagy Kossuthok mögötte állnak?

Egy olyan rendszer, mely nem határozottan egyházellenes, ha már kénytelen egyházi épületeket is lefoglalni, mert a háborús viszonyok ezt elkerülhetetlenné teszik, akkor bizonyára nem éppen a legfontosabb, a papnevelő intézet lefoglalásával kezdi, hanem ehhez folyamodik legutoljára. De akkor se olyan módon teszi, hogy csak úgy ordít belőle a gyűlölet, a düh, a bosszúvágy, a hatalomban való tetszelgés és a megalázásban való gyönyörködés, hanem a kellő előkészítés után és őszinte, vagy legalább látszólagos sajnálkozások közepette.

Milyen gonoszság, sőt a képmutatásnak milyen csimborasszója, ha egy olyan kormány, mely így viselkedik az Egyházzal, mégis a papság bűnének és „hazafiatlanságának" tulajdonítja, ha Isten ügyeinek ezen üldözőiért nem lelkesedik kellőképpen s mámoros lelkesedésében papi mivolta ellenére sem ragad mindjárt fegyvert is, nem azok ellen, hanem azokért, akik vele így bánnak, mert elhiszik nekik, hogy ők a haza. A kommunisták csak egy évtizedes uralom után vették el az esztergomi szemináriumot, de ők ezt legalább külsőleg a legnagyobb sajnálkozások és bocsánatkérések közepette tették, s nemcsak más épületet adtak helyébe, hanem még válogatni is engedtek, hogy melyik kell helyette: inkább ez-e, vagy az.

Ezzel szemben Győrben a kis 48-as Lukács így szokta parancsait közölni a papsággal: „E rendeletem rögtöni teljesítése azonnal parancsoltatik. Ellenkező esetben a legszigorúbban fogok rendelkezni." Vajon mert volna így viselkedni, s ha így viselkedett, vajon a győri püspök és a papság megijedt volna-e tőle, ha nem lett volna mögötte a sajtó és az utca, és ha nem tudták volna, hogy ez a hang tulajdonképpen Kossuthnak, Batthyánynak és Szemerének, azaz a kormánynak a hangja?

Hiszen ellenkező esetben egyszerűen feljelentették volna hivatalos hatalommal való visszaélésért, vagy deputációban követelték volna a kormánytól, hogy ezt az okvetetlenkedő alakot azonnal elmozdítsa s akkor bizony a kis Lukács azonnal repült volna.

De a kis Lukács természetesen nem repült s természetesen deputációt is feleslegesnek tartottak vezetni ellene azok, akik a viszonyokat ismerték. Hisz láttuk, hogy mikor egyszerűen elkoboztatta azokat a kérelmi íveket, melyeket a papság a katolikus autonómia érdekében körözött, akkor is nem ő kapott büntetést az elkobzásért, hanem a hercegprímás kapott „intelmet" a körözésért.

Ez a kis Lukács csak akkor menekült Győrből, mikor már maguk a honvédek is menekültek Windischgrätz elől (milyen képmutatás zokon venni a papságtól, ha örült ennek a menekülésnek!). Vajon ki volt ebben az örvendezésben a bűnös: a papság-e vagy ez a kis Lukács és azok, akik neki az ilyen viselkedésre bátorságot adtak és akik hetvenkedése ellenére is megtűrték állásában s megvárták, hogy Windischgrätz űzze el belőle? Pedig hát a 48-as kormány vaksága vagy titkos egyházgyűlölete olyan messze ment, hogy mikor 49 tavaszán

újra bevonultak Győrbe keletről a honvédek, a kis Lukács is rögtön újra bevonult és újra kormánybiztosként vonult be, azok a papok pedig, akik előbb örültek futásának s ennek kifejezést is adtak, egytől egyig börtönbe kerültek, mint „hazaárulók".

Pedig hát a dolog természetéből következik, hogy nemcsak egyedül Győrben voltak Lukácsok. Éppen ellenkezőleg: ha még Győrben is, melynek püspöki egyházmegyéjében a vallásilag legműveltebb s az Egyházhoz legjobban ragaszkodó nép lakik, lehettek Lukácsok, gondolhatjuk, milyenek lehettek a kormánybiztosok másutt, például protestáns vidékeken!

Vácott például szintén lefoglalták hadikórháznak a papnevelőt. Itt meg abban nyilvánult meg, sőt ordított a rosszakarat, hogy nemcsak ezt, hanem a püspöki palota egy részét, a Ferencrendi zárdát és a nyugdíjas papok intézetét is lefoglalták mind egyszerre erre a célra, szinte tüntetőleg mutatva, hogy szerintük egyházi intézményekre egyáltalán nincs szükség, vagy legalábbis minden más között ezek a legkevésbé szükségesek. Itt a lefoglaló természetesen nem a kis Lukács, hanem egy Veiszkopf nevű színmagyar volt, mint százados és kórházparancsnok.

Így volt tehát Győrött, így Vácott. Ha most e két adathoz hozzávesszük, hogy a veszprémi püspök viszont maga is kénytelen volt elmenekülni, a pécsinek pedig – mint láttuk – éppen egy Neuwirth Adolf volt kénytelen megmenteni az életét a csőcselék dühe elől (de ezt a csőcseléket természetesen ugyanez a Neuwirth Adolf – aki egyébként, mint szintén láttuk már, még magyarul se tudott – lovalta fel ellene); hogy Hám Jánosnak, a hercegprímásnak, előbb az utcáról biztos fedél alá, majd az országból is menekülnie kellett, mert mint hazaárulót körözték; ha – mint látjuk majd – Nagyváradon szintén olyan Lukács-féle kormánybiztos volt (Hódossy), a többi püspök meg az inzultusoktól való félelmében még a főpapi mellkeresztjét is nemzeti színű szalagon viselte, akkor látjuk csak igazán, hogy az egyházüldözés 48-ban mennyire nem kivételes jelenség volt.

Láttuk, hogy Kossuth még azzal is fenyegetőzött, hogy még az Egyház belső kormányzásába is belenyúl, pedig ezt még a bolsevikek is csak uralmuk hetedik esztendejében merték megtenni, s akkor is csak nagy titokban. Püspököt kinevezni azonban sose mertek a bolsevikek. Kossuthék ezt is mertek volna, s hogy ez mégse történt meg, csak annak köszönhetjük, hogy uralmuk csak egy évig tartott. Az elmenekült veszprémi püspök helyébe például mindjárt ki is akarták nevezni az utódját Róma nélkül. Erre nem volt idejük ugyan, de a Muraköznek a zágrábi érsek joghatósága alóli kivételét rögtön és mindenképpen meg akarták csinálni Róma nélkül s végrehajtásával meg is bízták már a pécsi püspököt, aki ugyancsak kellemetlen helyzetbe került e megbízással. De a bajból szerencsére őt is kisegítette megbízóinak rövid uralma.

Az irgalmasokat is Róma megkérdezése nélkül szakította ki a 48-as kormány az osztrák rendtartományból, melyhez addig tartoztak, és hiába figyelmeztetett Hám, a kinevezett prímás, hogy ezt római rendfőnökükkel kell megtárgyalni, Eötvös (a szolid Eötvös) szeptember 3-án értesítette, hogy mivel a dologgal várni nem lehet, elintézte a dolgot a kormány maga és az új rendfőnököt is már ő maga kinevezte Branizsa Kelemen, budai perjel személyében.

Hogy a főkegyúri jogot is éppúgy gyakorolták, mint maga az apostoli király, noha az Egyház még annak se adta meg soha, hanem csak a gyakorlását tűrte el részéről kénytelen-kelletlen, azt már nem is említjük, mert hiszen amiket most említettünk, azok még a főkegyúri jognál is sokkal többet jelentenek: az Egyház legelemibb szabadságának és függetlenségének lábbal taposását, mégpedig olyan kormány által, mely jó részben nem is állt katolikusokból. Még olyanokból se, akik legalább az anyakönyv szerint a katolikus Egyházhoz tartoztak. Például nem is maga Kossuth, hanem Győrben a kormánybiztos (a kis Lukács) akarta mindenáron nagyprépostta kinevezni az egyetlen ottani 48-as papot, Rónai Jácintot s az – mert neki nála mégis kissé több esze volt – alig tudta visszatartani tőle, hogy ezt a kinevezést nyomdába ne adja s így nyilvánosságra ne hozza.

Hogy a harangokat is kíméletlenül elvitték és ágyúkat öntöttek belőlük, ezek után csak természetes s ez még a legkisebb sérelem. Hiszen olyan hangulatot terjesztettek, hogy a ha-

rangra csak kitüntetés volt, hogy Isten helyett ezután az imádott hazát szolgálhatta. Így aztán nem csoda, hogy olyan mohón és olyan felesleges buzgalommal csinálták a dolgot, hogy Haynau nem kevesebb, mint 200 még felhasználatlan harangot talált az aradi várban, melyeket aztán az „elnyomók" vissza is adtak azoknak az egyházközségeknek, melyekből elszállították őket.

Hogy mennyire nemcsak hazafias volt ez a „hazafias" kor, mutatja, hogy a szerzetesrendek is éppúgy aggódtak e korban életük miatt, és éppúgy várták feloszlatásukat, mint a bolsevizmus uralma elején. Láttuk már, hogy Eötvös, mint vallásügyi miniszter, a bencéseket a lelkek evangéliumi formálói helyett oklevélmásolókká akarta visszafejleszteni, a többi szerzetesrendre pedig már „keresztet vetett". De részint, mert a hatalom akkori képviselőinek is épp oly kevéssé lehetett hinni, mint a bolseviknek, részint, mert tudták, hogy az igazi hatalom nem az Eötvösök, hanem a Madarászok, Petőfiek és Kossuthok kezében van, akik Eötvösnél sokkal egyházellenesebbek, maguk az „oklevélmásoló" bencések is éppoly bizonyosra vették feloszlatásukat, mint a többi szerzetesrend.

Rimely, a pannonhalmi főapát, aggodalmában már annyira ment, hogy 1848. augusztus 11-én a „mélyen tisztelt honatyákhoz" fordult és azért „esedezett az igazságos magyar nemzethez", mely egyik hív szolgáját se szokta figyelem és méltó jutalom nélkül hagyni, hogy a rend esetleges eltörlése esetén gondoskodjanak a rend tagjainak eltartásáról. (Mivel a rendnek vagy 100.000 holdnyi vagyona volt, láthatjuk, hogy ennek elkobzását is bizonyosra vették.) A ciszterciták pécsi rendháza a zirci apátsághoz intézett levelet, melyben már búcsúzik szerzetesi életétől és az apáttól:

„Rohanó léptekkel közeleg ama végzetteljes pillanat, írják neki, melyben a szerzetesrendek felett ki fog hirdettetni a halálos ítélet. Minden oda mutat, miszerint nagyságod maholnap megszűnik zirci, pilisi és pásztói apát lenni, s mi megszűnünk hőn szeretett, de már végperceiben vonagló szerzetünk tagja lenni. Igen, előbb, mintsem gondolnánk, bekövetkezik a megválás keserű pillanata. S mi úgy hisszük, akinek szíve helyén van, e pillanatban csupán gondolata is könnyeket sajtol szemeiből."

E sorok olvastára először is az jut eszünkbe, milyen sok derék szerzetes volt még abban a vallástalan, jozefinista korban is (még azoknak a tanító rendeknek a körében is, melyek, mint legműveltebbek, legjobban meg kellett mételyezve legyenek a kor hitközönyös szellemétől) és hogy mily sok tiszteletreméltó és hivatásához hű pap volt Magyarországon e korban is. Másodszor, hogy mennyire hasonlók lehettek az akkori állapotok a „népi demokrácibelihez". Alapos ok nélkül ilyen levelet nem írtak volna meg (hiszen nem reklámnak, nem a nyilvánosság számára készült, hanem a legbensőbb rendi használatra). Mennyi és mekkora izgatás, rágalom, fenyegetés, gyanúsítás, szorongattatás, uszítás, terror, gyűlölet és halálfélelem lehetett az oka annak, hogy egy dunántúli rendház tagjai egy ilyen levelet tartottak szükségesnek megírni és elküldeni! Olvastára csak nem gondolja még mindig valaki, hogy csak én színezem ki mesterségesen a dolgokat s hogy túlzok?

*

Világos, hogy ugyanaz, ami a papság és a szerzetesek érdemesebb részében a keserűségnek és a vértanúságnak a hangulatát keltette fel a lelkekben, a papság salakjában éppen az ellenkezőt: az öröm fellélegzését. Említettük már, hogy voltak papok, akik örültek a 48-as eseményeknek. Voltak, akik nem kényszerből, hanem önként hagyták ott a híveiket és a papi ruhát és cserélték fel a honvédöltözettel s vettek a kezükbe kereszt helyett fegyvert, mert „a haza szent ügyének" akarták ezután szentelni életüket. Ez szentebb ügy volt nekik, mint az Evangélium ügye, mert ez önmegtagadást kívánt tőlük, az pedig megengedte az ösztönök szabad kiélését. Pedig hát aki az önmegtagadásban elöl jár és példát ad honfitársainak, nem szolgálja-e az Evangéliumon kívül a hazát is, mégpedig sokkal jobban, mint aki nemzeti kokárdát tűz a mellére vagy akár a harctéren valóban önként áldozza érte életét?

Úgy látszik, ezeknek a papoknak az, aminek addig, mint papok, szentelték életüket, nem volt elég szent cél. Bizonyára azért nem volt nekik szent, mert nem szentül csinálták s a képmutatásból menekültek olyan szívesen. Az állandó önmegtagadás ugyanis még a hősi halálnál is nehezebb dolog. Petőfi nyíltan meg is mondta: „Bátran tudnék a vérpadra lépni, Oh de ez a börtön... ettül félek." (A munkácsi várban, Munkács, 1847. július 12.) Pedig hát az önmegtagadó ember állandó önkéntes börtönben van, melybe magát zárja.

Láttuk, hogy ezek a papok, még ha a harctérre nem is mentek, mert hiszen az se éppen kellemes dolog s az is önmegtagadással jár, legalább a reverendától akartak szabadulni és atilla-viseletet követeltek helyette. Annyira érezték, hogy a reverenda nem nekik való, s melléje még olyan naivak is voltak, hogy még bajuszt is követeltek melléje. Bizonyára azért, hogy borotvált képük ne árulja el még az atillában is papi voltukat. (Akkor ugyanis még nem utánozta úgyszólván az egész férfivilág a papságot az arc szőrzetének eltávolításával.)

Hogy aztán a bajusz mellé ráadásnak még asszonyt is kívántak, sőt elsősorban azt kívántak, az már bizonyára nemcsak naivság volt tőlük, hanem eddigi életük rosszaságának is bizonysága. Ezzel aztán azt is elárulták, miért oly lelkes és őszinte „hazafiak" ők, miért ítélik el ők is a „klerikalizmust" és a többi pappal ellentétben miért értették meg ők annyira „az idők jelét" s miért nem akartak kimaradni ők se a 48-as szabadságból.

Cegléden például – nem hiába, hogy oda maga Kossuth ment el lelkesíteni s lelkesítésének itt volt a legnagyobb foganatja – annyira mentek a papok, hogy az atilla-viselet, bajusz és feleség mellé még püspöküknek is felmondták az engedelmességet és magát az Egyházat is – képviseleti alapon – ők maguk akarták kormányozni. Ezzel rosszaságuk mellett kétségbeejtő tudatlanságukat is elárulták, mert kisült, hogy nem is sejtik, mi az a katolicizmus. Ha ugyanis teológiai műveltségük lett volna, akkor nem ilyesmit kívántak volna, hanem helyette azt jelentették volna be, hogy áttérnek a kálvinista felekezetre.

Az ilyen papoknak természetesen nem kellett 48-tól úgy rettegniük, mint a pécsi ciszter-cita gimnázium derék tanárainak. De az igazi papoknak – sajnos – kellett. Úgy látszik, különösen a Nógrád megyei papság volt ilyen, mert nekik – mint már említettük – nemcsak a postájukat nem kézbesítették, hanem – mint a „Religio és nevelés" 1849-es számaiból megtudhatjuk – még cselédet is nehezen kaptak, mert a nép életveszélyesnek tartotta a papházban való tartózkodást. Az volt ott a közbeszéd tárgya, hogy a papokat mind elviszik és felakasztják. Valóban, vitték is őket seregestől. Az országgyűlés 1849. február 13-án kimondta a vésztörvényszékek felállítását, és a forrófejű egyházgyűlölők természetesen azt hitték, hogy ezek a törvényszékek elsősorban a papok megbüntetése miatt szükségesek.

A már többször említett győri Lukács Sándor, ki mint kormánybiztos képviselte ott a „hazafias" kormányt, mikor az április 14-i függetlenségi és trónfosztó nyilatkozatra való felesküvés céljából maga elé rendelte a környék papságát, hatalmi gőgjében így szólt azokhoz, akik megjelentek: Álljanak mind ide elibém, mert színről színre akarom Önöket látni, hogy azokkal, akik nincsenek itt, mint hazaárulókkal elbánhassak.

El is bánt. Elvitette Chebe Imre vámosi, Szerdahelyi Antal szanyi, Szalontay György kapuvári, Jáki Ferenc osli, Császár István baboti, Somorjay János téti, Pelczmann Pál nagyvági, Pádli József tótkeresztúri, Braun Ferenc páli plébánost, Pala Jánost és a szanyi káplánt. Annyira jogtalan, törvénytelen, önkéntes és igazságtalan volt ez az elhurcoltatás, hogy néhány hét múlva még az akkori „hazafias" hatóságok is mindnyájukat hazabocsátották, de az öreg Szalontay János, alig hogy hazaért, a kiállt izgalmak hatása alatt meg is halt.

Nem sokkal jobb a helyzet olyan vidékeken se, ahol nem az éretlen Lukács Sándorok kormánybiztoskodtak. A horvátjárfalvai plébános például azon a címen, hogy a schwechati csatából menekülő honvédeket nem fogadta elég szívesen és hogy a népet a magyar állam ellen lázította, az egész szabadságharc legnemesebb lelkűnek tartott szereplője, Csányi László tartóztatta le, mint kormánybiztos. Hiába tagadta a vádat a plébános és hiába hivatkozott tanukra is, nem bocsátották szabadon. Mikor Pozsonyból elszállították Komáromba, együtt vit-

ték a stomfai káplánnal, aki szintén ilyen és ennyire megalapozatlan vád alapján került börtönbe. Ugyanígy járt Vas megyében a sági, Zalában a csehi plébános, Fejér megyében pedig Sebestyén Samu (a keresztneve mutatja kálvinistaságát) földbirtokos nemtelen feljelentésére az érdi, a sóskúti és a martonvásári plébános is.

Székesfehérváron Kálmán János, a plébános és két teológiai tanár, akiknek 48-as szempontból rossz hírük volt, elrejtőztek ugyan a bevonuló honvédek elől, de egy harmadik teológiai tanárt, aki nem rejtőzött el, mert nem gondolta magát rosszhírűnek, magukkal hurcoltak. Igazi bolsevik módra bántak vele, mert hogy a halál kínjait újra meg újra átszenvedje, újra meg újra puskacső elé állították.

Hogy ügyét még ki se vizsgálták s így lehet, hogy még az ő szempontjukból is ártatlan, azzal nem törődtek. Vagy talán éppen azért csinálták az egészet, mert úgyis tudták, hogy a végén majd szabadon bocsátják. Szerintük azonban minden pap megérdemelte a halált. (De hát akkor miért nem vonták le meggyőződésük logikus következményeit is, hogy ebben az esetben magának a 48-nak kellett vallási szempontból rossznak lennie. Másképp ugyanis csak nem lehetett volna ellene „minden" pap?)

A kalocsai főegyházmegyében Molnár János káplánt előbb a rácok üldözték, mert magyar pap volt, aztán a honvédek, mert szerintük meg svarcgelb volt. Zaklatták a honvédek Betcsula Tamás kanonokot és Bende Józsefet. (Hogy csak zaklatták őket, bizonyítja, hogy nem volt ellenük fontosabb vád, vagy legalábbis nem volt semmi bizonyítva. Gőbel Ferenc kanonokot azért, mert azt a pénzt, amit még annak idején jó pénzben kölcsönadott, nem akarta Kossuth-bankókban fizetve elfogadni. Igaz, hogy az események neki adtak igazat, mert már néhány hónap múlva ugyancsak elmehetett a Kossuth-bankóival, de hát a forradalmak sose tűrték, hogy valaki a jövőbe lásson s ezért ne bízzék a hazafias jelszavakkal működő 48-as, az őszirózsás 1918-as vagy 1945-ös bolsevik forradalmakban, mert a pénz elértéktelenedésében – látjuk – mind a három forradalom megegyezett.

Bartók Mihály bajai plébánost Szabadkára hurcolták. Két hét múlva azonban hazaeresztették s ezzel elismerték, hogy ártatlanul hurcolták el még az ő szempontjukból nézve is a papot. Válits Ferenc patai plébános is csak három hetet ült Szegeden, tehát őt is ok nélkül hurcolták el. Ha ugyanis hazaáruló volt, miért eresztették olyan hamar haza, ha pedig még szerintük se volt az, miért hurcolták el? Csak idejében való elmenekülésével kerülte el a börtönt a kulai, a csantavéri és az almási plébános. Menekülésük nem bizonyítja, hogy akárcsak 48-as szempontból is bűnösök voltak, mert hiszen láttuk, hogy tanácsos volt menekülni egy papnak (ha csak atillát, bajuszt és feleséget nem kívánt) akkor is, ha nem volt semmi különösebb „bűne".

Öszterreicher Antal hódsági plébánost már csak azért is, hogy ilyen nevet viselt, halálra ítélte Perczel, s hogy valóban csak ezért ítélte halálra, mutatja, hogy mikor hívei 800 forint válságdíjat fizettek érte, nemcsak a halált engedte el neki, hanem még haza is bocsátotta. Jó pap lehetett ez az Öszterreicher, mert vajon fizettek volna-e a hívek ennyi pénzt egy olyan papért, aki atillát, bajuszt és feleséget követelt magának, kihasználva a nagy magyar szabadságot?

Szabó János peregi esperes plébános kétszer menekült el a magyar szabadság képviselői elől, míg harmadszorra elfogták s Ráckevére szállították. Hogy azonban a nagy hajtóvadászat mennyire felesleges volt, mutatja, hogy aztán utána mint ártatlant, szabadon bocsátották. Miért gyűlölték és üldözték akkor hát annyira?

De azért az ártatlan meghurcoláson és a börtönön kívül még azzal is bűnhődött, hogy elhurcolása után a házát is feldúlták és kirabolták. Ezzel aztán meg is mutatták azok, akik haragudtak rá, hogy milyenfajta hazafiak ők, s miért nem fújhatott velük egy követ a plébános. Aki ugyanis forradalom alakjában szereti a hazáját, annak mindig haszna van a hazafiságból s abból a megállapításból, hogy valaki, vele ellentétben, hazaáruló. Annak ugyanis közprédává lehet tenni a vagyonát.

Egy másik papot, Ellenbacher Istvánt, a kerepesi főhadiszálláson Bíró Márton hadnagy ilyen szolgálati jelentéssel adta át mint foglyot Aulich tábornoknak: „Ez a csömöri plébános, aki herceg Windischgrätz proklamációit hirdette és a magyar sereget rebellisnek nevezte." A honvédtábornok e hallatlanul nagy bűnök hallatára azonnal kurtavasra verette és Debrecenbe szállíttatta. Őt nem is eresztették többet szabadon. (Tehát azoknak, akiket szabadon bocsátottak, még ilyen bűnük se volt. Pedig hát aki akkor, mikor faluját Windischgrätz seregei tartották megszállva, a herceg kiáltványát kihirdette, emiatt még 48-as érzelmű is lehetett, mert a kihirdetés megtagadása viszont egyértelmű volt az egészen hős lelkülettel. Természetesen a honvédek helyett a „rebellisek" szó is a kiáltvány kifejezése volt, nem pedig azé, aki a kiáltványt felolvasta.)

A szerencsétlen csömöri plébános e példátlan hazaárulásáért raboskodott utána Gödöllőn, aztán a visszavonuló honvédek vitték magukkal Debrecenbe, aztán Nagykállóra, végül Miskolcra. Az itteni börtönben egész sereg „hazaáruló" paptársával került össze, részint az egri, részint a szepesi, részint a kassai, részint a szatmári egyházmegyéből, s nem is kapta vissza szabadságát egész addig, míg csak a honvédek le nem tették a fegyvert s így uralmuk meg nem szűnt.

Hulyák István szilágyi plébánost ökrösszekéren, vasvillás paraszti kísérettel szállították Vácra Vukovics Sebőhöz, a lutheránus igazságügy-miniszterhez, aki – mint említettük már – csak felnőtt korában tanult meg magyarul. Ő április 12-én hozta meg ellene ítéletét, mely így szólt: „Ártatlannak nyilváníttatik és szabadon bocsáttatik. Azonban mivel jót nem tett, s mivel el nem hagyta plébániáját inkább, mintsem Windischgrätz proklamációkat fel nem olvasta volna, pénze a sereg javára itt marad."

Érdekes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy itt – mint láthatjuk – maga az igazságügy-miniszter állapította meg, hogy a Windischgrätz-kiáltvány felolvasása az adott helyzetben nem volt bűn. Nem mellékes azonban azt is megjegyezni, hogy ennek az „ártatlan" s mégis vasra vert és elhurcolt szilágyi plébánosnak „a sereg javára" ottfogott pénze csekély 1062 forint volt ezüstben és 200 forint osztrák bankjegyekben, és hogy a sereg akkor, mikor elhurcolta, arról is gondoskodott, hogy az elhurcolttal minden pénze vele legyen. (Ehhez az egész ház átkutatása és felforgatása volt szükséges.) Mivel pedig sokkal fontosabb volt a pénz, mint az ember, világos, hogy a pénztől nem váltak meg akkor sem, mikor az embertől való megválásra és ártalmatlanná nyilvánítására már rászánták magukat.

Suhajda János mohácsi káplánt is ide-oda hurcolták a honvédek, s bár elítélni nem tudták, mert mindent tagadott, rábizonyítani pedig semmit se tudtak, mégis rab maradt mindaddig, míg csak a honvédek s velük „a magyar szabadság" napjai is végleg le nem alkonyult.

Siestyik István kállói plébánost azért fogták el, mert a lába sebes volt s az a hír terjedt el róla, hogy sebét a honvédektől kapta akkor, miközben az osztrákoknak kémkedett. Mivel megállapították, hogy a lába már csekély 12 éve volt sebes és ezt a honvédorvos is megerősítette, szabadon bocsátották, de 700 váltóforint készpénzét, melyet – csodálatosképpen – szintén elhurcoltak vele együtt, szintén elkobozták. Itt – úgy látszik – már nem mondták meg, hogy milyen címen, mert hiszen azt, hogy a lába már 12 éve sebes volt, csak nem tekinthetjük bűnének.

A sok pénz mindkét esetben azt bizonyítja, hogy ezeknek a papi elhurcolásoknak a nagy „hazafiságon" és papgyűlöleten kívül a pénzvágy és a vele járó rablóösztön is nem kis fokban oka volt, hogy a „hazaárulást" sokkal jobban szerették ráfogni a pénzes ember hírében álló plébánosra, mint a szegényekre, és hogy a 48-as forradalom e tekintetben is mennyire rokon más, kevésbé ideálisoknak tartott forradalmakkal. Könnyű elképzelni, hogy és milyen eszközökkel kényszeríthették rá ezek a „hazafiak" ezeket a szerencsétlen „hazaárulókat" arra, hogy elhurcolásuk előtt minden eldugott pénzüket elővegyék. Természetesen az se egészen bizonyos, hogy nem volt-e több az a pénz, amit a foglyok előadtak, mint amit hivatalosan is jegyzőkönyvbe vettek.

Lehoczky András zsámboki és Papp József váchartyáni plébános úgy került börtönbe, hogy útközben találkoztak a honvédcsapatokkal, azok feltartóztatták, mint kémeket elfogták és magukkal hurcolták őket. (Én is így találkoztam – szintén egy másik pap, egy esztergomi teológiai tanár kíséretében – Párkány és Garamkövesd között a visszavonuló Vörös Csapatokkal 1919-ben, de minket ezek csak inzultáltak, azt is csak szóval, de el nem hurcoltak bennünket, mint ezt a két papot a „hazafias" honvédek.) Néhány nap múlva nagy fogadkozások után ezek is szabadon bocsátották őket, amiből jól láthatjuk, hogy elhurcolóiknak azon kívül, hogy papi ruhát viseltek, a legkisebb bizonyítékuk se volt arra vonatkozóan, hogy 48 ellen akárcsak a legkisebb bűnt is elkövették.

Aki tehát 48-ban pap volt, nem akart menekülni a reverenda elől s ezért nem atillában, hanem papi ruhában járt, az már a „magyar" ügy ellenségének is számított, s minden további nélkül is el lehetett hurcolni. A nagy papgyűlölet tehát még az eszüket is elvette ezeknek az embereknek, mert hiszen, ha gondolkoztak volna, megtudhatták volna, hogy az a pap, aki kémkedik, és éppen akkor, mikor kémútján van, nem öltözik olyan ruhába, amely már eleve felkelti ellene a gyanút. Az igazi ok tehát a papi ruha elleni gyűlölet volt. Elhurcolták az említetteken kívül még a tápiógyörgyei, szentesi, taksonyi, magyarnádori és rákoscsabai plébánost is.

A Felvidéken a rovnyei, alsószucsai, divinai, predmiri, vágbesztercei, viszolai plébános, továbbá Kubicsa István és Gyurcsek István, a nyitrai püspök udvari papjai voltak kénytelenek elmenekülni a honvédek üldözése elől. Vagyonukat – azzal érvelve, hogy menekülésük maga mutatja bűnösségüket – elkobozták.

Görgey a Szepességben a szepesszombati, müllenbachi, iglói, harikóci, olaszi és ófalvi, Árvában a námesztói, Liptóban a liszkófalvi, szentmihályi és liptószentmiklósi plébánost hurcoltatta el. E legutóbbit a honvédvezér állandóan magával hurcolta s csak a fegyverletétel után lett újra szabaddá. Pedig hát aligha lehetett valami nagy bűne, mert akkor az a Görgey, aki olyan könnyen akasztatta még a honvédeket is, nem elégedett volna meg csak a fogságban tartással.

Vitkovszky József zsegrai plébánost menekülés közben megsebesítették (tehát, mint látszik, valóságos hajtóvadászatot tartottak), Vitkay Jakab mizeki plébánosnak pedig, akinek ezen az elhagyott hegyvidéken sikerült a szomszédos Galíciába menekülnie, a házát rabolták ki, s amit nem sikerült vagy nem volt érdemes magukkal vinniük, azt is összezúzták és felgyújtották, vagyis ugyancsak alapos munkát végeztek.

Luzsénszky Pál (ismert 48-as kormánybiztos) Krasnyánszky András kakasfalvi, Marczinyi János jernyei, Horrya József dobói, Urbanovits István fritzi és Cserste István losonci plébánost vettette börtönbe. A délebbre fekvő vidékeken pedig Boksa Ferenc kerecsendi, Kováts Lajos sásdi (valószínűleg sályi akar ez lenni) és Czikmányi Ignác felsőnyárádi plébános került börtönbe.

A bencések közül Császár Hermánt, a már említett, Győrben dühöngő Lukács Sándor golyó általi halálra ítélte, mert prédikációjában Kossuthot bírálta, de mások nála okosabbak lévén, golyó helyett csak a börtön lett osztályrésze. Ugyancsak börtönt kapott Borbély Asztrik, egy másik bencés is, aki börtönében már négy nap múlva meg is halt kolerában.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy annál több pap, mint a 48-as szabadságharc alatt, még a bolsevizmus uralma idején is bajosan lehetett börtönben. Ha pedig valaki azt gondolja, hogy azok a papok, akiket 48-ban letartóztattak, megérdemelték sorsukat, azt csak arra figyelmeztetjük, hogy lehetetlenség, hogy éppen a papok közül ilyen sokan voltak hazafiatlanok, ha 48-ban a hazafiság nem jelentett volna egyúttal egyházellenességet is. Márpedig éppen ez az, amit itt bizonyítani akarunk.

*

Említettük, hogy Zichy Domonkos veszprémi püspöknek el kellett menekülnie 48 elől. Elmenekülése után hazaárulónak nyilvánították és vagyonát elkobozták. 49-re Hám János, a hercegprímás, ugyanígy járt, pedig őt a 48-as kormány tette prímássá. A végén menekülnie

kellett Szcitovszkynak, a pécsi püspöknek is, akit aztán Világos után a Bach-kormány tett hercegprímássá.

Mivel a püspökök elmenekültek, negyvennyolc törvényszéke, illetve a 49-es vésztörvényszék elé felszentelt püspök csak egy került: Fábry Ignác, de ő se volt megyéspüspök. Igazán nem válik negyvennyolc dicsőségére, hogy éppen Fábry püspök került, mint „hazafiatlan", vádlottként törvényszéke elé.

Érdekes az is, hogy Horváth Mihály nevét, akit sose szenteltek püspökké, tehát eszerint nem is lehetett püspök, és aki mellesleg házaséletet élt, úgyszólván ki se mondjuk a „püspök" jelző nélkül, ellenben Fábryt senki se mondja annak. Még Meszlényi Antal se tudja róla, hogy püspök volt. Így ugyanis negyvennyolc szégyene kisebb.

Fábry nemcsak lelkületére, hanem származására nézve is magyar ember volt. Sátoraljaújhelyen született, s anyja (Dely Terézia) neve is magyar volt. Olyan nagy tehetség, hogy 20 éves korában már teológiai doktor volt, s mivel fiatal kora miatt nem lehetett még pappá szentelni, már akkor udvari pap (aulista) volt, mikor még pap se volt.

Mint aulista, sok püspököt szolgált, de egyik jobban becsülte és szerette, mint a másik. Olyan szentéletű pap, olyan önzetlen, a felebaráti szeretettől szinte áradó ember és egyúttal olyan vonzó egyéniség volt, hogy 48-ban a magyar püspökök legtehetségesebbike, Lonovics, aki ráadásul még a püspökök között 48-ban a kormánnyal is a legjobb viszonyban volt, 1848 augusztusában kelt levelében azt írja neki, hogy ha ő, mint csanádi püspök, valamit tett vagy valami sikert ért el, az nagy részben Fábry érdeme.

Fábry egyébként kassai egyházmegyés pap volt, de már ekkor olyan híre volt, hogy Lonovicsnak, mikor csanádi püspök lett, első dolga volt Fábryt Temesvárra magával vinni és irodaigazgatójának kinevezni. „Megszámlálhatatlanok a jótetemények – írja neki Pozsonyból 1848. február 23-án kelt levelében –, melyekkel Isten ő szent felsége engem, érdemtelent, elhalmozott, de azok első sorába helyeztetem a Méltóságod birtokát."

De már 1844. június 23-án is ezt írta neki: „Én a főtisztelendő urat tudnám szeretni, ha nem volna az, ami; tekintvén azonban páratlan ügyességét és fáradhatatlan szorgalmát, hálát kell mondanom Istenünknek ily támasz birtoklásáért és előre áldanom azon megye sorsát, mely egykor a főtisztelendő úrban püspökét fogja tisztelni."

Bajosan kaphatott valaha fiatal pap nagyobb bókokat püspökétől. „Nem a temesvári akácfákért – írja neki Lonovics még 1839. június 12-én Pozsonyból, ahol akkor az országgyűlésen tartózkodott (és tartotta ott olyan kiváló beszédeit, hogy hatásukra Széchenyi is visszatért az egyházi álláspontra) – s kies vidékéért, hanem főképp a főtisztelendő úrért szeretnék otthon lenni, mert igen érzem, mennyit vesztek nyájas, becses társaságának nélkülözésében."

De hogy Fábry nemcsak felfelé volt annyira szeretett, kedves személy, hanem lefelé is, azt láthatjuk egy egyszerű papnak, aki ismerte, a 48-as honvédpapok albumában közölt áradó nyilatkozatából, annak ellenére, hogy ezt az albumot nem a Fábry Ignácok, azaz a „hazaárulók", hanem a 48-as érzelmű papok dicsőítésére adták ki. Igen nagy szégyene 48-nak, hogy éppen ez a Fábry lett az, aki (a püspökök között egyedül) negyvennyolc börtönébe került, sőt alig tudta elkerülni a halált.

Addig, míg megvolt a történelmi Magyarország, a csanádi püspökség székhelye Temesvár volt. A 48-as szabadságharc idején még vár volt Temesvár, és Rukavina volt erélyes és a forradalommal soha meg nem alkuvó parancsnoka. Az egyházmegyét a püspöki helytartó kormányozta, mert Lonovics az országgyűlésen tartózkodott, de a 48-as magyar kormány csanádi püspökből már egyébként is kalocsai érsekké tette. Ugyanez a kormány helyette csanádi püspökké Horváth Mihályt nevezte ki. Mivel azonban ő szintén az egyházmegyétől távol volt, mert politikával foglalkozott (mégpedig „hazafiasan"), sőt egyenesen miniszter volt a Habsburgokat detronizáló [trónfosztó] 49-es kormányban, de felszentelni és püspöki méltóságába beiktatni egyébként se lehetett, mert a pápai megerősítést nem kapta meg, nem vehette át hívei kormányzását.

A helytartó nem Fábry (a segédpüspök) volt, hanem Róka József, s hogy a temesvári papság mennyire magyarpárti volt, mutatja, hogy mivel a szerb lázadás és a 48-as hadi események miatt Temesvár lassacskán egészen elszigetelődött az ország többi részétől, a temesvári káptalan azt határozta, hogy Róka helytartó tegye át székhelyét Makóra, a 48-as kormány hatáskörébe eső területre. Ennek a törekvésnek fő képviselője éppen Fábry püspök volt, s ezzel ugyancsak megmutatta, hogy mikor valóban csak magyar érdekekről volt szó, mennyire magyarlelkű volt ő.

Ebből az intézkedésből azonban egyházi szempontból nagy baj lett. Makó ugyanis az egész Tisza-Maros szögét, a Bánságot magába foglaló nagy csanádi egyházmegyének az északi szélén volt, s így a szerb lázadás miatt szinte az egész, a Marostól délre fekvő egyházmegye el volt zárva a Makón lakó és a kormányzó hatalommal egyedül bíró helytartótól. Emiatt otthon, Temesvárott, semmi ügyet se lehetett elintézni, sőt mivel Róka hamarosan már Makón se volt biztonságban, az a hír terjedt el Temesvárott, hogy még onnan is el akar költözni beljebb az országba. Temesvárott attól féltek, hogy még csak azt se fogják majd tudni, hol van.

Jellemző Fábry püspöknek valóban életszentségre való lelkiismeretességére, hogy mivel ő indítványozta a helytartó Makóra költözését, az emiatt előálló bajok okának is magát tartotta s ezért – mit sem törődve az életveszéllyel, mellyel akkor ezen a vidéken az utazás a rácok vérengzései miatt járt – elhatározta, hogy felkeresi Makón Rókát, hogy a nehézségek kiküszöböléséről tárgyaljon vele.

A másik nagy baj az volt, hogy igen sok pap otthagyta állását és bevonult Szegedre honvédnak. A püspök ezeket is fel akarta keresni, tehát Makóról Szegedre szándékozott utazni, hogy ezeket a papokat rávegye, hogy térjenek vissza hivatásukhoz, mert a hívek türelmetlenül ostromolják a püspöki hatóságot, hogy nincs, aki gyermekeiket megkeresztelje és a hatóság az eltávozottak helyébe nem tud nekik más papot adni. (Látjuk tehát, milyen jó „keresztények" voltak ezek a „hazafias" papok, de láttuk már azt is, hogy nem annyira ők voltak a hibásak, hanem akik őket erre a bevonulásra „hazafias" terrorjukkal szinte rákényszerítették. Fábry püspök Szegeden a honvéd parancsnoksággal is tárgyalni akart, hogy ezt az ügyet is elintézze.)

A jó Fábry Ignác tehát megindult. Rukovinától kért és kapott útlevelet (akkor Temesvárott nem is kérhetett mástól, de ott semmiképpen se kérhetett a 48-as magyar kormánytól), és mivel éppen akkor Rajasics szerb patriarcha is Temesvárott tartózkodott, Rukovina ajánlatára tőle is kért és kapott biztosító levelet. Érthető, hogy kért, hiszen szerb vidékeken kellett keresztülutaznia, míg Makóra ért, ennek tehát gyakorlatilag nagyobb hasznát vette, mint a császári parancsnok útlevelének. Eme igazolványokkal felszerelve minden baj nélkül el is jutott egész a Marosig, ahol a magyarlakta vidék kezdődik.

A Maros partján a tiszta magyar (és tiszta katolikus) Kiszombort teljesen üresen találta. Lakosai a szerbek elől plébánosukkal együtt Makóra menekültek. Mivel Kiszomborban senkit nem talált, kocsiját és két szolgáját otthagyta a gazdátlan plébánián és gyalog ment át a Maros jegén a szomszédos Makóra. Itt szintén hiába járt, mert Róka helytartót már nem találta ott. Így, mivel útja egyik célja eredménytelen volt, elhatározta, hogy Szegedre megy, hogy legalább útja második célját elérje és a bevonult papok számára kieszközölje az engedélyt, hogy hazatérhessenek.

Mielőtt Szegedre indult, Makón felkereste a 48-as magyar főispánt, bejelentette odaérkezését és útlevelének a visszavonuláshoz szükséges láttamozását kérte. Jellemző, hogy a főispán nem mert intézkedni, hanem az alispánhoz utasította. Az tudtára adta a püspöknek, hogy Rukovina, akitől útlevele származik, törvénytelen hatóság, s azáltal, hogy tőle kért útlevelet, ő maga is elkövette a hazafiatlanság bűnét. Pedig hát Temesvárott kitől mástól lehetett volna útlevelet kérni, mint Rukovinától? Így a visszautazásra egyedül csak Vukovics kormánybiztos adhat engedélyt (akkor még Vukovics csak kormánybiztos volt), aki Szegeden van.

A püspöknek ezek után már elment a kedve attól, ami miatt ő tulajdonképpen Szegedre akart menni. Most már látta, hogy a bevonult papok hazabocsátásának kérése csak újabb „hazafiatlan" cselekedet lenne részéről. De hát most már csak azért is el kellett mennie Szegedre, hogy hazautazhasson. Visszament tehát Kiszomborba a kocsijáért és két otthagyott emberéért, hogy elinduljon velük Szegedre. Kiszomborban azonban erre már nagy baj volt.

Az „ellenség" elleni gyűlölet szítására és a vele szemben való éberségre a 48-as „hazafias" propagandának épp oly nagy gondja volt, mint a kommunistáknak napjainkban, sőt akkor talán még jobban ellenséget szimatoltak minden papban, mint a kommunizmus alatt. Az, hogy Kiszombor száz százalékban katolikus falu volt, a püspök elleni gyanakvást illetően egyáltalán nem volt akadály, mert hiszen 48-nak egyik fő jellegzetessége volt, hogy a haza előbbre való, mint a vallás, sőt a vallás a hazával szemben egyáltalán szóba se jöhet.

A baj oka az volt, hogy Fábry püspök, mint már említettük, rendkívül nyájas, barátságos ember volt és Kiszomborból Makóra tett magános gyalogútja folyamán is szóba ereszkedett azokkal az emberekkel, akikkel összetalálkozott. Helytelenítette előttük, hogy elmenekültek és üresen hagyták falujukat, mert hiszen ezzel csak ingerlik a rácokat, akik üresen hagyott falujukat bizonyára ki fogják majd rabolni és fel fogják majd gyújtani, ha odaérnek. Ezt pedig ostobaság előidézni, ha el is lehet kerülni. Lám, mondta nekik, én is magyar ember vagyok, a rácoktól jövök s engem nem bántottak. Mikor pedig az emberek minden bajért a császárt okolták és kezdték előtte szidni, azt is pártul fogta, s azt mondta nekik, hogy az nem hibás semmiben.

Természetesen Kiszomborban is kérdezősködtek otthagyott két szolgájánál az otthonmaradt emberek, s azok is azt mondták, hogy őket nem bántották a rácok. Emiatt egyenesen rájuk fogták, hogy kémek, félholtra verték őket s a püspök málháját is átkutatták bűnjelek után. Egy Duzs Ferenc nevű ember, aki bizonyára a francia forradalom történetét szokta olvasni – akkor mindenki azt olvasta – egyenesen Drouetnek, XVI. Lajos elutazása megakadályozójának szerepében kezdett tetszelegni. Elhatározta, hogy ő is hősiesen „megmenti a hazát". A két összevert embert már akkor bekísérték Makóra, mikor a püspök még Makón tartózkodott. Ott Duzs a püspököt is felkereste. Tudtára adta, hogy kémnek tartja s felszólította, hogy kövesse az alispánhoz.

Erre az alispán, mint már ez a forradalom idején szokás, ha a túlzók jelentkeznek, megrémült, egyszerre törpének érezte magát Duzs Ferenc, a nagy hazafi mellett, visszavonta a püspöknek már megadott Szegedre szóló utazási engedélyt s elrendelte, hogy három fegyveres őr kíséretében egy ablakán vasrostéllyal ellátott és csak egy kijárattal rendelkező szobában kell töltenie az éjszakát és a gyertyának egész éjjel égnie kell. Az említett három őrön kívül, akik a püspökkel együtt bent a szobában töltötték az éjszakát, még az ajtó elé is nem kevesebb, mint hat fegyveres őrt állítottak. Írva vagyon ugyanis, hogy a haza minden előtt s ezért az alispán se akart kisebb hazafi lenni vagy a haza ellenségei iránt kisebb éberséget vagy nagyobb emberséget tanúsítani, mint Duzs Ferenc.

„Nem volt soha ily keserves éjjelem – írja feljegyzéseiben a meggyötört püspök. – Soha panasz, vád, vizsgálat alatt nem állván, most ily mélyre leestem, lealjasodtam... Meg volt az ágy vetve. De hát miképp vessem le ruhámat. Miképp keressek nyugalmat három idegen ember előtt, kiknek komor tekintetéből, nyájas szavaimra adott nyers, rövid feleleteikből, feltett kalappal rám irányzott néma bámészkodásukból azt világosan következtethetém, miként ők bennem nem mást, mint rossz járatú, békeháborító, életre nem méltó embert képzelnek. Félrevetém az ágyról mind, ami kényelemre való volt és köpönyegembe burkolva úgy, amint felöltözve valék, a szalmazsákra vetém magamat, mikor lelkemet a soha nem tapasztalt vád s nem érdemlett lealacsonyítás gyötrötte, leverte. Ébren feküdtem vagy fel s alá jártam a három őr között a kis káplánszobában."

Reggelre beültették kocsijába, a csendbiztos melléje ült, a bakra a kocsis mellé fegyveres őr. Előtte egy másik kocsi haladt négy fegyveres őrrel, utána egy újabb kocsi három fegyve-

ressel, mert abba negyediknek komornyikját ültették. A makói alispán tehát ugyancsak megtett mindent, hogy szegedi feljebbvalói előtt az „éberség" annyira fontos tudományából jól vizsgázzék. Ámbár nem tudom, hogy a haza szempontjából nem volt-e tőle megbocsáthatatlan vétek, hogy a hátul vonuló kocsiban a négy helyett három fegyveressel is megelégedett, s mindezt ráadásul csak azért, hogy a püspöknek még most is komornyikja legyen. Látszik, hogy az, aki már az alispánságig vitte, mégse volt olyan szűk látókörű fanatikus, mint a Duzs Ferencek. De hát mi haszna, ha nem az alispánok, hanem a Duzs Ferencek parancsoltak?

Megállapításunkat a lutheránus Vukovics, a szegedi kormánybiztos és későbbi igazságügy-miniszter is megerősíti, mert ő is szépen bánt a püspökkel, úgyszintén gróf Hadik, az akkori szegedi honvédparancsnok is, aki egyébként Fábrynak személyes ismerőse is volt és akinek a püspök most levelet is írt bajában. Szabadlábra azonban ők se merték helyezni, hanem tudtára adták, hogy csak a Honvédelmi Bizottmány ítélhet ügyében, mely akkor a minisztérium szerepét töltötte be s mindenben Kossuth akaratának végrehajtója volt. Ezért Nagyváradra szállították, mert a kormány akkor már oda szorult.

Ezen újabb szállítás – minő hazafiatlan könnyelműség! – már csak két fegyveres őr kíséretében történt, a komornyikot pedig most már elbocsátották. Nem akarták magukat ezzel kapcsolatban szarkasztikus hírlapi támadásoknak kitenni. Nem akarták megvárni, hogy rámutassanak, hogy míg a hazafiak éheznek s nélkülöznek, addig a hazaárulók mellé komornyikot ad a haza. A szállítás azonban most is a püspök saját kocsiján történt.

Nagyváradon Hódossy Miklós volt akkor a kormánybiztos. Lesz még majd róla szó, mégpedig nem is valami előnyös értelemben. A püspökkel azonban ő is jól bánt. Lehet, hogy őt is ugyanaz a jövendő változásra való gondolás vezette ebben, mint hasonló esetekben sok kommunista funkcionáriust. Még azt is megengedte, hogy Győrffy László kanonoknál lakhasson. Fegyveres őrt nem rendeltek háza elé, sőt azt is megengedték, hogy házigazdájával még sétálni is kijárhasson.

Róka József helytartó is Nagyváradon tartózkodott ekkor. Ő egészen 48-as érzelmű pap volt s Horváth Mihálynak is jó barátja. Mivel ekkor már Horváth volt a kinevezett püspökük, Róka írt neki Fábry érdekében. Nem tudom, mennyire mert Horváth Mihály a 48-as elvbarátainál a püspök érdekében fellépni. Ha mert, bizonyára egyedül azzal érvelt, hogy a katolikus tömegeket elidegenítené a szabadságharc ügyétől, ha annyira jutna a dolog, hogy egy püspököt hazaárulásért kivégeznének. (Hát még hogy felháborítaná azokat, akik Fábryt személyesen is ismerték s így tudták, hogy milyen püspök volt az, akit kivégeznének!)

Ha a nemrég felállított vésztörvényszék ítélt Fábry ügyében, valóban életéért kellett aggódnia, mert a vésztörvényszék, ha a vádlott bűnösségét megállapította, csak halálos ítéletet hozhatott. Ezért Kossuth rendeletet intézett a nagyváradi vésztörvényszékhez, melyben elrendelte, hogy az olyan politikai büntettek, melyeket a vádlottak a vésztörvényszékek felállítása (1949. február 23.) előtt követtek el, a rendes bíróságok elé tartoznak. Igazán nem volt ez nagy kegy, mert hiszen a dolog magától értetődő.

Jellemző azonban, hogy a vésztörvényszék mind Kossuth rendelete, mint a tényállás ellenére azt állapította meg, hogy Fábry püspök ügye az ő hatásköre alá esik, azaz statáriális eljárás alá tartozik. (A püspök elfogatása a vésztörvényszékek felállítása előtt történt.) S a „dühöngő" Haynau mégis úgy „dühöngött", hogy még az ilyen vésztörvényszéki bírák nagy része is kegyelmet kapott tőle!

1849. május 11-14-ig tartott a tárgyalás, melynek folyamán egész sereg vádpontot hoztak fel a püspök ellen. Először hazaárulónak vették még azt is, hogy Temesvárott maradt. Fábry e vádra azt felelte, hogy ő olvasó kanonok Temesvárott s így neki ott nemcsak az egyházi, hanem a magyar állami törvények szerint is kötelessége a káptalani levéltár őrzése. A magyar államtól való elkülönülés állapota Temesvárott hirtelen állt be s ezért a levéltárat nem lehetett onnan elszállítani. Köteles volt tehát a levéltárral együtt ő is ottmaradni. A levéltár megőrzése állami érdek, viszont magyar ember olyan területen is szolgálhatja hazáját, mely idegen

megszállás alatt van. De mindettől eltekintve, Vukovics kormánybiztos nemcsak a levéltárőrző kanonok, hanem az egész káptalan Temesvárott maradását jóváhagyta.

Hogy Rukovinától kért útlevelet – ez volt a második vádpont –, az természetes, felelte vádlóinak a püspök, mert hiszen mástól nem kérhetett, ha egyszer a császári kézben lévő Temesvárról akart magyar területre jönni. Hogy Rajasicstól is kért biztosító levelet, az is természetes, mert hiszen, ha valaki jó magyar, abból még nem következik, hogy köteles magát a rácoktól lemészároltatni, mikor ezt módjában van elkerülni. Se az egyik, se a másik nem bizonyítja tehát, hogy az ellenséghez húzott.

Az igaz, mondta a püspök – mert ez volt a harmadik vádpont –, hogy a káptalan nevét ő írta oda arra a körlevélre, melyben közölték a hívekkel, hogy V. Ferdinánd helyett Ferenc József vette át az uralkodást, ámde ezt ő is és a káptalan is kényszer hatása alatt tette. Hiszen katonai megszállás alatt voltak s Rukavina azzal fenyegette meg őket, hogy ellenállás esetén feloszlatja a káptalant és vagyonát elkobozza. De egyébként is ők ott a körülzárt várban úgy el voltak vágva a külvilágtól, hogy az országgyűlés ellenkező határozatáról nem is tudtak semmit. Ezen állítás igazsága mellett egyébként Róka is tanúskodott.

Azt az igazságot persze nem vághatta a püspök a törvényszék fejéhez, hogy ha egyszer V. Ferdinánd lemondott, mégpedig önként mondott le – ezt például ma már senki se vonja kétségbe – és önként lemondott Ferenc József apja, Ferenc Károly is (ez is egész kétségtelen), akkor a magyar alkotmány szerint is törvényes király Ferenc József, mégpedig már megkoronázása előtt is. Igaz, hogy mindehhez az országgyűlés jóváhagyása is szükséges, de ebben az esetben csak jelentőség nélküli formaság, mert világos, hogy az országgyűlés se kényszerítheti a két lemondott embert a maradásra, illetve a trón elfogadására, s az országgyűlésnek sincs joga – még a magyar alkotmány szerint se –, hogy ne annak adja a koronát, akit az alkotmány szerint megillet, hanem valaki másnak.

Még azt is törvényesnek kell mondanunk, hogy trónra lépését Ferenc József akkor még nem is jelentette be a magyar országgyűlésnek s akkor még megkoronáztatását se kérte tőle. Látni fogjuk ugyanis, hogy a magyar országgyűlés akkor már törvénytelen útra lépett, sokban megszegte a király alkotmányos jogait, az ilyen országgyűlés jogait azonban a királynak nemcsak nem kell, hanem – éppen azon kötelessége miatt, hogy az alkotmány megtartása fölött őrködjék és erre esküt tett – nem is szabad megtartania.

Világos, hogy ilyen országgyűlésnek az alkotmány előírta hitlevelet se adhatta ki az új király, mert hiszen a törvény nemcsak a királyt, hanem az országgyűlést is kötelezi. Az alkotmány szerint a király és a nemzet (illetve törvényes képviselete, az országgyűlés) egyenrangú tényezők, s ahogyan a nemzet kötelessége őrködni azon, hogy a király megtartsa a nemzet jogait, épp úgy kötelessége őrködni a királynak is, hogy a nemzet képviselete is tiszteletben tartsa az uralkodó jogait.

A negyedik vádpont az volt, hogy megtalálták a püspöknél a Figyelő című lap négy számát. E lap 48-ellenes volt és a püspöknél levő példányszámokban a kormányra legsértőbb kitételek egyenesen piros ceruzával voltak aláhúzogatva. A püspök erre a vádló körülményre azt felelte, hogy a Figyelőt se ő nem járatta, sem a káptalan, hanem a szerkesztőség ezt a szabadságharc kitörése után megjelent négy számot megrendelés nélkül küldte meg nekik azért, mert azelőtt a lap előfizetői voltak. Ő ezeket a számokat azért hozta magával, hogy Rókának megmutassa. Mivel Rókáról tudta, hogy 48-as érzelmű, tudta, hogy érdekelni fogja, de tudta azonban azt is, hogy nem örömmel fogja olvasni.

Valóban az, hogy Fábry e lapokat magával hozta s ráadásul még azokat a részeket, melyeket legjobban kellett volna rejtegetni, egyenesen piros ceruzával aláhúzta, ez mutatja legjobban, mennyire nem gondolt arra, hogy neki magyar területen félnivalója legyen s őt magyar szempontból bárki is gyanúsnak tarthassa. Ha kémkedni jön, bizonyára nem hoz magával ilyesmiket poggyászában.

De e kellemetlen tartalmú lapokon kívül még egy levél is volt a püspöknél, melyet egy Mihalovics nevű gazdasági főtiszt küldött vele egyik gazdatiszt-alantasa részére s ez a levél szintén 48-ellenes kitételeket tartalmazott. Ez a levél volt a vád ötödik pontja. A püspök magyarázatul azt felelte, hogy útközben Mihalovicsnál szállt meg éjszakára, mégpedig azért, mert az vendégszeretetét felajánlotta neki. Tőle távozóban aztán ez a Mihalovics megkérte, hogy a levelet útközben a címzettnek kézbesítse. (Ott a Délvidéken e zavaros időkben a posta nem közlekedett s csak így tudta az emberek egymással érintkezni.) A levél tartalmára vonatkozólag Mihalovics azt mondta neki, hogy gazdasági levél.

Hogy a püspök nem tudhatta, hogy 48-ellenes megjegyzések is vannak benne, fényesen bizonyította az, hogy mikor a levelet nála poggyásza átkutatásakor megtalálták, a levél felbontatlan volt, a püspök tehát a tartalmát nem ismerhette. (48-ban tehát olyan rémuralom volt, hogy akinél ilyen levelet találtak, még ha nem is ő írta és még ha nem is tudta, mi van benne, ő maga is az akasztófa árnyékába került még akkor is, ha püspök volt. Vagy talán akkor még jobban.) Egyébként is a levelet nem is úgy találták meg a püspöknél, hanem ő maga előre és önként adta át.

A vád hatodik pontja szerint a püspök Kiszomborban is, Makón is olyan irányban izgatott az emberek között, hogy a rácok ellen ne harcoljanak és hogy álljanak a császár oldalára. A püspök erre azt válaszolta, hogy ő Ferenc Józsefet csak azokkal a rágalmakkal szemben vette pártfogásába az emberekkel folytatott beszélgetéseiben, melyek nyilvánvalóan a gyűlölet koholmányai s valótlanok voltak. Nem azt mondta nekik, hogy a rácok ellen ne harcoljanak, hanem csak azt, hogy ne hagyják el falujukat előre és minden ok nélkül, mert ebből csak nekik van káruk. Azt, hogy az ebben a vádpontban szereplő izgatást elkövette volna, Duzs Ferencen kívül nem is állította senki. A többi tanú erről mit sem tudott.

Azzal is vádolták, hogy Duzs Ferencet megfenyegette, hogy megbánja hamarosan, amit csinál, mert úgyis a császár fog győzni. Ha ez így történt volna, csak a püspök éleslátását bizonyította volna, azonban Fábry azt felelte, hogy ebből egy szó se igaz, s kihallgatásakor ezt még maga Duzs Ferenc se állította.

Egy további súlyos vádpont az volt, hogy mikor a császáriak maguk mellett népfelkelést rendeltek el, a gyarmati plébánost Fábry arra kényszerítette, hogy híveit ilyen értelemben buzdítsa. De ez a vádpont is rágalomnak bizonyult, mert Fábry rámutatott, hogy a gyarmatai plébános nem is tartozik a csanádi egyházmegyéhez, s így neki nem is parancsolhatott, annál kevésbé „kényszeríthette". Bizonyíték egyébként erre a vádpontra se volt semmi.

Azt is vádul hozták fel ellene, hogy tagja volt a temesvári komitének [választmánynak]. A püspök kijelentette, hogy nem tagja és nem is volt soha tagja, s annak ellenére nem, hogy tagul meg akarták nyerni. Ő maga azonban nemcsak be nem lépett, hanem még másokat is visszatartott a belépéstől. (Látjuk tehát, hogy noha vallási szempontból a papoknak ellene kellett lenniük 48-nak, mennyire mérsékelten viselkedtek még olyan helyen is, ahol osztrák megszállás alatt voltak, s mennyire nem feledkeztek meg azért hazájuk és népük iránti kötelességeikről se. Az egyébként csak természetes, hogy Krisztus papjainak nem a Duzs Ferencektől kell hazafiságot, s nem a kommunistáktól, Marxtól vagy Lenintől kell munkásvédelmet tanulniuk.)

Az ellene felhozott vádak megcáfolása után ellenbizonyítékokat is hozott fel a püspök. (Hogy a komitéba nem lépett be, az is ellenbizonyíték volt már, mert ez is ellenállását bizonyította.) Hivatkozott arra, hogy a mozgalom elején, mikor még Temesvár is a 48-as kormány hatásköre alatt volt, s a polgárok aranyát-ezüstjét kérte a haza számára (s mikor a 48-as kormány – tesszük hozzá mi – még nem tagadta meg az engedelmességet a királynak és nem tért le a törvényes alapról), ő is odaadta 560 pengőforint értékű ezüstjét (még püspöktől is nagy áldozat volt akkor 500 pengő, pedig Fábry akkor még nem volt javadalmas püspök, hanem mint felszentel püspök is csak kanonoki jövedelméből élt), s emellett még arra is kötelezte magát, hogy két honvéd háromévi ellátását fedezi. Nyugtával tudta bizonyítani, hogy az ehhez szükséges összeget az első évre már be is fizette. Hivatkozott arra is, hogy mikor utána

Temesvárott már az osztrák lett az úr, ott több 48-as papot szabadított ki a börtönből. Ő – mondta – Rukovinával és Rajasiccsal csak azért maradt érintkező viszonyban, hogy a bajba jutott magyarokon segíthessen.

De ugyanezen összeköttetés révén egy Kossuth András nevű honvédet is kiszabadított börtönéből. E honvédet, mint beteget, a saját lakásán ápolta, meggyógyulása után hamis útlevelet szerzett neki, ellátta útiköltséggel és Budára magyar uralom alá juttatta.

Egyesek mindezek láttára talán kissé soknak is tartják a dolgot a jóból s azt nem értik meg, hogy ha 48 olyan egyházellenes volt, hogy támogathatta mégis ennyire még egy olyan szentéletű püspök is, mint amilyen Fábry volt. Válaszunk az, hogy Kossuth András honvéd és a 48-as papok kiszabadítása a felebaráti szeretet körébe tartozott, mely kiterjed még az ellenségszeretetre is. Szentéletű emberben tehát természetesen lett volna még akkor is, ha 48-at minden porcikájában rossznak kellett volna tartania, amit pedig nem mondhatunk.

Hogy ezzel szemben Fábry fanatikus császárpárti nem lehetett, az is életszentségéből következik. Az igazi pap ugyanis egyedül csak Krisztus ügyéért lelkesül, nem pedig politikai irányzatokért, s különösen így tesz olyan esetben, mint 48-ban volt, mikor az egyházias álláspont képviseletét tudatlanságból sokan hazafiatlanságnak gondolták, sőt még ma is annak gondolják.

Okos, mérsékelt ember alkalmazkodik annyira a közvéleményhez, hogy nem ragaszkodik csak azért is éppen a közvéleménnyel legszélsőségesebben ellenkező állásponthoz. Ami pedig ezüst evőeszközeinek a haza oltárára való felajánlását és két honvéd ellátása költségeinek vállalását illeti, ne feledjük, hogy mindez még negyvennyolc elején volt, mikor a kormány nem volt még forradalmi, a királlyal nem történt meg még a szakítás, hanem minden az ő nevében folyt.

Egész más volt tehát az eset, mint például a kommunista forradalomban, mely nemcsak törvényt nem ismert, hanem még a magántulajdont se, s mely nyíltan istentelen alapon állt. De egyébként is 48-ban olyan hazafias terror volt, hogy az áldozathozatalra mindenki akarata ellenére is rá volt kényszerítve, elsősorban a püspökök.

Úgy látszik, ez utóbbinak a vésztörvényszék is nagyon tudatában volt, mert a püspök érvei annyira nem győzték meg és a püspöktől a hazának adott 560 forintnyi ezüst annyira nem volt rá hatással, hogy az öttagú tanács az elnököt, Ambrus Jánost kivéve, minden tagja egyaránt bűnösnek találta a hazaárulásban, tehát akasztófára szánta.

Láthatjuk belőle, micsoda fanatikus lehetett az a 48-as hazafiság, milyen kevés lehetett benne a püspöki méltóság iránti tisztelet vagy legalább kímélet, vagy – mert egyenesen erre kell gondolnunk – mekkora lehetett benne az Egyház képviselői iránti gyűlölet. Igazi francia forradalmi rémuralmi lelkületnek kellett lakoznia ebben a vésztörvényszékben, mely annyira tudott gyűlölni, hogy vak volt minden iránt s még a hasznossági szempontok (hogy egy püspök felakasztása milyen ellenhatást kelt majd a népben, sőt minden jólelkű emberben) se számítottak nála. Ha ugyanis az 560 forintnyi ezüst és a két honvéd ellátásának felajánlása, mint társadalmi kényszer hatására történt dolog, nem is győzte meg a vésztörvényszéket, legalább a püspöknek Kossuth András honvéddel való viselkedése meggyőzhette volna. Ez ugyanis már igazán önként történt, s egyébként is annyira aljas hazaárulónak, aki nem is börtönt, hanem azonnali akasztófát érdemel, semmiképpen se tarthattak egy olyan püspököt, akinek viselkedéséből látniuk kellett, hogy nem is volt akármilyen püspök.

A püspök életét csak a vésztörvényszékek szabályzatának 8. szakasza mentette meg, mely egyhangú ítéletet követelt. A derék Ambrus János érdeméből tehát, akinek a becsületességen kívül az éltes korával is együtt járó erősebb ítélőképesség nyitotta ki az eszét, elmaradt a püspökakasztás s Fábry ügyét át kellett tenni a rendes törvényszékhez.

Azt kérte, hogy addig, míg ügye tárgyalásra kerül, engedjék meg neki, hogy a máriaradnai zárdába vonulhasson. Megengedték, de csak akkor, mikor már báró Bémer nagyváradi püspök – aki a debreceni trónfosztó országgyűlésen való megjelenésével nagy érdemet szer-

zett a 49-es hazafiasság előtt – letett a javára 10.000 forint óvadékot. Ennek elintézéséhez természetesen idő kellett, s így Fábry csak két héttel a világosi fegyverletétel előtt érkezett meg a radnai zárdába. Később kassai megyéspüspök lett belőle, a róla itt közölt adatokat pedig „A százéves kassai püspökség" c. műből vettük.

Hogy milyen világ volt 48-ban, mutatja a Tiszavidéki Újság, a ma is 90%-ában, akkor pedig még egyenesen száz százalékban katolikus Szeged akkori „hazafias" lapjának 1849. február 10-i, 12. száma, mely akkor, mikor Fábry püspököt Makóról a jelzett komikusan erős fedezettel Szegedre szállították, ezt ilyen hangon adta tudtára annak a népnek, melynek Fábry segédpüspöke volt:

„Városunkat ma véletlen szerencse érte. A híres temesvári komiténak legbuzgóbb tagja (úgy látszik, ezek a 49-esek még jobban tudtak rágalmazni, mint a kommunisták, vagy legalábbis annyira, mint ők, feltétlenül), Fábry Ignác kanonok, volt püspökhelyettes és tankerületi főigazgató őméltósága (nem ugyanúgy gúnyolódtak, mint száz évvel később a kommunisták?) a makói nemzetőrök kíséretében szerencsésen megérkezett." (Minden címét felsorolták tehát, csak azt az egyet nem, amit a legérdemesebb lett volna, hogy felszentelt püspök volt. Úgy látszik, azt nem akarták nyilvánosságra hozni, hogy egy püspökkel bántak így és egy püspökkel gúnyolódtak így.)

„Mely szerencsét, mint mondják, a kiszombori magyaroknak köszönhetjük, kik épp akkor fogták el, mikor Ferenc József császár és a rác patriarcha nevében áldását akarta rájuk adni."

Ha papról van szó, ismét csak szakasztottan úgy ír tehát ez a 48-as „hazafias" lap, mint száz évvel később a bolsevik lapok írtak a papokról. Ez is gúnyt űz a püspöki áldásból, mint azok, s ezzel egyúttal azt is elárulja, hogy mégiscsak tud róla, hogy Fábry püspök volt. Az is milyen pimaszság, hogy úgy tesz, mintha nem a híveknek lenne szerencse, ha ezt az áldást megkapják, hanem a püspökre, ha hívei elfogadják. (Csak ilyen „hazafiság" volt tehát az a híres 48-as!)

A püspök áldani akar, de hazafias hívei azt mondják, nem kell, s helyette leckét adnak neki a hazafiságból. S áldását ráadásul nem Isten, hanem a császár nevében adja, no meg természetesen a rác patriarcha nevében, akitől – mellesleg megjegyezve – áldást elfogadni katolikus embernek kiközösítés terhe alatt tilos. Fábry püspök se áldást kért a rác patriarchától, hanem mint nem rác, hanem magyar, menedéklevelet a patriarcha magyargyilkos hívei ellen.

„Mindamellett, hogy ezen jómadár, mint a komiténak tagja (tehát most már másodszor rágalmazza aljasan, mintha maga is tudná, hogy egy szavára úgyse hiszi el senki, amit mond), kormányunk által törvényen kívülinek nyilváníttatott (az igazság az, hogy akkor még a kormány nem is tudott az ügyről semmit, hiszen akkor még nem volt telefon; világos, hogy akkor még ki se vizsgálták ügyét, tehát még azt se állapíthatták meg, hogy bűnös-e), a makói polgártársak jónak látták mégis őt körünkbe hozni. Talán felment ott a kötél ára?!" Ezek tehát ott rögtön, még a vizsgálat előtt felakasztották volna Fábryt. Nem nézték, hogy a saját püspökük, vagy talán éppen azért, mert ezt nagyon is nézték. A „hazafiság" nem akadályozta őket benne, sőt éppen a nagy hazafiság okozta ezt a nagy hittestvéri szeretetet.

„Halljuk, hogy még egy sétautat akarnak vele tenni. (Láthatjuk, mennyire feleslegesnek tartja ezt a hazafias lap.) Ha igaz, úgy legjobb volna (ezt a szegedi lapot az eszeveszett magyar hazafiság (Szegeden) egy cseppet se akadályozza abban, hogy ne német észjárással írjon), ha úgy bánnánk vele, mint az egykori svábok, akik hóhér nemlétében 50 forintot adtak az elítéltnek azon utasítással, hogy akasztassa fel magát ott, ahol neki tetszik. Bizony, kár ingadozni. Legyünk már egyszer méltányosak. Adjuk meg mindenkinek a magáét, és ne fosszuk meg az akasztófát virágától!"

Most már értjük, miért szavazott volna – ha az öreg Ambrus is köztük nem lett volna – a nagyváradi vésztörvényszék később szintén az akasztófára egyhangúlag. Jó fiúk akartak lenni a bírák, s nem akartak elmaradni a hazafiságban a Duzs Ferencek és hazafias újságszerkesztők mögött (akik egyébként mint látjuk, még Szegeden se tudtak magyarul, bizonyára azért, mert zsidók voltak).

Ez lett tehát március tizenötödike „dicső” vívmányából, a sajtószabadságból. Ekkor már állítólag kivívták ugyanis ezt a nagy nemzeti és kulturális kincset, azért volt szabad így rágalmazni és az anyaszentegyház egyik püspökéről és legpéldásabb életű papjáról így írni büntetlenül egy tiszta katolikus városban (de viszont a szintén katolikus Győrben nem volt szabad a papságnak még kérelmi íveket se körözni).

De vajon, ha a tisztességes szegediek – mert bizonyára voltak azért 48-ban is ilyenek, s mert bizonyára akkor is többen voltak, mint a hitványak, sőt ezek a hitványak talán nem is voltak igazi szegediek (mint a kommunizmus alatt is többnyire idegenből jöttek a parancsolók és az irányítók) – ezen aljas rágalmazás ellensúlyozására egy más irányban működő lapot akartak volna alapítani, megengedték volna-e nekik? S vajon, ha Fábry püspökről helyreigazítást küldött volna be valaki nekik, közölték volna? Lett volna-e sajtószabadság erre a célra is?

Bajosan, mert tény, hogy 48-ban csak ilyen lapok voltak. Ha lett volna sajtószabadság más irányú lap kiadására is, hogy lehet, hogy a valóságban egy ilyen lap se alakult? Pedig hát olvasója ugyancsak akadt volna, hiszen látni fogjuk, hogy Kossuth is, Görgey is, meg minden 48-as azon panaszkodik, hogy a közönség nem elég 48-as. De ha így állt a dolog, akkor mit hozott tulajdonképpen negyvennyolc? Mire hozott szabadságot? Csak a rosszra? Csak a rágalmazásra?

48-ban a főispánnak az alispán parancsolt, az alispánnak pedig a Duzs Ferencek, a Tiszavidéki Újságok és a vésztörvényszéki bírák. A közvéleményt ugyanis ők irányították. Senki se merte nyíltan kimondani, hogy ő nem „hazafi”, sőt még csak azt se vállalhatta, hogy kisebb hazafi, mint ők. Csak titokban gyűlölte és vetette meg őket mindenki, nemcsak Széchenyi, Deák, Eötvös, Pálffy, sőt még Batthyány Lajos és Nyári is, sőt még Kossuth is legalább annyiban, hogy a velük való cimborálást titkolta, mert szégyellte. (Később ki is sült majdnem mindegyikükről a jellemtelenség, sőt sokukról még a terhelt előélet is. Mint látni fogjuk, még magáról Kossuthról is, aki legalább a tehetsége miatt mégiscsak kimagaslott közülük. De addig, míg uralmuk tartott, ezt csak suttogni lehetett róluk. A nyilvánosság előtt azonban csak tisztelettel bámulni lehetett s természetesen követni is kellett őket.)

Hogy a Világos utáni megtorlás – a közvéleménnyel ellentétben – nem volt se kegyetlen, se túlzott, majd még külön és bőven megtárgyaljuk. Már itt is megjegyzem azonban, hogy az a derék Ambrus János, aki Fábry püspök életét megmentette, kötél helyett csak 20 évi várfogságot kapott. (Majd találkozunk vele fogságában is.) Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy vérszopó négy társát, akik vele szemben is kitartottak a püspök halálának követelése mellett, kivégezték volna, vagy hogy csak nagyobb büntetést is kaptak volna, mint Ambrus. Húsz évnél hosszabb ideig senki se ült ugyanis 48 miatt.

Csak a vezető szerepet játszókat büntették halállal. Például a tizenhárom aradi tábornokot, de őket is csak azért, mert azelőtt császári tisztek voltak, tehát katonai esküjüket mindenképpen megszegték. (A Wesselényi-összeesküvés miatt is csak a katolikus főurakat, akik közvetlen tapasztalatból ismerték az udvart s így nagyobb volt a bűnük, mint azoknak a kálvinista köznemeseknek, akik csak rágalomból. Azért ezek életben maradtak, noha a király elleni gyűlöletük és rebellisségük sokkal nagyobb volt, mint a kivégzett katolikus főuraké.)

Az irgalmas Ambrus pedig azért kapott épp akkora büntetést, mint vérszopó társai, mert igaz, hogy azok kegyetlenebbek voltak, mint ő, de viszont ők csak egyszerű tagok, Ambrus pedig elnök volt egy olyan bíróságban, mely tisztán azért alakult, hogy halállal sújtsa azokat a magyarokat, akik királyukhoz hűek voltak. Egy ilyen állást elvállalni is a felségsértések felségsértése.

Világos ugyanis, hogy máskor, mikor nem olyan mintaemberek felett ítélkezett, mint Fábry püspök, Ambrus is halálra szavazott. Lehet, hogy az az osztrák bíróság, mely ítélt róla, ezt a Fábry-ügyet külön nem is vette vizsgálat alá. A derék Ambrus pedig volt olyan nemes lelkű, hogy nem hozta fel mentségül, kivált mikor társainak sokat árthatott volna vele. Ha Fábry püspök követelte volna felkötésüket, talán meg is kapták volna, de annál ő is sokkal szelídebb és megbocsátóbb volt, semhogy bosszút lihegett volna.

Neki nem arra volt gondja, hogy az a négy gazember megbűnhődjék (úgy, ahogyan megérdemelték volna), hanem, hogy az az Ambrus, aki iránt hálára volt kötelezve, minél kevésbé bűnhődjék. Ki is tudta szabadítani, de csak hatévi fogság után. De viszont arra, mire ez a hat év letelt, a jóságos Bécs már mindenki iránt annyira megenyhült, hogy hamarosan utána már mindenki kiszabadult, tehát a négy gazember is, ha ugyan ők egyáltalán fogságba kerültek.

A földi igazságszolgáltatásban ugyanis igen gyakori, hogy éppen a legnagyobb bűnösök nem bűnhődnek. Mintha csak Isten egyenesen arra akarna vele bennünket figyelmeztetni, hogy másvilág és ottani igazságszolgáltatás is van ám a világon. Lehet, hogy a jó Ambrus azért nem menekült, mert nem érezte magát nagyon bűnösnek, a másik négy pedig azért menekült, mert jól tudta, hogy van egy és más a füle mögött. Lehet, hogy külföldön aztán mint hazafias hősök szerepeltek.

Annyiban azonban mégis lerótta háláját megmentője iránt a szentéletű püspök, hogy az alatt a hat év alatt, míg Ambrus börtönben volt, összeköttetést keresett családjával és támogatta. Sőt támogatta Ambrust kiszabadulása után is.

Fábry püspök honvédfogságba kerülése után egy időre a Tisza-Maros szöge, azaz a csanádi egyházmegye is honvédeinkké lett. Ekkor kívüle más ottani papokat is „hazaárulóknak" bélyegeztek meg. Oltványi István kanonokot Vécsey tábornok, az aradi vértanú, egyenesen olyan bűnösnek találta, hogy nem is felakasztani, hanem megégettetni akarta. Pedig hát olyan igen nagy hazaáruló még ő is bajosan lehetett, mert a végeredmény az lett, hogy nemcsak meg nem égették, hanem még csak el se ítélték. Bizonyára azért, mert a vizsgálat alkalmával kisült, hogy nem annyira ő volt nagy hazaáruló, hanem 48-as vádlói voltak nagy papgyűlölők, akiknek vádja aztán a vizsgálat folyamán rágalmaknak bizonyultak. De Vécsey, az aradi vértanú se lehetett a papoknak valami nagy tisztelője, hogy katolikus létére rögtön mindent elhitt s az még csak eszébe se jutott, hogy nemcsak a papban, hanem vádlóiban is lehet hiba, és hogy 48-ban nemcsak hazafias lángolás volt, hanem papgyűlölet is, s ez utóbbi sokszor nagyobb volt, mint az a másik, nemesebb „lángolás".

„Hazafiatlan" viselkedésükért Vécsey Oltványi kanonokon kívül még a szegedi prépost plébánost és a temesvár-külvárosi esperest is elmozdította állásából. Hogy ennél nagyobb büntetést nem kaptak, mutatja, milyen jelentéktelen lehetett a „bűnük". (Hiszen Fábry püspök azokért a gyönge vádpontokért, amelyeket elsoroltunk, majdnem akasztófát kapott.) Vécsey azonban mindennel büntethette volna őket, csak elmozdítással nem, mert éppen ehhez semmiképpen se volt joga. Hát még olyan papok elmozdításához, akiknek elítélésére még ő se talált okot! Ellenben Bíró Fülöp bábai, Arleth József csanádi, Hulényi János bachovári és Farkas Antal mickifalvai plébánost börtönbe vettette Vécsey, ahonnan csak Világos után szabadultak ki.

Papok kivégzése

Negyvennyolc nemcsak gyűlölt, rágalmazott és börtönbe vetett papokat, hanem meg is gyilkolt. Mégpedig nem tömegszenvedély hatására, lincselésképpen, hanem – ami ennél sokkal súlyosabb erkölcsi beszámítás alá esik – hivatalosan, törvényes formák közt, parancsra. Sajátságos, hogy ezt éppen egy későbbi aradi vértanú, éppen az a Damjanich tette, aki a szabadságharc egyik legnagyobb hőse volt és aki a siralomházban görögkeleti rác vallásáról visszatért az Anyaszentegyházba, és különös, hogy a két gyilkosság éppen két egymás után következő napon: nagypénteken és nagyszombaton történt 1849-ben.

Az egyik áldozat Dr. Mericzey János tápiószecsői plébános, a másik Dr. Hernoegger Antal, kókai plébános. Mindkét község a Duna-Tisza közén van, a főváros és Szolnok között s a két szégyenletes eset a honvédekre diadalmas 1849-es tavaszi hadjárat alatt történt. A siker s dicsőség általános emberi gyarlóság! – Damjanichot elbizakodottá tette.

Tulajdonképpen nem is nagyon lehet még ma sem tudni, miért kellett ennek a két papnak ily gyalázatosan meghalnia. Nem is lehet tudni, hogy akár csak 48-as szempontból is, hogy bűnösök voltak-e, s ha igen, miben és mily fokban, mert törvényes, szabályszerű tanúkihallgatások vagy törvényes bírói ítélet nem előzte meg a dolgot és éppen ez bizonyítja legjobban negyvennyolc és Damjanich lelkiismeretlenségét s azt, hogy milyen keveset számított akkor egy emberélet még akkor is, ha egy-egy magyar falu fejének, lelki vezérének élete volt, vagy talán éppen azért, mert az volt. A pap ellen olyan nagy volt a gyűlölet és megvetés, hogy az egyszerű vádaskodás már elég volt ahhoz, hogy ne is börtönbe, hanem menten a sírba kerüljön.

Egészen bizonyos, hogy e papok kivégeztetésekor Damjanich annak ellenére, hogy a szabadságharcnak egyik legjellemesebb és legfeddhetetlenebb alakja, nem tartotta meg a törvényt, még a negyvennyolcasat sem, mert neki a kémeket és „hazaárulókat" csak kinyomozni és elfogni volt joga és kötelessége, nem pedig mindjárt el is ítélni, annál kevésbé mindjárt ki is végeztetni. Gondolhatjuk hát, milyen lelkiismeretlenek lehettek negyvennyolc Damjanichnál kisebb kaliberű alakjai! Pedig hogy tudták a Habsburgokat gyűlölni azért, mert állítólag ők sem tartották meg a törvényt!

Damjanichnak az ellenük emelt vádakra csak elfogatni kellett volna a tápiószecsői és kókai papot úgy, mint Fábry püspökkel és a már elsorolt számtalan pappal történt, akik közül aztán senkivel sem történt semmi nagyobb baj, mert mihelyt nyugodtan megvizsgálták ügyüket, s az ellenük emelt vádak bizonyítására került a sor, vagy azonnal szabadon kellett őket bocsátani, vagy ha végig börtönben tartották is őket, ügyük tárgyalását és az ítélethozatalt húzták-halasztották (ami megintcsak törvénytelenség volt). Damjanichnak a vésztörvényszékre kellett volna bíznia, hogy e két pap bűnösségét megállapítsa, s az esetleges halálos ítéletet kimondja és rajtuk végrehajtassa.

Ennyi türelmet Damjanich annál inkább gyakorolhatott volna, mert hiszen annak a törvényszéknek nem azért volt „vész"-törvényszék a neve, mintha attól kellett volna félni, hogy túl irgalmas lesz. Hogy lehetett volna túlságosan irgalmas, mikor nem is hozhatott más ítéletet, mint csak halálosat? Irgalom csak annyi volt eljárási szabályzatában, hogy csak akkor akaszthatott, ha a bíróság ítélete egyhangú volt. Láttuk Fábry püspök ügyében, akinek „hazaárulása" ugyancsak mérsékelt volt, „hazafiatlan" tetteit ugyancsak meg tudta okolni, nem is volt egészen közönséges halandó, nagy pártfogói is voltak. Maga Kossuth is írt érdekében, a szabadságharc ügye tekintetében sem volt kívánatos a kivégzése, nem is esett a vésztörvényszék hatásköre alá, mert „bűneit" még a vésztörvényszékek felállítása előtt követte el, mégis alig lehetett megmenteni az egyhangú akasztófa alól.

Damjanich a két pappal szemben olyan vérszomjas, annyira lelkiismeretlen és könnyelmű volt, s annyira a gyűlölettől hagyta magát vezettetni, hogy csak a már megtörtént kivégzését jelentette a főparancsnokságnak, s így nemcsak az előírt törvényes formaságokat nem

tartotta meg, hanem még utólag sem tudta bebizonyítani, hogy az a két pap, akit ő agyonlövetett, még 48-as szempontból is valóban bűnös volt-e. Az maga ugyanis, hogy valakit hazaárulással vádolnak, még nem bizonyítéka annak, hogy az is. Még akkor sem, ha szenvedélyesen vádolják. Sőt éppen ezért kellett volna megokolt gyanúval élni a vád igazsága felől.

Látni fogjuk majd, hogy a Világos utáni kivégzéseket megelőző osztrák nyomozások, kihallgatások, jegyzőkönyvek, tárgyalások és bírói ítéletek milyen körülményesek, milyen aprólékosak, milyen minden képzeletet felülmúlóan alaposak voltak. Látni fogjuk, hogy az életben maradt vádlottak emlékirataikban sokszor egyenesen humorosnak találják ezt a túlságos alaposságot, mert – mint az elfogult emberekben már szokás – nem a lelkiismeretességet látják bíráikban, hanem a kicsinyességet. (Pedig hát ők ennek a kicsinyességnek életüket köszönték.) Nekünk az osztrák csak „hóhér", dühöngő vérszopó volt, vagy korlátolt és kicsinyes. Pedig Leiningennek Marczali kiadta naplójából is jól láthatjuk, hogy még az aradi vértanúkat is, noha az ő bűnösségük nyilvánvaló volt, mert hiszen halálbüntetésük fő oka az volt, hogy mindnyájan császári tisztek voltak azelőtt, akik akkor, mikor mégis a császár seregei ellen harcoltak, nyilvánvalóan megszegték katonai esküjüket, csak akkor végeztették ki, mikor már nem is egy törvényszék ítélte el őket, hanem az egyik ítéletét már felülvizsgálta és jóváhagyta a másik is. Ezek a „hóhérok" annyira vigyáztak, hogy valamiképpen tévedés ne legyen, s így nehogy valaki ártatlanul bűnhődjék vagy nagyobb büntetést kapjon, mint amit érdemel.

Ha az osztrákok (akiket mi mégis azzal vádolunk, hogy vérszopó vadállatok voltak) azzal vétkeztek, hogy túlságosan is lelkiismeretesek voltak és túl sok formaságot csináltak, vagy túlságosan is nyugatiasan vagy civilizáltan jártak el, a mi nagy Damjanichunkat – sajnos – éppen ennek az ellenkezőjével kell vádolnunk. Ő túlságosan is ázsiai módon vagy balkánosan járt el, és túlságosan is megvetette a „formaságokat" akkor, mikor két katolikus pap életéről volt szó. Neki nem volt olyan fontos egy emberélet, sőt két plébánosnak az élete, hogy túl sok formaságot vagy időt tartott volna szükségesnek rájuk pazarolni, s holmi vizsgálatokkal, nyomozásokkal, szembesítésekkel, jegyzőkönyvezésekkel, tárgyalásokkal, megfontolásokkal, bírói tanácskozásokkal töltötte volna az időt. Damjanich nemcsak tárgyalást nem tartott, hanem még a vádlottakat sem hallgatta ki, sőt – legalább az egyik esetben – még csak nem is látta a vádlottat, mert nem volt rá kíváncsi vagy nem tartotta méltónak arra, hogy tekintetére méltassa. Mericzey János kivégzését például utólag így jelentette:

„A Magyar Fő-hadparancsnokságnak! Szecső melletti tábor 1849. április 6-án. „Mericzey János, itteni lelkész, ki még tegnap és tegnapelőtt az osztrák tábornoki kart házában megvendégelte, az ellenséges csapatokat minden tőle telhető élelemmel ellátta és a lakosságot erre felhívta, az ellenség falragaszait nyilvánosan szétosztotta és fölragasztotta, sőt a templomban is azt prédikálta, hogy a magyar ügy már teljesen elveszett, s Kossuth legközelebb az akasztófán fog meghalni, ennélfogva a népet arra izgatta, hogy az ellenségnek mindennemű segélyt nyújtson, s végül saját aljas életmódjával községét teljesen demoralizálta s hazaárulónak mutatkozott, e semmirevaló embert én, hogy több kárt ne okozzon, ma reggel öt órakor agyonlövettem, s erről a köteles jelentést ezennel megteszem.

Damjanich tábornok"

Mint láthatjuk, Mericzey faluja az osztrákok kezében volt. Mikor ezeket Damjanich honvédjei onnan kiszorították, nagycsütörtökön délután négy óra felé egy honvéd hadnagy jelentkezett a plébánián Damjanich azon üzenetével, hogy küldjön neki a plébános abból a borból, mellyel az osztrákokat megvendégelte. A plébános azt üzente vissza a hadnaggyal, hogy szívesen küldene, de sajnos, már semmi sincs belőle, mert az osztrákok mind megitták. Fél óra múlva újabb üzenetet kapott, hogy azonnal küldjön abból a borból. A plébános most már a pincébe is levezette a küldöttet, hogy ő is láthassa és a tábornoknak elmondhassa, hogy

a plébánosnak már valóban nincs semmi bora. A harmadik küldöttség estefelé, már több főből állt, s ez már nem kívánt semmit, hanem elhurcolta a plébánost.

Mivel Mericzey nem is volt ép ember, hanem béna, feltették egy szekérre és Damjanich táborába vitték. Az éjszakát – noha április elején, tehát még fűtési időben voltak, s így az éjszaka hűvös lehetett – a fogolynak a szabadban kellett töltenie, s mivel a tábor már hajnalban útnak indult Isaszeg felé, mielőtt megindultak, a plébánost leemelték a szekérről és szemét bekötve agyonlőtték. Ki sem hallgatta tehát senki. Még csak azt sem kérdezték meg tőle, hogy fel tud-e hozni valamit a mentségére. Csak agyonlőtték.

Vajon véletlen-e, hogy kevéssel utána Damjanich is eltörte a lábát, ő is béna lett. Mikor Aradon kivégezték, őt is szekéren szállították emiatt a vesztőhelyre, s őt is a kocsiról kellett leemelni, mikor az akasztófa alá vitték. És mindez még ugyanabban az évben történt, mikor Dr. Mericzey plébános halála.

A Szecsőről megindult tábor innen Kókára érkezett. Damjanich itt is elfogatta és megláncoltatta a papot, s másnap, szombaton, őt is szintén meggyilkoltatta, s őt is anélkül, hogy tárgyalást, tanúkihallgatásokat tartott volna, vagy akár csak magát a vádlottat is kihallgatta volna. A gyilkosság megtörténte után gödröt ásatott mellette és elföldeltette. Őt – Mericzeyvel ellentétben –, úgy látszik, látta is Damjanich, mert nagyszombat reggel megkérdezte tőle az áldozat, hogy mi lesz vele. Semmi egyéb – felelte neki Damjanich –, minthogy egy kicsit meg fog halni. Még aznap reggel be is váltotta ígéretét. Vizsgálat tehát már csak emiatt sem lehetett. Az is lehet azonban, hogy a tábornok őt sem méltatta arra, hogy magas színe elé bocsássa, s ez a kedélyes, de rövid párbeszéd nem közvetlenül, hanem üzenetek alakjában folyt le.

E második pap-áldozat kivégzésének az volt az oka, hogy egyik rokona rossz viszonyban volt vele, s bosszúból befeketítette a honvédtáborban. Egy volt káplánja, Szabó Richárd pedig, aki szintén haragudott rá, már régebb idő óta Damjanich tábori papja volt. Damjanich ezektől szerezte információját, melynek minden kritika nélkül helyt adott.

Ami Damjanich utólagos felterjesztésében Mericzey agyonlövetésének megokolását illeti, a józan megfontolás, a kellő jogi megokolás és a tárgyilagosság hiányát még a laikus is láthatja. Minden tárgyilagos ember tudja, hogy háborúban és különösen ellenséges megszállás alatt egyáltalán nem tőlünk függ, hogy megvendégeljük-e a nálunk magát beszállásolt tábornoki kart, vagy nem, és hogy a főhadiszállás a mi házunkban üti-e fel tanyáját vagy másutt. Ha odajönnek hozzánk, onnan kidobni őket nem lehet, de ezt még megpróbálni is őrültség volna.

Ez a „megvendégelés" tehát nemcsak a plébános hazaárulását nem bizonyítja, hanem emiatt még a plébános akár még a leglelkesebb 48-as is lehetett. De az ellenség plakátjainak „nyilvános szétosztása" sem bizonyít semmit, mert ha azokat a megszálló sereg parancsnoksága e célból neki adja, még gondolni sem lehet arra, hogy azt felelje: nem osztom ki és nem ragasztom ki. Hogy a kiosztás nyilvánosan történt, ez is inkább a plébános mellett szól, mint ellene, mert látszik belőle, hogy Mericzey e tekintetben csak annyit tett, amennyit a maga jól felfogott érdekében tennie kellett: mise után, mikor jöttek ki a templomból az emberek, odadobta közibük a plakátokat, hogy a hadvezetőség lássa, hogy megtörtént, amit megparancsoltak. Ha titkon, s magánúton vagy legalább magánúton is osztogatta volna ezeket a plakátokat, csak akkor lehetett volna arra gondolni, hogy önként és meggyőződésből teszi.

Ha hívei közül az erősen 48-as érzelműek megbotránkoztak ezen a mise utáni tömeges plakátosztogatáson, csak azért lehetett, mert papgyűlölők voltak, s e gyűlölet miatt még csak mint lehetőség sem merült fel lelkükben, hogy ezt a plébános a megszálló sereg vezetőségének parancsára teszi, ha pedig így volt, akkor azt a plakátosztást ők is éppúgy (sőt lehet, hogy még engedelmesebben) megcsinálták volna, velük az osztrák hadvezetőség éppúgy bánt volna, mint Damjanich a plébánosukkal (csak azzal a különbséggel, hogy az ezt „nevetséges" formalitások – értsd: tanúkihallgatások, jegyzőkönyvezések, bírói tárgyalás és törvénycikkek

idézése – kíséretében tette volna, nem pedig oly cinikus rövidséggel, mint a honvédtábornok). De nem: ők a papgyűlölet miatt a legrosszabbat tették fel. Ők azt gondolták, hogy plébánosuk maga kérte (sőt talán egyenesen maga nyomatta) ezeket a plakátokat, mert hiszen mint pap, más, mint hazaáruló, nem is lehet. S mint az eredmény mutatja, még Damjanich észjárása is ilyen volt.

Még legkevésbé a plébános prédikációját lehet menteni. Természetesen csak akkor, ha negyvennyolc csak magyar mozgalom lett volna, nem pedig egyúttal egyházellenes is, amely ellen egy hivatásához hű papnak emiatt nemcsak lehetett, hanem kötelessége is volt beszélnie. E prédikációval kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Mericzey plébános mennyire igazat prédikált. Minden úgy történt ugyanis, ahogyan előre megmondta: A szabadságharc hamarosan csakugyan megbukott. Igaz, hogy Kossuthot nem akasztották fel, de ha nem menekült volna el idejében, kétségtelen, hogy ez is megtörtént volna. Az pedig csak nem bűne a plébánosnak, hogy a szabadságharc vezérét nagyobb jellemnek gondolta, mint amilyen volt, azaz, hogy nem tette fel róla, hogy annyira idejében megszökik? Csak nem volt bűne az, hogy feltette, hogy mivel mindennek Kossuth volt az oka, elsősorban ő fog meghalni azért, amit művelt.

De Mericzey mentségére még 48-as alapon állva is fel kell hoznunk, hogy ezt a „hazafiatlan" prédikációt az ellenséges megszállás alatt tartotta. Láttuk, hogy a 48-as sajtó, sőt a hatóságok még akkor sem tűrték a papság semlegességét a szószéken, hanem megkövetelték tőlük, hogy „izgassanak" a nemzeti ügy mellett, ha ellenséges megszállás alatt voltak. Vajon nem sokkal természetesebb-e, hogy az osztrák katonaság is elvárta attól a katolikus papságtól, melyet védett a forradalmárok dühe ellen, hogy szintén kiálljon mellette, s legalább akkor, mikor ők tartják megszállva a vidéket, figyelmeztesse a hívőket a törvényes felsőbbség, a király és hatóságai iránti kötelességükre és „izgasson" olyan forradalmi hatóság ellen, melynek végleges győzelme a katolikus hitéletre végzetes következményekkel járt volna?

Majdnem lehetetlenség volt tehát, hogy a pap abban a szentbeszédben, melyben ősi hagyományainál fogva a császári tisztikar is mindig részt vett, a legkisebb célzást se tegye arra, hogy a törvényesség alapján nem a 48-asok álltak (ezt a következő kötetben majd bőven kimutatjuk), és hogy a vallástalansággal és a tekintélyrombolással szemben az Egyház védői nem ők voltak.

Nyilvánvalóan nem a tárgyilagos bíró kifejezése volt tehát az az állítás, hogy a plébános a népet arra „izgatta", hogy az ellenségnek „mindennemű segélyt nyújtson", mert ilyesmire a népet legfeljebb buzdítani lehet, de nem „izgatni". (Izgatni legfeljebb arra lehetne, hogy ne „nyújtson". A buzdítás azonban itt egyébként is teljesen jelentőség nélküli, mert hiszen hasonló esetben visz magának az a megszálló katona akkor is, ha a lakosság nem kínálgatja neki. Olyan nép pedig, amely ilyenkor önként és szívesen ad, úgysincs.)

Hogy a plébános „az ellenséges csapatokat minden tőle telhető élelemmel ellátta", szintén nyilvánvaló elfogultságra valló állítás, hiszen nincs az a telt kamra, mellyel egy magánember egész „ellenséges csapatokat" tudjon ellátni. Ezt legfeljebb csak a plébánián lakó vezérkarra érthetjük, de aki csak egy cseppet is ért a dolgokhoz, s csak némileg is tud tárgyilagos lenni, tudnia kell, hogy csak a naivak vagy egész rosszakaratúak gondolhatták, hogy amit ott elfogyasztottak, azt a plébános adta, nem pedig a katonai éléstár, s ha esetleg pillanatnyi utánpótlási zavar miatt az nem adhatta volna, akkor az elfogyasztott dolgokat a kincstár meg ne térítette volna a plébánosnak.

Azok azonban, akik Damjanichot a plébános ellen informálták, azt hitték, hogy nemcsak a nála beszállásolt táborkart, hanem még „az ellenséges csapatokat" is a plébános látta el élelemmel, s ráadásul ingyen, s mint jelentéséből látható, mindezt még Damjanich is elhitte. Nagyon elfogultnak kellett lennie a pappal szemben, hogy okos ember létére (hiszen egyik legtehetségesebb honvédtiszt volt) még ezt is elhitte.

Ami végül Mericzey plébánosnak „saját aljas életmódját” illeti, mellyel „községét teljesen demoralizálta”, nem nagyon szólhatunk hozzá érdemlegesen a dologhoz, mert sem Damjanichnak nincs semmiféle bizonyítéka erre az állítására (bizonyítéka egyébként előbbi állításaira sem volt), hiszen se tanúkihallgatás, se szembesítés, se ítélet nem volt, se nekünk nincs bizonyítékunk a plébános védelmére. Hiszen Mericzey nem volt olyan nevezetes egyéniség, hogy életét még most, száz év múlva is apró részleteiben ki lehetne kutatni.

Damjanich akkor még eléggé hitelesen kikutathatta volna, mert rendelkezésére állhattak volna a plébános kortársai és falujabelijei, akik a plébánost ismerték és akiket ki lehetett volna hallgatni. Ő azonban ezt nem tartotta szükségesnek, mi pedig már hiába tartjuk annak, már elkéstünk vele. Bár nem egy esetet tudok arra, hogy egészen feddhetetlen papokról is terjesztettek olyan rágalmakat, amilyeneket Damjanich Mericzeyről állít, úgyhogy mikor az igazság kisült, még magam sem akartam elhinni, hogy még ekkora rosszakarat vagy tévedés is lehetséges, mi mégsem akarjuk a Mericzey elleni vádat egyszerűen azzal elintézni, hogy nem igaz.

Noha kétségtelen, hogy aljas papi életmóddal 48-ban sokkal jobban vádolhatók a „hazafias papok”, mint a „reakciósok”, s erre nemsokára bőséggel hozunk majd fel bizonyítékokat is, tudjuk, hogy az is lehetséges, hogy olyan papról is kisüljön aljas életmód, aki elméletileg az Egyház pártján van, tehát 48-ban például „reakciós” volt. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a lélek kész ugyan, de a test erőtlen, s így olyan pap is vétkezik, aki elvben a jó mellett áll.

Ahol azonban még a hitben, még az elméletben is baj van, és még az Egyházhoz való ragaszkodás sincs meg, világos, hogy sokkal gyakoribb az „aljas” életmód. Az örökös tisztaság azonban nem annyira gyerekjáték, hogy olyan papban, aki ragaszkodik az Egyházhoz, egyúttal már a cölibátushoz szükséges nagy önzetlenség és állandó önfegyelmezés is adva van.

Bár tény, hogy a papok közt különösen gyakran megtalálhatók azok a Krisztusok, akik éppen száz százalékos krisztuskövetésük és feddhetetlenségük miatt lesznek az emberek megvetésének tárgyai és kerülnek a keresztre és a gyalázatba, de mégiscsak szabály, hogy az ilyen igazi krisztusi papokat általában még a gonoszok is megbecsülik s ezért híveik körében általában nem szokott lenni az a hírük, hogy „aljas” életmódot folytatnak. Lehetséges tehát, hogy Damjanich sem ok nélkül kapott ilyen lesújtó véleményt Mericzey plébánosról. Azonban ez mind csak lehetőség, nem pedig valószínűség, annál kevésbé bizonyosság.

Ezt a lehetőséget azonban még Mericzey betegsége, bénasága is valószínűtlenné teszi. Valószínű tehát, hogy hiszékenységünkkel vétkeznénk az igazság és szegény Mericzey emléke ellen, ha „aljas” életmódját elhinnénk. Egyébként is láttuk, hogy más tekintetben Damjanichnak ellene szóló értesülései mennyire magukon viselték a rosszakarat bélyegét. Ha azonban Mericzeyvel szemben a legtúlzóbb rosszakarat álláspontjára helyezkedünk, s elfogadjuk valónak az aljas életmódjára vonatkozó állítást, Damjanich eljárását vele szemben még akkor is gyilkosságnak kell bélyegeznünk.

Az Egyház szellemétől távol álló emberek (tehát a 48-asok és köztük Damjanich és tisztikara is) az örökös tisztaságot egy fiatal vagy javakorabeli férfi részére egyenesen lehetetlennek tartják. Nincs igazuk, de annyiban igazuk van, hogy az örökös tisztaság semmiképpen sem gyerekjáték, sőt sokszor majdhogynem emberfeletti erőfeszítést kíván. Ha azonban ez így van – s mindenki elismeri, hogy így van –, akkor egy pap részéről az örökös tisztaság elleni botlás nem elvetemültség vagy „aljasság”, hanem csak emberi gyarlóság, bár papban tűrhetetlen gyarlóság. (Tűrhetetlen azonban nem papban is, mert hiszen a papok sem állnak más erkölcsi törvények alatt, mint híveik, s ha nem házasok, nekik is épp úgy tilosak a nemi élvezetek, mint a papoknak.) Igaz, e megállapításunk még akkor is, ha Damjanich az „aljasságon” nemi perverzitást, például homoszexualizmust értett. Aki ugyanis beteges hajlamú, annak épp oly, sőt még nagyobb fokban nehéz az örökös önmegtagadás, mint a normális embernek.

Nemi bűnökért tehát valakit agyonlövetni nemcsak a hadiszabályzattal és a büntetőtörvénykönyvvel, hanem a legelemibb igazsággal, s az emberi érzéssel is ellenkezik. Negyven-

nyolc nem a középkorban volt, mikor az igazságszolgáltatás még túl kegyetlen volt, s elsősorban az elrettentés volt a célja. Éppen ellenkezőleg: negyvennyolc egyik fő célja a középkori szellem elleni küzdelem volt. Igaz, hogy a középkorban az Egyház is úgy bánt a bűnös papokkal, mint Damjanich Mericzeyvel, sőt még amolyanabbul, de akkor egyes tolvajlásokért és a hamis esküért is kerékbetörték az embereket, míg negyvennyolc nemcsak a magyar szabadság, hanem a felvilágosultság mozgalma is volt, melynek egyik fő célja volt a középkori szellem és szabadság elleni küzdelem.

Látni fogjuk majd, hogy Wesselényi Miklós, a dicső árvízi hajós is tömegesen rontotta meg a zsibói magyar jobbágylányokat, s így ő is épp úgy demoralizálta faluját, mint állítólag Mericzey, s mégis őt nemcsak negyvennyolc nem lövette érte agyon, hanem még az „elnyomó" osztrák sem. A negyvennyolcas szellem még azon is felháborodott, hogy letartóztatták (pedig a vádpontok között a falu megrontásának vádja is szerepelt és senki nem merte azt mondani, hogy ez a vádpont hamis). A hazafiak követelését még a gonosz osztrák is annyira méltányosnak tartotta, hogy már hetek múlva valóban szabadlábra is helyezte. Pedig hát Wesselényi bírája a „gonosz", „elnyomó" és „magyargyűlölő" osztrák rendszer volt.

Továbbá a két eset között még az a „kis" különbség is volt, hogy Damjanich az aljasságot Mericzeyről egyszerűen csak elhitte, míg az osztrák Wesselényiről perrendszerűleg bebizonyította. Bécs ugyanis, melynek mi csak törvényszegéseiről, önkényeskedéseiről, igazságtalanságáról és magyargyűlöletéről hallunk, Wesselényi ellen (meg természetesen mások ellen is) a törvény betűjének megtartásával és nyugati módra járt el, nem hiába lakott tőlünk nyugatra.

Aztán például Vécsey honvédtábornok és aradi vértanú – aki, mint láttuk, egy papot dühében egyenesen úgy akart megégetni – szintén demoralizálta seregét, mert Leiningen naplója szerint, aki alatta szolgált, mindenki tudta róla a táborban, hogy noha nős, metresze [szeretője] a táborban is vele van, mégis nemzeti hőseink és a dicső aradi vértanúk között ünnepeljük. Egyedül csak „aljas" életmódjáért tehát Mericzeynek sem lett volna szabad golyót kapnia.

Látszik, hogy maga Damjanich is érezte, hogy Mericzey körül nincs minden rendben, sőt semmi sincs rendben. Ő is jól tudta, hogy a hazaárulás egyáltalán nincs bizonyítva. Ezért tartotta szükségesnek felhozni melléje a másik vádat, az aljas életmódot is. Azt is tudta, hogy az aljas életmód sincs bizonyítva, s ezért hozta fel melléje a hazaárulást is. Ő valójában azért lövette agyon a plébánost, mert az osztrák vezérkart „megvendégelte", hivatalos jelentésében azonban erről egy szót sem szól, hanem más okokat hoz fel. Látszik belőle, hogy azt maga is belátta, hogy csak ez a „megvendégelés" még egyáltalán nem bizonyítéka a hazaárulásnak.

Damjanich mendemondák alapján, minden törvényes vizsgálat vagy bizonyítás nélkül meggyilkoltatott egy embert, sőt egy papot. Hallotta, hogy aljas életmódot folytatott, de nem győződött meg róla, sőt még magát a vádlottat sem kérdezte meg, hogy mit szól arra, amit róla hallott. Nem is kutatta, hogy igaz-e, csak elhitte. Az nem nagy baj, hogy nem érdekelte, vagy hogy lusta volt az üggyel foglalkozni, de akkor az agyonlövetésre, sőt az elfogásra is lustának kellett volna lennie. Azt is csak hallotta, hogy plakátokat osztatott, hogy megvendégelte az ellenséget és hogy prédikált is mellette, de azt sem kutatta, körülményeit, okát, a helyzetet, melyben történt, nem mérlegelte. A vádról sem győződött meg, csak elhitte. Ebben a tekintetben, ahol nem Mericzey magánéletéről, hanem a hazáról volt szó, már nem lett volna szabad ilyen kényelmesnek és hanyagnak lennie, de ha már ennek kinyomozására is lusta volt, akkor nem lett volna szabad a megvádoltat bántania, annál kevésbé azonnal agyonlövetnie.

Damjanich csak beszélni hallott, s azt is csak azoktól, akikről első pillanatra meg kellett volna állapítania, hogy ellenséges viszonyban vannak a vádlottal. Hogy ennek ellenére is cselekedett, meg kell állapítanunk, hogy hóhérmunka volt az, amit cselekedett. Mivel pedig ő a szabadságharc egyik legnagyobb tehetsége és jelleme, eljárásából könnyű megállapítanunk, milyen észjárású volt negyvennyolc akkor, mikor Egyházról és papokról volt szó.

Negyvennyolc kegyetlensége

Maga Kossuth nem volt sem vérengző, sem kegyetlen ember. Ő maga talán nem is mert volna egyetlen embert sem kivégeztetni. Sokan ezt hibájának is tartották és tartják, mert – mondják – miért robbantott akkor ki forradalmat és miért vált forradalmi vezérré, ha félénk ember volt és félt a vérontástól. Kemény kéz nélkül nem lehet sikeres forradalom.

Valóban, még mi sem számíthatjuk Kossuth e magában véve jó tulajdonságát erényének, mert ő csak maga nem végeztethetett ki embereket, de nem akadályozta, sőt szívesen látta, ha mások, alantasai kivégeztettek. Látszik tehát, hogy nem a jószívűsége vezérelte, hanem valóban csak a gyávaság.

Például, hogy a fiatal Görgeyt vezérré tette. Elsősorban azért történt, mert ez a fiatal s akkor még alantasabb rangú tiszt szinte őrült vakmerőséggel és gyerekes lelkiismeretlenséggel még egy Zichy grófot is épp olyan bizonytalan vádak alapján és olyan elhamarkodottan mert kivégeztetni, mint Damjanich a tápiószecsői és a kókai plébánost. Kossuth ilyesmit nem mert volna megtenni, de hogy csakugyan csak azért nem, mert a bátorság, nem pedig a lelkiismeretlenség hiányzott hozzá belőle, mutatja, hogy mikor más tette, rendkívül imponált neki.

A 48-as katonák azonban annál könnyebben kioltottak egy-egy „reakciós" emberéletet, s míg például Damjanich csak szigorú volt, Görgey – látni fogjuk, hogy még azok szerint is, akik egyébként a javára elfogultak – egyenesen kegyetlen. Azt ugyanis még magasztalói is elismerik, hogy hideg, cinikus, sokszor bosszúálló és kegyetlen volt, s ha megmérgesítették, még szeszélyből is osztott halált. Perczel Mór pedig nem mint katona, hanem mint csupa indulat- s idegember és mint szélsőséges forradalmár volt kegyetlen, vagy inkább meggondolatlan, mert ő is inkább csak gondolatban vétkezett e téren, mint a gyakorlatban.

Negyvennyolc kegyetlensége a „reakciósokkal" szemben együtt járt eszmevilágával, s azzal az őrült, féktelen propagandával, melyet maga mellett kifejtett. Mindig úgy lépett fel ugyanis, mint a magyar haza és a magyar becsület egyetlen képviselője, ebből pedig szigorúan az következett, hogy mindenki, aki vele szemben áll, sőt még az is, aki magyar létére is hideg és közönyös iránta, szükségképp hazaáruló és becstelen, mert hiszen világos, hogy a haszon kedvéért szolgálja ki hazája ellenében a hatalmat. Az csak természetes azonban, hogy minden ilyen ember megérdemli az azonnali halált, még a kínhalált is. Az tehát csak negyvennyolc jóságának és magasabb rendű kultúrájának eredménye, hogy a kínt mégis elengedték az áldozatnak, s megelégedtek vele szemben az egyszerű halállal.

Egy 1850-ben megjelent, s természetesen osztrák részről kiadott mű 467 egyént sorol fel név szerint, akit a mi 48-unk alig egyéves uralma alatt reakciósságáért halállal büntetett. Pedig hát a dolog természetéből következik, hogy a névsor közel sem lehet teljes, mert hiszen minél törvénytelenebb, minél elhamarkodottabb volt a kivégzés, s minél inkább alapult a kivégeztető szeszélyén vagy gyűlöletén, mint a józan megfontoláson és törvényes külsőségek közt végrehajtott igazságszolgáltatáson, annál kevésbé maradt utána bizonyíték. Görgey kegyetlenségét például számtalan, semmiképpen sem gyanús forrásból származó kijelentés bizonyítja, de ha például azok nevét kellene elsorolnunk, akiket kivégeztetett, aligha tudnánk elsorolni húsznál többet.

Hogy mennyire nem tartotta tiszteletben negyvennyolc a törvényt (még azt a törvényt sem, melyet nagy görögtüzes reklámozás közepette ő maga hozott), azt Damjanich könnyelmű papkivégzésein kívül jellemzően mutatja az is, hogy noha a 48-as országgyűlés már 1848 augusztusában nagy garral eltörölte és szigorúan megtiltotta a botbüntetés alkalmazását, mert ezt nem tartotta méltónak a hazáját és szabadságát öntudattal védelmező felszabadult magyarhoz, a Szilágyi-történelem X. kötetének 117. oldala a bizonyság rá, hogy Görgey mégis alkalmazta. Olyan tömegesen alkalmazta, hogy emiatt a 10. honvéd zászlóalj Besztercebányán fel is lázadt.

Két szempontból is szegénységi bizonyítvány ez 48-ra: a vezér szempontjából, aki ennyire nem tisztelte a törvényeket, még a forradalom saját törvényeit sem, de a honvédsereg tekintetében is, mely a hazát és a szabadságot csak oly lelkesen és fegyelmezetten védelmezte, hogy a vezér kényszerítve érezte magát arra, hogy vele szemben visszatérjen a középkori eszközök használatához, oly eszközökhöz, melyek nem a szabadság öntudatos, felszabadult lelkű harcosaihoz, hanem csak egy kényszer alatt cselekvő állati tömegnek valók.

Leiningen naplójában a honvédek állati kegyetlenségén is megbotránkozik, s elítéli azt a vad nemzetiségi gyűlöletet, mellyel magyar katonái a rácokkal szemben viseltettek. „Egyetlenegy udvarban – írja – 35 embert és egy tisztet koncoltak fel embereim, kegyelmet senki sem kapott. De szörnyű emlékezetemben marad ez az ütközet, mert amily vitézül harcoltak embereik, különösen az első század, mely Tomasovácnál oly rútul cserbenhagyott (tehát a vitézség sem volt meg mindig), annyira megutáltam őket rablásuk és kegyetlenségük miatt. Semmi nemeslelkűség, semmi lovagiasság sem a közlegényekben, sem a tisztekben. Egyszóval: néznem kellett a legundokabb öldöklést és nem akadályozhattam meg."

De a katonáknál nem volt különb a polgári lakosság sem. Sőt. „Naponként több szekér, tele ráccal, többnyire nőkkel és gyermekekkel odajő előőrseinkhez és a nyomorultak kérvekérik, fogadják el őket, mert a rác táborban éhen kell halniuk. Halóványan, csonttá-bőrré aszva egy darab kenyeret kérnek a katonáktól és farkaséhséggel falják. A katonai parancsnokságok befogadják e szegény jövevényeket, de a polgári hatóság valamennyit kiirtaná, ha lehetne. Számtalan rácot akasztottak már föl, ma is kivégeztek hármat. Nem akarom kutatni, vajon ez-e a legjobb módja az ő meghódoltatásuknak. Engem utálat fog el az ilyen eljárás szemléletekor."

S mindezt egy aradi vértanú állapítja meg! De azok után, amiket Fábry püspök kiszombori tartózkodásával kapcsolatban láttunk, mikor még azt is a püspök kém-voltára magyarázták, hogy nem élesztette, hanem csillapítani igyekezett a magyarság rácgyűlöletét, nem csodálkozhatunk ezen a kegyetlenségen.

Az ellenségszeretetet és a megbocsátást épp úgy nem tűrte negyvennyolc, mint ahogyan a kommunizmus nem tűrte az osztályellenség gyűlöletének csökkenését. Mind az egyikkel, mind a másikkal szemben el kellett némulnia Krisztus alázatosságának és ellenségszeretetének, mert a hazaszeretet, illetve a munkásuralom elárulójának bélyegezték meg.

Ez a 48-as magyar-rác viszony is bizonyítja, mennyire igazunk van, mikor azt mondjuk, hogy az elfogult, fanatikus hazafiság, a sovinizmus még nemzeti szempontból is káros, nem is szólva arról, hogy a kereszténységgel homlokegyenest ellenkezik, mert gyűlöleten alapszik. Ezeknek a rácgyűlölő s ezért jó magyarnak tartott honvédeknek és délvidéki magyar polgári hatóságoknak ostoba és kereszténytelen hazafisága okozta azt a sok szenvedést és kínhalált, amit később viszonzásul a természetesen még a honvédeknél is vadabb és kegyetlenebb „vadrácoktól" kellett az ottani magyarágnak elszenvednie, mikor ideiglenesen a rácok kerekedtek felül.

Ugyanez volt az oka az erdélyi magyarság pusztulásának és kálváriájának is az oláhok részéről. Ennek egyébként egyik kiváltója az volt, hogy Berzenczey, Petőfi jóbarátja és vele hasonszőrű, forrófejű magyar, lángoló hazafiságában összecsődített vagy 30.000 székelyt a haza védelmére, de nemcsak arra nem gondolt, hogy sokkal többet ért volna, ha ezek közül 27.000-et otthon hagyott volna dolgozni a hazáért s csak 3000-et fogadott volna el közülük, de ezeket aztán jól kiképezte és jól felszerelte volna, hanem még az sem jutott az eszébe, hogy annak, aki ennyi embert összecsődít, élelmezésükről is kell gondoskodnia.

Mikor tehát ez a sok székely a hazáért való menetelés közben éhes lett, világos, hogy mivel az imádott hazától nem kapta meg a táplálékát, megszerezte ugyanezen haza békés lakóitól. Mivel pedig – szintén természetesen – ezek a békés lakók önként nem adták oda a magukét, veszekedés, harc, gyűlölet, rablás, gyilkosság és gyújtogatás lett a dologból, s mivel Erdélyben az a békés lakosság, melynek falvain át ezek a székelyek meneteltek, oláh volt,

világos, hogy az oláh azt hitte, hogy azért rabolják és gyilkolják, mert a magyar gyűlöli az oláhot. Van-e természetesebb dolog, mint hogy ő is visszagyűlölte a magyart?

Így lett aztán megtorlásul Erdélyben is kegyetlen, véres magyargyilkolás, az oka pedig a Petőfi-Berzencey-féle izzó és lángoló honszeretet, mely lehet, hogy az illetőkben csakugyan megvolt és őszinte is volt, csak a józanság, a hideg megfontoltság, azaz az ész hiányzott belőle. Ahol pedig az ész hiányzik, ott minden hiányzik, ott minden rosszul megy, s ennek bizony az imádott haza és annak szánandó lakói isszák meg a levét. A hazát is elsősorban ésszel kell ugyanis szeretni, hiszen azért adta Isten azt az észt (már akinek adott). De azért parancsolta meg, hogy legyünk alázatosak, és ne akarjon a nemzet vezére lenni az, akinek az ítélőképessége csak a közlegényé.

De a hazaszeretet ezen esztelen lángolása nemcsak a magyarok ezreinek kínhalálát okozta 48-ban, hanem hatása még ma is érződik, s érződni fog még évszázadokon át. Nem utolsó sorban ez az oka például még annak is, hogy a mi hajdani rácaink ma már Rácországhoz, oláhjaink pedig Romániához tartoznak, sőt még annak is, hogy a második világháború után még a Csallóköz ezeréves színmagyar lakóinak is kálváriát kellett járniuk, s télvíz idején a Duna jegén át zimankós téli éjszakákon, rozzant lélekvesztőkben kellett menekülniük, ha nem akarták megvárni, hogy Csehországnak a németek kiűzése után – aminek viszont Hitler lángoló, de szintén ostoba németszerelme volt az oka – üresen maradt vidékeire hurcolják őket kényszermunkára.

Mikor ugyanis néhány évvel előbb Hitler jóvoltából ezek a színmagyar vidékek Csehországtól visszakerültek Horthy-Magyarországhoz, a hadsereggel bevonuló Horthy-tisztek szintén túlságosan lánglelkű magyarok voltak. Ők is vésztörvényszékeket állítottak fel a „hazaárulók" megbüntetésére, ők is túl fölényesen üldözték azokat, akik együttműködtek a csehekkel, sőt még azokat is, akik csak tótságukhoz ragaszkodtak. Ezek a tisztek azt hitték, hogy ezt kívánja tőlük a magyar haza szeretete, nem pedig azt, hogy a tótoknak kedvezzenek, hogy jól érezzék magukat újra a magyar hazában és megszeressék azokat a magyarokat, akikről a 20 éves cseh uralom alatt annyi rosszat tanultak az iskolában, de akik iránti gyűlöletük a cseh uralom hatására mégis mintha kissé csökkent volna. Most ezek a tisztek, akik náluk a magyarság nevében először bemutatkoztak, úgy viselkedtek, hogy megerősítve látták mindazt, amit rólunk a cseh iskolában tanultak.

Azért a tömeggyilkosságért is, melyet ugyanezek a hazafias Horthy-tisztek Újvidéken követtek el, ismét csak a szegény bácskai magyarság, de különösen a bácskai katolikus magyar papság szenvedett meg az oda nemsokára újra bevonuló szerbektől. Úgyszólván minden katolikus papot (akiket ők csak „magyar papoknak" hívtak, mert kálvinista magyarság ott nincs) legyilkoltak, aki nem menekült el, hanem megvárta a bevonulásukat. Így járt többek közt a 80 éven felüli horgosi plébános is, ott mindjárt Szeged alatt. Az a szerb tanító ugyanis, aki a bevonuló szerbeket, mint tartalékos tiszt vezette, az újvidéki mészárlás hírére megesküdött, hogy majd ha újra visszamennek a Bácskába, a legelső magyar papot, akivel ott találkozni fog, lefejezi s véletlenül éppen ez az aggastyán volt az az első magyar pap, akivel találkozott. (Ha kálvinista lett volna ez a pap, már csak azért sem érte volna ez a sors, mert akkor az utcán ez a bosszúálló rác meg sem ismerte volna, hogy pap.)

Ami Szamuely Tibor volt 1919-ben az első kommunizmus alatt, az volt 1849-ben Remellay Gusztáv. Földy János együtt volt vele várfogságban s „Világostól Josephstadtig" címen megjelent emlékirataiban (204-206. o.) így emlékszik meg róla:

„Szentendrén született, ahol apja a budai rác püspök ügyvédje és jószágkezelője volt. (Tehát magyar bajosan lehetett ez a Remellay.) A vagyonos apa a bécsi kamaránál alkalmaztatta éles eszű fiát. Akkor kezdett magyar és német szépliteratúrával foglalkozni (újabb bizonyíték, hogy nem volt magyar). A magyar közönség előtt is ismeretessé lett a neve. De a kincstári szolgálatot hamarosan otthagyta és Újvidékre ment, ahová szép és gazdag neje való volt. Megválasztották főjegyzőnek és mint ilyen, több évig szolgálta a várost. Rendetlen élet-

módja és elhanyagolt, piszkos, szurtos külseje miatt szép neje megutálta és elvált tőle, mire Remellay Pestre költözött. Itt a „Divatlapok"-ba írt és könnyelmű életmódjával hamarosan elfecsérelte az atyjától maradt szép vagyont."

„Ilyen állapotban találta 1848. Az elsők között volt, kik a hadbírói vizsgálatot kiállva auditorok lettek a magyar seregnél. Vért szomjazó lelki alkata kívánta ezt az állást. Görgey sasszeme keresztülpillantott rajta. Meglátta benne mindazon tulajdonságokat, mikre neki szüksége volt és Remellayt hóhérává választotta törzshadbírói ranggal. Ez igyekezett is megfelelni a várakozásnak."

„Első remeklése volt gróf Zichy Ödön felakasztása. Mint a hiéna, újabb vér után szomjazott és főbe lövette a szécsői és a kókai plébánosokat, kiket a kántor pecsovicssággal vádolt. Azért, mivel a náluk szállva volt osztrák tiszteket megvendégelték. Remellay minden törvényes eljárás nélkül gyilkoltatta meg a két papot. A táborral járó Vukovics Sebő, akkori kormánybiztos, rosszallotta ezt az inhumánus eljárást és a kormánynak éppen Remellay miatt javallotta, hogy mozgó vésztörvényszék alakíttassék, miben a kormány és a fővezér meg is egyezett."

„A táborral járó mozgó vésztörvényszék elnöke a mi fogolytársunk, a kitűnő szakácsmester, Hankovics Gyuri (újabb szláv) lett. A katonaság részéről Remellay Gusztáv az egyik bíró és Kőrössy Sándor a másik. Léván alakult meg ez a törvényszék 1849. március 28-án, ahol elsőnek egy tót tanítót küldött a másvilágra. (Tehát már ekkor megkezdték a „hazafiak" a tótok rokonszenvének eljátszását.) Remellaynak ekként megkötötték a kezét. De hogy mégis csillapíthassa kiolthatatlan vérszomját, kedvezésül azt kérte a törvényszéktől, hogy az ítéletek végrehajtására ne járjanak sorjában a bírák, hanem hadd legyen ő mindenkor az a szerencsés, aki az ítélet-végrehajtást vezeti. A többi bírák örömmel átengedték neki a szomorú funkciót. De ő azzal is visszaélt: a szerencsétleneket hol a középületek lámpásaira, hol az útszéli fákra akasztatta fel. Íveket kellene megtöltenem, ha előszámlálnám mindazon eseteket, melyek vérszomjas természetét mutatják. (De sok ártatlan vér tapadhat ahhoz a dicső negyvennyolchoz!) Egyet azonban a sok közül lehetetlen elhallgatnom."

Midőn a magyar sereg őrsei Buda alá értek, elfogtak egy embert és a főhadiszállásra kísérték, mert az volt a gyanú ellene, hogy kém. Görgey tábornok akkor így szólt Remellayhoz:

– Törzsbíró őr, egy ember van itt, akiről azt mondják, hogy kém. Vegye át.

Alig múlt egy negyedóra, a fővezérnél beszélgető tisztek még egy pipadohányt sem szívtak el, mikor Remellay belép és ekképp szól Görgeyhez németül (újabb bizonyíték nem magyar volta mellett):

– Herr General, ich melde gehosamst [tábornok úr, alázatosan jelentem], már lóg.

– Kicsoda? – kérdi Görgey.

– A spion – felelte Remellay.

Ettől még Görgey is megrettent, arca kissé halványabb lett, nagyon a szeme közé nézett Remellaynak és úgy kérdezte:

– War er wirklich ein Spion (valóban kém volt)?

– Ja – felelé Remellay –, valószínűleg.

– De hát hogy hívták? – Érdeklődött tovább a tábornok.

Remellay vállat vont:

– Ja, tábornok úr, azt nem tudom.

A vérszomjas ember még azt sem kérdezte meg tőle, hogy hívják. Egyáltalán nem vizsgálta meg az ügyet. Kivezettette a főhadiszállásról és anélkül, hogy bármit kérdezett volna tőle (tehát ugyanúgy, mint Damjanich a plébánosokkal) egy cigánybakával felköttette a legközelebbi vadalmafára.

Mondják különben, hogy mikor 1848 májusában még nem volt hadbíró, hanem nemzetőrnagy, a Svábhegyen járt éjszaka patrulban [őrjáratban] és ott egy öreg házalóval találkozott és azt felköttette a Normafára, mondván: „Aki ilyen zavaros időben éjszaka erre jár, annak nem lehet jó szándéka. Az csak spion lehet."

„Ki tudja, hogy a hiénaszívű, szennyes, zavaros elméjű ember épeszű-e. Egyébként tizennégy évi várfogságra ítélték vasban. (Tehát az a „vérszopó" osztrák és Haynau, a hiéna, még ezt az embert sem végeztette ki, sőt még csak halára sem ítélte.) Ebből egyharmadát elengedték (!). Nem jósolok neki hosszú életet. Sok bűnéért nemcsak rabság a bére, de megvetett, züllött állapota is".

Már most kérdem: Milyen lelkiismeretlenség volt a szabadságharc vezetőitől, hogy ilyen embert, akinek kegyetlenségét, lelkiismeretlenségét, sőt abnormitását – mint látjuk – már előbb is tudták, hadbíróvá, élet és halál urává tették? Szabad lett volna-e ennek megtörténnie?

De mit gondoljunk Görgeyről is? Nincs ugyanis semmi nyoma, hogy az után a rémes párbeszéd után, melyet Földyből most idéztünk, Görgey Remellayt elcsapta volna a hadbíróságtól. Annak sem, hogy bármi büntetéssel sújtotta volna, de még annak sem, hogy azon kívül, hogy „nagyon a szeme közé nézett Remellaynak", csak meg is dorgálta volna.

Elmondja aztán naplójában Földy, hogy fogolytársai ott a börtönben is megvetették Remellayt. Senki sem állt vele szóba. De sajnos, ez sem azért történt, amit a szabadságharc alatt csinált, hanem részint azért, mert a fogságban fogolytársainak is árulója lett, s hogy magának előnyöket szerezzen, árulkodott és feljelentéseket tett ellenük (bár ezt később, látva a nagy megvetést, valószínűleg abbahagyta), részint mert sohasem mosdott, s ezért annyira piszkos és bűzös volt, hogy alig lehetett kibírni a közelében.

Érdekes, hogy ez a terhelt, jellemtelen s valószínűleg származására is idegen férfiú egyébként nagy harcosa volt a magyar nyelvnek. De az is érdekes, hogy a lányát Párizsban annak a Juareznek a fia vette el, aki Miksa császárt, Ferenc József öccsét Mexikóban agyonlövette. A zsák – úgy látszik – valóban megtalálja a foltját.

Egyébként Remellay Gusztávhoz és negyvennyolc papgyűlöletéhez tartozik az is, amit Márki Sándornak Horváth Mihályról írt életrajzában (104. o.) olvashatunk:

„Görgey és vezérkara távozása után Kossuth Horváthtal és Ludwigh János képviselővel a gödöllői úton Dány felé indult. Ott történt, hogy egy kémkedéssel vádolt szegény besnyői barátot levetkőztettek és átmotoztak. Mikor Ludwigh (lutheránus létére is) felszólalt a szegény barát mellett és az ellen, hogy a papokat „egy kicsit" sűrűn akasztják fel, és Horváth is pártjára kelt, Kossuth keményen megleckéztette Ludwighot (egyébként tegező barátok voltak), mert Remellay Gusztáv ezredes hadbíró tiltakozott az ellen, hogy az ő dolgába avatkozzanak. „Igaza volt neki – írja Ludwigh Horváthnak –, de nekünk is. Minden bokorban egy-egy spiont képzeltek."

Látjuk tehát, hogy nemcsak Görgey, hanem Kossuth is tudott Remellay üzelmeiről, s azokat nemcsak Görgey tűrte szótlanul, hanem Kossuth még egyenesen helyeselte is s még bizalmas barátjával szemben is védelmébe vette. Valóban azt kell tehát megállapítanunk, hogy Kossuthnak nem erénye az, hogy ő maga nem volt képes akasztatni. Nem jóság volt ez nála, hanem csak természetes iszonyat, az idegrendszer gyengesége, mely független volt erkölcsi érzékétől.

A szegény besnyői barát esete viszont ismét jellemzően mutatja, hogyan bánt negyvennyolc és a 48-asok az egyházi férfiakkal.

A tavaszi hadjárat Gödöllő tájékán volt, s ennek közelében van Máriabesnyő, ismert kapucinus kolostorával. Világos, hogy emiatt e vidéken könnyű baráttal találkozni. Természetes tehát, hogy Kossuthék is találkoztak. (A leírásból ugyanis azt kell következtetnünk, hogy a barát megmotozásának Kossuth és kísérete szemtanúi voltak.) Az egész negyvennyolc legfőbb vezetőségének, látjuk, a barát láttára első dolga volt, hogy ráfogják, hogy kém és megmotoztassák. Ezt Kossuth és baráti köre is (később mind Vukovics, mind Horváth miniszter lett) természetesnek találja, s egy szava sincs ellene.

Lehet az is, hogy a gondolat egyenesen tőlük indult ki. Ha igen, akkor csak maga Kossuth lehetett az indítványozó, mert hiszen Ludwigh és Horváth, mint láttuk, a barát pártjára álltak. Ha tehát maga Kossuth is ott nem lett volna, meg sem történt volna a dolog. Hogy a

barát nem volt kém, s így a motozás eredménytelen volt, az még meg sincs említve, annyira természetesnek tartotta mindegyikük. Miért rendelték akkor hát el? Csak azért, hogy egy egyházi embert megalázzanak és iránta való gyűlöletüket vagy megvetésüket kimutassák?

48-ig a magyar törvények kivételt tettek a papokkal, de a papság javára és a neki járó tisztelet kifejezésére tettek velük kivételt. Régebben ez a kivételes elbánás oly nagyfokú volt, hogy nem a rendes, hanem külön papi bíróság elé állították őket, ha vétkeztek. De eleinte még a bolsevista államunk törvénye is felmentette a papokat a katonáskodás kötelezettsége alól, tehát még az is kivételt tett javukra, s a törvény egész napjainkig felmentette a papnövendékeket katonai sorozáskor a meztelenre vetkőzés kötelezettsége alól is.

Sajátságos, hogy ezzel szemben 48-ban (mely állítólag semmi más volt, mint csak magyar szabadságharc, mégpedig a legeszményibb szabadságharc) úgy tettek kivételt az egyházi személyekkel, hogy már eleve, tisztán a ruhájuk miatt hazaárulóknak, sőt kémeknek nézték őket, s ha találkoztak velük, még az országúton is meztelenre vetkőztették őket, mégpedig nem is gonosz vagy perverz visszaélésképpen, hanem állítólag a haza iránti kötelességből és a szabadságharc vezérének jelenlétében és helyeslésével.

Mivel a barát megmotozásával kapcsolatban még a máskor mindig oly kínosan és szenvtelenül „tárgyilagos" magyar történetírót is elhagyja közönyössége, s még ő is „szegény barátot" emleget, kínos és kellemetlen, sőt megalázó motozásra vagyunk kénytelenek gondolni. Emellett szól az is, hogy Ludwigh és Horváth is felháborodnak rajta, noha az elején egy szót sem szóltak sem a kémre való gyanakvás, sem maga a megmotozás ténye ellen. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a végrehajtás módjában bizonyos dévajság, sőt perverzitás is megnyilvánulhatott, olyanformán, mint negyvennyolc előtt, a még protestáns jellegű magyar szabadságharcokban, no meg a legújabban abban az 1944/45-ös „felszabadulásban", melyet a kiváló Vörös Hadsereg hajtott végre.

Hogyne tehetnénk fel a „szegény barát" megszégyenítő megmotozása talán fő okául a megmotoztatók dévajsági hajlamát (mely azonban ez esetben perverzséget is jelent), mikor láttuk már, hogy még Csányi László, negyvennyolc legnagyobbnak tartott jelleme is kijárásokra vetemedett a szép zsidóasszony kedvéért, mikor láttuk, hogy Deák Ferenc, a még Csányi Lászlónál is nagyobb puritán is csak azért ment el egy akasztást megnézni, mert az áldozat nő volt és szép és fiatal. Még a derék és vallásos Földy is úgy említi meg naplójában, hogy a hazájukért várfogságot szenvedő fogolytársai még akkor sem jártak el szentmisére, mikor tehették volna: „Pedig ma ugyancsak megbánhatták, hogy nem jöttek, mert nem láthatták a szép olasz menyecskét és leányt. A misén ugyanis ott volt Nuvolari várfogoly leánya és sógorasszonya Nuvolari öccsének kíséretében. Csillogó szemű, szép, barna, olasz leányka és sudár termetű asszony". (Ej, de elmentek volna arra a misére azok a hazafias foglyok, ha ezt tudták volna!) De látjuk, hogy még a derék és vallásos katolikus Földy János is mennyire rajtuk felejtette a szemét. Szinte arra vagyunk kénytelenek gondolni, hogy még neki is csak rajtuk volt az esze egész mise alatt. Pedig hát ezek a „hősök" legalább ott a börtönben már rég megtanulhatták volna a világnak és örömeinek mulandóságát. De hát már csak ilyen az ember, a 48-as „hősök" pedig – úgy látszik – különösen ilyen emberek voltak. Csak azt nem értem, miért botránkozik meg az ilyen ember mégis annyira, ha egyik-másik papban is felfedez hasonló emberi gyarlóságot, különösen pedig miért botránkoztak meg ezen a 48-as hősök annyira, hogy Damjanich például azonnal agyonlöveti az „aljas" életű plébánost, s még csak azt sem tartja szükségesnek, hogy legalább bizonyosan megállapítsa, hogy csakugyan olyan „aljas" életű volt-e, és hogy az az élet, melyet ő a papban „aljasnak" nevez, esetleg nem volt-e kevésbé erkölcstelen, mint az övé. Pedig Damjanichnak szép fiatal felesége volt, akibe rajongóan szerelmes volt, aki azonban természetesen nem volt ott vele a táborban, s így könnyen lehet, hogy mikor időnként ki-kitört belőle az érzékiség, ő is „aljas" volt.

Azokat a papokat, akiket a 48-asok mint megvetett, aljas bűnösöket, börtönbe vetettek, főként Meszlényi Antal említett műve nyomán soroltam el. Láttuk, hogy ugyancsak eleget el-

sorolt közülük név szerint Meszlényi, de hogy a 48-as papgyűlölet és az ennek következtében börtönbe vetett papok száma mennyivel nagyobb volt annál, mint amennyit Meszlényi adataiból látunk, a kutatónak azonnal szemébe ötlik.

Például nincs köztük Wennes Ferenc windeni plébános elhurcolása sem, pedig 1849-es kelettel ő maga megírta ennek történetét, s nyomtatásban is megjelent „Beilagen" [Mellékletek] címen németül.

Azt írja itt a jó falusi plébános, hogy 1848. december 9-én a faluja mellett egy domb tetején éppen a következő vasárnapra készített prédikációt tanulta (mint láthatjuk, ez a „reakciós" plébános is a jobb és lelkiismeretesebb falusi papok közé tartozhatott; a „hazafias" falusi plébánosok, azt hiszem, nem nagyon szokták idejüket prédikációk tanulásával tölteni), mikor egy fegyveres huszár kemény hangon felszólította, hogy kövesse.

De hát én az itteni plébános vagyok – mondta nekik –, s láthatják is, hogy éppen a vasárnapi prédikációmat tanulom. Bizonyítékul mindjárt mutatta is nekik a kezében lévő írást. Hát hiszen éppen azért visszük el, mert maga itt a csuhás, felelték neki a huszárok, s mivel még mindig nem indult, mellének szegezték szuronyukat és kijelentették neki, hogy azonnal lelövik, ha tüstént velük nem megy. Erre természetesen ment.

Nezsiderbe vitték a kaszinóba (mint látjuk, az eset Moson megyében, az osztrák határ közelében, német ajkú vidéken történt), ahova mikor az előttük lépkedő pappal beléptek, az ott tartózkodó tisztek a huszárok egyikéhez így szóltak:

– Mit hoztál, Jancsi?

– Egy csuhást – felelte a „Jancsi".

Erre nagy nevetés és tetszészaj keletkezett.

– Ezt jól tetted, Jancsi, felelték neki.

A plébánost pedig kihallgatás nélkül áristomba [börtönbe] küldték. Hogy hogyan bántak vele, azt más alkalommal majd elmondjuk. Most csak annyit említünk meg, hogy később Budára szállították, ott sem hallgatták ki, de börtönéből már január 5-én kiszabadult. Nem a honvédek igazságérzetéből, hanem mert a vár Windischgrätz kezére került.

Ugyanebben a „Beilagen"-ben van leírva P. Lichtenecker Rudolf tatai németajkú kapucinus atya elhurcolása is. A vele való kegyetlen bánásmód miatt róla is lesz majd szó.

Írásában mindkét pap elismeri, sőt hangsúlyozza, hogy 48-cal nem értett egyet és hogy ebből nem is csinált titkot. Ők nemcsak vallási okok miatt nem rokonszenveztek 48-cal, hanem azért sem, mert egyikük sem volt magyar ember. De az, amivel tisztán mendemondák alapján a kapucinust vádolták, hogy ti. Tatán már el is készítette azoknak a magyaroknak a jegyzékét, akiket majd a császáriakkal felakasztat, természetesen valótlan volt. Még légből kapottabb volt az, amivel Wennes plébánost vádolták, hogy ti. két hordó puskaport szállított Jellasicsnak. Honnan vehette ez a falusi plébános a puskaport?

További adatok negyvennyolc istentelenségére

Márki Sándornak Horváth Mihályról írt életrajzából (129. o.) megtudhatjuk, hogy a bilét-kerületi papság Horváth Mihálytól kért védelmet Zerffy Gusztáv (Kossuth későbbi bizalmi embere, aki egyébként zsidó, sőt idegenből hozzánk szakadt zsidó volt, ő volt Kossuth Mikes Kelemenje) lapjának, a „Der Ungar"-nak [A magyar] a katolikus Egyház ellen lázító és papgyalázó cikkei miatt. Láttuk már, hogy ez a lap egyike volt azoknak a 48-as zuglapoknak, melyekről, mint alantas zsidó sajtóról, még Teleki László, a rendszer egyik legszélsőségesebb híve is megvetéssel nyilatkozott.

Az is jellemző, hogy a papság Kossuthhoz vagy Szemeréhez, akinek hatáskörébe a dolog tartozott, még panasszal sem mert fordulni (úgy látszik ezt épp oly felesleges, kárba veszett fáradtságnak tartották, mint a hasonló panaszokat a kommunizmus alatt), hanem csak Horváthoz, a kormány azon tagjához, aki szintén pap volt, mint ők, ha még oly méltatlan pap is. De az is jellemző, hogy Horváth sem csinált érdekükben semmit, sőt meg sem próbálta. Azt felelte nekik, hogy a dolog nem az ő, hanem a belügyminiszter hatáskörébe tartozik (mintha ezt a hozzá forduló papok maguktól is nagyon jól nem tudták volna) és azt a tanácsot adta nekik, hogy segítsenek magukon úgy, hogy helyreigazítást küldenek be az illető lap szerkesztőségébe vagy indítsanak ellene sajtópert.

Pedig hát ha mindennek látta volna vagy legalább remélte volna valami hasznát vagy értelmét az állandóan rágalmazott papság, akkor bizonyára nem fordult volna Horváthoz. De néhány támogató szó kíséretében maga Horváth is áttehette volna a panaszt illetékes miniszter kartárásához, de hogy ezt ő sem tette, mutatja, hogy ő sem látta sok értelmét a dolognak. Sőt valószínű, hogy nem is merte magát azonosítani paptársai panaszával, mert jól tudta, hogy 48-as vezető körökben is azt tartották, hogy a papság megérdemli a gyalázást, s jó hazafi nem foghatja őket pártul. Jól ismerte ugyanis azt a kormányt, melynek tagja volt.

De bezzeg mikor a papság csak aláírásokat gyűjtött a katolikus önkormányzat érdekében, s ezt jelentette fel a győri polgármester, az ő feljelentésének volt foganatja. Ennek a feljelentőnek nem válaszolta a 48-as miniszter azt, hogy hiszen az állam polgárai éppen most vívták ki a vallási és kérelmezési szabadságot (amit egyébként nem kellett kivívni, mert a Habsburgok alatt ez mindig mindenkinek megvolt, még elítélt lázadó protestáns és hétpróbás rebellisek feleségei vagy özvegyei részére is, s láttunk rá példákat, hogy ezek ugyancsak bőven és nem is hiába adták be kérvényeiket Bécsben), tehát azok a győri papok csak legelemibb állampolgári jogaikat gyakorolják, mikor aláírásra íveket köröznek, hanem Eötvös, az akkori miniszter, mindjárt intelmet is intézett a hercegprímáshoz és általa az összes püspökhöz, hogy joguk van rá, igaz, de vigyázzanak, s jogukat valami túl komolyan ne vegyék, mert akkor rögtön teljes szigorával sújt le rájuk a törvény keze.

Az is érdekes, hogy a magyarul még csak nem is tudó 48-as zsidók a „Der Ungar" című lapjukban németül oktatták „hazafiságra" a „hazafiatlan" magyar papságot. Láthatjuk belőle, milyen furcsa egy hazafiság lehetett ez a 48-as.

Dr. Grünhut Adolf, a magyar spiritiszták későbbi feje, már idézett művében így ír erre vonatkozóan: „A divatáru és kiskereskedés (a fővárosban) abban az időben majdnem kizárólag német spissburgerek [nyárspolgárok] kezében volt, s csak a nagykereskedelmet űzték a zsidó üzletemberek. (Negyvennyolc mégis milyen elnyomottnak tartotta őket, s mily buzgón törekedett „felszabadításukra".) Ezek tudvalevőleg nagy hazafiak voltak, s ezért Haynau alatt keservesen lakoltak".

És természetesen maga Grünhut Adolf is, aki akkor orvostanhallgató volt, a papság hazafiatlanságával ellentétben elöl járt 48-ban a nagy hazafiságban.

„Még ma is mosolyognom kell – írja –, ha visszaemlékezem arra, amikor a Váci utcában port-epét, kesztyűt stb. vásároltam. Egy 25 forintos osztrák bankót adtam oda, s a kereskedő

(természetesen keresztény spissbürger, mert ha zsidó lett volna, akkor sokkal önzetlenebb és sokkal hazafiasabb lett volna), aki csak az imént adta a nagy hazafit, ragyogó szemmel és mohón kapott utána azzal a kérdéssel, mennyi ázsiót számítson. Nagyon különös figurát mutathattam, mikor azzal a különös grandezzával [méltóságteljes, büszke magatartással], amit később Jankó, a zseniális karikatúra-rajzoló értem, mint a Mokány Berci modelljéért jó pénzért megfizetett volna, szóltam oda a kereskedőnek: „Ázsióként adjon tisztességes Kossuth-bankót az osztrák rongyok helyett, melyek nemsokára úgy is érvénytelenek lesznek." A szürke spiessburger lekötelezően mosolygott, s önmagában alighanem mulatott, hogy ilyen fiatal balekra talált. De mit bántam egynéhány forintot, ha ezen a pénzen leckét adhattam neki a hazafiságból!"

Grünhut önkéntelenül is elárulja, hogy ő fiatal kora és lángoló hazafisága ellenére is sokkal okosabb zsidó volt, semhogy ne tudta volna, hogy az az osztrák bankó sokkal többet ér, mint a Kossuthé, sőt, hogy ez utóbbi nem is ér semmit. Világosan meg is mondja, hogy nem azért fizetett osztrák bankóval és kért vissza Kossuth-pénzt, mintha bízott volna ez utóbbi értékében, hanem feláldozott néhány forintot, hogy ő, a zsidó a kereszténynek, „hazafiaságból" leckét adhasson.

Ugyanez a Grünhut azzal is eldicsekszik, hogy a „boldogult Dániel fivérem, mint 16 éves tüzér küzdötte végig a hadjáratot". A jelen esetben ez nem is egyszerű zsidó dicsekvés azzal a céllal, hogy hazafiságból leckét adjon a zsidókat egyébként lenéző, s eléggé magyaroknak nem tartó kereszténynek, hanem tárgyilagos valóság. Hiszen említettük, hogy a zsidók 48-asságát nemcsak Haynau állapította meg, hanem maguk a 48-as vezetők is, sőt magyar országgyűlési határozat is van róla a 48-as időkből. A zsidóknak minden okuk megvolt arra, hogy negyvennyolc hívei legyenek. Ami ugyanis antiklerikális, annak a zsidók mindig lelkes hívei.

Az akkori vallástalan szellemre az is jellemző, hogy mikor 48 eszméi elbuktak, szinte az egész ország a spiritizmusban keresett vigasztalást. Az egész országon természetesen nem az egyszerű emberek tömegét, hanem az értelmiséget értem. Azt, amely 48-at csinálta. „A jelen oly sivár és vigasztalan, annyira reménytelen volt – írja Jedlik Ányos életrajzírója (81. o.) –, hogy az emberi lélek befelé fordult, de nem templomba, hanem spiritiszta szeánszokra kezdtek járni azok is, akik azelőtt kinevették az ilyesmit." „Mint a pusztító járvány, úgy terjedt el a spiritizmus az országban."

Ha ezek a 48-asok Isten emberei lettek volna, a bajban a templomban kerestek volna vigaszt, vagy még ha a templomban nem is, legalább az otthoni imádságban. Akinek azonban nincs hite, az a bajban sem keresheti fel azt, amit nem hisz. Ezek a 48-asok természetesen nemcsak Istenben nem hittek komolyan, hanem az ördögben sem, abban a legkevésbé, s – csodálatos! – mégis hittek benne. Másképp csak nem fordultak volna hozzá?!

Nemcsak Arany János kálvinista felesége táncoltatott asztalt, hanem Horváth Mihály a 48-as „püspök" és miniszter barátja, dr. Gárdos János is. Mikor ugyanis Horváth Mihály menekülni készült az országból, Gárdos megkérdezte a médiumát, szentkirályi Andrássy Júliát, hogy mikor és hogyan történhet ez a legcélszerűbben. Ez delejes álmában báró Forray András özvegyéhez, gróf Brunswich Júliához utasította, s Horváth Mihály aztán valóban vele és általa hagyta el az országot.

Még Jedlik Ányos is megismerkedett ebben az időben a spiritizmussal, s ami szinte hihetetlennek látszik, egyenesen az angolkisasszonyok pesti intézetében ismerkedett meg. Csak ilyen katolicizmus volt akkor nálunk. Így aztán azt is megérthetjük, miért ajánlotta fel 48-ban egyetlen „arany" templomi kelyhét „a haza oltárára" még az angolkisasszonyok intézete is.

Egyébként az Egyház és a papok másik, nálunk nagyon népszerű nagy gyűlölőjének, a hitlerizmusnak a bukása után is ugyanígy volt. A végén még maga Hitler és Szálasi, a magyar Hitler is okkultizmussal foglalkozott, sőt híveik a rendszer bukása után még az Andrássy út 60 börtöncelláiban is rendszeresen tartották spiritiszta üléseiket.

De lássunk még néhány adatot a 48-as hősök vallástalanságára. Földy Jánosnak a várfogságban készült feljegyzéseiben olvasom (101-103. o.), hogy fogolytársa (tehát egy 48-as hős), Szontágh Pál, egy verset mutatott neki, melyet „Felsőbányai" írt. A címe ez volt: „Hiszek egy Istenben". Földy elolvasta és naplójában közli is a verset. Minden szakasz refrénje ez: „Hiszek egy Istenben".

„Szontágh Pali – folytatja – ezután újabb árkus papírost mutatott nekem, melyről már az ő keze írását ismertem meg. Olvasd csak, itt az én válaszom, mondotta.

A kék árkusról valóságos istenkáromló keserűséget olvastam. Íme néhány versszak belőle:

Nem hiszek

Nem hiszek istenben,
Igazság istenében.
A pallós miért van csak
Bitor bakók kezében?
Az eltiprott ügyet csak gyalázni szabad,
A dölyfös elnyomó meg büntetlen marad.
Gúnyt szór az erőszak a jog ellenében.
Nem hiszek istenben.

Nem hiszek istenben,
Haragnak istenében,
Mert nem tűrne ennyi
Gaztettet szent nevében.
Fölöttünk gázol a pokol rút fajzata.
Földönfutóvá lőn az Úrnak szent hada.
Nincs bosszúálló kéz a villámos mennyben.
Nem hiszek istenben!

Nem hiszek istenben,
Magyar nép istenében,
Mert elhagyta népét
Legnagyobb szükségben.
Áll még a hármas bérc, de csak múltat jelent,
A négy folyam hátán hordoz majd idegent.
Megholtál, magyar nép, testben és szellemben.
Nem hiszek istenben.

„Nagyon megkorholtam a keserű Szontágh Pált – írja, amint mondtuk, jóravaló Földy –, akiből a haza és az önnön szenvedése ilyen kétségbeesett diszharmóniát szólaltatott meg. A finom, nőies arcbőrű, szőke, alacsony termetű ifjú ember komoran maga elé nézett. Keskeny fehér keze kis szakállát, bajuszkáját tépdeste. Átható tekintetű kék szeme felhős volt. Gáncsoló szavamra mit sem felelt."

Pedig hát látni fogjuk majd, mennyire mérsékelt volt az a szenvedés, melyben a 48-asoknak büntetésül részük volt. S különösen milyen mérsékelt volt a bolsevizmus foglyaihoz mérten, akik pedig erkölcsi értékben toronymagasan álltak azok felett, akik 48-ért szenvedtek.

Nem tudom miért gondolta Szontágh, hogy az „eltiport ügyet csak gyalázni szabad", mikor ő nemcsak ezt az eltiport ügyet magasztalhatta még börtönében is, hanem még Istent is gyalázhatta. (Maga Földy is szidja az osztrákokat még börtönében írt feljegyzésében is!)

Láthatjuk továbbá, hogy a „szerény" 48-as egyszerűen „az Úr szent hadának" nevezi azt a honvédsereget, mely úgyszólván minden papot kémnek nézett, számtalant börtönbe hurcolt, s mint láttuk, kettőt meg is gyilkolt.

Egyébként az, hogy a „haragnak istenében” nem hitt a kis Szontágh, nem lenne nagy baj, mert a haragnak nincs istene, csak a szeretetnek. Isten nem is haragudhat, mert a harag még emberben is gyarlóság, s mert Isten nem változhat, tehát nem lehet egyszer jó, máskor rossz kedve. Mikor az ószövetségi Szentírás azt mondja, hogy Isten megharagudott, minden vallásilag művelt embernek tudnia kell, hogy ezt nem szóról szóra kell érteni, hanem antropomorfizmus [Isten emberi tulajdonságokkal való felruházára], s azt jelenti, hogy ha Isten is olyan lenne, mint mi, akkor haragra kellett volna gerjednie.

Még az sem lenne baj, ha Szontágh a „magyar nép Istenében” nem hinne, mert a magyaroknak természetesen nincs külön istenük. Csak egy Isten van, s az – ha „hazafias” szempontból még oly „sajnos” is – egyúttal az osztrákoknak is istenük. De hát persze a Szontágh Pálok éppen ezért nem hisznek benne. Ezért istenkáromlók a Szontágh Pálok. Az Istent ugyanis nem mi oktatjuk ki, hogy kit, mit szeressen, és hogyan cselekedjék, hanem kötelességünk akkor is imádni, mikor sújt bennünket. Ilyenkor a normális ember nem arra gondol, hogy Isten rossz, hanem arra, hogy ő az, s ezért alázattal bűnbánatot tart. De a vallásos ember nemcsak hisz, hanem remél is, s ezért sohasem mondja, sőt még csak nem is gondolja, hogy a magyar nép megholt már „testben és szellemben”. Aki hisz, tudja, hogy Isten még a halottakat is feltámaszthatja. A halott nemzetet is.

De ha ilyen nyílt istentagadást, mint Szontágh, mindegyikük nem is követett el, azért 48 vezéralakjainak: Kossuth, Görgey, Csányi, Szemere leveleiben is nagyon bántja a hívő ember szemét, hogy például mindegyiküknek igen kedves kifejezés az, hogy ezt „még az Isten se” tudja megtenni.

Az Isten szent nevét először is nem volna szabad emlegetniük s kisded játékaikba belekeverniük. De ha már mégis minduntalan belekeverték, kissé nagyobb tisztelettel kellett volna tenniük, nem pedig úgy, hogy mindjárt kétségbe is vonják vele az Isten istenvoltát. Az az Isten ugyanis, aki valamit nem tud megtenni, nem mindenható, aki pedig nem mindenható, az nem Isten. Ők tehát tulajdonképpen Isten létét tagadják ezzel a sértő kifejezésükkel.

Amit tehát Szontágh Pál nyíltan hirdetett, azt Kossuthék és Görgeyék közvetve hirdették. De láttuk, hogy az a másik „Pál” (Almássy), akinek elnökletével a debreceni nemzetgyűlés a Habsburgok trónfosztását kimondta, azt is egész nyíltan kimondta, hogy Istenben nem hisz, éppen egy paphoz, de természetesen csak egy 48-as paphoz, Horváth Mihályhoz intézett levelében.

48-nak egyenesen jellegzetessége, hogy a hazaszeretetet azonosította a vallással, a hazaszeretet volt a vallása (tehát valójában nem volt vallása). A hazát nem szerette, hanem „imádta” s Istennek is elébe helyezte. Tulajdonképpen nem is Istenben hitt, hanem a „magyarok istenében” (nem is volt logikátlan, hogy ezt kisbetűvel is írta). Ilyen istene pedig csak ezer évvel ezelőtt, a vezérek korában volt a magyaroknak, akkor, mikor még az igaz Istent nem ismerték.

Ennek a 48-as „vallásosságnak” a csökevényei még ma is ugyancsak élnek a magyar közéletben. Ezért csináltak Trianon miatt is új és külön magyar „hiszekegyet” és hazafias „hiszekegyet”. Ezért vitték be a kálvinista Kölcsey himnuszát, mely csak egyszer, a legelső szavában említi az „Isten”-t, de az is „villámit” „sújtja” „dörgő fellegében”, még a katolikus templomokban és misékre is. A XX. század európai emberének Szentháromsága és Krisztusa van, a katolikusnak pedig Szűz Máriája is. Egyedül csak Istene csak a zsidónak vagy muzulmánnak van, de annak sem olyan, aki dörgő fellegében villámokat sújt ránk.

Nem elszomorító-e tehát, mikor azt kell látnunk, hogy a mi hívő közönségünk még a templomban is ásítozik és kényelmeskedik, mikor Jézus és Mária dicséretét hallja, de azonnal a legteljesebb hódolatot kifejező pózba merevedik, mihelyt az az isten következik, akinek a villámaitól kell félnünk, mikor dörögnek a fellegek, akinek azonban mégsem szabad bennünket bántania (csak az ellenséget), mert a mi népünk e kényúrtól már annyi villámot kapott a dörgő fellegekből, hogy bőségesen „megbűnhődte már” nemcsak azt, amit a múltban vétkezett, hanem azt is, amit a jövőben fog vétkezni.

Ebben a 48-as magyar életszemléletben a tulajdonképpeni isten a haza, s az a másik „isten" (ha ugyan van, teszi ilyenkor hozzá minden vérbeli 48-as) csak azért van, hogy ezt a főistent szolgálja, áldja, virágoztassa. Ha pedig néha mégis olyan vakmerő, hogy ezt a kötelességét elmulasztja, világos, hogy akkor nem imádjuk, sőt akkor megérdemli, hogy ne is higgyük. Ezt csinálta a magyar 48-ban, illetve 49-ben is.

Nemcsak Szontágh Pál jelentette ki büntetésül, hogy „nem hiszek istenben", hanem például Tóth Kálmán, a 48 utáni idők népszerű költője is – Szontághnál kissé finomabban – azért nem akar mesélni kisfiának az aradi vértanúk történetéről, „mert az Istenben hinnünk kell, fiam". De hát megérdemli-e az az isten – válaszolhatta volna minden okos kisfiú –, aki – bocsánat e sértő kifejezésért! – olyan bolondokat művel, hogy csak akkor tisztelhetjük továbbra is, ha fátyolt borítunk időnkénti magáról való megfeledkezésére?

Mivel a 48-asok tulajdonképpeni istene (tehát bálványa) a haza volt, mégpedig olyan értelemben felfogott és olyan eszmék alapján szolgált haza, amilyent az ő szabadelvű eszméik megkívántak, tehát pápa nélküli,

Róma nélküli, jezsuiták, szerzetesek és kötelező iskolai hittan nélküli, igazságvallást nem tűrő, a vegyes vallású gyerekeket megtűrő katolicizmusú haza.

Az az isten, aki ezt a hazát és ennek a hazának „szent hadát" nem áldotta meg és nem vezette sikerre, aki eltűrte, hogy azok a hazafiak, akik utálták a római Egyházat (még akkor is, ha tagjainak születtek), sőt mint látjuk, még azt is nyíltan hirdették, hogy az Istenben nem hisznek, bitóra jussanak vagy börtönben senyvedjenek (pedig látni fogjuk, hogy nem is nagyon kellett ott senyvedniük, mert az, aki őket börtönbe küldte, kissé igazabb és megbocsátóbb híve volt ennek az Istennek, mint ők), nem érdemli meg, hogy magyar ember szolgáljon neki, sőt még azt sem, hogy higgyen benne.

Ezért hetvenkedett Szontágh a börtönben, Almássy az emigrációban, hogy nem hisz Istenben, s ezért nem tekinthetjük ezt az ő egyéni különlegességüknek vagy rosszaságuknak, hanem a 48-as elvek, életfelfogás, Isten- és haza-fogalom logikus következményének. Ezért tartotta a negyvennyolcas szellem hazafias kötelességnek a Habsburg-ház ádáz gyűlöletét, utálatát, megvetését, vele szemben bármely ellenség pártolását (még akkor is, ha az ellenség török volt), akkor is, mikor ezt a Habsburgot már királyává koronázta, Szent István palástjába takarta, kezébe adta az ország almáját és kormánypálcáját, és térdre borulva esküdött neki örök hűséget annak ellenére, hogy az egész kereszténység és az egész keresztény Szentírás (melyet pedig e magyarságnak éppen legrebellisebb része olyan sokszor olvasott) azzal van tele, hogy a felsőbbséget tisztelni kell és engedelmeskedni neki még akkor is, ha „discolus" [más felfogású] (Kemény).

De kérdem, támogathatott-e ilyen 48-ast a magyar katolikus papság, hacsak neki is nem ilyen zavaros és torz fogalmai voltak vallásról, hazáról, erényről, becsületről, Evangéliumról? Ha a papság is csatlakozott volna a közvéleményhez, nem vak vezetett volna-e világtalant s nem árulta volna-e el hivatását, a tudatlanok tanítását s azt, hogy az eltévedteknek világosságuk legyen a sötétségben? Ilyen nagy eltévelyedés még abban a sötét korban is csak úgy fordulhatott volna elő a katolikus papsággal, ha eszét és teológiai képzettségét már teljesen megrontotta volna a concupiscentia carnis és a superbia vitae, azaz a bujaság és a gőg.

A 48-as lelkivilág jellemzésére bemutatok még egy, talán még Szontágh Pálnál is szerencsétlenebbet, egy Gelsei Bíró Zoltán nevű kálvinista újságíró nagybátyját. (Szontágh Pál is valószínűleg protestáns volt. Azért mondom csak valószínűleg, mert bár a Szontághok protestánsok, akadnak közöttük katolikusok is). Maga ez a Gelsei Bíró Zoltán is olyanforma volt, mint a nagybátyja s – ez igazán jellemző! – mégis egy időben a katolikus Új Lapnak is volt munkatársa. Rögtön a Habsburgok bukása után, még 1919-ben (ennyire sietett!) egy „A Habsburg ház bűnei" című, a magyar haza lángoló szeretetétől hevített és a Habsburgok ádáz, szinte már eszelős gyűlöletétől fűtött művet adott ki.

Azt írja benne, hogy az ő apjának mind a három bátyja bevonult 48-ban, de megszökött hazulról a legkisebbik fiú, az ő apja is, noha csak 14 éves volt. Anyja érte ment, s hazahozta, de másnap újra megszökött. Ilyen magyar ember volt az ő apja, aki azonban korán meghalt. Akkor, mikor ő még csak apró gyerek volt.

Veszprém megyeiek voltak – írja –, Páltelek pusztán volt a nemesi kúriájuk, de ezt a kúriát még apja életében „elvitte a függetlenségi politika, amelyért annyit harcolt, költött, áldozott. Eladta a kis birtokkal még kölyök koromban – mikor még bele sem szólhattam – az Ihászoknak. (Jó kezekbe került, mert azok is kálvinisták. Másoknak talán el sem adta volna, legfeljebb zsidóknak.) Ma méltóságos uraknak az öröksége, a Jókay Etelka méltóságos asszonyé. A Bíró-birtokok egy másik része (jaj, de sok lehetett!) a Jankovits-Bésán grófoké. Ők nem csináltak függetlenségi politikát, nem jártak magyar ruhában (csak nem akarja azt mondani, hogy a Jankovits-Bésán grófoknak nincs díszmagyarjuk?), nem szavaltak „a parasztnak" március 15-én és október 6-án, mint ahogy mi csináltuk, akit az apám elvitt már öklömnyi koromban faluról falura magyar atillában „Talpra magyar!-t szavalni. (A hazának sokkal több haszna lett volna, ha ehelyett inkább a birtokukat művelték volna!) Beültek a főrendiházba, jó 67-esek lettek (már ti. a Jankovits-Bésán grófok) és az övék lett Hencidától Boncidáig minden. (Milyen kezdetlenes okoskodás! Mintha valakinek a birtoka csak azért úszna el, mert magyar ruhában jár vagy mert 48-as, a másiké meg azért maradna meg, mert a gazdája 67-es. Az Eszterházy hercegek mindig 67-esek voltak, az egyiknek mégis majdnem egymillió hold földje elúszott és – sajátságos! – a legtöbb belőle éppen a lutheránus Solymossy báróké lett, akik természetesen nem voltak mindig Solymossyak, hanem svábok, de természetesen nem katolikus, hanem lutheránus svábok. A Festetich herceg is 67-es volt már gróf korában is, mégis egymagának elúszott vagy 50.000 holdja és – sajátságos! – ebből is a legtöbb a lutheránus Mesterházyaké lett (akik pedig természetesen nem voltak 67-esek).

„A szabadságharc leverése után nagybátyám, Gelsei Bíró Vince, Görgey huszárszázadosa (szegény Zoltán azt hiszi, hogy Görgey huszárszázadosának lenni csak jót jelent. Látni fogjuk, hogy egyúttal azt is jelenti, hogy 1848/49 telét csupa mulatozással töltötte), üldözött vadja lett az osztrák pribékeknek. Soká bujdosott a Bakonyban. Egyszer hazajött, akkor elfogták a méhesben, s elhurcolták. Azután az osztrák hóhér mégis belefáradt a gyilkolásba, talán észre tért, hogy Isten is van és maradtak, akik hazatértek."

Tehát kisült, hogy tulajdonképpen nem is kellett volna a Bakonyban bujdosni, mert „az osztrák hóhér" azonnal észre tért, mihelyt azok, akiket oly dühvel üldözött, kezére kerültek. Ők biztosra vették, hogy kötelet kapnak tőle (másképp nem bujdostak volna előle oly kétségbeesetten), s még csak börtönt se kaptak, mert „belefáradt a gyilkolásba".

Azért bujdostak annyira, mert azt hitték, hogy az osztrák is épp oly okos, mint ők, s épp oly jól tudja, hogy ha valaki megérdemli tőle, hogy „meggyilkolja", akkor ők megérdemlik. S akkor kisült, hogy az osztrák nemcsak nem hóhér, hanem még csak nem is okos, hanem csak jó.

„Félárva lettem, ő lett az apám. Elvitt a kis fehér falú, páltelki kúriába (egészen elfelejti az író, hogy előbb azt írta, hogy ezt apja még életében eladta, s így idegen kézre került, azt is elfelejti, hogy az előbb azt mondta, hogy tízezer holdjaik voltak, s így nem lakhattak kis földszintes kúriában), és nevelte belém egész haláláig, 1879-ig az 1849-et. Elnöke lett az ugodi függetlenségi kerületnek és az maradt haláláig. A kúria karcsú, fehér kéményére ráfestette piros (!) betűkkel politikai hitvallását: 1849. Talán még ma is vöröslik. (S ezt a Habsburgok eltűrték? De nagy szabadság volt alattuk!) Minden esztendőben ellátogatott Turinba, minden szabadságünnepen, és jártunk lelkesíteni, fenntartani Kossuth Lajos eszméit. Az ő birtoka is belepusztult." (A haza- és szabadságszereteten kívül bizonyára még más jó tulajdonságai is lehettek annak a Bíró Vincének, mert csak a nagy hazafias lelkesedéstől még senkinek sem úszik el a vagyona.)

„Mikor új cselédje költözött be hozzá, először is megkérdezte, milyen képei vannak, mert az ő földjére Ferenc József arcképét nem engedi behozni. (Mellesleg megjegyezve, ez a

Ferenc József apostoli és megkoronázott királya volt annak az országnak, melyben a képét nem lehetett feltenni a falra. Bezzeg, ha Kossuth képéről beszélt volna így valaki, akkor, mikor ő volt Magyarország kormányzója, menten felhúzta volna Remellay Gusztáv a legközelebbi akácfára, még akkor is, ha felszentelt pap lett volna az illető, sőt akkor legjobban. De azért Kossuth alatt mégis szabadság volt, Ferenc József alatt pedig elnyomás.)

És ha a cselédnek nem volt képe, adott neki (minő bőkezűség!) egy Kossuth-képet. Kossuth Lajos nagyon szerette őt. (Ha Gelsei Bíró Zoltán a sok lelkesedés közben azért magyarul is tudott volna, akkor ezt az „őt" itt elhagyta volna). Mikor fia – Vince öcsém – született, Kossuth Lajost kérte fel keresztapának. S ekkor Kossuth Lajos levelet írt neki Turinból, mely családunknak ma is legdrágább aranykeretes ékessége. A levélből közlöm ezt:

„Uram, Barátom, Vitéz Százados Úr!

Ön áldásomat kéri fia fejére. Ha nem fél Ön az igézettől, mely engem, a nemzettől kitaszított hontalan vándort egy hosszú élet kálváriáján kísért (micsoda pózolás!), ha mondom, nem fél Ön az igézettől, úgy (wie-so, mint látjuk, Kossuth sem tud magyarul) tegye nevemben kezét fia fejére és mondja utánam nevemben a következő áldást: „Kossuth Lajos áldását küldi neked, gyermekem. Életedet vezéreljék a legszentebb hagyományok: atyád kardjához kötött emlékek..." (Isten neve tehát – látjuk – még az „áldásban" sem szerepel.)

„És szegény nagybátyám egyetlen fia már apró korában béna lett, elfonnyadt rövid kis balkarját nem bírta emelni, ujjaival fogni képtelen volt." (Ilyen keserves valóság lett a Kossuthtól csak affektálásból emlegetett „igézetből", pedig hát jól látható, hogy mikor Kossuth „áldását" ráadták, még egészséges volt a gyerek.)

„Nagybátyám nagyon művelt ember volt. Hatalmas könyvtárt gyűjtött össze a kis kúriában, melynek polcán első helyet foglalt el Kossuth iratainak tíz kötete. Ez volt az „evangélium" (!) melyből esténként fel kellett olvasnom. Népszerű ember is. (Igen, akkor így lehetett népszerűségre szert tenni, s éppen ez az annyira óhajtott népszerűség volt a fő oka az egész nagy hazafiasságnak!) Haláláig magyar ruhában járt (abban járva pazarolta el birtokát), tipikus, körszakállas, ősmagyar alakja, Garay Ákos, a rajzolóművész ihletét annyira megkapta, hogy számtalan formában rajzolta le, mint a letűnt kuruc-magyar korszak típusát."

„És ez a művelt magyar öregúr, akinél feneketlenebbül nem gyűlölte még senki az osztrák házat, egy nap elárulta nekem egy féltett titkát, ami fölött megdöbbentem." (Még Gelsei Bíró Zoltán is megdöbbent!)

Egy reggel azt kérdezte tőlem: Kedves fiam, szoktál-e imádkozni?

Igen, feleltem némi zavarral, hogy ezt éppen ő kérdi." (Tehát még Bíró Zoltán is furcsállotta, hogy az igazi 1849-es magyar imádság után érdeklődik. Jól látható belőle, hogy vallási szempontból neki is ugyanaz volt a véleménye 48-ról, ami nekünk. Pedig hát neki a nagybátyja nevelőapja volt, ő pedig ekkor még csak gyerek, akit kötelessége lett volna vallásosan nevelni. Ha nevelt fia addig csak a legkisebb erre való törekvést is észrevette volna nagybátyjában, akkor bizonyára nem lepte volna meg, mikor végre egyszer az iránt is érdeklődött tőle, hogy szokott-e imádkozni.)

„Én is, mondta. Nekem is van egy imám. Magyar miatyánk. Amióta a kardot letettem, elmondom minden nap. Még senki sem hallotta... Te meghallhatod..."

„Ezzel odalépett a zöld zsalugáteres ablakhoz, kinyitotta keretét, elővett egy üveg saját készített diópálinkát, két „kupicát" (ahogy nevezte), töltött mindkettőnknek, koccintott, azután felemelve – nagy ámulatomra – a legáhítatosabb arccal (látszik, hogy megszokta már a képmutatást) elmondta ezt az el sem képzelhető imát, amit szó szerint leírok:"

„Mi atyánk, első Ferenc József, ki vagy a Burgban, üssön belétek a mennydörgős mennykő, de sohase belétek, hanem mindig mellétek, hogy bűneitekért mindörökre reszkessetek." (Bűne tehát csak Ferenc Józsefnek volt, a 48-asoknak nem, sőt hogy bűneik esetleg nekik is lehetnek – annak ellenére, hogy 49-ben a hazát ők vesztették el –, az nekik még csak eszükbe sem jutott. Annál borzalmasabb bűnei voltak azonban a Burgnak.)

„Ics, vics, Popovics, Jellasics, Haynau, Windischgrätz, Pap Andor, Sobri Jóska és összes latrok, királyok, államférfiak." (Látjuk tehát, hogy nemcsak hazafiak voltak ezek, hanem forradalmárok is, nemcsak Ferenc József, hanem minden király ellensége, sőt nemcsak a királyoknak, hanem még „az összes államférfiaknak" is, akiket mind a „latrokkal" azonosítanak, tehát nem is kommunisták voltak ezek a népszerű magyar hazafiak, hanem egyenesen anarchisták, akik senkivel sem voltak megelégedve (kivált azzal nem, aki felettük volt), csak önmagukkal. Így aztán gondolhatjuk, hogy ilyen tárgyilagos önismeret alapján milyen óriás léptekkel haladhattak előre az erények útján.)

„Mentsd meg uram magyar hazánkat e gonoszoktól" (különösen a Bíró Vincéktől) „és hozd el nekünk Kossuth Lajos országát. Ámen."

„Ezt imádkozta el az öregúr haláláig minden reggel. (S úgy látszik mindig pálinkás kupicával a kezében.) A birtokán akart pihenni jeltelenül, de váratlanul Pápán halt meg szívszélhűdésben. Ott temettük el, Sós törvényszéki bíró, néhai sógorom kriptájában, egykori huszárszázadosi egyenruhájában, Kossuth Lajos arcképével" (melynek bizonyára igen nagy hasznát vette ott a másvilágon).

„Ő mondta nekem többször:"

„Fiam, én talán nem érem meg, de te még megéred, hogy Deák Ferenc szobrát belefordítják a Dunába!" (A világ éppen az ellenkező irányban halad. Mikor ugyanis Bíró Vince még élt, mindenki Kossuthot magasztalta és Deákot gyűlölte, ma pedig már mindenki azt mondja, hogy Deák az egész magyar történelem egyik legönzetlenebb alakja, sőt antropológiailag is és lelki alkatban is a legtipikusabb ősmagyarnak tartják. Igaz, hogy Kossuth is tartja még régi helyét, de már csak úgy-ahogy. Bálvány pedig, akit még bírálni sem lehet, már rég megszűnt lenni).

„A búcsúztató pap (természetesen a kálvinista lelkész) azt mondta sírja felett:

Tebenned, Bíró Vince a legigazabb, legbecsületesebb magyar ember halt meg, egy történelmi korszak száll a sírba veled.

Ilyen magyarok voltak. Ilyeneket láttam én. Ilyen nevelésünk volt." (Tehát még a neveltfiú is reklámra, a maga népszerűsítésére próbálja felhasználni nagybátyja „önzetlen" hazafiságát.)

Mindehhez már nem is kell semmit hozzátennem. Csak azt jegyzem meg, hogy ez a Bíró Vince nem volt kivétel, hanem típus. Láttuk, hogy Kossuth kedvencei (például Károlyi Gábor, aki a szemét lefogta, és akit nevelt fiának nevezgetett) mind ilyenek voltak, s nem is csak akkor, ha magyarok voltak, hanem még akkor is, ha olaszok, mint Basso, az orvos.

Ez a Bíró Vince egész addig, míg csak – lehet, hogy a sok „saját készítette diópálinkától – a guta meg nem ütötte, nyugodtan, bántatlanul „imádkozhatta" „hazafias", királygyalázó imádságát a rémes osztrák elnyomás közepette, s még csak titkolóznia sem kellett vele annyira, mint Bíró Zoltán feltünteti.

Nagyon sokan tudják még ma is, hogy a mi tisztjeink, nemcsak a honvédek, hanem azok is, akik a hajdani közös hadseregben, tehát Ferenc József alatt szolgáltak és neki esküdtek fel, erre a szövegre szokták dúdolgatni (s mikor mulattak, torkuk szakadtából ordítani is) a „Gott erhalte" c. nótát:

Hetes, nyolcas, kilences, tízes,
Alsó, fölső, király, disznó..

Majd:

Alsó, fölső, disznó, király...

Mint katona, az öcsém is nemegyszer énekelte ezt a Habsburg-uralom alatt."

De ebben legalább csak királygyalázás volt, de nem volt egyúttal vallás- és istengyalázás is.

A miatyánkot is abban az alakban, melyben Bíró Vince előhozza, mint az ő „hazafias" nagybátyjának „titkos" imádságát, hallottam már nem egyszer másoktól is, s már rég, tehát

már a Habsburgok uralma alatt tudtam én is betéve akkor, mikor Bíró Zoltán művét elolvastam. De bizonyos mértékben még a „Gott erhalte" kigúnyolása is vallásellenes jelleggel bír, mert a kártyát és a „disznó király"-t az eredeti szövegben levő „tartsa Isten, védje Isten" kifejezés helyett alkalmazza.

Annyira általános volt 48-ban ez az istentelenség, hogy még az én nagyapám, Szabó János, aki 48-as honvéd volt (tehát magam is 48-as honvéd ivadéka vagyok) és ezért élete utolsó éveiben kapta is azt a nyugdíjat, melyet az osztrák „elnyomás" alatt ítélt meg tiszteletből a magyar országgyűlés (természetesen Ferenc József szentesítésével) azoknak a még életben lévő „hazafiaknak", akik 48-ban Ferenc József ellen harcoltak, egyszerű falusi kisiparos létére sem volt alóla kivétel. Bár templomatya volt, még öreg korában is ezt szokta mondogatni:

„Lélek? Mi az a lélek? Megpattan az ér, aztán vége mindennek." (Valóban Bíró Vince életének is ez az érpattanás vetett vége).

Ugyancsak tőle hallottam, hogy mint 48-as honvédek, s a magyar szabadság védői, sokszor e nóta éneklése közben meneteltek: „Zsófia, Zsófia, nagy kurva..."

Persze ő azt nem tudta, s akkor még én sem tudtam felvilágosítani, hogy ez a Zsófia olyan messze volt attól, amivel ők megrágalmazták, hogy olyan fiút nevelt, mint Ferenc József, akinek kiváló lelki tulajdonságait még a kommunisták is elismerték, s akinek e kiváló fia előtt olyan tekintélye volt, hogy még császár korában is minden reggel felkereste, hogy kezet csókoljon neki. A női erkölcsök tekintetében is olyan nagy volt előtte anyja tekintélye, hogy az udvari bálon, mikor a még fiatal császár egy nem éppen finom erkölcsű arisztokrata nőnek kissé feltűnőbben kezdte tenni a szépet, anyja egyetlen tekintetére úgy eloldalgott mellőle, mint egy csínyen kapott gyerek.

Zsófia, Ferenc József anyja, nem ledér nő volt, hanem – nagy észtehetségén és műveltségén kívül és nagy szépsége ellenére – éppen szigorú erkölcseiről volt nevezetes. Több ezer kötetes könyvtára volt, de annak ellenére, hogy a könyvtár tulajdonosa nő volt, nem volt köztük egy regény se. Ellenben azoknak a honvédeknek, akik a minta-anya, minta-feleség és minta-nő Zsófiának ledérségéről énekeltek kárörömmel nótákat, illetve azoknak a honvédtiszteknek, akik ezt megengedték, sőt őket erre biztatták, ugyancsak lett volna okuk arra, hogy a maguk bűneivel és kicsapongásaival törődjenek.

Szeremlei Sámuel, kálvinista lelkész, akinek neve egyébként ismert negyvennyolc irodalmában, s aki, mint kortárs, egyúttal mint szemtanú is beszélhet, „Valláserkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon" címen 1874-ben megjelent és „A magyarországi protestáns egylet által 300 forinttal jutalmazott pályamunkájában" ezt írja negyvennyolc erkölcseiről (5. o.):

„A forradalom korszaka a közerkölcsiség ápolására teljességgel nem volt alkalmas. A féktelen indulatok szabadon nyilatkozhattak, mint ezt a tulajdonjogokon elkövetett sérelmek mutatják, a nemzeti bosszúállással együtt a személyes gyűlölet érzelmei is kitörtek, az általános katonáskodás a munkakedvet alászállította és a kihágások végtelen sorozatára adott alkalmat. A családi és a nemi viszonyok tisztasága különösen sokat szenvedett. A magyar tábort a kéjhölgyek roppant sokasága kísérte (úgy látszik, ezért tették meg Zsófiát is annak) és várta mindenütt. A tábori pap (protestáns) írta akkor az aradi ostrom alól, hogy az általam ismert három honvédzászlóaljból több halt meg a bujaság és a részegség következtében, mint az ütközetben. A kórházakban is több az inficiált [fertőzött], mint a sebesített." (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1848.)

S lám, a „hazafias" Bíró Vince milyen nagy meggyőződéssel ostromolja a Burg bűneit s milyen feddhetetlennek tartja magát és hazafias társait! Hogy ők is vétkeztek a haza ellen, hogy ők sem szolgálták a szabadság ügyét úgy, mint kellett volna, sőt még abban is vannak néminemű bűneik, hogy a mozgalom Világosban végződött, az még csak mint lehetőség sem jut eszébe.

Szeremlei (25. o.) még külön „a csatakerülő és dorbézoló tisztek sokaságát" is emlegeti művében. Azok a zajos és túlságosan is sűrű és víg farsangi mulatozások, melyeket Görgey

seregének tisztjei közvetlenül azután engedtek meg magjuknak, mikor a fővárost harc nélkül engedték át Windischgrätznek, s mikor a nemzet éppen a legválságosabb helyzetében volt, bizony nem valami spártai erkölcsökre, nem valami nagy hazaszeretetre és felelősségérzetre vallanak. Életmódjuk bizony nem nagyon bizonyítja annak az izzó hazaszeretetnek a komolyságát, melyet annyira hirdettek, s mellyel egész életükön át annyira dicsekedtek. Pedig a Burg bűneit és Zsófia erkölcseit annyira átkozó Bíró Vince huszárszázados is nem éppen ezen tisztek egyike volt?

A honvédek éktelen és mindenkit megbotránkoztató káromkodása is annyira közismert volt, hogy mikor az oroszok jövetelének hírére Horváth Mihály mint kultuszminiszter, Kossuth kívánságára a forradalmárok részére ugyancsak furcsa módon keresztes háborút hirdetett, miniszter létére böjtöt rendelt el, maga szerkesztette imádságot küldött minden felekezete lelkészének (természetesen minden vallásnak ugyanazt, de természetesen olyant, hogy a zsidó és a kálvinista még jobban elimádkozhatta, mint a katolikus) s mint miniszter, még azt is elrendelte, hogy ezt a minden felekezetnek egyformán jó imádságot a katolikusok a kitett Oltáriszentség előtt mondják, a Bereg megyei görög katolikus papok megírták neki, hogy ők ugyan meg fogják tenni hazafias kötelességüket (csak merték volna meg nem tenni!), de kérik a minisztert, hogy „tegyen valamit, hogy ugyanakkor a honvédek hajmeresztő módon ne káromkodjanak és büntetés terhe alatt tiltsa meg a káromkodást". (Márki Sándor: Horváth Mihály, 121. o.)

Horváth Mihály válaszában ígérte ugyan, hogy a kormány igyekezni fog, hogy ezt a rossz szokást kiirtsa, de nem fogta-e egyúttal pártul is ezeket az éktelen szitkozódókat, mikor válaszában az is benne van, hogy a harcosai szitkozódásai „a míveletlen kebel parlag kinövései, melyek ez esetben csak (!) a hazánk zsarnokai ellen kitörő bosszús elkeseredésnek lehetnek nyilatkozványai".

Eszerint tehát hazafias kebleknek nem is lehet rajtuk megbotránkozniuk. Ha tehát a szitkozódások csak Ferenc József, Zsófia, vagy általában a Habsburgok ellen irányulnak, bizonyos szempontból még örvendetesek is, s nem irtani kell őket, hanem örülni nekik. Vajon hazafias-e az a magyar, aki nem örül, mikor látja, hogy az ország lakói gyűlölik a „zsarnokokat" s olyan hévvel gyűlölik őket, hogy még káromkodnak is miatta?!

Hogy ezt az éktelen káromkodást mennyire nem irtották ki a honvédekből, szomorúan mutatja (egyúttal az egész magyar szabadságharcnak is mondhatatlanul nagy szégyene), hogy még a Szilágyi-történelem is így kénytelen leírni a világosi fegyverletételt (377. o.):

„Egymás nyakába borultak a vitézek, úgy búcsúztak egymástól. Emlékeket szaggattak azokból a zászlókból, melyeket egy év alatt rongyokká tépett a sok viszontagság. A tüzérek káromkodva dobták tűzbe készleteiket, a gyalogosok ellövöldözték éles töltéseiket, a huszárok egy része leszúrta vagy világgá eresztette lovát, kettétörte kardját vagy főbe lőtte magát... Egész nap szólt a trombita, pergett a dob, folyt a dorbézolás, a szilaj nóta, s mindez a búfelejtő egy-egy rettenetes káromkodással végződött."

Szép és épületes befejezés, mondhatom. Ugyancsak bizonyítja, hogy negyvennyolc nemcsak szabadságharc, nemcsak függetlenségi mozgalom volt, s ha igen, nem a nemzet értékesebb, vallásosabb részéé. Mikor tehát negyvennyolc azt állította, hogy az, aki nem lelkesedik érte, s nem csatlakozik táborához, hazaáruló és nem méltó a magyar névre, és mikor annyira azonosítja magát a magyar mivolttal, hogy még azt sem tűri el, hogy magyar ember egyáltalán bírálhassa, ugyanerről a forradalmi gondolatvilágról, propagandafogásról és terrorról tesz tanúságot, melyről a bolsevizmus, mely a munkásegység és a munkásuralom érdekében sem volt ugyan hajlandó lemondani programja harcos istentelenségéről, de viszont azt a papot, azt a keresztényt, aki programjának e része miatt nem lelkesedett, mert nem is lelkesedhetett érte, egyszerűen mint a munkásosztály ellenségét bélyegezte meg, ítélte el, büntette meg és lázított ellene.

Negyvennyolc se tűrte meg, sőt a magyar közvélemény még ma se tűri, hogy akár csak egyházi részről is rámutathassunk, hogy az ő programja nem merült ki a nemzeti független-

ségben és a törvény előtti egyenlőség és jobbágyfelszabadítás kivívásában, azaz nemcsak hazafias, szociális és haladó mozgalom volt, hanem egyházellenes is, melynek szükségképpen ellene kellett legyen minden olyan magyar, aki nemcsak üres jelszavakon lelkesedett gondolkodás nélkül, hanem, mint vallásilag művelt ember, a dolgok mélyére is hatolt, akinek lelkében nemcsak értelmetlen szokás volt a hit, hanem világnézet és meggyőződés, mely minden másnál előbbre való.

Ha a gondolat szabad, a vallásszabadság pedig nemcsak üres szólam, hanem komolyan vett valóság, ha nemcsak az olyan vallás részére van szabadság, amely már lemondott arról, hogy az emberek életének irányítója legyen és fontos dolognak tekintsék, hanem csak olyan vallás számára, mely megelégszik a bizonytalan sejtelmek, a családi és népi hagyományok világával, ha olyan vallás részére is van szabadság, mely még ma is igazság, meggyőződés, világnézet és élet: akkor negyvennyolc vezetőinek vagy nem lett volna szabad összekötniük hazájuk szabadság- és függetlenségi mozgalmát olyan forradalmi világnézettel és eszmékkel, melyek az ország lakói többségének vallásával, a katolicizmussal ellenkeztek, s melyek miatt negyvennyolc Marx rokonszenvét nyerte meg, vagy ha ezek fontosabbaknak látszottak előttük, mint a nemzeti függetlenség, s ezért úgy látták, hogy semmiképpen sem választhatók el tőle, akkor eleve tudomásul kellett volna venniük, hogy a papság és a meggyőződéses katolikusok nem lehetnek velük, tehát nem is lesznek velük egy táborban. Ez esetben ezt számításukba előre bele kellett volna venniük s a papságra és a katolikusokra semmiképpen sem lett volna szabad emiatt haragudniuk.

Ma a két magában véve egymástól független eszme összekapcsolódása miatt negyvennyolcban a nemzet szabadságra és függetlenségre való törekvésének lendülete csökkent, s a mozgalom az ország lakóiban nem talált egyhangú pártolásra, ez nem a papok vagy hívők bűne volt, hanem a mozgalom megindítóié. A meggyőződés és vélemény szabadsága miatt nekik joguk volt a két eszme összekapcsolására és arra, hogy a szabadságharcot ilyen alakban indítsák meg, de viszont a papoknak és a hívőknek ugyanezen alapon éppen ilyen joguk volt és van az ilyen szabadságharccal való szembeszegülésre. Nem hazafiatlanság ez részükről, hanem – ha hitük komoly – egyenesen hazafiságuk követelménye. Ez esetben ugyanis ezt nemcsak hitbeli meggyőződésük, hanem a hazaszeretetük is kívánja tőlük. Mindenki a maga meggyőződése szerint köteles ugyanis szolgálni a hazáját és boldogítani polgártársait. A negyvennyolcasoknak minderre előre számítaniuk kellett volna.

Hát hiszen számítottak is rá, de rosszhiszeműen, törvénytelenül, sőt hitványul oly módon akarták ezt a nehézséget eltüntetni, hogy az Egyház oldalán álló magyarokat egyszerűen meg akarták fosztani, s egész mostanáig meg is fosztották azoktól az emberi jogoktól, melyeket a haladás ma már a kisebbségeknek is biztosít. Megfélemlítéssel, terrorral éltek velük szemben és a haza iránti kötelesség hangoztatásával és a hazaárulás elleni mennydörgéssel próbálták és próbálják elintézni a velük ellenkező véleményen lévő, a komolyan vallásosak véleményszabadságát, azaz emberi jogaik gyakorlását.

Sajnos, negyvennyolcban még olyan gyenge volt az országot vezető értelmiség vallásossága és olyan gyámoltalan az egyszerű hívek serege, hogy ez a jellegzetesen forradalmi, álnok és gonosz módszer mind ez idáig a legteljesebb sikerrel járt. Annyira sikerült a megfélemlítés és a terror, hogy noha azóta már száz év telt el, mégsem mert ellene felszólalni úgyszólván senki. Ezért negyvennyolc nálunk még ma is azonos a hazaszeretettel, s mint ilyen, bírálaton felül és kívül áll. Csak hódolatot ismer, nem kifogásokat. Éppen ez mutatja azonban a legjobban, mennyire nem volt és nincsen igaza. Az igazság ugyanis kibírja a bírálatot, s aki az igazságot képviseli, az nemcsak nem fél tőle, hanem egyenesen örömmel üdvözli, mert a bírálat alkalmat ad neki arra, hogy igazságát a lelkekben tudatosítsa.

A magyar társadalomnak azonban száz éven át egyenesen megtiltották, hogy negyvennyolc és az Egyház között ellentétet vehessen észre, s ha mégis észrevette, nem tűrték, hogy ezt olyan fontosnak tartsa, hogy miatta negyvennyolcat akár csak egy bíráló szóval is illet-

hesse. Külön felháborító, hogy ugyanakkor tették, mikor állítólag éppen negyvennyolc ajándékozta meg Magyarország népét a szabadság nagy kincsével: a vallásszabadsággal, a politikai, a sajtó, a gondolat és a vélemény szabadságával. A valóságban tehát csak annyit jelentett ez a sok szép vívmány, hogy szabad gondolkodnod, szólnod, írnod, tenned, de ne merj se gondolkodni, se szólni, se írni, se tenni semmi olyant, ami az én 48-as forradalmam elveivel, szabályaival és egyedül üdvözítő voltával ellenkezik. Szakasztottan olyan volt tehát ez a szabadság, mint a bolsevizmus alatt élvezett, szintén agyonreklámozott szabadság.

Szabad minden vallás, de az nem, mely 48-ra azt mondja, hogy egyházellenes volt, vagy hogy nem minden porcikájában volt jó. Szabad a gondolat, de azt nem szabad gondolni, hogy negyvennyolc a vallásra káros volt, vagy legalább az lett volna, ha győzött volna. Az ilyen gondolat ugyanis gonosz, hazaáruló, sátáni gondolat. Szabad a szó és a betű is, de szigorúan tilos minden olyan szó vagy írás, mely 48-at az igazi vallásos meggyőződéssel ellenkezőnek mondja, vagy benne a jón kívül rosszat is észrevesz, s így fenntartással él vele szemben.

Negyvennyolc papszereplői

A már közölt számtalan adat után már külön cáfolat nélkül is gyöngének látszik az a szokásos érv, hogy nem lehetett negyvennyolc vallásellenes, sőt még egyházellenes sem, mikor a papság, sőt még a főpapság is támogatta. Kimondhatjuk ugyanis, mint tényt, hogy nem támogatta. Azok után, amiket már megtudtunk róla, nem is támogathatta. Világos, hogy a szabadságharc alatt, Kossuth és társainak alattvalója lévén, a közvélemény és sajtó terrorja miatt nyíltan nem tiltakozhatott ellene. Ha szólni próbált volna, akkor is csak az első szót mondhatta volna ki, a másodikat már a torkára forrasztották volna. Ez természetes is, mert se háború, se forradalom nem tűr meg és nem is tűrhet meg ellentmondást.

A püspökök tehát azzal, hogy hallgattak, sőt a mozgalomnak szorosan hazafias részével még azonosították is magukat, nem a mozgalom egészének helyes voltát bizonyították, hanem csak azt tették, amit kénytelenek voltak tenni, hacsak nem pályáztak egyenesen a vértanúságra, mely azonban a hívők számára a lelki vezetőktől való megfosztást jelentette volna, tehát egyházi szempontból sem volt kívánatos. Ha egy rossz elleni fellépés még nagyobb rosszat eredményez, az erkölcstan megengedi a passzív viselkedést, a hallgatást (de a helyeslést akkor sem).

Hám Jánost a negyvennyolcas kormány neveztette ki hercegprímássá és azok közé a főpapok közé tartozott, akik Bécs haragját magukra vonták. Világos után nem is engedték meg neki, hogy prímási székét elfoglalja, hanem vissza kellett mennie régi püspökségébe, Szatmárra. Emlékirataiból, melyeket a hazafias terror miatt egész a legújabb időkig nem is mertek nyilvánosságra hozni, mégis világosan látható, hogy 48-at teljes egészében és fenntartás nélkül elítélte, s az Egyházra nézve végzetesen veszedelmes mozgalomnak tartotta.

Mivel Windischgrätznek, mikor a 48-as kormány Debrecenbe szorult előle, meghódolt, sőt mint az ország prímása, még körlevelet is adott ki érdekében, mikor utána Kossuthék egy időre újra felülkerekedtek, Bécsbe kellett menekülnie előlük, elmenekülése után itthon hazaárulónak nyilvánították, s mint hazaárulónak, a vagyonát is elkobozták. A magyar katolikus Egyház akkori feje tehát ennyire ellene volt 48-nak annak ellenére, hogy a 48-as kormány tette az Egyház fejévé, tehát egyénileg le lett volna neki kötelezve.

Pedig hát azt a „hazaáruló" körlevelet, ami miatt ez a szomorú sors érte, nem ő adta ki, hanem az egész magyar püspöki kar. Az csak negyvennyolc fikciója volt, hogy csak Hám hazaárulásáról beszélt, nem pedig a magyar püspöki karéról. Az egész püspöki kar gyalázásával ugyanis csak önmagának ártott volna, mert hiszen ebből azt tudta volna meg az ország, hogy a katolikus Egyház az, amely ellenzi 48-at. Mivel azonban ugyanakkor, mikor az esztergomi érseket hazaárulónak nyilvánították, Zichy veszprémi és Szcitovszky pécsi püspökről is megállapíthatták ugyanezt, Haulik zágrábi püspök pedig már régóta reakciós hírű volt, viszont igen sok püspöki szék betöltetlen volt, láthatjuk, hogy a püspökök nagy többsége nem viselkedett 48-ban még semlegesen sem, hanem kifejezetten is állást foglalt a hazafiasnak mondott mozgalom ellen.

Igaz, hogy Windischgrätz mellett is csak akkor adták ki a püspökök a körlevelet, mikor már az ország ura volt, s így fel lehet hozni azt is, hogy ez is csak kényszerből történt, ámde, hogy addig a császár mellett nem vallottak nyíltan színt, az politikai okosságból történt. Hogy azonban ez a kényszersemlegesség a régi iránti rokonszenvet és az új iránti ellenszenvet takarta, azt egészen jól láthatjuk Hám emlékirataiból, melynek erre vonatkozó részeit idéztük is már.

Természetes, hogy a püspökök elsősorban a Krisztus ügyét nézték, ennek pedig igen sokat ártott volna, ha akkor, mikor még bizonytalan volt, hogy a két fél közül melyik győz, egész nyíltan kiálltak volna akár az egyik, akár a másik mellett. Negyvennyolc mellé nem állhattak, mert annak győzelme káros lett volna az Egyházra. Negyvennyolc ellen pedig azért

nem állhattak ki nyíltan, mert ha mégis győzött volna, akkor annak az új rendszernek, mely már anélkül is egyházellenes volt, még a bosszúját is az Egyházra zúdították volna.

Lonovicsot tartották 48-ban a legtehetségesebb püspöknek, akit a 48-as kormány kalocsai érsekké tett. De a 48-asok is őt szerették legjobban, mert ő volt köztük a mozgalom iránt a legmegértőbb. Azonban még ő is csak addig volt megértő, amíg negyvennyolc át nem csapott 49-be, azaz addig, míg törvényes alapon állt, s nem kezdett a köztársasággal kacérkodni. (Csak addig támogatta Deák, Széchenyi, Eötvös, sőt Batthyány Lajos is.)

A debreceni országgyűlés felsőházában már hiába keressük Lonovics érseket. Ekkor már ő is nyíltan 48-ellenes lett. Debrecenben már csak két püspök jelent meg: báró Bémer nagyváradi püspök és Horváth Mihály. Horváth Mihály azonban itt nem számít, mert ő tisztán negyvennyolc teremtménye volt, amennyiben az állam valakit püspökké tehet. Neki a 48-as állam püspöki címet adott ugyan, de az Egyház ezt a címet nem adta meg neki, annál kevésbé szentelte fel püspökké.

A debreceni országgyűlésen tehát csak egy püspök jelent meg: Bémer. Bécsben természetesen nagyon meg is vetették érte, s el is ítélték. Annyira tisztelték azonban püspöki méltóságát, hogy mégis kivételesen bántak vele, s tulajdonképpen még börtönben sem volt, noha a törvény szerint akasztófa járt volna neki, mert hiszen a trónfosztást ő is megszavazta, s rámutattunk már, hogy Bécs – igen igazságosan – elsősorban mindig a nagyfejűeket büntette. A főrangúaknak elől kell járni, példát kell mutatni a jóban, ez volt az érve. Hát akkor egy püspöknek!

Hogy azonban Bémer is csak gyarló volt, nem pedig gonosz, mutatja, hogy olvastam róla protestáns lapban olyan adatokat is, melyek egyenesen felháborítóan bizonyítják 48-ellenességét. Látszik tehát, hogy ő is csak kényszerűségből csinálta azt, amit 48 mellett csinált. Veszprémből, Pécsről, Esztergomból sokkal könnyebb volt Bécsbe menekülni, mint Nagyváradról. Ha pedig már itthon rekedt, az akkori „hazafias" terror miatt egyenesen lehetetlen volt, hogy az a püspök, aki ott lakott Debrecen szomszédságában és Debrecen püspöke is volt, meg ne jelenjék ott az országgyűlésen. De ha már ott megjelent, még lehetetlenebb volt, hogy ott a Habsburgok mellett álljon ki. Hogy megjelennie s ott hallgatnia milyen kínos lehetett számára, gondolhatjuk onnan, hogy – mint láttuk már – még Mészáros, a katolikus 49-es hadügyminiszter is megbotránkozott még ezen a passzív viselkedésén is. Ezt még ő is püspökhöz nem méltó cselekedetnek tartotta.

Természetes, hogy nem ugyan a főpapok, hanem a papok között voltak olyanok is, akik őszintén és meggyőződésből szolgálták 48-at (sőt még 49-et is, bár mikor 48-at mondunk, mindig 49-et is beleértjük). Ez érthető is, hiszen pap nem tíz volt, hanem több ezer, s ezrek között mindig jobban akadnak gyöngébb ítélőképességűek és gyengébb jelleműek, mint tíz között, eltekintve attól, hogy általában egyébként is a válogatottabb papok a püspökök.

Ezek a 48-at kiszolgáló, vele esetleg talán még elvileg is rokonszenvező papok azonban éppen nem válnak 48 dicsőségére, még kevésbé bizonyítják azt, hogy a negyvennyolcasság nem ellenkezett a jó katolikussággal. Éppen ellenkezőleg. Még ez is azt bizonyítja, hogy mennyire ellenkezett. Kimondhatjuk ugyanis, hogy ezek a papok a magyar papság salakjából kerültek ki. Látni fogjuk majd, hogy ezen a „salakon" nem kell szükségképpen és mindig társadalmi és emberi salakot érteni, mert sokszor még ezeken a papokon is észrevehető, hogy a pap általában különb, mint a nem pap, de igenis: papi salakot. Akik közülük mint emberek, az átlagon felüliek voltak is köztük, papi szempontból még ezek is salak voltak. Például Horváth Mihály becsületes és jó ember, mint tudós és mint történetíró egyenesen nagy ember volt, de mint pap, ő is salak volt. (Hiszen bizonyítva van, hogy gyerekei voltak, sőt „felesége" volt.)

Mivel ezek a 48-as papok bizonyítják a legjobban, mennyire ellenkezett a 48-as szellem a kereszténység szellemével, egyenként is bemutatjuk őket.

Horváth Mihály (1809-1878)

Kétségtelenül negyvennyolc legtekintélyesebb papszereplője. Ő vitte legtöbbre 48-ban a papok közül. Hiszen a kormány tagja, miniszter lett. Szentesi születésű. Apja felcser (orvos) volt. Családja szegény, de nemes és Pozsony és Győr megyéből származik. Ősei dunai molnárok voltak, mint a szintén nemes családból származó Bangha páter ősei is (és e sorok írójáé is, csak ezek nem voltak nemesek, sem dunaiak). Horváth Mihály anyja, mint már említettük, már idegen nevű, de azért ő mégis a szabadságharcnak még a magyarabb szereplői közé tartozik.

Kispap korában még – mint megmaradt akkori dolgozataiból látható – kora liberális gondolkodása ellenére is egészen egyházias felfogású volt. Látszik belőle, hogy a papnevelés akkor már nem volt jozefinista szellemű. Azt a laza vallási felfogást tehát, mely Horváth Mihály egész életét jellemzi, nem a papnevelőből hozta magával, hanem későbbi olvasmányainak és lelki adottságainak a következménye, melyeket elmulasztott jóra irányítani.

Egészen kétségtelen, hogy Horváth Mihály a 48-as eszméknek egészen őszinte, sőt lelkes híve volt, de még kétségtelenebb, hogy papi mivolta ellenére és kárára volt híve. Horváth Mihály olyan pap volt, hogy az ő 48-assága éppen amellett érv, hogy negyvennyolc a katolicizmussal ellenkezik, nem pedig amellett, hogy szépen összeegyeztethető vele.

Említettük már, hogy püspök nem volt, azzá nem szentelték fel soha. Mint pap azonban olyan életű volt, sőt még az elvei is olyanok voltak, hogy éppen ez volt az oka, hogy nem lehetett belőle soha püspök, ha a mi „hazafias" kormányunk még úgy ki is nevezte „püspöknek". Horváth Mihály olyan pap volt, hogy nemcsak püspök nem lehetett belőle, hanem olyan életmóddal és olyan elvekkel, mint amilyenek az övéi voltak, még mint pap is csak 48-ban, tehát forradalmi időkben, mikor az Egyház szabadsága meg volt bénítva, vezetősége megfélemlítve, s Rómától elzárva szerepelhetett. Hogy olyan papok értettek egyet 48-cal és negyvennyolc éppen olyan papból csinált „püspököt" és minisztert, mint amilyen Horváth Mihály volt, a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy igazi pap, sőt igazi katolikus szükségképpen ellentétben kellett álljon vele.

Mikor Bártfay László 1839-ben az Akadémia X. nagygyűlésén Horváth Mihállyal megismerkedett, már ekkor annyira szabadelvűnek találta beszélgetését, hogy utána azt írta naplójában, hogy a „tisztelendő úrból sem igen lesz püspök" (Márki Sándor: Horváth Mihály, 46. o.). Valóban forradalom, mégpedig olyan forradalom kellett hozzá, mely az Egyház szabadságát megbénította, hogy mégis „püspök" lett belőle.

Nagy szégyene ez 48-nak, de hogy mégis csak címzetes püspök lett belőle, nagy becsületére válik az Egyháznak. Ha azonban 48-ban senki sem lett volna „reakciós" s így a 48-as szellem szabadon érvényesülhetett volna, megtörtént volna az a szégyen, hogy nemcsak püspök, hanem még hercegprímás is lett volna belőle, sőt a legtöbb püspök és vezető állású magyar pap előbb-utóbb olyan erkölcsű és olyan felfogású lett volna, mint amilyen Horváth Mihály volt.

A kálvinista gróf Teleki László, negyvennyolc egyik legjellegzetesebb alakja, egyszer – vagy talán többször is – már így is címezte: „tisztelt prímásom". Egy másik nagy 48-as, egy katolikus, Báró Jósika Miklós (aki azonban – jellemző! – már hitehagyott is lett arra, mire ezt írta) már azt is hozzátette: „cum indulgentia nubendi", azaz nősülési engedéllyel. Ilyen volt tehát a 48-as garnitúra, s láthatjuk, hogy Horváth Mihály, a „püspök", milyen jól beleillett közibük s hogy „hazafias" társai is mennyire tisztában voltak vele, hogy közéjük illik. (A protestáns 48-asok eleinte mégis berzenkedtek ellene, hogy pap legyen a kultuszminiszter. Nekik még ilyen pap sem szívesen kellett.)

Horváth Mihály csak olyan pap volt, hogy ő maga írja, hogy életében minden szerencse nők révén érte. Mikor 1840-ben Abonyba kerül káplánnak, az ottani úrinők egyenesen körülrajongják. Személye miatt saját kezűleg hímzett kézimunkákat, szőnyegeket ajándékoztak a

templomnak, de jellemző a „hazafias” szellemre, hogy nemcsak a katolikus templomnak, hanem a reformátusnak is (természetesen katolikus hívők). A rajongás tehát éppen nem a templomnak, annál kevésbé a katolikusnak szólt. Hogy azonban Horváth Mihály tisztelendő úrnak így (mindkét felekezetnek egyformán ajándékozva) lehetett kedvében járni, mutatja, hogy ő már akkor sem sejtette, hogy mi is az a katolicizmus, s hogy igaz vallás is van a világon, s ha van, akkor annak híve nem támogathat ugyanakkor egy másik vallást is. Vagy ha ennél okosabb volt, s ezt mégis sejtette, annyi kétségtelen, hogy miatta nem volt hajlandó népszerűtlenné lenni, s a sajtó támadásait és a hazafias közvélemény rosszallását magára vonni.

Horváth Mihály csak olyan „tisztelendő úr” volt, hogy mikor 1842-ben megírja „A magyarok történeté”-t, elsősorban nem a katolikus, hanem a református iskolák részére írja, mert olyan elvek alapján és olyan eszmék hirdetése közben írta, hogy maga is érezte, hogy ezek inkább protestáns iskolába valók. Furcsa dolog volt ez, de Horváth Mihály annyira nem tudott, vagy nem akart katolikus módra írni, hogy katolikus pap volta ne legyen akadálya annak, hogy könyvét a protestáns iskolák használják, a címlapon nem jelezte állását. (Márki, 61. o.)

Már rég történetíró volt, mikor 1846-ban a magyar püspöki kar pályadíjat tűzött ki egy magyar egyháztörténelem megírására. Horváth Mihály erre nem is pályázott. Tudta ugyanis, hogy ő nem tudta volna azt olyan szellemben megírni, hogy a pályadíjat meg is nyerje, sőt joggal kellett attól félnie, hogy pályamunkája egyenesen tönkreteszi papi karrierjét. (Nem is csinált volna karriert, ha 48 nem jött volna.) Egyébként is őt csak a történelem vagy a magyar történelem vonzotta, de nem az egyháztörténelem. Az őt nem érdekelte. Mindenesetre furcsa dolog ez egy papban, s mindenképpen azt bizonyítja, hogy az illető pályát tévesztett. Jellemző azonban, hogy 48-ban csak olyan pap tudott érvényesülni, vagy az a pap érvényesült legjobban, aki pályát tévesztett.

Még többet elárul, amivel Horváth Mihály ezt a nem pályázást megokolta. Azt mondta, hogy azért nem pályázik, mert tudja, hogy a pályadíjat nem a legjobb, hanem a legkatolikusabb történelem fogja megkapni. Horváth Mihály tehát nem akart legkatolikusabb történelmet írni, de ezzel aztán maga is állította ki papi mivoltáról a legkétségbeejtőbb szegénységi bizonyítványt. Kétségtelen ugyanis, hogy a 48-asok a legjobb magyar történelemnek azt tartották, mely a legmagyarabb szellemben volt megírva. Ebből azonban nem szükségképpen következik-e, hogy akkor a legjobb katolikus egyháztörténelem is az, mely a legkatolikusabban van megírva?

Vajon jó magyarnak tekinthettük volna-e azt, aki a 48-asoknak nem volt hajlandó ilyen legmagyarabb történelmet írni? De viszont tekinthetjük-e jó katolikusnak azt (hogy jó papról ne is beszéljünk), aki nem hajlandó legkatolikusabb egyháztörténelmet írni? Hiszen a püspöki kar éppen azért írt ki pályázatot egyháztörténelemre, nem pedig magyar történelemre, mert a püspököknek és a papoknak az Egyház szolgálata a hivatásuk. Az pedig külön tanulságos, hogy Horváth Mihálynak az még csak eszébe sem jut, hogy a legjobb és a legkatolikusabb egyháztörténelem nem zárja ki szükségképpen egymást, sőt éppen ellenkező az eset.

Horváth Mihály megjegyzése azt bizonyítja, hogy szerinte az, ami kimondottan katolikus, nem lehet jó. De hát akkor miért szentelte egész életét éppen a katolicizmusnak? A sok ellentmondást csak úgy tudjuk kiküszöbölni, ha feltesszük, hogy Horváth Mihály ekkor már rég megbánta, hogy pap lett. Sebaj, mert 48-nak éppen ilyen papokra volt szüksége. Azért csinált belőle egyenesen „püspököt”.

Ha azonban egy ember, aki a katolicizmust nemkívánatos dolognak tartja, sőt ellenszenves neki, mégis pap lesz, az is marad egész életében, sőt püspök lesz belőle, s ezt a kinevezést is elfogadja, elfogadja a vele járó fizetést és javadalmat is, és egész életén át abból él, az közönséges áruló és szükségképpen képmutató. Az ilyen embernek lehetetlen ugyanis úgy viselkednie, ahogyan gondolkodik és él, mert akkor már régen lehetetlenné tette volna magát. És negyvennyolc egy ilyen papból püspököt és minisztert is csinált egyszemélyben.

Elképzelhetjük, mi lett volna a magyar katolikus Egyházból, ha negyvennyolc győzött volna, s akár csak 20-30 éven át is hazánkban az ő szelleme uralkodott volna. Akkor az Egyházat a Horváth Mihályok vezették, irányították, a maguk képére alakították és életmódjukkal megbotránkoztatták volna. Támogathatta-e hát 48-at, sőt nem kellett-e egyenesen ellene lennie minden tisztességes papnak, sőt minden hívő katolikusnak is, aki értett a vallási dolgokhoz?

Horváth Mihály egyenesen félt az Egyháztól és a papoktól, különösen a főpapoktól. Akár az ördög a szenteltvíztől. Mikor történelmi kézikönyve már olyan népszerű lett, hogy a harmadik kiadása jelent meg, s nem kevesebb mint 5000 példányban, neki, a papnak nem jutott ugyan eszébe, de protestáns barátjának, Toldy Ferencnek igen, hogy jó lenne a művet Kopácsy József hercegprímásnak ajánlani.

„Mi célból?" – kérdezte tőle Horváth Mihály, s e kérdéssel egyúttal már a választ is megadta Toldy ajánlatára. El sem fogadná addig – okolta meg vonakodását Horváth –, míg a kéziratot el nem küldeném hozzá átvizsgálás végett. Úgy látszik, tisztában volt vele, hogy ez az átvizsgálás azt tenné nyilvánvalóvá, hogy az ő nézetei homlokegyenest ellenkeznek a katolikus Egyház felfogásával. Ha ő a művét a hercegprímásnak ajánlotta volna, kénytelen lett volna színt vallani, s vagy megtérni és megváltozni, vagy búcsút mondani a reverendának, a velejáró megbecsülésnek és jövedelmeknek.

Horváth Mihály azonban egyiket sem akarta, s ez mutatja, hogy bajosan nevezhetjük jellemnek. Pedig ha nyíltan szembeszállt volna Kopácsy prímással, a sajtó és a közvélemény feltétlenül Horváth mellett lett volna, a prímást és a klerikalizmust, nem pedig őt hibáztatta volna, s vészkiáltást hallatott volna a reakció és a papi uralomvágy újabb szemérmetlen megnyilvánulása és egy jó hazafinak ebből folyó igazságtalan üldözése ellen.

Jellemző a 48-as viszonyokra, hogy Horváth Mihályt még így is nehezen fogadták el miniszternek. A 48-as vezetők még egy ilyen paptól is idegenkedtek. Kinevezésében a fő szándék bizonyára az volt, hogy a katolikus tömegeket közelebb hozzák vele negyvennyolc ügyéhez. Azért tettek meg egy papot miniszternek, hogy bebizonyítsák, mennyire rágalom az, hogy a mozgalom egyházellenes. Pedig hát éppen ezzel bizonyították legjobban, hogy mennyire az. A katolikus tömegek azonban akkor még természetesen nem tudták, sőt még ma sem tudják, milyen pap és milyen „püspök" ez a Horváth Mihály, s így a propagandacélt elérték.

A kálvinista Szemere azonban még így is nehezen tudta lenyelni, hogy pap is bejöjjön a kormányba (Márki, 98. o.). Ő és elvbarátai bizonyára jól tudták már, milyen pap (hiszen előttük nem kellett alakoskodnia, sőt láttuk, hogy Bártfay előtt is már az első találkozásra mennyire elárulta magát), de mivel azért mégiscsak pap volt, még így is húzódoztak tőle. Nekik még olyan pap sem kellett, akinek csak a ruhája volt pap. És úgy, mint a kommunistáknak.

Láttuk, milyen hitvány katolikus volt már az első 48-as kultuszminiszter, báró Eötvös József is. Tudjuk már, hogy ő is csak az anyakönyvben volt katolikus, de nem a valóságban. De a 48-asok mégis még őt sem tartották eléggé maguk közé valónak, s ezért helyette a kálvinista Teleki Lászlót akarták. Tehát már akkor meg akarták tenni azt, ami csak a bolsevista kormánynak sikerült először, hogy autonómiát nem adnak ugyan a katolikus Egyháznak, de azért még a kultuszminiszteri székbe is olyan embert ültetnek, aki nemcsak elveiben nem katolikus, hanem még az anyakönyvben sem az. Aztán Teleki helyett még Jósikát is emlegették, pedig akkor már az is elkövette a hitehagyást, tehát ő sem volt már az anyakönyvben sem katolikus.

De még katolikus szempontból is rosszabb volt egy olyan pap-kultuszminiszter, mint amilyen Horváth Mihály volt, mint egy hivatalosan is protestáns. Láttuk, hogy a muszkavészély hírére Horváth Mihály hogyan keverte össze papi mivoltát a forradalmárságával, hogyan gyártott és küldött – az illetékes püspökök megkérdezése nélkül – imádságot a papoknak templomi használatra, hogyan rendelt el ő, a miniszter – szintén püspöki megkér-

dezés nélkül – országos böjtöt és hogyan keverte bele még a legméltóságosabb Oltáriszentséget is hazafias reklámjába.

Igaz, hogy maga az eszme nem tőle indult ki, hanem Kossuthtól, de a részletek (például az Oltáriszentség) belekeverése tőle, s noha mindketten negyvennyolc vallásosságát próbálták a furcsa intézkedéssel bizonyítani, eljárásukat egyházi szempontból is teljesen el kell ítélnünk. Mutatja az eset, hogy a 48-as vezetők mennyire nem voltak katolikusok, köztük még a pap-kultuszminiszter is mennyire nem, s mennyire nem volt még fogalmuk sem a katolikus vallás lényegéről és szervezetéről. Még akkor is egyházellenesen jártak el és megsértették az Egyház függetlenségét és szabadságát, mikor kedveskedni akartak neki. Ők is csak abban látták a vallás szerepét, mint a bolsevizmus: rendszerük alázatos kiszolgálásában.

A mondottak után bizonyára azt is természetesnek kell tartanunk, hogy a papnövendékek egy egyházmegyében sem voltak annyira „hazafiasak" és sehol sem vonultak be oly tömegesen a hadi zászló alá, mint amelynek Horváth Mihály volt a püspöke, a csanádiban. A 66 csanádi kispap egytől egyik mind a harctérre ment. Hogy aztán mi lett volna így az Egyházból és a hívek lelki igényeinek kielégítéséből, az már más kérdés, de Horváth Mihály csak olyan püspök volt, akit ez aggasztott a legkevésbé.

Hiszen szerinte Egyházra nem is volt másért szükség, mint csak azért, hogy a magyar nép a zsidókkal és protestánsokkal azonos imában (de a katolikus templomokban a kitett Oltáriszentség előtt) és böjttel, főként azonban minél nagyobb fanatizmussal készüljön minden orosz agyonverésére. Ő és társai azt hitték, hogy a hazát szeretik, mikor fanatizmusra izgatják a népet. Arra nem gondoltak, mi lett volna ebből a hazából és milyen magyargyilkolás lett volna az eredmény, ha a magyar népnek sem lett volna több esze, mint nekik és fanatikus hevében mindenütt kaszával ment volna neki a kétszázezer jól felszerelt és 568 ágyúval érkező orosznak, aki mellett még ott volt fegyvertársként körülbelül ugyanannyi osztrák is 608 ágyúval?

Hogy Horváth Mihálynak az országból való kimenekülése is nők, s ráadásul még a spiritizmus segítségével történt, már láttuk. Igazi püspöki menekülés volt az tehát.

Emigrációs éveit részint Franciaországban, részint Svájcban töltötte. Először Batthyány Lajos özvegyénél (tehát megint nőnél), aki nemcsak azért alkalmazta házánál, hogy anyagilag segítsen rajta, hanem azért is, mert gyermekeinek „feltétlenül vallásos és hazafias nevelést" akart adni. Ezt mondta Batthyányné.

A valóságban azonban akkor, mikor e célból Horváth Mihályt alkalmazta, egyúttal lehetetlenné is tette gyermekei vallásos nevelését. Horváth Mihály ugyanis legfeljebb arra volt alkalmas, hogy tanítványaiból kiirtsa az Egyházhoz való ragaszkodást, ha ugyan eredetileg volt is bennük valami belőle. Lehet-e szó ugyanis vallásos nevelésről ott, ahol a nevelő élete nyílt cáfolata mindannak, amit hirdet, ahol a serdülni kezdő, nyílt eszű gyermek nevelője részéről csupa képmutatást lát, s ahol a tettek ellenkeznek a szavakkal?

„Szerencsére" Horváth Mihálynál nemcsak a tettek nem voltak katolikusok, hanem még a szavak sem. De azért így is képmutató volt, sőt még jobban az, mert hiszen pap volt az, aki nemcsak az Egyház ellen tett, hanem még ellene is beszélt, sőt nem is pap, hanem „püspök", s ráadásul a legkiválóbb magyar püspök, mert hiszen közülük 48-ban egy se volt olyan „hazafias" mint ő, sőt állítólag egyedül csak ő volt hazafias.

Horváth Mihály később a másik híres 48-as honleánynak, Batthyányné testvérének, gróf Károlyi Györgynének a leányát, Pálmát nevelte. Lángoló honszerelmében ugyanis sem Batthyányné, sem Károlyiné nem volt képes a negyvennyolc leverése után osztrák elnyomás alatt görnyedő hazájában élni, s ezért külföldön költötte el azt a rengeteg pénzt, melyet otthoni latifundiumai [nagy kiterjedésű földbirtokai] jövedelmeztek, s melyet a még mindig bolondul jó osztrák (de aki állítólag éppen ekkor dühöngött legkegyetlenebbül ellenük) meghagyott neki, méghozzá külföldre kijuttatni is engedett annak ellenére, hogy mindkét nagy honleány férjét felségsértésért elítélték.

Szegény Károlyi Pálma ekkor már 12 éves volt, de „még semmi vallásos oktatásban nem részesült" (Márki, 202. o.). Vajon miért nem? Vajon kisgyerek korában nem végezhette volna el ezt a nevelő helyett maga az anya (akit eszményképnek állítottak és állítanak oda a magyar lányok elé)? A 48-as honleány leánya 12 éves koráig semminemű vallásos nevelést nem kap, s mikor végül kap, akkor Horváth Mihálytól kap. Sokkal jobb lett volna szegénynek, ha ekkor sem kapott volna.

Azt hihetnénk, hogy Pálma vallásos nevelésének ez a botrányos elhanyagolása azért történt, mert anyja, a nagy honleány, minden figyelmét annyira lefoglalta gyermeke nevelésében a hazafias elem, hogy a vallásnak már nem jutott mellette hely. Természetesen így is kifogásolnunk kellene a dolgot, sőt így is meg kellene botránkoznunk rajta. Mit szóljunk azonban, mikor ugyanakkor azt is meg kell tudnunk (Márki, 201. o.), hogy Pálma „magyarul is hibásan beszélt", azaz, hogy ez a dicső 48-as honleány még gyermeke hazafias nevelésével sem törődött, sőt még arra sem volt gondja, hogy legalább magyarul megtanítsa. Még ehhez is Horváth Mihályra volt szükség, s azt el is ismerjük, hogy legalább ez utóbbira Horváth Mihály valóban alkalmas volt.

De ezek után ki meri még tagadni, hogy negyvennyolc és az azt megelőző reformkor szelleme nemcsak hazafias, hanem épp annyira egyházellenes is volt, sőt úgy látszik, sajnos, hogy még hazafias sem igen volt, hanem csak egyházellenes. Ezek a „hazafiak" hazafiaskodásukkal csak egyházellenességüket élték ki. Ehhez a hazafiság csak ürügy volt, no meg arra jó, hogy még hírnevet és népszerűséget is adjon. Utána aztán a honleányok külföldön csavarognak, s még csak arra sincs gondjuk nekik, akiknek a nemzeti nyelv előbb még a szó szoros értelmében istenük volt, hogy idegenben élő gyermekeik legalább magyarul megtanuljanak.

Ferenc Ferdinánd annyira családias volt, hogy még politikai és hadi tanácsadóit is sokszor a gyerekszobában kézimunkázó felesége és körülöttük játszadozó gyermekei társaságában fogadta. (Lásd Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd) Zita királyné is egész napját gyerekei körében és szintén állandóan kézimunkázva töltötte el. Még Mária Teréziának is, aki tényleges és rendkívül tevékeny császárnéja és királynője volt egy akkor még óriási birodalomnak és tizenhat gyereke volt, mégis sokkal több ideje maradt a foglalkozásra ezek mindegyikével, mint gróf Károlyi Györgyné 48-as honleánynak a maga gyerekeivel való foglalkozásra. Mária Terézia a gyermekeivel nemcsak németül, hanem egyenesen bécsi tájszólásban beszélt (noha a család nyelve a francia volt), a 48-as magyar asszony gyereke pedig, noha anyja olyan nagy honleány volt, hogy még Petőfi is érdemesnek tartotta megénekelni, még magyarul sem tudott megtanulni anyja oldalán.

Károlyi Pálma azért nem gyónt még 12 éves korában sem, sőt nem ismerte még a katekizmust sem, mert francia nevelőnője, Dupupit kisasszony „nagyon is túlságos és rajongó" volt vallásilag (természetesen csak a 48-as honleány gróf Károlyi Györgyné megítélése szerint) s ezért az anya külön megtiltotta neki, hogy leányával vallásilag is foglalkozzék. Ő ugyanis a vallási rajongást (noha Dupupit kisasszony valószínűleg semmi más és semmi több nem volt, mint csak vallásos katolikus, tehát Károlyi Pálmát is csak azzá tette volna) sokkal veszedelmesebbnek tartotta, mint a vallástalanságot. Még szép volt tőle, hogy gyermekét legalább megkereszteltette. Ő azonban vallásosnak akarta a lányát, de természetesen csak olyan vallásosnak, mint amilyent Horváth Mihálytól lehetett megtanulni. A „vakbuzgóságtól", a „bigottságtól" és a „fanatizmustól" úgy félt, mint a tűztől, illetve a bacilusoktól (ha akkor is tudták volna már, hogy ilyenek is léteznek).

Károlyiné attól félt, hogy Dupupit kisasszony még majd apácát nevel a lányából. Jól tudta azonban, hogy Horváth Mihály „vallásos" nevelésének semmiképpen sem lehet ilyen veszélye. Igaz, taníthatta volna a lányát vallásosságra valamely ottani pappal is, aki, ha megfizették volna, odajárt volna a házhoz, Károlyiné azonban „a francia és olasz papokban nem bízott". Ő csak magyar papban és természetesen 48-as magyar papban bízott, aki nem volt annyira katolikus, mint a francia és az olasz papok. Neki Horváth Mihály kellett, akiről

„tudta, hogy (leányát) úgy fogja vezetni, ahogy kell. Sem istentagadót nem akar belőle nevelni (milyen szép tőle!), sem túlságos pápistát vagy jezsuitát". Ha valóban ez volt a célja, akkor Horváth Mihály valóban elsőrangúan alkalmas volt.

Hogy aztán ezt a 48-as „hazafias" és „vallásos", de „nem jezsuita" nevelést közben-közben milyen epizódok és intermezzók tarkíthatták, azt sejthetjük Károlyi Pálma 1861. június 18-i leveléből, mely Horváth Mihálynak, a „vallásos" nevelőnek szólt, akiben a vakbuzgó francia és olasz papokkal ellentétben az anya megbízott, és amelyben többek közt ilyesmiket is olvashatunk: „Én nem szorultam könyörületességre. Ha tehát a puszim nem óhajtatik, hanem csak elfogadtatik, nem is adok senkinek."

De hogy a 48-as értelemben vett vallásos nevelésben részesített leány haragosdíját nem kell valami nagyon komolyan venni, mutatja a levél vége: „Nekem nem kell tüzes (!) puszija a homlokomra, hanem csak a szájamra. De ne legyen nagyon tüzes, mert bizony megégethetné az ajkamat". (Márki, 235. o.)

Láthatjuk tehát, hogy e tekintetben nem a „püspök" volt az agresszív fél, hanem az apácaságtól féltett Pálma. Láthatjuk azt is, hogy mennyire nem jól ismerte a lányát a mi dicső honleányunk. Az ő lányának nemcsak nem ártott volna Dupupit kisasszony „vakbuzgósága" s nemcsak apácát nem csinált volna belőle, hanem még arra is alig lett volna elég, hogy az arany középúton megtartsa. Károlyi Pálma ugyanis 14 éves volt, mikor „püspök" nevelőjének ezt írta. S mikor a „hazafias" 48-as „püspök" és 48-as tanítványa így enyelegtek külföldön, a 48-as hazafiakat és honleányokat a pillanat röpke örömeiben egy cseppet sem zavarta, hogy otthon egy eltiport haza szenved. Nem is csodálkozunk ezek után azon, hogy ez a hazafiság olyan népszerű volt hazánkban, hogy még most, száz évvel utána is igézete alatt állunk. Valóban kellemes és kényelmes hazafiság! S ugyanolyan kényelmes vallásosság is.

A puszizásban nem Horváth Mihály látszik – mondom – az agresszív félnek. Úgy látszik tehát, hogy a pap még akkor is a szemérmesebb partner, ha egy Horváth Mihály képviseli, a másik fél pedig még csak 14 éves. De hogy Károlyi Pálma puszijainak felidézésében valószínűleg mégiscsak Horváth Mihály, a 48-as „püspök" volt a főbűnös (de jó, hogy ez időben legalább a pápa nem volt elég „hazafias" és nem járult hozzá Horváth Mihály püspökké szenteléséhez, mert akkor a püspök szót, sajnos, nem tehetnénk idézőjelbe), azt sejthetjük onnan, hogy az akkor már ötvenes éveiben levő „hazafias" püspököt akkor, mikor Károlyi Pálmát tanította a „helyes" vallásosságra, már évek óta „gyöngéd kötelékek" (Márki, 181. o.) fűzték Genf városához, mert ott olyan tüzes csókokat engedett meg magának, hogy még egy Árpád nevű kisfiú is származott belőlük, akiről Horváth Mihálynak gondoskodnia kellett. A nem vakbuzgó és nem túl vallásos „püspökök" ugyanis így járnak.

Mutatja azonban Horváth Mihály nemes hazafiságát, hogy imádott hazájáról azért még a tüzes csókok közepette sem feledkezett meg. A leigázott haza szomorú sorsán való szánakozás a tüzes csókoktól nem tartotta ugyan vissza (már miért is tartotta volna vissza, hiszen nem volt vakbuzgó!), de az imádott haza hő szeretete mégis még ekkor is eszébe jutott annyiban, hogy szerelmének gyümölcse nem az Egyház szentjei valamelyikének (azokra nem is gondol az ember szívesen hasonló esetben), még csak nem is az apának a nevét kapta (hiszen az is arkangyal, tehát túl klerikális), hanem a mi dicső honfoglaló Árpád apánkét. Pap nem tudott lenni Horváth Mihály, annál kevésbé püspök, de hazafi és magyar igen. Úgy látszik, ez utóbbi sokkal könnyebb is az előbbinél.

De ennél a kis Árpádnál még cifrább dolgot is csinált Horváth Mihály ott kint a messze idegenben. Pap, sőt „püspök" létére törvényesen feleségül vette (természetesen csak polgárilag) a házvezetőnőjét. Ez 1864 nyarán, azaz 55 éves korában történt. Olyan korban tehát, mikor mások már abba szokták hagyni a szerelmi életet. Ezelőtt száz évvel ugyanis egy 55 éves ember már nagyon is öregember számba ment.

Az a nő, akivel Horváth Mihály, a hazafias „püspök" az anyakönyvvezető elé állt, Marie Michelle Coigneux volt, s Horváth Mihályt előrehaladott kora nem akadályozta meg benne,

hogy az eddigi törvénytelenekkel ellentétben most már legalább államilag törvényes gyermekei is ne legyenek, mégpedig nem kevesebb, mint öt: négy fiú és egy lány. Ezeknek már nem adott magyar nevet, sőt az egyik fiú neve egyenesen Nestor lett, s a lány is anyja két keresztneve egyikét kapta. A négy fiú közül három kiskorában meghalt (Nestor 10 éves korában), a legkisebb fiú az 1875-ben, tehát apja 65 éves korában született Jenő azonban életben maradt és a családot is tovább plántálta. A leányt Kristóffy József, a későbbi belügyminiszter vette el (igen közismert név volt annak idején), aki után szintén maradtak gyermekek és unokák is. Horváth Mihály, a „püspök", „törvényes" utódai tehát ma is élnek. Márki Sándor műve „Horváth Mihályné" (így!) arcképét is közli (307. o.).

Hogy Horváth Mihály pap volt, az is maradt, sőt püspöki címet viselt, s mégis „törvényes" házasságot kötött, az nemcsak azt bizonyítja, hogy erkölcsei papi mivoltára meggyalázók voltak, hanem nem mindennapi gőgjét is. Sőt még azt is, hogy ő a katolikus erkölcstant nemcsak megtartani volt gyönge, hanem még elméletben sem hitt benne komolyan. Ezt egyébként egész életpályája és történelmi művei is bizonyítják, melyek olyan szellemben és olyan elvek alapján vannak megírva, hogy aki olvassa őket, el sem hinné, hogy mindezt katolikus ember írja, aki még katolikus pap, sőt – uram bocsá! – egyenesen „püspök" is ráadásul. Mivel azóta a világ már száz évet haladt, ma már Egyházról és papokról úgy, mint Horváth Mihály írt, még egy komolyabb protestáns író sem mer írni. Ha pedig merne, valójában azért nem ír úgy, mert rég tudja, hogy ez a felfogás egyoldalú, s így igazságtalan, tehát tudománytalan is.

Horváth Mihályt már abonyi káplán korában egyik barátja, Roder Alajos arra figyelmeztette, hogy a fővárosban azt beszélik, hogy az Akadémia egyik ülésén „keményen kikelt volna a katolicizmus, a papság, különösen pedig a pápa ellen, és hogy ezen a hallgatók közül sokan megbotránkoztak".

A hír túlzott volt ugyan, de igaz volt annyiban, hogy Horváth Mihály megnyilatkozásain sokan megütköztek. Ez pedig igen sokat mond, mert a 48-at megelőző időkben nem volt olyan katolikus a magyar közélet, hogy a katolicizmussal ellenkező elveken könnyen megbotránkoztak volna az emberek. Csak azon botránkoztak meg, ha pap beszélt így, mert bár az egyházellenes közszellem rajtuk is meglátszott, de ők még legalább nem merték nyíltan azonosítani magukat az egyházellenes elvekkel. Horváth Mihály azonban még ezt is megtette, például a Pesti Hírlapba is írt egy ilyen szellemű cikket.

Horváth Mihály a protestáns Bajzának írt levelében azt felelte a vádakra, hogy cikkében ő nem a vallás, hanem a hierarchia ellen szól (tehát az volt a mentsége, hogy nem a vallás, hanem a katolicizmus ellen írt) s a cikket e figyelmeztetés ellenére is közöltette, csak – de ez megint nem nagyon válik dicsőségére, katolikusellenes meggyőződését azonban ugyancsak bizonyítja – álnéven. Így aztán már értjük, miért lett Kossuth barátjává, s miért lett pap létére is 48-as vezérférfiúvá. „Karrierjéhez" bizonyára az is hozzájárult, hogy abonyi női rajongói egyike Ruttkayné volt, Kossuth testvére.

Csak természetes, hogy az a Horváth, aki mint író, már fiatal korában is titkolta (tehát szégyellte), hogy pap, külföldön, az emigrációban már egyáltalán nem úgy szerepelt, mint pap. Eszébe sem jutott, hogy ott is papi működéséből éljen. „Te pap vagy mindörökké" (Zsolt 110,4; Zsid 5,6; 7,17.21) – mondja a Szentírás. Horváth Mihály nem akart sem itthon, sem a külföldön pap lenni (de 48 mégis, illetve épp ezért „püspököt" csinált belőle.

Nem is akarhatott pap lenni, hiszen akkor pap módra is kellett volna viselkednie, neki pedig semmi sem volt nagyobb teher, mint éppen ez.

Az emigrációban az ottani papsággal egyáltalán nem érintkezett, az ottani plébániákon nem jelentkezett, egyetlen egyszer nem misézett. Milyen pap volt hát, s milyen katolikus lehet – kérdezzük – az a negyvennyolcas is, mellyel ez járt együtt? Mert nemcsak Horváth Mihály csinált így, hanem Rónai Jácint is, és látni fogjuk mindjárt, hogy Mednyánszky Cézár is, sőt ő még amolyanabbul. Horváth Mihály (és Rónai Jácint is) mint tanár szerepelt Franciaor-

ságban és Svájcban. Nem is tudta ott róluk senki sem, hogy papok, nem tudta ezt még az a nő sem, akit Horváth Mihály „feleségül" vett. Nem tudták a nő szülei sem, pedig katolikusok voltak. (Márki, 302. o.)

Arról is gondoskodott, hogy a külseje se legyen papos: bajuszt és szakállt növesztett. Mindent megvalósított tehát életében, amit a 48-as papok itthon a „felszabadult" hazától követeltek: a reverenda viselésének elengedését, a bajuszt és a feleséget. Hallatlan tettét, a cinizmus netovábbját, „törvényes" házasságkötését is azzal okolta meg és igazolta a maga lelkiismerete előtt, hogy ő „tulajdonképpen már nem volt pap, amennyiben egyházi kötelességeket nem teljesített". (Toldy Ferencnek írta ezt 1863-ban.) Talán nem kell külön magyaráznunk e megokolás kétségbeejtően gyenge voltát.

Egyébként pedig ezt nem a protestáns Toldynak kellett volna írnia, hanem özvegy Batthyánynénak és Károlyinénak kellett volna megmondania, mert ők éppen ezért bízták rá gyermekeik „vallásos" nevelését (szegény „hazafias" gyermekek!), mert azt hitték, hogy pap. Ha egy pap nem teljesíti „egyházi kötelességeit", az magában véve is már nagy bűn és nagy baj, de ebből nem az következik, hogy akkor már a neki tilos nemi élethez is joga van, hanem az, hogy szálljon magába, javuljon meg és teljesítse „egyházi kötelességeit".

Világos, hogy ezen olcsó mentség elégtelenségével Horváth Mihály is teljesen tisztában volt, s ezért még a maga lelkiismeretét sem sikerült vele megnyugtatnia. Ha nem érezte, sőt nem tudta volna, hogy semmiképpen sincs rendben a dolog, akkor nem tartotta volna szükségesnek, hogy még az előtt is titkolja pap voltát, akit „feleségnek" választott. Az egyébként becsületes Horváth Mihály nagyon súlyos ok nélkül nem szánta volna rá magát e tekintetben a titkolózásra, álnokságra, kétszínűségre még lelki bizalmasával szemben is, ha ő ezt olyan mellékesnek és jelentőség nélkülinek tartotta volna.

Még jellemzőbb, hogy ahogyan „neje" előtt azt titkolta, hogy pap, Toldy Ferenc és egyéb magyarországi barátai előtt azt titkolta el, hogy megházasodott (Márki, 319. o.). Ez annál feltűnőbb, mert sűrűn levelezett velük. Ezek a barátai részint protestánsok voltak, ha pedig katolikusok voltak, egy cseppet sem voltak nagyobb, különb vagy műveltebb katolikusok, mint ő. Barátai egyáltalán nem botránkoztak volna meg e lépésén, hiszen láttuk már, hogy erkölcseivel úgy is tisztában voltak, sőt – szokás szerint – bizonyára még több rosszat is feltettek róla, mint amennyi valóban megvolt benne. Ezt a cinikus lépését mégis titkolta előttük. Ha az volt a meggyőződése, hogy joga volt hozzá, akkor miért szégyellte, miért titkolta?

Horváth Mihály, mint minden bűnös ember, s különösen mint minden forradalmár és minden 48-as értelemben vett magyar hazafi, rendkívül kevély volt. Elsősorban ezért nem tetszett nekik az az Egyház, mely oly mélyen és kellemetlenül beleavatkozik az ember minden ügyébe. De mint minden kevély, Horváth Mihály sem tartotta magát kevélynek, hanem csak önérzetesnek, ami a becsülete és emberi méltósága iránti kötelesség.

Horváth Mihály meg volt róla győződve, hogy ő sokkal különb, mint a többi pap, de különösen különb a reakciós papoknál. Mint általában minden 48-as, ő is azt hitte, hogy ő kiváló hazafi, míg a Bécshez húzó papok hazaárulók, ő művelt és felvilágosult, azok sötétencek. (Abban természetesen igaza volt, hogy kevés pap volt akkor Magyarországon olyan művelt, mint ő volt, de hát minden tévedőnek és minden gőgös embernek legalább valamiben igazának kell lennie, mert hiszen másképp nem tévedne és nem volna gőgös.) A Szentírás azonban azt mondja, hogy az utolsók elsőkké lesznek, az elsők pedig utolsókká (Mt 19,30; 20,16; Mk 10,31; Lk 13,30). Az a pap, aki alázatosan az Egyházra hallgat, akkor is okosabbá válik a tehetségesnél, ha egyébként szimplex [egyszerű] ember, ő jellem, mert elveit követi (hogy a jelen esetben milyen kényelmes az ő elveit követni, azon átsiklik), azok csak érdekből nyalják Bécs talpát, neki a meggyőződés és az igazság az irányítója, azoknak az érdek, ő a magyar népet szolgálja, azok a hatalmat, ő rettenthetetlen, s nem fél senkitől, azok gyávák.

Horváth Mihály meg volt róla győződve, hogy ő sokkal különb ember, mint azok a püspökök, akik vele szemben a pápa megerősítését is megkapták, s így tényleges püspökök le-

hettek, de nem írtak olyan történelmi műveket, mint ő. Ebben igaza is volt, ámde azt elfelejtette, hogy a tudós történetíró kívánhat a hazájától egyetemi katedrát, akadémiai tagságot, esetleg kultuszminiszterséget is, de ha pap, nem kívánhat ezért az Egyháztól püspökséget. Ha valaki pap, mégis egyedül csak a történetírás az érdeme, papi szempontból pedig megbotránkoztató tehertételei is vannak, azt mint papot nemcsak jutalmazni nem lehet, hanem büntetni kell.

Horváth Mihály lenézte s megvetette Szcitovszkyt, a pécsi püspököt, de különösen elfogta az erkölcsi undor, mikor az emigrációban arról értesült, hogy az elnyomó osztrák kormány Hám helyébe egyenesen őt tette hercegprímássá. Úgy fogta fel a dolgot, hogy ő a jellem, a hazafi, a puritán, hazátlanul kénytelen bujdosni, nélkülözni, míg az, aki elárulta a hazáját és kiszolgálta a hatalmat, a legnagyobb méltóságra emelkedett. Pedig hát Szcitovszky sem adta el a hazáját, csak másképp (okosabban, az Egyház előírásainak megfelelően) szolgálta, s méltóságot nem is ezért, hanem papi erkölcseiért kapott. Azért, ami Horváth Mihályban annyira hiányzott.

Mikor kezdte már unni a külföldi hányattatást és mindig jobban gyötörte a honvágy, noha elismerte, hogy írói hiúsága még honvágyánál is nagyobb (Márki, 305. o.), a hazajutás utáni vágyát az fékezte le benne, hogy ha hazajön, akkor neki Szcitovszky előtt meg kell alázkodnia, erre azonban ő sohasem fogja magát rászánni. De egyébként is „találkozhatnék-e régi társaival undor nélkül?" írja neki Ludwigh, a protestáns, aki természetesen csak élesztette benne az úgyis meglévő, sőt túl nagy gőgöt. Ludwigh – láttuk már – nagyon jól tudta, hogy Horváth Mihálynak, a papnak milyen nagy bűnei vannak, de nála ezek nem számítottak (de gúnyolódni, mint láttuk, azért ő is szeretett rajta).

Horváthnál csak a „hazafiság" számított, persze a maga módja szerinti hazafiság, s mivel ebben ő különb volt, mint az otthonmaradt papok, azt hitte, hogy joga van őket megvetni, sőt kötelessége, hogy tőlük „undorodjék". Ilyen az elbizakodottság és az önteltség. Pedig hát azok az itthon maradt papok a hazát önmegtagadásban és önuralomban, míg Horváth Mihály a hívek botránkozása és különféle Árpádok és Nestorok világra hozása közepette „szolgálta". Valójában tehát önmagát szolgálta, hogy azt hitte, hogy még undorodni is kötelessége azoktól a papoktól, akik a hazájukat és a magyar népet az Evangélium előírásai szerint szolgálták.

De hát természetesen nem ez volt a fő oka annak, hogy Horváth Mihály nehezen szánta rá magát a hazajövésre. Hazafias „undorát" még csak legyőzte volna, Szcitovszky előtt is megalázta volna magát, hiszen nem haszon és érdek nélkül történt volna. A fő baj az volt, hogy mi tagadás benne, ő tényleg megszűnt már pap lenni, s újra azzá lennie igen nagy önmegtagadásba kerülne (Márki, 251. o). Ha kegyelemképpen kerülne vissza hazájába, valamely egyházi tekintélyt is el kellene ismernie maga fölött, ezt pedig aligha tudná tűrni „rugdalózás" nélkül.

Mivel elvonultan él, a polgári hatalommal (tehát az elnyomó osztrákkal) bizonyára nem lenne semmi baj, de félt, hogy annál több baja lenne az Egyházzal. (Valóban annyira nem volt, hogy látni fogjuk, hogy Erzsébet királyné „hazafiságának" jóvoltából egyenesen az udvarban és a királyi gyermekek mellett tölthette be azt a szerepet, melyet az emigrációban Károlyi Pálma mellett betöltött, bár „tüzes" csókokra ott bizonyára nem mert vetemedni. Ezzel csak a „hazafias" s ezért szintén emigráns magyar lányokat boldogította.)

Horváth az önfeledt önvallomásával önkéntelenül is nagyszerű jellemzést adott a 48-as hazafiságról. Láttuk, hogy ez a „hazafias" gyomor az elnyomó osztrákot sokkal könnyebben be tudta venni, mint az Egyházat. Még akkor is, ha az a 48-as hazafi pap volt, sőt egyenesen püspököt csináltak belőle a „hazafiak". Horváth Mihálynak nem azért volt nehéz hazajönnie, mert osztrák iga alatt nyögő, eltiport országba kellett hazajönnie, hanem azért, mert klerikális hazába, ha hazajön, legalább a külső formákat illetően újra paposan kell élnie s ez rá sokkal nagyobb csapás volt, mint a nemzeti elnyomás.

Ha Horváth Mihály, mint pap, nyíltan kiugrik, ez a nehézség rögtön megoldódik. Lelkiismereti akadálya sem lett volna a dolog miatt, mert hiszen a már közöltek után senki sem tart-

ja Horváth Mihályt hívő katolikusnak. Csak az volt az akadály, hogy nyílt „kiugrása" és vele együtt járó hittagadása negyvennyolcas nimbuszának is ártott volna, s különösen nem illett volna bele abba a propagandába, mely 48-at tisztán hazafias mozgalomnak állította be. Ha Horváth Mihály, a „püspök", mint nős ember jött volna haza, az emberek – mi tagadás – kiábrándultak volna belőle, s egy kissé talán még 48-ból is.

Kétségtelen azonban, hogy a fő ok mégsem ez volt, hanem Horváth Mihály önérdeke. Ha mint kiugrott pap jött volna haza, kétségtelen, hogy akkor is úri módra megélt volna, mint történetíró és mint akadémiai tag (meg mint 48-as országgyűlési képviselő), de az is bizonyos, hogy mégsem annyira úri módra, mintha e rangok és jövedelmek mellé még püspök is lehetett volna.

A kiegyezés után a hazafiságban áradozó ország seregestől állította fel a Kossuth-szobrokat s – csak azért is! – egész sereg helyen Kossuthot választotta meg országgyűlési képviselőjének. Akkor egy ilyen „hazafias" s hazafiságáért halálraítélt és számkivetetést szenvedő püspök nemcsak arra számíthatott, hogy ténylegesen is megkaphatja azt a csanádi püspökséget, melyre a 48-as kormány már úgy is kinevezte, hanem ha Szcitovszky közben meghalna, még talán az esztergomi érsekséget is.

Hogy állhatott volna ellen Ferenc József az egész ország egyöntetű akaratának, mikor a nemzet kedvéért még azt is megtette, hogy Bocskainak, Bethlennek – családja halálos ellenségeinek – egyenesen ő állított szobrot, s mikor még azt a törvényt is aláírta, hogy azok a honvédek, akik 48-ban ellene harcoltak (s az anyja női becsületét piszkálva indultak a harcba), megtiszteltetésből nyugdíjat kapjanak, ellenben azt még csak indítványozni sem merte, hogy hát akkor kapjanak nyugdíjat (ugyanis alig vannak néhányan) azok a még élő magyarok is, akik 48-ban az uralkodóház, tehát őmellette harcoltak.

Nagyon tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a 48-asághoz valóban olyan nagy „hazafias" önzetlenség kellett, mint a „hazafias" hírverés a magyar közvéleménnyel elhitette. Horváth Mihályból sohasem lett volna például püspök, ha csak uralkodójához hű, engedelmes magyar pap lett volna, nem pedig 48-as. A 48-as eszme még elbukása, és újabb veresége, a 67-es kiegyezés után is volt Magyarországon olyan hatalom, hogy vissza tudta volna helyezni püspöki székébe Horváth Mihályt, ha papi élete nem lett volna annyira botrányos, hogy még a kálvinistáknak is be kellett látniuk, hogy ez lehetetlen. (De természetesen ezt is csak azért látták be, mert újra a Habsburgok parancsoltak. Kossuth uralma alatt éppen nem látták volna be ezt, sőt az öt gyerek címén egyenesen reklámot csináltak volna neki.)

Látni fogjuk, hogy 48-nak még így is volt akkora befolyása, hogy Horváth Mihálynak érdemes volt a reverendában megmaradnia, s mint „püspöknek" hazajönnie. Elvbarátai még így is tudtak neki elég tekintélyes koncot szerezni az egyházi vagyonból, mert a katolikus autonómia megvalósulása természetesen még mindig késett. (Ha már meglett volna a katolikus autonómia, Horváth Mihály talán még jobban járt volna. Akkor ugyanis a világi katolikusok is beleszólhattak volna a dologba, akkor pedig ezek még megannyi lelkesedő 48-as hazafiak voltak. Ezek – ha Horváth Mihály gyerekeire figyelmeztették volna őket – legfeljebb azt mondták volna, hogy nem ő a hibás, hanem az Egyház. Miért nem engedi meg a papoknak a nősülést.)

Erről természetesen maga Horváth is meg volt győződve, s ezért sokkal becsületesebb embernek tartotta magát, mint Szcitovszkyt. Ezek a 48-as papok ugyanis, mint lelki betegek, azért voltak gyógyíthatatlanok, mert elbizakodottak voltak, s a világ minden kincséért sem lehetett velük elhitetni, hogy ők nem jó katolikusok. Ők csak klerikálisnak nem tartották magukat, de azok viszont nem is akartak lenni. Hiszen éppen az volt a fő büszkeségük, hogy nem azok. Az ő hazafias és férfibecsületük feddhetetlen volt szerintük, fedhetetlenebb, mint a Szcytovszkyaké.

Hogy mellesleg családi életet élnek, még vén korukban is gyermeknek adnak életet, de azért „püspöknek" is írják és hívatják magukat, sőt – hála a főkegyúri jognak nevezett ma-

gyar kiváltságnak (melyhez természetesen „hazafias" kötelesség ragaszkodni) – még egyházi vagyonból tartanak el – mégpedig nagyúri módra – feleséget és gyermeket is, mint ezt hazajövetele után Horváth Mihály is csinálta, azt nem tartják a hazafias vagy férfi jellembe vágó dolognak, vagy legalábbis kegyesen megbocsátják maguknak, ha annak tartják is. Az sem volt jellembe vágó, hogy Horváth Mihály – mint láttuk – még a saját feleségét is félrevezette, mikor az anyakönyvvezető elé állt vele.

Ezért aztán Horváth Mihály akkor, mikor még csak tervezte a hazatérést, azt írta haza Toldynak, hogy sokkal jobban ismeri a „farizeus fajt", semhogy hazatérésével kedve lenne kitenni magát az Egyház részéről rá váró kellemetlenségeknek. Igazi istentelen és cinikus kommunista észjárás volt ez a Horváth Mihályé. (Meg is becsülték a kommunisták annyira, hogy róla nevezték el, illetve meghagyták a nevén a Mária Terézia teret, ahol a józsefvárosi templom áll, noha egyébként mit sem utáltak annyira, mint a papot, s ezért Pázmány, a tisztességes pap nevét még a maga alapította egyetemtől is elvették.)

Mivel kevélysége nem engedte elismernie, hogy ő bűnös pap, de mivel viszont azt sem tagadhatta, hogy ő „keserves" számkivetésében „püspök" létére is holmi kis Árpádoknak és Nestoroknak (s mindkettőnek más anyától) adott életet, azért erővel ráfogja azokra a papokra, akiknek bűneit ilyen kis Árpádkák és Nestorkák nem bizonyítják, hogy „farizeus faj", azaz, hogy ők titokban teszik azt, amit ő nyíltan tett. Nem tudja ugyanis elhinni, hogy igazi erény is van a világon.

Szerinte az a pap, aki azt állítja, hogy neki nincs sem Árpádkája, sem Nestora, sem Jenője, az egyszerűen farizeus, azaz hazug képmutató. Mivel köztudomású, hogy az emberek saját maguk után szokták megítélni a többi embert: a csirkefogó mindenkit annak tart, aki azonban – mint Petőfi apja is – „becsületes lelkű, igaz", az azt gondolja, „hogy minden ember az" (István öcsémhez): sejthetjük, milyen „nemes" lélek lehetett Horváth Mihály.

Nem hiába mondja azonban a Szentírás, hogy a kevélyek megaláztatnak (Dán 4,34; Iz 2,11-12), a jóslat Horváth Mihályon is bekövetkezett. A nagy elvhűséget, meg nem alkuvást és önzetlenséget sokkal könnyebb ugyanis hangoztatni, mint gyakorolni. Ehhez ugyanaz az önmegtagadás, önlegyőzés, önzetlenség kell, ami a papi nőtlenséghez, s ezért mindkettőt csak a Krisztus iskolájában lehet elsajátítani.

De a Krisztus iskolájában is csak akkor érünk el eredményt, ha ott is látható tanítók utasításai után megyünk, olyanok után, akik ott vannak mellettünk és a hangjukat is halljuk, azaz, ha elismerjük az egyházi felsőbbséget és engedelmeskedünk annak a hierarchiának, mely Horváth Mihály előtt már káplán korában olyan gyűlöletes volt, s melyet ő – sajátságos elmezavar – már akkor ellentétben állónak tartott az „igazi" vallásossággal.

Bár Horváth Mihály e felvilágosult elvei miatt lett 48-as hazafi és miniszter (de 48-as „püspök" és hat gyermek apja is), mégis meg kell állapítanunk, hogy éppen ez az elv zárja ki a legjobban az „igazi" vallásosságot. De – sajnos – látnunk kell, hogy ezt a 48-asság is kizárja, mert ha nem zárná ki, akkor 48-nak az összes magyar pap között nem éppen Horváth Mihály tetszett volna meg legjobban.

A mi jó Habsburgjaink mellett egész könnyű volt hazajönni az emigrációból még azoknak is, akiket már halálra ítéltek, sőt „in effigie" [jelképesen] már fel is akasztottak és akik közé Horváth Mihály is tartozott. Bármekkora bűnt követett is el valaki, csak egy kicsit meg kellett alázkodnia, kérvényt írnia ahhoz a királyhoz, akit elcsapott (nem is olyan nagy megalázkodás) s rögtön rendben volt minden.

Mivel azonban a királlyá akkor még nem koronázott császár ennyire alázatos volt és megbocsátott, ez csak arra volt jó, hogy a „számkivetés keserű kenyerét" evő hazafiak annál gőgösebbek és elbizakodottabbak legyenek. Ők azt hitték, hogy nem a császárra szégyen, ha még azoknak is megbocsát, akiket in effigie [jelképesen] már felakasztatott, hanem rájuk nézve megalázó az, ha ezt a bocsánatot elfogadják. Kötötték tehát az ebet a karóhoz és egy-

más után jelentették ki és hetvenkedtek, hogy: soha. Inkább elpusztulnak hazájuk és hazafias önérzetük mellett.

Hetvenkedésükkel az emigránsok között (de itthon is) olyan közhangulatot csináltak, hogy kint is, itthon is jellemtelenségnek, szégyennek tekintették azt, ha valaki a 67-es kiegyezés előtt hazajött, tehát az uralkodó bocsánatát kérte. (Mert 67 után már bocsánatkérés nélkül is haza lehetett jönni.) Ez a bocsánatkérés valóban annak a jele volt, hogy az illető elismerte, hogy vétkezett, vagyis hogy a negyvennyolc rossz volt. (Ennek elismerése azonban igazán nem jelentett még becstelenséget. Ki az ugyanis, aki még sohasem botlott és életében még semmit sem csinált rosszul? Ez egyáltalán nem jelenti még azt sem, hogy azt, amit csinált, nem jóhiszeműen csinálta.)

Ha azonban valaki henceg, hetvenkedik, erősködik, hogy „soha", tehát maga elismeri, hogy ő a bocsánatkérést jellemtelenségnek és hazafiatlanságnak tartja, de aztán mégiscsak megteszi, valljuk be, hogy ez már valóban szégyen. Az illető azt ismeri el ugyanis vele, hogy előbb éretlen, nyegle gyerek volt, üresfejű, gyönge jellemű, ostoba dicsekvő s szájhős, akinek a szavára semmit sem lehet adni, hogy az igazságról és a becsületről való felfogását aszerint változtatja, amint érdeke, szeszélye vagy hangulata magával hozza.

Hát bizony az a Horváth Mihály is, aki az amnesztia kérésére azt mondta, hogy „soha", később amnesztiát kért. Aki eleinte a fenti módon dicsekedett és nézte le a császár hatalmát elismerő püspököket és papokat, később nem restellt ugyanezen császár előtt megalázkodni, bocsánatát kérni, e célból Bécsben kérvényt beadni, sőt azokat a püspököket is megkeresni pártfogásáért, akiket előbb állítólag annyira lenézett és megvetett, sőt egyenesen a farizeusságot és undort emlegette velük kapcsolatban.

Mivel – mint mondtuk már – Horváth Mihály éppen nem tartozott az elvtelenebb 48-asok és emigránsok közé (ezt írásai és levelei ugyancsak bizonyítják), esetéből jól láthatjuk, mennyit lehet adni annak a becsületére, elveire, önérzetére és hazafiasságára, aki a kitartáshoz az erőt nem az igazi, tehát a hierarchiának is engedelmeskedő (ez teszi lehetetlenné, hogy önmagunkat becsapjuk) vallásosságból, hanem csak a saját férfiasságából vagy állítólagos hazafiságából akarja meríteni.)

Az ilyen ember ugyanis egyszerűen azt azonosítja a hazafisággal, amit azok a szenvedélyei kívánnak, melyeket megfékezni nem tud, illetve nem akar. Ha tehát pap az illető, még a tőle származó kis Árpádokat, Nestorokat és Jenőket sem számítja a bűnei közé, mert mikor rájuk gondol, megállapítja, hogy ő legalább becsületesen és nyíltan csinálta a dolgát (hogy ő is becsapta a „feleségét" és a „felesége" szüleit, arra most nem gondol), míg a hierarchiának engedelmeskedő papok sunyiak, tehát farizeusok, főképpen pedig mert ő „hazafias" volt, azok pedig „hazaárulók". Ennél nagyobb bűn pedig nincs a világon, de annál feltétlenül nagyobb, mint ha valaki emberi jogát gyakorolja és embernek ad életet, s szereti, becsülettel felneveli azokat, akiknek életet adott.

Horváth Mihály minden kezdeti fogadkozása ellenére nemcsak hazajött, miután megalázkodott Bécs, a „farizeus faj", az Egyház, a püspökök és a legjobban megvetett Szcitovszky előtt külön (pedig ő most mindezt csakugyan elvei ellenére, tehát érdekből tette), hanem mint hazatért magyar, még tovább is ment a szükségesnél, s annak ellenére, hogy a közvélemény terrorja miatt különösen emigránsok részéről ez a népszerűség elvesztésével járt, itthon egyenesen a mérsékelt irány híve és politikailag sokkal inkább 67-es, mint 48-as lett.

Egyébként Kossuthtal is összeveszett már kint az emigrációban (vele mindenki összeveszett előbb vagy utóbb) és kölcsönös gorombaságokat vagdostak egymás fejéhez a hazafiak nagy épülésére. Ő, akit hajdan in effigie felakasztottak, később a királyi család bizalmi embere lett (mint említettük, egyedül Erzsébet királyné bűnéből) és Rudolf trónörökös egyik nevelője.

Bizonyára ez is egyik oka, s talán nem is utolsó oka volt annak, hogy Rudolf trónörökös az lett, aki lett. Világos ugyanis, hogy 48-asból 67-essé, királygyűlölőből királypártivá lenni sokkal könnyebb, mint Horváth Mihályból igazi pappá, sőt akár csak igazi katolikussá is len-

ni. Az előbbi kizárja a „forró csókokat” és Árpádok, Nestorok és Jenők megszületését, míg az utóbbi nem. Látni fogjuk, hogy maga Erzsébet királyné is (nemhiába olyan jó magyarnak tartják nálunk) csak olyanforma katolikus volt (vagy nem sokkal különb), mint a két 48-as Zichy honleány, Károlyiné és Batthyányné, akik maguk sem akarták, hogy gyerekeik „túl vallásosak” legyenek. Ezt Erzsébet királyné sem akarta, sőt egyenesen félt tőle. Ő sem akart a család körében túl vallásos papokat látni.

Ezért (no meg azért is, mert Magyarországban ez népszerűséget is szerzett neki) bízta akkor gyermekei nevelését a két 48-as papra: Horváth Mihályra és Rónai Jácintra, mikor már anyósa, Zsófia főhercegnő befolyását sikerült háttérbe szorítania. Talán nem is csak azért (mert hiszen például Mária Valéria ennek ellenére is vallásos maradt), de bizonyára azért is lett Rudolf trónörökös a felfogásában destruktív, az erkölcseiben pedig romlott. Az olyan növendéktől, aki előtt Horváth Mihályok képviselik az Egyházat és az erkölcsöt, nem is nagyon lehet mást várni.

De egy másik öncáfolás, következetlenség, s így szégyen is érte a hazatért Horváth Mihályt. Nemcsak politikai elveit tagadta meg ugyanis a kényelmesebb életért, hanem annak a kijelentésének komolyságát is, hogy azért érzi magát feljogosítva arra, hogy házaséletet éljen, mert hiszen ő már tulajdonképpen úgysem pap, mert papi működést úgysem fejt ki. Ha ehhez az elvéhez hazajövetele után is ragaszkodott volna, azaz, ha nem tekintette volna magát többé papnak, akkor sem várta volna itthon nyomor. Hisz láttuk, hogy egyszerre két-három nagyfizetésű állást is betölthetett volna. Országgyűlési képviselőnek például így is megválasztották volna, pedig abból egymagából úri módon megélhetett volna.

Ámde egészen kétségtelen, hogy az a Horváth Mihály, akinek megházasodásáról otthon senki sem tudott, még azok a barátai sem, akikkel levelezésben állott, ha mint pap és „püspök” jön haza, rangban és anyagilag is sokkal jobb helyzetbe kerülhet, mintha papi mivoltával szakít. Hiszen a magyar Egyház gazdagsága közmondásos volt. (De hogy ez a nagy gazdagság még Horváth Mihály idejében is valóság volt, az már egyedül a Habsburgok érdeme, nem pedig a hazafiaké, mert hiszen minden szabadságharcunk első dolga volt, hogy az Egyház vagyonát elvegye.) Az azonban, hogy ezt a nagy gazdagságot ki élvezze, nem annyira az Egyháztól, hanem az imádott hazától (hiszen éppen ezért imádták annyira!), tehát a politikusoktól s köztük a „hazafiaktól” függött. Ők osztogatták, s ők mondták meg, melyik pap és ki, milyen mértékben részesülhet belőle.

Ezért aztán Horváth Mihály mégiscsak előnyösebbnek tartotta magára, ha úgy jön haza, mint pap, sőt püspök (a hazafiak nemcsak papnak, hanem püspöknek is tekintették, mert hiszen szerintük a püspökségeket nem Róma, hanem a magyar haza adta, ez utóbbi pedig püspökké nevezte ki Horváth Mihályt). Most tehát, mikor ez járt rá előnnyel, Horváth Mihály is épp úgy papnak tekintette magát, mint ahogyan nem tekintette magát papnak akkor, mikor a forró és édes csókoktól kellett volna magát miatta megfosztania.

Következetlenség volt ez tőle, s előbbi kijelentéseinek megcáfolása, de következetlenségét és emberi gyarlóságát enyhíthette volna azzal, hogy bűnös múltját ezen elhatározásával lezárta volna, s papi mivolta előnyeinek élvezetével megkezdte volna e papi mivolt terheinek vállalását, azaz az önmegtagadást is. Ehhez azonban ismét csak az az önlegyőzés kellett volna, melyre csak erős, élő hit képes, az, mely a hierarchiát is tiszteli és engedelmeskedik neki, tehát tettei ellenőrzését is eltörli, nem pedig ellentmondást keres a hierarchia és az „igazi” vallásosság között. A hierarchiai vallásosságban ugyanis más mondja meg, mi a kötelességem, a Horváth Mihály szerinti „igazi” vallásosságban azonban (melytől Isten mentsen meg bennünket, mert hiszen csak azok találták ki, akik félnek az önlegyőzéstől, s általában az áldozatoktól) mindenki maga dönti el.

Így aztán csak természetes, hogy a dolog vége az lett, hogy a jó Horváth Mihály, a 48-as hazafi, hazajövetele után is csak a főpapság előnyeit vállalta, de a hátrányait nem. Újra pap lett külsőleg, sőt „püspök” úrnak hívatta és tartotta magát, és akkor, mikor 6 krajcár volt egy

liter tej, 30 egy pár csirke, 5 forint egy pár legeslegfinomabb cipő, évi 5600 forintot kapott haláláig abból a Vallásalapból, mely az Egyházé volt ugyan, de a „haza" rendelkezett vele, s melynek igazi rendeltetése az lett volna, hogy azt a több ezer falut, melyben még mindig nem volt (sőt többnyire még ma sincs) templom, ellássa egyházi szervezettel és épületekkel.

És e sok földi jóért Horváth Mihály ellenszolgáltatásként mást nem csinált, mint hogy hazautazása közben (csak ekkor, nem előbb, bizonyára azért, mert külföldi tartózkodási helyein nem tudták, hogy pap, s azt akarta, hogy ne is tudják meg; az utolsó pillanatban így álcáznia magát megalázó lett volna rá, neki pedig az önérzete (micsoda talmi volt ez az önérzet!) mindig igen nagy volt) levágatta dús, szép szakállát és ettől kezdve, úgy, ahogy „püspökök" szokták, borotválkozott.

Más, kissé lényegesebb, például az erkölcseit illető önmegtagadásra nem volt képes. Családjától s köztük természetesen a „feleségétől" nem tudott és nem is volt hajlandó elválni. Pesti házi ura (még a régi, negyvennyolc előtti időből), akinek egyébként Weiss Bernát volt a neve (mert Horváth Mihály természetesen mindig jóban volt a 48-ban annyira „hazafiasan" viselkedő zsidósággal, mellyel a „reakciós" főpapok természetesen csak feudális gőgből nem voltak jóban, nem pedig elvi okokból), még Svájcból megüzente neki, hogyha hazaérkezik, szálljon hozzá, foglalja el régi lakását és legyen az ő vendége. Mikor megérkezett a magyar fővárosba, más nem is várta az állomáson, mint csak ez a hűséges és „hazafias" Weiss Bernát. Másokkal tehát nem is közölte érkezését. A nagy család miatt meg volt rá az oka, hogy érkezésével ne csapjon nagy hírverést. Weiss Bernát bizonyára e tekintetben is nagyobb megértéssel volt iránta, mint a reakciós és elmaradott keresztények. (A reformátusok is megértők e tekintetben, de ők azért titokban gúnyolódnak az ilyen papon, noha egyébként pajtások vele.)

Horváth Mihálynak azonban (érthető okokból) most már nagyobb lakás kellett, mint még negyvennyolc előtt, mert „felesége" és családja, akiket biztonság okából egyelőre Bécsben hagyott, türelmetlenül várták az időt, hogy utána jöhessenek. Ez természetesen hamarosan meg is történt. Így aztán Horváth Mihály, mint a nemzet nagy történetírója és akadémiai tag, mint hazájáért legalább elméletben, s legalább bitót, de a valóságban is hosszú keserves (de „forró" csókokkal és kis Árpádokkal enyhített) számkivetést szenvedett és „reakciós" és „nemzetietlen" főpaptársainak a hazafiságból példát adó „püspök" itthon is folytatta azt a házaséletet, melyet Svájcban azon a címen kezdett el, hogy ő már valójában úgysem pap.

Annyira tovább folytatta, hogy legkisebbik fia (Jenő), aki egyébként nevében és vérének egyedüli fenntartója is lett, csak hazajövetele után nyolc évre, 1875-ben, tehát akkor született, mikor apja már régen újra mint „püspök" szerepelt és már 66 éves volt. (De ez egyúttal azt is mutatja, hogy milyen fiatal volt a „feleség".)

Hazajövetelekor Horváth Mihályt, mint nagy 48-as magyart Nagybánya városa díszpolgárává, a szegedi kaszinó tiszteletbeli tagjává, Budapest belváros pedig (tehát az ország legelőkelőbb választókerülete) képviselőjévé választotta, mégpedig egyhangúlag (mert a nagy hazafival szemben ellenjelölt fellépését mindenki illetlennek tartotta), a „hazafias" magyar sajtó pedig minden alkalommal nagy hírverést csapott neki.

Egyhangú volt a magasztalás, hiszen a zsidóknak (akiknek akkor minden olyan lap a kezükben volt, mely számított valamit) és a protestánsoknak érthető, hogy tetszett, a katolikusoknak pedig már csak azért is örülniük kellett népszerűségének, mert hiszen az ő „püspökük" volt, és az ő személyével tudták megcáfolni azt a vádat, hogy a főpapság 48-ban nem volt elég jó magyar, az Árpádokról, Nestorokról és Jenőkről pedig természetesen semmit sem tudtak. Ki gondolta volna ugyanis, hogy még ez is lehetséges és a haza akkor még igazán őszintén átérzett szerelmével hogy tudták volna összeegyeztetni, hogy éppen a hazának ez a nagy fia legyen annyira utolsó pap?

Ludwigh, akinek mint lutheránusnak, a legkevésbé illett volna ebbe a dologba avatkoznia, noha bizonyára jól tudta, milyen pap ez a Horváth Mihály (vagy talán éppen azért, mert tudta), azt üzente haza az emigrációból s üzenetét természetesen az egész magyar hazafias

sajtó visszhangozta (s melyik újság nem volt hazafias?), hogy egy püspököt sem illet meg úgy a főrendiházi tagság, mint Horváth Mihályt, mert őt a király nevezte ki (V. Ferdinánd), a többi jelenlegi püspököt pedig csak a császár. (Ferenc József, aki Horváth Mihály hazaérkezésekor még nem volt megkoronázva.) Márpedig a magyar püspököt nem a pápai prekonizáció [kihirdetés, kinevezés], hanem az apostoli magyar király kinevezése teszi püspökké és „a törvénynek kell minden körülmények közt hódolni". (Úgy látszik, az nem volt „törvény", hogy az Egyház feje a pápa, s az sem törvény, hogy püspökké csak feddhetetlen pap szentelhető. Mégkevésbé tartották ezek a hazafiak tiszteletben azt a törvényt, mely szerint egy királyt nem lehet trónjától megfosztani.)

Ha akkor nem lett volna már eldöntve, hogy Simor lesz az elhunyt Szcitovszky utóda, még esztergomi érseknek és az ország hercegprímásának is Horváth Mihályt követelte volna a hazafias közvélemény. Ez a „hazafias", de orránál fogva vezetett közvélemény azt természetesen nem tudta, hogy az ő prímásjelöltjének „felesége" és gyermekei vannak, de ha tudta volna, az sem lett volna olyan nagy baj, mert – jóízűen kuncogva melléje – még csak akkor lelkesedtek volna érte igazán.

A magyar sajtó akkori „hazafias" munkásainak az Egyház e megalázása tetszett volna csak legjobban. Ők akkor sem gyűlölték volna Horváth Mihályt, mert hiszen az ember sokat megbocsát annak, akit szeret, s azoknak a papoknak, akik „reakciósok", csak azért nem bocsátanak meg semmit, mert oly végtelenül gyűlölik azt az egyedül üdvözítő, az önmegtagadást, a másvilágra való beállítottságot képviselő, s nekik annyira kellemetlen Egyházat, melyet ők képviselnek. Horváth Mihály nem ezt az Egyházat képviselte, s az akkori hazafias közvéleménynek csak tetszett volna a merész újítás, s még inkább a pápával való „kibabrálás". Ha nem Habsburg ült volna már újra a trónon, ki is babráltak volna vele.

Azt beszélték, hogy Horváth püspököt, a hazatérő nagy hazafit, Simor, az új esztergomi érsek, nem valami barátságosan fogadta (úgy látszik, neki jobb információi voltak, mint a „hazafias" magyar közvéleménynek, s erkölcsi érzéke is kissé finomabb volt, mint azé), sőt hogy még össze is szólalkoztak. Világos, hogy a két „összeszólalkozó" fél közül senki sem Simor pártján állva ítélte meg a dolgot. Nem is mert Simor nyíltan szembeszállni a közvélemény határozott szavával, mert világos, hogy nem csinálhatott hírverést a hazafias „püspök" bűneinek hangoztatásával. Ezért kénytelen volt tűrni az évi 5600 forintnak a vallásalapból való kiutalását, s vele az erre a pénzre annyira rászoruló falusi templomok és parókiák megkárosítását.

Pedig hát tudvalevő, hogy Simor nem volt éppen olyan ember, aki megijedt volna a maga árnyékától. De hát még örülnie kellett, hogy a hazafias magyar közvéleménnyel szemben legalább azt ki tudta vívni, hogy Horváth megmaradt továbbra is csak címzetes püspöknek. Hogy is szállhatott volna szembe a hercegprímás teljes sikerrel azzal, akit nemcsak a zsidó sajtótól orránál fogva vezetett magyar közvélemény, hanem még Erzsébet királyné, „a nemzet védőangyala" is pártfogolt és bizalmasává tett?

„A sajtó – írja Márki (334. o.) – majdnem lázas érdeklődéssel akarta Horváthra, mint a nemzet egyik vértanújára erőszakolni az őt megillető fénykört és úgy vélte, hogy ezt a fényt a kassai püspökség adhatná meg."

Tehát a „hazafias" közszellem nemcsak az Egyház nyomorgó falusi híveinek zsebéből kivett évi 5600 forintot, melyet nem az Egyház, hanem a magyar nemzet adott neki, nem sajnálta tőle és a püspöki címet nem furcsállotta nála, hanem ilyen emberre akarta bízni egy egész magyar egyházmegye kormányzását és a papok felügyeletét és nevelését. Szegény magyar nemzet és magyar nép!

Szerencse, hogy erre még Horváthnak egyik barátja is közbeszólt (mert bizonyára jobban ismerte a „hazafit" mint az akkori teljesen zsidó sajtó hírverésétől vakon vezetett magyar közvélemény) és figyelmeztetett arra, hogy „Horváth írói fénye vakítóbb minden püspökségnél. Rá nézve a püspökség, mint ilyen, semmit sem határoz, annak legfeljebb anyagi oldala

jöhetne tekintetbe (milyen őszinte), hogy jó szíve sugallata szerint jót tehessen azokkal, akik vér szerint (ej, de félreérthetetlen célzás!) közelebb állnak szívéhez." (Az Egyház méltó püspökei a szegényekkel és magával az Evangéliummal szoktak lelki, nem pedig vér szerinti kapcsolatban lenni, s ezért ezekkel szoktak jót tenni.)

Mások megállapították, hogy mivel Horváth Mihálynak úgyis csak a püspökség anyagi oldala a fontos, az aránylag szegény kassai püspökség jövedelme úgysem elégíthetné ki igényeit. Az neki legfeljebb csak a szentjobbi apátsággal megspékelve érne valamit. Sokkal megfelelőbb lenne neki a nagyváradi püspökség. (A holdak számát tekintve ez volt a leggazdagabb püspökség. Több holdja volt, mint az esztergomi érsekségnek.) Igaz, hogy él még a régi püspök, Szaniszló Ferenc, de a kálvinista Bihar vármegye máris megígérte, hogy „tekintélyének egész súlyával" Horváth Mihály mellé fog állni, ha a püspökség betöltéséről lesz szó. (És mi még azt hittük, hogy Magyarországon a katolikus Egyház szabad, sőt elnyomja a felekezeteket!) Az azonban igaz, hogy a bihari kálvinistáknak csakugyan alkalmas lett volna egy ilyen katolikus püspök. Hiszen a jezsuitákat azalatt a négyszáz év alatt, mióta megvannak, csak azért akarták mindenáron száműzni az országból, mert nem olyanfajta papokból álltak, mint Horváth Mihály.

De ha mindenki nem is ment ilyen messze a volt 48-as miniszter iránti jóakaratban és az Egyház érdekeinek ilyen tökéletes mellőzésében, akkor, mikor egy egyházmegyének püspökkel való ellátásáról volt szó, „azt mindenki óhajtotta, hogy legalábbis becsületes sine curát [gond nélküliséget, azaz megélhetést] (természetesen az Egyház, nem pedig az ország vagyonából) biztosítsanak részére (noha ezt már a képviselői mandátum egymaga is biztosította).

Még azt a hírt is terjesztette a sajtó, hogy Hauliknak, a „reakciós" zágrábi püspöknek lesz a segédpüspöke, utódlási joggal. Láttuk, hogy Haulik nem „reakciós", hanem a legkatolikusabb és még népszerűsége kárára és a kormány ellenszenvének magára vonása ellenére is mindenben az Egyház érdekét néző püspök volt. Még Márki is azt írja róla, hogy „48-ban Jellasics kész eszköze" volt. A valóságban pedig annyira nem volt az, hogy – mint látni fogjuk majd – Jellasics katolikus és horvát létére a szerb és görögkeleti Rajasich pátriárka kezébe volt kénytelen letenni az esküt, mikor a horvát forradalom élére állt velünk szemben. Ez Haulik részéről akkor olyan nyílt és bátor hazafias hitvallás volt, mely egyenesen életveszéllyel járt. Ezt Horváth Mihály és társai hasonló helyzetben sohasem tudták volna megtenni.

A lutheránus Vukovics Sebő, Horváth Mihály 49-es minisztertársa szidta is Eötvöst (aki természetesen 67 után is kultuszminiszter volt), hogy miért nem tudta Horváth Mihály zágrábi püspökségét megvalósítani. Mikor pedig Horváth Mihály Eötvös mentségére azt hozta fel, hogy nem ő az oka, hanem a vele ellenséges főpapok, Vukovics még akkor is kötötte az ebet a karóhoz, hogy Eötvösnek nem lett volna szabad engednie a főpapok ellenkezésének, hanem állását kellett volna kötnie akarata kivívásához. Újabb bizonyíték, mennyire nem volt az Egyház független a mi hazafiaskodásunk közepette, s a legfontosabb ügyei intézésébe való beleszólásra mennyire illetékeseknek tartották magukat még aprotestánsok is, persze egyedül csak a haza érdekében.

Dicső Erzsébet királynénk is (hiszen éppen ezért lett annyira kedves a „magyar" szívnek) már hazajövetele évében meghívta magához Horváth Mihályt, hogy tartson neki történelmi előadásokat, s ennek hatására a hazafiságára és jellemére egyaránt annyira büszke férfi egyszerre annyira abbahagyta a 48-as kuruckodást, a Habsburg-ellenességet, a függetlenségesdit és a detronizálást [trónfosztást], hogy a királynéról kijelentette, hogy valódi „isteni" asszony. Olyan jelzővel illette tehát a királynét, mely mindenki szájába illett, csak egy püspökébe nem. Az azelőtt detronizáló s ezáltal oly dús hazafias érdemeket szerző „püspöknek" tehát most már nemcsak királyné kellett, hanem egyenesen istenített királyné. Pedig hát ekkora aulikusságot az evangéliumi engedelmesség nemcsak nem kívánt tőle, hanem egyenesen megtiltott neki. Neki azonban a király (vagy a királyné) vagy elkergetendő zsarnok, vagy „isteni", tehát imádandó.

Ha pedig valaki azt mondaná, megunva Horváth Mihály e sok „gyalázását", hogy azért ő nem volt annyira alantas ember, hogy ezt a lenéző és gúnyos hangot megérdemelné, hiszen tulajdonképpen nem volt más a bűne, mint csak az, hogy kora gyermeke volt („korának érzeménye" hevítette, mint Eötvös, a költő mondaná) és hogy családias érzületű volt, azt feleljük, hogy igaz, valóban így van.

Horváth Mihály a magyar történelem szorgalmas, termékeny és neves feldolgozója volt, s így a magyar tudományosság terén nagy érdemeket szerzett. Emellett jó és értékes barát, önérzetes, férfias jellem és szolid, családias érzületű ember volt. Ezek mind olyan tulajdonságok, hogy amellett, hogy politikai szereplésével és történelmi műveivel nevét évszázadokra megóvta a feledéstől, tisztán mint ember is értékesebb volt az átlagnál. Milyen toronymagasan állt például erkölcsileg Ady Endrénél vagy József Attilánál! Nem hiába, Horváth Mihály hat gyermeknek adott életet, míg Ady Endre és József Attila állandó bűnös viszonyaik és nemi élvezeteik ellenére még csak egyetlen gyermekkel sem gazdagították a magyarságot. Ők ugyanis fajtalanok voltak, Horváth Mihály pedig fajszerető, természetes jó ember, akit csak azért kell elítélni és akin csak azért lehet gúnyolódni, mert pappá lett, azaz a természetes és becsületes átlagembernél sokkal többre, a természetfölöttiségre és az embereknek való példaadásra vállalkozott, noha ehhez kicsiny volt. Emiatt aztán szükségképpen el kellett követnie azokat a sunyiságokat, következetlenségeket és jellemtelenségeket, melyek szükségképpen együtt járnak azzal a helyzettel, melybe ő emiatt került.

Azonban Horváth Mihály nemcsak pap volt, hanem történelmi egyéniség is egyúttal, ami pedig nem mindenkinek adatik meg. Kétségtelen azonban, hogy általában azokról a papokról, akik egyébként Horváth Mihály emberi gyarlóságában leledzenek, de nem játszanak történelmi szerepet mint ő, és tudományos teljesítményekben sem mérhetők hozzá, róluk sem mondhatunk jellemileg s erkölcsileg általában rosszabbat, mint róla. Pedig falujuk vagy kisvárosuk botrányaik miatt dühöngő közvéleménye úgy emlegeti őket, mintha valóságos erkölcsi szörnyetegek és legalábbis akasztófát érdemlő gonosztevők volnának.

Az igazság az ő átlagukat illetően is az, hogy mint emberek, egy cseppet sem rosszabbak, mint azok, akik botránkoznak rajtuk, s akik miattuk botránkoznak az Egyházon is. A legtöbbjüknek csak egy bűne van, az, hogy papok, vagyis hogy az átlagosnál többre vállalkoztak, noha a hozzá szükséges önfeláldozás nincs meg bennük. Sajnálkozni kell rajtuk, nem pedig botránkozni. Aki azonban gyűlöl – s az igazságot és az erkölcsi jót képviselő Egyházat és a papságot önkéntelenül még az is gyűlöli, aki erre nem is gondol –, az nem tud tárgyilagos lenni. Az gyűlölete tárgyában csak a rosszat képes észrevenni, a jót nem. A mentő körülményeket még kevésbé.

Pedig az általában rossz papok legtöbbjében épp úgy vannak kiváló és megnyerő tulajdonságok, mint Horváth Mihályban voltak. Az egyikben például az ügyesség és életrevalóság, a másikban a megnyerő fellépés és jó modor, a harmadikban a közvetlenség és őszinteség, a negyedikben a jó szív és a szenvedők iránti őszinte részvét, az ötödikben a nagy felebaráti szeretet és a vele járó önzetlenség, sőt némelyikben mindezen szép tulajdonságok még együttesen is. Az emberek azonban, akik igen sokszor közelről nem is ismerik azt a papot, akinek bűnein egyébként joggal botránkoznak, gyűlöletük miatt a jót nem hajlandók bennük észrevenni, mert ők az ilyen papban csak a piszkot, csak az erkölcstelen életet látják.

Pedig hogy mennyire éppen az ellenkező módon is lehetne őket megítélni, azt Horváth Mihály példája nagyszerűen mutatja. Neki az a szerencse jutott osztályrészül, hogy a nálunk népszerű, sőt egyenesen a hazafiassággal azonosított negyvennyolc egyik főszereplője volt, s emiatt gyarlóságait nem a papnak egyébként hivatalból kijáró ellenszenvvel, hanem a hazafiaknak kijáró jóindulattal nézte a magyar közvélemény, s ezért neki csak a jó tulajdonságait vette észre. (Ezért kívánta meg az igazság, hogy én viszont inkább az érem másik oldalát mutassam meg.)

Azt is jól láthatjuk Horváth Mihályon, miért vannak rossz papok, illetve rossz püspökök, azaz mi ad lehetőséget keletkezésükre. Úgy jönnek létre, hogy vagy egyházellenes törvénnyel (főkegyúri jog) vagy törvényellenes megfélemlítéssel (például a kommunizmus alatt) rossz vagy rövidlátó emberek megbénítják az Egyház szabadságát és az Egyház szellemével ellenkező eszmevilágú embereket kényszerítenek vezetőkül a nyakára.

Ha a reformkor nemzeti jelszavakat használó és ezzel terrort gyakorló magyar közélete nem táplált és nem pártolt volna az Egyházéval ellenkező elveket, és ezeket az elveket a haladással és a hazafisággal azonosítva nem kényszerítette volna rá a magyar társadalomra, s bizonyos fokban még az Egyházra és a papságra is, akkor Horváth Mihályból (aki, mint láttuk, a papnevelőben még nem volt ilyen eszmevilágú ember) nem lett volna olyan életfelfogású pap, mint amilyen az akkori társadalomban lett belőle, vagy ha akkor is az lett volna, akkor büntetésben részesült volna, állásából elmozdították volna, vagy legalábbis püspöki kinevezést semmiképpen sem kapott volna.

Még a bajban is örvendetes azonban, hogy annyi befolyása ekkor is volt azért az Egyháznak, hogy legalább tényleges püspök nem lehetett belőle. Szégyenünk azonban, hogy ezt csak a Habsburgoknak köszönjük, nem pedig a magyar „hazafiságnak". Ha ugyanis negyvennyolc győz, azt hiszem, hogy a közölt adatok után már senki sem meri azt mondani, hogy a Horváth Mihályokból nem lehetett volna valóságos püspök, sőt még ennél több is, és hogy akkor a Horváth Mihályok a magyar püspöki karban kivételek lettek volna.

Milyen lett volna azonban az az alsó papság, mely ilyen püspöktől vette volna a példát és ilyen püspöktől az ellenőrzést, fiatalabb korában pedig a nevelést, s milyenné vált volna egy évszázad, sőt még rövidebb idő alatt az a magyar nép, melyet ez a papság oktatott volna a hitre és amely ilyen erkölcsi példaképeket látott volna? Vagy hamarosan elszakadt volna Rómától és megszűnt volna katolikus lenni, vagy pedig olyan katolikus lett volna, mely még eretnekségnél vagy szakadárságnál is sokkal nagyobb rosszat jelentett volna.

Ha az emigrációból hazatérő Horváth Mihály nemcsak a Vallásalap évi 5600 forintját orozta volna el a falusi templomok elől, hanem mint püspök, érsek, sőt hercegprímás botránkoztatta volna erkölcseivel és a katolikus, sőt általában a keresztény hittel összeegyeztethetetlen kijelentéseivel az országot, s lett volna a kis Jenőkék boldog apja és „Horváth Mihályné" férje, akkor a magyar közvélemény mindjárt nem a 48-as hazafit és a magában véve jó embert nézte volna csupán benne, hanem a félhitetlen és egészen családi életet élő főpapot. Mivel pedig az ilyen főpapot gyűlölni szokás és megvetéssel nézni, akkor mást nem is tudnánk róla, mint csak azt, hogy érsek létére is „felesége" volt és öt „törvényes" gyermeke, no meg aztán azért még egy olyan is, aki még államilag is törvénytelen volt, aztán még emellé ki tudja, milyen „sötét" és „aljas" más bűnöket. S világos, hogy mindenki az Egyházat szidta volna érte, senki sem a magyar hazát, sőt még csak a főkegyúri jogot sem, amely mindennek a tulajdonképpeni oka volt.

Pedig láttuk, hogy a magyar sajtó s annak hatása alatt a magyar „hazafias" közvélemény szinte erőszakkal akarta terrorizálni az Egyházat, hogy ebből a Horváth Mihályból tényleges püspök, érsek, sőt prímás legyen. Szerinte ugyanis azt, hogy ez legyen belőle, egy magyar pap sem érdemelte meg úgy, mint éppen ez a Horváth Mihály. A kultuszminisztertől, akitől a kinevezés elsősorban függött, nemcsak azt kívánták meg, hogy törekedjék erre, hanem azt, hogy egyenesen az állását kösse hozzá, vagyis hogy szükség esetén úgy terrorizálja ki.

Ha aztán elérte volna a célját, néhány év múlva már szitkozódva kérdezték volna egymástól a jó katolikusok, hogy hát az Egyházban még ilyen érsek is lehetséges, a pápa még ezt is eltűri? Akkor nekünk jobb lesz inkább unitáriusoknak lennünk, vagy ha ezt – tekintettel arra, hogy becsületes ember nem változtatja a vallását – nem is tesszük, ezt ezek után már csak nem kívánhatja senki tőlünk, hogy még misére is járjunk ott a papok képmutatását nézni, s annál kevésbé, hogy még gyónni is elmenjünk. Mikor pedig a magyar gyerekek országuk történelmét tanulták volna, még évszázadok múlva is az Egyházra és a papságra dobott volna

miatta követ minden történettanár, nem pedig arra a hazafiságra, mely terrorjával ilyesmit kikényszerített.

Ne haragudjunk hát az Egyházra és a papságra azért, mert nem lelkesedett azért a 48-ért, melynek az ilyen papok tetszettek és az ilyen papokból akart erőszakkal püspököket, sőt hercegprímásokat csinálni. Ne haragudjunk azokra a főpapokra, akik mindig a Habsburgokhoz húztak, s talán még ma is hozzájuk húznak, mert ezek a Habsburgok, ha az ilyen Horváth Mihályokat a 48-as terror miatt ki is nevezték püspöknek, de viszont Rómába megerősítésre már fel sem terjesztették, és akik Horváth Mihály hazajövetele után még népszerűségüket is kockáztatva, sőt – mivel azzal úgysem bírtak sohasem – még a magyar „hazafiak" ellenük való gyűlöletének újabb felszítása árán is volt bátorságuk az Egyház (s egyúttal saját „hazafiaival" ellentétben a magyar nép) mellé állni, s a dicső magyar vértanú szemét püspöki méltóság és hatáskör helyett „csekély" évi 5600 forinttal kiszúrni. A Habsburgok támogatása nélkül ugyanis szó sem lehetett volna arról, hogy a „hazafias" magyar közvélemény ennyivel megelégedjék.

Ne érveljen most ellenünk senki azzal, hogy ugyanezek a Habsburgok ugyanezt a Horváth Mihályt még udvarukba is befogadták, sőt gyermekeik nevelését is rábízták, mert ezt tisztán Erzsébet királyné csinálta, aki nem volt Habsburg és akiről éppen „hazafiaink" tudják legjobban, mennyire el is ütött a Habsburgoktól. Ne feledjük azt sem, hogy ezt Erzsébetnek csak akkor sikerült elérnie, mikor már Ferenc József anyjának befolyását sikerült közömbösítenie, mégpedig csak azért, mert másképp attól kell félni, hogy világraszóló botrányokat csinál. Hiszen köztudomású, hogy idegei egész életén át tótágast álltak.

De nem haragudjunk a magyar nemzet ezen új történelmére se azért, mert kiábrándít bennünket 48-ból, gyermekkorunk egyik legédesebb és legnemesebbnek gondolt emlékéből. Ezek az emlékek ugyanis csak azért voltak számunkra oly nemesek, mert nem tárgyilagos alapon szemléltük őket. Kétségtelen, hogy hamis alapokon nyugodtak ezek a nemes emlékek. A 48-as és a hozzá hasonló hamis, eltorzított vagy igazságalap nélküli hazafiság volt az oka úgyszólván minden nemzeti szerencsétlenségünknek. Rámutatunk majd, hogy valójában ez tett bennünket csonka országgá. Hogy a jövőben is mennyi bajt fog még okozni nemzetünknek s népünknek, csak attól függ, előbb vagy utóbb leplezzük-e le, s bontakozunk-e ki belőle.

Végeredményben tehát Ferenc Józsefnek köszöni az Egyház és a magyarság, hogy bár élete végéig neki kellett eltartania azt a Horváth Mihályt, „feleségét" és gyermekeit, akinek nemcsak az élete, hanem még elvei is az Egyház megcsúfolását jelentették, s aki még itthon, mint „püspök" is mindig a pápai csalatkozhatatlanság ellen küzdött, s – hogy bebizonyítsa, hogy miért – mikor már újra papként szerepelt, még ekkor is és még 64 éves korában is újabb gyermeknek adott életet, legalább tényleges püspök mégsem lett, sőt papi tevékenységet sem fejtett ki, s akinek ekkor már legalább mégis szégyellnie kellett magát, s így titkolóznia amiatt az életmód miatt, melyben élt.

Horváth Mihálynak ezt a nagy szégyenét ugyancsak kifejezi gyászjelentése is, mely sem a „törvényes" „feleség", sem a tényleges gyermekek létezését nem veszi tudomásul, hanem amelyen úgy, ahogyan a valóságban is lennie kellett volna, csak Horváth Mihály három élő testvére jelenti „számos rokonaik nevében is" „felejthetetlen testvérük" elhunytát. Szomorú, ha annak, akinek „felesége" van és gyermekei vannak, ezeknek el kell tűnniük a nyilvánosság elől, mert vannak ugyan, de nem volna szabad lenniük, s ezért az elhuny emléke, melynek, ha jóval nem tudunk adózni, legalább rosszal nem szabad adóznunk, úgy kívánja, hogy eltűnjenek, s mi úgy viselkedjünk, mintha nem lennének. Legalább ezzel a hallgatással ugyanis eleget kellett tenni annak az igazságnak, hogy az elhunyt nagy „hazafi" és nagy tudós körül azért minden mégsem volt rendben. Ez azonban egyúttal azt is bizonyítja, hogy negyvennyolc körül sincs minden rendben.

Ezek után azt hiszem, mindenki számára kétségtelenné vált, hogy az, hogy Horváth Mihály pap, sőt „püspök" létére is 49-es miniszter lett, nem bizonyítja azt, hogy a szabadság-

harc nem volt egyházellenes és hogy nemcsak jó katolikusok, hanem papok és püspökök is jó lelkiismerettel támogathatták. Éppen ellenkezőleg: Horváth Mihály 49-es minisztersége bizonyítja a legjobban, hogy a szabadságharc mennyire egyházellenes mozgalom volt.

Horváth Mihály a valóságban nemcsak püspök nem volt, hanem még csak jó katolikus sem és éppen ezért lett belőle 49-ben miniszter, mivel nem volt jó katolikus, hanem a valóságban pap létére is az Egyház ellenségei közé tartozott. Horváth Mihály csak olyan püspök volt, hogy ha megtartották volna vele kapcsolatban az Egyház törvényeit (mint ahogyan ma már mind gyakrabban kezdik megtartani), akkor őt nem is lett volna szabad egyházi temetésben részesíteni, mint ahogyan a Horthy-korban már Pintér Jenő irodalomtörténészt, aki pedig Horváth Mihálynál százszor különb katolikus volt, nem részesítették, s mint ahogyan Kossuth feleségét sem részesítették, mert abban az Olaszországban halt meg, ahol természetesen már akkor is megtartotta a papság az Egyház törvényeit.

Aki ugyanis nyilvános bűnös és a halálos ágyán sem tartott bűnbánatot (akár azért, mert nem akart, akár azért, mert hirtelen halála miatt nem volt rá ideje, akár azért, mert környezete – ez volt az eset Pintér Jenővel – nem figyelmeztette rá), azt nem lehet egyházi temetésben részesíteni. (Az Egyház ezzel természetesen nem a megholton áll bosszút, hanem az élőket akarja figyelmeztetni arra, hogy másvilág is van a világon, ez a másvilág nagyon komoly dolog és hogy a halál után már késő a bűnbánat.)

Horváth Mihály nyilvános bűnös volt, mert pap létére (felszentelt pap volt ugyanis, ha felszentelt püspök nem is volt) évtizedek óta bűnös viszonyban élt egy nővel, ez a bűnös viszony egész a haláláig tartott és a halálos ágyán sem tartott bűnbánatot. Az, hogy az a nő, akivel együtt élt, annak a Svájcnak a törvényei szerint, ahol elvette, törvényes felesége volt, csak növeli Horváth Mihály bűneit. A magyar állam törvényei szerint nem is volt törvényes feleség, mert nálunk Horváth Mihály halálakor nem volt még polgári házasság, de mikor már volt, mint pap, nálunk akkor sem köthetett valaki polgári házasságot. Eltekintve ugyanis attól, hogy a csak polgári házasság a katolikus Egyház törvényei szerint katolikus ember számára nem házasság (más vallásúak részére a katolikus Egyház törvényei szerint is érvényes házasság), ha egy pap titkon polgárilag egybekel bűntársával, bizonyára nagyobb bűnös, mint az a pap, aki bűnében legalább van annyira alázatos, hogy elismeri, hogy ő bűnös ember.

Az olyan pap, aki úgy tesz, mint Horváth Mihály, nemcsak erkölcstelen, hanem forradalmár is, aki nyíltan fütyül az Egyház törvényeire vagy tilalmára, s arra a kötelezettségére, melyet felszentelésekor vállalt, s melynek vállalása feltétele volt felszentelésének.

Mivel fentebb említettem, hogy Kossuth felesége is azért nem részesülhetett egyházi temetésben, mert ő is nyilvános bűnös volt, meg kell mondanom azt is, mi volt az ő bűne. Az, hogy katolikus létére mindkét fiát protestánsnak nevelte, s protestáns lelkésszel kereszteltette meg. Ennek kiközösítés a büntetése az Egyházban. Kossuthné tehát nemcsak nyilvános bűnös, hanem exkommunikált [kiközösített] is volt, noha a házassága Kossuthtal érvényes volt, s ha például csak lányai lettek volna, akik természetesen, mint anyjuk vallását követők, katolikusok voltak, akkor nem is lett volna kiközösítve, bár akkor is bűnös lett volna, mert hiszen hogy csak lányai születtek, az véletlen volt, nem pedig az ő érdeme.) Egyébként az a pap is ki van közösítve, aki házasságot köt. Tehát Horváth Mihály is exkommunikált volt. Nem tudok róla, hogy élete folyamán ez alól feloldozást szerzett volna. Ez lehetetlen is volt számára, mert hiszen a feloldozás legelemibb feltétele a bűnbánat, a megjavulás. Horváth Mihály pedig haláláig folytatta bűnét, hiszen végig „feleségével" együtt élt. Jenő fiának születése, akinek halála előtt csak 3 évvel előbb adott életet, bizonyítja, hogy ez az együttélés öreg korában is paráználkodással volt kapcsolatos.

Horváth Mihály nem itthon halt meg, hanem Karlsbadban s elég hirtelenül. A gyászjelentés nem tesz semmi említést „a haldoklók szentségeinek ájtatos felvételéről". Igaz, hogy az az idő az értelmiség elvallástalanodásának a kora volt, s ezért akkor erről a rokonok a gyászjelentésben nemigen szoktak említést tenni, kivált, ha a halott értelmiségi ember volt,

ámde még jobban igaz az, hogy Horváth Mihálynak, a „püspöknek”, ezt feltétlenül belevették volna a gyászjelentésébe, ha lehetett volna.

Az, hogy Horváth Mihály vallásilag rossz hírű „püspök” volt, csak még bizonyosabbá teszi ezt, mert emiatt nála a rokonoknak még jobban kellett volna a szentségek felvételének megtörténtét jelezni, mint másnál. Horváth Mihály „püspök” emlékét nem az emelte volna, hogy még a halálos ágyán sem gyónt meg, hanem az, ha igen. Az ő rokonainak nem az volt az érdeke, hogy az elhunyt vallástalansága, hanem hogy a vallásossága mellett csináljanak hírverést. Hogy ezt mégsem tették, annak csak az lehetett az oka, hogy a legjobb akarattal sem tehették.

Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy Horváth Mihály annyira vallástalan, sőt hitetlen volt, hogy még a halálos ágyán sem akart meggyónni (bár ez is könnyen lehetséges), hanem csak azt, hogy már késő volt, vagy mert figyelmeztetni kellett volna rá, s ott, az idegenben és a vallástalan Csehországban nem volt, aki figyelmeztesse.

Meg vagyok róla győződve, hogy Horváth Mihály nem is csak kényszeredetten, hanem meggyőződésből és alázatból tartott volna bűnbánatot, ha hosszabb ideig lett volna beteg, s így a sok szenvedés, a tehetetlenség és a nyomorúság alázatossá tette volna. Isten azonban ezt a kegyelmet nem adta meg neki, bizonyára azért, mert ő, mint pap, bűnösebb volt, mint mások, akik azokat a bűnöket, melyekben ő leledzett, szintén elkövetik. De bűnös pappal – elrettentő például – az is könnyen megtörténhet, hogy sátánivá válik, s ezért már nemcsak gyarló, bűnös ember, hanem egyházgyűlölő és az Istennel tudatosan dacoló is.

Láttuk, hogy sok jel vall arra, hogy Horváth Mihálynál a hit körül is baj volt, az pedig egy papnál igen rossz jel. Mivel azonban mint ember, rokonszenves és jólelkű volt s neki a bűnei is maguk voltak a megtestesült normálisság és perverzitásmentesség, nincs jogunk és okunk róla a legrosszabbat feltennünk.

Ha a magyar papság Horváth Mihály holttestével szemben végrehajtotta volna az Egyház előírásait, s nem temette volna el, abból az egész világot megmozgató feltűnés (szenzáció) lett volna. Ki látott már ugyanis olyat, hogy az Egyház egy „püspökétől” tagadja meg a temetést? De hát éppen az volt a baj, hogy Horváth Mihály nem az Egyház, hanem a magyar nemzet, illetve negyvennyolc püspöke volt, s a kétféle püspökség – sajnos – nemcsak nem azonos, hanem, mint láthatjuk, még ellentétben is lehet egymással.

A közvélemény azonban ez esetben (meg más esetben is) nem az Egyháznak, hanem természetesen Horváth Mihálynak adott volna igazat, nem az Egyház, hanem a 48-as hazafias hős pártján állt volna, s azt a következtetést vonta volna le az esetből, hogy az Egyház (mint mindig) ellene van a szabadságnak, a szabadsághősöknek és a szabadságharcoknak, de a haladásnak és a szociális reformoknak is. Az emberek ugyanis s különösen azok az emberek, akiknek a kezében a sajtó volt, nem azt nézték volna, ami miatt az Egyház Horváth Mihályt elítélte, azaz a bűneit (ezeket csak akkor nézte volna, mégpedig nagy diadallal, ha Horváth Mihálynak, „hazafias” érdemei címén, mégis sikerült volna – feleséggel és hat gyermekkel – Magyarország hercegprímásává lennie), hanem csak tudományos és hazafias érdemeit. (Tudományos érdemei valósak, a hazafiasak hamisak, sőt tudományos érdemeiből is sokat levon a hamis hazafias és egyházellenes nézőpont.)

Az emberi rosszakarat nem azt a tanulságot vonta volna le Horváth Mihály el nem temetéséből, hogy ne vétkezzünk tehát, mert rettenetes az élő Isten kezeibe esni, ha pedig emberi gyarlóságból mégis vétkeztünk, ne halogassuk a bűnbánatot. Az sem jutott volna eszébe, hogy milyen szép az Egyháztól, hogy nemcsak a szegényen, hanem a „püspökön” és a híres emberen is végrehajtja a büntetést (a katolikus Pintér Jenő református temetésén sem ez jutott eszébe a résztvevőknek, hanem ott is mindenki Pintér Jenő pártján állt az Egyház ellenében), hanem mindenki a hazafias hőst és a nagy tudóst sajnálta volna és a papi gőgöt, uralomvágyat és bosszúszomjat kárhoztatta volna, mely még a koporsónál sem tud megbocsátani, annyira nem ismeri az Evangélium lényegét, a szeretetet. Azt hitték volna, hogy csak Horváth Mihály 48-as „hazafiságáért” álltak ilyen kegyetlen bosszút „a papok”.

Pedig hát természetesen nem ez az igazság. Bizonyára nem mondhatjuk, hogy a Habsburgokat is szerette a magyar közvélemény, még kevésbé az „Egy különös házasság”c. művet megíró protestáns Mikszáth. Mégis, mikor az öngyilkos Rudolf trónörökös egyházi temetésben való részesítésébe még az abnormális agyáról bemutatott orvosi (sőt a bécsi orvostudományi egyetem tanári karától aláírt) bizonyítvány ellenére is csak akkor adott engedélyt Róma, mikor Ferenc József már a trónról való lemondásával fenyegetőzött miatta, Mikszáth még akkor sem az Egyház igazságosságát, meg nem alkuvását és kivételt nem tevését tisztelte s bámulta, hanem fanatizmusát és bigottságát ítélte el és a püspökök „csekélyebb intelligenciájáról” (magyarul: korlátoltságáról) beszélt miatta. (Mikszáth: Jókai Mór élete és kora, II., 191. o.)

Ha egyszerű ember az, akit az Egyház nem temet el, ráfogják, hogy csak azért történt az egész, mert az illető egyszerű ember. (Egyszer, még a Horthy-korban, még egy rendőrtiszt is ebben jelölte meg előttem az Egyház egyik legnagyobb hibáját.) Ha pedig még egy nagyhatalomnak, s ráadásul olyan nagyhatalomnak, mely iránt az Egyház a legnagyobb hálával tartozik, a trónörökösét sem akarja eltemetni, akkor megállapítják róla, hogy fanatikus és „csekélyebb intelligenciájú”. Hiába, a gyűlölet és a rosszakarat ellen nincs orvosság.

Az igazság az, hogy az egyszerű embereknek (és az egyszerű emberek rendőrtiszt rokonának) az egyszerű ember a kedves, Jókainak pedig Rudolf trónörökös volt kedves. Ezért azok el nem temetése azoknak fáj, Rudolf el nem temetése pedig Jókainak. Csak természetes tehát, hogy végeredményben mindenki az Egyházat szidja miatta, kivált mikor az a bűn, amelynek kiküszöbölése az Egyházat intézkedéseiben vezeti, az egyszerű emberekben és a trónörökösökben, a Jókai Mórokban, a Mikszáth Kálmánokban egyformán megvan, s ezért az az Egyház, mely az erényt és a feddhetetlenséget képviseli és másvilági szigorú ítélőbíróra figyelmeztet, mindegyiknek egyformán kellemetlen és ellenszenves.

Horváth Mihály élete végén már megtagadta 48-at és Kossuthtal is csúnyán összekülönbözött. Annyira, hogy Kossuth az „ő példátlan cinizmusa” miatt panaszkodott. Ha feddhetetlen főpap lett volna, akkor emiatt is mindenki megvetette volna, mint aljas hazaárulót, aki a bécsi konc, a zsidó egyházi javadalom miatt megtagadta régi becsületes elveit és elárulta a nemzet ügyét. Mivel azonban szabadelvű volt, Róma-ellenes és ellensége a papi uralomnak, nemcsak Kossuthtal való összeveszését, később pedig magának a 48-nak megtagadását és 67-essé vedlését is megbocsátották neki, hanem még botrányos papi életét is. Őt nem pletykázták, az ő bűneiről nem voltak hajlandóak tudni az emberek, s ha igen, akkor is közönyösen, sőt jóízű megelégedéssel vették tudomásul.

A kommunisták közül egyesek akkor, mikor a párt Horváth Mihályt a fővárosban egy előkelő térrel is megajándékozta, mint azt az egyetlen püspököt, akit erre méltónak tartott, fel is hozták ellene, hogy nem érdemli meg, hiszen pap volt, sőt a 48-as eszméket is rútul elárulta. De a párt akkor ezeknek tudtukra adta, hogy Horváth Mihály mindezek ellenére is volt annyira felvilágosult és „haladó” ember és szerzett akkora érdemeket, hogy a népi demokrácia jutalmul egy teret nevezzen el róla. Az ugyanis (amit egyes egyszerűbb párttagok, úgy látszik, nem tudtak), hogy „püspök” létére is „felesége” és öt gyermeke volt, no meg hogy már előbb is volt még egy külön kis Árpádkája is, van olyan érdem bolsevista körökben, hogy nemcsak a püspöki mivoltot, hanem még Kossuthtal való összeveszését és negyvennyolc elárulását is feledtetni tudja kommunista körökben.

Csak ez feledtethette ugyanis, mert első tudományegyetemünk alapítása bizonyára bír olyan súllyal a magyar nemzet életében, mint Horváth Mihály pár hónapos (és semmit nem alkotó) miniszterssége, s lám, Pázmánynak, akinek nem voltak Árpádkái, nem volt kegyelem. Ő nemcsak utcát nem kapott, hanem még azokat az utcákat és tereket, sőt még azt az egyetemet is elvették tőle, melyet nemcsak az ő lángelméjének, hanem még az ő pénzének is köszönünk.

Befejezésül – mert igen tanulságos – csak azt említem még meg, hogy Szilágyi, mint kortárs „A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből” című művében azt árulja el, hogy mind ő,

mind általában az akkori protestáns közvélemény Horváth Mihályt igen nagy katolikusnak és egész az elfogultságig nagy katolikus pártolónak tartotta. „Tudni akarják – írja –, hogy Kossuth e kinevezéssel (Horváth Mihály kultuszminiszterré tevésével) azon balhiedelmet akará elhárítani, mintha ő a katolicizmusnak ellensége lett volna."

„Annyi bizonyos – folytatja –, hogy Horváth „Mihály, a koldus" – e címmel tisztelte meg a Március (című lap) – testestül-lelkestül katolikus volt, s hivatalát mind papokkal tölté be. Sokat is lármáztak ezért reá."

Mint Szilágyiból látható, még azt is nagy katolicizmusának és rendkívül vallásosságának tulajdonították, hogy az oroszok közeledtére „az egész országnak egy napi böjtöt rendelt". „Volt is ezért (újra) lárma!"

Azok után, amit eddig Horváth Mihály katolicizmusáról közöltünk, minderre nem lehet más a válasz, csak egy nagy nevetés. Horváth Mihály nemcsak „testestől-lelkestől" katolikus nem volt, hanem még egyszerű magasztaló jelzők nélküli katolikus sem. Mivel azonban Szilágyi Sándor „a magyar történetírás atyja", nem kell-e kétségbeesnünk, hogy a magyar történetírás atyjának ennyire még csak fogalma sem volt arról, mi az a katolicizmus. Éppen a Horváth Mihály-féle papok töltik meg „mind papokkal" azt a minisztériumot, melyet vezetnek! Hiszen a Horváth Mihály-féle papoknak éppen a papok közelléte a legkellemetlenebb. Legfeljebb tehát Horváth Mihály egy vagy talán két cimborájáról lehet szó, akiktől Szilágyi és hitfelei csak azért ijedtek meg annyira, mert azt hitték, hogy ezeknek minisztériumi működésében épp úgy minden gondjuk az Egyház érdeke lesz, mint ahogyan hasonló helyzetben kálvinista lelkészeknek a felekezetük volna. Ha tisztában lettek volna a helyzettel, tudniuk kellett volna, hogy minél több papot visz Horváth Mihály a minisztériumba, annál többet nyer az egyházellenesség, nem az Egyház, hanem a protestantizmus. Horváth Mihály papkegyeltjei ugyanis csak ilyen papok voltak.

Jól láthatjuk azonban belőle, milyen nagy volt 48-ban a protestánsoknak az a katolikusellenes féltékenysége, mely még a josephstadti várfogságban is oly felháborítóan tombolt, hogy még Földy János is megbotránkozott rajta.

Hogy lehessen azonban nálunk vallási béke, ha protestánsaink még a Horváth Mihályok miniszterségétől is annyira megorrolnak és még abban is katolikus túlkapást látnak. Pedig ez 48-ban olyan feltűnően megnyilvánult, hogy nemcsak Szilágyinak, hanem a Horváth Mihály életével foglalkozó Márki Sándornak is feltűnt. Hogy Horváth Mihályból miniszter lett, az protestáns győzelem volt, nem pedig katolikus, protestánsaink mégis inzultusnak vették maguk ellen, s úgy tettek, mintha ez a túl nagy klerikális befolyás eredménye lett volna. A valóság az, hogy ha abban az időben csak egy parányi katolikus befolyás is lett volna nálunk, akkor Horváth Mihály még kápláni állást sem tölthetett volna be, nem miniszterit és püspökit.

Horváth Mihály papi erkölcseinek kifogásolhatóságáról Szilágyi mit sem tud. Csak azt emeli ki, hogy „szép ember".

Ami e 48-as papi kiválóság történetírói érdemeit illeti, Szilágyi nemigen volt tőlük elragadtatva. Pedig hát láttuk, hogy amit Horváth Mihály írt, elsősorban a kálvinisták számára írta. Milyen lenne hát Szilágyi véleménye róla akkor, ha katolikus szellemben írt volna? Szilágyi igen hangsúlyozza Horváth Mihály történetírói munkásságának „hiányait", „kárhoztatandót" is talál benne, sőt azt mondja, hogy „Erdélyt illetőleg a leghiányosabb, leghazugabb adatokat közlé".

Láthatjuk belőle, mennyire érdemes egy katolikus papnak elárulnia a saját vallását. Még ha elárulja, az Egyház ellenségei akkor sem bocsátják meg neki, hogy pap.

Mednyánszky Cézár, a honvédség tábori főpapja (1824-1857)

Mednyánszky Cézár Horváth Mihály után a legtekintélyesebb állást betöltő 48-as főpap, aki azonban még jobban tisztán 48-tól kapta főpapi állását, mint Horváth Mihály (akit negyvennyolc legalább a királlyal neveztetett ki). Ezért aztán nem is csoda, hogy Mednyánszky Cézár még Horváth Mihálynál is amolyanabb pap volt. Horváth Mihálynak életrajza van Márki Sándortól. Az tette lehetségessé, hogy bővebben foglalkozhassunk személyével. Mednyánszky Cézár viszont maga írt megemlékezéseket, melyeket aztán Óváry-Avary Károly 1930-ban adott ki. Ezért Mednyánszky Cézárt szintén módunkban áll alaposabban megismerni, s ezáltal azt is nyilvánvalóvá tenni, hogy Horváth Mihály egyházellenes felfogása és botrányos erkölcsei egyáltalán nem véletlenek, hanem valóban a 48-asság folyományai, illetve hogy e nézetek és erkölcsök miatt lett egyik is, másik is 48-as.

Mednyánszky Cézárt vérségileg még olyan magyarnak sem tekinthetjük, mint Horváth Mihályt, aki pedig – mint láttuk – idegen nyelvű anyától származott. Említettük már ugyanis, hogy Mednyánszky anyja is nemcsak idegen nevű, hanem még külföldi származású is. Ez az oka magyar fül számára egészen szokatlan keresztnevének (Cézár), mint ahogyan Horváth Mihály egyik fiának „Nestor" neve is a külföldi anyában leli magyarázatát. Mednyánszky Cézár anyja csak férjhezmenetelével került ide hozzánk Magyarországra, s kérdés, hogy akár csak magyarul is megtanult-e nálunk, és ha igen, mennyire. Maga Mednyánszky is írja, hogy a francia nyelvvel már a bölcsőben megismerkedett.

De viszont Mednyánszkynak nemcsak az anyja volt idegen, hanem a családneve is szláv, s míg Horváth Mihály a színmagyar Szentesen, tehát az Alföldön született, addig Mednyánszky a Trencsén megyei Beckón, tehát olyan vidéken, ahol messze vidékre terjedően nem tudunk találni egyetlen magyar falut. Igaz, hogy ő, mint arisztokrata, nem a nép körében élt. A vagyonosabb nemesi és főnemesi családok, s így a Mednyánszky bárók is mindig magyarok voltak. Természetesen volt benne magyar vér is. A nagyanyja például Eszterházy volt.

Négyen voltak testvérek: három fiú és egy leány. Legidősebb testvére, László, 48-as vértanú, a 48-asok legjavából. Ő valóban férfi, magyar hazafi és hős volt. Vértanú sem véletlenül, hanem készakarva, tudatosan lett. Ő a legnemesebb 48-as, különb mint Csányi László, mert Csányi öreg volt már, s emiatt nem menekült a vértanúság elől, Mednyánszky László azonban fiatalon és tudatosan adta életét hazájáért (legalábbis az ő meggyőződése szerint).

Mészárosnál is különb, mert Mészáros a fiatal, lelkes Mednyánszkyval ellentétben teljesen tisztában volt negyvennyolc helytelenségével, s bűneivel, s ennek ellenére szolgálta végig. Igaz, hogy ő ezt rosszul felfogott becsületességből tette azért, mert nem akarta cserbenhagyni azt az ügyet, melyet ő is segített megindítani akkor, mikor még nem volt teljesen bűnös ez az ügy. Ez sem becsület, hanem emberi gyarlóság volt tőle, mert a szakítás áldozattal járt volna. Úgy kellett volna az országból kiszöknie, s nevét itthon kitennie a „hazaárulás" gyalázatának. Mivel azonban jól tudta, hogy az az igazi hazaárulás (különösen pedig az alkotmány és az igazság elárulása), ha itthon marad, az igazság kedvéért köteles lett volna magát még ennek az áldozatnak is kitenni, amelynél nagyobbat férfi valóban nem hozhatott.

Igazán büszkék lehetnek a magyar főnemesek, hogy még 48-nak is, mely lényegében véve nekik volt legnagyobb ellenségük, ők adták a legjellemesebb és legnemesebb hőst, hogy még 48-at is egy arisztokrata, egy báró szolgálta a legönzetlenebbül. (Külön szégyen hogy a legnagyobb vértanút egy idegen (francia) anya adta Mednyánszkynak.) De tehetség tekintetében sem lehetett éppen utolsó család ez a báró Mednyánszky-család, mert a papon és a vértanún (amely szót itt éppen nem kell idézőjelbe tenni) kívül még a híres magyar festőművész is belőle származik. Ő az említett Mednyánszky testvérek egyikének fia.

Mivel Cézár a legkisebb fiú volt, a család pedig egyébként is meglehetősen szerény anyagi viszonyok közt volt, korán elhatározták, hogy belőle pap lesz. A gyerek azonban úgy készült papnak, hogy ábrándjaiban már előre püspöknek látta magát. Nem azért ment tehát papnak, hogy szolgálja Isten Egyházát, a magyar hazát és általában az embereket, hanem hogy uralkodjék és élvezze azt a vagyont és jólétet, mely akkor az egyházfejedelemséggel járt. Ő nem pap, hanem egyházfejedelem akart lenni. Ő mint kisgyerek, sőt mint már nagy gyerek is, elsősorban azért akart püspök lenni, mert annak szép fogata van, még szebb mint nekik, s szebb és nagyobb kastélyban lakik, mint ők.

Ezen ábrándokat azonban nem kell a leganyagiasabb értelemben és a legönzőbben felfogni, mert szülei vallásos és becsületes emberek voltak, az anyja pedig egyenesen példásan vallásos és rendkívül áldozatos lelkű és önzetlen. Ő sohasem küldte volna fiát papnak, ha tudta volna, hogy nem szívesen lesz az (Cézár, láttuk, szívesen is lett), ha pedig tudta, vagy csak sejtette volna, hogy rossz pap lesz belőle, az oltár lépcsőjétől még erőszakkal is visszarántotta volna.

Azt a szabályt, hogy éppen a leggőgösebb arisztokratákból lesznek forradalmárok (mint ezt például Franciaországban Mirabeau, nálunk pedig Károlyi Mihály és még olyan sokan mások bebizonyították), Mednyánszky Cézárban is megerősítve látjuk. Maga írja, hogy mivel a papnevelőben ő volt az egyetlen főnemes s társai paraszti vagy kispolgári származásúak voltak, visszahúzódott és elkülönült tőlük.

Biztosíthatjuk róla őt is, s negyvennyolc egyéb rajongóit is, hogy azok között a magyar főnemesek között, akik 48-ellenesek és az udvar hívei, tehát „reakciósok" voltak, s vagyonban is zsebre tehették volna a báró Mednyánszkyakat, nem egy lett volna, aki ott a papnevelőben, egyszerű származású társai között közel sem érezte volna magát annyira egyedülállónak, s közel sem tartotta volna magát náluk annyira többnek, mint báró Mednyánszky Cézár. 48-as is e gyarlósága miatt lett (és azok miatt a rossz hajlamai miatt, melyek szomorú kifejlődését majd mindjárt látjuk), nem pedig felvilágosultsága vagy nagy hazafisága miatt. Ha kitartott volna királya mellett, nem lett volna belőle már 25 éves korában „főpap".

Mivel főnemesi gőgje miatt a papnevelőben társasága nem volt, unalmában természetesen olvasott és – sajnos – Voltaire-t meg Rousseau-t olvasott. (Ilyen világ volt akkor. Pedig hát tudjuk, hogy a „begyöpösödött fejű" Ferenc császár s „hülye" fia, V. Ferdinánd is „hermetikusan" elzárta határainkat a nyugati „kultúrától". Ha még így is kitiltott könyveket olvastak és volt módjukban olvasni még a papnevelő intézetek lakóinak is, csak arra vagyok kíváncsi, mi lett volna itt, ha a császár nem lett volna olyan begyöpösödött fejű és a fia nem lett volna annyira hülye, azaz, ha a határ nem lett volna olyan hermetikusan elzárva és itthon sem lett volna cenzúra?)

A Rousseau-t olvasgató Mednyánszky kispap korában beleszeret unokatestvérébe, Mednyánszky Hedvigbe. Tudta, hogy helyesen vallásos szülei egyáltalán nem kényszerítenék a papi pályára, ha kijelentené nekik, hogy nem akar pap lenni. De hát Hedvig úgysem lehetett volna az övé, mert mindketten egyforma szegények voltak. Még a 48-as Mednyánszky is nagyon dicséri azonban a hercegprímást, mert az szó nélkül is észrevette rajta a lelki válságot, bátorította, hogy csak lépjen ki a papnevelőből, ha nem érez magában hivatást, sőt még azt is magára vállalta, hogy még szüleivel is elintézi a kilépés ügyét. Mielőtt azonban arra került volna a dolog, hogy a főpappal véglegesen megbeszélje az ügyet, az érseknek hirtelen Bécsbe kellett utaznia, s mivel akár a bizalom hiánya miatt, akár arisztokrata gőgből az érseknél kisebb emberrel nem akart tárgyalni az ügyről, emberi gyöngeségből mégis a papság mellett döntött.

Elhatározásában az volt a döntő, hogy Hedvig akkor sem lehetett volna az övé, ha kilép, mert nem tudta volna eltartani. Más részről pedig tapasztalatlanságában és ifjú idealizmusában azt hitte, hogy ha Hedvig nem lehet az övé, neki más nő úgysem kell soha életében, s így nyugodtan mehet papnak, mert neki ezek után már könnyű lesz tisztaságban élnie. Látjuk tehát, hogy ő sem volt olyan gonosz, mint amilyeneknek az emberek a rossz papokat gondolják.

Így aztán 1847-ben pappá szentelték, s mint felszentelt pap, még ebben az évben, mint a főrendiháznak – akkor még – születése címén tagja, részt vett az akkor még Pozsonyban tartott országgyűlésen. Itt megismerkedett a főúri társasággal, ahol kedvelt lett, mert jó fellépésű, karcsú, megnyerő fiatalember volt és kellemes társalgó. Addigi olvasmányai hatására, melyek révén a szabadelvű eszmékkel már megismerkedett, az országgyűlésen az ellenzék mellé állt, s mivel alig félévi lelkipásztorkodása után már kitört a negyvennyolc, szinte gyerekfejjel tábori pap lett Görgey seregében.

Görgeynek és tisztikarának éppen olyan tábori pap kellett, mint amilyen ő volt: minél kevesebb a papból s minél több a hazafiból, a szabadelvűből, a szalonemberből és a jó társalgóból. Főrangú származása is imponált, fiatalos idealizmusa is.

Mednyánszky maga hangsúlyozza, hogy ő nem Isten iránti szeretetből vállalkozott a papi élettel járó sok lemondásra és megkötöttségre, hanem csak Hedvig iránti szerelmében azért mondott le örökre a nőkről, mert akit szeretet, nem lehetett az övé. Annál tehát sokkal nemesebb lélek volt, semhogy olyan szándékkal lett volna pappá, hogy hivatásához nem illő életet fog folytatni. Arra nem gondolt, hogy egy paphoz az sem illik, ha akár csak lélekben is van ideálja. Papnak csak az való és az méltó, akinek Jézus és a Jézustól megváltott emberek az egyedüli ideáljai és ezeknek az üdvösség útjára való vezetése az egyedüli életcélja. Arra pedig még kevésbé, hogy feddhetetlen papi életet nem is tud egy egész életen át folytatni az, akinek a szívében földi ideál foglalja el Isten helyét, akinek nem kell a lemondás, és aki az önmegtagadástól fázik.

Maga írja, hogy a szünidőket már kispap korában is állandó szórakozásban töltötte el, s sokat táncolt is. Könnyű megérteni, hogy Görgey seregében már hónapok múlva tábori főpap lett abból a gyerek-papból, aki oly jó cimbora volt a tisztikarban, karcsú, sudár termetű, előkelő származású és viselkedésű volt, s még táncolni is éppen olyan jól vagy talán még jobban is tudott és szeretett, mint tiszttársai. Ebben a seregben, mint említettük már, egyik bál a másikat érte. Igaz, hogy éppen akkor vesztették el az ország fővárosát (melyet egyenesen harc nélkül adtak fel), tehát ugyancsak okuk lett volna a búsulásra, de hát nem tehettek róla, hogy éppen e gyászos esemény után következett a naptárban a farsang. Ők tehát gyászolás vagy bűnbánat helyett farsangoltak.

Mednyánszky is írja megemlékezéseiben, hogy Görgey seregében ez időben olyan víg volt az élet, hogy „ha nem harcoltunk és nem mulattunk, akkor a kártya járta" (39. o.). Szóval igen kellemes dolog volt akkor „hazafinak" lenni.

Hogy pedig a demokrácia és a törvény előtti egyenlőség is – melyet negyvennyolc épp akkor vívott ki, tehát éppen ekkor kellett volna legjobban megnyilvánulnia – mekkora volt a honvéd-hadseregben, arra alig találhatunk elképesztőbb bizonyítékot, mint azt, hogy báró Mednyánszky Cézár, csak azért, mert báró volt és jó mulatócimbora, már 24 esztendős korában és egyéves pap létére tábori főpappá lépett elő, s ezért mikor nem ivott, kártyázott, mulatott vagy táncolt, „vörös talárban" és a mellén aranyláncon lógó főpapi mellkereszttel járt. A lila (sőt Mednyánszky szerint egyenesen „vörös") reverenda, aranylánc és kereszt viselésének jogát természetesen nem Rómától, hanem a lutheránus Görgeytől kapta az éretlen gyerekpap. Negyvennyolc ugyanis csak ilyen volt.

Jellemző Mednyánszkyra és a jellegzetes „hazafias" 48-as paptípusra (mert Mednyánszky őszinte és igen nagy hazafi volt), hogy a főpapi megkülönböztető ruha kellett neki (mint a kommunizmus békepapjainak is kellett, s mint a 48-as papnak a lutheránus Görgey, a békepapoknak a kommunista zsidók adományozták), mert hiúságát kielégítette, de azért mégsem kellett neki, mivel egyúttal világias életmódjában és élvezeteiben is akadályozta. (Csak nem táncolhatott ugyanis aranylánccal és kereszttel a nyakában?) Azt írja, hogy „a tábori főpap vörös talárját csak hivatalos és ünnepi alkalomkor viseltem", egyébként azonban „katonai formaruhában jártam". „Elláttam a haldoklókat és vigasztaltam a sebesülteket – írja –, de egyik legvígabb (tehát ebben még legtöbb tiszttársán is túltett) bajtárs is lettem" és „a táncteremben is otthon voltam".

Szegény honvédek! Szegény haza! Nem csoda, hogy az én honvéd nagyapám falusi létére sem nagyon hitt a másvilágban.

Érdekes, hogy Mednyánszky is, tiszttársai és maga Görgey is azzal nyugtatta meg magát a sok mulatság és tivornya miatt a haza legválságosabb hónapjaiban, hogy tulajdonképpen csak azért csinálták az egészet, hogy láttára a legénység nyugodtabb, derűlátóbb, bátrabb legyen. A tiszt urak nagy jókedvéből ugyanis azt kell következtetni, hogy a haza ügye sokkal jobban áll, mint suttyomban a kishitűek beszélik. Ha a haza csakugyan olyan nagy veszedelemben lenne, a tiszt urak nem lehetnének ennyire vígak.

Ilyen az emberi gyarlóság! Még a dorbézolásaikról is el tudták magukkal hitetni, hogy tulajdonképpen minden egyedül a haza érdekében történik. Mikor ők mulatnak, csak a honvédségben élesztik az önbizalmat és a harcias szellemet. Nincs ugyanis veszedelmesebb dolog, mint ha egy hadsereg rossz hangulatú, s önbizalmát vesztett.

Szerencsés emberek, hogy ilyen könnyen kormányozható volt a lelkiismeretük! De igazán bölcs volt még az életfilozófiájuk is, hogy ilyen kényelmessé tudták tenni a maguk számára az imádott haza szeretetét, melynek hiányát oly felháborodva kifogásolták például a főpapokban. De vajon nincs-e a legszorosabb logikai összefüggés e kényelmes hazaszeretet és a között, hogy a „szabadság" ügyét oly hamar belefektették a világosi koporsóba, és hogy „véletlenül" éppen ez a Görgey-sereg fektette oda?

Pedig hát nem nagyon hinném, hogy ugyanakkor, mikor ezek a nagy és véget nem érő mulatások történtek, s még a „tisztes" tábori főpap is épp úgy „otthon volt a táncteremben", mint mikor a sebesülteket kellett vigasztalni (milyen „vigasztalás" lehetett ez?!), a honvédlegénységnek valami fényes ellátása lett volna. Mivel pedig a farsang mindig télen szokott lenni, s tudjuk, hogy éppen ez a tél nagyon kemény is volt, a hidegtől is sokat ne szenvedett volna. Hiszen 48-ban a meleg ruhában volt mindig a legnagyobb hiány, s különösen nagy volt ebben a hiány ekkor, a szabadságharc elején, mikor a hazafias kortesek mindenkit a harctérre kényszerítettek, de megfelelő ruhát és fegyvert természetesen nem tudtak nekik adni.

Nem kell nagy pszichológusoknak lennünk, hogy belássuk, hogy annak a legénységnek, mely szinte minden éjjel, mikor őt a meleg ruha és a takaró hiánya miatt majdnem megvette az Isten hidege és a hidegtől megdermedve várta a reggelt, a tiszt urak víg muzsikájának, táncának és duhaj jókedvének hangjait hallotta feléjük szűrődni, másnap pedig ugyanezen tiszt urakat látta mámorosan dülöngélni, nem az jutott az eszébe, hogy a haza nincs is olyan veszélyben, mint ő gondolta s hallotta. Éppen ellenkezőleg: felháborodott azon, hogy a tiszt urak mennyire nem törődnek a nemzet sorsával, mennyire nem fáj nekik a haza baja, mennyire könnyelműek, mennyire pazarolják az ország pénzét, és hogy milyen nagy a tisztek és a legénység életszínvonala közti különbség. Ennek megállapítása még akkor is rontotta volna a legénység harci szellemét, ha ő sem nélkülözött volna. Hát mikor még ezt sem mondhatta!

Bizonyára nem a haza sorsán nyugodott meg a legénység ekkor sem, mikor még a „regements pátert" is kivilágos-kivirradtig a táncot ropni látta és szerelmes nótákat dúdolni, sőt reggel felé már – mámorosan – bizonyára bömbölni hallotta (vagy ha ezt maga a legénység nem látta s nem hallotta is, hallotta a tisztiszolgáktól s a legénység azon tagjaitól, akik a tisztek körül szolgálatot teljesítettek), azt a regements pátert [tábori lelkészt], aki néha napján igét is maszlagolt neki, s aki tejfelesszájú, akarom mondani: karcsú fiatalember létére „hivatalos és ünnepi alkalmakkor" még „vörös talárban" is pózolgatott előtte és keresztet is akasztott a nyakára, s aki csak azért lehetett gyerek létére „főpap", mert báró volt a papája, s mert a honvédfővezérnek tetszett előkelő származása, karcsú termete és főúri modora. Képzelhetjük, hogy ha még a tábori főpap is ilyen nagy úr volt, mekkora úr lehetett a fővezér maga?

Valóban nem lehetett veszélyben az a haza, amely olyan fényűzést engedhetett meg magának, hogy egy 24 éves gyereket vörös talárba bújtathatott annak ellenére (vagy éppen azért), hogy „a táncteremben is otthon volt" és „főpapi" állására az egyedüli képesítése az volt, hogy „az egyik legvígabb bajtárs" volt.

Mednyánszky azt is írja, hogy „szakállt eresztettem és bajuszt" (egy 24 éves fiatalember valóban örül annak, hogy az már nő). Szakáll és bajusz „eresztése" vagy eltávolítása igazán nem lényeges az Egyházban, s így a papban sem, de Mednyánszkyban mégis sokat jelent, mert azt bizonyítja, hogy teljesen függetlennek érezte magát minden egyházi felsőbbségtől, rendelkezéstől vagy törvénytől (amit egyébként a lila reverenda, aranylánc és mellkereszt teljesen önkényes viselésével is bebizonyított) s külsejében a papi jelleggel már teljesen szakított. (Annál ellenszenvesebb, hogy hivatalosan és ünnepi alkalmakkor a főpapi ruha hiúsági előnyeit is élvezni akarta, s ezért ilyenkor püspöki külsőt bitorolt.) De mikor látjuk, hogy még a papi külsővel is szakított, képzelhetjük, milyen pap lehetett belsőleg.

Igazán lehet sajnálni azokat a szegény honvédeket, akiknek ilyen emberektől kellett vallási vigasztalásban részesülniük. Pedig hát akkor még a köznép, mely nagyrészt írástudatlan volt, s így teljesen mentes volt még az akkori egyházellenes irodalom mételyező hatásától, sokkal gyermetegebben vallásos volt, mint ma, s így a bevonult honvédek közt is igen sok lehetett az ilyen gyermetegen vallásos ember, akin még volt mit rontani. Csak egy adatot említek meg ennek bizonyítására.

Erdősi Imre, a hős piarista (akiről említettem már, hogy tót ember volt, nem magyar) úgy lett 48-as honvédlelkésszé, hogy Guyon Richárd a selmeci piaristáktól külön egy tót papot kért azzal a megokolással, hogy nemrég kapott egy felvidéki tót fiúkból álló zászlóaljat, s azok olyan jámbor katolikusok, hogy este lenyugvás után az éj csöndjében mindig hallani lehet, amint vallásos, szent énekeiket zengedezik. (Ha a tisztek még ezt is meghallották, gondolhatjuk mennyire hallhatta a legénység a tisztek egész másfajta éjszakai kurjantásait!) Úgy látszik, még a – mint látni fogjuk majd – bohém, bolondos s ráadásul protestáns Guyon is sajnálta volna, ha abban a 48-as vallástalan környezetben ezek a jó tót legények elromoltak volna.

Láttuk, hogy negyvennyolc papságának az alja – s akkor meglehetősen sok volt ez az alja – a reverenda helyett magyar ruhát (abban ugyanis udvarolni, sőt táncolni is lehet, s mivel hazafias ruha is egyúttal, még a papot is, aki hordja, dicsérni kell érte, nem pedig korholni. Ugyanez a mentalitás adatta Horváth Mihállyal is az emigrációban született fiának az Árpád nevet. A hazafiságnak mindenesetre könnyebb módja ez, mint úgy viselkedni, hogy kis Árpádok ne születhessenek), borotválkozás helyett bajuszt, egyházi felsőbbség helyett (mely számon kérheti tetteiket és büntetheti is őket érte) demokráciát, cölibátus helyett pedig feleséget követelt.

Láttuk, hogy Mednyánszky, mint „tábori főpap", a három elsőt önkénytelenül már végre is hajtotta: nem papi, hanem katonai formaruhában járt, bajuszt viselt (mert akkor még az jelentette a férfiszépséget) s azzal, hogy mindezt egyházi felsőbbsége tudta nélkül önkényesen cselekedte, a „demokráciát" is megvalósította az Egyházban. Nem ugyanolyan értelemben (ami az igazi demokrácia lenne), hogy ő maga lett volna egyszerű és elhagyta volna azokat a megkülönböztetéseket és kitüntető külsőségeket, melyek jártak volna neki akkor, ha valóban főpap lett volna, mert ez a demokrácia gyakorlásának önzetlenebb, tehát nemes és keresztény oldala lett volna, hanem úgy, hogy ünnepélyes alkalmakkor, mikor hiúsága azt kívánta, hogy mint pap szerepeljen, olyan ruhákat és cifraságokat is akasztott magára, melyek nem illették meg. Ő azzal mutatta ki demokrata voltát, hogy fütyült az egyházi feljebbvalóira s magát tüntette ki és különböztette meg külsőségekben is a közönséges papoktól és egyházi felsőbbség megkérdezése nélkül. Görgeynek meg persze tetszett, hogy az ő tábori papja egyenesen főpap, s ráadásul ő, a lutheránus tette azzá.

A folytatástól azonban még jobban elképedünk, mert Mednyánszkynak, a honvédsereg tábori főpapjának megemlékezéseiből, tehát letagadhatatlan forrásból olyan dolgokról értesülünk, melyeket még mi sem tettünk volna fel a „48-as" „hazafias" papokról, sőt el sem hinnénk, ha nem maga Mednyánszky írná, aki főszereplője volt a dolognak. Olyan erkölcsi elfajulás, lelkiismeretlenség, cinizmus, az Egyház és törvényeinek oly tökéletes megvetése,

tehát valóban oly tökéletes hitetlenség jele ez, hogy szomorú bepillantást enged abba a mély fertőbe, melyben ez a „hazafias" papság és „főpapja" leledzett.

Mednyánszky Cézár Görgeytől kapott „főpapi" hatalmánál fogva még azt is rendszeresen megtette, hogy annak rendje és módja szerint az oltárnál is megesküdtetett minden papot, aki a babájával e célból megjelent előtte. Világos, hogy amint ennek híre ment, mind számosabban jöttek hozzá ilyen papok és a 24 éves, elegáns és megértő „főpap" ilyenkor karcsú alakjára öltötte a „vörös" talárt", nyakába akasztotta az aranyláncot és a keresztet, s nagy ünnepélyességgel – hogy lássák, mennyire érvényes – megeskette a boldog ifjú párt.

Ki kételkedhet ezek után abban, hogy ha negyvennyolc végleg, vagy legalább egy-két évtizedre győzött volna és Magyarországon kellően berendezkedhetett volna, akkor Mednyánszky, a hazafias főpap (aki – egész bizonyos, hogy – épp úgy, sőt még jobban, mint Horváth Mihály, szívből hazafias szíve egész hevével megvetette a hazát eláruló vagy legalábbis vele nem törődő „jellemtelen" Hámokat, Szcitovszkyakat és Simorokat) önmagát is részesítette volna abban a szerencsében, amelyben paptársait (vagy bocsánat: papi alantasait) részesítette.

48 győzelmével ugyanis Magyarország új, „hazafias" urai, akik természetesen protestáns létükre is gyakorolhatták volna a főkegyúri jogot (a kommunisták még zsidó létükre is gyakorolták), nemcsak a sokgyermekes Horváth Mihálynak, hanem még az ifjú s így gyermektelen Mednyánszky „főpapnak" is megértéssel adtak volna egy olyan zsíros püspöki javadalmat, hogy annak jövedelméből szerelmét (Hedviget) bárói módon eltarthatta volna. Hiszen láttuk, hogy Kossuth a Hedvigek tekintetében – Sárkány apátnak címezve – ezt már negyvennyolc legelején megígérte a magyar papságnak. Láttuk azt is, hogy Cézár és Hedvig boldog egyesülésének egyedül csak az volt az akadálya, hogy mindketten bárók voltak, de egyiknek sem volt hozzá bárói vagyona. A magyar katolikus Egyháznak – tudjuk – volt (hiszen Cézár éppen azért ment papi pályára, mert a püspököknek – látta – még szebb fogata és még nagyobb kastélya volt, mint nekik). Igaz, hogy az Egyháznak nem a Hedvigek számára van a vagyona, de az is igaz, hogy Kossuth maga mondta, hogy azért jött, hogy ezután azok számára legyen.

Aki pedig azt hiszi, hogy mindez negyvennyolc győzelme esetén sem valósulhatott volna meg a papság ellenállása, tehát hite, egyháziassága és erkölcsi magaslata miatt, azt ugyancsak kijózaníthatják Mednyánszky megemlékezései. El sem hinnénk, ha maga Mednyánszky meg nem örökítette volna írásban, hogy „a papok házasságkötésének reformja (!) már magától (!) kezdett életbe lépni. Bárhol is ütöttünk tábort, mindenünnen jöttek hozzám a papok szívük választottjaival s egyházi áldást kértek. (Csak nem hozott belőlük egy egyszerre többet is? Mednyánszky bizonyára azt akarta írni, hogy „választottjával" mert kissé sok lett volna, ha mindjárt az elején s ráadásul hivatalosan és „főpapi" áldással mindjárt a többnejűséggel kezdték volna a „reformot"?) Kérésük teljesítése után hazamentek és folytatták a lelkipásztorkodást." (45. o.) Természetesen a katolikus lelkipásztorkodást.

Szerencsés papok, s még szerencsésebb hívek! S mindezt negyvennyolc áldásainak, a haladásnak és a nagy hazafiságnak köszönhették.

Jellemző, hogy mindazt, ami történt, Mednyánszky – igazi 24 éves gyerek módra – úgy fejezi ki, hogy a papok házasodásának „reformja" „magától kezdett életbe lépni". Teát nem is ő léptette életbe, hanem csak úgy magától lépett. Az egyházjogász, de minden katolikus is egyszerűen lefordul a székről, mikor Mednyánszky megemlékezéseiben azt olvassa, hogy a „házassági áldás a tábori életben napirenden volt. Megközelítőleg sem mondhatnám meg, hogy hány tiszti és papi házasságot áldottam meg, mint hadi törzslelkész".

Kell-e még ezek után is bizonyítanom, hogy a mi 48-unk vallástalansággal, illetve katolikusellenességgel is kapcsolatos volt (a kettő ugyanaz, mert katolikus ember szemében csak egy vallás van, a katolikus, aki vagy ami tehát katolikusellenes, az egyúttal vallásellenes is), a kettő egymással szorosan összefüggött, s így ezt a magyar szabadságharcot olyan magyar

ember, aki nemcsak annyiban volt katolikus, hogy annak született, hanem lélekben is az volt, nem támogathatta, sőt lelkiismereti kötelessége volt egyenesen ellene lenni. Mikor ezt tette, nem ő vétkezett a hazája ellen (ő a hazáját védte vele és a magyar népet), hanem azok, akik ezt a hazafias mozgalmat olyan eszmékkel kapcsolták össze, s tették azoktól elválaszthatatlanná, melyeket katolikus ember a hazájára károsaknak kellett tartson. Tehát ők lökték el a szabadságharc ügyétől azokat a magyarokat, akik hívő katolikusok voltak, s így negyvennyolc szellemétől csak honfitársaik és hazájuk erkölcsi romlását várhatták, nem pedig boldogulását.

A legutóbbi idézetből azt is megtudhattuk, hogy Mednyánszky tulajdonképpen még katonai, még honvéd szempontból sem volt „tábori főpap", hanem csak „törzslelkész". Csak olyan tábori pap volt ő, aki a törzstiszti karba volt beosztva. Annál nagyobb hiúság, sőt megmosolyogni való pojácaság volt tehát tőle, hogy ezen a címen mégis „vörös talárt" csináltatott magának, s abban feszengett, sőt még nyakláncot és püspöki mellkeresztet is hordott.

A tényleges tábori főpap nem Mednyánszky, hanem a premontrei Vidasics Ede volt. Ezzel a Vidasics Edével Görgey és negyvennyolc is meg lehetett volna elégedve, mert a tábori lelkészek feladatává ő is azt tette, hogy 1. a vezérek iránti engedelmességre buzdítsák a katonákat. 2. Bizonyítsák nekik állandóan, hogy ügyünk szent és igazságos. Azonban, hogy valami vallás is legyen azért a dologban, harmadiknak (de látjuk hogy csak harmadiknak, tehát utolsó helyen) azt is hozzátette, hogy honvéd híveiknek valódi egyházi atyáik legyenek. „Egyházi jellegüket soha és sehol le ne vetkezzék, életmódjuk minden körülmények közt az Evangélium szabályai szerint legyen és szent hivatásukról soha meg ne feledkezzenek." Görgey – pedig hát Istenem, legtöbbször hol szokott lenni a gyakorlat az előírástól! – ezt már túl paposnak találta.

Más okot ugyanis nem találhatunk arra, hogy Görgey Vidasicsot nem szerette, végül össze is különbözött vele, elcsapta s helyette az akkor még mindig csak alig 25 éves, alig két éve pappá szentelt, de egyházi jellegét máris levetkezett, tánctermekben forgolódó, a babájával bármely papot megesketető Mednyánszky Cézárt tette meg az egész honvédség főpapjává. Nem egész világosan látható-e mindebből, hogy a Horváth Mihály és a Mednyánszky Cézárféle 48-as papoknak maga negyvennyolc volt az oka, s az mesterségesen tenyésztette ki őket? Ahogyan negyvennyolc Vidasiccsal és Mednyánszkyval eljárt, annál nem sokkal becsületesebb eljárás lett volna-e, ha helyette inkább nyíltan kimondta volna, hogy tábori papra (legalábbis katolikusra) nincs szüksége?

Mivel Görgeyből hamarosan hadügyminiszter lett, az előkelő származású és elegáns Mednyánszkyt Debrecenbe is magával vitte (ezt okosan tette, mert legalább nem botránkoztatta tovább a honvédeket) s ott minisztériumában osztályfőnökké tette (olyan magas állás, hogy az egész minisztériumban csak négy volt belőle) évi 3000 pengő forint fizetéssel. Ilyen karriert csinált Mednyánszky 24-25 éves korában, egy-két éves papi múlt után, csak azért, mert Görgey szerette, az pedig azért szerette, mert báró volt, karcsú volt, elegáns volt, szeretett és jól tudott táncolni, jó ivó- és kártyapajtás volt, és papokat esketett. Egyszóval azért, mert az összes tábori papok közül legkevésbé éppen ő érdemelte volna meg az előlépést, s mert valamennyi között éppen ő botránkoztatta legjobban a honvédeket.

Igazi bolsevista szellem és eljárásmód volt ez, de a bolsevisták legalább okosak voltak, s azért jártak el így, mert ki akarták irtani a hitet az emberekből s a papokat készakarva akarták velük megutáltatni. Csak nem akarta negyvennyolc is ugyanezt?

Talán nem. De hogy az igazi katolicizmust hirdető papok befolyását és tekintélyét, akiket klerikálisoknak, vakbuzgóknak, bigottaknak, jezsuitáknak vagy ultramontánoknak neveztetett és a társadalomra veszélyeseknek tartott, valóban tönkre akarta tenni, és hogy a szigorú erkölcsű és ezért tekintéllyel bíró papot ő is veszélyesnek tartotta magára, az egészen bizonyos. Így tehát a 48-asok is okosak voltak, nemcsak a bolsevikek. De talán ők ezt mégsem kiszámítottan és öntudatosan csinálták, hanem egyszerűen csak könnyelműségből és az igazságvallástól és a komoly erkölcsiségtől való önkéntelen idegenkedésből.

Ennél azonban még rosszabbra is gondolhatunk, ha akarunk, mert Mednyánszky azt is megállapítja az őt nagyon kedvelő Görgeyről, hogy „démoni" volt (49. o.). Pedig hát ezt a megállapítását annál fontosabbnak kell tartanunk, mert neki igazán nem volt oka arra, hogy Görgeyt a kelleténél szigorúbban ítélje meg, vagy hogy rosszakaratú véleményt mondjon róla.

Mednyánszky Világos után elmenekült az országból, s először anyja rokonaihoz, Elzászba, Colmarba ment. Eleinte boldog volt ott, mert otthonra talált, de csakhamar tűrhetetlennek tartotta ott magára a helyzetet. Jellemző, hogy miért.

„Rokonaim – írja – oly határozottan tekintettek papnak, hogy nem tudtam, mit tegyek. Megbotránkoztak mindenen, amit mondtam vagy cselekedtem. Folyton harapnom kellett ajkamat, nehogy tréfára járjon el a szám. Francia papi ruhában járattak." (Borzasztó lehetett szegénynek!)

„Mindezt elviseltem volna, de rokonaim azt sürgették, hogy napról napra misét is mondjak. Nem volt hozzá kedvem." (Úgy látszik, hogy ez még a papi ruha viselésénél is borzasztóbb volt a 48-as „hazafias" pap számára.)

Szép egy pap, akit úgy kell sürgetni, hogy misét is mondjon és szép egy negyvennyolc, amelyben ilyen papok egyenesen mesésen érvényesültek és amelynek légkörében egy fiatal pap rövid egy év leforgása alatt ilyen mélyre jutott! Képzelhetjük, hogy botránkoztak mindezen azok a jó elzászi franciák, s mit gondolhattak a magyar katolicizmusról és a magyar papságról!

„Csak Colmarban vettem észre – folytatta Mednyánszky –, mennyire megváltoztak érzelmeim. (Úgy látszik, itthon senki sem botránkozott meg rajta, s ezért még csak eszébe sem jutott, hogy az ő viselkedése nem paphoz illő.) Rokonaim nagy súlyt vetettek rá, hogy misézzem, s így engedtem kérésüknek." Ma már erre nálunk, magyarok közt is, „nagy súlyt vetnek" s nálunk sem tartják papnak azt, aki nem szeret misézni, s aki nem misézik minden nap. Ámulva kérdezzük tehát: Hát Mednyánszky, a tábori főpap addig, míg tartott a magyar „szabadság", sohasem misézett? Csak kártyázott, csak táncolt és csak papokat esketett?!

Sajátságos, hogy addig, míg itthon volt és 48-asok közt élt, ezt a „szívszúrást" sohasem tapasztalta. Addig sohasem jutott eszébe, hogy az ő elvei, életfelfogása s életmódja, valamint papi mivolta között összeegyeztethetetlen ellentét van, s különösen nem jutott eszébe az, hogy ő nem hiszi azt, amit honvéd hívei hisznek? Úgy látszik, azok is csak annyira hittek, mint ő.

Talán legjobban bizonyítja negyvennyolc szellemének a katolikus hittel összeegyeztethetetlen voltát, hogy Mednyánszkynak addig, míg 48-at szolgálta, még az sem jutott eszébe, hogy ő nem hisz, hogy ő tulajdonképpen már nem is pap. A colmári igazi katolikus környezetben ez azonnal eszébe jutott, mert ott látnia kellett, hogy mások hisznek. Ezt itthon a 48-as környezetben úgy látszik senkin sem látta.

A 48-as honvédtisztek körében össze tudták egyeztetni a tüzet a vízzel. Itt a vallás azonos volt a hazaszeretettel. Sem több nem volt, sem kevesebb. Itt az a pap, aki jó magyar volt, jó katolikus és jó pap is volt egyúttal. Ivást, kártyát, táncot, reggelig való mulatásokat mind megbocsátották a papnak is, feltéve, hogy jó magyar volt, a jó magyarságot természetesen a maguk módja szerint értve.

Szerintünk azonban az ilyen pap magyarnak is a legrosszabb. Egy pap akkor a legjobb magyar, ha a magyar népnek példát ad, s erkölcsileg emeli. Negyvennyolc „hazafisága" azonban azt kívánta még a tábori főpaptól is (s ennél többet nem is kívánt, mert hiszen „A haza minden előtt!"), hogy egyék-igyék, kártyázzon, táncoljon, mulasson, vígan legyen, hogy a szegény honvédek meg ne tudják, hogy a haza ügye rosszul áll, s így harci szellemük ne romoljon. A harci szellem százszor előbbre való minden vallásnál és erkölcsnél. Hogy aztán a honvédek harci szelleme éppen ettől romlott a legjobban, arról a honvédtisztek – úgy látszik – nem tehettek. Az ő szándékuk jó volt.

„A szertartás (a mise) után elvonultam és szégyelltem magamat. Úri érzésem (jobb lett volna, ha nem „úri" hanem keresztény érzése lett volna) és lelkiismeretem tiltakozni kezdett,

hogy megingott hitemmel tovább misézzem. De nem voltam elég bátor, hogy rokonaimnak kijelentsem, hogy nem lépek többé az oltárhoz."

Persze, mert ő maga is jól tudta, hogy lelkiállapotából nem az következik, hogy ne lépjen az oltárhoz, hanem az, hogy abbahagyja bűneit és éljen papi módra. Csupán egy évi hazafiaskodás azonban már oda juttatta, hogy ezt az egyedül helyes megoldást már egyenesen lehetetlennek tartotta.

„A francia vidéki urak körében az intelligencia nagy hiányát is észleltem (igazán?!). Alig beszéltem egyikükkel öt percit, már megakadtam előítéleteiken. Hiába törtem fejemet, hogy csak arról beszéljek, amin nem ütköznek meg."

A jó hazafias főpap tehát az ő bűnein való megbotránkozást „előítéletnek" és „az intelligencia nagy hiányának" tartotta. Tehát nem önmagát ítélte el miattuk, hanem azokat, akik hirtelen megbotránkoztak rajtuk. Így aztán világos, hogy lehetetlen volt a megjavulása vagy magába szállása. Ő azt hitte (szerénytelenségében és együgyűségében), hogy nem neki van szüksége erkölcsi felemelkedésre, hanem másoknak a kiművelődésre.

„Az irodalomról sem beszélhettem velük, Franciaország dicsőségétől (Victor Hugo), mint köztársaságitól, előfordulnak, Voltaire-t ateistának bélyegzik. Ilyen általános megbélyegzés alá rejtegetik tudatlanságukat. A türelmetlenség mögött rendesen korlátoltság lakozik."

Pedig hát világos, hogy nem a colmári vallásos francia értelmiség volt korlátolt, hanem a jó „hazafias" pap. Mitől is lehetett volna Mednyánszky 25 éves fejjel olyan művelt, mikor igaz, hogy a papnevelőben (csak azért, mert tilos volt) Voltaire-t és Rousseau-t olvasta, de pap korában idejét már nem olvasás, hanem víg mulatozás, kártyázás és tánc között töltötte. Mikor szerezte hát azt a nagy műveltséget, melyre annyira büszke volt?

Nem Mednyánszky volt-e korlátolt és forradalmi „előítéletekben" leledző, mikor a hitetlenséget, meg például a köztársasági államformát, mint a felvilágosult gondolkodás és haladás elengedhetetlen tartozékát és mint földi mennyországot képzelte el, s mint a tapasztalatlan gyerek, nem bírálta, hanem csak lelkesedett érte, s egyszerűen azt hitte, hogy alacsonyrendűség jele az, ha valakinek ugyanez nem ideálja?

Mit szólt volna hozzá, ha tudta volna, hogy még száz év múlva is lesznek európai nemzetek, melyek ragaszkodnak a királysághoz, mégpedig éppen az ő szempontjából nézve a leghaladottabb nemzetek (Anglia, Belgium, Hollandia, Svédország, Norvégia, Japán), ellenben az elmaradott dél- és közép-amerikai államok, az arab államok, Indonézia, Kína, Ghána, Nigéria, Kongó stb. gondolkodnak úgy, mint Mednyánszky, azaz hogy királyságban élni elmaradottság?

Mednyánszky szentül meg volt győződve, hogy a vallás már teljesen meghaladott dolog, míg a tőle korlátoltnak tartott katolikus colmári értelmiség már akkor is tisztában volt a XIV. század eszméinek túlzottan felfújt, tartalmatlan, s ezért mulandó voltával.

Mednyánszky türelmetleneknek találta colmári rokonait, s azon az alapon bélyegezte meg őket korlátoltakként, mert a türelmetlenség mindig korlátoltság. Azt azonban nem vette észre, hogy ő még türelmetlenebb volt elzászi katolikus rokonainak vallásosságával és szigorú erkölcsi felfogásával szemben (mert ez rá nézve igen kellemetlen, sőt megszégyenítő volt), tehát ők sokkal több joggal foghatták volna őrá a korlátoltságot. Pedig hát világos, hogy Mednyánszkyt az az erkölcsi alacsonyabb rendűség, melyet elzászi rokonaival szemben állandóan éreznie kellett, s mely annyira bántotta az ő „úri" önérzetét, s amely miatt körükben állandóan szégyellnie kellett magát, ez tette velük szemben türelmetlenné, tehát – „mivel a türelmetlenség mögött rendesen korlátoltság lakozik" – egyúttal korlátolttá.

Mednyánszkyra tehát egészen újdonságképpen hatott, hogy negyvennyolc haladó eszméit még bírálni is lehet és szabad. Neki Elzászba kellett mennie, hogy megtudja, hogy a hitetlenség és az egyházellenesség még nem műveltség vagy haladás, és hogy azt művelt embernek sem kell szükségképpen elfogadnia, sőt művelt ember mindezt még le is nézheti. Bizonyára igen szomorú szegénységi bizonyítvány 48-ra, de különösképpen negyvennyolc

tábori főpapjaira. Még szomorúbb azonban, hogy ő és ők (nagy szerényen) ezt nem a műveltség és az önálló gondolkodás tiszteletreméltó jelének, hanem korlátoltságnak nézték.

Világos, hogy minden művelt ember méltányolja s nagyra becsüli Victor Hugót vagy Voltaire-t, mint írót, ez utóbbit például Mougham – The Summing up [Az összegzés] – az egész világirodalom legnagyobb stilisztájának tartja, ugyanő viszont Newmann bíborost mondja talán a legnagyobb angol stilisztának), de micsoda korlátolt logika az, amely azon a címen, mert Victor Hugo igen nagy író volt, megköveteli, hogy minden művelt ember éppúgy köztársaságpárti legyen, mint ő volt, s azon a címen, mert Voltaire-nek tüneményesen jó stílusa van, a műveltség tartozékának tartja, hogy mindenki az Egyház épp oly nagy gyűlölője legyen, mint ő volt, s mindezt annak ellenére, hogy egyházellenességét élete végén ő is megbánta és élete sajnálatos tévedésének nyilvánította?

Ha én hívő ember vagyok, s tudom, hogy van másvilág, akkor világos, hogy a magam és honfitársaim, sőt az egész emberiség örök üdvösségét „kissé" előbbre valónak kell tartanom, mint Petőfi elsőrangú költői tehetségét, vagy Voltaire káprázatos írásművészetét. Ha tehát sajnálattal ezt kell látnom, hogy vallási dolgokban mindkettő nagyot tévedett, sőt végzetesen káros eszméket hirdetett, mételyezett és rombolt, világos, hogy ezt fontosabbnak kell tartanom, mint írásművészetüket, s ez utóbbira vonatkozó kiválóságuk ellenére is gyűlölnöm, leszólnom, elítélnem kell őket, s így mindent elkövetnem, hogy azt a végtelen kárt, melyet egyházellenességükkel okoztak, csökkentsem. E tekintetben kifejtett munkámban világos, hogy ezt fontosabbnak kell tartanom, mint írásművészetüket, s ez utóbbira vonatkozó kiválóságuk ellenére is gyűlölnöm, leszólnom, elítélnem kell őket, s így mindent elkövetnem, hogy a végtelen kárt, melyet egyházellenességükkel okoztak, csökkentsem. E tekintetben kifejtett munkámban világos, hogy egy cseppet sem fog korlátozni az, hogy írói tekintetben a nemzet, illetve az egész emberiség legnagyobb írói tehetségei ellen beszélek.

Hiszen éppen azért veszélyesek annyira s éppen azért kell ellenük beszélnem, mert olyan nagy, s az olvasót valósággal elcsábító írók voltak. Ha tucatírók lettek volna, egy szót sem vesztegetnék rájuk. Annál nagyobb a bűne azonban valakinek, s így annál megvetésre méltóbb, minél több volt az a talentum, melyet Istentől kapott, s melyet mégis teremtője ellen használt fel.

A 48-as tábori főpap azonban egyszerűen csak korlátoltságot látott elzászi rokonaiban azért, mert Voltaire-re haragudtak. Negyvennyolc szelleme azonban nálunk még ma is annyira megvan, hogy eddig még nem mert jelentkezni a magyar irodalomban olyan író, aki Petőfi elleni kifogásának kifejezést mert volna adni, ha még úgy hangsúlyozta is volna, hogy nem a költő ellen beszél, hanem az éretlen forradalmár, a papgyűlölő és a néha egész cinikusan hitetlenkedő, de mindig a katolikusok életfelfogása ellen nyilatkozó, s ezért romboló, destruktív ember ellen.

De nemcsak ez a „korlátoltság" nem tetszett Colmarban Mednyánszkynak, hanem más se. „Hiába menekültem a nőkhöz – írja. – Nem tudtam rokonszenvezni a rosszul öltözött nőkkel. Emellett az odavaló nők úgy tettek a társaságban, mintha még a legártatlanabb bókon is megütköznének. Mindig csak a papot nézték bennem."

A mi 48-as fiatal tábori főpapunk tehát nem Istenhez, nem a feszülethez menekült lelki válságaiban, és lecsúszott erkölcsi mivolta miatt őt ért megszégyenülései közepette, hanem a nőkhöz. De természetesen azt szerette volna, ha olyan nők vigasztalták volna meg, mint azok, akikkel itthon Görgey táborában mulatott és táncolt. Ezek az elzászi katolikus nők azonban „rosszul öltözöttek" voltak (azaz nem voltak dekoltálva) és a papban nem udvarlót kerestek (még akkor sem, ha fiatal volt és karcsú, finom modorú és jó társalgó), hanem olyan embert, aki még náluk is jobb, aki növeli bennük a lelkiséget, erősíti őket kísértéseikben, s a testtel szemben a lelket képviseli.

Mednyánszky azonban 48-as módra csak érzéki csiklandozásokat keresett társaságukban. Ő, a pap, „bókokat" osztogatott nekik. Érthető hát, hogy a nők csodálkoztak, sőt megbotrán-

koztak rajta, s tudtára adták, hogy ők papokkal nem azért beszélnek, hogy bókokat kapjanak. Kapnak azt másoktól eleget. Ők a paptól éppen e bókoknak, melyek lelkileg rossz hatással vannak rájuk, ellensúlyozását várják, hogy ne süllyedjenek bele az érzékiségbe. Érthető tehát, ha „a legártatlanabb" bókjain is megütköztek s „mindig csak a papot nézték benne". A 48-as hazafias papok tehát olyanok voltak, akik számára kellemetlen volt a papi mivolt, s olyan társaságban szerettek forgolódni, s olyan nők körében érezték jól magukat, akik udvarlókat kerestek, nem pedig lelkiatyákat, és akik előtt kevésbé ártatlan bókokat is meg lehetett kockáztatni.

Látjuk, hogy 48-ban nálunk a pap egész nyugodtan viselkedhetett nem pap módra. Senki sem ütközött meg rajta. Franciaországban s Elzászban azonban megkövetelték, hogy a pap pap módra viselkedjék. Vajon szégyene-e ez az elzászi vagy francia nőknek vagy 48-nak?

Sajnos, mi ennek láttára kénytelenek vagyunk kiábrándulni a 48-as honleányokból, szégyelljük, hogy Mednyánszkynak a messze nyugatra, tőlünk ezer kilométerre kellett elmennie, hogy igazi katolikus nőkre találjon. Még szomorúbb, hogy ezek a nők Mednyánszkynak nem imponáltak, hanem ellenszenvesek voltak, akár egy kommunista zsidónak vagy vallástalanul nevelt katolikus proletárnak. Pedig tapasztalataim után azt kell mondanom, hogy ezeket az elzászi tisztességes katolikus nőket még a mai kiélt fiatalemberek is megbecsülték volna, mert ők tapasztalataik alapján azt hiszik, hogy ilyen nők ma már nincsenek is, s ezért azt hirdetik, hogy ha találnának ilyeneket (de természetesen az ő társaságukban valóban nem lehet találni ilyeneket), senki sem becsülné meg őket annyira, mint ők. (De természetesen csak akkor, ha a becsületük mellett még szépek is.)

Ilyen körülmények között Mednyánszky nem bírta sokáig Colmarban rokonai körében, hanem onnan hamarosan Párizsba ment. Inkább választotta az otthontalanságot. Ő maga nyíltan megmondja, hogy azért menekült Párizsba, hogy ne legyen kénytelen papként viselkedni, s szabadabban élvezhesse az élet örömeit. Persze ő ezt mind erénynek tartja magában, mert szerinte becsület volt tőle az, hogy nem tudott és nem akart képmutatóskodni, s másképpen viselkedni, mint amilyen belül volt.

De ha egy pap már oda jutott, hogy belül már nem pap, abból nem az következik, hogy ne legyen tehát kívül sem az, hanem az, hogy szálljon magába és gondoskodjék róla, hogy újra az legyen belül is. Ez annál inkább kötelessége, mert hiszen erre örökre elkötelezte magát, szavát visszavennie még csak azon a címen sem lehetne, ha hivatalosan elismerném, hogy ember részére szenvedélyei megfékezése, tehát bizonyos esetekben a szava megtartása is lehetetlen. Mi lesz azonban belőlünk, s az egész emberiségből, ha ezt elismerjük? Mi címen zárunk börtönbe s akasztunk fel valakit, mikor teljes joggal feltehetjük, hogy ezek az emberek is csak azért süllyedtek ilyen mélyre, mert velük született szenvedélyeik az átlagembernél nagyobbak és veszélyesebbek lévén, megfékezésükre képtelenek voltak?

„Párizs a gondtalan mágnás ideálja" – írja. (Elfelejti, hogy ő vagyontalan volt, tehát nem volt mágnás.) „Agyammal és szívemmel – folytatja – készen álltam, hogy új izgalmakba vessem magam." Milyen szép – mondjuk neki –, hogy erre „készen állt" mert ugyancsak nagy dolog és ugyancsak „nagy" hazaszeretet kell hozzá, hogy valaki ilyesmire „készen álljon". Különösen „szép" ez a „készen állás" egy papban, hát még egy főpapban!

Nem csodálkozhatunk, hogy a többi emigráns sem volt Mednyánszkynál különb, s ők is az élvezetekben kerestek írt hazafias bánatukra. Nekik sem volt hozzá joguk sem mint embereknek (mert vétkezni senkinek sem szabad), sem mint hazafiaknak. (Mert igazi hazafiak a hazán nem mulatással szoktak segíteni, s még kevésbé szoktak még a haza baja miatt is mulatni, s ha a 48-asok csakugyan nemes lelkű emberek lettek volna, mint a magyar közvélemény gondolja, akkor az emigrációban felesleges pénzüket nem mulatozásra költötték volna „a haza baja miatt", hanem azon szegény emigráns honfitársaik gyámolítására, akiknek a hontalanságban még betevő falatjuk sem volt.) De ezeknek a mulató emigránsoknak legalább mégis megvan az a mentségük (gyenge mentség), hogy legalább nem voltak papok, mint Mednyánszky, tehát nem választották egyenesen hivatásukká az önmegtagadást.

„Hogy bujdosásunk keserveit megenyhítsük – írja most már emigráns társai nevében is Mednyánszky –, belevetettük magunkat a mulatozás árjába." (Most tehát már nem azért mulattak, hogy a szegény honvéd el ne veszítse a harci kedvét a haza kétségbeejtő állapota miatt, mert lehetetlennek tartja, hogy a hazafias tiszt uraknak ilyen jókedvük legyen, ha a haza ügye reménytelen. Most már azért mulattak ezek a tiszt és politikus urak, hogy ők maguk végleg el ne keseredjenek, mulatásuk tehát most is hazafias célú volt.)

„Ha már Görgey táborában – folytatja most már egyes számban, tehát csak a maga nevében – tűz voltam és láng, sokkal inkább az lettem Párizsban. Oly boldognak éreztem magam, hogy megfeledkeztem róla, hogy még pap voltam. (Szóval az elhagyott haza sorsa egyáltalán nem is fájt?) Könnyelmű voltam és költekeztem. Bíztam benne, hogy majd küldenek pénzt hazulról."

De hát nem küldtek, mert nem volt. (Furcsa, hogy ezt éppen Mednyánszky nem tudta.) Egyébként sem kívánhatta, hogy családja azért nélkülözzön, hogy vértanú-fia (aki mellesleg Istennek is szentelte már az életét) külföldön verhesse el azt a pénzt, melyet ők maguktól megvonnak.

Pénze tehát nem volt, bajtársaitól kérni önérzete nem engedte (látjuk, hogy mint „mágnás", a gazdag emigránsok társaságában élt Párizsban), az pedig, hogy dolgozni is lehetne, akkor még eszébe sem jutott. Ezért írja, hogy ha akkor is olyan lett volna már, mint naplója írása idején, akkor főbe lőtte volna magát.

„De akkor – mondja – élni vágytam" s ezért szégyenszemre, mert tisztán csak a megélhetés céljából újra felöltötte magára az annyira megunt papi ruhát. Tehát maga vallja meg, hogy most már tisztán kenyérkereset céljából történt a dolog.

Megbotránkoztató ez, de még inkább elítélendő, hogy a főbelövést sokkal erkölcsösebbnek és becsületesebbnek tartotta volna, mint ezt a kenyérkeresetet. Újra láthatjuk belőle, hogy a honvéd tábori főpap mennyire nem volt még csak keresztény, sőt a szó még tágabb értelmében vett vallásos ember sem. Azt, hogy ember nem dobhatja el magától önkényesen az életet, s addig kell élnie, amíg teremtője akarja, nem vette tudomásul. Legalább a gyakorlatban tehát teljesen istentelen volt.

A kenyérkereset révén tehát időnként újra papi társaságban kellett lennie, s ez rá nézve ismét hamarosan olyan terhessé vált, mint előbb colmári rokonainak társasága. Nem szenvedhette a párizsi papokat. Annyira nem illett közibük, életfelfogása, életmódja annyira ellenkezett az övékével, s így ha köztük lehetetlenné nem akarta tenni magát, olyan alakoskodásra, színészségre, titkolózásra volt szüksége, hogy nem bírta sokáig. Ahogyan kénytelen volt elhagyni colmári rokonait, noha a körükben való tartózkodás ingyen megélhetést jelentett számára, hamarosan kénytelen volt elhagyni ezt a második, papi forrásból származó megélhetést is.

„Tudtam – írja –, hogy a francia papok a forradalom ellenségei, de azt hittem, hogy máskülönben olyanok, mint magyar paptársaik. Tévedtem."

Újabb ostorcsapás a 48-as magyar papokra katolikus szempontból. Sajátságos, hogy Mednyánszky Cézár nálunk, Magyarországon 48-ban egy olyan pappal sem találkozott, mint amilyen Colmarban és Párizsban valamennyi volt. Úgy nyilatkozik a francia papokról, olyan lesújtó a véleménye róluk, hogy még emlékiratainak protestáns kiadója is (akinek protestánsságát nem elfogultságáról állapítottam meg – mert tárgyilagos –, hanem a vallási ügyekben való tájékozatlanságáról) szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „Mednyánszky Cézár nem a francia papokról általában – annál kevésbé a maiakról –, hanem csak néhány korabeli párizsi papról szól e helyen". (De hát ha ezek a papok kivételek voltak, hogy lehet, hogy Mednyánszky csupa ilyen kivétellel került össze?)

Pedig mást nem tud kifogásolni Mednyánszky ezekben a papokban, mint csak azt, hogy gorombák. „Nem egy közülük indulatos – írja –, mert boldogtalan." Pedig hát nem is kell nagyon csodálkozni, ha az ő idegzetük viszont az olyan hitetlen belsejű, ficsúr papot nem bírta, mint amilyen Mednyánszky volt. Hogy Mednyánszky főnemesi származása (melyet egész bi-

zonyosan már az első találkozásra tudtukra adott) nem imponált nekik, sőt a vele való dicsekvés éppen ellenszenvet keltett bennük, csak demokratizmusukat bizonyítja, tehát ismét csak becsületükre válik. De valószínű, hogy csak azért voltak hozzá udvariatlanok, hogy az olyan paptól, mint ő volt, megszabadítsák templomukat és híveiket. Ha volt hibájuk, legfeljebb az volt, hogy nem tudtak vagy nem akartak vele színészkedni. Ez pedig egy papban sohasem lehet hiba.

Világos, hogy kereszténynek a szeretet törvényét sohasem szabad megszegnie. Ha azonban bűnös voltát azért éreztetem valakivel, hogy bűnös voltára figyelmeztessem, a lelkiismeretet felkeltsem benne, s így a jó útra térítsem, akkor a szeretetet gyakorolom iránta. Tudom, hogy nyersességem rosszul esik neki, de a betegnek is fáj az orvos kezelése, de azért – még ha hallja is velőtrázó jajveszékelését – senki sem kel ki az orvos „lelketlensége" ellen.

Igaz azonban az, hogy ha tudjuk s látjuk, hogy ha valakivel éreztetjük, hogy bűnösnek tartjuk, csak lelki fájdalmat okozunk neki vele, de megjavulását nem érjük el, sőt az illető kevélysége és dacossága miatt csak akadályozzuk, akkor abba kell hagynunk az éreztetést, mert hiszen a keménység csak abban az esetben jogosult, ha a szereteten alapul és ha remény van, hogy elérjük vele azt a célt, aminek alapján alkalmaztuk. Mivel ma már nem irtják, hanem mesterségesen tenyésztik az emberekben a kevélységet, mind kevesebb értelme van a bűnösök megintésének, mert ritkaság az, ha használunk vele, de annál gyakoribb, hogy ártunk. Látjuk, hogy Mednyánszky Cézár gőgjének is csak ártott, tehát jobb lett volna, ha párizsi paptársai nem éreztették volna vele nemtetszésüket.

Ami végül Mednyánszkynak azt a megjegyzését illeti, hogy paptársai azért bántak vele ingerülten, udvariatlanul, mert „boldogtalanok voltak", valami igazság természetesen ebben a megállapításban is van. Az ösztönök gátlástalan kielégítése a szervezetnek jól esik, tehát az idegzetre s a vele összefüggő kedélyre megnyugtatóan hat. Az ösztönök szabad kiélése elé vetett gátlások viszont megviselik az idegzetet, s ezért nyugtalanítólag hatnak. Ezért valóban előfordulhat, hogy a jobb pap érdesebb modorú s ingerlékenyebb, mint esetleg egy rosszabb pap.

Ámde van az éremnek másik oldala is, amelyet nézve viszont éppen az ellenkező következtetésre jutunk. Kérdezzük: ki volt boldogtalanabb? Mednyánszky Cézár-e vagy párizsi, nála sokkal egyháziasabb paptársai? Igen könnyű a kérdésre a válasz, mert hiszen látni fogjuk, hogy Mednyánszky végül önkezével vetett véget életének, amit pedig tőle „boldogtalannak" nevezett párizsi paptársai közül bizonyára egy sem tett meg. Az emberi ösztönök ugyanis – kivált olyan egzaltált természetű emberekben, mint amilyen Mednyánszky Cézár volt – igen sokszor féktelenek s olyan tettekbe is viszik az embert, melyek helytelenek, sőt megbecstelenítők s ezért következményeik sokkal nagyobb idegességet, ingerültséget és boldogtalanságot okoznak, mintha gátlásokat emelünk elibük. Különösen áll ez olyan emberekre, akik ráadásul még papok is, tehát arra vállalkoztak, hogy elöl járjanak és az embereknek példát adjanak az önfegyelemre és az önuralomra.

Az effajta kötelesség gyakorlása – akár pap az alanya, akár más – csak akkor jár hátrányokkal is, tehát idegességgel, nyugtalansággal, ingerültséggel, ha valaki csak félig szolgál Istennek. Ha jó is akar lenni, meg nem is. Ha valaki például csak a tilos tettektől tartja vissza magát, de annál többet foglalkozik a neki tilossal lélekben, vágyban és kívánságokban, ábrándokban. Világos, hogy az ilyen „jóság" hátrányokkal is jár, de az ilyen pap vagy az ilyen ember nem is azért boldogtalan, mert bűntelen. Ezért a katolikus erkölcstan nemcsak a bűnös tetteket, hanem a tudatos vágyakat, sőt gondolatokat is tiltja.

Aki egészen Istennek szolgál, aki nemcsak félig mond le arról, ami tilos, hanem fenntartás nélkül és egészen, s ezáltal felszabaduló energiáit Isten és a felebaráti szeretet szolgálatában, nem pedig naplopásokban és tétlen ábrándozásokban éli ki, aki nemcsak azért nem vétkezik, mert nem lehet, mert nincs hozzá lehetőség és alkalom, hanem azért, mert nem akar, s mert gondoskodni tud róla (a hit élesztésével, elmélkedéssel és imádsággal), hogy ami tilos, azt ne is sóvárogja, hanem Isten és felebarátai önzetlen szeretetében lelje örömét, az

nemcsak nem lesz ingerlékeny vagy idegen boldogtalanságában, hanem olyan lelki béke birtokosa lesz és olyan boldog emberré válik, hogy nincs is párja a földön, de különösen nem versenyezhetnek vele megelégedettségben az élet örömeinek gátlástalan élvezői. Ők tudják ugyanis legjobban – de tudják ezt a papok is, mert előttük sok bűnös ember tárja fel a lelkét s mond el olyasmiket is, amit még anyjuk vagy szerelmesük sem tud –, hogy az ösztönök gátlástalan kielégítésének nemcsak előnyei vannak, sőt előnyei elenyésznek a hátrányai mellett.

Ha olyan ficsúr pap és olyan világfi láttára, mint Mednyánszky volt, nem mutattak tiszteletet párizsi paptársai, nem csodálkozhatunk. Meg kell azonban állapítanunk, hogy Mednyánszkynak szükségképpen boldogtalannak kellett köztük lennie, mert elbizakodottsága és gőgje akkora volt, hogy ha ezek a párizsi paptársai egytől egyig élő szentek lettek volna, ő az iránta való viselkedésükkel akkor sem lett volna megelégedve. Ő ugyanis nem azt kívánta, hogy paptársai őt magukkal egyenrangúnak tartsák, azaz ne éreztessék vele idegen voltát és alsóbbrendű erkölcseit, hanem egyenesen azt követelte tőlük, hogy felnézzenek rá, hogy őt maguknál többnek tartsák. Nem azt kifogásolja bennük, hogy lenézték, annál kevésbé, hogy megvetették, hanem egész nyíltan megmondja azt, hogy úgy bántak vele, mintha ő egy cseppet sem lenne több náluk.

„Nap nap után tapasztaltam – írja –, hogy jelenlétemmel nem törődnek (a sekrestyében). Megalázva éreztem magamat, hogy magukfajtának hisznek." Tehát Mednyánszky, a szegény hazátlan idegen, s aki ráadásul még a legfiatalabb is volt köztük, megalázásnak veszi, s tűrhetetlennek tartja, hogy a párizsi papok úgy bántak vele, mint „magukfajtájával", tehát nemcsak francia gőgjüket (melyről az, aki élt franciák között, jól tudja, milyen nagy) nem érezteték vele, hanem még fiatal korát, s ami a legfőbb, feslett erkölcseit se, s azt se, hogy csak kenyérkeresetből öltött reverendát, amely utóbbit lehet, hogy nem tudták, de viselkedéséből ugyancsak sejthették. Kétségtelen, hogy Mednyánszky sokkal alantasabb volt, mint ők. Igen meg lehetett volna tehát velük elégedve, hogy ennek ellenére mégis úgy bántak vele, mint magukfajtájával. De ő még ezt is sértésnek vette.

Hogy a báróságát nem vették tudomásul, azt legkevésbé az a 48-as Mednyánszky vehette zokon, aki „haladó" és forradalmár volt, s így az emberi egyenlőségért küzdött. Azt, hogy ő főpap volt, még kevésbé vehették tudomásul a párizsi papok, mert őt egyedül csak Görgey tette főpappá, ezt pedig egy egyházi ember, s különösen egy még nem is magyar egyházi ember nem vehette tudomásul. Mednyánszky Cézár nem volt főpap. 25 éves emberek nem is szoktak főpapok lenni, legalábbis korunkban nem. Úgy látszik, Mednyánszky Cézár csak akkor tartotta volna udvarias, jómodorú úriembereknek a párizsi papokat, ha úgy viselkedtek volna vele, mint akik kitüntetésnek tekintik, hogy közibük jött, és így vele együtt lehetnek, és mély tisztelettel hajbókoltak volna előtte, mint magyar mágnás, főpap és szabadsághős előtt.

Itthon lehet, hogy ehhez volt szokva, mert azok a 48-as papok, akik azért jelentek meg előtte, hogy babájukkal megeskesse őket, bizonyára ilyenformán viselkedtek előtte. Bizonyára ezért tetszettek neki jobban a magyar papok, mint a franciák. Ezért találta őket sokkal haladóbbaknak és udvariasabbaknak. Pedig hát neki itthon nem annyira magyar, mint lecsúszott papokkal volt dolga, s azok bizonyára Párizsban is hasonlóan viselkedtek volna vele.

„Szomorúak voltak – írja szegény Mednyánszky – azok az órák, melyeket reggelenként a templomban töltöttem. Kárpótlásul kellemesek voltak estéim." „Hazafias" hős társai társaságában ugyanis ekkor szórta el azt a pénzt, melyet reggel – jellemtelenül – a sekrestyében keresett. És még ő sértődött meg azért, mert a párizsi papság nem tekintette őt többnek, mint saját magát!

Mednyánszky azonban hamarosan megvigasztalódott, mert megkezdődött élete második nagy szerelme a 18 éves Kestner Matildba, egy köztársaságpárti képviselő és dúsgazdag protestáns tőkés leányába, akit még Colmarban ismert meg és akinek párizsi nagyúri házában csakhamar mindennapos vendég lett. (Tehát Colmarban sem minden lány nézte benne csak a papot és nem minden lány botránkozott meg még a legártatlanabb bókján is. A protestáns

lány – noha a papája vagyonban az összes katolikust zsebre tehette volna – nem botránkozott meg. Az nem volt annyira kényes az erkölcseire.

Mivel Párizsban barátja, gróf Schmidegg Kálmán, Csányi László gyámfia (mint látjuk, egy újabb „színmagyar" 48-as) oly finoman és szinte kérőleg ajánlotta fel Mednyánszkynak anyagi támogatását, hogy elfogadása önérzetét nem sértette, többet már nem volt rákényszerítve arra, hogy meggyőződése ellenére becstelen úton keresse kenyerét, s tűrnie kelljen, hogy a sekrestyében a papok úgy bánjanak vele, mint „magukfajtával". Mihelyt tehát gróf Schmidegg pénze ezt lehetővé tette, „papi ruhámat félre tettem örökre". A 48-as pap tehát, aki ráadásul főpapi tiszteletet követelt magának, még pap sem akart lenni, mihelyt az anyagiak lehetővé tették, hogy ne legyen az. A Szentírás azt mondja: „Te pap vagy mindörökké" (Zsolt 110,4; Zsid 5,6; 7,17.21), Mednyánszky pedig – mihelyt lehetett – a papi ruháját tette félre „örökre". Mindezt természetesen a dúsgazdag protestánslány megértő helyeslésével.

Ezzel kapcsolatban azt írja, hogy ha otthon marad, talán nem lett volna olyan terhes részére a papi mivolta. Akkor – írja – „valószínűleg ma is aggály nélkül miséznék, s talán ugrásszerűen emelkednék a hierarchia létráján". (Ha negyvennyolc győzött volna – feleljük neki –, valószínűleg, de anélkül bajosan. Hiszen, mint Bercsényi Miklóssal kapcsolatban láttuk, nem egy koldus báró Mednyánszky, hanem még egy Homonnay-Druget, sőt e hatalmas család utolsó sarja is pap volt (ő tehát nem azért ment papnak, mint Mednyánszky, mert sok volt a gyerek és kevés a föld) és mégis csak a kanonokságig vitte. Volt aztán gróf Forgách, gróf Bedeghi, Nyáry, gróf Csáky, báró Perényi (több is), gróf Kemény, gróf Révay, báró Révay (több is), báró Majténvi, gróf Forgách (több is, s egyikükről írva maradt, hogy bort soha nem ivott), gróf Zichy, báró Balassa, báró Pongrácz (több is), Eszterházy, Sennyey stb., aki mint pap, nem vitte többre a kanonokságnál.

Hogy lett volna hát akkor főpap a hitetlen és erkölcstelen s ráadásul szegény koldus Mednyánszkyból, ha az Egyház Magyarországon szabad lett volna, illetve csak a Habsburgok lettek volna azok, akik szabadságát csökkentették, azaz ha a főkegyúri jogot ők gyakorolták volna?

„A magyar papság körében – folytatja – talán megtaláltam volna a helyemet (bizony nagy szégyen és igen rossz jel lett volna ez a magyar papságra). Otthon a papok általában liberálisak (igen, a 48-as, a „hazafias" papok)... A hazai légkörben papi voltom nem hozott zavarba. Nyíltan lehettem liberális és hazafi. (Megannyi pörölycsapás 48-ra egyházi szempontból.) Colmarban már bántam, hogy pap lettem. Rokonaim a sekrestye világába tereltek, pedig nem volt hozzá kedvem. Bántott, hogy tettetnem kell valamit, amiben már nem hittem."

A 48-as légkörben tehát nem kellett tettetnie magát. Akkor egy pap nyíltan is kimondhatta szabadelvű elveit, vagy legalábbis nyíltan élhetett úgy, ahogyan csak olyan pap élhetett, akiről a vaknak is látnia kellett, hogy pap ugyan, de nem hisz. Mednyánszky e megállapításából láthatjuk legjobban, milyen volt negyvennyolc vallásossága. 48-ban egy pap – ha egyébként „hazafias" volt – bátran lehetett élvvágyó, sőt hitetlen is anélkül, hogy ezen megbotránkoztak volna, s így neki magának is eszébe jutott volna, hogy helyzete félszeg vagy tűrhetetlen. Mednyánszkynak Colmarba kellett mennie, hogy ezt megtudja.

Nálunk 48-ban éppen ellenkezőleg, az ilyen pap tetszett, az ilyen emelkedhetett, az ilyenből lehetett már gyerekfejjel főpap, ha egyébként ügyes és simulékony volt. Ellenben a Jézus Szíve szerinti, áldozatos és komolyan hívő pap vakbuzgónak, fanatikusnak, hazafiatlannak, maradinak, a haladás ellenségének számított, akit lenéztek, s működését nemcsak nem méltányolták, hanem a kultúra, a haladás és a haza nevében veszedelmesnek, vagy legalábbis nemkívánatosnak tartották, s amennyire nagyobb feltűnés vagy a szerintük még középkori elmaradottságban élő tömegek ingerlése nélkül tehették, megakadályozni törekedtek, hogy vezető állásba emelkedjék.

Egészen más volt a helyzet Colmarban, ahol igazi katolicizmus volt. De így volt Párizsban is, mely a haladás (értsd: az egyházellenesség) központja volt, de az Egyház és a papság

nem volt megmételyezve, mint nálunk. Ezért a párizsi jó szellem miatt még a magyar emigránsok közül is azok, akik még hívők voltak, tehát elsősorban természetesen a nők, szintén mindjobban éreztették Mednyánszkyval, hogy mint kiugrott pap iránt, ellenszenvvel viseltetnek. Ez pedig rá igen nagy csapás volt, mert ő női társaság nélkül nem tudott meglenni. „Vajon csak pusztán férfiak társasága igazi társaság?" – kérdi feljegyzéseiben.

Egész másképpen viselkedett azonban vele a protestáns Kestner Matild, aki pedig nemcsak gazdag volt, hanem szép is. Hiszen ha csak gazdag lett volna, akkor Mednyánszky nem bírta volna ki a közelében. Annyi ugyanis bizonyos, hogy anyagias és ilyen tekintetben önző nem volt. Neki kellett a pénz, mert nélküle nem lehet élvezni, s különösen nem lehet báró módra élvezni, de mégis megvetette volna magát, ha csak valamit is pénzért tett volna.

„Az előkelő francia leányokat – írja Mednyánszky – zárdában neveltetik. Matild (mert protestáns volt) nem hagyta el a szülői házat soha. Atyja nevelte a maga valláserkölcsi és politikai felfogása szerint. (Tehát protestánsnak és republikánusnak.) Nincsenek előítéletei. (Mintha protestáns vagy republikánus előítéletek nem lennének.) Nem ütközött meg azon, hogy levetettem a papi ruhát és világi ember lettem." (Már hogy ütközött volna meg ezen egy protestáns lány? Világos, hogy egyenesen örült neki, hiszen maga a protestantizmus is azért keletkezett, mert maga Luther Márton is olyanformán érezte magát a csuhában, mint Mednyánszky a reverendában.)

Jellemző azonban a 48-as „főpapra", hogy rokonai katolikus környezetét annyira nem szenvedheti, hogy valósággal menekülnie kell onnan, de viszont még ebben a katolikus környezetben is a protestáns, republikánus és kapitalista Kestner tetszik meg neki, s utána a szintén katolikus Párizsban is ez a család lesz az otthona, mely pedig ott, mint protestáns, valóságos fehér holló számba ment.

Kestner Matild számára egyenesen vonzó és szerelmileg izgató hatással volt Mednyánszky katolikus papi mivolta (ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy bűnös viszonyban voltak), s mivel udvarlója szegény volta egyáltalán nem volt akadály, hiszen ami a pénzt illeti, abból volt neki éppen elég, viszont Mednyánszky előkelőbb származású volt, mint ő (főnemes), és lényében és modorában is sok előkelő és vonzó vonás volt, egyenesen női ambíciója tárgyává tette, hogy az előkelő és jó fellépésű fiatalembert a római Egyháztól elvonja.

Kölcsönös lett tehát a nagy szerelem, s mikor Mednyánszky érzelmei viszonzását látva kérőként lépett fel, a szülők is igent mondtak, de feltétlenül kikötötték, hogy Mednyánszky térjen át a lutheránus vallásra. (Ha egy katolikus ember az, aki forradalmár vagy akár csak szabadelvű, vegyes házasság esetén szó sem lehet a katolicizmus javára ilyen feltételről. Ellenkezőleg: a katolikus egyenesen jó alkalomnak találja ezt arra, hogy külsőleg is szakíthasson a vallásával. A protestánsoknál – látjuk a Kestnereken, de ki-ki a maga életében is tapasztalja – a hit hiánya éppen nem akadálya annak, hogy az illető körömszakadtáig ne ragaszkodjék „a vallásához", illetve, hogy a katolicizmust most is épp úgy vagy még jobban ne gyűlölje, mint akkor, mikor még hívő protestáns volt. Ez egyébként logikus következménye mindannak, amit erre vonatkozólag a katolicizmus és protestantizmus viszonyát illetően már többször kifejtettünk.)

Tulajdonképpen logikus dolog ez mind a protestáns, mind a vallástalan katolikus részéről, de azért mégiscsak következetlenség, mert hiszen a szabadelvűséghez és a „haladáshoz" szigorúan hozzátartozik a hitközönyösség, tehát annak hirdetése, hogy a vallás nem fontos dolog és hogy minden vallás egyaránt jó, és hogy mindenki maradjon meg abban a vallásban, amelyben született. Miért kellett tehát a katolikus, sőt pap Mednyánszkynak mégis vallást változtatnia, ha Kestner Matild férje akart lenni?

Mivel nemcsak az elzászi Kestner tett így, hanem a mi Wesselényink is így tett a feleségével, s az ő apja ugyanígy tett szintén katolikus feleségével, és láttuk, hogy a lutheránus és annyira szabadelvű Kossuth is még Olaszországban is protestáns ápolónőt keresett (s még

feltűnőbb, hogy még talált is), csak azt bizonyították be, hogy álnokok voltak ezek a „haladók" és „szabadelvűek", s maguk sem hitték azt, amit hirdettek, vagy ha igen, bámulatos, milyen naivak voltak és milyen észrevétlenül tudták becsapni önmagukat.

Egyébként általános vonás ez az igazság minden ellenségében, mert hiszen a szovjet is csak addig gyűlölte az „imperializmust" és a „gyarmattartást", amíg Amerika volt az imperialista és a gyarmattartó, nem úgy azonban, hogy ő ki ne szipolyozza és a maga szellemi zsarnoksága alatt ne tartsa a kisebb kommunista államokat és hogy maga ne gyártsa a hadihajók, tengeralattjárók, repülőgépek és tankok ezreit, ne gyártson atom- és hidrogénbombát és ne ő tartsa fenn a világ legnagyobb hadseregét.

Kossuth is inkább lemondott az ünnepélyes esküvőről és kitette magát a sekrestyében esküvés megaláztatásának, semhogy beleegyezett volna abba, hogy ne csak a lányai legyenek katolikusok, hanem a fiai is. Pedig hát ha a leendő lányainak nem ártott a katolicizmus, akkor a leendő fiainak sem ártott volna. De az ő elvei szerint nemcsak ennyire gyűlölni nem lett volna szabad a menyasszonya vallását, hanem egyenesen becsülnie kellett volna. Végeredményben pedig a vallási különbség az ő elvei szerint közel sem volt annyira fontos, hogy miatta ilyen cirkuszt lett volna érdemes csinálni, s magát miatta ilyen izgalmaknak kitennie.

De hát a protestánsok és a felvilágosultak Colmarban és Párizsban is ugyanolyanok voltak, mint 48-ban a „felvilágosult" magyar protestánsok, s ezért Mednyánszkynak is lutheránussá kellett lennie, hogy Kestner Matild az övé lehessen. Gyakorlatilag egyébként nem volt fontos a dolog, mert Mednyánszky mindenképpen exkommunikáció alá esett megházasodásával, tehát mellékes volt, hogy mint „katolikus" veszi-e el a kapitalista Matildot, vagy mint protestáns. Gyakorlatilag protestáns volt ő már akkor is, mikor a honvéd hadsereg katolikus tábori főpapja volt és paptársait eskette az ő Matildjukkal.

Mednyánszkynak nem is esett volna nehezére az áttérés, hiszen ő valóban szabadelvű volt, s mivel katolikusnak született, ő elveit komolyan is vette, s eszébe sem jutottak azok a következetlenségek és logikátlanságok, melyek a protestánsok nagyobb részének imádott felekezetük kedvéért hasonló esetekben eszükbe jutnak. Mednyánszky valóban mellékesnek tartotta a vallást, nem pedig ezt csak kortesfogásként hangoztatta. Sőt, láttuk, hogy az a megmagyarázhatatlan (mégis oly könnyen megmagyarázható) ellenszenv, amely minden protestánst és minden, az Evangélium szellemével ellenkező életmódot folytató katolikust az Egyház és saját hitfelei ellenében eltölt, benne épp úgy megvolt, mint protestáns menyasszonyában vagy ennek szüleiben. Hogy papi mivoltának – melyre annyira nem szeretett gondolni – minden emlékét eltüntesse és lelkiismeretét végleg elhallgattassa, maga is egyenesen vágyódott az után, hogy a szálakat, melyek külsőleg még a katolicizmushoz kötötték, végleg elszakítsa.

Mednyánszky azonban rendkívül szerette és tisztelte az édesanyját s ezen nem is csodálkozhatunk, mert hiszen olyan anyát, mint amilyen az övé volt, ugyancsak lehetett és kellett is tisztelni s szeretni. De egyébként is minden terve az volt, hogy feleségét, akinek kapitalista pénze lehetővé teszi majd számára, hogy otthon rangjához illően éjen, hazaviszi majd Magyarországra. Ezért a házasság feltételéül neki is volt egy kikötése s ez az volt, hogy anyja beleegyezzék.

Kestnerék természetesen nem is sejtették, mi az az igazi hit, s ezért azt gondolták, hogy ezt az anyai beleegyezést, ilyen dúsgazdag menyasszonyról lévén szó, egész könnyű lesz megszerezniük. Csalódtak. Mednyánszkynak francia anyja annyira igazi katolikus anyának bizonyult, hogy én csak azt sajnálom, hogy nem magyar volt, s így nem nemzetünkre hozott dicsőséget ragyogó példaadásával.

Ellenállása természetesen nem tetszik Mednyánszky megemlékezései protestáns sajtó alá rendezőjének, de még rajta is észrevehető, hogy imponál neki. Mikor Kerstnerné beleegyezését kérte fia házasságához, ezt a választ adta neki: (Az idézet nem szó szerinti, hanem – nem tudom miért – Óváry-Avary szabadon fordítja magyarra):

„Asszonyom! Anyai szívvel óhajtom és akarom, hogy fiam boldog legyen, de sajnálom, hogy boldogítása leírt módjához nem segíthetem. Cézár pap, s mint pap, megfogadta, hogy tudatosan még csak gondolatban sem foglalkozik nővel. Házassága lehetetlen. Csodálkozom, hogy csak egy pillanatig is remélte, hogy ilyen szentségtörő cselekményhez hozzájárulok. Teljes szívemből szeretem a fiamat, de vallásos hitünk parancsolta kötelességem magasabb rendű a természetes anyai szeretetnél. Hogyan egyezhetnék bele, hogy fiam elhagyja az anyaszentegyházat és egy eretnek felekezethez csatlakozzék? Hogyan egyezhetnék bele, hogy szent fogadását a nyilvánosság előtt is megtörje? Hittagadás és szentségtörés volna ez, amit nem szentesíthetek. Éppen, mert fiamat nagyon szeretem, nem járulhatok hozzá egyikhez sem. Sokkal jobban féltem Isten haragjától és az örök pokoltól, mint az ideig-óráig tartó földi szenvedéstől."

Természetesen nemcsak anyósa, hanem fia is levelet írt hozzá ugyanezen kéréssel. Fiának ezt válaszolta:

„Édes lelkem, fiam! Nem írhatom le, mennyire magamon kívül voltam, mikor soraidat olvastam. Hová jutottál, drága fiam! Hogyan feledkezhettél meg rólunk annyira, hogy nyíltan is megtagadni készülsz hitünket? Csakugyan annyira megszállt a gonosz lélek, hogy még szentségtörésre is gondolsz? És mindebbe még bele is egyezzem? Édes fiam, mindent megteszek érted, csak ezt nem. Nem, fiam, soha! Anyád vagyok, és mint anyád, nem vagyok-e örök üdvösséged hivatott őre? Nem járulhatok hozzá, hogy protestáns légy és megnősülj. Igaz, ezzel megtagadok tőled talán néhány évi földi boldogságot, de ha engednék, nem tenném-e ki lelkedet az örök kárhozat veszélyének? Épp ez bátorít fel arra, hogy múlékony földi boldogságodnak esetleg útját álljam. Ha szabad maradsz, bűnbánattal még visszatérhetsz a jó útra. Nap nap után kérem Istent, hogy árasszon el kegyelmével és térítsen vissza a jó útra. De ha házasságoddal még nyíltan is föllázadsz Isten egyháza ellen, valóságos szakadékot törsz, mely a jó úttól elválaszt örökre."

„Hiába írod, hogy vallási meggyőződésed nem köt már az Egyházhoz, s így nincsen kötelezettséged iránta. Drága fiam, tévedsz! Te csak képzeled, hogy már nem vagy pap. A valóságban pap vagy és az maradsz örökre. Lelkeden rajta van és rajt is marad az eltörölhetetlen papi jelleg. És vajon nem örökre fogadtad-e meg, hogy nem nősülsz? Fogadásod is örökké tart, örökre kötelez. Ez a valóság. Kérve kérlek, mondj le bűnös szándékodról és ne könyörögj tovább hozzájárulásomért. Szinte megszakad a szívem, hogy nem teljesíthetem óhajodat. Kímélj meg attól a fájdalomtól, hogy újra meg újra meg kelljen tagadnom kérésedet."

Természetesen fia nem kímélte meg ettől, de nem használt semmi. Nem használt még a két anya személyes találkozása sem, melyet Kestnerné abban a reményben kért, hogy ha személyesen informálja Mednyánszkynét a helyzetről, az élőszó közvetlenségével eléri majd azt, amit a levelek hideg betűi nem tudtak elérni. De Kestnerné ebben is csalódott. Az anya hite sokkal nagyobb volt, mint gondolta. Sajnos, később Cézár erős akarata, szinte a hegyeket is elsodró boldogságvágya és szerelme hatására már szinte mindenki beadta a derekát a családban. Nemcsak Cézár húga volt a házasságba való beleegyezés mellett, hanem – pedig ez a mondottak után már ugyancsak sokat jelent – még a „vakbuzgó" colmári rokonok is. (Szomorú!) Csak egy maradt még mindig hajthatatlan, a keresztény anya. Sem könyörgéssel, sem érvvel (például hogy fia elkeseredésében még jobban el fog kárhozni) nem lehetett engedékenységre bírni. Nem, nem és nem. Nem lehet. Nem tehetem.

Mikor végre látnia kellett, hogy nincs remény, Mednyánszky elkeseredésében is, meg rossz anyagi helyzete miatt is, meg azért is, hogy ezzel kényszerítse rá anyját a beleegyezésre (érdekes, hogy az, hogy anyja ellenére is nősüljön, mégsem jutott eszébe), elhatározta, hogy üzleti vállalkozás céljából Ausztráliába utazik. (Bízott benne, hogy anyja ettől mégiscsak megijed.) Hitelbe szerzett 20.000 frank értékű árut, hogy Ausztráliában értékesítse.

Mednyánszkyné erre valóban megijedt. Féltette fiát a nagy és veszélyes úttól, s mivel személyesen is találkoztak Bruxelles-ben, s a találkozáskor lánya is csatlakozott fia esdeklé-

séhez, végre megpuhult annyira, hogy nem mondott határozott nemet, hanem, hogy majd meggondolja a dolgot. Ezt is csak abban a reményben mondta azonban, hogy idő múltával majd elmúlik fia szenvedélye. Egyébként is azt gondolta, hogy fia útrakelési szándéka talán nem is komoly, s az egész dolgot csak azért találták ki, hogy őt megfélemlítsék. Mednyánszky erre elkeseredésében aláírta a szerződést és két társával útra kelt.

Mikor Ausztráliába megérkeztek, kisült, hogy nem szerencsésen érkeztek, mert a magukkal vitt áruk a hajó fenekén beszivárgott víztől tönkrementek, s így koldusan álltak ott két társával a messze idegenben. Mit tehettek mást, elmentek aranyásónak, hogy ezzel keressék meg a költséget a hazautazásra. A pénzt sikerült is megkeresniük, de egyik éjszaka Mednyánszkyt rablótámadás érte, könyökét összeroncsolta a rabló golyója és egyik karját tőben amputálni kellett. El is pusztult volna, ha az aranyásók között nem akad rá egyik régi bajtársára, Prihoda János, 48-as ezredesre s az gondját nem viseli. (Látjuk, milyen „színmagyar" volt ez az újabb 48-as hős is, bár ez esetben sajnálnunk kell, hogy nem magyar vérű volt ez a bajtárs, mert látjuk, hogy büszke lehetne rá a magyarság.)

Ez a derék Prihoda még vissza is kísérte Mednyánszkyt egész Észak-Amerikáig. Mednyánszky hívta is nagyon, hogy jöjjön vele haza Európába, később talán majd egészen haza, Magyarországra is, de eredménytelenül. Azt felelte neki, hogy ha már haza nem mehet, sokkal könnyebben kibírja a hontalanságot, ha minél távolabb van hazájától. Így aztán érzékenyen elbúcsúztak egymástól és Mednyánszky soha többet nem látta és nem is hallott róla. De a történelem sem tudja, mi lett vele, hol, s meddig élt és milyen körülmények között halt meg.

Megérdemelte ez a derék ember, hogy felelevenítsük emlékét. Sokkal jobban megérdemli, mint azok, akiknek nagyon is jól tudjuk életük folyását. Hogy ő negyvennyolc vallástalan oldalában mennyire volt bűnös, nem tudom, de hogy negyvennyolc hazafias oldalát illetően példaadó hős és igaz magyar volt, azt el kell ismernem. Ő csakugyan a hazáját szerette akkor, mikor 48-as lett (ha tévedett is, mert hazáját nem így kellett volna szeretnie), de ő nem csinált belőle magának reklámot.

Jellemző Mednyánszkyra és azokra a bolond szerelmekre, melyeknek alanyai esküdöznek, hogy a sírig tartanak, s mikor miatta elárulnak szülőt, hitet, hazát, becsületet, arra hivatkoznak, hogy nem tehetnek róla, mert nem urai saját maguknak, hogy az életveszélyes viszontagságok közepette Mednyánszky nagy szerelme teljesen elmúlt. Mire hazaérkezett, Kestner Matild már egyáltalán nem érdekelte, sőt még többet kell mondanunk: egyenesen idegenkedett már tőle.

Meggyőző bizonyítéka ez annak, mennyire tisztán érzéki volt ez a szerelem. Másképp nem múlhatott volna el ennyire, mihelyt hosszabb időn át távolság volt e két egymást imádó test között. Ha lelki szeretet is lett volna közöttük (pedig lehetett volna, mert Matild nagyon művelt lány volt, s úgy látszott, mintha Mednyánszkynak éppen ezért és az eszmék közössége miatt tetszett volna meg annyira), nem múlhatott volna el ilyen hamar és ilyen nyomtalanul.

De oka volt az elhidegülésnek Mednyánszky túlzott önérzete is. Úgy találta ugyanis, hogy menyasszonya hozzá írt levelei nem elég melegek s hazajövetele után azért nem kereste a találkozást, mert nem akart olyan kocsi után szaladni, mely nem hajlandó felvenni. Illetőleg nem hajlandó felvenni elég szívesen, mert azt látnia kellett, hogy Matild nem akart vele szakítani, azaz hajlandó lett volna felvenni kocsijára. Szerelmes ember azonban nem így szokott beszélni vagy cselekedni. Kétségtelen tehát, hogy az igazi ok mégiscsak Mednyánszky érzelmeinek megváltozása volt. Elsősorban félkezűsége miatt nem akarta hinni, hogy Matild még mindig szereti. Ha azonban most is épp úgy szerette volna, mint ausztráliai útja előtt, bizonyára rokkantsága ellenére is ragaszkodott volna hozzá, vagy legalábbis megvárta volna, hogy Matild szakítson.

De Mednyánszky nemcsak félkezű lett, hanem szervezetének a baleset okozta leromlása, a sok fekvés és a nem éppen kielégítő táplálkozás miatt tüdővészt is kapott, s emiatt hazaérkezése után a dél-franciaországi Hyeres üdülőhelyre kellett egészségi okok miatt vonulnia. Itt

hamarosan egy ott-tartózkodó, félvilági életet folytató fiatal hercegnébe, a más feleségébe szeretett bele most már harmadszor, de épp oly szenvedélyesen, mint az első két alkalommal. Úgy vette észre ugyanis, hogy az előkelő hölgy is vonzódik őhozzá, sőt azt írja, hogy erről a nő biztosította is.

Mikor aztán ennek alapján komoly udvarlóként kezdett fellépni s még féltékenységének is jeleit adta, a hercegné megalázta és gúnyosan visszautasította. (Jellemző, hogy azt nem hitte el, hogy Kestner Matild rokkantsága ellenére is ragaszkodott hozzá, de ugyanezt az addig neki teljesen idegen hercegnéről elhitte. Látszik, hogy az igazi ok az volt, hogy Matild már nem tetszett neki, de a hercegné igen.)

A keserű csalódás megtörte szerelmes szívét, a sértő megalázás pedig főnemesi gőgjét és betegesen nagy önérzetét sebezte halálra. Érthető is ez, hiszen az a bánásmód, melyben a hercegné részéről része volt, még egy normális önérzetű férfit is megtört volna. Ha azonban Mednyánszky nem tudott és nem akart úgy viselkedni, mint egy papnak illik, legalább Hyeresben már úgy kellett volna viselkednie, ahogy egy szánandó félkezű és tüdővészes emberhez illik, nem pedig beállnia hősszerelmesnek, s ráadásul épp egy hercegnét és egy férjes nőt választania partneréül.

A kétszeres lelki válsághoz (szerelmi csalódásához és önérzete megalázásához) hamarosan csatlakozott aztán harmadiknak jó barátjának, gróf Schmidegg Kálmánnak a korai halála is. Ez is végtelenül lesújtotta. Hiszen láttuk, hogy nemcsak anyagilag támogatta, hanem szíve melegét is érezte. Ezáltal még elhagyatottabb lett.

Mivel hitetlenségében élete célja az élet örömeinek élvezése volt, s úgy érezte, hogy mint félkarú, szánandó teremtés, egyszer s mindenkorra alsóbbrendű lénnyé vált, akit nő már legfeljebb csak részvétből szerethet, ezt azonban az ő önérzete visszautasította, viszont szerelem nélkül meg nem látta értelmét az életnek, elvesztette az élete célját.

Anyagi zavarai is voltak. A hazaszeretet sem éltethette már, mert úgy látta, hogy fél karral még hazájának sem szolgálhat a jövőben. Így aztán ott Hyeresben a már régebben Schmidegg Kálmántól kapott méreggel (ez is mutatja, milyen keresztények voltak ezek a 48-asok akkor is, ha katolikusok voltak) megmérgezte magát mindössze 33 éves korában. Ott is temették el Hyeresben és sírja ma már nem is található.

Ilyen volt a szabadságharc tábori főpapjának az élete, egy olyan papé, aki valóban őszintén és meggyőződésből volt 48-as. Élete és levelei bizonyára nem alkalmasak annak bizonyítására, hogy negyvennyolc nem volt egyházellenes és ezért pap is támogatta. Az ellenkezőjét azonban ugyancsak bizonyítja. Mednyánszky nemcsak jó pap nem volt, hanem még jó katolikus sem, egyáltalán még katolikusnak sem nevezhetjük. Még kereszténynek sem.

A 48-as papok között azonban egyáltalán nem egyedülálló sem katolikusellenes elveiben, sem világias életmódjában. Hiszen Horváth Mihályban ugyanezt tapasztaljuk. És Mednyánszkyéval éppen ellenkező idegalkattal és vérmérséklettel, mert Mednyánszky egzaltált, Horváth nyugodt, Horváth a képzelhető legnormálisabb, Mednyánszky pedig extravagáns ember volt. Egyenesen azt a következtetést kell tehát levonnunk, hogy 48 őszinte hívei csak olyan papok és olyanforma katolikusok lehettek, mint amilyen Horváth Mihály vagy Mednyánszky Cézár volt.

Ezt a következtetésünket rendkívül megerősíti az is, hogy Mednyánszky hangsúlyozza, hogy az ő elvei, élete és viselkedésmódja 48-ban Magyarországon senkinek sem tűnt fel, senki sem botránkozott rajta, s nemtetszését emiatt vele senki sem éreztette. Ha negyvennyolc győz és ő itthon marad, egész nyugodtan megmaradhatott volna továbbra is papnak, sőt a hierarchia legmagasabb fokára jutott volna. Látjuk, hogy Horváth Mihály ugyanígy volt. Egy hang sem hallatszott az ő érvényesülése ellen méltatlan papi élete miatt, de annál több és élesebb hang – „hazafias" érdemeiért – még nagyobb érvényesülése mellett.

Amennyiben tájékozatlanságból hívő katolikusok és tisztességes életű papok is csatlakoztak 48-hoz, ezek vagy elhidegültek tőle, mihelyt kinyílt a szemük, vagy ha ez nem történt

meg, maguk is elromlottak. A papok lecsúsztak, a katolikusok elközönyösödtek. A legnagyobb átka azonban az volt a 48-as szellemnek, hogy akikkel ez megtörtént, a rossz hatást észre sem vették.

Mednyánszky pap volt, s így a vallási műveltséget joggal kellene feltételeznünk róla, mégis annak ellenére, hogy sohasem járt reverendában, csak akkor, mikor pózolni akart püspöki talárjával, bajuszt növesztett, a tánctermekben otthonosabb volt, mint a templomban, s papokat esketett meg ágyasaikkal, mégis maga mondja, hogy csak mint emigráns, Elzászban tudta meg, hogy ő rossz pap, élete tűrhetetlen. Neki ezt 48-ban itthon senki sem mondta, sőt nem is éreztette vele senki.

Negyvennyolc szereplőiben sok rokonszenves emberi vonásnak is kellett lenni, mert bizonyára nem ok nélkül és nemcsak a tudatos hírverés miatt lett olyan vonzóvá minden magyar ember előtt. Amit már Horváth Mihállyal kapcsolatban is megemlítettünk, hogy ti. negyvennyolc egyik legfeddhetetlenebb és legjellemesebb szereplője, tehát még bűnei ellenére is bizonyítja, hogy a pap még akkor is különb világi társainál, ha egy Horváth Mihály képviseli, Mednyánszkyról is megállapítjuk.

Mednyánszky Cézár is a szabadságharc egyik legtisztább jelleme. Említettük, hogy negyvennyolc legnagyobb hőse, a vértanú Mednyánszky testvére volt, s az alma nem szokott messze esni a fájától. Az, akinek ilyen nagy lélek volt a testvére, maga sem lehetett tucat, annál kevésbé alantas ember. Szilágyi „A magyar forradalom férfiai" című művében (második kiadás, 336. o.), miután égig magasztalta a vértanú Mednyánszkyt, befejezésül ezt teszi hozzá: „Testvére, Cézár, Görgeynek fő tábori lelkésze volt. Hasonlóan ritka jeles ember".

Látjuk tehát, hogy aki mint pap, a legutolsó, mint szabadsághős, mint hazafi, mint férfi és jellem, még a nemzet ünnepelt nagyjai között is a legelsők között van. Újabb igazolása annak a kívánalomnak, hogy ha a rossz papokat nézzük, akkor néznünk kell az érem másik oldalát is, és újabb bizonyítéka azon állításunknak, hogy mint ember, legtöbbször még a rossz pap is felveheti a versenyt azokkal a történelmi szereplőkkel, akik nem voltak papok, s hogy a rossz papok csak a katolikus Egyház fennköltsége mellett és miatt látszanak annyira rosszaknak és megvetésre méltóknak.

Kisül, hogy a hitvány, sőt botrányos Mednyánszky Cézár a legnagyobb magyar kálvinista történetíró szerint még nemzetünk dicső nagyjai, a 48-as hősök közt is „ritka jeles ember" volt. Mivel nem tartozik negyvennyolc híres szereplői közé, mert hiszen semmit sem tett, a dicséret csakis a jellemére vonatkozhat.

Nem hiába lett testvérének fia híres festőművész, Mednyánszky Cézár is művészlélek volt. Mint ilyen, érzelmes ember, mély kedélyvilágú, aki mint barát is nagyon tudott szeretni, és maga volt a megtestesült hűség, nemeslelkűség, önzetlenség és becsület. Azonkívül rokonszenves külsejével, előkelő származásával, megnyerő fellépésével, víg kedélyével és szellemes társalgásával is igen meg tudta nyerni az emberek szeretetét. Elvei szívéből fakadtak, önzés, alacsonylelkűség távol állt tőle. Hazaszeretete kétségtelenül mélyen átérzett, nagy és önzetlen volt. Bujdosása elején például a legnagyobb felháborodással utasította vissza az amnesztiakérésnek még a gondolatát is, mert vértanú bátyja emlékének meggyalázását látta benne.

Évek múlva, a honvágy, a nélkülözések és a megaláztatások hatása alatt bizonyára már másképp beszélt volna (hisz láttuk, hogy eleinte Horváth Mihály is másként beszélt), de ez azért nem cáfolja meg őszinte és önzetlen hazaszeretetét. Hiszen igazi önzetlenséget, igazi önfeláldozást és az elvekben való állandó következetességet nem várhatunk mástól, mint csak olyan dogmák alapján álló katolikustól, melyek az örökkévalóságban gyökereznek. Ilyen tudott volna lenni és volt is Mednyánszky katolikus anyja, de nem ennek az anyának „szabadelvű" főpap fia. De látjuk, hogy azért még ő is önzetlenebb és jellemesebb volt, mint általában a 48-asok.

Rokonszenves Mednyánszky Cézárban még a nagy önérzet is. Igaz, hogy ez is igen talmi volt, mert nagyon meglátszott rajta, hogy nem az örökkévalóságban komolyan hívő ember

önérzete, aki tudja, hogy akkor sem jár pórul, ha itt a földön elbukik, sőt nem kap elégtételt esetleg még halála után sem (mert igen sok derék embernek még a történetírás sem ad elégtételt.) Láttuk, hogy nagy úri önérzete nem akadályozta meg, hogy tisztán kenyérkeresetből akkor is magára ne öltse a reverendát, mikor már utálta, s mikor már viselése képmutatást jelentett számára. Önérzete azt sem engedte meg, hogy anyagi támogatást fogadjon el, de azért mégiscsak elfogadta.

Például Kestnernétől is csak azért fogadta el az anyagi támogatást, mert Kestnerné azt hazudta neki, hogy a pénzt szülei küldték az ő részére. Ha azonban igazi önérzetes lett volna, akkor ezt nem hitte volna el ilyen könnyen. Tudhatta volna, hogy képtelenség, hogy szülei ne a fiuk címére küldjék a pénzt, hanem egy nekik ismeretlen család címére, melytől fiukat egyébként is elszakítani akarták. Egyébként maga Mednyánszky is elismeri, hogy a pénzt elfogadta Kestneréktől akkor is, mikor már bizonyosan tudta, hogy nem a szülei küldik.

Állítólag Kestner Matilddal is önérzetből szakított, mert nem akarta arra kényszeríteni, hogy szerelmi ígéretét a most már szánandó rokkant iránt is fenntartsa. Rámutattunk azonban, hogy az igazi ok itt is az volt, hogy elhidegült már tőle s így Matild felszabadítása tulajdonképpen már nem volt áldozat részéről. Sőt maga bevallja még azt is, hogy tulajdonképpen azért tette, mert azt hitte, hogy ha vár vele, Matild megelőzi, s így megalázza. Ilyen gyarlóságok egy nem vallási alapon álló emberben azonban természetesek, s így mégiscsak igaz, hogy Mednyánszky önérzetes ember volt, s kényes volt a becsületére. Ez benne gyarlóságai ellenére is rokonszenves vonás.

Minden fenntartás nélkül dicsérnünk kell azonban Mednyánszkynak anyja irányában megnyilvánuló hihetetlenül nagy szeretetét, tiszteletét, engedelmességét. Szinte érthetetlen, hogy lehetett előtte anyjának olyan nagy tekintélye, s hogy lehetett neki olyan nagy szava előtte, hogy még akkora szerelemről is le tudott mondani, mint amilyen az övé Kestner Matild iránt volt, és olyan anyagi jólétről is, melyet e szerelemmel nyert volna. Mednyánszky menyasszonyának dúsgazdagsága miatt nem volt rászorulva a maga egyébként sem gazdag szüleire. Hogy tehát az ő életében mégis olyan nagy, sőt a szó szoros értelmében elháríthatatlan akadályt jelentett anyja ellenzése, egy olyan anyáé, aki tőle egyébként is ezer kilométer távolságban volt, ennek csakugyan csak a szeretet és az engedelmesség volt az oka. Mednyánszky erényének csökkentésére legfeljebb csak azt hozhatjuk fel, hogy olyan anyát, mint amilyet neki adott az Isten, igazán könnyű volt szeretni s tisztelni.

Szomorú, sőt a hit szempontjából véve egyenesen ijesztő Mednyánszkynak, a szabadságharc főpapjának a vége. Amit ugyanezen szabadságharc kultuszminiszterének, Horváth Mihálynak végéről csak valószínűséggel mondhatunk, az Mednyánszkynál emberileg egészen bizonyos: hitetlenül, kétségbeesve, bűnbánat, sőt bűntudat nélkül, önkezétől előidézve halt meg. Nem tudom, részesült-e akár csak egyházi temetésben is, mert hiszen az tudvalevően nem jár az öngyilkosoknak, s neki szerettei sem voltak ott Hyeresben, hogy e célból orvosi bizonyítványról gondoskodtak volna. Ilyen fia lett tehát a hős katolikus anyának, s nem tagadhatjuk, hogy nem negyvennyolc bűne miatt lett a fia ilyenné!

Mednyánszky életében rokonszenves szereplő még a szegény jó gróf Schmidegg Kálmán is. Az ő jósága, önzetlensége, idealizmusa. De sajnos – ismét csak az átkos 48-as idő és szellem az oka – katolicizmusnak, komoly hitnek nála sem találjuk semmi nyomát. Honnan is tanult volna katolicizmust a hitetlen Csányi László gyámfia? Pedig de jó katolikust lehetett volna nevelni ebből a nemes lelkű ifjúból, s ha azt neveltek volna belőle, egészen bizonyos, hogy a vége sem lett volna ilyen szomorú és vigasztalan. Még jobban meghat bennünket az öreg Prihoda ezredes vonzó egyénisége és katonás férfiassága, mely oly rokonszenvesen párosult benne a jó szívvel. Vallásos ő is aligha volt, de azért ez sem lehetetlen.

De hogy Mednyánszky Cézár mennyire a hús és vér embere volt, azt láthatjuk abból a megjegyzéséből, hogy nem került nagy áldozatába, hogy Matildról lemondjon, hiszen „a szenvedélyes szerelemhez életerő kell”, neki pedig (30 éves korában!) az már nem volt. Más, mint „szenvedélyes szerelem”, neki tehát nem is kellett.

Hogy milyen keveset ér a vallás nélküli ember még akkor is, ha egyébként olyan ideális lelkű, önérzetes és őszintén hazafias is, mint Mednyánszky Cézár, azt láthatjuk a következő megjegyzéseiből.

Mikor Schmidegg támogatásából élt, akkor is azt írja, hogy „tovább éltem a víg, bohó életet, néha eljártam a Jardin Mabille-ba és a többi helyre (!), ahol mulatni szoktunk". (Pedig mikor mindez történt, akkor még Matild szerelmének boldog tulajdonosa volt.)

Ugyanezen boldog szerelme idején egyszer, mikor társaival a változatosság kedvéért Párizsból a környékre vonultak, azt írja, hogy „ha udvarolni akartunk (miért kell udvarolni annak, aki már szerelmes, szerelmese szép, művelt és jó és viszonozza is szerelmét?), meg kellett elégednünk a csinos és kacér postáskisasszonnyal".

Tekintve, hogy vőlegény volt, mégpedig boldog vőlegény, ezeket az „udvarlásokat" még akkor is bátran elhagyhatta volna, ha – Görgey és negyvennyolc jóvoltából – nem lett volna egyúttal még „főpap" is, akit sértett az, hogy a párizsi papok mint „maguk fajtájával" beszéltek vele.

Ugyanekkor (a Párizs környéki Noisyben) szegény magyar emigránstársaival olyan zajos mulatást csaptak (köztük ő is, aki más segélyéből élt), hogy „a sohasem hallott zene, dal és kurjantás odacsődítette a jámbor (jobb lett volna, ha nem ezek a francia falusiak, hanem a magyar „főpap" lett volna jámbor) falusi franciákat. Csodálkozva bámulták. Talán boszorkányüst körül forgolódó ördögöknek néztek". (Nem gondolja, hogy talán inkább azon csodálkoztak, honnan lehet ezeknek az osztrákoktól egyébként állítólag már otthon is kiszipolyozott hazátlanoknak ennyi pénzük, ekkora jókedvük s a pénzpazarláshoz ekkora lelkiismeretlenségük?)

„Az összetört palackok és poharak mutatták, milyen magasra csapott jókedvünk." Meg kell hagyni, hogy még e széles jókedvükben sem voltak rossz hazafiak, mert közben a hazát is sűrűn éltették, csak az volt a baj, hogy az a szegény haza, amely haldoklik, ilyesmiktől bizony nem kel életre, annál kevésbé támad fel tőlük, ha már meg is halt. De a magyar haza és nép iránti rokonszenvet a külföldiek között bajosan fokozták, sőt attól félek, hogy ha meg is volt már, akkor is alaposan lerontották „az összetört palackok és poharak".

Azt is megírja Mednyánszky, hogy ekkor „már nem hittem Istenben". (Mi pedig ez őszinte vallomása után azt kérdezzük tőle, miért ostromolta akkor mégis anyját annyit és annyira, hogy protestáns lehessen? Miért nem felekezet nélküli akart inkább lenni?

Hogy ez időben ott Párizsban milyen szolid, erkölcsös életet élhetett a protestantizmus után kívánkozó magyar „főpap", sejthetjük abból, hogy Ausztráliából hazafelé jövet San Franciscóban egy cukrászdai kiszolgálónőben azonnal ráismert „a párizsi éjszaka egyik volt királynőjére", akit „a Jardin Mabille-ben láttam utoljára ragyogó szépségében". (Jó sokat gyönyörködhetett benne, hogy mindkettejük oly gyökeresen megváltozott körülményei ellenére is „legott ráismert".) „Míg San Franciscóban voltam – írja –, nap-nap után jártam cukrászdájába, hogy párizsi süteményt egyek és vele párizsiasan beszéljek."

„Első párizsi tartózkodásom alatt bohém életet éltem. Világkörüli utam után betegen búsultam a nagy francia városban. Azonban ekkor még a régebben folytatott bohém, mulatós életnél is nagyobb bűn volt, hogy elkeseredésemben sok olyat is tettem, amit nem lett volna szabad tennem. Bajtársaimmal sokszor éjfélig a kávéházban időztem (tüdőbetegsége ellenére), majd Kálmánnal (gróf Schmidegg) lázasan (mert ő is tüdővészes volt s bizonyára az ő tüdővésze sem volt független ettől a „szolid" életmódtól) az őszi éjszakák ködében néha hajnalig a Champs-Elysée-n jártam. Éjszakai bolyongásaink ártottak nekem, de méginkább barátomnak. Kálmán mindig ideges volt, teste törékeny. Régóta fenyegette a sorvadás."

Mikor pedig Kálmán már belepusztult ebbe az önuralom teljes hiányát bizonyító életmódba, s Mednyánszkynak is már Hyeresbe kellett menekülnie tüdőbajának elharapózása miatt, még ott sem tudott az élvezetekről lemondani. Pedig hát milyen nagy szüksége lett volna az állítólag imádott hazának az olyanfajta jó magyarok életére, energiájára és honszerelmére, mint amilyeneknek ezek a hontalanok gondolták magukat, akik visszataszító élet-

módjukkal még azt a kis rokonszenvet is kiölték hazánk iránt az idegenekből, ami talán még megvolt bennük, míg szolid, szerény, visszavonuló életmóddal, olyannal, amilyen szegény, hazájukat gyászoló hontalanokhoz illik, akkor is megszerezték volna a jóindulatot hazánk iránt, ha eredetileg hiányzott volna azokból, akik ismerték őket.

„Görgey táborában – írja – már megízleltem a szerencsejátékot. Tisztjeink csak úgy tudtak – nagy izgatottságukban – az egyik és a másik hadi vállalkozás közti időben megnyugodni, ha mulattak, kártyáztak..." (Vajon, ha vallásosak lettek volna, akkor is ennyire idegesen lettek volna-e, és ha igen, akkor is csak kártyával és duhajsággal tudták volna idegességüket levezetni?)

„Decemberben fejembe vettem, hogy nem törődöm az orvos utasításaival és én is a Casinóba járok... Éjszakázni kezdtem. Víg lettem és játszottam... Hiába tiltakozott az orvos esztelenségem ellen."

Mikor egyszer elhagyja Hyerest és Arlesen át utazik, ezt írja: „Majdnem elvesztettem fejemet, mikor azt a sok szép nőt láttam, akikről e város világszerte híres". S mindezt a hazáját siratói, félkezű, tüdővészes és életét mások irgalmából tengető „szenvedélyes szerelemre" már úgysem képes Mednyánszky írja magáról, aki mellesleg még „főpap" is volt! Mi természetesen azt is csak tőle tudtuk meg, hogy Arles a szép nőiről híres „világszerte". Mi más nevezetességeit szoktuk tudni a városoknak.

Mednyánszky természetesen Hyeresben is többet költött, mint szabad lett volna és adósságokba is keveredett, ami persze mágnási önérzetére sem volt valami előnyös hatással, de szeplőtlen magyar becsületére sem.

A hercegnét, akibe itt beleszeretett, „fiatalnak, tétlennek, kacérnak és tündökölni vágyónak", valamint „festenivaló szépségnek" mondja, s így érthető, hogy nemcsak neki, hanem másoknak is tetszett és más udvarlói is voltak. Ezek láttára kijelenti, hogy „vetélytársamat párbajra kényszerítem. (Milyen szánalmas beszéd ez egy „főpap" s milyen komikus egy szegény, félkarú tüdővészes szájából!) Meg fog halni vagy én terülök el a földön. (És a szegény, s „imádott" hazából mi lesz?) Nem leszek egyedül boldogtalan".

„Ha pap is voltam és csak fél karom van, azért tűzben járt katona maradtam. (Mi úgy tudjuk, hogy akkor is pap volt, nem pedig katona, s a sebesültek vigasztalása és a haldoklók ellátása volt ott a hivatása, nem pedig az, hogy „tűzben járjon".) Még mindig megvan jobb kezem, mellyel pisztolyt tarthatok feléje." (Nem lett volna jobb, ha ezt a még meglévő jobb kezét kissé nemesebb szolgálatokra, például a hazája számára tartogatta volna, s ha másért nem, legalább a hazája kedvéért olyan életmódot folytatott volna, hogy ne vigye még ezt a megmaradt fél kezét is idő előtt a sírba? De hát láthatjuk belőle, hogy a vallástalanok csak ilyen hazafiak tudnak lenni, még akkor is, ha egyébként kiváló emberek és olyan vérből származnak, mely az egész negyvennyolc legideálisabb vértanúját adta a hazának.)

„Először négyszemközt hordtam le" (a vetélytársat). Miért? – kérdezzük csodálkozva. Azért, mert ő, az egészséges ember is mert szerelmes lenni, s neki is megtetszett a szép? Igaz, hogy a más feleségéhez neki sem volt joga, de talán Mednyánszkynak, a nyomoréknak, s ráadásul a papnak, volt?

„Nem akarta megérteni." Ezt bizony nehéz is volt megérteni. Hát még ha azt is tudja, hogy egy pap az (egy „hazafias" magyar pap), aki őt ezért lehordja.

„Majd a Casinóban egy fél órán át meresztettem rá dühtől szikrázó szememet." (Ej, de megijedhetett ez a vetélytárs, hacsak nem mint őrülttől félt Mednyánszkytól!) Nem gondolt rá, hogy milyen komikus és szánalmas egy ilyen jelenet egy félkarútól és egy tüdővészestől.

„Fogta a kalapját és elment. Távozása közben rászóltam, hogy hogyan lehet ennyire gyáva. Hátra sem tekintett." Látjuk tehát, hogy az illető valóban őrültként kezelte Mednyánszkyt. Vagy szánandó nyomorékként.

Mednyánszky megemlékezései így végződnek:

„Hozzád megyek, hatalmas teremtő! (Ilyen következetlen az ateista. Láttuk ugyanis, hogy előbb azt írta, hogy „már nem hittem Istenben". Látjuk, hogy aki azt mondja, hogy nem

hisz, az is mennyire hisz.) Hozzád, te mindenség ura! Elfáradtam és nyugalmat keresek kebleden. Isten veled, drága hazám. (Sajnos, a tettei egész idáig éppen nem mutatták, mintha a hazája csakugyan annyira „drága" lett volna előtte.) Bocsáss meg, nincs már erőm, hogy újra harcba szálljak érted."

Ha hazáját nem 48-as módra, hanem úgy szerette volna, ahogyan az Evangélium és egyedül hiteles értelmezője, a katolikus Egyház tanította neki, akkor lett volna ereje haláláig szolgálni s akkor halála nem is fiatalon következett volna be. Akkor életével nem botránkoztatta volna a honvédeket, elzászi rokonait és a francia falusiakat egyaránt, hanem hitével és példás papi életével, melynek hatását nagyban fokozni tudta volna főnemesi származása (melyre az emberek oly sokat adnak, s különösen sokat adtak akkor még), s megnyerő külseje, egyénisége és modora az emberek ezreit erősített volna meg a hitben, a becsületben, hazaszeretetben és tette volna őket erőslelkűekké, a kísértésekben meg nem ingókká, az emberi jóságban hinni tudókká.

„Kettőt ütött az óra éjfél után (én magam is éppen ez időben írom e sorokat). Időm lejárt. (Sajnos, nem járt le még, mert Mednyánszky Cézárt nem Isten szólította maga elé 33 éves korában, hanem szentségtörő kézzel Isten akarata ellenére maga oltotta ki életét, tehát hívatlanul jelent meg Isten ítélőszéke előtt.) Isten veled, te élet e földön!... Nem vagyok többé bujdosó."

Igazán megható drámai szavak, de – sajnos – azt bizonyítják, hogy a 48-as honvédség tábori főpapja még csak azt sem tudta, mi az a hit és mi az a kereszténység. Mintha nemcsak pap, hanem még csak keresztény sem lett volna soha. Az igazság ugyanis az, hogy éppen most, öngyilkossága után lett csak igazán bujdosóvá és hazátlanná, mégpedig úgy, hogy ez után a végső hazátlanság után már nem is következhet soha sem bocsánat, sem amnesztia, sem hazatérés, sőt még a halál és megnyugvás sem soha.

Mednyánszkynak tudnia kellett volna, hogy mikor a halálba megy, nem Istenhez, hanem az ördöghöz megy. Nem is a halálba, nem az örök nyugalomba megy, mert az örök világosság csak azoknak „fényeskedik", akik megérdemelték. Mednyánszky is mehetett volna az ördög helyett Istenhez is, ha akart volna, de ahhoz másfajta élet kellett volna, mint az övé volt, mely még utolsó állomásán Hyeresben is félkezűen, tüdővészesen és a halál árnyékában is revolveresen és párbajozóan szerelmes volt más feleségébe.

Vagy ha már emberi gyarlóságból ilyen volt az élete, legalább akkor, mikor félkarú lett, legalább akkor, mikor tüdővészes lett, vagy legalább élete utolsó pillanataiban bűnbánóan, alázatosan, Isten iránt engedelmesen kellett volna viselkednie, s letennie a revolvert, illetve a mérget, nem pedig fellázadni s szentségtörően és gőgös daccal visszadobni Istennek azt az életet, melyet Isten még nem akart tőle elvenni.

A hazáért pedig – kinek kellett volna ezt tudnia, ha nem neki, a papnak? – nemcsak fegyverrel lehet harcolni (sőt fegyverrel tulajdonképpen nem is volna szabad harcolni, mint csak önvédelemből, mert írva vagyon, hogy ne ölj), s különösen nem annak, aki pap, aki annak szolgája lett, akinek országa nem e világból való (nemcsak éjfél után két órakor írom e sorokat, hanem egyúttal a Krisztus Király ünnepén is), hanem nemzetének és honfitársainak az igazság és a becsület útján való kalauzolásával is és annak megtanításával is, hogyan tudják szenvedélyeiket megfékezni, elsősorban pedig azzal, hogy tettekkel bizonyítja be nekik, hogy ez a nehéz és sokaknak (köztük Mednyánszky Cézárnak is) lehetetlennek látszó mesterség valóban lehetséges is.

Negyvennyolc azonban az Egyházat nem értékelte. Úgy tett, mintha nemes hivatásáról nem is tudna, s mintha az Egyházra a magyarságnak nem is volna szüksége, sőt mintha a katolicizmusnak a nemzetre több lenne a kára, mint a haszna. Pedig hát az a példátlanul nagy ellenszenv a lenézés, mellyel a „vakbuzgóság", a „klerikalizmus", a „reakció", a „fanatizmus", a „babona" ellen Mednyánszky és negyvennyolc viseltetett, s melyen semmi mást nem értett, mint az igazi katolicizmust, azt, mely még velünk született hajlamaink legyőzésére és az élet tilos gyönyöreiről való lemondásra is képessé tesz, világosan bizonyítja, hogy negy-

vennyolc tudott erről az Egyházról, s tudott az Egyháznak e nagy erejéről is. Másképpen hogyan lehetne megmagyarázni azt a nagy ellenszenvet, mellyel vele szemben viseltetett?

Azért ez a nagy ellenszenv, sőt gyűlölet a katolikus Egyház ellen, mert ő, mégpedig éppen legsötétebb megnyilvánulásai, a „vakbuzgóság", a „bigottság", a „klerikalizmus", „jezsuitizmus", az, mely a lemondás, az önmegtagadás, az alázatosság s a másvilágért élés szellemét képviseli a földön, amelyet Mednyánszky „hatalmas teremtője" azért állított ide, hogy az igazságot és a jót képviselje köztünk, és az embereket, akik hallgatnak rá, átsegítse az élet olyan viharain, melyek Mednyánszky olyan szomorú végét okozták.

Hogy ennek az Egyháznak bigottsága, vakbuzgósága és fanatizmusa közel sem az a torz alakulat, amelynek a protestantizmus, az ateizmus vagy a hitközöny elképzeli s rágalmazza, azt éppen Mednyánszky élete is bizonyítja. Az Egyháztól lélekben távol álló olvasóknak bizonyára igen ellenszenves volt Mednyánszky anyjának „fanatizmusa" és „lelketlensége", mellyel hidegen nézte fia vívódását s bigottsága és „elavult" dogmákhoz való mindenáron való ragaszkodása miatt megakadályozta fia boldogságát. Mednyánszky minden tragédiájának oka ugyanis végeredményben egyedül az volt, hogy anyja vakbuzgósága megakadályozta fiának Kestner Matilddal való házasságát.

Pedig hát nincs egészen így, mert már csak annak alapján is, amit Mednyánszky életéről saját feljegyzései alapján elmondtunk, joggal kételkedhetünk abban, hogy Mednyánszky házassága Kestner Matilddal boldog lett volna. Arról, aki szegénysége és nyomorékká válása ellenére is oly hamar elhidegült szerelmesétől, nem tehetjük-e fel joggal, hogy ez az elhidegülés akkor is megtörtént volna, ha Matild már felesége lett volna, sőt ez esetben az elhidegülés nem még sokkal valószínűbb-e? Kétségtelen, hogy Mednyánszky egész rendkívülien lobbanékony, egzaltált s újabb meg újabb szerelmekre hajlamos egyén volt. Mint a gazdag Matild férjének, még jobban alkalma lett volna előkelő társaságokba járni, utazni, üdülőhelyeken tartózkodni, s aki még fél karral és tüdővészesen is beleszeretett Hyeresben a kacér és szép hercegnébe, nem történt volna-e meg azzal még könnyebben ugyanez, mint férjjel is?

Az anyja „fanatizmusa" és „bigottsága" elleni ellenszenvet bizonyára már kezdetben is alaposan csökkentette az olvasóban az az anyai szeretet, jóság és nemes lelkűség, mely még azokban a leveleiben is megnyilvánul, melyekben fia kérését elutasítja. Aztán, ha Mednyánszkyné csak vakbuzgó, csak fanatikus, csak bigott lett volna, egyéb, még hitetlen emberek szemében is sokat számító, rendkívül nagy értékek nélkül lehetséges-e, hogy a bigottságtól annyira távol álló, felvilágosult, sőt hitetlen fia, az, aki szerelmesét a távolban olyan hamar elfelejtette, még a családi élettől évek óta távol és a messze idegenben is annyira megőrizte anyja iránti szeretetét és engedelmességét? Igen nagy értékeknek kellett lenni abban az asszonyban, akinek a tekintélye fia előtt még akkor is töretlen, mikor már sem az anyjától tanult hitnek, sem a vele kapcsolatos emlékeknek már semmi súlya sem volt előtte.

Aztán nem kellett-e még vallástalan, modern szempontból rendkívül értékes szellemi tulajdonságokkal is megáldottnak lennie annak az asszonynak, akinek az egyik fia negyvennyolc legeszményibb szereplője és vértanúja, a másik Cézár volt, akinek mind élete, mind nem kis írói tehetségre való megemlékezései szintén bizonyítják, hogy nem volt közönséges ember, a harmadik fiának fiából meg Magyarország egyik legnagyobb festőművésze lett? Ez majdnem olyan túltengése a zseniknek egy családban, mint amilyent a Jedlik-Czuczor-Szabó-családban láttunk, hol a dicsőség elsősorban a Szabó családot illeti (ha még oly névtelen maradt is), mert az abból származó egyik lány szülte Jedlik Ányost, a másik Czuczor Gergelyt.

Mednyánszkyné azonban nem annyira lángelméket, mint a szabadságharcnak kortársai közül toronymagasan kiemelkedő, legnagyobb jellemét adta a nemzetnek. Vajon nem kell-e szükségképpen összefüggést keresnünk e között és az anya megingathatatlan hite és erkölcsi meg nem alkuvása közt?

A Mednyánszkyak egyik legősibb főnemesi családunk. Báró Mednyánszky László (1819-1849) bécsi magyar testőr korában Bécsben két éven át Görgey lakótársa volt. Négy

évig volt testőr. Majd Bars megye követe az országgyűlésen, 48-ban a szerbek ellen harcol, mint százados és meg is sebesül. Őrnaggyá teszik, s mivel a fontos Lipótvár honvédparancsnoka, s mivel Ordódy Kossuth számára nem volt elég megbízható, őt küldik melléje hazafias ellenőrnek. Valóban Ordódy és általában az őrség nem is akarja védeni a várat, Mednyánszky azonban heteken át megakadályozza feladását, s mikor végre 1849. február 2-án, a várban összehívott haditanács mégis a feladás mellett dönt, Mednyánszky akkor is ünnepélyes óvást emel ellene, pedig akkor már tudta, hogy az ellenség kezébe fog kerülni. Tiltakozásával tehát a hazájának gyakorlatilag nem használ (csak példájával, de azzal annál többet).

Lipótvár feladásakor fogságba kerül. Az emberséges osztrák csak börtönben tartotta, de mikor a nem osztrák és nem katolikus Haynau lett az úr az országban, ő halálra ítéltette s 1849. június 5-én Gruberrel egyetemben, azzal a társával, aki vele tartott a feladás elleni tiltakozásban, (lám, ez is milyen „színmagyar" volt, de aki ellen tiltakozott (Ordódy), annak szép magyar neve volt), azon a címen, hogy ők voltak az okai Komárom elfoglalása meghiúsulásának, mert Simunics seregét négy héten át feltartóztatták azáltal, hogy Lipótvár őrsége megadási készségét ily hosszú időn át meghiúsították, az ítéletet irgalmatlanul hajtatta végre rajtuk, mégpedig a megbecstelenítő akasztás alakjában.

Mikor Lipótvárosban az őrség lerakta fegyverét, Mednyánszky dühvel lökte le kardját. „Nem adom meg, úgymond, magamat". (Szilágyi: „A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből, 336. o.).

„Haditörvényszék elé állíttatván, nyíltan, habozás nélkül szólt. Rettegés nélkül vallá be, hogy Lipótvár feladását bűnnek tartja, mindig ellene szavazott, s ha tőle függ, nem történt volna." Testvére, a pap Cézár – ezt annak alapján, amit önéletrajzából megtudtunk, egész bátran mondhatjuk – hasonló helyzetben ugyanígy tett volna. Amivel Petőfi dicsekszik, hogy „bátran tudnék a vérpadra lépni", nemcsak Mednyánszky Lászlóban, hanem Cézárban is megvolt. Idealizmusa, Petőfiéhez hasonlóan nagy önérzete s a haza iránti lángoló szeretete őt is képessé tette volna hasonló hőstettekre.

Ő (épp úgy, mint Petőfi) csak az apró, az állandó önmegtagadásokra volt képtelen, s ha ezeket nem tudta megtenni Isten kedvéért és az örök jutalom reményében, világos, hogy nem tudta megtenni hazája kedvéért sem. De azt hiszem, hogy Petőfinél azonban ő is többet tett volna. Azt még elképzelni is nehéz ugyanis, hogy egy Mednyánszkyt – még akkor is, ha nem László, hanem Cézár volt a neve – a közvélemény terrorjával kelljen a harctérre küldeni, mint Petőfit, s akkor is azonnal szabadságot kérjen onnan, illetve kérés nélkül is hazajöjjön onnan szabadságra már néhány hét múlva.

Mednyánszky Lászlónak is volt már felesége, mikor olyan hősi módon viselkedett Lipótvárban és Pozsonyban, és ő sem volt sokkal idősebb, mint Petőfi (30 éves korában halt meg). De míg Petőfi csúnya ember volt, Mednyánszky Lászlóról ezt írja Szilágyi:

„Mednyánszky ritka szép, magas, barna férfi. Volt arcában valami szelíd, valami vonzó, ami részére bárkit is képes volt megnyerni. Jelleme tiszta, becsülete mocsoktalan, honszerelme ábrándszerű. Általában az egész emberben túl sok világias, sok olyszerű volt, mi bárkit is önkéntelenül csatolt hozzá."

Mednyánszky tehát csakugyan olyan ember volt, amilyennek ifjúságunk a 48-asokat testben-lélekben elképzeli. Mednyánszky László azonban csak egy volt. Az anyja pedig „vakbuzgó" volt és – sajnos – francia.

„Tavaszi hideg éji 12 óra volt, midőn az ítélet végrehajtására vitték. Mindenki sírt körüle: a katonák, akik kísérték, a lelkész, kit Mednyánszkynak kellett vigasztalnia s maga a bakó is."

Felakasztása után Görgey, akinek mint mondtuk, régi jóbarátja is volt, „vigasztalásul" azt írta anyjának, „hogy három ellenséges tábornokot akasztat fel szeretett fia helyett".

„S mit választolt az anya, aki – írja Szilágyi – méltó, hogy nevét Cornelia, a Gracchusok anyjáé mellé tegyük:"

„Álljon Ön el szándékától. Elég, hogy én megszomoríttattam. Nem akarom, hogy más anya is kiállja a keserveket, miket én kiálltam, mert én érzem annak nagyságát."

Ilyen a „vakbuzgó", ilyen a dogmák mellett a végsőkig, a halálig kitartó katolikus anya! Görgey fanatikus volt, mikor ezt az ajánlatot tette. Fanatikus volt akkor is, mikor Buda visszavétele előtt hadi parancsba adta ki, hogy foglyot nem szabad ejteni, azaz, hogy azt is le kell mészárolni, aki megadja magát. Szégyenkezhetünk is miatta örökké. Mednyánszky László anyja azonban nem fanatikus volt, csak igazi keresztény. Büszkék is lehetünk rá, s mint látjuk, büszke rá a kálvinista Szilágyi is. Csak azt kell sajnálnunk, hogy nem született magyarnak. De hogy szülhetett volna ilyen nőt magyar föld, mikor láttuk, hogy a reformkor „hazafisága" valóságos lelki bélpoklosoknak tekintette az igazi katolikusokat?

Mivel azok, akik a „vakbuzgóságra" annyira haragszanak, ezt igen fontosnak tartják, megemlítjük ezen igazi nagyasszonyról azt is, amit a szép fiúk anyjáról anélkül is sejthetünk, hogy ő maga is igen szép volt. Mednyánszky Cézár ezt többször hangsúlyozza megemlékezéseiben, s bizonyára apjának is azért tetszhetett meg a nyugati harctéren annyira, hogy hazahozta magával feleségnek. Ugyancsak sokat nyert vele, de még nemzetünk is.

Rónai Jácint

Bencés volt. A Jácint nem keresztneve, hanem rendi neve. Ő is egészen negyvennyolc mellé állt, mint Horváth Mihály. Világos után őt is halálra ítélték, s in effigie (jelképesen) fel is akasztották, mint Horváth Mihályt. Ő is külföldre menekült a felelősségre vonás elől, később ő is hazajött, s „hazafias" érdemeiért ő is egyházi rangot kapott, illetve busás jövedelmet. Ő is nevelő lett a királyi családban, de természetesen ő is csak Erzsébet, „a nemzet védangyala" szeszélye és szabadelvűsége folytán.

Nevelői állása elfoglalása előtt neki is ugyanazt mondta a királyné, amit Horváth Mihálynak ugyanezen minőségében a Zichy-honleányok egyike: Akarom, hogy lányom vallásos legyen, de azt nem, hogy túl vallásos legyen. Igaz, hogy Mária Valéria mégis „túl vallásos" lett, de ez igazán nem Rónai Jácint vagy Erzsébet királyné érdeme. Mária Valéria Erzsébetnek mégis legkedvesebb leánya és legnagyobb bizalmasa lett, s mi azt hisszük, hogy nem is „túl nagy vallásossága" ellenére, hanem éppen azért. Mihelyt ugyanis Erzsébet királynénak alkalma nyílt egy „túl vallásost" a valóságban is megismerni, akkor látnia kellett, hogy ez a tulajdonság nem félnivaló, hanem kívánatos, mert még az ő szempontjából is az ilyenek a legkívánatosabb emberek.

Rónai Jácint kisebb szabású ember, mint Horváth Mihály, bár kétségtelen, hogy ő sem volt mindennapi egyéniség és neki is igen nagy műveltsége volt. Bár nem volt nagyszabású az a szerep, melyet 48-ban betöltött, s éppen nem sorolhatjuk a szabadságharc nagyobb alakjai közé, mégis neki is van életrajza, mégpedig nem is egy. Mivel azonban legbővebb életrajzát rendtársa, Acsay Ferenc írta meg, és sokkal régebben is, mint Márki Sándor Horváth Mihályét, olyan időben, mikor negyvennyolc szereplőit még inkább csak dicsérni volt szabad és szokás, nem pedig bírálni, a bencés rendnek pedig arra, hogy Rónai Jácint tagja volt, csak büszkének volt szabad lennie, nem pedig szégyenkeznie miatta, ezért Rónai Jácintról nem tudunk olyan kompromittáló dolgokat, mint Horváth Mihályról vagy Mednyánszky Cézárról, bár éppen nem valószínűtlen, hogy csak egy cseppet is különb lett volna náluk.

Lehet, hogy neki talán nem voltak megfogható gyermekei (nemcsak törvényesek nem, hanem talán még törvénytelenek sem), mivel azonban az elvei egy cseppet sem voltak egyháziasabbak, mint Horváth Mihályéi, erkölcseit sem tarthatjuk másoknak.

Rámutattunk már, hogy Horváth Mihályban a sok gyerek csak családias érzelmeit bizonyítja, s ezért az esetleg gyermekek nélküli Rónai Jácint emiatt még lehetett sokkal erkölcstelenebb is, mint Horváth Mihály volt. Mednyánszky Cézár kétségtelenül még erkölcstelenebb volt, pedig utána sem maradtak sem törvényes, sem törvénytelen gyermekek. Nem azért nem lettek utódai, mert Horváth Mihálynál erkölcstelenebb volt, hanem azért, mert nem volt annyira normális, mint Horváth Mihály.

Rónai is magyar származású ember volt (jellemző, hogy ezt mikor 48-asokról van szó, külön ki kell emelni), székesfehérvári születésű és iparos szülők gyereke, de ő sem színmagyar. A neve is magyarosított.

Nem volt közönséges tehetségű ember, s benne is túltengett az önérzet. Talán még jobban, mint Horváth Mihályban. A nagy önérzet azonban nála sem volt azért akadálya annak, hogy később mint Horváth Mihály, ő is szakítson 48-as elveivel, sőt egyenesen a királyi család bizalmi emberévé ne váljon. (De hát látni fogjuk, hogy megtette ugyanezt a körutat a kálvinista Jókai Mór is, Petőfi hajdani barátja és márciusi ifjú.)

Természetesen könnyen lehetséges, hogy ezt a nagy pálfordulást egyikük sem érdekből és önző számításból tette, hanem azért, mert az idő haladtával okosabbak, bölcsebbek, tapasztaltabbak lettek. Fiatal korukban egy olyan uralkodóházat gyűlöltek, melynek tagjait nem ismerték, meglett és öreg korukban pedig a család olyan tagjaihoz ragaszkodtak, sőt lettek rajongóik, akiket már megismertek, s így alkalmuk volt ifjúkori eszméik téves voltáról

meggyőződniük. Tagadhatatlan azonban, hogy az elvváltozásból hasznuk is lett (Ferenc József még Jókai nagy adósságait is kifizette) s így minden különösebb rosszmájúság nélkül is lehet önzésre gondolni, vagy legalábbis arra, hogy az érdek is elősegítette, hogy a helyes utat megtalálják.

Ha most azt vizsgáljuk, milyen pap volt ez a 48-as Rónai Jácint, semmi okunk sincs arra, hogy Horváth Mihálynál meggyőződésesebb katolikusnak tartsuk. Láttuk, hogy az a Lukács Sándor, aki negyvennyolc egyik legnagyobb és legmeggyőződésesebb papgyűlölője volt, Rónai Jácintnak testi-lelki jóbarátja volt és abban az időben is az volt, mikor legjobban tombolt egyházellenessége és papgyűlölete. Ez pedig mindent megmond, vagy legalábbis sejtetni enged.

48-ban maga Rónai is olyan túlzó forradalmi beszédeket mondott, hogy később nem is volt már hajlandó rájuk emlékezni. Még azt is, amit 48-as életéből elismert, nem tudta másssal, mint a 48-as mámorral magyarázni, melyet a józan és érett ember már szégyell.

Hosszú külföldi emigrációs élete alatt ő sem járt soha papi ruhában, ő sem tartott ott fenn semmiféle összeköttetést egyházi körökkel, ő sem misézett külföldön egyszer sem, sőt ő is titkolta ott még azt is, hogy pap. Ez pedig mindent megmond, mert hiszen ok nélkül nem kell titkolózni, s egy olyan pap, aki annak is tartja magát, sőt amelyiknek csak hite van, így nem viselkedik.

Hogy hazajövetele után – épp úgy, mint Horváth Mihály –, újra visszavedlett pappá, nemigen tekinthetjük rá nézve vallási szempontból jó jelnek, mert hiszen mint Horváth Mihályban, nála is érdekből történt minden. Mindketten mint papok, az Egyház vagyonából kaptak itthon busás jövedelmet „hazafias" érdemeikért. Mindenesetre láthatjuk belőle, hogy még Ferenc József uralkodása alatt is még mindig milyen nagy hatalom volt az a negyvennyolc, tehát mily kicsiny lehetett az osztrák befolyás, hogy „elnyomásról" ne is beszéljünk.

A 48-as emigráns Rónai Jácintot tehát nemcsak papnak, hanem még egyáltalán katolikusnak is alig tekinthetjük. Hogy akkor is, mikor már hazajött és érdekből újra papként kezdett viselkedni, mennyire észrevették rajta a hívő szemek, hogy milyen pappal van dolguk, már csak onnan is következtethetjük, hogy Erzsébet királyné egyszer azért kérte meg, hogy ő mondja az udvar részére a szentmisét, hogy az udvarhölgyek láthassák, hogy szabad neki misézni. Azok ugyanis azt suttogták, hogy exkommunikált, vagy legalábbis a misézés meg van neki még most is tiltva.

Nálunk természetesen minden bírálatot elnémított Rónai személye ellen a „hazafias" vértanú múltja. Ha ugyanis valakit a Bach-korszakban politikai okok miatt felakasztottak, az ma is dicsőség, a 48 utáni évtizedekben pedig különösen nagy dicsőség volt. Ha aztán ez a felakasztás csak „in effigie" történt, csak külön szerencse volt az áldozatra, mert felakasztása előnyeit élvezhette utána még esetleg hosszú évtizedeken át. E szerencsések közé tartozott Horváth Mihály mellett Rónai Jácint is.

Ausztriában azonban katolikus körökben egyenesen az ő nevelésének tulajdonították, hogy Rudolf trónörökös olyan szomorú véget ért. Világos, hogy ezt a vádat nem úgy kell érteni, hogy tanítványát ő biztatta ösztönei kiélésére és tőle tanulta egyházellenes, felforgató elveit. Annyi azonban kétségtelen, hogy a trónörökös Rónai Jácinttól sem egyháziasságot, sem vallásosságot, sem konzervativizmust nem tanulhatott. Hogy az Egyház és a papság elleni lenézés, sőt ellenszenv kialakulhatott benne, abban feltétlenül része volt annak, hogy az eleven, éles eszű fiú és fiatalember előtt egy olyan pap képviselte az Egyházat és a papságot, mint Rónai Jácint, a 48-as hazafi.

Így bizony nem is lehetett várni, hogy a papokban tiszteletreméltó egyéneket, az Egyházban az igazság oszlopát lássa a tanítvány, s hogy azt ne gondolja, hogy a többi pap is csak olyan, mint az, akit ő ismer, és hogy a papok maguk sem hisznek, hanem csak abból élnek, hogy papok. Én a magam részéről hitelesnek fogadom el azokat a bizonyítékokat is, melyek amellett szólnak, hogy Rudolf anyja effajta papkegyeltjeinek egyháziatlansága és szabad életfelfogása miatt az anyját sem tisztelte eléggé. Annyi azonban egész bizonyos, hogy közel

sem nézhetett rá olyan tisztelettel, mint Ferenc József az anyjára. Ennek természetesen nem volt akadálya az, hogy maga sem volt különb, mint az anyja, sőt még olyan sem, mert az ember sokkal könnyebben és szívesebben elítéli azt a rosszat, amit másban talál meg, s különösen azt, amit abban fedez fel, akitől neki a jót kellett volna tanulnia.

Aki Rónai Jácinttól kapta a világnézetét, az minden lehetett, csak „bigott" vagy „klerikális" nem. Acsay közli azokat az imádságokat, melyeket Rónai királyi növendékei részére szerkesztett. Acsay ugyan nem bírálja őket, sőt úgy látszik, mintha még tetszenének is neki ezek az imádságok, én azonban kénytelen vagyok megállapítani, hogy nemcsak Szűz Mária, hanem még Jézus neve sem fordul elő bennük. Tehát az előkelő növendékek még akkor is több kereszténységet tanultak volna, ha nevelésüket anyjuk egy becsületesebb kálvinista 48-as lelkészre bízta volna. Ilyen imádságokat csak egy rabbitól vagy egy müezzintől tanulhattak volna a Habsburg-ivadékok.

Sajátságos, hogy a mi történetírásunk mégis mint felháborító tényt közli, hogy Zsófia főhercegnő, az anyós, még eleinte gyermekei nevelését is ki akarta venni Erzsébet királyné kezéből. Pedig hát nagyon jó lett volna, ha ki tudta volna venni a kezéből. Erzsébetnek fia papnevelőjével szemben – láthattuk – csak annyi igénye volt, hogy a misemondás joga alól azért ő se legyen felfüggesztve.

Gasparics Kilit (vagy Márk)

Ferenc-rendi szerzetes és tényleges 48-as vértanú. Ő megint olyan papi egyén, aki őszinte híve volt a 48-as eszméknek. Egészen más típus azonban, mint Horváth Mihály vagy Rónai Jácint. Inkább Mednyánszky Cézárhoz hasonló, mert benne is vad szenvedélyek tomboltak, jók is, rosszak is, éppúgy, mint őbenne. Abban azonban a legélesebben különböztek egymástól, hogy míg Mednyánszky szalonember, büszke és jellegzetes arisztokrata volt, Gasparics még plebejusnak is plebejus, nyers és faragatlan muraközi horvát parasztgyerek, akiben egyébként a magyar vérből nem volt egy csepp sem.

Anyanyelve sem volt magyar, sőt gyermekkorában még magyar szót hallani sem volt alkalma. Még azt is meg lehet állapítani, hogy családi körében egyenesen magyarellenes volt a szellem, s eleinte hősünk is ilyen érzelmű volt. (Eötvös Károly: A nazarénusok, 135. o.). Ennek ellenére Gasparics talán Mednyánszky László után a leglelkesebb és legideálisabb 48-asnak nevezhető, s hősnek is Mednyánszkyn kívül alig mondhatunk több joggal valakit 48-ban, mint őt. Még Csányi László is csak utána következik. Gasparics nemcsak tényleges vértanúja lett negyvennyolc eszméinek, hanem tudatos, szinte önkéntes vértanúja is. Ő valóban szolgálta 48-at, nem pedig élt belőle vagy karriert csinált segítségével. Ő valóban nem véletlenül, vagy csak azért lett negyvennyolc vértanúja, mert rosszul számított, mint például a legtöbb aradi vértanú.

Jellegzetes délszláv lélek és lobbanékony temperamentum volt ez a Gasparics. Büszke, férfias, mint egy albán népvezér. Vad és szertelen a jóban és rosszban egyaránt. Amit egyszer lelkében magáévá tett, azért élt, azért tett, lelkesedett, izzott, lobogott egész életén át. Diákkorában vad, mindent elsöprő szerelem ébred benne egy lány iránt, aki azonban hamarosan eltűnik szeme elől. Ő is emiatt, tehát szerelmi bánatában megy szerzetesnek, mint Mednyánszky papnak. Érzelmi, lelki vihar, csalódás, mely az élet örömei keresésében érte, ez tette pappá, nem pedig a nagy vallásos meggyőződés, Isten és felebarát iránti csendes, nyugodt, boldog szeretet és szolgálni akarás vagy az önfeláldozás szelleme.

Gasparics azonban, ha már az lett, sokkal jobban lett pap, mint Mednyánszky. Ő hosszú éveken át mintaszerzetes volt. Sokkal mélyebb lelkű ember volt ugyanis, mint Mednyánszky s nagyobb szabású és tehetségesebb is. Ő nemcsak szükséges rossznak, ráadásnak, kellemetlen tehernek tekintette szerzetesi mivoltát, hanem szívvel-lélekkel hivatásának élt.

Tüzes, országos hírű szónok lett belőle, mert olyan ember volt, aki mindent szívvel-lélekkel csinált, semmit sem félig. Krisztusnak is annyira egészen odaszentelte az életét, mint előbb a lánynak akarta. Szélsőségekre, rajongásra hajló lelke semmiben sem volt középszerű. Amint a szerelme minden akadályt elsöprő, korlátot nem ismerő, az önodaadásban teljesen feloldódó volt, olyan volt eleinte istenszolgálata és szerzetessége is.

De mint Lutheren és Mednyánszkyn, rajta is bebizonyult, hogy csupán az élet csalódása, ha még olyan nagy is ez a csalódás, még a legnagyobb jóakarat mellett sem elégséges arra, hogy egy lelket, s különösen olyan szenvedélyes lelkeket, mint amilyenek Luther, Mednyánszky vagy Gasparics volt, egész életre Isten mellett lekötni tudjon. Ilyen nagy elhatározáshoz sokkal nemesebb és magasabb rendű indítóokok kellenek.

Ideális, buzgó szerzetes lett Gasparics Márkból és tüzes, hallgatóságát magával ragadó szónok. Általában nagyon sok tekintetben hasonlított Lutherhez: egyszerű származásában is, erős, egészséges testében is és őserejében is, szónoki képességeiben is, túltengő önérzetében is, vakmerőségében is, szertelenségeiben is. Nem volt akkora koponya, mint Luther, de önzetlenebb, nemesebb lélek nála. Az 1838-as híres pesti árvízben, mint a pesti ferences rendi zárda lakója, olyan hős szerepet játszott és olyanforma energiát fejtett ki, mint Wesselényi. Olyan erős test és olyan őserő is volt benne, mint abban.

Szidjuk Metternichet és I. Ferencet, hogy hazánkat az új szellemi áramlatoktól szinte légmentesen elzárták, pedig hát láttuk már, hogy csak úgy tudták elzárni, hogy így is mindenkihez eljutott és eljuthatott a francia forradalom új, s még ma is olyan üdvösnek tartott szellemi áramlata, s annak az irodalomnak képviselői, akik ezt a forradalmat okozták, képviselték és táplálták. I. Ferenc és Metternich minden jóakarata ellenére annyira nem voltunk elzárva ezektől az „üdvös" irodalmi termékektől, hogy nemcsak Széchenyit, a külföldre járó fiatal főurat tudták megmételyezni s hitében megingatni, hanem Mednyánszkyt még a szemináriumban, Gasparicsot, az elmaradt horvát parasztok durva fiát, még a kolostorban is. Még szép, hogy őt nem már növendék korában, mint Mednyánszkyt a papnevelőben, hanem csak a későbbi évek folyamán.

És – sajnos – még Gasparicsnak is megártottak, még őt is megmételyezték ezek az olvasmányok. Gasparics még egyszerű származása, a hazulról magával hozott nagy szláv vallásosság és a kolostori elzártság, aszkézis és diszciplína ellenére is kora gyermeke lett hatásukra. A nemzetek szabadságáért, a föld népéért, melynek köréből származott, kezdett ő is lelkesedni, de az ezen eszmékkel akkor elválaszthatatlanul együtt járó egyháziatlanságnak is martalékává lett, s a katolikus hit erőssége is megingott benne. Olyan eszméket is magáévá tett, melyek bajosan egyeztethetők össze a logikus katolikus életfelfogással. Logikát egyébként Gasparicsban nem is kereshetünk. Ő csak lángolt.

A fő baj azonban az volt, hogy ezek az eszmék nem a keresztény lélekből fakadtak, mert forrásuk nem – mint kellett volna – a szeretet, a nép, a szegények, a jog nélküliek, az elnyomottak, a testvérek és honfitársak szeretete, hanem a más népek, az uralkodók, az uralkodó társadalmi osztályok, a nemesség gyűlölete volt. Nem az állítólag elnyomottak szeretete vezette az eszme képviselőit, nem ezt hangoztatták, nem a szeretet volt a jelszavuk, hanem az állítólagos elnyomók elleni féktelen gyűlölet.

A kiváltságosokat szidták és rágalmazták állandóak, ezeket akarták a tömegekkel meggyűlöltetni, ezeket mondták előttük erkölcsi szörnyeknek, mert jól tudták, hogy a tömegeket csak így lehet megmozgatni, csak így lehet forradalomra, felkelésre, fegyverragadásra, háborúra bírni, így azok, akik az új eszméket hirdették, csak így tudnak érvényesülni. Nekik minden uralkodó szükségképpen zsarnok és vérszopó, minden főnemes jobbágyzsaroló, dőzsölő, szeretőtartó és uralomvágyó, minden pap a hatalmasokat lelkiismeretlenül kiszolgáló s a hitet csak kenyérkeresetnek tekintő, s így a társadalomra káros egyén volt.

Ezek az eszmék és az ezen eszméket hirdető olvasmányok Gasparicsban is nemcsak az uralkodóház és a főnemesség, hanem sok tekintetben még az Egyház és a hierarchia gyűlöletét is eredményezték. Az ő lelke különösen alkalmas volt ezen eszmék befogadására, mert hiszen szertelenül tudott szeretni, s talán még szertelenebbül gyűlölni. Lelke egészen átizzott a befogadott eszméktől és még az Egyház tanításával ellentétben is olyan alakíthatóvá vált, mint a tüzes vas a kovács kalapácsa alatt. Az Egyházban való pozitív hite megrendült, az egyházi felsőbbségek iránti tisztelete megingott, sőt már az Egyház dogmái sem voltak előtte szentek. Hogy mindezek ellenére azt hitte, hogy ő vallásos és katolikus, sőt csak ő igazán az, nem pedig azok, akik még dogmákban hittek és hierarchiát tiszteltek, a bajt csak növelte, mert azt bizonyította, hogy nyoma sem volt már benne a keresztényi alázatosságnak, ami pedig Krisztus igazi követőinek legcsalhatatlanabb ismertetőjele.

De a hit meggyengülésével előbb-utóbb együtt jár az érzékiség fellángolása, az ösztönök követelődzése és a velük járó földi örömök kívánása is. Úgy, mint Horváth Mihályban és Mednyánszky Cézárban is láttuk. Gasparicsot illetően erre nincsenek bizonyítékaink, de ez még nem jelenti azt, hogy vele nem úgy volt. Hiszen Rónait illetően sincsenek bizonyítékaink. Hogy azonban Gasparics mégsem süllyedhetett olyan mélyre mint ők, azt valószínűvé teszi, hogy neki nem is volt rá annyira alkalma. Gasparics nem élt éveken át külföldön, ahol nem ismerték, s ezért szerzetes voltát eltitkolhatta.

Gasparics fiatalkori szerelme egyébként is akkora volt, hogy mást még évtizedek múlva sem tudott szeretni. (Ez azonban még egyáltalán nem zárja ki a nemi bűnöket, sőt kicsapongásokat.) Ő továbbra is az eszmék, a lelkesedés, az idealizmus embere maradt, de most már nem Krisztus és nem az Egyház, hanem a forradalom, a nacionalizmus, a szocializmus és a felvilágosultság embere lett. Eszméit most is épp oly vad energiával képviselte, mint előbb az Evangélium eszméit, vagy talán még nagyobbal, de eszméi nem voltak keresztény eszmék. Nyugtalan, türelmetlen lett szerzetesi cellájában, s a szerzetesi fegyelmet is mind tűrhetetlenebbnek találta.

Prédikációin is mind jobban látszott, hogy alig nevezhető már kereszténynek, aki mondja őket. Végül már elöljáróinak őt is épp úgy el kellett tiltani a szószéktől, mint kor- és rendtársát, Széchenyi eleinte kedves szónokát, a szintén nem magyar Albach Szaniszlót, hogy eszméit nem hirdethette, sőt teljes tétlenségre volt kárhoztatva, természetesen még tűrhetetlenebbé tette részére a kolostori életet. Jó alkalom volt hát neki negyvennyolc, hogy elhagyhassa. Ettől kezdve aztán nem a kereszténységet, hanem negyvennyolc eszméit hirdette és a magyar nacionalizmus szónokává lett. Izzó lelkesedését, lávatermő lelkét, féktelen gyűlöletét teljesen hazájának és a „haladó" eszméknek szentelte, de most is önzetlenül és teljes odaadással úgy, mint egész életében csinálta, s mint az ő lelki alkata megkívánta.

Ő sokkal egyenesebb és önzetlenebb, de sokkal ideálisabb ember is volt, semhogy Világos után elhagyta volna az országot. Egész 1852-ig itt lappangott az országban, sőt talán nem is nagyon lappangott. Ekkor végre Esztergomban elfogták, vasra verték és Pozsonyba szállították. Ekkor már azonban nem akasztottak olyan könnyen, mint még Haynau idejében.

Ambrus József „Paphonvédek albuma" (206. o.) azt mondja, hogy „bírái (a Bach-korszak állítólagos „hóhérai") segíteni akartak ügyén, s mintegy szájába adták a feleletet". Gasparics azonban nem olyan fából volt faragva, mint Horváth Mihály, Rónai Jácint, Jókai Mór vagy Andrássy Gyula. Ő azért, hogy életét megmentse, nem volt hajlandó meggyőződést változtatni, de még csak hallgatni sem. Ő úgy is egész életén át mindig magát emésztette, mindig eszmékért lángolt, az élet sem volt hát számára olyan érték, mint másoknak. Ez a szenvedélyes érzelmű ember, meggyőződésének ez az izzó vulkánja úgy viselkedett bírái előtt, hogy azok, kik megmenteni szerették volna, nemcsak halálra ítélték, hanem fel is húzatták az akasztófára. 1853. szeptember 2-án (tehát látjuk, hogy egyáltalán nem siettek vele) reggel 7 órakor hajtották végre rajta az ítéletet a Pozsony melletti „Disznólegelő"-n.

De ezt az ideális embert tévedései és bűnei ellenére, Isten is jobban szerette, mint Horváth Mihályt vagy Mednyánszky Cézárt. Bizonyára jutalmul azért, mert annyira tudott szeretni: diákkorában lányt, férfikorában szellemi, bár hibás ideált. Jutalmul azért, mert becsületes volt egész életében és minden porcikájában, s nem évi 5600 pengő forintokért (a vallásalapból), hanem még a puszta élete megmentéséért sem volt hajlandó megalázkodni vagy meggyőződést változtatni.

A végén mégis meggyőződést változtatott, de ingyen. A halála előtt visszatért az Isten egyháza iránti engedelmességhez, de ugyancsak bebizonyította, hogy nem érdekből teszi. Nem a maga módjára, nem is Mednyánszky módjára, hanem katolikus módra. Csak az emberek előtt nem alázkodott meg, de Isten előtt igen. Halála előtt sutba dobta felvilágosult, szabadelvű eszméit, visszatért régi, azelőtt oly erős és oly lángoló hitéhez és bűnbánóan elismerte és megbánta élete eltévelyedéseit és bűneit. Töredelmesen meggyónt, megáldozott. A vesztőhelyre imádkozva ment és újra meg újra megcsókolta a feszületet, melyet kezében tartott. A kivégzésen megjelenőket arra kérte, imádkozzanak érte „és kívánta nekik, hogy éljenek sokáig".

Igaz, hogy az igaz kereszténynek nemcsak Isten, hanem az emberek előtt is meg kell alázkodnia, különösen a feljebbvalói előtt, mert tudnia kell, hogy az Evangélium szerint ezek Isten helyettesei. Nyugodtak lehetünk azonban benne, hogy az a Gasparics, aki a vesztőhelyre úgy ment, ahogy az előbb mondtuk, ekkor már ezt is alázattal megcsinálta volna. De ekkor már erre nem volt szükség.

Ha előbb alázkodott volna meg, akkor elkerülhette volna a halált, de akkor úgy látszott volna, hogy érdekből vagy félelemből tette. Ő erre képtelen volt. Mikor azonban utána a siralomházban jött a gyónás, már csupa alázat volt, bűnbánat és hit, mert ekkor már ezen érdek nélkül s tisztán csak az Úr félelméből csordulhatott ki lelkéből, ez pedig nem bántotta becsületes lelke önérzetét.

Mivel 1810-ben született, 43 éves korában érte a halál. Sírja jeltelen. Feltétlenül azok közé tartozik, akik 48-at a legtiszteletreméltóbban képviselték. Talán ezért is maradt jeltelen a sírja, ezért nem volt közte az aradi tizenháromnak, s ezért nem beszél ma már róla még a kutya sem.

Egészen kétségtelen azonban, hogy ő sem csak azért lett 48-as hős, mert nagy erényei mellett nem voltak nagy bűnei is. Ha csak erényei lettek volna, ha eszményi pap és szerzetes lett volna, ha diákkori szerelmét maradéktalanul eltemette volna Isten mindent még jobban elsöprő szerelmével, akkor még annyit sem emlegetnénk, mint így, s akkor ma már senki sem tudna róla, hogy 1810-1853-ig egy Gasparics Kilit nevű ferences szerzetes is élt Magyarországon.

Czuczor Gergely (1800-1866)

Bencés volt, mint Rónai Jácint és mint Jedlik Ányos, akinek – mint láttuk – unokatestvére volt. A szabadságharcnak csak az elején szerepelt, mert a fővárost már legelső napjaiban elfoglaló Windischgrätz izgató verseiért, különösen a „Riadó" című́ért, lecsukatta:

Sikolt a harci síp,
Riadj, magyar, riadj!
Csatára hí hazád,
Kifent acélt ragadj!

Kétségtelenül sikerült, tehetségre való sorok, de látni fogjuk, hogy mind a józan ész, mind a honszerelem azt kívánta volna, hogy akkor, mikor írt, a magyarokat csillapítsák, ne pedig riogassák.

Ha azonban Kossuth és Petőfi hazafias munkát fejtett ki, akkor Czuczor is kétségtelenül azt végzett. Riadója bizonyítja, hogy az ő lelke is 48-as volt, de művei, szerelmes népdalai, sikamlós „Falusi kislányka Pesten" c. műveiben és lírájában a vallásos elem úgyszólván teljes hiánya is azt bizonyítja, hogy az ő személye sem nagyon járul hozzá ahhoz, hogy 48-at vallásosnak, vagy legalább az Egyházzal összeegyeztethetőnek mutassa.

Czuczor azonban színmagyar ember. Anyja is magyar nevű (Szabó), szülőhelye pedig a kisalföldi Andód (ahol a falu fele ma is Czuczor). Lelkileg azonban nem származott a magyar papok éppen legépületesebb fajtájából, s ez annál nagyobb szégyene, mert a mai andódi Czuczorok nagyon derék, vallásos, katolikus emberek. A nemzetsége, a családja vére egész más életre ösztönözte Czuczort, mint amilyent tényleg élt.

Mikszáth Kálmán „Jókai Mór élete és kora" című́ művében (I., 53-54. o.) olvashatja, aki akarja, hogy a reformkorban, tehát az 1830-as és 40-es években Komáromban, melynek gimnáziumában tudvalevőleg bencések tanítottak, „bizonyos szellemi és némileg irodalmi központot egy bájos lány teremtett maga körül: Weinmüller Franciska (megint milyen színmagyar), aki apjától, Weinmüller Bálinttól nyomdát örökölt és a „Komáromi Kalendárium"-ot".

Ez a kalendárium akkor „szinte hercegi jövedelmet jelentett", mert több százezer példányban nyomták és folyton, egész éven át nyomták, és „a legkelendőbb szellemi termék volt az országban".

Ezért aztán „a szép és fényűző Weinmüller Franciska költséges háztartást vihetett. Párizsból hozatta ruháit, még kesztyűit is. Kérőit sorba kikosarazta. Úgy élt, mint egykor a híres Röser Borbála Selmecen élveteg örömöknek. Házánál leginkább férfiakat gyűjtött össze".

„Ezek közt különösen a csinos, formás Czuczor Gergely bencés pap és híres költő bírta kegyeit, amiről szívesen suttogtak a városban." (Igen, az ilyesmiről mindig és mindenhol szívesen suttognak, mert a gyarló ember örül annak, ha látja, hogy az a pap sem sokkal különbnála, akinek előtte az erkölcsöt kellene képviselnie. A nemesebb ember természetesen ilyenkor nem örül, hanem elszomorodik, de hát azok kevesen vannak, s egyébként is csendesek).

„Czuczor akkor a gimnázium tanára volt Komáromban, de már szoros összeköttetésben állt a pesti irodalmi körökkel. Barátait, a fiatal írókat, ha lejöttek, a szép Franciskához vitte, hol miután a kalendárium szerkesztését is elvállalta és „Paprikás verseivel" népszerűségét hatványozta, házigazda módjára (!) viselkedett."

Ennél többet aztán talán nem is kell mondanunk, mert már el is intéztük ezzel azt az esetleg felmerülő nehézséget, hogy valakiben a bencés Czuczor negyvennyolcassága keltsen kételyt az irányban, hogy negyvennyolc azért talán mégsem lehetett olyan egyházellenes, ha még szerzetesek is lelkesedtek érte. Látjuk, hogy mint az eddigi negyvennyolcas papok, épp

úgy Czuczor „hazafiassága” is éppen az ellenkezőt bizonyítja. Látjuk, hogy Czuczor sem volt sokkal különb pap, mint Horváth Mihály vagy Mednyánszky Cézár.

Toldy Ferenc „Magyar költők élete” című műve II. kötetéből (256-278. o.) is megtudhatjuk, hogy paphoz nem illő élete miatt egymás után mentek ellene a feljelentések. Windischgrätz tehát igazán elmondhatta, hogy nem a papság javát kellett neki börtönbe vetnie. Mi pedig most már joggal tekinthetjük szabálynak, hogy azok a papok, akik negyvennyolcat támogatták és együtt éreztek vele, nem azt bizonyítják, hogy negyvennyolc nem volt egyházellenes, hanem azt, hogy azok a papok, akik lelkesedtek érte, azok voltak gyenge hitűek és gyenge erkölcsűek.

Láthatjuk azt is, hogy ahogyan Horváth Mihálynak volt egy Weiss Bernátja, Czuczornak is volt egy Weinmüller Bálintja. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy mindketten egyenesen tőlük tanulták azt a veszedelmesen nagy „hazafiságot”.

Befejezésül és érdekességül még azt is közöljük, amit a dologhoz Mikszáth jegyzetként fűz hozzá, hogy Weinmüller Franciskát később mégis hálójába kerítette egy Bárány nevű érsekújvári kereskedő, feleségül vette, minden vagyonát eltékozolta, úgyhogy Szinnyey József meglátta őt (azt nem kellett volna odaírni, hogy „őt”, jó Mikszáth) az 50-es években Pesten, az Erzsébet téren kis táskával ülve, egy padon várva az arra sétáló Czuczort, aki rendszeresen alamizsnát adott neki.”

Hogy Czuczor, a nagy hazafi, üldözése és börtöne sem volt annyira keserves, mint a mi nagy osztrákellenes reklámunkból gondolnánk, arról majd más helyen lesz szó.

Horarik János (1808-1864)

Negyvennyolc egyik legtúlzóbb, legforradalmibb papszereplője. Ő is teljesen idegen vérű, mint Gasparics Kilit. Míg az délszláv volt, ez északi. Trencsén megyei, tehát még tótnak is a legtótabb megyénkből származó, egyszerű családból való szláv gyerek, aki csak a papnevelőben tanul meg magyarul, de – hála Ferenc császár és Metternich vaskalaposan nagy gondjának, mellyel az országot hermetikusan elzárták a nyugati kultúrától – a műveltséggel együtt a forradalmi eszméket is magába szívhatta még a papnevelőben is.

1831-ben szentelik pappá, s már mint fiatal pap, a reverzálisok és a katolikus Egyház kiváltságai ellen szónokol. E tekintetben tehát túltett még Horváth Mihályon és Mednyánszky Cézáron is.

Mire negyvennyolc kitört, már nem is volt pap, sőt nem volt már katolikus sem. Ő volt annyira okos és logikus, hogy látta, hogy az ő eszméi és a katolicizmus összeegyeztethetetlenek, s nem akart egyszerre szolgálni Istennek és az ördögnek, mint ezek.

De ahogyan a katolicizmussal összeegyeztethetetlen volt, épp úgy nem kellett a 48-as eszmékhez még magyar hazafiasság sem, Horarik azt is bebizonyította. Elhagyta ugyanis még Magyarországot is, s noha műveltsége magyar volt, hiszen magyar intézetekben szerezte, mégis németül írt. Egyik műve: „Die Ehe im Geiste Christi" (Tübingen, 1843) A másik: Johann Horarik's Kamp mit Hierarchie und Kirche (Leipzig, 1847). Látjuk tehát, Horarik János is a maga nevét tette könyve címévé, s nemcsak németek, hanem egyenesen protestánsok közt dicsekedett Róma elleni hős harcaival.

Mihelyt azonban meghallotta, hogy nálunk kitört a negyvennyolc, azonnal otthagyta a németeket és itthon termett. Úgy látszik azonban, hogy az itthoni 48-asok nem szívesen engedték át neki a teret, mert hamarosan újra külföldre távozott és 1849-ben már „Szózat Némethonból a Habsburg-ház és Kossuth Lajos felől" címen ír.

A bolsevisták Horarikot tartották negyvennyolc egyik legnagyobb forradalmi koponyájának, mi pedig az ő személyén még jobban láthatjuk, milyen papok voltak negyvennyolc hívei.

Barsi József (1810-1893)

Barsi is pap volt, s mégis olyan lelkesen 48-as volt, hogy a megtorlás idején egyenesen halálra kellett ítélni miatta. De ez természetesen nála sem jelentett tényleges kivégzést, mert várfogságra kegyelmezték, s aztán ennek egy részét is kegyelemből elengedték.

A nagy büntetést forradalmi cikkei miatt kapta. Bicskei plébános volt a szabadságharc idején. Említettük már, hogy ő sem volt magyar, sőt nem volt benne még csak egy csepp magyar vér sem. Apja még Sziléziában született, s ő maga is csak felnőtt korában tanul meg magyarul. Ebből láthatjuk, hogy apja akkor sem magyar vidékre költözött, mikor már hozzánk települt át.

Neve azáltal lett ismert, hogy fogsága élményeit „Utazás ismeretlen állomás felé" címen megírta. Művelt, képzett ember volt, aki bírta a nyugati kultúrnyelveket s így a világirodalmat is ismerte. Művét olvasva sejteni sem lehet, hogy az, aki itt élményeit leírja, pap. A szerzőt egyáltalán nem érdeklik a vallási vonatkozások. Még hitközönyös életfelfogása is egészen jól észrevehető, s az is feltűnő, hogy a protestánsok és zsidók iránt milyen nagy rokonszenvvel viseltetik.

Földy János a maga hasontárgyú művében (Világostól Josephstadtig) a 85. oldalon még „a fennkölt szellemű Barsi-Neumann Józsefet" emlegeti, mint fogolytársát, de a 139. oldalon, mikor már alkalma volt közelebbről megismerni, már ezt írja róla: „A legnagyobb kapacitás közöttünk Barsi-Neumann, bicskei plébános, aki hírlapi cikkeiről ismeretes. (Azok miatt kellett ülnie is.) Ritka észbeli tehetsége mellett van egy nagy hibája: kötekedő természetű, goromba modorú."

Úgy látszik, hogy a negyvennyolc annyira nem való egy papnak és egy pap annyira nem való negyvennyolcnak, hogy eddig még kivételt sem találtunk. Erre a megállapításra Barsi épp úgy bizonyíték, mint Horarik vagy a többiek. A Pallas-lexikonból (Mert a Révai már meg sem említi. Sic transit gloria mundi! [Az evilági dicsőség múlandó!] Ellenben Horarik – hála a bolsevizmusnak – éppen az ellenkező utat járja. Őt a Pallas nem említi, de az újabb Révai már igen) megtudhatjuk, hogy meggyőződés tekintetében Barsi még messzebb állt a katolicizmustól, mint például Mednyánszky, aki hangsúlyozza ugyan, hogy hite nincs, de amióta Kestner Matild miatt nem volt már szüksége a hithagyásra, már nem tudta magát hivatalosan is e lépésre rászánni, s így az anyakönyvben haláláig megmaradt katolikusnak.

Barsi nem ilyen volt. Ő már 1862-ben hivatalosan is áttért a református vallásra. A 48-as pap tehát német vérségével, német anyanyelvével, sőt sziléziai származásával is össze tudta egyeztetni negyvennyolcasságát, de papi mivoltával nem, sőt még katolicizmusával sem. Épp úgy nem, mint Horarik, aki tót létére tudott 48-as lenni, de mint pap és katolikus, nem. Mindez egyébként természetes dolog, hiszen láttuk, hogy 48-ban Bécs is 48-as és magyarpárti volt, de természetesen ott sem azok, akik templomba jártak és a papokra hallgattak, hanem azok, akik Izrael fiaival tartottak.

De hogy annak, aki katolikus, sőt pap volt, nem volt olyan könnyű forradalmárrá vedleni, mint a hazafias reklámokból gondolnánk, mutatja Földy János naplójának ezen megjegyzése (95. o.): „Barsi-Neumann, a bicskei plébános, három hete csak imádkozik, s nem beszél senkihez".

Azonban a hit feléledése – sajnos – nála csak az összeomlott idegzet miatt volt, de nem az észbeli meggyőződésen alapult. Ő csak a börtönben, mikor a föld és örömei már elhagyták, tudott Istennek szolgálni, s így is csak rövid időre. Mihelyt elmúltak a lelki viharok s látta, hogy nem veszett még el minden, újra a régi lett. Nem volt ugyanis már az észen nyugvó, megalapozott hite, mert azt már fiatal korában tönkretették a jó Ferenc császár által oly gondosan eltiltott káros olvasmányok és negyvennyolc.

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy Barsival nemcsak a hittel való csöndes szakítás történt meg olyanformán, hogy a hit, mint elavult, s ma már nem használható bútordarab, feleslegessé vált lelkében, hanem a hit helyét a hit ádáz gyűlölete foglalta el. A csendes, nemtörődöm szakítás egyébként is csak zsidók, görögkeletiek és protestánsok számára lehetséges, de nem katolikusok számára. A katolicizmus nem olyan semmiség, hogy azt csak észrevétlenül lehetne félredobni. A katolicizmus erő akkor is, ha szakítunk vele. Ha hisszük, lelkesít bennünket, életcélunkká válik és lelkesedésünk tárgya, ha eldobjuk, akkor is félünk tőle, s azért gyűlöljük, üldözzük, rágalmazzuk egész életünkben, mert nyugtalanít bennünket utolsó percünkig.

Barsi is, ha csak egyszerűen nem hitt volna többé már abban a vallásban, melynek azelőtt felesküdött papja volt, akkor megelégedett volna az egyszerű közönnyel, nem vetette volna magát alá még a hivatalos áttérés terhes külsőségeinek is, sőt nem dacolt volna még a közvélemény megvetésével is, melynek babonája azt tartja, hogy nem becsületes ember az, aki azt a vallást, melyben nevelkedett, elhagyja. Lám, Mednyánszky Cézár nem tudta magát elszánni erre a lépésre, pedig neki több oka lett volna arra, hogy az Egyházat gyűlölje, mert az ő boldogulását az Egyház dogmái akadályozták meg.

Vajon mi okozhatta Barsiban, a sziléziaiban és Horarikban, a tót parasztgyerekben az Egyháznak még a szenvedélyes és büszke Mednyánszkyénál is nagyobb gyűlöletét?

Negyvennyolc egyéb paphívei

Egressy Gábor törökországi naplójából is (128. o.) épületes dolgot tudhatunk meg a 48-as papok lelki színvonalára vonatkozólag. Megemlíti itt ugyanis „Kovács Pistát", „aki a forradalom előtt plébános volt Bánátban" s annyira lelkes 48-as hazafi, hogy Világos után ő is elhagyta az országot, s Kossuthékkal Törökországba ment, vagy mert a forradalomban túlságosan kompromittálta magát, vagy mert inkább a hazátlanságot választotta, mintsem azt, hogy osztrák uralom alatt éljen. Így aztán most ott volt Kossuthtal, Egressyvel és a többi lelkes hazafival együtt Sumlában.

Ez a lelkes és hazafias bánáti plébános, a „Kovács Pista" (aki legalább végre, úgy látszik jó magyar volt és aki – mint a bizalmas Pista név mutatja – igen jó mulató pajtása lehetett a 48-asoknak) már a forradalom előtt vagy alatt összeszűrte a levet faluja földbirtokos családjának nevelőnőjével, V. Fannival. (Sajátságos, hogy lángoló honszerelme ellenére is éppen ez az idegen nő tetszett meg neki.)

A honszerelem úgy látszik, olyan kellemetlen portéka, hogy az ember gyerekében mindig szükségképpen lángra lobbantja a közönséges értelemben vett szerelmet is. Hiszen Petőfinek is a szabadság és a szerelem együtt kellett, és sajátságos, hogy ezzel az együttessel nagy költőnk még dicsekedett is.

Pedig hát kétségtelen, hogy a második akadálya az elsőnek, s különösen akadálya az egészen önzetlen hazaszeretetnek. Hiszen Petőfi is Szendrey Júlia iránti nagy szerelme miatt nem tudott a harctérre elmenni, s ha elment, nem tudott ott sokáig maradni. Úgy látszik tehát, hogy bármint lobogott is akár Petőfi, akár Kovács Pista nagy honszerelme, mégsem volt olyan nagy, hogy más szerelmeket és másféle lobogásokat el tudott volna nyomni.

V. Fanni idegen származása azonban éppen nem volt akadálya annak, hogy pap babája távozása után nagy „honszerelmében" ő is utána ne szökjék, s így aztán egyszer csak Fanni is megérkezett Sumlába a többi, hazáját egész az önfeláldozásig szerető magyar hazafi közé.

A jámbor hazafias halandó azt hinné, hogy ez a megérkezés a Kovács Pistának rendkívül kellemetlen volt, mert hiszen 48-as társai mind megtudták belőle a hazafias Pista előéletét, s életének e nem éppen épületes titkát. Aztán még joggal hihetnénk azt is, hogy bármily sötét volt is ez az előélet, hazája és vele a maga tragédiája, a hontalanság, az előtte álló bizonytalan jövő végre megkomolyította, felemelte, magába szállásra, bűnbánatra késztette, s így megszakította a Fannival való további kapcsolatot.

Igen, ennek kellett volna történnie, ha Kovács Pista lelkében negyvennyolc nem rombolta volna le a hitet. Így azonban úgy megörült Fanninak, hogy már másnap, 1849. december 24-én, tehát éppen karácsonyra, Krisztus születésének és az ártatlan örömök ünnepére Fannival együtt állt Ács Gida, a menekültek kálvinista lelkésze elé, hogy eskettesse meg őket, aki a kérést természetesen nagy örömmel és boldogan teljesítette is.

Egressy mindezt, mint a legtermészetesebb dolgot beszéli el, s elbeszéléséből világosan látható, hogy ezen az eseményen ott, a hazafiak táborában senki sem botránkozott meg. Sem azon nem, hogy megtudták, hogy Kovács Pistának otthon babája volt, sem pedig azon, hogy ezt a bűnös szerelmet aztán a katolikus pap kálvinista „kartársával" „törvényesítette". Sőt Egressy dicsérően említi meg, hogy ez a Fanni „igen életrevaló nő". Most kivételesen abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy Egressyvel még mi is egyetérthetünk. Abban természetesen nem, mintha ezzel minden el is lenne intézve, s abban sem, mintha egy nőben az életrevalóság lenne a legfontosabb dolog, s minden mást pótolna.

Így aztán érthető, hogy mivel a negyvennyolcas katolikusoknak csak ilyen Kovács Pistaféle Fannis papjaik voltak, a törökországi emigránsok táborában, Sumlában, csak a lengyeleknek volt miséje. A magyaroknak csak kálvinista istentiszteletük volt. Érthető számunkra, ha Egressy ezt természetesnek tartja, annál jobban furcsálljuk azonban, hogy ezt az emigráns

magyar katolikusok is természetesnek találták. Úgy látszik, tökéletesen kárpótolta őket az elmaradt miséért az, hogy viszont a kálvinistáknak két lelkészük is volt, s ezek egymással vetélkedtek, s igyekeztek egymáson túltenni és egymást elhomályosítani az ékesszólásban, ami még Egressy rosszallását is kivívta.

Világos, hogy a katolikus magyar emigráns hazafiak, amennyiben egyáltalán voltak vallási igényeik, ezeket nem a lengyelek miséjén, hanem a kálvinista magyar istentiszteleten elégítették ki. Ők ugyanis már csak ilyen katolikusok voltak. Ez egyébként természetes is, hiszen ha nem ilyen katolikusok lettek volna, akkor nem lettek volna negyvennyolcasok.

Egyébként is – hogy mindenben úgy csináljanak, ahogyan katolikusnak nem szabad csinálni – közösen volt a lengyel mise és a kálvinista magyar istentisztelet is. Közvetlen egymás után ugyan, de ugyanabban a helyiségben, de mégis közösen, mert a lengyelek is énekeltek a kálvinistáknak és a kálvinisták is énekeltek a katolikus misének is és hogy annál szebb legyen a nagy egyetértés és vele a hitközöny, még az ottani görögkeleti örmény papok is „ott állottak az oltár két oldalán" „egyházi díszöltönyeikben" (129. o.), természetesen éppen azért, mert a katolikus szabályok szerint éppen ezeket az egyházi díszöltönyöket nem lett volna szabad ekkor magukra venniük. Még énekkarukat is odavitték az örmény görögkeletiek is, s az is énekelt egyet.

Ilyen egyháziasan ünnepelték meg Sumlában a hontalan hazafias magyarok az első karácsonyt. Talán (sőt egész bizonyos, hogy) még Kovács Pista és V. Fanni is ott volt a példaadóan szép istentiszteleten, mely olyan csattanósan megcáfolta azt az aljas rágalmat, hogy negyvennyolc vagy a 48-asok vallástalanok voltak. Hogyne lettek volna ott ők is, hiszen ők sem voltak rossz emberek, s ők, szegények, nem tehettek róla, hogy az ember gyermekében forró a vér és időnként az is megkívánja a magáét.

Annyira mindennapos volt a 48-as papok e hithagyása (és vele kapcsolatos erkölcstelensége), hogy Ambrus „Paphonvédek albuma" c. munkájából (31. o.) még azt is megtudhatjuk, hogy még az a Szabó Richárd is kiugrott később a reverendából, aki Damjanich kedves tábori papja volt, s ki azelőtt káplánja volt annak a kókai papnak, akit Damjanich éppen az ő vádaskodása alapján lövetett agyon.

Ha ilyen pap volt a vádaskodó, akkor annak, akit vádolt, aligha hihetjük el bűnös voltát, sőt egyenesen arra kell következtetnünk, hogy jó pap volt, káplánjával annak nem paphoz illő élete miatt lehetett rossz viszonyban, tehát a bűn vádolta a bűntelenséget. Nem szégyene negyvennyolcnak – s éppen az egyébként értékes Damjanichnak –, hogy a bűn, nem pedig az erény kiszolgálója lett. (Erről a Szabó Richárdról egyébként önkéntelenül is Horváth Richárd, a rosszhírű békepap jut eszünkbe. Úgy látszik, nemcsak névben egyeztek meg egymással.)

„Népi demokráciánk" idejében egyébként a kommunistákkal cimboráló és őket kiszolgáló békepap lapja nagy ápolója volt a negyvennyolcat kiszolgáló papok kultuszának. Különösen Beresztóczy szeretett velük sokat foglalkozni, s életüket példának állítani a papok elé. Érezte, hogy rokon lelkek voltak egymással.

A „Kereszt" 1954. október 14-i számában Babocsa Ferenc, aki talán az egyetlen katolikus pap volt, aki még a kommunista pártba is belépett (már az elején, mert később már nem is vettek be a pártba papot, még békepapot sem; egyébként az akkor még működő Mindszenty parancsára, neki is ki kellett a pártból lépnie, s kilépését az „Új Ember"c. katolikus újságban közzé kellett tennie), egy háromhasábos cikket írt, Bolgár József nevű, egy tőlünk eddig még nem említett 48-as pap dicsőítésére.

Azt írta róla, hogy 1849. május 17-én, áldozócsütörtökön, ezt prédikálta a zsúfolt váci székesegyházban:

„Nem volt a föld hátán olyan uralkodóház, mely annyiszor szegte volna meg esküjét, amely annyi sérelmet, annyi erőszakot követett volna el nép ellenében, mint az osztrák uralkodóház. Amely oly lelkiismeretlenül tette volna kockára népeinek életét és vagyonát, amely

annyi véres háborúba vezette volna saját érdeke miatt népeit, és amely oly hideg megfontolással koncolta volna föl a leghívebb hazafiakat, midőn ezek kifáradva a zsarnokság igája alatt, igaz jogukat követelni kezdték."

Ezen üres, lelkiismeretlen és gonoszul éppen a templomba hurcolt politikai kortes szólamokkal szemben az igazság éppen az, hogy még nem volt uralkodóház a világtörténelemben, mely kevesebbszer szegte volna meg esküjét, mint a Habsburgok uralkodóháza. Ellenben láttuk, hogy legnagyobb nemzeti királyunk, Mátyás, utolsó nemzeti királyunk, Zápolya János, sőt kivétel nélkül minden szabadsághősünk (látni fogjuk, hogy Kossuth is) ugyancsak sokszor szegte meg esküjét. Mindenesetre sokkal többször, mint a Habsburgok.

Az is igazság, hogy nem volt még uralkodóház a világtörténelemben, amely kevesebb támadóháborút indított volna, azaz ritkábban „tette volna kockára népeinek életét és vagyonát" és ritkábban „vezette volna őket véres háborúba", mint éppen a Habsburgok, sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy uralmuk ugyancsak hosszú volta ellenére soha még nem indított támadó háborút Habsburg király.

A mi nyugodt, békés és még ellenfeleinktől is tétlennek, kényelmesnek, nyálkásnak, inersnek [lustának, ügyetlennek], passzívnak mondott Habsburgjaink még védekező háborúra sem készültek volna, ha ellenfeleik támadóháborúra való állandó nyílt készülődésükkel ki nem kényszerítették volna belőlük. Lovina naplójából például jól láthatjuk, hogy a bécsi udvar spanyol öröksége védelmére még akkor sem készült, mikor már az utolsó spanyol Habsburg évei meg voltak számlálva, s mikor már ősellensége, a francia király, diplomáciailag szinte minden állásából kiszorította.

Láttuk, hogy még a bécsi udvaroncok is fel voltak háborodva Lipót e tekintetben való példátlan nemtörődömsége miatt, s maguk között a leghevesebben ostorozták vétkes tétlenségét. S akkor jön egy negyvennyolcas „békepap" s templomban, sőt egy püspöki székesegyházban, ahonnan csak az Evangéliumot volna szabad hirdetni, de ahonnan különösen gyűlöletet szítani és rágalmazni nem volna szabad, ország-világ előtt kijelenti, hogy soha még olyan önző és vérszopó dinasztia nem volt, mint a mienk.

Bőségesen bizonyítva látjuk ebből már azt is, hogy a mi szabadságharcaink sohasem azért törtek ki, mert a hazafiak tovább már sehogy sem tudták tűrni a „zsarnok rájuk nehezedő igáját". Láttuk, hogy ezzel éppen ellenkezőleg, minden szabadsághősünk tele volt panaszokkal, hogy a nemzet nem lelkesedik, nem megy utána, nem támogatja, hogy nem fáj neki a Habsburgok igája (ezt negyvennyolcra vonatkozólag is látjuk majd).

Ami pedig a mi szabadsághőseinknek „hideg megfontolással való felkoncolását" illeti, sem Bocskai, sem Bethlen első, sem Bethlen második, sem Bethlen harmadik, sem Rákóczi György felkelése alatt vagy után nem koncoltak fel a Habsburgok senkit. Ellenben Bocskai ugyancsak bőven koncoltatott, mégpedig magyar embereket. (A Báthory-féle tömegvérengzéseket mind Bocskai csinálta.) Az ő felkelése idején végeztette ki Illésházy azt a Somogyit, akikre az ellene indított per miatt haragudott s Bocskai uralma alatt koncolták fel (a szó legszorosabb értelmében) igazságtalanul, egyszerű (de egyáltalán be nem bizonyított) vád alapján a katolikus Kátayt. Bethlen is küldött a halálba királyukhoz hű embereket (ha országos nevűeket nem is) s ugyancsak bőven emlegette a halált, sőt egyenesen az akasztófát még nemes embereknek is s még a felkelés támogatásában elkövetett egyszerű hanyagság miatt is. Dóczy halála is az ő lelkén szárad még akkor is, ha annak a hírnek, hogy úgy mérgeztette meg, nem is adunk hitelt.

Láttuk, hogy különösen szeretett „felkoncoltatni" legeszményibb szabadsághősünk, II. Rákóczi Ferenc. Láttuk, hogy ő egyetlen nap 300 olyan német katonát koncoltatott fel, akinek ő maga biztosított szabad elvonulást és akiknek semmi bűnök nem volt, hanem csak azért kellett meghalniuk, mert a kurucok azt beszélték, hogy Nagyszombatban a labancok kegyetlenül bántak a kurucokkal, s állítólag még sebesülteket is megöltek. Ha ez igaz lett volna,

akkor is csak azokat a németeket lett volna szabad megbüntetni, akik ezt csinálták és ezt rájuk lehetett volna bizonyítani (ha később egyesek fogságba kerültek volna közülük).

De Rákóczi még ezenkívül és magyar embereket is koncoltatott. Felkoncoltatta az ónodi gyűlésen őt bírálni merészelő ellenzéket. Lefejeztette Ocskayt (pedig ő is sebesült volt és sebesült volt az egyik ónodi felkoncolt (Okolicsányi) is, mikor kivégeztette, de őt, a sebesültet még előbb kínpadra is vonatta). Lefejeztette a hős Bezerédit és társait. S e tömeges kivégzésekkel és „felkoncolásokkal" szemben az uralkodóház részéről egyedül csak Béri Balogh Ádám s még néhány kuruc kivégzése áll.

Thököly felkelése alatt – igaz – a császáriak is sokat végeztettek ki, de ekkor is csak ismeretlen nevű, rablásban és kegyetlenségben bűnös hajdúkat. Neves magyar felkelőt egyet sem. Ellenben láttuk, hogy maga Thököly nemcsak egyszerű embereket végeztetett ki a császáriakéval legalábbis egyenlő számban, hanem még egész sereg papot és szerzetest is (illetve ezeket is mind csak „felkoncolták", mert egyik megölését sem előzte meg bírói vizsgálat és ítélet), de láttuk, hogy még kivégeztetett (csak éretlen locsogás miatt) egy gróf Hallert is.

De a császáriak részéről Thököly hajdúinak egyes esetekben tömeges kivégeztetése is csak megtorlásul történt Thökölynek a császáriak elleni kegyetlenségeire, s még ezt sem az uralkodóház csinálta, hanem a király külön megkérdezése nélkül a tábornoka. Pedig, hogy tábornok és király közti különbségtevés mennyire nem szőrszálhasogatás, mutatja az, hogy Lipót, a jó király, meg is dorgálta, sőt emiatt el is csapta tábornokait.

Bocskai azonban sem azokat az alvezéreit, akik Újlaky veszprémi püspököt, egyik legősibb és leghatalmasabb családunk utolsó sarját, megint csak a szó szoros értelmében „felkoncolták", sem azt a Nyáryt, akinek a katonái az említett kisvárdai szerzetest koncolták fel (megint a szó szoros értelmében), nem büntette meg. Ugyanez a Nyáry és hajdúi Kátai felkoncolásáért sem kaptak büntetést, de nem kapott büntetést, sőt még csak rosszallást sem Bethlen Gábor fővezére, Rákóczi György sem azért, mert katonái a három kassai papot halálra kínozták, tehát még a felkoncolásnál is gyalázatosabban és kegyetlenebbül végeztek velük.

Illésházy sem kapott dorgálást Bocskaitól azért, mert Somogyit bosszúból kivégeztette, de az ónodi gyűlés sem Rákóczitól azért, mert Rakovszkyt és Okolicsányit, a két ellenzéki túróci követet, lábbal tiporva szólási, majd mentelmi jogukat, ott a gyűlésen felkoncolták. Láttuk, hogy már Zápolya, a Habsburgok első ellenfele is, több tucat magyart kivégeztetett csak azért, mert vele szemben Ferdinánd hívei voltak, Ferdinánd azonban nem végeztette ki még a kezébe került Bodót, Zápolya fő hívét sem, pedig többek közt Újlaky püspök gyilkosa is volt.

Aztán kell-e fényesebb bizonyíték Bolgár Józsefnek, a 48-as papnak azon állítására, hogy a Habsburg-ház „hideg megfontolással koncolta föl a leghívebb hazafiakat", hogy Bécs még ezt a hitvány, rágalmazó Bolgár Józsefet is, pedig Világos után kezére került, nemcsak fel nem koncoltatta, hanem – igazán elképesztően nagy paptiszteletében – még csak bíróság elé sem állította, hanem megelégedett vele szemben néhány havi kolostorba internálással. Ilyen nemes bosszút állt rajta a „föld hátán" leghitszegőbb és legkegyetlenebb uralkodóház!

Én azonban a legkevésbé sem csodálkoznék rajta, ha azt tudnám meg, hogy ez a Bolgár József még rövid kolostori internálásában is az uralkodóház tűrhetetlen önkényét látta és szentül meg volt róla győződve, hogy ő azért szenved, mert megmondta „az igazat". A hazafias észjárás ugyanis nálunk már csak ilyen srófra jár.

Nemeskéri-Kiss Sándor írja „Pipaszó" címen kiadott emlékezéseiben, hogy a budapesti piarista gimnáziumban rendkívül nyakas magyarságot neveltek bele a diákokba, de ő ebben a tekintetben „még a túlzást is jobbnak tartja a lanyhaságnál".

„Mert néha túlzás is előfordult", ismeri el még ő is, aki – nem hiába öreg ember már – a legtúlzóbb kurucságot képviseli e tekintetben. „Például áldott lelkű történelemtanárunk – folytatja bizonyítékként – Bartos József (későbbi igazgató, de már régen meghalt), annyira mennydörgött az osztrákok ellen, hogy évekre tiltották el a történelem tanításától (bizonyára

nem azt érti, hogy a kormány, hanem rendi elöljárói; jellemző azonban az osztrák elnyomásra, hogy utána mégis igazgató lett és lehetett belőle), minthogy előadásai sehogy sem feleltek meg az akkori kormányok dualisztikus irányzatának.

Ehhez csak annyit jegyzek meg, hogy a kérdéses piarista történelemtanár – mint Nemeskéri-Kiss előadásából egész jól látható – nem „nyakas magyarságot", hanem forradalmi szellemet nevelt bele tanítványaiba. Ez azonban homlokegyenest ellenkezik nemcsak a katolicizmussal, hanem az okos magyar hazafisággal is. Nemcsak a túlzás nem jobb tehát belőle a lanyhaságnál, hanem még a kevés is tűrhetetlen, mert romboló hatású. De Bartos József ráadásul – pap, sőt szerzetes létére – éppen azt a dinasztiát rágalmazta tanítványai előtt (a „rágalmazás" kifejezést kell használnom, mert ugyancsak bőségesen láttuk már, hogy ha az igazat tanította volna, akkor nem taníthatott volna Habsburg-ellenesen) és éppen azon uralkodóház ellen nevelt beléjük lázadó szellemet, melynek a magyarság Isten kegyelme után egyedül köszönheti azt, hogy ma katolikus. Hogy lehet ilyen működést összeegyeztetni egy pap hivatásával?

„Bartos Józseffel – folytatja Nemeskéri-Kiss – érettségim után is mondhatnám, haláláig érintkezésben maradtam, évenként járogattam fel hozzá, feleségemet is elvittem, sőt olykor rövid szabadságra a háborúból is (az első világháborút érti) haza-hazakerülve módot találtam, felszaladni öreg tanáromhoz. Megható volt az a szeretet, melyet régi tanítványai iránt megőrizett."

„Szinte tragikus emléket hagyott bennem utolsó találkozásunk az 1918-as „népköztársaság" idején. Egészen le volt verve."

„Látod, fiam, egész életemben – bár tiszteltem öreg királyunkat – elvben köztársasági érzésű voltam, ezt az államformát tartottam az emberi szabadsághoz legméltóbbnak és nemzeti fejlődésünk szempontjából legmegfelelőbbnek. És most, hogy elértük a köztársaságot, azt kell látnom, hogy nem ez kell nemzetünknek. Tévedtem egész életemen át és most én – régi köztársasági –, én kívánom vissza a királyságot."

„Könnyezve mondta, majdnem kiáltotta ezt. Igazán megrendítő volt ennek az angyali lelkű, tudós papnak az önvádaskodása és kesergése. Meg is halt utána nemsokára, nem érhette meg szülővárosa, Léva felszabadulását. (Mi, sajnos, Léva szabadságának újabb elvesztését is megértük azóta.) Sok jót tett, nagyon szerette nemzetét és növendékeit. Nagyon csalódott és lelkileg sokat szenvedett." (Ha katolikusabb és papibb lett volna, mint amilyen volt, ha jobban hallgatott volna az Egyházra, s nemzeti dolgokban nem hitt volna jobban a „hazafiaknak", mint az Egyháztól értelmezett Evangéliumnak, nem kellett volna csalódnia és lelkileg sokat szenvednie.)

Ez a Bartos József legalább okult (újabb példa rá, mennyivel jobbak a papok, mint az átlagemberek, még akkor is, ha nem a papság legjobbjai közül valók), de mások, a nem papok, sajnos nem okultak vele együtt, köztük Nemeskéri-Kiss Sándor sem. Hiszen Bartos József nagy csalódása és vele halála utána a Horthy-korban, még nagyobb lett nálunk a Habsburg-gyűlölet és a negyvennyolcasság, mint azelőtt volt. De remélem, hogy annyira elvakultak és annyira ostobák azért mégsincsenek nemcsak a papok, hanem még az egyéb tisztességes magyarok között sem, akik, ha már az 1918-as „népköztársaságon" nem okultak, még annak a „népi demokráciának" a tanulságain sem okulnak, ami a második világháború után ért bennünket.

* * *

Dancs Lajos „Töredékek tízéves emigrációnális élményeimből" címen kiadott visszaemlékezéseit olvasva is arról kell meggyőződnünk, hogy sem a Barsi- és Mednyánszky-féle hithagyások, sem a Kovács- vagy Mednyánszky-féle (vagy még az övékénél is nagyobb) erkölcsi elfajulások nem egyedülállóak voltak a 48-at szolgáló „hazafias" papok körében. Dancs azt írja a 66-67. oldalon, hogy „volt köztünk egy Dudás János nevű (sajnos, úgy látszik, hogy ez kivételesen színmagyar volt) volt tábori pap, aki Angliában a protestáns vallás-

ra tért, Amerikában Egyházat (értsd: parókiát) is kapott (a kifejezésből láthatjuk, hogy maga Dancs is protestáns), később, mint hittérítő (szegény pogányok!) Konstantinápolyba ment, hol megtébolyodott s 1860-ban el is halt, áttérvén (talán visszatérvén) előbb a katolikus hitre".

Amerikában – írja Dancs – a magyar emigránsokat nagyon felkarolta egyik honfitársuk, „Kelemen doktor", aki itthon csak szabólegény volt és aki Amerikában „doktor" lett és igen meggazdagodott. „De mint gazdag ember, szégyellette múltját, s azt mondotta, hogy huszártiszt volt és ezredesével párbaja lévén, megszökött hazulról, s így jött Amerikába."

A lezüllött Dudás, a „hazafias" tábori pap, elhatározta, hogy Kelemen hiúságát kihasználja és megzsarolja. Ezért olyan időt választva, mikor nagy társaság volt nála, beállított hozzá, s már az ajtóból nagy örömmel kiáltott neki oda: „Szervusz Kelemen, kedves pajtásom!" Pedig sohasem látták egymást. Azt hitte, hogy Kelemen e megszólítást nagyon jó néven veszi tőle, mert ezzel társasága előtt bebizonyíthatja, hogy csakugyan tiszt volt itthon Magyarországon.

A jó Dudás azonban nem gondolt arra, hogy miközben így bizalmaskodott Kelemennel, maga annyira piszkos, kopott öltözetben volt, hogy Kelemen, aki nem tudta, hogy volt honvéd tábori lelkésszel van dolga, egyenesen sértőnek találta magára ezt a pajtási hangot és kijelentette, hogy nem ismeri. Dudás azonban sokkal nagyobb szélhámos volt, semhogy erre kiesett volna szerepéből. Még nagyobb közvetlenséggel folytatta:

„Hát nem ismered te már Dudás regementspátert [tábori lelkészt], aki a Würtemberg-huszároknál kapitány korodban veled együtt szolgált?"

Kelemen erre azonnal ráismert, összeölelkezett, csókolózott vele, bemutatta a társaságnak, mint Dudás regimentspátert és az ő hajdani legjobb pajtását, s társasága előtt nem győzött eléggé csodálkozni, hogy első látásra nem ismerte meg.

Ez az „ismertség" azonban Kelemennek fokozatosan mind több meg több dollárjába került, mert Dudás állandóan pénzért zsarolta, s mikor végül már megunta a dolgot, s többet már nem akart neki adni, azzal fenyegette, hogy leleplezi a valót. Világos, hogy Kelemen erre mindig fizetett. Érthető is, hiszen Kelemennek Dudással való bajtársi mivoltából később akkora haszna lett, hogy a későbbi nagy amerikai polgárháborúban, mint volt császári és királyi hadseregbeli tisztet kinevezték annak az ezrednek az ezredesévé, melyet a saját költségén állított ki. Ez – írja Dancs – aligha történhetett volna meg, ha Dudás révén bizonyítást nem nyer hajdani tiszt volta.

Ez a szerencsétlen Dudás bizonyára még a 48-as „hazafias" papoknak is a legutolsója volt. De teljes elzüllésének legalább megvolt az a haszna, hogy mire eljött utolsó órája, már nem tartotta vissza a gőg attól, hogy alázattal elismerje és megbánja minden bűnét, nem úgy, mint Mednyánszky vagy Barsi, akiket a túlzott önérzet ettől visszatartott. Lényegében véve azonban Dudás minden bűnének forrása is ugyanaz volt, ami a többi 48-as papé: a gyönge hit, ennek következtében a világias életfelfogás és életmód és az önmegtagadás hiánya. Ebben ugyanis, sajnos, mindnyájan egyformák voltak.

Kivételt egyet sem tudok. Még Erdősiről, a Branyiszkónál hős piaristáról is azt közölte egy hírlapban egy hajdani és hazafias, természetesen érte rajongó tanítványa, hogy mint tanár, nyers, modortalan, morc ember volt. Mintapap tehát ő sem lehetett. Aligha volt azonban nagyobb ok nélkül, hogy rajongó marasztalásai közepette, melyek a hazafias hősnek szóltak, tanítványa mégis szükségesnek tartotta ezt az ünneprontó megjegyzést is megemlíteni.

Egész más súllyal esik a latba, ha valaki egy átlagemberre, s még inkább, ha egy már úgy is megvetett, lekicsinylett emberre tesz megtoldásképpen néhány további lekicsinylő megjegyzést, mint ha az, aki magasztal, mond bírálat alá egyébként nem is vonható büszkeségére olyan megjegyzést is, ami merőben ellenkezik mindazzal, amit eddig mondott róla. Ez csak igen fontos ok miatt történhet meg, sőt még ilyenkor sem történik meg mindig, mert ünneprontó senki sem szeret lenni, s akik szeretnének is, azok sem mernek.

Valami mintapap tehát Erdősi sem lehetett, bár feddhetetlen emiatt még lehetett. Egyébként ezt annál inkább feltehetjük róla, mert arra is rá kell mutatnunk, hogy ő csak a csatában

volt bátor és hős, egyébként azonban semmi nyoma annak, hogy 48 politikai részében is szerepet játszott volna. Branyiszkói hőstette után egyáltalán nem hallat magáról.

Földy János naplójából (Világostól Josephstadtig, 187-188. o.) azt is megtudhatjuk, hogy azok közül az aradi minoriták közül, akik részt vettek a Bach-korszak alatti „hazafias" összeesküvésekben, a leleplezéskor „a gvárdián [a rendház főnöke] Szegeden, egy másik rendtársa pedig Pesten önmaga vetett véget életének". Igaz, hogy másutt viszont azt olvasom, hogy ez csak rémhír volt, s nem felelt meg az igazságnak, de kérdés, hogy mind a kettőjükre vonatkozóan valótlan volt-e a hír. De még mint álhír is mutatja, hogy a „hazafias" közvélemény ezt a papi öngyilkosságot, tehát keresztény szempontból hallatlan dolgot, egész természetesnek tartotta a „hazafias" papokban.

Valóban: milyen szerzetesek lehettek azok, akik az erősen katolikus, a pápával oly előnyös konkordátumot kötő és az Egyházat oly erősen támogató Bach-korban Kossuth uralmát kívánták vissza, mégpedig nem is csendes vágyként csupán, hanem összeesküvéssel. Összeesküvéssel papok még akkor sem szoktak foglalkozni, ha istentelen uralom megdöntéséről van szó.

Hogy 48-nak a vallást a hazafisággal összekeverő, sőt a hazafiságból egyenesen vallást csináló hazafisága mennyire tűrhetetlen volt katolikus szempontból, azt láthatjuk Földy János naplójának abból a közléséből is (124-125. o.), hogy egyik rabtársa, Jablánszky, aki a fogságban rajongóvá vált, Világos után a törvényszék előtt olyan ügyesen védekezett, hogy elejtették ellene a vádat és szabadon bocsátották. Hogy utána mégis fogságba került, annak az volt az oka, hogy noha már akkor is sokat imádkozó és naponta templomba járó ember volt, gyónni mégsem gyónt soha. Mikor pedig a pap egyszer megkérdezte tőle, miért nem gyónik, noha vallásos ember, azt felelte: Mert akkor meg kellene bocsátanom minden ellenségemnek, tehát a haza ellenségeinek is, Haynaunak és a többi hóhérnak is. Azt írja Földy, hogy az még nem lett volna baj, hogy a papnak ezt mondta, hanem az, hogy mások is hallották, mint mondott, és feljelentették.

Földy a következő papokat említi név szerint, mint fogolytársait: Barsi-Neumann József, Rómer Flóris, Schwendtner Mihály, Bobory Károly, Seress Imre, Laky Döme, Sebessy Kálmán, Domsics „bátyó", Fisba József. (Látjuk tehát, hogy felük se magyar. Láttuk, hogy maga Földy János sem volt az. Fisba József bánhidai plébános volt, mely tót falu. De más forrásból is tudom, hogy ő maga is tót volt, nem pedig csak a neve volt az.)

Bobory Károlyról elég annyit megemlítenünk, hogy bizalmas barátok voltak Horváth Mihállyal, s ezzel már mindent meg is mondtunk. Ha igaz a mondás, hogy „madarat tolláról, embert barátjáról", még csak katolikusnak sem tekinthetjük őt se. Pedig legalábbis a benső barátra ez a szólás feltétlenül áll.

Földy naplója világosan megmondja, hogy ezek a „hős papok" ott a fogságban mind bajuszt és szakállt növesztettek. Különösen Domsicsnak volt „kipödrött, kifent szép magyar bajusza" (130. o.). S ezek a papok annak ellenére viseltek bajuszt és pödörték azt ki olyan gondosan, hogy a vár osztrák parancsnokát és tisztjeit misem háborította fel annyira, mint éppen a rab papok ezen viselkedése. Úgy látszik, azért bántotta ez őket annyira, mert mással nem tudták magyarázni, mint csak azzal, hogy ezek a papok nem is akarnak papok lenni, s fütyülnek minden egyházi vagy állami szabályra, előírásra vagy tekintélyre. Látszik azonban ezen a felháborodáson az is, hogy az osztrák katonai parancsnokság csakugyan a vallást és az egyháziasságot védte, nem pedig csak a magyar szabadságnak volt ellensége. Másképp nem törődött volna annyira ilyesmivel.

Igaz, hogy csak külsőség volt, tehát nem fontos dolog, ami a rab-papokban bosszantotta őket, de hát a lelkükbe a legjobb akarattal sem láthattak bele, s így nem az ő hibájuk, hogy csak a külsőségek után ítélhettek. De egyébként is ki meri mondani, hogy ebben az esetben a külsőség nem a belsőt árulta el?

De ha az osztrák várparancsnokot bántotta, hogy a szegény magyaroknak ennyire értéktelen lelkipásztorai vannak, s szerette volna jobbakká változtatni őket, ezzel bebizonyította,

hogy a magyarságnak is jobb barátja volt, mint azok, akik azt hitték, hogy úgy szeretik hazájukat, ha kedvéért kivetkőznek papi jellegükből. Nem is volt ez más, mint az elzüllött papi lélek külső megnyilvánulása, mert az a „kipödrött, kifent bajusz", ami egyébként egészen mellékes dolog lenne, annak a bizonyítéka volt, hogy ezek az állítólagos hazafiak a belsejükben már rég nem voltak sem papok, sem keresztények.

Ezt a szomorú megállapításunkat bizonyítja Földy naplójának egy ennél sokkal fontosabb, mert nemcsak a külsőségekre vonatkozó, 1855. január 14-i bejegyzése:

„Ma misére mentünk, de igen kevesen voltunk. Az idő hűvös és a foglyok egyre inkább elpuhultak. Nógatni kell őket, semmiképpen sem akarnak kibújni a lyukaikból. Még a papok sem."

E megjegyzésből először is azt látjuk, mennyire emberséges börtönőr volt az a gyűlölt Habsburg-osztrák. Gondoskodott rabjai, lázadó alattvalói lelkéről is és miséket tartatott számukra. De viszont annyira tiszteletben tartotta rabjai szabadságát még a rosszra is, hogy erővel nem kényszerítette oda őket. Csak az ment misére, aki akart. Ma, a szabadság megvalósulásának korában nem így van, nem ennyire szabadok a rabok, de különösen nem engedett a raboknak ilyen nagy szabadságot a „felszabadult" dolgozók állama, a „népi demokrácia".

Másodszor láthatjuk Földy naplója e tételéből, hogy az állítólag hazájukért szenvedő, „hősi" 48-as papok csak olyan papok voltak, hogy nem kérik, hogy fogságukban is misét mondhassanak. Nem úgy, mint a demokrácia pap rabjai (micsoda különbség a kettő között!), akiknek tilos volt, de ezer rettegés közepette és a csomagokban kapott (és hozzátartozóiktól külön e célra kért) kalácsokban található mazsolaszőlőből kisajtolt borral miséztek, mikor csak tehették. E 48-as papok még csak azt sem kérik, hogy naponta misét hallgathassanak (melyre pedig annyira ráértek volna), de még azt sem, hogy legalább vasárnap. S mikor a gonosz osztrák erről mégis magától gondoskodik és felkínálja nekik, akkor sem kell nekik, akkor is terhükre van. És ezek a rabok papok voltak.

Ezek után azonban – azt hiszem – felesleges is már minden szószaporítás annak bizonyítására hogy az, hogy azért akadtak – mégpedig szép számban – „hazafias" papok is, még nem bizonyítja azt, hogy 48 nem volt katolikus szempontból káros, s így jó katolikus is támogathatta. Pedig hát ha 48 győz, világos, hogy ezekből a „hazafias", rab papokból lettek volna a magyar katolikus Egyház vezetői (mert hiszen látjuk, hogy a többségük nem ugrott ki, megmaradt papnak, sőt a jövendő érvényesülés reményében még azok is újra visszavedlettek pappá (Horváth Mihály, Rónai Jácint), akik az emigrációban nyíltan hirdették, hogy nem tekintik már magukat papoknak. Szegény katolikus Egyház és szegény Magyarország!

Említettem, hogy naplója világosan mutatja, hogy Földy János, a nem pap (tanár, sőt igazgató volt a nagyváradi katolikus jogakadémián), vallásos katolikus volt, s az is látszik, hogy vallási műveltsége is volt. Az ő naplóján látszik, hogy írója tudja, mi az a katolicizmus, amit sok 48-as pap nem tudott, mert például Barsi vagy Mednyánszky naplójából éppen az ellenkező látszik, bár Mednyánszkyban nem az a baj, hogy nem tudta azt, amit tudnia kellett volna, hanem az, hogy ő már nem is akart katolikus lenni.

Többször tettem már itt azt a megjegyzést, hogy nem sokat adok a vallástalan emberek hazafiságára. A vallásos Földy János példája is megerősíti e megállapításomat. A gőgös, de katolikusnak nem tekinthető Horváth Mihály vagy Rónai Jácint, vagy az istentelenségével kérkedő Almássy Pál, aztán a büszke Teleki László, sőt – amennyiben alkalma nyílt rá – úgyszólván minden emigráns, még az is, aki nagy hangon fogadkozott, hogy „soha", végül mégiscsak kérte vagy legalábbis elfogadta az amnesztiát. (A Kossuth csinálta kivétel egyáltalán nem dönti meg a szabályt. Először, mert Kossuth ország-világ előtt olyan nagyhangú fogadkozásokat és színészies pózzal előadott kijelentéseket tett e tekintetben, hogy a világ gúnykacaját vonta volna magára, ha mégis ellenkezőleg viselkedik. Másodszor Kossuth, noha menekülése előtt lemondott, később mégis újra felvette az ország kormányzójának címét, annak is tekintette magát, haza azonban csak mint alattvaló jöhetett volna. Neki tehát egyéni ér-

deke is az volt, hogy ne fogadja el az amnesztiát. Jövedelme sem lehetett volna akkora, s életmódja sem lehetett volna olyan fejedelmi, ha hazajött volna, mintha külföldön marad.)

A kálvinista Puky Miklós például, mikor megtudta, hogy Horváth Mihály haza készül, azt írta neki: „Másnak soha, de sohasem veszem rossz néven, és így, édes Miskám, tudván helyzetedet, még kérlek is, hogy menj haza", de „énnekem bivalytermészetem lévén (milyen önteltség a nagy szerénység és megértés álarcában!), nem megyek soha haza, csak ágyú dörgése közt". (Márki: Horváth Mihály, 228. o.)

Aztán az eredmény az lett, hogy „ágyú dörgése" nélkül, mint Márki idézett művében írja, „szép csendben", bizony ő, a „bivalytermészetű" is csak hazajött, sőt – ki hinné – még csak nem is később, mint Horváth Mihály.

A vallásos katolikus Földy Mihály – csúnya sváb eredetű neve ellenére – különb hazafi és különb férfi volt az effajta dicsekvőknél. Benne náluk nagyobb volt az önuralom és a férfijellem keménysége. Ő gondoskodni tudott róla, hogy a tettek egyezzenek a nagyhangú szavakkal, s ez nála annál könnyebb volt, mert neki szavai nem is voltak, csak tettei. Naplója a tanúja, mennyire unta már a börtönt és hogy sóvárgott haza! De azért mégis visszautasította a kérvény megírását még akkor is, mikor nála sokkal gőgösebb rabtársai már mind megírták, sőt még akkor is, mikor a várparancsnokság erre egyenesen felszólította.

A viselkedéséhez szerényen csak azt a megjegyzést teszi, hogy nem azért nem írta meg, mert rabtársainál nagyobb hős volt, hanem csak azért, mert náluk okosabb. Ingyen nem akarta megalázni magát, ítélőképessége viszont azt mondta, hogy eredménye úgysem lesz. Még korai a dolog. Az eredmény aztán megmutatta, hogy Földy János csakugyan okos volt. Amnesztiát akkor még nem kaptak azok sem, akik kérték.

De azért az okosságon kívül így is kellett hozzá jellem is, mert joggal lehetett arra gondolni, hogy az amnesztiából akkor is, majd ha lesz, kimaradnak azok, akik az első alkalommal még dacoskodtak, s nem kérték.

Később aztán, akkor, mikor már Földy esze is azt mondta, hogy most már van értelme, társaival együtt ő is megírta kérvényét, s ekkor aztán – ismét csak Földy okosságának bizonyítékául – meg is kapták az amnesztiát mindnyájan. Földynek nem kellett tehát most már ingyen megaláznia magát. De még annak feltevésében is okos volt, hogy az osztrák (értsd: a császár) nem lesz bosszúálló, mert a többivel együtt ő is épp úgy megkapta a bocsánatot, mintha első alkalommal náluk nem lett volna büszkébb magyar. (De persze Ferenc József jóságát itt csak én állapítom meg. Földy olyan félrevezetett 48-as volt, hogy jóságot ő Ferenc Józsefben sohasem állapít meg.)

Földy rabtársai szájjal és viselkedésben sokkal nagyobb 48-asok, sokkal nagyobb hazafiak, főként pedig sokkal büszkébbek voltak nála. Mihelyt azonban a tényleges szabadulásról volt szó, akkor – mint majdnem minden emberé – a lelkierejük s vele hazafiságuk nemcsak az önérzetüknél, hanem még az eszüknél is kisebb volt, s még azt sem tudták megállapítani – pedig ha más nem, Földy János viselkedése figyelmeztette rá őket –, hogy legalább ingyen, haszon nélkül ne alázzák meg magukat, s ne tagadják meg állítólag hazafias elveiket. Nem volt ugyanis a dolognak értelme, de ők azt gondolták, hogy hátha mégis van, és ez a halvány kis „hátha" is olyan nagy dolog volt szemükben, hogy egyszerre fontosabb lett nekik, mint „hazafias" elveik és önérzetük. (Hogy Ferenc József nincs még magyar királlyá koronázva, mint császárnak tehát nem írhatnak neki úgy, mint alattvalói.) Látjuk tehát, hogy elveiben, hazafiságában következetes és igazán önérzetes csak a vallásos ember tudott lenni még negyvennyolc „hősei" között is, mert csak benne volt meg az az önzetlenség és önuralom, amely a nemes hazafisághoz, következetességhez és önérzethez szükséges.

Hogy ilyen vallásos katolikus is akadt a 48-asok között, mint Földy János, természetesen nem cáfolja meg tételünket, hogy öntudatos katolikus 48-at nem támogathatta. Egy fecske ugyanis nem csinál nyarat, s az a kivétel, mely ennyire ritka, ugyancsak erősíti a szabályt, nem pedig megdönti.

Azt is joggal kérdezhetjük, hogy Földy nemcsak a fogságban, tehát a szenvedések, a csalódás és kiábrándulás közepette lett-e igazi katolikus, tehát azelőtt, a jólétben és 48 mámora közepette nem volt-e még ő is értéktelenebb? De kétségtelen, hogy 48-ban volt sok szép és jó is, s ez a szép és jó akkor ennyire lelkesítette az embereket, annyira uralkodott a magyar közéletben, közvéleményben és közhangulatban, hogy értelmiségi egyén alig vonhatta ki magát alóla. Nem csodálkozhatunk rajta, ha a ragyogónak látszó eszme kivételesen még egyes Földy Jánosokat is magával ragadott.

A „hazaáruló” papok és más reakciósok

Befejeztük, milyenek voltak 48-ban a „hazafias” papok. Lássuk most, milyenek voltak velük szemben azok a papok, akik nem a „szabadság”, hanem az „önkényuralom”, nem a magyar haza, hanem az „osztrák” pártján álltak, vagyis akik „hazaárulók” voltak.

Ezek elseje Hám János, az esztergomi érsek és hercegprímás volt, akit éppen a 48-as kormány neveztetett ki V. Ferdinánddal, s pápai megerősítést még nem is kapott. (Nem kapta meg ezt Világos után sem, s ezért visszament Szatmárra püspöknek. A pápai megerősítést Bécs miatt nem kapta meg, mert annyira 48-as nem volt ugyan, hogy a „hazafiak” is meg lehettek volna vele elégedve, de annyira az osztráknak sem volt híve, hogy az is meg lehetett volna vele elégedve.)

Hám Jánost a magyar papság még most is csak úgy emlegeti, hogy a „szentéletű”. Igénytelensége, alázatossága, aszkézise, hősies fokú önmegtagadásai, szelídsége, önzetlensége, felebaráti szeretete, imádságos lelkülete miatt nem találunk a magyar egyháztörténelemben még egy olyan főpapot, aki erényekben vetekedhet vele.

Ennek a Hám Jánosnak menekülnie kellett a honvédek elől, azért, mert mint a magyar püspöki kar feje, az országot elfoglaló Windischgrätz, illetve Ferenc József mellett körlevelet adott ki, s abban az ország népét a törvényes király melletti kitartásra buzdította, mihelyt 1849 tavaszán a honvédsereg újra az ország nagy részének birtokába jutott. Emlékirataiban azt írja, hogy Pápán, az irgalmasok rendházában eltöltött éjszaka után alig utazott tovább, már megjelentek a rendházban az elfogatására odaküldött honvédek, s mihelyt megtudták, hogy elkéstek, azonnal üldözésére indultak. Csak azért nem tudták elfogni, mert nem azon az úton indultak a keresésére, melyet ő választott, s így az övé helyett egy másik ember kocsiját kerítették körül. (Scheffler: Hám János emlékiratai, 89. o.)

Negyvennyolc kormánya tehát ugyanúgy bánt az éppen tőle kineveztetett hercegprímással, mint a bolsevik kormány Mindszentyvel, s egyáltalán nem rajta múlott, hogy nem lett ugyanolyan, vagy még rosszabb sorsa, mint Mindszentynek. A lutheránus Vukovics Sebő igazságügy-miniszter aláírásával 1849. május 17-i kelettel meg is jelent „a hazaárulás bűntettével terhelt Hám János esztergomi érsek és Szcitovszky János pécsi püspök (ez utóbbi bizonyára azért nem merte megvárni a honvédeket, mert már előbb is veszélyben forgott az élete a „hazafiak” miatt) javainak elfoglalására” a rendelkezés, melynek szövege a két főpapot ismételten „hazaárulónak” nevezi.

Vajon szégyen volt-e hazaárulónak lenni Magyarországon akkor, mikor a „hazaárulók” egymás után két esztergomi érseket (mert Hám János utóda tudvalevőleg ez a Szcitovszky lett) mondhattak a „rosszban” bajtársuknak? (A bolsevik börtönök is azért nem jelentettek szégyent a bennük tartózkodókra, mert azok is papokkal voltak tele. Olyan államban, melyben a papok a bűnösök és az üldözött vadak, nem szégyen üldözött vadnak lenni. 48-ban sem volt szégyen.)

Hám emlékiratainak már idézett részeiből jól láthatjuk, hogy ő épp úgy fogta fel 48-at, mint mi: teljesen egyházellenes forradalomnak. Annyira igaz ez, hogy emlékiratait egész 1928-ig nem is merték nyilvánosságra hozni, mert a közvélemény megbotránkozott volna rajtuk. Nem is volt hiábavaló ez a félelem, mert a kommunizmus alatt Andics Erzsébet e napló nyilatkozatait ugyancsak felhasználta az Egyház és a papság hazafiatlanságának és reakciós voltának bizonyítására.

Tehát egymás után két hercegprímás: Hám és Szcitovszky egyaránt negyvennyolc ellensége volt. Ami az utánuk következő, tehát már harmadik esztergomi érseket, Simor Jánost illeti, róla ugyanezt kell mondanunk. Ő 48-ban mint fiatal esztergomi udvari pap, szintén annyira a pecsovicsok közé tartozott, hogy szintén elmenekült a Windischgrätz visszavonulása után Esztergomba bevonuló honvédek elől. (Ezt Szabó Károly, nyugalmazott plébános ön-

életrajzából tudtam meg, mely kéziratban Dr. Etter Jenő, nyugalmazott esztergomi polgármester tulajdonában van.)

Ugyanebből a kéziratos önéletrajzból azt is megtudhatjuk, hogy nemcsak Simor, hanem minden valamirevaló pap annyira elmenekült akkor a honvédek elől Esztergomból, hogy ezt a Szabó Károlyt, aki csak holmi gyorstalpaló tanfolyamok révén végezte el úgy-ahogy a teológiát és 48-ban még csak újmisés volt, jutalmul azért, mert kivételesen olyan „hazafias" volt, hogy nem menekült el Esztergom „felszabadulása" elől, mindjárt megválasztották esztergomi megyebizottsági tagnak. Láthatjuk belőle, hogy 48-ban épp úgy mesterségesen kellett fogni a „hazafias" papokat, mint a kommunizmus alatt azokat a „békepapokat", akik a kommunizmust szolgálták ki, s ha végül sikerült egyet fogniuk, természetesen a legigénytelenebbek és legértéktelenebbek közül, épp úgy tenyerükön hordozták őket a hatóságok, mint a bolsevizmus idejében, de hogy e szégyent (természetesen nem a papok, hanem az állam szégyenét) leplezzék, a sajtó úgy írt és az állam úgy viselkedett, mintha természetesen a papság is „hazafias" volna, s csak kivételek volnának köztük a „nemzetietlenek".

Tudjuk, hogy a kommunizmus alatt is így volt. A kormánynyilatkozatok, a sajtó és a rádió szerint a papság zöme egyetértett a dolgozók uralmával, sőt azt állították, hogy éppen a hívők és a papság kényszerítette rá a püspöki kart is arra, hogy „reakciós" magatartását abbahagyja és a kormánnyal „megegyezzék".

De ahogyan ennyire nyíltan reakciós volt 48-ban mind a három pap, akiből prímás lett, épp annyira voltak „reakciósak" az alsó papságból is azok, akik példás életű, egyházias, igazi papok voltak. Mohl Adolfnak „Győregyház megyei jeles papok" című művéből például megtudjuk, hogy Jáky Ferenc, osli plébános, az ezeréves egyházmegye egyik (példás életéről leghíresebb) papja is egyike volt azon papoknak, aki Lukács Sándor, a győri kormánybiztos fenyegető hangú felhívására se jelent meg Győrben, hogy a forradalmi kormányra felesküdjék.

Pedig hát ez a „hazafiatlan" pap először is olyan képzett volt, hogy folyóiratokban megjelent számtalan cikkén kívül 13 önálló műve jelent meg, de az ő műveltsége természetesen nem Voltaire és Rousseau műveinek olvasásából állt. Nagy műveltsége mellett olyan mintapap is volt, hogy mihelyt Osliba, ebbe az Árpád kori kis színmagyar faluba, mint új plébános megérkezett, rögtön fogadalmat tett, hogy lemond minden földi ambícióról, minden karrierről, nem akar a falusi plébánosnál magasabb papi rangra emelkedni, nem fogja híveit elhagyni soha, hanem ott és köztük fogja befejezni életét. Így is lett. Nagy képzettsége, mindjobban növekvő írói hírneve ellenére, s noha mint szentéletű papnak, mindinkább országos híre lett, ott halt meg Osliban, mint paraszti híveinek egyszerű és igénytelen, de igazán eszményi lelkipásztora.

Életmódja aszketikus volt. Naponta csak kétszer evett. Sohasem reggelizett. Szombaton sohasem evett főtt ételt, szeszes italt sohasem ivott. Ágyában még szalmazsák sem volt, hanem a kemény deszkán hált. A faluban új iskolát építtetett, de ő maga 40 éven át megelégedett a régi, rozzant plébániaépülettel. Noha kis plébániája anyagilag a legrosszabbak közé tartozott a környéken, s ennek ellenére a falu minden betege mégis mindig a plébániáról kapta élelmezését, s halála után vagyon nem is maradt utána semmi, 40 éves plébánossága folyamán „csekély" 50.000 forintot (ebben az időben!) áldozott jótékony célra. Ez egyúttal azt is mutatja, hogy nemcsak szentéletű, hanem életrevaló, gyakorlati érzékkel bíró és a pénzzel is igen jól bánni tudó ember volt.

Vadházasság, törvénytelen születés az ő lelkipásztorkodásának 40 éve alatt alig fordult elő Osliban, de ez alatt az idő alatt 17 osli fiúból nevelt papot és 28 osli magyar lányból apácát, mégpedig olyan értékeseket, hogy még a tartományfőnöknő is közülük került ki.

Mivel a falu kocsmája a papházzal átellenben volt, ablakából látta a belépőket. Akit meglátott, hazaparancsolta. Akit pedig csak kijövet látott meg, amint vitte haza magával a tele pálinkás üveget, földhöz vágatta vele és az árát megfizette neki. Mikor kolerajárvány volt a faluban, minden beteg hívét ő maga személyesen ápolta – s mert nagy orvosi tudománya is

volt –, maga gyógyította (orvosok akkor még természetesen nem voltak a falvakban). Nem tett kivételt faluja egyetlen zsidó családjával sem. (Ez egy jó papban természetes.)

A templomot mindig maga takarította és tartotta rendben, mert ezt nem munkának, hanem magára nézve megtiszteltetésnek tekintette. Akkora volt benne a felebaráti szeretet, s a mások gondjával, bajával való törődés, hogy évente több mint ezer levelet írt. Ez is mutatja egyúttal azt is, hogy nemcsak a környéken ismerték, hanem országos híre volt és máshonnan is számtalanan fordultak hozzá tanácsért. Milyen energia, milyen felebaráti szeretet jele, hogy neki a nagy irodalmi működésen, a gondos lelkipásztorkodáson, az anyagi ügyeivel való törődésen, a betegek ápolásán és a templom gondos takarításán kívül még ennek az évi ezer levélnek a megírására is maradt ideje, kedve és ereje!

Az ilyen papnak a működése még száz év múlva is meglátszik faluja népén, s bizonyára többet használ a magyar hazának, mint a Mednyánszky Cézárok gőgös „hazafisága", melyet tánc, kártya, tivornya és szenvedélyes szerelmek tarkítanak. Milyen lett volna például Osli élete, ha a „hazaáruló" Jáky Ferenc helyett Mednyánszky Cézár lett volna kétségtelenül rendkívül „hazafias" plébánosa vagy Horváth Mihály népes családja népesítette volna be a papházat?

De Jáky Ferencnek, annak ellenére, hogy annyira csak az éggel törődött, s gondja arra irányult, hogy híveit oda elvezesse, bőven volt gondja a földre is és arra is, hogy hívei itt is boldoguljanak. Az ő 40 éves osli lelkipásztorkodása alatt per, végrehajtó, árverés fehérholló volt a faluban, s közmondás lett a környéken, hogy ha minden magyar falu Osli volna, akkor ügyvédnek nem is volna érdemes születni. Ami jogi ügye volt a híveinek, azt elintézte – természetesen ingyen – a plébánosuk. Még ha az ablakukra üveget kellett metszeni, még azt is mindig plébánosukkal végeztették, s ha valamelyikük oly szegény volt, hogy még üveget sem tudott venni, kiszedte az üveget a maga fali szentképeinek keretéből és azt metszette be nekik.

Jáky Ferenc még hazafinak is nagy volt. Nem „imádta" ugyan hazáját, mert egy Istene volt csak, bálványokat pedig nem ismert, de ugyancsak megmutatta, hogy az igazi pap hazafiságot tanulni sem megy a 48-asokhoz, és hogy „bigott", „klerikális" vagy „ultramontán" lelkülettel – mert ha valaki, akkor ő ilyen lelkületű volt – is lehet valaki izzó hazafi, sőt csak azzal lehet igazán az.

Győri gyerek volt, de akkor még a győri városi polgárok többnyire német ajkúak voltak. Ő is németnek született, s eredeti neve Joachim volt. Tizenhárom műve között azonban egy sincs, melyet ne magyarul írt volna, pedig ez Magyarországon akkor még közel sem volt annyira természetes, mint jelenleg. Hiszen a városok lakói s általában azok, akik olvasták, akkor még nálunk többen voltak németek, mint magyarok. Rendszeresen járatta a Magyar Nyelvőr című folyóiratot, s mikor a Rodriguezt magyarra fordította (az övé volt annak első magyar fordítása), önérzettel említette meg, hogy arra törekedett, hogy senki se vehessen rajt észre „semmi idegen szagot".

Mindez egész világosan bizonyítja, hogy az a Jáky Ferenc, aki 48-ban „hazafiatlan" viselkedése miatt börtönbe került, mert elsősorban az égi hazával törődött, nemcsak közönyös nem volt a földi haza, a magyar nép és a magyar nyelv iránt, hanem egyenesen lelkes híve volt mindegyiknek. Még a 48-as szellemhez is idomult mindabban, ami nem az egyházellenes, forradalmi világnézetre, hanem valóban a magyar hazára és hazafiságra tartozott.

Nemcsak lelkében és nyelvében lett magyar, mégpedig öntudatos és lelkes magyar, hanem idegen családneve helyett is magyart vett fel és papi ruhája felett, melyet természetesen mindig viselt, magyar kabátot hordott egész életében. Az emberi erőt szinte meghaladó munkateljesítménye közepette még ahhoz is maradt kedve, ideje és energiája, hogy faluja, a magyar nép és a magyar történelem iránti szeretetében a „Historia Domusban" két egész nagy fóliánst írt össze az ősmagyar rábaközi falu népszokásairól, s megírta Osli minden egyes házának és családjának történetét. (Tudvalevő, hogy a legendás Hany Istókot is itt fogták ki a Hanságból.)

Az is magyaros volt benne, hogy kemény, katonás, szigorú ember volt. Úgyszólván csak a halálakor tűnt ki, mennyire érző volt azonban a szíve ennek a kemény embernek. Vagyon, mint mondtuk már, nem maradt utána, mert annál sokkal tökéletesebb ember volt, semhogy megvárta volna, míg a vagyont a halál ragadja ki a kezéből. Végrendeletében mégis meghagyta, hogy cselédeinek halálakor egész évi bérüket adják ki, s azonkívül mindegyiknek egy tehenet és egy anyadisznót. Művei még meglévő példányait kedves híveinek és barátainak hagyta, ruháit pedig (de csak a ruháit) emlékbe a rokonainak, de hozzátette, hogy azért a szegényeknek is adjanak belőle.

„Sírom legyen a kőkép előtt – írta. -Koporsómat úgy helyezzék elébe, mintha azt akarnám, hogy a kép (a feszület) szüntelen reám nézzen." (Látszik, hogy nem kellett neki félnie Jézus tekintetéből.)

Halála előtt öt nappal végrendeleti függelékként még ezt csatolta hozzá végakaratához:

„Sírhalmomra a Szűz Szent Margit leányai (a faluban tőle alapított ájtatos leányegylet tagjai (melyet – mint látjuk – szintén egy magyar (Árpád-házi) szentről nevezett el) liliomot ültessenek, hogy ezt látván, megemlékezzenek az ifjúság szűzi tisztaságáról (itt akaratlanul is szegény Horváth Mihály és szegény Mednyánszky Cézár, a „hazafiak" jutnak eszembe!), melyre őket folytonosan buzdítottam és most is buzdítom." (Szerénységében nem említi tehát, hogy azért kíván liliomot a sírjára, mert maga is liliomosan élt, s elsősorban a maga életével adta a példát arra, amire ennek az ősmagyar falunak a leányait „mindig buzdította és most is buzdítja".)

Azt a reverendát pedig, amely fölött ő is mindig viselte a magyar ruhát, de amelytől a negyvennyolcas papok annyira szerettek volna szabadulni és amelyet Mednyánszky Cézár „csak ünnepélyes alkalmakkor" és csak „vörösen", nagyzolás céljából vett magára, amelyet azonban az emigrációban már egyikük sem viselt, sőt le is tagadott, ezt írta Jáky Ferenc a végrendeletéhez halála előtt öt nappal csatolt toldalékban:

„Ha engedi a jó Isten, utolsó órámban felöltözöm kedves reverendámba és abban halok meg. De ha ez lehetetlen volna, borítsák rám a reverendát, mintha felöltöttem volna." (Azt is meghagyta ugyanis végrendeletében, hogy senki ne nyúljon a holttestéhez, tehát ne is öltöztessék halotti ruhába.)

Hogy halála napján maga vette-e magára „kedves reverendáját" vagy pedig már csak úgy kellett „reá borítani", arról nem szól az életrajza. Tekintve azonban azt, hogy még halála (mely egyébként 79 éves korában érte) napján is megírt egy kemény levelet (bár ezt már nagyon nehezen lehetett elolvasni), joggal feltehetjük, hogy „utolsó órájában" ezt a „kedves reverendát" is maga ölthette még magára, hogy aztán benne nyugodtan meghalhasson.

Sok mindent megmagyaráz, hogy az a negyvennyolc, melynek a Mednyánszky Cézárok és Horváth Mihályok voltak az ideáljai és a Hám Jánosok és Jedlik Ányosok az üldözöttei és „honárulói", Jáky Ferencet, ezt a példás papot, minta lelkipásztort és izzó magyar embert is a „honárulók" közé sorolta. „Historia Domusában" a dolgot így mondja el maga:

„Miután volt megkoronázott törvényes királyunk, V. Ferdinánd őfelsége, miután a forradalom emberei a katolikus hit ellenére dolgoztak, miután a forradalom úgy tűnt fel, mintha semmivel bíróknak harca a birtokosok ellen (tehát a mai kommunizmus kezdő próbálkozásainak egyike volt), miután a forradalom hősei csak a maguk felkapaszkodására látszottak törekedni (ennek az állításnak az igazságát is bőven lesz majd alkalmunk látni): ezért nem hajoltam a forradalmárok részére, de tettlegesen nem működtem a lázadás ellen sem, hanem hangosan és folytonosan hirdettem, hogy a keresztény katolikus hit nagy veszélyben van."

„Minthogy királyunknak főgenerálisa, Windischgrätz, Kossuth Lajos és pártját Pestről elkergette, annak nevéről a király hívei „Windischeknek", amazok „Kossuthoknak" címeztettek. Szenvedőleges (passzív) viseletem a forradalom iránt kitűnt, mivel nem is titkolhattam, de ha kihirdetni való rendeletek érkeztek, hol egyik, hol másik részről, mivel halállal fenyegették a nem hirdetőt, felolvastam, kihirdettem a szószékről, engedve a külső hatalomnak."

(Tehát akkor is épp olyan kényszer alatt állt a papság, épp úgy kénytelen volt meggyőződése ellen cselekedni, mint a kommunizmus alatt. Akkor sem tűrték meg a semlegességet, a passzivitást sem. Akkor is köteles volt mindenki politizálni, mégpedig a kormány mellett.)

„1849. évi május 29-én néhány huszár e tájra is elszállongván, kérdezősködtek, vajon van-e itt Windisch? A kérdezettek azt felelték: Van ám, mert a mi papunk imádkozik Ferenc Józsiért. Így gúnyolták őfelsége öccsét, Ferenc József főherceget, aki december 2-án vette át a kormányzást."

„Bejöttek tehát a huszárok, s elvittek magukkal kocsin Győrre, ahol a megyeházában, első emeleti szobában, nt. [nagytiszteletű] Szalontay György esperes, kapuvári lelkésszel és esperessel és nt. Császár István baboti lelkész urakkal be lettem zárva."

Mivel Jáky Ferenc az ország nyugati szélén lakott, s csak 1849 májusában került fogságba, a hadi helyzet gyors megváltozásával már 33 napi fogság után kiszabadult társaival együtt, akik közül Szalontay – mint már említettük – hazaérkezte után mindjárt meg is halt.

„Kérőre sohasem vontak" – írja Jáky, tehát 33 napi fogsága alatt még csak azt sem kérdezték meg tőle, mi a bűne, de azt sem mondták meg, miért hurcolták el.

Jákyt és társait az a sereg szabadította ki börtönéből, mely Haynau vezérlete alatt vonult be Windischgrätz seregének felbomlása után az országba, s melyben ott volt maga Ferenc József, az új császár is. Kiszabadulása után – írja Jáky – „az újvárosi szentegyházban (Győrben) 9 órakor" „Ferenc József őfelsége" is „odajött" a miséjére. Jáky másnap délfelé indult haza faluja felé gyalog. „De már az újvárosi vámnál fölvett kocsijára Ganz József úr, kapuvári kalmár." (Lám, még a zsidókról is milyen tisztelettel ír az alázatos Jáky!) Nem csak a császárnak vagy Windischgrätz hercegnek, vagy fogoly paptársainak adta meg tehát a tiszteletet. Láthatjuk azt is, milyen urak voltak már akkor is a zsidók. Már akkor is olyan helyzetben voltak, hogy felvehették kocsijukra a gyalogló plébánosokat. Pedig még nem voltak emancipálva, mert erre még Kossuthék sem értek rá, Győr tájékán pedig akkor már újra a „reakció" diadalmaskodott.

Feljegyzéseiben azt is megemlíti még Jáky, hogy mikor a huszárok mint hazaárulót vitték ki a falujából, a kocsma egyik szokásos lakója kiállt az ajtóba nézni, s odakiáltott a huszároknak: „Vigyétek csak! Régen megérdemelte!" Igaz, hogy akkor Jáky még csak néhány éve volt a falu plébánosa. Ha jobban ismerték volna már, talán ők is jobban megbecsülték volna. Lehetséges azonban az is, hogy 40 éves lelkipásztorkodása után is megtörtént volna vele ugyanez. A rablók ugyanis mindig haragudni fognak a zsandárokra, a gonoszok pedig Krisztusra és az őt képviselő papra. Hát még mikor ez hazafias érdemet is jelentett számukra!

Ha tárgyilagosak akarunk lenni, akkor természetesen el kell ismernünk, hogy az a hitközöny és világias életmód, mely a 48-as papságot annyira jellemzi, a kor szellemének is következménye volt, nem pedig egyedül csak a negyvennyolcas pártállásnak. Köztudomású, hogy a monarchia papságát elsősorban az az állami nevelés mételyezte meg, melyet II. József hozott be külön azzal a céllal, hogy a papságot „haladóbbá" tegye.

Téves lenne tehát úgy felfognunk a dolgot, hogy rossz papok csak a 48-asok voltak, vagy hogy azok, akik negyvennyolc ellenségei voltak, mind a legjobb papok voltak, ha pedig nem papokról van szó, mind a legjobb katolikusok. Az igazság az, hogy azok között is, akik negyvennyolc ellenében a császár pártján álltak, voltak szép számban hitközönyösek és papellenesek is, hiszen nem mindenki vallási okok miatt volt negyvennyolc ellensége. Sokszor hangsúlyoztuk már, hogy ennek a kornak jellemző tulajdonsága volt a hitközönyösség és a papellenesség, ha értelmiségi egyénekről van szó.

Láttuk, hogy ez a szellem egy fél évszázaddal előbb – II. József és II. Lipót személyében – egy időre még az uralkodóházat is meghódította s még II. Lipót fia, I. Ferenc is, annak ellenére, hogy személye vallásos hajlamú volt, kivált uralkodása elején még egyáltalán nem bírt vallási műveltséggel s még a misehallgatás terén sem teljesítette pontosan vallási kötelességeit, a római Szentszék ellenében pedig – miniszterei hatására – valóságos diplomáciai háborúkat vívott.

Világos, hogy környezete és udvara nála még jobban a kor hatása alatt állt. Bőhmer, a jólelkű protestáns történetíró, írja, hogy I. Ferenc 1819-es római látogatásakor a császár és a császárné az egyházi szertartások alatt „az áhítat legszebb példáját" mutatta, de „a magas kíséret" oly illetlenül viselkedett, hogy folytonos fecsegéseivel és nevetgéléseivel őt végtelenül megbotránkoztatta. Bőhmer e megfigyelése is újabb bizonyíték arra, amit már igen sokszor megtapasztaltunk, hogy uralkodóházunk erkölcsileg úgyszólván mindig nagyon magasan felette állt miniszterei nek, tanácsadóinak és egész környezetének.

Világos, hogy nem várhatunk valami magasrendű vallásosságot és erkölcsiséget például Haynautól sem csak azért, mert serege a tekintélyt, a rendet és az Egyházat védte. Hiszen ő maga nem is volt katolikus. (Herceg Windischgrätz azonban egyénileg is rendkívül nemes lelkű, lovagias, a magyarok iránt is jóindulatú és a magyar alkotmány iránt is tiszteletet tanúsító, igazi értelemben vett nagyúr volt.) Haynauban is volt bizonyos papellenesség. Ő is „Pfaff"-ozott (azaz csuhásozott), mikor egy-egy negyvennyolcas papot kellett bíróság elé állítania. Lehet, hogy a kor szelleme, lehet, hogy csak protestáns volta miatt, de lehet az is, hogy csak amiatt haragudott ezekre a papokra jobban, mint a többi magyarra, és ha tehette volna, szigorúbban büntette volna őket náluk szigorúbban, mert a papban – joggal – még nagyobb bűnnek találta a rebellisséget, mint más magyarban.

Az első kommunizmus bukása után a Somogy megyei Marcaliban Horthy „fehér" tisztjei megtorlásképpen két embert gyilkoltak meg: Mayert, a zsidó ügyvédet, és Simon káplánt (véletlenül mindketten a keszthelyi gimnáziumban érettségiztek és osztálytársak voltak ott). A káplán kommunistasága mindössze csak abban állt, hogy azért, hogy öreg plébánosát kitúrhassa állásából és helyét elfoglalhassa, jóban volt a kommunista vezetőkkel. Mégis, míg a zsidó ügyvédet „csak" megölték a „fehérek", a káplánt – állítólag – elevenen nyúzták meg azon a címen, hogy egy pap, ha kommunista, sokkal nagyobb büntetést érdemel, mintha egy zsidó az.

Hát 49-ben a Haynau-féle megtorlás is ilyenformán gondolkozott. De csak így gondolkodott és csak így beszélt, de nem cselekedett így, mint láttuk Bémer meg Bolgár esetében, pedig legalább az utóbbi igazán nem érdemelt volna enyhébb eljárást.

De nemcsak a protestáns Haynau mutatott papellenes ellenszenvet, hanem láttuk, még Damjanich is, sőt ő – sajnos – nem is csak szóval, mint Haynau. De Susán osztrák tábornok is kegyetlenül megbotoztatta Fieba bánhidai plébánost. De abban a Jellasicsban sem kereshetünk sem vallási műveltséget, sem katolicizmust, aki – mint majd látni fogjuk – a görög keleti érsek kezébe teszi le az esküt, ha a katolikus zágrábi érsek nem kapható erre a szerepre, s aki hadjárata alatt szintén nem valami nagy tiszteletet mutatott a papság vagy az Egyház vagyona iránt. Pedig hát egyébként ugyancsak ellensége volt a forradalomnak és ugyancsak híve az uralkodóháznak.

Csak azért tehát, mert a lázadás megvetése helyes és rokonszenves volt benne, nagyon gyerekesen egyszerű észjárás lenne azt következtetni, hogy az ilyen, lényegében helyes eszmét képviselő emberben fogyatékosság vagy rossz tulajdonság nem is lehet. Igaz ugyan, hogy Jellasics negyvennyolcban az Egyházat védte, de nem mindenki azért védi az Egyházat, mert nagy a meggyőződése tanai igazságában, és mert olyan nagy jellem, hogy meggyőződésén kívül mással nem is törődik. Még inkább igaz ez az állítás olyan korban, melyben fehér holló volt az olyan értelmiségi ember, aki felfogásában kifogástalan katolikus volt.

Egészen kétségtelen azonban nemcsak az, hogy meggyőződéses és művelt katolikus ember csak a forradalom, tehát negyvennyolc ellensége lehetett, még akkor is, ha nem osztrák, hanem magyar volt (hiszen láttuk, hogy az egyházgyűlölők is a forradalom mellett voltak akkor is, ha osztrákok voltak), hanem az is, hogy az ún. reakciósok sokkal vallásosabbak, különösen pedig sokkal katolikusabbak voltak, mint a negyvennyolcasok. Ez a már kifejtetteknek szükségszerű következménye.

Nem véletlen, hogy I. Ferenc Metternich előtti „reakciós" miniszterét, Colloredót, Martinovics összeesküvő társai „Krucifix-beissernek", feszületcsókolgatónak nevezgették maguk

közt (Fraknói: Martinovics élete, 140. o.). Nem véletlen, hogy Zsófia főhercegnőt, Ferenc József anyját, a gyűlölt „kamarilla" állítólagos fejét, elsősorban azért gyűlölték a magyar „hazafiak" és a bécsi forradalmárok egyaránt annyira, mert állítólag a papok kormányozták, és az sem véletlen, hogy „a reakció" fő képviselői Magyarországon Apponyi György (az Albert apja), Erdélyben báró Jósika Samu, mindketten vallásilag műveltek és igen nagy katolikusok voltak.

A lényeg azonban az, hogy míg negyvennyolc magyar intézőinek nem voltak papi tanácsadóik, hanem csak egyes papi pajtásaik, s ezek is csak holmi Horváth Mihály és Mednyánszky Cézár-féle papok voltak, addig a reakció képviselői: Zsófia, Apponyi, Jósika vagy Cziráky országbíró elsősorban az Egyház tanítását tartották irányadójuknak, papok tanácsa után indultak, mégpedig nem Horváth Mihályok és Mednyánszky Cézárok, hanem olyan papok tanácsa után, akik feddhetetlenek, sőt szentéletűek voltak.

Említettem, hogy Apponyi Albert annak az Apponyi Györgynek volt a fia, aki negyvennyolcban az aulikusság, a reakció és a pecsovicsság gyűlölt képviselője volt: ő volt a feje annak a kormánynak, melynek megdöntését a magyar „hazafiak" fő céljuknak tekintették. Apponyi Albert azonban, annak ellenére, hogy ő maga ellenzéki és negyvennyolcas volt, emlékirataiban olyan ragyogó tisztelettel ír a szüleiről, ahogy gyermek csak írhat. Azt mondja, hogy neki oly boldog gyermekkora volt, és hogy őt a szülei olyan jól és okosan nevelték, amennyire ez gyarló emberek közt csak lehetséges.

És ez a nevelés természetesen hazafias is volt (másképp nem lehetett volna még a negyvennyolcas Apponyi szerint is annyira tökéletes), mert az természetesen csak a politikai ellenfelek aljas rágalma volt, hogy azok, akiket ők „reakciósoknak" és „pecsovicsoknak" csúfoltak, hazafiatlanok voltak. A haza elleni bűnük mindössze abban állt, hogy ők hazájukat a katolikus Egyház tanításai alapján állva és annak tiszteletben tartásával, tehát más módon (s hozzátehetjük: sokkal helyesebb módon) szerették, mint a hitközönyös, sőt erősen katolikusellenes alapon álló negyvennyolcas „hazafiak". Százszor színmagyarabbak is voltak ők, mint a Kossuth Lajosok (tót apai ősökkel és cipszer [szepességi német, szász] anyával), Petőfi Sándorok (a magyar néptől mind apai, mind anyai ágon teljesen idegen vérségükkel), vagy Görgey Artúrok (szintén cipszer s még anyanyelvében is idegen anyjukkal), vagy Klapkák (Csehországból származnak), vagy Klauzálok (az apja még cseh katonatiszt volt).

A Czirákyak még a törzsökösnek is a legtörzsökösebb magyar családok egyikéből származnak a honfoglaló Vezekény-nemzetségből. Hogy a birtokot, melyről nevüket vették, melyet jelenleg is bírnak, a honfoglaláskor vették birtokukban, bizonyítja, hogy Czirák mellett, a Rábaközben ma is a „Veszkény" nevet viseli az egyik színmagyar falu. Az Apponyiak de genere [nemzetségéből való] Pécz, a gróf Sztárayak pedig (Apponyi anyja gróf Sztáray volt) de genere Kaplony származnak, nem úgy, mint a Rákócziak, Zrínyiek, Wesselényiek, Thökölyek idegenektől, vagy mint Bercsényi Miklós, akinek az anyja Rechberg-Rothenlőwen nevű „színmagyar" hölgy volt.

Noha tudjuk, hogy a mágnás családok körében a XIX. század első felében éppen nem volt divat a magyar nyelv, s fiatal korában még a negyvennyolcas vértanú, gróf Batthyány Lajos (akinek az anyja Skerlecz volt) sem tudott tisztességesen magyarul, Apponyi Albert azt írja az ő „pecsovics" apjáról, hogy „nemcsak tökéletesen bírta, de nagyon szépen beszélte nyelvünket" s hangsúlyozza, hogy ő a bölcsőben tanult meg magyarul.

De nem magyar, hanem katolikus szempontból hoztam most elő ezt a dolgot. Azért, hogy megmutassam, hogy a negyvennyolcasokkal ellentétben milyen papokkal volt dolguk ezeknek a negyvennyolcban pecsovicsoknak csúfolt magyaroknak. „Nekem – írja Apponyi Albert (I., 8. o.) – az a kimondhatatlan kegy jutott osztályrészül, hogy egész ifjúságomban mindig összhangot láttam a hit és a cselekedetek, a tanítás és példa között." (A „hazafias" anyjától, negyvennyolcas paptól neveltetett Rudolf trónörökösnek az volt a fő baja és tragédiájának okozója, hogy ő ugyanezen tekintetben ellentmondást, diszharmóniát tapasztalt.)

„Ennek az összhangnak a hiánya téveszt meg sokakat, midőn oly korban, amely még nem tud élesen megkülönböztetni az elv és annak követői között, az üdvös tanítást méltatlan ajkakról kell hallaniuk. Én nem csupán a szülői házban voltam ettől megkímélve (tehát nemcsak szüleitől nem látott soha olyat, ami a hittel, erkölccsel vagy becsülettel ellenkezett, tehát neki nemcsak a szülei nem ettek soha pénteken húst, nem mulasztották el vasárnap soha a szentmisét és végezték el rendesen a gyónásukat), de egész ifjú koromon át nem láttam rossz papot (!). Egészen természetesnek találtam, hogy az ember aszerint él, amit igaznak vall, de ebben megerősített minden tapasztalásom, hogy ez másképp is lehet, azt tudtam, mivel megmondták (milyen okosak is voltak tehát – jóságuk mellett – ezek a „pecsovics-szülők!): de ebben ismét csak valami kivételes, szomorú tünetet láttam, mely gyakorlatilag rám nézve csak annyi jelentőséggel bírt, mint például az indiai pestis. Bizonyára sajnálom annak áldozatait, de magamra nézve nem látok benne elképzelhető veszélyt."

Nem győztük eleget hangsúlyozni, hogy negyvennyolc táján milyen alacsony volt a papság erkölcsi színvonala. S lám, Apponyi Albert, aki negyvennyolcban a fő pecsovics fia volt, gyermekkorában még kivételképpen sem látott soha rossz papot, s még pajtásaitól sem hallott soha ilyenekről. Bezzeg a szegény jó „hazafias" magyarok, a Horváth Mihályok, Mednyánszky Cézárok, Rónai Jácintok, Kovács Pisták, Szabó Richárdok és Dudások révén ugyancsak közelről tapasztalhatták meg azt „az indiai pestist", mely számukra – sajnos – éppen nem volt „indiai". Egy Erzsébet királyné csókolnivalóan nagy „hazafisága" révén még magába a királyi családba is bejutott, s még azt is ugyancsak alaposan megfertőzte.

Így aztán nem csoda, hogy a Ferenc Józsefek, Zsófiák, Apponyi Györgyök, Cziráky Antalok és Jósika Samuk áldásnak tartották Magyarországra a papságot, s ezért a magyar nemzetet és népet úgy szerették, míg a „hazafiak", a negyvennyolcasok, abban látták a hazaszeretetet, hogy káros befolyásától meg akarták óvni népüket. A jó papokat ugyanis, mivel „reakciósoknak" voltak megrágalmazva, s ők az ilyen papokat közelről, személyes tapasztalatból nem is ismerték, a nemzet ellenségeinek tartották, s gyűlölték, a negyvennyolcas papokról meg, akiket közelről ismertek, maguk is látták, hogy milyenek. Pedig ők szentül meg voltak róla győződve, hogy ezek teszik ki a papság javát, mert ők legalább felvilágosultak, főként pedig, mert „hazafiasak".

Negyvennyolcban még Magyarországon nem volt jezsuita nevelőintézet (azt is mondhatjuk, hogy még nem volt, de azt is, hogy már nem volt). Apponyi György nem törődött azzal, hogy akkor jezsuitákhoz vonzódni a legnagyobb bűntény volt, melyen szörnyülködtek is az emberek, de egyúttal le is nézték, ha pedig ezek a jezsuiták még idegenek, sőt éppen osztrákok vagy csehek voltak (akkor pedig még mások nem lehettek, mint csak idegenek, mert Magyarországon nem volt még jezsuita intézet), az csak növelte a hozzájuk húzó bűnét. Azzal sem törődött, hogy kikiáltják magyartalannak, mert nemcsak jezsuita, hanem még ráadásul osztrák külföldi intézetbe küldi tanulni gyermekét. Mert külföldre akkor is lehetett ugyan küldeni tanulót, sőt előkelő volt, de nem jezsuitákhoz és nem Ausztriába, s főleg nem Csehországba, hanem Utrechtbe, Göttingenbe, Jenába vagy Heidelbergbe, azaz protestáns helyre.

Apponyi György mindezzel nem törődött, mert ő egyedül csak arra vigyázott, hogy jó helyre küldje a fiát. Ezért tanult aztán fia, Albert Kalksburgban s ennek köszönhette, hogy „egész ifjúkoromon át nem láttam rossz papot", de azért – mint a példa mutatja – mégsem nemzetietlenedett el, sőt ez a nevelés még annak sem volt akadálya, hogy apjával ellentétben, egyenesen 48-as párti politikus legyen belőle.

„A tanári és nevelői személyzet változásai folytán – írja (10. o.) – a rend tagjainak nagy számával léptem érintkezésbe, találtam köztük több szellemileg, szívbelileg és lelki élet terén kiváló férfiút, de egyet sem, aki a legkisebb erkölcsi kifogás alá eshetett volna." (Azt azonban megemlíti, hogy azt a kiválóságot, melyet benne legjobban bámult mindenki, hogy a legkülönbözőbb nyelveken oly könnyedén tudott gyönyörű szónoklatokat rögtönözni, s minden

nyelven oly könnyen megtalálta a megfelelő kifejezést, egy kalksburgi jezsuitától, P. Spinelltől tanulta.)

Úgy látta, hogy magában a császári és királyi udvarban II. József elbizakodottsága, II. Lipót cinikusága és hitványsága és I. Ferenc kezdeti közönyössége után az igazi katolikus szellemet I. Ferenc negyedik felesége, Karolina Auguszta honosította meg újra. Említettem, hogy ez a kiváló nő olyan környezetben nevelkedett és élt, hogy a nagyapja még protestánsnak született, az édesanyja (aki korán elhalt) a valóságban is az volt és protestáns volt mostohaanyja is. De az volt még első férje is, akivel ráadásul még protestáns szertartás szerint is eskették meg. Az apja katolikus volt már ugyan, de csak olyan katolikus, hogy ő volt Bajorország II. Józsefje, csak egyházellenességben még II. Józsefen is túltett.

Karolina ilyen környezet és ilyen rokonság ellenére azért lett még katolikusnál is katolikusabb, mert nemcsak rendkívül józannak, okosnak és éles ítélőképességgel megáldottnak született, hanem Isten kegyelme és protestáns anyjának okossága és gondossága folytán egy mintapap, a Heidelberg vidékéről származó, de olasz eredetű Sambuga József lett a nevelője. Ez a pap tette Karolinát minta-katolikussá, s mivel ő maga sokáig élt, az ilyen minta-papok pedig rendszerint olyan aszkéták, s úgy agyondolgozták magukat, hogy nem szoktak sokáig élni. Sambuga halála óta Karolina mindig élete legfontosabb feladatának tartotta, hogy ha a lelkiatyja meghalt, mindig a legkiválóbbat keresse meg és válassza utódjának. Így következett aztán Sambuga után Job, majd Schmidt, aztán Zenner, végül Gruscha. Egyik kiválóbb, mint a másik.

Hogy mennyire más papok lehettek ezek, mint a Horváth Mihályok vagy Mednyánszky Cézárok, mert Karolina császárné nem sima modorú és jó fellépésű udvaroncokat keresett, mint Mednyánszky volt, nem is szép embereket mint Horváth Mihály, hanem erkölcsi példaképeket, olyanokat, akiktől tanulni lehet (de ez azt is mutatja, hogy Karolina császárné és királyné mennyire toronymagasan kimagaslott a mi 48-as „honleányaink" közül).

Karolina lelkiatyái olyanok volt, hogy mikor például Schmiedt Ferenc meghalt, a császárné e pap jövendő szentté avatását olyan bizonyosra vette, hogy nem akart meghalni anélkül, hogy ebben az ügyben ne tanúskodjék. Ezért hagyatékában egy olyan iratot is találtak, mely Schmiedt szentté avatása ügyében (mely egyébként máig sem indult meg) az ő nyilatkozatát tartalmazza. „Indíttatva érzem magamat – írja benne –, hogy megvalljam, hogy én őt már az életben mint szentet tiszteltem szívemben. Sokszor és sokat láttam, de tökéletlenséget sohasem találtam benne. Különösen alkalmam volt megcsodálni alázatosságát és buzgóságát, melyet embertársaink javáért, nevezetesen azoknak lelki üdvéért kifejtett. Már 48 évvel, tehát sokkal előbb, mint gyóntató atyám lett, egy másik kitűnő pappal beszélgetvén ez „a szegények vándor apostolának" nevezte."

E nyilatkozat annál többet számít, mert Karolina császárné éppen nem volt rajongó természetű s éppen a merő ellentéte volt annak, amit hisztérikának szoktunk mondani. Éppen ellenkezőleg, kritikus nő volt, aki okosságában, józanságában, gyakorlatiasságában és éles eszével rögtön észrevette, ha az életszentség talmi volt. Például Schmiedt Ferencről adott nyilatkozatában külön is hangsúlyozza: „Hogy sírjánál (melyet ő maga is igen sokszor felkeresett) valamely gyógyulás történt volna, arról eddig semmit sem hallottam."

Hideg gyakorlatiasságát pedig nagyszerűen mutatja, hogy mikor Pozsonyban meglátogatta az ottani zsidó leányiskola kézimunka-kiállítását, így fejezte ki „tetszését": „Szép, gyönyörű dolgok, de csodálkozom, hogy kötött szvettert, harisnyát vagy foltozást egyáltalán nem láttam itt, pedig a háziasszonynak elsősorban mégiscsak ilyesmihez kell értenie.

Ez a józan, okos asszony Schmiedt Ferencet még halála után is annyira tisztelte, hogy a sírját állandóan látogatta, mindig friss virágokkal ékesítette, s hogy ez akkor is így legyen, mikor már ő nem él, 240 forintos alapítványt tett le, hogy „az általam igen tisztelt Schmiedt Ferenc káptalani éneklő kanonoknak sírja halálom után is virággal legyen beültetve".

Karolina császárné volt az, akinek révén lassacskán a bécsi udvari körök is (természetesen elsősorban a nők) kezdtek ismét papi, mégpedig kiváló papi befolyás alá kerülni. Az ő hatására ismerte meg ugyanezt a Schmiedtet Metternich kiváló magyar felesége, Zichy Melánia, s az ő révén aztán, legalább közvetve, maga Metternich is. Ha ő nem is lett neki lelki gyermeke, mert akkoriban az még hallatlan dolog lett volna, hogy egy főminiszternek lelki atyja legyen (hisz láttuk, hogy a mi Deákunk utána még félszáz év múlva is szégyellte, hogy akár csak a halálos ágyán is meggyónt), de ettől kezdve mégis másként nézte és másként becsülte a papokat és az Egyházat, mint azok a magyar hazafiak, akik előtt csak Horváth Mihály és Mednyánszky Cézár képviselte ugyanezt az Egyházat.

Nevezetes emlékirataiban például így emlékezik meg erről a Schmiedtről Metternich hercegné: „Ma reggel jelentették a jó Schmiedt atya halálát, ami nekem nagy fájdalmat okozott. Én szentet láttam benne. Vonásai egy cseppet sem változtak (látjuk tehát, hogy Metternichné is felkereste a ravatalon), mintha csak az égből adná reánk áldását. Sír a jámbor férfi egész környezete. Amit utolsó perceiről beszélnek, teljesen egyezik életével. Én sem fojthattam vissza könnyeimet, midőn hűlt tetemét megpillantván, elgondoltam, hányszor vigasztalt és erősített meg a boldogult életem nehéz perceiben."

Zsófiát, Ferenc József híres anyját is Karolina császárné tette igazi katolikussá, s nála is azért sikerült a „nevelés" annyira nagyszerűen, mert ő is egészen kivételes tehetségű és nagyszabású, de egyúttal rendkívül nemes egyéniség is volt, az igazi nő ideális megtestesülése. Maga írja egy helyütt, hogy ő igazában csak attól kezdve lett igazi katolikussá, mikor Bécsbe került. Nem is csoda, hiszen említettük, hogy Karolina császárné nemcsak anyósa, hanem egyúttal mostohatestvére is volt Zsófiának. Mint az, ő is protestáns anyától származott. De nemcsak Zsófia anyja volt protestáns, hanem még katolikus apja is annyira hitközönyös (gondolhatjuk is, hogy így kellett ennek lennie olyan korban, melyben még a Habsburgok is elfajultak), hogy még leánya nevelőjévé is protestánst tettek. Zsófia apja volt az a bajor király, akit az előbb Bajorország II. Józsefének neveztem. Zsófia egyik testvére is protestánshoz ment, a porosz királyhoz, s természetesen nem is úgy, hogy a gyerekei katolikusok lettek volna.

Zsófia azonban okos volt, s mint ideális nő, egyúttal nagy tehetsége ellenére is alázatos, s ezért éppen nem vonta ki magát anyósa jótékony befolyása alól, noha már csak azon a címen is megtehette volna, hogy anyósa egyúttal testvére is volt, s ő maga is épp oly tehetséges volt, mint az anyós. Ő nem úgy viselkedett Karolinával, mint később Erzsébet királyné ővele, pedig az neki nem testvére volt, hanem nagynénje, az anyjának testvére. Ezért katolikussá vált Karolina mellett, s életük végéig annyira megértették és szerették egymást, hogy Zsófia akkor is minden nap felkereste Karolinát, mikor Ferenc császár már meghalt, s nem volt már tényleges császárné, sőt még anyacsászárné sem, mert V. Ferdinánd nem az ő fia volt.

Sőt, mivel az öreg császárnénak a szemei rosszak voltak, mert fiatal korában olyan sokat sírt, hogy szemei tönkrementek bele, órákon át felolvasott neki épületes, vallásos könyvekből, vagy pedig egész nap együtt kézimunkázgattak templomoknak, szegényeknek (olyan harisnyákat és szvettereket kötöttek, melyeket Karolina hiába keresett a pozsonyi zsidó leányiskola kézimunka-kiállításán). Bizonyára tiszteletreméltóbb női foglalkozás volt ez, mint a „jó magyar" Erzsébeté, aki a királyi családba Horváth Mihályokat és Rónai Jácintokat vitt, maga pedig órákon át a haját fésülgette és a fodrásznőit szekálta, sőt hisztérikus jeleneteket rendezett, ha bálványából, híres hajkoronájából, a fésűvel csak egy szálat is kitéptek. Pedig mind Zsófia, mind Karolina, Erzsébet királynéval egyenrangú női szépségek voltak.

Rauschert, aki szintén szent életű pap volt, szintén Karolina császárné ismertette meg Zsófia főhercegnővel, s így lett később belőle Ferenc József nevelője. Később bécsi hercegérseket és bíborost csináltak belőle. Ez lett Karolina gyóntatójából, Gruschából is. Azáltal, hogy ilyen kiváló főpapokat állítottak élére, rendkívül sokat használtak az osztrák katolicizmusnak is. Ezzel szemben a mi 48-as magyar államférfiaink Horváth Mihályokat akartak a

magyar katolicizmus élére állítani, a honvédség élére pedig a valóságban is egy Mednyánszky Cézárt állítottak, s ráadásul még 25 éves fejjel!

Pedig hát ne gondoljuk, hogy ezek a szent életű bécsi udvari papok lakájok voltak. Szent ember egyébként sem lehet lakáj. Aki egy papot éppen azért választ lelki atyjának, mert „a szegények vándor apostolának" nevezik, az bizonyára nem lakájt keres akkor, mikor magának udvari papot keres. Mednyánszky valóban lakája volt Görgeynek. Ő csak azért lehetett 25 éves fejjel „főpap", mert sima modorú volt (mégis leszólja és „démoninak" nevezi Görgeyt). Horváth Mihály is lakája volt Kossuthnak. Ezért szolgálta még keresztes háború és szentséges litániák elrendelésével is (s ezért hagyta ott és szólta le később, mikor hatalmát már elvesztette).

Ezzel szemben Rauscher, mikor Karolina császárné azt ajánlotta neki, hogy kissé rövidebb körleveleket adjon ki, mert ha ilyen fárasztóan hosszúak, megunják az emberek (amiben kétségtelenül neki, nem pedig az érseknek volt igaza), egyszerűen azt válaszolta neki: „Egy jottányival sem írok rövidebbet, felség!"

Bizonyára nem azért volt olyan a válasz, mert a rosszmájú közmondás azt mondja, hogy „minden szent makacs", mert Rauscher bizonyára nem csak ilyen szent volt, hanem valószínűleg azért, mert azt akarta vele tudtára adni, hogy az érseki körleveleket nem jámbor nők, hanem az érsek szerkeszti.

Ha tehát volt hibájuk ezeknek a bécsi szentéletű udvari papoknak, akkor az volt, hogy egyáltalán nem voltak lakájok. De nem tiszteletreméltó-e az a császár vagy császárné, aki még ilyesmit is eltűr tőlük? Pedig akkor, mikor ezt a választ kapta, Karolina nem volt császárné, hanem még tényleges császárnő volt.

Karolina majdnem négy évtizeddel élte túl férjét, I. Ferencet, s csak 1873-ban halt meg. Még mint tényleges császárné is olyan egyszerűen öltözött, hogy mikor egyszer udvarhölgyével sétálni ment a bécsi hegyekbe, az szükségesnek tartotta figyelmeztetni, hogy ne a szokott kalapját tegye fel, mert arra bécsiek is szoktak kirándulni.

„Nekem azért ott is jó lesz ez is", felelte neki a császárné.

Egyébként 48-ban olyan gúnyképet adtak ki róla is – ami nagyon fájt is neki –, melyen a papok egész serege rajzik ki a szoknyája alól. Ezt persze nem kellett szükségképpen magyar 48-asoknak csinálniuk. Láttuk, hogy volt elég 48-as Bécsben is, sőt a 48-as újságokat Magyarországon is többnyire nem magyarok, hanem zsidók írták.

Negyvennyolc mint haladó forradalom

A politikai vívmányok

A szabadság

Azt hiszem, a közöltek után már nem lehet olyan olvasónk, aki be ne látta volna, hogy negyvennyolc katolikus szempontból valóban rossz volt, s ezért meggyőződéses katolikus nemcsak nem támogathatta, hanem kötelessége volt ellene lenni. Mivel pedig a hit igazságának és a másvilági élet valóságának logikus következménye, hogy mellette minden más igazság, földi érdek, sőt maga az egész földi élet is jelentéktelen semmiséggé válik, világos, hogy ezzel negyvennyolcnak helyes vagy helytelen volta a hívő ember szemében teljes egészében és minden vonatkozásában el van döntve. Ezek után 48 esetleges részelőnyei vagy hasznos vívmányai már nem változtathatnak a lényegen, s a rosszat legfeljebb kisebb rosszá tehetik, de semmiképpen sem változtathatják át jóvá.

Mivel azonban a kisebb jó is jó és a földi élet is jelentős dolog még a vallásos ember számára is, negyvennyolcat földi viszonylataiban is a legnagyobb gonddal kell megvizsgálni a logikus katolikus hívőnek is. Hiszen itt egyébként is a magyar nép történelmét tárgyaljuk, a történelem pedig a földdel foglalkozik, nem az éggel. Az is tagadhatatlan, hogy ha elméletben talán nem is, de a valóságban, a gyakorlatban, még a hívők óriási többsége is sokkal jobban él a földnek, mint az égnek: még az ő gondolkodásukban és tetteikben is sokkal nagyobb irányadó az egyéni érdek s a földi érvényesülés, mint a jó és az igazság szolgálata. Ezért a vallási szempontból már elítélendőnek talált negyvennyolc haladó és szociális vívmányait a most következőkben épp oly gondosan és alaposan vesszük szemügyre, mint az eddigiekben a katolikus Egyházhoz való viszonyával tettük.

Újra hangsúlyozzuk azonban, hogy az a mozgalom, mely a magyar népből az egyedül logikus, tehát egyedül komoly hitet, a katolikust kiirtja vagy megingatja, nemzeti, társadalmi és gazdasági szempontból is tönkreteszi a magyar népet még akkor is, ha ideiglenesen, egy időre jóléthez s gazdasági virágzáshoz juttatná is. Ezzel szemben azok, akik a magyar népet hitbeli meggyőződésében, a keresztény erkölcsökben, törvénytiszteletben, tekintélytiszteletben megerősítik, tisztán nemzeti, társadalmi, sőt még gazdasági szempontból is a legtöbbet használnak neki.

Hiába szereznek a nemzetnek ideiglenesen hazafias vagy társadalmi előnyöket azok, akik ezzel szemben a nép hitét s a rajta alapuló erkölcsi oszlopokat megingatják, mert ha romboló munkájuk mérges gyümölcsei a nemzeti életben nem is jelentkeznek azonnal egyúttal gazdasági nyomorban s a nemzeti önérzet megalázásában is, hanem egy ideig talán éppen az ellenkező jelenségek tapasztalhatók, ha nem évtizedekben, hanem évszázadokban számítunk – pedig egy nemzet életében így kell számítani –, végeredményben csak romlásról, nem pedig virágzásról, csak átokról, nem pedig áldásról beszélhetünk.

Mindezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg azokat a vívmányokat, melyeket negyvennyolc mint haladó és szociális irányzat elért, illetve (mivel effajta eredményeiről már csak azért sem beszélhetünk, mert kudarcba fulladt s így nem is érhetett el semmit) legalább zászlajára tűzött, tehát elérni törekedett. A legtöbben ugyanis azért csatlakoztak hozzá és azért lelkesedtek érte, mert programjának ez a haladó és szociális része volt szemükben a lényeg. Ezért nevezték a mozgalom ellenségeit is reakciósoknak, azaz a haladás ellenségeinek. Ma is azt tartja mindenki, hogy a jobbágyság felszabadítása, a törvény előtti egyenlőség vagy például a sajtószabadság kivívása negyvennyolc olyan korszakalkotó teljesítménye, amelyért minden felvilágosult, haladó szellemű és nemes lelkű magyar örökre hálás lesz neki.

E nagy lelkesedőket figyelmeztetnünk kell ugyan arra, hogy a mi sajtószabadságunkat nem negyvennyolc vívta ki, mert hiszen negyvennyolc után a Bach-korszakban nálunk sokkal szigorúbb cenzúra lett, mint amilyen negyvennyolcat megelőzőleg volt, s törvény előtti

egyenlőség és jobbágyfelszabadítás sem lehetett volna utána, ha ezeket csak a Világosnál fegyvereit letett 48-as szabadságharc képviselte és akarta volna, nem pedig Ferenc József és Bach Sándor is. Ha tehát 48-nak e téren érdemei vannak, akkor ezek az érdemek semmiképpen sem állhatnak a kivívásban, azaz a megvalósításban, hanem legfeljebb a tiszteletreméltó, de eredménytelen, tehát ügyetlen törekvésben. E törekvést pedig, ha a kudarc miatt, mely érte, még tekinthetnénk is tiszteletreméltónak, semmiképpen sem tekinthetjük annak túlzásai miatt s azért, mert a nemes eszméket bűnös eszközökkel, mindenáron fegyverrel, vérrel, erőszakkal akarta megvalósítani, s mert maga a kudarc is az eszme képviselőinek gyarlóságai, sőt bűnei miatt következett be.

Negyvennyolc és ellenfelei között nem abban volt a különbség, hogy az egyik szolgaságot akart a magyarnak, a másik függetlenséget, az egyik sajtószabadságot, a másik cenzúrát, az egyik törvény előtti egyenlőséget, a másik feudalizmust, hanem az, hogy az egyik jót, a változást, a reformokat törvényes úton, lassú de biztos haladással, vérontás, háború, fegyver használata nélkül akarta kivívni, míg a másik gyűlölet szítása, osztályharc, forradalom, fegyveres felkelés, háború alkalmazásával, tehát bűnös eszközökkel.

De 48 eszközei nemcsak bűnösek, tehát tilosak voltak, hanem most már azt is tudjuk (amit akkor még nem tudtak), hogy eredménytelenek, tehát ostobák is voltak, mert hiszen a fegyverforgás a nemzeti függetlenség és a vele összekötött nemes eszmék bukását eredményezte. Gyilkolni, vért ontani, háborút kezdeni, gyűlöletet szítani, izgatni s – mint látni fogjuk – rágalmazni akkor sem lett volna szabad, ha a tömeggyilkosság eredményes lett volna, s ki tudta volna vívni azt, amit ilyen eszközökkel siker esetén sem lett volna szabad kivívnia. Mit szóljunk azonban ehhez a háborúhoz, ehhez a tömeggyilkossághoz ma, mikor már azt is tudjuk, hogy eredménytelen, tehát nemcsak bűnös, hanem ostoba is volt?

Tekintsünk el azonban most mindettől és nézzük csak az eszméket, például legelőször a szabadság eszméjét és jelszavát, melytől 48-ban annyira mámoros lett mindenki.

Minden korlát nélküli szabadság még gondolatnak is képtelenség. Az a mozgalom tehát, mely egyszerűen csak szabadságot emleget, tehát tökéletes szabadságot ígér (mert a szabadságon ezt kell érteni), tulajdonképpen a legnagyobb népcsalás és félrevezetés. Jellemző, hogy minden forradalomnak, minden lázadásnak, minden hamis prófétának mindig ez a képtelenség volt a jelszava. Ezzel operált már a XVI. század hitújítása, mely vallás- és lelkiismereti szabadságot hirdetett, követelt és ígért, s ez volt a bűvös jelszava a bolsevizmusnak is, melynek szintén Szabad Népe, Szabad Szója, Szabad Földje, Szabadsága, Szabad Ifjúsága, Népszabadsága, szabad szakszervezete, szabad májusa, az iskolában pedig szabad hittana volt és „felszabadultnak" nevezte uralma kezdetét.

Ha a nép, a tömeg okos lenne, akkor eleve tudnia kellene, hogy az, aki szabadságot hirdet neki, hamis próféta: hízelgő, aki csak rossz ember, csak ellenség lehet. Az igazi népbarát, az igazi próféta nagyobb szabadságot szerez, nagyobb szabadságot ad a népnek, de nem ígér, nem hirdet azt, ami nem lehetséges, egyszerűen szabadságot. Ígérni, hirdetni könnyű, de annál nehezebb adni s ezért előre megmondhatjuk, hogy szabadságot tényleg adni az fog legkevésbé, aki legjobban ígéri. Aki ugyanis ígéri azt, amiről tudja, hogy mindenki óhajtja, s nem mint munka, kitartás és önlegyőzés eredményét ígéri, hanem egyszerűen csak azok meggyűlöltetésével, akiknek eddig engedelmeskednie kellett, akikkel való viszonylatában tehát addig a tömeg nem volt szabad: csak hízelgő, hamis, rossz ember lehet, attól pedig nem jöhet jó.

Bár ha a forradalmár, ha az izgató igazat beszélne és megvalósíthatót ígérne, akkor nem egyszerűen szabadságot, hanem az eddiginél nagyobb szabadságot hirdetne s ígérne. Soha nem volt még és nem is lesz olyan forradalmár, aki nem általában szabadságot, hanem csak nagyobb szabadságot hirdetett vagy követelt volna. Így ugyanis nem lehet izgatni, nem lehet gyűlöletet szítani, enélkül pedig nincs forradalom.

Nem egyszerűen csak szabadságot, hanem csak az eddiginél nagyobb szabadságot követelni ellenkezik ugyanis mind a forradalmi gyűlölettel, mind a forradalmi gőggel, hencegés-

sel, elbizakodottsággal. Ha csak azt mondom, hogy az eddiginél nagyobb szabadság kell, akkor már elismerem, hogy azért némi szabadság eddig is volt. Így azonban nem lehet a hatalom régi birtokosait úgy meggyűlöltetni, hogy a népfergeteg elsöpörje őket. Őket csak úgy lehet kellőképpen meggyűlöltetni, ha zsarnokoknak, gonosz, elvetemült, minden emberi érzésből teljesen kivetkőzött szörnyegeteknek hirdetem őket, akik alatt szolgaság volt, a föld színéről való eltörlésük pedig a szabadság napját hozza a földre, amely aztán mostantól kezdve, hogy a sötétség erői el vannak söpörve, örökké ragyogni fog az emberiség fölött, s életét boldoggá teszi örökre.

Nem egyszerűen szabadságot, hanem csak az eddiginél nagyobb szabadságot ígérni azt jelenti, hogy nem a szenvedélyek, hanem az ész alapján állunk, annak alapján azonban nem állhat az, aki forradalmat akar, aki izgat, aki gyűlöletet akar felidézni. Forradalmat akarni, a régi rendet elsöpörni csak a szenvedélyek alapján állva, csak a gyűlölet felkeltésével lehet. A forradalmárok sokszor maguk is hangsúlyozzák, hogy észre most nincs szükség, sőt az most csak akadály.

De nem a szabadságról, hanem csak nagyobb szabadságról beszélni a forradalmi gőggel is ellenkezik. A forradalmár ugyanis mindig egy egészen új korszakot hoz (már természetesen saját kijelentése szerint). Ő nem lehet olyan szerény, hogy elismerje, hogy szabadság kisebb fokban bár, de eddig is volt, s ő csak olyan kisszabású egyéniség, hogy a már eddig is ismert szabadságnak csak az eddiginél nagyobb fokát hozza (ilyen szerénységgel ugyanis nem lehet felforgatni a világot, s olyan dühbe hozni a tömegeket, hogy mindent elsöpörjenek és megsemmisítsenek, ami eddig volt).

A forradalmár a szabadságot hozza a szolgaság helyett, egy egészen más, új korszakot a régi helyett, a jót a rossz helyett, a becsületet a becstelenség, az erényt a bűn, az igazságot a hamisság, a fényt a sötétség helyett. Világos ugyanis, hogy egy nap alatt mindent elsöpörni, ami eddig volt, s ezer éven át szentnek tartott trónokat és hatalmakat egy csapásra megbuktatni nem lehet.

De így egyúttal az is világos, hogy minden forradalom hazug és ostoba, hamis és erkölcstelen, melynek szükségképpen káros következményei lesznek és miattuk azoknak a tömegeknek kell majd megbűnhődniük, melyek hallgattak a csábító és lázító szókra s hagyták magukat a józan megfontolás talajáról a lázálmok s a belőlük folyó vak szenvedélyek ingoványára csábítani. Kell-e még magyaráznunk, hogy az Egyháznak nem szégyene, hanem dicsősége, hogy minden forradalomnak ellene volt, és hogy őt sohasem tudta megtéveszteni a nagy hang, az ígéretek és jelszavak szépsége?

Lám, Krisztus a tényleges Megváltó, a népvezérek és a próféták örök példaképe, aki nemcsak szabadságot ígért, hanem hozott is, nem a szabadság kivívására izgatott, hanem az iga felvételére kért. Nem uralkodni tanított (azt nem kell tanítani, mert ennek „tudománya”, illetve az utána való vágyakozás velünk születik), hanem szolgálni, és a szolgálat, a megalázkodás, az iga türelmes viselésének eredményeként ígérte a szenvedélyeink lelki zsarnoksága alól való felszabadulást, a lelki szabadságot. Krisztus Evangéliuma szerint a szabadságra, a függetlenségre még törekedni sem szabad. Mindenkinek arra kell törekednie, hogy másoknak szolgáljon, mégpedig minél többet, minél jobban és minél alázatosabban szolgáljon. „Aki nagyobb közöttetek, legyen a ti szolgátok” (Mt 20,27; Mk 10,43-44).

Az „Isten szolgája” cím a legnagyobb kitüntetés a kereszténységben. A Szentírásban is ez a legnagyobb dicséret, ha Isten valakiről azt mondja: „az én szolgám” (pl. Mt 12,18). De a kereszténység nemcsak azt parancsolja meg, hogy az Istennek szolgáljunk, hanem azt is, hogy az embereknek is, mégpedig a hatalommal bíró embereknek. Ez természetesen sokkal keservesebb, mint csak Istennek szolgálni, mert a hatalommal bíró ember meg is tud bennünket alázni (pedig de sokszor meg is teszi!), sőt fejbe is tud bennünket kólintani, ha nem nagyon hajlongunk (ez is de sokszor megtörtént a múltban, de sohasem annyira és olyan könnyen, mint a bolsevizmusban, ha dacolni merészelt valaki), míg a láthatatlan és szellemi

Isten szolgálatát egész könnyen el tudjuk intézni legalábbis addig, míg itt lent, az anyagi világban élünk, és ő a láthatatlan szellem magasságában él felettünk.

A kereszténység nem azt hangsúlyozza előttünk, hogy szabadok vagyunk, hanem hogy szolgák. Nem arra biztat bennünket, hogy tudjunk szabadok lenni, s ne hagyjuk a jogainkat, hanem arra, hogy nemcsak Isten iránti viszonylatunkban, hanem még embertársaink felé is tudjunk szolgák lenni, tudjunk engedelmeskedni. A feljebbvalók iránt kötelességből, az egyenrangúak és alattvalóink iránt erénygyakorlásként. Az előbbi kötelesség, tehát parancs, az utóbbi ajánlatos, azaz tanács.

„Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű." (Mt 11,29) „Engedelmeskedjetek az Úrért minden emberi hatalomnak, mind a királynak (pedig ekkor minden király pogány és zsarnok volt), a legfőbbnek, mind a helytartóknak, akiket ő küldött." (1Pt 2,13) „Szolgák, engedelmesek legyetek uraitoknak, minden félelemmel, nemcsak a jóknak és szelídeknek, hanem a keményeknek is." (1Pt 2,18) De szinte felesleges is minden idézet, hiszen szinte az egész Szentírás ezzel van tele, egész szelleme ezt leheli. 48 ennek a merő ellentéte volt, tehát nem lehetett jó.

De hogy nem a szabadságot, a függetlenséget, azaz a nem engedelmeskedést, hanem ennek éppen az ellenkezőjét kell ajánlanunk az embereknek, ha nem rombolni akarunk, hanem építeni, az nemcsak a Szentírás szelleméből, hanem a józan észből is következik. Hogy ugyanis ne engedelmeskedjék, hogy legyen szabad, hogy ne ismerjen el urat maga felett, arra senkit sem kell külön tanítani vagy buzdítani. Erre a hajlam mindenkivel vele születik, sőt erre mindenkit egyenesen ösztönei hajtanak még akkor is, ha öntudatosan nem törekszik rá.

Életünk, minden gondolatunk, szavunk és tettünk fő irányítója: az önfenntartó ösztön, ez az, ami a függetlenséget, sőt a más fölé való kerekedést kívánja tőlünk. Ez az ösztön tehát tulajdonképpen egyenlő az önzéssel. Nemcsak abban nyilvánul meg, hogy védi az életünket, küzd a megsemmisülés ellen, hanem abban a törekvésben is, hogy jobban éljünk, hogy mások fölé kerekedjünk, hogy másokat is a mi életünk, a mi boldogulásunk szolgálatába állítsunk, hogy mások rovására is jobban éljünk, hogy jobb dolgunk legyen, mint másnak, s ne más parancsoljon nekünk, hanem mi parancsoljunk másnak.

A kizsákmányolás nem kapitalista bűn, hanem emberi bűn. A proletár nem abban különbözik a tőkéstől, hogy az egyik kizsákmányol, a másiknak ellenben erre nincs hajlama, hanem abban, hogy egyiknek erre van lehetősége, míg a másiknak nincs. Az egyik az emberek azon csoportjába tartozik, akiknek (akár a maguk, akár őseik munkájának eredményeképpen) jelenleg sikerült a többi fölé kerekednie, míg a másik azok közé, akinek ez jelenleg nem sikerült s ezért most alul van. Csak az adottságok tekintetében, meg talán tehetség dolgában különbözik egymástól a kettő, de nem a hajlam, nem a törekvés tekintetében.

Hogy szabadságra, hogy jobblétre törekedjék a jelenleg alul levő tömeg, arra teljesen felesleges figyelmeztetni. Azt ugyanis, hogy alul van, figyelmeztetésünk nélkül is keservesen tudja. Azt is magától tudja, hogy az alul levők száma sokkal nagyobb a felül levőkénél, tehát ha ezek az erőszak útjára lépnek, a győzelem az övék. Ez azonban nem megoldása a dolognak, mert ezzel tehetséget és szorgalmat még nem adtam azoknak, akiknek eddig nem volt. Sőt tudnom kell, hogy ezzel még azt a kevés igyekvést is megszüntettem, ami megvolt bennük, mert hiszen szorgalmukat csak a kénytelenség eredményezte, s most, hogy látják, hogy e nélkül is megélnek, sőt ők lettek a társadalom irányítói, még annyira sem erőltetik meg magukat, mint eddig. Mivel azonban ha mindenki irányít, de senki sem engedelmeskedik és senki sem termel, akkor tönkremegy minden, az így keletkező általános nyomor elsősorban éppen a tömegeket fogja sújtani.

Ezért lett a bolsevikké vált Oroszországban először anarchia tömeggyilkosságokkal (az értelmiség és a papság kiirtásával) és tömegnyomorral, sőt olyan tömegínséggel, hogy millió haltak éhen, később pedig, mikor rendet csináltak, lassacskán megszűnt ugyan az ínség, de megszűnt a szabadság is és még nagyobb zsarnokság lett és még nagyobb szolgaság, mint

amilyen a cárok alatt volt. A bolsevik állam addig tartotta a katonaságnál a behívottakat, ameddig akarta, a munkás nem változtathatta szabadon munkahelyét, akárhányszor az ország másik végébe helyezték s ezáltal a házastársakat is szétválasztották egymástól, bírói eljárás nélkül lehetett letartóztatni, a letartóztatottakat kínozták, sem sajtó-, sem szólás-, sem gyülekezési szabadság egyáltalán nem volt, szavazni is csak egy pártra (arra, amely uralkodott) lehetett, kivándorolni nem volt szabad stb.

Világos tehát, hogy a forradalom, a tömegeknek való hízelgés nem megoldása a társadalmi bajoknak. Mindig keservesen pórul jár az a nép, mely hízelgőire hallgat. Aki csak izgat, csak szabadságot hirdet, csak hízeleg, csak jogaira figyelmezteti a tömegeket, az nem épít, hanem rombol, s a bajok orvoslásától még messzebb viszi a társadalmat, mint ahol izgatása előtt volt. A tömegeknek ugyanis nemcsak jogaik vannak, hanem kötelességeik is, s ezért kötelességeikre is figyelmeztetni kell őket, nemcsak jogaikra. Az ember egyébként is olyan, hogy csak a jogait tartja számon, kötelességeiről pedig szeret elfeledkezni. Aki prófétaszerepre, az emberek vezetésére vállalkozik, annak nem arra kell izgatnia az embereket, hogy jogaikat ne hagyják, hanem arra, hogy kötelességeikre legyen gondjuk. „Ha az embereknek igyekezném tetszeni, Krisztusnak szolgája nem volnék" – mondja a Szentírás (Gal 1,10).

Ha arra figyelmeztetném az embert: dolgozzál, ne henyélj (figyelmeztették is őket erre a kommunista vezetők is akkor, mikor már ők voltak az urak, s így az ő javukra kellett dolgozni), engedelmeskedjél, légy törvény- és felsőségtisztelő, ne légy irigy, ne kívánd a másét, légy önmérséklő, ne feledd, hogy mindenki nem parancsolhat és nem lehet mindenki úr stb., ennek van értelme, sőt nagyon is szükséges. De arra izgatni, hogy ragadd kezedbe a hatalmat, ne tűrd tovább a szolgaságot, kergesd el a „zsarnokokat" (mert te természetesen nem vagy az, ha a hatalom a te kezedben lenne, te természetesen sohasem élnél vele vissza, ha te lennél gazdag, te akkor is egyszerűen élnél és fölöslegedet mind másoknak adnád, ha te lennél a tőkés, a te gyárad minden jövedelme a munkásoké lenne, te nem járnál autóval, vagy ha igen – mert hiszen haladó ember vagy –, semmiképpen sem luxusautóban, neked nem lenne fényűző lakásod, hanem akkor is megelégednél egy szoba-konyhával stb.), ez semmi más mint közönséges, sőt aljas hízelgés és végeredményben a munkásság sokkal nagyobb tönkretevése, mint az a tőkés kizsákmányolás, mely ellen az illető mennydörög.

De a marxizmus sem elintézése a dolognak. Hiába mondja, hogy éppen azért kell megszüntetni a tőkét és a közösség tulajdonává tenni a termelő eszközöket, mert a kizsákmányolás általános emberi tulajdonság lévén a munkás is kizsákmányolóvá válik, mihelyt tőkéssé válik. Ez sem orvossága a bajnak, mondom, mert ha a termelőeszközök és a tőke az államé, akkor is emberek kezében marad (a munkásvezérek, a munkásállam irányítói kezében), tehát egyes embereknek akkor is csak alkalmuk lesz kizsákmányolni a milliókat.

Sőt ettől a kommunizmusban még jobban kell félni, mint a régi kapitalizmus idején, mert a munkásvezérek tudvalevőleg éppen azokból a zsidókból kerülnek ki, akiknek szinte vérükben van a kizsákmányolás, hiszen olyan ősöktől származnak, akik már évezredek óta a mások dolgoztatásából, a mások munkájából élnek, s míg a modern kapitalista államokban az állam, a rendőrség, a szabad sajtó és a szabad szólás, no meg az egyik kapitalistának a másik, a vetélytársa elleni irigysége is leleplezi a visszaéléseket, addig ez a kommunista államban, ahol a rendőrség is az államkapitalizmus, tehát a tőke szolgája, ahol szólás- és politikai szabadság nincs, a sajtó és az összes reklámeszköz mind az állam kezében van, az államkapitalizmus bűneinek leleplezése teljesen lehetetlen.

De ha mindezek a nagy hátrányok nem volnának, a tőke és a termelőeszközök államosításának még akkor is megvolna az a nagy hátránya, hogy a társadalom, a termelés szolgálatából ki van küszöbölve az egyik legnagyobb munkára ösztönző erő: az egyéni érdek. Senki sem dolgozik olyan buzgalommal és odaadással a közösségnek, mint magának.

Mert kénytelen volt, a kommunizmus is hamarosan áttért arra a rendszerre, hogy az ő államának a munkása sem egyformán, hanem aszerint kapja fizetését, ahogyan dolgozik és

amilyen eredményt elér. Ámde eltekintve attól, hogy ez is csak a még szocialista államban lehetséges, mert a kommunista államban még pénz sem lesz már, világos, hogy ezzel is csak részben küszöböli ki rendszere hátrányait, s csak a teljes gazdasági összeomlást kerüli el vele, de semmiképpen sem termelhet így annyit, mint az a gazdasági rendszer, melyben mindenki teljesen magának dolgozik, mindenki önálló utakon járhat és kezdeményezhet, mégpedig akképpen, hogy az így nyert haszon teljesen az övé. (Adók alakjában természetesen így is kiveszi az állam az egyének munkájából a maga bőséges részét.)

Világos tehát, hogy a termelés s vele a népjólét szocialista (annál kevésbé kommunista) államban sohasem lehet akkora, mint olyan államban, melyben magántőke is van, s így egyéni kezdeményezés is, és munkája s vállalata jövedelmét mindenki maga élvezi. Mivel pedig a modern kapitalista államban általános és titkos szavazati jog van, s ez nem is csak fikció, hanem valóság, valójában ma már a dolgozók akarata irányítja a tőkés államot is, s így a tőke túlkapásaira mindig kevesebb a lehetőség.

Aki tehát nem azért akar népvezér lenni, hogy e révén maga érvényesüljön és jusson hatalomra, hanem azért, hogy a népnek használjon, az szolgálni, engedelmeskedni tanítja a népet, nem pedig jogokat követelni és uralkodni. Az arra buzdítja a munkást, hogy önfenntartó ösztönét, önérzetét, érvényesülési vágyát megfékezni, az igazság és a méltányosság keretei között tartani igyekezzék, hogy érvényesülésre törő ösztöneit ne engedje elfajulni, szabadon tombolni. Az arra figyelmezteti, hogy ha ez megtörténik, annak végeredményben mindig maga issza meg a levét. Az arra kéri a tömeget, hogy ha a Gondviselés nem a parancsoló, hanem a szolga szerepét szánta neki, ne gyűlölje emiatt az urakat és parancsolókat, hanem tanuljon meg szolgálni, mégpedig jól szolgálni. Nem megalázó ez, hiszen majdnem minden embernek ez a sorsa, Isten iránti viszonylatban pedig kivétel nélkül minden embernek ez.

Ámde – sajnos – nincs az az erény, melynek ne lenne vagy ne lehetne árnyoldala is, és nincs az a bűn, mely ne lehetne kapcsolatban szép vagy legalábbis tetszetős dolgokkal is. Ezért a jót gyakorolni és életünkben megvalósítani sokkal nehezebb, mint elméletben elfogadni. Például ha az úr zsarnok, sőt sátáni, ha a munkaadó munkásainak még az élet fenntartásához szükségeseket sem adja meg, vajon akkor is tisztelnünk kell-e és engedelmeskednünk kell-e neki, s ilyenkor is csak az engedelmeskedést, a tiszteletet és a megelégedést kell-e prédikálnunk a tömegeknek?

És ha a társadalom urai még a jóra sem adnak szabadságot alattvalóiknak, akkor is bűnös dolog-e szabadságot követelni tőlük, és ha egy népet nyom el egy másik, akkor is ellenkezik-e az Evangélium szellemével a szabadságharc?

Ne feledjük aztán azt sem, hogy a szolgaság, a mindig csak engedelmeskedés, az alacsonyabb rendűségnek szinte magunkba szuggerálása már a dolog természeténél fogva nemcsak nem lelkesítő vagy vonzó dolog, hanem egyenesen visszataszító hatással van minden emberre. Nem az emberiség java (akár a tehetséget, akár a jellemet nézzük) szokott tűrni, szolgálni, engedelmeskedni, hanem elesettjei. Azok, akik nem tudnak magukon segíteni. Csak nem állíthatjuk hát éppen ezeket ideálként az emberiség elé?

A tehetségtelenek, a félénkek, a tehetetlenek, a magukon segíteni nem tudók, a gyávák, az ijedősek szoktak engedelmeskedni és szívesen, vagy legalábbis megadással szolgálni, és az egészségesek, az erősek, az értékesebb emberpéldányok azok, akik nem tűrik az igát, és segíteni tudnak magukon. Ezért az önérzet, az öntudat, a dölyfös és hatalmukkal visszaélő urak igájának diadalmas lerázása az, ami mindenkinek tetszik és amit követendő példának tart.

Ezért az embereknek nem az engedelmesség és a szolgálat kell, hanem a lázadás, kivált mikor eredménnyel jár és a zsarnok megalázása és a szolgaság megszűnése a dolog következménye. A történelem sohasem tulajdonította egy-egy nép érdemének, ha évszázadokon át szótlanul tűrte az igát. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy az emberi természettel szükségképpen együtt járó gyarlóságok miatt olyan urak sem voltak még, akik hatalmukkal soha vissza ne éltek volna s a kezükben levő hatalmat mindig a kellő korlátok között gyakorolták volna! Ilyen esetekben pedig a lázadás még bizonyos erkölcsi jogosultsággal is bír.

Azok pedig, akik kívül állnak a harcon, tehát nincsenek személyesen érdekelve benne, természetesen jóérzésüknél fogva mindig azok pártján állnak, akik alul vannak, tehát nem a parancsolók, hanem a felszabadulni akarók oldalán. Annak ugyanis, aki úr, nincs szüksége sem pártfogóra, sem rokonszenvre, de azoknak, akik felett uraskodik, annál inkább. Ez a szempont is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy azok, akik a lázadást, az engedelmesség megtagadását hirdetik, tetszést arassanak még keresztény körökben is, s hogy mozgalmuk az igazság és a jó látszatát keltse.

Nagyon nehéz, nagyon népszerűtlen tehát az engedelmességet és ami ezzel végeredményben egyértelmű: a szolgaság szeretetét hirdetni. Mi mégis kénytelenek vagyunk, mert éppen ez a kereszténység, az egész erkölcsiség és az állami rend alapja, s mert egyébként is hirdetni, ajánlani csakis ezt szükséges, és csak ezt lehet. Az ellenkezőjét ajánlás nélkül is gyakorolja minden ember.

Az igaz, hogy az engedelmességet gyakorolni, a szolgaságot tűrni nem az emberiség tehetségesebb emberei szoktak. Ez érthető már csak abból is, mert kétségtelen, hogy minél tehetségesebb, minél több valaki, annál önérzetesebb, annál büszkébb. A tehetségesebb emberben érthetően nagyobb az önérzet, nagyobb a büszkeség, érthető tehát, ha terhesebb számára a szolgaság, mint a többi ember számára, s az is érthető, hogy az ilyen ember alkalmasabbnak is tartja magát arra, hogy nagyobb szabadságot vívjon ki a maga és szolgatársai számára.

Azokat azonban, akik lenézik azokat, akik szolgálni tudnak, sőt ezt egyenesen a középszerűség, sőt a tehetségtelenség s az elesettség jelének tekintik, figyelmeztetnünk kell arra, hogy az Egyház nem ezeknek az elesetteknek az engedelmességét kívánja tőlünk. Ezek a középszerűek, ezek a tehetségtelenek, ezek az elesettek ugyanis csak azért tűrik az igát, ezeknek csak azért nincsenek szabadságharcaik, mert ügyefogyottak, tehetetlenek, ügyetlenek, mindig és mindenkitől félnek, azaz mert betegek, gyönge idegzetűek (a félelemérzet a rossz idegzet egyik legjellegzetesebb sajátsága). Nagyon tévedünk azonban akkor, ha azt hisszük, hogy ez az idegbeteg, ez a félénk, ez az ügyefogyott engedelmesség azt a lelki békét, azt az önkéntes, örömteli és szíves engedelmességet jelenti, amit a kereszténység kíván az emberektől, illetve ad nekik jutalmat.

Az ügyefogyott engedelmeskedő csak azért engedelmeskedik, mert fél s ezért csak külsőleg engedelmeskedik, de annál többet zúgolódik, nyugtalankodik, háborog, gyűlöl, bosszút liheg magában. Az ilyen ügyefogyott ember csak beszélni, főként pedig tenni nem mer, azaz testileg engedelmeskedik, nem lelkileg. A kereszténység azonban testi és lelki, tökéletes engedelmeskedést és a felsőbbség iránti benső, őszinte meggyőződésből folyó, lelki békében végzett, tehát örömteli engedelmeskedést kíván tőlünk. Tehát éppen nem azt, hogy legyünk olyanok, mint a társadalom elesettjei, a tehetetlenek, a mindig félők, az idegbetegek. A keresztény engedelmesség – éppen ellenkezőleg – a nyugodt idegzetűek, a derült lelkűek, a mindent szívesen és meggyőződésből tevők, tehát a tehetségesek sajátja. Az ilyen engedelmességhez még jobb idegzet, még több tehetség kell, mint a félénkségből történő vak engedelmességhez, s ezért könnyebb is gyakorolni a tehetségeseknek és jó idegzetűeknek, mint az idegbetegeknek s elesetteknek.

A kétféle engedelmesség tehát csak külsőleg, csak látszatra egyforma. Az egyikben is engedelmeskedünk, a másikban is, de az egyikben kényszerből, állat módjára, a korbácstól való félelem miatt. Az ilyen engedelmesség valóban nem csábító, nem felemelő, nem utánzásra méltó, hanem valóban testileg is, erkölcsileg is az alsóbbrendűség jele. Könnyen összeegyeztethető a lélek olyan lázadásával, mely még a bűnös tehetségesekénél is nagyobb, de ebben csak belső harcokban emésztődik fel a lázadó.

A benső, a lelki eredetű engedelmesség, csak öntudatos és csak nagy lélek teljesítménye lehet. Ezt ösztöneinkkel és természetes hajlamainkkal szemben az akarat hozta létre, tehát lelki eredetű. Az ember-állat legyőzésében és az Isten akarata iránti engedelmességben áll.

Hogy az emberek nem értékelik, csak azért van, mert magas nekik. Ami látható belőle (az engedelmesség), azonos az elesettek, az együgyűek, a félénkek engedelmességével, s ezért a felületes szemlélő egynek is veszi a kettőt s ezért van rá ellenszenves hatással. Pedig a kettő között túlságosan is nagy a különbség.

Az egyik azért van, mert az ember ösztönei, rossz idegzete, tehetetlensége rabja, a másik pedig önuralom eredménye, Isten kedvéért és a közösség érdekében történik és az egyik legnagyobb lelki tökéletesség. A kereszténynek éppen azt kell megmutatnia, hogy nemcsak az elesettek, nemcsak a tehetetlenek, nemcsak az idegbetegek, nemcsak a mindig rettegők engedelmeskednek, hanem az öntudatosak, a tehetségesek, az értékesek is, azaz, hogy nemcsak vak és bottal létrehozott és fenntartott engedelmesség van, hanem önkéntes és meggyőződésből folyó is. Ez az, ami Istennek kedves, s ez az, amit a kereszténység kíván tőlünk, nem pedig az, hogy elesettek és rettegők legyünk. Ez utóbbit az Egyház is lenézi.

Igaz vannak szimplex [egyszerű] emberek is, akik nemcsak félelemből, hanem lélekből is engedelmeskedők és felsőségtisztelők, ámde ebből még bizonyára nem következik az, hogy aki nem szimplex, aki tehetség, annak szükségképpen dacosnak és engedetlennek kell lennie. „Legyetek szimplexek, (együgyűek), mint a galambok" (Mt 10,16) – mondta Krisztus urunk. Aki ilyennek születik, annak pedig dicsősége, ha erkölcsi életünk irányítója iránti engedelmességből és a közösség javára mégis olyan együgyűvé tud válni, mint azok, akik galambnak születtek. Ez a legnagyobb erkölcsi teljesítmény s ezért csak tehetségesek képesek rá.

Ha a hatalom birtokosai visszaélnek hatalmukkal, világos, hogy a kereszténynek is szabad felszólalni ellene, hiszen valójában az igazság és a jó mellett szólal fel, ez pedig nemcsak joga, hanem kötelessége is a kereszténynek. Világos azonban, hogy a keresztény ezt nem uszítva, nem túlozva, nem gyűlölettől tajtékozva teszi, hanem bátran s méltóságteljesen bár, de szeretettel, sőt alázatosan. Az ilyen felszólalásból sohasem lehet sem forradalom, sem felfordulás.

Az igazi keresztény szellem még azt is kívánja, hogy az effajta visszaéléseket elsősorban ne maguk az elnyomottak vegyék észre, s ne ők szólaljanak fel ellenük, hanem a kívülállók, azok, akiknek nem feljebbvalójuk az elnyomó. Magukhoz az elnyomottakhoz a kereszténység értelmében a türelem és alázat illik. A keresztény ugyanis még akkor is, mikor elnyomott, elsősorban magában keresi a hibát, „elnyomójában" pedig elsősorban nem a hibákat, hanem a mentő körülményeket látja, mert mindenkire szeretettel néz, még elnyomójára is, akiben nem is az elnyomót, hanem a feljebbvalót látja, akit neki tisztelnie kell és még jobban szeretnie, mint másokat. Hogy ugyanis az illető neki feljebbvalója, az bizonyos, de hogy elnyomója, az már kevésbé bizonyos. Hiszen ezt csak ő, az állítólagos elnyomott állapította meg róla, az ő véleményét pedig bajosan tekinthetjük tárgyilagosnak, mert hiszen az önfenntartó ösztön, a kevélység, az önzés, az irigység, a harag, sőt ma már hosszú évszázadok óta az állandó, tervszerű, rosszindulatú izgatás is akadályozza abban, hogy tárgyilagos lehessen.

Szabadságra, és ha már megvan: még nagyobb szabadságra akkor is törekszik minden ember, ha nem biztatjuk rá, mert hiszen az egész élet, minden ember, sőt minden élőlény alaptörvénye az önfenntartó ösztön, mely hajt rá szinte ellenállhatatlan erővel mindenkit. Aki mégis éppen erre buzdítja az embereket, az a Dunába hord vizet, tehát felesleges dolgot tesz, sőt az egyenesen a Duna áradása elleni gátakat rombolja, tehát káros, romboló munkát fejt ki.

Erre gondolt a középkor törvényhozása, igazságszolgáltatása és közvéleménye, mikor olyan kegyetlenül szigorú volt a bűnösök iránt és oly kérlelhetetlenül fenntartotta a tekintélyt és megtorolta a lázadást. Valójában azonban nem is volt annyira kegyetlen, mint a ma emberének látszik, mert az akkori vad, durva ösztönembert nehezebb is volt féken tartani és így keményebben is kellett vele bánni, mint a ma kultúremberével. A középkori ember sokkal többet kibírt, mert vasidegei voltak. Azonkívül akkor még a rendőri szolgálat is sokkal kezdetlegesebb volt a mainál. Akkor még nem fogtak el minden vagy majdnem minden bűnözőt, akkor még nem volt olyan detektív testület, mint amilyennel a mai igazságszolgáltatás ren-

delkezik. Mivel ritkán volt alkalom a bűnös megbüntetésére, világos, hogy ha alkalmuk volt rá, elrettentésül azzal, aki kezükbe került, nem bántak kesztyűs kézzel.

Kétségtelen azonban, hogy volt azért helytelenség is ebben a túl nagy szigorúságban. Hiszen azzal, amit emberek csinálnak, szükségszerűen együtt jár a gyarlóság. Annyira botránkozni azonban e szigorúságon mégis kár, mint amennyire egyházellenes és forradalmi hajlamú korok botránkoznak rajta. Mind a mai, mind a régi álláspont túlzó és egyoldalú, mert mindegyik csak az érem egyik oldalát nézi. Az Egyház vezetése alatt álló középkor igazságszolgáltatása csak azt nézte, hogy a dac, az engedetlenség, a lázadás szelleme egy veszedelmes emberi ösztön megnyilvánulása, melynek szabadjára engedése azt fogja eredményezni, hogy nem a műveltebbek, az okosabbak, a vezetésre alkalmasabbak lesznek a hatalom birtokosai és a társadalom irányítói, hanem a nyers, műveletlen tömegek, az ösztönemberek (s a két társadalmi réteg között műveltségben akkor még sokkal nagyobb és élesebb is volt a különbség, mint ma) s a műveletlenek uralmától joggal kell is mindig félni, mert hiszen mindig ők vannak többségben.

Ezek uralomra jutása minden társadalmi rend felbomlását jelentené, s különösen jelentette volna régebben, s győzelmük esetén évtizedek, sőt talán évszázadok is elmúlnának, mire a társadalmi egyensúly s vele a régi rend, az a természetes állapot, hogy az okosabbak, az értékesebbek, az erre alkalmasabbak kezében legyen a vezetés, újra helyreállna. Ne feledjük azt sem, hogy az a sok baj, szenvedés, nélkülözés és gazdasági válságok, melyek a társadalmi anarchiával együtt járnak, elsősorban éppen ezeket a műveletlen tömegeket sújtják, minden felfordulásnak tehát elsősorban ők innák meg a levét.

Képzeljük el például, mi lett volna nálunk, ha például Dózsa György parasztlázadása győzött volna. Egész a francia forradalomig (tehát kerek számban egész 1800-ig) egy állam sem volt a világon, amelyben a parasztlázadást le ne verték volna (a francia forradalom, mely győzött – de az is csak egy évtizedre – nem parasztlázadás volt), vitathatatlan dolog tehát, hogy Dózsa György lázadása sem győzhetett. Szabad-e hát tisztességes embernek olyan lázadás élére állni, melyről biztosan lehet tudni, hogy csak bukással végződhet? Dózsa Györgyöt és alvezéreit tehát semmiképpen sem lehet menteni. Gonosztevők voltak ők, nem hősök. Nekik csillapítaniuk kellett volna a tömegeket, nem pedig az élükre állni. Mivel nem csillapították, tehát nem vezették, hanem kiszolgálták őket, ők voltak az okai mindannak a vérengzésnek és vagyoni pusztulásnak, mely belőle következett, sőt még az utána következő megtorlásnak is.

A történelemben ugrások nincsenek. Arról szó sem lehet, hogy Dózsa György győzelme esetén nálunk már 1514-ben megalakultak volna például a termelőszövetkezetek. De arról sem, ha Dózsa parasztjai győztek volna, akkor ma nálunk a falvak csupa 30-40 holdas egészséges középparaszti birtokból állnának, noha kétségtelen, hogy akkor még jutott volna egy családra ennyi hold, ha a földet egyenletesen elosztották volna. De az is igaz, hogy a népszaporodás miatt azóta ez a birtokátlag már 2-3 holdra csökkent volna. (Hiszen a középkori jobbágyoknak még 30-40 hold földjük volt, csak nem a tulajdonuk volt, hanem olyan rendkívül előnyös kisbérlet-féle, melyben a bért a földesúri szolgáltatások és a robot szolgáltatta, mely azonban összesen sem tett ki többet, mint holdanként talán 30 kiló búzabér ma kitenne.)

Semmiképpen sem gondolhatunk arra, hogy a parasztlázadásnak üdvös, maradandó eredménye lehetett volna. Akkora intelligenciája nem volt még a XVI. század parasztjának, hogy a megszerzett hatalommal okosan élni tudott volna. Forradalmi győzelmekből csak akkor következhet jó, ha a győztesekben megvan a szükséges önmérséklés. Forradalom és önmérséklés pedig úgyszólván kizárja egymást, mert hiszen a forradalom legfontosabb eleme a túlzás, a törvénytelenség, a fergetegesség.

A lehiggadáshoz idő kell, s mire ez az idő elérkezik, arra már régen nem a forradalom az úr. Nem is lehet ekkor már a forradalom az úr, mert hiszen egyetlen ereje az a forradalmi láz volt, amely most már elmúlt. Ha a népszenvedély széttöri az elébe állított gátakat, a romboló áradat marad, mely hasznos alkotásra nem képes.

Dózsa győztes hada tombolt volna győzelme örömében. Rabolta, fosztogatta, gyújtogatta volna a földesúri kastélyokat és a gazdasági épületeket, evett-ivott, részegeskedett volna, de semmiképpen sem dolgozott volna. De így hamarosan ennivaló sem lett volna. Mikor földesúr, akit gyűlölni lehetett, már nem lett volna, akkor egyes tehetségesebb parasztvezérek köré csoportosult volna a nép. Akkor ezek vívtak volna egymással harcokat, s ők lettek volna az új földesurak.

Emberi számítás szerint teljes lehetetlenség, hogy az akkori paraszthorda mámora után győzelme gyümölcseit meg is tudta volna tartani, s rendezett magyar parasztállamot tudott volna itt létesíteni. De ha ez a csoda mégis megtörtént volna, akkor is hiába történt volna meg, mert teljes lehetetlenség, hogy Európa szomszédos nemes államai ezt eltűrték volna. Egész bizonyos, hogy nem nyugodtak volna addig, míg ők nem verték volna le azt a parasztlázadást, melyet a magyar nemesség nem tudott leverni. A történelemben nincsen ugrás. Munkásállam csak a XX. században keletkezett, de hogy még akkor sem a fejlődés, hanem a felfordulás eredménye volt, mutatja, hogy éppen Európa legelmaradottabb államában, Oroszországban keletkezett, s itt is csak erőszakkal lehetett életben tartani.

Lehet-e például még csak elképzelni is nagyobb szegénységi bizonyítványt, mint hogy a Szovjetunió soha, még fennállása negyvenedik éve után sem merte megtenni, hogy szabad választást tartson? Határait pedig úgy kellett őriznie, mint a börtön kapuit szokás, hogy a bentlakók el ne szökjenek. Ha tehát a munkásság még a XX. században is csak Európa legelmaradottabb népei körében tudott munkásállamot vagy parasztállamot létrehozni, s még akkor is csak ilyet, képzelhetjük, milyen lett volna Dózsa parasztállama a XVI. század elején. Világos tehát, hogy nem hősök voltak azok, akik létrehozták volna, hanem felelőtlen gonosztevők, a nemzet és a parasztság veszedelmes ellenségei. Vagy a legjobb esetben szánandó szegénylegények, akiknek féken tartása és megrendszabályozása minden rendszerető ember kötelessége.

Dózsa György leverésével még a parasztok is nyertek. Még a parasztok is jobban jártak így, mintha győztek volna. Ezt kell mondanunk még akkor is, ha a leverésük után következő büntető rendelkezéseket is tekintetbe vesszük. De ezeket egyébként is hamarosan hatályon kívül helyezték, de ténylegesen akkor sem nagyon voltak érvényben, mikor még elméletben törvények voltak. Az utána következő török világ emberhiánya miatt a földesurak bizony nem nagyon tűrték, hogy jobbágyaik máshová költözzenek, de e törekvésük teljesen független volt a jobbágyoknak a parasztlázadás következtében megvont szabad költözködési jogától, mert e tilalmat a viszonyok kényszerítő volta hozta létre, nem pedig a lezajlott parasztlázadás.

De viszont éppen ezek a viszonyok hozták magukkal azt is, hogy a földesurak jobban megbecsülték, tehát jobban dédelgették jobbágyaikat, mint egyébként tették volna, mert hiszen jobban rájuk voltak szorulva. Olyan gazdasági viszonyok között, melyekben munkáshiány van, tehát kapós a jobbágy, szükségképpen jobb dolga van a jobbágynak, mint akkor, mikor sok a munkás, de kevés a munka. Ilyenkor teljesen mellékes az, ha a törvényben jobbágyellenes intézkedések vannak, mert sohasem a holt betű, hanem az élet, a valóság az irányadó az emberi életben.

Ezek a jobbágyellenes intézkedések egyébként is mindössze abban álltak, hogy igyekeztek lehetővé tenni a földesurak számára, hogy birtokaik ne maradjanak megműveletlenül, azaz jobbágy nélkül. Ennek a tilalomnak azonban a földesúr édeskevés használ látta akkor, ha jobbágyaival nem jól bánt. Így ugyanis nem tudta megakadályozni, hogy meg ne szökjenek, s még ha ezt meg is tudta volna akadályozni, elkeseredett jobbágyai munkájából akkor is édeskevés haszna lett volna, kárt azonban annál többet csináltak volna neki.

Elismerjük, hogy a középkori Egyház, illetve akkori képviselői nagy logikájukban és okos előrelátásukban s a rossznak, mégpedig a fő rossznak és a közösség szempontjából legveszedelmesebb rossznak, a lázadás szellemének üldözésében időnként esetleg túl is mentek a határon, s a jót, a helyeset, a közérdeket, azaz az éremnek csak az egyik oldalát nézve (el

kell azonban ismernünk, hogy ez volt az érem fontosabb oldala) nem voltak esetleg elég tekintettel a szeretetre, a mentő körülményekre, s az egyén jogait talán túlságosan is semmibe vették a köz érdekei miatt.

Ez hibájuk volt, azonban – ha megtörtént – csak jelentéktelen szépséghiba volt, mert – eltekintve attól, hogy emberekről lévén szó, a hiba egyébként is elkerülhetetlen – kétségtelen, hogy a dolog lényegében igazuk volt, hiszen mellékes volt az, amit alárendeltek a lényegesnek. Ők csak azt nézték, hogy az engedetlenség bűn, büntetni tehát igazságos, sőt kötelesség. Arra azonban nem mindig gondoltak, hogy talán fele akkora büntetés is elég lett volna céljuk elérésére, mint amit ők alkalmaztak. Láttuk azonban, hogy egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a kisebb, ez a feleakkora büntetés valóban elég lett volna.

Az eredmény éppen az ellenkezőt mutatja. A történelem azt bizonyítja, hogy ezen állítólag túlzott szigorúság ellenére mégis minden államban győzött a lázadás, az engedetlenség, a vallástalanság szelleme s az alul levők, a nyers tömeg mégiscsak fölébe kerekedett a műveltebb és vagyonosabb vezető rétegeknek. A tanulság tehát az, hogy mégiscsak a középkor volt az okos, s mihelyt az idő haladtával az állam enyhébb lett a lázadás szelleme irányában, hamarosan baj lett belőle. Ha a középkori állam is annyi szeretetet alkalmazott volna a bűnös felforgatók iránt, mint a mai állam, a lázadás szelleme sokkal hamarabb diadalmaskodott volna.

Kétségtelen tehát, hogy az egyaránt az éremnek csak egyik vagy másik oldalát néző két fél között az Egyház volt az okosabb és logikusabb. Ő a mellékeset hanyagolta el – ha ugyan elhanyagolta – a lényeges kedvéért, míg ellenfelei megfordítva tettek és tesznek. De ez az elnéző módszer a tömegek előtt természetesen rokonszenvesebb, mert a bűnösökre kényelmesebb, no meg azért is, mert az emberi részvét mindig inkább azok mellett van, akiket büntetnek, tehát aki a szenvedő fél. Pedig hát nem feltétlenül mindig az a szánalomra méltó, aki szenved, ha igazságosan bűnhődik.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a vad emberi szenvedélyeket bizonyos fokú elnyomás nélkül nem is lehet féken tartani. Ezekkel szemben csak a kemény kéz lehet eredményes, nem pedig az elnéző irgalom. A mai társadalom azonban még az utcai tolvaj gyereket is pártul fogja a rendőrrel szemben, s mivel tagadhatatlanul a gyerek a gyöngébb fél, azt hiszi, hogy kötelessége annak pártján állni. Most is teljesen megfeledkezik az érem másik oldaláról, hogy az igazság és az erkölcs a rendőr, nem pedig a gyerek oldalán áll, és hogy mi lesz belőlünk, ha még a rendőr is csak akkor üldözi a lopást, ha őt magát lopják meg (ez esetben ugyanis nem áll az utca népe vele szemben a gyerek oldalán).

Aki nem tud rokonszenvezni azzal az Egyházzal, amely alázatot, engedelmességet, felsőbbségtiszteletet, türelmes igaviselést hirdet, óv a túlzott önérzet ellen, s bűnnek tartja a dacot, a lázadás szellemét s a békességeseket, a szenvedőket, az alázatosakat és az engedelmeseket mondja boldogoknak, az gondoljon csak arra, hogy a háborúnak (annak a tömeggyilkosságnak, melynek éppen az Egyház ellenségei a leghangosabb kárhoztatói), mindig a dac, az önérzet, a szabadság kivívása és mindennél előbbre való értékelése az oka.

Az ilyen ember ne felejtse, hogy ha az emberek szót fogadnának az Egyháznak akkor, mikor az alázatosságot, a türelmet, az engedelmességet, a szolgálást hirdeti nekik, megvalósulna a földön az örök béke, de béke másképp, mint így, nem is lehet a földön. Egy háború sem lett volna a földön, ha az Egyháznak ezt a tanácsát, sőt parancsát az emberek nem bírálgatták, hanem követték volna.

De a bűnös, a dacos, a szolgálni nem, hanem parancsolni kívánó ember, aki lenézi az alázatost, az engedelmest, a béketűrőt, egyenesen odáig megy, hogy mégis önmagát tartja a háború ellenségének, az Egyházat s a papokat pedig megengedőinek, sőt helyeslőinek!

Az engedelmességet s az alázatosságot hirdető Egyház első maradandó hatású ellenfele a protestantizmus volt. Noha vallási alakban, sőt egyenesen az Egyházénál szigorúbb vallásosság álarcában jött, mégis kétségtelen, hogy szelleme alapjában véve teljesen azonos volt a vallás későbbi ellenfelével, tehát akár még a mai bolsevizmussal is. Krisztus Evangéliumának

ez a lényege: légy alázatos, ne uralomra, hanem szolgálatra törekedjél (láttuk, hogy ez egyúttal azt is jelenti: légy háborúellenes). A protestantizmusé ezzel szemben: légy önérzetes és ne engedelmeskedj a papoknak, mert azok nem Jézust, hanem önmagukat szolgálják.

A protestantizmus éppúgy a szabadság jelszavával (tehát az embereknek való hízelgéssel) jött és nyerte meg magának híveit, mint bármely más későbbi forradalom, köztük a bolsevizmus. Ő is jogokat követelt azoknak, akiknek nem volt, bár – mivel vallás alakjában jött – egyelőre csak vallási jogokat. Az Egyház és a papok szellemi igája alól törekedett felszabadítani az embereket. Az Egyháznak való engedelmesség megtagadása volt újításának a lényege. Nemcsak a pápának tagadta meg az engedelmességet, hanem a püspököknek, sőt a papoknak is.

Még azt is tagadta, hogy papi hatalom van a világon. Nincs pap, mondta, mert mindenki pap. Ha pedig mégis van pap, az hatalmát a gyülekezettől kapja, tehát annak köszöni. A pápának nincs hatalma a lelkünk felett. Az Egyháznak csak egy feje van: Krisztus, akinek nincs és nem is lehet földi helytartója. Olyan ember sem él a földön, aki a másik embernek megszabhatná, mit kell hinnie. A hit egyedüli forrása a Szentírás, melyet azonban mindenki szabadon magyaráz. Az Egyháznak nem szabad a maga hitét senkire ráerőszakolna. Ez a hitbeli és lelkiismereti szabadság – állítják a protestánsok.

Világos, hogy aki vallásszabadságot, vagy lelkiismereti szabadságot hirdet, olyasmit hirdet, ami homlokegyenest ellenkezik az Evangélium szellemével. Az Evangélium ugyanis engedelmességet, alázatosságot, tekintélytiszteletet, az Isten akaratában való megnyugvást hirdeti. Az Evangélium szerint a hívek a nyáj, melyet pásztorok legeltetnek, pedig ezek a pásztorok épp úgy emberek, mint maguk a hívek.

Az Evangélium szerinti Egyházban Szent Péter legelteti Krisztus juhait és bárányait. Aki ott az apostolokat hallgatja, Jézust hallgatja, de a Szentírásban a megholt apostol helyett azonnal megválasztják (nem Jézus jelöli ki, hanem a többi apostol, tehát emberek választják ki) az utódát. Még Júdását is (ApCsel 1,13-24). Tehát még őt is apostolnak tekinti a Szentírás bűnbeesése ellenére is. Az Evangéliumban az van, hogy aki az apostolokat (tehát embereket) hallgatja, az Jézust hallgatja, és amit az apostolok (tehát emberek) megkötnek, az meg van kötve a mennyekben is, és amit ők feloldoznak, az a mennyekben is fel van oldva (Mt 16,19). Az Evangéliumban az van, hogy mi az Isten akarata, s azt emberek mondják meg nekünk.

Az Evangélium szerint az ember nem szabad, hanem felsőbb hatalmasságoknak van alárendelve. De az Evangélium szerint hitében és vallási dolgokban még kevésbé szabad az ember, s még jobban engedelmeskednie kell embereknek, mint egyéb dolgokban. Azt kell mindenkinek hinnie, amit Jézus és az apostolok hirdetnek, azaz az igazságot (mely mindenki számára csak ugyanaz lehet), nem pedig azt, amit ki-ki igaznak gondol. Tehát az igazság szabja meg a hitet, nem pedig a hívő szabja meg magának a maga egyéni „igazságát".

A lelkiismeret épp oly kevéssé szabad, mint a hit, mert annak meg a jóhoz kell alkalmazkodnia, s hogy mi a jó, azt természetesen nem mondhatja meg ki-ki maga. Az eszem az igazság, a lelkiismeretem a jó szolgája. Sem az egyik, sem a másik nem tőlem függ, tehát nem szabad. Nekem hit dolgában is, meg erkölcsileg is szolgasorsom van és kötelességem az engedelmesség.

De hát az embereknek, mint mindig, a hitújítás idejében is tetszett a szabadság, mely valóban kincs is. Csak azt felejtették el, hogy csak a jóra való szabadság kincs és csak az szükséges. Aki arra hoz szabadságot, hogy a tévedést is szolgálhassuk és a rosszat is tehessük (legalábbis akkor, ha azt látjuk jónak), az lelki és erkölcsi anarchiát hoz.

A protestantizmusnak csak azért nem volt még végzetesebb következménye, mint elvei alapján kellett volna lennie, mert elvei gyakorlati megvalósítását évszázadokon át megakadályozta még az Egyház uralma idejéből származó és még sokáig (körülbelül 200 évig) megmaradó keresztény közvélemény és a minden emberben általában meglévő természetes józanság és erkölcsi érzék. De a protestantizmus végeredménye mégis a hitközöny lett. Az

lett az eredmény, hogy a vallásnak protestáns országokban ma már gyakorlatilag alig van valami jelentősége vagy az emberek cselekedeteire befolyása.

Mivel véletlenül éppen az északon lakó, hideg, nyugodt és természetüknél fogva józan, szorgalmas és takarékos germánok csatlakoztak a protestantizmushoz, a komoly hitnélküliség hátrányait egyelőre még a földi jólét és műveltség úgy-ahogy ellensúlyozza. De hogy mennyire nem komoly kereszténység és nem erkölcsi erő már, bizonyítja például azon országok protestantizmusa, melyek bolsevik uralom alá jutottak. Annak ellenére, hogy a bolsevizmus sem Istent, sem lelket nem ismer, alig mutatott ellene nagyobb ellenálló erőt, mint például a zsidóság. A bolsevizmus a legtúlzóbb, legharcosabb és legnyíltabb ateizmust képviselte, mégiscsak a katolicizmus látta benne határozott ellenfelét, a protestantizmus nem. Az mellette és vele együtt is tudott élni. Szolgálni is tudta.

Az első szabadságjelszóval jelentkező lázadás után kétszáz év múlva jött a második, már gyökeresebb roham, a francia forradalom. Ez már egészen istentelen alapon állt, s már nemcsak az Egyháztól való elszakadást jelentette, mint a protestantizmus, hanem magától az Istentől is, társadalmi viszonylatban pedig a tökéletes szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hirdette. Minden királyt, császárt, uralkodót, zsarnoknak bélyegzett, akiknek tirannizmusa [zsarnoksága] ellen küzdeni a legszebb emberi hivatás, sőt kötelesség. De a földesúr s a jobbágy közti különbséget sem tűrte. Ebben a viszonylatban is egyenlőséget követelt.

Hogy ez a második szabadságroham is kereszténytelenes volt, arról nem lehet vita, hiszen nemcsak az evangéliumi alázatosság, és türelemeszményével helyezkedett szembe, hanem még Isten létét is egyenesen tagadta. De mint a protestantizmusban, ebben is volt megtévesztésre alkalmas jó: a filantrópia [emberbaráti érzés]. Nemcsak szabadságot emlegetett és követelt, hanem testvériséget is, s emiatt sokan azt mondják, hogy ebben evangéliumibb volt, mint a katolicizmus, amely a jobbágy és a nemes közti áthatolhatatlan bástyát szótlanul tűrte, sőt jobbágy híveitől egyenesen megkövetelte, hogy megalázó helyzetüket szótlanul tűrjék.

Ezen ellenvetésre válaszul csak annyit mondunk, hogy nemes és „nemtelen" közt lévő bástya a valóságban nemcsak „áthatolhatatlan" nem volt, hanem a két társadalmi osztály közt egyáltalán nem is volt bástya. Évenként tízezrek kapták meg ugyanis a nemességet, sőt bármely jobbágy fia azáltal, hogy pappá szentelték, már egyúttal nemes is lett, sőt ha a pápai székre emelkedett (nemegyszer oda is emelkedett), még nemességet is osztogathatott, s királyok csókolgatták a lábát.

Aztán azt se feledjük, hogy a forradalmárok csak akkor emlegették az egyenlőséget, mikor nem-nemesekkel beszéltek, tehát csak érdekből, csak iránt uk való hízelgésből. Ilyenkor mindig gyűlöletet is szítottak (tehát – mert a kettő egyre megy – háborúra, tömeggyilkosságra uszítottak, ami bizonyára nem testvériség, nem is volt soha annyi háború, mint először a protestantizmus, majd a francia forradalmat követően). Ellenben az bizonyára még kivételképpen sem fordult elő soha, hogy egy pap a gyóntatószékben, vagy például egy tisztán mágnások számára tartott lelkigyakorlaton ezeket a mágnásokat arra buzdította volna, hogy ne engedjenek előjogaikból és jobbágyaikkal szemben tartsák az önérzetet, a tekintélyt. Az Egyház és papjai nem a jobbágyoknak vagy az elesetteknek hirdetik a testvériséget, hanem elsősorban a főnemeseket és királyokat figyelmeztetik rá. A jobbágyok előtt sem hallgatják el, hogy ők a földesuraknak, sőt még a királyoknak is testvérei, mivel azonban az ilyesmit nem előttük, hanem inkább az előkelők előtt kell hangsúlyozni, nekik inkább a türelmet és a sorsukban való megnyugvást hirdeti. (Mert azt az igazságot, mely neki előnyös és a jogait tartalmazza, külön figyelmeztetés nélkül is számon tartja mindenki.)

Könnyű tehát belátni, melyik keresztényibb a két eljárás közül, sőt hogy egyedül csak az egyik keresztény közülük, a másik pedig jellegzetesen sátáni és kereszténytelenes. Nem az emberszeretet, nem a jó volt tehát a lényege a francia forradalomnak, hanem a gyűlöletszítás

és a gyűlölettel mindig szükségképpen együtt járó gyilkolás és rombolás. Látni fogjuk majd, hogy nem is nyert vele semmit – legalábbis gyakorlatilag nem – még a jobbágyság sem.

Hiába győzött mindenütt a forradalom, nem lett belőle sehol jobb sorsa a jobbágyságnak, sőt gyakorlatilag még több joga sem. A régi és az új állapot között csak az a különbség, mint ma van (látjuk majd a bizonyítékot) viszont ma is csak elméletben egyenrangú a munkás a munkaadóval, de nem a valóságban. Ma a jobbágyok utódait, akár a falusi munkásokat, akár a városi proletárokat sokkal nagyobb távolság választja el a nagybirtokosoktól – sőt minden „elvtársozás" ellenére még a munkásállam vezetőitől is – mint régen a jobbágyokat a nemesektől vagy főnemesektől, vagy akár a királyoktól. (A dolog lényege ugyanis nem az, hogy felségnek, kegyelmes úrnak vagy elvtársnak szólítja-e, mikor beszél vele.)

De hát az emberek akkor, mikor a jobbágyokat „felszabadították", nem a lényeget nézték, hanem csak a külsőséget, az elnevezést. Nagy jómódjukban (látni fogjuk, hogy ez a jómód mennyire igaz) csak az bántotta őket, hogy vannak, akik nemesek és vannak, akik nem azok, s mivel ők nem voltak azok, nem nyugodtak addig, míg a megkülönböztetést és a kétféle elnevezést meg nem szüntették. Azt hitték, hogy ezzel egyúttal a szeretetről és a kölcsönös megbecsülésről is gondoskodtak.

Azt hitték, hogy a „haladás" és a „felvilágosultság" egyúttal szeretettel is jár, de mivel (éppen a haladás nevében) egyúttal a vallást is kiirtották az emberek lelkéből, a felül levők gőgje, önzése és az egyszerűektől való elzárkózása minden törvényben kimondott egyenlőség ellenére még nagyobb lett, mint volt. Nem volt már nemes és nem nemes, de viszont a gazdagok és a hatalmasok a valóságban sokkal büszkébben lettek, s sokkal jobban elzárkóztak azoktól, akiknek régen ugyan jobbágy vagy nemtelen volt a nevük, de a valóságban a hatalmasok sokkal jobban tekintették őket testvéreiknek, mint ma, mikor az elnevezésben nincs különbség.

Minden szabadságroham ész- és kereszténységellenes, mert kétségtelen, hogy teljes és tökéletes szabadság alig képzelhető el, vagy legalábbis meg nem valósítható, mert ha megvalósítanánk, a társadalom teljes lezüllését, sőt felbomlását jelentené. (Pedig hát a forradalmak sohasem nagyobb szabadságért, hanem mindig a szabadságért küzdöttek, mindig ezt ígérték követőiknek.)

Bajos elképzelni olyan államot és olyan társadalmi rendet, melyben teljes szabadság van, amelyben tehát minden szabad. Ez ugyanis azt jelenti, hogy gyilkolni, rabolni, lopni, késelni, gyújtogatni, berúgni, éjszaka a csendet háborítani, gázolni stb., tehát minden szabad. De ha valaki nem több, nem nagyobb szabadságot kíván az eddigieknél, hanem egyszerűen csak szabadságot, tehát a szabadságot kívánja, akkor ezt a teljes szabadságot kívánja.

Ha nem ezt kívánja, miért mond mást, mint amit akar? Azért, mert így hatásosabb, ez a tömegek felizgatására alkalmasabb. De nem félrevezetése, nem becsapása-e a tömegeknek, ha mást mondunk, mást ígérünk neki, mint amit gondolunk, s mint amit adni tudunk és akarunk?

Világos tehát, hogy ha valaki szabadságot követel, ezt csak úgy értheti, hogy a jóra követel teljes szabadságot. Annak meg kellene mondania, hogy nem teljes szabadságot követel, hanem csak az eddiginél nagyobb szabadságot, illetve csak a jóra követel szabadságot. Sőt elfogadhatjuk még azt is, mint a szabadság elengedhetetlen feltételét, hogy még abban is szabadságunk legyen, ami nem jó ugyan, de legalább nem is rossz, azaz hogy ne legyen az ember köteles parancsra mindig a jót tenni, hanem bizonyos kényelmet is megengedhessen magának, főképpen pedig joga legyen a jót a maga módjára cselekedni, azaz a jót más úton is elérni, mint ahogyan a hatalom urai helyesnek tartják.

De e legutóbbi feltételnél már látjuk azt is, hogyan mehet át a szabadság a tilosba, mert ettől már csak egy lépés az a követelés, hogy mindenkinek joga legyen arra, hogy ő szabja meg, mit tart jónak és mit helyesnek. Ez sem lenne baj, ha minden ember okos, megfontolt, józan, becsületes és önmérséklő volna. De jól tudjuk, mennyire nem az, és különösen éppen a tömeg, a nyájember mennyire tele van állati ösztönökkel, és mily sokszor hiányzik belőle a

legelemibb ítélőképesség és önismeret is. Mindenki tudja, hogy effajta követelésekkel éppen a bűn, a rossz szokott előállni. Mi lenne hát belőlünk, ha erre is szabadságot adnánk neki?

A világtörténelem harmadik nagy szabadságrohama a marxizmus, mely az orosz bolsevizmus alakjában győzött. Ez már nem csak szabadságot követelt a munkásosztály számára. Azzal sem elégedett meg, hogy a munkás egyenlő legyen, testvér legyen a gazdagokkal és a hatalmasokkal, hanem már sokkal tovább ment. Ez már egyenesen munkásállamot követelt és csinált, tehát azt követelte és meg is valósította, hogy a munkás, a régi jogtalan, a régi elesett legyen az úr s a hatalom birtokosa, sőt hogy vagyona ne is lehessen másnak, csak az ő államának. Ez már nem elégedett meg azzal a követeléssel, hogy a gazdag, az úr őt testvérének tekintse, hanem nyíltan ellenségnek (osztályellenségnek) nyilvánította a régi gazdagot és urat, akit a munkásnak gyűlölnie kell és örökre harcolnia ellene.

A protestantizmus és a francia forradalom még elvben a szeretet alapján állt, csak a valóságban, a gyakorlatban gyűlölt épp úgy, mint a marxizmus. A kommunizmus azonban már elméletben is nyíltan gyűlöl, nemcsak gyakorolja, hanem hirdeti is a gyűlöletet, mégpedig az engesztelhetetlen gyűlöletet. Tőkés, földesúr, kapitalista, a hajdani úr sohasem lehet szerinte a munkás barátja, nem is képes arra, hogy a munkást szeresse, az ilyen ember a munkás örök ellensége marad. A munkás tehát nem védekezhet ellene másképpen, mint az osztályharccal, az örök gyűlölettel.

S míg ez a gyűlölet a protestantizmusban még csak a pápára, a püspökökre, a papokra és a szerzetesekre vonatkozott, a francia forradalomban pedig csak a királyokra és a nemesekre, a kommunista gyűlölet mindenkire, akinek vagyona van, legalábbis azokra, akiknek a földjük vagy vállalatuk, üzletük akkora, hogy egymaga nem tudja megművelni, illetve ellátni, s így munkást is kell alkalmaznia.

Valójában azonban ellensége volt a kommunizmus minden embernek, aki meg akarta őrizni függetlenségét a munkásállamtól, illetve a munkásállam vezetőitől, mert hiszen ellenségének tekintette s ezért üldözte még az ötholdas parasztot is, ha nem akart belépni és földjét bevinni a termelőszövetkezetbe, s azt a kisiparost is, akinek nem volt alkalmazottja, s csak egymaga dolgozott, de meg akarta tartani régi üzletét s idegenkedett a kommunista irányítás alatt álló szövetkezetektől.

Hogy ez a tisztán az osztályharcon, tehát az osztálygyűlöleten alapuló és a hatalmat és minden jogot tisztán a munkások (a gyakorlatban azonban a munkásvezérek) számára követelő, a munkást már nem az úr testvérének, hanem urának és üldözőjének tekintő kommunizmus a katolikus Egyháznak halálos ellensége volt, sőt még az Istenbe való hitet is üldözte, csak természetes. Ez az intézményes gyűlölet homlokegyenest ellentéte ugyanis minden vallásnak, s hogy a tűz meg a víz ellenségek egymással, s egymást nem tűrik, nem szenvedhetik, mindenki természetesnek tartja. Ez a bűn és a rosszaság logikája. Maga a kommunizmus is logikus következménye az első forradalomnak, az első lázadásnak, az emberi szenvedélyek első felszabadításának, a szabadság első rohamának.

A protestantizmus idején még fejedelmek és főurak is részt vettek a szabadságért való rohamban, sőt elsősorban ők csinálták. A szabadság ma már rég eltiporta őket. A francia forradalmat a gazdag, de nem nemes burzsoázia és az értelmiség csinálta. A ma forradalma már ezeket is eltiporta, sőt őket tette fő ellenséggé. Az Egyházat is szeretné eltiporni, de ez – pápájával, püspökeivel, papjaival együtt –, sajátságos, de még mindig megvan s egyedül védője azoknak, akik hajdan a szabadság nevében küzdöttek ellene.

Mint minden forradalom, a mi 48-unk zászlajára sem a több szabadság vagy a jóra való szabadság volt felírva, hanem egyszerűen a szabadság, tehát a teljes, a tökéletes szabadság. Ha csak több szabadságot követeltek volna, vagy csak a jóra követelték volna a szabadságot, a jelszónak nem lett volna semmi különleges vonzóereje, sőt egészen furcsán festett volna s a „reakció" is fölénnyel válaszolhatta volna: Ha csak a jóra kell nektek szabadság, akkor sem-

mi baj sincs, mert hiszen a jóra eddig is szabadságtok volt. Ha azonban a rosszra követeltek szabadságot, akkor tulajdonképpen felforgatók, gazemberek vagytok.

Vagy lehetett volna a jelszót úgy is megfogalmazni, hogy azt követeljük, hogy ezután ne a kormány szabja meg, hogy mi szabad, azaz hogy mi a jó, hanem mi. Ámde erre először is azt felelhette volna a kormány, hogy akkor miért nem mondtátok és mondjátok ezt, s miért csak egyszerűen szabadságot emlegettek? Így ugyanis mást mondatok, mint amit gondoltok, azaz félrevezettek.

Másodszor pedig válaszolhatta volna azt, hogy az csak természetes, hogy a szülő, nem pedig a gyermek, a tanító, nem pedig a tanuló, a vezetőség, a kormány, nem pedig az alattvalók szabják meg, mi a jó és kívánatos és mi a rossz és tilos. Mi eddig e tekintetben az Egyház álláspontja szerint igazodtunk, ti pedig éppen ezt szeretnétek sutba dobni. Mondjátok meg hát világosan, ki az, aki szerintetek a kormány vagy az Egyház helyett illetékes eldönteni mi az, ami jó, tehát mi az, amire szabadságot kell adni, s mi az, amire nem lehet. Csak nem a bűnözők, a vallástalanok, a felforgatók vagy a szájhősök illetékesek erre?

A nemzet szabadon megválasztott képviselői, hangzik a felelet. Okosnak látszik ez a válasz, csak az a baj, hogy a francia nemzetnek, a „grande nationnak" [nagy népnek], annak a népnek, mely a szabadság kivívásában példát adott a világnak, ennek a képviselői csúfosan levizsgáztak abból, hogy a gyakorlatban mi lett a szép elvből. Olyan rémuralmat és olyan tömeggyilkosságokat csinált ugyanis itt „a nép" és „törvényes képviselői", amilyen még alig volt a világtörténelemben. Így levizsgázott tehát a testvériségből. Hát még a szabadságból!

Hiszen olyan „szabadság" lett, hogy az emberek rettegésükben bezárkóztak lakásukba s egész éjszaka virrasztva, reszketve várták, mikor hurcolják el őket minden jog és törvény ellenére azok, akik kivívták „a szabadságot". Azt az időt, mikor a nép „szabadon" megválasztott képviselői uralkodtak Párizsban, a „rémuralom" korának hívjuk. Sohasem ömlött olyan széles patakokban azok vére, akik olyat tettek, amit „a nép képviselői" szerint nem lett volna szabad tenni.

Aztán ugyanez a francia nép, illetve szabadon választott képviselői, akik szerint királypártinak annyira nem volt szabad senkinek lenni, hogy aki mégis az volt, nemcsak tilosat cselekedett, hanem azonnal vérpadot érdemelt és kapott is, egyszerre csak – mégpedig ugyancsak hamarosan – átalakult újra királypártivá (illetve bocsánat: előbb császár- s csak aztán királypártivá), s épp oly lelkesedéssel szolgálta Napóleont és ontotta érte vérét, mint ahogyan nemrég a szabadságért tette.

Pedig hát Napóleon alatt még sokkal kevésbé tehette valaki azt, amit akart, mint előbb a Bourbonok alatt, akiket pedig ugyanez a nép olyan szabadságtipró zsarnoknak tartott és épp úgy meggyűlölt, hogy nem nyugodott addig, míg még az írmagjukat is ki nem irtotta (már amennyire természetesen hozzájuk fért), sőt még őseik hamvait is a Szajnába szórta (mert ahhoz hozzáfért).

Kétségtelen, hogy a legtúlzóbb forradalom a kommunizmus, minden forradalmak beteljesedése. De az is kétségtelen, hogy egy társadalomból sem hiányzott annyira a szabadság, mint a kommunista társadalomból s a népnek, a tömegeknek egy államban sem volt kisebb szava, mint a kommunista államban.

Maga Hruscsov, maga a hivatalos kommunista állam állapította meg például Sztálinról, hogy gyilkos volt, hóhér és hazug. Maga a kommunista kongresszus állapította meg, hogy azok az orvosok például, akiket Sztálin életére való törés gyanújával letartóztattak, és akik a bűncselekményt, mellyel vádolták őket, már maguk is beismerték, ártatlanok. Addig azonban, míg ez a gyilkos, hóhér, hazug és kínzó Sztálin élt, egy bíráló szót sem kapott soha, hanem csak engedelmességet, elismerést, magasztalást és hódolatot. Magától Hruscsovtól is.

A mi Rákosi Mátyásunk sem kapott bírálatot egész addig, míg a párt első titkára, tehát a hatalom birtokosa volt. Bukása után majdnem minden bajt az ő baklövéseinek tulajdonítot-

tak, de addig, míg a párt első titkára volt, addig „a magyar nép legnagyobb fia” volt (Sztálinnak pedig még azért is hálásak voltunk, hogy vele egy időben élhetünk a földön).

Még közvetlenül az 1956-os szabadságharc kitörése előtt is hiába keresünk akár a rádióban, akár a sajtóban csak egy bíráló szót is Rákosival szemben. Még a Petőfi-körben elhangzó bírálók is mindig azzal kezdték felszólalásukat, hogy ők is kommunista alapon állnak, azaz nem a rendszernek, hanem csak egyes kinövéseinek vannak ellene, de e kinövéseket sem sohasem Rákosi vagy Gerő személyével hozták kapcsolatba. Viszont Rákosi bukása után maguk a kommunisták voltak azok, akik legjobban hangsúlyozták, hogy magában a pártban is milyen sokan voltak az elhajlók, a revizionisták. Tessék azonban átvizsgálni a parlament jegyzőkönyveit, a nyilvános gyűlésekről szóló tudósításokat, a napilapokat, a folyóiratokat, az egész kommunista sajtót, vagy a rádió adásait, van-e ennek ott akár csak a legkisebb nyoma is.

A kommunizmusban még a bírálat is felsőbb engedéllyel és parancsszóra történik. Addig, míg Sztálin halála után Nagy Imre miniszterelnökségével az engedékenyebb irányzat nem lépett uralomra, minden a legjobb volt nálunk, legalábbis minden szónok és minden író szerint. Mikor a hibák elismerése lett a jelszó, csak akkor tudtuk meg – a naivak nagy ámulatára –, hogy mennyi baj volt és milyen felháborító visszaélések voltak mindennaposak.

A kommunizmus több évtizedes, Oroszországban pedig fél évszázados uralma alatt hiába keresünk egyetlen lapszámot, egyetlen rádióadást, egyetlen országgyűlési beszédet, mely ellenzéki lett volna, mely valamit kifogásolt volna, mely ne mindent egyhangúlag hagyott volna jóvá. Aki elütött az „egy hang”-tól, az már régen az államvédelem börtönében sínylődött addigra, mire oda jutott volna, hogy véleményének nyilvánosan hangot adjon, ha ugyan egyáltalán lett volna olyan ostoba valaki, hogy ilyen őrültséget megkísérelt volna, s ha igen, ha talált volna olyan lapot vagy népgyűlést, hol őrültségét megkockáztathatta volna.

Lehetséges-e, hogy a kommunizmus alatt évtizedeken át semmi hiba sem volt, vagy egy ember sem akadt, aki a hibát észrevette volna, s vajon lehetséges-e, hogy mindenki így tudott volna egyetérteni vagy hallgatni, ha nem lett volna kénytelen? Szabad állam volt-e hát a kommunista állam?

Gondolatszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság

Nem lehet tagadni, hogy se a vallásunk, se a gondolatunk, se a sajtónk nem lehet szabad. Aki tehát ilyesmit emleget előttünk, az tulajdonképpen félrevezet, becsap bennünket, vagy pedig értelmetlen fecsegő az illető, aki azt sem tudja, mi az, amiről az illető beszél. Mind a protestantizmus, mind a „felvilágosultság" jelszava teljesen hamis volt, mert mind a vallásszabadság, mind a gondolatszabadság teljes képtelenség. Vallásszabadság csak akkor lehet, ha igaz vallás nincs, vagy ha van, nem lehet megállapítani, melyik az (a kettő végeredményben egyre megy). Ha ugyanis van igaz és jó vallás is, akkor világos, hogy egyedül csak ezt szabad követni. Ennek ellenére is másikat követni csak annak szabad, aki szakított már az igaz és a jó fogalmával, azaz az őrültnek vagy a sátánnak.

Nem kell azonban nagy észtehetség annak megállapítására, hogy ha igaz és jó vallás nincs, vagy nem lehet tudni, hogy van-e és hogy melyik az, akkor tulajdonképpen maga a vallás felesleges, tehát a vallásszabadságról is kár további szót vesztegetni. Ha azonban igaz vallás is van, akkor világos, hogy a vallások közt való válogatásra senkinek sincs s nem is lehet sem joga, sem szabadsága, hanem mindenkinek kutyakötelessége ezt az igaz és jó vallást követni, arra a kormányra pedig huszonötöt kellene verni, amely ennek ellenére is azt hirdeti, hogy ő a vallásszabadság alapján áll. Ez esetben ugyanis csakugyan a rosszra ad szabadságot. (Ez a kormány, mely igazságvallást ismer, vallásszabadságot csak azon a címen engedélyezhet, hogy ennél okosabbat nem tehet, mert ma már nincs módjában a vallások sokféleségét megakadályozni. Csak tűri tehát a sok vallást, de nem helyesli.)

Látjuk tehát, milyen logikátlanságot jelent és csak egy csepp ellenőrzés után milyen semmiséggé vált az a híres vallásszabadság, melyet sokan évszázadokon át a legszentebb eszménynek tartottak, s amelyért olyan sok vér folyt. A vallásszabadság eszméje végeredményben semmi mást nem jelent, mint hogy a vallás ma már meghaladott dolog, s művelt ember tulajdonképpen már rég fütyül rá.

A vallásszabadság hívei naivságukban azt hitték, hogy a vallásért harcolnak, pedig a valóságban csak azt bizonyították be, hogy kár volt a harcért, mert hiszen vallás tulajdonképpen nincs is. (Az a vallás, mely akármely alakban jelentkezik, akár ezt tanítja, akár azt, mindig szabad, tehát mindig igaz, helyes és jó, nem bírhat igazságtartalommal, az csak családi vagy nemzeti hagyományokból és szokásokból állhat, az ilyen vallás azonban nem vallás. Akkor, mikor az emberek a vérüket ontották a vallásért, nem ilyen vallást értettek. Olyan vallás, melytől örök üdvösségünk függ, s melyért éppen ezért vérünket ontani is érdemes, a vallásszabadság korában már nincs. Az ilyen vallás csak akkor volt, mikor még egyedül üdvözítő volt és inkvizíció védte a tisztaságát. (Volt is akkor még protestáns inkvizíció is.)

Tegyük fel, hogy a világ egyetemeinek orvosi karai határozatban kimondanák, hogy helytelenítik azt a rendszert, mely eddig volt érvényben, azaz azt a felfogást, hogy minden betegségnek megvan a maga határozott orvossága és gyógymódja, és hogy az orvosok közötti elkeseredett viták elkerülésére elhatároznák, hogy mostantól kezdve lehet és szabad minden betegséget olyan orvosszerrel és módszerrel gyógyítani, amellyel ki-ki akarja, s semmiképpen meg nem engedhető, hogy egyik orvos a másik orvossal emiatt szembeszegüljön, vitákat folytasson, sőt – ami még tűrhetetlenebb – egyik a másikat kuruzslónak, lelkiismeretlennek, sarlatánnak, sőt gyilkosnak nevezhesse. A legfontosabb ugyanis az, hogy az orvostudományban és az orvosok között béke és kölcsönös megbecsülés uralkodjék.

Ezt a határozatot egy komoly ember és egy beteg sem üdvözölhetné örömmel, senki sem tarthatná sem haladásnak, sem örvendetes dolognak, mert hiszen nem tekinthető másnak, mint az orvostudomány csődjének. Azon igazság nyílt elismerésének, hogy orvostudomány tulajdonképpen nincs is, a betegségek gyógyítása terén semmi bizonyosat tudni nem lehet. Ugyanilyen végső csődje a vallásnak is a vallásszabadság elvének kimondása. Ahol a béke a

legfontosabb, ott igazságot nem kereshetünk. Az igazság ugyanis még a békénél is előbbre való. Ezért a katolicizmus vallási téren nem ismer szabadságot. A katolicizmusnak a vallás előbbre való, mint a béke. Mindez pedig egyedül azért, mert az ő vallása igazság, melyet elismerni s melyet szolgálni mindenkinek szent kötelessége, s melyért életünket adni is kötelesség, sőt magától értetődő.

De nemcsak vallásszabadság nincs, hanem szabad gondolkodás sincs. A gondolkodásunk sem szabad, mert mindenkinek kötelessége helyesen gondolkodni. Van szabad, tehát esetleg helytelen gondolkodás a valóságban, a gyakorlatban, mert hiszen nincs módunkban megakadályozni, hogy valaki bolondul ne gondolkodjék. Elméletben azonban a helytelen gondolkodásra nincs szabadság, mert ez nem tűrhető. Elvünk csak az lehet, hogy mindenki köteles helyesen gondolkodni, s rajta kell lennünk, hogy ennek az elvnek lehetőleg a gyakorlatban is érvényt szerezzünk.

A helyes és okos gondolkodásnak megvannak a maga törvényei, melyeket mindenki köteles megtartani. A gondolkodás szabadságát tehát korlátozza az igazság. Vele ellentétesen nem szabad gondolkodni. Aki az igazság ellenére gondolkodik, azaz aki a gondolkodás törvényei alól felszabadítja magát, az bolondul gondolkodik. Ez – sajnos – lehetséges, elő is fordul, mégpedig nem is ritkán, de semmiképpen sem mondhatjuk, hogy szabad is.

Helytelen gondolkodás természetesen akkor is előfordult, mikor még a tudomány hivatalosan is elismerte vezérének az Egyházat és a közélet is az Egyház vezetése alatt állt. Ekkor azonban betegségnek, eltévelyedésnek vagy egyenesen tébolynak tartották, mert nevén nevezték a gyermeket, s eszükbe sem jutott, hogy egyenesen elvet, jelszót s dicsőséget csináljanak belőle.

Bajos is elképzelni, hogy tulajdonképpen mit jelent a szabad gondolkodás jelszava, dicsősége és kívánatossága. Helyesen gondolkodni, igazságokat megállapítani és a megtalált igazságokból következtetéseket levonni ugyanis azelőtt is szabad volt, sőt mindig dicsőséggel és ünnepléssel járt. Viszont beteg aggyal, az igazság és a logika törvényeinek lábbal tiprásával áligazságokat és képzelgéseket kiagyalni ma sem szabad, illetve ma is lenézéssel vagy gúnykacajjal jár.

Szabad volt ez azelőtt is és szabad ma is, mert hiszen sem hajdan nem volt, sem ma nincs olyan földi erő, mely az elmebeteget, az egzaltáltat vagy terheltet a maga „gondolkodásában", elmeszüleményeinek kitermelésében és képzelgéseiben megakadályozni tudta volna. Hiszen ezek – éppen azért, mert bolondok – még a haláltól sem ijednek meg.

Ha valaki az Egyház tanításait meghaladottaknak s így valótlanoknak tarja, mutassa ezt ki logikus érveléssel vagy más bizonyítékokkal, de ne a „szabad gondolkodás" logikai szörnyszülöttének hangoztatása közben. Azzal ugyanis kár valakinek dicsekednie, hogy az ő gondolkodása „szabad". Gondolkodnia mindenkinek szabad, de ott, ahol szabadon, tehát az igazságtól és a logika törvényeitől függetlenül gondolkodnak, nagy baj van. Csak a helyes, csak a logikus gondolkodással lehet dicsekedni, de nem a szabaddal.

Mikor az Egyház nem tűri azt, hogy valaki az ő tanaival ellentétesen gondolkodjék, akkor csak azt nem tűri, hogy valaki az igazsággal ellentétesen gondolkodjék. De ezt senki sem tűri, nem is tűrheti, ha meg van győződve róla, hogy helyesen gondolkodik. Ebben a tekintetben minden tudomány legalább olyan fölénnyel, legalább olyan zsarnok módjára viselkedik, mint az Egyház. Ez semmi mást nem bizonyít, mint csak azt, hogy az Egyháznak és a tudománynak igazságöntudata van.

Aki azt hiszi, hogy az Egyház téved, sőt rosszhiszemű, az bizonyítsa ezt be, az mutassa ezt ki. Ehhez ugyanis ez esetben nemcsak joga van, hanem kötelessége is megtenni. De ha ehelyett a bizonyítás helyett csak a gondolatszabadság elvével jön, akkor bizony arról tesz tanúságot, hogy tökéletes fogalomzavarban szenved. Csak helyesen gondolkodni szabad ugyanis, de így gondolkodni egyúttal kötelesség is. Természetesen ez az Egyház és papjai számára is kötelesség. Felesleges tehát azt hangsúlyozni, hogy én szabadon gondolkodom,

hanem azt kellene helyette kimutatni, hogy én helyesen gondolkodom, az Egyház pedig helytelenül gondolkodik. Ha ez be van bizonyítva, akkor már el is tiltottuk az Egyházat a gondolkodástól, mert így gondolkodni természetesen még az Egyháznak is tilos.

Csak azt kell tehát nézni, ki gondolkodik helyesen, mert akiről sikerült kimutatnunk, hogy nem helyesen gondolkodik, azt tulajdonképpen már a gondolkodástól is sikerült eltiltatnunk. A helytelen gondolkodás ugyanis minden józan eszű ember megítélése szerint szigorúan tilos.

Ezért a vallásszabadsággal is kár dicsekedni. Csak a vallási igazságot felfedezni, megismerni, főként pedig követni dicsőség, kivált akkor, mikor követése önmegtagadással és áldozatokkal jár. (A vallás hamisságának kimutatása is dicsőség, ha az a vallás valóban hamis.) Annak azonban, aki már a vallási igazság birtokába jutott, vagy megtudta, hogy minden vallás hazug és hamis, képtelenség vallásszabadságot hirdetni, mert hiszen éppen az igazság megismerése teszi lehetetlenné részünkre, éppen az foszt meg bennünket attól a szabadságtól, hogy mégis az ellenkezőt követhessük. Aki az igazságot megismerte, annak nemcsak nem szabad ennek az ellenkezőjét hirdetni s szolgálni, hanem az igazság megismerése éppen ellenkezőleg azzal a kötelezettséggel jár, hogy ne tűrjük többé az ellenkezőt, hanem egész életünket a megtalált igazság szolgálatába állítsuk.

Akinek szemében a vallás igazság, az nem vallásszabadságot hirdet, hanem minden agysejtje és minden vércseppje ez ellen tiltakozik. Aki felfedezte a rák igazi gyógyszerét, az utána bizonyára nem annak hirdetésére szenteli egész életét, hogy az eddig szokásban volt kuruzsló eljárások is jók, azaz a rákot ezután is szabad úgy gyógyítani, ahogyan ki-ki jónak látja.

Ugyanilyen üres és ostoba propagandafogásnak bizonyul a szólásszabadság és a sajtószabadság 48-as jelszava is, melyért pedig akkor oly sokan lelkesedtek, sőt lelkesednek még ma is.

Szabad szólni akármit? Dehogy. Az éjszaka csöndjében például, mikor az emberek nyugosznak, vagy legalább nyugodni szeretnének, semmit sem szabad szólni. De trágárt, megbotránkoztatót, szeméremsértőt, becsületsértőt, rágalmazást tartalmazót, nemzetgyalázót vagy fontos állami titkokat kifecsegőt még nappal és még halk hangon sem szabad soha. Tehát semmiféle államrendben nincsen szólásszabadság, mert mindegyikben csak jót vagy legfeljebb közönyöset és csak megfelelő körülmények között szabad szólni, de forradalmak idején – például 48-ban – különösen nem szabad a forradalom ellen, azaz reakciósan „szólni". Ez azonban bizonyára egész mást jelent, mint ez a szó: szólásszabadság.

A forradalmak hirdetői annyira nem értik szóról szóra ezt az elvet, hogy csak maguknak követelnek szólásszabadságot, s mikor ezt a maguk számára kivívták, egyenesen rémuralmat gyakorolnak azok ellen, akiknek mások a politikai elveik, s ezeknek megfelelően próbálnak „szólni".

A kommunizmus „népi demokráciája" nemcsak szólni nem hagyta az ellenfelet, hanem még azt sem tűrte meg, hogy az ellenfél hallgasson. Még arra is rákényszerítettek mindenkit (legalábbis azokat, akik valamilyen állást betöltöttek, még ha az az állás papi volt is), hogy mellettük politizáljon, szóljon, beszéljen. És 48-ban vajon szabad volt-e a dinasztia vagy Windischgrätz mellett „szólni"?

A szabadság uralma a szólás terén nemcsak szabadságot nem hozott azoknak, akiknek a forradalom nem tetszett, hanem a szabadságnak a réginél sokkal nagyobb, türelmetlenebb, erőszakosabb elnyomását hozta, mint azelőtt volt. A régi rendszerben ugyanis legalább szabad volt ellenzékinek is lenni és ennek az ellenzéknek annyira szabad volt szólni is, hogy a 48-at megelőző korban, a reformkorban, úgyszólván más hang nem is hallatszott, mint az övé. Ha a bécsi titkosrendőrség jelentéseit olvassuk e korból, vagy majd mikor Wesselényi működését ismertetjük, egyenesen elképedünk attól, mennyire szabadon izgathattak e korban azok, akik még ezután akarták kivívni a szólásszabadságot.

Látni fogjuk, hogy Wesselényit, Kossuthot, Lovassyt és társait a kormány csak akkor büntette meg, mikor izgatásaik miatt erre egyenesen rá volt már kényszerítve, mert a hatóságok tekintélye másképp semmivé vált volna. De hamarosan utána büntetésüket mégis kényte-

len volt elengedni s szinte bocsánatot kérni tőlük, mert elvbarátaik ekkor is szinte tombolhattak Kossuth, Wesselényi és Lovassy mellett, a kormányt becsmérlő és rágalmazó legféktelenebb szólásszabadságban.

Ellenben negyvennyolc uralma alatt, akkor, mikor ezek a nagyszájú izgatók állítólag végre kivívták a szólásszabadságot, vajon szabad volt-e a reakciósoknak, vindiseknek és pecsovicsoknak Kossuthot szidni vagy a régi rendszert éltetni vagy visszakívánni? Hiszen láttuk, hogy nemcsak erről nem lehetett szó, hanem a papságnak még a katolikus autonómia mellett aláírásokat gyűjteni is tilos volt és a püspöki karhoz intézett figyelmeztetésre, sőt fenyegetésre adott a dolog a kormánynak alkalmat.

Vajon hol volt ekkor akár a reakciósok, akár a katolikusok szólásszabadsága? Vajon aki ekkor is merészelt ellenzéki lenni s ilyen értelemben még szólni is bátorkodott, csak annyi büntetést kapott-e érte, mint az „elnyomás" idején Kossuth, s vajon még ezt is elengedték-e neki hamarosan és hagyták-e, hogy utána még jobban izgasson, mint ahogyan 48 előtt Kossuthot hagyták?

Ha valaki 48-ban olyan lázító, türelmetlen és sértő hangon nyilvánította volna ki ellenzékiségét, mint Wesselényi vagy Kossuth a reformkorban, az utca népe (melyet azonban Madarász – illetve Kossuth – mesterségesen szervezett meg, tehát éppen nem volt a népharag természetes megnyilvánulása) menten darabokra szaggatta volna.

Hogy 48-ban az országgyűlésen nem történt olyanforma jelenet, mint a másik, 48-cal egyenlő dicsőségű szabadságharcunk idején Rakovszkyval és Okolicsányival, azt csak annak köszönhetjük, hogy 48-ban még úgy sem mert élni senki a szólásszabadság jogával, mint Rákóczi idején élt. Pedig Rakovszkyék bírálata is úgy viszonylott Wesselényi és Kossuth viselkedéséhez a reformkorban, mint a cinke csipogása az oroszlánordításhoz.

Tökéletes szólásszabadság tehát sohasem volt s nem is lesz. Népámító szélhámos az tehát, aki hirdeti. Becsületes emberek csak nagyobb szólásszabadságot követelhetnek, nem pedig teljes, tökéletes szólásszabadságot, vagyis a szólásszabadságot. Hiszen a teljes szólásszabadság a rágalmazás, a káromkodás, a becsületsértés, a ferdítés, a trágárkodás és az éjszakai csendháborítás szabadságát is magában foglalja. Mivel azonban kétségtelen, hogy negyvennyolc előtt a magyar „hazafiaknak" (a reformkor ellenzékének) sokkal nagyobb szabadsága volt a szólásra (még az izgatásra is), mint 48-ban a régi rend híveinek vagy a „klerikálisoknak", azt kell kétségtelen igazságként megállapítanunk, hogy negyvennyolc csak olyan „szólást tett szabaddá, mely addig csak elméletben volt tilos. (De bezzeg nem a gyakorlatban!) A régi rend pártolását, a mellette való „szólást" azonban 48 százszorta jobban üldözte és százszor jobban lehetetlenné tette, mint a régi rend a forradalmi szellemet.

A régi rend sokkal becsületesebben viselkedett, mint az új. Az nem használt jelszavakat, különösen nem olyan jelszavakat, melyek magukban véve is hamisak, megtévesztők, népbecsapók voltak és amelyeknek a forradalmi gyakorlat éppen homlokegyenest ellenkezője volt. A régi rend nem mondta, hogy szólásszabadság van, mikor a valóságban nem volt (legalábbis a rosszra nem, mert a jóra akkor is volt), de az új rend éppúgy általános szabadságnak nevezte azt, ami csak a forradalmárok szabadsága volt, mint később a bolsevizmus.

Arra, hogy valaki a kormányt pártolja, hogy mellette szóljon, bizonyára a Kossuth előtti elnyomás idején is volt szabadság. De Kossuth kormánya alatt is csak erre volt szabadság. Ekkor még sokkal inkább csak egyedül erre, mint Metternich „elnyomása" alatt. Míg azonban tagadhatatlan, hogy Metternich alatt azért volt szabadság az ellenkező elvek hirdetésére is, mert hiszen Metternichnek volt ellenzéke, mégpedig olyan hangos ellenzéke, mely a „hazafiságot" egyedül a maga számára sajátította ki, addig Kossuth országgyűlésein egyáltalán nem volt „reakciós" ellenzék, legalábbis olyan nem, mely szólni is mert, azaz amelynek volt szólásszabadsága is.

Kossuth országgyűlésének csak olyan ellenzéke volt, mely még túlzóbb volt, mint Kossuth, de amely tulajdonképpen Kossuth akkor még titkos elveit képviselte. 49-ben már ezek

voltak a kormány hivatalos elvei. Az országgyűlés nagy többsége helyeselte, mert túlzóknak találta ezeket az elveket, mégiscsak akkor mert jelentkezni, csak akkor lett „szólásszabadsága", mikor már a harctéren rosszul állt Kossuth ügye. Addig míg ez be nem következett, hallgatott, illetve csak titokban beszélt így. Bizonyára nem azért, mert negyvennyolc kivívta a szólásszabadságot.

Metternich alatt nemcsak szólni mert az ellenzék, hanem izgatni, fölényeskedni, gúnyolódni, provokálni, párbajozni és macskazenét rendezni, tehát még terrorizálni is. 49-ben azonban egyhangúlag mondta ki Debrecenben az országgyűlés még az uralkodóház trónfosztását is. Nem mert ellene szólni még a nagyváradi püspök sem, nem mert Mészáros hadügyminiszter sem, noha emlékirataiban – mint bőven látni fogjuk – nemcsak 49-nek volt ellene, hanem még 48-nak is. Nem kell-e ezek után lenéznünk negyvennyolc „szólásszabadságát", s láttára nem kell-e gúnyosa kérdeznünk: mit vívott ki a szabadságharc ezen a téren?

Az igazság az, hogy kiirtotta még azt a szólásszabadságot is, mely azelőtt megvolt.

Azelőtt is csak a jóra volt szólásszabadság, de a rosszra nem. A különbség csak az volt, hogy Metternich egész mást tartott jónak és egész mást tartott rossznak, mint Kossuthék. Az azonban egészen bizonyos, hogy Metternich alatt arra is százszorta jobban volt szólásszabadság, amit a kormány rossznak tartott, mint Kossuth alatt arra, amit Kossuth tartott rossznak.

Metternich alatt fáklyás felvonulásokat lehetett rendezni azok tiszteletére, akiket a kormány rossznak tartott és akik a kormány felfogása szerint rosszat hirdettek, és macskazenékkel lehetett megszégyeníteni azokat, akik a kormány felfogása szerint a jót képviselték. 48-ban ellenben csak negyvennyolc mellett lehetett szólni, csak a Kossuth felfogása szerinti jókat lehetett magasztalni. A „reakciósoknak" csak gyalázás jutott (láttuk, hogyan írt például Fábry püspökről a szegedi 48-as lap) s számukra még az is lehetetlenség volt, hogy a rájuk szórt rágalmakat megcáfolják. (Épp úgy, mint a kommunizmus alatt.)

Nemcsak az volt lehetetlen, hogy a trónfosztás ellen vagy akár csak elhalasztására is csak egyetlen hang is hallható legyen, hanem még az is, hogy valaki például a Fábry püspökre szórt hírlapi rágalmakat helyreigazítsa s megcáfolja.

Már negyvennyolc győzelme legelső napján is rögtön egyhangúlag volt a forradalom mellett az egész országgyűlés, még a főrendiház is. Még Széchenyi sem merte megzavarni az egyhangúságot (pedig naplója nemcsak ellenzést, hanem egyenesen undort mutat), noha a bécsi forradalom győzelme előtt még az alsóház többsége is negyvennyolcellenes volt. Szabadság ez? S különösen szólásszabadság?

Mivel a sajtószabadság lényegében véve ugyanaz, mint a szólásszabadság, mert hiszen a különbség a kettő között csak az, hogy az egyik esetben szóval, a másikban írás, mégpedig a sokszorosított írás útján fejezzük ki gondolatainkat és meggyőződésünket, a sajtószabadságról külön tulajdonképpen már nem is kell sokat mondanunk, bár ez következményei miatt sokkal fontosabb, mint a szólásszabadság.

Nem kell külön magyaráznunk, hogy ez is éppen olyan ostoba és logikátlan, hazug, tehát becstelen jelszó, s hogy a közönségnek ez is épp oly becsapása, mint a szólásszabadság jelszava. Sajtószabadság sem volt soha és nem is lesz. Őrültség is volna. Nem kisebb őrültség, mintha azt engednék meg, hogy bárki mérget vagy bacilusokat tartalmazó ételt árulhasson, mint hasznos táplálékot.

Világos, hogy ezt csak azon az alapon lehetne engedni, hogy nincs az a lelki méreg, melyet egyesek hasznos tápláléknak, tehát igazságnak ne tartanának. A sajtószabadság tehát azt jelenti, hogy nincs joga az államnak megszabni, mik a helyes eszmék s mik a kárhozatosak, hanem ezt azok tetszésére kell bízni, akik szólni vagy írni akarnak. Kétségtelen, hogy helytelen és kárhozatos álláspont, mert vannak olyan tanok, melyeket minden józan eszű és egészséges erkölcsi érzékű ember egyformán helytelennek és kárhozatosaknak tart, tehát legalábbis az emberek 99%-a.

Szabad ezen egy százalék kedvéért, mely ráadásul az abnormálisak, az extravagánsok, a félig meghibbantak közül kerül ki, a 99 érdekeit elárulni? S nem kétségtelen-e az is, hogy vannak olyan tollukkal zülleszto emberek is, akik maguk is tudják, hogy az, amit írnak, helytelen és rossz, s csak azért írják mégis, mert tudják, hogy épp azért, mert rossz (erotikus vagy rágalmazó, s így a tömegek szenzációéhségére pályázó), az emberek jobban fogják venni, s így ilyen írásokkal sokkal többet lehet keresni? De szabad az ilyen emberek számára szabadságot adni?

Vannak országok, például Franciaország és az Egyesült Államok, sőt a Ferenc József-i korban hazánk is ilyen volt (minden modern állam ilyen), ahol a sajtószabadság majdnem tökéletes valóság. Ma már cenzúra alig van valahol. Semminek a kinyomtatására sem kell előzetes hatósági engedély. A sajtószabadság azonban még így sem teljes, mert ha izgatást, rágalmat, becsületsértést vagy közszeméremsértő dolgot tartalmaz a sajtótermék vagy az alkotmányban tilos politikai elveket hirdet, s ezt izgató alakban teszi, akkor a sajtóterméket elkobozzák és a szerző ellen eljárást indítanak. Tehát ez sem teljes sajtószabadság. Mint rámutattunk, a teljes sajtószabadság őrültség is volna.

Ennek a bár nem teljes, de lényegében mégis meglevő sajtószabadságnak természetesen nemcsak hátrányai, hanem előnyei is vannak. Hiszen vannak olyan államok, ahol enélkül még a hitbuzgalmi katolikus sajtó, tehát még az Evangélium hirdetése is tilos lenne (például a mohamedán államokban). Szinte az egész XIX. század folyamán a művelt közvélemény a pápai csalatkozhatatlanságot, a papi nőtlenséget, vagy a katolikus reverzálisokat is olyan ostobaságnak, illetve olyan tűrhetetlen középkori elmaradottságnak tartotta, hogy védeni s mellette írni legfeljebb csak a teljes sajtószabadság alapján lehetett volna. Olyan sajtószabadság alapján, mely még bolondságok hirdetését és kinyomatását is megengedi, ha akadnak olyan balekok, akik még ezt is megveszik és elolvassák.

Vannak tehát olyan esetek, mikor a sajtószabadságból még az Egyháznak is haszna van, s így még rá nézve is kívánatos. Pedig elvben az Egyház semmiképpen sem lehet híve, mert az Egyház, mely az igazság birtokában van, s ennek s a rajta alapuló jónak a földön hivatalos és egyedüli képviselője, semmiképpen sem bízhatja az egyénekre azt, hogy ők döntsék el, mi igaz és mi jó. Ilyen álláspontra csak akkor lehetne helyezkedni, ha objektív igaz és jó nem is lenne.

Egyébként azonban gyakorlatilag is igen sok hátránya van ennek az elméletileg feltétlenül helytelen sajtószabadságnak. Általa válik ugyanis lehetővé, hogy az önállóan gondolkodni nem tudó, hiszékeny s az ígéreteknek és tetszetős szólamoknak könnyen bedőlő tömegeket nyugtalan vagy egyenesen rosszhiszemű kalandorok félrevezessék, hiúságát és szenvedélyeit legyezzék s így a közéletet állandó nyugtalanságban tartsák, sőt minden ötven évben (Dél-Amerikában minden öt évben) egy-egy véres forradalommal is szolgáljanak, melynek következményeit azután évtizedeken át milliók nyögik.

A sajtószabadság teszi lehetővé azt is, hogy szinte az egész szépirodalom lassacskán pornográfiává vagy legalábbis tisztán csak az érzékiség izgatására és a közerkölcs aláásására szolgáló intézménnyé váljék, s a társadalom tökéletes elrothasztására, s végül a kultúrfajok kipusztulására vezessen. Az erkölcsi szenny ugyanis mindig érdekesebb, mindig izgatóbb, mint az erény, s mivel a könyvnyomtatás kenyérkereset, üzlet, ha e téren teljes szabadság van, könnyen a bűn és a rossz terjesztőjévé válik.

Nálunk negyvennyolc előtt nem így volt. Akkor még nem volt szabad akármit kinyomtatni vagy akármilyen nyomtatványt az országba behozni, hanem e tekintetben az állam az alattvalók javát célzó megszorításokat, cenzúrát gyakorolt. Meg kell azonban állapítanunk, hogy az akkori cenzúra kétségtelenül a jót és a helyeset védte, s csak azt igyekezett az alattvalóktól távol tartani, ami vallásilag, erkölcsileg, társadalmilag káros volt rájuk. Valláserkölcsi alapon álló ember tehát csak helyeselhette a dolgot, annál inkább, mert a cenzúra sokszor egyenesen egyházi férfiak kezében volt.

Ámde az akkori elégedetlenek, az akkori ellenzék, az akkori „hazafiak" szemében éppen ez volt a baj, mert hiszen hol voltak akkor a valláserkölcsi s még inkább a katolikus alapon álló művelt emberek! Az akkori értelmiség a papságot az elmaradottság, a sötétség embereinek és a haladás, a tudomány akadályozóinak tekintette s így a cenzúrát mindenki más kezében inkább tűrte volna, mint a papságéban. Pedig ezek a papok ugyancsak mérsékelten gyakorolták ezt a „haladást" akadályozó tevékenységüket, mert részint nem merték izgatni a nagyon is hangos ellenséges közvéleményt túlságos akadékoskodásaikkal, részint mert maguk is koruk gyermekei voltak, s közel sem voltak annyira hívők, mint például korunk papsága.

Láttuk, hogy Mária Teréziától (sőt már III. Károlytól) kezdve magukon a Habsburgokon is meglátszott a kornak ez a „haladó" egyházellenes szelleme, miniszterein pedig még inkább, s így maga a kormány sem a „vaskalapos", sőt sokszor nem is éppen a hívő papok közül válogatta ki cenzorait. Ez a szellem még I. Ferenc uralma alatt, tehát a reformkorban is megvolt még, s így a cenzúra ellen szabadelvű szempontból sem lehetett nagy panasz. Ez a cenzúra csak az Egyház ádáz ellenségeinek lehetett terhes. Láttuk azonban, hogy ebben a korban ilyenek is nagyon sokan voltak, a szájuk pedig éppen ezeknek volt a legnagyobb.

I. Ferenc és V. Ferdinánd cenzúrája csak a francia forradalom felforgató tanait akarta távol tartani az ország népétől, ennek pedig csak örülhetünk. Még szabadelvű szempontból is alig kifogásolhatjuk ezt, mert hiszen ismételten láttuk már, hogy egyébként is mennyire hatástalan volt a tilalom s hogy mennyire bejuthattak és ténylegesen is bejutottak még a forradalmi és kereszténységgúnyoló iratok is, nemcsak az országba, hanem még a papnevelő intézetekbe és a kolostorok celláiba is (Martinovics, Mednyánszky Cézár, Gasparics Kilit, Horarik János).

Csökkentette ez az intézkedés a szabadságot, de közel sem annyira, mint például a hitlerizmus csökkentette, hogy a bolsevizmusról ne is szóljunk. Százszor kevésbé juthattak be kommunista iratok a hitleri Németországba vagy „fasiszta" iratok a bolsevik Magyarországra, mint forradalmi iratok a Metternich kormányozta Habsburg-birodalomba. S lám, a német nép milyen könnyen tűrte a szabadság ezen elnyomását Hitlertől vagy a magyar nép Rákosi Mátyástól! Hogy Metternich részéről az alattvalók szabadságának ennél aránytalanul kisebb fokú korlátozása a reformkorban mégis annyira sértőnek s tűrhetetlennek tűnt fel, csak azért volt, mert Metternich idejében szabad volt az elégedetlenség kifejezése, s a szólásszabadság és a sajtószabadság is csak egész jelentéktelen módon volt korlátozva. (Akkor lehetett panaszkodni, lehetett tiltakozni.)

Az ellenszenv másik oka az volt, hogy Metternich igája többé-kevésbé azonos volt a Krisztus igájával, az ő rendszere többé-kevésbé azt tiltotta, amit az Evangélium is tiltott, Metternich többé-kevésbé a krisztusi hitet is védte s a természeténél fogva rosszra hajló ember mindig nehezebben tűri a Krisztus igáját, mint a sátánét. A sátán mindig hangosabb és aktívabb ellenfél, mint az Isten fiai. Krisztus igáját lerázni is mindig könnyebb, mint azokét, akik a rosszat képviselik. A gonoszokkal nem nagyon lehet kukoricázni. Azok úgy visszaütnek, hogy százszor is meggondolja valaki, mire kikezd velük. Az I. Ferencek és a jóságos V. Ferdinándok ellen lázítani sokkal kevésbé volt veszélyes.

Nemcsak keresztény, hanem még józan emberi szempontból sem nagyon volt tehát ok arra a nagy örvendezésre, mellyel nálunk a márciusi ifjúság a cenzúra eltörlését és a sajtószabadság kivívását fogadta. Még magyar nemzeti szempontból sem volt ez annyira örvendetes dolog, mert I. Ferenc és V. Ferdinánd cenzúrája a magyar államiságot is védte a nemzetiségi izgatás ellen, mely ekkor már kezdett időszerűvé válni. I. Ferenc kormánya elkoboztatta például Sztratomirovicsnak a magyarellenes szláv propaganda szolgálatában álló térképét is, s láttuk már, hogy az a másik rab, akit a márciusi ifjak Táncsics Mihályon kívül még ki tudtak szabadítani a börtönből (mert kettejükön kívül más politikai bűnös lakója nem is volt akkor a „zsarnok" kormány börtöneinek), éppen egy, a magyarok ellen izgató oláh volt.

De a 48-ban kivívott szabadságtól a sajtó éppen nem lett szabad, mert a szabadságharc alatt olyat kinyomtatni, ami negyvennyolc elveivel ellenkezett, még úgy sem volt szabad, mint ezelőtt a régi rendszerrel ellenkezőt. Cenzúra nem volt ugyan, de volt helyette közéleti terror, melynek türelmetlensége, sőt kegyetlensége százszor akkora volt, mint Metternich cenzoraié. 48-ban pedig már nemcsak az utca és a forradalmi sajtó terrorja tett lehetetlenné minden szabadságot, hanem még azok a vésztörvényszékek is, melyek egyike elé Fábry püspököt állították, s mely más ítéletet, mint láttuk, nem is hozhatott, mint csak halálost.

De a halálhoz még arra sem volt szükség, hogy 48-ból 49 legyen és a vésztörvényszékek kora elkövetkezzék. Gróf Zichy Jenő például már 48 legelején rögtön akasztófára került csak azért, mert a száját nem nyitotta ugyan ki, tehát a szólásszabadság jogának gyakorlásától bölcsen tartózkodott, a sajtószabadságot sem igényelte a maga számára, mert nem írt semmit, de hát Jellasicsnak olyan röplapjai voltak nála, melyek a régi rendszer mellett érveltek. Arról sem volt szó, hogy ezeket a röplapokat Zichy Jenő terjesztette. Csak azért került rögtön akasztófára, mert ezek a röplapok nála voltak. (No, a mi 48-asaink ugyan szépen kivívták a sajtószabadságot!)

Még csak azt sem hozhatjuk fel Görgey e barbarizmusa mentségére, hogy háború volt, mert hiszen I. Ferenc és Metternich alatt is mindig háború volt. Előbb a napóleoni háborúk, aztán a lombardiai háborúk. De Metternich alatt legalább az istentelenség, a tekintélyrombolás, a papság rágalmazása és az ellene való izgatás volt tilos, míg a sajtószabadság kivívása után az uralkodóház és a papság védelme volt bűn. Győrben – mint láttuk – még azokat az aláírási íveket is elkobozták, melyeket a katolikus autonómia kivívása érdekében köröztek, s a püspöki kar fenyegető figyelmeztetést kapott érte. De a Fábry püspököt gúnyoló és megrágalmazó szegedi „hazafias" lapot senki sem dorgálta meg a papság elleni gúnyos, sőt véres uszításért (láttuk, hogy Fábry püspök azonnali felakasztását ajánlotta a népnek).

A „Der Ungar" is, mely németül terjesztette a magyar hazafiságot, teljesen szabadon terjeszthette írásban papgyűlöletét és űzhette a papok állandó rágalmazását, pedig ebben tulajdonképpen a zsidóság élte ki kereszténygyűlöletét. Mikor végre a papság védelmet kért ellene, még a papminiszter is a sajtószabadság törvényére hivatkozott a lap cikkei védelmére. Még a március 15-én nagy diadallal kiszabadított Táncsics Mihály is utána hamarosan a papság ellen izgatott, mégpedig a leglehetetlenebb hangon s erre rendelkezésre állt 48 szólás-, és sajtószabadsága. Láthatjuk belőle, hogy negyvennyolc előtti lecsukását Táncsics milyen bőségesen megérdemelte.

Negyvennyolc tehát a régi renddel ellentétben csakugyan csak a rosszra adott szabadságot mind szóban, mind írásban. Vajon melyik művelt államban engednék meg akár ma is az olyan Petőfi verset, melynek még a címe is: „Akasszátok föl a királyokat!", mely – mivel akkor írta, mikor nálunk királyság volt – (s ráadásul éppen a világ egyik legjobb embere volt a király), tulajdonképpen azt jelentette: akasszátok fel Hitlert akkor, mikor Hitler uralkodik, akasszátok fel Sztálint, s ezt akkor közlik a lapok, mikor Sztálin a nép atyja, akasszátok fel Hruscsovot vagy Kádár Jánost, és éppen akkor izgat erre a sajtótermék, mikor minden hatalom az ő kezükben van.

Vagy nem száz évvel ezelőtt, hanem akár ma is melyik tisztességes, rendezett társadalomban engednek kinyomatni és terjeszteni olyan verset, mint „A gyüldei ifjakhoz" szintén Petőfitől, melyben a jámbor költő és márciusi hős azt hirdeti a magyar népnek, hogy „pap és ravaszság, pap és árulás, pap és minden rossz egy", vagy azt az „Apostol" c verset, melyről a mi világnézetünktől távol álló esztéták is megállapítják, hogy valóságos lélektani szörnyszülött?

Vajon sérelem-e az a cenzúra, mely ilyen sajtótermékeket nem engedélyez? Ami Petőfiben művészet és örök érték, az Metternich alatt is nyugodtan megjelenhetett volna, annak kinyomatását ugyancsak nem akadályozta volna a „reakció". Amit pedig nem hagyott volna kinyomatni, annak elmaradásával semmit sem vesztett volna a magyar irodalom. Eltiltásával azonban ugyancsak nyert volna a magyar közélet! De még Petőfi forradalmi elmetermékeit is

engedélyezte volna a Metternich-féle cenzúra, például ötven évvel később, mikor már lehiggadt volna a közélet, s az izgatás nem lett volna veszélyes, s nem járt volna a nyomában forradalom és háború, tehát az a tömeggyilkosság, melyet pedig éppen azok szoktak a legjobban elítélni, akik a cenzúra ellenségei.

De nemcsak abban kell helytelenítenünk mint minden forradalmat, a mi 48-unkat is, hogy hamis jelszót használt: hogy olyat ígért, amit esze ágában sem volt tiszteletben tartani akkor sem, mikor a „reakció" nyert volna vele, hogy nem igazi szabad sajtó kellett neki, hanem csak a forradalmi sajtó szabadsága, hogy a szabadság csak arra kellett neki, hogy szabadon izgathasson a régi rend ellen, de ő maga a régi rend híveinek még akkora szabadságot sem adott, mint amekkorát ő a régi rend uralma alatt élvezett.

Nem is csak azért kell helytelenítenünk, mert a régi rend legalább valóban azt tiltotta, ami csakugyan rossz és káros volt, ellenben 48 a rosszat engedte meg, s a jó terjesztését akadályozta. Például a katolicizmus védekezését tette lehetetlenné s a népet törvényes vezetői megvetésére és az ellenük való lázadásra izgatta, a pápaság tekintélyét, sőt becsületét akarta tönkretenni, a Rómához való ragaszkodást akarta a népből kiirtani, az ilyen szellemet lehelő sajtótermékeket hagyta terjeszteni és a katolikus egyháziasságot terjesztőket tette társadalmi terrorral lehetetlenné.

Ha mindaz, amit 48 akart, tényleg jó lett volna, még akkor is el kellene ítélnünk azért, mert még a jót is bűnös módon, forradalmi, erkölcstelen eszközökkel, nem törvényes úton, nem egyenletes, fokozatos fejlődéssel, tehát fegyver és vér nélkül, hanem égiháborúszerűen, megfélemlítéssel, erőszakkal, a hatóságoknak az utca felkelésével való megfélemlítésével, azaz törvénytelenül akarta elérni. Akik 48-ért lelkesednek, elfelejtik, hogy a háború nemcsak akkor tömeggyilkosság, ha a „zsarnokok" és a hódítók indítják meg, hanem akkor is, ha a szabadságharcosok robbantják ki.

Tömeggyilkossággal semmit sem szabad elérni, de legkevésbé olyan szent dolgot, mint egy nemzet szabadsága. Ha háború indításával vívom ki, megszentségtelenítem a szabadságot vagy a függetlenséget, még akkor is, ha valóban kivívtam. Hát még ha ki sem vívom, mint ahogyan 48 nem tudta kivívni, és éppen azoknak bűnei miatt nem tudta, tehát ontotta hiába a vért (melynek még akkor sem volna szabad soha folynia, ha lenne értelme), akik ezt a háborút kirobbantották?

A forradalom (revolutio) abban különbözik a fejlődéstől (evolutio), hogy az utóbbi lassú, fokozatos, törvényes úton történő haladást jelent, míg a forradalom mindig hirtelen, ugrásszerű jelenség, s emellett szinte mesterségesen törekszik arra, hogy amit csinál, erőszakosan, törvénytelen úton, félelmet keltően tegye, s fittyet hányjon mindarra, amit eddig szentnek s megmásíthatatlannak tartott mindenki.

A kettő között az a különbség, ami a csendes eső és a zivatar, az égiháború között. Az szinte észrevétlenül, nyugodtan jön, hosszabb ideig tart és csak éltet, csak használ kártevés nélkül, ez szinte percek alatt lebonyolódik, néhány perc alatt több vizet ad a földnek, mint a másik órák, sőt napok alatt s a tűrhetetlen hőséget és nyomott légkört, port és aszályt megszünteti ugyan (sokszor még ezt is csak rövid időre), de a kára több, mint a haszna, mert rombol is, beiszapolja a földeket, elhordja a humuszt, áradást okoz, fákat csavar ki, házfedeleket visz el, áradást okoz, nemegyszer még gyújt is. Nagyobb tömegű vizet hoz, mint a csendes eső, de haszna mégis alig van, mert megpaskolja, összetömi a földet s a sok víz nem tud beleszivárogni, hanem leszalad róla.

A forradalmak is rombolnak, mert lényegük a féktelen gyűlölet és uszítás. Mivel mindig túloznak és sohasem az észre, hanem mindig a szenvedélyekre építenek, csakhamar lehetetlen helyzetbe, a saját elveikkel is ellentétbe kerülnek és az ígért jólét helyett nyomort és éhséget, szabadság helyett féktelen terrort s elnyomást hoznak. Mivel azonban a régi világot, mely szintén rossz volt (mert hiszen másképp nem tudtak volna ellene olyan sikeresen izgatni), elsöprik, a maguk törvénytelenségét, lehetetlenségeit, képtelenségeit s erkölcstelen esz-

közeit pedig elsöpri a többnyire hamarosan újra megjelenő, a forradalom lehetetlen „eredményei" miatt diadalmas reakció, a forradalmak iránt – érthetetlen vagy talán nagyon is érthető módon – mindig jóindulatú közvélemény elfeled és megbocsát minden bűnt, amit a forradalom elkövetett s az új, jobb világot egyedül a forradalomnak tulajdonítja.

Elfelejti, hogy a haladást, a más, a jobb világot mindig a történelmi vagy társadalmi áramlatok hozzák, melyeket emberi erő sohasem háríthat el vagy tartóztathat fel. A haladás, az eredmények tehát nemcsak a forradalmak nélkül is megérkeztek volna, hanem egy-két évtizeddel később talán, de viszont a forradalmak vérengzései, háborúi, pusztításai és gazdasági válságai nélkül érkeztek volna meg, s így hatásuk sokkal üdvösebb, áldóbb lenne. Sőt többet kell mondanunk: az eredmény egyedül csak így lenne igazán áldásos. A forradalom ugyanis azáltal, hogy mindent túlzottan, gyűlöletből és gyűlölettel csinál, s mindent átmenet nélkül, fergetegesen hoz, egyúttal a jót is megmérgezi, azt is torz alakban valósítja meg.

A jó, amit hoz, az is megmérgezett jó, s a közvélemény csak azért tartja olyan nagy jónak, mert nagy propaganda (mert ehhez minden forradalom nagyon ért, sőt úgyszólván másból sem áll), dicséret, magasztalás és ajánlgatás és a réginek állandó becsmérlése és rágalmazás közepette való megutáltatása, mely a forradalmat megelőzőleg már évtizedeken át folyt, sokáig érezteti hatását még a nem forradalmár érzelműek körében is, hiszen a többnyire zsidó kézben lévő sajtó még ha nem akar, akkor is mindig forradalmi szellemben ír, azok közül pedig, akik még a régi világban is éltek már, s így tapasztalatból tudhatják, mennyit ért és milyen volt az a régi világ, mindig kevesebben lesznek, s ha dicsérgetik is az elrágalmazott régi világot, a fiatalabbak akkor sem hiszik, mert azt tartják, hogy az öreg természeténél fogva „laudator est temporis acti" [a múltat rózsaszínben látó, a jelennel elégedetlen], s így nem kell túl komolyan venni.

Erkölcsi alapon álló, komoly ember előtt azonban a törvénytelenséget, gyűlöletet, uszítást, gyilkosságokat, hazudozást és rágalmakat nem lehet elintézni, annál kevésbé egyenesen tiszteletreméltóvá tenni azzal, hogy „a forradalom" nevet adjuk neki. Erkölcsi alapon álló, komoly ember azt az érvelést sem fogadhatja el, hogy időnként szükség van törvénytelenségekre (tehát forradalmakra) is, törvénytelenségekre ugyanis soha sincs szükség, de ha szükség is volna, akkor is csak abban az esetben volna szabad őket alkalmazni, ha a cél szentesítené az eszközt. Hogy mennyire így van, elég csak arra figyelmeztetnünk, hogy ugyanezek a forradalmárok például milyen őszinte felháborodással ítélik el ugyanezt az elvet akkor, mikor a jezsuitákat vádolják azzal, hogy szerintük a cél szentesíti az eszközt.

Minden forradalom tehát semmi más, mint a gonoszság tombolása, a bűn orgiája. Az az idő, mikor a törvénytelenség van uralmon, s mikor a törvény sutba dobása a dicsőség. Az az állapot, mikor a törvény ellenségei kezében van a hatalom. Az az idő, mikor az emberek megbolondulnak, s azt tartják, hogy most nem bűn a bűn, s most még a jót is bűnnel lehet és kell elérni. Pedig hogy az emberek ekkor sem bolondulnak meg, hanem inkább csak rosszalkodnak (s ez legalábbis a forradalom vezetőire igaz), mutatja az a terror, mely minden forradalomnak a legelengedhetetlenebb feltétele, és amellyel az egészen másképpen gondolkodó közvéleményt némítják el (és a szólás- és sajtószabadságot teszik lehetetlenné, noha minden forradalom szólás- és sajtószabadságot hirdet.) Nagyon is józanok és okosak tehát ezek a forradalmárok. Csak a tömegekben szítják az izgatottságot, csak azokat teszik mámorossá és fosztják meg a józan eszüktől, de ők maguk nagyon is tudják, mit csinálnak.

Világos, hogy minden forradalom tanaiban és jelszavaiban van jó is, hiszen másképp nem lehetne a tömegeket félrevezetni s így a forradalmat sikeresen kirobbantani. Ámde még a jó is rosszá válik benne, mert még azt is gyűlölet alapján és bűnös eszközökkel éri el. Valláserkölcsi alapon álló ember tehát még a jóban sem támogathatja a forradalmakat, s ezért csak a legtermészetesebb dolog, hogy nem volt még olyan forradalom, mely a katolicizmusnak ne lett volna ellensége.

Elszomorító azonban, hogy a mai társadalom felfogása e tekintetben már annyira meg van mételyezve, hogy a mai ember forradalmon valami dicsőséges dolgot ért. Ha a kommunisták ilyesmit értenek rajta, természetes, hiszen ők nem állnak valláserkölcsi alapon. De hogy még annak az Egyesült Államoknak az elnöke is, mely a kommunizmus elleni küzdelmet vállalta, szintén úgy emlegette a forradalom jelszót, mint valami dicső dolgot, már elszomorító fogalomzavar jele.

Egész nyugodtan ráhagyhatjuk tehát a kommunizmusra, hogy Magyarországon 1956-ban nem forradalom volt. Hiszen forradalom csak akkor lehetett volna, ha az orosz bolsevizmus magyarországi uralma, amely ellen 1956-ban a nemzet felkelt, törvényes lett volna. Magyarországon 1956-ban szabadságharc volt, nemcsak az idegenuralom, hanem a hazugság és bűn uralma ellen is, tehát nem forradalom tört ki, hanem a legszentebb szabadságharc. Minden régebbi szabadságharcunk bűnös forradalom volt, Bocskaié és Rákóczi Ferencé is, de ez az 1956-os valóban a bűn elleni szabadságharc volt. Az a zsarnok, aki ellen ekkor felkeltünk, nemcsak nemzetünknek volt az ellensége, hanem az igazságnak és az erkölcsnek is. Akik ez ellen küzdöttek, azok valóban azért harcoltak, hogy a magyar népnek jóra legyen szabadsága.

A forradalmi módszer alkalmazása még akkor is sok kárral és szenvedéssel jár, ha jót céloz meg és el is éri azt, amit céloz. A forradalom megrázkódtatásait, a vele mindig szükségképpen együtt járó gazdasági válságokat, munkakieséseket, rombolásokat, a forradalom viharától felszínre került és az általa vezető szerephez jutott értéktelen, sőt veszedelmes elemek vagy a legjobb esetben egzaltált rajongók vagy gyakorlati érzékkel s élettapasztalattal egyáltalán nem bíró eszmei megszállottak és forrófejű fanatikusok működési térhez való juttatásával a közösségnek okozott károkat és rombolásokat mindig a tömegeknek kell megfizetniük, illetve évtizedeken át nyögniük.

Ha a sajtószabadság és a szólásszabadság jó és együtt jár a haladással és a civilizációval, abból még egyáltalán nem következik, hogy forradalommal, erőszakos úton, pusztító orkánhoz hasonló erővel és módon kell életbe léptetni, nem pedig felvilágosítással kell kivívni és egyenletesen haladó, szívós és kitartó munkával, azaz törvényes úton kell megvalósítani és életbe léptetni.

48-ban még akkor is ezt a módot követelte volna a józan ész és ítélőképesség, ha a másik mód, a féktelen izgatással előidézett fergeteg és felfordulás egyébként megengedett volna. Ez esetben is csak akkor volna ugyanis szabad ilyen módon törni a jó elérésére, ha egyedül csak ez a mód vezetne sikerhez, azaz ha a fokozatosan és törvényes úton való megvalósítás útja eredménytelen lenne.

48-ban azonban éppen ellenkező volt a helyzet. Ma már tudjuk ugyanis, hogy a 48-ban fegyveres forradalom hiába volt, leverték, tehát nem járt eredménnyel. Viszont hogy a lassú haladás, a törvényes reformok útja sikeres lett volna, azt egész világosan láthatjuk abból, hogy nem is egészen húsz évre rá, 67-ben fegyver nélkül sikerrel járt a dolog, megvalósult Magyarország függetlensége, 48 haladó és szociális reformjait, a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyfelszabadítást pedig már kezdettől fogva magáévá tette az a kormányzat, mely 48-at, a forradalmat leverte.

67-től kezdve elméletben is épp oly szabad lett nálunk a sajtó és meglett a politikai, gyülekezési és szólásszabadság, mint amilyen 48-ban volt a valóságban, tehát a gyakorlatban pedig még a 48-énál is sokkal szabadabb. 48-ban ugyanis, mint láttuk, csak elméletben voltak meg ezek a fontos szabadságjogok, de a valóságban csak a forradalmárok, maguk a 48-asok élvezték. A „reakciósokra" a legféktelenebb terror nehezedett, nekik képtelenség volt szervezkedniük, sajtót alapítaniuk. Ekkor azt mondani, hogy én független Magyarországot akarok, de Ausztriával közösségben, vele egyforma jogokkal, ez börtönt, esetleg azonnali halált jelentett volna, a sajtóban pedig agyonrágalmazást, mely ellen a védekezésre vagy cáfolatkísérletre nem volt semmi lehetőség. Ekkor „klerikálisnak" lenni vagy az uralkodóház híve maradni „honárulást" jelentett a vele járó büntetéssel.

67 után azonban egész szabadon lehetett valaki 48-as érzelmű, tetszése szerint alapíthatott ilyen lapokat, Kossuth szobrait lehetett a tereken felállítani, róla lehetett elnevezni a magyar városok utcáit, sőt Kossuthot még képviselővé is meg lehetett választani. Pedig hát ez semmi mást nem jelentett, mint csak a hatalommal való dacot, mert hiszen Kossuth külföldön volt, s így tényleges képviselő nem lehetett. Lehetett egyházellenes lapokat is kiadni (sőt mivel majdnem minden lap zsidó kézben volt, tulajdonképpen majdnem minden lap egyházellenes volt), szociáldemokrata lázítást is lehetett folytatni, erotikus regényeket írni vagy magyarra fordítani, ilyen színdarabokat előadni. Lehetett papokat gyalázni (1870-ben „Papi titkok" címen tisztán a papok lejáratása és gyalázása céljából külön folyóirat jelent meg papokat kifigurázó és erotikus rajzokkal) és lehetett az uralkodóházat is úgy állítani be a történelemben, regényekben, versekben, ifjúsági irodalomban, mintha a magyar nemzet halálos ellensége lett volna (pedig hogy mennyire nem így volt, arról a jelen műből ugyancsak meggyőződhetünk).

Az a sok igaztalan, elfogult és gyűlölettől csepegő rágalom, melyet ma is ismer és hisz a magyar közvélemény, s mely a Habsburgokat nálunk még a katolikusok körében is úgy meggyűlöltette, mind ez időben, tehát mind a Habsburgok uralma alatt és a tőlük megvalósított sajtószabadság címén árasztotta el a magyar közéletet. Ez igazán sajtószabadság volt, de nem az, amit 48 valósított meg. Pedig ezt az igazi sajtószabadságot nem forradalommal, nem fergetegesen, nem rombolás és vérontás közepette, nem gyűlöletet okádva valósították meg, hanem törvényes reformokkal és fokozatos haladással. De rámutattunk már, hogy nemcsak 67-től kezdve lett nálunk szabadság, hanem volt belőle éppen elég, sőt a kelleténél több is, már 48 előtt is. Láttuk, hogy már ekkor is milyen hangot engedhettek meg maguknak büntetlenül Wesselényi, Kossuth, Batthyány, Lovassy, Petőfi és társaik.

48 azáltal, hogy megvetve a tárgyalások, az alkudozások, a fokozatos haladás útját és fiatalos virtussal, önteltséggel, elbizakodottsággal, izgatással, az utca tapsaira pályázva, a régi rend, illetve a fokozatos haladás híveivel szemben megfélemlítéssel, macskazenével dolgozva és a fegyveres küzdelemre, tehát háborúra is készen: egy csapásra, átmenet nélkül s a legtúlzóbb alakban valósította meg azt, amit megtévesztő módon ő maga sajtószabadságnak és szólásszabadságnak nevezett: valójában nem megvalósította, hanem tönkretette, megsemmisítette ezeket a tőle olyan fontosaknak mondott elveket.

Hiszen addig, míg ő parancsolt az országban, csak a maga elvei hirdetésére volt szabadság, később pedig ő volt az oka, hogy Haynau lett az országban az úr. Haynau ugyanis sohasem vonult volna be ide, ha Kossuth és Petőfi sohasem izgattak volna, s ha azért, mert Párizsban és Bécsben győzött a forradalom, nem rögtön és nem erőszakosan követeltek volna haladást, szabadságot, nemzeti függetlenséget nálunk is.

48 vívmánya tehát a Bach-korszak volt, nem pedig a nemzeti függetlenség vagy a sajtószabadság. A sajtószabadságot 67 vívta ki részünkre, mégpedig 48 baklövései ellenére. Ha a 48-asok nem a forradalom, nem az erőszak, hanem az önmérséklés és a tárgyalások útját járták volna, és ha túlzó, fennhéjázó, elbizakodott viselkedésükkel nem tették volna egyenesen lehetetlenné a törvény útját, akkor az igazi sajtószabadság nemcsak 67-ben lett volna valósággá, hanem sokkal előbb.

Nem fogadom el azt az állítást, hogy mivel 48 csakugyan elbukott, ő volt ugyan az oka az utána következő két évtizedes nemzeti elnyomásnak, de azért mégiscsak neki köszönhetjük a 67-es felszabadulást is, mert a 48-as vihar tombolásai és tanulságai nélkül elnyomóink önként nem jutottak volna el a 67-es belátáshoz.

Nem helytálló ez az érvelés, mert hiszen egész sereg olyan európai ország van, melyben nem volt forradalom, nem volt fegyveres lázadás, nem volt a mi 48-unkhoz hasonló vihar, s mégis épp úgy megvan náluk a törvény előtti egyenlőség, épp úgy felszabadult náluk is a jobbágyság, épp úgy megvan náluk is a gyülekezési, szólás- és sajtószabadság, mint nálunk, vagy talán még jobban és még régebb óta.

Franciaországban volt forradalom s győzött is ott a forradalom. A szomszéd országokban, Angliában, Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, Németországban nem volt forradalom s így nem is győzhetett. Ki meri azonban azt állítani, hogy Franciaország haladottabb állam, mint ezek a szomszédai? Hogy Franciaországban magasabb az életszínvonal? Vagy akár csak hogy Franciaországban nagyobb a szabadság, jobb dolga van a nincstelennek, a munkásnak, mint Angliában, Hollandiában, Belgiumban, Németországban és Svájcban.

De ha így van, mi szükség volt akkor a nagy és annyira dicsőnek tartott francia forradalomra? Mi szükség volt arra a sok háborúra, mely a francia forradalommal együtt járt vagy következménye volt? Mi szükség volt a francia pénz tönkretevésére, a világtörténelem első nagy inflációjára, az assignatára [az 1789-i francia polgári forradalom idején a nemzetgyűlés által kibocsátott papírpénz] s a velük járó tömegéhségre? Mi szükség volt a rémuralomra, a tömegöldöklésre és a gilotinra?

Ami tehát másutt létrejöhetett forradalom és vérontás nélkül, miért ne valósulhatott volna meg nálunk is? Még a vak is látja, hogy azok a jók, miket a XIX. század forradalmai hoztak, annyira általános és annyira uralkodó eszmények voltak akkor Európában mindenütt, hogy egyenesen lehetetlenség olyan „reakció", mely a kor e vívmányaitól végleg meg tudott volna fosztani egy országot. Nem a lényegben, nem a reformok megvalósításában volt az egyes országok között különbség, hanem csak a megvalósítás módjában és idejében, de ez utóbbiban csak legfeljebb egy évtized erejéig. Ezért pedig csak nem érdemes tömeggyilkosságot rendezni és szabadságharcot kirobbantani? Hiszen 1861-ben már az orosz jobbágy is felszabadult minden forradalom nélkül, s 1863-ban már a botbüntetést is eltörölték Oroszországban is.

Nemzeti okokból háborúért lelkesedni a XIX. század eszménye volt, ma azonban ezen már túl van az emberiség. Ma már a békéért szokás lelkesedni, a háborút pedig tömeggyilkosságnak szokás tekinteni s ezért utálni szokás. Az Egyház azonban ma is ugyanaz, ami a XIX. században is volt. Akkor is ellene volt a vérontásnak még akkor is, ha nemes indítóokból (hazaszeretetből) történt, mert a cél nemcsak ma nem szentesíti az eszközöket, hanem a XIX. században se szentesítette; az Egyház akkor is ellene volt a gyűlöletnek, akár hazaszeretetből származott, akár gőgből (osztálygyűlölet). A háborút akkor is tömeggyilkosságnak tekintette, mint ahogyan ma annak tekinti. Miért botránkozunk meg hát rajta annyira, ha a 48-as vérontásnak és a 48-as gyűlöletnek is helytelenítője volt?

Semmi se olyan bizonyos tehát, mint az, hogy Petőfi fegyverfogása, lázító versei és Kossuth gyönyörű baritonja nélkül is meglett volna – mégpedig még 67 előtt – a sajtószabadság is, a törvény előtti egyenlőség is, a jobbágyfelszabadítás is, a népképviseleti rendszer és a felelős minisztérium is. Még csak a magyar irodalom se vesztett volna valami sokat Petőfi hazafias költeményei elmaradásával. Először mert nem a hazafias költemények maradtak volna el, hanem csak a lázító versek. Másodszor, mert Petőfi nem a „Talpra magyar!" vagy az „Akasszátok föl a királyokat" megírása miatt nagy, hanem a „Szeptember végén", „A Tiszánál", a „Szülőföldemen", a „Jó öreg kocsmáros", „A puszta télen", „Sári néni" stb. miatt az. Mivel pedig ha 48 nem lett volna, Petőfi a lázító versei helyett is ilyen költeményeket írt volna, az irodalom is egyenesen csak nyert volna vele.

Ez esetben azonban elmaradt volna a rácoktól és oláhoktól 48-ban megrendezett tömeges magyargyilkolás, elmaradtak volna a véres ütközetek, az életben maradók nem vesztették volna el vagyonukat az elértéktelenedett Kossuth-bankókban, nem sóhajtoztak-gyötrődtek volna a jobb sorsra érdemes magyarok százai Kufstein és Josephstadt várbörtöneiben, nem vetette volna vissza két évtizeddel a magyar függetlenséget és gazdasági fejlődést a tisztán 48 megtorlása miatt következő nemzeti elnyomás, sőt magának Petőfinek sem kellett volna 26 éves korában nem ugyan vitéz halállal, mint „megjövendölte", hanem bizony fegyvertelenül és szaladás közben nyomorultul elpusztulnia egy félvad, analfabéta kozák fegyverétől.

Pedig ha tovább élhetett volna, ki tudja, milyen műremekkel gazdagíthatta volna még a magyar irodalmat, s a lázas és éretlen ifjú egzaltáltságán túljutva s a tapasztalt, érett férfikort,

sőt talán még a bölcs öregkort is megérve talán még a királyhűségig és a Habsburgok erényeinek megbecsüléséig is eljutott volna, mint ahogyan hajdani és szintén protestáns jóbarátja és márciusi társa (Jókai) valóban el is jutott. (Igaz, hogy ő is csak szóval hirdette azt, ahova eljutott, mert ha így is írt volna, menten elvesztette volna népszerűségét. Azt pedig természetesen nem akarta elveszteni.)

S ez a sok szép dolog nem véletlenül maradt el, hanem a 48-as forradalmárok, köztük természetesen Petőfi és Kossuth ismert bűnei miatt. Bűnösek voltak mindketten, mert túl okosnak tartották magukat. Bűnösök voltak, mert dicsőségre szomjaztak, élvezték a népszerűséget s még az imádott hazánál is sokkal jobban szerették. Meg akarták ugyan „menteni" a hazát, de magánál a megmentésnél is fontosabb volt nekik, hogy ők, ne pedig más valaki mentse meg. Ezért akarták oly gyorsan megmenteni.

Ha megmaradtak volna a törvény útján, ha tudták volna magukat mérsékelni s lett volna türelmük, hogy lassú, kitartó munkával, nem hónapok, hanem évek, sőt évtizedek alatt érjék el céljukat, akkor nem tudtak volna úgy imponálni vele a nemzetnek, akkor nem tudták volna úgy bámultatni magukat sikereikkel. Hiszen a lassú, az ernyedetlen munkát a felületes tömeg észre sem veszi. Azért nem fizet tapsokkal. A 48-as hősök pedig csak olyan hősök voltak, akik nem tudtak ellenni tapsok nélkül. Ők kápráztatni akartak, nekik rögtön kellett az eredmény.

Mivel a népnek csak az imponál, ha valaki egy csapásra dönti le a régit, olyanformán, mint az orkán a százados fát, ők is így akartak a hazán segíteni. Mivel a természetnek azt a lassú működését, mellyel századokon át hozta létre a tölgy hatalmas lombkoronáját, a felületes ember nem méltányolhatja, a 48-asoknak is olyan hazafias munka kellett, mely egyszerre és robajszerűen hozza meg gyümölcsét. Így gyümölcsöt (sőt magát a fát is) csak tönkretenni lehet, nem megérlelni. Akinek azonban taps kell, annak csak az ilyen munka csábító. Nem válik éppen dicsőségére „hazafias" közvéleményünknek, hogy hiába telt el azóta már száz esztendő, még mindig csak a vihar erejét bámulja, s annak ellenére is tisztelettel bámulja, hogy az a 48-as vihar magát a nemzetet is sírba döntötte. Pedig e sírból aztán természetesen nem a 48-asok támasztották fel.

Ma már rég tudja a magyar, hogy nem volt okos és előrelátó munka az a 48-as munka. Tudja, hogy épp ezért eredménytelen is volt, sőt fájó és tartós visszahatással is járt. De ezért is csak a nemzet ellenségeit és Bécs „ármányát" és „lelketlenségét" szidja, s még ma is önfeledt gyönyörrel szemléli, hogy egy ideig milyen diadalmasan és győzelmesen lobogott az a láng, melyet a „hazafiak" oly „bátran" meggyújtottak, s hogy milyen félelmes erejű és alapos munkát végző volt az a villám, melyet ők a hatalmas ausztriai tölgybe belecsaptak.

Hogy ez a ledőlő tölgy mindjárt őket, s velük együtt az imádott hazát is agyonnyomta, az sem veszi el a kedvüket a lenyűgöző hatású cselekedet bámulatától, mert ezt már nem maguknak, hanem az osztrák „ármánynak" tulajdonítják, s azt is külön hazafias érdemüknek tulajdonítják, ha ezt a gyalázatos ármányt ők szidják. Ez az ármány s az, hogy nem tudtak vele megküzdeni, szerintük nem von le semmit a hazafias hősök érdeméből, legfeljebb vértanúkká teszi őket, s így még dicsőbbekké.

Pedig hát „quidquid agis, prudenter agas et respice finem", azaz bármit teszel, okosan tedd, főképpen pedig mindig azt nézd, mi lesz a vége. A nemzet vezetőinek nemcsak hősöknek, hanem okosoknak is kell lenniük. De okos ember-e az, aki elfelejti, hogy ármány is van a világon, s nem védekezik ellene hasonló ármánnyal? S szabad-e a nemzet élére állnia annak, akinek ármánya nem tud megmérkőzni az ellenfél ármányával?

Nem elég, ha valaki vakmerően, csak azért, hogy hírnevet szerezzen, vállalkozik a Duna átúszására, hanem ha vállalkozik, arról is gondoskodnia kell, hogy az átúszás sikerüljön is, azaz, hogy a vállalkozás vége is jó legyen. Ha hamarosan kitűnik, hogy a hős túlbecsülte a maga erejét és a folyó szélességét, és sodrát is lebecsülte, a víz hidegségével sem számolt, akkor ha belepusztul, legfeljebb sajnáljuk, de hősnek semmiképpen sem tartjuk. Ha azonban utólag megtudjuk, hogy kísérő csónakot is kínáltak neki, de ő elbizakodottságában és hogy a

nézők bámulata nagyobb legyen, ezt is visszautasította, még a sajnálkozásunk is csökkenni kezd. Az azonban semmiképpen sem fog megtörténni, hogy a tragédia után a buta Dunát szidjuk, hogy miért is olyan széles, sebes, hideg és örvényes, s még kevésbé, hogy az Istent, hogy miért is teremtette az embert ennyire gyöngének vagy meggondolatlannak.

Pedig hát láttuk, hogy a jó Szontágh Pali, aki egyébként Madách legjobb és legbizalmasabb barátja volt, mégis az Istent szidta azért, mert 48 nem sikerült s „hazafias" költeményében bosszúból kijelentette, hogy nem hisz benne. S láttuk, hogy Tóth Kálmán is azért nem akart 48-ról, illetve 48 szomorú végéről beszélni, „mert az Istenben hinnünk kell, fiam". Az tehát még csak mint lehetőség sem jutott eszébe, hogy a szomorú vég okait esetleg talán a „hazafias" szereplőkben is lehetne keresni. Ha másban nem, abban, hogy miért kezdték akkor el? Miért vitték bele a nemzetet könnyelműen a szerencsétlenségbe? Az ilyen „hazafiaknak" valóban bálványuk a 48. Sikertelenségéért – szerintük – legfeljebb Istent lehet felelősségre vonni, s kárhoztatni, de szereplőit semmiképpen sem.

Középkori állam – modern állam

A mi 48-unk nemcsak független és magyar, hanem modern, felvilágosult, haladó államot is akart. Ez is egyik oka, hogy közvéleményünk ma is oly rokonszenvvel néz rá.

A középkor „feudális államára, mint valami ásatag, sötét, a mai korba már semmiképpen se illő, s ma már semmiképpen se kívánatos, de nem is tűrhető, rég eltemetett és – hozzátehetjük – köztetszéssel eltemetett, rég meghaladott történelmi alakulatra, ma már ellenszenvvel nézünk. Ebben lényegében véve igazunk is van, mert a nyolcszáz évvel ezelőtti idők termékei nem valók már a ma emberének. Kétségtelen, hogy ebben az eltelt nyolcszáz évben az emberiség mégiscsak haladt valamit, tehát ami ma van, kétségtelenül jobb, mint ami évszázadokkal ezelőtt volt jó.

Nem csoda hát, ha nem tekintjük az Egyház dicsőségének, hogy ennek a haladásnak elősegítésében nemcsak részt nem vett, hanem egyenesen úgy látszik, mintha kerékkötő lett volna. Igaz, hogy katolikus állam: Franciaország volt az úttörő a haladó, a felvilágosult, a modern állam megteremtésének az úttörője, sőt még Franciaországban is egy pap, egy bíboros, Richelieu volt az, aki a modern államot megteremtette, de kétségtelen, hogy nem mint pap, azaz nem az Egyház szellemében és helyeslésével teremtette meg.

Richelieu csak olyan pap volt, hogy mikor meghalt, a pápa azt mondta róla: Ha van Isten, akkor Richelieu bíborosnak nagy számolnivalója lesz előtte. Ha azonban Isten nincs, nos, akkor eredményes életet élt.

Richelieu-t, a papot, nem az Egyház tette bíborossá, hanem az az állam, melyet szolgált, s ez az Egyházzal szemben csak azért sikerült neki, mert az Egyház sohasem volt és nem is lesz teljesen független a földön a szelleminél erősebb hatalomtól, az államtól, melynek ereje anyagi. E tekintetben az emelkedés és a süllyedés kora csak annyiban különbözik egymástól, hogy az Egyház jobban vagy kevésbé szabad az állam befolyásától, teljesen szabad azonban sohasem volt, s nem is lesz.

Jellemző Richelieu-re, hogy mikor a halálos ágyán a gyóntató pap figyelmeztetően megkérdezte tőle, hogy megbocsát-e ellenségeinek, hideg büszkeséggel azt felelte: Nem volt más ellenségem, mint csak azok, akik az állam ellenségei voltak. Öntudatos, sőt imponáló válasz, csak az a baj, hogy túlságosan is nem keresztény. Hát még ha azt is meggondoljuk, hogy ezt az imponáló választ olyan ember adta, aki szemtelenül nagy vagyont hagyott hátra, melyet az állam szolgálata közben szerzett és egész egyedülállóan kíméletlen, bosszúálló, sőt sokszor igazságtalan is volt.

Mivel pedig esze és akarata után ítélve Richelieu olyan kivételesen nagyszabású emberpéldány volt, amilyen félezer évben legfeljebb ha egy születik, esete egyúttal tanulságosan mutatja azt is, hová torkollhat még ilyen nagy szellemek vallásossága is, ha gőgjükben vallásosságukat egyénivé, azaz szabaddá teszik, nem pedig egy mindenki számára egyformán megszabott és változhatatlan norma után igazodnak. A papnak adott válaszából láthatjuk, hogy valaki bíboros és protestánsüldöző létére is lehet lélekben protestáns, sőt minden ember szükségképpen az, ha csak önmagát sikerrel megzabolázni nem tudja.

Protestáns ember ugyanis az (még ha mellesleg bíboros is), aki nem az Egyházra hallgat, hanem maga dönti el, van-e bűne vagy nincs (ezért akart Miksa császár is csak a „mennyei" papnak gyónni, de nem a földinek), van-e ellensége, aki ellen vétkezett, vagy nincs. Kevés ember volt még a világtörténelemben, akinek olyan sok jogos ellensége volt, mint Richelieunek, olyan ember is igen kevés volt, akinek annyi esze lett volna, mint neki, s lám, mégis „szent" meggyőződése volt, hogy neki nem volt s nem is lehetett jogos ellensége.

Még inkább csodálkoznunk kell ezen, ha meggondoljuk, hogy Richelieu – minden bűne és gyarlósága ellenére – komolyan hívő ember volt, s ennek ellenére tudta magát így becsapni, s ennek s nagy eszének ellenére tudott magában ilyen fölényesen nyugodt lelkiismeretet

kialakítani. Richelieu-nek más volt a véleménye, mint lelkiatyjának, s természetesen azért volt más a véleménye, mert ő is „felszabadult" lélek volt, s mint ilyen, az Egyház képviselőjével ellentétes véleményt táplált magában. Természetesen azért, mert ez kényelmesebb volt, és így nem kellett magát megaláznia.

Richelieu volt az első államférfi, akinek az állam, az annyit emlegetett haza előbbre való volt mint az Egyház, a vallás. Ő előbb volt francia és csak utána katolikus. E felfogás logikus következménye (bár maga erre a logikus következményre még nem gondolt, de ha gondolt volna, azért akkor sem változtatta volna meg véleményét, illetve cselekvésmódját), hogy a vallás nem örökérvényű igazság, hanem csak érzelem és családi hagyományok összessége. Örökkévaló igazságnál ugyanis semmi sem lehet előbbre való. Akinél a haza vagy bármi előbbre való, mint a vallás, annak tulajdonképpen nincs vallása. Hogy tulajdonképpen Richelieu-nek sem volt, azt cselekvésmódja és egész élete bizonyítja. Ezért mondta róla a pápa azt, amit mondott!

Richelieu, a hívő katolikus akadályozta meg például azt, hogy Európa újra katolikus lehessen, s azért akadályozta meg, mert ez Franciaország érdekeinek ártott volna. Ő, az Anyaszentegyház bíborosa volt az, aki Gusztáv Adolfot szerződtette és pénzelte, hogy a Habsburgok hatalmát visszaszoríthassa, s így Németországot s vele Közép- (sőt valószínűleg egész) Európát újra katolikussá lenni ne engedje. Persze tulajdonképpen nem ezt akarta, hanem csak Franciaország érdekeit védte. Hiszen egyébként Franciaország érdekei mellett még az Egyházról is annyira gondoskodott, hogy Gusztáv Adolffal kötött szerződésében az Egyház érdekeire is volt gondja. Ő egyenesen azt tervezte, hogy a Habsburgok helyett éppen ő lesz az, aki Európát újra katolikussá teszi. De hát az eredmény épp az ellenkező lett. Ezt az okos Richelieu valószínűleg látta is. Neki azonban csak elméletben volt előbbre való az Isten ügye, mint a hazáé, de nem a valóságban, nem a gyakorlatban. Ő csak elhitette magával, hogy az Isten előbbre való neki, mint a haza. Ebben is épp úgy becsapta magát, mint akkor, mikor a halálos ágyán az ellenségeinek való megbocsátás felől érdeklődött tőle a pap.

Hogy mennyire így volt, mutatja, hogy a hazájának valóban használt, annak érdekeit valóban megmentette, azoknak jó sáfára volt, de az Isten ügyének, melynek csak olyan elméletben volt sáfára, mellyel tettei ellentétben álltak, csak ártott. Az államvezetésben követői ma már rég nyíltan is hirdették és hirdetik, hogy a vallás csak másodrendű dolog (sőt magánügy). Ezt ő még nem hirdette, de tetteiben lényegében véve ő sem különbözött már tőlük.

A hugenottákkal való viselkedése is azt bizonyítja, hogy a világtörténelemben ő volt az első a kereszténység történelmében, aki a vallási türelem alapján állt és a vallási kisebbséggel szemben – ismét csak olyan nemzeti, olyan hazafias okokból, melyek neki a vallásnál előbbre valók voltak – akkor sem lépett fel, mikor módjában lett volna. Egész eddig ez a viselkedés még egy államban sem fordult elő. Protestáns államban legalább annyira nem, mint katolikus államban. Eddig ugyanis még a protestánsok is hittek, a komoly hitnek pedig ez logikus következménye. Addig, míg komolyan hittek a maguk vallásában, a vallásszabadság elvét a protestánsok is csak tisztán propagandacélból használták – úgy mint a bolsevizmus például a „béke" jelszavát –, de eszükbe sem jutott akkor is alkalmazni, mikor ez a maguk hitbeli meggyőződésének hatalmi érdekeivel ellenkezett. Vallásilag türelmes csak az lehet, aki a vallását nem mint igazságot nézi. Ki látott ugyanis olyan igazságot, mely elvből (!) türelmes a tévely iránt? Az ilyen ember vagy az igazság s így embertársai tudatos ellensége, vagy meghibbant.

Richelieu volt az első, aki katolikus, sőt főpap létére a vallásszabadságot nem maszlagként, nem becsapásból hirdette, hanem komolyan vette. Nem mintha elméletben a vallásszabadság híve lett volna, nem is mintha öntudatosan hitközönyös lett volna, hanem egyedül csak azért, mert hite nem volt következetes hit, fő eszménye nem Isten volt, hanem hazája, tehát egy földi dolog, s mindez csak úgy volt lehetséges, hogy hitt, de azért mégsem hitt. A hittel nem akart szakítani, de komolyan sem vette. Ott volt még a lelkében, de már nem volt

fontos, nem volt számon tartott, nem volt jelentős holmi. Csak külsőség volt, de nem életbevágó valóság.

Az állandó hadsereget és az alattvalók rendszeres (nem pedig csak időnkénti, mint addig szokásban volt) megadóztatását is Richelieu hozta be az államok életébe először. Valóban ő teremtette meg tehát a modern államot. Azt az államot, mely ma előttünk áll, s mely oly érzékenyen megnyirbálja az egyéni szabadságot, oly nagy fokban veszi igénybe az egyének jövedelmét, idejét és munkaerejét, oly nagy fokban csökkenti szabadságukat és oly alaposan megzavarja kényelmüket. Hitler s a bolsevizmus diktatúrája csak betetőzése ennek a modern, már egyenesen a vallás helyét elfoglaló államideálnak, a közösség uralmának, az egyének és érdekeik felett.

Pap csinálta meg először ezt a modern államot, de nem egyházias pap, s nem az Egyházat követte akkor, mikor megcsinálta. Teljesen vallástalan alapon állna ez az államideál még akkor is, ha vallástalanságát nyíltan nem hirdetné. Ezért mondta megalapítójáról a pápa, hogy ha van Isten, akkor nehéz elszámolni valója lesz előtte, vagyis hogy ez az államideál csak vallástalan alapon állva helyeselhető. Nekünk azonban az azóta tapasztaltak alapján még a pápánál is szigorúbban kell ítélnünk róla, s azt kell mondanunk, hogy még vallástalan alapon állva is el kell ítélnünk Richelieu államideálját, a modern államot.

A régi, a középkori államideál még földi szempontból is, tehát még vallástalan alapon állva is jobb, mint a mai modern állam, a mai haza, mely szinte az Isten szerepét tölti be az emberek lelkében, mert hiszen az ember minden munkája érte történik, egész élete az övé, noha kétségtelen, hogy éppen megfordítva kellene lenni: az állam van az alattvalókért, nem pedig az alattvalók az államért.

A középkor keresztény állama Isten szolgálatában állt. Hatalmát is tőle származtatta, s az evangéliumi erkölcs és hit védelmét s az ellene vétkezők megbüntetését tartotta fő kötelességének. Tiltotta a káromkodást, üldözte s büntette a hitetlenséget s eretnekséget, pellengérre állította a ledér erkölcsű nőket, visszaparancsolta egymáshoz a szétvált házastársakat. Még a templomba járást, a böjt megtartását is megkövetelte s még az adventi s a böjti zajos mulatozás megakadályozását is kötelességének tartotta.

Nagyon terhes volt mindez a középkori jámborságtól mind messzebbre távolodó, s életcélját mindinkább az élvezetekben kereső újkori emberre. Ezért a szabadság lett a jelszava, követelte mindannak a megengedését, ami eddig tilos volt, s mindent elkövetett a középkori államnak az alattvalók magánéletébe való beleavatkozása megszüntetésére. Sikerrel is járt ez a törekvése. Az újkori állam egész más rendeltetést kapott.

Ma már nem az a hatóságok feladata, hogy az Isten országát támogassák a lelkekben, hanem hogy a népet, a nemzetet naggyá tegyék és az alattvalók földi jólétét biztosítsák, illetve – mivel ezt a középkor állama is céljának tekintette – csak ezt biztosítsák. Ma már nem a szabad erkölcsű nők megszégyenítése, a káromkodás kiirtása, az elvált házasfelek egymáshoz való visszaparancsolása s a böjti időben mulatozók megbüntetése, hanem a közegészség védelme, a járványok megakadályozása (erre is nagy gondja volt a középkori államnak is, csak akkor még a tudományos megalapozottság hiányzott hozzá), a közműveltség terjesztése, az ipar fellendítése, a közlekedés fejlesztése, más országokkal gazdasági kapcsolatok létesítése, s effélék az államok fő céljai. Ma már az általános jólét, a fejlett technika, a műveltség és kultúra áldásainak közkinccsé tétele, a természettudományok vívmányainak az ember kényelme szolgálatába állítása egy állam büszkesége. Hogy hisz-e ez az ember metafizikai erőkben, s mit és hogyan hisz, azt mellékes dolognak tekinti, s tökéletesen rábízza.

Körülbelül ugyanilyen természetű volt már az antik római és görög állam is, melynek romjain a középkori kereszténység felépült. Tulajdonképpen nem új tehát a mai állapot, hanem visszatérés a régire, illetve a régi előtt levőre. A maihoz hasonló állam és társadalom tehát egyszer már elpusztult. Bukása után jött a keresztény állam, melynek célja a keresztény szellem erősítése, a kereszténység előírásainak és szellemének a közélet intézményeibe való

minél tökéletesebb bevonása volt. Akkor tehát ez volt a haladás iránya, ez volt az új, a kívánatos, a fejlettebb életforma. A fejlődés ezen irányzata körülbelül 1200-ig tartott.

Ez időtől kezdve – elsősorban a nem keresztény életmódnak és erkölcsöknek a keresztes háborúk révén való megismerésének eredményeként – a társadalom szabadosabb elemei mind erősebben kezdik hallatni szavukat a nagyobb emberi szabadság, a kényelem és a földi élvezetek érdekében. A bűn, a hitetlenség, a hitközöny mind nyíltabban jelentkezik és követel magának létjogot. Ennek az újabb elpogányosodásra törekvő irányzatnak előbb a reneszánsz, aztán a protestantizmus, majd a felvilágosultság (a hitközöny) kora volt egy-egy fő állomása, diadalát pedig a francia forradalom nyílt istentagadásában érte el.

Mindez azonban akkor még inkább csak az értelmiségre és a jobb módú polgári osztályokra vonatkozott. A munkástömegekben és a falusi parasztságban ez a folyamat lassúbb, s csak napjainkban, százötvenéves késéssel, a bolsevizmus egyes országokban való hatalomra jutása révén tudott tökéletesen érvényesülni. Az értelmiségben s a városi polgárság körében ez a folyamat – éppen ellenkezőleg – ma már visszafejlődőben van, s körülbelül 1850-től (vagy 1870-től, mely év egyébként a pápai tévedhetetlenség kimondásának esztendeje) már újra az Egyházhoz való újabb visszatérés lassan mindinkább tért hódító folyamatával van dolgunk.

Aki ezt az állításomat meglepőnek találja, ajánlom, figyelje meg akár a szépirodalom, akár a tudományos irodalom termékeit akármelyik országban (akár az inkvizíció hazájában, Spanyolországban, akár protestáns országban), s el kell ismernie a megállapítás helyességét. A XIX. században még szinte minden tudományos vagy szépirodalmi mű egyházellenes, míg a ma megjelenőkre ezt már éppen nem mondhatjuk. Ma már az Egyház működése iránti tisztelő elismerés mind gyakoribb bennük még akkor is, ha protestáns szerzők írnak bennük protestáns közönség számára, s még az Egyház elleni kritika hangja is egész más bennük, mint ötven-száz évvel ezelőtt, amikor pápaságról, egyedül üdvözítő Egyházról, jezsuitákról csak a legnagyobb gyűlölettel és megvetéssel írt katolikus és protestáns szerző egyaránt.

Ma már egyháziasnak lenni nemcsak nem szégyen, hanem éppen a legműveltebb államokban még a politikában is katolikusok az emberek. Spanyolországban és Portugáliában katolikus szellemű uralom van, s mind Olaszországban, mind Németországban, mind Belgiumban, mind Hollandiában, mind Svájcban, mind Ausztriában a katolikus, a „klerikális" párt a legerősebb vagy a legerősebbek közé tartozó párt. Még abban a Csehországban is, mely mindig híres volt népe hitközönyéről, addig, míg a kommunisták diktatúrája alá nem került, a cseheknek is, a németeknek is, a tótoknak is és a magyaroknak is volt külön-külön katolikus pártjuk s a tótok és a magyarok között ez volt a legnagyobb, sőt abszolút többségben lévő párt. Ma már még Franciaországban is van katolikus párt, mégpedig nagyon tekintélyes párt.

A megváltozott, vagy megváltozóban lévő világot mutatja, hogy például a Ferenc József-i kor Népszavája sokkal többet és különösen sokkal durvábban támadta az Egyházat és a papságot, mint annak az uralmon levő kommunista pártnak Szabad Népe vagy Népszabadsága, mely mögött olyan hivatalos hatalom állt, melynek a papság lejáratása és a hit kiirtása volt ugyan a célja (nem is titkos, hanem egész nyílt célja), de a tömeghangulat miatt már nem tartotta célszerűnek (mert éppen az ellenkezőt eredményezte) a hit elleni durva izgatást.

Ezelőtt százötven évvel még milyen támadásoknak volt kitéve Olaszországban Manzoni, „A jegyesek" írója azért, mert katolikus módon és szellemben írt! Vagy nézzük például Angliában a száz évvel ezelőtt írt regényírót, Dickenst, és korunk talán legnépszerűbb angol regényíróját, Maughamot. Dickens még hívő keresztény, de minden porcikája katolikusgyűlölet, illetve katolikus lenézés. Maugham már hitetlen és ennek megfelelő erkölcsű, de ha katolicizmusról ír, maga a megtestesült tisztelet és elismerés. Az ő regényeiben már nem félkegyelműek, alacsonyabb rendűek a katolikus szereplők, mint régen volt divat, hanem a protestánsoknál többet érők és felsőbbrendűek.

Most került a kezembe Falk Miksának, Erzsébet királyné zsidó tanárának spanyolországi útirajza. Meglepett, milyen lekicsinyléssel s milyen gúnnyal ír benne Lourdes-ról s mindenről, ami az Egyházzal összefügg, s milyen nyíltan kimutatja ellenszenvét, mikor a vonaton egy pap jön be szakaszába. Petőfi ugyanígy ír útirajzában egy pap úttársáról. Akkor az ilyesmi természetes volt és hozzátartozott a műveltséghez. Keleti Károly, akiről a Központi Statisztikai Hivatal utcája van elnevezve, még „Hazánk és népe" című statisztikai művében is hosszan botránkozik a pápai tévedhetetlenségen (melyről természetesen azt sem tudta, mi az), de azért (vagy talán éppen azért) mégis megkapta érte jutalmul a Magyar Tudományos Akadémia száz aranyát. Ma már képtelenség lenne így írni s ráadásul még kitüntetést kapni érte.

Erzsébet királyné mindig utazott, de Lourdes-ba sohasem jutott el. Pedig többször készült oda, mert a közelében gyakran járt, s mert a lányának is ígérte, hogy elmegy. Mégsem jutott el, mert nem érdekelte, sőt talán többé-kevésbé még idegenkedett is tőle. Ma azonban még a Fedák Sárik is odajárnak, s micsoda tisztelettel, sőt elragadtatással írnak róla útinaplójukban!

A reneszánsz kor óta úgyszólván mindenki, aki írt, csak a fonákságot, csak a furcsaságot, csak a hátrányt vette észre és figurázta ki az Egyházban és az irányítása alatt álló államban vagy közéletben. Mindenki a járom ellen izgatott, mely alatta a népekre nehezedett és az alóla való felszabadulásért lelkesedett s izgatott. Mindenki a teológiát és a keresztény bölcseletet (a skolasztikát) fitymálta és a természettudományokért és a nyomában járó bámulatos felfedezésekért lelkesedett.

Ma azonban már – noha a bámulat még mindig megvan – kezdjük észrevenni a technikai fejlettség hátrányait is, és a lenézett középkori állam és társadalom sok előnyét is kezdjük értékelni, melyek számunkra ma már, sajnos, elérhetetlen álmok. Erre gondolva mondtam fentebb, hogy Richelieu bíboros még akkor sem végzett hasznos munkát, ha Isten nincs és az embereknek csak földi élete van.

A középkor állama, mely a nemzeti eszmét még alig ismerte, az anyagi hatalmat lenézte. (Illetőleg csak igyekezett lenézni, mert a valóságban mindig, tehát a vallásos középkorban is az anyagi hatalom volt az emberek életét irányító leghatalmasabb tényező. Hiszen éppen ezért törekedtek háttérbe szorítani. Éppen ezért elhibázott dolog azt, ami természeténél fogva úgyis döntő tényező és lesz is mindig, még elméletileg is előtérbe állítani, sőt isteníteni.) A középkor államában, hacsak a hit vagy az erkölcs ellen nem vétett valaki, alig korlátozta valami az egyén szabadságát. Mindenki azt és úgy tett, ahogy akart. Nem volt katonakötelezettség, nem kellett engedély az építéshez, nem kellett bejelenteni a szülöttet, a halottat, nem kellett jelenteni a letelepedést vagy elköltözést, kijelentkezni és bejelentkezni a rendőrségen, hogy személyazonossági igazolványról ne is beszéljünk. Adót sem kellett fizetni, legalábbis rendszeresen nem.

Még káromkodni, fajtalankodni, házasságtöréseket elkövetni, berúgni, templomba nem járni és böjtöt meg nem tartani is – hiába volt szigorú előírás, illetve tilalom – sokkal jobban lehetett, mint gondolnánk. Aki a kort történelmi kútfők alapján ismeri, annak látnia kell, mennyi effajta kihágást követtek el akkor is az emberek. Majdnem olyan sokat káromkodtak, fajtalankodtak, részegeskedtek, mint ma, mikor mindez hivatalosan is szabad. Nem is tudja az embert angyallá tenni semmiféle tilalom vagy előírás, s különösen nem tudja ezt megtenni azzal a középkori, nyers, ösztönös emberrel, akinek az elei még majdnem a fákon mászkáltak.

Egyébként is, azok a dolgok, melyeket az Egyháznak mindenben kezére játszó középkori állam tiltott, többnyire annyira egyéni, sőt annyira intim dolgok, hogy ellenőrizni s így büntetni alig lehet őket. A tilalmakkal és előírásokkal legfeljebb csak azt tudták elérni, hogy a bűnök és a mulasztások nem burjánoztak nyíltan és szemtelenül, hanem csak titokban lappangtak. De ez egymaga is éppen elég eredmény, mert legalább a jók zavartalanul, botránkozás nélkül élhették a maguk becsületes életét s – ami a legfőbb – a fiatalokat nem zavarta, nem botránkoztatta semmi, illetve sokkal kevesebb, mint ma. Azok nem is tudták, hogy rossz is van a világon s így felnőtt korukra is sokkal kevesebben romlottak el közülük, mint most.

Az emberek akkor is ölelkeztek még tilosan is, de akkor legalább nem a nyilvánosság előtt bonyolították le mindezt. Költők, regényírók, drámaírók nem dicsekedhettek effajta dolgaikkal s nem csinálhattak belőle olyan eseményt, melyet mindenkinek tudomásul kell venni. Akkor nem harsogta a rádió mindenkinek, még a hamvas, ártatlan lányoknak is a fülébe, hogy szerelem is van a világon, sőt mindennek az a középpontja és hogy mi az, és hogy milyen piszkos, akarom mondani, milyen kívánatos dolog az.

Az emberi bűnöket tehát a középkor s az Egyházat támogató állam minden igyekezete sem tudta száműzni a földről, de igenis tudta visszaparancsolni azokba a zugokba, melyekbe való, tudta visszavonulóvá, tartózkodóvá, szemérmessé tenni.

Hathatósan ellenőrizni csak a templom elkerülését és a böjti zajos mulatozást lehetett, de ez még a legkevésbé nyomasztó járom volt. A gyarló ember még ezeket is egyenesen rosszasága kiélésére használhatta. A nők a templomba járásukkal kiélhették hiúságukat, bemutathatták szépségüket és elegáns ruháikat, a férfiak pedig utána (sőt – sajnos – még alatta is) gyönyörködhettek bennük. A böjti tilalomnak pedig egyik legzajosabb örömeit, a karneválokat köszöni az emberiség. Mivel volt idő, mikor tilos volt zajosan mulatni, annál jobban élvezték az élet örömeit a tilalmat megelőző napokban. Ha ugyanis böjt nem lett volna, farsang sem lett volna. A tilalom változatossá tette az egyébként egyhangú s így unalmas életet. Varietas delectat [a változatosság gyönyörködtet].

Háború – a legtöbb emberi szenvedés oka – volt ugyan a középkorban is, sőt sokkal több volt belőle, mint ma, majdnem azt is mondhatnánk, hogy mindig háború volt (ez a barbárból csak nemrég kereszténnyé lett társadalom vad bárdolatlanságának volt természetes következménye), az emberek azonban aránytalanul kevesebbet szenvedtek tőle, mint ma. Hiszen akkor egy 20.000 főből álló hadsereg már rémesen nagynak számított, egy csata többnyire el is döntötte a háborút, s ha hosszabb ideig tartott, akkor is csak a hideg idő beálltáig tartott. Télen nem harcoltak.

De a legfőbb különbséget a középkornak az a nagy szégyene okozta, hogy elhanyagolta a természettudományokat és csak a hittudománnyal és a bölcselettel foglalkozott. Ezért még az akkori kis seregeknek is csak nyilaik voltak. Várakat pedig egyáltalán nem tudtak bevenni (még éheztetéssel is alig, mert ilyen kis seregekkel tökéletes körülzárásról alig lehetett szó).

A puskapor felfedezése csak a keresztes háborúk után, jóval akkor kezdődik, mikor már a középkor a végét járta. De nyíllal való háborúskodás is csak azért volt olyan sok, mert ezeknek a „jámbor" középkori embereknek a dédapáik még vad barbárok voltak, s érthető, ha vad vérük nem könnyen vált vízzé. De még ezek a szilaj emberek is milyen lelkiismeretesen megtartották a jámbor szerzetesektől az ő szilaj vérük megfékezésére kitalált „treuga Dei"-t [harci tilalom], pedig a harci tilalom minden héten hosszabb volt, mint a harci szabadság ideje, adventben s böjtben pedig teljesen tilos volt a harc.

De még az ártatlan nyilakkal is csak az harcolt, aki akart, mert hadkötelezettséget a középkor nem ismert, sőt ez az annyira terhes kötelezettség alig nyúlik vissza régebbre, mint száz évre. Egyes államok pedig (Anglia, Egyesült Államok) csak napjainkban hozták be, elszomorítóan mutatva, milyen irányban „haladunk", s hogy mennyire nem mindig jót jelent a középkortól való távolodás.

A középkorban még állandó hadsereg sem volt. Nem volt még a föld urainak, a németrómai császároknak sem, hiszen csak az imént láttuk, hogy Richelieu, az ő ellenségük találta ki, de ő is csak a XVII. században, annak is csak a második felében. Az állandó hadsereget tehát olyan katolikus hozta be, aki a Habsburgok ellensége volt, s velük szemben a protestánsokkal szövetkezett. No meg a Habsburgok másik nagy ellensége, a protestáns Nagy Frigyes, sőt már az apja.

A Habsburgok s más katolikus földi hatalmak miattuk voltak aztán rákényszerítve arra, hogy ők is „haladjanak" és utánozzák őket a rosszban. Hiszen ha nem követték volna őket, megsemmisültek volna. Mivel nem úttörők, hanem csak kénytelen, lassú utánzók voltak, et-

től kezdve a katolikus Habsburgok története már nem más, mint állandó térvesztés a protestáns Hohenzollernekkel szemben, míg végül az egész németségből csak az osztrákok maradtak meg nekik. Láthatjuk, hogy nem is olyan szégyen rájuk ez a maradiság s a velejáró térvesztés.

Az általános hadkötelezettség tehát a katolikus Egyház ellenségeinek a találmánya, nálunk, magyarok között pedig csak 48 hozta be. Ha a feudális állam nem alakult volna át modern állammá, ma is csak az lenne katona, aki akarna, tehát ma is csak parányi seregek operálnának, s ha ma talán már nem is nyíllal, de egészen bizonyos, hogy nem is tankokkal és atombombákkal folyna a harc, mert az erkölcsi alapon álló államnak már csak pénze sem lett volna olyan kísérletekre, melyek ezeket a „tökéletes" harci eszközöket eredményezték.

Aztán a maihoz képest milyen úri, milyen lovagias volt az elmarad középkori államok hadviselése! Hogyan megtartották akkor az előírt, vagy akár csak szokásból kötelező szabályokat! Hogy megbecsülték az ellenfelet! Milyen tért engedett az akkori hadviselés az egyéni testi kiválóságnak, ügyességnek és lelki erényeknek! A seregek összecsapása helyett sokszor egyéni párviadalokkal döntötték el a viszályt. Hogy megbecsülték az ellenfelet! Még a legyőzött ellenfelet is! A mi Hadik Andrásunk nem is a középkorban, hanem csak kétszáz éve járt az ellenséges Berlinben és sarcolta meg a lakosságot. Mivel azonban ideje nem volt a sarc behajtására, pénz helyett kötelezvényt fogadott el a fizetésre. S a berliniek utána még évek múlva is szorgalmasan fizették azt, amire aláírásukkal kötelezték magukat!

Ma már túl vagyunk a középkori sötétségen, sőt utóhatásai, nyomai is eltűntek már a közéletből. Haladásunk eredménye az, hogy nyilak helyett nem elég, hogy atombombákat dobálunk, hanem a régiek becsületét és lovagiasságát és a hadigyűlölet ellenére is meglevő emberségességet is sutba dobtuk. Ma már minden nép egyedül csak a győzelmet nézi a háborúban, s elérésére nemcsak minden eszközt megengedettnek tart, hanem felelősségre is vonná azt a vezetőt, aki erkölcsi okokból tartózkodott olyan eszközök használatától, mely győzelmet eredményezett volna.

Látjuk majd, hogy Ferenc József osztrák önéletrajzírója a legnagyobb felháborodással emeli ki Ferenc József azon tulajdonságát, hogy becstelen eszközökkel elért győzelem helyett inkább a vereséget választotta mind a politikában, mint a fegyveres mérkőzések terén. A mű írójának ez nem lelkiismeretesség, hanem lelkiismeretlenség, s annak felháborító bizonyítéka, hogy Ferenc József országait az ő magántulajdonának (!) tekintette s egyéni becsülete előbbre való volt, mint azoknak az országoknak és népeknek sorsa, akiknek kormányzása a kezébe volt letéve.

Régen szigorúan meg volt szabva, hogy a hadüzenet után meddig kell várni a hadműveletek megkezdésével. Ma már úgyszólván szabállyá vált, hogy a hadüzenetet csak akkor küldik el, mikor a hadműveletek már rég folynak. A kezdet ugyanis a legfontosabb egy hadjáratban, s meglepetéssel lehet legnagyobb sikereket elérni. Aki pedig győz, akkor is diktálhat az ellenfélnek, ha becstelenségével győzött, az ellenfél pedig becsületessége miatt maradt a porondon. Ha már győzött, ezt még csak az orra alá dörzsölni sem lehet, mert akkor vagy még jobban összeveri az ellenfelet, vagy durcás lesz, s így csak még keményebb feltételekkel hajlandó a békekötésre. Sohasem volt olyan igaz, mint ma, hogy „vae victis!", azaz jaj a legyőzöttnek! Akit legyőztek, annak még becsülete sincs. Legalábbis nem hirdetheti. Aki győzött, az sohasem becstelen. Legalábbis ezt hangoztatni senki sem meri.

Az a haladás, ami igazi haladás volt: a rabszolgaság megszűnése, a nőknek a férfi uralom alól való felszabadítása, a betegek, öregek, gyámoltalanok felkarolása, kétségtelenül az Egyház érdeme. Az sem véletlen, hogy egész modern civilizációnk keresztény talajból fakadt, s annak a világrésznek terméke, mely előtte másfélezer évig az Egyház vezetése alatt állt. Még ezt sem mondhatjuk függetlennek az Egyház befolyásától, hogy még a természettudományos haladás is a keresztény talajból fakadt, nem pedig azok az arabok vagy kínaiak hozták létre, akik a középkorban, illetve az ókorban e tekintetben messze felette álltak a keresztény Európának.

De mit hozott az az újkori „haladás”, mely az Egyháztól függetlenül, sőt sokszor annak ellenére következett be? Azt, hogy a másvilág helyett csak a földnek élünk. Hogy a vallási helyett a nemzeti eszme lett az európai ember legfőbb eszménye. Hogy a haza vagy a közösség lett az istene, de olyan kegyetlen és túlkövető istene, hogy rabszolgaként kell szolgálnia minden embernek (hadkötelezettség, munkaszolgálat még a serdülőkre és a nőkre is kiterjedően) s mely még arra is rá tudja kényszeríteni az embert, hogy hónapokon vagy akár éveken át a föld alatt lakjék, állati kínokat és nélkülözéseket tűrjön (Budapest ostroma), fázzon, éhezzék, borzalmas betegségeknek (rádiumsugárzás) tegye ki magát és utódait, sőt pillanatok alatt százezrével pusztuljon el s menjen olyan halálba, melyből feltámadást sem remél, tehát minden ellenszolgáltatás nélkül áldozza fel életét olyan célokért, melyek jövendő esetleges megvalósulásából neki már nem lesz semmi haszna, tehát érdekelve sincs benne mással, mint csak azzal a becsülettel, melyet egyébként lábbal tipornak akkor, mikor ugyanennek a közösségnek az érdekeiről van szó, s ezzel nyíltan kimutatják, hogy ez a becsület sincs akkora érték, mint az a haza, az a bálvány, az a közösség, mely mindnyájunk molochja [mindent elnyelő, egyre súlyosabb áldozatokat követelő erő].

Ennek a haladásnak eredményeként az államok ma már nem Istennek szolgálnak, hanem öncélúak, tehát valójában ők az istenek. Kívánják is testünket-lelkünket, szolgálatunkat, teljes szívünket, teljes lelkünket és minden erőnket épp úgy, mint csak Isten kívánhatná. Csak Isten sohasem tud olyan lelketlen és olyan kegyetlen lenni, mint a modern állam, vagy ha igen, legalább örök jutalmat ígér és ad. De az állam csak utódainknak, illetve nem is éppen a mi utódainknak tud csak ígérni, hanem azoknak, akik a megpróbáltatásokat túlélik.

De mit tud adni?! Azoknak, akiktől az áldozatokat követeli, nemcsak nem adhat, hanem még csak nem is ígérhet semmit. De az áldozatok vállalására ezért ezeket is rákényszeríti, s teszi ezt akkor, mikor az örök élet reményét is elvette már tőlük, mert hiszen eltűrte, hogy polgáraiból a hitet kiirtsák. Sőt elvette tőlük már a becsület értékét is akkor, mikor ezt a becsületet az állam szolgájává tette, mikor a becstelenséget is céljai szolgálatába állította és alárendelte akkor, ha útjában állt. S ezt a becsületet szolgáljuk mi olyan halállal, mely után már nem is következik semmi, sem jutalom, sem büntetés?

Nem az istenszolgálat, nem a békeszeretet, nem az önmegtagadás, nem az önzetlenség, nem a szenvedélyek megfékezése s ezáltal a felebarát szolgálata már az ideál a modern államban, hanem a haza nagysága, annak hatalmi állása, a faj uralma más fajok fölött, vagy – a bolsevizmusban – az egyik társadalmi osztály (a munkásság) uralma a másikak felett.

Mivel a munkásság a nagy többség, ez nem is volna baj, ha a szeretet volna az indítóoka. Hiszen a szeretettel mindig a béke jár együtt, csak az a baj, hogy a szeretettel a modern társadalomban mindig gyűlölet kapcsolatos. Ugyanakkor ugyanis, mikor a magam hazáját, a magam népét, a magam társadalmi osztályát szeretem, egyúttal gyűlölnöm is kell a másnak a hazáját, a másnak a népét, a másik társadalmi osztályt (a tőkést, a burzsujt, az imperialistákat, az urakat és a papokat), de annyira, hogy magáról a szeretetről nem is hallok soha, hanem csak azok gyűlöletéről, akik az én hazámnak, az én népemnek, az én munkásosztályomnak állítólag annyira gonosz és ádáz ellenségei.

A nemzeti vagy faji önzés köteles szolgálata, sőt erénnyé tevése, ennek szolgálata közben a bűnös eszközök: a csalás, a rágalom, a hazugság, sőt még a gyilkosság megengedése is jellemzi a mai államokat.

Mit meg nem tett e téren például a hitleri német állam! Milyen trükköket, mennyi hazugságot, mennyi álnokságot, mennyi csalást és rágalmat alkalmazott a maga érdekében a bolsevik állam! A kommunisták például uralmuk első éveiben – természetesen nagy reklámozás közepette – templomokat építtettek ujjá, csakhogy megnyerjék annak a népnek a bizalmát, melyet ugyanakkor éppen hitétől és templomaitól akartak megfosztani. Földet osztottak ki (kis parcellákban) és ezeket a kis parcellákat még telekkönyvileg is az új tulajdonosok nevére írták, hogy jobban higgyen és lássa, hogy amit kapott, mennyire örökre szól. S ezt akkor tet-

ték, mikor valójában a termelőszövetkezetek, a kolhozok voltak az eszükben, s mikor már rég elvük volt, hogy csak gépekkel lehet modernül gazdálkodni, s gép csak nagy birtoktestekre való, s így jól tudták, hogy a kiosztott és tüntetőleg telekkönyvileg is átírt föld nem lesz az új tulajdonosoké.

De ha mindig csak azt hangoztatom, hogy az osztrák milyen rossz és milyen veszedelmes ellenség (48-ban), vagy hogy a zsidó milyen átkozott, veszedelmes, kiszipolyozó faj, s milyen veszedelmes a zsidó vérből még egy csepp is, és ezt biológiailag is bizonyítom (hitlerizmus), ha a munkás legbecsesebb és legértékesebb, legszükségesebb tulajdonságának állandóan az ádáz, engesztelhetetlen és soha ki nem alvó gyűlöletet hirdetem az urak és a munkaadók ellen (bolsevizmus), világos, hogy részint a nemzetek és népek, részint a társadalmi osztályok között túlfűtött, a kirobbanásig feszült légkör keletkezik, mely előbb vagy utóbb szükségképpen akár külső, akár belső háborúban robban ki, s mivel – hála a természettudományos haladásnak – ez a háború ma már totális és atombombákkal és rakétákkal jár, elkerülhetetlenek azok a példátlan szenvedések és a tömegpusztulás, melyre az imént rámutattunk.

Ha ugyanazok, akiknek minden szava a gyűlöletre uszítás és soha meg nem bocsátás hangsúlyozása, közben mellesleg azért „békeoffenzívát" is indítanak, „békefrontnak" nevezik magukat, s azt állítják, hogy a békéért küzdenek, ez szintén csak egyik megnyilvánulása annak az álnokságnak, melyre előbb mutattam rá, s a beavatottak előtt legfeljebb csak az erkölcsi undor felkeltésére jó, de nem arra, hogy komolyan vegyük s valóban békét várjunk tőle.

Aki állandóan pofonokat ken le, az verekedést fog előidézni és tette e szükségszerű következményét éppen nem tudja elhárítani azzal, hogy közben állandóan a békét ajánlja. Ezt a felkínált békét ugyanis ellenfele csak addig fogadja el, míg a visszaütésre fel nem készült. De azok a pofonok, melyeket állandóan kap, természetesen a visszaütésre való mind erőteljesebb készülésre késztetik.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha éppen a bolsevik Oroszország (amely magát a „béketábornak" nevezi), tartja a világon a legnagyobb hadsereget, de az is csak természetes, hogy a belső háborúk, a forradalom és ellenforradalom elhárítására is éppen a kommunista államok tartanak fenn külön politikai rendőrséget, mely soha és sehol sem volt olyan nagy számú és olyan kegyetlenségéről híres, mint éppen ezekben a felszabadult munkás- és parasztállamokban, melyekben a nép állítólag már győzött.

Azon sem csodálkozhatunk, hogy ezekből a modern államokból álló Európában ma már minden két-három évtizedben világháború van, sőt újabban már a békeállapot is úgynevezett hidegháborúból áll, melyben egyrészt a régi háborút nem tudják befejezni. (A német békeszerződés például még most sincs megkötve, de Ausztriával is csak a minap kötötte meg a békét a szovjet, s addig ki sem vonult onnan. Németországban pedig még ma is bent vannak az oroszok is, a nyugatiak is.) A modern állam ma már jövedelme kétharmad, sőt háromnegyed részét (pedig óriási a jövedelme, mert mindenki az államnak keres) fegyverekre költi akkor is, mikor béke van, mert akkor is a következő háborúra kell készülődni. Hogy minden ilyen világháború után a pénz is mindig értékét veszti, s így minden vagyonukat elvesztik még azok is, akiknek az élete kivételesen megmaradt, az már magától értetődő.

Valóban moloch ez az Egyház szellemének ellenére keletkezett modern állam, s igazán nem kell szégyenkeznie mellette – igénytelensége ellenére sem – annak a középkori államnak, mely még az Evangéliumra hallgatott s földi, anyagi ügyeiben is hozzá igazodott.

Vajon gondolták-e a 48-asok, hogy ez lesz az ő ideáljukból? Gondolt-e erre az a Kossuth, aki Bécsben mámoros boldogsággal emelte a magasba a kisgyereket, hogy ez azon boldogok közé tartozik, aki még megéri a földi mennyországot? Gondolt-e erre Petőfi, aki azt hitte, hogy itt a „világszabadság" hajnala?

Pedig hát az atombombákat és a rakétákat az ő vörös lobogója alatt is gyártják s a béke hirdetése közepette olyan szocialista munkásállamok készülnek a háborúra, melyekben már a

18 éveseknek is van szavazati joguk, fiuknak, lányoknak egyaránt, titkosan szavaznak, s – hihetetlen – mégis 99,6%-ban támogatják kormányukat. A szabadság pedig akkora, hogy a nép így megválasztott „képviselőinek" az álparlamentben előbb írásban be kell adniuk a beszédüket, ha fel akarnak szólalni (vagy talán inkább: ha megparancsolják neki, hogy felszólaljanak), ezt a beadott beszédet aztán a nemzet feljebbvalói átdolgozzák, kijavítják, egyes részeit kihagyják, másokat beléje toldanak, s a visszakapott szöveget aztán papírról kell felolvasniuk szóról szóra, nehogy az előírt szövegből véletlenül csak egy szóban is eltérjenek. Ez lett a világszabadságból, ez lett a népképviseletből, a népnek felelős minisztériumokból és abból az államból, melyet nem zsarnokok kormányoznak, hanem maga a „nép".

A XX. század modern államainak művelt és haladott polgára nemcsak a pénzét és jövedelmét kénytelen bálványának, a köznek, a hazának, a nemzetnek áldozni, hanem életét és vérét is. Nemcsak akkor, ha fiatal még, mint hajdan, hanem egész hetvenéves koráig, s nemcsak akkor, ha férfi, hanem akkor is, ha „gyönge" nő, mert ma már annak sem szabad gyöngének lennie. De a légibombázások idején (még akkor is, ha nem atombombákat dobálnak le) még a csecsemőknek és az aggoknak is fel kell áldozniuk életüket. Ma már a nők is katonakötelesek. De a kötelező munkaszolgálat törvénye azok munkájának és munkaidejének is szabadon rendelkező urává teszi a modern államot, akik nem katonakötelesek.

Mint maga az állam, a háború is totális: mindenkire és mindenre kiterjed. Milliók életét és vérét követeli és milliós városokat töröl el a föld színéről sok száz éves házaikkal és műalkotásaikkal egyetemben. Otthonukból is kiűzi a családokat, az embert pedig nemcsak megöli, hanem laskává lapítja, sőt még a nyomát is eltünteti. Azok idegeit pedig, akik még így is életben maradnak, olyan izgalmaknak teszi ki, hogy még egy középkori barbár vasidegeinek is sok volna. De míg a kapitalista államokban legalább csak háború idején van kötelező munkaszolgálat, a munkásállamokban még békeidőkben is állandóan százmilliós „társadalmi munkát" végeztetnek „önként" a „felszabadult", boldog emberekkel. De azért mégis titkosan is 99,6%-ban rájuk szavaznak az emberek, büszkék, hogy szavazhatnak és a szavazás napja „ünnep" nekik.

Richelieu bíboros, illetve a modern kultúra igen rossz munkát végzett tehát, mikor a középkori feudális államból modern államot csinált és az ember célját a másvilág helyett e világon találta meg, mégpedig a haza, az állam, a közösség boldogításában. Igen elhibázta a dolgát még akkor is, ha abban igaza volna, hogy másvilági életre nem számíthatunk. Sőt éppen ez esetben hibázta el a dolgot legjobban, mert ha mennyország nincs, akkor még nagyobb kár még az emberek földi életét is pokollá tenni.

Aki a középkor szellemét alaposabban, eredeti kútfők alapján ismeri, azzal is tisztában van, hogy a középkori állam feje – a közfelfogással éles ellentétben – közel sem volt az a korlátlan úr, akinek a közvélemény gondolja. Uralkodói hatalmát a rendi testületek befolyása sokkal jobban csökkentette, mint akár a modern állam fejének jogkörét a parlamentarizmus. Pedig hát a mai modern állam már régen túl van a parlamentarizmuson, még ha – reméljük – csak ideiglenesen is, már régen átcsapott a földi istenek: a Napóleonok, Mussoliniek, Hitlerek, Sztálinok diktatúrájává, akiknek kezében olyan korlátlan hatalom összpontosult, mint a múltban, csak nem keresztény és nem európai kényurak kezében. Ők már csakugyan földi istenek, akiknek imádás, bámulat, rajongás, hódolat és határtalan bizalom jár, sőt még bizonyos csodatevő erő tulajdonítása is (Hitler új fegyverei, Hruscsov szputnyikjai). S ami a legcsodálatosabb, ez a rajongás és bizalom nem is mindig kényszer terméke, hanem néha meggyőződésből folyó s önkéntes.

A középkori állam úgyszólván alig avatkozott bele az egyén életébe. Mindenki azt tett, amit akart, úgy élt, ahogyan kedve tartotta. Az állam anyagi tekintetben is úgyszólván érintetlenül hagyta alattvalóit. Mindenki magának keresett s az ő háza csakugyan az ő vára volt. Az uralkodók ekkor még a maguk vagyonából tartották fenn államukat, a magukéból kellett gondoskodniuk szükségleteiről. Még háborúikat is a maguk költségén viselték. Megvolt a

nagy magánvagyonuk, az övék voltak a bányák s ezek jövedelméből (aki vétkezett, annak is többnyire csak fizetnie kellett) tartotta fenn az államszervezetet, s viselte háborúit. Legfeljebb az utóbbiakban támaszkodott a maga vagyonán kívül még hűbéreseire is. De ezekre is csak a középkor második felében, azaz csak akkor, mikor már megkezdődött az újkori államra való átmenet kialakulása. A középkor első felében, tehát az igazi középkori állam idejében, még hűbériség sem volt.

Csak ha a háború túl soká tartott és így túl sokba került, kivételesen – de ilyesmi is csak a középkor második felében kezdett előfordulni – fordult az uralkodó támogatásért alattvalóihoz, de ilyenkor sem önkényesen, a maga akaratából vetette ki az adót, hanem úgy kérte alattvalóitól. Kivételes, rendkívüli és ideiglenes dolog volt ez akkor még, s ezért nem is hívta senki adónak, hanem segélynek (subsidium). Annyira teljesen adómentesek voltak a középkori állam alattvalói, hogy a rendszeres, a magától értetődő adózás a XVII. századnál korábbra nem is nyúlik vissza.

Világos, hogy a változásnak nem csak az Egyház szellemétől való eltávolodás és befolyásának mind erőteljesebb visszautasítása volt az oka, hanem elsősorban az új viszonyok, a régi primitívség megszűnése, tehát a kultúra, a haladás is. De annyi egészen bizonyos, hogy ha az Egyház befolyása megmaradt volna, akkor a mai túlzások semmiképpen sem következtek volna be.

Ma már annak a haladásnak az eredményeként, melyet siettetni régen annyira kötelességének érezte minden művelt ember s ezért természetesen legjobban a vezető emberek (mert akkor még mindenki azt hitte, hogy mennyországgá változik majd tőle a föld), ott tartunk, hogy a gazdagok jövedelmének a kapitalista államokban is 75%-a az államé. De ha meghalnak, gyermekeiktől vagy örököseiktől örökösödési illeték címén újra elveszik a vagyon felét. De valahányszor gazdát cserél valamely ingatlan, újra csak ott van bálványunk, a modern állam, s újra meg újra kiveszi belőle a maga bőséges részét. De nemcsak a gazdagok, hanem a kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők is fele részben az államnak keresnek. A kisiparosokra például nemcsak a kommunista állam, mely mesterségesen tette őket tönkre, hanem már a Horthy-kor állama is olyan adókat vetett ki, hogy akárhány előre visszaadta iparengedélyét, mert még bizalmas barátainak is azt állította, hogy összes keresete sem lenne elég arra, amit csak adóban kérnek tőle.

Valóban, a mai közgazdasági életben becsületes (például az igazságnak megfelelő jövedelembevallást tevő) ember már nem is vehet részt, mert akkor nem tud versenyezni társaival. A nagy cégek mind külön adószakértőt tartanak rendszeres fizetéssel (többnyire valamely nyugalmazott adó-főtisztviselő személyében), aki adóügyekben eligazítja őket, s megtanítja őket arra, hogyan lehet e téren sikeresen hazudni s az állam polipkarjaiból úgyahogy menekülni. De természetes, hogy az a cég, mely az állammal szemben ilyen eljárásra úgyszólván rákényszerítve van, ugyanezt az eljárást lassacskán természetesnek tartja üzletfeleivel és vevőivel szemben is. Ennek eredményeként az egész közgazdasági élet lecsúszik a becsület és az erkölcs alapjáról. Etikai alapon álló, gyámoltalan embernek már rég nincs ott semmi keresnivalója.

Tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a modern állam és polgárai viszonyának ez a gyökeres megváltozása elsősorban nem az állam elvallástalanodásának és öncélúvá válásának következménye. Tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy nem azért volt olyan kényelmes élete a középkori állam alattvalójának, mert akkor az állam elfogadta az Egyház vezetését, ma pedig már önállósította magát. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy a változás abból keletkezett, hogy a középkori állam primitív volt, hatásköre egészen szűk körre terjedt csak ki, míg a mai állam mindennel törődik s ezért ezernyi feladata és vele együtt járó kiadása van. Hiszen régen nem volt közoktatásügy, nem volt közegészségügy (járványok idején akkor is volt), alig volt államilag irányított és támogatott közlekedés stb. (Emiatt nemegyszer éhínség volt egyes vidékeken, míg más vidékek szinte a saját zsírjukban fulladtak meg.)

Kétségtelen, hogy e megállapításban is van igen sok igazság, de semmiképpen sem fogadhatjuk el, mint a változás egyedüli okát. Nem tagadhatjuk, hogy az is oka volt a középkori alattvaló kényelmének és tehermentességének, mert a középkorban – de szintén az Egyház befolyásának hatására – az állam is, a nép is igénytelen volt. Nem volt sem nagyravágyó, sem nagyzoló. Sokkal jobban élt a mennynek s ezért az erénynek és sokkal kevésbé volt élvvágyó, mint a mai emberek. Akkor csak azt tartották fontosnak, hogy az emberek jók legyenek, s istenfélők, ma, hogy műveltek legyenek és egészségesek. A fő különbség azonban az, hogy akkor a másvilágnak éltek az emberek, ma pedig ennek a világnak. Akkor az állam is annak megfelelően irányította őket, ma pedig ennek a másik célnak megfelelően.

A hitetlenek, a felszabadultak, a papoknál magukat okosabbaknak tartók az idők haladtával lenézték az egyszerűséget és az igénytelenséget. Nem örvendetesnek tartották, hanem az elmaradottság jelének s így szégyennek, együgyűségnek. Érveik meggyőzőek, kívánatosak voltak, lassacskán meghódították a társadalmat, elérték céljukat s így jött létre a modern állam, mely egyedül csak a földi élettel, annak szebbé, jobbá tevésével törődik. Akkor még ennek csak az előnyeit látták az emberek, s azt hitték, hogy a földi életnek a vallásosság okozta hátrányai mind megszűnnek általa. Mi azonban, akik már e modern életben élünk, már kénytelenek vagyunk látni a hátrányait is, sőt kétségbe esve kell felkiáltanunk: Hová jutottunk?

Hogy nemcsak a primitívség, nemcsak az anyagi kultúra hiánya vagy igen alacsony foka volt az oka a ma már irigylendő középkori Eldorádónak, hanem elsősorban a keresztény szellem és a másvilágra irányított élet, meggyőzően bizonyítják a kereszténység előtti európai állapotok, a római birodalom és az antik görög kultúra esete. A régi rómaiak és görögök is pogányok voltak, ők is csak a földnek éltek s állami életük – annak ellenére, hogy évezredekkel ezelőtt éltek – nekik is olyan volt, mint a mai modern, gyakorlatilag szintén pogány államoké.

Már a 2000 évvel ezelőtti római birodalomnak is volt állandó hadserege és nemzeti gőgje. Abban is a haza volt a legfőbb ideál. Abban is kényurak és korlátlan zsarnokok voltak a császárok s az alattvalók már akkor is nemcsak az állandó hadsereget ismerték, hanem az állandó adózást is, mégpedig egész roskadásig. Még a sportja és túlzott testkultusza is épp úgy megvolt ennek az antik pogány világnak, mint a ma társadalmának.

A középkori keresztény állam, mely sem a hadkötelezettséget, sem az állandó adózást nem ismerte, mely alattvalóinak olyan nagy szabadságot hagyott, s melyben az uralkodó hatalma annyira korlátozva volt az alattvalók jogaitól, ennek a korlátlan, zsarnok és öncélú római birodalomnak helyébe, tehát utána jött. Világos tehát, hogy nem egyszerűen csak a primitívség, a patriarchális állapotok eredménye volt, hanem a kereszténységé, mely a réginél jobbat, értékesebbet hozott, tehát haladást jelentett. Az újkori európai társadalom tehát nem haladt, mikor visszatért a régire, hanem lesüllyedt, visszaesett. Önző okokból történt a változás, mert ez a magasabb, keresztény kultúra önmegtagadást kívánt tőle. Mivel ez nehezére esett, szabadságra vágyott vele szemben. Szabadság helyett aztán kapott olyan zsarnokságot és földi örömök helyett olyan szenvedéseket, hogy megemlegeti.

A reneszánsz embere, a hitújítók és az utánuk következő „felvilágosultak" abban a középkori államban és társadalomban, melyben éltek, csak a kellemetlent, csak a fogyatékosat, csak a kezdetlegeset látták és sóvárogtak azután az anyagi és testkultúra után, mely az antik pogány kultúrában megvolt. Nem látták azonban azokat az előnyöket és nagy értékeket, melyek ezzel a kifogásolt és unt egyszerűséggel együtt jártak. Úgy jött létre aztán a mai nagy természettudományos műveltség és anyagi kultúra, a földnek és élvezeteinek élés és a mai modern állam minden előnyeivel és fejlettségével, de minden nyomasztó terhével, adóival, illetékeivel, egyeduralmával, diktatúráival, totalitarizmusával, cifra nyomorúságával, hazug képmutatásával, 99,6%-os eredményekkel járó „titkos" szavazásaival, milliós békebeli hadseregeivel, tankjaival, repülőgépeivel, rakétáival és atombombáival, számológépeivel, televízióival, holdrakétáival, de általános hadkötelezettségével, munkaszolgálatával és „önkéntes" társadalmi munkáival egyetemben.

Sokkal különb ez az állam, mint a régi pogány római vagy görög volt, mert nem 90%-ban rabszolgákból áll mint azok; a női sem rabszolgái már a férfiaknak, s a gyerekek sem kiszolgáltatottak már benne a szüleiknek, mint akkor, az állam vezetői sem félistenek már, s nem küldhetnek csupán szeszélyből egész nyíltan selyemzsinórt vagy az ütőerek felvágására orvost azoknak, akiket meguntak, vagy akikre megharagudtak, mert ma már az emberi életnek értéke, az emberi méltóságnak pedig becsülete van.

A mai állapotok magasztalói azonban elfelejtik, hogy mindebben csak azért haladjuk meg a régi rómaiakat, mert Krisztus után számítjuk már az időt. De ma is még a középkori, lenézett állam és társadalom az, amit még nem vetkőztünk le teljesen, s amiért még különbek vagyunk az antik pogány birodalmaknál.

Minél jobban eltávolodunk azonban a középkortól és vele a kereszténységtől, ezek a kereszténységből még megmentett értékek is annál jobban kevesbednek, s ha talán nem is kell félnünk, hogy nyíltan szakítunk velük, annál félőbb, hogy csak a nevüket tartjuk meg, de nem a tényleges tartalmukat. Hitler Gestapója és gázkamrái, Sztálin GPU-ja és vallatási módszerei s mindaz, amit Oroszországban négy évtizeden át (s nálunk is) művelt, megmutatta, hogy a XX. században és a modern államban is lehetséges mindaz, amit az antik Róma művelt, sőt – hála a természettudományok fejlődésének, melyet a középkori Egyház (állítólag oly bűnösen) elhanyagolt – annál még hajmeresztőbb dolgok is.

A halhatatlan lelkével szemben a test kultusza, az Isten országával szemben a földi országok szolgálata, az egyedül üdvözítő Egyházzal szemben nemzetek, a földi hazák, a fajok és a vér szolgálata, sőt istenítése s – ami ennek szükségszerű velejárója – a más nemzetének, hazájának, fajának, vérségének és társadalmi osztályának ádáz gyűlölete meghozta már a mának totális, szinte állandó és mindig az egész világra kiterjedő háborúját, a természettudományok példátlan haladása pedig gondoskodott róla, hogy ez a mindig az egész világra kiterjedő háború minél kegyetlenebb, minél rémesebb és minél több embert elpusztító legyen.

Sajátságos, de éppen nem mondható véletlennek, hogy ennek a pogány fajimádatnak és fajgyűlöletnek legelőször és legtotálisabban éppen az a faj (a zsidó) esett áldozatul, mely mindig elöl járt a haladásban, mely mindig forradalmár volt, legjobban élt a földnek és az élvezeteknek, legjobban lenézte az egyszerűséget és az önmegtagadást és mindig vezetett az egyházgyűlöletben és az Egyház ellen folyó harcban, mely mindig legjobban tudta lenézni, kigúnyolni és nevetségesbe fullasztani a régit. A történelem igazságszolgáltatása ez!

Ami a természettudományok imádatát és a benne való haladásra való büszkeséget illeti, ez az atombomba felfedezéséhez vezetett. Felfedeztük, hogyan lehet az emberiséget totálisan kiirtani és hogyan lehet igazán ádázul gyűlölni. Vajon elegendő ellensúly-e ezzel szemben az, hogy mellesleg azért azt is felfedeztük, hogyan lehet kényelmesen és gyorsan utazni, éjszaka nappali világosságot árasztani és kényelmesen élni? A járványokat, igaz, megszüntettük, az életet is meghosszabbítottuk, az érzéstelenítést is felfedeztük, ámde az is igaz, hogy mégsem kellett soha az orvosok keze alatt annyit szenvedniük az embereknek, mint ma. Nem adja a tudomány az egészséget szenvedés nélkül.

De a természettudományos haladásnak köszönjük a nagykapitalizmust és a vele együtt járó tömegproletáriátust, modern társadalmunk úgyszólván minden bajának, forradalmainak, vonaglásainak, háborújának ezen okozóját is. Neki köszönhetjük életünk elgépiesedését. Azt, hogy a munka élvezetből lélektelen, kínos robottá vált. Hogy – mert a gazdaságosság így kívánja – mindenki mindig ugyanazt a munkát végzi, de nem az fejezi be, aki elkezdte, nehogy munkája eredményében gyönyörködhessék, hanem az egész munkafolyamatnak mindig csak egy részét, mindig ugyanazt a részét végzi egész életén át, s ráadásul az egyhangúságon kívül még idegölő gyorsasággal is. Szép kis haladás afelé, hogy az élet élvezet, sőt földi mennyország legyen!

A természettudományok, a technika fejlődésének köszönjük, hogy életmódunk természetellenessé vált, hogy zsúfolt városban, napfénytől elzárt bérkaszárnyákban lakunk, elsza-

kadva az anyatermészettől, sok esetben még nappal is mindig lámpavilág mellett, hogy nem éjjel alszunk és nappal dolgozunk, hanem igen sokszor megfordítva. Így aztán ideges bolondok lettünk és vagyunk is mindnyájan, s annál jobban azok leszünk, minél jobban haladunk.

Pedig hát semmi sem annyira ellensége a boldogságnak, semmi sem tudja annyira elrontani az életet, s teszi lehetetlenné örömeinek élvezését, mint a rossz idegzet. Hiszen éjszaka a szükséges pihenéstől foszt meg bennünket, nappal pedig borúlátóvá, rossz közérzetűvé, kedvetlenné, ingerültté, unottá, nyugtalanná, másokkal ellenkezővé, a magunk és környezetünk elkeserítőjévé tesz bennünket. Vajon kárpótol ezért bennünket az, hogy nem gyertyával, hanem villannyal világítunk s nem lovas kocsin, hanem lökhajtásos repülőgépen utazunk? Az, hogy rádiót hallgathatunk, nem élvezet, s nem kényelem, hiszen emiatt sincs nyugtunk sem nappal, sem éjszaka, s mivel naponta halljuk őket, még legszebb népdalaink is, azok, melyek azelőtt boldog hangulatba tudtak bennünket ringatni, inkább gyötörnek már bennünket, mint mulattatnak.

Egy idegbeteg ismerősömnek azt a tanácsot adta az idegorvos, hogy mindent mindig nyugodtan, kényelmesen csináljon és sohase siessen. Valóban a kényelmes élet, a nyugodt, lassú tempó a jó idegzetű emberek ismertetőjele, míg a sietés, az állandó mozgás a rossz idegzeté. A mi életünkben azonban mindenkinek sietnie kell. Nemcsak gépeink száguldanak, de nekünk magunknak is mindent gyorsan kell tennünk. Hogy lehessünk hát jó idegzetűek?

De a jó idegzethez, különösen pedig – ha már elveszett – a visszaszerzéséhez, csend is kell. Csend és technika pedig összeegyeztethetetlen. Mi állandóan fülsiketítő zajban élünk.

De – noha az ellenkezőjét várnánk – ez a nagy technikai fejlettség még a tudatlanság terjesztésével is együtt jár. Akinek ugyanis kerékpárja, motorkerékpárja, autója, sőt repülőgépe van, világos, hogy azért van, hogy használja. Mikor tehát ráérő ideje van, nem gondolkodik, elmélkedik, nem a könyv mellé ül, mint régen tették az emberek, kivált a hosszú téli estéken, hanem gépére ül, feleségét és gyermekeit is viszi magával és száguld. Világos azonban, hogy így ő is és egész családja is tudatlan, felszínes marad. Ami időt az emberek régen olvasással, önképzéssel töltöttek, ma autózással töltik el. Fel is tűnik minden európainak a nála sokkal elgépiesedettebb, tehát „haladottabb" amerikai ember felületes tudása és sekélyes műveltsége, melyet nagyképűséggel pótol. De itthon is észreveszi ugyanezt a falusi ember a pesti emberben, noha eleinte igen imponál neki nagy „műveltségével".

A régi idők szabadelvű emberei tűrhetetlennek tartották magukra, hogy úgy kellett gondolkodniuk, mint az Egyház gondolkodik, mert az állam a kényszerítő eszközeit e tekintetben az Egyház rendelkezésére bocsátotta. Nem tetszett nekik, hogy a másvilág „bizonytalan" örömeiért a föld sok megfogható élvezetéről le kellett mondaniuk. Nem tetszett nekik, hogy az állam büntette a paráználkodást, káromkodást, részegséget, házasságtörést, válást. Ezért lett jelszó a szabadság. Mindenki szabadság után áhítozott.

Ezért szabadságot hozott a protestantizmus (vallásszabadság, lelkiismereti szabadság), szabadság volt a jelszava a francia forradalomnak (szabadság, egyenlőség, testvériség), szabadságharcok voltak a XIX. század nemzeti forradalmai, szabadságot ígért a munkásnak a szociáldemokrácia és „felszabadulást" hozott a bolsevizmus. S mi lett az eredménye a sokszoros szabadságnak?

Paráználkodni szabad lett, elválni és káromkodni is, magzatot elhajtani is, de viszont nem volt szabad a légoltalmi órákról elmaradni, s ha kiléptél az utcára, a személyazonossági igazolványodat otthon felejteni. A modern kultúrállam polgárának még azt is megszabják ma már, mit és hogyan kell termelnie, a földjébe mit és hogyan kell elvetnie, terményét hogyan kell ápolnia, a gyerekét meddig kell iskoláztatnia, ha iskoláit elvégezte, milyen pályát kell választania, az utcán hol és hogyan kell a túlsó oldalra átkelnie, ha házat épít, hogyan, hová, milyen magasra és milyen stílusban építenie, az udvarában lévő fát mikor szabad kivágnia, disznaját mikor leölnie, házára mikor kell zászlót kitűznie, mikor kell ünnepelnie, lelkesednie vagy gyászolnia.

Az emberek lakásába idegeneket tehetnek és tesznek be, s akkor tartanak ott házkutatást, forgatnak fel és tesznek tönkre mindent, mikor akarják. De még a lakásából is (mely hajdan bevehetetlen vára volt) kitehetnek akárkit, a városból is kitelepíthetik, csak azon a címen, mert olyan társadalmi osztályhoz tartozik, mely azoknak, akik uralmon vannak, nem tetszik. Zalaegerszegen, Zalaszentgróton (s bizonyára nemcsak itt) seregestől kellett kiköltözni városi lakásukból és kimenni a különösen téli lakásokra nem alkalmas hegyi présházakba lakni a hajdani jómódúaknak, jegyzőknek, főszolgabíróknak s többnyire olyan öreg korban, mikor az egészséges lakás egyenesen életfeltétel már az ember számára. De egész országrészek lakóit költöztették át más vidékre tisztán állami érdekből, például Lengyelország keleti részeinek lakóit Kelet-Poroszországba, ennek német lakóit Nyugat-Németországba, a szudéta németeket ugyanide, a Kisalföld magyarjait a Szudéta vidékre, illetve Magyarországra, Magyarország németjeit Németországba stb.

A bolsevizmus felszabadított munkása még szabad költözködési jogát is elvesztette, munkahelyét önszántából nem hagyhatja el, a munkakényszer még a nőkre is kiterjed. Éveken át még a katonákat is addig tartották a hadseregben, ameddig akarták (béke idején!), hadifoglyait pedig még a békekötés után, évek múlva is visszatartotta, fizetés nélkül és éhezés közben dolgoztatta a bolsevik állam.

De a Horthy korban is tudok olyan helyet, ahol a szolgabíró nyakra-főre büntette azokat, akik az országúton „szabálytalanul közlekedtek", noha annyira nem volt azon az országúton forgalom, hogy minden félórában ment végig egy-egy kocsi és minden nap egy-két autó. Már a kommunizmus előtt évtizedekkel törvény volt nálunk, hogy a földbirtokos földjéből 50 holdnál nagyobb területet csak az illető község hozzájárulásával adhat el vagy adhat bérbe, mert ha az ottani gazdák is hajlandók voltak megvenni vagy bérbe venni, akkor köteles volt ugyanolyan áron neki eladni vagy bérbe adni.

Ekkora szabadságot nyertek tehát az emberek a „szabadság" kivívásával. Joggal kérdezhetjük tehát: Ki volt szabadabb? A középkor államának alattvalója-e vagy a modern államé?

A középkor embere valóban azt tette, amit akart. Nem volt mindenben helyes ez a nagy szabadság, mert hiszen a közérdek, például egy egész falu parasztsága előbbre való, mint a földbirtokos szabadsága, de most nem erről van szó, hanem csak a szabadságról. Ami a szabadságot illeti, kétségtelen, hogy a középkor embere sokkal szabadabb volt, mint a mai kor embere, mégpedig nemcsak a középkor földbirtokosa, hanem jobbágya is.

A középkor jobbágya is úgy építette a házát, ahogyan akarta, nemcsak a földbirtokos. Az is akkor járatta a gyerekét iskolába és addig, amikor és ameddig akarta, az is akkor hívott hozzá orvost, mikor akarta, az is akkor vágta ki az udvarán levő fát, mikor akarta (ma ehhez is engedély kell, a bolsevizmus alatt pedig, egész az 1956-os szabadságharcig, még a disznóöléshez is engedély kellett), az is azt vetett a földjébe és úgy művelte, ahogy akarta, de azt is megtehette, ha akarta, hogy meg sem művelte. Az utcán is úgy közlekedett, ahogy akart.

Fegyverviselési engedélye is volt a jobbágynak is, illetve akkor ilyen engedélyre nem is volt senkinek szüksége. Látni fogjuk, hogy a jobbágy még a földesúr kastélyának parkjában is szabadon sétálhatott. De mikor már fizetett adót, akkor is nevetségesen kevés volt az ahhoz képest, amit a modern államban fizet. A földesurának – igaz – tartozott szolgálmányokkal, de azt annak a jobbágyteleknek a használata fejében fizette, amely a földesúré volt, tehát a mai haszonbérnek felelt meg. Mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy sokkal, de sokkal kevesebbre rúgott, mint a mai haszonbér. De ezek a szolgáltatások és a robotban végzett munka is a középkorban még egészen kevés volt az újkori jobbágyi kötelességek és robotnapok mellett.

A jobbágykérdést majd külön és hosszan megtárgyaljuk, de annyit már most is megemlíthetünk, hogy a középkor jobbágya jóval gazdagabb is volt, mint falvaink mai kisgazdái és a társadalmi különbség is sokkal kisebb volt földesúr és jobbágy között, mint egy mai gazdag földbirtokos és gazdasági cseléd (sőt akár kisgazda) között, vagy például egy államtitkár és egy hivatali altiszt között. A középkorban bármely jobbágy akár a császár előtt is megjelen-

hetett bejelentés nélkül, de ma melyik munkás mehet el a köztársasági elnökhöz, vagy mehetett el Sztálinhoz, Hruscsovhoz, Rákosi Mátyáshoz vagy Hitlerhez?

A mi 48-as hazafiainknak tehát nemcsak akkor nem volt igazuk, mikor egyházellenesek voltak, hanem még akkor is csak részben, mikor annyira tűrhetetlennek tartották és a haladással és műveltséggel annyira ellenkezőnek gondolták a régi állami rendet és társadalmi berendezkedést. Az a szabadság, haladás és modernség, mely után annyira sóvárogtak a XVIII. század „felvilágosultjai", közel sem volt az az ideális állapot, melynek ők gondolták.

Kétségtelen, hogy a boldogság viszonylagos dolog. Nem a jövedelemtől, egészségtől, szép lakástól, nyugalomtól, a kevés és kényelmes elfoglaltságtól függ, hanem attól, hogy mihez volt szokva az illető. Aki az uránbányákhoz volt szokva, annak az esztergályosság is úri foglalkozás, aki vizes lyukban vagy szuterénben lakott, egy egészséges egy-szoba-konyha is boldogságot okoz. Akit azonban száz szobás kastélyából telepítenek át egy négyszobás úri villába, eleinte bizonyára igen boldogtalannak érzi ott magát.

A boldogság az igényektől függ. A megelégedett ember az egyszerűségében is boldog, a nagyravágyó, az elégedetlen ember azonban a jólétben is boldogtalan, mert sohasem azt érzi és azt élvezi, ami van, hanem mindig az fáj neki, ami nincs, de volt, vagy mindig azt irigyli, ami másnak van, és amit hiába vár, noha szentül meg van róla győződve, hogy megilleti. A forradalmak az irigységre, a kereszténység a megelégedésre tanít.

Jellegzetesen elégedetlen ember azonban a modern kor munkása, mert hiszen állandóan ígérnek neki, állandóan azt hangoztatják előtte, mik a jogai (ugyanazok, amik az uraknak és a gazdagoknak, sőt több, mert ő dolgozik, azok pedig nem). Teljes lehetetlenség tehát, hogy az ilyen ember boldog lehessen. Hiszen még az úr és a gazdag sem boldog, ha elégedetlen, ha nem azt nézi, ami van, hanem mindig azt, ami nincs. Nincs ugyanis olyan úr, aki még nagyobb úr ne lehetne, és nincs az a gazdag, aki még gazdagabb ne lehetne.

Nem lehet boldog az a gazdag, aki nem meglevő vagyonát élvezi, hanem mindig azt irigyli, aki még nála is gazdagabb, vagy mindig attól retteg, mi lesz, ha vagyona elveszik. Ismertem olyan pesti háztulajdonost, akinek 30-40 lakásos bérkaszárnyája volt, s mikor egyszer a házában egy-két lakás néhány hétig kiadatlan volt, már annyira kétségbeesett, hogy azt hajtogatta, hogy miből fog megélni, mert hiszen „újságot árulni mégsem mehetek el" – mondta.

A középkor embere boldogabb volt, mint a mai. De azért nem mondom, hogy hozzuk vissza a középkort. Ha akarnánk, akkor sem tudnánk visszahozni, s aki lehetetlent kíván, az ostobaságot kíván. Nincs az a földi erő, mely meg tudná állítani a történelem kerekét, annál kevésbé olyan, mely még vissza is tudná fordítani. Azokat a történelmi folyamatokat, melyek már lejátszódtak vagy szemünk előtt játszódnak le, s melyek a mai állapotokat eredményezték, megakadályozni nem lehetett és nem lehet. Legfeljebb meglassításukról és lejátszódásuk módjának megváltoztatásáról lehet csak szó. Ami megtörtént, annak meg kellett volna történnie, s természetesen megtörtént volna akkor is, ha nem lett volna olyan sok felvilágosult és 48-as, mint amennyi volt, s ami a folyamatot mind előmozdította és gyorsította.

Ha azonban az emberek józanabbak lettek volna, és az Egyházra hallgattak volna, akkor minden, ami új, fokozatos, lassú fejlődéssel, megrázkódtatások nélkül jött volna létre, s akkor mindaz, ami az újban jó és valóságos haladás volt, azok nélkül a mérhetetlen hátrányok és lelki rombolások nélkül valósult volna meg, melyek mai modern életünket annyira megmérgezik. Akkor modernebb lett volna az állam és kinőtte volna középkori elődjének kezdetlegességeit, de viszont nem vált volna bálvánnyá, zsarnokká és az egyéniség megölőjévé. Akkor eltűntek (illetve csökkentek) volna a társadalmi osztályok közti sértő különbségek és a felül levők visszaélései, de megmaradt volna azért a középkor keresztény demokráciája is, és ami a legfőbb: a keresztény szeretet.

Nem azt akarom ugyanis mondani, hogy a régi mindenben jobb volt, mint a mai, hanem csak arra akartam felhívni a figyelmet, hogy a régiben is vegyük észre a jót, az újban pedig ne hallgassuk el a rosszat, különösen pedig, hogy ne túlozzuk, sőt ne torzítsuk el a régiben a rosszat. Az a kép ugyanis, amit a ma embere a középkor állapotairól bír, teljesen torz kép.

Népképviselet

Negyvennyolcnak, s általában a XIX. század forradalmainak fontos vívmánya volt az uralkodói korlátlanság helyett az alkotmányosság, a népképviselet és a népnek felelős minisztérium, sőt kacérkodtak már a köztársasággal is, s ha csak tőlük függött volna, azt is megvalósították volna. Azt tartották, hogy a köztársaság fejlettebb államforma, mint a monarchia, de hogy legalább az alkotmányosság haladást jelent az önkényuralomhoz képest, azt nemcsak ők gondolták, hanem egészen kétségtelen mindenki szemében. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a felvilágosult, haladó embernek emiatt is negyvennyolc pártján kell lennie, mert ellenfele valóban a reakció volt.

Igen, feleljük, de csak akkor, ha vallástalan vagy legalább hitközönyös alapon állunk. Ha ugyanis a másvilági életben és a kinyilatkoztatás isteni voltában is hiszünk, akkor kétségtelen, hogy emellett fontosságban eltörpül minden önkényuralom és alkotmányosság közti különbség. Akkor kétségtelen, hogy inkább kell olyan önkényuralom, melyben a magyar üdvözül, mint olyan alkotmányosság, melyben elkárhozik. Az olyan önkényuralom, mely az örök üdvösség elnyerését elősegíti, százszor annyit ér, mint az olyan alkotmányosság, mely kárhozatba dönt, mert a másvilággal semmit sem törődik, sőt szembeszegül vele.

De arra is rá kell mutatnunk, hogy nálunk – II. József mindössze tíz évét leszámítva – 48 előtt sem volt soha önkényuralom. Mivel pedig éppen azt a tíz évet, melyet le kell számítanunk, tekintik nálunk a felvilágosultság korának, igen sokan vannak – mégpedig a 48-asokkal rokon berkekből –, akiknek éppen ez a tíz év a legrokonszenvesebb a Habsburgok egész 400 éves magyarországi uralmából. Láthatjuk belőle, hogy nekik maguknak sem annyira fontos az alkotmányosság, mint hirdetik.

Az igaz, hogy nem sokkal 48 előtt, I. Ferenc alatt, hosszú ideig nem volt országgyűlés, ámde ez I. Ferenc uralmának első felében történt, s ez a törvénytelenség már jóval a 48-as szabadságharc kitörése előtt megszűnt. Megyegyűlések azonban az országgyűlések működése idején is voltak, s azokon az országos ügyeket is tárgyalták, mégpedig ugyancsak szabad, sőt forradalmi hangon. Hiszen magát az országgyűlést is csak azért szüneteltették egy időre, mert a mi országgyűléseink alkotmányos jogaikat olyan féktelen módon gyakorolták éppen ez időben, mint kevés más azelőtti országgyűlésen. Például egyáltalán nem voltak hajlandók adót megszavazni épp akkor, mikor a király élet-halál harcát vívta Napóleonnal.

Nálunk tehát 48-ban nem arról volt szó, hogy az önkényuralmat alkotmányosságra változtassuk át, mert hiszen nálunk 48 előtt is a magyar nemesség kormányozta az országot, társ volt a királlyal a hatalomban, a törvényeket vele közösen hozta, követeit az országgyűlésekre szabadon választotta, az országgyűlés feltételeket állított a trónra lépő új király elé, s ezek megtartására a királyt meg is eskette stb.

Ha igaz is az, hogy ezt az esküt a király nem mindig tartotta meg, igaz az is, hogy még mindig jobban megtartotta, mint akár azelőtt, akár azóta bármely más uralkodója vagy amennyire a magyar nemesség megtartotta azt az alattvalói esküt, melyet a koronázáskor királyának ő is mindig letett.

Nem tekinthetjük komoly érvnek azt az állítást, hogy a király nem tartotta meg esküjét, hanem csak ürügynek, mert hiszen az ilyen esküket tökéletesen nem is lehet sohasem megtartani, az életet sohasem lehet teljesen a holt törvény kaptafájára húzni, és sokszor éppen az ország érdeke kívánja, hogy az uralkodó az olyan mellékes jelentőségű részlettörvényeken, melyek életbevágó kérdések megoldását akadályozzák, túltegye magát. Ne feledjük, hogy az országot úgy is tönkre lehet tenni, hogy szőrszálhasogatóan ragaszkodunk a törvényekhez akkor, mikor nagystílű, bátor elhatározások szükségesek. A nép nem egy ünnepelt hőse ilyen törvénysértő, de szükséges bátor cselekedettel mentette meg nemzetét.

Negyvennyolc tehát nem alkotmányosságot hozott az addigi önkényuralom helyett, hanem a népképviseletet hozta be, a nemesség kiváltságait törölte el és az alkotmányos jogokat terjesztette ki a jobbágyokra is. A jobbágyok szociális felszabadítását majd külön és hosszasan tárgyaljuk még, azért ebben a fejezetben csak a népképviselettel, azaz a parlamentarizmussal, a következőben pedig a monarchia és a köztársaság viszonyával foglalkozunk. 48-ban még újdonság volt a népképviselet és a nemcsak az uralkodónak, hanem a népnek is felelős minisztérium. Mivel ez akkor még újdonság volt, az emberek azt hitték, hogy a képzelhető legeszményibb alkotmányos állapot, s ha sikerül kivívni, egyenesen a mennyország költözik majd vele a földre. Petőfi „világszabadságnak" hívta, melyért érdemes meghalni, Kossuth pedig „Európa szabadságának", mely tőlünk indul ki, és amelyet mi harcolunk majd ki az egész földrész számára. Hogyne lenne ebből földi mennyország és hogyne tekintették volna csodaorvosságnak a nép minden bajára! Hiszen ebben a rendszerben a nép maga (legjobbjai, azok által, akiket maga választ, akikben tehát legjobban bízik) dönt sorsáról, maga a nép pedig csak nem lesz, nem is lehet a saját maga ellensége. Világos tehát, hogy így a népnek jó sorsa lesz, s minden a legjobban megy majd.

Az emberek előre repestek a boldogságtól, hogy az uralkodóknak a felséges nép adja majd a hatalmat, nem pedig az Isten, akinek nevében eddig akármit lehetett csinálni, hogy a nép képviselőinek még mentelmi joguk is lesz, tehát szentek és sérthetetlenek lesznek, a minisztereket felelősségre is lehet majd vonni, elcsapni és megbüntetni, s mindezt maga a nép csinálhatja majd meg. Még a nevük is „miniszter", azaz a nép szolgája, nem pedig (mint eddig) ura.

Ma már száz év tapasztalata áll mögöttünk, s e tapasztalatok birtokában csak mosolyogni tudunk Petőfi és kortársai naivságán, akik mindezt olyan halálos komolyan vették, s azt hitték, hogy az ún. népképviselettel már az emberiség minden baját is egyszer s mindenkorra orvosolták. Mi ma már rég tudjuk, hogy sérthetetlen képviselők és felelős miniszterek, magyarul népszolgák mellett alig szabadabbak a népek, mint akkor voltak, mikor még a törvény is azt mondta, hogy a népnek nincsenek jogai, sőt ma sokszor még a réginél is tehetetlenebb szolgája a hatalom tényleges birtokosainak.

Mi ma már rég tudjuk, hogy a népnek most is épp úgy vannak urai, akik a hatalmat bírják, mint hajdan, sőt hogy ma egy miniszterhez, még akkor is, ha csak elvtársnő és például csak Ratkó Anna a neve, sokkal nehezebb bejutni, mint hajdan I. Ferenc elé, akinek szentséges császár volt a címe s hatalmát nem a nép, hanem Isten nevében gyakorolta. Ma már a nép látja, hogy azokat, akik állítólag az ő felelős „szolgái", alig vonhatja jobban felelősségre, mint hajdan az „Isten kegyelméből" való császárokat és tanácsosaikat.

Ma már a nép annyira nem érzi magát boldognak a „népuralom" alatt, de szabadnak is annyira nem tartja magát (vagy ha igen, annyira kevésre becsüli ezt a „kivívott" szabadságot), hogy kiábrándulva belőle, azóta már nem egy helyen és nem is egyszer egyenesen a diktatúrához, tehát az önkényuralomhoz tért vissza helyette (Mussolini, Hitler, Kemal, Franco, Perron, De Gaulle stb.) és ezt sokszor nemcsak eltűrte, hanem ő maga önként tért vissza hozzá nagy lelkesedéssel. Például Franciaországban először még a francia kommunisták 20%-a is De Gaulle-ra szavazott. De nem is valami modern újság ez, mert ezt a tapasztalatot Napóleon képében már Kossuth és Petőfi is megszerezhette volna, mégpedig – sajátságos – éppen annak a francia népnek a részéről, mely ezt a szabadságot kitalálta, s annyira tudott érte lelkesedni, hogy szinte az egész világot magával ragadta nagy mámorával.

Az a nép, mely úgy gyűlölte a királyát, hogy nem nyugodott, míg minden írmagját ki nem irtotta, már rövid évtizedek múlva császárt választott magának, mégpedig sokkal korlátlanabbul uralkodót, mint hajdani gyűlölt királyai voltak, s még az orosz hómezőkre is elment meghalni a kedvéért. Sajátságos, hogy ilyen kiábrándító tapasztalat birtokában a mi okos Petőfink mégis úgy tudott rajongani a „világszabadságért" s annyira tudott hinni benne!

48 emberei igazságtalannak tekintették, hogy az ország ügyeit csak a nemesek intézzék, a jobbágyok pedig onnan ki legyenek zárva. Kötelességüknek érezték tehát, hogy nekik is jo-

gokat adjanak. Eközben azonban eszükbe sem jutott, hogy nemcsak jobbágyok, hanem zsellérek is vannak a világon, azaz olyan földművelők, akik még a jobbágyoknál is sokkal elesettebbek és akiknek nemcsak alkotmányos jogaik nincsenek, hanem még földjük se, s hogy nekik is illenék, ha földet talán nem is (mert a magántulajdont akkor még a forradalmárok is tisztelték), de legalább jogokat adni, tehát az „egyenlőségbe" őket is belevenni. A zsellérek ugyanis nemcsak földet nem kaptak 48-ban, hanem nem kaptak szavazati jogot sem és utána még hosszú évtizedekig ezt nem is követelte számukra senki, hiszen a szavazati jog akkor még bizonyos összegű adó fizetéséhez, tehát bizonyos nagyságú vagyon birtoklásához volt kötve.

Még ennél is nagyobb baj volt azonban, hogy 48-ban azt is elfelejtették, hogy a népnek nemcsak döntenie, hanem okosan kell döntenie sorsáról. Jogot tehát csak akkor szabad neki adni, ha már a szükséges műveltséget és nevelést megadtuk neki. Hol voltak azonban ettől 48-ban, hol vagyunk tőle még ma is és milyen messze leszünk tőle mindig? Az a nép, mely legöntudatosabb volt, legjobban vágyott jogokra és leghamarabb vívta ki őket, a párizsi nép, ugyancsak levizsgázott e tekintetben. Hiszen rögtön rémuralmat, tömeggyilkosságot csinált a szabadságból.

Azt is elfelejtették 48 hősei, hogy a nép – még ha még annyira művelt volna is – csak akkor dönthetne szabadon sorsáról, s csak akkor tekinthetnénk akaratát szinte szentségnek és megmásíthatatlannak, ha nem lenne Isten, aki a népnek is ura, s így ha a nép akarata mindig egyezne Isten akaratával. Ha azonban Isten van, a nép akarata csak akkor parancs és végrehajtása csak akkor kötelesség, ha a nép akarata egyezik Isten akaratával. De hát 48 éppen olyan népnek, illetve értelmiségnek az akaratát imádta, melyet előbb hitétől megfosztott.

Kik alkotják a népet? A munkások, parasztok, férfiak, nők, öregek, fiatalok, műveltek, műveletlenek, jók, rosszak, okosak és ostobák milliói. De valljuk meg, hogy a nép többsége (pedig éppen ez a többség az, melyre azt mondjuk: a nép) bizony a műveletlen, az ostoba, a hiszékeny, a könnyen félrevezethető, az önállóság nélküli, a bűnök, szenvedélyek és állatias ösztönök rabja. Még a nemességre is áll ez a megállapítás, mert hiszen ők is emberek, s minél tovább él valaki, s így minél jobban ismeri őket, annál jobban tudja, mennyire gyarló egy lény az az ember. De a nemesek legalább válogatott emberek, az emberek műveltebbjei, jobban neveltjei közül valók. Mit szóljunk azonban akkor, mikor a félállati sorban levő, analfabéta, alkoholista, önállósághoz még nem szokott, de fellovalt és gyűlölettel telített nép az, mely maga dönt sorsáról, s mivel ő a többség, ő dönt a műveltebbek és a kellő nevelésben részesültek sorsáról is?

Nem sokkal okosabb lett volna-e, ha 48-ban a nép kiművelése, felemelése lett volna a jelszó, s majd csak utána jogokhoz juttatása? Nem kell-e sajnálnunk azt a művelt és nemes lelkű embert, akinek csak az a szerep jut, hogy annak a népnek, mely sem értelemben, sem jellemben, sem műveltségben, sem önzetlenségben nem ér föl neki még a csizmájáig sem, nem irányítója, hanem csak akarata végrehajtója, szolgája legyen? Ha pedig nem a nép szolgája, s nem annak akaratát hajtja végre, hanem továbbra is épp úgy a maga akaratát erőszakolja rá, akkor sokkal jobban a törvényt szegi meg, mint állítólag azok a Habsburgok, akikre annyira haragudtunk „törvényszegéseik" miatt.

A különbség csak az, hogy a Habsburgok nyíltabbak s becsületesebbek voltak, s legalább nem tudatosan csapták be a népet, mint a nép szolgái (miniszterei). Azok azt mondták, hogy Isten akaratát hajtják végre, mikor uralkodnak (nem tagadhatjuk, hogy a Habsburgok a valóságban is ezt csinálták, mégpedig a katolikus Egyház vezetésével, s láttuk, hogy ők maguk éppúgy, sőt sokkal jobban megtartották az Egyház szigorú előírásait és tilalmait, mint ahogyan ezt alattvalóiktól megkívánták), ezek pedig úgy uralkodtak maguk, hogy közben azt hangoztatták, hogy a nép uralkodik, ők pedig csak akaratának szolgai végrehajtói. Vajon a kettő közül melyik szebb, becsületesebb szerep?

Az a kulturális és erkölcsi színvonal, amely a hatalom helyes használatához szükséges, rögtön nem szerezhető meg, sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy ha e tekintetben jelentős hala-

dást lehet is elérni, visszaesések is éppúgy előfordulnak, mint az arisztokratikus osztályok körében. Hiszen még az öntudatos és nagy kultúrájú német nép is hogy tudott rajongani egy Hitlerért, sőt Hitler machiavellizmusáért és eszelős fanatizmusáért is!

A nép, az „isteni" nép sohasem lesz elég érett arra, hogy önmagát helyesen kormányozza. Nem is volt még olyan „népuralom", de nem is nagyon lesz, melyben valóban a nép lett volna az, aki uralkodott, nem pedig a vezetői. A nép vezérének nem az tehát a nemes hivatása, hogy a népet kiszolgálja, hanem, hogy vezesse, irányítsa. Nem államférfi az, aki a tömeget, a népet állati ösztöneiben, gyűlöletében, fanatizmusában vagy akár csak naiv ábrándjaiban s tudatlanságában is kiszolgálja, hanem aki felemeli, megnemesíti. De tud-e nevelni az, aki csak a hízelgés hangját ismeri, aki a népben szinte istenséget lát, vagy úgy tesz, mintha azt látna, azt hazudja, hogy ő egyedül csak azért van, hogy a nép akaratát teljesítse, hogy nem ő tanít, nem ő irányít, hanem a nép, s ő csak alázattal végrehajtja azt, amit a nép akar.

Ha mindezt őszintén mondanák a népvezérek, az lenne a legnagyobb baj, mert akkor vak vezetne világtalant, de szerencsére sohasem mondják őszintén. De ha az igazság az, hogy a népet, a tömeget mindenképpen irányítani kell, s ha a nagy államférfi és a nép jótevője az, aki éles elméje diktátumait el tudja fogadtatni a néppel, s el tudja vele hitetni nemcsak azt, hogy ez jó és üdvös, hanem még azt is, hogy ezt tulajdonképpen nem ő akarja, hanem a nép, akkor az az uralkodó, aki épp oly okos és épp oly erős akaratú, mint a híres népvezérek, sokkal, de sokkal tiszteletreméltóbb ember, mint az ügyes népvezér. Az ilyen uralkodó ugyanis a tehetsége mellett még becsületes jellem is lehet, míg a népvezér szükségképpen álnok, színész, aki másképp beszél, mint gondolkodik, s ha a nép érdekében teszi is, mégis tagadhatatlan, hogy becsapja a népet. Azt mondja neki, hogy ő maga uralkodik, mikor valójában épp úgy vagy még jobban ő uralkodik felette, mint a hajdani „zsarnokok", akik csak azért voltak „zsarnokok", mert nem voltak képmutatók s színészek.

A régi „zsarnokok" azt mondták, hogy az ő hatalmuk Istentől származik, ők az ő nevében kormányozzák a népeket, s ezért csak Istennek tartoznak felelősséggel. Nem tagadhatjuk, hogy nem is alap nélkül mondták, mert azzal tele van a Szentírás, hogy az embereknek a feljebbvalójuknak engedelmeskedniük kell, és hogy a feljebbvalók Isten helyettesei. Azt sem mondhatjuk, hogy csak maszlag volt a szájukban az a felelősség, melyet Isten előtt éreztek. Bőven tárgyaltuk minden egyes Habsburg uralkodónk személyét. Láttuk, hogy úgyszólván kivétel nélkül komolyan vették ezt a felelősséget, sőt ők maguk jobban lemondtak az élet örömeiről, mint alattvalóik, ők maguk is tudtak engedelmeskedni (Istennek, Egyháznak), alázatosabbak voltak, egyszerűbben éltek, mint azok, akik a nép köréből kapaszkodtak fel vezető szerepre, s elméletben a nép szolgáinak mondták magukat. Az I., II. és III. Ferdinándokat, a Lipótokat és Mária Teréziákat, a III. Károlyokat, az V. Ferdinándokat, Ferenc Józsefeket, sőt még II. Józsefeket is ez a felelősségérzet a szó szoros értelmében gyötörte. Ők, akik a nép, sőt sok tekintetben a törvény urai voltak, sokkal jobban rettegtek a törvény megszegésétől, mint azok, akik miniszterek, tehát szolgák voltak, s ők, akik szentek és sérthetetlenek voltak és felelősségre nem vonhatók, attól a felelősségtől, mellyel egyedül Istennek tartoztak, sokkal jobban féltek, és ezt sokkal komolyabban vették, mint azok, akik hivatalosan felelősek voltak a népnek.

Nem tagadhatjuk, hogy minden olyan rendszer, melyben hivatalosan a nép a hatalom birtokosa, s ő az, aki uralkodik, lényegében véve mindig hazug volt és az is lesz mindig, mert maga a nép sohasem uralkodott, hanem mindig mások uralkodtak, s parancsoltak nevében. Ha ez nem volt mindig egyformán így, a különbség csak abban volt, hogy voltak korok, mikor ezen elmélet és gyakorlat közti különbség szemtelenül nagy volt, és voltak, mikor kevésbé. Hazugnak azonban mindig hazug volt ez az állítólagos népuralom.

Pedig hát becsülhette-e a nép az olyan vezérét és bízhatott-e abban, aki mást mondott neki, mint ami igaz volt, vagyis aki becsapta, áltatta? Még inkább ellenszenvünket kell kifejeznünk az ilyen rendszer iránt akkor, ha meggondoljuk, hogy ez az álnokság, ennek a hamis

látszatnak a fenntartása milyen sokba került és kerül, s természetesen annak a népnek kerül sokba, akit becsapnak. A hajdani abszolutista uralkodók uralma, ez a becsületes, őszinte uralom, olcsó volt, mert nem kellett bonyolult kormányzati szervezetet fenntartania. De mibe kerülnek ma a parlamentek? Van vagy 500 tagjuk, mindegyiknek nagy fizetése és első osztályú vasúti szabadjegye. Az elnököknek és jegyzőknek még külön nagy fizetése. Aztán van külön parlamenti őrség, szintén sokkal nagyobb fizetéssel, mint a közönséges rendőröké. Aztán mekkora ott a villanyszámla és mibe kerül a fűtés? Mennyibe kerül egy-egy választás lebonyolítása!

Különösen álnok és visszataszítóan erkölcstelen volt ez a parlamentarizmus a kommunizmus alatt, mikor az „országgyűlés" alig tartott egy-két ülést évente s a felszólalóknak (akik állítólag a nép „törvényes" képviselői voltak), mint említettük, papírról kellett szóról szóra felolvasniuk azt, amit a nép igazi urai a kezükbe adtak. Választáskor nem is lehetett másra szavazni, mint azokra, akiket a nép titkos urai kijelöltek, de azért mégis minden négy évben rendeztek választásokat, mégpedig titkosakat. Annak a hazug látszatnak a fenntartására, hogy a nép az úr, készítettek 3-4 millió szavazócédulát és hozzávaló borítékot, vagy százezer fülkét, fizették a választási bizottságok tagjainak (legalább százezer embernek) a napidíját, lebonyolítottak egy heteken át tartó választási hadjáratot a kellő mennyiségű plakáttal és cikkáradattal, megrendezték a választási gyűlések ezreit, ezekre állami autókon leutaztak a pártvezérek és kíséretük, a gyűlés után mindenütt voltak nagy ebédek államköltségen stb. S mindez egyedül csak azért, hogy a „törvénynek" eleget tegyenek, s a nép, a munkásság, a dolgozók azt higgyék, hogy csakugyan az ő kezükben van a hatalom, s az ország sorsáról ők döntenek. Hogy a színészet teljes legyen, a választási bizottsággal még a törvények megtartására az esküt is mindig letetették (micsoda lejáratása az eskü szentségének!), sőt még „mandátumvizsgáló bizottságuk" is volt, s ez az „országgyűlés" első ülésén még azt is megállapította, hogy a „képviselők" mandátumai rendben vannak.

Soha nem fordult elő még kivételesen sem, hogy a nép e titkosan, tehát egészen szabadon megválasztott képviselői közül csak egy is valaha vagy valamiben ne értett volna egyet a párttal (mikor már ez előfordult, akkor meg is buktak, mert rögtön kisült, hogy tulajdonképpen senki sem ért egyet), vagy az ország tényleges urait, a pártvezetőséget bírálni merte volna. Nem volt még olyan zsarnoka a világtörténelemnek, akinek uralma alatt kisebb szava lett volna a népnek sorsa irányításában. De a régi zsarnokok legalább nem hazudtak s legalább sokkal olcsóbbak voltak. Nekik nem kellett mérhetetlen összegeket elkölteniük a nép pénzéből azért, hogy fenntartsák a látszatot, hogy mindenben a nép akarata történik, hanem becsületesen megmondták neki, hogy nem te uralkodsz, mert te erre nem is vagy alkalmas, hanem én.

Nem a népnek kell tehát uralkodnia, mert ha ő uralkodik, akkor sem a nép uralkodik. Ha pedig kivételesen és rövid időre még ez is megvalósul, akkor sem a nép java uralkodik, mert nem a java a többség, akár értelmileg, akár jellemileg nézzük a dolgot. Régen a nép java uralkodott. Elvben feltétlenül, de többnyire a gyakorlatban és a valóságban is. Az arisztokrácia nemcsak vagyonban volt az első, hanem tehetségben és becsületben is. Nézzük csak meg nagyjainkat. Nemcsak hadvezérek és államférfiak (sőt még szentek is) kerülnek ki közülük, hanem még a költők is (Báró Balassa, Gróf Zrínyi, gróf Koháry, báró Orczy, gróf Gvadányi, báró Kemény, báró Jósika, Madách stb., de nemes és gazdag földbirtokos volt Bessenyei, Kölcsey, Kazinczy, mindkét Kisfaludy, Berzsenyi stb. is).

Világos, hogy a kultúra haladásával mindig nagyobb számú lesz a nép java, vagyis az a rétege, mely érett arra, hogy az ország sorsa intézésébe beleszólhasson. Régen azonban nem így volt, tehát helyes és megokolt volt, hogy még kevesebb embert hagytak a közügyekbe beleszólni, mint ma vagy a jövőben. De az ma is hazug jelszó és a nép félrevezetését jelenti, ha azt hirdetjük neki, hogy most már valóban ő parancsol, s én, a népvezér, aki szónoklok hozzá és szavazatait kérem, csak az ő szolgája, az ő akaratának teljesítője és végrehajtója vagyok.

Ha őszintén és igazán beszélnék hozzá, csak azt mondhatnám neki, hogy most már jobban beleszólhat sorsa intézésébe, mint azelőtt. De ha csak ezt (azaz az igazat) mondták volna

neki, vajon lett volna-e akkor valaha forradalom vagy szabadságharc? Ha csak ennyit mondanánk, lázba lehetne-e hozni vele a tömegeket, s lehetne-e őket a barikádok elé vinni?

A forradalomnak mindig túloznia kell, mindig többet kell mondania, mint ami igaz, mert másképp nincs lázadás, nincs forradalom. Hazudni kell tehát a megbuktatandó rendszer bűneinek ostorozásában is és hazudni a jövőre vonatkozó ígéreteket illetően is. Szabad-e azonban hazudni? Szabad-e ezt akár csak a haza vagy a néptömegek érdekében is tenni? Boldogíthatják-e akár az egyiket, akár a másikat hazug emberek?

Csodálkozhatunk-e hát, sőt nem kell-e egyenesen természetesnek tartanunk, ha egy művelt és a népet őszintén szerető főpap vagy főnemes bizonyos szellemi undorral és megvetéssel hallgatta 48 népboldogító szónokait, mikor ilyen értelemben papoltak a népnek? Tekinthette-e működésüket másnak, mint hazugságnak, félrevezetésnek és a szónok érvényesülésre való törekvésének?

A jobbik esetben legfeljebb arról lehetett szó, hogy maga a szónok is épp oly naiv és tudatlan volt, mint a nép, mely hallgatta, s ezért maga is hitte azt, amit szónokolt neki.

Petőfiék még naivul azt hitték, hogy ha a népnek megadják a jogot, hogy képviselőket választhasson, és ha ezek a képviselők ellenőrzik az országot kormányzó minisztériumot s megvonják tőle bizalmukat, tehát megbuktatják akkor, mikor eltér a nép akaratától, akkor valóban minden a nép akarata szerint történik. Ők még nem is gondoltak arra, hogy a nép akaratát ki is lehet játszani.

Ők naivságukban például még arra sem gondoltak, hogy a hatalmasok, például a munkaadók meg is tudják félemlíteni a népet, s rá tudják kényszeríteni arra, hogy arra szavazzon, akire ők akarják. Nekik akkor még az sem jutott eszükbe, hogy a választásnak titkosnak is kell lennie, mert másképp közönséges népcsalás lesz belőle, s a hatása sokkal elfajítóbb lesz, mintha mellőznék a bonyolult és költséges komédiát s nyíltan s egyenesen megmondanák a népnek, hogy nem ő dönt, hanem urai.

De a népnek azt a részét is, mely független (kisgazdák, kisiparosok) s így megfélemlíteni nem lehet, meg lehet vesztegetni vagy etetéssel-itatással befolyásolni, mert – sajnos – az a nép, melyről Petőfi – istenkáromlóan – azt írta, hogy az ő neve (nem pedig Jézusé) dicsértessék most és mindörökké, már csak ilyen gyarló és esendő.

Világos, hogy a nép egy cseppet sem különb, mint ura, sőt még olyan sincs. Az urak ugyanis nem mások, mint Ádám műveltebb, míg a nép nem más, mint Ádám kevésbé művelt, s jobban ösztönei hatása alatt álló ivadékai. Kétségtelen az is, hogy aki műveltebb, az általában (mely alól természetesen bőven van kivétel is) erkölcsileg is magasabban áll. Befolyásolni és félrevezetni azonban kétségtelenül jobban lehet a nép műveletlen (tehát nagyobb) részét, mint a javát.

Annál meglepőbb, hogy ez 48-ban még senkinek sem jutott eszébe, pedig példát már akkor is láthattak volna rá bőven. Hiszen az egész ország tudta már a reformkorban, hogy Deák a botrányos etetés-itatás miatt nem fogadta el követi megbízatását. Pedig hát akkor még csak a nemeseket kellett etetni-itatni (világos azonban, hogy a nemeseknek nem a vagyonosabb, tehát műveltebb részét), mert akkor még csak nemesek intézhették az ország ügyeit. Ha azonban még nemeseket is lehetett így befolyásolni, s még azoknál is ilyen sokat számított a jó étel-ital, mit várhattak akkor e téren a jobbágyoktól? Hogy várhattak tényleges szabadságot, sőt földi mennyországot a jobbágyok politizálásától és szakértelmétől s különösen az akkori gatyás és analfabéta jobbágyok joggyakorlásától? Miért nem látták meg a Hortobágyon „a piszkos, gatyás, bamba társakat és a csordát”, mint Ady? Akkor forradalomcsinálás helyett inkább „káromkodtak” vagy „fütyörésztek” volna, de még ez is jobb lett volna, mint a „honmentés”.

Kossuth megválasztására is 48 előtt, tehát nemesek körében költött el Batthyány állítólag százezer forintot, s nem is eredménytelenül, mert valóban Kossuth lett a követ. Nemesek választották meg, pedig a nemesek jogait akarta eltörölni. Nem önzetlenül választották azonban

meg, hanem százezer forintért. Nem vak volt-e hát, aki még ebből sem látta, hogy nemcsak a népet, hanem még a büszke magyar nemest is elsősorban nem érvekkel lehet és kell meggyőzni, hanem egész mással s ezzel a mással még arra is rá lehet venni, hogy önmaga ellen szavazzon? Még csak arra sem gondolhatunk, hogy mindez a 48-asok részére meglepetés volt, mert hiszen Batthyány bizonyára nem dobta volna ki a százezer forintját, ha előre nem tudta volna, hogy nem hiába dobja ki, azaz, ha nem ismerte volna nagyon jól a helyzetet is, meg az emberi gyarlóságot is.

Márpedig ilyen választásokkal kérdezni meg a népet, hogy mi az akarata, s az eredmény alapján el is hinni, hogy az valóban a nép akarata, sokkal nagyobb népcsalás, korrupció és erkölcstelenség, mintha a komédiát elhagyjuk s a fölséges népnek magyarul és becsületesen megmondjuk, hogy nem te döntesz sorsodról, hanem én, mert én nálad többet tudok, a dolgokhoz jobban értek, de biztosítlak róla, hogy érted fogok működni. S vajon ezt a legutóbbi ígéretet nem lehet-e sokkal komolyabban venni az ilyen embertől, mint attól, aki már akkor is hazudott, mikor ígért?

Mindezek ellenére nálunk (s természetesen másutt is) még 67 után egy fél évszázadig is ilyen százezer forintos választásokkal gyakoroltuk a Petőfi megálmodta „világszabadságot" s így adtunk alkalmat a népnek, mely állítólag minden hatalom forrása, hogy kinyilváníthassa akaratát, dönthessen sorsáról és kormányozhassa magát. Kell-e ennél nagyobb álnokság?

Végül aztán e szégyenletes tanulságok birtokában jöttek a szociáldemokraták az általános titkos szavazati jog követelésével. Általános kellett nekik azért, mert addig nem volt mindenkinek szavazati joga, tehát csak elméletben döntött a nép, a valóságban azonban csak a nép magasabb rétegei (az írni-olvasni tudók, bizonyos vagyonnal rendelkezők vagy legalább évek óta egy helyben lakók) döntöttek az alantasabb (akik még mindig a többséget alkották) sorsáról. Titkos pedig azért, hogy ne legyen érdemes vesztegetni s ne lehessen megfélemlíteni. Így – gondolták – csakugyan szabadon dönt majd a nép a sorsáról, mert ha nem lehet ellenőrizni, ki kire szavaz, nem lehet megfélemlíteni sem, vesztegetni pedig nem érdemes.

Nem csoda hát, ha évtizedeken át ezért az általános és titkos szavazati jogért lelkesedett és zajongott a jogtalan proletárság épp oly lelkesedéssel és meggyőződéssel, mint Petőfiék ötven évvel előbb még csak általában a népképviseletért. Most ennek megvalósulásától várták azt a földi mennyországot, melyet 48 lelkesedői már a felelős minisztériumtól és a jobbágyság szavazati joggal való felruházásától is biztosan reméltek.

Aztán megvalósult a szociáldemokraták álma is, de ebből még nagyobb cirkusz keletkezett, mint 48 vívmányaiból. Ez a legújabb cirkusz csak most folyt le szemünk láttára előbb a hitlerizmus, majd a bolsevizmus 99,6%-os eredménnyel járó szavazásaiban.

Először is megtudtuk például, hogy a „titkos" szavazás sem feltétlenül titkos. Mikor például az Anschluss után az Ausztriához került Nyugat-Magyarország (Burgenland) egyik falujában a népszavazáskor a plébános a választási elnök udvarias tessékelésére (mert hiszen ők szinte tüntettek a törvény szigorú megtartásával), hogy tessék befáradni a szavazófülkébe, kijelenti, hogy ő nyíltan óhajt Hitlerre szavazni.

Mikor az elnök különös kívánsága oka után érdeklődött, ezt felelte: „Kérem, legalább egy hazaáruló gazember minden faluban akad, bizonyára lesz tehát a mi falunkban is. Mikor azonban a szavazatok összeszámlálásakor előkerül ez a hazaáruló (Hitler elleni) szavazat, rögtön azt fogja mindenki mondani, hogy ezt egész bizonyosan „Herr Pfarrer" adta le. Ezért én kénytelen vagyon nyíltan szavazni Hitlerre, hogy bebizonyítsam, hogy azt az egy hazaáruló szavazatot nem én adtam le."

Láttuk továbbá azt is, hogy azok, akiknek a hatalom és a modern totális állam minden propagandaeszköze a kezében van, olyan közhangulatot, olyan tömeghisztériát, olyan terrort és megfélemlítést tudnak kifejteni, hogy a szavazóknak még akkor is majdnem száz százaléka esik rájuk, ha a szavazás valóban titkos, és ha a valóságban csak a nép egy kis töredékének akaratát és meggyőződését jelenti ez az elsöprően nagynak látszó többség. A tömeghisztériá-

nak ugyanis (s még inkább a megfélemlítésnek) csak egyes, egészen kivételes egyéniségek tudnak ellenállni, de nem a tömegek. Aztán hiába titkos a szavazás, ha a szavazók nem hiszik el, hogy titkos, s mikor olyan nagy a terror és úgy tele vannak a börtönök a politikai foglyokkal, hogy az emberek még titkosan sem mernek az uralmon levők ellen szavazni.

A kommunizmus elején (mikor még nem tiltották el a politikai pártokat s így nem kellett szükségképpen a párt jelöltjeire szavazni) a mosónőnknek azt ajánlották egy helyen, ahol mosott, hogy kesztyűben szavazzon, mert ujjlenyomatokkal ellenőrzik majd a szavazásokat. De ugyanettől való félelmében egyik volt tanítványom még az 1958. évi szavazáson is kesztyűben ment be a fülkébe. (A legtöbb egyáltalán nem is mert a fülkébe menni, azaz titkosan szavazni.)

Hitler hívei a lakosságnak nemcsak egy töredékét, hanem legalább háromnegyed részét tették ki. Ha tehát 99,7% nem is, de a szavazatokból 75% a lakosság őszinte akaratából is a rendszerre esett volna. (Ez annak bizonyítéka, mennyire önállótlan és mennyire befolyásolható még a legkulturáltabb nép is, mert hiszen ott nem gatyások vagy analfabéták szavaztak). Amit azonban a hatalomra került kommunisták teljesítettek e téren, az felülmúl minden képzeletet s nemcsak az általános titkosszavazati jogért hajdan annyira lelkesülő proletárok, hanem még a nekik nem hívő és róluk, illetve vezetőikről minden rosszat feltevő ellenfeleik sem tartották volna lehetségesnek.

Ők már láthatták Hitler példáján, mire képes a totális állam, annak propagandája és az így létrejött tömegszuggesztió és tömeghisztéria. Ennek alapján joggal számíthattak volna tehát reá, hogy akkor is megszerezhetik a szavazatoknak, ha nem is a 99,7%-át mint Hitler, hanem legalábbis a többségét abban az esetben is, ha – mint jól tudták – csak a nép egy töredéke a hívük. Ők azonban annyira nem hitték ezt el, hogy még ilyen feltételek mellett sem merték megkockáztatni a választást. Egész bizonyosan tudták tehát, hogy az a nép, melynek kezébe ők minden hatalmat állítólag letettek, s amely akaratnak ők állítólag csak engedelmes végrehajtói, mindent és mindenkit akar, csak őket és az ő elveiket nem. De ők mégis hatalmon akartak maradni azon a címen, hogy ők a népet akarata ellenére is kötelesek megajándékozni azokkal a jókkal, melyeket az, éretlensége folytán, még nem lát tisztán.

Mivel azonban ez az állítás homlokegyenest ellenkezett azokkal a tanokkal, melyeket ők egész idáig hangoztattak, s így kisült volna, hogy ők is zsarnokok, hogy ők sem a nép megbízásából, hanem a maguk érdekében, vagy legalábbis akaratából cselekszenek a nép ellenére: ők is rendeztek választást, mégpedig általánosat és titkosat. Olyan általánost, hogy már a 18 éveseknek is adtak szavazati jogot és legalább elméletben olyan titkosat, hogy nem sajnálták a költséget és minden szavazóhelyiségben állítottak fel szavazófülkéket és mindenki megkapta azt a borítékot, melybe szavazólapját – a titok megőrzése céljából – beletehette, s melyet utána leragaszthatott. Olyan választást rendeztek azonban – s ezt szorgalmasan újra meg újra megrendezték minden négy évben –, melyben csak őrájuk lehetett szavazni.

Igaz, hogy – de csak a választások előtt 24 órával és általános meglepetésre – azt is nyilvánosságra hozták, hogy ellenük is lehet szavazni (de azt már nem mondhatta meg az illető, hogy kire), de ezt még így elkésve is úgy hozták a nyilvánosságra, hogy minél kevesebben tudják meg. (Egyik alkalommal például még nekem sem sikerült megtudnom, pedig ugyancsak kérdezősködtem utána, néztem az újságot és olvastam az utcai plakátokat.) De viszont annak, aki ellenük akart szavazni, ceruzára volt szüksége (a rájuk szavazónak nem), ceruzát viszont nem adtak a szavazónak (évek múlva a sikertől már úgy felbátorodtak, hogy már azt is adtak).

Ezzel szemben olyan mindent elsöprő propagandát, terrort és izzó hangulatot idéztek elő, hogy még nekem is ugyancsak össze kellett szednem minden lelkierőmet és bátorságomat, hogy merjek ellenük szavazni – titkosan. A legtöbb ember pedig, akinek lelkiismeretével ellenkezett a rájuk szavazás, azzal nyugtatta meg magát azért, mert nem fejtette ki ezt a minden

lelkierejét próbára tevő ellenállást, hogy úgy sincs értelme, mert hiszen a szavazatokat is csak ők számlálják össze, s így azt mondják eredményül, amit akarnak.

Ilyen szavazás lett az eredménye annak az évtizedes szociáldemokrata küzdelemnek, mely úgy követelte az általános-titkost, mint az elnyomott nép megváltását és a zsarnok végleges lehetetlenné tevését. Emlékszem gyermekkoromból, milyen fontosnak tartották akkor még a tömegek az általános és titkos szavazati jogot, milyen százezres tömegek és milyen meggyőződéssel és milyen elkeseredett, elsöprő erővel tüntettek mellette. Mily biztos volt ez a haragos tömeg akkor a maga igazában, s mily elkeseredéssel tudta gyűlölni azokat az elnyomóit, akik e minden bajt majd végleg megszüntető joguk kivívásának útjában álltak!

Mikor aztán azok lettek az ország urai, akik ezeket a százezreket ekkor az utcára vezényelték, az egész költséges választás csak azért volt, hogy a külföld (mert hiszen maga a nép teljesen tisztában volt a valósággal) azt higgye, hogy itt valóban a nép uralkodik, s valóban annak akarata dönt. Ezért látszólag a legkomolyabban vették ezeket a „választásokat" s szinte évenként rendezték meg őket, mert hol országgyűlési, hol tanácsi választások voltak, s hol a községi, hol a járási, hol a megyei tanácsokra.

Ellenzékiségét legfeljebb azzal fejezhette volna ki valaki, hogy nem megy el szavazni, azaz nem él a jogával (mely úgysem ért egy hajítófát sem). De éppen ezért ezt tűrték a legkevésbé. Úgy megszokták már azonban az állandó hazudozást, álnokságot és képmutatást, hogy nem rendelték el, hogy kötelező a szavazás, mint ez sok országban megvan. Nálunk csak azért is önkéntes volt a szavazás. Mégis a szavazásra jogosultak 99,9%-a élt szavazati jogával.

Aki nem jelent meg a szavazáson, a nép árulója volt. S ha valaki olyan bátor volt és olyan vasidegekkel rendelkezett, hogy még ezt a bélyeget is merte vállalni, már a kora délutáni órákban megjelent nála a rendőr, s udvariasan figyelmeztette, hogy még nem szavazott. Ha az illető figyelmeztette rá, hogy nem kötelező, a rendőr ráhagyta, de hozzátette, hogy azért nem ajánlom, hogy ne menjen el. S a végén ment természetesen mindenki. Mentek még a nagybetegek is.

Egyik tanítványom 78 éves fekvőbeteg apjáért frissen fényezett, szép mentőautó ment a házba, s hiába volt minden szabódás, két ápoló (mert azokat is vittek magukkal), kiemelte az ágyból és betette az autóba. Másnap aztán a lapokban, a rádióban, itthon és külföldön, és minden elképzelhető nyelven megtudta a világ, hogy a választók 98,5%-a szavazott, s ezek közül 99,2% igennel, 0,3% nemmel, 0,5% pedig érvénytelenül szavazott.

Ez lett tehát a végkifejlete a „világszabadságnak", annak a szent eszmének, melyért nálunk Petőfi és Kossuth, Bécsben pedig a Tausenauk és Ihaisesek annyira lelkesedtek s melynek ellenzőit oly ádázul tudták gyűlölni, hogy az utolsó előttinek kitiport beleivel szerették volna megfojtani az utolsót, mert szentül meg voltak győződve, hogy a földi mennyország megvalósulásának akadályai.

Nem százszor jobb, becsületesebb, egyenesebb, igazabb, és ami a fő: olcsóbb volt a régi „önkényuralom", melyben nem a nép kormányzott ugyan, de legalább nem is hazudták neki azt, hogy ő kormányoz? Vajon a valóságban nem volt-e ez is épp oly, sőt még nagyobb önkényuralom, mint a régi, s a kettő közti különbség nem egyedül csak az volt-e, hogy a régi rendszerben az urak azért voltak urak, mert annak születtek, az új rendszerben pedig azért, mert a népet becsapták s elhitették vele, hogy nem mások uralkodnak felette, hanem maga uralkodik? Később ezt már senki sem hitte ugyan el nekik, de akkor uralmukat már tűrni volt kénytelen a nép, ők pedig – példátlan cinizmussal – tovább is tartották a nép uralmának látszatát, mégpedig nagy költséggel s természetesen a nép számlájára.

Vajon melyik rosszabb: a született úr vagy a hízelgés, becsapás és csalárd propaganda révén felülkerekedett zsidóból és proletárból lett úr? Az-e, aki becsületesen megmondja, hogy én úr vagyok és kormányzok, vagy az, aki még annyi beleszólást sem enged a népnek sorsa intézésébe, mint a régi urak, de fenntartja a látszatot, mintha csak a nép akaratának végrehajtója lenne, s e látszat fenntartására két vagy négyévenként sokmilliós költséggel a nép szám-

lájára ország-világra szóló szemfényvesztéseket bonyolít le? Ha mindezt Petőfi előre tudta volna, de nagyot ütött volna botjával a maga szamár fejére? Pedig hát tudhatta volna előre. Vagy, ha nem, csak a papok szavára kellett volna hallgatnia. Mert lám, ők még ezt is előre tudták. Ők tudták, hogy nem lehet bízni azok szavában, akik hízelegnek, s különösen nem azokéban, akik az Evangélium előírásai és tanácsai ellenére akarják boldogítani az emberiséget.

Igaz, nem szükségképpen kell a demokráciának oda torkollnia, ahová a bolsevizmusban torkollt. Vannak olyan országok is, ahol igazi proletarizmus és igazi demokrácia van, ahol valóban maga a nép dönt sorsáról, ahol a választásokat nem hamisítják meg, ahol a szavazatokat nemcsak azok számlálják össze, akik már a hatalom birtokosai, ahol nincs vesztegetés, ahol valóság a titkosság s ezért megfélemlíteni sem lehet. Így van például az Egyesült Államokban, Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Svájcban, a szomszéd Ausztriában, sőt a dél-amerikai államokban is.

De hát ezekben talán földi mennyország van? Nem lehet az, mert hiszen rámutattunk, hogy maga a nép is bűnös, gyarló valami, önállótlan, könnyen befolyásolható, hangulata változó, becsapni is könnyen lehet, értelmi színvonala is alacsonyabb mint vezetőié, az uraké, mindebből pedig semmiképpen sem származhat mennyország.

Várhatunk-e valami különösebb jót vagy egyáltalán jót a törvényes népuralomtól például a dél-amerikai államokban, ahol az a nép, mely maga dönt sorsáról, analfabéta, ahol elfajítja az alkohol és a nyomor, s ráadásul olyan szerencsétlen fajkeverék, hogy mindig új kell neki, lobbanékony, szenvedélyei rabja, s mindenben túlzó?

De olyan államokban, ahol a nép művelt és józan, talán csak jót jelent a népuralom? Dehogy. Hiszen Németországban a nép többsége őszinte híve volt Hitlernek s rendszerének.

A túl nagy és igazi szabadság miatt Franciaországban a második világháború óta minden évben körülbelül két kormányválság volt. Boldogulhat-e azonban az olyan ország, melynek vezetőségét minden évben kétszer is cserélik? Azt kell mondanunk, hogy ennél szerencsétlenebb államkormányzást még elképzelni sem lehet.

Mivel a kormány a képviselőktől, a képviselők pedig valóban választóiktól, tehát a néptől függnek, az ilyen tényleg szabad államban a képviselők nem mernek semmi olyat megszavazni, ami a néptől, például a munkásságtól, a parasztságtól vagy a tisztviselőktől áldozatokat kíván, akármennyire követeli is ezt a közösség érdeke. Nem csoda, hogy ezt az igazi népuralmat néhány évtized alatt még a francia nép is megunta, s önként tért át De Gaulle féldiktatúrájára. Ausztráliában is olyan intézkedéseket léptetett életbe és tart fenn már hosszú idő óta az államhatalom irányítását tényleg kezében tartó munkásság (mely csak a maga önző érdekeit nézi), amely az ország egészére káros, tehát végeredményben a munkásokra is az.

A törvény előírásainak és szellemének valóban megfelelő, tehát valóban a nép akaratát kifejező választások sokszor olyan parlamentet eredményeznek (Franciaországban például évtizedeken át mindig), mely képtelen az ország kormányzására, mert nem eredményez többséget, vagy ha igen, csak olyat, melynek többsége mindössze pár fő. Így aztán az ország kormányzata szinte negyedévenként válságba jut, egy-két szavazat hiánya miatt cserélni kell az egész kormányzási rendszert, egymás után jutnak uralomra az egymással homlokegyenest ellenkező pártprogramok, így szinte havonként cserélődik az államgépezet, de a hatalom új birtokosai is tudják, hogy idejük csak hónapokra szóló. Virulhat-e így egy ország, egy nemzet, egy közösség?

Hogy a lehetetlen helyzeten segítsenek, soron kívül is sokszor tartanak új választásokat, mely az államnak természetesen igen sok pénzébe kerül, eredményt, kiutat azonban ezek is ritkán hoznak. Könnyű belátni, hogy ennél szerencsétlenebb helyzet egy országra el sem képzelhető.

S mi az oka minden bajnak? Az, hogy valóban megvalósult Petőfi álma, valóban maga a nép dönt sorsáról s valóban a nép akarata kormányozza az országot. Láthatjuk belőle, hogy sokszor a szabadság sokkal nagyobb baj, mintha nem a tömeg akarata dönt, hanem egyes, ki-

emelkedő tehetségű emberek gyakorolják a hatalmat. Sokszor még akkor is jobb ez, ha ez a kiemelkedő ember nem is valami nagy jellem, de legalább képességei vannak a kormányzásra. De hát mi szükség van akkor annak a hazug látszatnak a fenntartására, hogy a nép kormányoz, a nép akarata a döntő? S mi szükség a népet is szinte isteníteni, s azt állítani, hogy amit a nép akar, az akkor is jó, sőt szent, ha ostobát, sőt rosszat akar? (Pedig hányszor, de hányszor akar ilyet!) Vajon nem éppen azok-e a nagy államférfiak, akik akaratukat el tudják fogadtatni a tömegekkel, beláttatják vele, hogy vezetőre van szüksége, s megtanítják arra, hogy tudjon a tehetségeseknek engedelmeskedni, azok irányítását elfogadni?

Nem tagadhatjuk aztán azt sem, hogy még olyan országokban sem maga a nép dönt, ahol valóban művelt és érett a nép, és ahol valóban érvényesül is az akarata. A második világháború után például Franciaországban és Olaszországban a választók egyharmada a kommunista pártra szavazott, s kétségtelenül azért, mert akaratát az Oroszországból jött pénz és az onnan irányított propaganda befolyásolta. Természetesen nemcsak e két országban fejtett ki ilyen hatást a kommunizmus, hanem minden országban, s nem is csak Európában. Ugyanígy tett a hitlerizmus is, mert nem volt véletlen, hogy addig, míg otthon Németországban virágzott, majdnem minden országban alakultak hasonló célú pártok. Nemcsak az utánzási vágy és a divat volt ennek az oka, hanem kétségtelenül a német pénz és a tudatos irányítás is. Ausztriában például feltétlenül s minden országban, ahol németek is laktak (Csehország, Magyarország). Itt mindenütt német pénz csinálta a propagandát, de mindenki tudja, hogy ezeknek az országoknak német nemzetiségű lakói mégis mennyire őszintén, szívből és „önként" kívánták a hitleri Németországhoz való csatlakozást.

A nép akarata tehát csak ilyen. A nép akarata, de azért mégsem a nép, hanem egy idegen állam akarata, egy idegen állam erre fordított pénzének és fáradságának eredménye. Ezt a népakaratot is tiszteletben kell-e tartani? Pedig hát a tömegek sohasem azt akarják, amit a maguk agya termel ki, hanem azt, amit úgy csempésznek oda mások, s ezek a mások sokszor egyenesen az ország külföldi ellenségeinek megfizetett ügynökei.

A nagy kapitalista államokban a tőke uralkodik, nem pedig a nép. Még akkor sem a nép, ha igazi demokrácia van, s ezért a törvényeket megtartják, ha mindenkinek adnak szavazati jogot, a szavazás valóban titkos és a szavazókat senki sem befolyásolja törvénytelenül. Törvényesen is lehet ugyanis befolyásolni, például propagandával. Pedig hát kire nincs semmi hatással az a propaganda, mely egy fejlett nagy nyugati kapitalista államban a modern technika minden eszközével: a sajtóban, az utcán, népgyűléseken, plakátokon, röplapokon, rádióban, moziban, televízióban, színházban, fényreklámokban állandóan folyik?

Ehhez csak pénz kell, a pénz pedig a bankok és a nagyvállalatok, trösztök kezében van. A nép, a munkás dönt, de aszerint dönt, ahogyan az újságokban olvassa, a rádióban hallja, a plakátokon látja, ahogyan a hangszórók bömbölik neki, azaz, ahogyan a hatalmasok, a pénz urai akarják. S ezt a népet, ezt a tömeget, ennek az akaratát s döntését tartsam előbbre valónak még Istennél is? (Mert hiszen a hatalmát ma már nem az Isten adja, hanem állítólag a nép, s ma már azt tartjuk, hogy a köztársasági elnökök hatalma sokkal törvényesebb, mint azoké a királyoké volt, akik „Isten kegyelméből" uralkodtak). Ezt tartsam minden hatalom egyedüli (!) forrásának?

Véleményét önállóan kialakítani s magát önállóan kormányozni egy nép sem tudta még, s nem is fogja tudni soha. Akár született király, akár választott országgyűlés, köztársasági elnök vagy tanács (szovjet) a kormányzó, a hatalom forrása mindig Isten, nem pedig a nép. Zsinórmértéke pedig az Isten akarata (melyet a katolikus Anyaszentegyház tolmácsol hitelesen), nem pedig a nép akarata.

Amelyik ország ezt az elvet elfogadja és hozzá igazodik, ott szilárd alapokon áll az állami rend. De ahol a nép akarata a legfőbb irányadó, ott futóhomokon áll. De még ez a futóhomok is hazug, mert a nép akarata sohasem a nép akarata, hanem azoké, akik a nép mögött a háttérben állnak, a népet irányítják, izgatják, fellovalják, hogy a nevében és a vállain érvé-

nyesüljenek, s akik ezt a népet mindig be is csapják, mert hízelegnek neki (ok nélkül s ingyen pedig senki sem hízeleg), s azt állítják, hogy ő dönt, ő uralkodik.

Kétségtelen, hogy az alkotmányosság ennek ellenére is jobb, mint az abszolutizmus, de természetesen ez utóbbinak is van igen sok hátránya, melyet ugyancsak sokszor és nagyon éreztek azok, akik olyan korban éltek, mikor még ez volt divat! Világos ugyanis, hogy ahogyan az, aki a nép nevében beszél, nem szükségképpen annak nevében is cselekszik, éppúgy az, aki hatalmát Istentől származtatja s azt mondja, hogy Isten nevében és akarata szerint gyakorolja, nem szükségképpen cselekszik is ennek megfelelően.

Minél műveltebb és minél nyugodtabb vérmérsékletű egy nép, annál jobban való neki a parlamentarizmus és az alkotmányosság. Ebből is láthatjuk, hogy még ha korunkban már idejét is múlta volna az abszolutizmus (Hitler, Mussolini, Franco, Sztálin stb. uralma azonban éppen nem bizonyítja ezt), akkor sem mondhatnánk azt, hogy a középkorban is helytelen volt. Kétségtelen azonban, hogy az idők haladásával mindig csökkennek a demokrácia hátrányai. Ezek azonban csak csökkennek, de meg nem szűnnek soha. Ma már jobb a demokrácia az abszolutizmusnál, de közel sem jelenti még ma sem azt az eszményi állapotot, melynek Petőfi gondolta.

A kettő közti különbséget ma sem mondhatjuk a jó és rossz közti különbségnek, hanem legfeljebb csak kisebb vagy nagyobb jóról lehet szó. Ne feledjük, hogy a művelt és nyugodt germán vérmérsékletű Németország népe cserélte fel a XX. században a Hindenburg vezette köztársaságot önként Hitler diktatúrájával. Ez nem lett volna lehetséges, ha a diktatúra csak rossz, a népuralom pedig csak jó lenne. Ha az abszolút hatalom tehetséges és lelkiismeretes kezekben van (Hitler esetében még ezt sem mondhatjuk), az abszolút hatalom vagy diktatúra feltétlenül jobb az alkotmányosságnál és demokráciánál.

Még a legműveltebb és legöntudatosabb nép is örömmel teheti és teszi is le sorsát egy értékes diktátor kezébe, hiszen mindenki tapasztalhatja, hogy az ember, különösen pedig a tömegek mindig hajlamosak voltak arra, hogy honfitársaik közül eszményeket, sőt szinte bálványokat választanak ki maguknak és félistenként tiszteljék őket. A tömegek mindig túlzásra hajlandók jobb és bal irányban egyaránt. A nép azt, akit szeret, mindig túlzottan szereti, akit gyűlöl, túlzottan gyűlöli, még rosszabbnak tartja, mint amilyen. A nép, a tömeg, igen tud bízni (ez is mutatja, hogy természete kívánja meg, hogy vezetői legyenek és hogy a vezető elfogadása természetes számára, nem jelent számára önmegalázást, kellemetlen dolgot, nem tartja ezt magára megalázónak).

Minden attól függ, milyen propaganda hatása alatt áll. Ha izgatják urai ellen, zsarnoknak nevezik és önérzetére hivatkoznak, a gyűlöletet szítják benne, akkor ő is gyűlöl és lázad, ha azonban a hőskultusz van divatban, ha azt hangsúlyozzák előtte, milyen nagy embere van most a hazának, s hogy az ilyen ember milyen nagy áldás a népre, s milyen büszkesége is egyúttal, akkor ő is hódol és rajong. Ezért voltak Franciaországban a Bourbonok zsarnokok s ezért lehetett rá húsz évre Napóleon ugyanott császár, mégpedig olyan körülrajongott császár, akiért a franciák százezrei adták rajongva az életüket.

Ha a nép e szerencsés kegyeltjei valóban méltók is erre a kegyre, mert egyesítik magukban a tehetséget a becsülettel s harmadiknak (mert ez éppoly fontos, mint az első kettő) még a szerencse is kísérőjük, akkor az ő egyeduralmuk többet ér, mint a legbecsületesebb demokrácia, s a nép alig érzi, hogy beleszólás nélkül más kormányozza. Hasznos ez az uralom és olcsó is, ha csak a diktátor hiúságában nem esik álnokságba, nem törekszik ő is a népuralom hazug látszatára s nem rendez ő is szemfényvesztő választásokat, bár nála ez nem is lenne szemfényvesztés, mert hiszen, mivel szeretik, a választás eredménye valóban a néphangulatot, a nép szeretetét tükrözné.

Az ilyen diktatúrának is megvan azonban az a nagy hátránya, hogy minden jó a diktátor személyéhez van fűzve. Mivel pedig az ember mulandó, hamarosan megszűnik az áldásos helyzet s többnyire válságok követik. Ha pedig ezeket a diktatúrákat nemcsak elméletben,

hanem a szemünk láttára lejátszódott gyakorlat világánál tekintjük és a Hitlerek, Mussoliniek, Kemal pasák és Sztálinok jellembeli fogyatékosságait, machiavellizmusát, túlzásait, terrorját és zsarnokságát, főként pedig álnokságát, hazug jelszavait, s még inkább, ha azt nézzük, hogy állandóan valami nagy szenzációval valami nagy sikerrel kell szolgálniuk, hogy népszerűségüket fenn tudják tartani, ezek azonban szükségképpen magukkal hordták a háború kirobbanásának csíráját, ugyancsak elvesztik vonzó voltukat.

Az abszolút monarchiában ki van küszöbölve az ideiglenesség, de viszont itt meg arra nincs semmi kezesség, hogy a hatalmat a maga nevében gyakorló szuverén, aki jogát születésével szerzi, egyúttal bölcs is lesz, meg jó is, bár az e tekintetben előfordulható fogyatékosságokat részben pótolják a család évszázados uralkodó hagyományai és a családtagok, a környezet és a tanácsadók közreműködése. Ami pedig az alkotmányos monarchiát illeti, ott az uralkodó úgyis már inkább csak a szilárd pontot, az alapot képviseli, de a tényleges kormányzási teendőket úgysem ő gyakorolja.

De az alkalmatlan, sőt méltatlan uralkodó sem lehet az ország részére sohasem akkora átok, mint a bizonytalanság, az állandó rendszerváltozás, vagy az egymást váltogató forradalmak sokszor évtizedeken át tartó vonaglásai (konvulziói). A szinte évenként forradalmakat rendező latin-amerikai államok például milyen sok bajtól lennének megkímélve, ha monarchiák lennének! S még csak azt sem mondhatná senki, hogy akkor kisebb befolyása lenne bennük a népnek sorsa irányítására, mint most, a köztársaságban. Nem a látszat fontos ugyanis, hanem a valóság.

Hogy céltudatos propagandával, ügyesen megválasztott jelszavakkal és jelvényekkel, no meg lelkiismeretlen rágalmazással milyen hihetetlenül nagy eredményeket lehet elérni még a legműveltebb és legöntudatosabb kultúrnépek politikai felfogásának kialakításában is, azt nagyszerűen megmutatták a hitlerizmus e téren elért eredményei. Az effajta nagyszabású propaganda természetesen olyan költséges, hogy csak azoknak van módjuk rá, akik totalitárius állam fölött uralkodnak, s még ez az állam is olyan nagy és gazdag, mint Németország volt, s akik nemcsak otthon rendelkeznek mindenre kapható rendőrséggel, hanem erős és jól felszerelt hadsereggel a külföldi ellenség féken tartására, sőt megfélemlítésére is. Emiatt például Hitlert keményen bírálni és leleplezni még külföldi ellenségei sem nagyon merték.

Hasonló – de jóval kisebb szabású – eredményeket csak a bankok és trösztök érhetnek el a nép akaratának titkos irányításában. Ők rendelkeznek olyan nagy összegekkel, ami ehhez szükséges. Ma ezek töltik be azt a szerepet, melyet hajdan a királyok: ők kormányozzák a tömegeket és sorsuk intézésében ők az irányadók. Csak abban különböznek tőlük, hogy azok egyenesek voltak, ezek pedig álnokok és ravaszok. Azok megmondták nyíltan, hogy ők kormányoznak, s ők az urak, nem a nép, ezek ellenben fenntartják a látszatot, s úgy kormányozzák a tömegeket, mintha a nép maga kormányozná magát. A nép szavaz, a nép dönti el sorsát, csakhogy ők irányítják a népet, s így az arra szavaz, azt tartja helyesnek, az népszerű szemében, amit ők akarnak, ami nekik kívánatos.

Sajnos, majdnem azt kell mondanunk, hogy az egész mai népuralom csak abban különbözik a régi „zsarnokságtól", hogy az elismerte, hogy nem a népé a hatalom, ez ráhagyja, sőt külön bebeszéli a népnek, hogy ő az, aki dönt és kormányoz, s ráadásul még a nép pénzét használja fel erre a költséges műveletre. Az tehát becsületes úton és olcsón, ez álnokul s méregdrágán éri el ugyanazt: a nép fölött való uralmat. Ez lett 48 eszményéből és Petőfi „világszabadságából".

Köztársaság

Ami a köztársaságot illeti, kétségtelen, hogy 48 igazi eszménye, vágya és célja ez volt. Igaz, hogy nemcsak Széchenyi és Deák, hanem még Eötvös, sőt Batthyány is monarchista volt. Még Kossuth sem tett soha nyílt színvallomást a köztársaság mellett. (Szemere tett s a rosszmájúak szerint Kossuth is csak azért nem tett, mert jobban szeretett volna magyar király, mint köztársasági elnök lenni.) Annál nyíltabb köztársaságpárti volt azonban Petőfi, s általában az összes túlzó 48-as, s így Kossuth bizalmi emberei is.

Pedig hát a túlzók voltak a hangadók. Szemere, mint a 49-es kormány feje, nyíltan is a köztársaság mellett nyilatkozott. Ez pedig hivatalos állásfoglalásnak számít, mert ezt bajosan tehette egyedül csak a maga nevében. Nem is vonatta vele vissza ezt a színvallást sem Kossuth, a kormányzó, sem a minisztérium, melynek a feje volt, sem a képviselőház, melynek a bizalmát élvezte. Maga Kossuth is, ahogyan nem kötötte le magát a köztársaság mellett, épp úgy nem nyilatkozott soha ellene sem. Ha csakugyan király szeretett volna lenni, pedig legalább a feleségét illetően ez bizonyos (ő pedig mindenben egyetértett a feleségével, sőt határozottan befolyása alatt állott), akkor hallgatása oka csak az lehetett, hogy nem mert szembeszállni az erős és a 48-asok körében hangadó köztársasági érzülettel.

Kétségtelen, hogy a köztársaságnak a monarchiák felett van nagy előnye. A legfőbb – sőt azt mondhatnánk, egyetlen – előny az, hogy míg a monarchiákban a trónt születése címén örökli az uralkodó, tehát nem rátermettsége és tehetsége vagy alkalmassága révén jut hozzá, addig a köztársaságban mindig annak a legkiválóbb polgárnak a kezébe adhatják az alattvalók a hatalmat, aki az egész országban a legméltóbb és legalkalmasabb rá. Rendkívül nagy előny ez. Nem csoda, hogy a fiatal és tapasztalatlan Petőfiek annyira lelkesedtek érte.

Ezzel szemben a monarchiákban még azt sem lehet megtenni, hogy ha az uralkodó elsőszülött fia tehetségtelen és jellemtelen is egyszerre, míg a második fiú uralkodása valóságos áldás lenne az országra, akkor cseréljenek egymással, s a második fiút illesse a trón. A járatlan, tapasztalatlan ember egyenesen nevet ekkora ostobaságon és vaskalaposságon, pedig látni fogjuk majd, hogy még ebben a szabályban is sokkal több az okosság, mint az ostobaság.

Aztán még az is nagy hátránya a monarchiáknak, hogy bennük nem egyszer 16-18 éves, tapasztalatban gyerek kerül az ország élére s jut mérhetetlen felelősséggel járó szerephez. (Tulajdonképpen oda jut már sokszor 12 éves korában is, csak ekkor legalább nem ő maga kormányoz, hanem a gyámjai, illetve az e célból melléje rendelt kormányzótestület.) Ezzel szemben a köztársasági elnök természetesen mindig meglett, tapasztalt ember, akit éppen azért állít a nemzet a maga élére, mert képességeiről már meggyőződött, s e téren már érdemeket szerzett. A monarchiákban az is sűrűn előfordul, hogy beteg, tehetetlen, vagy legalábbis csökkent munkaképességű aggastyán az állam feje, míg a köztársaságban ez sem lehetséges, mert hiszen csak nem őrült meg az ország, hogy éppen ilyen embert ruházzon fel a legfőbb hatalommal?

A monarchiában meg kell várni, míg meghal az uralkodó. Sokszor tehát évtizedeken át is uralkodnak már tehetetlen, szenilis, már mindent megunt, mindenből kiábrándult, minden újtól, változástól szinte babonásan tartózkodó aggastyánok. Arról ne is szóljunk, hogy maga a hatalom is bizonyos idő elteltével már bizonyos mértékben elfajító, demoralizáló hatással van birtokosára s ezért bizonyos idő elteltével már tanácsos lenne elvenni tőle. Ez a hátrány is ki van küszöbölve a köztársaságban, ahol a nép adta bizalom meghatározott időre, mégpedig rövid időre (4-7 évre) szól, s aztán friss erő lép helyére. Mivel a legtöbb köztársaság törvényei azt is megengedik, hogy ugyanazt a személyt ismételten is meg lehet választani elnöknek, ez ösztökélő erővel bír, hogy az illető minél jobban töltse be állását, s így az a megtiszteltetés jusson osztályrészéül, hogy polgártársai újra meg újra megválasszák.

Az is milyen hátrány, hogy a monarchát a nép nem vonhatja felelősségre. (Neki tehát szinte menlevele van a kötelességmulasztásra és a hatalmával való visszaélésre, mondják erre a köztársaságpártiak.) Őt még bírálni sem szabad, mert személye szent és sérthetetlen, ellenben a köztársasági elnök bírálható, sőt felelősségre vonható.

Aztán mennyivel olcsóbb a köztársaság a monarchiánál! Milyen rengeteg pénzt nyel el a királyi udvarok szemkápráztató fényűzése, az uralkodó civil listája, testőrsége, udvartartása, palotáinak karbantartása, családja minden egyes tagjának külön-külön civil listája, külön-külön udvartartása! Ezzel szemben a köztársasági elnökhöz fény és pompa nem is illik, mert hiszen az állam első szolgája, s csak tisztességes, de aránylag szerény fizetést kap, mint az állam első hivatalnoka.

Az is tagadhatatlan, hogy a monarcha bírálhatatlansága és sérthetetlensége, továbbá hatalmának állandósága és megingathatatlansága alig legyőzhető kísértésül szolgál az elbizakodásra, a törvények meg nem tartására, a kegyencuralom kifejlődésére s minden uralkodó átkára: a hízelgésre, környezetében a becsületes, őszinte szó szinte teljes hiányára. Világos, hogy a köztársasági rendszerben e hibák kifejlődésére legalábbis sokkal kevesebb az alkalom.

Ezek a köztársaság híveinek rendkívül meggyőző érvei. Ha azonban ezeket az érveket behatóbban szemügyre vesszük, azonnal látjuk, hogy túlzottak. A köztársaság előnyei közel sem olyan jelentősek, mint első pillanatra látszanak. Viszont vannak a köztársaságnak olyan hátrányai is, melyek minden előnyt lerontanak, ellenben a monarchiának olyan nagy előnyei, melyeket semmi mással nem lehet pótolni.

Nem igaz az a közhit sem, hogy a köztársasági államforma a fejlődéssel, a haladással, a népek műveltségével és felvilágosodásával szükségképpen együtt járó jelenség, s az idők haladtával teljesen megszűnnek majd a monarchiák. Hogy fogadhatnánk el ezt az állítást, mikor tudvalevő, hogy már Krisztus előtt is voltak köztársaságok, viszont monarchiák vannak jelenleg is, s közeli megszűnésüknek semmi jelét sem látjuk? Franciaországban a köztársaság után rögtön újra császárság jött, aztán újra királyság, aztán újra köztársaság, aztán újra császárság. Angliában is, mely ma királyság, volt már köztársaság. A római köztársaság is császársággá alakult át, s mikor ez megtörtént, éppen ekkor volt leghatalmasabb és legkulturáltabb.

Hogy lehet mindezt megmagyarázni, ha a köztársaság csak jót, a monarchia csak rosszat jelent? Ha így lenne, akkor olyan nép, mely a köztársaság előnyeit és a szabadság vele járó mámoros boldogságát egyszer megkóstolta, soha vissza nem térne többet a régi „szolgaságba" és „kezdetlegességbe", s akkor nem volna az a hatalom, mely rá tudná kényszeríteni arra, hogy a már lerázott igát még egyszer nyakába vegye.

De azt sem mondhatjuk, hogy az ostoba, az elmaradott, az öntudatlan vagy szolgalelkű, primitív népek élnek monarchiában és a műveltek, a haladottak, az öntudatosak köztársaságban. A tapasztalat inkább az ellenkezőjét mutatja. Közép- és Dél-Amerikának szegény, elmaradott, analfabéta, egészen kezdetleges életviszonyok közt élő, indián és félindián színes népei például mind köztársasági államformában élnek. Ma már abban élnek nagyrészt az arabok, a törökök, a kínaiak, az indonézek, az afrikai négerek, a Fülöp-szigetiek és az indiaiak is, ellenben Nagy-Britannia, Belgium, Hollandia, Svédország, Norvégia, Dánia monarchia. Már régen áttért a köztársasági államformára Törökország is. Pedig ugyancsak műveletlen és elmaradott volt akkor is, mikor áttért.

Igaz, hogy a művelt és sok tekintetben eszményi Svájc is köztársaság s mindig az is volt. Köztársaság és mindig az is volt a világ legfejlettebb, leggazdagabb és leghatalmasabb állama, az Amerikai Egyesült Államok is. De az csak természetes, hogy a szabály alól van kivétel is s mi egyébként sem mondtuk s mondjuk azt, hogy a köztársasági államforma tűrhetetlen s rossz. Erre a kivételre vonatkozólag is meg kell azonban állapítanunk, hogy az Egyesült Államokkal egy fajú és monarchiában élő Anglia népe kétségtelenül műveltebb és magasabb kultúrájú, mint az amerikai jenkik. Hát még ha a közéleti erkölcsöket hasonlítjuk össze a két ország között, mennyire még inkább a királyságban élő angoloké lesz a pálma.

Anglia nem a gengszterek hazája, s nem is a lincseléseké, mint az Egyesült Államok. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy ezek a bajok az Egyesült Államokban semmi összefüggésben sincsenek az államformával. A színeseket sem vetik meg, s üldözik úgy Angliában, mint az Unióban, tehát még az egyenlőség is nagyobb a monarchiában, mint a köztársaságban. Aztán arra is rá kell mutatnunk, hogy az angol monarchia nagy hatalmát, gazdagságát és virágzását elsősorban polgárai tehetségének, műveltségének és erényeinek köszöni, míg az Egyesült Államok elsősorban nagyságának és természeti kincseinek. (Nem azt mondjuk, hogy egyedül ennek, mert kétségtelenül része van benne a lakosság képességeinek is, de az is kétségtelen, hogy nem olyan nagy fokban, mint Angliában.)

Ne feledjük el végül azt se, hogy Angliát a monarchikus államforma már ezer éve tartja fenn, s a nép ezt az államformát már ezer éve nem unta meg, de az Egyesült Államok csak 200 éve köztársaság. Hol lesznek azonban az Egyesült Államok ezer év múlva, s ha meglesznek, vajon akkor is köztársaságban élnek-e még? Az angolok a monarchia jelentette „szolgaságot" kibírták ezer évig (csak egyszer bolondultak meg, de akkor is hamar észre tértek), de vajon az amerikaiak kibírják-e majd a köztársaságukat ezer évig?

A modern kor köztársaságát Franciaország találta ki. Szinte mámorosan ünnepelte, mikor kitalálta (illetve megvalósította, mert hiszen már ezer évvel előbb kitalálták mások). Azt hitte, hogy a földi mennyországot találta ki vele. (A mi 48-asaink még utána egy fél évszázaddal is ebben a földi mennyországos elképzelésben éltek). Az eredmény aztán az lett, hogy még javában éltek azok, akik az első köztársaságot behozták, mikor oly nagy lelkesedéssel cserélték ki Napóleon császárságával. Ha annyira jó az a köztársaság, hogy lehetséges mindez?

Pedig hát a franciák esete nem kivétel s nem csak a lobbanékony francia vérmérséklet velejárója. A nyugodt Németország is hasonlóképpen csinált, mert a Hohenzollernek elűzésével létesített köztársaságot ő is már egy jó évtized alatt felcserélte Hitler diktatúrájával. Aztán ott van hazánk. Nálunk is már háromszor volt köztársaság 1849-ben (félig-meddig), 1918-ban és 1945-ben. A két első együttvéve sem tartott egy évig, de a harmadiknak „hosszú" volta is nyúlfarok rövidségű a királyság időtartama mellett, de ez is csak egy idegen nagyhatalom, a szovjet szuronyain és erőszakos beavatkozásán alapult. Másképp ez is csak hetekig tartott volna. Ha jobb a köztársaság, mint a monarchia, sőt az utóbbi egyenesen átkos, káros és ostoba, hogy tudnak benne mégis a népek megmaradni évezredeken át, s miért hozzák oly hamar vissza újra, ha szakítottak vele?

Nagyon tanulságos a két szomszédos nagy kelet-ázsiai állam: Kína és Japán összehasonlítása is. Kína már egy fél évszázaddal ezelőtt otthagyta sok ezer éves monarchiáját és áttért az állítólag sokkal ésszerűbb, haladó köztársasági rendszerre. Azt hihetnénk, hogy azért tette, mert okosabb lett. A tények éppen az ellenkezőjét mutatják. A régi, a maradi rendszerben ugyanis évezredekig megmaradt, hatalmas és gazdag lett benne és akkor teremtette meg imponáló kultúráját. Attól kezdve azonban, hogy köztársaság lett, csak sínylődik, teng, válságokban vonaglik, tehetetlen báb az európai hatalmak és szomszédja, Japán kezében. Megszűnt állami rendje, öntudata, népi hatalma s csak árnyéka a réginek.

Vajon véletlen-e, hogy a rokon népű Japán, mely nem követte Kínát a „haladásban", hanem máig megmaradt ősi monarchiája mellett, a valóságban nála sokkal okosabb, műveltebb, öntudatosabb és büszkébb népű? Mi az oka, hogy akkor, mikor az elmaradott kínai áttért a köztársaságra, ugyanakkor az öntudatos és a nyugati kultúra egyéb, valóságos vívmányait oly hamar és oly alaposan elsajátító Japán nem követte a példát és megmaradt a császárság mellett? S mi az oka, hogy az elmaradott és gyönge Kína azóta, mióta áttért a köztársaságra, még annál is gyengébb és tehetetlenebb lett, mint amilyen előbb volt, míg az a Japán, mely megmaradt császárai uralma alatt, oly gyorsan haladt tovább önérzetében, erőben és hatalomban, hogy elbizakodottságában egyenesen arra vállalkozott, hogy az Egyesült Államokat gyűrje maga alá? S vajon véletlen-e az is, hogy mikor most legutóbb elszámította magát, s emiatt ő

is lecsúszott és neki is megcsökkent az erkölcsi ereje, egyszerre nála is felütötte magát az az irányzat, hogy ő is térjen át a császárságból a köztársaságba?

A tapasztaltak alapján tehát azt kell mondanunk, hogy a köztársaság általában (mert a szabály megenged kivételeket) a dekadencia, a nemzeti lecsúszottság és kishitűség államformája. Akkor választják a népek, mikor elvesztik józanságukat, mikor válságba jutnak, miatta bűnbakokat keresnek, s mikor nem a józan megfontoltság, hanem szenvedélyeik hatására cselekednek.

Németország akkor tért át rá, mikor az első világháború után ellenségei lábánál hevert. Olaszország is akkor, mikor elvesztett mindent, amit Mussolinivel szerzett, sőt annál még többet is. Annál feltűnőbb ez, mert hiszen nem a király volt az, aki elvesztette. Mi is akkor lettünk köztársaság, mikor Trianonban csak az árnyéka maradt meg annak, ami ezer éven át magyar volt. A hatalmas Németország császárság volt, a levert, megalázott és megcsonkított Németország, köztársaság lett. A 300.000 négyzetkilométeres, a Kárpátoktól az Adriáig nyúló Magyarország királyság volt, a megcsonkított, 90.000 négyzetkilométeres: köztársaság.

Még Svájccal sem dicsekedhetnek a köztársaságiak valami túlságosan. A svájciak megalakulásuk és köztársaságuk létrehozása után évszázadokon át abból éltek, hogy pénzért fegyveresen szolgáltak akárkit. Kaphatók voltak, mind zsoldosok, bármely célra, csak megfizessék őket. Arról voltak ismertek, hogy szavukra és hűségükre semmit sem lehetett adni, mert elveik nem voltak, s pártállásukat egyedül az érdek szabta meg.

Igaz, hogy Svájc ma már szinte eszményi államnak tekinthető, polgárai pedig minta állampolgároknak, s úgy látszik, hogy Törökország is jobb helyzetbe került, mint utolsó szultánjai alatt volt, de ne feledjük, hogy az utolsó szultánok Törökországban a végső dekadencia korát jelentették, az ujjáéledését pedig nem a köztársaság, hanem Kemal diktatúrája eredményezte.

Törökország a szultánok, a kalifák uralma alatt lett világhatalommá, újabb köztársasági kora pedig még annyira rövid, hogy abból még nem lehet komoly következtetéseket levonni. Egyébként pedig újra hangsúlyozzuk, hogy nem azt mondjuk, hogy a köztársasági államforma jóra vagy hasznosra nem is képes, vagy hogy lehetetlen, hogy egy nép alatta is boldogulhasson. Mi csak azt cáfoljuk, mintha a legeszményibb államforma vagy a monarchiánál jobb volna.

Ha most valaki azt kérdi, hogy lehet, hogy a történelem példája annyira a köztársaság ellen szól, mikor a fent ismertetett érvek viszont annyira a köztársaságot teszik kívánatossá a monarchiával szemben, feleletünk a következő:

Az állam az egyedek csoportosulása azért, hogy közösen jobban boldoguljanak, ellenségeikkel szemben jobban védekezni tudjanak és létfenntartásukhoz s kényelmesebb, szebb életükhöz a szükséges feltételeket jobban tudják biztosítani a maguk számára. Világos, hogy e cél elérésének kulcsa az, hogy a megalakított államban meglegyen az egyetértés. Még a családban és a társas üzletben is az egyetértéstől függ minden, hát akkor milyen fontos az egyetértés a milliók társulásában, az államban! Az az államforma tehát a leghasznosabb, s legnagyobb sikerekkel kecsegtető, mely ezt az annyira fontos egyetértést (melyet azonban olyan nagyméretű társulásban, mint az állam, már rendnek, fegyelemnek, alapját pedig tekintélytiszteletnek nevezzük) a legjobban és legtartósabban biztosítja. Kétségtelen, hogy a tekintély és a belőle folyó rend sokkal jobban megvan a monarchiában mint a köztársaságban, és az abszolút monarchiában is jobban megtalálható, mint az alkotmányosban.

Azok a nagy uralkodók és államférfiak, akik államukat olyan virágzásra vitték, hogy tetteiket és nagyságukat még évszázadok múlva is bámulva emlegeti a történelem, mind abszolutisták voltak. A legtöbben még elméletben, tehát nyíltan is, de legalább a gyakorlatban mindegyikük. Még a kommunizmus is annak köszönheti szervezési és gazdasági sikereit, hogy vezetői, illetve vezetője nem engedett beleszólni az államvezetésbe senkinek, s ellentmondást egyáltalán nem tűrt. Nemcsak Lenin és Sztálin volt ilyen, hanem Hruscsovot is emiatt kellett eltávolítani.

Dzsingisz kán is ezért tudott olyan birodalmat létrehozni, hogy messze-messze egy másik világrészben még nekünk is éreznünk kellett hatalmát s ezért volt Kína is akkor a leghatalmasabb és akkor fejlesztette ki kultúráját, mikor még „mennyei birodalom" volt, azaz császárai istenként szerepeltek. A római birodalom is ezért volt Julius Cézár és Augustus alatt a leghatalmasabb. Ezért volt Németország is Hitler, Olaszország Mussolini alatt a legerősebb.

A mi Mátyás királyunk is azért volt oly hatalmas és hatalma alatt azért virágzott úgy az ország, mert a legnagyobb autokrata volt, aki nem ismert törvényt akkor, ha az útjában állt. Azért mosta három tenger országunk határait Nagy Lajos alatt is, mert ő is olyan király volt, hogy negyvenéves uralkodása alatt nem tudunk egyetlen országgyűlésről. De éppen ez az oka annak is, hogy tőle ezt senki sem vette zokon, neki ezt senki sem hányta szemére, s mivel fia nem volt, minden szabad királyválasztójog ellenére a lánya is minden külön választás nélkül, születése címén követte a trónon.

II. Endre alatt ellenben csak azért születhetett meg az Aranybulla s annak ellenállási záradéka, mert ő igen gyenge uralkodó volt, s alatta igen kicsiny volt a rend és tekintély. Nagy Lajossal szemben a Habsburgoknak is azért kellett eleinte még a fiukat is mindig külön királlyá választatniuk, mert ők akkor még a mai trianoni országnál is kisebb és gyengébb Magyarország királyai voltak, s a közhittel és a propagandával ellentétben, egyáltalán nem voltak önkényes, korlátlan uralkodók, s alattuk is nagy volt a szabadság.

Függetlenül attól, hogy tehetséges vagy tehetségtelen-e az uralkodó, kétségtelen, hogy alkotmányos királyságban, melyben az uralkodó hatalmát kénytelen megosztani alattvalóival, a dolog természeténél fogva nem lehet akkora tekintély, tehát akkora rend, mint egy Nagy Lajosnak, Mátyásnak, egy Richelieu-nek, vagy „Napkirálynak", egy Nagy Frigyesnek, Napóleonnak, Hitlernek vagy Sztálinnak a kormányzása alatt. Különösen veszedelmes ez a hatalommegosztás olyan országban, ahol a nép nem eléggé érett, nem eléggé művelt és higgadt ahhoz, hogy magát mérsékelni tudja, s vissza ne éljen azzal a hatáskörrel, melyet az alkotmány biztosít neki, s azzal a fölénnyel, melyet – bármilyen okból – az uralkodó felett magának megszerzett.

II. Endre alatt például még akkora sem volt az uralkodói tekintély és ennek megfelelően az állami rend, mint a török világban a Habsburgok alatt. Ezért született meg az Aranybulla és ellenállási záradéka, mellyel aztán később lázadását minden felkelő törvényesíteni próbálta. Ez a mi annyira híres szabadságjogunk tehát csak azért születhetett meg, mert akkor nálunk nem volt rend, nemzetünk pedig történelmének egyik legalacsonyabb pontján volt. Bezzeg nem volt a gyakorlatban ellenállási jog Nagy Lajos vagy Mátyás alatt, pedig legalábbis a nemesség egyéni szabadságát illetően sohasem lett volna rá annyira jog, mint ekkor. De az egyéni szabadság helyett volt állami rend és nemzeti erő és vele nemzeti dicsőség.

Ahogy azonban az alattvalók vissza tudnak élni és vissza is élnek az uralkodó, a központi hatalom gyengeségével, természetesen épp úgy visszaélhet és vissza is él az uralkodó is a nemzet gyengeségével akkor, mikor nagy képességei és a viszonyok erre alkalmat adnak neki. Hátránya az abszolút monarchiáknak, hogy ezt lehetővé teszik. Különösen káros ez akkor, mikor az uralkodó erőbeli fölényét nem a közérdek, hanem egyéni érdekei, önkénye és szenvedélyei szolgálatába állítja anélkül, hogy a közösségnek is haszna lenne belőle. Kétségtelen azonban, hogy ha a köz érdekét nézzük, sokkal nagyobb baj a központi hatalom gyengesége, mint túl erős volta vagy önkényessége.

Arra egyébként sincs szükség, hogy az egyéneket arra biztassuk, hogy önérzetesek legyenek vagy jogaikhoz ragaszkodjanak, mert ez anélkül is megvan minden emberben. E tekintetben az embereket nem biztatni kell, hanem csillapítani. Intelligencia és erény ahhoz szükséges, hogy valaki jogai követelésében mérsékelni tudja magát s ne legyen túl önző vagy túl kapzsi, nem pedig ahhoz, hogy ne legyen túl önzetlen vagy túl engedékeny.

Különösen nagy nemzeti elégedetlenség, a forradalmakat, felkeléseket megelőző lázas nemzeti izgatottság és féktelen, erőszakos követelőzések idején kívánja ezt az önmérséklést

az igazi hazaszeretet és a nép őszinte szolgálata. Felfordulásból és a rend felbomlásából ugyanis csak rossz származhat nemzeti szempontból is (mert a külső ellenség mindig felhasználja a maga céljaira az ilyen kedvező alkalmakat), de az alattvalók egyéni szempontjából is, mert a rend felbomlását mindig a nép (s legjobban mindig éppen a szegény nép) szenvedi meg. Aki tehát ilyenkor csillapít, s az izgatók ellen működik, azt hiába nevezik el a „zsarnokok" védőjének és „a nép" ellenségeinek, valójában ő a nép igazi barátja, aki okos, tapasztalt, előrelátó államférfi módjára viselkedik, mert nagy társadalmi és gazdasági válságoktól és a velük szükségképpen együtt járó szenvedésektől védi meg polgártársait.

Ha védi a zsarnokot és a hatalom bűnös urait, nem azért teszi, mintha helyeselné tetteiket, hízelgő vagy szolgalelkű volna, hanem azért, mert előrelátó, aki tudja, hogy a felfordulás még nagyobb baj, mint a zsarnokság, és a népet és hazáját akarja megkímélni azoktól a nagy szenvedésektől, melyek emiatt őrá várnak.

Nagy baj a zsarnokság és a hatalom birtokosainak önkénye és igazságtalansága, de ennél még sokkal nagyobb baj, ha a tömegek hízelgői a hatalom visszaéléseit felfordulásra használják fel s a nép szenvedélyeit, melyek már természetüknél fogva úgy is mindig túlzásokban jelentkeznek, még mesterségesen is fokozni törekednek. Lehet, hogy az ilyen emberek alkalmasak arra, hogy a zsarnokokat megbüntessék, de maguk a tömegek, melyek ezt a büntetést végrehajtják, még jobban bűnhődnek miatta. Legjobban pedig maga a haza bűnhődik.

Az alkotmányosság elméletileg feltétlenül helyes dolog, gyakorlatilag azonban igen sokszor akadálya a jónak. Nagy tehetségeknek, nagy államférfiaknak, a rendek vagy a nép beleszólása az államügyekbe még békés és normális viszonyok között is többnyire akadályul szolgál tehetségük szabad kifejtésében, mert miatta nem tehetnek azt, amit akarnak. Nem valósíthatják meg egyenesen és közvetlenül nagyszabású terveiket, hanem előbb meg kell hozzájuk szerezniük a többnyire értetlen, előre számítani nem tudó és a jövőbe nem látó tömegek hozzájárulását.

A történelem azt mutatja, hogy nagyszabású emberek, a kormányzó lángelmék nem is tartják meg soha az alkotmányt (Nagy Lajos, Mátyás, Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly, Kossuth, Nagy Frigyes, Napóleon, Erzsébet angol királynő, Nagy Katalin stb.), hanem kijátsszák. Csak látszólag engednek az országgyűlésnek beleszólást ügyeikbe, a valóságban azonban egyedül ők irányítanak s mindig az történik, amit ők akarnak. A legtöbbjük egyenesen machiavellista, s céljai elérésére meg nem engedhető eszközöket is felhasznál. Bőven láttuk ezt Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly, Kossuth, sőt még Rákóczi Ferenc történetében is.

De ezektől az emberektől a tömegek ezt többnyire el is tűrik. Részint, mert nagy hatalmuk miatt kénytelenek tűrni, részint, mert egyszerűségük miatt legtöbbször nem is látnak be kártyáikba, és részint, mert legtöbbször észre sem veszik, hogy kijátsszák őket. Egyébként is látják, hogy az ország gyeplője jó kezekben van, s a tömeg önkéntelenül is tisztelni szokta a tehetséget.

A baj csak az, hogyha megvan a törvény, ha érvényben van az alkotmány, ilyen eszközökhöz hívő keresztény, sőt még a csak egyszerűen becsületes ember sem fordulhat, mert számára a jó cél nem szentesítheti az eszközöket. Neki meg kell tartani azt az esküt, melyet az alkotmányra letett, s becsületes államférfi egyébként sem állhat hazug alapon, ő nem lehet kijátszója annak a nemzetnek, melynek szolgája, még akkor sem, ha a nemzetet – ez lángelmékkel gyakran előfordul – a saját érdekében játssza ki és csapja be.

Nálunk a Habsburgoknak igen sok bajuk volt az országgyűlésekkel, s sokszor kellett zsebre vágniuk a szemrehányást, hogy az alkotmányt s vele esküjüket nem tartják meg. Ha még úgysem tartották volna meg, mint Mátyás király, Bethlen vagy Bocskai, ha ők is álutakon, hízelgéssel, megvesztegetéssel, lekenyerezéssel, hamis szólamok hangoztatásával, mesterségesen megrendezett propagandával, e célra fizetett ügynökök alkalmazásával próbáltak volna a nemzet fölé kerekedni, ha az ő politikájuk alapja is a színlelés lett volna, azaz, ha

egészen erkölcstelen alapra helyezkedtek volna (feltéve természetesen azt is, hogy az egészet okosan is csinálták volna), a valóságban sokkal nagyobb lett volna az esküszegés és az alkotmány megsértése, de a panasz és a belőle folyó ellenszenv úgyszólván teljesen elmaradt volna.

Az a baj azonban, hogy hívő és erkölcsi alapon álló ember, olyan, aki rendszeresen gyónik s tetteit rendszeresen az Egyház bírálatának veti alá, ezt az okos módszert nem követheti még akkor sem, ha a tehetség és a hajlam megvolna benne hozzá. Csak Mária Terézia (ki protestáns anyától származott) csinált ilyesmit, de éppen azért, mert ő is hívő és rendszeres gyónó volt, csak a nyájasságot, kedveskedést, tehát azt, ami még nem bűn, alkalmazta belőle, de nem a becsapást, lelkiismeretlenséget és machiavellizmust.

Ő is megpróbált kedveskedni a nemességnek, hogy az adózás vállalására rábírja, mert jól tudta, hogy az adómentesség ekkor már meghaladott dolog volt, s a róla való lemondástól függött a haladás és a nemzet jövője. Mikor azonban látnia kellett, hogy a kedveskedés nem jár eredménnyel, erőszakkal nem adóztatta meg a nemességet, hanem meghagyta őket jogukban, s ez az állapot – a nemzet végtelen kárára – megmaradt egész 1848-ig.

De a köztársaság felett nemcsak az abszolút, hanem az alkotmányos monarchiának is megvan az az előnye, hogy a központi hatalom, tehát az állam vezetőinek tekintélye szilárd és megingathatatlan. A köztársasági államformában minden évtizedben egyszer vagy kétszer új kézbe kerül a legfőbb hatalom. Az állam tehát rendszeresen és rövid időközökben ki van téve a hatalomváltás, a bizonytalanság izgalmaival, s az ezekkel szükségképpen együtt járó gyengeségnek. Mindig baj az ilyesmi, de háborúban, nemzeti válság esetén egyenesen végzetes lehet. Monarchiában még az sem nagy baj, ha az uralkodó a legrosszabbkor hal meg, például háború folyamán vagy nagy társadalmi nyugtalanság esetén, mert hiszen mindenki tudja, ki a trónörökös s a király halálával a trónörökösből automatikusan király lesz.

Hátrányos tehát az, hogy nem az uralkodóház legtehetségesebb tagját illeti a korona, de mégis előnyösebb, ha ezt a születés dönti el, nem pedig a tehetség vagy jóság. Ki tudja ugyanis eldönteni, ki a legjobb vagy ki a legtehetségesebb egy családban?

Azt azonban, hogy ki született előbb s ki később, vitát nem tűrően el lehet dönteni, s ez, mint láthatjuk, rendkívül fontos dolog, mert megszünteti a bizonytalanságot s elejét veszi a pártoskodásnak. A Habsburgok családjában különösen láthatjuk, hogy ők ennek a fontos dolognak mindig tudatában voltak s egyéni érdekeiket, hajlamaikat, sőt még fontos elvi dolgokat is mindig alárendeltek az elsőszülöttség törvényének. Jól tudták, hogy ha e tekintetben a törvényt tiszteletben tartják, országaikat és alattvalóikat igen nagy bajoktól kímélik meg s végzetes egyenetlenségnek, pártvillongásoknak, szakadásoknak és belső háborúknak veszik vele elejét, melyeket alattvalóik legalább úgy megszenvednének, mint ők. Ha ugyanis nem mindig az elsőszülött örökli a trónt, ha e szabály alól időnként kivételt lehet tenni, akkor már lemondtunk a monarchikus államforma legnagyobb és legfontosabb előnyéről, a legfőbb hatalom birtokosa személyének feltétlen és minden körülmények között rendületlen bizonyosságáról, s vele a rendről és a törvényességről.

Tudvalevő, hogy I. Ferdinándék ketten voltak fiútestvérek, s nem ő, hanem V. Károly volt az elsőszülött. Nagyapjuk, Katolikus Ferdinánd (mert apjuk, Szép Fülöp korán, még trónra lépte előtt meghalt), aki spanyol király volt, egyáltalán nem szenvedhette Károlyt, a nagyobbik fiút, aki Németalföldön nevelkedett s spanyolul sem tudott akkor még, de annál jobban kedvelte Ferdinándot, aki Spanyolországban született s a természete is nagyon kedves és megnyerő volt. Ezért végrendeletében mindenáron Ferdinándra akarta hagyni országait, s Károlyt, az elsőszülöttet, ki akarta zárni az örökségből.

Környezete, tanácsadói természetesen mind spanyolok voltak, s mint ilyeneknek, nekik és érdekük lett volna, hogy ne Károly, hanem Ferdinánd legyen a királyuk, akit ismertek s szerettek, és aki spanyol volt. Mégis tudtára adták haldokló királyuknak, hogy ez lehetetlen. A haldokló király is belátta a dolgot, s nem mert szembeszegülni a monarchia alaptörvényével, hogy a születés dönti el a hatalmat, nem pedig a képesség vagy a nemzeti érdek. Az is

nemzeti érdek ugyanis, hogy megtartsuk a törvényt, s ha ez néha károsnak látszik is az államra, végeredményben mégiscsak hasznosabb, ha a törvény törvény marad s azt még a nemzet látszólagos érdekében sem lehet senkinek megszegni, még egy olyan lelkiismeretlen, abszolutista uralkodónak sem, mint amilyen az öreg Katolikus Ferdinánd volt.

Láttuk, milyen őszintén katolikus ember volt unokája, a mi I. Ferdinándunk. (Neki nem a neve volt „katolikus", mint erkölcstelen nagyapjának) Láttuk, mennyire egyedül a katolikus hitnek élt, különösen élete utolsó éveiben. Láttuk, hogy elsőszülött fia (Miksa) lelkében teljesen eretnek volt, s hogy ez mennyi keserűséget okozott élete utolsó éveiben apjának. A protestantizmus még akkor hódító ereje teljében volt. Nemcsak a német birodalom hajlott rá, hanem akkor még Lengyelország is, Csehország és Magyarország pedig már az is volt. Ausztria is inkább az volt már, mint katolikus.

Elképzelhetjük hát, mint jelenthetett egy protestáns Habsburg a magyar és cseh királyi és német császári koronával a fején! Vagy azt, hogy egész Európa protestáns lesz, s vele természetesen a Habsburgok is, vagy pedig a protestánsok éles harci szelleme miatt elkeseredett és véget nem érő vallásháborúkat és anarchiát.

I. Ferdinánd mindezt tudta s mégsem tett semmit annak érdekében, hogy ne Miksa, az elsőszülött, hanem valamelyik másik fia legyen utóda. Ennyire megtartotta a törvényt s tisztelte Miksa jogait. Őt nem tanácsosainak kellett Miksa kizárásáról lebeszélni, mint a halálos ágyán a nagyapját Károly kizárásáról. Benne magától is volt akkora öntudat, önuralom és okosság. Meg is áldotta Isten önuralmáért és jogtiszteletéért.

Ő maga annak ellenére, hogy csak egy hajszálon múlt, hogy bátyja helyett nem ő lett a trónörökös, egész életében a legnagyobb tisztelettel adózott bátyja iránt és soha nem irigyelte tőle a hatalmat. Nála mindössze csak három évvel idősebb bátyja iránt úgy viselkedett, mintha nem bátyja, hanem apja lett volna. Megáldotta az Isten azért is, mert bátyja halála után nem bátyja fia, hanem ő lett a császár s neki, a másodszülöttnek az utódai lettek a Habsburgok fő ága. Hatalmasabbak is lettek, mint a spanyol főág, s kétszáz évvel tovább is éltek, illetve uralkodtak, mint azok, mert élni még ma is élnek, míg azok már régen kihaltak.

I. Ferencnek is volt hasonló nehézsége. Az ő elsőszülött fia, V. Ferdinánd epileptikus s egyébként is gyenge, beteges ember volt. Nem volt képtelen a trónra, csak félig volt képtelen, s éppen ez volt a baj. Mert hiszen ha elmebeteg lett volna, akkor törvényesen lehetett volna megfosztani az utódlás jogától. Apja így is megtehette volna, hogy ne ez a beteg, hanem a másodszülött örököljön, mert hiszen ha felszólította volna, hogy „önként" mondjon le, engedelmeskedett volna.

A Habsburgok családjában mindig akkora volt a fegyelem és az önzetlenség, hogy az ilyesmit a család feje iránti tiszteletből és a köz érdekében a családtagok nemcsak mindig megtették, hanem mindig szívesen, keserűség és bosszúállás nélkül tették meg. Éppen ez a későbbi V. Ferdinánd különösen szívesen állt volna félre, mint ahogyan ezt később tényleg meg is tette, mint már császár, unokaöccse, Ferenc József és birodalma érdekében, mert még Habsburgban is feltűnően alázatos és önzetlen volt. (A mi 48-asaink még ebben is törvénytelenséget láttak s fel is használták céljaik érdekében. Ez alapon próbálták Ferenc József hatalmának törvényességét megingatni. Ebből is láthatjuk, milyen fontos minden monarchiában a hatalom szilárdsága, meg nem ingatható törvényessége, s hogy ez mennyire szorosan összefügg azzal, hogy ne az alkalmasság, hanem a születés döntsön.)

I. Ferenc már gondolt arra, hogy nem lenne-e jobb V. Ferdinándot már trónörökös korában lemondatni igényéről s örökösévé a második fiát tenni, de végül ő is a törvényesség mellett döntött, s bölcsen azt határozta, hogy kisebb baj egy beteg, epileptikus uralkodó, mint a trónöröklés megingathatatlan sziklájának megdöntése. Ezért voltak a Habsburgok, nevezetesen Ferenc József, annyira kényesek arra, hogy a trón örököseinek házasságában is mindig szigorúan érvényesüljön az előírás, azaz hogy katolikus és egyenrangú legyen az, akit elvesznek,

tehát hogy a családtagok egyéni érdekeiket alárendeljék a köznek, s amit alattvalóiktól megköveteltek, ők maguk is gyakorolják.

Kétségtelen, hogy sokkal okosabb, ha az uralkodóház tagjai születésük, nem pedig tehetségük vagy rátermettségük szerint öröklik a trónt. Nem olyan könnyű ugyanis eldönteni, ki tehetségesebb és ki alkalmasabb, s különösen nehéz ezt eldönteni még valaki uralkodása előtt, mikor még nem is nyílt alkalom a tehetség érvényesítésére. A tehetség egyébként is sokféle. Van testi kiválóság és van lelki. A tömeg hajlamos arra, hogy legfontosabbnak a testi erőt és ügyességet tartsa. (Milyen fontos például korunkban a sport és milyen népszerűek a sportolók. Népszerűbbek, mint a tudósok. Egy sportbajnok trónörökösnek több híve lenne, mint egy tudós trónörökösnek.)

De maga a lelki tehetség is sokféle. Vannak, akik annyiban tehetségesek, hogy jó modorúak és igen meg tudják nyerni az emberek ragaszkodását. Ezek szintén sikerrel versenyezhetnének a trónért testvéreik kárára, pedig éppen nem bizonyos, hogy kormányozni is jobban tudnának náluk. Vannak aztán igen jó emlékezőtehetségűek, vannak jó emberismerők, éles ítélőképességűek, következetesek, rendet és tekintélyt tartani tudok. Ez utóbbiak legalkalmasabbak az uralkodásra, de egyáltalán nem bizonyos, hogy a legnépszerűbbek is lennének, s így legtöbb esélyük is lenne a koronára. Aztán a becsület, a jellem és az igazlelkűség, a lelkiismeretesség és a jóakarat is csak valami, de viszont nem mindig párosul tehetséggel és uralkodói rátermettséggel.

Látjuk tehát, hogy nem sokat nyernénk, ha a születés helyett a rátermettség lenne az irányadó a király családjában, de viszont annál többet vesztenénk vele. Az ízlés ugyanis változó, kinek ez tetszik, kinek az (például azokért is sokan rajonganának, akiknek más kiválóságuk nincs, mint csak az, hogy szép fiúk), úgyhogy alig volna az uralkodóháznak olyan tagja, akinek hívei ne lennének, s akiről ne lennének, akik megállapítanák, hogy ő a legalkalmasabb az uralkodásra. Annyi lenne tehát a lázadás, zavar és polgárháború, oly gyakori a pártosság és vetélkedés, olyan nagy a bizonytalanság, hogy sokkal több lenne a baj, mint amennyi baj abból származik, hogy a testvérek között nem mindig az a legalkalmasabb, aki elsőnek született. Egyébként a nagyon tehetséges ifjabb fiúk így is érvényesülhetnek s hasznára lehetnek a közösségnek úgy is, mint uralkodó bátyjuk jobb keze, tanácsadója, irányítója.

Ilyenforma szerepet játszott például I. Ferenc tehetséges öccse, Sándor főherceg, aki – sajnos – korán meghalt (említettük, hogy vegytani kísérletezés közben), és aki terjedelmes memorandumokat dolgozott ki és adott be császári bátyjánál országai reformjait illetően, s aki – megérdemelten – utcát is kapott Pesten, mely azonban – mutatva az idők jelét – „Főherceg Sándor utcából", a Horthy korban először átváltozott csak „Sándor utcává", hogy végül a kommunizmus alatt „Bródy Sándor utca" legyen belőle.

Egy másik, rendkívül tehetséges testvére, Károly főherceg, hadi lángelméjét bocsátotta császári bátyja rendelkezésére Napóleon ellen (csak – sajnos – hiába volt császár a bátyja, nem tudott neki a hadsereg felszerelésére annyi pénzt rendelkezésére bocsátani, mint amennyivel Napóleon rendelkezett, noha neki nem voltak császári bátyjai). A magyar viszonyok tekintetében pedig harmadik, szintén nagy tehetségű testvére, József nádor állt Ferenc császár segítségére.

Egyáltalán nem mondhatjuk szerencsés dolognak az Árpádok idejében érvényben levő magyar szokásjogot, mely az örökös királyság és a szabad királyválasztás mintegy keveréke volt, s gyakorlatilag abban állt, hogy a nemzet szabadon választotta királyát, de csak Árpád ivadékai köréből. Gyakorlatilag tehát tulajdonképpen nem volt ez más, mint olyan monarchia, melyben nem a születés volt az irányadó a korona elnyerésében, hanem a rátermettség. (Mert világos, hogy mindegyik párt azért volt ennek vagy annak a hercegnek királysága mellett, mert őt tartotta rá legalkalmasabbnak az uralkodóház tagjai közül.)

Ugyanezt a dolgot úgy is megfogalmazhatnánk, hogy nem volt eldöntve, hogy a király halála után a fira örökölje-e a trónt vagy pedig a többnyire kiskorú trónörökösnél sokkal erő-

teljesebb és így alkalmasabbnak látszó öccse. Mennyi bajt, pártoskodást, polgárháborút, évtizedeken át tartó zavart, vérontást (enélkül ma talán kétszer annyi magyar volna), pusztulást okozott ez, amelyet nemzetünk mind elkerülhetett volna, ha pontosan megtartotta volna a törvényt, tiszteletben tartotta volna – nem annyira az uralkodóház, mint inkább a nemzet érdekében – a jogot, különösen pedig ha az Árpád-ház tagjai is olyan önzetlenek, törvénytisztelők és fegyelmezettek lettek volna, mint a Habsburg-ház tagjai (bár abban a korban, melyben az Árpádok éltek, még a Habsburgok sem voltak ilyen fegyelmezettek) s a meghalt király tettre kész, erőtől duzzadó öccse energiáit nem bátyja kiskorú árvájának jogaitól való elütésére, hanem trónja megszilárdítására használta volna fel.

Rámutattunk már, hogy ez az Árpád-házi szokás, azaz a magyar szabad királyválasztási jog, mind a köztársasági rendszerből, mind az öröklődő monarchiából csak a rosszat egyesítette magában. Királyság volt Magyarország, de trónváltozása esetén a monarchikus rendszer szilárdsága és a pártoskodásra nyíló alkalom megakadályozása nélkül, s köztársaság volt anélkül, hogy kiválaszthatta volna a nemzet tagjai közül azt, aki a vezetésre a legalkalmasabb volt. Ez a rendszer vitte sírba Lengyelországot, ezért eltörlése mellett lenni és a Habsburgok örökösödési jogát végre kimondani nem a nemzet elárulása volt, hanem a józanság és a politikai érzék bölcs megnyilvánulása.

A köztársasági rendszer egy további hátránya, hogy a köztársasági elnök a nemzet javának előmozdítására koránt sem bír akkora lehetőséggel és szabadsággal, mint az életfogytiglan uralkodó monarcha. Minden nagy dolog, minden nagyszabású terv szinte egy életre szóló munkát jelent, de semmiképpen sem bonyolítható le négy vagy akár hét év alatt, ameddig egy köztársasági elnök hivatala tart. Neki tehát nagyszabású, átfogó tervei nem is lehetnek, mert az alatt a rövid idő alatt, melyre az ő elnöki megbízása szól, nem is lehet végrehajtani igazi nagy dolgot, mert annak nemcsak az előkészítése tart évtizedekig, hanem kivitele is.

De a köztársasági elnök a népszerűséghez és a közhangulathoz is sokkal jobban van kötve, mint az uralkodó. Pedig a nagy dolgok eleinte majdnem mindig népszerűtlenek, mert az átlagemberek értelmi körét meghaladják. Ezért egy ország javának nagyszabású munkálásához igen sokszor a népszerűtlenség ideiglenes vállalása is szükséges. Ezt a fényűzést pedig egy köztársasági elnök még akkor sem engedhetné meg magának, ha egyébként lenne olyan önzetlen, hogy magát a népszerűtlenséget vállalná. Az ilyen emberből ugyanis nem lesz köztársasági elnök, mert nem szavaznak rá. Az ilyen embert csak haló porában s többnyire csak az utódok szokták áldani.

Az élete fogytáig uralkodó monarcha dacolhat a közvéleménnyel, mert van ideje, hogy megvárhassa, hogy az idő megmutassa, kinek volt igaza, de a köztársasági elnöknek nincs. De ez utóbbi azért is rá van kényszerítve a tömegekhez való alkalmazkodásra még akkor is, ha tudja, hogy a nép igazi érdekeire ez káros. Ha ugyanis nem így tesz, megbízatása lejárta után nem választják meg újra, akkor pedig még kevésbé használhat nemzetének. Egyébként is az emberek 90%-a nincs olyan erkölcsi magaslaton, hogy a maga érdekét, például népszerűségét alárendelni tudná a köznek. A legtöbb ember elsősorban maga akar érvényesülni, s gondosan óvakodik minden olyantól, ami hosszabb hatalmon maradását akadályozza.

A bolsevizmus alatt, mikor az Egyesült Államok politikai viszonyainak alakulását aggódó szívvel leste nálunk mindenki, kézzelfoghatóan éreztük a köztársasági rendszer hátrányait. Mikor ugyanis az elnök már hatalmon levése utolsó esztendejében volt, abban az évben már nem lehetett semmit sem tervezni, mert minden attól függött, ki lesz az új elnök. Lehetséges volt ugyanis, hogy az új elnök egész más felfogású és természetű ember lesz, mint a régi. (Az Egyesült Államokban például akkor is éppen elnökválasztás volt, mikor 1956-ban, szabadságharcunk idején annyira rászorultunk volna az erélyes támogatásra.)

Aztán mennyi mindent nem tehetett az a Truman vagy Eisenhower csak azért, hogy szavazóit el ne veszítse! Milyen nehéz egy köztársaságban elérni azt, ahol a nép annyira beleszól sorsa intézésébe, hogy a nép a köz érdekében terheket vállaljon magára, például a fegyverke-

zés nagy terheit! S ha sikerül is elvállaltatni vele, akkor is milyen lassan megy és milyen hosszú időbe kerül a dolog, s milyen bizonytalan az eredmény! Mindig attól kell félni, nem változik-e meg hirtelen a közhangulat.

Angliában, mely monarchia volt, már nem volt minden ennyire bizonytalan. De mivel Anglia is alkotmányos királyság, a kormányzásban ott is nagyon beleszól a nép, ott is lesni kell az új választásokat, hogy a két nagy párt közül melyik győz. Mennyivel kényelmesebb volt a helyzete s főként mennyivel biztosabb és gyorsabb volt az intézkedése s vele eredményei is Hitlernek vagy Sztálinnak, akit nem kötött senki és semmi, csak szólt vagy intett, s azonnal meg is történt, amit akart! Nekik nem kellett éveken át alkudozniuk a pártokkal, hogy megszavazzák terveiket, nekik nem kellett sokszor veszélyes engedményekkel megvásárolniuk, hogy megvalósíthassák, amit akarnak. Ők diktátorok voltak, s kétségtelen, hogy egy diktátornak sokkal könnyebb nagyot alkotni, mint egy alkotmányos uralkodónak, s annak is könnyebb, mint egy köztársasági elnöknek. A kommunizmus Oroszországban (s mindenütt) ugyancsak hamar megbukott volna, ha nem a munkásvezérek (illetve egy munkásvezér) diktatúrájában jelentkezett volna, hanem valóban munkásuralom alakjában, azaz minden lépésük előtt megkérdezték volna a népet, vagy ha akár csak minden négy évben megkérdezték volna, de természetesen nem úgy, hogy csak arra a politikára lehetett szavazni, melyet ők folytattak.

Ami a monarchiák azon hátrányát illeti, hogy már 18 éves, tapasztalatlan fiúk kerülhetnek a hatalom birtokába, ne feledjük, hogy a fiatalokban a kor és tapasztalat hiányát sokszor pótolja az erély és a fiatalos lendület, s a történelem nem egy olyan uralkodót tud mutatni, aki már serdülő korában is alkalmasnak mutatta magát az uralkodásra, sőt tetteivel bámulatba ejtette a világot. A mi Nagy Lajosunk is ilyen fiatal korban lépett trónra, Mátyás király pedig még fiatalabban. Kun László is gyerek volt még, mikor Habsburgi Rudolfot a Morvamezőn oly diadalmasan megsegítette, meglett férfi korában pedig már csak zülleni tudott.

Egyébként ilyen túl fiatalon trónra kerülő uralkodók ma már úgyis ritkán fordulnak elő. A régi, elmúlt korok velejárója volt ez, mikor mindennapos volt a 30-40 éves korban előforduló halál s így az, hogy az uralkodó után 10-12 éves vagy még fiatalabb utódok maradtak. Ma már inkább az a baj, hogy túl sokáig kell várniuk a trónörökösöknek s megöregednek arra, mire szerephez juthatnak.

Az is hátránya a monarchiáknak, hogy néha aggastyánok kormányoznak. De ne feledjük, hogy e hátránynak előnyei is vannak, mert élemedett korban a gyakorlat, az élettapasztalat, a nagy emberismeret, életbölcsesség és nyugodtság pótolja a tetterő és ifjúkori lendület előnyeit. Akárhány olyan uralkodót is találunk azonban a történelemben, akiben még öreg korában is megvolt még a fiatalkori lendület és kezdeményezési kedv is.

Ami a tehetséget illeti, kétségtelen, hogy nem mindig jár együtt a születéssel szerzett uralkodói joggal. Ez azonban nem is olyan nagy baj, mint amilyennek látszik, s különösen nem az már a mai korban, mely abszolút monarchiát már nem ismer. Az alkotmányos monarchiában ugyanis nem az uralkodó kormányoz (még kevésbé a köztársasági elnök), hanem a minisztérium, mely viszont tisztán a néptől választott képviselőktől függ. Az uralkodó csak a tekintélyt, a szilárdságot, a hatalom forrását és folyamatosságát képviseli. Alkotmányos királyságban egyenesen jobb, ha a király nem nagyon tettvágyó vagy tehetséges, mert ha az, igen könnyen beleavatkozik a kormányzásba, túllépi hatáskörét s így alkotmánysértést követ el.

Látni fogjuk majd, hogy 49-ben Kossuth úgyszólván még akkor is egymaga kormányzott s mindent maga intézett, mikor már kormányzóvá választották s így a folyó ügyek intézésébe való beavatkozása törvényellenes volt. El is keserítette vele minisztériumának tagjait s méltán megérdemelte azt a vádat, hogy sokkal többször és élesebben megsértette az alkotmányt, mint azok a Habsburgok, akiknek „törvénytelenségei" ellen oly nagy hangon szeretett szónokolni.

Ezzel a szabadságharc bukásához is nagyban hozzájárult, mert világos, hogy olyan miniszterekkel, akiknek hatáskörébe illetéktelenül beleavatkoznak, s ezért kénytelenek magukat

fölöslegeseknek érezni, akik érzik igazukat, és akiket bánt a törvénytelenség, de nem szólhatnak miatta, nem lehet eredményt elérni. De győzni sem lehet akkor, ha az ország kormányzója azt hiszi magáról, hogy még a hadvezetéshez is jobban ért, mint az, akit hadvezérnek nevezett ki, s ezért még annak is előírja, mit és hogyan csináljon, mint Kossuth Görgeyvel tette, illetve megpróbálta tenni.

De még abszolút monarchiában sem olyan nagy baj az uralkodó tehetségtelensége, mint látszik. Az ilyen uralkodó ténykedéseire mindig befolyással vannak családja egyéb, nála tehetségesebb tagjai és a miniszterek és tanácsadók. Az abszolút uralkodó és miniszterei és a népnek felelős minisztérium között csak az a különbség, hogy azokat az uralkodó választja ki magának, ezek pedig a politikai arénában küzdötték ki maguknak a vezető helyet. Ez utóbbihoz szónoki képesség, népszerűség-hajhászás, a tömegeknek való hízelgés kell, s minden tapasztalt ember tudja, hogy az így hatalomhoz jutottak között sokkal több a gyenge jellemű, önző érdekember, mint azok között, akiknek csak egy ember, az uralkodó kegyét kell megszerezniük ahhoz, hogy érvényesülhessenek.

Annál inkább igazságként mondhatjuk ki ezt, mert tanácsadói miniszterei kiválasztásában csak akkor dönt az uralkodó egymaga, ha tehetséges és erős akaratú ember. Egyszerű, tehetségtelen uralkodó esetében ezt is az udvar, az uralkodóház tagjai és tanácsadói döntik el, s ezek ennek eldöntésére bizonyára alkalmasabbak, mint a démosz [a vagyontalan köznép], az a tömeg, melynél sokszor egészen alantas mesterkedésekkel lehet sikert elérni. A legtehetségesebb s különösen a legönzetlenebb miniszterek a történelem folyamán nem azok közül kerültek ki, akik a nép bizalmából szerezték hatalmukat, hanem azok közül, akiket tehetséges vagy szerencsés uralkodók választottak ki a maguk számára (Richelieu, Mazarin stb.).

A történelem tanulságai alapján egyenesen azt kell mondanunk, hogy hacsak egészen különleges tehetségről nincs szó, hasznosabb, ha az uralkodó csak közepes tehetség, mint ha a közepesnél nagyobb. Az előbbi esetben ugyanis legalább hallgat tanácsadóira, mert elismeri szellemi fölényüket, az utóbbi esetben azonban a maga feje után megy, pedig ez a fej általában így sem értékesebb, mint tanácsadóié, akik mégiscsak az ország legtehetségesebb és kormányzásra legalkalmasabb koponyái közül kerülnek ki.

II. József például kétségtelenül nagy tehetségű ember volt. Mégis mennyi kárt csinált azzal, hogy a maga feje után indult mindenben, mert okosabbnak tartotta magát azoknál, akik mérsékletre intették. Az eredmény aztán az lett, hogy élete végéig magának kellett megsemmisítenie mindazt, amit tevékeny életében alkotott. Dinasztiája azonban Belgiumot még így is elvesztette. Vallásilag és erkölcsileg azonban egész birodalmának annyit ártott, hogy hatása még száz év múlva is érezhető volt, sőt talán még jelenleg is érezhető. Ha II. József csak közepes tehetségű lett volna, mindez a sok baj, kár és hátrány elmaradt volna. Ki tudja, nem így járt volna-e a szintén nagyon tehetséges Ferenc Ferdinánd is, ha trónra került volna?

Az alkotmányos uralkodónak ma már csak az a kötelessége, hogy a hatalom szilárd alapja legyen és országában a tekintélyt, a rendet, a jogot, becsületet, a törvényt, az állandóságot és a szilárdságot, az összetartó erőt képviselje. Ehhez nem annyira tehetség kell, mint inkább jellem és példás élet, erkölcsi feddhetetlenség és a vele járó kegyelet és presztízs. Ezért helyes és szükséges, hogy az uralkodó személye szent és sérthetetlen legyen és hogy bírálni ne lehessen. A tényleges kormányzás munkáját a miniszterek végzik. Ezek változnak is, hogy mindig a legalkalmasabb ember álljon a megfelelő helyen. Ezeket a minisztereket az uralkodó nevezi ugyan ki, de csak olyan politikai irányzat, csak olyan párt emberei közül nevezheti ki, melyet a nép magáévá tett.

Így is minden hatalom alapja azonban az uralkodó személye. Az ő tekintélye, az őt övező tisztelet s az iránta érzett hűség az egész állami rend alapja. Ezért voltak olyan szilárdak, tartósak, egyenesen évezredekre szólók a régi, az uralkodót szinte vallásos tisztelettel övező monarchiák, de ezért bizonyult olyan életképesnek az angol rendszer is, melyben a királynak úgyszólván csak a címe van, tényleges hatalma nincs, de mindenki úgy beszél és úgy viselkedik, mintha minden

hatalom az ő kezében volna, sőt szinte azonos lenne az állammal. Őfelsége kormányáról, őfelsége cirkálójáról, sőt őfelsége ellenzékéről beszélnek. Külsőleg tehát a királynak még nagyobb tiszteletet adnak, mint olyan országban, melyben tényleg a király parancsol.

Annak is, hogy a Habsburgok is oly hosszú évszázadokon át együtt tudták tartani földrajzilag a legelszórtabban fekvő országokat és a legkülönbözőbb fajokhoz tartozó népeket, bizonyára az volt az oka, hogy vezéreszmévé, eszményképpé valamennyi alattvalójuk elé egy dolgot állítottak: az igaz, örök és változhatatlan katolicizmust és mert ők maguk magánéletükben is megtartották azt, amit alattvalóiknak előírtak: feddhetetlenek, példásak voltak, méltóságukat pedig szigorú etikettel védték. Szinte a felhőkbe burkolóztak s vigyáztak, hogy közönségessé sohasem váljanak. Emellett úgy is viselkedtek, ahogyan egy szentséges római császárhoz illett: jószívűek, barátságosak, bőkezűek, nagylelkűek, hálásak, de egyúttal könnyen megközelíthetők, demokratikusak is voltak, vagyis valóban olyanok, mint amilyen az igazi keresztény.

Az is rendkívül érdekes, hogy a tapasztalat, a történelem tanúsága mennyire ellenkezik mindazzal, amit az uralkodók tehetséges vagy tehetségtelen voltára nézve az elméleti okoskodás alapján várnánk. A köztársasági elnököt érdemei s már bebizonyított tehetsége alapján szemelik ki, s így természetes, hogy az akkori polgárok közül mindig a legméltóbbat, a legtehetségesebbet, a legalkalmasabbat, a legérdemesebbet választják meg. Az eredmény mégis az, hogy az eddig a történelemben szerepelt köztársasági elnökök között úgyszólván nem is találunk lángelméket vagy világraszóló tehetségeket. Még Washington is inkább jellem, mint világraszóló tehetség, s nem annyira képességei miatt lett olyan híres, hanem mert akkor élt, mikor hazája kivívta függetlenségét s így könnyű volt a történelemben korszakot alkotni.

Ezzel szemben az uralkodók mind egyedül csak azért kerülnek trónra, mert már az apjuk is ott ült, illetve mert gyerekei közül ők születtek az elsőnek. A királyokban nem válogathatnak az emberek, hanem „szánandó" alattvalóik kénytelenek azt elvállalni, aki – hogy úgy mondjam – a nyakukra születik. S mégis milyen kiválókat találunk közöttük! Nálunk egy Szent Istvánt, egy Szent Lászlót, egy IV. Bélát, egy Nagy Lajost, egy Mária Teréziát, egy II. Józsefet, külföldön egy Nagy Sándort, egy Nagy Károlyt, egy Szent Lajost, egy Barbarossát, egy Szulimánt, egy angol Erzsébetet, egy Gusztáv Adolfot, egy Nagy Pétert, egy XII. Károlyt (Svédországban) stb. Hogy lehetséges ez? Hiszen ezek egyikét sem a nép választotta fejévé.

Ami a monarchikus rendszer költséges voltát illeti, ne feledjük, hogy az udvartartás, a fényes egyenruhájú vagy hatalmas szál emberekből összeválogatott testőrség, a zene, a fény, a ragyogás, csillogás, pompa nem jelent teljesen kidobott pénzt. Ez az alattvalók, a nép élvezetére és gyönyörködtetésére is szolgál, s hogy nem is olyan mellékes, mutatja, hogy a műveletlennek nem is mondható régi római nép is nemcsak kenyeret (panem) hanem cirkuszt is (circenses) is kívánt a császáraitól. Manapság is sehol sem élvezik olyan őszintén a királyi udvar pompáját, mint éppen a primitívnek talán mégsem nevezhető Angliában. De a civilizációnak, a művészetek és a tudományok fejlődésének is nem kevés szolgálatot tett és tesz. Nemcsak kenyérrel él ugyanis az ember, hanem a szépet is élvezi és szórakozásokra, látványosságra, a szürke, mindennapi életből való kikapcsolódásra is szüksége van időnként.

Az udvari fényt és pompát egyébként is legfeljebb régen lehetett volna kifogásolni, de nem ma. A mai hajmeresztően nagy állami kiadások mellett még a legfényűzőbb és legszámosabb családtagot számláló dinasztiák udvartartásai is legfeljebb csak egy vagy két százalékát teszik ki az állam összes kiadásának. Amely ország elő tud teremteni kiadásaira minden évben ezermilliót, az bizonyára minden különösebb baj nélkül elő tud teremteni 1020 milliót is. Az uralkodóház tagjainak „pazarlása" tehát egy országot sem tehet ma már tönkre. Nem is szólva arról, hogy az udvartartásra költött összegeket is az országgyűlés, tehát a nép szavazza meg, az dönti el, mekkora legyen, s az összeg nagyságán akkor változtat, mikor akar.

Én még sohasem találkoztam a történelem folyamán olyan esettel, hogy valamely ország leszállította volna az adót azért, mert a költséges monarchikus államforma helyett áttért a ta-

karékos köztársaságira. Olyan esettel azonban már találkoztam (sőt kivétel nélkül mindig ezzel találkoztam), hogy hasonló áttérések, tehát forradalmak után pénzügyi válságba jutottak az államok, sőt még pénzük is értékét vesztette a sok kiadás miatt. I. Ferenc alatt nálunk még a napóleoni háborúk miatt is csak egyötödére kellett a pénz értékét leszállítani, de mikor elűztük a „pazarló" Habsburgok legutolsóját s áttértünk a köztársaságra, sőt a tanácsköztársaságra, utána a pénzünk még egy tízezred részét sem érte a réginek. Hát még milyen devalváció [a pénz elértéktelenedése] lett akkor, mikor Rákosi Mátyás és kommunistái még az urakat is elbocsátották a nemzet szolgálatából, nemcsak az uralkodót?

Az ilyen változások ugyanis mindig háborúval járnak, mely százezerszer annyiba kerül, mint a legpazarlóbb udvartartás. Ha pedig a külső háborúval nem is járnak, járnak belső megrázkódtatásokkal és felfordulással, gazdasági válsággal, élelmiszerhiánnyal, a rendes munka hosszú szünetelésével, a törvényes rend és közbiztonság megszűnésével, amely tönkreteszi az élet gazdasági alapjait. De még ha forradalom, felfordulás és gazdasági válságok nélkül, simán és békésen történik is a változás (ugyancsak ritkaság), vagy ha felfordulással ugyan, de végre visszatértek már a rendes állapotok, sajátságos, hogy akkor is mindig drágábbnak bizonyul a köztársaság udvartartás nélkül, mint a monarchia minden fényűzésével. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a köztársasági állam költségvetése mindig nagyobb lesz annál, mint amekkora ugyanazé az országé a monarchia idejében volt.

Az okot könnyű megtalálni. A köztársasági elnök ugyanis minden évtizedben vagy kétszer változik, s vele együtt legtöbbször változik a rendszer is. Ez a magas rangú hivatalnokok százainak nyugdíjazását és mással való kicserélését jelenti. De egyébként is minél kisebb a különbség és a távolság a kormányzó és a kormányzottak között, annál gyakoribbak a visszaélések, a panamák, a protekció és a sógor-koma rendszer, mindez pedig az ország igen sok pénzébe kerül.

Aztán a mai technikai fejlődéssel is olyan költséges fényűzési berendezések szükségesek és járnak ki ma már a köztársasági elnöknek is, amilyenekről a hajdani hatalmas uralkodók még csak nem is álmodtak. Hiszen a Ferenc József-i Burgban még csak fürdőszoba sem volt. Ma a köztársasági elnököknek repülőgépek (mégpedig lökhajtásosak) állnak rendelkezésükre, ha pedig a földön utaznak, fényes testőrök és zenekarok helyett autók, motorkerékpárok, rendőrök és titkosrendőrök egész légiója kíséri őket. Mindezekre a régi „zsarnokoknak" még nem volt szükségük.

Bizonyára azért nem, mert ők születésük révén „tolakodtak" a nép nyakára, míg ezeket a nép szeretete és bizalma állította a helyükre. Ferenc Ferdinánd még Szarajevóba is detektívek nélkül ment. Tisza kínálta neki őket, de azt válaszolta: Nem kell. Pedig ezekre a motorkerékpárokra és titkosrendőrökre, akik többe kerülnek, mint a régi zenekarok és testőrök, még azt sem mondhatjuk el éppen, hogy legalább a nép gyönyörködtetésére szolgálnak.

Kérdezzünk meg egy öreg magyart, mikor fizetett több adót: Őfelsége „Ferenc Jóska" idejében-e, vagy pedig akkor, mikor csak „elvtársak" kormányoztak?

A köztársaság demokráciája és a népuralom megvalósítása továbbá egyet jelent az egymást érő népszavazásokkal és országos és községi választásokkal, melyekből néha egy évben kettő is van. Ezek mindegyike a választási névjegyzékek összeállításával, választási helyiségek bérlésével, szavazócédulák nyomtatásával (mindegyik milliószámra és mindegyikhez boríték is kell), urnák és szavazófülkék felállításával (tízezerszámra), választási és szavazatszámláló bizottságok kinevezésével (százszámra) és busás napidíjával, fényes parlamentek építésével, ott parlamenti őrség és tisztviselők és altisztek seregének alkalmazásával, a képviselők százainak úri fizetésével és szabadjegyével stb. Mindez kissé költségesebb, mint a még oly fényes királyi udvartartás, s valljuk meg, nincs is olyan gyönyörűségére a tömegeknek, mint az udvari őrségváltások, zenés felvonulások és ünnepségek, koronázások vagy királyi esküvők s temetések. A sok választást sokszor unja már a polgárság, mert nem látja, hogy haszna volna belőlük, de az udvari látványosságokat soha.

A 48 óta eltelt száz év tapasztalataival megrakodva tehát közel sem tudunk már úgy lelkesedni 48 valóságos és állítólagos vívmányaiért, illetve eszményeiért (mert 48, mint elbukott mozgalom, vívmányokkal természeténél fogva nem dicsekedhet), mint még Petőfi és társai lelkesedtek, s mivel el kell hinnünk, hogy nemcsak érdekből, érvényesülésükre várva és dicsőségre szomjazva lelkesedtek, hanem bizonyára azért is, mert hittek az eszmék egyedül üdvözítő voltában és bíztak nagyszerű eredményeikben: bizony meg kell állapítanunk, hogy nagyon fiatalok, nagyon tapasztalatlanok, nagyon érzelgősek, nagyon naivak és a kérdést túlságosan leegyszerűsítve látók voltak a nemzetnek ezek a 48-as nagyjai.

Negyvennyolc, mint szociális forradalom

A rabszolgaság intézménye

Bizonyára azt mondja az olvasó, hogy ha 48 eddig tárgyalt vívmányai, a politikaiak, alaposabb vizsgálat után közel sem bizonyultak olyan fényeseknek, mint amilyeneknek látszottak, legalábbis a jobbágyfelszabadítás mégiscsak megérdemelte és megérte azt a nagy lelkesedést, mellyel 48-ban küzdöttek érte. Ezért lelkesedni bizonyára nem volt sem naivság, sem gyerekesség, s ez a szociális vívmány bizonyára tőlünk is megérdemli, hogy megbecsüljük miatta azt a mozgalmat, mely kivívta.

Így beszél az egész művelt közvélemény. Mi azonban – bármily meglepőnek, sőt vakmerőnek látszik is véleményünk – még ebben is csak részben értünk vele egyet s még e tekintetben is sok olyan helyreigazítani valónk van, ami ugyancsak lehűti majd ezt a nagy elismerést.

A közfelfogás ebben a jobbágykérdésben is nagyon téves. Téves még a művelt közvélemény felfogása is. A közfelfogás szerint az emberiességhez tartozik, hogy a hajdani jobbágyokat sajnáljuk és áldjuk azt a haladást és azt a civilizációt, mely a keresztény társadalomnak ezt a szégyenfoltját végre megszüntette. Mindez azonban csak azért van, mert mi ma már a jobbágyságot legfeljebb csak elképzelni tudjuk, s mindjárt azt is meg kell állapítanunk, hogy nagyon is torzul képzeljük el. A mi fogalmaink szerinti jobbágy és rabszolga majdnem ugyanaz. Pedig hát ez is a legnagyobb tévedés, mert a kettő között ég és föld a különbség. De hangsúlyoznunk kell azt is, hogy még maga a rabszolgaság sem volt olyan borzalmas, mint amilyennek mi gondoljuk.

Ha nem a képzelet és az érzelem világánál, hanem a józan ész alapján próbálunk fogalmat alkotni róla, akkor ezen állításunk igazságát, még mielőtt adatokat hoznánk fel mellette, már okoskodás útján is könnyű belátni. Hogy azokról a szempontokról és meggondolásokról, melyeket most felhozunk, s amelyek a hajdani rabszolgaság mentségére szólnak, a közvélemény nem tud, azért van, mert a rabszolgaságot senki sem meri védeni, azon csak szörnyülködni szokás és szabad. Aki az érem másik oldalára utalna, s e gyűlöletes intézmény mentségére szolgáló érvekre is rámutatna, mindjárt ráfognák, hogy a rabszolgaságot védi, tehát kívánja vissza. Ennél pedig képzelhető-e embertelenebb és lehetetlenebb álláspont?

Az a forradalmi terror, mely a jobbágyságot megszűntette, még ma is működik annyiban, hogy egyenesen lehetetlenné teszi, hogy valaki ezzel a kérdéssel tárgyilagosan, azaz az érem mindkét oldalát nézve foglalkozzék s hogy ne csak a hátrányaira, hanem előnyeire is rámutasson, vagy akár csak azt is mondhassa, hogy a jobbágyságnak nemcsak hátrányai voltak, hanem előnyei is.

A jobbágyságról már a kommunizmus előtt száz-kétszáz évvel is csak kommunista módra, azaz „pártosan" volt szabad írni vagy beszélni. A tárgyilagosságot nem tűrték, mert embertelenségnek bélyegezték, s világos, hogy embertelen senki sem szeret, mer vagy akar lenni. Pedig hát ez az álláspont már maga is azt sejteti, hogy aligha helyes és igazságos álláspont. Az igazságnak ugyanis nem kell félnie a tárgyilagosságtól. Az igazság mindig kibírja a bírálatot. Haragudni pedig csak az szokott, akinek nincs igaza.

Talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy nem a jobbágyság, annál kevésbé a rabszolgaság intézményét helyeseljük vagy – Uram bocsá! – kívánjuk vissza, mikor rámutatunk, hogy a jobbágyságnak, tehát a feudális társadalmi berendezkedésnek voltak előnyei is, sőt még maga a rabszolgaság intézménye sem volt olyan borzalmas, mint mi a sok mesterséges hírverés és kiszínezés hatása alatt képzeljük.

Igaz, hogy a rabszolgáknak nem volt semmi joguk, tárgyak voltak, melyet adni-venni lehetett, de éppen olyan igaz az is, hogy nem csak joguk nem volt semmi, hanem gondjuk sem, s ebből a szempontból kényelmesebb dolguk volt, mint a mai szabad embereknek. Nemcsak adóval nem zaklatta őket senki, hanem a megélhetésükre, élelemre, ruhára, fűtésre sem volt gondjuk. Minderről a gazdájuk gondoskodott s egész nyugodtan feltehetjük, hogy legalább

általában gondoskodott is, mert hiszen másképp nem tudta volna hasznukat venni. Az ő érdeke volt, hogy jó testi kondícióban legyenek. Tárgyak voltak, mégpedig értékes tárgyak, s ezért a gazdájuk épp úgy vigyázott rájuk (például többek közt az egészségükre is), mint más értékes tárgyaira vigyázott.

Azt mondják, hogy a szegény falusi parasztember, ha a gyereke beteg, nem hív orvost, mert sokba kerül, de ha a lova vagy a tehene beteg, akkor hív, mert ha az állata elpusztul, az nagyobb kár részére, mintha gyereke lesz eggyel kevesebb. Ha ez igaz, pedig valami igazság kétségtelenül van benne, akkor a rabszolgatartó is gyógyíttatta beteg rabszolgáit, s ha a rabszolgatartó szegényebb ember volt, jobban gyógyíttatta, mint a saját gyerekeit.

De az is kétségtelen, hogy az ember általában jólelkű. Gonosz ember épp oly kevés van, mint igen jó. A rabszolgáknak tehát már csak emiatt sem lehetett általában rossz dolguk. De bátran elmondhatjuk, hogy a legtöbb esetben még az anyagias, önző, fukar gazda is megfelelően bánt rabszolgáival. Ő nem emberszeretetből, hanem okosságból, a maga jól felfogott érdekéből tette.

A rabszolga ingyen munkaerő volt, de hasznot csak akkor hajtott, ha legalább annyira táplálkozott, hogy erőbeli állapotát megőrizhette, s így munkaereje nem csökkent. Ahogyan józan eszű ember nem takarékoskodik az állatai táplálékán, mert hiszen ezzel önmagát károsítaná meg, épp úgy a rabszolgatartó sem takarékoskodhatott úgy, hogy a kellő élelmet megvonta rabszolgáitól. Sokkal több lett volna ebből a kára, mint a haszna. Épp így érdeke volt az is, hogy rabszolgái a hidegtől és ruhátlanságtól se szenvedjenek, mert akkor reumások lettek, dolgozni nem tudtak, vagy ha igen, csak csökkentett munkaerővel, s ha értékesíteni akarta őket, csak egy töredékét kapta meg értük annak a pénznek, melyet akkor kapott értük, ha egészségesek.

A rabszolgák zömének tehát mindenképpen tűrhető dolga volt. Azért is, mert a rabszolgatartóknak a zöme nem lehetett rossz lelkű, mert hiszen általában az ember sem az, és azért is, mert az emberek átlagának a józan esze is megvan s a rabszolgák kínzása vagy éheztetése a józan ésszel is ellenkezett. Amelyik rabszolgatartónak a szíve megengedte volna a kegyetlenséget, azt megakadályozta benne az esze. A beteg és legyengült rabszolga a legnagyobb gazdasági kár volt, mert etetni azt is kellett, de viszont hasznot nem hajtott.

Kétségtelen tehát, hogy hacsak a rabszolgatartók egészen ostobák vagy annyira szenvedélyeik (gyűlölet, dühkitörések) rabjai nem voltak, hogy ezt még saját anyagi kárukra is megnyilvánulni engedték – természetesen előfordultak ilyen esetek is, de világos hogy nem szabályként, hanem kivételképpen –, a rabszolgáknak a rendes élelmük, ruházatuk, egészséges lakásuk, emberséges bánásmódjuk, s betegség esetén az ápolásuk megvolt.

A bánásmódjuk sem lehetett rossz, mert gazdájuknak az is érdeke volt, hogy megelégedettek is legyenek, ne csak munkabírók. Először, mert a jó kedvvel és gazdájuk iránti jóindulattal végzett munka sokkal többet ér, mint a kényszerből, elkeseredetten végzett, másodszor, mert az elkeseredett ember bosszút is állhat, nagy kárt is okozhat (például a gondjára bízott állatokban), gyújtogathat, sőt gazdáját le is ütheti. Ez utóbbi, tekintettel arra, hogy primitív, ösztöneik uralma alatt álló, fél-állatemberekről van szó, nem is lehetett valami ritkaság.

Mivel egy erős, egészséges rabszolga pusztulása nagy anyagi veszteséget jelentett, joggal feltételezhetjük, hogy ha megbetegedett, gondosabb orvoslásban és ápolásban részesült, mint manapság egy elesettebb munkás vagy szegényparaszt. A rabszolga családjának ugyanis több pénze volt, mint az ilyen szegény ember családjának van. De ma, mikor a munkás az OTI- vagy SZTK-tag, ma az állami orvosnak sem fűződik olyan nagy érdeke ahhoz, hogy ha beteg, meggyógyítsa, mint a hajdani rabszolga gazdájának.

Világos, hogy voltak olyan rabszolgatartók is, akik lelketlenségükben és ostoba, kicsinyes zsugoriságukban nem adták meg a kellő pihenést, élelmezést és ruházatot rabszolgáiknak, ámde ezek rá is fizettek fukarságukra, hamarosan tehát ők is áttértek az okosabb és gazdaságosabb eljárásmódra. Ha pedig nem, tönkrementek s így rabszolgáik más, okosabb

urak kezébe kerültek. Bizonyára voltak olyan urak is, akik őrült, hirtelen haragjukban vagy egyenesen szadista hajlamból kegyetlenkedtek is, kétségtelen azonban, hogy ezek kivételek voltak, sőt a régi világban, mikor még természetesebb életmódot folytattak, s így egészségesebb idegzetűek voltak az emberek mint ma, effajta idegbetegségek bizonyára a régi rabszolgatartókban még ritkábban voltak, mint a mai emberekben.

De még ezeknek a kivételeknek is érdekük volt, hogy rendetlen hajlamaikat vagy haragjukat fékezzék, mert a közvélemény ilyesmin akkor is épp úgy megbotránkozott, mint ma, de ha rabszolgája emiatt megszökött, az is az ő kára volt. (Akkor még detektívekkel kinyomoztatni és visszahozatni sem lehetett őket olyan könnyen, mint ma lehetne.) Ha pedig a rabszolga, mielőtt megszökött, előbb agyoncsapta az urát vagy felügyelőjét (mint legtöbbször csinálta), az agyoncsapottnak utána már édeskevés haszna volt abból, hogy a bűnöst elfogták és kerékbe törték.

De maga a rabszolga sem sokat törődött ezzel, mert az olyan keserves élethez, mint amilyen az övé volt, nem kell annyira ragaszkodni, de a primitív ösztönember egyébként sem nagyon gondolkodik ilyenkor. De még ha gondolkodott is, az akkori kezdetleges rendőri viszonyok között akkor is joggal számíthatott eredményes szökésre. Az úrnak tehát a maga jól felfogott érdekében sem volt nagyon tanácsos vagy okos rabszolgáival kegyetlenkedni még akkor sem, ha a hajlama egyébként meg lett volna hozzá.

Igaz, hogy ezek a hasznossági és gazdasági előnyök, amelyeket elsoroltunk, inkább csak a fiatal és javakorabeli rabszolgákra vonatkoznak, de nem az elaggottakra vagy megrokkantakra, mert ezek tartása, különösen jobb és emberséges tartása már nem járt gazdasági előnyökkel. De az ilyenekkel való kegyetlenkedés feltételezésére sincs semmi okunk, mert annyi hasznot azért ezek is hajtottak, amennyibe gazdájuknak kerültek, s ha nem, annyi emberség minden normális emberben van, hogy megbecsüli azokat, akik neki oly hosszú időn át ingyen dolgoztak. Akiben pedig magától nem volt annyi emberség, azt az emberséges bánásmódra rákényszerítette a közvélemény, a szomszédok megszólása.

Ne felejtsük el továbbá azt se, hogy a betegekkel, tehetetlenekkel és aggastyánokkal való emberséges bánásmód is hozzátartozik azokhoz az okosságból alkalmazott eszközökhöz, melyekkel a teljes munkaképességűek munkakedvét életben lehet tartani. A fiatalok tudják ugyanis, hogy egykor ők is meg fognak majd öregedni, s ha azt kell látniuk, hogy rájuk is olyan sors vár majd, mint másokon látják, nem lehet tőlük azt kívánni, hogy szívesen és kedvvel dolgozzanak.

Eleinte például a kommunista állam is csak a dolgozókkal törődött, csak nekik törekedett minél jobb fizetést adni és ellátásukról gondoskodni. Nyugdíjakat nem adott, vagy kétségbeejtően kicsinyeket adott. Olyan sok panasz hangzott el azonban a fiatalok részéről az öregek bizonytalan sorsa miatt, hogy kénytelenek voltak felemelni a nyugdíjakat is. Nem szívesen tették, s ezért először csak a tisztviselőknek és ipari munkásoknak adtak, de tisztességesebb összeget, először még ezek közül is csak azoknak adtak, akik újabban mentek nyugdíjba, tehát nem a kapitalista, hanem már a munkásállamot szolgálták. Később azonban kénytelenek voltak a termelőszövetkezeti tagoknak is nyugdíjat adni és a régi nyugdíjasok járulékát is felemelni. Látták ugyanis, hogy addig, míg az öregekről nem gondoskodtak, nincs kedvük az embereknek a tsz-be menni. Könnyű tehát belátni, hogy a hajdani rabszolgatartónak is gondoskodnia kellett az öregekről is, ha azt akarta, hogy a fiatalok kedvvel és szívesen dolgozzanak.

Aki ismeri a nincstelenek életét és lélektanát, tudja, hogy úgyszólván minden bajuk forrása abban a primitív ösztönösségükben van, hogy mikor megkapják heti fizetésüket vagy más úton pénzhez jutnak, a pénzt nem tudják, de nem is akarják beosztani. Ilyenkor csak a mára gondolnak, s tejbe-vajba fürödnek addig, míg a pénzből tart. Mikor elfogyott, akkor kölcsönkérnek a szomszédoktól, mikor pedig már kölcsönt sem kapnak, koplalnak, s várják az újabb hétvégét, hogy akkor újra így tehessenek s a pénz nagy részének már az első nap

nyakára hágjanak. Az a pénz ugyanis, melyet a markukban tartanak, azonnali örömöket ígér és tesz lehetővé, s bennük nincs annyi akaraterő és önuralom, hogy azon koplalások és nélkülözések miatt, melyek csak a hét végén várnak majd rájuk, le tudjanak mondani arról a nyalakodásról, italról, moziba járásról, mely nem csak a hétvégén, hanem már ma ígérkezik.

A legtöbb ínség, nélkülözés, nyomor emiatt a primitív ösztönösség, emiatt az önuralomhiány miatt van a szegények körében. Kétségtelen, hogy egy tűrhetően megbízható, közepes munkaerejű és ügyességű ember meg tud keresni annyit, amennyiből családját eltarthatja, ha csak valami különösebb csapás vagy szerencsétlenség nem éri. Nemcsak a gondtalan gyermek módra élő, tunya és könnyelmű (mégis mindig jókedvű) négerek átlaga, hanem még a mi, ma már szabad parasztjaink és proletárjaink elesettjei, nyomorgói is főként azért nyomorognak, mert tökéletlenek. Elsősorban azért olyan szegények, mert tehetetlenek, mert nem tudnak magukon segíteni.

Nemcsak keresetüket beosztani nem tudják és a maguk és családjuk életében fegyelmet, rendet tartani nem tudnak, hanem többnyire annyira együgyűek, annyira passzívak, annyira inersek, hogy még azt is haszontalanságokra tékozolják, amijük van, mert ha nem tékozlók, jövedelmüket akkor sem tudják rendesen s okosan felhasználni. Nem is hinnénk például, milyen gyakran fordul náluk elő, hogy a pénzüket elvesztik vagy kicsalják tőlük, sőt hogy elajándékozzák. Ezek a lelki fogyatékosságok tulajdonképpen bizonyos idegbajok, lelki tökéletlenségek megnyilvánulásai.

Ez az oka, hogy nem tudják magukat okosan kormányozni, annál kevésbé családjukat, bár az ilyenek szerencsére igen sokszor még oda sem jutnak el, hogy családot tudjanak alapítani, mert többnyire öreglányok vagy agglegények maradnak.

Az ilyen embereknek sokkal jobb dolguk volna, ha a rabszolgaság világában születtek volna, mert akkor a gazdájuk gondoskodnék róluk, viszont parancsra és irányítás alatt ők is el tudnák végezni a dolgukat. Italra és nyalánkságra akkor ugyan nem lenne pénzük, de arra nincs is szükség, de viszont mindig jóllakhatnának, a gyerekeik egészségesebben fejlődnének s nem lenne alkalmuk ahhoz sem, hogy szinte hetenként tökrészegek legyenek, ilyenkor feleségüket és gyermekeiket kínozzák, állandó izgalmaknak és rettegéseknek tegyék ki, sőt néha még életveszélynek is és testileg-lelkileg elfajuljanak.

Ugyancsak rövid ideig voltam vidéki lelkipásztor, mégis nem egyszer fordult velem elő, hogy mikor az ilyen elesettek házánál temetésre megjelentem, még arról sem gondoskodtak, hogy legyenek, akik a koporsót kivigyék. (Falun a háztól temetnek, s világos, hogy a szegények halottját nem gyászkocsi viszi ki – nem az viszi ki még a módosabbakét sem –, hanem halottvivők, akik a szomszédok, jó ismerősök közül kerülnek ki, akiket erre természetesen fel kell kérni.)

Jó ismerősei a szegényeknek is épp úgy vannak, mint a gazdagoknak. Falun egyébként is van annyi emberség az emberekben, hogy hasonló kérést sohasem utasítanak vissza. Csak a tehetetlenség, az együgyűség, a passzivitás, az élhetetlenség lehet tehát az ok. Ez az oka természetesen a nyomornak és ruhátlanságnak is, s aki emiatt a társadalmi berendezkedést szidja (pedig csak a rabszolgarendszer visszahozásával lehetne rajta segíteni), vagy az urakat, a munkaadókat kifogásolja emiatt, mert előre bizonyosra veszi, hogy a szegények miattuk vannak ilyen elesett állapotban, az egyáltalán nincs tisztában a helyzettel és a legnagyobb igazságtalanságot követi el.

Világos, hogy a hasonló eseteknek egyedüli oka a letargia, a nemtörődömség, a tehetetlenség, a lustaság. Néha még a primitív gőg is. Nem alázkodik meg az ilyen nyomorgó, nem kér senkit. Mert hiszen még a szomszédok is elintézték volna helyette, de hát ő még azokat sem kérte. Várta, hogy a sült galamb a szájába repüljön.

Az ilyen embereknek a rabszolgaság való. Nem büntetésnek, hanem áldásnak. Akkor a gazdájuk gondoskodnék róluk, s mindent elintézne vagy elintéztetne helyettük. Nekik csak a gépies, mindennapi munkájukat kellene elvégezniük. Ez nem is esnék nehezükre, mert külön szellemi munkát nem kíván s a megszokás miatt már akaraterőt sem.

1964 elején Esztergomban egy igen jólelkű, vallásos, dolgos napszámos asszony figyelmét felhívták egy öreg nyugdíjas volt úrra, aki nagy nyomorban s piszokban élt. A jóasszony elment hozzájuk, hogy ingyen kitakarítson és rendet csináljon náluk. Nagy áldozat volt tőle, mert egész életében mindig mosott és takarított. Ha még pénzért is megunta volna már, azt sem lehetett volna csodálni, nem pedig ingyen s már fáradtan, ráadásnak.

Látta, hogy a segítségre ugyancsak rászorult ez a házaspár. Csak egy gimnazista unokájuk volt, de az kollégiumban lakott. Így aztán az öregek magukra voltak hagyva, s ráadásul még attól is féltek, hogy unokájukat ott vallástalanná teszik majd. Az asszony félig vak volt, a férfi pedig szélütött és félig béna. De a fő baj nem a vakság és a bénaság volt, hanem a tehetetlenség, az ügyefogyottság, az idegkimerültség, az idegbaj egyik fajtája, mely a munkától, a tevékenységtől való iszonyodásban áll.

Egyébként nem is lettek volna olyan nagyon szegények. Hiszen a férfi több mint 600 forint nyugdíjat kapott havonta, az asszony is vagy 150-et, nem tudom milyen címen, aztán plébániájuk és a ferencrendi barátok Szent Antal perselyéből is kaptak havonta 50-50 forintot, úgyhogy havi jövedelmük majdnem annyi volt, mint az enyém vagy ezé a dolgos napszámos asszonyé. A férfit azonban olyan borotválatlan állapotban találta, hogy megijedt tőle. A szobájuk padlóján olyan piszok és sár volt, mint kint az országúton. Azért is áldozat volt törődni velük és hozzájuk menni, mert félni kellett, hogy bolhát és tetűt is összeszed a velük érintkező.

De egy hét múlva mégis újra elment hozzájuk ez a jóasszony, hogy felsúrolja a szobájuk padlóját és nagytakarítást csináljon. A férfi azóta sem borotválkozott meg, s az a nadrág, amely első ottlétekor vízbe volt áztatva, hogy kimossák, még mindig úgy volt ott az áztató vízben, mint egy hete látta. De őt sem hagyták működésbe lépni s a padlót felmosni, mert hideg van – mondták –, s egyébként is meg vannak hűlve, s a nedves padló s annak párolgása árt nekik. Mivel rosszkedvűek voltak, ráadásul még elég nyersen is mondták mindezt.

Így aztán a segíteni akaró dolgavégezetlenül jött el tőlük s azzal az elhatározással, hogy többet nem megy hozzájuk. Nem érdemlik meg s ők maguk sem igen kívánják. Pedig mikor először járt náluk, a férfi, a hajdani úr, még kezet is csókolt neki, tehát nem kevélységben volt a hiba.

Ebből az esetből is jól láthatjuk, hogy hiába hirdetjük, hogy nem alamizsnát kell adni az embereknek, hanem munkát, hogy az önérzetük megmaradjon. A nyomorban levők és segítségre szorulók vagy öregek és betegek, vagy pedig ilyen idegbetegségük miatt tehetetlenek s emiatt nem tudnak magukon segíteni. De nem igazságtalan-e, aki mindezek miatt a gazdagokat szidja vagy az Egyházat, hogy miért nem segít rajtuk?

Jól emlékszem gyermekkoromban Kristyán nénire. Szegény napszámosasszony volt, s mindenki tudta róla – hiszen mindenkinek ezt emlegette –, hogy az ura már 26 éve fekvőbeteg s azóta ápolja s emellett még a kenyeret is megkeresi neki és helyette. De a Kristyánnénál mégsem volt nyomor, sem piszok, mert ő nem volt idegbeteg, nem volt ütődött, sem tehetetlen.

Igen szeretett beszélni és panaszkodni. A látogatókat is igen szerette. Azok is szívesen mentek hozzá, mert nála senkinek sem kellett félni, hogy férget kap. Panaszkodásával és a sok látogató fogadásával hiúságát is kiélte, mert persze mindenki dicsérte szemében is, meg a háta mögött is, hogy milyen tiszta asszony és hogy ilyen erős lélekkel viseli a csapást, s hogy eltartja és ellátja szerencsétlen urát.

Ez a Kristyánné egy cseppet sem volt jobb ember, mint az említett öreg esztergomi tisztviselő-pár, azok sem voltak rosszabbak vagy a segítséget kevésbé megérdemlők, mint ő. Ellenkezőleg. Kristyánnénak csak az volt az előnye felettük, hogy ő életrevaló, egészséges, jó idegzetű volt, míg ezek tehetetlenek, fáradt idegzetűek. (Önmegtagadással az ilyen emberek is lehetnek tevékenyek s szorgalmasak, de nem oly könnyen, a baj nagyobb foka esetén pedig alig.)

Kristyánné félig vakon vagy szélütötten is tevékenykedett volna s az ő lakásában így is tisztaság lett volna, ha talán nem is akkora, mint enélkül.

A beszédesség, a jó modor, az előzékenység, a hálálkodás a jó idegzet jele és következménye. Mivel az tulajdonképpen szerencse, egy cseppet sem jelenti azt, hogy az ilyen ember jobban megérdemli a segítséget, mint a morc és barátságtalan. Éppen ellenkezőleg. A mi gyarlóságunk, tökéletlenségünk jele, hogy a jómodorúakat és hálálkodókat segítjük, míg a hallgatagokat és érdes modorúakat magukra hagyjuk. Hogy az öreg tisztviselőéknél nem a hálátlanság vagy a rosszlelkűség következménye volt a rossz modor, mutatja a férfi kézcsókja. Hogy máskor ugyanez az ember nyers és modortalan, ez is csak rossz idegzetét bizonyítja, mert az idegkimerült ember változékony, türelmetlen, magán tartósan uralkodni nem tud, s így rossz kedvén sem tud uralkodni.

Az ilyen embereket nem szeretjük, magukra hagyjuk. Ezért ezek az igazi szegények, nem a Kristyánnék. Ezek élnek igazi szegénységben, nyomorban, elhagyatottságban. S ráadásul az emberek azt gondolják, sőt még mondják is, mégpedig ugyancsak hangosan, hogy nem érdemlik meg a segítséget. Pedig nincs igazuk, mert ezek vannak legjobban rászorulva, tehát ezek érdemlik meg a legjobban. A mi gyarlóságunk, kevélységünk az oka, hogy megsértődünk azért, amiért megsajnálnunk és jobban szeretnünk kellene őket. De ennyire jók és igazságosak – sajnos – még a legjobb katolikusok is csak ritkán tudnak lenni.

Csak ebből láthatjuk, mennyire igaz és mennyire igaz marad mindig Krisztus urunk szava, hogy „szegények mindig lesznek közöttetek" s az elesettséget, a nyomort, a szegénységet sohasem lehet megszüntetni az emberek között. Azt csak a szeretet tudná megszüntetni, mégpedig csak akkora szeretet, a segítők részéről pedig csak akkora önzetlenség és alázatosság, amekkora az emberek között sohasem lesz általános. Mi ugyanis ha önzetlenül segítünk, akkor is önzőn segítünk, mert elvárjuk, hogy a megsegített legalább hálálkodjék és jómodorú legyen. Pedig ennek az ellenkezője igen sokszor nem a segítségre szoruló rosszaságának, hanem idegbajának következménye, s éppen ez okozza az illető elesettségét és az az oka a nyomorának is.

Ugyanebből következik azonban az is, milyen igazságtalanok vagyunk akkor, mikor szegénységet látunk, mindjárt a gazdagok szívtelenségét, sőt kizsákmányolását okoljuk, s nyomort másképp el sem tudunk képzelni, csak a gazdagok szívtelensége miatt. A nyomor oka elsősorban a nyomorgók ütődöttsége. Emiatt nem tudnak magukon segíteni.

A húgom egyszer a keresztény irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása közben meglátogatott egy szegény családot. Tél volt, fűtöttek is, hiszen száraz ágat vidéken az útszélen ingyen is lehet szedni s annyi „életrevalósága" természetesen még az elesetteknek is van, hogy ne fagyoskodjanak, hát inkább ők is lehajolnak útközben s szednek néhány száraz ágat. (Vidéken legfeljebb csak a lecsúszott hajdani urak fáznak, akiknek a „rangjuk" nem engedi, hogy száraz ágat szedjenek.)

A szülők munkában voltak (vagy talán inkább lézengtek valahol) s az öt apró gyerek – a legidősebb tíz év körüli – félmeztelenül játszadozott a természetesen pallózatlan [padlózatlan] szobában a rozzant vaskályha körül, melynek azonban ajtaja nem volt.

Mivel a tüzelő csak vékony gally volt, állandóan szikrák csaptak ki az ajtótlan kályha körül hancúrozó gyerekek ruhájára. Húgomban meghűlt a láttára a vér, s mivel közben az apa is hazaérkezett (látszik, hogy csak lézengett, nem pedig dolgozott), felszólította, hogy azonnal menjen el a lakatoshoz és csináltasson vele a kályhára egy ajtót. A számlát majd ő kifizeti.

Mikor aztán néhány hét múlva elment a lakatoshoz, hogy fizessen, mert az magától nem küldte a számlát, meglepetve és egyúttal felháborodva értesült, hogy a lakatos nem is tud semmiről. Az ember nem járt nála.

Az ilyen esetek azonban éppen nem kivételek (húgom fiatal és tapasztalatlan volt még akkor, s azért háborította föl annyira a dolog). Gyakoriságukból megtudhatjuk, hogy a társadalomnak azok az elesettjei, akiknek nyomora miatt a munkásvezérek és izraelita újságírók oly sokszor tetemre hívják a tőkés társadalmat, a legtöbbször nem azért vannak olyan szánandó nyomorban, mert senki sem törődik velük, annál kevésbé, mert éppen őket zsákmányolták

ki a legjobban a tőkések, hanem elsősorban azért, mert ők maguk nem törődnek magukkal. Igényeik nincsenek, dolgozni sem nagyon szeretnek, s ha pénzhez jutnak, nem a szükségesekre költik, például a téli tüzelőt szerzik be rajta előre, hanem ha nem italra, akkor haszontalanságokra fecsérlik. (Világos, hogy ezzel nem azt akarom mondani, hogy az elesettek között egyáltalán nincsenek szorgalmasak és hogy társadalmunkban egyáltalán nincs kizsákmányolás, hanem csak az egyoldalúság ellen küzdök és az érem másik oldalára is rá akarok mutatni.)

Nyomorban nagyrészt azok vannak, akik könnyelműek, igényeik nincsenek, s természetüknél fogva, ideges terheltségből kifolyólag tehetetlenek. Nem tudnak magukon segíteni, tele vannak gátlásokkal. Az ilyen embereket nem idegesíti az, hogy gyermekeik esetleg megégnek, vagy ha igen, annyira már nem megy az aggodalmuk, hogy emiatt megerőltessék magukat annyira, hogy még a lakatoshoz is elfáradjanak a baj megelőzésére. Még akkor sem, ha a számlát más fizeti helyettük.

Hogy segíteni lehessen rajtuk, itt nemcsak arra van szükség, hogy jótevőjük a számlát kifizesse, hanem arra is – sőt elsősorban arra –, hogy a megcsináltatással járó gondot, utánjárást is magára vegye, vagyis hogy vesződjék is helyettük. Ez a vesződés ezeknek az elesetteknek nagyobb terhükre van, mint maga a fizetés. A kályhaajtó árát – ha másból nem, koldulásból – ők maguk is előteremthették volna, ha lett volna valaki, aki helyettük utánajárt volna. Pedig hát ők sokkal jobban ráérnének, mint az a gazdagabb másvalaki.

Hogy mennyire nem kivétel az ilyesmi, ismételten alkalmam volt tapasztalni. Mikor például a Horthy-korban a 30-as évek gazdasági válsága idején egy somogyi plébánosnak bizonyos összeget küldtem faluja szegényei támogatására azzal a kikötéssel, hogy ne természetben, hanem pénzben adja a segélyt (mert akkor a pénz volt ritkaság s annak volt nagy értéke), s ne annyira soknak adjon, mint inkább csak az igen rászorulóknak, de azoknak nagyobb összeget, azt válaszolta, hogy a legnagyobb nyomorban egy nagycsaládú uradalmi cseléd-híve van, de azoknak nem adhat pénzt a kezükbe, mert elpazarolják s épp oly rongyosak maradnak továbbra is, mint addig voltak.

Ebből jól láthatjuk, hogy nem az uraságuk (nem a báró, hanem a bérlője cselédei voltak) „kizsákmányolása" volt oka a nyomoruknak. Mert hiszen világos, hogy az ő járandóságuk is ugyanannyi volt, mint a többi cselédé (akik nem voltak nyomorban, legfeljebb szegénységben), hanem a saját tehetetlenségük. Igaz, hogy oka volt a szegénységnek a nagy család is (mely ugyanannyi járandóságot kapott, mint a kisebb család), de hát az ottani cselédek közt nemcsak ők voltak nagy családdal s a többi mégsem volt ilyen ínséges.

Az ilyen élhetetlen, tehetetlen, könnyelmű, még magukról gondoskodni is képtelen, együgyű emberek számára a rabszolgaság társadalmi berendezkedése, melyben a munkásnak nincs ugyan semmi joga, de nincs semmi gondja sem, mert minden szükségletéről a gazda gondoskodik, s annak érdeke, hogy egészséges és munkaképes legyen, azaz legyen elegendő tápláléka, meleg szobája és rendes ruhája, megfelelőbb, mint egy független, szabad munkás állapota.

Joggal feltehetjük, hogy a rabszolgaság korában, mikor még primitívek voltak a népek, sokkal több, ilyen a maga lábán megállni nem tudó és nem is kívánó ember volt, tehát a maga korában nem is volt a rabszolgaság annyira helytelen és emberhez méltatlan intézmény, mint korunkban volna. De ma is sokan vannak, akik csak nyernének vele, a gyerekeik pedig még inkább.

Azok a négerek is, akiket az amerikai ültetvényesek Afrikából Amerikába szállítottak, mit csináltak volna ott az új s ismeretlen környezetben, ha függetlenek lettek volna? Nagy részük elpusztult volna. Hogy gazdájuk volt, sértő volt ugyan emberi méltóságukra (melyet azonban ők nem nagyon éreztek, mert önérzetük úgyis alig volt), de viszont gondtalan életet biztosított számukra. Volt, aki munkájukért gondoskodott róluk. Nem tudom, nem volt-e meg jobban mindenük, mint akkor, mikor még szabadon éltek hazájukban az erdőben.

Tudvalevő, hogy Afrika déli részében már a hidegtől is sokat szenvedtek a bennszülöttek, s még többet egyes egészen nagy vidékek terméketlenségétől, mostohaságától. Arra meg

már felhívtuk a figyelmet, hogy új gazdáiknak érdekükben állott, hogy rendes ellátásuk legyen és agyon ne dolgoztassák őket. A rabszolgák állati sorsáról szóló közhit mesterséges propaganda eredménye s olyanok terjesztették, akik élő rabszolgát még sohasem láttak.

Látjuk tehát, hogy a rabszolgáknak általában nem lehetett rossz dolguk egyszerűen azért, mert a gazdájuk érdeke volt, hogy ne legyen rossz dolguk. A rabszolgának rossz dolga, tehát nyomasztó rabszolgaság legfeljebb az államkapitalizmusban, azaz a kommunizmusban lehet, ahol a gazda nem érző ember, aki szeret, sajnál és részvéttel van, hanem az állam, azaz egy lélek nélküli intézmény. Igaz, hogy ez az állam is emberek, tehát érző lények által gyakorolja felügyeleti jogát a munkások felett, ámde a kommunizmusban ezek hivatalból istentelen emberek, materialisták, akik számára csak egy érték van, az anyag, a gazdasági prosperitás, a nagyobb haszon.

Ennek a kommunista rabszolgaságnak néhány ijesztő jelét már eddig is tapasztaltuk. Nem lehetünk azonban nagyon derűlátóak, ha meggondoljuk, hogy mi még csak építettük a szocializmust, nem pedig már megvalósítottuk, a megvalósított materializmust tehát teljes mivoltában még nem tapasztalhattuk. Ne feledjük aztán azt sem, hogy ezt a kezdődő kommunizmust még ellenőrizték a még meglevő szabad kapitalista államok s a kommunizmusnak, mely úgyszólván nem állt másból, mint a külföldnek szóló propagandából (hiszen egyedüli célja az volt, hogy a még más gazdasági alapon álló világot is meghódítsa magának), vigyáznia kellett arra, hogy rossz híre ne legyen, hogy vonzzon, ne pedig elriasszon. Ne felejtsük el továbbá azt sem, hogy ez a kezdődő, épülő kommunizmus még munkáshiánnyal küzdött, tehát kedvében is kellett járnia a munkásoknak.

Mi lesz azonban akkor, ha már az egész világ áttért a kommunista rendszerre? Mikor már nem lesznek kívülállók, akiknek sajtójával, rádiójával, még nem a kommunizmus rendelkezik, és így leleplezhetik az államkapitalizmus bűneit? Mikor már nem lesz olyan atombomba és olyan hadsereg, mely nem a kommunizmus rendelkezése alatt áll? Mikor már minden, ami erőt és hatalmat jelent, a kommunizmus birtokában lesz? S mi lesz akkor, mikor az államkapitalizmus már kitapasztalta azokat az eszközöket és fogásokat, melyekkel a legnagyobb és leggazdaságosabb termelést lehet elérni (láttuk már eddig is, hogy ezt mindig jobban kitapasztalták).

Mi lesz akkor, mikor véget ér az a lényegében háborús állapot, melyben azonban a mi kommunizmusunk végig benne leledzett, hogy mindig kevesebb a termelés, mint a szükséglet? Mi lesz akkor, mikor nem kell már beruházni, mert már túltermelés van? Mikor a sok gép valóban feleslegessé teszi a sok embert, s így szükségképpen munkanélküliség áll elő? Vajon hogyan fogja akkor megbecsülni a munkást, az embert az az állam, melynek nincs már rá szüksége, illetve nincs annyi emberre, amennyi rendelkezésére áll?

Akkor hogy bánik majd velük? Hiszen materialista alapon áll, Istentől nem fél, de nem fél az államtól sem, mert hiszen az azonos ővele? Hiszen a rendőrségtől nem kell félnie, de az igazságszolgáltatástól se, mert hiszen mindkettő az ő cselédje, az ő akaratát hajtja végre? Hiszen akkor már nem fél a külföldtől, a nyugattól se, mert akkor az nem lesz, mert minden állam kommunista belföld lesz? Hiszen akkor már nem kell félnie a sajtótól, rádiótól sem, mert hiszen ez mind őt fogja szolgálni, neki ver hírt, mert az ő kezében lesz? Hiszen akkor nem kell félnie az izgatóktól sem, mert nem meri a száját kinyitni senki. (Hogy mennyire nem meri, azt már eddig is láttuk.) Hiszen akkor már nem kell félnie a közvéleménytől sem, mert ő a közvélemény, vagy ha van tőle független közvélemény is, az csak suttog s nem számít.

Vajon ki és mi tud segíteni akkor majd az emberiségen, mely egy megtestesült rabszolgaság lesz, s melynek még az Egyház sem lehet már védője, mely – mint mindjárt látjuk – Brazíliában oly hathatós védője volt az ottani szerencsés rabszolgának még az egyházgyűlölő Geőcze szerint is.

Hogy mit várhatunk ettől a kommunizmustól, azt megmutatta a hadifoglyainkkal való bánásmódjában és azzal a jóvátétellel, melyet rajtunk oly sokszorosan behajtott, mert nem-

csak túl sokat rótt ki ránk, hanem még – mivel nem pénzben, hanem áruban kapta – mindent csak negyedannyi értékben vett át, mint amennyit valóban ért az, amit adtunk. S mindezt annak ellenére tette, hogy Lenin és a kommunizmus egyik fő tana, hogy háború után nem is szabad jóvátételt követelni, mert ez a legtipikusabb kapitalista kizsákmányolás. De a szovjet már a háború végén is elszállított innen mindent, amit csak tudott, s csak aztán jött még a békeszerződés és a jóvátétel, s ebbe természetesen nem számították be a már elrabolt ezermilliós értékeket.

És a szovjet a hadifoglyainkkal valóban úgy bánt, hogy megvalósította a poklot, amilyennek ő hírverésében – hogy a munkásokban az elégedetlenséget ébren tartsa – nemcsak a hajdani rabszolgaságot, hanem az egész eddigi társadalmi rendben a munkásoknak a tőkésektől való kizsákmányolását lefestette. Ő csakugyan kizsákmányolta a hadifoglyokat, valóban kiszívta belőlük a vért és velőt. Először is nem elégedett meg a hadifoglyokkal, hanem a szó szoros értelmében vett embervadászatot csinált. Ugyanazt, amit a rabszolga-kereskedők csináltak Afrikában a négerekkel, ő Budapesten és Magyar- és Németországban az utcán járókelő XX. századi kultúremberekkel csinálta meg ugyanezt, még nőkkel is. Százezerszámra fogta őket össze az utcán s küldte őket dolgozni Szibériába és Oroszországba. Hogy nemcsak enni nem tudott nekik adni, hanem még inni sem, s emiatt felük már útközben elpusztult, azzal nem törődött. S ő a női foglyainak még az erkölcsét is elvette.

Ezeket is és a hadifoglyokat is ingyen dolgoztatták annak a Leninnek a törvényes utódai, akik még magát a jóvátételt is tűrhetetlennek tartották elméletben. Ők valóban még annyi energiát sem adtak vissza rabszolgáikba, amennyit kiszipolyoztak belőlük. Láttuk és tudjuk, milyen állapotban kerültek hozzánk vissza – évekkel a békeszerződés megkötése után! – azok, akik olyan szerencsések voltak, hogy egyáltalán visszakerültek. Pedig szégyenük és a botrány csökkentésére a hazatérés előtti hetekben igyekeztek már őket jobban táplálni, de a kiszipolyozott „matériának" már késő volt. Nem lehetett többet helyrehozni. Legalábbis hetek alatt még nem.

Ez valóban olyan rabszolgaság volt, mint amilyennek a kommunisták a gyűlölt kapitalisták rabszolgatartását rágalmazzák. A hajdani tényleges rabszolgaság azonban nem ilyen volt, annál kevésbé a feudalizmus.

De térjünk vissza a hajdani rabszolgaságra. Amilyen eredményre jutottunk sorsukat illetően okoskodás által (= „a priori") olyan képet kapunk róluk „a posteriori" [tapasztalaton alapuló], azoknak a beszámolóiból és leírásaiból, akik ezeknek a rabszolgáknak életét tapasztalatból ismerték.

Szendrői Geőcze István, aki akkor élt Dél-Amerikában, mikor ott még rabszolgaság volt, tapasztalatait „Utazás Brazíliába és vissza" címen 1870-ben adta ki. Ilyesmiket ír tárgyunkra vonatkozólag:

„Igen csalatkoznék az, aki talán azt hinné, hogy a rabszolga birtokosa annak élet-halál feletti ura, vagy hogy a rabszolga, mint egyáltalán nem jogszemély, semmi legkisebb joggal sem bír. Ez teljesen nem (egyáltalán nem) mondható." (II., 23. o.)

„A brazíliai rabszolga három védnökség alatt áll, úgymint az államé alatt, aki ura önkényeskedései ellen a törvény határai közt védi, uráé alatt, aki idegenek ellenében védi és az Egyházé alatt." (II., 25. o.) Itt megjegyzem, hogy a szerző nem katolikus, sőt egyenesen egyházellenes ember, mint 1870-ben még majdnem minden tollforgató vagy művelt ember ilyen volt.

„A birtokos nemcsak hogy nem élet-halál feletti ura rabszolgájának, nemcsak hogy azt maradandóbb testi sérelmekkel nem illetheti, de az újabb törvényhozás szerint már saját házánál meg sem verheti." (II., 27. o.)

Megverni tehát csak hatóságilag lehetett a rabszolgát. Előbb a hatóságnak kellett bírói úton és tanúvallomások alapján megállapítania, hogy vétkezett-e a rabszolga, mit vétkezett, milyen körülmények között és minek hatására. A hatóság állapította meg aztán, érdemel-e büntetést és mit, és a büntetést is nem ura, hanem csak a hatóság hajthatta rajta végre.

Ugyanolyan helyzete volt, mint a mai munkásnak. A különbség csak az volt, hogy testi fenyíték ma már nem szerepel a büntetések közt, akkor azonban még szerepelt. Nem törvényesen ugyan, de a rendőrségen még ma is szerepel. Az 1956-os magyar szabadságharc után például minden papot megkérdeztem, akivel találkoztam és börtönben volt, hogy hozzányúltak-e. Kivétel nélkül mindegyik azt mondta, hogy irtózatosan összeverték, megkínozták. Voltak köztük olyanok is, akik azt felelték, hogy nem, mikor azonban látták, hogy el is hiszem, mindjárt kijavították, hogy dehogy nem. (Olyanoktól, akik nem voltak papok, többtől hallottam, hogy nem nyúltak hozzájuk. De egy olyantól, akivel hosszabban volt alkalmam beszélni, megtudtam, hogy olyan bánásmódban volt része, ami nagyobb kínzás volt, mintha megverték volna.)

„Ha a rabszolga az urával mindenképp elégedetlen vagy az iránt különös, legyőzhetetlen ellenszenvet érez (ki gondolná a nagy propaganda után, hogy még a rabszolgának is szabad volt ura iránt ellenszenvet érezni, sőt ellenszenvét még méltányolták is? Mi azt hittük, hogy a rabszolga örült, ha gazdája ránézett, s ha mindennap a belét tiporta, azt is szótlanul kellett tűrnie), szabadságában áll magának három hónap alatt más urat keresni, kihez jobban vonzódik vagy kinek talán emberszeretetétől jobb bánásmódot remél." (II., 28. o.)

Látjuk tehát, hogy a rabszolgák ezen intézmény fennállásának a vége felé már olyan primadonnák voltak, akiknek egyenesen a kegyeiért kellett esedezni, hogy szégyenszemre más gazdát ne válasszanak.

„Nagyon természetes azonban – folytatja szerzőnk – hogy mindenki igyekszik rabszolgáját kellő élelemmel és az éghajlathoz alkalmazott szükséges ruházattal ellátni (látjuk tehát, hogy ez nemcsak szerintünk, hanem Geőcze szerint is magától értetődő dolog), mert ha az megbetegszik, a birtokos kára és különösen az afrikai négerek meleg ruha nélkül nem állanák ki a santa catarinai hűvös éjeket és még kevésbé a rio grandei telet." (II., 29. o.)

Azt is megtudhatjuk Geőcze művéből, hogy a rabszolgáknak csak keresztnevük volt, de ezt sem volt joguk uruknak megválasztani, hanem szüleik adták nekik. (Micsoda szabadság! Nálunk nem egy falusi plébános olyan autokrata hajlamú volt, hogy egész rendszeresen más névre keresztelte a gyermeket, mint amit szülei választottak neki. Persze nem erőszakosságból és visszaélésként tette, hanem azon a címen, hogy a hívek ne csak azt a pár megszokott szentet válasszák gyerekeik pártfogójául, hanem a többit is. Az azonban tény, hogy ezek a plébánosok nem tartották annyira tiszteletben a magyar parasztok emberi jogát, mint a brazíliai rabszolgatartók rabszolgáik jogát.)

A leggyakoribb rabszolganevek – mondja Geőcze – férfiaknál János, József, Péter, Ferenc, Joachim (tehát ugyanazok, mint uraiknál), a nőknél pedig Felicidade, Innocencia, Benedicta, Romana, Aritta (azt jelentik: ártatlanság, boldogság, áldott), tehát émelyítő becézőnevek s éppen nem vallanak arra, hogy olyan emberek viseljék, akiknek élete állítólag maga volt a megtestesült nyomorúság, boldogtalanság, átkozottság, reménytelenség, kétségbeesés, életuntság.

Azok a rabszolgák, akiket Geőcze Brazíliában látott, éppen nem nézték borús szemmel az életet, s éppen nem találták kétségbeejtőnek sorsukat, írja is, mily vígan daloltak és táncoltak a néger rabszolgák egész éjszaka. Ez boldogságukon és megelégedettségükön kívül egyúttal azt is bizonyítja, hogy az előtte való nap folyamán nem merülhettek ki valami túlságosan a munkában.

Tagadhatatlan, hogy a dél-amerikai rabszolgák jó sorsához a katolikus Egyház befolyása is nagyban hozzájárult. A katolikus Dél-Amerikában sohasem ismerték a gyűlöletből fakadó néger lincseléseket, mint a protestáns Észak-Amerikában még ma is ismerik. Katolikus országokban sohasem ültették a színeseket (tehát a volt rabszolgákat) külön villamosokba sem, mint protestáns országokban. Ott a gyerekeiket sem kell külön iskolába küldeniük s nem kellett hajdan sem. A katolikusok a színeseket is mindig épp olyan embereknek tartották, mint magukat, s nem gőgösködtek velük szemben.

„To this day, in soms countrys where negro slavery exists, Popery appear in advantegeous contrast to other forms of Christianity. It is notorious that the antipathy between the European and African races is by no means so strong at Rio Janeiro as at Washington" – írja a protestáns Macailay. („Olyan államokban, melyekben még megvan a néger rabszolgaság, a pápaság, a kereszténység más formáival egész napjainkig ránézve dicséretes ellentétben van. Köztudomású, hogy az európaiak és afrikaiak közt semmiképpen sincs oly éles ellenszenv Rio de Janeiróban, mint Washingtonban.")

A protestáns jenki megvetette az indiánt és a négert, a katolikus spanyol összeházasodott velük. Az előbbiek megvetésének nagy haszna volt, mert megőrizték népük tisztaságát, az utóbbiak keresztény szeretetének és alázatosságának pedig nagy kára származott, mert értéktelen népkeveredés jött létre. De hogy a katolikus eljárás felel meg nemcsak a kereszténységnek, hanem még a modern emberszeretetnek és egyenlőségi jelszónak is, a protestáns magatartás pedig (mely nemcsak össze nem házasodott a bennszülöttekkel, hanem ki is irtotta őket egész Észak-Amerikából) nagy szégyen nemcsak a kereszténységre (mert hiszen ezek a megvetők, sőt kiirtók kereszténynek vallották magukat), hanem még az emberi kultúrára is, az kétségtelen.

A protestánsok részére a cél itt is szentesítette az eszközt, mint a történelem folyamán már annyiszor. Nem is remélhetünk e téren javulást, mert hiszen ennek alapfeltétele a „gnóthi seauton", az ismerd meg magadat. A protestánsok azonban annyira nem ismerik önmagukat, hogy még ma is úgy tudják, hogy „a cél szentesíti az eszközt" elvet a jezsuiták hirdették (akik ezt nemcsak nem hirdették soha, hanem nem is alkalmazták). Ma már a magyar bíróság is megállapította, hogy aki azt állítja, hogy a jezsuiták hirdették ezt az elvet, az rágalmaz. A protestánsok azonban még ma is kitartanak amellett, hogy ha a jezsuiták ezt nem hirdették, legalábbis gyakorolták. S hogy megvetik érte őket! Így aztán hogy javuljanak meg nem ugyan a jezsuiták, hanem ők?!

Azonban hogy még e gőgös megvetés ellenére sem volt még a protestáns Észak-Amerikában sem olyan agyongyötört pária a rabszolga, mint a forradalmárok hírverésének hatására mi elhittük, azt már bebizonyítottuk azzal, hogy ez a rossz bánásmód gazdaságilag is ostoba és elhibázott lett volna. Pedig ki meri azt mondani, hogy a jenki s általában a protestáns rossz üzletember és rossz számító? Ha ennyi eszük még a „buta" dél-amerikai spanyoloknak és portugáloknak is volt, hogyne lett volna az „okos" angoloknak?

A rabszolgával jól bánni nemcsak erkölcsös és humánus dolog volt, hanem okos és hasznos is. Világos tehát, hogy ha valahol, akkor a protestáns Észak-Amerikában is jó volt velük a bánásmód. Margaret Mitchell világhírű regénye, a „Gone with the Wind" [Elfújta a szél], mely az 1860-as évek észak-amerikai társadalmát rajzolja meg, már e tanulság alapján íródott. Úgy festi le az Egyesült Államok déli államaiban élő néger rabszolgák sorsát, mintha a világon senkinek sem lett volna jobb dolga, mint nekik.

A 48-as emigrációban Észak-Amerikában, a mi szintén protestáns Pulszky Ferencünk is még személyesen tapasztalhatta meg a rabszolgák sorsát. Ő így ír e kérdésről (Életem és korom, III., 124. o.):

„Meglátogattunk egy amerikai mezőgazdaságot a Missisipin túl. Azt találtuk, hogy a fekete rabszolgák kunyhói mind igen célszerűen vannak építve s legjobb rendben tartva. Mindegyik mellett egy kis konyhakert (háztáji gazdaság). Van egy nagy épület is, melyben a vének és munkaképtelenek a gyermekekre vigyáznak (bölcsőde és napköziotthon), míg szüleik kinn a gyapotmezőket művelik. Eledelük füstölt disznóhús, szalonna és kukorica, egészséges és elégséges. Általában pedig az uraság gondját viseli a rabszolgának csakúgy, mint az értékes lónak, mert minden szerecsen megér egy-két ezer dollárt, mit senki sem szeret veszélyeztetni."

Az uraság természetesen Pulszky protestáns hittestvére volt (de az Egyesült Államokban a rabszolgák is protestánsok voltak s azok ma is). Még érdekesebb, hogy mikor a rabszolgákra terelődött a szó, az uraság felesége elkeseredve mondta vendégeinek, hogy ezen a birtokon

senki sem akkora rabszolga, mint ő, akinek mindenkiről és mindenről gondoskodnia kell: ellátásról, alsó és felső ruháról, tisztaságról, betegekről, gyerekekről s ez annál nagyobb feladat, „mert a fekete természeténél fogva lusta és piszkos", azaz olyanforma, mint a mi társadalmunknak azok az elesettjei, akikről fentebb beszéltem. Pedig ha járvány üt ki közöttük s úgy hullanak mint a legyek, kinek a nagy kára ez, ha nem az uraságnak? Bele is bukik az illető.

Vajon nem ilyenformán lesz-e majd a kommunizmusban, vagyis az államkapitalizmusban is, csak azzal a különbséggel, hogy akkor a munkaadó állam részére nem lesz több ezer dollárnyi érték egy-egy ember, sőt haszon lesz, ha elpusztul. Abban az államban ugyanis, melyben mindent géppel végeztetnek majd és mindent a legszervezettebben, legügyesebben, leggondosabban és leggazdaságosabban csinálnak, nem lesz szükség a mai sok emberre, tehát munkaadójukra, az államra nézve nem lesz veszteség, ha pusztulnak, s számuk lecsökken. Sajnálni sem fogja őket senki, hiszen a közösség előbbre való, mint az egyén. A másvilágtól sem fog félni senki, hiszen ateisták. Az emberszeretet sem lesz irányadó, hiszen materialisták, csak az anyag érték előttük és mindenben a gyakorlatiasság, a realizmus hívei. Az „idealista világnézetet" például már most is helytelennek tartják s irtják az emberekből.

A Pesti Hírlap, tehát a katolikus világnézettől szintén igen messze álló újság kiadásában megjelent „A föld és lakói" című képes földrajzi mű is azt írja Dél-Amerikával kapcsolatban, hogy szokásjog alapján, mely általánosan elfogadottá lett, a rabszolgák mindenütt kisebb fizetést is kaptak.

Ki hinné el, hogy kapitalista még ilyesmire is képes? Hogy még annak is fizetést ad, aki ingyen lenne neki köteles dolgozni? A dolog magyarázata az, amit fentebb már kifejtettünk, hogy a munkaadónak érdeke, hogy a munkásai, a jelen esetben rabszolgái, meg legyenek elégedve, s így kedvvel dolgozzanak. Annak a rabszolgának tehát, aki ingyen dolgozik, illetve csak teljes ellátásért, közel sem ér annyit a munkája, mint azé, akit a gazdája úgy megbecsül, hogy önként bizonyos kis fizetést is ad neki. Ebből az érdekből kezdődött el ez a szokás (de bizonyára ott volt az okok között azért az emberség is), később pedig erre már egyenesen rá volt kényszerítve a gazda, mert ha nem teszi, a szokással szállt volna szembe s így most már egyenesen rosszakarat jele lett volna, ha megvonta volna azt, amit eddig megadott vagy nem adta volna meg azt, amit szomszédai megadtak. Ez rabszolgáinak olyan elkeseredését vonta volna maga után, melyből neki csak kára lehetett. Az ember ugyanis semmiképpen sem hajlandó lemondani olyan jóról, melyet már megszokott, vagy amelyet társai élveznek, csak ő nem. Így aztán az a gazda is kénytelen volt rabszolgáinak fizetést adni, aki erre a kifizetődő nagylelkűségre egyébként magától nem tudta volna magát elszánni.

A mű Arábiáról szóló részében Dr. Germánusz Gyula, aki szintén annyira nem a mi világnézetünkön van, hogy az arabok iránti szerelmében még mohamedánná is lett, hirdeti ugyanazt, amit mi.

„Mi Európában – írja – a „rabszolga" szó említésekor szinte halljuk az ostor suhogását (a forradalmi propaganda miatt halljuk), mely kegyetlenül lesújt az áldozat testére. Ez a képlet az amerikai rabszolgaság intézményéből keletkezett, amely nem fejlődött szervesen a társadalomban, hanem gazdasági kiaknázásban leli eredetét."

Germánusz Gyula tehát – nem hiába kiszolgálója lett a kommunista államnak – nem a rosszhiszemű marxista propagandában keresi a közvélemény meghamisításának okát, hanem azt gondolja, hogy az „ostorsuhogás" igaz, csak az ő kedves mohamedánjai kivételek alóla. Ő azt hiszi, hogy másutt, különösen pedig Amerikában, nagyon is suhogott az az ostor. Mi azonban éppen most láttuk, hogy azok, akik az amerikai helyzetet ismerik, éppen Amerikát tartják kivételnek alóla, mégpedig akik Dél-Amerikában voltak, azok Dél-Amerikát (Geőcze), akik Észak-Amerikában, Észak-Amerikát (Pulszky). Ők Germánusz Gyulával szemben azt hitték, hogy azt az átkozott ostort elsősorban éppen az arabok suhogtatták. Mert hát valahol csak suhognia kellett, ha egyszer annyira tudja mindenki!

Az egyiküknek sem jutott eszébe, hogy az ostor már csak a rabszolgatartók jól felfogott érdekei miatt sem suhoghatott. De viszont azoknak, akik boldogítani akarták a tömegeket, forradalmat akartak csinálni s e révén akartak érvényesülni, az volt az érdekük, hogy a nép, a tömeg, a munkás elnyomottnak, megkínzottnak érezze magát, elégedetlen legyen, gyűlöljön és robbanjon. Ők suhogtatták tehát az ostort nemcsak a rabszolgák, hanem még a jobbágyok hátán is, hírverésből.

Ilyen ostorsuhogás legfeljebb kivételesen, patologikus alkatú úr esetében fordulhatott elő, de ilyen esetben előfordul ez a családokban is a férj részéről felesége, a szülők részéről gyermekeik ellen és sajnos sokkal gyakrabban, mint az alkalmazott ellen. Annak ugyanis már egész bolondnak kell lennie, aki üzleti, gazdasági érdekei ellenére is ostort suhogtat, de a gyerekeivel szemben mindenki szabadon dühönghet. Ebben legfeljebb az korlátozza némileg, hogy esetleg a bíróság elé is kerülhet a dolog, de ez csak akkor lehetséges, ha kegyetlenkedéseinek maradandó nyomai vannak.

„Az iszlám szabályozta a rabszolgaságot – folytatja Germánusz – és szervesen beillesztette társadalmába. Ezért a rabszolgák sorsa nem elviselhetetlen Arábiában és a moszlim világban, ahol azelőtt virágzott. Felszabadult rabszolgák birodalmat alapítottak és uralkodtak. Ma patriarchális viszonyban él az arábiai rabszolga ura házában. A rabszolgák és rabnők nevelik a gazda gyermekeit, és ha azok felnőnek, szeretettel néznek volt dajkáikra, tanítóikra. A gazdának pedig érdeke, hogy rabszolgái egészségesek és munkabírók legyenek, ezért rendesen jól bánik velük."

Kétezer évvel ezelőtt, a régi római és görög világban is ugyanígy volt. Felszabadított rabszolganőkből még mindenható befolyású császárnék is lettek. A pedagógusok, tanítók, tudósok többnyire rabszolgák vagy felszabadított rabszolgák voltak, ők nevelték az előkelők gyermekeit. Akárhány közülük ura bizalmasa maradt és urára való befolyása révén nagy hatalom volt kezében. Az az üzleti érdek pedig, mely a tucat rabszolgákkal is a jó bánásmódot kívánja meg, akkor is épp úgy megvolt, mint ma.

Az is gondolkodásra késztetett, amit Márki Sándor „II. Rákóczi Ferenc" című műve harmadik kötetében az 554. oldalon találunk. Mikor ugyanis Rákóczit és bujdosó társait a törökök gályákon Rodostóba szállították, a gályákat török rabszolgák evezői hajtották. Voltak azonban vitorláik is, s ha kedvező volt a szél, „a szegény rabszolgák pihenhettek". Egyébként az indulást onnan lehetett észrevenni, hogy „megcsörrentek az evező rabszolgák láncai". Ezek a rabszolgák tehát olyan szánandó páriák voltak, akik még akkor is meg voltak láncolva, mikor dolgoztak. Természetesen nem egy magyar is volt köztük.

„Nem szeretnének megszabadulni?" – szólított meg Mikes két magyar rabot, akik – még elgondolni is szörnyűség – húsz esztendeje teljesítettek már szolgálatot a hajón.

„Miért mennénk mi már Magyarországba? – sóhajtott az egyik. – Feleségünk, gyermekünk talán már meg is halt. S aztán miből élnénk? Itt ételt adnak és megszoktuk már ezt a nyomorúságot."

Ki várt volna ilyen választ? Láthatjuk belőle, hogy még a leláncolt rabok sorsa sem volt olyan borzalmas, mint a XX. század gyermekének megeresztett fantáziája képzeli. Pedig az átlag rabszolgák sorsa az övékénél sokkal jobb lehetett. Hiszen azok nem végeztek ilyen nehéz és egyhangú munkát. Azok nem voltak megláncolva, megházasodhattak, családjuk volt, akik előtt feltárhatták lelküket, szerethették őket és viszontszeretetben részesültek.

Ha még ezek a leláncolt evezős rabszolgák, a gályarabok is húsz éves rabságot kibírtak még a fanatikus mohamedánok közt is s utána is erősek és egészségesek maradtak, sem az ellátásuk, sem a bánásmódjuk nem lehetett rossz. Mint látjuk, még csak el sem kívánkoztak belőle s még a honvágy sem kínozta őket (pedig mint láthatjuk, már nős emberek voltak, mikor fogságba kerültek). Akit nem régi környezetéből és régi jobbmódjából hurcolnak el, hanem már születésétől fogva rabszolga volt, még kevésbé tarthatta keservesnek a sorsát.

A megokolás, hogy „itt enni adnak", tulajdonképpen azt jelenti, hogy az ellátásra nem lehetett panasz. Ez egyébként érthető is, mert ha az ellátás hiányos, megbetegednek, kidőlnek a

rabszolgák, s akkor csak pénzbe kerülnek, de hasznukat nem lehet venni. Rendesen táplálva azonban több hasznot hajtanak, mint amibe kerülnek. De az embertelen bánásmódnak, ruhátlanságnak, egészségtelen lakásnak ugyanilyen következménye lett volna. Világos tehát, hogy e tekintetben is tűrhető állapotokat kellett részükre biztosítani.

Annak a szegény magyar rabszolgának a válasza, bár erről külön nem szól semmit, ezt is bizonyítja, mert hiszen másképp nem lehetett volna ilyen megelégedett, de még rezignált sem. Akkor nem mondhatta volna, hogy most már jobb itt, mint otthon, mert már megszoktuk. Az embertelenséget sohasem lehet megszokni. Igaz, hogy „nyomorúságnak" nevezi azt, amit már megszokott, de a magyar paraszt akkor is nyomorúságnak nevezi életét, ha jobb módú, meg hát 20 év óta idegenben s megláncolva élni már magában véve is nyomorúság.

Látjuk azonban, hogy annak a véleménye szerint, aki már 20 éve benne élt, nem volt nagyobb nyomorúság, mint otthon újra beleilleszkedni az ottani életbe, főként pedig mindenről magának gondoskodnia. Itt helyette mások gondoskodnak mindenről, s mint látható, elég tisztességesen gondoskodnak. Ebből aztán láthatjuk azt is, hogy ezek a szegény gályarabok is ott Rodostóban olyanforma embertípusok voltak, mint azok a mai elesettek, akikről fentebb szóltunk, vagy legalább ilyenné váltak a fogság idegőrlő hatása alatt. Emiatt aztán már megfelelőbb volt számukra a gondtalan rabszolga állapot, ahol „enni adnak", mint a szabadság és önállóság a maga ezernyi gondjával.

Mivel mind az amerikai, mind az ázsiai rabszolgák sorsát láttuk már, nézzük meg az afrikaiakét is. Tudvalevő, hogy Abesszíniában még ma is van rabszolgaság, s azt szokták mondani, hogy ebben az országban ma is elevenen láthatjuk a hajdani középkort, sőt az ókort, tehát azt is, milyen élete lehetett hajdan a rabszolgáknak. Schrenzel „Abesszínia" című művében így írja le erre vonatkozó személyes tapasztalatait:

„Miben áll a rabszolgaság? – Parancsolójuk engedélye nélkül nem hagyhatják el annak rendszerint igen nagy kiterjedésű földjét (eszerint tehát még szabad közlekedésük is igen nagy területen van) és kötelesek ingyen, azaz pénzben nyújtott ellenszolgáltatás nélkül neki dolgozni. Ezzel szemben az úr köteles róluk, asszonyaikról és gyermekeikről gondoskodni, nekik lakást, élelmet, ellátást, egy szóval mindent megadni.

Már most ez a gyakorlatban így fest: A rabszolgák megkapják uruktól azokat az egyszerű szerszámokat, amelyekkel dolgozni szoktak, kapnak fát, szalmát és kötelet, kapnak mindent, amire kunyhójuk építéséhez szükségük van és felépítik kunyhóikat az évszázados módon. Élelmül kenyeret, abesszíniai sört és húst kapnak, mindig eleget, többnyire azonban fölösleges bőségben, minthogy tényleg bőség uralkodik. Minden évben megkapják a sammát, a nemzeti öltözetnek ezt a ruhadarabját is."

„Mindez persze igen szűkösnek látszik az európai szemében. Az abesszíniai nép azonban rendkívül igénytelen, hiszen nyomorult kunyhókban laknak gazdag és még gazdagabb emberek is, akik pénzükért egész utcát vásárolhatnának Berlinben. Aki ezt tudja, annak el kell ismernie, hogy a rabszolgáknak egyszerűen mindenük megvan, amit csak szerény vágyaik megkívánhatnak. Az éhség kísértete, mely ma Európában milliókat sanyargat és gyilkol, távol áll a legszegényebb abesszíniai rabszolgától is."

Látjuk tehát, hogy Schrenzel azt állítja, hogy a rabszolgának jobb dolga van, mint modern társadalmunk „szabad" szegényeinek. Eszerint tehát, ha Európában is lenne rabszolgaság még ma is, a ma nyomorgó tömegek sem ismernék a nélkülözést, mert akkor munkaadóik érdeke lenne, hogy ne éhezzenek, a tőkéseknek pedig még rossz termés és gazdasági válság idején is van pénzük s érdekük lenne, hogy pénzüket rabszolgáikra elköltsék, mert hiszen másképp nem tudnak nekik dolgozni.

„Közte és ura között patriarchális viszony van. Ragaszkodik ura földjének göröngyéhez, amelyet egészen a magáénak tekint." (Ez ugyanis tisztán lelki beállítottság dolga, s ha a mesterséges forradalmi propaganda nem nevelte volna bele a munkásba a munkaadója iránti gyű-

löletet, ma is így lenne. Somogyban például – s bizonyára másutt is – még ma is úgy beszélnek az eldugottabb puszták cselédei uraságuk földjéről, mint „a mienk"-ről).

„A személyes szabadság hiányát valójában nem érzi, eszébe sem jut sorsa ellen lázadozni. Egész élete során úgyszólván semmit sem kell dolgoznia, mert a munka európai fogalmát nem ismeri." (A középkorban még az európai jobbágy vagy munkás sem ismerte, mert a hajszolás csak a kapitalista, tehát már kereszténytelen újkor terméke). „Amit itt munkának neveznek, az csak játék, tréfa a dologgal. Ők maguk is torzképet csinálnak belőle."

„Az abesszíniaiak józan kereskedőnép. Világosan gondolkodó emberek, reálpolitikusok a végső hatványon. Idegen tőlük olyan érzés, amely nem előnyön vagy káron alapszik, idegen az érzelgősség, az eszményiség. A bennszülöttek jellemének ezek az alapvonásai uralkodnak a rabszolgakérdésben is, nagyon is előnyére a rabszolgának. Az abesszíniai ugyanis vagyonát aszerint számítja, hogy hány hold földje, mennyi marhája, öszvére és rabszolgája van. Ezeknek a számával együtt növekszik vagyona. Ezért iparkodik azon, hogy a rabszolgái lehetőleg szaporodjanak, jóltápláltak, erőteljesek és egészségesek legyenek. Az abesszíniai túlzásba vitt takarékosságból csak a legvégső esetben hívat önmagához orvost, viszont beteg rabszolgáját azonnal gyógykezelteti. Magam is többször tapasztaltam ezt."

„Sok abesszíniai ismerősömnek vannak rabszolgái. Órákat, napokat, éjszakákat töltöttem el a rabszolgák és uraik társaságában. A rabszolgák énekeltek, táncoltak, keveset dolgoztak, ettek, este együtt üldögéltek uraikkal az őrtűznél. Sohasem láttam, hogy egynek is goromba bánásmódban vagy fenyítésben lett volna része, hogy az úr cézári őrületbe vagy legalábbis abba a tropikus veszettségbe esett volna, amely olyan gyakran tör ki az európai parancsolókon a bennszülöttekkel szemben. Ha valahol kevésbé idillikusak a rabszolgaság körülményei, ott különös módon mindig európaiak játszanak szerepet."

Mindezeket természetesen nem azért idéztük, mintha a rabszolgaságot helyeselnénk, még kevésbé, hogy visszakívánnánk, hanem csak az igazság kedvéért és hogy a közvélemény torz fogalmait helyreigazítsuk. A mi közvéleményünk ugyanis a rabszolgaságnak csak a hátrányait ismeri, de azokat is hatványra emelve. Pedig hát a jobbágyság, melyről mi tulajdonképpen beszélni akarunk, nem rabszolgaság, hanem olyan társadalmi osztály volt, melyet a kereszténység csinált abból a rabszolgaságból, melyet a pogányságtól örökölt, s melyet az iszlám például megtartott, s melyet – mint láttuk – még egy Dr. Germánusz Gyula is helyeselni tud az iszlámban is.

Igaz, hogy a jobbágyok is a birtok tartozékai voltak, a régi adásvételi szerződésekben ők is szerepelnek, s így – különösen Eötvös Károly élezi ki ezt bántó rosszakarattal – úgy látszik, mintha a birtokkal együtt őket is eladták volna. Az adásvételi szerződések ezen említése azonban csak onnan van, mert a birtok mit sem ért, ha nem lakott rajta ember, aki megművelje (és a török világban és közvetlenül utána egyáltalán nem volt még magától értetődő, hogy a birtok megművelésére embert is lehet majd találni). Mivel tehát a birtok jobbágyokkal, tehát megművelhető állapotban sokkal többet ért, mint anélkül, érthető, hogy mikor eladták, a birtoknak ezt az előnyét külön hangsúlyozták. (Olyanformán, mint a kommunizmus alatt is nagy különbség volt a beköltözhető lakás és a bérlővel bíró között.)

Ebből azonban azt, hogy a birtokkal együtt a jobbágyot is eladták, csak az következtetheti, aki vagy egyáltalán nincs tisztában a helyzettel, vagy pedig cinizmusból nem is akar vele tisztában lenni. Elég csak arra rámutatnunk, hogy az a jobbágy, akit a birtokkal együtt állítólag eladtak, akkor hagyhatta ott a birtokot, amikor akarta.

A jobbágyság anyagi helyzete

Először is hangsúlyoznunk kell, hogy az a jobbágy, akit állítólag 48 szabadított fel (mondtuk már, hogy a Bach-kor szabadította fel, 48 ugyanis legfeljebb csak egy fél évre tudta volna felszabadítani), a 48 előtti magyar társadalomnak nem páriája, még csak nem is legalsóbb társadalmi osztálya volt. Ha a legalsóbb társadalmi osztályt akarták volna felszabadítani, akkor nem a jobbágyokat, hanem a zselléreket kellett volna felszabadítani. Ezeket azonban nem kellett felszabadítani, mert anélkül is szabadok voltak. Őket legfeljebb földhöz juttatni lehetett volna. Hogy a náluk magasabb rendű osztályt képviselő jobbágyokat ennek ellenére mégis fel lehetett és fel kellett szabadítani, gondolhatjuk, hogy ez a felszabadítás nem olyan volt, mint a hozzá nem értők gondolják.

Az igazság az, hogy falun, ahol városi polgárság nem lakott, a nemes után rangban és jólétben rögtön a telkes jobbágy következett. Nála sokkal alantabb álltak a föld nélküli munkások, a zsellérek. Ezek nincstelenek voltak. Voltak köztük, akiknek legalább házuk volt, de voltak házatlan zsellérek is, s ezek száma növekedett a legjobban. A zsellérek kezük munkájából éltek. Voltak, akiknek lovai és marhái is voltak (a legtöbbnek természetesen csak lova vagy marhája, de még többen voltak azok, akinek állatjuk sem volt). Velük szemben a jobbágyok a mai kisbérlőknek felelnek meg, de a maiaknál sokkal jobb helyzetben levő kisbérlőknek.

A mai kisbérlőtől a tulajdonos akkor veheti vissza a földet, amikor akarja, illetve, mikor az az idő, amiben megállapodtak, lejár, ellenben a jobbágy bérlete örökbérlet volt, melyet a jobbágytól elvenni nem is lehetett. Nem lehetett elvenni még utódaitól sem. Hol van ettől a mai földbérlő, sőt hol van tőle még a mai kisbirtokos is, akinek birtokát a hitelezője bármikor elárvereztetheti és az utóbbi évtizedek folyamán minden évben több tízezernyi esetben valóban el is árvereztette? Nem is hívta a jobbágy földjét senki bérletnek, hanem jobbágyteleknek. Több volt az, mint bérlet. Félig tulajdon volt. Mivel pedig a jobbágy telkét tőle, illetve családjától elvenni semmiképpen sem lehetett, még a mai birtokosnál is jobban tulajdona volt.

De annyiban is jobb volt a régi jobbágyok helyzete a mai földbérlőkénél, sőt kisgazdákénál, hogy sokkal több földjük volt, mint ezeknek. Ma ugyanis már a jobb kisgazdák közé tartozik az, akinek 8-10 hold (ez magyar holdban 10-12-nek felel meg) földje van, egy jobbágytelek ellenben 32 hold szántó volt és még 8-10 hold rét, tehát az egész telek 40 holdnál is több volt, s ezenkívül még közös legelő, erdőjog, halászati és vadászati jog is tartozott hozzá.

Igaz, hogy lassacskán mind gyakoribb lett a féltelkes, majd a negyedtelkes jobbágy, sőt végül már nyolcad telkesek is voltak (a nép szaporodása miatt), de még a negyedtelkesek is versenyezhettek a mai jobb módú dunántúli kisgazdákkal. Hiszen például a Keszthely melletti Alsópáhokon a falu összesen 205 kisgazdája vagy kisbérlője közül csak négy van, akinek gazdagsága meghaladja a tíz holdat (pedig ebbe a tíz holdba már a paraszt esetleges erdeje is bele van számítva). 1930-ban Zala megyében még 12 olyan falu is volt, melyben egyetlenegy gazdának a birtoka sem érte el a tíz holdat s további 13 olyan falu, melyben az egész faluban csak egyetlen ilyen „gazdag" paraszt akadt.

Tóth Béla ismert „Magyar anekdotakincs" c. művében ezt találjuk: „A gazdag főurak minden lépten-nyomon unszolták Mátyás királyt, ki megörült jószágért, ki hivataláért. Egyszer kivitte őket magával a szántóföldek közé, s amint ott járkálnak, szemébe tűnik egy öreg paraszt, aki négy ökörrel szántogatott csendesen. Mátyás megismerte a párt, egykori hű katonája volt ifjú korában, s furfangos ötleteire még a táborból emlékezett. Megszólította szíves leereszkedéssel: Hát jó öreg, messzi van-e még a messzi?" stb.

Minket most nem az öreg szellemessége érdekel, hanem az, hogy mint láthatjuk, nem egyszerűen csak „szántogatott", hanem hogy ez a szántogatás „négy ökörrel" történt, és még inkább, hogy ezt az anekdota a legtermészetesebb dolognak tartotta.

Akkor feudalizmus volt, s a jobbágy állítólag jogtalan volt. Ma már a feudalizmus megszűnt, a jobbágy felszabadult, a törvény előtt egyenlővé vált a főnemessel s neki is épp úgy csak egy szavazata van, mint a főúrnak. De viszont „elnyomott" korában négy ökörrel szántogatott csendesen, s az inge, gatyája, subája hímzett volt és száz forintokat (akkoriban) ért, ma pedig olcsó vásári ruha van rajta, de az is rongyos, suba, bunda vevésére nem is gondolhat, nem négy, hanem két ökörrel szánt, de még azzal is csak egy-két gazdag ember a faluban. A legtöbb egy lóval, vagy a tehenét fogja be, s azzal szánt. Ökrei egyáltalán nincsenek. A falu nincstelenjeinek pedig sem ökre, sem lova, sem tehene. Persze aztán a táplálkozása is ennek megfelelő. Vajon jó-e az a „felszabadulás", ha ilyesmivel jár?

A mai birtokos kisgazda csak annyiban alsóbbrendű a hajdani jobbágynál hogy a jobbágynak a telke nem volt egészen az övé. Nem az ő neve állt volna a telekkönyvben, ha már akkor is lett volna telekkönyv. Tulajdonképpen tehát a földbirtokosé volt, a jobbágy csak használta, de úgy használta, ahogy akarta, azt vetett bele, amit akart (tehát e tekintetben függetlenebb volt, mint Rákosi Mátyás munkás-paraszt államának kisgazdája). De a föld használatáért a jobbágy bizonyos szolgáltatásokkal tartozott földesurának s ilyen szempontból lehetett felszabadítani, azaz földesurától függetlenné tenni. Ez azonban igen sok helyen már 48 előtt megtörtént, mert a jobbágyok olyan jómódúak voltak, hogy a földesuruktól önerejükből megváltották magukat. Tárgyalásokat kezdtek földesurukkal, s megállapodtak bizonyos összegben, melynek kifizetése után földesuruk iránti minden, akár pénzbeli, akár egyéb kötelességük megszűnt.

Ennek a „felszabadulásnak" azonban nemcsak előnyei, hanem hátrányai is voltak. Addig ugyanis, míg a jobbágy jobbágy volt, faizási [fagyűjtési] és vadászati joga is volt az uraság erdejében, legeltetési joga az uraság legelőjén, halászati joga az uraság vizein, sőt vadászati joga is volt. A felszabadulás után mindezt elvesztette. Addig, míg jobbágy volt, nem mehetett tönkre, mert a telket, mint nem az övét, nem lehetett elvenni tőle, akármennyire tele is volt adóssággal. El sem szegényedhetett annyira, mint a független kisgazda, mert a telkét nem oszthatta fel gyerekei között s így a család anyagi létalapja mindig sértetlenül megmaradt. (A teleknek fél-, majd negyed telekre osztása nem történt meg önkényesen, s így nem volt mindennapos, mint a mai örökléskor, s így a birtokfelosztás nem folytatódhatott olyan gazdaságilag lehetetlen nadrágszíj parcellákig, mint napjainkban láthatjuk.)

Aztán a jobbágynak addig, míg jobbágy volt, volt egy hatalmas védője, az uraság. A földesurak védték jobbágyaikat az állammal szemben. Láttuk, milyen késhegyig menő harcokat folytattak az országgyűlésen az adóemelések ellen, pedig nem a maguk, hanem jobbágyaik adójáról volt ott szó, mert hiszen ők maguk, mint nemesek, adómentesek voltak. Védték aztán őket a szomszéd földbirtokosok önkénye ellen, mégpedig olyan hévvel, hogy nem egy földbirtokos vagy fia az emiatt keletkezett csatározásokban vesztette életét.

De a mai földbérlőnél anyagilag is jobb helyzetben volt a jobbágy. Neki a földesúrnak nem kellett annyit fizetnie telke használatáért, mint egy mai bérlőnek kell. Ma a kisbérlet holdjáért 2-3, a Rábaközben 3-4 mázsa búzát is fizetni kell holdanként. A jobbágy nem pénzben, hanem természetben (a kilenced alakjában) fizetett, (ez is előnyös volt, mert régen a pénz volt az, aminek legnagyobb szeme volt) és a földesúrnak teljesítendő bizonyos számú ingyen-napszám, a robot alakjában. Ezen kívül az Egyháznak kellett tizedet adnia.

A robot régen havonta egy, tehát egy évben mindössze 10-12 nap, később azonban legalábbis a rosszabb jobbágy helyeken majdhogynem hetenként volt egy nap. Pénzben fejenként évente átlag egy forintot fizetett a jobbágy, s ezen kívül bizonyos számú baromfit és tojást, helyenként halat és mézet, de a halat a külön halászati jog fejében. Ezenkívül fizetett adót az államnak és a megyének és időnként ingyen közmunkára is kirendelte a megye.

Soknak látszik mindez, de ne feledjük, hogy nem minden szólt a földesúrnak, hanem már az Egyház és az állam iránti kötelességek is benne vannak. Mindent összeadva is sokkal kevesebb jön ki, mint a mai földbér. Ma is előfordul, hogy a tulajdonos nem pénzért, hanem fe-

lében adja ki a földet. A jobbágy földesúri szolgáltatásai azonban messze alatta maradtak a jövedelme felének. Egyébként is a tizedet, a közmunkát és az adót nem földesurának, tehát nem a föld használatáért fizette. Ez adó volt, s természetesen ez is sokkal kevesebb volt, mint a mai adó, hogy a kommunizmus alatti ún. beszolgáltatásokról ne is szóljunk.

A régi kor jobbágyának, a „misera plebs contribuensnek" (a „nyomorult adózó népnek") kétségtelenül sokkal könnyebb dolga volt, s munkája eredményében sokkal több maradt meg neki, mint a mai földbérlőknek s részes földműveseknek, sőt talán még annál is több, mint annak a kisgazdának, aki a maga földjén gazdálkodik, s így csak az állam, a közösség iránt vannak fizetnivalói. De a mai kisgazda mennyivel kevesebb földet mondhat magáénak, mint a hajdani jobbágy mondhatott!

Horváth Konstantin „Zirc története" című művében (170. o.) olvashatjuk, hogy a Zircre 1718-ban betelepített jobbágyok – noha ekkor már sokkal terhesebb volt a jobbágy sora, mint például a középkorban volt – négy évig semmit sem fizettek a kapott jobbágytelkek után. Mikor ez idő leteltével az ő kötelességeik is életbe léptek, ezek voltak jobbágyi szolgáltatásaik:

1. Az egésztelkesek Szentgyörgykor és Szentmihálykor egy forint húsz garast tartoztak fizetni. A féltelkesek ennek felét.

2. A termésből, körtéből, répából tizedet, minden új méhkas után három garast, egy éves sertés után öt garast, a kisebbek után páronként ugyanennyit.

3. Minden fejőstehén után évente egy pint (másfél kiló) vajat.

4. Minden család (ház) évente két csirkét és tíz tojást.

5. Évente (!) négynapi robot. Féltelkesek kétnapit.

6. Néha a község (tehát nem a családok külön-külön) szolgáltasson be vadat. (Ebből egyúttal azt is megtudhatjuk, hogy a jobbágyok az uraság erdejében szabadon vadászhattak is. Ez sokkal többet jelent, mint csak a fegyverviselési jog, melyet feltételez.)

Milyen mesés dolguk volt ezeknek a papi jobbágyoknak! Nem hiába közmondás volt a középkori Németországban, hogy jó dolog a görbe bot (pásztorbot) alatt szolgálni! Mai utódaik, akiket Kossuth már felszabadított, sőt a nagy Sztálin és „a magyar nép legnagyobb fia", Rákosi Mátyás, nemcsak újra felszabadított, hanem egyenesen az egész ország uraivá tett, ezer forintokat fizettek évente adóban, s ezen kívül nekik évente nem tíz tojást vagy egy pint vajat kellett beszolgáltatniuk, hanem ennek a százszorosát, s melléje még zsírt, húst, tejet, bort, takarmányt stb. A tejet feljegyeztem: minden tehén után évente 660 litert (!)

Igaz, hogy a jobbágyoknak ingyen kellett beszolgáltatniuk, míg a népi demokrácia állama fizetett a beadott dolgokért. Ez a fizetés azonban olyan csekély volt, hogy például a 660 liter tejből legfeljebb 100-160-nak az ára telt ki belőle. 500 litert tehát ingyen kellett belőle beszolgáltatni. Mi ehhez képest évente egy pint vaj? Pedig a kommunizmus idején a tej mellett még az állat-beszolgáltatás is ott volt. És a sertés és a zsírbeszolgáltatás mellett milyen semmiség az évi öt garas! De a „nép államában" még gabonából is sokkal többet kellett beadni, mint a jobbágyok kilencede és a tizede együtt kitett. Aztán sem a tized, sem a kilenced nem terjedt ki a szalmára s a takarmányra, míg a kommunista beszolgáltatás arra is kiterjedt.

Aztán Zircen milyen elképesztően kevés a robotnapok száma! Noha nem a középkorban vagyunk, hanem a XVIII. században, mikor az egész történelem folyamán legtöbb volt egyébként a robot. Mivel a zirci apátúr botja görbe bot (pásztorbot) volt, valószínű, hogy nem mindenhol volt ilyen jó a magyar jobbágyok dolga, de hogy azért máshol és világi földesurak alatt sem volt rossz, azt már az eddig közöltekből is láthatjuk, s még jobban látjuk majd az ezután ismertetendő adatokból. Ahhoz képest pedig, amilyen beszolgáltatások alatt nyögött az a magyar, aki minduntalan azt hallotta, hogy felszabadult (már Kossuth jóvoltából is felszabadult ugyan, de most újra és százszor jobban felszabadult) és hogy övé az ország s magának építi, a feudális kor jobbágya valóságos Eldorádóban élt.

Pedig ezzel még nem mondtunk ki mindent. A felszabadult jobbágynak, azaz a mai független kisgazdának az uraság földjére még a lábát sem szabad tennie. Mikor azonban még az

uraság „jogtalan" jobbágya volt, neki is volt néminemű köze nemcsak a maga telkéhez, hanem az egész uradalomhoz. Halászhatott az uraság vizein, vadászhatott az uraság erdeiben, nádat vághatott az uraság nádasaiban, állatokat tarthatott az uraság legelőin (még az állatait legeltető pásztorokat is az uraság fizette), szabadon gyűjthetett fát az uraság erdeiben, sőt ha az erdő nagy részét kiirtotta, az így keletkezett irtásföldeknek nemcsak a terményei voltak az övé, hanem mint az úrbéri perek fennmaradt iratainak százaiból láthatjuk, még részben maguk ezek az irtványföldek is örök tulajdonává váltak, melyek használata után uraságának semmi szolgáltatással nem tartozott és amelyeket szabadon el is adhatott.

Végül az sem semmi, hogy ma a falusi kisember panaszaival, peres ügyeivel, a hatóságokkal való kapcsolataiban, adóügyeiben teljesen magára van hagyva és védtelenül áll, régen azonban adójának leszállításáért vagy legalább fel nem emeléséért olyan nagyhatalmú és befolyásos urak küzdöttek késhegyig és körömszakadtáig, mint az Eszterházyak, Csákyak, Erdődyek, Pálffyak, Zichyek, Batthyányok akkor voltak.

Ezért az igazság kényszerítő hatása alatt ma már még a demagóg s tisztán csak a lázítás célzatával tollat forgató „népi írók" is egymás után ismerik el, hogy korunk nagybirtokrendszerénél a hajdani jobbágyság rendszere sokkal jobb volt. De hát ki csinálta a régi sokkal jobb jobbágyi rendszerből a mai nagybirtokos rendszert? Nem-e a mai népi írók és kommunisták náluk sokkal nagyobb szabású (és akkor is, ma is bálványozott) elődei a Kossuthok és Petőfiek, azaz az a 48, melyről azt tartjuk, hogy legalábbis a szociális vívmányai mindenképpen nagy jelentőségűek és tiszteletreméltóak?

Abból, amit még a népi írók is hangsúlyoznak ma már, az következik, sőt azzal az állítással azonos, hogy 48-nak a szociális programja sem volt jó. Nem felszabadította a jobbágyságot, hanem rosszabb helyzetbe taszította, mint addig volt. Csak az urakat, a főnemeseket gyűlöltette meg a jobbággyal is és a városi polgársággal is, de azokat, akik érdekében ezt a gyűlöletet állítólag szította, nemcsak boldogabbakká vagy jobb módúakká nem tette, hanem rosszabb helyzetbe taszította, mint amilyenben azelőtt volt.

De a magyar szociológiai irodalom azt is nyíltan és egyhangúlag elismerte, hogy viszont még a régi nagybirtokrendszer is sokkal jobb volt, mint az a helyzet, melyet az a földreform, a földosztás eredményezett, melyet az első világháború után nagyatádi Szabóék csináltak. Egyes demagógok emiatt egész addig az állításig mentek, hogy tudatosan, készakarva és külön azzal a szándékkal csinálták az urak ezt a földosztást olyan rosszul, amilyen rosszul csak lehetett, hogy bebizonyítsák, hogy kár volt megcsinálni, és hogy milyen ostobák és a parasztság milyen nagy ellenségei voltak azok, akik nekik itt évtizedeken át mindig földet követeltek.

Ezért jött aztán néhány évtized múlva, a második világháború után a második földreform, illetve földosztás, az igazi, az, melyet a bolsevisták csináltak, akik aztán igazán tönkretettek minden urat és igazán elvették mindegyiknek a földjét, még a 25-30 holdas „kulákét" is. Azonban alighogy ez megtörtént és mindenkinek a nevére írták azt a földet, amit kapott (ez az első földreform alkalmával nem történt meg addig, míg az új tulajdonos a megváltási árat le nem fizette, ez pedig apró amortizációs részletekben évtizedekig tartott), a kommunista propaganda egyszerre megállapította, hogy ma már nem időszerű és nem is lehet kisparcellákon gazdálkodni, mert a gépeket csak nagy földtáblákon lehet használni. A jövő és a közérdek tehát azt kívánja, hogy termelőszövetkezeteket, kolhozokat alakítsunk és a magánföldtulajdon megszűnjön.

A kommunisták ezt persze már akkor is nagyon jól tudták, mikor – nagy fontoskodva – a telekkönyvben mindenkinek a nevére írták azt a földet, melyet kiosztottak neki. Hogyne tudták volna ezt már akkor is, hiszen minden orosz mintára és orosz előírás szerint történt, Oroszországban pedig akkor már rég kolhozokba kényszerítették a muzsikokat. Megjátszották azonban a földosztás és új telekkönyvezés költséges komédiáját, hogy a parasztság örüljön a kommunizmusnak. Ha ugyanis mindjárt a kolhozokkal kezdték volna a dolgot, mindenki halálos ellensége lett volna a kommunizmusnak s ezzel a nagy elkeseredéssel még ők sem tud-

tak volna megbirkózni. De láttuk, hogy már a kolhozosítás, tehát a termelőszövetkezetekbe való kényszerítés előtt is az óriási beszolgáltatások miatt is sokkal rosszabb dolga lett a parasztnak, mint akkor volt, mikor még a nagybirtok „fojtogatta".

Jászai Mari, mint a színiakadémia tanára Shakespeare drámáival kapcsolatban a következő előadást tartotta: „Mi már alig bírjuk elhinni, milyen kevés értéke volt abban a dicső lovagkorban az embernek. Hogy például az „úr" egy galambért megölhette a jobbágyát (nevetséges állítás) hogy vadászat után, ha fáradt volt, megölhetett egy embert azért, hogy annak a fölvágott hasában vegyen lábfürdőt (ez meg már egyenesen lipótmezei ízű). Ez a joguk az uraknak Franciaországban egészen a XVII. század végig megvolt. (Hát ezt meg hol álmodta Jászai?) A jóságos törvény csak azt kötötte ki, hogy kettőnél több embert erre a célra nem szabad leölni, bizonyosan azon bölcs okból, hogy a kenyérkereső kéz ne pusztuljon túlságosan". (Tehát még ez a megszorítás is csak a földbirtokosok, nem pedig a jobbágyok kedvéért történt.)

Igazán szeretném tudni, honnan vette Jászai Mari ezeket az adatokat. Semmiképpen sem komoly történelemből, hanem valami forradalmár propagandaműből. Ilyesmik még a pogány rabszolgaság idejében is csak elmebetegeknél fordultak elő, nem a keresztény Európában és „egészen a XVII. század végéig". De ha ezek az adatok olyanok, hogy még Jászai szerint is „alig bírjuk elhinni", hogy lehet, hogy Jászai mégis olyan könnyen elhitte őket?

Az igazság az, hogy a középkorban sokkal jobb módban élt egy jobbágy és egyenesen nagyobb emberi megbecsülésben részesült, mint ma egy kisgazda, és sokkal kisebb volt a távolság jobbágy és feudális nagyúr között, mint jelenleg egy munkás és egy trösztvezér között. Ezt ugyan kevesen tudják, de hogy ilyen rémhírtörténeteket ne vegyen komolyan valaki, ahhoz történelmi tudás nem is szükséges, hanem csak józan ítélőképesség.

A középkor keresztény volt, sokkal keresztényebb, mint a mi korunk, s ezzel már adva van az is, hogy a földesúr sokkal jobban testvérének tartotta jobbágyát, mint ma a gyáros a munkását. Ennek bizonyítására az adatok tömkelegét sorolom majd fel. De folytassuk csak az idézést, s mindjárt látjuk, miért hitt el Jászai ilyen rémmeséket:

„A nép tehát nyáj és csorda volt s az urak a kisebb-nagyobb ragadozók, akik fölöttük marakodtak és osztozkodtak. A nemesek, a főnemesek és az uralkodók a keselyűk, a farkasok és az oroszlánok. Valamennyinek egy jelszava volt, aki bírja, marja. (A középkorban tehát egy úr sem volt jólelkű, sőt még olyan sem, mint amilyen az átlagember. S akkor a törvény természetesen szabadjukra is hagyta őket, mert – mint mindjárt látni fogjuk – akkor a papok kezében volt a törvény.)

„Rettenetes korszak, melyből teljesen (!) hiányzik az emberszeretet gyakorlata." (Furcsa, hogy ez éppen a keresztény középkorban hiányzik, jegyzem meg zárójelben én. De Jászai is zárójelez itt. Ő azt jegyzi meg, hogy ugyanebben a korban „teljesen hiányzik minden művészet". Úgy látszik, Jászai nem tudja, hogy Dante is a középkorban élt, a jáki templom s a milánói és a kölni dóm is ekkor épült, sőt Raffaello, Leonardo da Vinci és Michelangelo is ekkor élt. Hiszen Jászai szerint Franciaországban az uraknak az a joguk, hogy jobbágyaik hasában vehettek lábfürdőt, ha vadászat közben elfáradtak, egészen a XVII. század végéig megvolt.)

„Az ököljog kora. Valóságban, nemcsak leírásokban, melyekből mi, a mai kor boldog gyermekei ismerjük. De ezek felett az emberevők felett volt egy még nagyobb hatalom, mely még több embert fölfalt, volt egy hatalom, mely előtt ez az emberevő nyers hatalom, erő szűkölt és meghunyászkodott, a pápa. Ha a pápa felemelte vesszejét, ez a sok ragadozó reszketve lapult meg odújában."

Hiszen akkor nagyszerű – feleljük – mert akkor jó kezekben voltak ezek az „emberevő" urak. De hát az a baj, hogy Jászai szerint a pápa még nagyobb emberevő volt, mint a náluk kisebb urak. „Szerencse volt – írja –, ha a pápa érdekei (mert hiszen az csak természetes, hogy őt is egyedül csak a maga érdekei vezették) véletlenül összeesett az igazsággal. De ez ritkán esett meg (mondja ki Jászai külön is, mintha az olvasó (illetve a hallgató) nem tudná

magától is azt, hogy a véletlen ritka). Többnyire csak azért választotta a marakodókat széjjel, hogy a saját érdekében másfelé uszítsa őket."

„A pápa szörnyű (!) hatalma a megbékélt ellenfeleket egymásra uszítja, vérontásra kényszeríti. Ő a szeretet, a béke apostolának helyettese! Shakespeare, mint jó angol, mint jó hazafi (tehát nem a protestáns ellensége a pápának Shakespeare-ben és az angolban, hanem a jó hazafi. Úgy látszik, a katolikus Jászai is azért olyan véresszájú ellensége ennek a „szörnyű" hatalomnak, mert ő is jó magyar, jó hazafi akar lenni, különösen pedig, mert jószívű, emberszerető, szegénypártoló, nem úgy, mint az emberevő pápák), annyira gyűlölte a római pápát, amennyire csak várható volt tőle és ennek adott ő János királyban hatalmas, de igaz, semmi esetre sem túlhajtott kifejezést. Igaz angol (talán protestáns, nem pedig angol) szellemben festi a római udvar hatalmaskodását, falánkságát és köpönyegforgató szofisztikáját [formailag helyes, de hamis érvelését]."

Az igazság az, hogy Shakespeare a kor angol közvéleményének terrorja miatt pápaellenes. Ezt ma már azok is elismerik, akik nem katolikusok, mint Jászai Mari (de viszont önállóan tudnak gondolkozni és vannak történelmi ismereteik). Shakespeare-ben egyébként annyira nyilvánvaló a katolikus rokonszenv, hogy emiatt vannak, akik őt az akkor már hivatalosan protestáns Angliában titkos katolikusnak gondolják. Ehhez akkor műveltség és önállóság kellett, amely Shakespeare-ben megvolt, de szánalmasan hiányzott a katolikusnak született, de erkölcsileg mélyre süllyedt Jászai Mariban, aki alantas demagóg műveket tudományosaknak gondolt. De ez csak természetes is, úgyszintén az is, hogy a pápákat rosszabbaknak gondolta, mint magát. Hiszen várhatunk-e mást attól, akiről „mennyi viccet gyártottak viharos szexuális élete miatt. Tudtuk, hogy a színház valamennyi fiatal színésze a szeretője volt". (Péchy Blanka: Jászai Mari, 364. o.)

Aki ilyen gátlástalanul szolgálta ki szexuális vágyait, csodálkozhatunk-e rajta, hogy a pápákról is azt hiszi, hogy ők is ugyanilyenek voltak, de ők hatalmi érdekeiket is gátlástalanul szolgálták s szerinte természetesen csak ez utóbbi a bűn. A pápa „emberevő" volt, Jászai honleány, a hazafiasság, a szegények és elesettek hős védője. Az eszébe sem jutott, hogy ő a pápáktól, Krisztus földi helytartóitól nemcsak hittant és nemi erkölcsöt, hanem emberszeretetet is tanulhatott volna!

A pápák hatalma a középkorban is elsősorban lelki hatalom volt s ezért a középkorban sem lehetett senkivel sem olyan könnyen és olyan büntetlenül elbánni, mint a papokkal és köztük a pápával is. A középkor leghíresebb és éppen nagy hatalmáról leghíresebb, még a császárt is Canossába kényszeríteni tudó pápájának, VII. Gergelynek is idegenben, menekülés közben kellett meghalni. Ugyancsak a középkorban még tizedrangú olasz úr is büntetlenül tudta megcsinálni, hogy az őt exkommunikáló pápai bullát megetette azzal a püspökkel, akivel a pápa kézbesíttette neki. Az a szép Fülöp francia király is a középkorban élt, aki még azért sem bűnhődött meg a földön, hogy VIII. Bonifácot, Krisztus földi helytartóját, állítólag meg is pofoztatta és holttestét temetetlenül hagyta, sőt – mivel az ő hatalma e világból való volt és fegyvereseken nyugodott, míg a pápáé nem – még azt is el tudta érni, hogy mikor a holttestet később mégis eltemették, kidobatta sírjából.

Az igaz, hogy a középkorban sokkal jobban ököljog volt, mint korunkban, de hát ez érthető. Hiszen az Egyház akkori hívei barbárokból tértek meg s apjuk, nagyapjuk vad, nyers erkölcseinek megfelelően még pogány módra féktelenkedtek. Az akkori kezdetleges közlekedési viszonyok közepette az eldugottabb vidékeket nem tudta ellenőrizni a központi hatalom. De a középkor egyébként is ezer évet jelent. Ezen ezer évnek első századaiért azért nem lehet felelős az Egyház, mert hiszen a polgárosulás lassú, évszázadokon át tartó folyamat s ekkor még a keresztények félpogányok voltak. Viszont a keresztes háborúk után meg már az elvallástalanodás jelei mutatkoznak, az emberek már nem hallgattak az Egyházra.

Még maga a feudalizmus is csak a keresztes háborúk után kezdődik, az oligarchák [hatalmaskodó főurak, főnemesek] uralma pedig csak a középkor utolsó századában. Nálunk 1600

körül voltak legféktelenebbek és legromlottabbak a főuraink s ez annyira nem középkor volt, hogy már ezek a főurak ekkor már rég protestánsok voltak. Nagy volt a durvaság, sok volt a törvénytelenség és visszaélés, féktelenkedtek és hatalmaskodtak ezek a feudális urak, de nem az Egyház helyeslésével. Hiszen minden bűnük oka az volt, hogy ekkor már nem is voltak hívők, sőt még katolikusok sem már. Hiszen törvénytelenségeik főként abban álltak, hogy elfoglalták a püspökségek, apátságok és kolostorok javait.

Igaz, hogy az ember rossz és képes a legnagyobb elvetemültségre is, tehát a feudális nagyurak is képesek voltak rá. De éppúgy igaz az is, hogy ugyanez az ember és ugyanez a feudális nagyúr jó is egyúttal, sőt sokszor bámulatosan nemes lelkű. Ahogyan régi korlátlan hatalma és az ellenőrzés hiánya miatt egészen égbekiáltó visszaélésekre is alkalma volt, éppúgy gyakoribb volt nála a lelki tökéletesség is, mint jobbágyainál, mert hiszen lelke sokkal nagyobb észbeli és erkölcsi kiképzésben részesült, mint azoké.

A jobbágyokkal való embertelenség semmiképpen sem lehetett szabály, hanem kivétel. Az olyan földesúrnak, aki embertelen volt és jobbágyaival kegyetlenül és igazságtalanul bánt, hamarosan tönkre kellett mennie, de az ilyen földesurat jobbágyai hamarosan meg is gyilkolták. Volt hozzá elég alkalmuk, hiszen csupa erdő volt akkor minden, a földesúr pedig mindig vadászott. Ilyenkor nem lehetett rá vigyázni, a tettest pedig szinte lehetetlen volt elfogni és megbüntetni. A jobbágyokkal való kegyetlenségeket tehát csakis mint kivételeket lehet felfogni. Rendesen ez legfeljebb csak akkor lehetett, ha terhelt volt a földesúr, vagy egyenesen az elmebetegség határán volt, de akkor is megbűnhődött érte.

Híres volt Erdélyben jobbágyai iránti kegyetlenségéről és féktelenségéről az 1771-ben meghalt báró Dujardin János. Mint a neve is mutatja, francia származású volt, de a legelőkelőbb erdélyi arisztokráciával volt rokonságban. Anyja például Bethlen lány volt. Veje gróf Mikes István. Ez a báró Dujardin börtönben halt meg s az ügyész azt indítványozta ellene, hogy fogait szedjék ki, kezeit vágják le, aztán vegyék fejét, aztán négyeljék fel s teste egy-egy részét elrettentő például szegezzék ki az ország négy részében. (Jászai pedig elhiszi, hogy törvényesen vehetett lábfürdőt a földesúr jobbágyai belében, ha a vadászatban elfáradva így esett neki jól.)

Akkora volt ellenük ország-, sőt világszerte a felháborodás, hogy vérük tovább ne plántálódjék és a közvéleményt is kiengeszteljék, a Dujardin család összes férfitagja fogadalmat tett, hogy nem fog megházasodni. De viszont az előkelő rokonság olyan szégyennek tartotta magára az ügyész indítványozta kínhalált, hogy összeköttetéseikkel öt éven át húzták, halasztották pere befejezését, míg végre börtönben meghalt. Azt beszélték, hogy mikor már tovább nem tudták halogatni az igazságszolgáltatás útját, lánya mérget csempészett be börtönébe (egy dinnyével) és attól halt meg.

A jó Jászai Mari azt hitte, hogy legalábbis Franciaországban törvény volt s ez a törvény egész a XVII. század végéig érvényben is volt, hogy ha a földesúr vadászat közben elfárad, jobbágyai belében vehet lábfürdőt. Az igazság pedig az, hogy báró Dujardin esetében a kormány még a per halasztását sem tűrte már tovább, s követelte az ítéletet. Akkora volt a közfelháborodás a kegyetlen földesúr ellen, hogy Kőváry László azt írja, hogy „háza sokáig s tán most is (1857) pusztán áll, mint elátkozotté".

Pedig ha Dujardin János báró a XX. század felvilágosultságában és humanizmusában került volna törvény elé, felmentették volna, mert hiszen nyilvánvaló, hogy nem volt beszámítható. Mikor pedig elfogták, egész őrült volt, mert ilyeneket mondogatott (magyarul miket??): Cum nis, qui oderunt pacem, eram pacificus. Adjutorium meum is Domine, qui fecit coelum et terra. In Te, Domine, speravi, non confudar in aeternum. (Jellemző, hogy Kőváry még ezt sem őrültségére magyarázza, hanem képmutatására).

Dujardin egyébként úgy látszik, zseniális ember volt, s eredetileg jólelkű is. Ha harangoztak, mindig levette a kalapját s nyilvánosan imádkozott. „Káromlása csak huncut s ördögadta, erszénye és udvara minden nyomorultnak tárva áll és több árvát, özvegyet vesz fel udvarába."

Birtokain gyümölcsöst, szőlőt telepített, szeszfőzdét állított. Az elmaradt oláh nép hamarosan valóságos professzor Hatvanit csinált belőle. Babonás, elmaradott oláh jobbágyai azt hitték, hogy csodatevő ereje van. Azt beszélték, hogy a szeszgyár építésekor két kisgyerek olyan gerendát emelt fel könnyedén, amit két férfi sem bírt volna el. Hogy néhány hét alatt egy mocsárból szép gyümölcsöst létesített stb.

Emiatt jobbágyai félni kezdtek tőle, mert boszorkánysággal kezdtek védekezni ellene, szép növénykultúráját pedig titkon pusztítani kezdték. Dujardin emiatt kezdett megváltozni, izgatottá válni, majd üldözési mániába esni. A kártevőkre rásütötte a puskáját. Később már azzal is vádolták, hogy a jus primae noctissal [az első éjszaka jogával] is él. Aztán már merényleteket is kezdtek ellene elkövetni. Le akarták lőni, meg akarták mérgezni. Mindenféle boszorkányságokkal védekeztek ellene. Akasztott ember és dühös kutya velejét, állítólagos ördögi vizeletét használták ellene, ágyát, csizmáját megkenték ilyesmivel.

Erre Dujardin őröket állíttat kastélya elé, majd elfogatja és úriszéke elé állíttatja az élete ellen törőket. Az úriszék 1759. május 25. kezdte meg működését. Dujardin ebben is megtartotta a törvényt. Ő volt az úriszék elnöke, tagjai pedig a község elöljáróságából, tehát jobbágyokból álltak. Kínzást is használt a vallatásnál. Sokan a börtönben meg is haltak. A vallatásokról egyébként jegyzőkönyvet vezetett.

Nyilvánvaló, hogy egy terhelt, lappangó idegbajban szenvedő emberrel van itt dolgunk, akiben jobbágyainak kulturálatlan meg nem értése fejlesztette ki mind jobban az idegbajt. Ha jobbágyai műveltebbek lettek volna, egyenesen Tessedik Sámuel-féle ember (aki egyébként is kortársa volt) lehetett volna belőle. De mennyire másképpen végezte életét! Kérdés, bűnös volt-e, vagy csak elmebeteg. De ha bűnös volt, akkor is kérdés, hogy csak ő volt-e a bűnös. Sőt egész bizonyos, hogy jobbágyai is bűnösek voltak. Nemcsak buták, hanem bűnösek is.

Láthatjuk, hogy nemcsak „törvényesen" nem vehetett jobbágyai belében lábfürdőt a hajdani földesúr, hanem már ezelőtt 300 évvel valósággal a jobbágyai tiporhatták ki a belét földesuruknak, ha az visszaéléseket követett el. Pedig hát láthatjuk, hogy visszaéléseit nem is ok nélkül követte el. Jobbágyai voltak a támadók. Ő csak védekezett, s mivel idegbeteg volt, ez mániájává lett.

Márki Sándor „Dózsa György" című műve annyira Dózsa-párti, hogy nem egy bírálója meg is botránkozott rajta, hogy Márki hogy írhatott ilyen művet. De azért még innen is megtudhatjuk, hogy a magyar parasztnak akkor, mikor véres lázadásban tört ki (állítólag „nyomora" és „végső elkeseredése" miatt), közel sem volt olyan rossz dolga, mint a Dózsa-lázadás alapján gondolnánk. Ő is megemlíti (124. o.), hogy „nyomorgó és küszködő (ezek természetesen csak úgy nyomorogtak és küszködtek, mint ahogyan ma, a sokszoros felszabadítás után nyomorog és küszködik a paraszt, sőt még úgy sem) jobbágyok mellett mindenesetre (!) voltak jómódúak, sőt gazdagok is. Bajomy Ferenc, bihari földesúrtól Szapolyai egyszer azt kérdezte, hogy van-e pénze. Azt felelte, hogy van száz olyan jobbágya, aki fejenként leszámolhat neki ezer aranyat".

Bajomy Ferenc kijelentését természetesen nem vehetjük betű szerinti értelemben (bár Márki úgy tesz, mintha így venné). Hiszen ezer akkori arany még Ferenc József idejében is 10.000 forintot ért, mikor egy főszolgabíró havi fizetése száz forint volt. Zápolya János idejében ezer aranyon mindenesetre lehetett venni olyan uradalmat, mely legalább ezer holdas volt.

Száz ennyire pénzes jobbágya semmiképpen sem lehetett Bajomy Ferencnek, mert ha neki egymagának ezer jobbágya lett volna, pedig annyi bajosan volt, akkor is minden tizediknek ilyen nábobnak kellett volna lennie, ez pedig egyenesen lehetetlenség. Aki azonban ismeri a magyar beszédmodort, az úgyis tudja, hogy Bajomy Ferenc ezzel csak azt akarta mondani, hogy nekem magamnak ugyan soha sincs pénzem, de nem egy olyan jobbágyom van – körülbelül lehetett neki talán tíz-tizenöt is –, aki könnyen le tudna számolni ezer aranyat.

Az igazság valószínűleg az, hogy a legtöbb még ebből a 10-15-ből is nem ezer, hanem csak száz aranyat tudott volna leszámolni, ámde a magyar ember beszédében az „ezer" is

csak azt jelenti, hogy „sok”, és a száz arany is sok, hiszen az is legalább száz hold föld ára. (Ebből jut eszembe, hogy én is, mikor itt érvelek, sokszor azt a kifejezést használom, hogy „százszor annyira”. Világos, hogy ez is azt jelenti, hogy öt-tízszer annyira.) Ha azonban Bajomy Ferenc kijelentését leszállítjuk a tizedrészére, akkor is kellőképpen látjuk, mennyire torz fogalmai vannak közvéleményünknek, mikor azt gondolja, hogy a „jobbágy” szó meg az ínség, a nyomor és az elesettség egyértelmű.

Pedig hát ne feledjük, hogy Bajomy Ferenc e kijelentése éppen a magyar parasztlázadás idejéből való, vagyis éppen abból a korból, mikor a magyar jobbágyság már egyenesen fellázadt (amit az ezeréves magyar történelem folyamán – legalábbis ilyen nagy mérvben – sohasem tett), tehát éppen abból az időből, mikor nyomora és ínsége legnagyobb kellett legyen. Sőt ez a kijelentés éppen ennek a lázadásnak a leverése után következő évekből való, mikor a magyar jobbágyokat – büntetésül lázadásukért – már „örökös szolgaságra” vetették, tehát abból az időből, mikor még annál is rosszabb dolguk volt, mint volt a lázadás előtt. Láthatjuk hát belőle, hogy alig néhány évvel előtte ezek a parasztok semmiképpen sem lázadhattak fel azért, mert nem bírták már a nyomort és kiuzsorázottságot, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert érezték erejüket s emiatt öntudatosak voltak, igényeik megnőttek s ők akartak lenni az urak.

Valóban, a fizikailag, tehát a valóságban éhezők nem szoktak lázadni, sőt még tüntetni s ordítozni sem. Az éhezők, az ínségesek ennél a lelkiállapotnál már sokkal alantabb vannak. A valóságban a nyomorgó mindig szerény, sőt már apatikus, passzív, semmivel sem törődő. Az 1514-es magyar parasztlázadásnak tehát a nyomorral éppen ellenkező dolog volt az oka. Erre rámutattunk már akkor is, mikor a II. Ferdinánd alatti osztrák és a Pázmány alatti morva parasztlázadást említettük.

A Dózsa-féle parasztlázadást kipattantó közvetlen ok tudvalevőleg az volt, hogy ezek a fellázadt jobbágyok valóban éheztek és nélkülöztek, mert keresztes háború céljából fegyver alá csődítették ugyan őket, de élelmezésükről nem gondoskodtak. Hogy ezek az éhezők és nélkülözők még nem voltak passzívak vagy apatikusak, érthető, de ez is csak azt bizonyítja, hogy ilyesmihez nem voltak hozzászokva, új volt nekik, felháborodtak rajta. Mivel pedig fegyverük volt, csapatokba verődve rabolni kezdtek a szomszédos uradalmakban. Ezt természetesen a földesurak nem tűrték, szintén fegyverrel védekeztek (valójában nem ők, hanem jobbágyaikét is védték).

A kiontott vér természetesen bosszúért kiáltott s így lett belőle elkeseredett polgárháború, mely természetesen nem a nemesek harca volt a jobbágyok ellen (mert akkor a nemesek el sem kezdhették volna a harcot, számban olyan egyenetlen volt az ő számuk jobbágyaikéhoz képest), hanem a Dózsa alatt fegyverre kelt keresztes jobbágyok harca volt az otthon maradt és uraik vezérletével vagyonukat védő jobbágyok ellen. E harchoz tehát semmi köze sem volt a jobbágyok nyomorának, amely akkor csak a mesében létezett.

Hogy azonban az, amit Bajomy Ferenc mond jobbágyai gazdagságáról, éppen nem kivétel és éppen nem különlegesség s nem is csak Biharban vagy csak a XVI. század elején fordult elő, az egészen kétségtelen.

Mikor például Kornis Mihály, veszprémi kanonok 1484-ben meghalt, csak a subáját tudta hagyni végrendeletében a székesegyház Szent László oltára papjának, de hogy még ezt is milyen nagy értéknek tartotta, láthatjuk abból, hogy hangsúlyozza, hogy a suba „rókaprémes”. Ellenben néhány évtized múlva, tehát nagyjából ugyanezen időben Bucsó Simon, egy ugyancsak Veszprém közelében lakó berenhidai (ma berhidai) jobbágy, a ma is ezt a nevet viselő mámai dűlőben egy szőlőhegyet hagy végrendeletében ugyanerre a célra. Jellemző, hogy ez is a Dózsa-féle lázadás után, tehát abban az időben történt, mikor a magyar jobbágyság már a lázadás kegyetlen megtorlását szenvedte. Láthatjuk belőle, hogy még az „örök szolgaság” sem lehetett olyan kegyetlen, mint ma gondoljuk, melyre a nemesség a jobbágyságot akkor vetette. (Az adatok Békefi Remig: „A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban” című mű 23. oldaláról valók.)

Aki egy-egy főrangú család történetét apró részleteiben – melyekből legjobban meg lehet ismerni a kort – tanulmányozza, alig talál olyan családra, mely jobbágyai valamelyikétől soha kölcsönt ne kért s kapott volna. Láthatjuk belőle, mennyire nem volt tréfa Bajomy Ferenctől, hogy neki ugyan soha sincs pénze, de annál jobban van jobbágyainak. De a forradalmi propagandától teljesen félrevezetett közvéleményünknek nemcsak ez hihetetlen, hanem még inkább az, hogy egy főúr a jobbágyától nem szégyellt kölcsönt kérni. Ezek a kölcsönök ugyanis nemcsak azt mutatják, hogy a jobbágyok nem voltak szegények, annál kevésbé nyomorgók, hanem egyúttal azt is, hogy lenézettek, megalázottak sem voltak. A földesúr egyáltalán nem tekintette őket alsóbbrendű embereknek, mint amilyen ő maga volt. Például jobbágy és földesúr között nem volt olyan különbség, mint az Egyesült Államokbeli néger és egy fehér bőrű jenki cseléd között. Ez sokkal jobban lenézi ma, a XX. században a néger cselédet, mint a középkor földesura a jobbágyát.

A pénz, a gazdagság egyébként is szükségképpen és természetszerűleg befolyással, hatalommal, önérzettel jár. Az a jobbágy tehát, aki gazdag volt, sőt jobban volt kéznél levő pénze, mint földesurának, nem is lehetett lenézett. Talán inkább fordítva lehetett a dolog. Az a földesúr, aki kölcsönkér, megalázkodik jobbágya előtt. Ez régen még nagyobb megalázkodást jelentett, mint ma jelentene, mert akkor a pénz sokkal ritkább és megbecsültebb dolog volt, mint ma és értéke is sokkal nagyobb volt. Akkor pénzzel nemcsak börtönt, hanem sokszor még a halálbüntetést is törvényesen meg lehetett vásárolni. Milyen anyagi viszonyok között kellett azonban élnie annak a jobbágynak, aki ebből az akkor annyira ritka, oly nehezen megszerezhető pénzből ezer forintokat tudott összegyűjteni? A semmiből ugyanis nem lehet gyűjteni s a kevésből is csak keveset lehet.

Ha a főnemes, ha a földesúr olyan, szinte elérhetetlen magasságban trónolt volna jobbágyai felett, mint mi gondoljuk, akkor még a gondolata is képtelenség lett volna, hogy éppen a jobbágyától kérjen kölcsönt, ha anyagilag megszorul. Akkor nemes társaihoz fordult volna e célból, mert bizonyára azok között is voltak mindig olyanok, akik jól tudtak bánni a pénzzel, s így volt nekik.

Senki sem szereti magát alattvalója előtt megalázni, neki anyagi zavarait elárulni, neki magát lekötelezni. Pedig hát az a jobbágy, aki hitelezője a földesurának, az egyúttal fölébe is kerül. Attól függ a földesura. Pedig hangsúlyozzuk: nemcsak egyszerű nemesek, köznemesek kértek kölcsönt jobbágyaiktól (mert ez olyan mindennapos dolog volt, hogy még megemlíteni sem érdemes), hanem főnemesek, előkelő, dúsgazdag főurak.

Farkas Sándor „Csepreg mezőváros története" című művében időrendi sorrendben sorolja fel a város történetére vonatkozólag a város levelesládájában fennmaradt adatokat. [A mai levéltárak őse ez a láda, melyben az iratokat őrizték.] Művében (220. o.) 1691. november 2-i kelettel ezt találjuk:

„Gróf Draskovics Pál (a Draskovicsok voltak Csepreg földesurai) Hegedűs György itt lakó jobbágyától bizonyos interesek (kamatok) kifizetése végett 350 forintot kérvén kölcsön, ezen összeg fejében egy félhelyen levő házat ád neki a Hosszú utcában hat hold irtásfölddel együtt harmad-ízig (tehát még dédunokái is bírhatják), úgyhogy a harmadíz leteltével a jelzett birtok csak akkor szálljon vissza ismét a földesúrra, ha a fenti összeget Hegedűs Györgynek vagy maradékainak előbb teljesen lefizette."

Látjuk tehát, hogy gróf Draskovics, az ország egyik legelőkelőbb (láttuk, hogy éppen ez időben még a nádor is egy Draskovics volt) és leggazdagabb főura nemcsak jobbágyainak tartozott. Ennek a jobbágyának a segítségét csak azért kérte, hogy előkelőbb helyről felvett nagy adósságának a kamatait fizetni tudja. Láthatjuk a dologból azt is, hogy milyen szorult helyzetben volt a gróf és milyen jót tett vele jobbágya azzal, hogy kisegítette.

Mivel a mi közvéleményünk az évszázados (már a francia forradalom kora óta tartó) rosszindulatú forradalmi propaganda hatása alatt annyira nemes-, különösen pedig mágnásellenes, hogy ezeknek a jobbágyoktól felvett főúri kölcsönöknek a hallatára nem tud másra

gondolni, mint kényszerkölcsönre, zsarolásra, rá kell mutatnunk arra is, hogy a zsarolásról vagy hatalmaskodásról nem szokott okmányt kiállítani senki. Ezekről a jobbágyoktól felvett főúri kölcsönökről pedig ma már csak azért tudunk, mert megmaradt róluk az egyidejűleg kiállított hivatalos írás.

Látjuk, hogy a jelen esetben Csepregen nem is a gróf Draskovicsok, hanem Csepreg mezőváros, tehát a jobbágyok levéltárában található az írás, s látjuk, hogy a gróf Draskovics nemcsak Hegedűs György előtt, aki a kölcsönt adta, hanem a csepregi parasztbíró előtt is úgy megalázkodik, hogy még azt is megvallja és írásba fekteti előttük, hogy neki nagy adóssága van, akkora, hogy még a kamatait sem tudja fizetni s így elismeri azt is, milyen nagy jót tesz vele jobbágya, Hegedűs György, hogy ezt a 350 forintot neki kölcsönadja. Így nem hatalmaskodók szoktak viselkedni.

Hogy mennyire nem lehet szó itt hatalmaskodásról, láthatjuk abból is, hogy tulajdonképpen nem is kölcsönről van szó, mert a jobbágy pénzéért az ellenértéket azonnal meg is kapta. Azonnal kézhez kapott érte egy házat és hat hold földet s ráadásul nem is a kölcsönadott 350 forint, hanem csak annak kamatai fejében. A jobbágy és utódai a házat és földet használhatták egész addig, míg csak a gróf a kölcsönt vissza nem fizette, de ha előbb visszafizette volna, akkor is használhatták volna egész harmadíziglen. Ugyancsak uzsorakamat, csak az uzsorás nem a gróf volt, hanem a jobbágy. Egyébként gyakorlatilag azt jelentette a dolog, hogy a ház és a föld örökre a jobbágyé lett, mert fizetni az ilyen Draskovics-félék sohasem tudtak. De mivel addig, míg meg nem fizetett, mindig adós volt, a földbirtokos évszázadokon át függött tőle.

Alig pár évre az eset után, 1695. május 15-i keltezéssel, újabb hasonló esetről tanúskodik a csepregi levelesláda. Ekkor mogyorókeréki gróf Erdődy Margit (gróf Draskovics Pál özvegye) kér és kap kölcsön 300 forintot Bődi János özvegyétől, Takács Ilonától. (Érdekes, hogy a „büszke" grófi özvegyet a kétszeresen (mint jobbágy és mint özvegy is) szánandó „szegény" jobbágyözvegy segíti ki e „csekély" összeggel. (A csepregi jobbágyok között tehát nemcsak a Hegedűsek voltak gazdagok.) A kölcsön írásba foglalt feltétele most az volt, hogy addig, míg a grófi család a kölcsönt vissza nem fizeti, sem maga Bődiné, sem gyermekei semmiféle jobbágyi szolgáltatásra nem kötelesek. Tehát ezt is csak kamat fejében kapta.

Mondom, nem ritkaságok, hanem mindennapi dolgok voltak az ilyen kölcsönök. Például Jedlicska Pálnak „Kiskárpáti emlékek" című művében is, hol e vidék falusi levelesládáinak anyaga van feldolgozva, találunk hasonló adatokat (a második kötet 322. oldalán). Itt tót jobbágyok adnak földesuruknak kölcsönt, akiket pedig még a csepregi magyaroknál is sokkal nagyobb nyomorban levőknek és földesuruktól, a magyar főnemestől, még lenézettebbeknek gondolnánk, mint a magyar csepregieket. Itt 1674. március 15-én gróf Erdődy György vett kölcsön 300 forintot Wranovics Jakab és Márton lopassói jobbágyoktól szintén azzal a feltétellel, hogy míg a gróf a kölcsönt vissza nem fizeti, fel vannak mentve minden kötelességtől és szolgáltatástól. Ezek a Wranovicsok egyébként 1685. március 23-án már címeres nemesi levelet is kaptak, s nemességüket is hirdették Nyitra megyében már 1685-ben. Aki ugyanis pénzes ember volt, annak számára a nemesség megszerzése már egyáltalán nem volt probléma.

De Jedlicska művében arra vonatkozólag is találunk adatokat, hogy nemcsak dúsgazdag jobbágyok voltak szép számmal, hanem általában véve sem voltak a jobbágyok annyira földhözragadtak, mint mi képzeljük. Pedig hát Jedlicska adatai „szegény" felvidéki tót jobbágyokra vonatkoznak. A Dunántúlon és a zsíros Alföldön bizonyára még nagyobb jólét uralkodott.

1654. március 6-i összeírás alapján Amadé Judit földesurasága idejéből fennmaradt a jókői uradalom jobbágytelkeinek jegyzéke. Meg van benne nevezve minden jobbágytelek tulajdonosának a neve is, de a marhaállománya is. Ebben az összeírásban találunk olyan jobbágyot is, akinek csak féltelke volt, mégis négy szőlője volt még melléje. Egy vittenci, szintén csak féltelkes jobbágynak négy ökre volt (és még négy tehene és egy tinója is). Ugyancsak

Vittencen még negyedtelkes jobbágyot is találunk olyat, akinek két szőlője, két ökre és még hozzá két tehene is volt.

Voltak ugyanitt még olyan jobbágyok is, akiknek csak egy nyolcadtelke volt. Ezeknek csak gyalognapszámmal kellett szolgálni az uraságot, nem szekérfogattal. De Lopassón még ezek között is találunk olyant, akinek két lova volt (bizonyára fuvarozott velük) s találunk olyan nyolcadtelkes jobbágyot is, aki gyalogjobbágy volt, de azért mégis volt két tehene és két tinója.

Azok az adatok, melyekről a közvéleménynek egyedül van tudomása és amelyek ezzel ellenkezőleg a jobbágyság szánandó nyomorát bizonyítják, vagy elemi csapások, sáskajárás, fagy, aszály, jégverés idejére vonatkoznak, vagy háború következményei, tehát kivételes esetek, s így nem bírnak bizonyító erővel (háború idején például ma sokszor gazdag emberek is többet szenvednek és nagyobb nélkülözéseknek vannak kitéve, mint hajdan a legnyomorultabb jobbágy), vagy pedig folyamodványokban, panaszos kérvényekben vagy adóemelés elleni tiltakozásokban találkozunk velük, vagy az adóemelés ellen felszólaló országgyűlési követeknek a jobbágyok szívszaggató nyomorát ecsetelő beszédeiben maradtak fenn. Világos, hogy ezeket nem szabad szóról szóra való értelemben venni.

Mindenki tudja, hogy aki segélyt kér vagy adóelengedés ügyében kérvényez, az mindig túlozza a baját és túl sötét színekkel ecseteli „nyomorát". Hiszen célja nem az, hogy a való állapotot felfedje, hanem hogy a segélyt vagy adóelengedést megkapja. Akihez a kérvényt intézik, az is tudja mindezt, mert megszokta már. Nem is hatódik meg tőle valami túlságosan. Akik pedig történelmi kútfőket szoktak tanulmányozni, azt is észre kell venniük, hogy évszázadokkal ezelőtt még sokkal jobban szokás volt a kérvények szövegében a túlzás és a kérelmező szenvedéseinek és elesettségének minél megrázóbb ecsetelése, mint a mai korban, mikor már nagyobb az önérzet. Például olyan főúri özvegyek emlegetik siralmas özvegy voltukat és szegény, elhagyott árváikat, akiknek „csekély" 2-300.000 hold földjük van, mikor sérelmüket panaszolják.

Az első világháború után következő inflációk idején különféle nyugat-európai és amerikai nyomorenyhítő bizottságok működtek Budapesten és osztogatták a rászorulóknak a magukkal hozott gyógyszereket, élelmiszert és ruhaneműt. Annak a kültelki polgári iskolának a tanári kara is, melyben akkor működtem, megszerkesztett akkor egy ilyen segélykérő kérvényt. Kétségtelen, hogy szegény volt akkor a pesti tisztviselő, hiszen fizetéséért alig kapott valamit, éheznünk azonban akkor sem kellett. Tanártársaim akkor is jólöltözöttek és elegánsak voltak, hogy a mindig gondosan kikészített tanárnőkről ne is beszéljek. Ezért, mikor aláírásra nekem is odaadták a kérvényt s elolvastam, végtelenül meglepődtem azon a kétségbeejtő nyomoron, melyet a kérvény emlegetett és azon a szívszaggató hangon, melyen ezt ott ecsetelték. Pedig mindössze csak arról volt szó, hogy tanártársaim – egyébként önérzetes urak – egy-két jobb ebédet akartak maguknak szerezni a kérvény eredményeként. Céljukat természetesen el is érték.

Azt hiszem, hogy a régi időkből maradt jobbágykérvények és az országházban jobbágyaik szívszaggató nyomorát – adóelengedés céljából – ecsetelő földesúri beszédek szintén csak ilyenformán értendők s ugyanilyen célzattal íródtak, illetve hangzottak el. Akkor a bennük lefestett szívszaggató nyomort nem is vette senki szó szerinti értelemben. Ha igazak voltak akkor is, a háború vagy természeti csapások okozták őket, tehát kivételes esetek voltak.

Egyébként is nem maguk a nyomorgók szerkesztették meg ezeket a kérvényeket, hanem élelmes ügyvédek, sőt zugirkászok, akik ebből éltek –, mégpedig fényesen – s a kérvény szerkesztése közben természetesen nem arra törekedtek, hogy igaz legyen, amit írnak, hanem hogy eredményes, s így megbízóik pénzét megérdemeljék, s hasonló ügyekben máskor is legyen szerencséjük hozzájuk. Maguknak e kérvényeknek a keletkezése is már arra bizonyíték, hogy a kérvényezők nem voltak földhözragadt szegények. Ha azok lettek volna, nem értek volna rá hasonló ügyekben ügyvédekhez járogatni s különösen nem tudták volna ezeket az ügyvédeket és azokat a megbízottaikat, akik ez ügyvédekhez utazgattak, megfizetni.

Legfeljebb az a jobbágy nyomorgott, aki iszákos volt, beteg volt, valami elemi csapás érte vagy állata elpusztult. Elemi csapások idején azonban az uraság is nagy anyagi bajokkal küzdött, mint a fent említett kölcsönkérésekből is láthatjuk. Például Márkiból is megtudhatjuk (416. o.), hogy György, brandenburgi őrgróf vajdahunyadi óriási kiterjedésű uradalmainak 1514-es számadásaiból, bármely töredékesen maradtak is meg, azt kell megállapítani, hogy bár a jobbágyok nagyon meg voltak terhelve, az uradalmak a földesúrnak alig jövedelmeztek. A jobbágyok tehát csak azért voltak annyira megterhelve, mert másképp a tulajdonos egyenesen ráfizetett volna uradalmaira. Valószínű azonban, hogy jövedelem éppen azért nem volt, mert a jobbágyokkal nem bántak jól. Az igazi ok tehát az emberekkel bánni nem tudás, tehát a rossz gazdálkodás volt.

Az okos gazda kedvében járt jobbágyainak, mert tudta, hogy azok a kedvezmények, melyeket nekik ad, nem kidobott pénz, hanem nagyon is okos befektetés. Az 1504-es XVIII. törvénycikk 2. §-a panaszként meg is említi, hogy vannak olyan földesurak, akik annyira kedveznek jobbágyaiknak, hogy még a rájuk kirótt büntetést sem hajtják be rajtuk.

„Általában véve – állapítja meg Márki – ahol az uradalmakat méltányos tisztek kezelték (úgy is mondhatta volna: ahol jól gazdálkodtak), a jobbágyok terhei valóban nem voltak elviselhetetlenek." Hozzátehetjük azonban, hogy általában jól gazdálkodtak, mert hiszen általában értelmesek, józanok szoktak lenni az emberek, s nemcsak ma, hanem régen is tudták, hogy a földesúr anyagi helyzete, megélhetése és gyarapodása elsősorban mindig attól függ hogy állandó munkásai, a jobbágyai elégedettek legyenek, kedvvel dolgozzanak, szeressék urukat, s így szívesen dolgozzanak neki.

Időnként igaz, nyomor, sőt éhezés is volt, de ennek nem a jobbágyság intézménye, hanem a rossz esztendők, az elemi csapások voltak az okai. De ezek a földesurakat épp úgy sújtották, mint jobbágyaikat, éhínséggel pedig azért jártak, mert az akkori kezdetleges közlekedési viszonyok között más, gazdag vidékekről nem lehetett oly könnyen terményeket szerezni, mint most. Mivel akkor még minden ház nád- vagy szalmafedeles volt, tehát minden évtizedben egyszer leégett az egész falu, s ha a tűz ősszel volt, az egész termény- és takarmánykészlet is vele együtt. Ezt a csapást az emberek még tíz év múlva sem igen heverték ki, de a miatta keletkezett szegénységnek bizonyára semmi köze sincs a jobbágyság intézményéhez.

Jellemző a középkori „nyomorra", hogy Németországban a braunschweigi tanács külön határozat meghozatalát tartotta szükségesnek, hogy a parasztlakodalmakban tizenkétféle ételnél több ne legyen. Egy boroszlói 1290-ből való szabályrendelet azonban harminc tál ételben maximálja a lakodalmi ebédeket. (Holzwarth: Világtörténet, IV., 345. o.)

Így aztán Márki is kénytelen megjegyezni (140. o.), hogy „lehet, hogy a délnémet munkások helyzete ebben az időben (látjuk, hogy nemcsak ebben az időben) csakugyan jobb volt, mint három-négyszáz esztendő múlva a földműveseké és gyári munkásoké, mert hiszen minden nap ehettek húst, bort ihattak reá, megvagyonosodtak és élték világukat. Még nem érezték, mint termelők azokat a nyomorúságokat, amiket a pénzgazdaságra való áttérés csakhamar meghozott".

Ez azonban annak elismerését jelenti, hogy a feudalizmus idején jobb dolga volt a munkásnak, mint a mai gazdasági rendszerben.

Az 1714-es országgyűlés artikulusai [törvényei] nálunk is szigorúan megtiltják a jobbágyoknak, hogy kardot viseljenek (aligha nyomoroghattak, ha kardra is volt pénzük, és ha arra kellett őket figyelmeztetni, hogy ne utánozzák a nemeseket), a puskatartást (ez szintén azt bizonyítja, hogy nemcsak a feltétlenül szükséges kiadásokra volt pénzük; egyébként pedig fegyvert ma még a földesúrnak sem szabad tartania, hacsak külön engedélyt nem szerzett hozzá), úgyszintén a drága kelméből készült fényűző köpenyek és nyestes süvegek viselését. Mindezen intézkedések mindenre vallanak, csak a jobbágyok nyomorára nem.

A piaristák kecskeméti rendházának feljegyzései megőrizték, hogy ottani letelepedésük után a még csak félig kész rendházba 1734-ben betoppant két tanyai pásztor. Az atyák borral

kínálták meg őket, ők pedig viszonzásul három imperális [császári] forintot hagytak ott az asztalon, mikor eltávoztak, utána pedig még egy szép hízott borjút is küldtek. Később – bizonyára e két ember látogatása eredményeként – százszámra jöttek a marhák és ezerszámra a juhok, úgyhogy a kecskeméti piarista templom egész belső berendezése még a telkes jobbágyoknál is sokkal szegényebb (de, mint látjuk, mégsem szegény) pásztorkodó cselédemberek adományaiból került ki. (Vigília, 1956. júliusi szám)

A Religio című régi egyházi folyóirat 1856-os évfolyamában (II. kötet, 14. o.) azt olvashatjuk, hogy Törökszentmiklóson az 1847-ben elhunyt Pozderka István nevű jobbágy (sajátságos, hogy ott, az Alföld színmagyar mélyén éppen egy tót nevű ember tűnik ki meggazdagodásával és jóságával) 1600 pengő forinton csináltatott fényes baldachint e nagy alföldi város temploma számára. Ugyanő a kálváriára is, a temetőbe is és kint a határban is díszes kőkeresztet állíttatott, a templomot több ezer forintba került freskókkal festette ki és a torony új rézfedele is az ő költségén készült. De mindezen kívül még 20.000 forintos alapítványt is letett egyházi és iskolai célokra, melyből éppen most (1856) bővítik a város katolikus iskoláját új szárnnyal.

Vajon honnan vehette ez a „szegény" és „jogtalan" jobbágy ezt a rengeteg pénzt? Hiszen csak abból, amit Törökszentmiklóson a katolikus Egyháznak adott, egy sok ezer holdas uradalmat vehetett volna. Világos, hogy ha lettek volna efféle vágyai, már kaphatott volna nemesi levelet is, de hát Pozderka bátyánk ezt nem ambicionálta [nem nagyon kívánta]. Kár volt, mert a ma, száz évvel későbbi magyarok, mivel csak jobbágy volt, kénytelenek azt hinni róla, hogy a földesúr őt is akkor húzathatta hajdúival deresre, amikor éppen kedve tartotta, sőt ha úgy kívánta, kiontott belei közé dughatta fáradt lábait. Kérdem, hogy lehetett deresre húzások közepette ilyen többmilliós (kommunista forintban több százmilliós) vagyont összegyűjteni? Mikor ugyanis ez a jobbágyvagyon keletkezett, Kossuth apánk még nem szabadította fel a jobbágyokat.

Az uradalmi hajdúkkal kapcsolatban jut eszembe, hogy ezek a nagyobb földesurak katonai szolgái voltak. Nagykárolyban a gróf Károlyiak székhelyén hetvenkét lovasból és harminc gyalogosból álló hajdúság volt, akik a ma is meglévő külön városrészt, a Hajdúvárost lakták, s nem magyarok, hanem oláhok voltak. Keszthelyen, a gróf Festeticsek székhelyén, szintén még ma is „Hajdú utca" a város egyik legnagyobb utcája (diákkoromban én is ott laktam négy éven át). Világos, hogy Keszthelyen is magyarok voltak, nem oláhok.

Ezek a hajdúk díszőrséget álltak a kastély kapuinál, mikor a gróf otthon tartózkodott. Ha utazott, díszkísérete voltak. Rendőri szerepet is töltöttek be az uradalom területén, s a tolvajokat is üldözték. Nagy ünnepeken, körmeneteken az istentisztelet fényét emelték és díszlövéseket adtak, tehát „circenses"-szel [cirkuszi játékkal] is szolgáltak a jobbágyoknak. Ők hajtották be a jobbágyok szolgáltatásait is, ők rendelték ki robotra az embereket s a gazdatiszteket is mindig kísérte közülük egy vagy kettő.

A hajdúk is az uraság jobbágyalkalmazottai voltak, de a földesúr ezekről is sokkal jobban és úribb módon gondoskodott, mint ma az állam a rendőreiről, hivatalszolgáiról vagy zupás altisztjeiről. A Károlyiaknál szolgáló oláh hajdúk mindegyike kapott például a házhelyen kívül 27 hold földet, ezen kívül övék volt annak a vámnak, melyet a hetivásárok jövedelmeztek, egyharmada, az országos vásárok vámbevételének pedig egynegyede, volt egy külön kántorkocsmájuk is és semmiféle adót, illetéket nem fizettek.

Meg kell hagynunk, hogy a jövedelmük megfelelt egy mai közjegyzőének vagy patikusénak, s jobbágy s szolga létükre a nagy jövedelmen kívül még olyan nagy szabadságuk is volt, hogy nemcsak soha semmi illetéket nem fizettek, hanem még fejüket, a „hadnagyot" is maguk választották, nem pedig a gróf nevezte ki föléjük. (Fludorovics Zsigmond: Gyászemléklap az 1887-es nagykárolyi nagy tűzvész alkalmából, 8. o.).

Láthatjuk belőle, hogy a hajdani s ma már oly borzalmasnak és szégyenletesnek tartott feudalizmusnak mennyire nem a szolgaság volt a szelleme, és mennyire nem a szegénység és elesettség volt az ismertetőjele.

Sokszor hangsúlyoztuk már, hogy – a közhittel ellentétben – a jobbágyok sorsa a középkor első felében volt a legjobb s az idő múltával mindig súlyosabb lett. A középkor végén nagyobbak voltak már a terheik, mint az elején. De az újkor elején, a XVI. században is jó dolguk volt még a XVIII. századhoz képest. Legtöbb szolgáltatással tartoztak tehát közvetlenül eltörlésük előtt. De hogy még ekkor is mennyire nem nyomor volt az életük, mutatja Arany János „Családi kör" c. verse, mert hiszen ez a vers egy jobbágycsalád életét festi le, azt, melyet Arany János maga is ismert (hiszen 31 éves volt már, mikor a jobbágyságot eltörölték) és melynek körében maga is felnőtt.

Ezen ismert szép versében a költő éppen nem szenzációként, hanem mint a világ legtermészetesebb dolgát említi, hogy a családanya étkezéskor (pedig hangsúlyozzuk: nem ünnepnapi, hanem hétköznapi étkezéskor) a baromfisültből „egy-egy combot, szárnyat ad a kicsinyeknek". Természetesen azt esznek a felnőttek is. A magyar közvélemény azonban magától nem vette észre, hogy jobbágycsaládról van itt szó, s hogy a versnek ez az állítása, melyet egyébként ő maga is magától értetődőnek talált, semmiképpen sem egyeztethető össze a tőle elképzelt keserves jobbágysorssal.

De maga Petőfi Sándor, a népnyomornak ez az érzékeny szívű ostorozója is megfeledkezik magáról s ő is elárulja, hogy ő is (ő nem a jobbágyok nyomorát, hanem önérzetét illetve) teljesen tisztában van az ő propaganda állításaival merőben ellenkező, való helyzettel. 1842. november 1-jén például ezt írja Pápáról Szebenyinek: „Nemcsak a mindennapi kenyér keresése a célom, mert úgy (nem „úgy", hanem „akkor" kötőszót kellett volna írnia) vagy béressé lennék, s bizonyosabb kenyeret eendném".

A béresek és kocsisok akkor még jobbágyok voltak s látjuk, nekik Petőfi szerint is olyan jó dolguk volt, hogy ha ő is a maga megélhetését nézte volna, nem pedig az eszmét, mely vezette, akkor nem költőnek ment volna, hanem jobbágynak, sőt még annál is kevesebbnek, uradalmi cselédnek. (Ferenczi: Petőfi életrajza, I., 226. o.). De hát akkor miért harcolt mégis annyira a szegény nép tűrhetetlen nyomorának megszüntetéséért? Mert maga akart általa úrrá lenni, s magának nevet szerezni.

Bezzeg másként lett akkor, mikor Kossuth apánk és Petőfi negyvennyolca már „felszabadította" a jobbágyokat évszázados bilincseikből, sőt mikor már Nagyatádi apánk is (egyébként ugyanabból a protestáns felekezetből, mint Petőfi vagy Kossuth) adott nekik még ráadásnak másfél-kétmillió holdat hajdani zsarnokaik földjéből is. Mészáros Gábor vizsgálatai szerint Szeged környékén – vagy száz évvel a 48-as felszabadítás után – az 5215 megvizsgált családból csak 42%-nak van jobb élelme annál, mint amit az országos börtönök és fegyházak büntetett lakói kapnak. (Illyés Gyula: Lélek és kenyér, 186. o.). Hová jutott száz év alatt a magyar nép a szolgaságban élő jobbágyok hétköznapi baromfipecsenyéjétől?

Barsi-Neumann, a később hitehagyott 48-as paprab naplójában (Utazás ismeretlen állomás felé, 67-68. o.) olvashatjuk, hogy mikor ökrös szekereken (mert a lovak a háborúban voltak) lassan baktatva szállították ki az országból rabtársaival 1849-ben (köztük volt Batthyány Lajos is) osztrák várakba büntetésük kitöltésére, a Dunántúl, a Bakony és Kőszeg között, a Vas megyei síkon „innen-onnan" kellemetlen földszinti szél nemcsak porfellegeket kavart fel az esőt régóta nélkülöző tájon, hanem egy-egy kis harangocska misére hívó hangjaiból is hozott meg-megcsendülő töredéket, vasárnap lévén egy-egy kanász bokrétás kalapjával s virághímes, hófehér szűrével ott állt botjára támaszkodva és minket bámulva a parlagmezőn".

Ezeknek a száz évvel ezelőtti jobbágy-kanászoknak mai felszabadított és egyenjogúsított, öntudatra ébresztett utódai ma már milyen rongyos ruhában, milyen lábbeliben, milyen kölcsönkapott micisapkával a fejükön (bár a szájukban azért cigarettával) néznek a vonat vagy az utas után? Vajon van-e még ezeknek is kedvük bokrétát kötni és tenni a kalapjuk mellé? Vajon mibe került és milyen értéket képviselt azoknak „virághímes, hófehér" szűre és mibe ezek rongyos lódenkabátja? Vajon ezek feleségének vagy babájának is van-e még ideje

és kedve és szeretete a férfiak ruhájára is virágokat hímezni? S ha azt kell mondanunk, hogy nincs, vajon „felszabadításnak" nevezhetjük-e és haladásnak tarthatjuk-e azt a változást, ami ezt okozta?

A hajdani jobbágy-kanászt látni jóleső, felemelő érzés volt (azért maradt meg annyira Barsi emlékezetében is), mert alakja és fellépése szabadságot, öntudatot, megelégedettséget, jóérzést és lelki békét fejezett ki. Bokrétás kalapja, virághímes szűre pedig megelégedettséget és jólétet, művészetet és kultúrát (mert írástudatlan népnek is lehet és van kultúrája, de nem minden írástudónak van).

Az akkori kanásznak volt boldog otthona, családi köre (ahol csakugyan egy-egy csirkecombot, szárnyat kaptak a kicsinyek), melyben szerető feleség volt, aki romlatlan erkölcsű volt, ráért hímezni, mert részint nem volt rászorulva arra, hogy gyárba járjon s ő is kenyeret keressen, részint mert szeretett s az esze otthon is az urán volt. Így aztán érthető, ha maga a kanász is megelégedett volt és derűs lelkű, s volt kedve bokrétát tenni a kalapja mellé.

A mi korunk „felszabadított" kanászain csak szegénységet és lerongyolódottságot vagy silány, olcsó gyári portékát látunk, közönyt, bizalmatlanságot, mint aki az uraktól s általában az emberektől nem vár semmit (a kommunistáktól sem, sőt tőlük a legkevésbé), bennük nem bízik, s irigységet vagy gyűlöletet érez akkor, mikor urat (vagy kommunistát) lát.

De a másik 48-as rab, Földy János naplójában is (Világostól Josephstadtig, 247. o.) találunk érvelésünket bizonyító bejegyzést 1855. április 25-éről:

„Életemben először láttam ma favágó asszonyt. A fogda falával érintkezésben lévő szomszéd udvarban az egyik asszony fát fűrészelt egy férfival, a másik azt hasogatta reggeltől estig. Minthogy a nehéz foglalkozás a nők részéről újdonság volt előttem, azért tartottam feljegyzésre méltónak. A nők meglehetős [megjárja, elfogadható] öltözetben voltak. Nálunk az ilyen öltözetű asszonyt hajdan legalábbis nemzetes asszonynak címezték. Itt az öltözetre igen sok gondot fordítanak és annál kevesebbet a hasukra. Sok a kémény, de keveset látunk füstölögni. Mint hallom, nagy részben cikóriás kávéval él a civilizált, de testében-lelkében elnyomorodott, sok teher alatt nyögő, görnyedő nép. Ilyen sorsra fog jutni maholnap a hajdan zsíros szájú magyar nép is."

Ma, száz év múlva, elmondhatjuk, hogy valóban erre a sorsra jutott, mégpedig azért, mert „felszabadították". Nekünk ma már nőt fát vágni látni közel sem olyan különlegesség, hogy naplónkban is megemlítsük. De Földy János idejében, mikor még „elnyomták" a magyar népet, ez nagy különlegesség volt magyar ember számára, melyet csak akkor láthatott, ha Ausztriába ment. Furcsán illusztrálja ez az eset azt a propagandaszólamot is, hogy 1848-ban és még inkább 1855-ben hazánk Ausztria gyarmata volt és hogy az osztrák a mi kiszipolyozásunkból munka nélkül élt.

A dolog olyanformán fest, mintha éppen fordítva lett volna. Rettenetes gazdagnak kellett lennie annak a Magyarországnak és kétségbeejtően nyomorultnak annak az Ausztriának és Csehországnak, mely – akkor már több mint 300 évvel a mi kiszipolyozásunk megkezdése után – még mindig cikórián élt, üres volt a hasa, a kéménye sohasem füstölgött, de viszont olyan szorgalmas volt, hogy még asszonyai is „reggeltől estig" fát vágtak, ami nálunk annyira nem fordult elő, hogy a magyar rab, aki addigi életét az elnyomott és kiszipolyozott Magyarországon élte le, ilyesmit ekkor látott életében először. Meglepetését még növelte, hogy jólöltözöttek voltak ezek az asszonyok. Ugyanekkor nálunk, a rabországban, úri módon, tele hassal és kényelmesen éltek az emberek. A magyar rab naplója még azt is megállapítja, hogy az osztrák nép „teher alatt nyögött". Ez bizony mind a kiszipolyozó elméletnek éppen az ellenkezőjére vall.

De térjünk vissza a jobbágyságra. Ma már maguk az ún. népi írók azok, akik kénytelenek a maival szemben a régi világot magasztalni. Megállapítják, hogy annál rosszabb dolga van a munkásnak, de különösen a mezőgazdasági munkásnak, minél jobban távolodunk időben a jobbágyság intézményétől.

„Nagyapa – írja Illyés Gyula „Puszták népe" című műve 34-35. oldalán – Eszterházy herceg számadó juhásza volt. Olyan hatalmasság volt, mint egy vándorláskorabeli fejedelem... Tisztességére mondom, hogy nagyapa a vagyon gőgje helyett ezt a törzsfői büszkeséget, a szabadságnak ezt a gőgjét hordozta egyenes derekában, kinyomott mellén." (Pedig a mesterségesen elterjesztett hamis hírverés miatt azt hinné az ember, hogy a jobbágyságban és a cselédsorban éppen ellenkezőleg, a szolgaság, a más kénye-kedvének való kiszolgáltatottság volt a legjellemzőbb és legnyomasztóbb.)

„Az volt a jó világ. A gyapjúból bizonyos részesedést kapott. A birkák ellséről jelentést kellett tennie, de az elhullott állatokból igazolásul csak a koponyát tartozott beszolgáltatni. Később már a bőrt is. Még később az urak már arra is rájöttek, hogy a juhot fejni is szokás... De addigra a nagyapának szőlője volt a szomszéd faluban, telkes háza a járás székhelyén, fia a vármegye urai közt, fia egy saját házú kocsmában, lánya egy másik saját kocsmában és még egy lánya egy kádármester oldalán, egy másik egy cséplőgép tulajdonosén és még egy fia és még... tudja az Isten már mi mindene volt. Még oltára is volt a saját aranyba vésett nevével az egyik közeli falu templomában. (Most már értjük azt is, milyeténképpen szerezhette a vagyonát az a tót nevű törökszentmiklósi jobbágy is, akit nemrég említettünk.) A felesége uralkodott még az embereken is, a kovácsok, kertészek, magtárosok, csőszök vakon engedelmeskedve hozták és készítették el az uradalom kontójára amit kért. Nem férje hatalmából uralkodott, hanem – mondhatnám – demokratikus alapon: azért, mert mindenki meggyőződött arról, hogy arra termett". (Ki gondolná, hogy egy jobbágy felesége – uralkodik, s hogy egyenesen azért uralkodik, mert „arra termett?")

Illyés Gyula anyai nagyanyja is gazdasági cseléd (uradalmi bognár) felesége volt (iparos volt ugyan, de tagadhatatlan, hogy nem volt nemes), de sok lánya mindegyikének még 50 forintos takarékkönyvet is ad hozományul, pedig férje évi készpénzilletménye 20 forint. (Tehát, hogy éhbéren tartotta az uraság, minden népi író be tudná bizonyítani.) „Nagyapám – írja Illyés Gyula – a férfiak esti beszélgetése közben visszasírja a régi, szép, szabad (!) jobbágyvilágot."

„A múlt, melyet ők emlegettek, valóban jobb volt. Mert hány inge van most egy béreslegénynek? Nebándi nagyapa ládájában, mikor ő megnősült, tizenhat közönséges bőrgatya volt, hat rojtos szélű gatya és tizenhat „sípszájú ümög" [ing]. Volt azontúl abban még két pár csizma, egy valódi ezüst fokos és egy olyan suba, amely még most is jó volna, ha a későbbi idők folyamán véletlenül nem vág bele a villám és nem ég el a kútágassal együtt, amelyen kinn felejtődött."

„Mit esznek most a pusztaiak? (Illyés ezt az első világháború után akkor kérdi, mikor már másfél millió hold földet kiosztottak, de éppen emiatt sok gazdasági cselédet kénytelenek voltak elbocsátani az uradalmak, azok pedig nem tudták, hogy a kapott három hold földdel, mely lakásuktól természetesen legalább vagy egy óra járásnyira volt, mit csináljanak szekér, állatok és gazdasági felszerelés nélkül.) Nagyapa idejében a cselédasszonyok akkora vékában vitték az emberek után az ebédet, hogy alig bírák alatta tartani a nyakukat. (Tudvalevő, hogy az asszonyok a Dunántúlon a fejükön, az oda tett „tekercsen" szokták vinni a terhet.) Tizenegy óra felé egy egész asszonykaraván indult ki a cselédházakból. A juhászkutyák egy mérföldről felszimatoltak a jó paprikás szagára, amely csillogó szalagként úszott a határ ezernyi illata között. Mert akkor minden volt. Akkor még hal is volt. Szegény ember akkor nem volt."

„A koldus a kocsiján járt. Csak lámpaolaj nem volt, mert azért pénzt kellett adni. Pénz pedig akkor sem volt. De őszintén szólva: nem is igen kellett..., olyan urak voltak. Nagyapa nem örült a jobbágyvilág eltűnésének."

„Haj-haj, azok voltak a jó idők, sóhajtotta és nyarakat meg vidám őszöket emlegetett, amelyekről döbbenve állapítottam meg, hogy a nemzeti elnyomatás szomorú éveiben teltek el. „Hát nagyapa nem szabadult föl? – kérdeztem. Csodálkozva nézett rám. Kossuth nevére nagyapa keblében épp oly kevéssé dobbant meg a szív, mint akármelyik pusztaiéban." (68. o.)

„A hűbéri földeken megjelennek a szántógépek és a racionális gazdálkodás újkori, művelt alkalmazottjai, akik a cselédeket magázzák, de úgy kezelik őket, oly ridegen, oly könyörtelenül, akár a gépeket, akár a gyári munkásokat.” (46. o.)

„A nagymama vajból, csirkéből, tojásból, zsírból évenként háromszáz forintot is kiárult (kommunista forintban legalább 30.000) az ozorai piacon. Volt vásár, melyre 25 süldőt is elhajtott. A pusztákat borjúkereskedők járták és először is a cselédek állatait nézték, mert azok mindig különbek voltak, mint az uraságéi.” (85. o.)

„Akkor még az urak is igazi urak voltak. Vagyis kicsire nem néztek. A cselédek annyi állatot tarthattak, amennyit csak venni tudtak. Megsántult egy ökör? Vágjátok le, osszátok szét a cselédeknek. Az emberek is jobban voltak.” (84. o.)

„A század végén még a legszegényebb cselédek is, ahogy a saját családom történetéből tudom, majdnem kivétel nélkül egy kis önálló gazdálkodást is folytattak, a feles földből szerzett terményeiket eladhatták, saját állataikat pedig az uradalom terményeiből táplálhatták. Ez azonban a gazdálkodás ésszerűsítésével fokonként megszűnt. Csak a konvenció maradt meg, sőt még az sem. A 90-es évek nemzetgazdászai még évi száz és hatvan forint fizetésért, évi két pár csizmát, ingyen bocskorokat, gubákat és szűröket emlegetnek. Ma?” (161. o.)

De ha a „felvilágosultság” és a „felszabadulás” a jólétet és a gondtalanságot elvitte, legalább műveltséget és kultúrát hozott volna helyette. De – sajnos – még ezt se hozott. Igaz, nem sokat nyernénk vele, mert korgó gyomor és didergő test nem sokat nyer a kultúrával, mert az ilyen embernek nem nagyon van kedve olvasni.

„Gondolkozom – írja Illyés Gyula –, mikor volt műveltebb a puszták népe: Akkor-e, mikor még hírét sem hallotta a betűvetésnek, vagy most, amikor már hallotta. Hirtelenében nem merném eldönteni. Most nem művelt.” (210. o.)

„A pusztákra a betű a tömény, nemzetközien kipróbált ostobaságot közvetíti. Még örülhetünk tehát, ha minél kisebb mértékben” (211. o.). S ezt Illyés a Horthy-korban írta. Vajon mit szólt volna a kommunizmus tizenharmadik esztendejében, természetesen, ha le is merte volna írni, amit gondolt?

Illyés Gyula elei tolna megyei uradalmi alkalmazottak voltak. Lássuk ugyanazt, amit ő a Dunántúlon tapasztalt, a Duna-Tisza közén, a kiskunság tanyavilágában. Lássuk például Lakatos Vince „interjúját” az öreg Vass Bénivel a Nemzeti Újság 1944. május 4-i számában. Vass Béni még a monarchia utolsó éveit, a XX. század első évtizedét is égig magasztalja.

„Akkoriban az embernapszám télen három korona, nyáron 4-5 korona volt – mondja. – Egy nagyon jó télikabátot 12 koronáért, egy pár csizmát 12-13 koronáért, príma bakancsot 4-5 koronáért lehetett venni. Két korona volt egy ing, 12 korona egy vég vászon. Egy ceig-pantalló 2, egy bársonynadrág 4, egy nyári kabát 4-5 korona.”

„Nyáron az ember tetőtől talpig felöltözhetett egy heti keresetéből. Negyven koronából kikerült egy rend posztóruha, igazi szép tükörposztóból elkészítve. Dolog volt. Aki nem süttette a hasát a nappal, különben járt, mint a 20-25 holdas gazdafiak. A gazdafi a bálba a munkásember mellett csak olyan toszontos kútkolonc volt. Ötven fillérrel eresztette az apja a kocsmába. A munkáslegény még 4-5 koronát, egy napszámot, könnyen sarkantyúhoz verhetett. De ha nem tört, szépen mulatott, egy forintból még muzsikáltathatott is magának a Kura bandájával. Harminc krajcár volt egy liter bor (természetesen a kocsmában, tehát a fogyasztási adót is már beleszámítva), 10-12 fillér egy pohár sör.”

„Még télidőben is többet keresett a kétkezi munkásember, mint a vasutas. Négy-öt koronáért vágták a fa méterölét, meg fele tuskóért, fele gallyért. Nem ácsorgott akkor senki napról napra a hajnali emberpiacon, mert aki nem utálta a dolgot, télen-nyáron előre tudta, hogy töltheti el a következő hetet. Bizony abban az időben különb gúnyákat kötöttünk varnyúijesztőnek, mint amit most hordunk.”

„A nyugdíj eszébe sem jutott akkor a mezőgazdasági munkásnak, mert azt a kérdést megoldotta a legegyenesebb úton saját maga. Száz-kétszáz korona volt a gyenge homok

holdja, 4-500 forint a fehértói földek java és 800 forintért adták-vették a város alatti, jó, közel fekete földeket. Ha a munkásember gondolt egy kicsit a holnapra is, aztán a gyerekek szolgabérét, bérjószágának árát is összerakosgatta, öregségére városi házat, szőlőt, vagy egy kis tanyás páskomot szerzett. Biza különb nyugdíj volt az annál az öt pengőnél, amivel most támogatja az öregeket az OMBI."

„Munka legyen – fejezte be Vass Béni –, meg olyan munkabér, akibül élni bír az ember szorgalommal. Ezek nélkül a többi ugyanis csak szemfényvesztés. Megtarthatik az urak maguknak."

Pedig hát csak azt sem mondhatjuk, hogy hajdani jólétért, magas életszínvonalért a jobbágyság vagy egyéb munkásság talán agyondolgozta magát abban a ma már megszűnt régi világban. Szó sincs róla. Nemcsak az asszonyoknak nem kellett külön is kenyeret keresniük, mert férjük egymaga is meg tudta szerezni munkájával az akkori, a mainál sokkal népesebb család megélhetését, hanem még maga az egyetlen családfenntartó is bizony sokkal kényelmesebben dolgozgatott, mint ma.

Még rosszakarattal sem tagadhatjuk ezt. Hiszen köztudomású, hogy régen sokkal kevesebb volt az ideges ember, mert nem volt meg a mai ideges rohanás a kenyér után. Régen tempósak, kényelmesek, nyugodtak, mindig ráérők voltak az emberek. A régi képeken és fényképeken is jól látható ez az utcák vagy terek közönségén, tehát nemcsak falun volt így, hanem még a városban is.

A paraszti a legutolsó foglalkozás, írja Illyés Gyula (Lélek és kenyér, 45. o.), „de a parasztot és mesterembert már láttam dalolva munkába menni, előre tenyerét dörzsölni a munka élvezetére: hivatalnokokat és gyári munkást még nem". Régen azonban, mikor az európai társadalom és az ipari munkásság is elfogadta még az Egyház vezetését, az iparosok is élvezték a munkát. Még Jászai Mari városi (győri) asztalos apja is élvezettel dolgozott, nemhiába egész Győr legvallásosabb embere volt. (Annál rosszabb kedélyű és állandóan mérgelődő lett vallástalan leánya.)

Hogy maguk a jobbágyok, akikről itt tulajdonképpen szó van, mennyire kevéssé erőltették meg magukat a munkában az uraság javára és hogy a hírveréssel s eredményeképpen a közvéleménnyel ellentétben azok az átkozott gazdatisztek mennyire nem hajszolták őket a munkára a valóságban, arra vonatkozólag igazán el sem képzelhetünk csattanósabb bizonyítékot, mint Illyés Gyulának, a gazdasági cselédek földesúr-gyűlölő és egyházellenes ivadékának megállapításait, aki a jobbágyság eltörlése után száz évre így írja le az uradalmi cselédek munkáját saját tapasztalatából (Puszták népe, 122. o.):

„Amíg egy béres megtörli az orrát, az fél óra. A pusztaiak valóban lusták. Vagy helyesebben szólva: lassú mozgásúak. De ez a kimért lassúság szinte kísérteties. Az átlagos munkaütemhez szokott emberre, ha huzamosabban nézi, úgy hat, mintha őrülteket, különösen gépeket látna vagy lassított mozgó fényképet."

„Ösztönös védekezés ez, akár a mimikri [élőlények alkalmazkodása a környezethez] – teszi hozzá. – Van oka is és haszna is."

Furcsa magyarázat, hiszen láttuk, hogy maga állapítja meg, hogy ez a pusztai cselédség a munkájáért hajdan milyen fényes díjazásban és milyen igazi úri ellátásban részesült. Vajon mi lehetett hát akkor rá az „oka" s vajon mi ellen kellett „védekeznie"? Hát még ha azt kérdezzük meg, mi volt a „haszna" mindennek, akkor lesz csak igazán nehéz válaszolni.

Igen, feleljük, volt és van mindennek haszna, de természetesen nem az uraságra nézve. Egész jól látjuk, hogy furcsa megjegyzése ellenére is még Illyés is kissé túlságosnak tartja ezt a védekezést, ezt a mimikrit. Egész jól látható, hogy még őt is idegesíti, még ő sem tudja nyugodtan nézni ezt a naplopást, pedig nem az ő kára, hanem rokonainak és általában azok haszna, akik érdekében ír, s azok kára, akik ellen ír és akiket ő annyira tud gyűlölni.

S lám, az az uraság, akinek a bőrére ment mindez s még csak nem is a feleslegéből, mert hiszen egymás után mentek tönkre vagy zsugorodtak össze miatta, úgyhogy a hajdani száz-

ezer holdas latifundiumok [igen nagy kiterjedésű földbirtokok] tulajdonosainak utódai között már a kommunizmus előtt is több volt az olyan, aki ezer holdon alul tartott, mint aki fölül, el tudta nézni évszázadokon át. Pedig nemcsak hébe-hóba kellett néznie, mint az írónak, hanem állandóan és sokkal közelebbről és már évszázadok óta.

Ezek a hajdani földesurak még azt is eltűrték, hogy ez a lehetetlen, sőt éppen Illyés szerint egyenesen a bolondok házába illő munkatempó jobbágyainak, cselédjeiknek egyenesen természetévé váljon, s így már kiirthatatlan legyen, hogy már mimikri váljon belőle.

Különösen érthetetlen, hogy hagyták ezt kifejlődni, hogy tudták évszázadokon át elnézni lelketlen hajcsárjaik, a gazdatisztek! Ugyancsak bizonyítja ez a mimikri (amelyet ráadásul éppen a nagybirtok elvi ellensége állapít meg), mennyire lelketlen rágalom az, hogy a jobbágyot agyondolgoztatták és hogy lelketlenül bántak vele. Igazán kegyetlen sors, hogy főnemességünk nemcsak anyagilag ment tönkre e mimikri miatt, hanem még becsületben is. A közhit szerint nekik nem az a bűnük, hogy túl jók és igazi urak voltak, hanem hogy lelketlenek, jobbágyaik sanyargatói.

A hajdani jobbágynak csak akkor lett volna olyan rossz sora, mint a közvélemény gondolja, ha gazdái nem a régi földesurak, nem a magyar főnemesség lett volna, hanem azok a forradalmárok, azok az izgatók, azok a munkásvezérek, akik a jobbágyvilágnak ezt a szánandó voltát és rossz hírét mesterséges propagandájukkal, rágalmaikkal és gyűlöletükkel elterjesztették. Mindenki olyannak gondol mást, mint amilyen ő maga. Ezért gondolták ők a keresztény földesurakat is ilyeneknek.

Igaz, hogy a régi jobbágyok, munkások és cselédek nem kaptak fizetéses szabadságot, mint „népi demokráciánk" „felszabadított" munkásai, akik ma már nem a régi uraságoknak vagy tőkéseknek dolgoznak, hanem maguknak építik az országot, de az is igaz, hogy a régi munkásnak nem is volt annyira szüksége időnkénti pihenésre, mint a mai, agyonhajszolt munkásnak, aki elé norma elvégzése van előírva, aki állandó versenyben van, aki rohanva dolgozik, aki gépiesen mindig ugyanazt a munkafolyamatot végzi, aki kész tárgyat sohasem lát, tehát munkája eredményében sohasem gyönyörködhet, akinek munkájában soha sincs változatosság. A mai munkás ki sem bírná évenkénti hosszabb szabadság nélkül.

Éppen, mikor e sorokat írom, reklámozza a szovjet, hogy az egészségtelen munkakörben dolgozók munkaidejét már napi nyolcról leszállította hét, sőt hat órára, s hogy Oroszországban hamarosan áttérnek a heti öt munkanapra. De ugyanakkor nálunk is, Oroszországban is, egyformán hangsúlyozzák, hogy ugyanazon munkateljesítmény mellett, sőt azzal dicsekednek, hogy a teljesítmény egyenesen megnövekedett azóta. De hát akkor mit nyer ezzel a munkás? Azt, hogy 20-30 évi munka után ideggyógyintézetbe kell mennie. Már most is egymás után állítják fel a félbolondok számára ezeket a gyógyintézeteket, s ugyancsak zsúfolva van mindegyik. Szüksége volt-e azonban pihenőnapra annak a középkori jobbágynak vagy XX. századi Eszterházy-cselédnek, akinek tulajdonképpen a munkanapjai is pihenésből álltak? Nem mi állítjuk ezt, mert mi el sem hittük volna, hanem láttuk, hogy egy népi író, az ivadékuk, Illyés Gyula.

Pedig hát még így is és ennek ellenére is kapott azért még szabadságot is a jobbágy és a középkori munkás is, mégpedig évente többet, mint a mai felszabadított, sőt olyan államban élő munkás, melyben a munkások parancsolnak. A ma munkásának ugyanis fizetéses szabadsága van ugyan, de egyébként nem egyszer még vasárnap is, sőt éjszaka is dolgoznia kell, míg a jobbágynak és a középkori munkásnak nemcsak a vasárnapja volt meg kivétel nélkül mindig, hanem voltak egyéb ünnepei is, mégpedig özönnel. Nemcsak a kommunizmus előtti Horthy kor naptárának volt a vasárnapokon kívül még 15 piros betűs ünnepe (ami tehát több mint két hét szabadságnak felel meg), hanem ezen kívül még egy egész sereg, ma már rég eltörölt ünnep is volt a középkorban.

A vallástalanság és a munkásuralom ugyanis nem hirtelen jött, hanem átmenettel, s mire a mi korunk ide elérkezett, már többször volt ünnepeltörlés. A középkor egyházvezette társa-

dalmának még sokkal több pirosbetűs ünnepe volt. Akkor még mind a 12 apostolnak különkülön volt ünnepe, a karácsony, a húsvét és pünkösd akkor még nem két-, hanem háromnapos volt, akkor még nemcsak az újév volt ünnep, hanem szilveszter napja is és előtte Aprószentek is. Karácsonytól újévig úgyszólván mindennap pirosbetűs ünnep volt. És ezek az ünnepek mind valóságos ünnepek, tényleg pihenőnapok voltak. Nemcsak nem kellett, hanem nem is volt szabad rajtuk dolgozni. Ellenben a mai munkás – míg az ideggyógyintézetbe nem kerül – vasárnap és a szabadsága alatt végzi el a házimunkáját. Ekkor dolgozik a kertben, ekkor mos, ekkor takarít, ekkor hurcolkodik, ekkor öl disznót, ekkor takarítja ki az ólat, tehát munkaszünet idején is dolgozik, csak akkor nem az államnak, hanem magának. A jobbágy és a régi munkás azonban vasárnap és az akkori rengeteg sok ünnepen valóban pihent, hiszen sem az Egyház, sem az állam, sem a társadalom nem is tűrte volna, hogy dolgozzék.

Nem csoda aztán, hogy Mária Terézia, aki már a „felvilágosultság" korában élt, az új szellem hatására azzal a megokolással szólította fel a pápát az ünnepek számának csökkentésére, hogy „ily módon az ezek által előidézett dorbézolásnak s henyélésnek gátat vessen" (Marczali: Mária Terézia, 285. o.). Valóban az akkor jobbágyoknak és munkásoknak túl sok alkalmuk volt a henyélésre s voltak olyan anyagi helyzetben, hogy még a dorbézolásra is tellett.

Ezzel aztán meg is feleltünk arra az ellenvetésre is, hogy a mai munkások szabadsága fizetéses, míg a régi munkások a sok ünnep alatt nem kerestek. Igaz, hogy a régi munkások az ünnepekre nem kaptak fizetést, de viszont látjuk, hogy akkor, mikor dolgoztak, kerestek annyit, hogy telt belőle bőségesen nemcsak az ünnepek alatti megélhetésre, hanem még dorbézolásokra is. Nekik tilos volt ünnepen dolgozni (s majdhogynem minden második nap ünnep volt, mikor tilos volt a munka), mégis ráértek virágokkal hímezni színpompás ruhájukat, s olyan kedvvel és ráéréssel csinálták, hogy úgyszólván minden faluban másképpen csinálták, s minden falu népét meg lehetett ismerni a ruhájáról, mert mindegyiké más volt. Ráértek olyan hímes virágokkal kivarrni a férjük szűrét, mint amilyenben az a bakonyi kanász bámulta az ökrös szekereken szállított 48-as foglyokat. Az ilyen ruhák és szűrök anyaga százakba, munkájuk sok száz órába került, s nekik pénzük is volt az anyag megvevéséhez és idejük is a kidolgozásához.

Hajszolt ember nem alkothat művészit. Hogy a jobbágyság korában népművészet keletkezett, egymaga fényesen bizonyítja, hogy akkor a népnek nyugodt, kényelmes élete volt.

Igaz, hogy az Egyház vezette középkori társadalom nem adott nyugdíjat elöregedett munkásainak (a jobbágynak nem is kellett, hiszen annak jobbágytelke volt), s hogy a középkori munkás még csak azt sem tudta, hogy mi az. De hát nem az a fontos, hogy minek nevezzük a dolgot, hanem az, hogy megélhetése volt-e a munkásnak öreg korára, vagy pedig alamizsnából kellett-e élnie, vagy gyerekei kénye-kedvére volt-e bízva. Láttuk azonban a kiskunhalasi öreg Vass Béni bácsi elbeszéléséből, hogy nemcsak a középkorban, hanem még ötven évvel ezelőtt is, nem is volt szüksége a munkásembernek nyugdíjra, mert mire megöregedett, már régen volt neki saját háza és földje. Legalábbis annak, aki akarta, volt. Azok a tízezer holdra rugó szőlők és gyümölcsösök, melyeknek gazdái a kecskeméti és halasi határban ma tízezreket pénzelnek borból, gyümölcsből, mind olyan hajdani cselédek és munkásemberek utódai, akik munkájukkal nemcsak maguknak szereztek nyugdíjat öregségükre, hanem még a dédunokáiknak is vagyont és jólétet biztosítottak.

De azért még volt a szoros értelemben vett nyugdíj is. Nem járt ugyan, de azért mégis adtak. Olyan jók voltak azok a régi igazi urak. Somogyban például a ma már nem élő báró Inkey József, mikor átvette apjától 11.000 holdas örökségét, az utána következő években állandóan azt a keserű megjegyzést szokta tenni, hogy ő mást sem örökölt az apjától, mint csak a sok konvenciót [megegyezést, szerződést]. (Ezeken apja sok kiszolgált, de azért kegyelemből mégis konvenciót kapó cselédjét és más alkalmazottját kell érteni). Úgy látszik, nem is nagyon túlozhatott, mert noha az ország egyik legvagyonosabb főnemese volt (említettem, hogy újabban már elég ritkák voltak mágnásaink közt is a tízezer holdak), mégis annyira egy-

szerű, hogy még autót is apja halála után csak 20-30 év múlva vett és olyan okos és rendes ember volt, hogy ő volt talán az egész megye legrendesebb adófizetője (rögtön a termés eladása, illetve a földbér felvétele után kifizette mindig egész évi adóját), a birtoka mégis mindig kisebb lett.

Báró Inkey József azonban nem volt kivétel az önkéntes nyugdíjfizetésben, sőt olyan urak mint ő, nem is csak Magyarországon voltak. Tudvalevő, hogy egy európai udvarban sem volt olyan pazarlás, mint a francia királyi udvarban, s különösen a forradalmat megelőző évtizedekben, tehát sohasem volt olyan nagy a pénzhiány, mint az ekkori francia királyi udvarban. Szerb Antal mégis azt írja (A királyné nyaklánca című művében, 11. o.), hogy a francia király, a királyné, a király leánya, nővére és nagynénjei „maison"-jának [az udvar női társaságának] udvartartási költségei évi 27.317.000 fontra rúgtak ugyan, de ugyanakkor a király kegydíjakra is 28 millió fontot adott évente, tehát ugyanannyit, mint az egész őrültül pazarló udvartartásra.

Körülbelül ide tartozik Illyés Gyula azon megjegyzése is (Lélek és kenyér 39. o.), hogy „a Bibliában [Mt 12,1-8; Mk 2,23-28; Lk6,1-5] a kalászszedés még szabad volt. Szabad volt az én gyermekkoromban is. Úgy látszik, pontosan addig tartott." Ma ugyanis már rég nem szabad.

A kommunisták az 1956-os szabadságharc utáni években büszkén hivatkoztak arra, hogy soha nem éltek a magyar tömegek olyan jólétben, mint most az ő uralmuk alatt. Hangsúlyozták, milyen jólöltözött mindenki, milyen sok hús és cukor fogy, milyen sok a rádió és a kerékpár, sőt a motorkerékpár a falvakban, sőt a televízió és az autó sem ritkaság.

E dicsekvéssel szemben fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a kommunizmus első éveiben valóságos éhínség volt Oroszországban, melyben milliók pusztultak el, s példátlan szegénység volt Oroszországban még a kommunista berendezkedés után 30 évre is. Nálunk is a kommunista uralom első éveiben a világtörténelem legőrültebb inflációja volt, s a vele járó példátlan nélkülözés. A stabilizálás és az új forint is behozatala után már rövid évek alatt értékének már csak egy tized részét érte, s még 1950-ben sem volt nemcsak hús, zsír, tojás vagy tejtermék, hanem még a kenyérért is közelharcot vívtak még azok a falusi emberek is, akik azt a gabonát, melyből a kenyér lesz, termelik.

Az 1956-os szabadságharc utáni évek aránylagos jobbléte igaz. De ahogyan az 1930-as évek gazdasági válságát és munkanélküliségét nem lehet ráfogni az egész Horthy-korra (mint ahogyan a kommunista propaganda ráfogta), épp úgy a szabadságharc utáni évek jobb gazdasági helyzetét, melynek egyik fő oka az a nagyobb kölcsön volt, melyet a szovjet ijedtében a magyar szabadságharc durva legázolásáért és a felháborodott nyugat lecsillapítására adott, nem lehet a kommunizmus egész idejére általánosítani.

Háború alatt mindig jó a parasztság helyzete, de a munkásságé is. A munkásságé azért, mert a sok hadba vonult miatt kevés s ezért kapós a munkás, világos tehát, hogy jobban keres, a parasztságé pedig azért, mert a hadsereg nagy fogyasztása miatt kevés s ezért drága a termény. (Igaz, hogy a kenyérgabona árát maximálják ilyenkor, de mindent nem lehet maximálni, például még az állatok árát sem.)

A kommunizmus alatt nem volt már háború, de a gazdasági helyzet épp oly beteg volt, mint háború alatt szokott lenni. A külföldtől való elszakadás, az aranyvaluta megszüntetése (éppúgy mint a hitlerizmus alatt), a túlzott iparosítás, az állam adta nagy munkák miatt se lakás, se élelem, se ruházati cikk sohasem volt annyi, amennyi kellett volna (épp úgy, mint háború idején). Világos tehát, hogy munkája mindenkinek volt és a parasztság terményei is kapósak voltak. Ezt az előnyt nálunk teljesen lerontotta ugyan a kötelező és potom áron való beszolgáltatás, de ezt az 1956-os szabadságharc hatására megszüntették (ezért lett aránylag jobb mód). A munkásság éhbért kapott ugyan munkájáért, s azért a kevés pénzért sem kapta meg azt, amire szüksége volt, de mivel minden családban az asszony is keresett, takarékoskodni pedig senki sem tartotta érdemesnek, világos, hogy ekkor már a kettős keresetből legalább jóllakásra és a szükséges ruhára tellett.

Mi lesz azonban akkor, mikor már a kommunista államok is elérkeznek oda, ahol a tőkés államok vannak, azaz ha végre befejeződik iparosításuk s már ők is többet termelnek, mint a szükséglet? Mi lesz akkor, mikor nekik is már nagyobb lesz az ipari termelésük, mint a hazai szükséglet, de viszont piacot már nem lehet találni, sőt a meglévőt is elhódítja tőlük egy másik, az olcsóbban és jobbat gyártó ország?

Nem kell-e akkor szükségképpen a kommunista államokban is munkanélküliségnek s vele szegénységnek beállni? Ha pedig ez az állapot sohasem következik be, az a legrosszabb helyzet, mert azt jelenti, hogy a beteg gazdasági állapot szükségképpeni velejárója a kommunista rendszernek, mert sohasem tud annyit termelni, amennyire lakosságának szüksége van. Kommunista államban mindig hiány van, ott mindig olyan a gazdasági helyzet, amilyen máshol csak háború idején szokott lenni. A háborús állapot pedig bizonyára nemcsak a vérontás miatt nem jó, hanem gazdasági szempontból sem.

Az elégedetlenség mesterséges szítása

Ördögien gonosznak kell neveznünk a marxizmusnak azt a fő elvét, hogy nem kívánatos s ezért nem szabad megengedni, hogy addig, míg a kommunizmust meg nem valósítottuk, a munkásság megelégedett legyen. Hogy fenn kell tartani benne, sőt állandóan éleszteni kell a sorsával való elégedetlenséget. Másképp megnyugszik sorsában s nem is törekszik jobbra. A munkásság jobb helyzetbe csak akkor kerülhet, ha elégedetlen.

Elégedetlenséget szítani mindig csak gonosz emberek szoktak ugyan, de úgy látszik, mintha ebben az esetben ezt az ellenszenves dolgot szentesítené a nemes cél: a munkásság felemelése, a rajta való segítés. A marxizmus azonban ma már kétségtelenül bebizonyította, hogy csak az elégedetlenséget tudja – de ezt aztán igazán nagyszerűen – éleszteni, de ha kezébe kerül a hatalom, ha be kell váltania, amit ígért, s meg kell mutatnia, mit tud, még azt a jólétet sem tudja biztosítani a munkásoknak, melyet a tőkések adtak neki, s melyet ő propaganda hadjáratában „nyomornak" nevezett.

Hát még szabadságot? Mi lett a munkásság sztrájkjogából a kommunizmus alatt, melyet pedig minden „elnyomó" tőkésállam tiszteletben tartott és meghagyott neki?! A sztrájk szabotázsnak nyilvánításával és hazaárulásnak nevezésével nem lehet elintézni a kérdést. De azzal sem, hogy munkásállamban nincs már többé szükség a munkások sztrájkjogára. Ha ugyanis nincs rá szükség, akkor a munkás úgysem sztrájkol. Vajon lehet-e jóhiszeműen azt mondani, hogy a munkásállam mindig mindent a legjobban csinál, az nem is tévedhet? De ha hibázik, ha téved, nem szabad, sőt nem kell-e akkor erre sztrájkkal figyelmeztetni? Nincs-e akkor ehhez joga azoknak, akik ennek az új államnak tényleges urai, s akiknek nevében és érdekében minden történik?

Mi lett aztán a munkások szavazati jogából, melynek kivívásáért a tőkés államokban a szociáldemokrácia olyan szívós és elkeseredett harcot vívott? Üres és hazug formaság, melyet mindenki halálosan megunt már. Még a szabad költözködés, a munkahely változtatás joga is, melyet még a feudalizmus is tisztelt, csak névleg vagy részben maradt meg a „munkásállamban", mert hiszen aki „önkényesen" változtatta munkahelyét, annak úgyszólván éhen kellett halnia, mert sehol sem tudott elhelyezkedni, s ha igen, olyan hátrányos feltételekkel, hogy egész életében siratnia kellett utána egy olyan lépés megtevését, melyet addig, míg az urak voltak az urak, mindenki tiszteletben tartott. A „kizsákmányolás" idején akkor dolgozott a munkás, amikor akart. Igaz, hogy ha nem dolgozott, nem kapott fizetést, de viszont bármikor büntetés nélkül megengedhette magának ezt a fényűzést. Ennyi szabadsága mindig volt. A „munkásállamban" nem volt meg ez a szabadsága. Ott munkanapon (melyet nem egyszer vasárnapra tettek) mindig dolgoznia kellett.

Vajon azért kellett és kell a tőkés kor munkásának elégedetlenségét állandóan szítani, hogy ezt elérhesse és kivívhassa magának? Az elégedetlenség még nagyobb baj arra, aki elégedetlenkedik, mint maga a szegénység, ami miatt elégedetlenkedik. Akinek ugyanis nincsenek igényei, aki mindig azt gondolja, hogy jól van úgy, ahogyan van s mikor szegény, akkor is azt hiszi, hogy ő gazdag, az világos, hogy nem szenved. Akinek azonban az igényei nagyok, az akkor is kínlódik, ha olyan anyagi helyzetben van, hogy mások irigylik tőle.

Mikor a Horthy-korban a gazdasági válság idején kissé leszállították a nagy nyugdíjakat, egy nyugalmazott ezredes, mikor templomra gyűjteni voltak nála, a képzelhető legnagyobb felháborodással így utasította el a gyűjtőt: „A rongy 900 pengős nyugdíjamból adjak?" Ugyanakkor az a 900 pengő olyan nagy pénz volt, hogy a szegény gyűjtő a bőréből ugrott volna ki örömében, ha ő havonta csak 90-et is meg tudott volna keresni belőle. Az ezredes úr azonban azért volt annyira elkeseredve, mert a múlt hónapban még 1300-at kapott, ehhez volt

szokva, igényei ennek megfelelőek voltak, háztartása és életmódja arra volt beütemezve s ezért a 900 pengővel egyenesen lehetetlen helyzetbe került.

A munkásokban az elégedetlenség szítása s annak hangsúlyozása, hogy ők mennyire keveset keresnek, s hogy abból mennyire nem lehet megélni (pedig például a nyomdászok, akik éppen a legnagyobb szociáldemokraták voltak, ebből az értékes pengőből is megkerestek havonta 4-500-at), még akkor is bűn lett volna tehát, ha ezzel tényleg el tudták volna érni, hogy ezeknek az izgatott munkásoknak a fiai vagy unokái emiatt valóban jobb helyzetbe kerüljenek. Mit szóljunk azonban az elégedetlenség ezen állandó s elvből való szításához akkor, mikor már látjuk, hogy a munkásállamban egyenesen oda jutott a munkás, hogy csak akkor tud megélni, ha a felesége is keres, a szabadsága és a jogai pedig még kisebbek, mint a „kizsákmányolás" alatt voltak?

Hiszen az urak államában valóban arra a pártra szavazhatott, amelyre akart, a munkásállamban pedig csak a munkásállamra, az uralmon levő rendszerre szavazhat, s ekkor ráadásul még meg is követelik tőle, hogy „hazafias" kötelességének eleget tegyen, míg azelőtt akkor ment szavazni, ha akart. Azelőtt küzdhetett a jobblétért, sztrájkolhatott a jobb fizetésért, most pedig börtönbe vitték és összeverték érte. Azelőtt oda ment dolgozni, ahová akart és akkor keresett olyan helyet, melyet a meglevőnél jobbnak gondolt, mikor akart, most pedig ehhez munkaadója „beleegyezése" szükséges.

Milyen gonoszságnak kell hát neveznünk azt az elvet, hogy nem szabad hagyni, hogy a munkásság addig, míg csak a végleges szabadságot a kommunizmus ki nem vívja, sorsával meg legyen elégedve. Még akkor se, ha a sorsa jó.

De ismételjük: Akkor is gonoszság lenne ez az elégedetlenség-szítás, ha a kommunizmus nem bizonyította már be, milyen csalókák az ígéretei, s mennyire nem tud a réginél jobb sorsot biztosítani a munkásságnak. Újra hangsúlyozzuk: A jó sors viszonylagos dolog. Ha a munkás jókedvű és megelégedett, ha nem is gondol arra, hogy a jelenleginél jobb sorsa is lehetne, boldogabb, mint akkor lesz, mikor a réginél sokkal magasabb lesz ugyan az életszínvonala, de az igényei még nagyobbak lesznek, mert többet ígértek neki és ezért többet várt mint amennyit tényleg kapott s ezért kisemmizettnek, kiuzsorázottnak érzi magát.

Általában az ember természete olyan, hogy minél jobban emelkedik az életszínvonala, annál többre vágyik, és minél jobb a sorsa, annál elégedetlenebb. Hát még ha mesterségesen is fokozzák az igényeit, s van, aki állandóan izgatja! Ha egyenesen azt neveljük bele, hogy ez az elégedetlenség munkaerény s önmaga és sorstársai iránt egyenesen kötelesség!

Abban igaza van a marxizmusnak, hogy ilyen módszerrel valóban állandó elégedetlenségben tudja a munkásságot tartani még akkor is, ha a tőkés mindegyikének háromszobás, fürdőszobás, etázsfűtéses villát, napi egy liter tokaji bort és évente riviérai nyaralást tud biztosítani (mert nagyon téved, aki azt gondolja, hogy az ilyen villák lakói vagy a riviérai nyaralók mind szükségképpen elégedettek is), csak abban nincs igaza, hogy ezzel a munkásságot valóban boldoggá is tudja tenni. Nem érhetné ezt el még akkor se, ha a későbbi munkásállamban már három helyett ötszobásak lennének a munkásvillák, s egy hónap helyett fél évig tartanának az évenkénti riviérai nyaralások.

Az ember megelégedettsége és boldogsága nem attól függ, mekkora a jóléte és kényelme, hanem attól, mekkorához van szokva vagy mekkorára van igénye, vagy hogy nem várt-e, nem ígértek-e neki még többet. Van olyan diák is, ki még akkor is boldog a bizonyítványával, ha egyből megbukott (háromból várta ugyanis), viszont van, akit az is elkeserít, ha bizonyítványában csak egy is a nem jeles) mert mindig tiszta jeles szokott lenni).

Aki penészes pincelakásban töltötte egész addigi életét, az még akkor is boldog a lakásával, ha csak egyszobás és ez az egy szoba egyúttal a konyha is, de legalább száraz és egészséges. Ellenben, aki hatszobás lakáshoz van szokva, annak egész életében sírásra áll a szája abban a kétszobás lakásban, melybe jutott, ha még olyan egészséges is az a lakás egyébként. Hogy bojler, porszívó és mosógép is van benne, azt észre sem veszi, mert magától értetődő-

nek tartja. Még csak az kellene – mondja elkeseredve –, hogy még az se legyen. Hiszen csak nem lakhat ember létére disznóólban?!

A munkás tehát primitív körülmények közt sem szükségképpen elégedetlen vagy boldogtalan, de ha életszínvonalát jelentősen megjavítjuk, abból még egyáltalán nem következik, hogy egyúttal megelégedetté is tettük. Ha túl sokat ígértünk neki, akkor különösen nem. Még inkább nem akkor, ha évtizedeken át azt neveltük bele, amit a marxizmus, hogy megelégedettnek lenni egy munkásban elmaradottság és vétek saját maga és osztálya ellen. Akit évtizedeken át ilyen lelkülethez szoktattunk, az nem lesz egy csapásra megelégedett még egy minta munkásállamban sem.

Tény, hogy a munkásság keresete e belé nevelt elégedetlenség és állandó jobb sorsra való törekvés miatt állandóan növekszik. Régen 20-30 krajcárt keresett egy nap, ma 60-100 forintot. Valójában azonban nem a keresete lett több, hanem csak a pénznek az összege, amit kezébe kap. Ma azért a 60 forintért, amit naponta megkeres, egy töredékét sem tudja megvenni annak, amit régen a maga 30 krajcárjáért megkapott.

Nem véletlen az sem, hogy a legfeltűnőbb pénzérték-csökkenések mindig forradalmak után és mindig forradalmi kormányok alatt következnek be. Azt a rombolást és munkakiesést ugyanis, melyet a forradalmak okoznak, valakinek meg kell fizetni, illetve meg kell koplalni, s ki lehetne más ez a valaki, mint a tömegek? S melyik kormány lehetne jobban hajlamos az effajta ravasz és eleinte a tömegektől észre sem vett népbecsapásokra, mint az olyan kormány, mely a tömegek izgatása és a neki való hízelgés révén jutott hatalomhoz? Senki sem hízeleg ugyanis ingyen vagy ok nélkül s az ok bizonyára nem az, hogy az nyerjen vele, akinek hízelegnek, hanem hogy az, aki hízeleg.

Tulajdonképpen felesleges volt tehát kimutatnunk, hogy az emberek boldogsága viszonylagos, az igényeitől függ, s ezért a magasabb életszínvonalú munkás sem lesz boldogabb, mint a mai, mert igényei még jobban nőnek mindig, mint a keresete. A történelem ugyanis azt mutatja, hogy minden munkásmozgalom ellenére eddig még sem a keresete nem nőtt meg, sem a szabadsága és megbecsülése nem lett nagyobb a munkásnak. De ha olyan derűlátók vagyunk, hogy elhisszük, hogy a jövőben ez mégis megvalósul, kétségtelen, hogy a kultúra haladásával annyira nőnek az igények is, hogy a kereset emelkedése soha sem fog velük lépést tartani, tehát a jövő munkása még kielégítetlenebb, még boldogtalanabb, még nagyobb hiányérzetben szenvedő lesz, mint a múlt vagy a ma munkása.

Én nem faluban, hanem járási székhelyen születtem, s az apán a legnagyobb betevője volt az ottani takarékpénztárnak. Gyerekkoromban mégsem tudtam még csak azt sem, hogy mi az az aszpirin, pedig igen sokat fájt a fejem. Ma sem használok ellene semmiféle orvosságot. Negyvenéves koromban azonban már egy, a vasúttól 20 kilométerre lakó pusztai béresasszonytól is láttam Somogyban, mikor fejfájása miatt panaszkodó kisfiának 20 fillért adott aszpirinre. Vajon ezek a béresek boldogabbak voltak, mint az én gyerekkoromban élt béresek?

Ma már egy proletár és családja sokkal nagyobb kényelemben él, mint a középkorban egy kiskirály. A Pesti Hírlapnak „A föld és lakói" című, már említett kiadványában a Loire-völgyi kastélyokkal kapcsolatban olvashatjuk:

„Mai szemmel nézve szinte hihetetlen, mennyire kényelmetlenül éltek a középkor nagyjai. A kongó, hideg termek szűk ajtói a keskeny csigalépcsőről nyílnak. Ha elképzeljük, milyen üggyel-bajjal jutottak be hálószobáikba a hosszú uszályú rokolyás hölgyek, főúri, kardcsörtető urak, csodálkozunk kell igénytelenségükön."

Ma egy városi proletárasszony is csak megcsavarja a csapot s már folyik a víz. Soknak ma már olyan lakása van, hogy folyik még a melegvíz is. A középkori hercegkisasszonyok milyen nehezen és körülményesen jutottak hozzá még a hidegvízhez is! Igaz, volt szolgaszemélyzetük, de például már csöngetni nem tudtak nekik, ha szükségük volt rájuk. Milyen reterátokra [árnyékszékekre] kellett járniuk s milyen hidegben és milyen messzeségre a

középkori nagyuraknak, míg ma még a proletároknak is vízöblítéses, szagtalan WC-jük van bent a lakásban és soknak fűtött helyen.

Milyen fáradsággal, milyen hosszadalmasan és milyen veszélyek között utaztak a középkorban, sőt csak kétszáz évvel ezelőtt is még a legnagyobb urak is és milyen kényelemmel utazunk mi, még – ha proletárok vagyunk – a harmadosztályon is! Nekik lovakat kellett váltani, időnként megállni etetni, éjszaka piszkos, rozzant kocsmákban meghálni, irgalmatlanul rossz, sőt sokszor egyenesen életveszélyes utakon döcögni, míg ma sima betonutakon mehetünk (igen sok államban már a munkás is saját autóján), expresszvonatokon roboghatunk, sőt a levegőben suhanhatunk, puha, kárpitozott ülésen (a munkás is), útközben pompás ellátást és kiszolgálást kapva. (Jól láthatjuk az utazás veszélyeit Rákóczi önéletrajzából, pedig hát ugyancsak gazdag és nagy úr volt, vagy Déryné naplójából, pedig ő csak jó száz éve utazott. Láttuk, hogy egyszer még Lipót császárt is csak egy hajszál mentette meg attól, hogy a megáradt folyóba ne zuhanjon.) De boldogabbak s megelégedettebbek vagyunk-e, mint a 200 évvel ezelőtti emberek voltak? Nem sátán-e tehát az, aki még azt a kis boldogságot is, ami kivételesen van, elégedetlenség mesterséges szításával mérgezi meg?

Ma már a városok bérkaszárnyáiban is központi fűtés van, s így minden, még a mellékhelyiségek is egyenletesen fűtöttek, s kályhával, füsttel, tüzelőanyag beszerzésével, begyújtással nem kell sem piszkítani, sem vesződni. De Marie Antoinette-nek, a szent birodalmi császár lányának, s a francia király feleségének a fényes Tuileriákban [egykori francia királyi palota] Párizsban, a nagy fény és pompa közepette mennyit kellett a fűtéssel vesződni és a fényes, nagyablakú, rendkívül nagy és rendkívül magas királyi termekben télen a hidegtől dideregni! Ezt egyébként még napjainkban is alkalmam volt tapasztalni egy vidéki grófi kastélyban, ahol a grófné a nagy hidegtől csak úgy didergett, és vendégétől kérte a bocsánatot a hideg miatt.

Télen még Ferenc Józsefnek is jéghideg folyosókon kellett közlekednie a Burgban, mert ott központi fűtés még akkor sem volt, mikor már Stefánia, a belga királylány vonult oda be, mint meny, s aki nem is győz a Burg ódonsága és kényelmetlensége miatt panaszkodni. Még vízvezeték sem volt akkor a Burgban, tehát modern fürdőszobák sem, s takarításkor a főhercegek és főhercegnők részére esténként korsóban készítették be reggeli mosdáshoz a vizet.

Ma tehát a legtöbb bécsi vagy pesti proletár is nagyobb kényelemben él és nagyobb technikai felszerelés áll rendelkezésére, mint amilyen még Ferenc József „kényelmét" szolgálta, pedig gyerekkorunkban még a felhők felett trónoló irigyelt királyuk volt ez a Ferenc József, s a szakszervezetekben fiatal korukban állandóan azt hallották az emberek, hogy kényúr, akinek túlságosan is nagy kényelme fosztja meg a szegény embert az élet örömeitől és a kultúra vívmányainak élvezetétől. De vajon a WC-s, fürdőszobás, központi fűtéses, hűtőszekrényes és porszívós, hideg-meleg vizes lakásban élő munkásasszony ma már valóban olyan boldognak érzi-e magát, mint amilyennek Erzsébet királynét akkor gondolta és irigyelte? Azt az Erzsébet királynét, aki egyébként annyira boldogtalan volt, hogy csak azért nem félt a pokoltól, mert azt gondolta, hogy ott sem lehet már nagyobb kín, mint amilyenben és amennyiben neki a földön már része volt?

Ferenc József lakodalmi ünnepsége még gyertyák fénye mellett folyt le. Természetesen a gyertyák ezrei világították be a fényes termeket. Abban azonban már nem vagyok bizonyos, hogy legalább milly-gyertyák voltak-e ezek, vagy pedig csak közönséges faggyúgyertyák. Képzelhetjük tehát, milyen bűz lehetett azokban a fényes termekben s milyen füstöt kellett nyelniük az előkelő vendégeknek! Annál többet, minél több ezer volt a gyertya, azaz minél fényesebb volt a lakodalom. Mekkora korom és milyen levegő lehetett ott, különösen már úgy hajnal felé? Most pedig, száz évvel utána, ugyanezen Ferenc József szegény munkásalattvalóinak olyan utódai élnek Bécsben, Pesten, Prágában, akiknek szobájában egy gombnyomásra fényben úszik az egész szoba, sőt az ágyukban fekve – egy másik gombnyomásra – ugyanolyan vagy különb zenét hallgathatnak, mint amilyen Ferenc József lakodalmán szólt, s amilyen neki még nem állt rendelkezésére akkor, mikor történetesen nem tudott aludni.

A bécsi Burgban még Stefánia odaérkezésekor is a folyosók végén voltak a klozetek, melyek inkább falusi reterátok voltak, mint WC-k, mert természetesen nem voltak vízöblítésesek. A szaguk tehát, kivált eső előtti nyomott időben, az egész palotában terjengett. Ide kellett járniuk lakosztályukból a „fenséges ház" férfi- és nőtagjainak a hosszú és télen dermesztően hideg folyosókon át (s természetesen maguk a klozetek sem voltak fűtve). A reggeli takarítás idején pedig a hosszú folyosókon át ide hordták a lakájok a hálószobákból azokat a bizonyos diszkrét edényeket.

Vajon mindössze csekély száz év alatt nem haladta-e meg a proletárok kényelme a császárokét, akiknek pénzpazarló kihívó fényűzése ellen annyira mennydörögtek akkor a munkásvezérek? Miközben a proletárasszonyokat a sárga irigység törte miatta, elhitték volna-e, ha mondtuk volna neki, hogy az ő lányaik már nagyobb kényelemben fognak élni, mint ezek a császári és királyi előkelőségek az ő idejükben még éltek s különösen elhitték volna-e, hogy mégsem lesznek elégedettek még annyira sem, mint anyáik a maguk primitívségükben voltak? Pedig a mai proletárasszonyok ma már sima aszfalton járhatnak, ha sétálni mennek, míg a főhercegnőknek ilyenkor sárban kellett járniuk, sőt néha bokáig süppedni bele.

Hát még a betegségben milyen nagy a különbség a régihez képest! A középkori királyoknak még húszas, harmincas éveikben kellett meghalniuk. Aki a negyvenes éveit megérte, már hosszú életűnek számított. Ma a gondos és szakszerű orvosi kezelés miatt a proletárok élete is 60-70-80 évig terjed.

Aztán ne feledjük, hogy a régi orvosok, még a királyok orvosai is (hiszen éppen ők azok, akikről ezt tudjuk), micsoda gyötrelmes orvoslási módokat alkalmaztak! Régen még a királyoknak is és kényes leányaiknak is érzéstelenítés nélkül kellett kihúzatniuk a fogaikat. Ma már a cigányokét is érzéstelenítéssel húzzák, mert azt tartják, hogy tőlük sem lehet kívánni, hogy ilyen állati szenvedésnek vessék alá magukat. Régen ezt még a királyoktól is megkívánta a sors, sőt nem is tartották olyan nagy szenvedésnek. Bizonyára azért, mert különbekhez is hozzá voltak szokva. Mégis mennyire irigyeljük őket!

Régen a sebek tüzes vassal való kiégetése is a mindennapi gyógyító műveletek közé tartozott. Assisi Szent Ferencnek például még a fájós szemét is azzal „gyógyította" az orvos" Kérte is – szegény – kínjában a kedves „tűz testvért", hogy ne legyen hozzá olyan kegyetlen!

Pór Antalnak „Nagy Lajos" című művében olvashatjuk, hogy a nagy király 1350. július 26-án Olaszországban Aversa ostromakor igen közel merészkedett a város falához (mert, mint látjuk majd bővebben is, a régi királyok katonáikkal együtt fizikailag is részt vettek a várak ostromában, e tekintetben is sokkal demokratikusabbak voltak, tehát mint a vezetők körében most szokás). A vár védői megismerték, rálőttek és a bal lábán megsebesítették.

A hatalmas király, akinek három tenger mosta az országát, lábában a vasnyíllal ment haza. Lefeküdt, de sebláza és fájdalmai miatt (a mai proletár már rég kapott volna morfium-injekciót) az éjszakát álmatlanul töltötte. Reggelre persze még jobban beledagadt a nyíl vasa a húsába, s ahelyett, hogy orvossal felvágatták volna, ami szintén keserves lett volna, mert az érzéstelenítést még nem ismerték, környezete húzta ki onnan kézzel. De a nyíl természetesen fogas volt, s így tizenkét rántás (!) kellett hozzá, mire (természetesen vele együtt a húst is kiszaggatva) ki tudták húzni a testébe fúródott nyilat a bedagadt sebből.

A királyt természetesen le kellett fogni a borzalmas „orvosi" művelet alatt. János barát, Küküllei János, az esztergomi főszékesegyházi könyvtár alapítója fogta a borzalmas művelet alatt a jajveszékelő király fejét. Ő is írta le az esetet a dubnicai krónikában. Nem csoda, hogy szegény király mindjárt a haláláról is rendelkezett Jánosnak ott az idegenben: „Ha meghalnék, fejemet és szívemet vidd anyámnak, s miután keservesen megsiratott, temesd el Esztergomban, a Béla király sírja körül a Boldogságos Szűznek szent ferencrendi templomában, ahol nyugodni szándékozom."

Hasonló helyzetben, ha például üzemi baleset éri, ehhez képest micsoda arany dolga van ma a legutolsó segédmunkásnak is! Mennyivel finomabban, milyen kábítások és érzéstelení-

tések közt történik ma ugyanez! De kérdezzük meg ilyenkor ezeket a szerencsés proletárokat, boldognak tartják-e miatta magukat?

Sajátságos, hogy nemcsak testi, hanem még lelki kényelemben is ilyen sokat haladtunk s ennek megfelelően még e tekintetben is megnőttek az igények. I. Ferenc császár özvegyének, Karolina Augusztának, pedig hát nem is olyan régen (csak a XIX. század első felében) élt, életében olvasom, hogy a pápától különös kitüntetésképpen olyan olvasót kapott, melynek minden szeme után száznapi búcsú járt. Én pedig, mint egyszerű falusi káplán, már a XX. század elején akármelyik béres- vagy proletárasszonynak olyan áldást tudtam adni az olvasójára, hogy minden szem elimádkozása esetén 400 napi búcsúval járt. A mai béresasszonyok tehát még e tekintetben is félvállról nézhetnek le a száz évvel előbbi császárnékra.

Hunter „Geschichte Kaiser Ferdinánds II. und seiner Eltern" [II. Ferdinánd császár és szülei története] című művében (II. kötet, 227. o., jegyzet) olvashatjuk, hogy a későbbi II. Ferdinánd anyjának Ferdinánd gyerekkorában Ferdinánd főherceg, a gyermek apja, azt írja, hogy adjon a kicsinek az ő nevében (tehát különös kitüntetésül) egy almát. A Habsburgok családjában tehát akkor még ilyen nagy szó volt a gyerekek számára egy alma! Ma? Nemcsak vidéken, ahol terem, hanem a fővárosban is, ahol drága pénzen kell venni, az elkényeztetett (mert többnyire egyetlen) proletárgyerek számára közel sem ilyen nagy dolog egy alma. Télen sem. Nem egy van köztük azonban olyan is, akinek a szülei hálásak azért, ha becézett egyetlenkéjük elfogadja és elfogyasztja. De vajon boldogabb-e ez az elkényeztetett proletárgyerek a gyerek II. Ferdinándnál vagy testvéreinél vagy akár csak a II. Ferdinánd korabeli jobbágy gyerekeknél?

Eszterházy Pál herceg és nádor írja önéletrajzában (Bubics-Merényi: Herceg Eszterházy Pál, 63. o.), hogy mikor anyja, Nyáry Krisztina, Thurzó Imre özvegye meghalt, apja, Miklós nádor, vad fájdalmában szobájába zárkózott, ételt nem fogadott el és embert nem eresztett a közelébe. Mivel búskomorságából kiragadni semmiképpen sem tudták, sőt ezzel próbálkozni nem is mertek, a család nőtagjai vele kísérleteztek, aki még kisgyerek volt akkor és apjának legkedveltebb magzatja.

Abban bíztak, hogy a gyermek ártatlansága és közvetlensége majd megenyhíti fájdalmát s őt csak nem fogja elzavarni magától. De persze a gyerek sem mert apja szobája ajtaján kopogtatni. Ezért Eszterházy Dánielné „kalácsot adott neki s cukrot is ígért, ha bemegy". Erre a gyermek be is kopogott, mégpedig sikerrel.

Cukrot tehát még ekkor sem kapott előre. Ezt csak ígérték neki. Ez akkor még Eszterházyéknél és a nádoréknál is olyan nagy szó volt, mert akkor természetesen még nem voltak nálunk cukorgyárak s nem is a nálunk is megtermő répából csinálták. Ezt tehát értjük. De hogy Eszterházy nádor legkedvesebb fia itt nálunk, a tejjel-mézzel folyó Magyarországon s olyan családban, melynek legalább egymillió hold földje volt, még kalácsot is csak ilyen alkalmakkor kapott s még annak is valósággal csábító hatása volt rá, azon már valóban csodálkoznunk kell.

Az ok az lehetett, hogy búza ugyan volt özönnel nálunk, de nullás lisztet előállítani tudó malom már nem. A fő ok azonban mégiscsak az volt, hogy akkor a mainál sokkal igénytelenebben voltak az emberek s a gyerekből – éppen azért, mert nem egyetlenkék voltak, hanem sok volt belőlük – nem csináltak még valóságos istenséget. Milyen másképpen nevelkednek ma már a proletárgyerekek is! Ismertem közülük olyat, aki úgyszólván nem is evett mást, mint csak cukrot és orvosságot. Pedig a papája nemcsak proletár volt, hanem rokkant és idegbeteg proletár. De persze ő is egyetlenke volt.

A nagyszombati jezsuita kollégiumban töltött diákévei idejéből pedig ezt mondja Eszterházy Pál: „Volt akkoriban egy Vaskó nevű preceptorom [tanító]. Ez igen kegyetlen ember lévén, igen-igen gyakran vert meg. Sokszor egy nap háromszor is. (Magyarország nádorának és leggazdagabb emberének legkedvesebb fiát.) Végre kiadtak azon esztendőben rajta." (Bubics-Merényi, 94. o.)

De ez is jellemző: „Volt akkor egy Ignatius nevű portáriusa [portása] a kollégiumnak, aki énvelem igen barátságos volt és gyakorta adott fölöstökömöt [reggelit] és uzsonnát nemcsak énnekem, hanem azoknak az úrfiaknak is, akik velem voltak, úgymint Draskovics Miklós és János uraiméknak, Veselényi Ádámnak, Csáky Zsigmond és Pálnak s a többinek is".

E megjegyzésből azt kell következtetnünk, hogy ebben a legelőkelőbb magyar kollégiumban, melybe dúsgazdag magyar főuraink gyermekei jártak, nemcsak uzsonnát, hanem még reggelit sem kaptak az ott nevelkedő serdülő fiúk, s annyira nem voltak túltáplálva, hogy a minden bizonnyal jobbágyszármazású portás meg tudta őket örvendeztetni azzal, hogy a rendes étkezéseken kívül is enni adott nekik. Hazulról sem igen kaptak tehát csomagokat. (Akkor sokkal nehezebb is volt küldeni, mint ma). Ma már a kommunizmus előtt is a legtöbb munkásgyereknek inkább az árt, hogy szülei túltáplálják, illetve nem egyszerű s ezért egészséges, hanem ínyenc ételekkel táplálják, mint az, hogy nem kapnak annyi táplálékot, amennyit szervezete megkíván. S a mai kommunizmus milyen kényuraknak gondolja a hajdani feudális nagyurakat és milyen ádáz gyűlölettel tud izgatni ellenük!

Gejer „Geschichte von Schweden" című művében (II., 135. o.) található az az adat, hogy Wasa Gusztáv Magnusz nevű felnőtt fiának öt inget küld, mint nagy értéket és kitüntető ajándékot, s ugyanekkor fia figyelmébe ajánlja, hogy a feje tisztántartására gondja legyen.

Tudvalevő, hogy a majom anyák tetvezni szokták kölykeiket (lehet, hogy nem kölykeik iránti szeretetből, hanem mert az így talált tetveket megeszik). A tetű cigányok fején is gyakori, sőt tapasztalatból tudjuk, hogy a bennünket 1945-ben dicsőségesen „felszabadító" szovjet hősök fejében is gyakori volt. Gyermekkoromban a gazdasági cselédek gyermekeinek fejében sem volt még ritkaság. Mégis ámulnunk kell azonban, hogy 4-500 évvel ezelőtt, még királyi hercegek fejében is gyakori volt még akkor is, mikor már serdült korban voltak s ráadásul az éppen ilyen tekintetben ma már egyenesen túl kulturált Svédországban. 1559-ben tehát (mert a figyelmeztetést Wasa Gusztáv ekkor írta fiának) a ma legkulturáltabb és legnagyobb anyagi jólétben és a legmagasabb életszínvonalon élő Svédországban még a király fia sem tartott ott, melyen ma már Magyarországon a legeldugottabb tanyák béreslegényei is rég túl vannak.

Ami ma nyomorúság, elmaradottság, sőt állatian kezdetleges életmód, az néhány száz, sőt sokszor csak egyszáz évvel előbb is még előkelőség számba ment (kalácsevés, cukor, reggelizés vagy uzsonnázás) s ma már a legutolsó proletár is olyan kényelemben, táplálkozásban, bánásmódban, orvosi kezelésben részesül, mégpedig magától értetődően, amilyen hajdan még előkelő főurak, sőt uralkodó családok tagjainak vágyálmaiban sem szerepelt, mert még azt sem tudták, hogy lehetséges.

De láthatjuk azt is, hogy az ember boldogsága nem attól függ, hogy mi az, amit eszik, milyen az a ruha, ami rajta van, milyen a bánásmód melyben részesül, hanem elsősorban attól, hogy mihez van szokva s másokhoz képest milyen az életszínvonala. Elégedetlenségének s ebből folyó boldogtalanságának az a fő oka, hogy azok, akiket állandóan lát, s akiknek sorsával és életmódjával a magáét össze tudja hasonlítani, őt a jóban és kényelemben messze felülmúlják. Tehát minden keserűségének a viszonylagosság az oka. Ha nem lennének igényei, ha nem irigyelne, nem lenne boldogtalan.

A szociális bajok megszüntetésére nem az tehát az orvosság, hogy e tömegek életszínvonalát, kényelmét, jólétét emelem, szenvedéseit csökkentem, mert ez tagadhatatlanul megtörtént, s ma is állandóan történik, hanem az, hogy a gazdag és a szegény, az alsó és felső társadalmi osztályok életszínvonala közti különbséget csökkentem. Kétségtelen, hogy ez nemcsak nem történt meg még s nem is haladunk ebben az irányban, hanem éppen ellenkező történt: a szegény és a gazdag, az úr és proletár életszínvonala közötti különbség ma sokkal nagyobb, mint hajdan volt. A természettudományos felfedezések a különbséget mindig növelik. Azokat a kényelmi előnyöket és élvezeteket ugyanis, melyeket a tudomány ma ad, csak pénzen, mégpedig sok pénzen lehet megszerezni, s a vallástalan ember, ha módja van hozzá, ezeket az előnyöket sokkal kíméletlenebbül szerzi meg magának s tüntetően élvezi, mint a vallásos.

Mit ér, ha ma már naponta csak nyolc órát, sőt még annál is kevesebbet dolgozik a munkás, ha fizetéses szabadságot kap, ha neki sem fáj az orvosi műtét, ha az ő fogát is érzéstelenítve húzzák, ha ő is kalácsot és cukrot, sőt déligyümölcsöt ehet, ha ő is párnázott ülésen ül az autóbuszban, ha őt is pullman-kocsi, sőt repülőgép röpíti messze tájakra, ha ő is villannyal világít, süt-főz és borotválkozik, ha ő is hangosmoziba jár, neki is rádiója, sőt televíziója van, de viszont a gazdag még agyafúrtabb készülékekkel és kényelmi berendezésekkel rendelkezik, ha az ő élete és a dúsgazdagoké között még nagyobb a különbség ma, mint hajdan volt, ha a gazdagok ma még sokkal jobban elzárkózva élnek tőle, mint hajdan és sokkal magasabban trónolnak felette, mint hajdan, noha esetleg ma már nem is kell őket úgy szólítani, hogy „felség" vagy „kegyelmes úr"?

Ha a szegényt megelégedettséghez szoktatom, ha megtanítom arra, hogy ne azt figyelje, ne azt irigyelje, mit csinál a másik, s mije van annak, különösen pedig hogy ne magyarázzon a gazdagokban vagy a hatalomban felette állókban mindig mindent a legrosszabbra s képzelőerejével, melyet az irigység mozgat, a gazdagok életében ne képzeljen el mindent még a valóságnál is sokkal szebbnek és rózsásabbnak, és hogy tartsa szeme előtt mindig azt, hogy nem a pénz, a vagyon és a vele megszerezhető élvezetek nagyságától függ a boldogság, hanem attól, hogy mekkorák az igényeink, vágyaink és irigységünk, akkor egyszerűségében is boldog és megelégedett tud lenni.

A marxizmus módszere tehát: az elégedetlenség állandó és tervszerű fokozása, a megelégedés mesterséges irtása; az irigység tudatos felkeltése; a gazdagok és az uralkodó osztályok jólétének túlságos kiszínezése, a munkások „nyomorának" túlzása; a mesterséges hírverés, mely minden gazdagot és hatalommal bírót szükségképpen gonosznak, minden szegényt és munkást szükségképpen jónak és bűntelennek tüntet fel, tehát azt a látszatot kelti, hogy a gazdagban a bűn az, mely a földi jólét előnyei élvezi, a szegényben pedig mindig a jó és az ártatlanság az, ami szenved és nélkülöz, nem elősegíti, hanem lehetetlenné teszi a boldogság megvalósítását a néptömegek körében.

Keresztény lelkület, az önmegtagadás, a lemondás, az áldozat szellemének szeretete szükséges ahhoz, hogy a gazdag vagy a hatalom birtokosa ne éljen vissza helyzetével s a hatalmat ne gyakorolja sértően vagy kíméletlenül és a gazdagságot ne élvezze bántóan, az irigységet vagy ellenszenvet szükségképpen felkeltő módon. A gazdag zsidók például különösen ellenszenvesen tudtak viselkedni és különösen sértően tudtak élvezni étvágyukkal és hangosságukkal. Várhatjuk-e, hogy az új társadalomban éppen a többnyire zsidókból kikerülő munkásvezérek és az egyébként is istentelenségben élő, másvilágban nem hívő és csak a földnek élő vezetők fognak majd szerényen, magukat mérséklően, a lemondás és áldozatok szellemében élni?

Pedig ha nem így lesz, még ha a tömegeket valóban magasabb életszínvonalra emelik is, az életszínvonalbeli különbségek a dolgozó tömegek és a vezetők között még jobban meglesznek, mint eddig voltak (a született úr mindig sokkal szerényebb és egyszerűbb, mint a parvenü [az előkelők szokásait majmoló]). Világosan láttuk, hogy a jólét, életszínvonal és megelégedettség viszonylagos dolog. Senki sem magában nézi a maga jólétét, hanem a másokéhoz viszonyítja s a kettő közti különbségtől függ megelégedettsége és boldogsága. Aki pedig egyenesen elvnek és a munkásosztály iránti kötelességének vallja azt, hogy az egyszerű embert állandóan arra szoktassa, hogy a jobbmódúak életmódját figyelje, azt irigyelje, aki a munkást mindig arra izgatja, hogy ne legyen megelégedett, ne nyugodjék bele sorsába, az egyenesen lehetetlenné teszi a boldogságot a földön. Az ilyen ember megindított egy folyamatot, melyet megállítani sohasem lehet s mely eleve lehetetlenné teszi, hogy valaha elérhessük a célt, az emberek boldogítását.

Mit szóljunk azonban akkor, ha azt kell látnunk, hogy ezeknek az embereknek még a gazdasági rendszere is rossz, s éppen az ellenkezőjét tudják adni annak, amit ígérnek, s aminek érdekében az elégedetlenséget mesterségesen fokozzák? Ha az elégedetlenség felkeltésé-

vel és forrpontra hevítésével megszüntetik a régi „rossz” gazdasági rendszert és hoznak helyette egy még rosszabbat s a munkásságnak a mindennel elégedetlen lelkülettel s a felkeltett nagy igényekkel kell aztán majd tűrnie még a réginél is rosszabbat?

A haladás és a technikai kultúra már elérte azt, hogy ma már a legegyszerűbb munkástömegek (legalábbis a nagyvárosokban, de hát a munkások egyébként is ott élnek) sokkalta nagyobb kényelemben élnek, mint hajdan a királyok. Azt azonban nem kell bizonyítanunk, mert hiszen szinte ordítja körülöttünk minden, hogy ezzel nem tudta őket olyan boldogokká tenni, mint amilyeneknek a régi emberek a királyokat képzelték, sőt amilyeneknek őket a mai tömegek is képzelik. A mai központi fűtéses, villanyvilágításos, televíziós, vízvezetékes, fürdőszobás lakásokban élő munkások még attól a boldogságtól is igen messze vannak, amelyben a középkori jobbágyok és zsellérek éltek, mert azok kétségtelenül megelégedettebbek voltak, mint a mai munkások. A boldogság pedig elsősorban ettől függ. Ezek a régi munkások és jobbágyok, éppen azért, mert úgy nevelték őket, hogy elégedettek legyenek, ne kívánják a mását, legyenek igénytelenek és szerények, ezáltal testben erősek és egészségesek, lelkileg pedig nyugodtak és békések lettek és mivel a jó közérzet, együtt jár a derűlátó életfelfogással, jó kedéllyel és vidámsággal, boldogok és megelégedettek voltak.

Bizonyítják ezt tréfáik, közmondásaik, szállóigéik, találós kérdéseik, népszokásaik, humoruk, táncaik, dalaik. Még munkájukat is dalolva, tehát boldogan végezték. De hogy objektíve se volt nyomasztó és hogy a létfenntartás gondjai közel sem foglalták le őket annyira, hogy szabad idejük ne maradt volna, mutatja, hogy népművészetük is volt, hogy ruhájuk, lakásuk és szerszámaik díszítésére, ékesítésére, szépérzékük kifejezésére is volt kedvük, idejük és pénzük. Ezt éppen nem mondhatjuk el a mai munkásságunkról, noha nekik fizetéses szabadságuk is van, ami a középkor jobbágyainak nem volt, nyugdíjuk van, ami azoknak nem volt, és ingyen orvosi kezelésük is van, amiről azok még azt sem tudták, hogy mi az.

Az emberi boldogság tehát nem attól függ, mennyi a fizetés, még attól sem, hogy a fizetésnek mekkora a vásárlóereje, hanem elsősorban attól, milyen a lelkülete, mekkora a lelki békéje annak, aki azt a fizetést kapja. Hogy nagyravágyó vagy megelégedett-e s hogy lelkületét nem rontja-e meg a marxizmus s általában minden forradalmi mozgalom, az állandó izgatás, sőt a „felvilágosultság” kora óta úgyszólván minden sajtótermék, mely mindig csak hízeleg neki, ösztöneit, vágyait szabadítja fel, sőt csigázza, mely a munkaadót, a felette állókat, a hatalom birtokosait rágalmazza és ócsárolja előtte, mely mindig azok boldogságát és egyúttal érdemtelenségét állítja szeme elé és színezi ki, hogy felkeltse benne (pedig mesterséges felkeltés nélkül is éppen eléggé él minden emberben) az elégedetlenséget, az irigységet, az igazságtalanság keserű érzetét, ami aztán együttesen e szóban testesül meg: gyűlölet és elkeseredés. Gyűlölet és boldogság, elkeseredés és boldogság pedig mindig kizárja egymást.

Az a tömeg pedig, mely gyűlöl és el van keseredve, mihelyt kitörhet, szükségképpen gyújt és rombol. E rombolásnak az árát azonban végeredményben ki fizeti meg mindig, mint ugyanaz a tömeg, mely rombolt? Hiszen társadalmi válságok mindig nyomorral járnak, a nyomor pedig mindig azt sújtja, aki alul van.

Pedig életbölcsességgel, nyugodt életszemlélettel és megelégedettséggel a legalsóbb társadalmi osztályok is nemcsak aránylag lehetnének épp oly boldogok, mint a felül levők, sőt akár náluk még boldogabbak is, hanem – különösen az ifjúkorban – még abszoúte is. A táplálkozás, a lakás és ruha milyensége ugyanis a boldogság feltételeinek csak egyik része, s még csak nem is a leglényegesebb része. Az ember boldogsága nemcsak ezektől függ, hanem náluk sokkal inkább az egészségtől, a jó idegzettől, a boldog szerelemtől, a gondtalanságtól, szerencsétől. Ezek egyike sem függ azonban a pénztől s a gazdagságtól, sőt vele talán éppen ellenkező viszonyban van.

Először is meg kell állapítanunk, hogy a szegénység körében fizikai éhezés, nyomor csak kivételesen és társadalmi katasztrófákkal kapcsolatban fordult elő régen is. Ilyesmitől ma sem kell általában szenvednie a munkásnak, ha nem részeges vagy nem munkaképtelen, tehát

a nélkülözés ma sem sújtja a munkások átlagát. Ami a gyerekkort illeti, ez a nincsteleneknél sokkalta gondtalanabb, derűsebb és boldogabb, mint az előkelők esetében.

Az egyszerű gyerek szinte az utcán (falun pedig a természet ölén, ami még jobb) nő fel. Mivel nyáron mezítláb van s értéktelen ruháját sem kell kímélnie, szabadon ülhet le a porba, mászhat fel a fákra, űzheti kedvteléseit. Még ha már egész fiatalon kenyeret kell keresnie, társai körében még akkor is boldogabb s több természetes élvezetben, tréfában, vígságban van része, mint hasonló korú előkelőbb társainak, akiknek vigyázniuk kell ruhájuk tisztaságára, akiket szüleik féltenek, s ezért otthon tartanak, s állandóan azt kell hallaniuk, hogy ez sem illik meg az sem, ezt sem szabad tennie meg azt sem. Paraszt- vagy munkásfiúnak szabad, de neki nem.

Petőfinek ifjú korában szegénysége miatt sokkal többet kellett szenvednie mint másnak. Ő még éhezett és fázott is eleget s keserűen is gondolt vissza rá mindig. De egy előkelő fiúból lett költő sem írt még verset az ágyról (vagy ha igen, dekadenset és rombolót, mert mint a kéjelgés helyéről írt róla), de Petőfi egyik legszebb verse az, melyben katonaágyát énekelte meg, s azt, hogy élete legédesebb álmait azon aludta (mert fáradt volt mindig, mikor beledőlt).

Ha Petőfit házitanítók tanították volna távol a többi gyerektől, vagy valami előkelő kollégiumban nevelkedett volna, sohasem lett volna belőle ilyen nagy költő, mert nem lett volna alkalma úgy megismerni az életet, az emberi lelket, úgy megszeretni a természetet és úgy észrevenni szépségeit, mint így szegénységében, mikor gyalog járta be az országot, együtt vándorolt más szegényekkel és a betyárokkal együtt szállt meg az alföldi csárdákban.

Az előkelő és gazdag gyereknek még 20 éves korában is iskolába kell járnia, egész nap zárt helyen ülnie, izgulnia, feleléstől félnie, szabad idejét pedig nyelvórákkal, zongoraórákkal, vívóórákkal, lovaglóórákkal stb. töltenie. S az ilyen gazdagnak született ember sokszor még 40 éves korában sem a maga ura, mert az apja még él s minden még mindig az ő kezében van. Neki csak akkor van pénze, ha apjától kap és annyi, amennyit tőle kap. Pedig sok olyan apa van ilyen családokban, aki bizonyos nevelési elvek, fukarsági hajlam vagy féltékenység alapján bizony még felnőtt fiának is alig ad pénzt, még kevésbé intézkedési kört vagy hatalmat.

Gróf Károlyi Mihályt még húszéves korában is megkutyakorbácsolta a gyámja s Eszterházyt is tudok, akit szintén megpofozott a gyámja még ennyi idős korában is. Volt olyan tanítványom, akit felső kereskedelmi iskolai igazgató apja még akkor is megpofozott, mikor a fia már doktor volt, s volt olyan tanítványom, akit gazdag pesti belvárosi kereskedő apja még érettségije után is és az alkalmazottak szeme láttára úgy vágott pofon az üzletben, hogy végigvágódott a parketten s még ott a földön fekve is belerúgott. Ezt a kifutógyerekkel nem tehette volna meg, mert azonnal otthagyta volna, sőt bírósági tárgyalásra is kellett volna mennie miatta. De egy tizenötéves tanyai béresgyereket sem üthet meg senki, a szülei pedig valósággal hízelegnek neki (az anyja esetleg még azt is eltűri tőle, hogy az üsse meg őt), mert keres, a család rá van szorulva a keresetére, és aki pénzzel rendelkezik, az mindig úr.

Egy másik tanítványom nem panaszkodhatott a sorsra, mert egy gazdag, sokszoros pesti háztulajdonos törvénytelen gyermeke volt, de apja törvényesítette, rendkívül szerette, s mivel törvényes gyermeke nem volt, általános örökösévé tette s már gyerekkorában is minden születésnapjára egy-egy házat vagy telket íratott a nevére. Mégis nagyon boldogtalan volt e tanítványom, annyira, hogy a házukban lakó minden proletárgyerekkel szívesen cserélt volna. Noha ugyanis a saját bérházában lakott, a vicéné [segédházfelügyelő] mégis a „fattyúságát" ordította a házban mindig, valahányszor, mint eleven gyerek, ha valami rendetlenséget csinált az udvaron vagy a lépcsőházban. Annyira fájt neki a „fattyú" név, hogy akármelyik szegény gyerekkel szívesebben cserélt volna, akinek ezt a megbélyegző szót nem mondhatták. Látjuk tehát, hogy nemcsak a pénzben áll a boldogság.

Egy másik tanítványom pedig szegény is volt, meg törvénytelen is, és az anyja részeges is volt s még proletárnak is utolsó. Az utcán nőtt fel gondviselő nélkül s őt is rendkívül bán-

totta a „fattyú” név, mert ő is sokszor megkapta egyéb baja mellett még ezt is, ha valaki megharagudott rá. De viszont még így is érettségit tudott tenni, mert nagyon tehetséges volt.

Elkeseredése és fogyatékos nevelése miatt ő is ellensége volt a fennálló társadalmi rendnek s a vallásnak is. Istent ellenségének tekintette. Pedig – mondtam neki – igazán nem panaszkodhatsz. Ép és egészséges vagy, sőt a rendesnél még kövérebb is (ami mutatja, hogy koplalnia, nélkülöznie még neki is legfeljebb kivételesen kellett), életrevaló és olyan tehetséges, hogy ötven ember közül egy van ilyen.

Még élvezni is többet élveztél életedben, mint a törvényes, sőt az előkelő és gazdag fiúk, mert magad vallottad be, hogy mire húsz éves lettél, már annyiszor és annyit paráználkodtál, hogy nem hiszed, hogy hátralevő, húsz éven feletti életedben fogsz még annyit. Mi panaszod lehet tehát Istenre (de annak ugyancsak lehet panasza ellened), a társadalomra vagy az életre?

Igaz, hogy sokszor háltál az utcán, többször éheztél is s nem volt ruhád akkor se, mikor már iskolába jártál és ez nagyon megalázó volt rád nézve, de viszont ez csak az érem egyik oldala. A másik oldala viszont az, hogy te sokkal több tehetséget kaptál Istentől, mint azok. (Sorstársaid közül azok, akik nem kaptak ekkora tehetséget, nem is érzik annyira a szegénységet és a megaláztatást, mert éppen ezért igényeik sincsenek.) De ha ettől a nagy előnytől el is tekintünk, jobb körülmények közt született és élő iskolatársaid közel sem élveztek az élet örömeiből annyit, mint te, mert rájuk – éppen azért, mert úri gyerekek – vigyáztak a szüleik, szem előtt voltak, s ezért még csak megkóstolni sem volt még alkalmuk az élet azon örömeit, melyekkel te már tíz évvel korábban megismerkedtél s annyi részed volt már bennük, hogy megutálni is alkalmad volt már őket. Legfeljebb tehát azt mondhatjuk, hogy a szerencse kegyeltjeivel kvittek vagytok, de te ebben, azok abban vannak előnyben, de azt semmiképpen sem, hogy téged a sors megfosztott az élet örömeitől, azokat pedig nem.

Valóban, az élet tilos örömeiből sokkal több és sokkal hamarabb szabad a szegénynek, mint a gazdagnak. A munkáslányok közül kivétel az, aki húszéves korában még ártatlan, hogy a munkáslegényekről és a parasztlegényekről ne is beszéljünk, azt meg viszont már láttuk, hogy a magyar trónra került Habsburgokban egyenesen szabály, hogy az első nő, akit érintettek, a feleségük volt, tehát házasságukig még nem élvezték a szerelem gyönyöreit.

Minek tehát izgatni a szegényt a gazdag, az egyszerűt az előkelő ellen, s miért kell a szegénynek bebeszélni azt, hogy a gazdagok egész élete csupa öröm, az övéké pedig csak kín és szenvedés?

A jobbágyok emberi méltósága

Ha a forradalmároknak és forradalmár lelkületűeknek kimutatjuk, hogy a jobbágyok nem nyomorogtak, ők a demokrácia, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség rajongói, még koránt sincsenek meggyőzve. Nem a szegénység, nem a nyomor, az éhezés és fázás volt – felelik ekkor – a legterhesebb a hajdani jobbágyságban, hanem a jogtalanság, a szolgaság, a nemesi gőgnek való kiszolgáltatottság, az emberi méltóság és önérzet állandó keresztre feszítése. A jobbágyság intézményében – mondják – elsősorban az volt helytelen, hogy a feudalizmus idején az embereknek csak egy kis része volt szabad és teljes jogú ember (a nemesek), a többség örökös szolgaságra volt taszítva, nem volt beleszólása a közösség, sőt még a saját sorsa intézésébe se, s örökre tudomásul kellett vennie, hogy ember ugyan, de másodrangú ember, akivel ezt a másodrangúságot állandóan éreztetik is.

A felvilágosult kor embere, a felszabadult ember már nem tudja elviselni, hogy ő szükségképpen szolgának szülessék; hogy más embernek joga legyen, neki azonban ne legyen, s különösen nem azt, hogy annak a másik embernek még őfelette is joga legyen. Önérzete nem tűrheti, hogy neki alázattal kötelessége legyen köszönni a nemesnek, ha vele találkozik, s az, ha éppen kedve van hozzá, nagy kegyesen köszönését elfogadja, vagy el se fogadja, vagy, hogy a nemes útjából szolga módra, alázattal ki kelljen térnie.

Ez a lelki felszabadulás, az emberi méltóság, öntudat és önérzet kivívása az, amit az emberiség a forradalmaknak és az őket megelőző vallástalan felvilágosultságnak köszön, s ez az, amiben az Egyház a szegény embert nem támogatta, hanem helyette az alázatot, a türelmet ajánlotta neki.

Az Egyház tűrte, hogy a nemesnek több joga legyen mint a jobbágynak, tűrte, hogy a kettő a törvény előtt ne legyen egyenlő. Az egyenlőséget, az emberi méltóság megbecsülését vallástalan, egyházellenes emberek vívták ki. Ezért nem mondhatjuk a „felvilágosultság" korát mindenben rossznak, bármily vallástalan volt is, sem a forradalmakat nem mondhatjuk egyszerűen helyteleneknek. Valóban olyanok voltak ezek, mint a viharok. Rombolnak, sok kárt csinálnak, de hasznuk is van: tisztítják a levegőt és megszüntetik a nyomasztó szárazságot.

Azt Márki Sándor is kénytelen elismerni „Dózsa György" c. művében, hogy a jobbágyság nem élt olyan nyomorban, mint a közvélemény gondolja, s nyíltan ki is mondja, hogy „nem is nyomorúság, hanem inkább önérzetük vitte őket rá, hogy a nemzet politikai életében is részt venni kívánjanak és a maguk dolgát maguk végezzék". (140. o.)

Miért kellett azonban akkor – kérdezhetjük joggal – azt a meggyőződést elterjeszteni, hogy a jobbágyság szánandó nyomorban élt, ha ez nem igaz, mert csak az önérzetét bántották, s ez éppen azért fájt neki annyira, mert anyagilag nem volt rossz helyzetben? Lehetett-e alapjában jó az a mozgalom, mely célja elérésére, a jobbágyok emberi jogainak kivívására bűnös eszközöket, valótlanságok állítását, a hazugságot is felhasználta, s a jobbágyságot úgy állította be, mint éhező, nyomorgó osztályt? Ha ennek az Egyháztól függetlenül indult emberbaráti irányzatnak igaza volt és céljai nemesek voltak, miért kellett neki hazugsággal dolgoznia?

Pedig azt, hogy a jobbágyság nemcsak nyomorban nem volt, hanem anyagilag egyenesen sokkal jobb helyzetben volt, mint a mai munkásság vagy parasztság, olyan igazságnak kell mondanunk, melyet az újabb történetírás már nyíltan elismer.

„A királyné nyaklánca" című művében például még Szerb Antal is égig magasztalja a francia forradalmat megelőző kort, azt a kort, melyet az irodalom azelőtt a kiáltó nyomor és a tűrhetetlen zsarnokság koraként bélyegzett meg, s annak tűrhetetlen állapotaiból eredeztette a francia forradalom kirobbanását. Pedig hogy ez a nagy dicséret csak ide vonatkozó olvasmányainak kényszerítő hatására, s éppen nem szívből származik nála, mutatja ez a fejezete:

„Nagyon kérünk, kedves olvasó, ugye nem értesz félre bennünket? Távolról sem áll szándékunkban elsiratni a francia monarchiát, mint ahogy a modern francia történetírók te-

szik. (Látjuk tehát, hogy ma már ezt kívánja a modernség. Furcsa azonban, hogy Szerb Antal most mégis inkább régimódi szeret lenni.) Nem is bosszankodunk, mint a német Wahl azon, hogy miért nem használt a király erőszakosabb eszközöket. (Tehát, hogy miért nem fojtotta vérbe a forradalmat. Tehát most már ezt kívánni modernség. Valóban a király ezzel sokkal többet használt volna a francia népnek, mint azzal, hogy a forradalmat kitörni engedte.) Mert az Ancien Régime [a francia forradalmat megelőző „úri világ"] minden csipkézett, édes és őszies szépsége, s a király minden szívbéli jószándéka, amely a kor nagy érzelmességének és csodavárásának visszatükröződése volt, mind nem éri fel a Szabadság sós, tavaszi, édes fuvallatát."

Ennek a nagybetűvel írt, tehát a szó szoros értelmében imádott „Szabadság" fuvallatát tehát nemcsak „édesnek", hanem „sósnak" is mondja Szerb. Bizonyára arra a sok szenvedésre, vérre, erőszakra, nyomorra és gyűlöletre céloz vele, amibe ennek a szabadságnak a kivívása az emberiségnek került, és arra a sok vele járó bajra, fonákságra, hazugságra és álnokságra gondol, ami kísérte és még ma is kíséri. De a szabadság és az emberi önérzet olyan nagy kincs, hogy mégis megérte (nemcsak Szerb Antal, hanem az egész emberiség közfelfogása szerint is) azt a sok szenvedést, amibe került, s tűrhetővé teszi azt a sok bajt is, ami még mindig vele jár.

Még ha el is kellene ismernünk, hogy igazuk van – látjuk majd, hogy egyáltalán nem kell elismernünk –, akkor is meg kellene tőlük kérdeznünk: Ha ez a szabadság és emberi önérzet magában véve is annyira becses, és a forradalmak, akár a francia, akár a mi 48-asunk ezt a nagy kincset csakugyan kivívták, miért kellett ezt a tényleges nagy vívmányt, tehát az igazságot összekeverni azzal a hazug hírveréssel, mintha a régi korban és a jobbágyvilágban nemcsak a szabadság és önérzet lett volna eltiporva, hanem a forradalmaknak ezt a hajdani jogtalan népet a szolgaságon kívül még a nyomorból is ki kellett ragadniuk? Propagandájukkal miért tették közvéleménnyé, hogy régen az alantasabb társadalmi osztályokba tartozó embereknek nemcsak emberi önérzetük nem lehetett, hanem még emberi életmódjuk sem volt, mikor legalábbis ez utóbbinak éppen az ellenkezője igaz? Miért hangsúlyozták és miért színezték ki annyira a jobbágyok nyomorát is, s miért nem tettek soha a legkisebb célzást sem arra, hogy éppen ellenkezőleg: a jobbágyrendszer az emberi önérzet megalázását és a szabadság elnyomását jóléttel, a vegetatív ember bőséges ellátásával próbálta ellensúlyozni, s az emberekkel feledtetni?

Bizonyára azért, mert a jobbágyság anyagi jólétéből közvetve már az is következik, hogy szolgasága és önérzetének megalázása se lehetett közel sem olyan nagy, mint mi a hazug propaganda hatása alatt gondoljuk. Jómódú néppel nem lehet megalázóan és vérig sértően bánni, mert ezt semmiképpen sem tűrné. Tehát már ebből is sejthetjük, hogy nemcsak a nyomor, hanem a megalázottság és jogtalanság is inkább csak a hírverésben van meg, mint a valóságban volt. A propagandának ez a része is hazug, vagy legalábbis kiélezett, mondvacsinált, mesterségesen kitalált, csak hízelgésből s izgatás céljából mondott volt.

Sem a francia forradalom, sem a magyar 48 vívmányaival nem csökkent a különbség ember meg ember között, nem lett nagyobb a demokrácia, a tényleges egyenlőség. Sőt: annak ellenére, hogy elméletben és a hozott törvények betűjében csakugyan haladás történt, a lényegben, a szellemben, a gyakorlatban, a valóságban nemcsak előbbre nem jutottunk, hanem hátra mentünk: a szakadék a műveltek és a műveletlenek, a szegények és a gazdagok, a fent levők és az alul lévők között még annál is nagyobb lett, mint amilyen a középkorban volt.

Erre vonatkozólag már eddig is hoztunk fel nem egy adatot, mert a jólét az önérzettel, és az elesettség az önérzettelenséggel annyira szorosan összetartoznak, hogy akkor, mikor a jólétet bizonyítjuk, egyúttal akaratlanul bizonyítjuk az önérzetet is. Mivel azonban az az állításunk, hogy a jobbágy és földesúr között lelkileg s önérzetben is kisebb volt a különbség, mint a hatalmasok és a kisemberek között ma van, még annál is feltűnőbb s újabb, mint a jobbá-

gyok jó anyagi helyzetére vonatkozó állításunk, szükségesnek tartjuk ezzel a kérdéssel bőven foglalkozni.

Úr és szolga között sokkal nagyobb különbség van ma, mint hajdan. Annak bizonyítéka ez, hogy a kereszténység – minden alázatosság és türelem hirdetése ellenére – sokkal emberbecsülőbb és sokkal demokratikusabb volt, mint az önérzetet hirdető felvilágosultság és az elégedetlenséget szító és a türelem ellen beszélő, de a felvilágosultsággal egyetemben keresztényellenes kommunizmus.

Ma például más kifejezést használunk, ha magasabb rangúval beszélünk (magázás) és mást, ha alacsonyabb rangúval (tegezés). Hajdan az emberek a magasabb rangúval beszélve is ugyanazt a kifejezést használták, mint mikor egyenrangúval vagy alacsonyabb rangúval beszéltek: egyformán tegeztek mindenkit. Sajátságos, hogy ez alól a szabály alól – nagy vallásosságuk ellenére – még az Istent se vették ki a régi keresztények, sőt a régi egyenlőségnek ez a kifejezése ma már csak Isten iránt maradt meg. Az urakat már nem, de Istent még ma is tegezzük.

Mi mást bizonyít ez, mint azt, hogy a régi emberek szemében közel se számított az, hogy feljebbvaló vagyok-e vagy alattvaló, mint a mai emberek szemében. Az emberek között akkor nagyobb volt az egyenlőség. Azt mondják, hogy a szerbeknél még ma is tegeznek mindenkit, még a királyt is. Nem a nagy kultúrfokon álló angolszászoknál vagy svédeknél maradt meg ez a szokás, hanem egy egyszerű balkáni népnél.

Igaz, hogy régen nemcsak a valóságban nem volt egyenlő a jobbágy a nemessel, hanem még elméletben se, de épp oly igaz az is, hogy ma is csak elméletben van meg az egyenlőség, de nem a valóságban. A különbség tehát csak az, hogy régen egyenesek, őszinték, becsületesek voltak az emberek, s úgy is beszéltek, ahogyan tettek, míg ma csak úgy egyenlők egymással az emberek, mint ahogyan ha egymással találkoznak, azt mondják „Van szerencsém", akkor is, ha nagyon is kellemetlen nekik a találkozás.

Ennek is van haszna s értelme, mert így jobban esik felebarátunknak, mintha megmondanánk nekik a kellemetlen igazat, de az is igaz, hogy így álnokok vagyunk, míg úgy őszinték. Régen az urak őszintén beszéltek, s nyíltan megmondták a szegénynek, hogy te nem vagy velem egyenrangú, míg ma azt mondják neki: egyenrangú vagy, mikor jól tudják, hogy nem igaz. Látni fogjuk azonban, hogy ezt régen sem nyersen, sértően mondták az urak.

Akkor se használtak olyan hangot, hogy a szegénynek rosszul eshetett volna.

Ahogyan ma sem tartja senki szégyennek, hogy szegényebbnek született, mint a másik, vagy tehetségtelenebbnek, ügyetlenebbnek vagy gyengébbnek, mert hiszen nem tőle függött a dolog, s mindenki nem lehet gazdag, lángelme vagy különlegesen ügyes, régen épp oly természetesnek tartották azt is, hogy nemes se lehet mindenki, hanem az egyik ember úrnak születik, a másik szolgának: az egyik nemesnek, a másik „nemtelen"-nek, de éppen ezért nemtelennek születni nem is lehet szégyen, sőt a nemtelen ember lehet sokkal becsületesebb s így értékesebb is, mint a nemes. (Sőt láttuk, hogy lehet nála sokkal gazdagabb is, pedig a pénz akkor is sokkal többet jelentett, mint a rang. A pénz nélküli rang inkább valami fonák, szánandó dolgot jelentett.)

A régi jobbágynak soha eszébe se jutott, hogy szégyellje azt, hogy ő csak jobbágy, de – kivéve talán néhány éretlent vagy terheltet – a nemesnek se, hogy nemességével hetvenkedjék. Ezt már csak azért se tehette, mert a közvélemény lenézte s megvetette volna érte. De a hetvenkedő nemesnek egyébként se igen szokott vagyona lenni (vagy ha igen, azt hamarosan elpazarolta), így hetvenkedését ugyancsak fölénnyel nézhette a rendezett anyagi ügyei miatt valójában nála függetlenebb jobbágy.

Az egyházgyűlölő és zsidóbarát kálvinista Eötvös Károly, a tiszaeszlári ügyvéd, „Utazás a Balaton körül" című ismert művében többek közt leírja a sümegi püspöki kastélyban való látogatását s „Pál bácsi"-t, a püspök ottani öreg hajdúját. Eötvös Károly az 1880-as években járt a sümegi püspöki kastélyban. Mivel azonban „Pál bácsi" akkor már öreg volt, fiatal kora még abba a világba esett, mikor még úr és jobbágy között „áthidalhatatlan" különbség volt.

Amit Eötvös Károly „Pál bácsival" tapasztalt, abból jól láthatjuk, mennyire más volt a régi jobbágyság lelkivilága és önérzete, mint mi elképzeljük. Láthatjuk belőle, mennyire nem voltak a régi jobbágyok szolgalelkűek. Láthatjuk belőle, hogy „Pál bácsi" jellegzetesen szolgának született, s mégis úrnak született. Olyan magabiztossága és olyan önérzete volt, mint egy főszolgabírónak.

Láthatjuk azonban „Pál bácsi" esetéből azt is, hogy rontotta a munkásokban az úrtiszteletet és a megelégedettséget az Eötvös Károly-féle vallástalan és a munkásnak mindenáron hízelegni akaró értelmiség. (De így tudott országgyűlési képviselővé és pártvezérré lenni Eötvös Károly, s természetesen nem is hízelgett a népnek hiába, mert képviselő is lett és 48-as pártvezér is).

„Így („Pál bácsi"-nak) szólította őt az egész város." (Eötvös Károly híres a törzsökös magyar nyelvezetéről, s hogy ezt az egy dicséretet megérdemli, mi is elismerjük. Most azonban azt az „őt" mégsem lett volna szabad oda tennie egy törzsökös magyar embernek.) „Serdülő és öregember egyaránt öregnek, Pálnak és bácsinak ismerte a század eleje óta." (Pál bácsi tehát még feltétlenül, mint jobbágy kezdte az életét, tehát eleinte még állítólag nem volt emberi joga, nem volt és nem is lehetett még emberi önérzete, hanem ki volt szolgáltatva az urak kénye-kedvének. Állítólag akkor húzathatták például deresre, mikor akarták.)

„Ő szokott könyveket adni a könyvtárból Kisfaludy Sándornak is. Régi hajdú volt. Hajdú is, hoppmester is, várnagy is egy személyben. János püspök (Ranolder) már az ötödik volt a püspökök sorában, akit szolgált. Megbecsülte a püspököket, mivelhogy a szokás és a tisztesség úgy kívánta, de egyébként ő minden püspököt jövevénynek tekintett, aki ideig-óráig szállóvendége ugyan a püspökségnek, aztán meghal, vagy továbbmegy, s jön helyébe más. Egyik-másik püspököt eltemette, Kopácsy elment prímásnak, Zichy gróf elszökött idegen országba (nem elszökött, hanem elmenekült, s hogy menekülnie kellett, az nem az ő szégyene, hanem 48-é. Elmúlik majd János püspök is. De ő megmarad örökké, mert a püspökség is megmarad, a palota is megmarad, a várnagy is megmarad örökké."

„Soha le nem tette díszruháját. Ezüstfehér, zsinóros, világoskék huszárruhája hozzá nőtt testéhez. Pongyolában nem látta soha senki."

„Voltak elvei. Elvei közé tartozott, hogy zsidó és asszonyszemély be ne tegye a lábát a palotába. Az asszony csacska, eljár a szája. A zsidó ellen nem tudott valami okos kifogást tenni, de az neki mindegy volt."

Elbeszéli aztán Eötvös, hogy egyszer Kisfaludy Sándor egy Scheiber nevű házi zsidóját küldte el a kastélyba könyvért, de Pál bácsi nem adott neki könyvet. Mikor emiatt Kisfaludy megsértődött, azt felelte: „Mit gondol a tekintetes Úr? Szent István királyunk alapított minket (!), hogyan adhatnám én zsidó kezébe a szentkirálynak könyvét?"

Mivel Kisfaludy Sándor 1844-ben már meghalt, Pál bácsinak ez a vele való vitája mindenképpen akkor kellett történjék, mikor Pál bácsi még jogtalan jobbágy volt, mert még nem volt „felszabadítva". Látjuk azonban, hogy Pál bácsi ennek ellenére nemcsak rabszolgának nem érezte magát, hanem még csak szolgának sem. Még az emberi ranglétra legalacsonyabb fokán állónak sem, mert látjuk, hogy például a zsidónál mennyire nagyobb úrnak tartotta magát, sőt – mint a „minket" kifejezés bizonyítja – „a szent királlyal" tartott rokonságot, s úgy tett, mintha a püspök családjába tartoznék.

Szolgák nem szoktak díszruhában járni. Pál bácsi mindig abban járt. S ha a megalázott szolgákat, nem ugyan a maguk, hanem a maga tiszteletére uruk díszruhába bújtatja, az nem szokott rajtuk úgy állni, mintha rájuk öntötték volna. Pál bácsin pedig így állt a díszruha. Szolgák mindig pongyolában vannak. Hogyan is lehetnének másban? Akit sohasem lehet pongyolában látni, az az igazi úr. Pál bácsi, a régi világból itt maradt jobbágy, ilyen igazi úr volt Sümegen, s annak is érezte magát.

Pál bácsinak elvei voltak, melyeket még az urakkal, például Kisfaludy Sándor „tekintetes úrral" szemben is érvényesített. A naivak bizonyára nem értik, hogy miért nem húzatta érte

Kisfaludy Sándor deresre és miért nem méretett ki rá azonnal huszonötöt. Hiszen Pál bácsi akkor még jogtalan volt, Kisfaludy Sándor pedig táblabíró, aki a honfoglaló Chák nemzetségből származott. Bizonyára azért nem tehette, mert nem az ő jobbágya volt, hanem a püspöké, s említettük, hogy a jobbágyságnak többek közt megvolt az a haszna is, hogy a jobbágy hatalmas urának védelme alatt állt.

De hát Kisfaludy, a megsértett nemes úr, s akkor már országos hírű költő, sőt a felesége révén még a feudális, hatalmas gróf Festetics Györgynek is elég közeli rokona, miért nem fordult legalább elégtételért a püspökhöz, s miért nem húzatta Pál bácsit általa deresre? Kisfaludynak bizonyára megvolt az oka rá, hogy miért nem. De mi is könnyen kitalálhatjuk, mert hiszen látjuk, hogy Pál bácsi bizonyos tekintetben még a veszprémi püspököknél is nagyobb úrnak tartotta magát, pedig azok akkor egyúttal még Veszprém megye örökös főispánjai is voltak. Igaz, hogy Pál bácsinak csak belül volt még a püspökkel szemben is olyan nagy önérzete, nem kívül, de hát belül sem lehetett volna ez az önérzet olyan nagy, ha időnként deresre is szokták volna húzni.

Mérget vehetünk arra, hogy Pál bácsi soha életében, még siheder korában sem kapott soha botot. Legfeljebb az apjától, de nem a gazdájától vagy annak ispánjától. Volt egyébként Pál bácsinak még kívül is éppen elég önérzete, hiszen soha senki nem látta pongyolában. Olyan úrnak tartotta magát, akit – jobbágy létére is – noblesse oblige [a rang kötelez].

Láthatjuk belőle, hogy a jobbágynak is lehetett, s volt is nemessége. Egész bizonyos, hogy Pál bácsi a maga részére jobbágy korában sem tartott szükségesnek semmiféle „felszabadulást". Zokon vehetjük hát gazdáitól, a veszprémi püspököktől, hogy ez a felszabadítás nekik sem jutott eszükbe egész addig, amíg a felvilágosultság kora nem figyelmeztette rá őket?

Pedig hát Pál bácsi a maga nagy önérzetével és méltóságtudatával nem kivétel volt a régi jobbágyok között. Nem volt kivétel még a püspök sümegi jobbágyai közt sem. Volt ugyanis Eötvös Károly sümegi látogatása idején ott a püspöknek még egy hajdúja is, a „Nyalka bácsi", akinek már a neve is még nagyobb önérzetre vall, mint a Pál bácsié. Pál ugyanis akárki lehet, de „nyalka" már nem mindenki. Még akkor se, ha neki ez a név nem jelzője volt, hanem neve. Mikor Eötvös Károly és társai a sümegi kastélyt és a könyvtárat megnézték, akkor is éppen nem a Pál, hanem a Nyalka bácsi volt szolgálatban.

„Ez is hajdú volt – írja Eötvös (s láthatjuk belőle, hogy a veszprémi püspök hajdúi nem oláhok voltak, mint a tiszántúli főnemeseké) – és ez is öreglegény (tehát az ő viselkedése is a hajdani jobbágyok lelkivilágának bizonyítéka). Torzonborz hófehér hajából de egy szál sem hiányzott." (Nem éppen arra vall, mintha fiatal korát valami egészségtelen lyukban nyomorogva és éhezve töltötte volna, vagy hogy élete folyamán igen sokat gyötörte volna a sok gond és megaláztatás, vagy mintha ura dühében a haját szokta volna neki cibálni.) „Hófehér bajusza keményen kipödörve, álla fényesre borotválva. Teli vállán csak úgy feszült a dolmány."

Nem tagadhatjuk, hogy mindez annyira a jólét, de még inkább az önérzet, az öntudat és a szabad állapot tudatának és megszokásának a jele, mintha írásával Eötvösnek is annak bebizonyítása lenne a célja, ami nekünk. Bizonyára hajlongania sem sokat kellett életében Nyalka bácsinak, hogy a görnyedésről ne is szóljunk. Igen egyenesnek kellett lennie a hátgerincének, mert görnyedt háton nem „feszül" a dolmány. Az olyan ember, akibe bárki büntetlenül belerúghat, az állát sem szokta fényesre kiborotválni. Se ideje, se kedve nincs hozzá.

„Kinyitotta a könyvtár ajtaját – folytatja Eötvös –, a könyvtárba beeresztett bennünket, s maga megállt ott a nyitott ajtóban s kemény tekintettel vigyázott ránk, mit csinálunk ott bent."

Nyalka bácsi tehát nemcsak nyalka volt, hanem hűséges is püspöki urához. Egész bizonyos, hogy maga a püspök nem vigyázott volna annyira arra a könyvtárra, mint ő. De ismét csak jól láthatjuk azt is, mennyire nem volt Nyalka bácsi szolgalélek, s mennyire nem félt senkitől: sem az uraktól, sem a maga legfőbb feljebbvalójától a püspök után, a jószágkormányzótól. Látszik, hogy nemcsak deresre nem húzhatták soha életében, hanem még csak meg sem dorgálták.

A három látogató olyan nagy úr volt, hogy Eötvös Károlyon kívül még Gyulai Pál és Salamon Ferenc volt az, akinek Nyalka bácsi a püspöki könyvtárt megmutatta, és a kíséretükben ott volt Szentirmai, az összes püspöki javak jószágkormányzója is, akinek a látogatók barátai voltak. (Jellemző, hogy Eötvös is, és mindkét útitársa is kálvinista volt. Úgy látszik, ő nem is barátkozott mással, mint „hittestvérrel", de az is lehet, hogy – érthető okokból – nem ő nem barátkozott katolikusokkal, hanem azok nem barátkoztak vele. Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy csak nem volt még Szentirmai, a püspöki jószágkormányzó is kálvinista? Tőlük ugyanis még ez is kitelik, különösen az 1880-as években még kitelt. De mikor ezt írom (1958-ban), épp akkor szentelték fel az esztergomi vízivárosi templomot, melyben még a Loyolai Szent Ignác megdicsőülését ábrázoló oltárképet is kálvinista művésszel festtették meg s ráadásul – noha 16.000 forintot fizettek neki érte – ugyancsak mérsékelt művészettel.)

„Kerberosz a pokol bejáratát – folytatja dühében Eötvös –, arkangyal a paradicsom ajtaját, Szent Péter a mennyország kapuját nem őrzi oly gondosan, mint ahogy az öreg hajdú vigyázott ránk és kezünkre. Engem bosszantott ez a nagy őrködés. Figyelmeztettem rá Szentirmait. Ő csak mosolygott."

Látjuk tehát, hogy Nyalka bácsinak (a hajdani jobbágynak) még a jószágkormányzó előtt is olyan nagy becsülete, de egyúttal tekintélye is volt, hogy még előkelő vendégei (állítólag barátai) kedvéért, sőt az egyiknek egyenes felszólítására sem volt hajlandó (majdnem azt mondanánk: se merte) rendreutasítani, vagy akár csak tréfásan is figyelmeztetni ezt a hajdani jobbágyot.

Erre Eötvös dühében – látva, hogy Nyalka bácsit nem tudja megdorgáltatni – másra terelte a beszédet, s megkérdezte tőle, mi a fizetése, vagyis hogy ugyan mennyit kap a püspöktől ezért a borzasztó nagy vigyázásért. Kíváncsi volt rá, vajon megfizeti-e ezt neki püspök.

„Elmondta. A lakáson kívül borban, gabonában rá ment a fizetése évenként valami száz forintra. Ezen kívül havonként még három forint és viselő és ünneplő hajdúruha."

„Kevés ez, hallja kend" – mondta neki erre a kálvinista fiskális, aki bizony nem ilyen potom pénzért védte Tiszaeszláron a zsidókat, s aki mint jellegzetes kísértő, alkalmazottjának lázítani próbálásával köszönte meg a püspöknek, hogy vendégül látta. Nyalka bácsit azonban nem olyan könnyen lehetett lázítani:

„Megélek belőle tisztességesen" – felelte a kísértőnek megszégyenítőleg.

„Hátha valaki más jobb szegődést adna?"

„Az uraságomat csak el nem hagyom, amíg élek."

„Hát ha az urasága elkergetné?"

„Engem?? Nem lehet az. Megvan az én becsületem őelőtte."

Erre aztán ezt feleli a kálvinista fiskális, de természetesen most már nem Nyalka bácsinak, hanem az olvasónak (pedig jobb lett volna, ha csak Nyalka bácsit ronthatta volna – akinek, látjuk, ez úgysem ártott –, nem pedig olvasói tízezreit):

„Jól van, öreg Nyalka. Kend még a régi világ maradéka. Kend még nem tudja, mitől reng a föld alattunk." (A szociáldemokrácia ugyanis már akkor is döngette az Eötvös Károly-féle urak és nemesek alatt a földet, de amely döngetést, mint mindjárt látjuk, Eötvös Károly és társai (nem az útitársait értem) akkor még határozott rokonszenvvel kísérték. Valóban nekik nem is volt félnivalójuk tőle, mert ők azt is kiszolgálták volna, s ezért a maguk ügyvédi sápját és országgyűlési képviselőségét a kommunizmus alatt is megtalálták volna. A későbbi kommunista sajtó és rádió ezért propagandát is csinált Eötvös Károlynak. Nem volt ennek akadálya sem az, hogy úr volt, sem az, hogy nemes volt, sem az, hogy ügyvéd volt). „Kend még nem azt mondja: munkaadó, hanem azt mondja: uraság. Kend még nem munkás, hanem szolga. Kend még barom." (Ilyen volt tehát Eötvös Károly demokráciája.)

Ennyire megbecsülte a „munkáspártoló" Eötvös Károly a derék Nyalka bácsit. Lebarmozza, de persze a háta mögött. S ugyanakkor, mikor ezt teszi, látni foguk, hogy épp úgy haragszik a méltóságos címre, akár a mi „népi demokráciánk." (Természetesen azért, mert neki

nem volt méltóságos címe, noha a méltóságos jövedelem, s a közéleti befolyás ugyancsak meglett volna hozzá.)

De hiszen azok a zsidók is, akik munkásvezérek lettek, s a szociáldemokráciát csinálták, és a kommunizmus megvalósították, szintén csak azért voltak olyan nagy ellenségei annak a tőkének, mely hittestvéreik kezében volt, mert nekik nem volt belőle, s így más úton voltak kénytelenek boldogulásra törekedni. Eötvös Károly a tőkére nem haragudott, mert neki volt. Tőkéje ugyan nem, mert gondoskodott róla, hogy akármennyit keres is, az mindig elfogyjon, de volt olyan kényelme és életszínvonala, mint a tőkéseknek.

Eötvösnek ellenszenves volt Nyalka bácsi uraságához való hűsége, megelégedettsége és önérzete, s mint a szú a fát, megpróbálta aláásni. Miközben Nyalka bácsi uraságának fényűző vendégszeretetét élvezte, hálából fel akarta kelteni alkalmazottjában az elégedetlenséget. Mikor ez nem sikerül neki, sőt a derék hajdú akaratlanul is megszégyeníti, nem azt ismeri el – legalább önmaga előtt – hogy ő sátán, hanem Nyalka bácsit nyilvánítja „baromnak". Dühében egyenesen a napra fogta rá, hogy sötétség, mert hiszen egy munkás sem állt olyan messze a baromi állapottól, mint éppen Nyalka bácsi, a veszprémi püspök megelégedett, díszruhás, büszke testtartású, mindig frissen borotvált hajdúja.

A barom ugyanis elsősorban abban különbözik az embertől, hogy annak nincsen önérzete. Nyalka bácsinak azonban nagyon is volt. Hiszen éppen ez bosszantotta a legjobban Eötvöst. Aztán a barmot ütni szokták, s ezért félni szokott a gazdájától. Nyalka bácsi pedig – láttuk – annyira nem félt, hogy még azt is egyenesen lehetetlenségnek tartotta, hogy őt az állásából valaha elbocsáthassák. (Nem ismerjük további sorsát, de nyugodtan mérget vehetünk rá, hogy mint püspöki hajdú, Sümegen halt meg.)

De azért Eötvös Károly eszének és józan ítélőképességének minden bosszankodása ellenére is tetszett Nyalka bácsi és egész viselkedése – kellett is, hogy tessék minden okos és jóravaló embernek – s ezért a végén, mikor már a mérge elmúlott, így fejezi be ezt a kérdést, s egyúttal egész „Utazás a Balaton körül" című művét:

„Öreg hajdú! Nincs már olyan szolga, mint amilyen te voltál. Ha van is: kevés van. De olyan uraság is kevés van, mint amilyen a tied volt."

Csak azt nem értem, hogy ha így áll a dolog, miért kellett akkor előtte az uraságot is lepocskondiáznia (látni fogjuk majd másutt, hogy ez is megtörtént, mégpedig nemcsak a veszprémi, hanem az összes magyar püspökökkel), és miért kellett a szolgát is lebarmoznia? Azért, mert Video meliora proboque, deteriora sequor: Látom a jót, tetszik is, mégis a rosszat követem.

Az emberben akarata ellenére is benne lakik az Őskáin, különösen benne lakik a forradalmárokban, a Góg és Magóg fiaiban, s vagy elkeseredésből, vagy bosszúból sokszor éppen azt teszik, aminek rosszaságáról maguk is nagyon jól tudnak. Még üldözik, s támadják azt is, amit szívből tisztelnek olyankor, mikor néha magukba szállnak. Mivel azonban követni nincs lelkierejük, erővel elhitetik magukkal, hogy tulajdonképpen rossz az, amit ők gyűlölnek és üldöznek.

Így tettek a jobbágyfelszabadítók is. Szépet és jót hirdettek, de csak hiúságból és közéleti sikerekre pályázva. Az a jellem és erkölcsi emelkedettség azonban, ami a maradandó hatású emberbaráti tevékenységhez szükséges lett volna, hiányzott belőlük. Így aztán csak a tömegek szenvedélyeinek való hízelgés valósult meg belőle. Az eredmény pedig az lett, hogy elméletben és a törvény betűjében meghozták az egyenlőséget, de ugyanakkor aláásták és eltüntették a társadalomból azt a keresztény szellemet, felebaráti szeretetet és alázatosságot, mely ezerszer fontosabb, mint az írott, holt betű (mert hiszen a betű öl, s a lélek az, ami éltet), amely minden társadalmi élet és emberi boldogság alapja és éltetője, s amely nélkül igazi jobbágyfelszabadítás és egyenlőség épp úgy nincs, mint ahogyan levegő nélkül nincs élet.

Ezért lett aztán a végeredmény az, hogy a hajdani jogtalan jobbágy a valóságban sokkal több joggal, s ennek megfelelően önérzettel bírt, a társadalom sokkal megbecsültebb tagja

volt és „uraságához” sokkal közelebb állt, mint ma a munkaadójához a törvény betűje alapján vele egyenrangú munkás. Ma ugyanis csak a törvény betűje van meg, de nincs hozzá megfelelő lelkület. Régen pedig inkább csak elméletben követeltek alázatosságot az alárendelttől, mert e követelés élét elvette a keresztény szeretet, az uraságban is meglévő hit és a másvilági felelősség, melyet ma már a forradalmárok uraságból és jobbágyból egyaránt kiirtottak. Ezért az egyik elkeseredve és bosszút lihegve engedelmeskedik, a másik pedig vagy elbizakodva, sértően parancsol, vagy szemben ugyan hízeleg, de csak azért, hogy annál jobban kizsákmányolhasson.

Az a forradalmi követelés, hogy a jobbágy önérzete nem tűrheti, hogy munkaadója uraság legyen, ő pedig jogtalan és örökös jobbágy, és hogy a közügyeket egyedül csak az előbbiek intézzék, valóban ostobaság vagy bűnös dac. Hiszen még a százezer holdas oligarchának is volt örökös ura, a király, tehát felette is joga volt rendelkezni nemcsak Istenek, hanem egy másik embernek is. Ha valaki analfabéta, van-e szüksége külön alázatosságra ahhoz, hogy a közügyek intézését másnak engedje át? Az az elv, hogy az analfabétáknak ugyanannyi joguk legyen a közügyek vezetésébe való beleszólásra, mint az egyetemi tanárnak, teljesen hamis és fonák, csak a tömegeknek való hízelgésből keletkezett, s ha megvalósul, a társadalom (elsősorban természetesen éppen legjobban az analfabéta) ugyancsak érzi is keserves következményeit.

Az izgatók azt állították, hogy a háborúk okai egyedül az uralkodók önzése és egymással való vetélkedése, ezért kell a népnek kezébe venni a hatalmat, s akkor többet nem lesz háború. S mit láttunk? Azt, hogy mióta a nép maga irányítja a maga sorsát, s már rég elkergette régi urait, azóta már nem háborúk, hanem világháborúk vannak, s egy nemzedék alatt kettőhárom is. Jelenleg például két óriási köztársaság: az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjet (ahol állítólag egyenesen csak a munkások parancsolnak és irányítanak mindent), néz farkasszemet már két évtizede egymással, és költ fegyverkezésre olyan összegeket, amelyekbe a középkor ezer évének összes háborúja együtt sem került.

Azt hirdették a forradalmárok, hogy egyik ember a másik embernek nem lehet ura. (Még azt sem ismerték el, hogy legalább az Isten tényleg úr felettünk.) S vajon a mai, a felszabadított vagy akár egyenesen proletárdiktatúrában élő munkásnak nincs ura? Annyiban valóban nincs, hogy nem úrnak szólítja, hanem „elvtársnak”, tehát egyenrangúnak. De vajon ez-e a lényeg, nem pedig az-e, hogy az urak idejében sohasem volt annyi munkás börtönben, mint a proletárdiktatúrák „szabadságában”? A középkor „jogtalan” jobbágya sokkal jobban a maga ura volt, sokkal több szabad volt neki, sokkal nagyobb volt az önállósága, mint a mai parasztnak, vagy annak a munkásnak, aki fölött nem „urak”, hanem „elvtársai” uralkodnak.

A proletárdiktatúrákban minden négy évben választások vannak s minden 18 éves férfinak vagy nőnek már szavazati joga van. De viszont nemcsak joga, hanem kötelessége is szavazni, s csak arra szavazhat, amit vezetői előírnak neki. Valóságos befolyása tehát éppúgy nincs a közügyekre, mint ahogyan a középkori jobbágynak nem volt. A különbség csak az, hogy annak megmondták magyarul, hogy nincs jogod, nem te kormányzol: a mai proletárnak pedig állandóan azt szuggerálják a fejébe, hogy övé a hatalom, ő irányítja az ország sorsát, s hogy ezt elhitessék vele, iszonyú összegekbe kerülő propaganda-hálózatot tartanak fenn, de természetesen a dolgozók pénzén. Ma már a legegyügyűbb munkás is rég tisztában van vele, hogy mindez csak általtás, s az ő szabadságának nem bizonyítéka, hanem béklyója.

A középkori jobbágy – ha kötelességét megtette s – hangsúlyozzuk – kötelességei nem is voltak túl terhesek – azt tette, amit akart és úgy tette, ahogyan akarta. Ma azonban még azt is megszabják a városi munkásnak, hogy az utca egyik oldaláról hogyan kell átmennie a másikra, s ha nem úgy teszi, megbüntetik. Ma a proletárdiktatúrák területén mindenkinek személyazonossági igazolványa van, ezt mindig magánál kell tartania mindenkinek, s ha valaki egyszer otthon felejti, megbüntetik. Ma, ha egy munkás rokonaihoz látogatóba megy, jelentenie kell, mikor odaérkezik, mert másképp megbüntetik. Ma halászni csak engedéllyel és fize-

tés ellenében lehet, vadászni pedig így is csak akkor, ha az illető munkás abba a pártba tartozik, melynek kezében a hatalom van (azaz kommunista), s melyet semmiképpen sem adhat át más brancsnak, mert másra nem is szavazhat, csak erre. (De azért mégis szavaztatják, sőt megkövetelik tőle, hogy szavazzon.)

Az önérzet és annak kielégített vagy kielégítetlen volta épp oly viszonylagos dolog, mint fentebb az anyagi megelégedettség, vagy elégedetlenség esetében láttuk. Minden attól függ, hogyan neveltek, hogyan szoktattak valakit, de annyi bizonyos, hogy túl érzékeny, elkényeztetett ember e tekintetben is sokkal többet szenved, mint az e tekintetben kisebb igényű, a kisebb önérzetű. A falusi nagygazda (az egésztelkes jobbágyok utóda) sértésnek veszi, ha egy zsellér megszólítja és társalgásba kezd vele, ahelyett, hogy megvárná, hogy a kezdeményezés őtőle induljon ki. Ugyanez a nagygazda boldog, mert kitüntetésnek veszi, ha a főbíró megszólítja. A megszólítás jól esik az önérzetének. A főbíróra pedig a miniszter megszólítása kitüntetés. De a miniszter önérzetének is jól esik, mert ez meg az ő számára kitüntetés, ha cercle [az uralkodó beszélgetése a fogadásra meghívottakkal] alkalmával a király vele három mondatot vált, minisztertársaival pedig csak egyet.

Van azonban olyan zsellér is, aki – vagy mert forradalmi műveket szokott olvasni, vagy mert egyszerűen csak idegbeteg – azt is sértésnek veszi, ha a főbíró megszólítja – barátságosan – az utcán. „Hozzám bizony ne ereszkedjék le!" – gondolja magában gőgösen.

Látjuk tehát, hogy embere válogatja. Aki úgy akarja, akinek olyan a lelki beállítottsága, annak az emberi önérzete minden nap tízszer vérig van sértve, aki viszont úgy akarja, annak soha, sőt éppen ellenkezőleg, naponta tízszer is olyan kitüntetve érzi magát, hogy boldog tőle.

A forradalmi eszmék olyan embereket nevelnek, akik ebbe a csoportba tartoznak, mert gőgössé teszik őket, önérzetet nevelnek beléjük. Vajon jót tesznek ezzel velük? Velük szemben Krisztus Evangéliuma és képviselője, a katolikus Egyház az alázatosságot, a túlzott önérzet megfékezését ajánlja. „Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű!" (Mt 11,29)

Világos, hogy a gyarló ember szívesebben hallgatja a forradalmi beszédet, mint a keresztényt. De vajon melyik jobb barátja, melyik viszi közelebb a boldogsághoz: a forradalmi izgató-e, vagy a Krisztus papja? Ki a jobb ember, sőt többet mondok: ki az okosabb ember? Az-e, aki az elsőre hallgat, vagy aki a másodikra? Különösen pedig: Melyik nagyobb jótevője a közösségnek, az emberi társadalom egészének? Az egyik ugyanis túl okosakat és állandó elégedetleneket nevel, a másik szerényeket és megelégedetteket.

Nagyon téved, aki azt gondolja, hogy a középkor jobbágyai földig borultak, mikor urságukkal találkoztak és rémülten tértek ki rakott szekerükkel az ő könnyű fogata útjából. (Igen, ez is megtörtént, de csak akkor, ha az uraság „bolond" volt. De a „bolond" uraságok nem sokáig szoktak maradni uraságok, s az ilyenektől a jobbágy nemcsak nem félt, hanem le is nézte őket, úgy, mint ahogyan a normális ember fölényben levőnek szokta érezni magát az abnormális mellett). Ha ez a szolgai rettegés mindennapi, azaz szabály lett volna, akkor a hajdani jobbágyok mai utódaiban nem lenne és nem is lehetne meg az a nagy parasztgőg, melynek feltűnő megnyilvánulásaira mindjárt hozunk fel nem egy esetet.

Igaz, hogy régen az uraság deresre húzathatta a jobbágyát, ha például nem köszönt neki. Ámde ugyanezt mai is megteheti vele, legfeljebb most nem nyíltan csinálja, hanem felbérelt embereivel vereti véresre, s a pórul járt szegény ember vagy nem meri feljelenteni, vagy ha igen, nem tudja bizonyítani, hogy kitől származott és miért történt a dolog. Az olyan típusú földesúr, aki hajdan ilyesmiért deresre húzatott, ugyanezt – az említett más alakban – ma is megteheti, s meg is teszi, s természetesen többnyire ma is büntetlenül.

Egyik volt tanítványom lakásán például a „népi demokrácia" idején egyik éjszaka a legdurvább módon (úgy, hogy mindent tönkre tettek) házkutatást tartottak a politikai rendőrség igazolványával ellátott ávósok, őt magát pedig iszonyúan összeverték, aztán pedig bocsánatot kértek tőle, hogy tévedésből történt a dolog. Az illető később megtudta, hogy az egyik miniszter autója összeütközött egy másik autóval, s bár nagyobb baj nem lett, a miniszter olyan

dühös lett miatta a másik autó vezetőjére, hogy így akarta érte megbüntetni. De összetévesztette a személyeket, s így tévesen gondolta azt, hogy ez a volt tanítványom volt „a tettes".

Látjuk tehát, hogy nemcsak „uraságok" közt vannak ilyenek (érzékenyek és bosszúállók) s nem is csak a középkorban. Mind a kettő ugyanis ugyanabból a lelkületből cselekedett, „önérzetből" és hatalmi gőgből. A miniszter elvtárs is. A különbség csak az, hogy a középkori nagyúr, ha idegbeteg vagy szenvedélyei rabja volt, legalább a maga, nem pedig az állam pénzén intézte el az ilyesmiket, s legalább valóban a „bűnöst" verette össze, nem pedig „tévedésből" ártatlant.

Biztosíthatok azonban róla mindenkit, hogy ilyesmi a középkorban még ritkábban fordult elő, mint a „munkásállam" urai részéről korunkban. Ez egyébként természetes is, mert hiszen ha még abban a társadalomban is előfordult, melyben az önérzetet – állítólag helytelenül – irtották, s helyette az alázatosságot ajánlották (természetesen a földesuraknak is), hogyne fordulna ez elő oly korban, melyben a gőgöt, bosszút és gyűlöletet egyenesen tenyésztik és ajánlják, sőt – legalábbis az „osztályellenséggel" szemben – egyenesen erénnyé és kötelességgé teszik.

Deressel a középkorban is csak idegbeteg, ostoba indulatember dolgozott, de az sem sokáig, mert az ilyen ember tapasztalat szerint ugyanis hamarosan tönkremegy anyagilag is. Lehetetlenség ugyanis gazdaságilag hosszabb időn át sikerrel működnie annak, aki alkalmazottait előbb-utóbb halálos ellenségévé teszi. Az ilyen földesúr nemcsak anyagilag károsodik, hanem még önérzetében is több megalázást szenved, mint jobbágyai. Világos ugyanis, hogy jobbágyainak a régi világban is ezer alkalmuk volt a visszafizetésre és uraságuk bosszantására, sőt megverésére. Minél műveletlenebb ugyanis valaki, annál kevésbé képes visszafizetés nélkül tűrni az igazságtalanságot vagy a visszaélést. A Ludas Matyi-féle esetek tehát nemcsak költeményben voltak, hanem a valóságban is mindennaposak lehettek (természetesen legtöbbször a Ludas Matyi leleménye nélkül).

A bosszút lihegő jobbágynak ezer alkalma nyílt arra, hogy uraságát akár vadászat alkalmával, akár máskor meglesse, leüsse, kegyetlenül megkínozza, sőt meggyilkolja. (Igen gyakori dolog ez főnemes családok történetében. Még főnemes asszonyokat is meggyilkoltak.) Utána elmenekült, s beállt szegénylegénynek. Ilyen uraságnál a szolgálatot, vagy akár a jobbágytelket otthagyni úgysem volt nagy áldozat. De az ösztönös ember egyébként sem gondolkodik akkor, mikor szenvedélyeit, például bosszúját kell kielégítenie.

Régen tele volt az ország szegénylegényekkel, s azok nagy része így lett szegénylegény. Ezek az esetek azonban mind azt bizonyítják, hogy hasonló „afférokban" nem az uraság, hanem a jobbágy maradt felül. A helyzet és az emberi lélek ismeretében tehát bátran elmondhatjuk, hogy inkább a földesúr alkalmazkodott jobbágyaihoz, s kedveskedett nekik, mint megfordítva.

A terhelt, idegbeteg földesúrtól sokkal többet szenvedett a felesége és a gyermekei, mint a jobbágyai. Először, mert ezekkel állandóan együtt volt, s így, ha ballábbal kelt fel, nekik sokkal többször és sűrűbben kellett szeszélyeit érezniük. Másodszor, mert családja tagjainak elkeseredése nem volt rá anyagilag olyan káros, mint jobbágyaié, s azoktól félnie sem kellett annyira, mint ezektől. Egy uraságfiú vagy feleség nem gyilkol olyan könnyen, mint egy béres, s azok az elmenekülésre is sokkal nehezebben szánhatják rá magukat, mint a béres. Ők nem állhatnak be szegénylegénynek.

Hogy miért és hogy fordulhattak elő jobbágyokkal való kegyetlenkedések, arra vonatkozólag érdekes adatot találtam Nagy Ivánnál (Magyarország családjai, III., 413. o.) a már tárgyalt nagyszekeresi báró Dujardin-család ismertetése kapcsán. A család francia eredetű és 1715-ben honfiúsították. Ennek egyik tagja, az 1771-ben a börtönben meghalt József, „indulatoskodás, bosszú- és vérszomjból sok törvénytelenséget, sőt kegyetlenséget követett el".

„Nőjének – írja Kővári (Erdély nevezetes családjai, 81. o.) –, ki később elhagyá, s apáca lett, egy pár cikk dinnyéért fogait húzatá ki; jobbágyai számára börtönt, poroszlót, kereket,

bakót állíttat, mígnem a kormány 1766-ban befogatá, s midőn a súlyos vádakért már halál várna fejére, övéi által nyújtott méreg által 1771. március 30-án, marosvásárhelyi fogságában végzé életét. Vad vére átment családjára, s a „Dujardin" név rémes hang volt Erdélybe. Fia, István, katona lévén, kieszközlék, hogy ne nősüljön, s ez elvadított vért magával sírba vigye."

Látjuk tehát, mennyire megerősíti a gyakorlat mindazt, amit fentebb okoskodással megállapítottunk. Ennek a Dujardinnak a felesége többet szenvedett férjétől, mint a jobbágyai. De látjuk, hogy a földesúr jobbágyai ellen már ezelőtt 200 évvel is annyira nem dühönghetett szabadon, hogy börtönbe került miatta, s még vérpadra is jutott volna, ha családja méreggel meg nem előzi a gyalázatot. Hogy az effajta dühöngések mennyire nem gyakori dolgok voltak a nemesi családokban hajdan sem, mutatja, hogy nemes társai még a fiát is rávették arra, hogy ne házasodjék, hogy a család kivesszen. De mint más forrásból már láttuk, hogy jobbágyaival való kegyetlenségei is már csak félelemből s visszatorlásképpen történtek.

Mint láthatjuk, ez a család nemcsak kegyetlenségében és terheltségében volt kivétel, hanem származásában is. Franciaországból került ide hozzánk. Hugenottának nézem, mert abban az időben ezek szoktak hazájukból kivándorolni. Igaz, hogy az, hogy a vad József felesége apáca lett, arra vall, mintha katolikusok lettek volna, sőt erre még ennél is erősebb bizonyíték az, hogy volt egy Dujardin nevű pozsonyi kanonok is (Károly, valószínűleg a vad József fia). Az azonban semmiképpen sem lehet véletlen, hogy a vad József nagyanyja Vay Erzse volt, s az anyja is egy Bethlen-lány, és az ő felesége is Bethlen volt, azaz, hogy a Dujardinok három nemzedéken át mindig protestáns családból házasodtak. (Egyébként Józsefnek már a szülei is elváltak, tehát már az apja is hasonlóan vad lehetett.)

A franciák mentségükre bizonyára azzal érvelnének, hogy Dujardin József a vadságát protestáns eredetű magyar eleitől, a Vayaktól és Bethlenektől örökölte. Lehet, hogy a család csak a végén, az egyik szenvedő feleség megtérése miatt lett katolikussá. Talán ezen apácává lett feleségnek Károly fia azok hatása alatt lett pappá, amit a családi körben apja részéről tapasztalt. Hisz láttuk, hogy még katona-testvére is bűnnek tartotta volna a maga részéről, ha megházasodik, s ezzel családját tovább plántálja.

A Dujardinok története tehát ugyancsak bizonyítja, mennyire kivétel, sőt abnormitás volt hajdan a jobbágyok sanyargatása; hogy mennyire nemcsak a jobbágyok szenvedtek miatta, hanem a családtagok is, és hogy a jobbágyok mennyire nem megtorlás nélkül szenvedtek miatta. De a családtagok igen.

A roffi borbélyok közül is megtette az egyik (IV. Mihály, 1798-1838), pedig láthatjuk, hogy nem valami nagyon régi világban élt, hogy feleségét, Báji Patai István és Ilosvay Polixéna leányát, Jolánt, „ökölcsapással leütötte és hajánál fogva vonszolta a földön". Ez „gyakorta megtörtént". „Hogy többet ne említsek, egyszer Egerből szánon hazautazván Roffra, valami csekélység miatt kilökte feleségét a szánból és továbbhajtatott. Estefelé volt az idő. Kegyetlen, csikorgó januári napon, és a szegény asszony ottmaradt egyedül, a legsivárabb, hóborította pusztaság közepén, hol mérföldnyire nem volt emberi hajlék. Ott bolyongott a szerencsétlen a ködös, sötét téli éjszakában, míg hajnal felé, a hidegtől és halálfélelemtől elcsigázva Tiszanánára bevetődött." (Néhai Borbély Lajos bátyám elbeszélése után 1870-ben tett jegyzeteimből, írja Magyari Kossa Sámuel, a „Nagy Iván" című családtörténelmi folyóirat 1901-es évfolyama 109. o. Borbély Mihály börtönben is volt emberölésért (korteskedéssel kapcsolatban).

Láthatjuk, hogy ez a Borbély is nem annyira a jobbágyaival, mint inkább szegény feleségével kegyetlenkedett, s míg Dujardin, aki a jobbágyai ellen is vétkezett, meg is bűnhődött érte, Borbély, aki csak a felesége ellen, büntetést sem kapott érte soha.

A gályarabokkal kapcsolatban láttuk már, hogy Cseh-Csuzy utolsó ivadéka, aki szintén magyar nemes volt, szintén csak a felesége ellen barbárkodott, és szintén nem került miatta a törvény elé. Ha tehát hasonló kegyetlenségek a jobbágyokkal szemben is előfordultak, az is inkább a patológia körébe tartozik. A feleségek sokkal jogtalanabbak és szánandóbb sorsúak

is voltak, mint a jobbágyok. Ezekkel szemben az úr – saját érdekében – sokkal jobban uralkodott szenvedélyein, s ha nem, jobban megbűnhődött érte.

Azt szokták mondani: Abesszínia egy darab középkor a XX. században. Ott úgy érezzük, mintha megállt volna az idő, mert ma is minden olyan, mint nálunk évszázadokkal előbb volt. Abesszínia szociális és társadalmi állapotairól tehát következtetni lehet a mi hajdani jobbágyaink helyzetére. Ámde amit e tekintetben Abesszíniában tapasztalunk, ismét csak érvelésünk helyességét bizonyítja. Abesszíniában nemcsak rabszolga-sanyargatás nincs, hanem úr és szolga között még akkora különbség sincs, mint a modern Európában. Nagyobb és őszintébb ott a demokrácia, mint a mi társadalmunkban.

Schrenzel (Abesszínia, 46. o.) azt írja az Abesszíniával határos szomáliaiakról, hogy olyan nyomorúságos viskókban laknak, hogy az emberi lakóhelyek torz képeinek kell neveznünk, „és ezek az emberek mégis megelégedettek sorsukkal, büszkék és legmélyükön szabadok".

Megismerkedett – írja Schrenzel – Dzsibutiban egy szomáliaival, aki évekig élt Európában, mintegy 26 éves okos férfi volt, s a néger nyelvek egész során kívül arabul, franciául, olaszul és angolul is beszélt, s egyenesen lenézte a nyugati kultúrát az övékéhez képest.

„Ou est votre culture?" (Miben áll az Önök híres kultúrája?) – kérdezte Schrenzeltől. Talán a rabszolgaság és a jobbágyság megszüntetésében? Ó, nálunk a legutolsó pária szabadabb, mint Önöknél a legnagyobb urak, s azok, akiket Önök lustáknak szidnak, még mindig legalább tízszer annyit kénytelenek dolgozni, mint nálunk a legjobban hajszoltak. (Hát még ha ez a szomáliai ismerte volna már az emberi haladás állítólag legmagasabb fokát, a szovjet kultúrát, gazdasági és államberendezést is!)

És az Önök szabadsága? A nagy angolok a büszkeséget, a franciák a „gloire"-t [a dicsőséget], az olaszok a „sacra liberta"-t [a szent szabadságot] sajátították ki maguknak, de mindegyiknél az egyik katonasapka vagy az egyik vállszalag olyan vigyázzban áll a másik előtt, ahogyan nálunk a legutolsó foglyot a legfőbb úr előtt sem meregíti meg a fegyelem. (48. o.)

Abesszíniában, a rabszolgaság „borzalmas" hazájában, Schrenzel szerint (52. o.) még az aratást, tehát a másutt legkeservesebb munkát is dalolva, beszélgetve végzik.

„A ház élete – olvashatjuk e műben (75. o.) – valóságos idill volt. Galambok fészkeltek a tető alatt, a kútnál megitatott lovak körülvágtatták a házat, a kutyák és a majmok barátságot kötöttek. Bennszülött gyerekek jöttek, énekeltek és táncoltak. Néha belovagolt (!) a kapun egy koldus és anélkül, hogy a nyeregből leszállt volna, szolgája útján (!) kért egy piasztert."

„Gyermekek vidámságával és boldogságával daloló kereskedők jönnek-mennek a vásáron. Játékos, lassú lépteik szinte kigúnyolják a munka, a kötelesség és az életszükséglet fogalmait." (74. o.)

Hogy a középkorban nálunk is így volt, sőt ilyenformán még ezelőtt 200 évvel is, annak bizonyítására majd számtalan történelmi adatot hozunk fel.

„Ha az egyik férfi a bagatell ügyek bírájánál, a daniánál bepanaszolja a másikat, hogy három piaszterrel tartozik neki, akkor az itteni jogszolgáltatásnak megfelelően a két embert körülbelül egy méter hosszú lánccal bilincselik össze. Ez nem büntetés, a bilincsbe verés nem számít annak. Nem, csak arra szolgál, hogy a hitelezőt megnyugtassa, adósa nem fog megszökni az alatt az idő alatt, míg a tanúkat megtalálják. A jobb kezét a bal lábhoz, a bal kezet a jobb lábhoz kötözik, a vasbilincseket igen alaposan a bokára erősítik, így azután a sziámi-ikrek módján csak együtt végezhetik el mindazt, amit közülük az egyiknek el kell végeznie. Szomorúak? Eszük ágába sem jut. De talán lehangoltak? Szó sincs róla. Sohasem veszekednek egymással, még azon sem, hogy merre menjenek. Együtt keresnek munkát, együtt énekelnek (!)"

„A családapa csaknem korlátlan hatalommal rendelkezik nők, gyermekek és cselédség felett. A községben szinte élet és halál ura a főnök. Az államot korlátlan hatalmú uralkodó igazgatja. Az európai gondolkodásmód elviselhetetlen szigorúságot lát ebben. A valóságban erről szó sincs. Elő sem fordulhat a népben élő határozott tekintélytisztelet és a félreismerhe-

tetlen demokratikus felfogás folytán. A földre borulás, a térdet átkaroló köszönésmód tökéletesen társadalmi formákká kristályosodtak ki, és éppen úgy nem látnak bennük lealacsonyítást, mint ahogy mi sem tartjuk annak a kalaplevevést, meghajlást vagy kézcsókot".

„Minden meghatározott szabályok között cserélődik ki öreg és fiatal, magas rangú és alacsony sorsú között anélkül, hogy az alárendeltben a megalázkodás érzése támadna fel. Mert egyik a másiknak szívesen megadja azt a tiszteletet, amelyet szolgája és fia viszont iránta tanúsít. (Mert láttuk, hogy mindenkinek van szolgája, még a koldusnak is.) Szigorúan megszabott formák hosszú sora csaknem a nap minden órájára más és más köszönési módot állapít meg, a levél tartalmának gyakran a felét a megszólítás és az üdvözlés tölti ki, mindazonáltal a legutolsó rabszolga és a „királyok királya" között a valóságban sokkal kisebb a távolság, mint az állítólag szabad gyári munkás és a vállalat vezérigazgatója között. Ősrégi szokás szabja meg, hogy az uralkodó az úton haladtában köteles megállni és kihallgatást adni, ha valaki, akár a legutolsó pária is így kiált feléje: „Abjet" (Hallgass meg!) Ez napjainkban is megtörténik és gyakran láttam, hogy milyen emberien, szabad módon beszél az alacsony sorsú ember egy magas „főnökkel", egy miniszterrel, egy fejedelemmel." (113. o.)

„Azok a föltételek, melyek között ez a máig is ősréginek megmaradt ország folytatja a maga életét – a bilincseket csörgető foglyok és a rabszolgaság ellenére –, a demokrácia olyan fokára világítanak rá, aminőt eddig az egyén állítólag legnagyobb fokú szabadságának megsértése nélkül Európa egyetlen köztársasága sem ért el. Mert úr, szolga, kerületi főnök és rabszolga együtt eszik, iszik, beszél, él békében és háborúban, amely a férfitől ugyan szolgálatot követel, de nem a mi fogalmainknak megfelelő fegyelmet. A gyéren lakott ország természeti gazdagsága és a mi elszegényedésünk mellett elképzelhetetlen vendégszeretet csodálatos szokása békítően hoz össze naponta szegényt és gazdagot. Itt a legszegényebb ember sem maradhat fedél és táplálék nélkül, és mindig lesz annyi csekély ruházata, amennyit az ország klímája szükségessé tesz. Viszont a leggazdagabb is személy szerint szerényen él a néhány nemzeti eledelen; éppen úgy megtartja a böjtnapokat, mint a „kisember", fehér vászonruhát visel, utazik, vándorol, iszik és lustálkodik, mint amaz, és sok vonatkozásban csak elméletileg gazdag. Földjeit éppen olyan kevéssé ismeri, mint műveli, tallérjait valahol a földbe ásta és egyenkint vagy kisebb falkákban a marhák ezreit ajándékozza jobbágyainak, akik viszont megint az ő „tulajdonát képezik".

„Az abesszíniai, aki a maga területén olyan egyszerű és természetes életet folytat, nem ismeri a mi városaink legvégső, meztelen szegénységét, nem ismeri a gyötrelmes éhséget. És miután a szegénység itt éppen olyan kevésbé mutatja meg valódi keménységét, mint a gazdagság a maga bűnös gőgjét, jótékony türelmesség uralkodik az országban, ezen a földön, ahol nem terem éhség, de nincs fogékony talaja az irigységnek és a testvérgyűlöletnek sem." (116. o.)

Látjuk tehát, hogy jobbágyság, sőt rabszolgaság, nyers, kegyetlen igazságszolgáltatás, korlátlan, zsarnoki hatalom, bilincsek, lábcsókolás és térdre, sőt földre borulás közepette is lehet boldog egy társadalom, sőt ezek mellett még a legigazibb demokrácia, egyenlőség és emberi önérzet is uralkodhat benne, sőt még nagyobb fokú is lehet, mint abban a mi büszke Európánkban, melyet mindezek alól a „felvilágosultság" már felszabadított. Nemcsak azt kellene ugyanis nézi, hogy az ember rabszolgája-e egy másik embernek, vagy hogy minek szólítja és üdvözli az egyik a másikat, ha találkoznak, hanem az összképet kell nézni, s azt, hogy milyen lelkülettel történik minden, és hogy mint fogják fel mindezt azok, akik benne élnek és teszik, nem pedig mi, akik évszázadok távlatából, s a viszonyokat nem ismerve nézzük.

Európában kétségtelenül Spanyolországban maradt meg legjobban a középkor szelleme. Ott a gavallér még ma is azt mondja a hölgynek, csókolom a lábát (nem pedig a kezét) s ott, külsőleg legalábbis még ma is igen nagy a különbség ember meg ember között, és túl nagy tiszteletet adnak a nagyoknak. Mégis azok írásai alapján, akik személyes tapasztalatból ismerik a spanyol életet, az abesszíniaiakéhoz hasonló állapotok jutnak eszünkbe. Ezek ugyanis Spanyolországban szintén demokráciát állapítanak meg, s feltűnik nekik a szolgáknak és cse-

lédeknek a más országokban tapasztalhatóknál sokkal nagyobb önérzete. Lám, a nagy katolicizmus és annak nagy alázatosság-ajánlása és önérzetirtása annyira nem járt sikerrel, s éppen a spanyol szolgáknál és cselédlányoknál, hogy szinte úgy látszik, mintha az Egyház is nem irtaná, hanem nevelné az önérzetet.

A katolicizmustól teljesen távol álló Majthényi Flórának a „Magyar Könyvtár" füzetei sorában megjelent „Spanyolországi útiképek" című írásában ezt olvashatjuk: „A ragyogó ég, a mosolygó föld okozhatja ezt a vidámságot. De az általános megelégedés ama egyenlőségi érzetből is fakad, mely a demokrata irányú Spanyolországban (a spanyol viszonyokat ismerő Majthényi Flóra tehát úgy tesz, mintha nem is tudna róla, hogy a közfelfogás Spanyolországról ennek nem éppen az ellenkezője volna) annyira ki van fejlődve." (55. o.)

Mi mindenesetre elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy Európa legkatolikusabb és legközépkoribb országa a legdemokratikusabb is egyúttal.

„Az urasági cselédek például kalaplevéve segítik be a gazdájukat és annak családtagjait a hintóba, de ha az úr valamely hanyagságért kissé türelmetlenebbül feddi meg a szolgáját, ez rögtön így felel: „Velem így ne beszéljen! Csak oly caballero [úr, lovag] vagyok, mint Ön. Az én elődeim csak úgy segítettek a mórokat kiverni az országból, mint az Önéi. Fizessen ki és elmegyek."

„S csakugyan képesebb volna tüntetése közben éhen halni, mint a szerinte igazságtalan és szigorú bánásmódnak magát alávetni. De a tüntetésre alig kerül sor. Pár jó szó (de láthatjuk belőle, hogy ekkor is az uraság alázza meg magát, nem a cseléd), néhány szivar gyorsan helyreállítja a békét és a világ előtt újra az alázatos szolga emeli a címeres hintóba a gazdáját."

„A női cselédség türelmesebb, csakhogy ennél meg az a szokás van, hogy ha valami nem tetszik, minden további szó nélkül faképnél hagyja úrnőjét, s este már ott sétál hosszú rojtú, élénk virágú nagykendőjében a Calle Sierpes kivilágított boltjai előtt valamelyik barátnője (tehát nem udvarló) karján, és nevetgélve bírálgatja a járókelőket."

Ilyenformán kell elképzelnünk a középkori jobbágy viszonyát is földesurával. Nemcsak az akkori igazi keresztény szellemből következik az úr jó bánásmódja, jobbágya megbecsülése s az a kötelességérzete, hogy megvédje a hatalmasok visszaélései ellen, hanem a józan észből és gazdasági érzékből is erre kell következtetnünk. Nemcsak a jobbágy volt ugyanis kiszolgáltatva a földesurának (aki egyúttal törvényes bírája is volt neki), hanem a hűbérúr is ki volt szolgáltatva jobbágyainak. Hiszen tőlük függött jóléte és anyagi boldogulása. Az ő érdeke volt tehát, hogy megelégedettek legyenek, jó kedvvel dolgozzanak és szeressék gazdájukat. Ha rosszul bánt velük, bőséges alkalmuk nyílt rá, hogy visszafizessék neki, s megmutassák, hogy mégiscsak ő húzza a rövidebbet.

Ezért szabályként egész nyugodtan feltehetjük, hogy a földesurak és a gazdatisztek igen nagy többsége egyenesen kedveskedett a jobbágyoknak. Különösen így volt ez nálunk, ahol a török világ miatt olyan nagy hiány volt munkaerőben, s ahol az elköltözött jobbágyot úgyszólván lehetetlenség volt pótolni. A megelégedett jobbágy robotja azonban mennyivel többet ért az elégedetlenénél, sőt talán az egyenesen elkeseredetténél!

Ezért védték az országgyűlések adómegszavazásaik alkalmával oly késhegyig menően jobbágyaik érdekét főnemes gazdáik, nem pedig azért – mint a forradalmárok állítják –, hogy jobban kiuzsorázhassák őket.

Egy középkori jobbágynak (és egy mai proletárnak is) sok tekintetben nagyobb volt a szabadsága, mint egy Habsburg-főhercegnek. Jobban a maga ura volt, mint az. Wölfling Lipót, a rangjáról lemondott, lecsúszott Habsburg-főherceg (a család mellék- (toscanai) ágából) „Habsburger unter sich" címen kiadott iratában például felháborodva írja (177. o.), hogy már harmincas éveiben volt és mégis „meine damalige Freundin war durch herrischen Machtruf von meiner Seite gerissen worden", tehát hogy akkori barátnőjét Ferenc József erőszakos úton szakította el oldala mellől.

Valóban abban igazat kell adnunk a lecsúszott főhercegnek, hogy nem egy harmincon túl levő, hanem még egy 16-17 éves proletárfiú is sokkal függetlenebb volt őnála akkor, mikor

még ő főherceg volt. Annak nem avatkoznak be annyira emberi jogaiba, s annak nem alázzák meg annyira az önérzetét. Annak sokkal nagyobb szabadsága van. A munkaadójának, a gyárosnak semmi köze hozzá, a szülei pedig nem mernek szerelmi viszonyaiba avatkozni még akkor sem, ha az erkölcsi érzékük és kötelességérzetük egyébként megvolna hozzá. Egy szegény családban ugyanis a 16-17 éves fiú már kereső, s így önálló. Neki legfeljebb sírdogálhat az anyja, ha éjszaka kimarad, vagy nő hálójába kerül, vagy legfeljebb könyöröghet neki, de „herrischer Machtruf"-ot [úri hatalmi szó] semmiképpen sem alkalmazhat ellene.

De serdülő korában a későbbi VII. Eduárd angol királyt is igen sokat büntette az anyja, Viktória királynő, a cigarettázása miatt. Ugyanakkor hasonló korú angol vagy magyar proletár vagy pásztorfiúk szabadon cigarettázhattak és sem hazudniuk, sem alakoskodniuk nem kellett, sem önérzetüket sértő szidalmakat nem kellett miatta zsebre tenniük.

A proletárlányok is egészen szabadon cigarettázhattak (hogy a cigánynőkről ne is szóljunk). Albrecht főherceg lánya azonban halálra égett miatta. Ő is cigarettázott ugyanis, de csak titkon, mert apja tiltotta neki. Mikor egyszer apja felkiáltott neki a parkból a szobájába, akkor is éppen cigarettázott. Hogy apja ne vegye észre, úgy ugrott oda az ablakba, hogy a cigarettát tartó kezét hátra tette. Míg azonban apjával beszélgetett, cigarettájától meggyulladt a ruhája, s mivel rögtön még ekkor sem merte magát elárulni, halálra égett. Egy proletárlánynak nem kellett volna ilyesmik miatt halálra égnie, de megijednie sem, mert ő ennél sokkal függetlenebb.

Hogy maga az önérzet is milyen viszonylagos fogalom, s milyen gyökeres változáson ment át az idők folyamán, arra például a gyerekekkel való bánásmódból hozhatunk fel példát. Egy proletár-, sőt egy falusi szegény szolgagyerek sorsa ma már százszor jobb, mint a középkorban egy főúr, sőt akár egy király fiáé volt. Ez utóbbiaknak addig, míg gyerekek voltak, akkor még annyi önérzetük sem lehetett, mint egy rabszolgának. Ma a legszegényebb gyerekkel is sokkal jobban bánnak akár otthon, a családi körben, akár az iskolában, mint hajdan egy főúri vagy akár királyi iskolás gyerekkel a nevelő.

Bojti, aki kálvinista lelkész volt és történetíró, tehát a maga korában elsőrangú kultúrember, a gyermektelen Bethlen Gábor fejedelem unokaöccsét, mint preceptora [nevelője], gyakran úgy elagyabugyálta, hogy néha attól kellett félni, hogy egészségére maradandó hatása lesz. (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 21. o.)

A csak jó száz éve élt báró Jósika Miklóssal, a későbbi híres regényíróval és dúsgazdag főnemesi fiúval piarista nevelője felnyalatta a tintát, mikor az asztalra kidöntötte.

II. Ferdinándot, a későbbi császárt és testvéreit gyermekkorukban rendszeresen verték és testvére, Mária Krisztina (az, aki később Báthory Zsigmond felesége lett) a bajor nagyapját azért szerette jobban, mint nagyanyját, mert az nem szokta megverni.

II. Ferdinándra vonatkozólag, csak azért, mert hétéves korában, mikor apja elutazott, durcásságból nem jött ki a szobájából elbúcsúzni tőle, az apja azt írta haza utána a feleségének, hogy mondd meg a „Temel"-nek (ez volt a gyerek becézőneve), hogy kenyéren és vízen lesz börtönben egész addig, míg haza nem érkezem. Sőt a szigorú apa a levélben még a kenyér (Broth) szót is áthúzta levelében és azt írta helyébe, hogy Stain (kő). Lehet, hogy felesége nem hajtotta végre ezt a szigorú parancsot, de azt más forrásokból is tudjuk, hogy a Habsburg-gyerekeket ebben az időben szüleik a boton kívül bezárással is szokták büntetni, s ijesztésül „börtönnek" hívták a helyet, ahová csukták őket. (Hurter, II., 228. o.)

Herceg Eszterházy Pál önéletrajzából is azt tudhatjuk meg, hogy Bornemissza János személyében neki is olyan brutális ember volt az első tanítója, hogy egyszer, mikor gránátalmát kapott ajándékba (láttuk, hogy száz évvel előbb a Habsburg-fiú számára még a közönséges alma is nagy kedveskedés volt), „midőn azt megszerettem volna és enni akarnék belőle, Bornemissza János álmából nagy haraggal felserkenvén (biztos részeg lehetett) kijött kamarájából és összetörve egy pomagránátot [gránátalmát], héjjastól kalánnal a számba tolta. Visszarántva a kanalat, egyik felső fogamat is kivonta (jó finoman „tolhatta" a szájába!), mi-

dőn pedig a mellette való is inogna, azt kalapáccsal (!) beütvén kipökette velem". (Bubics-Merényi, 62. o.)

Pedig hát Eszterházy Pál elsőszülött fiú, és az egész dúsgazdag és hatalmas család reménye, s mint látjuk, apjának egyébként is kedvence volt.

Micsoda jó sorsa van, és milyen bánásmódban részesül ezzel szemben ma még a proletárgyerek is! De látjuk, hogy a hercegek, sőt a császárok fiai régen valóban olyan bánásmódban részesültek, mint amilyennek mi abban a korban a jobbágyokkal való bánásmódot elképzeljük. (Természetesen akkor a jobbágyok fiaival is épp oly nyersen bántak szüleik, mint az előkelő csemetékkel. Azt azonban bajosan mondhatjuk, hogy még náluk is szigorúbban, mert Bojti vagy Bornemissza bánásmódjánál szigorúbbat már nemigen tudunk elképzelni.)

Ami a mai cselédek, szegények, sőt elesettek önérzetét illeti, ez nemcsak Spanyolországban, hanem nálunk is megvan. Közmondásos az úgynevezett „parasztgőg", s nem egyszer tapasztaltam, hogy vidéki értelmiségünk, amely ismeri őket, a falusi szegény népet sokkal büszkébbnek és sértődékenyebbnek tartja, mint a maga fajtájabelieket, az úgynevezett urakat. Pedig ha ennek a falusi parasztságnak hajdan jobbágysorban élő ősei évszázadokon át olyan jogtalanságban, megalázottságban, kiszolgáltatottságban, lenézésben, állandó gyalázások, sőt verések közepette éltek volna, mint közvéleményünk ma képzeli, akkor ez utódaikon, a mai kisgazdákon is meglátszanék, a nincstelen zselléreken pedig még jobban. Évszázados, sőt évezredes állandó behatás ugyanis évszázadokon át megmarad hatásában, s abban a jellegzetességben, melyet a lélekre és a jellemre gyakorol. Ha sorsuk évezredeken át verés és megalázás lett volna, sőt még beleik is a földesúr lábának melegítésére szolgáltak volna, mint szegény Jászai Mari gondolta, akkor ezek a kisgazdák, zsellérek és más falusi szegények még ma is megalázkodók, a széltől is rettegők, félénkek, sunyiak és alamuszik lennének. A tapasztalat ennek éppen az ellenkezője.

Osváth Pál „Közbiztonságunk múltja" című művében (53. o.) írja, hogy Bihar megyében egy cigánynak, akinek Biharkeresztesen egy kis zsellérháza volt, 1862 tavaszán S. P., egy más megyéből odakerült szolgabíró nem akart útlevelet adni. A cigány emiatt feleselni kezdett vele, s ezért a szolgabíró leteremtette, s többek között bitangnak is nevezte. (Tehát mint láthatjuk, meg nem ütötte.) Erre a háztulajdonosságára – úgy látszik – nagyon büszke cigány magából kikelve ezt kiáltotta vissza: „Bitang? Te vagy a jöttment bitang! Én keresztesi polgár vagyok!"

Ki gondolta volna, hogy még ilyesmi is lehetséges – s ráadásul 1862-ben! – egy cigány részéről a szolgabíró ellen csak azért, mert a szolgabíró vidékről jött, a cigány meg helybeli volt! Ki gondolta volna, hogy egy cigány dühében még le is tegez a saját hivatalában egy szolgabírót 1862-ben?

Az meg a Horthy-korban történt Zala megyében, hogy egy béres vasvillával ment neki az uraságának, s ráadásul egy olyan uraságnak, akit cselédei egyébként emberségességéért igen szerettek. Erre az uraság természetesen azonnal felmondott neki. Mivel azonban a cselédtörvény szerint a gazda még ilyen esetben sem bocsáthatta el önkényesen cselédjét, hivatalos tárgyalás után a szolgabírónak kellett dönteni a dologban.

A szolgabíró, noha vadászpajtása volt a földbirtokosnak, a béres javára döntött, azzal a megokolással, hogy a földbirtokost fizikailag nem ütötte meg, mert társai lefogták, miközben gazdájára rohant. Hogy azonban azért az uraság tekintélye is megmaradjon, a döntés közlésekor keményen megdorgálta a bérest. Erre a béres, akit uraságа a történtek után is kénytelen volt szolgálatában tartani, egész a következő év április elsejéig, távozása előtt nagy önérzetesen odaszólt a szolgabírónak: „Ezt (a szolgabíró dorgálását) meg fogom magamnak jegyezni!" A szolgabíró nem szólt rá semmit.

Czobor László „Honti históriák" című megemlékezéseiben (74. o.) szintén megemlíti, hogy főszolgabíró korában egyszer bíróválasztó gyűlésen elnöki megnyitójára az első felszólaló, egy tót paraszt volt, aki nagy hetykén azt vágta a szemébe: „Két óra elmúlt. Tessék más-

kor pontosan kezdeni a gyűlést". S ráadásul még nem is volt igaza, mert Czobor azt írja, hogy neki a mindenkori pontosság volt „legszebb erénye" és ez esetben is a meghirdetett két órakor percnyi pontossággal nyitotta meg az ülést. Csak a felszólaló az ellenpárt embere volt, s többek közt ezzel is borsot akart törni az orra alá.

Gyermekkoromban a szőlőnkben kapáló napszámos lányok beszédéből megtudtam, hogy a Szegedy-lány, özv. Széchenyi grófné, szomszédos ötvösi birtokára is szoktak napszámba járni, s hogy ilyenkor a grófné sokszor oda szokott hozzájuk menni beszélgetni. A napszámos lányok ezt annyira nem vették kitüntetésnek, sőt annyira teher volt számukra, hogy többen erősködtek is, hogy többet nem mennek hozzá dolgozni. Ilyenkor ugyanis kezet szoktak neki csókolni, s ez volt nekik olyan nagyon terhükre. Azt természetesen egyikük se merte megtenni, hogy mikor mindenki kezet csókol, éppen ő ne csókolja meg a kezét. „A gyomrom forog – mondta egyikük –, mikor látom, hogy jön, s tartja csókra a kezét." Pedig a grófnénak bizonyára legalább olyan terhére volt a keze megcsókoltatása, mint a lányoknak a megcsókolása. Bizonyára csak azért nyújtotta nekik, mert azt gondolta, hogy megsérti őket, ha nem engedi.

Ugyanazon időben alkalmam volt látni, hogy például herceg Windischgrätz Lajos egy ebéd alatt 6-8-szor is kezet csókolt a mellette ülő grófnénak. Bizonyára gróf Széchenyiné is ehhez volt szokva, s ezért nyújtotta a kezét a napszámos lányoknak is, mikor közibük ment. Azért igazán nem hibáztathatjuk, hogy arra nem gondolt, hogy ezek egy kissé büszkébbek, mint egy Windischgrätz herceg! Ugyanazon az ebéden természetesen én se csókoltam egyszer sem kezet a mellettem ülő másik grófnénak. Nemcsak azért, mert én pap vagyok, hanem bizonyára azért sem, mert én sem születtem hercegnek, hanem én is jobbágyok ivadéka vagyok, s ezért az én derekam sem hajladozik oly könnyen, mint az övék. Mi, jobbágyivadékok, ahhoz vagyunk szokva, hogy az uraság kedveskedjék nekünk, nem pedig mi azoknak. De talán ez az oka annak is, hogy nem is tud belőlünk soha nagy úr lenni. Ahhoz ugyanis ma is elsősorban hajladozás kell.

Akkor meg már pap voltam, mikor Somogyban mint vendégnek, az udvarban dolgozgató kiöregedett cseléd, favágó bácsi már az első nap üzenet által tudtomra adta, hogy ő mindenkinek csak egyszer szokott köszönni, s aki az ő köszönését nem fogadja el, annak ő többet nem köszön. Valóban, nem is köszönt többet. Én természetesen nem tudok arról, hogy életemben valaha valakinek a köszöntését ne fogadtam volna el. A baj az lehetett, hogy ezen első találkozás alkalmával a túl önérzetes bácsinak csak a köszönését fogadtam el, de éppen akkor nem lévén kedvem hozzá, hosszabb beszélgetésbe még nem bocsátkoztam vele. Ezen aztán az öreg bácsi úgy megsértődött, hogy a későbbi beszélgetéseket is lehetetlenné tette, mert én az üzenete után természetesen nem mentem oda hozzá bocsánatot kérni.

A szüleimnek Zalában volt egy tüskeszentpéteri szegényebb paraszt embere, Óvári volt a neve. A felesége igen értékes, tehetséges, sőt kiváló parasztasszony volt. Becsület tekintetében az urában sem volt baj, de annál inkább a betegesen nagy önérzetben. Gyöngeszerű kis emberke volt, önérzet azonban akkora volt benne, hogy ha a felesége valamivel megsértette, felment a padlásra, s még enni is csak felesége hosszas könyörgésére és engesztelésére jött le. (Nemrég hallottam, hogy meghalt, s pap nélküli, kommunista temetésben részesült. Ez sem történt volna meg – gondoltam –, ha a jó felesége nem halt volna meg már vagy 25 évvel ezelőtt, mikor meghűlt, mert átlábolt a derékig érő árvízen.)

Bizony, sem az Óvári bácsin, sem a szőlőt kapáló lányokon, sem az öreg favágó bácsin, sem társaikon egyáltalán nem látszik, hogy őseiket évszázadokon át ütötték-verték, a más jogtalan keze-lába voltak, s minden szíre-szóra deresre húzni, botozni vagy pofozni szokták őket. Viselkedésük – éppen ellenkezőleg – arra vall, mintha mindig kedveskedtek, hízelegtek volna nekik, mintha elkényeztették volna őket.

Azt meg ugyancsak Somogyban az autóbuszon tudtam meg az utasok beszédéből, hogy a dúsgazdag, sok ezer holdas, protestáns Véseyt, aki ősi családjának egyébként utolsó sarja

volt, jó ember, de súlyos idegbetegsége miatt búskomor és emberkerülő agglegény, hogyan gyűlölték emiatt az uradalmaiban alkalmazott cselédek. „Az csak szalad, nem szól az senkinek egy szót se, nem böcsüli az az embert", mondta róla megvető gyűlölettel egy cselédasszony.

Láthatjuk belőle, hogy az állítólag hajdan minden szíre-szóra deresre húzatott jobbágyok mai utódai egyenesen megkövetelték a még szomszédos grófoknál is sokkal gazdagabb földesuruktól, hogy ne csak munkát adjon nekik és fizesse őket, hanem melléje még nyájaskodjék is velük, s ezt akkor is kötelességének tartották, ha idegbajos, s így a nyájaskodás szinte lehetetlenség számára. Nemcsak semmivel többnek nem tartották tehát maguknál, hanem egyenesen többet kívánnak tőle, mint önmaguktól. Ők ugyanis gorombáskodhatnak családtagjaikkal, s ha idegesek, s ha éppen bal lábbal keltek fel, akkor nem nyájaskodnak bizony senkivel. A 7000 holdasnak ővelük ilyenkor is nyájaskodnia kell.

Én a magyar irodalomból szerzett ismereteim alapján egész addig azt hittem, hogy a „feudális" Magyarországon egy 7000 holdas nábob olyan nagy úr, hogy majorjainak béres-lakói egy évben legfeljebb egyszer, ha látják, akkor is csak messziről, amint négyesfogatán elrobog, s ők cselédlakásuk ajtaján izgatott szívdobogás közben kikukucskálnak. Most megtudtam, hogy „szaladni" szokott közöttük, tehát gyalog jár, nem is köszönnek neki, de fel vannak háborodva amiatt, hogy ő se köszön nekik.

Az Egyház annyira demokratikus, hogy nem szívesen látja, hogy a főnemesek kápolnát rendeznek be kastélyukban, s ott hallgathatják a kötelező vasárnapi misét. Ezért megköveteli tőlük, hogy legalább nagy ünnepeken ők is oda járjanak, ahova a többi ember és köztük és velük együtt dicsérjék az Istent. Ilyenkor tehát az Egyház törvénye nemcsak a misehallgatást írja elő számukra, hanem még azt is, hogy ez a misehallgatás a plébánia nyilvános templomában történjék.

Ezt a szabályt én diákkoromban még nem tudtam, de arra emlékszem, hogy egyszer Keszthelyen láttam, hogy húsvét napján odajött a hercegi fogat (Festetics hercegék sohasem jártak négyesfogaton. Úgy látszik, azt tartották, hogy az csak dzsentriknek való) a zsúfolt templom elé. (Még a templom előtt is nagy tömeg állt, mert nem fértek be.) A fogat a hercegasszonyt, a gőgösnek tartott Hamilton Mária Viktória hercegnőt, azelőtt a monacói fejedelem nejét hozta. (A herceg bizonyára nem volt akkor Keszthelyen, mert másképp ő is ott lett volna. Sokkal különb volt alkalmazottainál: ő sohasem mulasztotta el a vasárnapi szentmisét. Mint láthatjuk, a felesége sem.)

A tömeg, noha nagyon jól tudta ki az, egyáltalán nem látszott tudomást venni róla, s a lakáj hiába igyekezett a tömegben utat nyitni a templom bejáratához. Kíváncsiskodni kíváncsiskodtak az emberek, de utat senki sem nyitott. Végül aztán nagy izgatottan megérkezett az apát úr s nagy hajlongások közepette utat csinált a hercegasszonynak, s bevezette a szentélyben lévő kegyúri padba.

Jól emlékszem rá, hogy a tömegnek ez sem tetszett. Még ezt is sértésnek vette önmaga ellen. Igazságérzetük – úgy látszik – azt kívánta, hogy ha egyszer nem jött a mise kezdete előtt órákkal, mint azok, akik ülőhelyet kaptak, miért nem hagyták őt is várni a többivel együtt a templom előtt. „Hiszen az is csak ember! Annak is csak meg köll majd halni!" – hallatszott a tömegből innen is, onnan is. S akik ezt mondogatták, azok nagyszülei még mind a Festeticsek jobbágyai voltak.

Nem valószínű, hogy valami agyongyötört, botozott-pofozott jobbágy volt a nagyapjuk, mert akkor az alatt a rövid félszáz év alatt, ami azóta eltelt, bajosan nőhetett volna meg annyira az önérzetük, hogy még azt is sértésnek tartsák magukra, hogy a hercegasszonyt az apát úr maga kalauzolja be a templomba, őket pedig nem. Ők persze nem látták, amit én később láttam, hogy mikor egyszer a pesti követ (a Horthy-korban) eljött a német birodalmi iskola diákmiséjére, a hittanár a nagy hidegben és huzatban díszbe öltözötten várta a templom kapujában, míg végre a követ úr vagy negyedórás késéssel megérkezett, s hogy a misét addig természetesen el sem lehetett kezdeni, de viszont mikor megérkezett, azonnal el kellett kezdeni.

Ugyancsak meg lehettek volna tehát elégedve a keszthelyi cselédivadékok, hogy Keszthelyen közel sem tisztelték meg ennyire a hercegasszonyt. Hát még ha azt is tudták volna, hogy később, mikor a cselédivadékok lesznek minden földi hatalom birtokosai, hogyan fogják várni (de persze nem misére), kalauzolni, megtisztelni, körülvenni a Rákosi Mátyásokat, Sztálinokat és Hruscsovokat!

Érsekújvárott is egyszer (még az első világháború idején), mikor belépődíjjal templomi hangversenyt akartak rendezni jótékony célra, az utolsó pillanatban meghiúsult minden, mert hiába hirdették ki a templomban előre, hogy miért lesz belépődíj és milyen célra lesz, a tömeg egyszerűen elsöpörte a templomajtóból a rendezőséget, a pénztárt és a pénzszedő hölgyeket, és „csak azért is" ingyen ment be.

Kijelentették az emberek, hogy szeretnék ők azt látni, hogy nekik valaki megtilthassa, hogy még a templomba se mehessenek be ingyen. Ennyire tudta a nép, mi az ő joga, és ennyire ragaszkodott a jogaihoz. Ma már bizonyára az érsekújváriak sem csinálnának így, mert azóta már újabb fél század telt el, s minél jobban távolodik a nép a hajdani jobbágyállapottól, annál jobban megtanulja, hogy nem történhet minden úgy, ahogy ő akarja, s hogy nála nagyobb urak is vannak. A jobbágyvilághoz még közelebb állván, a nép ezt még – úgy látszik – nem tudta.

Egy Zala megyei járási székhelyen a plébánián egyszer azt mondta a szobalány a kapun becsengető 4-5 holdas falusi parasztembernek, hogy a méltóságos úr nincs itthon. (Kormányfőtanácsos volt ugyanis a plébános.) Mivel azonban az illető ember (nem tudom joggal-e, vagy igaztalanul) azt állította, hogy a plébános úr otthon volt, a szobalány e válaszát magára olyan sértésnek vette, hogy noha a méltóságos úr – aki tudomást szerzett híve megsértődéséről – utána biztosította róla, hogy az ő háza mindig nyitva volt és lesz minden híve előtt, és utána szinte kedveskedett ennek az embernek, ő mégsem volt hajlandó a „sértést" megbocsátani, s többet soha nem ment nemcsak a plébániára, hanem a templomba sem. Aki ismeri a falusiakat és a parasztgőgöt, tudja, hogy hasonló esetek falun nem is olyan ritkaságok. Pedig a megsértődő parasztembernek a nagyapja még a gróf Batthyányok jobbágya volt. El lehet ezek után hinni, hogy azt még pofozták és deresre húzták, ha kellett, ha nem?!

Párkányban pedig, mikor báró Jeszenák volt ott a plébános (egyébként igen szent ember volt), az anyja „a plébános úr" után érdeklődő parasztot helyreigazította, hogy azt „méltóságos úrnak" kell mondani, mert az nemcsak plébános, hanem báró is. A paraszt ezt felelte: „Igen, de az a mi plébánosunk, akit mink tartunk el".

Ekkora önérzetet csak úgy lehet megmagyarázni, ha a nagyapját, aki még prímási jobbágy volt, az intézők nem botoztatni szokták, hanem kedveskedni szoktak neki. Ha a jobbágy jogtalannak érezte volna magát, az unokája nem lehetett volna ennyire öntudatos. Pedig ebben az esetben nem is annyira unokáról, mint inkább fiúról van szó, mert a dolog még az 1800-as években történt.

Mindezek éppen nem kivételes esetek. S a parasztgőg – mint az Óvári bácsi esetén láttuk – nemcsak az urakkal szemben nyilvánul meg, hanem családjának tagjai, rokonai, barátai irányában is. Mindennapos dolog, hogy szegény falusi emberek (hogy a „nagygazdákról" ne is szóljunk, pedig legtöbbször ők is jobbágyok utódai), egy meggondolatlanul elejtett sértő szó miatt engesztelhetetlenül és örökre megharagszanak, addig legjobb barátjukra, sőt édestestvérükre is, s bármennyire fáj is jobb énjüknek, meg nem alázkodnak előtte, s képesek inkább a legnagyobb nyomorban élni vagy kibékülés nélkül meghalni, mintsem tudtára adják az illetőnek, hogy ez a helyzet nekik is fáj.

Parasztoknál igen gyakori, hogy még a testvérük temetésére sem mennek el ilyenkor, vagyis még a halál sem tudja legyőzni gőgjüket. Még az sem ritkaság, hogy mikor a haldokló üzen, s kéri a haragosát, hogy menjen el hozzá, még akkor sem teszi meg az illető. (Ez természetesen már csak a leggonoszabbjával fordul elő, mert egyébként ha a sértő már megalázkodik, akkor a gőg már ki van elégítve, s legtöbbször nincs akadálya a kibékülésnek.

A parasztembereknek még a gyónásában is legtöbbször amiatt kell megtagadni a feloldozást, mert az illető semmiképpen sem hajlandó arra, hogy a haragosával való kibékülést ő kezdeményezze. „Még a Jozafát völgyében se bocsátok meg neki!" – mondta egyszer e kívánságomra az egyik. Ez tehát nemcsak a kibékülés kezdeményezésére nem volt hajlandó, hanem még az ellenfél megalázkodásának elfogadására sem. Én ekkora önérzetet semmiképpen sem tudok összeegyeztetni a jobbágy múlttal abban az esetben, ha a jobbágyság csakugyan olyan keserves és megalázó dolog volt, mint amilyennek közvéleményünk gondolja és irodalmunk lefesti.

Különösen a katolikus falusi szegény ember sajátja, hogy az önérzete sokkal fontosabb neki, mint az anyagi haszon. Ahol barátságtalanul bánnak vele, oda nem megy dolgozni akkor sem, ha többet fizetnek neki. Meg nem alázkodik akkor sem, ha emiatt nagy hátrány vagy anyagi kár is éri. Például inkább fizet, vagy inkább lemond arról, ami jár neki, mintsem elmenjen miatta a hivatalba, ahol meg kell alázkodnia. Ha kérnie kell neki valamit olyantól, aki úr, tehát meg kell alázkodnia előtte, akkor inkább nem kell neki. Nyög, szenved bele, ha igazságtalanság éri, egész éjszaka álmatlanul hánykolódik miatta ágyában, sokszor torkaszakadtából átkozódik is miatta, de hogy a kár elkerülése céljából megalázkodjék, arra nem tudja elszánni magát. A „törvénytől" is elsősorban azért fél, mert oda fel kell öltözni, ott alázattal le kell vennie a kalapját, választékosan beszélnie, s általában úgy viselkednie, mint aki alattvaló, mint aki kevesebb, mint aki alul van, mint aki kedveskedik. Ez pedig mondhatatlan teher neki.

Ezért nem való katolikus ember kereskedőnek, s ezért nem emelkedik katolikus ember az állásában, hivatalában sem úgy, mint nemcsak a zsidók, hanem a protestánsok is. A Horthy-korban például a székesfőváros középiskoláiban egyenesen több volt a protestáns igazgató, mint a katolikus. Ez elsősorban a modor, a megalázkodás miatt volt. Én is, a katolikus pap, az iskolában sokkal nagyobb udvariasságot, előzékenységet, alkalmazkodást tapasztaltam protestáns, mint katolikus tanárok részéről.

Vezető állásra általában ezért alkalmasabb zsidó vagy protestáns ember, mert hiszen épp most fejtegetjük, hogy főnöknek, gyárosnak, földbirtokosnak is csak az jó, tehát az ér el sikereket vagy gyarapodik anyagilag, aki alattvalói kedvében jár, nyájas hozzájuk, alkalmazkodik hozzájuk, kedveskedik nekik, nem érezteti velük fölényét vagy hatalmát, ehhez azonban az önérzet megtörése szükséges (akár emberbecsülésből, akár érdekből történik, ez utóbbi célból azonban katolikus ember ritkán alázkodik meg).

Az üzlete is csak annak virágzik, aki üzletfeleihez s vevőihez alázatos, s úgy viselkedik velük, mintha feljebbvalói lennének. Hajbókol nekik, ha üzletébe jönnek, az utcán mindig megelőzi őket a köszönésben akkor is, ha már sokkal gazdagabb náluk, s ezt nemcsak ő maga teszi meg, hanem felesége és gyerekei is; mikor fizetnek, nagy alázattal köszöni meg a pénzt, amit otthagynak, s mikor távoznak, hajlongva kíséri őket egész az ajtóig.

A katolikus ember inkább szegény marad, mintsem ezt megtegye. Neki jól esik, ha hajlongnak előtte. Arra nem gondol, hogy a hajlongók meggazdagodnak, ő pedig szegény marad, azok urak lesznek, ő pedig alattvalójukká válik. De ha gondolna rá, akkor sem segítene a dolgon, mert a meggazdagodásnak vagy a vezető állásba kerülésnek ez az ára neki túl drága. Ő is szeretne gazdag lenni, a hatalom is nagyon jól esne neki, már csak azért is, mert hiszen akkor nem kellene megalázkodnia mások előtt, de hogy megalázkodjék azért, hogy effajta vágyait elérje, arra nem kapható. Az önérzete előbbre való neki, mint az érdeke, akár anyagi érdekről van szó, akár szellemi érvényesülésről.

De a kérdésnek ez az oldala is összefügg a jobbágykérdéssel. Azok a protestánsok ugyanis, akik jobban érvényesülnek, mert könnyebben megalázkodnak, sokkal nagyobb arányban származnak nemesemberektől, mint a katolikusok. Tessék megfigyelni: majdnem minden neves vagy szerepet játszó protestánsnak van nemesi előneve. Nem jobbágyivadékok tehát azok, akik megalázkodnak az érvényesülésért, s mikor már érvényesültek, akkor is foly-

tatják a másokhoz való alkalmazkodást, hogy tovább gazdagodjanak, vagy hivatalfőnökök legyenek.

A nemesi származású magyar emberek között legalább annyi a protestáns, mint a katolikus, pedig hát elenyésző köztük azok száma, akik nemességüket nem a Habsburgoktól kapták, akik bizonyára szívesebben tettek volna nemessé katolikust, mint protestánst. A hétszilvafás, tehát tömeges nemesek hazája Zala, Borsod és Szatmár megye, s ezek között csak Zala katolikus. De még Zalában is elsősorban a protestánsok a nemesek. Azok a ma megalázkodni és alkalmazkodni tudó protestánsok, akik ezáltal érvényesültek, sokkal inkább nemesi ivadékok, mint azok a parasztgőgben szenvedő katolikusok, akik éppen emiatt nem is tudnak vezető állásba kerülni.

Azok, akik mindenáron ragaszkodnak ahhoz a rögeszméjükhöz, hogy a jobbágy fogalma szükségképpen együtt jár a deressel, erre a parasztgőggel való érvelésünkre azt felelik, hogy az úgynevezett parasztgőg a jobbágyság elnyomásának nem cáfolata, hanem – éppen ellenkezőleg – egyik bizonyítéka. Mai parasztságunk és munkásságunk ugyanis éppen azért olyan önérzetes és sértődékeny, mert évszázadokon át felgyülemlett benne a sok megalázás, méltatlanság, igazságtalanság, melyet régen szótlanul kellett tűrnie, s melyért sohase vehetett magának elégtételt. Most tör ki tehát belőle, mikor már szabad, és nem húzzák miatta deresre; mikor már megengedheti magának azt a fényűzést, hogy megsértődhessen és önérzeteskedhessék.

Erre az állításra a cáfolat a következő fejezet lesz, melyben látni fogjuk, mennyire önérzeteskedhetett és mennyire megsértődhetett és meg is sértődött és önérzeteskedett is a paraszt akkor is, mikor még jobbágy volt.

De mivel egyelőre nem dolgozunk még történelmi adatokkal, s csak az érvelés mellett maradunk, először is azt feleljük, hogy még ha a kérdés effajta magyarázata meg is felelne a valóságnak, akkor is csak a jobbágyság mérsékelt, enyhe elnyomásával lehetne összeegyeztetni ezt a mai nagy parasztgőgöt. Márpedig mi is csak ezt állítjuk, mert világos, hogy nem azt akarjuk bizonyítani, hogy a jobbágyság mindenben a maga ura volt, mindig azt tette, amit akart, és hogy senki sem parancsolt neki. Ezt ugyanis még egy uralkodóról se mondhatnánk, különösen nem egy kisebb ország uralkodójáról, s nem egy alkotmányos uralkodóról. Még az abszolút uralkodókat is igen sokszor megalázza a hatalmasabb uralkodó, az alkotmányosat pedig a parlamentjük.

Vitathatatlan, hogy a jobbágynak robotot kellett végeznie, s épp oly kétségtelen, hogy ennek nem örült, nem is örülhetett. Azt sem lehet tagadni, hogy hajdan a földesúr le is csukathatta és meg is botoztathatta a jobbágyát, s külön is elismertük, ami egyébként anélkül is magától értetődő, hogy voltak kegyetlen földesurak vagy gazdatisztek is. Nem igaz azonban, hogy egyszerűen és mindig csak a földesúr ítélt a maga és jobbágyai közt felmerült ügyben, és hogy a jobbágy földesura önkénye ellen nem is kereshetett s hiába is keresett igazságot.

A Szilágyi-történelemben is (VIII., 98. o.) olvashatjuk, hogy Pinkafő jobbágysága éveken át perlekedik földesurával, gróf Batthyány Zsigmonddal III. Károly idejében, tehát a XVIII. század elején. Vajon hogyan és hol pereltek volna ezek a jobbágyok, ha nem lett volna más hatóságuk, mint csak a földesúr, vagy ha a földesúr ítélete ellen nem fellebbezhettek volna? Pedig hát mindenki tudja, hogy nemcsak a pinkafőiek voltak perben földesurukkal, hanem száz meg száz más falu jobbágysága is. Ugyanazon idő tájban, mikor a pinkafőiek pereltek, gróf Csáky István özvegyét egyszerűen megölték, sőt darabokra vagdalták a jobbágyai. (Szilágyi, VIII., 98. o.)

Hurter: „Geschichte Kaiser Ferdinánds II. und seiner Eltern" [II. Ferdinánd császár és szülei története] című, már idézett művében (II., 310. o) viszont azt olvashatjuk, hogy az alsóstájeri, krajnai és horvát parasztok földesuruk, „Franz Tati" elleni panaszaikat nemcsak a stájer főherceg Károly, hanem egyenesen a császár elé vitték, pedig nem voltak a császár alattvalói, hanem a főherceg volt a császártól független fejedelmük.

Hogy milyen az igazi jogtalanság és elnyomás, és hogy mennyire nem hagy az meg semmi önérzetet az elnyomottban, arról meggyőződhettünk a „népi demokrácia" idejében. Az ekkor a kommunistáktól valóban üldözött hajdani urak, katonatisztek, földbirtokosok és „kulákok" még annál is alázatosabbak lettek, mint amilyeneknek a forradalmárok a hajdani jobbágyokat gondolják. Ez időben például számtalanszor beszéltem prelátuskanonokkal, aki hajdani palotájának egy szobájában volt kénytelen magát meghúzni, s havi 600 forintból életét tengetni, mégsem szidta előttem soha még négyszemközt se a „népi demokráciát", sem senkit, aki benne vezető szerepet játszott, sőt mikor én szidtam őket előtte, akkor is mindig meg tudta állni, hogy hallgatott. Bizonyára arra gondolt: Ne szólj szám, nem fáj fejem. Vajon miért? Bizonyára azért, mert már többször volt miatta fejfájása.

Ha a hajdani jobbágyoknak az önérzeteskedésük miatt épp úgy fájt volna a fejük, egész bizonyos, hogy az ő utódaik sem lennének ma olyan kényesek és érzékenyek. A következő fejezetből látni fogjuk majd, hogy addig, míg tényleges jobbágyok voltak, ők maguk még annál is kényesebbek és érzékenyebbek voltak, mint mai utódaik.

Egy másik prelátuskanonok pedig, akinek a kommunisták még 600 forintot sem adtak, mert még a kanonokságáról is lemondatták, s még régi lakóhelyéről is kitiltották, nemcsak nem szidta azokat, akik ezt vele tették, még négyszemközt sem, és egészen megbízható ember előtt sem, hanem az én kifakadásomra még azt is mondta, hogy „csitt!", tehát egyenesen védte őket. Ők tehát ugyancsak megtanították a tekintélytiszteletre. Vajon a hajdani jobbágyokat miért nem tudták megtanítani ugyanerre az ő „sanyargatóik"?

Egyik volt tanítványomtól ezer hold fejér megyei földet vettek el minden felszerelésével együtt, s anyjának havi 170 forint tanítónői nyugdíjából tengették ketten az életüket. Mégsem szidta a rendszert ez se, még előttem sem, s még négyszemközt sem soha. Csak a nyomorára panaszkodott (később persze elment segédmunkásnak, mert másképp a nyugdíjból éhen pusztultak volna), de bűnbakot keresni eszébe sem jutott. Még hálás is volt az új uraknak, ha időnként néhány hetes szükségmunkát (szellemit) sikerült tőlük kapnia. Nemcsak bosszút nem lihegett, hanem azt hangsúlyozta, hogy Isten mentsen meg tőle, hogy birtokát valaha visszakapja. Neki nem a földje kellene, hanem csak az ára, sőt az ára egy részével is igen megelégedett volna.

Vajon miért nem lihegett ő is bosszút, mint az állítólag szintén megsanyargatott jobbágyok mai utódai, noha az ő megsanyargatása nem századokkal előbb volt, hanem ő maga részesült benne? Azért, mert őt csakugyan megsanyargatták.

Egy piarista tanár meg egyenesen elrémült, mikor egyszer a rendszert bíráltam előtte. Később tudtam meg nagy „megelégedettsége" okát, melyet ő maga nekem még megemlíteni sem merészelt. Mikor ugyanis a szerzetesrendeket feloszlatták, az ő rendháza tagjait a Dunántúlról Hatvanba hurcolták. Mivel azonban ugyanakkor az ottani ferences rendház tagjainak elhurcolása miatt egy kis lázadás tört ki Hatvanban, ezeket az elhurcolt piaristákat büntetésül órákon át lábujjhegyen állatták, s mikor valamelyik sehogy sem bírta tovább, s a talpára ereszkedett, gumibottal való összeveréssel kényszerítették a további lábujjhegyen való állásra. Ezzel akarták a kedvüket elvenni attól, hogy a népet ellenük való lázadásra bujtogatni merjék. (Ezek a büntetett papok természetesen akkor még nem is tudták, hogy Hatvanban lázadás volt, s hogy őket miért büntetik.)

Ez a szegény piarista is e megkínzottak egyike volt. Egyáltalán nem tapasztaltam azonban szegényen, hogy önérzetének ez a példátlan megalázása, ez a példátlan brutalitás és igazságtalanság felkeltette volna benne az önérzetet, a dacot, a „csak azért is!"-t. Ez ugyanis csak azokban ébred fel és öröklődik át még utódaikra is, akik az elnyomásból, jogtalanságból, igazságtalanságból és sanyargatásból csak olyan kis adagot kaptak, mint a feudális világban a jobbágyok. (Akiket mi mégis annyira sajnálunk, mert a propaganda gondoskodott róla, hogy tudjunk róla, ellenben ez a propaganda arról is gondoskodott, hogy viszont mi ezeknek a piaristáknak a szenvedéseiről ne tudjunk. Nem is tudott akkor róla senki. Most láttuk ugyanis,

hogy még ők maguk sem mertek róla beszélni, hogy tudtak vagy mertek volna róla hát suttogni mások.)

Ha a sanyargatás valódi, akkor azt eredményezi, hogy a sérelmet szenvedett hallgat, sőt remeg még akkor is, mikor bátran beszélhetne s alázatos lesz tőle, nem pedig önérzetes, vagy dacos.

Milyen alázatosan vallotta magát például bűnösnek a bolsevik népbírósági tárgyaláson a gőgös Rajk is, aztán a hajdan annyira büszke, s annyira kommunistagyűlölő „összeesküvő" katonatisztek, volt miniszteri tanácsosok és gyárigazgatók, de Grőcz érsek, sőt a kemény Mindszenty is! Egy fővárosi orvos özvegye, aki összeesküvés címén elhurcolt, volt katonatiszt fiáért misét mondatott velem, mikor fia kiszabadulása után (mert még a kommunisták is belátták, hogy nem volt összeesküvő) kérdeztem tőle, hogy megverték-e, még nekem is és még négyszemközt is hévvel bizonygatta, hogy nem, s csak mikor felszólítottam, hogy nekem ne féljen igazat mondani, akkor vallotta meg végre, de akkor is csak nagy rettegés és titoktartás-kérés közepette, hogy bizony nagyon megverték, de a fia, mikor hazajött, először még az anyja kérdéseire sem merte bevallani, először még neki is letagadta.

Vajon ebben a katonatisztben miért nem ébredt fel az önérzet, a dac és a bosszúállás szelleme? Azért, mert ehhez az szükséges, hogy legyen ugyan sanyargatás, de az ne haladjon meg bizonyos mértéket. Ha az üldözés, ha a brutalitás bizonyos mértéket meghalad, akkor már nem dacot és bosszúvágyat eredményez, hanem önérzet nélküli féreggé teszi az embert, aki még annak a kéznek a csókolgatására is képes, mely veri.

Egyik, orosz fogságból hazajött volt tanítványom is először még nekem is és még négyszemközt is azt állította, hogy jó dolga volt ott. Mikor aztán felbátorítottam és őszinteségre szólítottam fel, akkor aztán ugyancsak kisült, mennyire más volt az igazság. Ő is túl nagy adagot kapott tehát a kizsákmányolásból ahhoz, hogy a dac vagy a bosszúérzet megmaradhatott volna benne. A félelem és a rettegés az újabb, még nagyobb szenvedésektől nagyobb volt benne, mint a már elszenvedettekért a bosszúszomj, a visszafizetés vágya. A mi volt jobbágyaink viselkedése azt mutatja, hogy az ő őseik semmit sem szenvedtek a feudális korban, vagy legalábbis közel sem akkorát és annyit, hogy önérzetük meg ne maradhatott volna.

A Somogy megyei Lábodon a Széchenyiek birtokán 1821. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján a református jobbágyok kimentek az erdőre fáért. Boros Károly ispán a hajdújával elvétette ezek fejszéit és csak háromnapi robotért akart kiadni egy-egy fejszét. Miután a lelkész kérésére nem adta ki váltság nélkül, bejelentetett az egyházmegye gondnokának, Csépán Istvánnak, aki a hozzá küldött folyamodvány mellé csatolta a királyi parancsolatot, és ezen hátirattal küldötte vissza a lelkésznek: „Ezen felséges királyi parancsolatot mutassa lábodi tiszteletes Prédikátor uram Boros Károly ispán úrnak és ennél fogva kérje, hogy minden büntetést azonnal (tehát valóságos ultimátum) abban hagyva, jövendőre pedig a szegény embert engedje békében dolgozni a pápista innepeken".

Magyarázatként megjegyezzük, hogy „a fent említett királyi parancsolat" 1798. január 10-én kelt. Ennek értelmében „ott, ahol rom. cath. plébános vagy mester van, a ref. prédikátor tartozik minden előző vasárnapon a cath. ünnepeket a szószékről kihirdetni, hogy a ref. hívek zörgős munkát ne végezzenek. Ahol azonban sem katolikus plébános, sem mester nincs (s ilyen falu Somogyban is százával volt akkor még, sőt van még ma is), ott a kihirdetés elmaradhat, és a reformátusok minden munkát (tehát még „zörgőset" is) szabadon tehetnek, kivéve a búcsúnapot, amikor az utóbbi helyen is csak a falun kívül szabad zörgős munkát tehetni. Lábodon sem plébános, sem mester nem lévén (pedig sokkal több benne a katolikus, mint a református, s a földesúr nemcsak katolikus volt, hanem ráadásul olyan katolikus, akinek minden vagyona egy püspök nagybácsitól származott) cath. innepen is szabad volt a ref. híveknek fát hordani".

Látjuk tehát, hogy katolikus földesúr és katolikus ispán uralma alatt (noha, sőt éppen ezért, mert a katolikus ispán nem engedte) a lábodi kálvinista jobbágyok csak azért is Gyü-

mölcsoltókor mentek ki fát vágni az erdőbe, az uraság erdejébe. Mivel nem mulasztásról, hanem készakarva való dacolásról volt szó, mikor lett volna megokoltabb a deres alkalmazása, ha még ekkor se? Ilyesmi azonban az uradalomban annyira nem volt szokásban, hogy az ispánnak még csak eszébe sem jutott, hogy deres is van a világon. Az ispán – hogy a jobbágyok előtt a tekintélyét el ne veszítse – úgy látta, hogy nem tűrheti büntetlenül a dacoskodást, s elkoboztatta a fölényes engedetlenkedők fejszéit azzal, hogy csak háromnapi robot ellenében kaphatják vissza. (Ez természetesen még nem jelenti azt, hogy a három napot le is dolgoztatta volna velük, kivált, ha látta volna, hogy megbánták kihívásukat.)

Mikor azonban a kálvinista jobbágyok lelkésze a református egyházmegyéhez fordult panaszra, s ott törvényes rendelkezésre hivatkoztak, mely újabban (II. József jóvoltából) azt, amit a ref. jobbágyok katolikus ünnepen tettek, megengedi nekik, a katolikus Boros Károly egyszerre porig alázta magát jobbágyai előtt, s ispáni tekintélyről, mindenről megfeledkezve így visszakozott és mentegetőzött:

„Az Ispány Úr a levelére küldött válaszra és ezen királyi parancsolatra azt felelte, hogy ő nem csinált volna semmit is, ha a jágerek [vadászok] nem lovalták volna. Senkit meg nem büntet, a fejszéket kiadja. Azt mindazonáltal urasága nevében kiköti, hogy fáézni [fát gyűjteni] ne menjenek a lábodiak cath. innepen, hanem ha a fáéző nap innepre esik, ahelyett más napot fog engedni a fáézásra."

Az ügyet idézetben közöltem, tehát nem a magam szavaival adtam elő. Az idézetet pedig Nagy Lajos: „Emlékkönyv Főtiszteletű és Méltóságos Antal Gábor dunántúli ev. ref. püspök úrnak egyházlátogatásáról" című kálvinista felekezeti kiadványból vettem (201-212. o.), mely természetesen nem annak bizonyítására közli az esetet, hogy a lábodi kálvinista jobbágyoknak a feudalizmus korában való jó dolgát bizonyítsa, hanem mint az ő vallási sérelmüket. Éppen azért azonban, mert a forrás szociális szempontból semleges, jól láthatjuk belőle, milyen volt a jobbágyok helyzete, s az „ispány úrhoz" való viszonya.

Ne gondoljuk ugyanis, hogy az idézett „királyi parancsolat" már mindent elintéz. Ha királyi parancsolat van, abból még egyáltalán nem következik, hogy azt mindig végre is hajtják, kivált egy somogyi erdők közt megbújt faluban, az ország déli végső határszélén. Ha Magyarországon minden királyi parancsolatot mindig megtartottak volna, és ezeket a kálvinisták is mindig megtartották volna, akkor nem ott lennénk, ahol ma vagyunk.

Boros ispán úr megtehette volna, hogy egyszerűen fütyül a református egyházmegye gondnokának átiratára, s a benne idézett királyi parancsolatra. Tehetett volna úgy, mintha nem kapta volna meg a levelet. Ha kálvinista földesúr kálvinista ispánja lett volna katolikus jobbágyok ellenében, valószínűleg így is tett volna. (Történelmünk folyamán már nem egy ilyen esetet láttunk. Gondoljuk csak például a pozsonyi lutheránus városi tanács II. Ferdinánddal való hasonló taktikázására.)

De ha már Boros ispán úr katolikus volt, s ezért ilyen vakmerő nem mert lenni, legalább annyit ő is megtehetett volna, hogy írt volna egy levelet a református egyházmegye gondnokának, hogy e kérdéses királyi parancsolatot nem ismerte. De ha ismerte volna, azt tartja, hogy azt a jogát gróf Széchenyinek bizonyára még most is meghagyta a törvény és a „királyi parancsolatok", hogy a saját erdejében akkor enged fát gyűjteni, amikor ő akarja, s katolikus ünnepen például nem. A jobbágyok egyébként is az ő határozott tilalma ellenére, csak azért is, felekezeti fanatizmusból s gőgből mentek Gyümölcsoltókor az erdőbe, s neki ezt az engedetlenséget már csak a fegyelem további fenntartása miatt is meg kell torolnia. Egyébként pedig a jövőben szem előtt fogja tartani a közölt királyi parancsolatot, melynek megküldését köszöni, s nem fogja a kálvinista jobbágyokat büntetni akkor, ha katolikus ünnepen zörgős munkát végeznek.

Azt azonban mindenképpen látnunk kell, hogy az 1820-as években a gróf Széchenyi uradalmakban deresre húzás, botoztatás ismeretlen fogalom volt, még akkor is, ha a jobbágy egyenesen dacolt a gazdatiszttel, s csak azért is azt csinálta, amit a gazdatiszt megtiltott.

Láttuk, hogy a jobbágybotoztatás az 1820-as években Magyarországon csak a kálvinista és a reformkor (tehát a 48-as szociális eszmék) legdicsőbb és leghazafiasabb képviselője, „a legnagyobb magyar", a dicső árvízi hajós, ifjabb báró Wesselényi Miklós birtokán volt divatban. Látni fogjuk, hogy ő meg is bilincseltette jobbágyait (lányaikat pedig megrontotta), s nem huszonötöt, hanem százat is üttetett egynek a hátára, s éppen azért, mert felsőbb hatóságokhoz mertek fordulni ellene. Ha a lábodi jobbágyok Wesselényi jobbágyai lettek volna, ő nem azzal mentegette volna magát, hogy csak a „jágerek lovalták bele" az egész dologba, s nem szánta-bánta volna, amit tett, mint Boros ispán úr, hanem kinyomoztatta volna, kik voltak, akik a lelkészt felkérték a közbenjárásra, s azok hátán összetörette volna a botot, s aztán újra meg újra elverette volna őket.

Sajnos úgy látszik, mintha az ő eljárása lett volna nemcsak az eredményes, hanem még a helyes is, mert általában a nagybirtokosokról az a meggyőződése a magyar közvéleménynek, hogy jobbágyaikat sanyargatták és deresre húzatták, Wesselényi azonban kivétel volt köztük, mert ő nemcsak hazafi volt, hanem a reformkor és 48 szociális eszméinek is lelkes híve, és a jobbágyok felszabadításának is nagy barátja.

Ennek láttára, ha a másvilágban nem hinnénk, bizony azt kellene mondanunk, hogy nem érdemes jónak lenni. A jót csak hirdetni kell, s olyan táborhoz csatlakozni, mely jól ért a reklámhoz és a rágalmazáshoz, s akkor mint magánemberek, lehetünk a legnagyobb jobbágynyúzók, államemberek és önzők, mégis dicső árvízi hajós lesz belőlünk, haladó hazafi és a jobbágyok nagy barátja. Azok, azonban, akik valóban emberségesek voltak, csak magukat reklámozni felejtették el, sőt – ami a legnagyobb tehertétel és ráadásul még klerikálisok is voltak – a közvélemény szemében a haladás ellenségei, feudális hajlamúak, antiszociálisak és jobbágynyúzók maradnak mindörökké.

A Széchenyiek és Wesselényiek közti különbség azonban azt a tételünket, hogy az uraság érdeke volt, hogy jobbágyaival jól bánjék, szintén bizonyítja. Gróf Széchenyi Ferenc, aki intézője volt Boros Károly, majd fia István, „a legnagyobb magyar", jó gazdák voltak, anyagilag nagyon jól álltak, báró Wesselényi Miklós azonban mindig tele volt adóssággal, s látni fogjuk, hogy Széchenyi Istvánnak is tartozott. Ezzel szemben Széchenyi még terjeszkedni is tudott, s például Deák Ferenc kehidai birtokát is ő vette meg.

De – mondhatná valaki – Wesselényi példája, az ő kegyetlen botoztatásai nem bizonyítják-e egyúttal azt is, hogy az 1820-as években is szokás volt még a jobbágyok botoztatása, s épp úgy voltak Wesselényi-féle földesurak is, mint ahogyan voltak Széchenyi-féle emberségesek? Nem. Wesselényi esete kivétel volt. Hogy az a bánásmód, melyben Wesselényi Miklós jobbágyai részesültek, még ott Szilágy megyében is, ahol a Wesselényi-birtokok voltak, és ahol a jobbágyok sokkal inkább szegény, gyámoltalan oláhokból, mint az öntudatosabb magyarokból kerültek ki, kivételek voltak, melyeken mindenki megbotránkozott, s melyeket mindenki tűrhetetleneknek tartott, mutatja, hogy Wesselényi jobbágyai is felsőbb hatóságokhoz akartak fordulni földesuruk bánásmódja ellen. Hiszen említettük, hogy a jobbágyokon elkövetett kínzásainak egy része éppen emiatt a panaszos kérvényük miatt történt.

Ha Wesselényi bánásmódja a jobbágyokkal általában szokásos akkori bánásmód lett volna, akkor Wesselényit a jobbágyai nem gyűlölték volna annyira, hogy annak ellenére, hogy nem oláhok, hanem magyarok, sőt egytől egyig kálvinisták is voltak (mert a Wesselényiek arról is gondoskodtak, hogy jobbágyaik pápisták ne legyenek), 48-ban Wesselényivel együtt eszméit is gyűlölték s az oláhokkal tartottak, mint erre annak idején majd adatokat hozunk fel.

A feltűnően jobbágypárti (mert kétszáz éve egyébként már minden író jobbágypárti) Márki Sándor is kénytelen megállapítani, hogy „kétségtelenül érdekes és tanulságos tudnivaló, hogy a jobbágyok ott is (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megyében) inkább egyes papok és nemesek (tehát egyes hízelgőiknek), mint saját nyomorúságuk szavára hajtva csatlakoztak Dózsa Györgyhöz". (Márki: Dózsa György, 330. o.) Jellemző azonban, hogy Márki ennek ellenére mégis a jobbágyok „nyomorúságát" emlegeti. Pedig hát, ha valóban nyomorúságban

éltek volna, s csakugyan tűrhetetlen lett volna az életük, akkor nem lett volna szükség izgatókra ahhoz, hogy „nyomorúságuk" tudatára ébredjenek és sorsukon segíteni igyekezzenek.

„A nemesség – folytatja (479. o.) – néhol oly őseredeti mivoltában nyilatkozott, hogy a levegőben levő szellem sem tántorította el jobbágyaikat, akik a régi patriarchális viszonyokért saját sorsosaik ellen is készek voltak harcolni."

Látjuk tehát, hogy 1514-ben is nemcsak lázadó parasztok voltak, hanem olyanok is, akik semmi szükségét sem látták annak, hogy más világ legyen számukra ezután, mint amilyen eddig volt. Sőt olyan parasztok is voltak, akik annyira nem akartak más világot, tehát annyira meg voltak elégedve sorsukkal, hogy egyenesen fegyvert ragadtak földesuraik mellett, és parasztársaik ellenében a feudalizmusért, s az ilyen parasztok legalább annyian voltak, mint azok, akik fellázadtak. Ha nem így lett volna, a parasztlázadást nem sikerült volna leverni.

Ma egy ország nyakára rátelepedő pár ezer ember féken tarthatja a milliókat, mert távíró, telefon, sőt rádió útján való értesítés, tankok, repülőgépek, bombák, irányítható lövedékek stb. birtokában van, míg a milliók kézifegyverrel is csak kivételesen rendelkeznek, mert még annak tartásához is állami engedély kell. 1514-ben azonban még a jobbágyok is vadásztak, tehát volt kézifegyverük, más fegyverrel pedig a nemesség sem nagyon rendelkezett. Világos tehát, hogy az a pár ezer nemes nem győzhette volna le a parasztok fellázadt millióit, ha a parasztok nagyobb része is nem velük tartott volna.

Hogy az urak mellett harcoló parasztok is voltak, azt nemcsak Márki állapítja meg, hanem a 1514. évi XXXV. törvénycikk 2. §-a is. A jobbágyok anyagi helyzetét és bánásmódját illetően igen sokat bizonyít ez, mert tudvalevő, hogy az egyszerű, tanulatlan tömegek igen könnyen befolyásolhatók, s még akkor is nagyon könnyű őket ígéretekkel félrevezetni, ha egyébként nincs okuk az elégedetlenségre. Mivel ítélőképességgel nem rendelkeznek, s nem az eszük, hanem a képzelőerejük vezeti őket, rögtön elhiszik az izgatóknak, hogy ha rájuk hallgatnak, jobb dolguk lesz, sőt ezután az urak helyett ők lesznek az urak.

Képzelhetjük tehát, milyen jó dolguk lehetett a mohácsi vész előtt a magyar jobbágyoknak és milyen jó bánásmódban részesíthették őket földesuraik, ha minden együgyűségük, naivságuk és befolyásolhatóságuk ellenére még Dózsa György korának lázas izgatottsága sem tudta őket megkísérteni vagy megtántorítani, sőt a lázadókkal szemben egyenesen uraikért ontották vérüket!

Még a magyar jobbágyvilág végére, a XIX. század első felére vonatkozólag is ezt írja Osváth Pál (Közbiztonságunk múltja, 63. o.):

„Feltűnő e korban az urak és cselédek közt való jó viszony." (A cseléd tehát jobban szerette gazdáját akkor, mikor még jobbágy volt, mikor tehát állítólag még jogtalan volt vele szemben, s ki volt szolgáltatva kénye-kedvének, mint akkor, mikor már egyenrangú volt vele (mert Osváth a XIX. század második felében ír). Igazán érthetetlen dolog, különösen akkor, ha igaz, amit a közvélemény gondol, hogy a régi urak visszaéltek helyzetükkel, s szinte nem is ember módra bántak cselédeikkel. Pedig Osváth szerint a cselédeknek gazdáikkal való viselkedésében a két kor közt a különbség olyan nagy volt, hogy „feltűnő".)

„Ennek oka az volt, mert uraink hajdan cselédjeiket – habár alárendelt helyzetben, de – családjaik kiegészítőjeként tekintették. A cseléd itt annyira a család tagjának tekinthette magát, hogy ha valaki azt kérdezte tőle, kié ez vagy amaz a tárgy, nem azt mondta, hogy az uramé, hanem azt, hogy a miénk." (Láttuk, hogy Pál bácsi meg Nyalka bácsi még a veszprémi püspökséggel is mennyire azonosnak tekinthette magát, s mennyire ennek megfelelő volt az önérzete, sőt még a simára borotvált képe és hegyesre pödört bajusza is.)

„Rászolgált később e jó viszonyra az örökös katonai szolgálat is, mert a nemes udvarokból nem fogdoshatták el az elöljárók a legényeket és a legények kedvéért a leányok is örömest mentek ily helyekre szolgálatba. Fenntartotta magát e jó viszony később is, mert nem egy példa volt rá, hogy a gyermektelen cselédek uraik gyermekeire hagyták megtakarított csekélységüket. Ily esetet tudok még a múlt század közepéről is, mert ekkor Marosy László,

berettyóújfalusi nagybirtokos kanász-számadója, végrendeletileg egyik kisasszonyára hagyta a tulipános-ládában megzsugorgatott jelentékeny összegű pénzén kívül (jellemző, hogy Osváth mégis „csekélységeket" emleget) két tehenét és tíz darab sertését."

Ebből az esetből nemcsak azt láthatjuk, hogy a kanász-számadók, azaz a jobbágyok nemcsak a Dunántúlon (Illyés Gyula a Tolna megyei állapotokat rajzolja), hanem Biharban, tehát Kelet-Magyarországon sem voltak olyan ágrólszakadt szegények, mint mi gondoljuk, hanem azt is, hogy olyan alsórendűnek sem tartották magukat, mint a jogtalan jobbágysorsból következtetnünk kellene.

Látjuk, hogy ennek a kanásznak önérzete volt, tartotta magát valakinek még ezerholdas gazdájához mérten is. Azok a Tiborcok, akik a „Bánk bán"-ban szerepelnek, tehát csak költeményben voltak, de nem a valóságos magyar világban. Mert a mesevilágban még ruhájuk sem volt, hanem csak rongyaik, betevő falatjuk se, nem teheneik és anyadisznóik és a ládafiában megtakarított pénzük, mégpedig „jelentékeny összegben".

Aztán a mesebeli nyomorgó Tiborcok mertek volna- e még csak álmukban is gondolni arra, hogy ők még jót is tehetnek a gazdájukkal vagy gazdájuk elkényeztetett, s körülrajongott lányával, hogy meg is tudják örvendeztetni, s az ő megtakarított vagyonuk is van annyi, hogy azt még ilyen gazdag nagyurakra is érdemes hagyni, mert még ők sem tarthatják jelentéktelennek.

Nemcsak a szeretet és ragaszkodás jele ez, hanem az önérzeté is. Látszik, hogy az ilyen jobbágy nemcsak szolgai szerepében tartotta magát urasága családjához tartozónak, hanem valóban családtagnak is tekintette magát.

A szolgatiborcok még akkor sem merték volna vagyonukat az uraságkisasszonyra hagyni, ha lett volna nekik mit, s ha a hozzá szükséges szeretet meglett volna bennük. Már csak önérzethiányból sem tehették volna ezt. De ez utóbbi a tiborcokban lehetetlen lett volna azért is, mert hiszen ezek még csak azt sem tudhatták volna, van-e úri kisasszony a kastélyban, s ha ezt is tudták volna, nem szerethették volna, mert hiszen soha egy szót sem váltott volna velük. Pedig hát az Osváth említette esetben nem belső szolga, hanem a kanász hagyta a pénzét a kisasszonyra, látható tehát, hogy még neki is alkalma nyílt rá, hogy megismerhesse és megszerethesse a nagybirtokos gazdájának a lányát.

Pedig hát az effajta kanász-végrendeletek éppen nem voltak kivételek. Bihar megye a tiszántúli állapotokat mutatja. Farkas Sándornak „Csepreg története" című művében a Dunántúl állapotait láthatjuk. Arra vonatkozó adatait, hogy régen a nagybirtokosok még kölcsönt is kértek és kaptak jobbágyaiktól, már közöltük. De arra is találunk adatot, amiről Osváth tesz említést. Csepreg mezőváros levelesládája [levéltárja] is bizonyítja, hogy 1646. január 22-én az ott lakó Horváth István jobbágy többek közt így végrendelkezett: „Leghelseüben hagyok az én Kglmes Uramnak, Nádasdy Ferencnek négyszáz beczet és egy vég gyolcsot". (Farkas: Csepreg története, 187. o.)

Pedig hát ki volt az ő „kegyelmes ura", ez a Nádasdy Ferenc? Az akkori Magyarország holdakban is egyik legelső főura, pénzben azonban feltétlenül a legelső. Akkoriban Magyarország Krőzusának nevezték. S ennek hagyott még a jobbágya is elég tekintélyes összeget, hogy még több legyen neki!

Először is láthatjuk belőle, mennyire nem volt akkor még irigység az egyszerű emberekben, a jobbágyokban. Nekik még eszükbe sem jutott, hogy furcsállják, hogy miért futott össze egy ember kezében annyi vagyon. Még ők is hozzátették a magukét, nemhogy elvenni akartak volna belőle. Nem is lehet ezt az eljárást mással magyarázni, mint hogy valóban mintegy családtagnak tekintették magukat a földesurukhoz való viszonylatukban. Az ő vagyonát a magukénak is tekintették, a magukét pedig a földesurukénak. Igazuk is volt, mert amelyik földesúr jól állt anyagilag, annak általában a jobbágyainak is jobb dolguk volt, de ha tele volt adóssággal, azt a jobbágyai is megérezték, mint nemrég láttuk ezt Brandenburgi György magyar jobbágyain a Dózsa György parasztlázadását megelőző években.

Még a Horthy-korszakban is megérezték a protestáns német állampolgár, Hohenlohe-Oeringen Keresztény herceg egy időbeli anyagi zavarait magyar alkalmazottai. Egyik erdőkerülője Somogyban panaszkodott, hogy „valami nagy baj történhetett a herceggel, mert az utóbbi időben feltűnően takarékoskodnak, s amit csak lehet, megvonnak tőlünk".

De ez a csepregi végrendelet a jobbágy nemcsak jómódjának, hanem önérzetének is ékes bizonyítéka. Aki ad, az fölényben van afölött, akinek ad. Horváth János jobbágy nem elvenni akart földesurától, az akkori Magyarország leggazdagabb emberétől, hanem még adott neki, s ezzel ugyancsak tanulságos leckét adott a munkásizgatóknak, és a mai elégedetlen munkásoknak arról, hogy náluk nemesebben és fölényesebben is lehet gyakorolni a munkásönérzetet, és hogy a keresztény szeretet és alázat törvényeinek megtartásával is lehet eltüntetni azt a kellemetlen dolgot, hogy valakinek van ura, s ő csak szolga.

Jobb adni, mint kapni, mondja a Szentírás. Horváth János, csepregi jobbágy 1646-ban még a földesurával való viszonylatban is ezt a „jobbat" választotta, s még neki is tudott adni. Hagyományozása nem is csak tiszteletbeli volt, hanem abban a korban tekintélyes összeg volt (több falusi házat lehetett volna rajta venni). A jobbágy tehát nemcsak távolállónak nem tekintette magát földesurától, hanem szegénynek sem tartotta magát még vele kapcsolatban se. Nagy önérzetre vall ez a hagyományozás. Azt bizonyítja, hogy ő is tartotta magát valaminek, még Gróf Nádasdy Ferenc mellett is! A katolikus Egyház ilyen szociális viszonyokat tudott csinálni!

A régi jobbágyok nagy szabadságát és önérzetét még azok is bizonyítják, akik állítólagos elnyomásának legnagyobb kárhoztatói. Nézzük például Petőfi „Falu végén kurta kocsma" c. híres versét:

Falu végén kurta kocsma,
Oda rúg ki a Szamosra,
Meg is látná magát benne,
Ha az éj nem közelegne.

Az éjszaka közeledik,
A világ lecsendesedik,
Pihen a komp, kikötötték,
Benne hallgat a sötétség.

De a kocsma bezzeg hangos!
Munkálódik a cimbalmos,
A legények kurjogatnak,
Szinte reng belé az ablak.

„Kocsmárosné, aranyvirág,
Ide a legjobbik borát,
Vén legyen, mint a nagyapám,
És tüzes, mint ifju babám!

...

Bekopognak az ablakon:
„Ne zugjatok olyan nagyon,
Azt üzeni az uraság,
Mert lefeküdt, alunni vágy."

„Ördög bújjék az uradba,
Te pedig menj a pokolba!...
Húzd rá, cigány, csak azért is,
Ha mindjárt az ingemért is!"

Megint jőnek, kopogtatnak:
„Csendesebben vigadjanak,
Isten áldja meg kendteket,
Szegény édesanyám beteg.”

Feleletet egyik sem ad,
Kihörpentik boraikat,
Végét vetik a zenének
S hazamennek a legények.

Szép történet, csak az a baj, hogy a dolog úgy, ahogy itt írva van, inkább csak elméletben fordul elő. Nehéz elképzelni, hogy a megvadult legénység, kivált mikor már ittas is, csak azért, mert egy szegény beteg asszony lánya kéri őket, azonnal abbahagyja a mulatozást és hazamegy. Ilyesmi ilyen körülmények között, s ittas állapotban még műveltebb egyénektől is nehezen telik ki.

De azért mégis lehetséges, sőt valószínű a dolog, de csak azért, mert előtte már az uraságnak, a nagyúrnak megtagadták ugyanezt a kegyet, s most dacból, hogy megmutassák, hogy milyen függetlenek, és mennyire a maguk urai ők, s hogy nem is olyan rossz emberek, mint amilyennek látszanak, tehát csak azért, hogy az uraságnak megmutassák, hogy neki nem engedelmeskednek, de a szegénynek igen.

Nem az önuralom, nem is a felebaráti szeretet volt a szülőanyja ennek a jócselekedetnek, hanem egy emberi gyarlóság, a dac, a gőg, a „csak azért is”. De lehet, hogy a félelem is. Az uraság cselédjét durván elutasították, de ezt hirtelen haragjukban tették. Utána mégis félnek, hogy nem lesz-e baj belőle, s ezért örömmel használják föl a hazamenésre a szegény lány kérését. Így önérzetük mentve van. Nem azért mennek, mert megparancsolták, s ők megijedtek, hanem önként, s mert jószívűek.

De nem ezért hoztuk elő a dolgot, hanem annak bizonyítására, hogy nemcsak a mai, a forradalmárok jóvoltából immár rég felszabadított paraszt gőgös és dacos, hanem azok voltak már szegény szolgaságban élő és agyonsanyargatott eleik is. S ezt – akaratlanul – éppen az a Petőfi árulja el, aki ennek az állítólagos agyonsanyargatásnak az egyik fő hirdetője, s a felszabadítás egyik fő szószólója volt. Petőfi ismerhette a jobbágy sorsát, mert hiszen csak élete legutolsó évében volt szabad földművesekkel dolga. Azelőtt csak jobbágyokat ismerhetett. Csak azok lehettek ezek a kocsmai legények is, hiszen Petőfi ezt a versét 1847-ben, tehát a jobbágyság felszabadítása előtt írta.

Lássuk tehát, milyen „jogtalan” „szolgák” voltak ezek a legények és hogyan „sanyargatta” őket az uraság. Először is meg kell állapítanunk, hogy az „affér”-ban [nézeteltérésben] az uraságnak volt igaza, nem pedig jobbágyainak. Az uraság állt a törvény alapján, nem pedig a legények. Hiszen ez utóbbiak éjszakai csendháborítást követtek el, amire még a proletárdiktatúrákban sincs joga egyetlen proletárnak sem. Még akkor sem, mikor már ők „dirigálnak”. Tilos volt ez még az uraság fiának is, még akkor is, mikor az államot még „az urak” vezették.

S lám, a jobbágylegények a jobbágyok „jogtalansága” korában akkora urak, annyira szabadok és függetlenek voltak, hogy duhajkodásukkal nemcsak az éjszaka csendjét s uraságuk álmát zavarták meg, hanem a kihágást figyelmeztetésre sem hagyták abba, hanem utána készakarva „csak azért is” pukkasztották a miattuk aludni nem tudó uraságot. Arról nincs szó, sőt a vers hangulatával egyenesen összeegyeztethetetlen volna, hogy aztán később az uraság elégtételt vett magának, s másnap hajdúival deresre húzatta a delikvenseket. (Pedig – valljuk be -megérdemelték volna.)

De hogy ez a deresre húzás nem történt meg utólag sem, lélektanilag sokkal jobban megmagyarázható, mint a részeg legények jó szíve a szegény lány beteg anyja iránt. Ez a másnapi tömeges megbotozás ugyanis úgy felforgatta volna a falu nyugalmát s – eltekintve attól, hogy másnap emiatt a legények dolgozni sem tudtak volna, s ez is csak az uraság kára lett

volna, kivált ha nagy dologidő volt – s az elkeseredett, bosszút lihegő legények (sejthetjük a vers hangjából is, mennyire bosszút lihegtek volna!) az egész év, sőt talán egész életük folyamán annyi kárt csinálhattak volna az uraságnak, hogy kétségtelenül sokkal okosabb volt nyelni, ha még oly igaza is volt, mint büntetni, s megmutatni, hogy mégiscsak ő az úr.

Azt is láthatjuk az esetből, hogy deres és botozás – kivált 1847-ben már – inkább csak elméletben volt már, nem pedig a gyakorlatban, s hogy akkor már az uraság rég nem élt ezzel a jogával. Másképp nem mertek volna a legények uraságukkal így viselkedni, ahogyan Petőfi szerint viselkedtek. Pedig Petőfi nagy emberismerő volt, és éppen az egyszerű emberek életét ismerte a legjobban.

Akkor még a földesúr volt az első fokú közigazgatási hatóság. Olyanforma szerepet töltött tehát be, mint most a rendőri büntetőbíró. Látjuk tehát, hogy ebből a jobbágyokra nézve nem az önkény következett, hanem éppen ellenkezőleg, az elnézés, a törvény végre nem hajtása, a kihágások elnézése. Ilyen szempontból volt ez a földesúri jog helytelen, nem pedig azért, mert önkényeskedésre adott alkalmat. Láttuk, hogy erre csak a földesúr terheltsége esetén került sor, ez pedig olyan kivételes eset, melyet nem kell számításba venni.

Ma a büntetőbíró minden tudomására jutó kihágást megbüntet. A hajdani földesúrnak az volt az érdeke, hogy inkább elnézzen. Ezt bizonyítja Petőfi verse is, mert ma a legduhajabb vagány sem mer úgy dacolni a rendőri büntetőbíróval, mint – Petőfi a tanú rá! – akkor a jobbágylegények mertek dacolni az uraságukkal akkor is, mikor nem nekik volt igazuk, mert kihágást követtek el.

A földesúrnak érdeke volt, hogy ne csak éjszakai nyugalmának megháborítását, hanem még jobbágylegényei pimasz dacosságát is eltűrje. Ha ugyanis megbünteti őket, magára haragítja nemcsak őket, hanem szüleiket, rokonaikat, barátaikat, szóval az egész falut. Neki pedig első rangú érdeke volt, hogy a falu ne haragudjon rá. Hiszen a falu művelte a földjeit, a falutól függött, hogy azok jól legyenek megművelve. A falu lakói, a jobbágyok kezelték, gondozták, etették állatait. Ha rosszindulattal vannak iránta, ezernyi kárt-bajt okozhatnak neki. Ha nagyon megharagítja őket, még a kastélya is könnyen lángba borulhat miatta. Az asztagai még hamarább. Különösen félni kellett ettől 1847-ben, mikor a Kossuthok és Petőfiek állandó izgatása miatt már a jobbágyok rég nem úgy gondolkodtak, mint még Horváth János 1646-ban Csepregen. Ekkor már sok jobbágy gyűlölte a földesurát (ekkor se mindegyik és mindenütt) és tényleg elhitte, hogy őt „sanyargatják" és kizsákmányolják.

Világos tehát, hogy a földesúr részéről még a legokosabb volt tűrni. Mivel pedig a tekintélye is csorbát szenvedett a legények durva viszontválaszának büntetlenül hagyása miatt, bizonyára még azt is megbánta már, hogy egyáltalán üzent nekik (de hát mikor már az ember órákon át álmatlanul hánykolódik ágyában, már nem tud olyan józan lenni, s nem tud idegeinek annyira parancsolni, mint normális állapotban). Világos, hogy okosabb lett volna, ha nem adja a legények tudtára, hogy zavarja a mulatásuk. Hiszen az eredmény az lett, hogy annál jobban zavarták, s ráadásul – akaratlanul – még azt is elárulta előttük, hogy nincs is hatalma s ereje felettük. Pedig hát minden ember (de a bárdolatlan falusi legény különösen) olyan, hogy csak az erő imponál neki, s ha gyengeséget tapasztal, még vakmerőbb és féktelenebb lesz. Sajnálandó annak a tanítónak a helyzete, akiről a gyerekek már tudják, hogy nem bír velük, de épp oly szánandó az olyan munkaadó is, akiről ezt munkásai tudják. Ezért legjobb jó képet vágni a dologhoz, s úgy tenni, mintha nem kénytelenségből, hanem önként, sőt szívesen tűrnénk, amit tűrünk.

De abból a versszakból, melyet fentebb kihagytam, még azt is megtudjuk, hogy ezeknek az 1847-es jobbágylegényeknek az anyagi helyzetük sem lehetett valami sanyarú. Hiszen látjuk, hogy „táncolni való kedvük" volt és annyi pénzük hozzá, hogy nemcsak a táplálkozásra és ruházkodásra volt elég, hanem még „eltáncolni" való is maradt belőle.

Húzd rá cigány, húzzad jobban,
Táncolni való kedvem van.

Eltáncolom a pénzemet.
Kitáncolom a lelkemet.

Tehát még a nép költője szerint is csak ilyen „keserves” volt, mind anyagilag, mind önérzet és szabadság szempontjából az a jobbágyvilág, melyet ekkor még nem „szabadítottak” fel. A jobbágynak volt táncolni való kedve, eltáncolni való pénze, s még akkor is táncolhatott, mikor „zsarnoka” nem tudott pihenni miatta, de mások sem, s ezért a törvény is tiltotta. Nem neki kellett uralkodnia magán és alkalmazkodnia „zsarnokához”, hanem a zsarnoknak őhozzá.

Pedig hát hasonló dolgokat nemcsak Petőfi verse bizonyít. Széchenyi egyik ifjúkori, katonakorabeli leveléből Arad megye oláh jobbágyaira vonatkozólag tudhatjuk meg ugyanazt, amit Petőfi verséből Szatmár megye kálvinista jobbágyairól megtudtunk. Azt írja e levelében Széchenyi – s ezzel ő is bizonyítja egyúttal a jobbágyság anyagi jólétét is –, hogy nagyon víg, zajos szüretek voltak ott akkoriban. Mindenütt tűzijáték, zene, lárma, csapongó jókedv, s a részeg oláhok elől óvatosan ki kellett térni az úton (tehát nem azok tértek ki a gróf és a katonatisztek elől), nehogy tréfából agyonüssék az embert. (Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza, I., 49. o.)

A jobbágyokról alkotott furcsa fogalmaink miatt ugyancsak meglephet bennünket, hogy ennyire jókedvű az állítólag oly keservesen elnyomott és éppen a félállati sorban tengődő oláh jobbágy. Hogy nemcsak telik neki a dorbézolásra, hanem az uraktól annyira nem fél, hogy a százezer holdas mágnásnak (aki egyúttal fegyveres katonatiszt is) kell kitérnie az útjából, nehogy „tréfából” agyonüsse. Igaz, hogy részeg, de aki részeg, az ráér és jó dolga is van. Akinek akkor, ha józan, mindig rettegnie kell, az már csak a szokás hatalma miatt és reflexmozgásként is így viselkedik részegen is.

Széchenyi a „Hitel” c. művében mint nemzetgazdasági képtelenséget említi, hogy a mi parasztságunk s általában egész munkásosztályunk évente 65 napot (a sok ünnep miatt) elhenyél, és hogy az is, amit robotban tölt, tulajdonképpen elveszett idő, mert a munkás rendesen kétszer annyit végez, ha magának dolgozik, mintha úri munkára megy. De e megállapítás mi mást jelent más szóval, mint hogy a mi jobbágyainknak annyira kényelmes, kellemes volt az élete, hogy nemzetgazdasági szempontból már tűrhetetlen volt. Széchenyi is meg akarta szüntetni a jobbágyságot, de nem azért, hogy „felszabadítsa”, ínségét megszüntesse és önérzetet adjon neki, hanem hogy többet dolgozhasson a nemzet javára, mint amennyit addig dolgozott.

Azt is írja Széchenyi (Zichy, I., 323.), hogy mikor gőzhajóval végigment az Al-Dunán, a rácok szájtátva bámulták a hajót, az asszonyok keresztet vetettek magukra, mert boszorkányságnak nézték, de a magyarok renyhén megmaradtak csónakjaikkal a víz közepén: alig lehetett a robogó gőzössel kitérni előlük. Széchenyi ezen tapasztalata is tételünket bizonyítja a jobbágykérdésben.

Széchenyi hajóútja idején természetesen jobbágyság volt még nálunk. Az elnyomott népnek, a szolgaléleknek az a sajátja, hogy mindig retteg, mindig fél valamitől, még akkor is, mikor nincs rá semmi oka. Még a szél rezzenésétől is megijed, s még akkor is azt hiszi, hogy szidják, mikor dicsérni akarják. De az a magyar jobbágy, aki akkor először látott életében nagy hullámokat verő, veszedelmes és számára elháríthatatlan erőt képviselni látszó gőzhajót, mégsem tért ki előle rozzant csónakjával, hanem elvárta, hogy a hajó vezetői térjenek ki őelőle, annak a válla aligha szokott hozzá az ostorsuhogáshoz, s annak aligha voltak valaha zsarnok vagy kegyetlen urai. Bizonyosak lehetünk benne, hogy az ilyen jobbágy a deresen sem feküdt még soha. Éppen ellenkezőleg: viselkedése azt bizonyítja, hogy mindig ő volt a tulajdonképpeni úr. Nem ő alkalmazkodott, nem ő szokott kitérni az uraknak, hanem azok tértek ki neki, azok alkalmazkodtak őhozzá.

Az is kinyithatja a vakok szemét, akik látván se akarják látni a jobbágykérdésben az igazságot, amit Kölcsey életrajzában olvashatnak. (Vajda Viktor: Kölcsey élete, 286. o.) Mikor Kölcsey, mint Szatmár megye országgyűlési követe, tehát nemcsak nemes, hanem a me-

gye egész nemességének vezetője, az egyik ülésszak végeztével az országgyűlésről hazafelé tartott, az a jobbágy, akit a megye Kölcsey fuvarozására kirendelt és a Nagykárolyból Csekére vivő útszakaszon kocsijával vitte, nemcsak nem engedelmeskedett neki, s nem úgy és nem arra hajtott, ahogyan és ahová Kölcsey kívánta, hanem kifogásaira még pimaszul vissza is feleselt neki és gorombáskodott vele.

Viselkedése még a szelíd és nagy emberbarát Kölcseyt is felháborította, s ezért, mivel éppen Czégény mellett haladtak el, ahol a megye alispánja lakott, Kölcsey bekanyarodott hozzá és elpanaszolta neki a jobbágy engedetlenségét és kihívó magaviseletét. (Kazinczyval pedig a Balatonon bántak így a hajóslegények.)

Említettük, hogy a jobbágyok botoztatása – a már kifejtett nagyon is érthető okokból – inkább csak elméletben szerepelt, mint a gyakorlatban. Kende alispán azonban – mint ő maga is mondta – „most az egyszer" mégis elégtételt akart szolgáltatni barátjának, aki egyúttal országos hírű ember és a megye egész nemességének vezére is volt, és azonnal kiadta a parancsot hajdújának az előfogatos megbotoztatására, azaz deresre húzására. (Persze ha nem mint alispán, hanem mint földbirtokosnak saját jobbágyával kellett volna megtennie Kölcsey kedvéért ugyanezt, akkor a már kifejtett okok miatt már jobban meggondolta volna a dolgot.) De erre meg Kölcsey ijedt meg, s könyörögni kezdett az alispánnak, hogy ne tegye.

Nem valószínű, hogy a fuvaros kihívó viselkedése után és méltó haragja friss hevében Kölcsey az elbizakodott jobbágyot sajnálta meg, hanem bizonyára attól félt, hogy a dolognak elmegy a híre, s magára haragítja vele az egész megye jobbágyságát. Ez a saját jobbágyaira is kihatással lesz (pedig mint a könyv embere, anélkül sem volt jó gazda). Félt, hogy e botoztatás következményeit gazdaságilag is egész életében érezni fogja.

Panaszkodik, hogy már eddig is nemegyszer fájdalmasan tapasztalta az országgyűlésre menet és onnan jövet, hogy az emberek mennyire kíméletlenek hozzá, vagy legalábbis hogy mennyire nem törődnek vele, mennyire ügyet sem vetnek rá. Kocsordon, ahol az éjszakát kellett töltenie, megtörtént például vele, hogy még ágyat sem adtak neki, s noha tél volt, szalmán kellett hálnia. (Ki gondolná egy ezerholdasról abban a „feudális" úri világban? Akkor ugyanis még minden tekintélyesebb köznemesnek volt ezer holdja, tehát Kölcsey sem állhatott messze tőle. Deáknak például még ezer holdnál is többje volt.)

A vége most is az lett, hogy a botozás persze elmaradt, mert az alispán, bármennyire ragaszkodott is hozzá eleinte Kölcsey iránti udvariasságból, a végén bizonyára ő örült legjobban, hogy Kölcseynek ebben is engedelmeskedhetett, s így az felmentette ettől a kellemetlen kötelességtől.

Hát csak így volt joga a nemesnek megbotoztatni egy jobbágyot, s csak így szoktak élni a hajdani „gőgös" nemesek ezzel a jogukkal. Ezt természetesen a jobbágyok is nagyon jól tudták. Ezért mert az előfogatos Kölcseyvel pimaszkodni, s ezért maradt még ebben az esetben is ő felül.

Hogy a földesúr jobbágya fölött csak hogyan volt úr, arra íme, egy másik érdekes eset, még egy másik ezerholdassal és ismert nevű közéleti emberrel, Csányi Lászlóval, a későbbi negyvenkilences miniszterrel és vértanúval történt. Pulszky Ferenc: „Életem és korom" címen kiadott önéletrajzából veszem (I., 221. o.), de benne van Csányi László életrajzában is és megtaláltam Eötvös Károlyéban is. Nagyszerűen megerősíti annak az okoskodásnak helyességét, melyet a földesúr és jobbágy közötti viszonyra vonatkozólag előadtam. Jól láthatjuk belőle a földesúr és jobbágya közti tényleges viszonyt, s hogy milyen csínján kellett bánnia a földesúrnak jobbágyával még akkor is, ha a jobbágy bűnös volt.

„Csányi egyszer ősszel kocsisát valami fegyelmezetlensége és hibája miatt irgalmatlanul megverette. A kocsis a kocsmában fenyegetőzött és esküdözött, hogy urát első alkalommal megöli. Ezt mindjárt elbeszélték Csányinak. Vigyázzon, nehogy baj történjék. De ez egy pár nappal azután befogatott, s a kocsis hallatára elmondta az udvaron a gazdaasszonynak (Csányi tudvalevőleg agglegény volt), hogy több hétre utazik el. Leveleket ne küldjenek utá-

na, mert maga sem tudja, hová megyen véglegesen, s meddig marad el. Az inas vigyázzon a házra. Útjában nincs rá szüksége."

„Amint beült a hintóba, beküldte még az inast a szobába, hogy a száz aranyat, amit az asztalon pénzeszacskójában felejtett, hozza ki. Azután még megkérdezte a kocsist, nála van-e a balta, hogy ha valami hiba történnék a kocsiban, mindjárt segíteni lehessen. Evvel elindult, s amint néhány óra múlva az erdőbe jutottak, mellékútba igazította a kocsit, aztán megállította a lovakat, kiszállt, megparancsolta a kocsisnak, vigye magával a baltát és kövesse. Amint jó távolságra a sűrűbe értek, egyszerre megfordult és rákiáltott a kocsisra: „János, én megverettelek. Miért nem ölsz meg? Balta van a kezedben, fegyvertelen vagyok. Nem látja senki. Testemet eltakarhatod a száraz levelek alatt. Meg nem találják tavaszig. Otthon két-három hétig nem vár reám senki. Száz aranyat találsz nálam. A kocsival és lovakkal elmehetsz a szomszéd országba. Megesküdtél, hogy megbosszulod magadat, hogy megölsz. Hát miért nem teszed?!"

„János remegni kezdett, térdre borult és bocsánatot kért urától. Rimánkodott, ne csapja el. Ő híve fog maradni egész életében, mert tudja, hogy valódi úrnál szolgál, s azért nem bánja, akár még egyszer is deresre húzatja."

„Erre Csányi visszahajtatott jószágára, és János csakugyan a leghívebb szolgája maradt egész életében, mert semmi sem hat úgy a magyar emberre, mint ha látja a bátorságot, mely a halállal is farkasszemet néz."

Kétségtelen, hogy ez az eset Csányi bátorságát és nagyszerű emberismeretét egyaránt bizonyítja, de mi most nem ezért hoztuk elő, hanem mert nagyszerűen mutatja azt is, amivel mi most foglalkozunk. Először is ebből az esetből is láthatjuk, milyen rendkívüli dolog volt az, ha egy jobbágyot megbotoztak, ha még úgy megérdemelte is. Ha nem így lett volna, nem lihegett volna bosszút érte annyira ez a kocsis egyenesen nyilvános helyen, a falu kocsmájában.

Nem lehetett elnyomott az a jobbágy, aki az uraság épületében (mert a falu kocsmája is az volt) és az uraság alkalmazottainak füle hallatára szidni, átkozni, trágár szók kíséretében apját-anyját káromolni meri ezer holdas uraságának, és a nagy nyilvánosság előtt meri kijelenteni, sőt mer rá megesküdni, hogy meggyilkolja.

De ki hitte volna, hogy ezt a jobbágyság korában és a nemesség egyeduralma idején nemcsak meg lehetett tenni, hanem mindezt az uraság el is tűrte, hogy nem tett ellene semmit, noha tudomása volt róla? Hiszen ma, az egyenlőség korában is büntetés alá esik nemcsak a gyilkosság, hanem az életveszélyes fenyegetés is. Ebben az esetben pedig a földesúr nem tesz semmit, nem büntet, eljárást sem indít, hanem ő alázkodik meg gonoszat tervező jobbágya előtt, s ezzel fegyverzi le, nem büntetéssel?

Pedig ne mondjuk, hogy mindez csak Csányi személyes érdeme, az ő egyéni kiválóságának jele, nem pedig az egész úri osztályé. Ez az állítás ugyanis Csányi okosságát és bátorságát illetően igaz, de nem azt a helyzetet illetően, melyben Csányi a kocsisával volt. Ez a helyzet, ez a viszony az átlag földbirtokosra vonatkozik. Pulszky sem Csányi humanitására s nemes lelkűségére hozza fel példának a dolgot (mert hiszen ezt a legjobban azzal bizonyította volna be, ha el sem verette volna), hanem okosságára, bátorságára és bámulatos emberismeretére. Csányi, a földbirtokos, akinek még jobbágyokkal volt dolga, azért cselekedett így, mert számára ez volt a legokosabb, ez volt a legelőnyösebb. Ha nem így tesz, hanem szabad folyást enged nemesi és ezerholdas önérzetének, olyan ellenséget szerez magának, aki miatt élete sincs biztonságban, de a vagyona sem.

Láthatjuk ebből az esetből, mennyire ki volt szolgáltatva a nemes birtokos a jobbágyainak, mennyire félnie kellett tőlük, mennyire érdekében állt, hogy meg ne bántsa őket, s hogy azoknak ne lehessen ellene panaszuk. Láthatjuk, hogy ez a megállapítás még kiváló földesúr és bűnös, hitvány jobbágy esetére is áll. Hiszen Csányi egyik fő bajnoka volt a jobbágyok felszabadításának, kiváló ember és nemes lelkű földesúr volt, az a jobbágy tehát, akit még ő is deresre húzatott, ezt feltétlenül megérdemelte.

Láthatjuk, hogy mégis mennyivel szabadabban tombolhatott az önérzet a bűnös jobbágyban, mint a földesúrban. Az bátran meri uraságát a saját birtokán, sőt épületében gyalázni és fenyegetni, de ő – ha csak életét kockáztatni, s magát vagyonilag tönkretenni nem akarja – kénytelen hallgatni, aztán magát megalázni, s jobbágya haragját ilyen szellemes, de egyúttal kockázatos fogással leszerelni.

Világos, hogy a bölcs Csányi nem járt volna el így, ha nem lett volna tisztában azzal, hogy ez a János alapjában véve becsületes és romlatlan jellemű. Egy tucatbéressel, s még inkább egy elvetemült béressel szemben nem vált volna be Csányinak ez az eljárása. Az is bizonyos, hogy olyan uraság sem termett minden bokorban, amilyen Csányi volt. De az is egészen kétségtelen, hogy még Csányi sem járt volna el bűnös béresével ily önmagát megalázóan, ha nem kellett volna látnia, hogy a maga számára ez a legokosabb és a legelőnyösebb eljárás.

Kétségtelen, hogy elsősorban azért tett így, mert többé-kevésbé rá volt kényszerítve, hogy így tegyen. Az akkori kezdetleges közbiztonsági viszonyok között, s tekintve a régi jobbágyok műveletlen, bárdolatlan, szinte félállat voltát, s a magyar jobbágylegény szilaj virtusát és büszkeségét, a várostól messze fekvő vidékek, rengeteg erdők és lápok közt a jobbágyai körében lakó földbirtokos-nemes élete és vagyona mindig ki volt szolgáltatva jobbágyai szinte szabad bosszújának.

A sorsközösség összetartó ereje miatt, ha a földesúr egy-két jobbágyát magára haragította, az egész falut tette ellenségévé. Nemcsak magát Jánost, hanem szüleit, testvéreit, rokonait, pajtásait, a babája rokonait stb. De a megbántott János egymagában is veszedelmes volt gazdája életére és vagyonára, mert ha megszökik, sohasem tudhatta, mikor lő rá az erdő sűrűjéből, vagy mikor, melyik éjszaka borítja lángba azt a betakarított termést, melyből egy évig élnie és alkalmazottait fizetnie kell.

Följelentésnek, nyomoztatásnak az akkori rendőri és topográfiai viszonyok között nem volt sok értelme. De egyébként is az az uraság, akinek a jobbágysága ellensége, legjobb, ha már az elején beszünteti a küzdelmet, mert a rövidebbet úgyis csak ő húzhatta. Pedig hát ha még a jólelkű János is csak ilyen volt, ha még ő sem tudta belátni, mikor érdemelte meg büntetését, mikor nem, ha még ő is ilyen állati módon rabja volt haragjának és bosszúvágyának, gondolhatjuk, milyenek voltak a Jánosnál alantasabb jellemű, már természetüknél fogva haramiának való jobbágylegények.

Világos tehát, hogy mindenképpen okosabb volt ezekkel a Jánosokkal úgy bánni, ahogyan Csányi tette, azaz elfeledéssel, megbocsátással, kedveskedéssel, alkalmazkodással, lekenyerezéssel, az önérzetüknek való hízelgéssel. Mindez azonban éppen homlokegyenest ellenkezője annak, amit a feudalizmusról, a jobbágyok sanyarú sorsáról, önérzetnélküliségéről és jogtalanságáról elképzelünk. De az eset annak is kétségtelen bizonyítéka, hogy a jobbágybotozások nem voltak mindennapos dolgok. Ha azok lettek volna, akkor nem kelthetett volna oly erős reakciót János lelkében.

Az is igaz azonban, hogy Csányi e bölcs bosszújánál is okosabb lett volna, ha Jánost nem húzatta volna deresre, azaz ha minden hibája ellenére is enyhébben büntette volna. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Csányi Lászlóban, a magyar szabadságharc legeszményibbnek tartott alakjában is sok volt a magyar jobbágy durva ösztönéletéből. Ő is szenvedélyeinek rabja volt. Hiszen még Pulszky elbeszéléséből is azt kell látnunk, hogy Jánost nemcsak deresre húzatta, hanem hogy ezt – nyilván dühében – „irgalmatlanul" hajtotta végre. Ez egyébként természetesen következik abból, hogy Csányi részt vett a 48-as magyar forradalomban, sőt annak egyik vezető embere volt. Minden forradalmár szükségképpen indulatember, s szenvedélyei rabja. Hiszen minden forradalom gyűlölettel dolgozik, a harag az alapja és a bosszúállás a célja. A forradalmár nem arra tanítja a tömegeket, hogy indulataikon uralkodjanak, hanem éppen ellenkezőleg, hogy ezeket kielégítsék: hogy gyűlölködjenek, bosszút álljanak, büntessenek, a megtorlást ne várják az illetékesektől, mert azoktól hiába várják: azok a bűnösök cinkosai.

Világos, hogy aki így beszél a tömegekhez, az maga is ilyen típusú ember, az magánügyeiben és háza népe irányában is szenvedélyei hatása alatt áll. De világos az is, hogy ha egyúttal földbirtokos is, és így jobbágyokkal és azok gyarlóságaival és bűneivel is van dolga, időnként azokon is kitölti szenvedélyeit, haragját, bosszúját, megvetését. Aki ugyanis másoknak a bosszúállást, haragot, gyűlöletet, megtorlást hirdeti, természetes, hogy ő maga is így cselekszik, s világos, hogy ha mint földbirtokosnak, jobbágyokkal van dolga, s így azokban kénytelen látni az emberi gyarlóságot és bűnt, akkor azok is érzik szenvedélyei uralmát, azokon is kitölti haragját, bosszúját, velük is érezteti megvetését.

Ezért aztán nem is olyan meglepő az a felháborító dolog, amit e tekintetben a reformkor és a jobbágyság felszabadítása legnagyobb alakjáról (Wesselényiről) futólag már említettünk, ha még annyira szégyen is Wesselényire és az egész 48-as mozgalomra. Ezért nem meglepő, hogy kivétel nélkül minden szabadsághősünkben – egyáltalán nem véve ki közülük még az egyenesen kivételesen eszményi lelkűnek tartott Rákóczi Ferencet és természetesen Kossuth Lajost sem –, hogy ők maguk sokkal jobban nem tartották meg a törvényt és az alkotmányt, mint azok a Habsburgok, akik ellen emiatt fegyvert ragadtak.

Érthető tehát az is, hogy emberi gyarlóságból a jobbágyok önérzete ellen is azok a „hőseink" vétkeztek legtöbbet, akik felszabadításukért küzdöttek és ezt az önérzetet annyira védték elméletben. Csányi nem bizonyítja ugyan ezt az állításunkat olyan botrányosan, mint Wesselényi, de azért benne sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a maga birtokán ő is „irgalmatlanul" alkalmazta azt a derest, melynek eltörlése, mint politikusnak és szabadsághősnek, egyik fő eszménye volt.

Biztosíthatom róla az olvasót, hogy azok az aulikus, klerikális, konzervatív és „hazaáruló" mágnások, akik se elég „hazafiasak" nem voltak, se a jobbágyok felszabadítását nem írták zászlajukra, s így nem kaptak olyan tapsokat, mint Wesselényi és Csányi László, nem szokták a jobbágylányokat elcsábítani, sőt még a kocsisukat se „irgalmatlanul" megveretni. Legalábbis Apponyi egészen bizonyosan nem, de Jósika sem és Cziráky sem. A főpapok még kevésbé. Tehát éppen azok nem, akiket a legjobban gyűlöltek, sőt gyűlölünk még ma is, mint „hazafiatlanokat", sőt „hazaárulókat", maradiakat, s minden jónak és újnak az ellenségeit.

Ellenben látni fogjuk, hogy viszont Görgey is rendszeresen botoztatta a honvédeket még azután is, mikor már ezt a törvény tiltotta, s annak ellenére, hogy a forradalomnak, tehát benne a botbüntetés eltörlésének elméletben ő is lelkes híve volt. Igaz, hogy úgy látszik, okosan csinálta, mert lehet, hogy emiatt volt az ő serege az egyetlen, mely eredményekre is rá tudott mutatni, de hát akkor miért volt a deres eltörlése 48 egyik fő programja? Az olyan forradalom vagy eszme, mely önmaga sérti meg és szegi meg azt, amit zászlajára írt, már eleve bukásra van ítélve.

*

Sokat hallunk a jobbágyok úgynevezett szabad költözködési jogáról, s elborzadva olvassuk, hogy Dózsa György lázadása után még ezt az egyetlen emberi jogukat is elvesztették a magyar jobbágyok. Azt azonban már kevésbé emelik ki történelemkönyveink, hogy ezt az „egyetlen" jogukat a magyar jobbágyok már 1547-ben, tehát már akkor visszakapták, mikor még éltek azok a jobbágyok, akik Dózsa alatt fellázadtak, s e jogukat elvesztették. A jog elvételét mindenki tudja, a gyors visszaadást annál kevesebben. Igaz, hogy elvesztett jogukat inkább csak elméletben kapták vissza a jobbágyok, mint a gyakorlatban, azaz a törvényt nem nagyon hajtották végre, de aki tudja, miről volt akkor itt szó, az nem is botránkozik meg rajta annyira, vagy ha igen, akkor is be kell látnia, hogy a jobbágyok ezen „egyetlen" jogával szembeszállni akkor gazdasági szükségesség volt nálunk. Ugyanezek a viszonyok egyébként is nem a földbirtokosokra, hanem a jobbágyokra voltak előnyösek.

Említettük, hogy a jobbágy nem a falu legalsó társadalmi osztálya volt, hanem éppen ellenkezőleg, a nemesek után a legelső és a mai jómódú parasztságnak, a „kulákságnak" felelt

meg. Legalábbis az egésztelkesek, de hát akkor minden jobbágy egésztelkes volt még, mert hiszen jobbágyhiány volt, semmi ok sem volt tehát a telkek megosztására. Arról szó sincs, hogy a zsellérnek, akinek nem volt földje, ne lett volna szabad költözködési joga. De ha nem lett volna, gyakorlatilag akkor is lett volna, mert hiszen neki igen könnyű volt továbbállni, mert semmije sem volt. (Bár voltak házas zsellérek is.) De ebből is csak azt látjuk, hogy minél szegényebb volt valaki gyakorlatilag, annál jobban birtokában volt a szabad költözködési jognak.

A telkes jobbágy azonban bolond lett volna, ha elköltözködött volna, hiszen neki nemcsak telke, s a hozzá való rétje, legelője és erdeje, sokszor szőleje volt, gazdasági felszerelése és állatai, s szőlejét és irtásföldjeit teljesen tulajdonának tekinthette már, mert azok után nem tartozott semmiféle szolgáltatással.

Olyan bolond nincs, aki mindezt otthagyja és elmegy világgá. Eladni és mindent eladni ugyanis ritkán lehetett. De egyébként is, ha maga helyett mást tudott otthagyni a jobbágytelken, akkor az uraság úgysem akadályozta elköltözését, sőt, ha az utód használhatóbb, becsületesebb, dolgosabb ember volt, még örült is a cserének. Az elégedetlen jobbágy úgyis inkább teher volt a birtokon, mint előny.

Hogy mégis olyan nagy csapásnak tekintették a földesurak jobbágyaiknak ezt a szabad költözködési jogát, jobbágyaik pedig olyan nagy kincsüknek, egyedül csak onnan volt, mert nálunk rögtön a Dózsa-lázadás után a török világ következett, és a török világban, no meg a Bocskai-Bethlen (háromszor egymás után), Rákóczi György, Thököly, Rákóczi Ferenc vezette belső háborúk pusztításai nyomán csak az uraság maradt meg, meg a telkek, de jobbágy már alig, állatok még kevésbé, mert ezeket az ellenség elhajtotta, a szalmát, takarmányt elhasználta, a gazdasági épületeket, majorokat felgyújtotta. Így aztán bizony annak a pár jobbágynak, aki még megmaradt, pokol volt ott az élete, mert a műveletlen föld nem termett, s az uraság sem tudott neki élelmet, takarmányt adni. A földnek csak egy egészen kis részét tudták megművelni, s azt is rosszul, és hosszú évtizedek voltak szükségesek, míg az uraság és a jobbágy újra összeszedhette magát és rendes, nyugodt életet élhetett.

Az ilyen helyről világos, hogy szabadulni igyekezett a jobbágy, s ilyenkor nem is volt neki áldozat a költözés. A leégett házat, a parlagon fekvő telket, az üres istállókat és kamrákat (még ha nem is égtek le) nem volt áldozat otthagyni. De ha viszont még a néhány megmaradt jobbágy is elköltözik, akkor még a reménye is megszűnt annak, hogy ott valaha még élet lehessen. Nem csoda hát, ha ilyen helyzetben a földesúr nemigen tisztelhette jobbágyai szabad költözködési jogát. De az állam se, mert hiszen sem az adó, sem a honvédelem szempontjából nem nézhette ölbe tett kézzel, hogy az ország egész vidékei lakatlan pusztasággá változzanak. Az Alföld nagy része már úgyis az volt.

Igaz, hogy ha a jobbágy máshová ment, ott sem várták sokkal jobb viszonyok. De az olyan vidékeken, melyek teljesen elpusztult állapotban voltak, legalább adót nem kellett fizetnie, mert ott már a közigazgatási szervezet is kihalt, vagy még nem állították vissza, s az új földesúr, örömében hogy új munkásokat kapott, eleinte még a jobbágyi szolgáltatások alól is felmentette a jövevényeket. Ellenben, ha az illető jobbágy maradt a régi helyen, jövedelme a pusztulás után következő években még alig volt, de viszont az adót olyan összegben követelték tőle, mint amekkorát akkor fizetett, mikor még a birtok rendes művelés alatt volt. Így aztán akaratuk ellenére maguk a hatóságok kényszerítették rá a jobbágyot arra, hogy máshová meneküljön. Természetesen a hatóságokat sem lehetett ezért hibáztatni, mert az államapparátust akkor is fenn kellett tartani, a honvédelem költségeit valahonnan akkor is elő kellett teremteni. Láttuk már, hogy még így is előfordult, hogy Magyarország egész adóbevétele mindössze 30.000 forint volt évente.

Emberhiány volt abban az időben nálunk (másutt is, de nálunk százszor jobban), s mivel a megmaradt 40-50 jobbágytól ugyanazt az adót követelték, mint amennyit azelőtt 200-an fizettek, s felszerelés, épületek, állatok és takarmány nélkül kellett újra kezdeni a gazdálkodást, világos, hogy az ilyen ínséges jobbágynak minden vágya az volt, hogy innen szabadulhasson.

Látjuk, hogy ilyenkor csakugyan ínséges volt a jobbágy, de nem a kizsákmányolás miatt, hanem azért, mert urasága is hasonlóan keserves helyzetben volt. Azt mondják, nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél. A jobbágyok ínséges helyzetét suttogó szél, látjuk, valóban az igazságnak megfelelően suttog, de az már rágalom, hogy a nyomor rendes állapot volt, vagy hogy az ínséget a földesurak rosszlelkűsége okozta.

A jobbágynak könnyű lett volna ekkor magán segíteni, mert hiszen munkáshiány, jobbágyhiány volt, s ilyenkor mindig könnyű dolga van a munkásnak. Nem kellett volna félnie, hogy nem talál helyet. Hiszen tárt karokkal várták mindenütt, és kedvezményekkel csalogatták. De viszont ha költözködési vágyuknak (és lehetőségüknek) szabad utat engednek, akkor azokon a területeken is (a Felvidéken és a Dunántúl nyugati felében), melyek az akkori Magyarországot jelentették és terheit viselték, puszták és műveletlenek maradtak volna a földek, és kipusztultak volna az adóalanyok is. Az államnak és a földesúrnak egyformán érdeke volt, hogy a jobbágyok szabad költözködési jogát ne tartsák tiszteletben.

Rendes körülmények között, békés világban semmi különös értelme vagy haszna nem lett volna annak, hogy egy jobbágy elköltözzék. A földesúrnak sem lett volna belőle kára, hiszen akkor egyébként is csak egész kivételes esetekben fordult volna elő. Így azonban, hogy annyira kapós volt a jobbágy, a jobbágyságnak haszna volt belőle, a földesúrnak és a köznek azonban annyira kára, hogy lehetetlen volt a dolgot szabadjára engedni. A jobbágynak csak ezek miatt a különleges viszonyok miatt volt érdeke a költözködés, de viszont ez a költözködés – ismét csak ezek miatt az egészen különleges viszonyok miatt – a földesúrra és az államra végzetes volt, s ezért semmiképpen sem lehetett tűrni.

Rendes körülmények közt, békevilágban, elsősorban a jobbágy érdeke volt a maradás, mert volt miért maradnia, volt, ami a lakóhelyéhez kösse. Ugyanilyen körülmények közt a földesurat sem kötötte semmi különös érdek ahhoz, hogy jobbágyai költözését akadályozza. (Túlnépesedés esetén egyenesen a jobbágynak volt elsőrendű érdeke, hogy maradhasson. Természetesen maradhatott is, mert hiszen a telkes jobbágyot elűzni sohasem volt joga a földesúrnak.) A török világ megszűnte után, például már Mária Terézia idejében, már szűnőben volt a munkáshiány, mert a nép újra elszaporodott. Ekkor egyáltalán nem jelentett már nehézséget a jobbágyok szabad költözködési joga. Ekkor már, ha szabad lett volna, akkor sem akadályozta volna senki, de viszont a jobbágy sem vette igénybe, csak egészen kivételes esetekben.

Ismételjük: jobbágynak, telkes jobbágynak lenni (s természetesen minden jobbágy telkes jobbágy volt, mert hiszen akinek nem volt telke, az nem jobbágy volt, hanem zsellér) nem utolsó dolog volt, ebből az állapotból nem volt ok menekülni. Lehetett belőle felfelé menni és nemessé válni (gazdag jobbágyokból egész rendszeresen lettek nemesek), de az is nagy előnye volt, hogy lefelé menni viszont nem is lehetett, mert a jobbágytelket sem elvenni, sem elárverezni nem lehetett. Hiszen valójában nem a jobbágyé volt, hanem a földesúré. Önkényűen még megosztani sem lehetett. Előnyeiknek, biztos létalapjuknak a jobbágyok is tudatában voltak. Nekik is megvolt az osztályöntudatuk és féltékenyen és büszkén hangsúlyozták, hogy ők telkes jobbágyok, nem pedig zsellérek.

Az 1784-es összeíráskor például Bars megyében még egy olyan jobbágy is, akinek csak nyolcadtelke volt, sértésnek vette és tiltakozott ellene, hogy őt zsellérként írják össze. Bizonyára ilyen esetekre gondol Marczali, mikor „Magyarország története II. József korában” című művében (I., 202. o.) ezt írja:

„A jobbágy maga is kész, szervezett rend. Körében is megvan az egésztelkesek és a nagygazdák gőgös arisztokráciája, mely büszkén néz le a zsellérre és lakóra, kinek se földje, se barma.” Tudjuk, hogy falun még ma is mily éles különbség van a telkes gazdák és a zsellérek között. Ez a különbség és önérzet még a jobbágyság korából származik, s mutatja, milyen tévedésen alapul jobbágynyomorról és jobbágysanyargatásról beszélni. A jobbágy nem a falu utolsó társadalmi osztálya volt. Nekik is volt kire lenézniük.

Hamarosan a török kiűzése után, már 1729-ben arra is jogot ad az országgyűlés a jobbágyoknak, hogy a nemes elleni tanúvallomásuk jogi érvénnyel bírjon. Kimondja továbbá, hogy telkükről uraságuk se mozdíthatja ki sem őket, sem családjukat. De így aztán az is érthető, ha az uraság is méltányosnak tartotta, hogy a bajban a jobbágy se hagyja ott telkét, s uraságát.

A II. József korában nálunk utazó angol Townson a jobbágyok helyzetét „majdnem irigylendőnek" tartja (Marczali: II. József, I., 205. o.). Pedig ugyanezen időben keletkezett Fazekas Mihály: „Ludas Matyi"-ja. A műnek igaza van annyiban, amennyiben a jobbágy nagy önérzetét és a földesurával való sikeres elbánását bizonyítja, veszedelmesen téved azonban az, aki a jobbágyság sanyarú helyzetét olvassa ki belőle. Reviczky is azt írja e korból származó statisztikai művében, hogy a magyar jobbágy nem rossz helyzetét bizonyítja, hogy nemcsak a kivándorlás ismeretlen, hanem sokan be is vándorolnak az országba. (Marczali, I., 209. o.)

Láthatjuk e megjegyzésből, hogy a jobbágyok nemcsak uraságukat cserélhették, hanem szabad költözködési joguk még a kivándorlásra is kiterjedt. A országot is szabadon elhagyhatták. Ez egyébként magától értetődő azok számára, akik a régi kort ismerik. Annál feltűnőbb azonban egy mai szocialista állam alattvalója számára. A munkásuralom ideje alatt sem Oroszországból, sem hazánkból nemcsak az osztályellenség nem vándorolhatott ki, hanem a munkás sem. Az országból legfeljebb csak kiszökni lehetett (még az is szinte lehetetlen volt). Azért szökött ki az alatt az 1956-os pár hónap alatt, míg az állami szervezet felmondta a szolgálatot, 200.000 magyar, s ez a kiszökés majdhogynem nagyobb bűn volt, mint a rablógyilkosság. A rablógyilkost ugyanis nem verték össze a rendőrségen, ha elfogták, de a tilos határátlépőt igen.

Egy fiatal tanár ismerősöm nem lépett át tilosan a határon, még csak nem is próbált átlépni, hanem csak doktori értekezése számára, anyaggyűjtés céljából akart Sopronba utazni. Győr elhagyása után mégis gyanúsnak találták, elvitték a vonatról, s a győri rendőrségen többek közt olyan kínvallatásnak vetették alá, hogy elzárt gázálarcot tettek újra meg újra a fejére, s csak akkor vették le róla, mikor már fuldoklott. S ugyanaz az államrendszer, mely ilyen eszközökkel dolgozott, megkövetelte az íróktól, hogy olyan cikkeket, regényeket, színdarabokat, rádióelőadásokat s beszédeket tartsanak, melyek a jobbágyok sanyargatásának kiszínezésével a földbirtokos osztály és a főpapság meggyűlöltetésére alkalmasak.

A Mária Terézia idejéből származó sok úrbéri per fennmaradt aktái alapján, továbbá a királynőhöz intézett sok jobbágypanaszból egész jól lehet látni, hogy ez időben „a paraszt sorsa hazánkban valami elnyomott nem lehetett". Ezt Marczali kénytelen így kimondani (I., 219. o.). Pedig hát ilyesmi kimondása már akkor sem volt divat vagy népszerű. Már körülbelül 1750 óta az irodalom mindig jobbágypártoló (ezért keletkezett a Ludas Matyi nálunk is ez időben, ezért írt Batsányi is ilyen szellemben). Maga Marczali Henrik pedig nemcsak zsidó volt, hanem olyan marxista hajlamú is, hogy az 1919-es proletárdiktatúra alatti viselkedése miatt az egyetem részéről büntetésben részesült.

Így aztán talán már nem lep meg bennünket az sem, hogy 1671-ben egy gálszécsi kézműves (tehát iparos) beállt jobbágynak. (Marczali, I., 219. o.) Bizonyára azért csinálta, mert a jobbágysorsot az iparosénál jobbnak találta. De láttuk, hogy maga Petőfi még az íróénál is jobbnak tartotta a jobbágyok (a kocsisok) megélhetését. Persze arra már nem gondolt, hogy ezzel a saját elveit és szavait cáfolja meg. Egyénként ugyanis kevés ember volt Magyarországon, aki a jobbágyok „nyomorán" szóban és írásban olyan őszintén sajnálkozott, és rajtuk „segíteni" annyira kötelességének tartotta volna, mint ő.

*

Pedig hát az iparosoknak is ugyancsak arany dolga volt annak a „feudalizmusnak" korában, mikor még a földesurak nyomorgatták a „jogtalan" jobbágyokat, s mikor még az iparosok is „nemtelenek" voltak. A mainál mindenesetre jobb dolguk volt. Majdhogynem azt kell mondanunk, hogy régen az iparosok mást sem csináltak, mint csak ettek-ittak és táncoltak,

mulattak. Az édesanyám például, aki csak 1861-ben született ugyan, tehát a jobbágyság elmúlása után, de hát mégsem sokkal utána, s aki olyan kis vidéki mezővárosban lakott, mely tisztán iparosokból állt (vásározó szabókból – magyar szabóknak hívták őket a mérték után dolgozó „németszabókkal" (úri szabókkal) ellentétben –, csizmadiákból, kötelesekből, szitásokból, fésűsökből, bognárokból, asztalosokból, lakatosokból, tímárokból, takácsokból stb.), kislánykorát mindig csak úgy emlegette, hogy akkoriban mindenki mindig mulatott. A hegyre jártak (minden iparosnak volt szőleje is), s mindig mulatozva, énekelve jöttek onnan haza. A Horthy-korban ugyanezekről az iparosokról már azt mondta egyszer nekem a plébános, hogy egyenesen hihetetlen szegénységben élnek. Hogy nem éheznek, csak a szőlejüknek köszönik (ahol természetesen nem minden szőlő, hanem van egy kis szántóföld is), de végig mehetne – mondta – 10-20 házat is, mire olyat találna, ahol 20 fillér található a házban. (A bort sem lehetett akkor eladni, míg a Ferenc József-i világban a szomszédos Stájerből útlevél és vám nélkül átjáró kocsmárosok igen jó áron megvették.)

De még régebben, az igazi jobbágyvilágban, még jobb dolguk volt az iparosoknak. Az én édesanyám kislánykori tapasztalatai a zalaszentgróti iparososok jólétét bizonyítják, Farkas Sándor már többször idézett monográfiája a csepregiekét. Az itteni szabók például 1614-ben tömörültek céhbe, és a sárvári szabócéhtől veszik át szabályaikat, melyeket Miklós deák, sárvári nótárius fordított le számukra latinból magyarra.

A 3. artikulus [törvénycikk] így szól: „Ha valamely szabó Mester-Ember lészen és az Céhbeli Mester Emberek méltónak ítélik azzá lenni, elsőben adjon a Mestereknek egy Fölöstökömöt [reggelit], mellyben bőségesen négy tál étek legyen, két vödör bort és három forintot. Annak utána ismét egy ebédet, mellyben nyolc tál étek legyen, bort, mennyit megihatnak. Ha azt megadja, ismét adjon az ládában (a céhládába) 22 forintot és a céhcomissáriusnak is két forintot."

4. artikulus: „Hogy az új mester esküvéssel köteles legyen. És az céhmesterek válasszanak két Kóstoló-Mestereket, akik az ételnek savát és borság megtudják, hogy az mester, az ki az ebédet adja, amiatt kárt ne valljon és ne kellessék máskor hozzá készülni."

12. artikulus: „Hogy ha valamely Mester Szabó leányát veszi el, az olyan fél céhvel tartozik, egy fölöstökömmel és az comissáriusnak két forinttal. Ha szabó fia házasodik, az is hasonlókippen egyaránt tartozik."

Tehát minden, de minden megannyi alkalom volt az evésre-ivásra és mulatásra a céh tagjai számára. De vajon milyen dolga lehetett az iparosoknak akkor, mikor még „fölöstökömre" is nem kevesebb, mint négy tál ételt kívántak, de „bőségesen", ebédre pedig ugyanaznap egyenesen nyolcat s (bizonyára a nagy gyakorlat folytán) milyen teljesítőképessége lehetett annak a gyomornak, mely négy bővséges tál reggeli után megbírta azért a déli nyolc tálat is, s mely reggelire „csak" két vödör bort kíván, de ebédre már annyit, „mennyit megihatnak"! Hogy ezek után a vacsoráról már nincs szó, érthető, hiszen végeredményben mindennek van határa, még a csepregi Mester Mesterek (természetesen a nagy tekintélynek megfelelően ezt is mindkettőt nagybetűvel írva) gyomrának is.

S a nagy mennyiség mellett milyen nagy gondjuk volt a minőségre is! Kóstoló Mestereket választottak (szintén nagybetűvel, mert ezek szintén nagyon jelentős szerepet betöltő egyéniségek voltak), mégpedig kettőt is, akik készítés közben a konyhán ellenőrzik az étel „savát-borsát", hogy ha esetleg a lakomát adó takarékoskodni akarna a beléje valóval, még idejében tiltakozást jelenthessenek be. De természetesen ez is egyedül csak a lakomát adó érdekében történik, nem pedig a lakomázni akarókéban, mert hiszen az ellenőrzés hiánya egyedül csak a lakomát adó kára lenne, mert ez esetben meg kellene ismételnie az egészet, s az természetesen csak az ő költsége lenne.

Milyen boldog világ lehetett akkor, mikor a jó Mester Emberek ezt a kóstolást és ezeket a nagybetűvel írt Kóstoló Mestereket olyan fontosaknak, feladatukat annyira jelentősnek tartották, hogy személyük és műveletük a céh szabályzatában egy egészen külön artikulust alkot!

De az új mesternek e fényes lakomákon és a komisszáriusnak adandó két forinton kívül még a céhládába is kellett fizetnie 22 forintot, ami mai kommunista forintban megfelel legalább 3000-nek. Meg kell hagynunk, hogy jól kellett keresniük a hajdani mesterlegényeknek. Persze voltak köztük szegényebbek is (mert elitták a keresményüket). A céhszabályzat – szociális gondoskodásában — ezeknek is külön fejezetet szentel:

7. artikulus: „Hogy ha valamely új Mester az ő Remekjét bemutatja, de az szegénység miatt az ebédet meg nem adhatná, tehát azon a Mesterek könyörülvén (!) adjon 10 forintot (ez is másfélezer kommunista forint) és egy Fölöstökömöt."

Aki tehát olyan szegény volt, hogy „könyörülni" kellett rajta, az is csak annyira volt szánandó, hogy az előírt összeg felét és a két vödör borból és négy „bőséges" tál ételből álló nagybetűs Fölöstökömöt azért ő is ki tudta állítani a mesterek részére.

Feltűnik, hogy még az inasok is olyan pénzesek voltak, hogy még ők is meg tudták vendégelni a mestereket, mikor felszabadultak. Bizonyság rá a 27. artikulus: „Valamely Inas ebben az helyben Apród esztendeit eltöltvén, ha az Ura felszabadítja, tehát tartozik a Mester-Leginyek közé Tál Pohárral l fl. 5 pinz, azonfelül a Céh Mestereknek 2 tál étket, egy tál pecsenyét, egy köböl bort és a levélpecsételésre 50 pinzt adni."

Nem tartozik ugyan mostani tárgyunkhoz, de esetleges félreértés elkerülésére megemlítjük azt is, hogy a céhnek azért a lakomákon kívül másra is volt gondja. Ezt a 8. artikulus bizonyítja: „Hogy a Céh közötte paráznát és gyilkost (ezek természetesen csak kisbetűt kapnak) nem szenved, ha pedig mégis valamely mester ebben a vétekben találtatik, az az Céh közül ki vettessék és igen megbüntettessék, mert minden Céh tisztát szeret." (Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története, 106. o.)

Hogy utána még majdnem kétszáz év múlva sem lehetett valami rossz dolga a csepregieknek, bizonyítja a városi tanács 1791. július 5-én hozott következő határozata: „Nemkülönben ugyane gyűlés által megtiltatott az igen cifra és drága ruháknak viselése (az akkori szűk idők tekintetéből), mely a leányoknak romlott erkölcsre, a szegényebb sorsú legényeknek tolvajságra adna ösztönt; mire nézve meghagyatik a hajdúknak, hogy ha valakit e rendelet kelte után két hét múlva cifrább ruhában látnának meg, mint amilyen sorsához illendő, róla a cifraságot tépjék le, ha pedig ez sem használ, ruhájától fosszák meg." (276. o.)

A csepregi szegénységnek tehát nemcsak a gyomra lehetett tele, hanem a sok eszemiszom, a négytálas fölöstökömök és nyolc tál ételből álló ebédek mellett még „igen cifra és drága" ruhákra is tellett. Ha pedig valaki itt azt gondolja, hogy szolgaság jele, ha a szegényebb osztályok nem járhattak olyan ruhában, amilyenben akartak, figyelmeztetjük, hogy ezt nem a földesuruk tiltotta meg nekik, hanem a városi tanács, tehát azok a nem-nemes iparosok és jobbágyok, akikből Csepreg város tanácsa állt.

De menjünk át a Dunántúlról a Felvidékre! A csejtei plébános 1722-i bejegyzése így jellemzi azokat a tót jobbágy híveit, akikről a mai, teljesen félrevezetett közvélemény azt gondolja, hogy földhözragadt páriák voltak, akik csak adóztak, robotoltak, éheztek és fáztak, és a földesúr deresén kapott sebeiket és felhólyagosodott bőrüket fájlalták, s akikről – mivel még szegény, lenézett tótok is voltak – a jelen esetben ez kétszeresen is feltehető: „A népet a hittanban jártasnak találtam. Az isteni tiszteleten nagy örömömre buzgón vesz részt, de fájdalmas példákból meggyőződtem, hogy a templomon kívül csökönyös és fajtalankodó, lelkésze iránt engedetlen, a plébániaépületek javításával nem törődő, fennhéjázó, különösen a nők, kik sárga csizmában járnak. A nép különben katolikus hitéhez ragaszkodott". (Jedlicska: Kis kárpáti emlékek, 477. o.)

Az erkölcsi kifogások egyébként érthetők. Az anyagi jólét a tömegekben mindig együtt jár az önérzettel és az elbizakodottsággal, no meg a ledérséggel is. Aki jómódú, az nem érzi magát szolgának, s nem is az. Azok a jobbágyok, akiknek a vasárnapon kívül átlag minden héten egyszer még egy ünnepük is volt, semmiképpen sem lehettek agyonzsaroltak, sem elkeseredettek. Az ilyen embereknek volt idejük a mulatásra is, meg a vele járó paráználkodás-

ra is. Azok az iparosok pedig, akik a heti átlagos kétnapi munkaszüneten kívül még nemcsak minden segéd önállósulásakor, hanem még minden inas felszabadulásakor is, tehát tulajdonképpen állandóan mulattak, s olyan evéseket és ivásokat csaptak, hogy az utána való napon se lehettek semmiképpen se teljesen munkaképesek, csak pocakos, derűs képű, mókás, kényelmesen dolgozó és munkájukban is örömet találó emberek lehettek, tehát mindenben éppen ellentétei mai társadalmunk „felszabadított", napi nyolcórai munkaidős, fizetéses szabadságos, volt főúri kastélyokban nyaraló, de egyébként agyonhajszolt, gépies, roncs idegzetű, utált és lélekölő munkát végző munkásainak.

De a technikai haladás nemcsak a munkában való gyönyörködés lehetőségétől fosztotta meg a munkást, hanem keresetét is fordított arányba hozta mind nagyobb mérvűvé váló „felszabadításával" is. Ma a munkás is olyanformán van, mint Czobor László, Hont megyei alispán. Azt írja, hogy 1896-ban lett megyéje alispánja, s akkor még „tekintetes" volt az alispán hivatalos címe, de viszont négy tál étel került minden nap az asztalára. Az alispánok nemsokára megkapták a „nagyságos" címet a belügyminisztertől, de „nagyságos" korában már három tál ételre szűkült az ebédje. Mire nyugalomba került és feljegyzéseit megírta, már „méltóságos úr" volt a címe, de mivel éppen az első világháború utáni években ír, az ebédje már csak két tálból áll.

Hogy a régi iparosok milyen kényelmesen és kedvükre dolgoztak, arra is hoz fel példát Czobor László. Thék – írja (Honti históriák, 53. o.) –, az Üllői úti bútorgyáros, aki azonban méltóságos úr korában is csak „asztalosmesternek" mondta és írta magát, megvette Hont megyében Lontón a Majthényi-féle ezer holdas birtokot, s e révén ismeretségbe került a Hont megyei urakkal. Beszélgetés közben többször „dicsekedett" vele, hogy Magyarországon nincs még egy ember, aki annyit áldozna a magyar zenére, mint ő. Valahányszor ugyanis a katonaság az Üllői úti laktanyából zeneszóval vonul a rákosi gyakorlótérre, az ő 500 munkása mindig azonnal abbahagyja a munkát és szalad az ablakhoz a felvonulást végignézni és a zenét élvezni.

Vajon ma már megtehetnének-e ilyesmit a gyári munkások, s megtehették-e ezt különösen a proletárdiktatúra munkásuralma alatt? Mennyivel több szabadsága és – ami a fő – mennyivel kényelmesebb élete volt a még fel nem szabadított gyári munkásnak, mint ma a felszabadultnak! Ezért hajdan reggeltől estig való dolgozás, fizetéses szabadság és nyugdíj nélkül is egészségesebb és vidámabb volt, mint ma nyolcórai munkaidővel és nyaralással. Csak ilyen az a felszabadulás, melyet az Evangélium ellenségei ígérnek és adnak!

Ma már a munka valóban gyötrelem. Régen élvezet volt. Jászai Mari írja, hogy ő az apját sohasem hallotta fütyülni vagy énekelni, de a gyalupadja mellett nem egyszer (Emlékiratai, 10. o.). Nem csoda, hogy Győr legvallásosabb embere volt (annál kevésbé volt az a lánya).

Hogy milyenek voltak a régi kor iparosai, azt jól láthatjuk egy másik Czobor László feljegyezte esetből. Czobor Selmecbányán töltötte diákkorát, s ott – írja – sok híres iparos volt. Többek közt ott lakott akkor a Hőnig bácsi, aki olyan nagyszerű pipákat tudott csinálni, hogy országos híre volt miattuk. Még Amerikából is kapott rendelést, mégpedig egyszerre ötvenezer darabra. Hőnig bácsi azonban, mikor megkapta a rendelést, olyan méregbe jött, amilyent csak szakemberek tudnak érezni, mikor kontárok avatkoznak a munkájába. „Megbolondultak ezek? – mondta mérgesen. – Hiszen én ezt tíz esztendő alatt se tudnám megcsinálni!"

Elmaradott ember volt ez a Hőnig bácsi, s bizonyára meggazdagodásra sem volt alkalmas. De ha annyira megvetjük és gyűlöljük a kapitalizmust, akkor nincs jogunk lenézni elmaradottságáért és az üzleti érzék hiányáért Hőnig bácsit. Ő nem üzér volt, hanem iparos. Neki nemcsak pénzkeresés volt a célja, hanem a szakmáját is szerette. Neki a munka nemcsak megélhetés volt, hanem élvezet is. Ő csak így: élvezettel és kényelmesen akart dolgozni, főképpen pedig maga akart dolgozni, nem pedig másokkal dolgoztatni. Ezzel élvezetessé és boldoggá is tette életét, mert nemcsak akkor élvezett, mikor pihent és szórakozott, hanem akkor is, mikor dolgozott. De ezáltal nemcsak az iparosok voltak boldogok, hanem azok is,

akik velük dolgoztattak, vagy gyártmányaikat megvették, mert tökéletes dolgokat, valóságos műremekeket kaptak. A „szocialista állam" termékei ezzel szemben híresek voltak a silányságukról, s halálra bosszantották azokat, akik kénytelenek voltak megvenni őket.

*

De térjünk vissza a jobbágyokra. Marczali Henrik: „Magyarország története II. József korában" című művében (I., 214-215. o.) közli a Szatmár megyei Erdőszada község urbáriumát [a jobbágy kötelező szolgáltatásait meghatározó oklevelét] 1782-ből. Tudvalevő, hogy a jobbágy legnagyobb terhe a minden terményből uraságának járó kilenced volt. Erdőszadán az uraságnak beszolgáltatott kilencedek évi értéke 225 forint volt. Ebből az adatból következik, hogy az összes erdőszadai jobbágy évi jövedelme körülbelül 2000 forint volt (a 225 forint kilencszerese). Ez annyira kis összeg, hogy teljes lehetetlenség, hogy megfeleljen a valóságnak. De adatokkal is bizonyítható, hogy az erdőszadai jobbágyok tényleges jövedelme ennél sokkal nagyobb volt.

Azt is megtudjuk ugyanis az urbáriumból, hogy csak abból a kocsmából, melyet az uraság a faluban tartott, 263 forint volt az évi jövedelme, tehát jóval több, mint a falu egész kilencedéből. Ebben a kocsmában elfogyott ugyanis évente 157 akó bor, és minden akó után fél forint volt az uraság nyeresége, 31 akó pálinka, melyből 163 forint 48 krajcár volt a kocsmai nyereség és 27 akó sör, ami 40 forint 52 krajcárt jövedelmezett.

De ha csak az a különbség, ami a bor nagybani termelői és kocsmai ára között van, évi 263 forintot tesz ki, akkor gondolhatjuk, mennyi volt az a pénzt, amit az erdőszadai jobbágyok csak borra, sörre és pálinkára elköltöttek, akiknek az urbárium szerinti összes terménye évente csak 2000 forintot ért?

De ha ily sokat tudtak elkölteni kocsmára, akkor a tényleges jövedelmüknek legalább a tízszeresének kellett lennie. Mi következik ebből? Az, hogy terményeiknek nem hogy egy kilencedét, hanem még egy huszadát sem kellett beszolgáltatniuk uraságuknak. Világos, hogy az, hogy a kilenced még egy huszadnak, vagy talán egy ötvenednek sem felelt meg, elsősorban nem amiatt volt, hogy becsapták az uraságot, mert hiszen az uraság tisztjei ott laktak közük, ismerték a helyzetet, s így tisztába voltak a jobbágyok anyagi viszonyaival, hanem annak következménye volt, hogy a gazdatisztek és az uraság – hogy kedvükben járjon, s ezáltal elérje, hogy jókedvvel dolgozzanak – nem kívánt tőlük annyit, mint amennyi járt volna, hanem megelégedett annak egy töredékével, ami aztán a hosszas gyakorlat folyamán szokásjoggá vált. Világos, hogy ez nemcsak helyi, hanem országos jelenség volt, mert hiszen lehetetlen, hogy ha Erdőszadán így volt, akkor a szomszédos földbirtokosok ezzel merőben ellenkező szokásjogot követtek volna, s ők viszont szigorúan ragaszkodtak volna a tényleges kilencedhez.

Az erdőszadai urbárium adatai láttára még Marczali Henrik, a marcali rabbi fia és a kommunizmus alatti viselkedéséért dorgálásra ítélt történelem-professzor is elcsodálkozik, hogy „milyen elnézőnek kellett lenni a kilenced beszedésének". Igen, a földesúr és tisztjei ilyen elnézőek voltak, mert az Egyház vezetése alatt álló társadalom tagjai voltak. A marxizmus zsidó és nem zsidó vezetői ezzel szemben azért gondolják őket kizsákmányolóknak, és ők, mikor egész Magyarország az ő uradalmukká vált, azért voltak olyan kíméletlen munkaadók, mert nem voltak keresztények, annál kevésbé keresztény szelleműek. Ők a régi uraságok helyében valóban kizsákmányolták volna a jobbágyokat, s mivel ők nem is sejtik, mi az a keresztény szellem, és mivel maguk után ítélnek meg másokat is, azért esküdöznek arra, hogy a hajdani feudális urak is kizsákmányoltak.

Világos, hogy az erdőszadai hihetetlenül nagy kímélet nem kivétel volt, mert lehetetlenség, hogy éppen csak Erdőszadán lettek volna uraság és gazdatisztek egyaránt ennyire jószívűek vagy tehetetlenek.

Ott van például az ország egész másik végében a Zala megyei Türje, mely egyházi birtok volt. Az 1785-ös urbárium szerint ezen a birtokon már ekkor pénzben meg volt váltva a föl-

desúrnak járó kilenced és az Egyháznak járó tized, tehát itt már 1785-ben sem voltak jobbágyok a jobbágyok, mert a papok minden Kossuth- vagy Petőfi-féle segítség nélkül már rég felszabadították őket.

Türjén e kettős járandóság megváltása fejében minden ház összesen évi két forint 50 krajcárt fizetett, ami szintén hihetetlenül kicsi összeg. A tizednek és kilencednek együtt a jobbágy egész jövedelmének egyötödét kellett volna tennie, s csak nem gondoljuk, hogy egy jobbágy összes terménye csak évi tizenkét és fél forintot ér?

Türjén a jobbágyoknak ezen kívül még az uraság erdeiben makkoltatási jogaik is voltak, amióta pedig a község magára vállalta az iskolamester fizetését (1744 óta), ennek fejében az uraság egy napi robotot is elengedett jobbágyainak. Ezenkívül annyit irthattak ki az uraság erdeiből, amennyit tudtak vagy akartak, s ezek az irtással nyert szántóföldek (melyek nagyon értékesek voltak, mert Türjén még az erdők sem hegyen vannak, hanem síkságon) a jobbágyok örökös tulajdonaivá váltak, melyeket el is adhattak.

Léva város 1785-ös urbáriumából pedig azt tudjuk meg, hogy itt a jobbágyok a kukoricából egyáltalán nem is fizettek tizedet, noha a kukorica már akkor is az egyik fő termény volt.

A XVIII. század második felében már egymást érték a jobbágyok panaszai földesuruk ellen. Ámde e panaszok sokszor olyan természetűek, hogy nem a jobbágyok nyomorát tudjuk meg, és nem elnyomott voltukra kell következtetnünk belőle, hanem éppen az ellenkezőre. Panaszaik világosan bizonyítják, hogy nem a jogtalanságból akarnak szabadulni azok, akik e panaszokat emelik, hanem a már meglevőkhöz akarnak minél több új jogot szerezni, felhasználva a maguk javára az akkor (és mai is) divatos jobbágyvédő közhangulatot.

Sok kívánságuk olyan túlzó, akár a mai marxizmusé. Sokszor még Marczali is elcsodálkozik rajta. Követeléseik alapja az, hogy az uraság adhat, mert van neki miből. Annyit kell tehát tőle megszerezni, amennyit csak sikerül. Mintha csak a mai „népi demokráciában" élnének, gyakran hangsúlyozzák például, hogy „mindent ők tartanak fenn", s még sincs semmi joguk. De éppen az, hogy ennek annyira tudatában vannak, és hogy ezt annyira hangsúlyozzák, ez mutatja, hogy nem az a bajuk, hogy semmi joguk sincs, hanem az, hogy még nem minden jog az övék.

Sokszor olyasmi miatt panaszkodnak és olyan sérelmeket hoznak fel, hogy egész jól látható belőle, hogy ezek a jobbágyok mennyire el vannak már kényeztetve.

Tudvalevő, hogy az uraságnak kocsmafenntartási joga is volt a faluban (s mint láttuk, ez nemegyszer több jövedelemmel járt, mint maga a kilenced), de a jobbágyságnak is joga volt ahhoz, hogy neki is lehessen külön kocsmája, ahol a maga termesztette bort épp úgy kimérethesse, mint ahogyan az uraság kimérette a maga borát, s természetesen ezen a község is ugyanannyit nyerhetett, mint amennyit az uraság nyert a maga borán. (Természetesen mérethettek ott olyan szeszes italokat is, melyeket nem ők termeltek, hanem ők is úgy vettek.) Az egyik volt az urasági kocsma, a másik a „falu kocsmája".

Nos hát például a Batthyányok urasága alá tartozó Nagymedvesen 1785-ben (azért szólnak az adatok majdnem mind erről az egy évről, mert az urbáriumokat Mária Terézia ebben az évben csináltatta) a jobbágyok többek közt azt is sérelmezték, hogy az uraság a maga kocsmájában igen jó bort méret, s emiatt az emberek nem a falu kocsmájába, hanem oda járnak, s ez a falunak nagy kárt okoz. E „sérelemből" természetesen nem lehet mást érteni, mint csak a jobbágyok azon kívánságát, hogy a királynő tiltsa meg az uraságnak, hogy kocsmájában jobb bort mérethessen, mint amilyent ők tudnak méretni.

Ez a „sérelem" alkalmas arra, hogy megvilágítson e tekintetben igen sok sötét koponyát, mert jól látható belőle, hogy a valóság jobbágya mennyire más volt, mint a közvéleményé és az irodalomé. Tiborcok csak a mesében vannak, de nem az 1785-ös urbáriumokban. Az Árpádok idejében még kevésbé voltak, mint a XVIII. században, mert akkor még zsellérek is alig voltak, a jobbágyok is mind egésztelkesek voltak, a robotnapok száma pedig elenyésző volt azokhoz képest, amit az újkor jobbágyainak kell teljesíteniük. Hogy lehettek volna Ti-

borcok az Árpádok korában, mikor Dózsa György parasztjai is azt a szabadságot követelték, melyet a „szent királyok idejében" bírtak?

Igaz, nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél, s ezért voltak Tiborcok is, voltak éhező-fázó, agyonsanyargatott jobbágyok is, de természeti csapások, jégverés, aszály, rossz termések, tűzvészek, háborúk, járványok, dögvész miatt, de nem a jobbágyság intézménye, nem a feudalizmus visszaélései miatt. A tiborcok nyomora rendkívüli események következménye volt, s a középkorban még nem voltak tükörsima autóutak, sőt még vonatok és teherautók sem, s a bő vidékek terményeit nem lehetett olyan könnyen és gyorsan az ínséges vidékekre szállítani, mint ma. Ennek azonban a jobbágykérdéshez semmi köze.

A Mária Terézia korabeli jobbágyok sérelmei sokszor olyan furcsák, hogy láttukra még Marczali Henrik is kénytelen kimondani, hogy „az adatokból, melyek az ország különböző vidékén élő parasztságának adják elő az igényeit és vágyait, úgyszólván egész politikai élete körét, világosan kitűnik, hogy a paraszt sorsa hazánkban valami nagyon elnyomott nem lehetett". (I., 219. o.)

Azt is sérelmezik a nagymedvesiek (pedig ők sem voltak magyarok, akik nagyobb igényűek szoktak lenni a nemzetiségieknél), hogy aki az urasági munkára későn megy, háromnapi robottal büntetik. Ilyen elkényeztetett parasztsággal lévén dolguk, nem nagyon valószínű, hogy ezt a büntetést, mint szabályt, rendszeresen végre is tudták vagy merték hajtani. Bizonyára inkább csak fenyegetésféle volt ez, hogy a rendnek legalább a látszatát fenntartsák. Jellemző azonban, hogy a jobbágyok még ahhoz is ragaszkodnak, hogy ha elkésnek a robotról, azért ne büntessék meg őket. Akár a mai kommunisták, ezek a hajdani jobbágyok is nem a kötelességét hanyagul s elkésve teljesítő társaikat hibáztatják, hanem azt a gazdatisztet, aki rendet akar csinálni, s ezért a későket büntetéssel fenyegeti.

Az is milyen nagy öntudat jele, hogy a nagymedvesiek fölényesen azt is kijelentik, hogy „az eddigi felmérés rossz, új kell".

Még szembetűnőbb a jobbágyoknak ez az elkényeztetettsége a rákosiaktól (Sopron megye) beadott panaszban. Elkényeztetettségükből látszik, hogy egyházi birtok jobbágyai voltak, s földesuruk a győri püspök volt. Hogy ők is panaszkodnak, sőt talán még jobban panaszkodnak, mint a többiek, érthető, hiszen akinek az életszínvonala magasabb, annak az önérzete is mindig nagyobb, s egyébként is evés közben szokott megjönni az étvágy.

A rákosiak (pedig ezek sem magyarok, hanem németek) panaszából megtudjuk, hogy falujukban a község kocsmája 1770-ben leégett, s most azt teszik panasz tárgyává, hogy „az uraság felépíttette és a magáévá tette". Világos, hogy joga volt hozzá, feleljük. Hiszen ha valaki a maga telkén és a saját költségére építtet valamit, az kétségtelenül az övé. Egyébként is látjuk, hogy az uraság másfél évtizedig várt, hogy a község építtesse fel leégett kocsmáját, s csak mikor látta, hogy a község nem csinál semmit, akkor építtetett ő.

„Korlátozzák őket a faizásban – folytatódik a panasz –, pedig az erdő az övék, nem az uraságé."

Ez a legérdekesebb panasz, mert hiszen látjuk, hogy jobbágyok azok, akik kereken és büszke öntudattal kijelentik, hogy a püspök erdeje nem a püspöké, hanem az övék. A jámbor történelemolvasó pedig mennyit szánakozik a jobbágyon, akinek semmi joga sem volt, és az osztályuralmon, mely szerint földje csak nemesembernek lehetett. Most kisül, hogy a jobbágyok nemcsak a telküket (mely szintén az uraságé volt, nem pedig az övék, hiszen éppen ezért kellett utána kilencedet fizetniük) tekintik a magukénak, hanem még az erdőt is.

S figyeljük meg: Nem az a panasz, hogy az erdőben fát gyűjthetnek, hanem az, hogy a fagyűjtés nem teljesen szabad, azaz, hogy az erdőben nem garázdálkodhatnak teljesen kedvükre. Ez a „korlátozás" bizonyára abban állt, hogy az uradalom csak a maguk használatára engedett nekik fát kitermelni (akár tűzifát, akár szerszámfát), de ezt sem korlátlan mennyiségben, tehát eladás és kereskedés céljából nem.

Valószínű, hogy a sérelem onnan támadt, hogy azelőtt még ezt is megengedték nekik, mert régen még a jobbágyok sem voltak olyan kapzsiak, hogy az engedménnyel túlságosan

visszaéltek volna. Mivel az uradalom régen nem korlátozta fakitermelésüket, azt a következtetést vonták le belőle, hogy az az erdő nem is az uradalomé, hanem az övék. De hogy gondolhatták ezt, mikor a törvény szerint föld egyáltalán nem is lehetett az övék? Azért, mert a törvény csak holt betű volt, de a valóság ennek éppen az ellenkezője volt, a jobbágyság önérzete pedig sokkal nagyobb volt, mint mi sejtjük.

A rákosiak azt is panaszosan hangsúlyozzák, hogy nincs annyi földjük, „mint amennyi elő van írva", s ezért kérik földjeik kiegészítését. Bizonyára azt értették rajta, hogy nem mindegyikük egésztelkes. Ők tehát úgy fogják fel a dolgot, hogy az egész telek „elő van írva", az tehát nekik a törvény szerint jár. Pedig hát mindenütt úgy volt, mint náluk, sőt másutt még sokkal rosszabbul. Hiszen ma már egy egész telek birtoklása már valóságos földbirtokosságot jelentene, de különösen ezt jelenti Sopron megyében, ahol ma már a földet nem is annyira holdakban, mint négyszögölekben számítják. Itt (és például Zala megyében is) már a nyolcadtelkesség is jómódot jelent manapság.

De hát alig kétszáz évvel ezelőtt a még fel nem szabadított, tehát jogtalan, és ha az uraságnak nem köszönt, állítólag azonnal botozást kapó jobbágyok nagy jogtalanságukban úgy fogták fel a dolgot, hogy „elő van írva", hogy minden jobbágy annyi szántóförddel rendelkezzék, mint ma a faluban csak 2-3 igen gazdag ember. Követelték, hogy a püspök tartsa meg az előírást, s a fél- és negyedtelkesek földjét egészítse ki egész telkekre.

A jobbágyok tehát, mint láthatjuk, még csak halvány sejtelmével sem bírtak annak, hogy ők jogtalanok. Ellenkezőleg. Olyan jogokat is tulajdonítottak maguknak, amilyenekkel még Eldorádó országában sem rendelkeztek soha a parasztok.

Ugyanezek a rákosiak azt is kérik, hogy azt az elhagyott szőlőt, melyet az uradalom lefoglalt, osszák ki közöttük. Panaszuk arra vall, hogy Rákoson nemrég nagyobb jobbágyelköltözések történtek. Az elköltöző jobbágy ingóságait és állatait elvihette, ingatlanait pedig (szőlők, irtványok) eladhatta. Ezek a kérdéses szőlők egészen értéktelenek lehettek (bizonyára vének voltak már), mert egyébként nem hagyták volna ott őket a gazdáik, vagy legalább el tudták volna őket adni, ha potom pénzért is. Mivel egyik sem történt meg, s az elköltözők szőlőiket magukkal nem vihették, természetesen az uradalom tulajdonába mentek át. Hiszen a törvény szerint minden föld az uradalomé volt.

Most, mint látjuk, azt kérik a megmaradt jobbágyok, hogy ezeket a szőlőket ossza ki köztük az uraság, s természetesen ingyen. Bizonyára azért is nem vették meg őket elköltöző társaiktól, mert arra számítottak, hogy úgy is az övék lesz ingyen. Valószínű, hogy jól is számítottak. Mert az bár lehetetlen, hogy mostani panaszukra a Helytartótanács elrendelte volna, hogy nekik kell adni ezeket az elhagyott szőlőket, az azonban nagyon valószínű, hogy ha egyszer már a jobbágyság annyira beleélte magát abba, hogy az övé lesz, kívánságát előbb-utóbb teljesíteni is kellett, mert a csalódott, elégedetlen jobbágyság a legnagyobb csapás egy uradalomra, s így kevesebbet veszt, ha lemond a szőlőkről, mint ha a csalódott, kedvetlen jobbágyok művelik földjeit évtizedeken át.

Megtudjuk aztán a rákosiak panaszából még azt is, hogy az uradalom egyik rétje a szomszédos rusztiaknál volt zálogban, s az uradalom ezt a rétet nemrég visszaváltotta tőlük. (Ez a zálogban levés is azt jelenti, hogy a püspök is pénzt kért és kapott a rusztiaktól, tehát ők is pénzesebbek voltak, mint az irigyelt püspök. Pedig a püspök bizonyára nem azért volt pénztelen, mert mulatásra fordította a birtok jövedelmét.) Most azért folyamodtak, hogy ezt a rétet az uradalom újra adja zálogba, mégpedig nekik (és saját jobbágyairól lévén szó, természetesen kedvezményes áron, majdnem ingyen, de mindenképpen olcsóbban, mint a rusztiaknak).

Nagyon jó rét lehetett az a rét, s bizonyára az uradalomnak is nagy szüksége lehetett rá, mert másképp nem sietett volna visszaváltásával. Kétségtelen, hogy nem azért váltotta vissza, hogy utána újra zálogba adja, kivált olyan kevés összegért, mint amennyit az uradalom a jobbágyaitól kérhetett érte. Most a jobbágyok a Helytartótanácshoz, illetve magához a királyhoz folyamodnak, hogy a püspök ezt a rétet királyi parancsra adja zálogba nekik. Ez a lépésük azt

mutatja, hogy olyan „jogtalanoknak" gondolták magukat, hogy azt hitték, hogy nekik még arra is lehetőségük van, hogy erre a püspököt is rákényszerítsék.

De a Rákosról elköltözött parasztok elhagyott házainak használható alkatrészeit is ingyen akarták megszerezni a rákosi jobbágyok, s mivel effajta kívánságuk – úgy látszik – nem teljesült, most e kívánságuk teljesítését is kérik kérvényükben. Azért írattak kérvényt tehát, mert azt hitték, hogy ők az uraságot erre is rá tudják kényszeríteni.

De amiatt is panaszkodnak, hogy a hivatalnok 30 krajcárt kér tőlük egyetlen panaszlevél megírásáért. Ezt ők sokallják, s abban bíznak, hogy ott Bécsben ezt a hivatalnokot is megregulázzák majd, s megparancsolják neki, hogy olcsóbban dolgozzék.

De a rákosiaknak még más, az eddigieknél is meglepőbb panaszuk is van. Ők még azt is szóvá merik tenni Bécsben, sőt – úgy látszik – ez a fő kívánságuk, hogy az „uraság 400 birkát tart, s ezek az ő legelőikben, erdeikben (tehát a rákosi jobbágyoknak is voltak még erdeik is) és vetéseikben igen nagy kárt tesznek". Kijelentik, hogy „inkább maguk se tartsanak (ti. birkát), mintsem ezt tűrnék".

Ezek a jobbágyok tehát éppen nem úgy fogták el a dolgot, hogy az uraság az, aki tűr, vagy nem tűr a birtokán valamit, nem is szólva arról, hogy a közvélemény szentül meg van róla győződve, hogy az uraság nem is tűrt a jobbágyaitól semmit, hanem halálra szekálta őket, és hogy ők tűrik az uraságot, sőt ki is jelentik, hogy mit hajlandók tűrni tőle, és mit nem. Hogy az uraság birkákat tartson, azt például semmiképpen sem.

Világos, hogy ez a 400 darab urasági birka nem a jobbágyok vetésein legelt, sőt még csak az ő legelőiken sem. Az is világos, hogy az uraság megfelelő számú juhászt tartott mellettük, hogy a vetésekben (akár az uraságéi voltak, akár a jobbágyokéi) kárt ne csinálhassanak, tilosba ne tévedjenek. E tekintetben még ezek az elkényeztetett és az uraság iránt, mint láthatjuk, oly szigorú jobbágyok sem említenek semmi panaszt, s nem vetnek az uradalom szemére semmit.

Az is érthető azonban, hogy miközben az úton ezeket a birkákat a juhászok a legelőre hajtották, azt nem lehetett elkerülni, hogy az útszéli vetésekbe hellyel-közzel egy-egy pillanatra bele ne kapjanak. A kérvényből láthatjuk, hogy birkákat a jobbágyok is tartottak, s ha tartottak, világos, hogy ezek éppúgy belekaptak az uraság vetéseibe, mint az urasági birkák a jobbágyokéiba. (Az uraság azonban ezért nem haragszik a jobbágyokra, de annál jobban az uraságra a jobbágyok.)

A jobbágyok kérvényükben azt mondják, hogy ha már minden kötél szakad, akkor inkább ők is lemondanak a birkatartásról (még ők is!), mintsem azt hajlandóak legyenek eltűrni (így!), hogy az uraság is tartson birkákat. Jól látható azonban, hogy arra, hogy ők is lemondjanak a birkatartásról, csak a végszükség esetén gondolnak, mert panaszlevelükből nyilvánvaló, hogy uraságukat lehetőleg úgy akarják eltiltatni a birkatartás szabadságától, hogy a maguk birkatartási szabadságát azért tovább is tarthassák. (Az uraság ugyanis elég gazdag ahhoz, hogy azt a kis kárt, amit vetéseiben az ő birkáik okoznak, kibírhassa. Pedig láttuk, hogy a püspök olyan pénztelen volt, hogy a rétjét kénytelen volt egy időre a szomszéd helységnek zálogba adni.)

Hogy nem a nyomor, hanem elsősorban az igények okozták a jobbágyoknak a XVIII. század második felében oly gyakori mozgolódásait, bizonyítja az is, hogy ebben az időben egész divat lett, hogy a jobbágyon panaszaik tolmácsolására megbízottakat küldöttek Bécsbe, akik aztán ott megbízóik költségén hosszabb időn át időztek, s egyik hivatalból a másikba jártak, igen sokszor magánál a felségnél is kihallgatáson jelentek meg.

Lassacskán olyan szenvedéllyé vált ez a jobbágyok körében, mint a kártyaszenvedély az egyénekben. Ezek minden pénzüket elvesztik abban a reményben, hogy végül majd mégis megütik a bankot, s minden addigi veszteségük kárpótolva lesz, a jobbágyok pedig adósságokba verték magukat és óriási összegeket költöttek el abban bízva, hogy végül majd megnyerik egy-egy uraság elleni nagy követelésüket, s akkor minden káruk megtérül.

Világos, hogy azok az ügyvédek, vagy inkább zugírászok, akik ezen kerestek, ugratták és lovalták bele a jobbágyokat, mert annyi bizonyos, hogy nekik mindenképpen hasznos volt a dolog, még akkor is, ha nem járt sikerrel. Viszont a naiv, felbujtott, elégedetlenné tett jobbágy a legkomolytalanabb ígéretekben is vakon hitt, ha jól tudtak a nyelvén beszélni, ha tudtak neki kedveskedni. És hogyne értettek volna ehhez a fiskálisok [ügyvédek], akiknek mestersége volt mindez?

Ezért aztán 1782-ben a ceglédi jobbágyok egyenesen német folyamodványt adtak be Bécsben (amit magyar nemes soha meg nem tett volna), mert az, aki ezen keresett, elhitette velük, hogy így nagyobb lesz a foganatja, sőt talán még azt is, hogy magyarul Bécsben meg sem értik, németül pedig szívesebben olvassák, mint latinul. Világos azonban, hogy az ügyvéd így még többet kért érte. Pedig a német kérvény a jobbágyok ügyének csak ártott, mert az illetékeseknek látniuk kellett belőle, hogy tulajdonképpen nem a jobbágyok fordulnak hozzájuk, hanem valaki, aki belőlük él, lovalja őket.

Még jellemzőbb, hogy a magyaroknál sokkal elmaradottabb horvát parasztok a zágrábi vásár alkalmával, ahol nagy számban jöttek össze, intéztek kérvényt őfelségéhez, melyben panaszaik előadása közben azt az ajánlatot teszik neki, hogy legjobb lenne, ha nekik őfelségénél külön állandó ügyvédjük lenne, s mindjárt meg is teszik azt a gáláns ajánlatot, hogy az illetőnek munkájáért szívesen megfizetnének akár ezer forintot is. (Marczali, I., 219. o.) Akaratlanul bár, de egyúttal azt is elárulták vele, hogy ők közel sem olyan szegények, mint valaki a panaszaikból gondolná.

Hogy Magyarország még a Horthy-korban is „feudális" ország volt, hogy a földbirtokosoknak minden szabad volt, hogy valóságos kiskirályok voltak, és hogy a hivatalok tisztán őket szolgálták, annyira köztudomású volt nemcsak a mi közvéleményünkben, hanem még külföldön is, hogy még a külföldi kommunista-ellenes rádióadások is mindig kiemelték, hogy a régi állapotot Magyarországra újra visszahozni nem lehet és nem is szabad. Hogy ez a „köztudomású tény" mennyire volt igaz, íme egy jellemző eset.

Volt egy rendelet, hogy a birtoktestek határait lehetőleg fával ültessék be. Részint a határrögzítés megkönnyítését, részint az ország fásítását szolgálta ez a rendelet. Tudok földbirtokost, aki e rendeletet végrehajtotta, s birtoka határára akácfákat ültetett. Mivel azonban a határ egy kis szakaszán egy dűlőút is ment s a fák árnyékot tartottak, eső után a sár az út e részén egy kissé később száradt fel, mint másutt. A parasztok emiatt panaszra mentek a főbíróhoz, s követelték, hogy a birtokos a nemrég ültetett fákat vágassa ki, mert azok az ő útjukra ártalmasak. S noha e fákhoz a földbirtokosnak nemcsak joga volt, hanem akkor mikor ültette őket, egyenesen a törvény kívánságának felelt meg velük, s noha a fák, mint akácok egyébként sem vethettek nagy árnyékot, a főbíró mégis azonnal elrendelte e részen a határfák kivágatását, s a földbirtokos sem tartotta érdemesnek fellebbezni, mert jól tudta, hogy a főbíró nem szívesen szegül ellene a parasztok kívánságának, neki pedig még kevésbé volt kívánatos a szomszédos parasztokat magára haragítania.

Jellemző az is, hogy a második világháború kitörésével maximálták a mezőgazdasági termények árát, de egyúttal, mint az igazság kívánta, a napszámot is. A birtokos nem kérhetett terményeiért a megszabottnál nagyobb árat, de a munkás sem kérhetett nagyobb bért munkájáért, mint amennyi ennek a terményárnak megfelelt. Míg azonban a termények árát drákói szigorral ellenőrizték, a maximált napszámot nem tartotta meg senki, a földbirtokosok legkevésbé. Ezért azonban sem a munkaadót, sem a munkást nem büntette meg soha senki. Ennyire a földbirtokosok országa volt a régi „úri" Magyarország!

A jobbágylázadások tanulságai

A proletárdiktatúrák idején a papság templomi hirdetményeiben soha a legkisebb fokban és még a legfinomabb célzás alakjában sem merte a kormánynak vagy a pártnak a vallásszabadságra annyira sértő és a saját kijelentéseivel, sőt a saját törvénybe iktatott alkotmányával is annyira ellenkező rendelkezéseit bírálni, vagy hozzájuk akár csak a legkisebb megjegyzést is fűzni. Például, mikor a kommunista uralom első éveiben a fővárosban a minden évben szokásos és százezres tömegeket mozgató Jézus Szíve körmenetet még engedélyezték, de nem a régi útvonalon, hanem csak a szűk mellékutcákon át, az útvonal megváltoztatását a templomokban a papság úgy hirdette ki, mintha ezt a szégyenteljes útvonalat maga a rendezőség választotta volna. A körmenet alatt addig szokásos hangszórók a templom előtti téren való eltiltását pedig azzal okolták meg, hogy az utca csendjét akarják vele óvni. Noha ugyanakkor a pártnak majdnem minden utcasarkon működött egy-egy fülsiketítő hangszórója, sőt még utcai bálokat is egymás után rendeztek, a papság ezt is a legalázatosabb hangon, s úgy hirdette ki, mintha a megokolás komolyságában maga is hinne. Bizonyára nem ok nélkül történt mindez. Akkor ugyanis egyházüldözés volt, s mindenki a maga bőrén érezte, hogy a hatóságokkal nem tanácsos ujjat húzni. Nem, még a legleplezettebb alakban sem.

A középkorban még nem voltak parasztlázadások (illetve akkor is voltak, de csak egyes eretnekségek örve alatt), mert a középkorban még sokkal jobb dolga volt a jobbágynak, és a tekintélytisztelet, az alázatosság és az engedelmesség erénye is kereszténynyileg megvolt benne. A „felvilágosultság" korában, a feudalizmus utolsó évszázadában azonban olyan nyíltan, kihívóan és vakmerően szálltak szembe uraságaikkal és az állammal, és olyan nyíltan követeltek maguknak mindig több és több jogot a jobbágyok, hogy a vaknak is látnia kellett belőle, hogy lázadásaikra az ok nem az elnyomás volt, hanem az akkor divatos szegénypártolás és izgatás (bár senki sem a valóban szegény zselléreket pártolta, s izgatta, hanem a már hatalmas, jelentős, jómódú jobbágyokat). Hiszen a bolsevizmus alatt is ugyancsak elnyomták a vallást és a papságot, mégse volt még nyoma sem semmiféle vallási lázadásnak, sőt még bírálatnak sem. Nem a nyomor tette tehát követelőzővé a jobbágyokat, hanem az erő tudata, a hatalom érzete. A szegény zsellérek például, akik sokkal földhözragadtabbak voltak a jobbágyoknál, akkor még nem követeltek semmit. A jobbágyság vakmerőségét nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy uraitól nem nagyon kellett félnie, s „elnyomása" nem volt elnyomás, vagy ha igen, rendkívül enyhének kellett lennie. Az uraságtól akkor már ugyancsak nem félt a jobbágyság. Annál jobban félt őtőle az uraság.

1573-ban a lázadó osztrák parasztok (húszezren voltak) nyíltan kijelentették, hogy „lieber hundertmal sterben, als ferner dem Herrn auch nur eine Robot verrichten": inkább százszor meghalnak, mintsem hogy uruknak mégegyszer, akár csak egyetlen egy robotnapot is szolgáljanak.

Így nem elnyomott páriák szoktak beszélni, akiknek semmi joguk sincs, és akiknek egyszerűen csak a földesúr szabja meg – fellebbezés lehetősége nélkül –, hogy mi a kötelességük. Látjuk, hogy nem is „igájuk" enyhítését kérték, nem kevesebb robotért könyörögtek, hanem egyszerűen kijelentették, hogy soha többet robotban nem dolgoznak, azaz többet nem lesznek jobbágyok. Nem is lettek volna többé azok, ha fegyverrel le nem verik őket.

Pedig ilyesmik éppen nem voltak kivételek. Fraknói Vilmos „Pázmány Péter és kora" című művében olvashatjuk a harmadik kötetben (266-270. o.), hogy mikor Pázmány 1634-ben 56000 tallérért Morvaországban megvette a wsetini uradalmat, az ottani jobbágyok az úrváltozást arra használták fel, hogy addig szokásos szolgálmányaik enyhítését követelték.

„Céljuk elérésére – írja Fraknói már 1872-ben – azon eszközt használták, mellyel napjainkban is az iparosok és a gyárak munkásai élnek, hogy munkaadóiktól nagyobb előnyöket erőszakoljanak ki: fölhagytak rendes munkáikkal, elhagyták lakhelyeiket, és a wsetini vár

alatti térségre vonultak. Innen követeket küldtek Pázmányhoz. Kijelentették, hogy míg kedvező választ nem kapnak, a munkát folytatni nem fogják."

Ezek az ezelőtt 300 évvel élt morva jobbágyok tehát már épp oly öntudatos munkások voltak, épp úgy ismerték a sztrájkot, és épp úgy éltek is vele, mint akár csak mai világvárosaink öntudatos szociáldemokrata proletárjai, de épp úgy volt rá módjuk és bátorságuk is, akár ezeknek. Még ügyvédről is gondoskodtak, mert volt nekik miből fizetni. A prímási levéltárban ma is megvan latin nyelven szerkesztett nyilatkozatuk (mert Pázmány nem tudott szlávul): datum in campo 1634. május 24. Ezek a 300 éve élt morva jobbágyok szabadabbak, bátrabbak voltak, mint a kommunista Magyarország munkásai, mert ezek csak az 1956-os szabadságharc idején merték a munkát megtagadni, de sem előtte, sem utána soha.

Pázmány magyar főtisztjét, Kelecsényi Farkast küldte le hozzájuk, de mivel ő semmire sem ment velük, Dietrichstein olmützi bíboros-érsekhez, Morvaország akkor kormányzójához folyamodott. Ennek felszólítására és arra az ígéretére, hogy nyugodtak lehetnek benne, hogy új földesuruk semmi olyat, ami nem jogos vagy nem méltányos, nem fog tőlük követelni, végre megnyugodtak és kijelentették, hogy engedelmeskednek. Hamarosan kitűnt azonban, hogy „ezt csak színlelték". Mikor Pázmány június végén rokonát, Ürményi Jánost küldte hozzájuk, hogy megtárgyalja velük kötelességeiket, „ezek vonakodtak meghívására előtte a várban megjelenni".

Látjuk tehát, hogy a jobbágy nemcsak jogtalan pária nem volt, akinek önkényesen szabhatta volna meg a földesúr a kötelességét (amely állítás egyébként a legtökéletesebb történelmi analfabétaságra vall), s akkor csukathatta le vagy húzathatta deresre, mikor akarta, hanem ez a jobbágyság – mint láthatjuk – földesurával még csak szóba állni sem volt hajlandó.

Míg a jobbágyok a város piacán gyülekeztek, bíráikat végül felküldték a várba Ürményihez, de csak azért, hogy kijelentsék neki, hogy „inkább örökre elhagyjuk az uradalmat, mintsem hogy elviselhetetlen terheket vállaljunk magunkra". Egy részüket Ürményi fenyegetései végül engedékenységre bírták, de a végén még ez is csak színlelésnek bizonyult, mert újra Dietrichsteinhez kellett Pázmánynak folyamodnia. Ez szigorú rendeletekkel gróf Rottalt és gróf Serényit küldte hozzájuk (tehát még követségbe is grófokat küldtek a „jogtalan" parasztokhoz). Azonban „e kemény nyakú pórság e főurak szavára sem hajlott".

Nem maradt más hátra, mint a fegyver. Dietrichstein felhatalmazta Ürményit, hogy az izgatókat elfogathassa. (Pázmánynak, a földesúrnak tehát ehhez nem volt hatalma.) Ezek azonban még idejében megszöktek. Kettőt azonban közülük később sikerült elfogni és „őrizetbe helyezni". Végül aztán 1635. utolsó napjaiban (nem előbb) végre sikerült a zavargó jobbágyokat lecsendesíteni.

Pázmány kijelentette nekik, hogy „kész inkább lakatlanul hagyni birtokait", mintsem olyan jobbágyokkal tárgyalni, akik uruknak az engedelmességet megtagadják. Előbb térjenek vissza az engedelmességre, kezdjék meg a munkát, s csak aztán lehet tárgyalni kötelességeik esetleges enyhítéséről. A jobbágyok végül ezt megtették. Világos, hogy az izgatók megbüntetéséről ezek után már szó sem volt, mert akkor az egész megbékélés kútba esett volna.

Jellemző, hogy az a Pázmány Péter, aki akkor az egész Habsburg-birodalom legbefolyásosabb és leghatalmasabb embere volt (hiszen a császár mindig azt csinálta, amit ő mondott), nem tudott nagyobb fenyegetést megsuhogtatni jobbágyai felé, mint csak azt, hogy inkább nem művelteti a birtokát, mintsem engedjen addig, míg meg nem kezdik a munkát. Azt tehát még fenyegetésként sem lehetett már akkor sem mondani, hogy például minden tizediküket lecsukatja vagy deresre húzatja, ha nem engedelmeskednek. Ennyire nem voltak jogtalanok azok a „szegény" jobbágyok!

Így aztán már értjük, miért szenvednek parasztgőgben, miért annyira érzékenyek és megsértődők mai utódaik. Őseik is megszokták már ugyanis, hogy nélkülük a földesurak mukkanni sem tudnak, de vagyonosodásuk is az ő jóakaratuktól függ. Természetesnek tartották tehát, hogy azok kedveskednek nekik, nem pedig megfordítva.

Éble Gábor, a gróf Károlyiak történetírója, egyik munkájában ismerteti az ecsedi jobbágyok egyik úrbéri perét, melyben a határ egyik részét, mely a földesúr rendelkezése alatt volt, a maguk számára követelték azon a címen, hogy az ő irtásföldjük volt hajdan, tehát őket illeti. Mivel nem volt igazuk, a pert elvesztették, de a jobbágyok annál jobban nem engedtek igazukból, újra meg újra fellebbeztek (úgy látszik, volt elég pénzük az ügyvédre és a perköltségek viselésére), végül pedig, mikor már az ítélet jogerőssé vált, a bírói ítélet végrehajtására megjelent hivatalos közegeket vasvillával verték ki a határból. Ha idejében el nem inalnak, meg is ölték volna őket.

Tanulságos ez a per, mert az önérzetnek, a makacsságnak, az elbizakodottságnak, a maga vélt jussából nem engedésnek, a „csak azért is"-nek, a senkitől és semmitől meg nem ijedésnek bámulatos példája látható benne. Keresve sem lehetne ennél a pernél jobb cáfolatát találni annak a téves felfogásnak, hogy a jobbágy azonnal remegni kezdett és térdei rögtön rogyadozni kezdtek, mihelyt hatalmas és felette korlátlan hatalommal bíró földesurát meglátta, mert minden pillanatban attól rettegett, hogy deresre húzatja. Ezzel szemben a valóság – látjuk – az, hogy ezek a gyámoltalannak és védtelennek gondolt jobbágyok nemcsak a jogukat merik követelni egy 300.000 holdas gróf Károlyival szemben, hanem mikor már a megye és a helytartótanács egyaránt megállapítja, hogy a jog és az igazság az uraság oldalán áll, az erő jogán akkor is ragaszkodnak nem-igazukhoz, s megfutamítják nemcsak az uraság, hanem a nemesi vármegye és a korona úri képviselőit is.

Éble Gábor is annyira különlegesnek találta ezt a példátlan makacsságot és egyedülállónak gondolt vakmerőséget, hogy az ecsedi jobbágyok hajdani kuruc mivoltával és a kálvinista nyakkal hozza összefüggésbe. Ezért még fényképet is közöl e hajdani vastagnyakú jobbágyok mai utódairól.

Pedig hát nem különlegesség volt ez akkor, hanem szabály, és se kurucnak, se kálvinistának nem kellett hozzá lenni. Jámbor pápisták is így csináltak ekkor, s nemcsak kurucnak, hanem még magyarnak sem kellett hozzá lenni. Hiszen éppen most láttuk, hogy a morva jobbágyok is milyen kurucok voltak, az osztrák parasztok pedig követelésekben még rajtuk is túltettek, mégpedig már a XVI. században. Igaz, hogy Pázmány idejében még a morvák is protestánsok voltak, s mikor követelőztek, akkor az osztrák parasztok is ezt tették. (Mindenesetre becsületére válik a katolicizmusnak s a tőle hirdetett evangéliumi szellemnek. Ha azonban forradalmárok vagyunk, akkor a protestantizmusnak van büszkélkedni valója.) Az ecsedi kálvinista magyarok csak néhány száz földet mertek maguknak makacsuk követelni, de a lutheránus „svábok" egyszerűen azt merték kijelenteni, hogy „soha többet" robotot nem végeznek, még egy napot sem. És a lutheránus osztrákok ellen egész hadsereget kellett vezetni, hogy mégis végezzenek robotot, míg az ecsedi kálvinista kurucok elintézésére néhány csendőr is elég volt.

De hát Dózsa György nemcsak ezeknél az ecsedi kurucoknál, hanem még azoknál a még öntudatosabb osztrák lutheránusoknál is korábban élt, s az ő jobbágyai még katolikusok voltak. S lám, mégis milyen jól tudtak lázadni, rabolni, gyújtogatni és főurakat és főpapokat felnyársalni! Katolikus tömegek is értenek tehát az ilyesmihez, csak fel kell őket lovalni, s csak a nevelésüket kell elhanyagolni.

Akkor, mikor az ecsedi kálvinisták öntudatoskodtak, szintén értettek már az ilyesmihez a katolikus jobbágyok is, sőt látni fogjuk, hogy míg azok csak akarták, ezek valóban meg is ölték az őket békíteni akaró urakat. A felvilágosultság kora volt már akkor ugyanis, s bár ennek vallástalansága akkor még inkább csak az értelmiséget érintette, az értelmiség rossz példája folytán meglátszott az egyszerű népen is. Meg hát akkor annyira divat volt a jobbágyság sajnálása és keserű sorsának kiszínezése, hogy érthető, hogy a jobbágyok maguk is kívánták már azt a „szabadságot" és azt a jobb sorsot, melyet az irodalom, s annak hatása alatt az egész európai közvélemény annyira kínált nekik. Egyébként is, ha könnyű volt tisztelni nekik a középkor keresztény szellemű urait, abból egyáltalán nem következik, hogy a XVIII. század második felének hitközönyös és élvhajhászó főnemességét is könnyű volt tisztelniük.

Festetich Kristóffal, az ország legkatolikusabb megyéjében, Zalában, először kemendi, majd istvándi, szepetki és gyűrűsi jobbágyai éppúgy bántak, és vele épp oly makacsul kuruckodtak, mint az ecsediek a Károlyiakkal.

A környékbeli Festetich-birtokokon sehol sem volt olyan előnyös helyzetben a jobbágyság, mint éppen Kemenden, s mégis (vagy talán éppen azért), éppen ők fordultak 1765-ben Mária Teréziához azzal a panasszal, hogy uraságuk „Magyarország összes törvénye (!) és urbáriuma ellenére rendkívül súlyosan terheli meg őket" és ezért kérték a királynőt, hogy „királyi hatalmánál fogva a törvénynek megfelelően könnyítsen rajtuk". (Szabó Dezső: A herceg Festetich-család története, 115. o.)

A jó királynő erre (mert részint természetes jó szíve, részint katolicizmusa miatt, részint a korszellem hatása alatt rendkívüli érdeklődéssel és részvéttel viselkedett a jobbágyok sorsa iránt) 1765. július 29-i rendeletével megbízta Zala megyét, hogy vizsgálja meg az elégedetlenkedő parasztok panaszát és az eredményről tegyen neki jelentést. A tamáskodók kedvéért – mert tudjuk, hogy itt mindenki az –, akik erre azt felelik, hogy „Zala megye" a nemességet jelenti, tehát a királynő nemesekre bízta a jobbágyok panaszainak kivizsgálását, holló pedig a hollónak nem vájja ki a szemét, megjegyezzük, hogy ebben a korban a parasztvédelem olyan divat, sőt kötelesség volt, hogy még ha a jobbágyoknak semmiben sem lett volna igazuk, akkor sem lehetett volna hivatalosan ezt megállapítani. Ez egyenlő lett volna a népszerűtlenséggel, sőt az erkölcsi halállal, arra pedig senki sem hajlandó, ha még annyira nemes is. Ebben a korban a nemesek is mind jobbágyvédők voltak, legalábbis azok, akiknek nevük volt. Hiszen éppen ezért kaptak annyira vérszemet ebben a korban a jobbágyok.

A királynő rendeletének eredményeként az 1765. augusztus 10-én (tehát látjuk, hogy milyen gyorsan, és ez a gyorsaság is bizonyítja annak igazságát, amit állítunk), Forintos Gábor Zala megyei alispán vezetésével tartott úriszék meghallgatta a kemendi, istvándi, szepetki, s gyűrűsi jobbágyok panaszait, s annak ellenére, hogy más falvak jobbágyainál már eddig is könnyebb volt a szolgálatuk, a fent említett okból több tekintetben mégis enyhített kötelességeiken.

Ez az engedékenység azonban éppen az ellenkezőt eredményezte, mint amit vártak tőle. (Ez egyébként érthető is. Hiszen láttuk, hogy az osztrák jobbágyok már kétszáz évvel előbb azt jelentették ki, hogy tovább már egyetlenegy robotot sem hajlandók szolgálni. Tehát ők már ekkor nem terheik enyhítését, hanem a jobbágyság teljes eltörlését kívánták, sőt követelték. Sőt még ennél is tovább mentek, s egyszerűen kijelentették, hogy jobbágyság már nincs; ők legalábbis nem veszik tudomásul.)

Nem csoda tehát, ha a Festetich-uradalom jobbágyai is, mivel az urak részéről ilyen engedékenységet még sohasem tapasztaltak, meg voltak róla győződve, hogy ma a királynő még ennél is sokkal többet adna. Azt hitték, hogy az urak csak azért engednek, mert a királynő parancsa miatt kénytelenek. Az ő szemüket csak ilyen kis látszatengedményekkel akarják kiszúrni, a királynőnek meg majd azt jelentik, hogy panaszaikat orvosolták. Az urak tehát őket, a törvényt és a királynőt most is kijátsszák.

Mikor tehát utána kiment hozzájuk az uraságí hajdú, hogy a hetenként szokásos robotra kivezényelje őket, nem voltak hajlandóak menni, sőt a hajdút is összeverték. Festetich Kristóf erre a helytartótanács segítségét kérte. Részint, mert a parasztok engedetlenségéből nagy gazdasági kára van, részint, mert ha büntetlenül marad a dolog, a parasztok még jobban vérszemet kapnak, s ebből igen nagy bajok támadhatnak.

Erre a helytartótanács újra kiküldte Kemendre Forintos alispánt (ilyen nagy urak voltak a jobbágyok, érthető is, hiszen sokan voltak), hogy olvassa fel előttük szóról szóra a királynő rendeletét, hogy megértsék, hogy a királynő nem azt rendelte el, hogy a parasztok ne dolgozzanak az uraságnak, hanem csak azt, hogy az uraság ne követelhessen tőlük a megszabott mértéknél több szolgálatot. A rendelet felolvasásának meg is lett az az eredménye, hogy a parasztok békülékeny és engedelmességre valló nyilatkozatot tettek. Azonban csak Kemenden

látszott némi megnyugvás, ahol a rendeletet felolvasták. A szomszédos szepetkiek, istvándiak és gyűrűsiek, akiknél nem volt rendeletolvasás, annál jobban lázongtak továbbra is, s ennek hatására természetesen hamarosan vége lett a kemendiek megnyugvásának is.

Erre az alispán, ki maga – úgy látszik joggal – unta már a dolgot, Csákányi János szolgabírót bízta meg, hogy szálljon ki és olvassa fel a királynő rendeletét az istvándiak, szepetkiek és gyűrűsiek előtt is. Csákányi azonban ennek semmi értelmét sem látta, hiszen csak az imént akarta ilyen célból a szomszédos Szentgrótra összehívni a jobbágyokat, akik azonban ellenszegültek, s a megye parancsára nemcsak nem jöttek össze, hanem még a faluból is elmenekültek (!), csakhogy a királynő jelentését tudomásul vevő összejövetelre ki nem parancsolhassák őket.

1766. január 11-i levelében azonban felvilágosította az alispánt, hogy a parasztoknak előcsahosaik, felbujtóik vannak, s ezek az okai mindennek. Ezért tanácsolta az alispánnak, hogy küldjön ki katonákat. Hatot Szepetkre, hatot Istvándra, s ezeket a főkolomposok házába szállásolják el, hogy ellenőrizhessék és megfélemlítsék őket, s csak azután rendezzék meg a parasztok összejöveteleit a királynő rendeletének felolvasására és tudomásul vételére. Másképp a parasztok nem engedelmeskednek, s így nem is lehet a királynő rendeletét felolvasni előttük.

Az alispán szót fogadott, és már másnap (január 12.) megérkeztek a katonák Róth János Gáspár vezetése alatt Istvándra. Az eredmény azonban egészen más lett, mint várták. Istvándon ugyanis „már ott készen várta őket ötszáz paraszt ember (Istvándnak még ma is csak 800 lakosa van asszonyokkal, gyerekekkel együtt, egyébként a lakosság fele itt is protestáns, bár nem kálvinista, hanem lutheránus) vasvillákkal, fejszékkel, nyársakkal és hosszú fában csinált hegyes vasakkal". A tucatnyi katona még kezdeni sem mert a nagy tömeggel, mert azonnal átvonultak Szepetkre, mert azt a hírt hallották, hogy a felkelők ezren vannak.

Erre másnap mégiscsak maga az ispán szállt ki közéjük újra, de mivel ő sem vitt magával nagyobb karhatalmat (nagyobb bizonyára nem is állt rendelkezésére), őt épp úgy várták, mint Csákányi főbíró embereit. Csak pár szót tudott hozzájuk intézni, azt is csak nagy nehezen. Ez a pár szó bizonyára a nagyobb katonasággal való fenyegetőzés lehetett, mert a lázongó jobbágyok végre késznek nyilatkoztak arra, hogy a 12 katonát köztük beszállásolhassák, de kikötötték, hogy a „vármegye fia vagy uraság magát nem mutassa" (!). Ilyen büszke feltételeket szabtak tehát. Miért is ne szabtak volna, mikor az „urak" még ezt is elfogadták.

Az eddig tapasztaltak alapján az alispán jól tudta, hogy ez még nem megoldás, s megoldást erőmutatás nélkül nem is lehet soha elérni. Ezért nagyobb számú katonaság kiküldését kérte a vidékre. A királynő erre Brunsvik Antal udvari és kancelláriai tanácsos személyében külön királyi biztost nevezett ki Zala és Vas megye területére a jobbágyok lecsillapítására és panaszaik orvoslására, és báró Berlichinger altábornagy (!) vezetésével egy egész ezred katonaságot küldött melléjük.

Az alispán a királyi biztosnak az istvándiak megbüntetését javasolta, mert „ők lázították fel a népet, falunként jártak, segítséget kértek hasonlót ígérvén, a velük egyet nem értőket pedig tűzzel fenyegetvén" (tehát ebben a lázadásban is protestánsok voltak a főszereplők).

Vajon mi az oka, hogy ugyanez a parasztság nem lázadt fel akkor, mikor Rákosi Mátyás idejében még a kenyér fejadagját is elvették tőle, s ezért egész télen át (1952-53 telén) éhezett, s mikor Szilveszter éjszakáján hajtották ki őket, hogy vessék el a búzát (legalábbis Esztergomban ez is megtörtént). Bizonyára azért nem, mert tudta, hogy akkor még rosszabbul jár. Ezzel szemben a XVIII. század második felének parasztjai azért lázadoztak állandóan, mert tudták, hogy érdemes. Tudták, hogy ők a tulajdonképpeni urak, és semmi nagyobb baj nem fenyegeti érte őket, még a bujtogató istvándiakat sem.

A királyi biztos annak ellenére, hogy elegendő katonaság állt rendelkezésére, nemcsak a lázadó jobbágyokat nem büntette, hanem viselkedése hatására olyan volt a helyzet, hogy Festetich Kristóf fia már azt tanácsolta apjának, hogy a robot helyett, melyről úgy látta, hogy

a jobbágyok többet úgysem végzik el, napszámosokat alkalmazzon. A következő év (1776) tavaszán Festetich Rábaberke nevű erdejében a jobbágyok az uradalom megkérdezése nélkül már a fát is kivágták. Szentmiklós jobbágyságára vonatkozólag pedig azt írja Festetich, hogy „itten a jobbágyság megfeszült és robotolni nem akar; kénytelen vagyok minden dolgot majorbeli emberekkel végeztetni".

Szabó Dezső azt írja (121. o.), hogy „a királyi komisszió [megbízott] azért nem tudott eredményt elérni, mert a parasztok nem akartak hinni másnak, mint magának a királynénak". (De nagy urak voltak!) Szolgabíró, alispán, sőt úgy látszik, még maga a királyi biztos sem számított, csak maga a királynő, de viszont azzal meg Zalaistvándon nem lehetett beszélni. Nagyszerű módszer volt ez az elkényeztetett jobbágyok részéről, mert így a végeredmény az volt, hogy senkinek sem kellett engedelmeskedniük.

Ezek a parasztforradalmárok is úgy tettek, mint az újkor legelső forradalmárai, a protestánsok. Azt mondták, hiszik a Szentírást, sőt még jobban hiszik, mint a pápisták, de hogy mi van benne és hogyan kell érteni azt, ami benne van, azt semmiféle pap, püspök, pápa vagy Egyház nem mondhatja meg nekik, hanem ezt ők maguk állapítják meg, mert ez a lelkiismereti szabadság. Ezek a jobbágyok is csak egyedül a királynőnek engedelmeskedtek, de hogy az mit akar tőlük, azt ők maguk állapították meg. A biztosának nem hitték el.

A királyi biztos kesztyűs keze eredményeként aztán a lázadás Zalából Somogyba is átterjedt. Miért is robotolt volna Somogyban is a jobbágy, mikor megtudta, hogy Zalában elnézik neki, hogy ne robotoljon! A toponáriak (Kaposvár mellett) egyenesen azt jelentették ki, hogy még pénzért sem dolgoznak. Mikor 1766. május 21-én Festetich Kristóf Lajos fia, aki Somogy megye alispánja volt, úriszéket ment tartani Dombóvárra az Eszterházy uradalomba, úgy látszott, mintha útja sikerrel járt volna, mert az ottani parasztok (egyébként mind katolikusok) ígéretet tettek, hogy ezután földesuruknak engedelmeskednek. Ámde már másnap mást gondoltak (bizonyára kolomposaik izgatására), újabb sérelmekkel álltak elő, sőt Festetich Lajost, az alispánt, egyenesen foglyuk akarták ejteni, s csak a magával vitt katonák közbelépésének köszönhette, hogy el tudott menekülni. Egy Rosty nevű nemest azonban, aki hasonlított Festetich Lajoshoz, majdnem agyonvertek a parasztok.

Festetich Kristófnak Bécsben állásban lévő Pál fia akkoriban azt írta haza apjának, hogy Lajost biztonsága okából hívassa haza Somogyból, magát pedig fegyveresekkel őriztesse és sok parasztot egyszerre szobájába ne engedjen. „Sok idő múlva lesz békesség országunkban: elfilozofáltuk már azt", írja elkeseredve (tudvalevő, hogy a „felvilágosultak" mondták magukat filozófusoknak).

Mikor 1766. június 9-én a keszthelyi bíró a fenéki híd mellett lévő töltés kijavítására kirendelte a keszthelyi jobbágyokat, azok összejöttek a dobszóra, de nem a munkára mentek, hanem a bíróra támadtak és meg akarták verni. Csak akkor csillapodtak le, mikor az egyik esküdt kijelentette nekik, hogy nem kell dolgozniuk. A bíró így megmenekült, de a községházáról kimozdulni még másnap sem mert, mert megtudta, hogy egész éjjel leselkedtek rá.

A királyi biztos csak júliusban érkezett meg ugyanis, de utasításainak megfelelően akkor is olyan kímélettel lépett föl, hogy a jobbágyok azt a meggyőződésüket látták belőle megerősítve, hogy a királynő egész másképpen gondolkodik a dologról, mint a vármegye urai.

Festetich Kristóf még október 19-i levelében is azt írja Kemendről, hogy „itten és Szentmiklóson a jobbágyok engedetlensége miatt feles cselédeket kellett a gazdaságnak véghezviteléhez fogadnom".

A hivatalos békítés alkalmával az egyik cseléd ezt jelentette ki: „Mivel az uraság elegendő földet nem adott, sem magát a robotot, sem pedig a gabonabéli kilencedet ki nem adják."

A legvégén is csak annyi engedményt tettek: „Ha mások az szolgálatokat úgy fogják prestálni [elvégezni], ők sem lesznek hátramaradók, de elsők nem akarnak lenni."

Miből lehet látni, ha még ebből sem, hogy a lázadás oka nem a nyomor volt; hogy egyáltalán nem volt sem lehetetlen, sem tűrhetetlen, amit kívántak tőlük, de ők mindenáron még

jobbat akartak, s ha a végén kénytelenek is lesznek engedni, semmiképpen sem akarják ők kezdeni az engedést.

A következő év nyarán újra kiújultak a zavarok, míg végre a katonaság elszánta magát a cselekvésre és a főkolomposok közül hetet elfogott. De nem csoda, hogy olyan nehezen fogott hozzá, mert mikor erre a „merényletre" vetemedett, a szepetkiek (mert ott történtek az elfogatások) félreverték a harangokat és megindultak az uraság emberei ellen, hogy a lefogottakat kiszabadítsák, s csak akkor állapodtak meg, mikor látták, hogy a katonaság milyen nagy számú.

Az alispán még aznap közölte a történteket a királyi biztossal, s többek közt azt írta neki, hogy „itt az urak engedelmeskednek az urbáriumnak, de a parasztok nem". Ámde nemcsak az alispán, hanem a parasztok is írtak a királyi biztosnak, mégpedig olyan eredménnyel, hogy az már július 31-én utasította az alispánt, hogy a parasztok lefogott vezetőit bocsássa szabadon, mert engedelmességet ígértek. Az alispán előbb augusztusra megyegyűlést hívott egybe, s annak határozataként csakugyan szabadlábra helyezte az izgatókat, s így, mivel a végén mégiscsak a parasztok győztek, viszont arról is meggyőződtek, hogy a további dacnak már nincs értelme, megkezdték végre kötelességeik teljesítését.

Vajon mennyiben voltak kevésbé kurucok ezek a katolikus Zala és Somogy megyei jobbágyok, mint a nagyecsedi „vastagnyakú" kálvinisták? De hogy az ő esetükben nem egy második, az ecsediekéhez hasonló kivétellel van dolgunk, lássuk harmadiknak Széchenyi István apjának, Széchenyi Ferencnek, a Nemzeti Múzeum és könyvtára alapítójának esetét nagycenki jobbágyaival, akik nemcsak katolikusok voltak, hanem nem is olyan színmagyarok, mint a kemendiek vagy az istvándiak. Tehát nemcsak kálvinistának nem kellett lenni ahhoz, hogy valaki olyan kuruc lehessen, mint az ecsediek, hanem még színmagyarnak sem, csak jobbágynak. A jobbágyi állapottal járt az önérzet, a makacsság és az öntudat.

A jobbágyság korában a földesúr földjeit nagyjából három csoportra oszthatjuk: az ún. allodiális földekre [hűbéri szolgáltatástól mentes], melyek a földesúr közvetlen tulajdona voltak, a jobbágytelkekre, melyek inkább a jobbágyoké voltak, mint az uraságé, és végül az irtványföldekre és szőlőkre, melyekkel egészen a jobbágyok rendelkeztek azon a címen, hogy az irtványokon ők, vagy az ő őseik irtották ki a hajdani erdőt, s alakították át termőfölddé, a szőlőket pedig – szintén ilyen irtványföldeken – ők telepítették.

Széchenyi Ferenc, mióta Nagycenket választotta székhelyének, érthető módon arra törekedett, hogy ottani birtokát növelje, s ezért igyekezett a szomszéd földbirtokosok földjeit is lehetőleg megszerezni, a már régebben is uradalmához tartozó földeket pedig összefüggő táblákba rendezni. Ezért a jobbágyai tulajdonába került irtásföldek nagy részét tőlük részint megvenni, részint más földekkel elcserélni törekedett. A jobbágyok azonban ennek kereken ellene szegültek, s földjeiket sem eladni, sem elcserélni nem voltak hajlandóak. Tekintettel arra, hogy azok a földek, melyeket Széchenyi a jobbágyaitól megvenni, illetve elcserélni akart, jogilag az övéi voltak, hiszen akkor még csak a nemeseknek lehetett földbirtoka, nagyon is láthatjuk az esetből, mennyire nem voltak ezek a jobbágyok sem jogtalanok, sem a földesúr kényének kiszolgáltatottak.

Széchenyi a jobbágyok ellenkezését látva nem is merte tervét önkényesen végrehajtani, hanem intézkedésért a megyéhez fordult, mint illetékes hatósághoz. Amit ugyanis tervezett, ahhoz neki az úrbéri törvények jogot biztosítottak. Azonban a jobbágyok sem voltak tétlenek, s ők meg még magasabb helyre, a királyhoz folyamodtak. 1793 őszén két megbízottat küldöttek Bécsbe, akik felségfolyamodványt vittek magukkal, melyben elpanaszolták, hogy a gróf gazdatisztjei olyan sok robotra kényszerítik őket, hogy miatta a maguk gazdaságát nem tudják rendesen művelni, most pedig a gróf már egyenesen a földjeiktől akarja őket megfosztani. A király védelmét kérik tehát „a különben nagyon kegyes gróf" ellen.

Jellemző, hogy a két parasztkövet nemcsak folyamodását adhatta be, hanem a király színe elé is odajuthatott, aki néhány kegyes és biztató szót intézett hozzájuk. Pedig akkor már

régen nem a jobbágyvédő Mária Terézia, hanem unokája, a „reakciósságáról" hírhedt I. Ferenc uralkodott. De hát – úgy látszik – az unoka épp oly kegyes volt, mint nagyanyja, sőt I. Ferenc nemcsak „kegyes" volt, hanem intézkedett is.

Az udvar érdeklődésére azonban a megye azt válaszolta, hogy a parasztok kérvényükben megrágalmazták a grófot, mert annak gazdatisztjei sohasem követeltek tőlük több robotot, mint amennyi törvényesen járt, a földjüket sem akarta a gróf elvenni, hanem megvenni, illetve elcserélni, és csak olyan keretek között, melyekhez a meglevő törvények neki jogot adnak. A jobbágyok ellenben vétkesek, mert a gróf a tervét a törvényesen előírt módon, az úriszék előtti kölcsönös egyezkedéssel akarta végrehajtani, a jobbágyok azonban egyszerűen meg sem jelentek az úriszék előtt. (Ennyire féltek a „derestől".)

Erre a Helytartótanács elrendelte, hogy a megye a földesúrral való egyezkedés céljából újra idézze meg a jobbágyokat, s ha azok most sem jelennek meg, a gróf nélkülük is érvényesítheti földesúri jogait.

A jobbágyok még erre a második idézésre sem jelentek meg az egyezkedésre, ami ugyancsak bizonyítja, hogy nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy akár a grófjuktól (nem is csoda, hiszen „különben nagyon kegyes" volt), akár a megyétől, akár a Helytartótanácstól megijedjenek. Így aztán a megye kénytelen volt a másik megadott lehetőséget választani, s az irtványföldeket a nyár folyamán karhatalommal átadta a grófnak (természetesen a tőle felajánlott és jóváhagyott méltányosnak talált pénz, illetve csereföldek ellenében). A szőlőket még nem vették el a jobbágyoktól, hanem hogy a termést még ők szüretelhessék le, október harmincadikát tűzték ki az átadás határnapjául. Mikor azonban elérkezett az október 30-a, a jobbágyok a szőlők elvételét fegyverrel megakadályozták, s mikor látták, hogy ez sikerült, ettől vérszemet kapva a gróftól már elfoglalt irtványföldeket is újra visszafoglalták.

Erre Széchenyi Ferenc is kénytelen volt a királynál keresni igazát. „Cenki alattvalóim nyugtalan szelleme – írja a királynak – napról napra merészebben nyilatkozik meg úgyannyira, hogy ha felséged a bujtogatók ellen szigorú rendszabályokat nem rendel el, a földesurak biztonságának vége van. A kelleténél nagyobb engedékenység következtében a jobbágyok ugyanis annyira mentek, hogy sem földesuruk és a vármegye parancsainak, sem a királyi rendelet előtt meg nem hajolnak." Ezért kéri a királyt, hogy a rend érdekében legalább a parasztok bujtogatóit büntesse meg.

A király Széchenyi kérését teljesítette. Erre azonban a jobbágyok újabb felségfolyamodványt adtak be, melyben most már egyenesen azt állították, hogy azok a földek, melyeket most tőlük el akarnak venni, nem is irtványföldek, hanem az ő elődeik másfélszáz évvel előbb vétel útján jutottak azok birtokába, tehát ők azokat pénzért vagy csereföldek ellenében sem kötelesek átengedni a földesúrnak.

Ebből természetesen egy szó sem volt igaz, s a jobbágyok csak azért merték állítani, mert együgyűségükben nem tudták, hogy az, amiről ők nem tudnak, az uradalom irattárában levő okmányokból bizonyítható. Arról is megfeledkeztek, hogy első folyamodványukban ezt még ők maguk sem állították. Annyiban azonban tanulságos ez a második jobbágyi kérvény, mert mutatja, hogy minden törvény ellenére földje nemcsak nemesnek lehet, hanem a jobbágynak is lehetett és volt földtulajdona is, mégpedig nemcsak olyan, amely irtványföld volt és a földesúr nevén állt.

Azok a törvények tehát, melyekre a jobbágyok barátai, illetve a földesurak ellenségei hivatkoznak, már évszázadokkal a jobbágyság eltörlése előtt elévültek, mert a gyakorlat, a valóság ellenkezett velük. Ha nem így lett volna, akkor a jobbágyok állítása teljesen érthetetlen volna. Egyébként más téren is mindennapos dolog, hogy a törvény csak elméletben van meg, a gyakorlat, tehát a valóság pedig a még elméletben meglevő törvénynek éppen az ellenkezője. Angliában például még most is megvan az a törvény, hogy az Oltáriszentséggel nem szabad körmenetet tartani, a valóságban azonban már régen minden baj nélkül tartanak ilyen körmeneteket a katolikusok. A jobbágyság helyzete is a rég meggyökeresedett szokásjog

alapján a valóságban sokkal jobb volt és szabadsága is sokkal nagyobb volt, mint amilyennek Werbőczy Hármaskönyvében találjuk.

Széchenyi Ferenc jobbágyai akkor zavarogtak, mikor a Martinovics-féle összeesküvés ügyében a vizsgálat folyt. Ez az összeesküvés tudvalevőleg igen nagy meglepetést és megrökönyödést okozott az udvarban s ettől kezdve miatta a szigorúbb kéz politikáját tartották szükségesnek mindabban, ami a francia forradalom eszméivel összefüggött. Attól kezdtek félni, hogy ha továbbra is olyan engedékenyek maradnak a tömegek iránt, mint eddig voltak, előbb-utóbb nálunk is a francia rémuralom és anarchia következik be.

Ezért most már Cenken sem késedelmeskedtek sokáig, hanem Széchenyi Ferenc jobbágyainak főkolomposait vasra verve Sopronba szállították. Mivel a jobbágyok nem elnyomásuk vagy nyomoruk miatt panaszkodtak és makacskodtak, hiszen grófjukról még akkor is elismerték, hogy „különben nagyon kegyes", mikor rágalmazták, hanem az akkor már nagyon jobbágypárti közvélemény hatása alatt és a hatóságok tétovázását és engedékenységét látva megpróbálták, hátha sikerül nekik még többet kivívniuk, mint amit addig már elértek: a szigorú fellépésnek igen gyors hatása lett.

A cenki jobbágyok egyszerre igen alázatosak lettek, igaz, hogy inkább csak külsőleg. Kérik a grófot, hogy bocsásson meg az elhurcolt embereknek, hiszen „Krisztus urunk is megbocsátott ellenségeinek". „Csókoljuk tehát kezeit és lábait kegyes Excellenciájának, méltóztassék ezen bezárt embereinket sérelem nélkül kibocsáttatni, és itthon bujdosóknak bikessiges nyugodalmat adni. (Látjuk tehát, hogy nem sikerült minden bujtogatót elfogni. Soknak sikerült megszökni.) Ígérjük és fogadjuk, hogy ha ezek kiszabadulnak, mindjárt egyezségre megyünk."

Láthatjuk tehát, hogy kezet-lábat csókolnak már és Krisztus ellenségszeretetére hivatkoznak, tenni azonban most sem hajlandók semmit. Az egyezségre menést még mindig csak akkor ígérik, ha embereik már kiszabadultak. Ők tehát még csak ígérnek, de semmit sem tesznek, ők maguk azonban a gróf ígéretére semmit sem adnak, hanem előbb a tetteit akarják látni.

Ígéretükből az is jól látható, hogy az egész lázadás nem abból származott, hogy a gróf földjeikért kis árat kínált, vagy hogy a csereföldek, melyeket értük kínált, nem voltak megfelelők, hanem a helyzet egyszerűen az volt, hogy eddig ők még csak meghallgatni sem voltak hajlandók, hogy mit is kínál a gróf az ő kisajátítandó földjeikért. Földesuruk kívánságának meghallgatására majd csak ezután lesznek hajlandók, de most is csak akkor, ha főkolomposaikat már szabadon eresztették és az elmenekülteknek büntetlen visszatérést biztosítanak.

Tekintettel azonban arra, hogy Széchenyi mindennek volt mondható, csak jobbágynyúzónak nem, hiszen jobbágyai azt, hogy egyébként nagyon kegyes hozzájuk, még akkor is elismerték, mikor zavarogtak, könnyen meglehet, sőt valószínű, hogy ez a vétel vagy csere a jobbágyokra egyenesen nagyon előnyös volt. Az egész helyzetből az válik nyilvánvalóvá, hogy a jobbágyok az akkori jobbágyvédő közszellemmel visszaélve, valóságos primadonnáknak [főszerepet alakítóknak] képzelték magukat, akik tisztában voltak azzal, hogy ha ők megnyugodnak, az részükről a gróf számára kegy, amelyet ők nem voltak hajlandóak ingyen adni. Nagyon jól tudták, hogy nekik sem a gróftól, sem a megyétől, sem a Helytartótanácstól, sem senkitől félnivalójuk nincs, mert a közszellem és az irodalom az ő pártjukon van, s így mindenkinek, nemesnek, királynak és tisztviselőknek egyaránt érdeke, hogy velük jól és szépen bánjanak, s így ők megnyugodhassanak.

Jellemzően mutatja ezt a nagy öntudatot, sőt gőgöt, hogy végül már egyenesen a királyt ítélik el. A grófhoz írt levelükben az egész ügyért már egyenesen őrá hárítják a felelősséget. „Mi Excellenciádnak térd-fejhajtó jobbágyai mindenben mindenkor voltunk, leszünk és lettünk volna, ha ezen sorsunkban őfölsége nem biztatott volna." Tehát a király a hibás, nem ők. Burkoltan egyenesen azt mondják, hogy „őfölsége biztatott", de aztán a végén mégis cserbenhagyott bennünket.

Széchenyi Ferenc, mint jó emberismerő, jól tudta, hogy ezzel még jobbágyai korántsem törtek meg, s hogy ha erre a levelükre enged, minden elölről kezdődik újra. Ezért válaszában megfenyegette őket a király megrágalmazásáért, s tudtukra adta, hogy izgatóikat neki nem áll hatalmában szabadon bocsátani, mert nem ő tartóztatta le őket, hanem a törvény, és ezért csak a törvényes hatóság lehet az, mely szabadságukat visszaadja. Hanem, ha jól viselkednek, kötelességüket ezután teljesítik és megtartják szavukat, akkor majd „könyörögni fog", hogy a bűnösök kiszabaduljanak. S bizony a „bonyodalmak még több évig tartottak" így is (Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc, 171-176. o). Világos azonban, hogy a cenki jobbágyoknak a király megrágalmazásáért sem lett semmi bajuk. Nekik még az is szabad volt. Annak ugyanis, hogy „jogtalanok" voltak, haszna is volt. Egy jobbágy annyira kicsiny volt, hogy amit ők mondtak, nem sokat számított. Az ő gyanúsításuk nem ártott a királyi tekintélynek.

„Haladás” – visszafelé

Aki régi téves felfogásához a jobbágyság szánandó állapotát illetően makacsul ragaszkodik, a közölt ellenbizonyítékok után arra gondolhat, hogy a jobbágyságnak ez az öntudatra ébredése, s ennek következtében helyzetének megjavulása csak e középkori intézmény fennállásának utolsó évtizedeiben, akkor következett be, mikor már végső eltörlésének napja közeledett, tehát ez is az úgynevezett felvilágosultság korának, s az utána következő francia forradalomnak köszönhető. Mivel pedig mind a „felvilágosultság”, mind a francia forradalom egyaránt határozottan egyházellenes irányzat volt, ezt a jót nem az Egyháznak köszöni az emberi társadalom, hanem a forradalmaknak. A még sötét középkorban, mikor még teljesen az Egyház irányította a társadalmat és a közvéleményt, az ő alázatosságot, engedelmességet, türelmet és sorsukban való megnyugvást hirdető tanaival bizonyára még félrabszolga sors volt a jobbágy sorsa.

Okoskodás útján valóban erre az eredményre kellene jutnunk, mert az lenne a természetes, hogy a haladással a szociális téren való fejlődés is együtt járjon, s így a középkor végén jobb legyen a jobbágy sorsa, mint a középkor közepén, azaz sötétsége teljében, viszont az újkorban pedig még annál is jobb, mint a középkor végén volt. Így kellett volna lennie a dolognak, a valóság azonban ennek éppen az ellenkezője, mégpedig egyedül azért, mert a középkor katolikus volt, az újkor pedig a vallási forradalom, a protestantizmus eszméivel köszöntött be, majd a „felvilágosultság” istentelenségével folytatódott. A kapitalizmus is protestáns-zsidó teremtmény volt, az egy Belgiumot kivéve protestáns országokban keletkezett és virágzott legjobban (Anglia, az Egyesült Államok, Németország stb.) és a liberalizmus is egyházellenes eszméken alapult. Világos, hogy az egyházellenességből vagy a hitközönyösségből jó nem jöhetett, mert a tömegek sorsát nem a törvények holt betűje, nem is a hangoztatott szólamok döntik el, hanem az a szellem, mely sugallja őket és a társadalmat betölti.

Sem a protestantizmus, sem a „felvilágosultság”, sem a liberalizmus, sem a marxizmus nem volt jó, mert hiszen lényegében mindegyik ellenkezik az Evangélium szellemével, világos tehát, hogy nem is hozhatott tényleges jót. Mindegyiknek egyformán a hírverés, a tetszetős szólamok hangoztatása, a reklám, a beszéd, a szavalás, az ígérgetés volt a fő ismertetőjele.

Mindegyik gyűlölt, mindegyik izgatott, mindegyik a tömegeknek hízelgett, mindegyik hazug volt, ezek egyikéből sem származhat azonban tényleges jó.

Mindezen eszmék legelső apostolai természetesen nem hazudtak. Feltehetjük róluk, hogy ők még komolyan hitték is mindazt, amit a tömegeknek ígértek. Mivel azonban még véletlenül sem volt köztük egy sem, aki a kereszténység, s még inkább a katolicizmus iránt ellenséges lelkű vagy legalábbis közönyös ne lett volna, valójában mindegyiküknek minden szava és minden tette tisztátalan kútfőből, a gőg, az elbizakodottság, a bosszú, a gyűlölet, a hiúság, a nagyravágyás, az önérdek és az érvényesülésre törekvés mérges forrásából fakadt. Ilyen tisztátalan forrásokból azonban legfeljebb elméletben származhat jó, nem a gyakorlatban!

A protestantizmusról ma már még maguk a legkatolikus-ellenesebb protestánsok is hangsúlyozzák, hogy okai gazdaságiak voltak. (Pedig lehet-e ennél a megállapításnál lesújtóbb egy olyan mozgalomra, mely vallási mozgalom volt?) Sztálinról maga a hivatalos kommunizmus állapította meg, hogy zsarnok, sőt gyilkos volt, s a mi Rákosi Mátyásunkról is ugyancsak a kommunista párt ismerte el a sorozatos törvénytelenségeket, túlkapásokat és a hiúságot („személyi kultusz”). A francia forradalomról Lamartine mondja („Histoire des Girondins”, I., 44-45. o.), hogy a harmadik rend (az, amely a forradalmat csinálta) „irigy volt és féltékeny, a kiváltságos osztályoktól erőszakosan követelte helyét és jogait, igazsága a gyűlölethez hasonlított, a nemzetgyűlés felvette a harmadik rend minden gyöngeségét, minden önzését, minden bűnét... Mindenkinek csak maga miatt és csak a maga módjára kellett a forradalom... A forradalom összes eszköze bűnös, romlott volt”.

Így aztán nem csodálkozhatunk, ha a protestantizmus, mely az állítólag csak formaságokban kimerülő pápistasággal szemben a lélek igazi vallásosságát ígérte és akarta, valójában a vallástalanságot eredményezte, a kommunizmusból a munkásuralom helyett a munkásvezérek zsarnoksága lett és a „felvilágosultság" és a francia forradalom eszméi is csak a nagy szavakban hoztak „felszabadulást" a jobbágyságnak, de anyagi helyzetében és emberi jogai tiszteletben tartásában az idő haladtával nem előrejutást, hanem hátramenést tapasztalunk. Jobb dolga volt a középkor „sötétsége" idején, mint például a reneszánsz korban, de a reneszánsz korban is jobb dolga volt, mint a XVIII. században. Sok tekintetben ma is rosszabb dolga van, mint a XVIII. században. Ma a törvény előtt elméletben mindenki egyenlő, úr és szolga, nagybirtokos és földnélküli között azonban ma sokkal nagyobb a lelki, a társadalmi, a kényelmi különbség, mint volt még a XVIII. században is.

Mi az oka ennek a különös jelenségnek? Az, hogy a középkorban nemcsak hirdették a kereszténységet, hanem gyakorolták is. Akkor nem hízelegtek a tömegeknek, hanem nevelték őket. Akkor a maguk hibáira figyelmeztették az embereket, nem pedig mindig csak a másokéira. Akkor nemcsak a jobbágytól kívánták meg, hogy sorsával legyen megelégedve, urait tisztelje és engedelmeskedjék nekik, hanem az urakat is keresztény szellem járta át, s ahogyan a jobbágy meg volt győződve róla, hogy a halál után elszámolás lesz, s ott már nem lesznek urak és jobbágyok, hanem egedül erényeik alapján lesz az emberek között különbség, éppen olyan biztosan tudták ugyanezt az urak is. Amelyikük pedig nem volt hajlandó ezt tudomásul venni (mert természetesen akkor is voltak ilyenek is) azt az erősen keresztény közszellem és az Egyház hatalma szorította arra, hogy akkor legalább szerény legyen és hallgasson.

Csak a középkor második felében, a keresztes háborúk után következő évszázadokban, a vallásos szellem hanyatlásával keletkezett a feudalizmus, s vele az ember s ember közti élesebb különbségtevés, a vagyonnal és hatalommal való visszaélés, s a szegények és kiszolgáltatottak elnyomása, később pedig a tőke uralma. Ez a folyamat azóta állandóan nő. Nem állította meg a kommunizmus egyes országokban való uralomra kerülése sem, sőt az államkapitalizmus alakjában szinte ekkor tetőzött. Ezen az államkapitalizmuson nagyon is meglátszott, hogy azok a zsidók csinálták meg és hajtották végre, akik addig a fő kapitalisták voltak, s minden más népnél vagy társadalmi osztálynál jobban éltek, mindig a más munkájából, a más dolgoztatásával.

A protestantizmus hivatalosan keresztény maradt, tehát a jobbágyoktól és alattvalóktól megkívánta a tekintélytiszteletet, az alázatosságot és az engedelmességet uraik iránt. De viszont a hatalmasokat már nem tudta megfékezni, sőt még magában a vallásban is, ahol mint laikusoknak, addig nem volt intézkedési joguk, úrrá tette őket. Világos ugyanis, hogy ott is nem a parasztoknak, hanem az uraknak lett szavuk. Ez és az Egyház befolyásának mind nagyobb háttérbe szorítása volt az oka annak a szakemberektől már rég ismert ténynek, hogy azok a parasztok, akik kevéssel Luther fellépése előtt itt nálunk Dózsa György alatt fellázadtak, még hasonlíthatatlanul nagyobb jólétben éltek, több joggal rendelkeztek és sokkal kevesebb teher (például robot) alatt görnyedtek, mint azok a parasztok, akik Mária Terézia és II. József alatt öntudatoskodtak és küldték panaszaikat Bécsbe.

A felvilágosultság és a hitközöny kora ugyanis pártul fogta ugyan őket, sőt divattá tette a parasztvédelmet és a jobbágyok sajnálását, de csak azért és annyiban, mert azok, akik ezt akkor az irodalomban és a közszellemben divattá tették, nem voltak nemesek, s így ők nem vesztettek azzal, ha a jobbágyok jogokat kaptak. Mivel azonban a közszellemet ők irányították, s a közszellem – akkor még sokkal inkább, mint ma – az értelmiség, tehát „az urak" közszelleme volt, az ő vallástalan eszméik és irataik hatása alatt a földesurak is mind vallástalanabbak lettek, s így ők is csak ennek a földnek, nem pedig a másvilágnak éltek. Ez természetesen meglátszott jobbágyaikkal való viselkedésükön is.

Nemsokára pedig következett a kapitalizmus kora, melyben már nem a földesurak, hanem elsősorban a gyárosok és a bankárok voltak a munkaadók, akik már nem is voltak kato-

likusok, hanem zsidók és protestánsok, s így nem is nevelkedtek keresztény szellemben, mint még a XVIII. század földesurai is abban nevelkedtek. Ez az új, vallástalan, többnyire zsidó vagy protestáns munkaadó-osztály, mely már elméletben sem élt a másvilágnak, mert elmaradottságnak tartotta a vallásosságot, és dicsekedett a maga vallástalanságával, s azzal, hogy nem hisz a túlvilági igazságszolgáltatásban, már nem az a megértő és önmagát mérsékelni tudó feljebbvalója volt alkalmazottainak, mint a hajdani középkor földesura, aki még gyónni szokott és naponként jár misére.

Ekkor már tehernek és nemzetgazdasági szempontból tűrhetetlennek tartották a sok ünnepet (ami a középkorban még csak eszébe sem jutott senkinek), tehát ekkor – mert a kettő gyakorlatilag egyet jelent – már nem tűrték a szegény ember kényelmes életét. A technika haladása és a vele együtt jelentkező, tisztán e világra berendezkedő életfelfogás az igényeket is felfokozta, s ezeket a felfokozott igényeket már nem lehetett a régi, kényelmes, játszva és dalolva végzett munkaütemmel kielégíteni. Így jött létre fokozatos „haladással" a mai kizsákmányolás és a mai lélektelen, egészségtelen és természetellenes, az idegrendszert tönkretevő, hajszolt munkaütem.

Hogy a jobbágyok sorsa a középkor közepétől kezdve az idők haladtával nem jobb, hanem – éppen ellenkezőleg – mindig rosszabb lett, tehát hogy szociális tekintetben nem haladás, hanem állandó hátrafelé menés történt, az ma már a szakemberek között régen általánosan ismert dolog.

Márki Sándor „Dózsa György" című művében (107. o.) megállapítja, hogy Kálmán király törvényéből (I., 19.) világosan kivehető, hogy az ő idejében még a colonus (a mai jobbágy) személyes tulajdona volt a föld, s így a jobbágyok elődei a középkor közepén még nem az uraságuk, hanem a maguk földjét művelték. Míg azonban Kálmán törvényei még nem oly világosak, hogy határozottan meg lehetne ezt állapítani belőlük, hanem erre csak következtetni lehet a törvény kifejezéseiből, addig az utolsó Árpád-házi király, III. Endre törvényei (LXX. és LXXIII. törvénycikk) egész határozottan mondják, hogy azok, akik később, a szorosabb értelemben vett feudalizmus korában jobbágysorba süllyedtek, ekkor még tulajdonosai voltak földjüknek, s azt szabadon eladhatták.

Kálmán és III. Endre törvényei közt a különbséget természetesen nem úgy kell érteni, hogy az utóbbi alatt már több szabadsága volt a földművelő parasztnak, mint az előbbi uralkodása idején, hanem éppen ellenkezőleg. Nem arról van szó, hogy III. Endre törvényei több szabadságot adnak a parasztoknak, mint Kálmán törvényei, hanem csak arról, hogy Kálmán törvényei nem beszélnek olyan világosan, mint III. Endrééi.

A kettő közti különbségnek azonban éppen az az oka, hogy Kálmán idejében még annyira magától értetődő volt, hogy a föld annak a tulajdona, aki megműveli, hogy ezt felesleges volt külön törvényben kimondani. III. Endre alatt azonban, mikor már lassacskán kezdett kialakulni a későbbi feudalizmus, s egyes földbirtokosok már kezdték a magukénak tekinteni a jobbágyok kezén levő földeket is, már szükség volt arra, hogy a jobbágy tulajdonjogát maga a törvény is hangsúlyozza. Látjuk tehát, hogy a feudalizmus lassan hódított tért, s terjedését eleinte a még meglevő keresztény szellem akadályozta.

Márki „Dózsa György" c. művének 105. oldalán ezt írja: „Dózsa György fellépésekor hazánkban a jobbágyságnak tulajdonképpen csak kétszáz éves múltja volt, mert ennek a feudális ízű intézménynek az igazi megalakulása Anjou Károly király korára esik". A jobbágyság tehát egyidős a feudalizmussal, a feudalizmus pedig csak 1300 után, tehát a középkor két utolsó századával kezdődik, tehát összeesik a keresztény szellem és az Egyház befolyásának hanyatlásával.

Nagyon tudták ezt azok is, akik e változás szenvedő alanyai voltak. Nálunk minden parasztlázadás vagy régi parasztmozgalom jelszava az volt, hogy a „szent királyok" adta (azaz a magyar kereszténység első századaiban élvezett) jogaikat és szabadságukat kívánják vissza. A magyar jobbágyság tehát sohasem olyant kívánt, amit még nem élvezett, hanem csak azt a

régit követelte vissza, amit elvettek tőle. Azért az állapotért harcolt, amelyet akkor, mikor urai még igazi keresztények voltak, természetesnek tartottak részükre.

A keresztény szellem hanyatlásával (a keresztes háborúktól kezdve, mikor Európa népei személyes tapasztalatból ismerték meg a szabadabb erkölcsű iszlám világot) állandóan csökkent a társadalomban az Egyház befolyása. Az emberek mindig hitközönyösebbek lettek, mindig jobban csak a földnek éltek. Ezért a hatalmasok mindig jobban áldozataivá váltak az önzésnek, bírvágynak, kíméletlenségnek, gőgnek, a föld népe pedig mind jobban vesztett régi alázatosságából, türelméből és megelégedéséből. Erre egyébként külön oka is volt, mert a hatalmasok létrehozták a feudalizmust, azaz alattvalóikat szolgáikká tették. Így lett a régi colonusból [bérlőből] jobbágy. De csak a XIV. századtól kezdve.

„A szent királyok" idejében még adót sem fizettek a parasztok. Később azonban – mert az állam igényei s kiadásai is mindig jobban növekedtek – ez is életbe lépett. Eleinte csak kivételesen és ideiglenesen, s csak a XIV. századtól kezdve lett szabállyá és általánossá. Minden jobbágytelekre egy forintot vetettek ki évente.

Érdekes, hogy ez a rendszeres adózás éppen annak a nagy Mátyás királynak a nevéhez fűződik, akiről közvéleményünk azt hiszi, hogy a szegény nép legjobb barátja volt. Mi azonban rámutattunk már, hogy ő annyira nem volt vallásos, hogy a pápát már azzal fenyegette meg, hogy ha sokat okoskodik (abban „okoskodott", hogy ellenvetéseket tett Mátyás sógora, a 9 éves Estei Hippolit esztergomi érsekké tevése ellen), népével együtt elszakad Rómától.

Az állandóvá tett jobbágyadó és ez a vallástalan szellem szorosan összefügg egymással. Abban a korban ugyanis az állandó adózás behozatala és a jobbágyok jogainak állandó szűkítése jelentette a haladást, mert a feudalizmus a régi középkor állapotaihoz képest újítást jelentett. Azok a főurak, akik jobbágyaikat szolgáikká tették, nagyobb bandériumokkal [lovasokból álló sereggel] tudták segíteni királyaikat háborúikban, mint azok a régebbi urak, akiknek még nem szolgái voltak a colonusok, a saját földjüket művelő parasztok.

Az a Mátyás, akinek uralkodói gőgje nem tűrte a pápa hatalmát maga felett, és kivette a maga részét a főpapság és a kolostorok vagyonából is, a jobbágyok helyzetét is súlyosbította, mert elképesztő fényűzése, állandó hódító háborúi és az állandó hadsereg megvalósítása miatt igen sok pénzre volt szüksége. De nemcsak a tehetséges királyok, hanem a főurak is annál önzőbbek és annál kíméletlenebbek lettek jobbágyaikhoz, minél kevesebbet számított előttük a vallás és a másvilági hit. Minél jobban haladt az idő, s minél jobban távolodtak a középkortól, ez annál nagyobb fokban megtörtént.

Ez a vallásosság azonban eleinte csak a középkor teokráciájához [egyházi hatalommal is rendelkező királysághoz] viszonyítva lett kicsiny. A mi mai vallástalanságunkhoz mérve a középkori vallásosság a köznép körében körülbelül egész 1850-ig, az értelmiség és a felsőbb néposztályok körében pedig egész 1750-ig nagy volt, s nemcsak a katolikusokban, hanem a protestánsokban is megnyilvánult, sőt még a zsidókban is. Ezért aztán a jobbágyaikhoz való viszonylatukban is jól észrevehetjük a főnemesek vallásosságának a jeleit még a XVIII. században is.

Emiatt még a XVIII. században is sokkal nagyobb demokrácia volt, mint ma. Nemcsak a középkori, hanem még a III. Károly korabeli barokk kori földesúr és jobbágy között is – a földesúr minden fényűzése és szertartásossága ellenére – sokkal kisebb volt a távolság, mint a XX. század földbirtokosa, gyárosa, főhivatalnoka, minisztere, uralkodója vagy köztársasági elnöke és altisztje vagy munkása között.

Nemcsak éheznie nem kellett a régi kor jobbágyának, hanem emberi méltóságának megalázását sem kellett tűrnie. Hisz éppen most mutattunk rá, hogy a tulajdonképpeni középkorban nem is volt még jobbágy. Ez az intézmény csak a középkor két utolsó évszázadában keletkezett, olyan időben, mikor már a középkor szelleme helyébe az újkoré lépett. De jobban megbecsülték a jobbágyot a középkor végén létrejött feudalizmus urai, sőt királyai is, mint a mai trösztvezérek, nagybirtokosok, gyárosok, bankárok és vezérigazgatók a mai mun-

kást. Pedig hangsúlyozzuk, hogy már a feudalizmus kora is süllyedést jelentett a keresztény középkor állapotaihoz képest.

Aki tud megfigyelni, számtalan olyan jelenséget vehet észre a múltban, melyből látni lehet, hogy egész más, a mainál sokkal kedvezőbb volt akkor a viszony úr és paraszt vagy munkás között, mint szépirodalmi olvasmányaink alapján elképzeltük. Láttuk, hogy akkor egy almával meg lehetett örvendeztetni egy Habsburg-gyermeket, s kaláccsal és cukor ígérgetésével egy Eszterházy-elsőszülöttet. Mivel az alma akkor is épp úgy a fán termett, mint ma, a kalácsot pedig éppúgy lisztből sütötték tejjel, mint mi, s egy stájer főhercegnek csak lehetett elég almafája, s egy Eszterházy Miklósnak elég búzája, ezt a jelenséget nem magyarázhatjuk meg mással, mint csak azzal, hogy akkor a hatalmasok nem voltak még olyan élvvágyók, mint ma, akkor nem élvezték olyan korlátlanul és a szegényekre nézve olyan ingerlő módon a vagyonuk adta előnyöket, akkor a gazdagok még nem habzsolták oly mohón az élet örömeit, mint ma teszik, hanem majdnem olyan igénytelenek voltak és majdnem olyan egyszerűen éltek, mint azok az alattvalóik, akiknek Isten mindezekből szűkösebben adott, bár azért még mindig bővebben, mint a mai szegényeknek.

A mai, oly kirívó különbséget szegény és gazdag között a technikai haladás is okozza (autó, jacht, repülőgép, melegvíz-szolgáltatás, villany, központi fűtés, televízió stb.), mert régen a király sem tudott előkelőbben járni, mint lovak vonta kocsin, legfeljebb egy helyett nyolcat fogatott elébe. Akkor a király is kénytelen volt füstös gyertyával világítani, legfeljebb egyszerre százat gyújtatott meg (de a füst annál nagyobb volt). De láttuk, hogy még abban sem volt szegény és gazdag közt különbség, amiben lehetett volna (alma, kalács).

Világos tehát, hogy ennek a mainál sokkal kisebb különbségnek elsősorban a maitól különböző szellem volt az oka. Az, hogy régen az élet céljának nem az élvezetet tekintették, hanem Isten szolgálatát, mely az önmegtagadást és az ösztönök megfékezését is jelentette, sőt elsősorban abban állt. Így aztán inkább csak a vagyon nagyságában különböztek a nagyok a kicsinyektől (mint ahogyan ez, mint láttuk, Abesszíniában még ma is ilyenformán van), nem pedig a életmódban, kényelemben, s az élvezetekben.

A hívő világnézet hozta magával az egyszerűséget, az igénytelenséget, az önmegtagadás és lemondás szellemét, s ez okozta, hogy a főurak, sőt a királyok sem éltek sokkal nagyobb kényelemben, s nem ettek sokkal ízesebb falatokat, mint jobbágyaik. Nem volt tehát akkora ok a mai irigységre és elkeseredésre a szegények részéről. Akkor a gazdag nem élvezte és nem fitogtatta annyira a gazdagságát és jólétét, mint ma.

Ez a régi módszer, ez a keresztény szellem még azért is okosabb és jobb a mainál, mert az élvezet és a vele járó boldogság viszonylagos dolog: attól függ, ki, mihez van szokva. Az egyszerűségben élő szegények azokban a ritka esetekben, mikor nagyobb kényelmet és bőségesebb falatokat engednek meg maguknak, ezt sokkal jobban élvezik, mint az élvvágyó gazdagok, akik mivel mindig dúskálnak, tulajdonképpen sohasem élveznek, mert hiszen mindent megunnak. Hát még egészségileg milyen nagy hátránya van a sok jó evésnek, édességeknek és ivásoknak, s milyen előnyei az önmegtagadásnak és az egyszerűbb ételek használatának!

Hogy a régi gazdagok egyszerűségének nemcsak a technikai fejletlenség, hanem az életfelfogás is oka volt, annak nyomait még ma is láthatjuk abban, hogy például a régi vallásos szellemet megőrzött keresztény gazdagok ma is sokkal egyszerűbben élnek, s jólétüket nem akarják, de nem is tudják úgy fitogtatni, mint például az újgazdagok, de különösen a zsidók.

A stájer főherceg almáján és az Eszterházy-csemete kalácsán kívül íme, még egy sereg bizonyíték a régi hatalmasok egyszerűségére:

Széchy Károly Zrínyi Miklósnak, a költőnek az életrajzában (az első kötet) kiemeli, hogy még Zrínyi korában, tehát a XVII. században is milyen igénytelenek, életmódjukban még a legegyszerűbb kényelemről (olyasmikről, melyeket ma már a legutolsó paraszt is magától értetődőknek tart) lemondók voltak még a Zrínyi-féle dúsgazdag főurak is, kivált fiatalabb korukban.

Legénykorukban még ágyat sem használtak ők sem (pedig azt még a modern technika még oly bámulói is bizonyára elismerik, hogy az ágyat már ekkor is felfedezték, s ha másnak nem is, Zrínyiéknek bizonyára már effajta bútoraik is voltak). Hacsak betegek nem voltak, földre terített medvebőrön háltak. Pedig hát bizonyára nemcsak ágyuk volt, hanem bőséggel volt ágyneműjük és tolluk is. Az ok egyedül csak az lehetett, hogy nem voltak elkényeztetve, nem voltak igényeik. Az egyszerűség és az edzettség volt az, amivel akkor – kivált egy legénynek – dicsekednie lehetett, nem pedig a minél több és minél fényesebb bútor vagy kényelem. Bútoraikkal ők is dicsekedtek, sok pénzt is adtak rájuk, de nem használták őket.

De ha ők maguk is ilyen igénytelenek voltak, vajon miben különbözhettek a jobbágyaiktól táplálkozásban, kényelemben, életmódban, s vajon mit irigyelhettek azok tőlük? Ágya az öreg jobbágynak is volt, hiszen az erdőből annyi fát vihetett, amennyit akart, fűrészelni, faragni maga is tudott, minden jobbágyasszony és jobbágyleány font és szőtt, s annyi ágyneműjük volt, hogy az ágyban egész a mestergerendáig ért. Vánkosaikat, dunnáikat is ugyancsak volt mivel megtömniük, hiszen a libák és kacsák százai gágogtak az udvaron.

De akkoriban az ágy és az ágynemű csak az öregnek és a betegnek való volt, akár jobbágy, akár földesúr volt az illető. (Sőt láttuk, hogy a dúsgazdag Koháry István még öregen és betegen is csak a földön, medvebőrön hált.) A fiatal, ha ráadásul még férfi is volt, az ágyat és az ágyneműt szégyellte használni, mert elpuhultnak találták és lenézték volna érte. A testi erő, a hideg és fáradság bírása, az edzettség és egyszerűség volt a fiatal férfi számára a dicsőség akkoriban is, ha a gróf Zrínyiek nemzetségéből származott, sőt akkor még jobban, mintha csak jobbágylegény lett volna. (Vass Józseftől, a minisztertől hallottam, hogy ő még Zichy Nándort is medvebőrön látta feküdni, pedig mindhárman a XX. század emberei vagyunk.)

A főurak fiainál kényelmetlenebbül a jobbágylegények sem tölthették éjszakáikat, mert medvét ejteni nekik is volt éppen elég alkalmuk (kivált az oláh – hegyekben lakó – jobbágyoknak), tehát a bőrét ők is ráteríthették a földre, mielőtt oda lenyugodtak. Ez éppen nem jelentett előkelőséget. De ha medvebőr helyett éppen birkabőr volt alattuk, akkor sem volt kisebb a kényelmük.

Ma egy proletárasszony vagy egyáltalán nem veti magát alá a „fájdalommal szülsz gyermeket" kellemetlenségeinek és a csecsemőápolás gondjainak, vagy ha igen, csak életében egyszer (legfeljebb kétszer). Anna, az első Habsburgunk felesége 15 gyermeket szült, Mária, a második Habsburgé 16-ot, Mária Terézia, az utolsó Habsburg, szintén 16-ot. Fiának, II. Lipótnak a felesége, Mária Lujza szintén 16-ot, Zita, az utolsó magyar királyné 8-at, de csak azért nem többet, mert férje a nyolcadik gyermek megszületése után már meghalt. Emellett Anna is, Mária is, Mária Terézia is és Mária Lujza is (Napóleon feleségének, Mária Lujzának ez a nagyanyja volt) és Zita is maga táplálta, gondozta, nevelte gyermekeit. Mindegyikük egyszerű volt és testi munkát is végzett. Mennyivel volt tehát jobb sorsuk, mint a mai egykés, cigarettás, kifestett proletárasszonynak? (Kivéve, mikor jött a kommunizmus, a „munkásuralom" s még neki is állásba kellett mennie, mert másképp az egyetlenkét sem tudta eltartani.)

Mária Terézia, mivel nem királyné, hanem királynő volt, a 16 gyermek mellett még vagy 16 országot is kormányzott (s milyen gondosan és milyen jól kormányozta őket!), s emellett majdnem minden gyermeke nevelőinek még hosszú útbaigazításokat (valóságos pedagógiai tanulmányokat) is írt, s emellett még állandóan kézimunkázott is, éppúgy, mint más asszony (de persze csak az, aki szorgalmas).

Gróf Zichy Ferenc győri püspöknek például aranymiséjére saját kezűleg készített egy arany miseruhát. Mivel azonban hatalmas birodalmában Zichyn kívül volt még legalább száz más püspök, s mivel nem valószínű, hogy éppen csak az egy győrit tüntette ki ennyire, s mivel még kevésbé gondolhatjuk azt, hogy férjét, akit annyira szeretett, és gyermekeit, akiknek élt, a püspökök mögé helyezte volna e tekintetben, gondolhatjuk, hogy mennyit kézimunkázhatott, mert emellett a templomokra és a szegényekre is nagy gondja volt. Miben különbözhetett hát az élete egy egyszerű asszonyétól?

De hát az arany miseruhák hímzésére ráfoghatja az urak gyűlölője, hogy nem munka, hanem úri kedvtelés. Az elmúlt századok régi feudális főúri hölgyeinek ezerszám fennmaradt leveleiből jól tudhatjuk azonban, hogy ezek a nagyasszonyok, akiknek férje százezer holdak ura volt, kincstáruk pedig tele volt arany és ezüst serlegekkel és drágakövekkel, kora reggeltől késő estig talpon voltak, s azt az óriási háztartást, melynek százaknak kellett főzni, mindig maguk vezették. A virágoskertben és a konyhakertben maguk dolgoztak, szappant főztek, gyertyát öntöttek, lekvárt főztek be, befőtteket, süteményeket készítettek, házi orvosságokat csináltak, s emellett (télen, mikor ráértek) szőttek-fontak és kézimunkáztak is.

Százszor munkásabb volt az életük és sokkal kevésbé értek rá arra, hogy betegek lehessenek, mint egy mai nagyvárosi proletárasszony, aki mindent készen kap a legközelebbi üzletben, akinek nem kell befőznie, annál kevésbé gyertyát öntenie vagy szappant főznie. De szőnie, fonnia sem. Az orvosságot is ingyen kapja, beteget is alig kell ápolnia, mert azt azonnal kórházba szállítják. Pedig hát neki csak egy gyermeke lehet beteg, mert több nincs is, míg ezeknek a régi feudális hölgyeknek abból is volt egy tucattal. Takáts Sándor írásaiból, melyben ezeknek a régi főúri asszonyoknak a levelei idézve vannak, jól láthatjuk, mit dolgoztak ők, s emiatt mennyi gondjuk-bajuk volt.

Amit azonban Nagyváthy János, gróf Festetics György jószágigazgatója és korának neves gazdasági szakírója közöl, egyenesen hihetetlennek látszik, s még engemet is meglepett, annál inkább, mert hiszen nem is olyan régen, hanem már a XIX. században (de természetesen még a jobbágyság korában) történt. Gróf Festetics György felesége, Sallér Judit nem volt ugyan grófi származású, de lány korában azt tartották róla, hogy ő Magyarország legjobb (leggazdagabb) „partija". Bizonyára ez volt az oka, hogy főúr, mégpedig Magyarországon az egyik leggazdagabb főúr vette el.

No hát Magyarország ezen egyik leggazdagabb grófjának feleségéről Nagyhorváthy János nyomán Dr. Beretvás-Nagy Sándor „Nagy magyar gazdák" című kis művében ezt olvashatjuk: „A grófné valóban példás családanya, feleség, honleány és nem utolsó sorban gazdaasszony is volt. (Mint említettük már, később mégis elválva élt már az urától.) Ma már furcsán hangzik, de Festetics grófné akkoriban még viasz- és faggyúgyertyát öntött, font és szappant főzött, és Nagyhorváthy maga írja, hogy látta, amint leányaival ponyvát szabott és zsákot foltozott (!)."

A zsákfoltozást bizonyára a leggyűlölködőbb marxista sem számítja úri szórakozásnak, a szappanfőzés pedig egyenesen piszkos és büdös munka. A szappanfőzés a régi gazdaasszonyi, a zsákfoltozás pedig a varrónői munkák között a legdurvább, legalantasabb és legunalmasabb. S mindkettőt Magyarország egyik leggazdagabb, legfeudálisabb grófnéja nemcsak maga csinálta, hanem még leányait is befogta hozzá.

Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy csak nem maga a grófné és leányai foltozták meg 200.000 holdas uradalom-tömkelegüknek minden szakadt zsákját?

De kérdem: Kellett-e ezen a feudális nagyúri asszonyon irigyelnie valamit a jobbágyasszonynak? Aligha, mert hiszen lényegében ugyanazzal foglalkozott, amivel ő, csak azzal a különbséggel, hogy kissé több volt a dolga-gondja, mint neki, mert Festetichéknél valószínűleg kissé több zsák szakadt, mint jobbágyéknál.

Pedig hát mindez nem is olyan régen, hanem csak a múlt században volt. Milyen életmódot folytathatott hát akkor egy középkori feudális nagyúr felesége?

Állapítsa meg tehát az olvasó: Mikor volt életmódban, kényelemben nagyobb különbség szegény és dúsgazdag között: akkor-e mikor még az Egyház, s vele a kereszténység szelleme uralkodott a közéletben, vagy pedig ma, mikor már a francia forradalom „felszabadította" a jobbágyot, sőt mikor már a marxizmus még az államhatalmat is a munkások kezébe adta? Mikor volt nagyobb demokrácia: a „sötét" középkorban-e vagy most? Mikor volt nagyobb a szakadék az egyes társadalmi osztályok között? Ma-e vagy hajdan?

Legfeljebb azt kérdezhetnénk joggal: Miért dolgoztak olyan sokat azok a hajdani dúsgazdag Kanizsai Orsikák, Barkóczi Krisztinák, Koháry Juditok és Sallér Juditok? Miért főzték a

szappant, miért öntötték a gyertyát, miért főzték be a lekvárt, miért gyomlálták a kertet, miért foltozták még a zsákot is ők maguk, mikor udvarukban százszám voltak a szolgálólányok, gazdaasszonyok, fiatalasszonyok és vénasszonyok? A kérdésre nem felelhetünk mást, mint hogy elsősorban a keresztény szellem miatt, mely munkás, egyszerű és demokratikus. Aztán meg azért is, mert az akkori emberek még egészséges testűek és idegzetűek voltak, az egészséges test és idegzet pedig megkívánja az állandó tevékenységet és munkát, mégpedig a testi munkát is, és végül, mert egész más annak a munkának az eredménye, amit az ember maga végez, vagy amelyben legalább maga is részt vesz, mint amit mások csinálnak a háta mögött, de az ő számlájára.

De természetesen nemcsak a főúri nők dolgoztak és végeztek testi munkát és voltak egyszerű életmódúak, hanem a főurak maguk is. Csak az imént láttuk, de akkor a dolgoknak erre az oldalára nem hívtuk fel külön a figyelmet, s ezért az olvasó valószínűleg nem is vette észre a belőle következő tanulságot, hogy a jobbágyok lázongása alkalmával Festetich Kristófnak azt írta Bécsben haza Keszthelyre a fia, hogy az esetleges merényletekre való tekintettel óvatos legyen és „egyszerre sok parasztot" ne eresszen be a szobájába. Ebből megtudjuk, hogy a 100.000 holdas Festetich Kristóf szobájába akkor még rendszeresen jártak be a parasztok, mégpedig egyszerre sokan is. Ő tehát százezer holdas feudális nagyúr létére nem is gazdatisztjei által, hanem még személyesen tárgyalt és érintkezett jobbágyaival.

Vajon egy mai Festetichnek, Eszterházynak, Zichynek, Széchenyinek vagy Károlyinak lehetne vagy kellene-e ilyesmit írni, s őket kellene-e ilyesmitől óvni? A mai százezer holdas Festetich hercegnek (pedig már csak fele annyi holdja volt már, mint a nagyapja nagyapjának, Kristófnak volt) nemcsak keszthelyi parasztember nem volt még sohasem a szobájában, hanem még a gazdatisztjei sem (csak a jószágkormányzója és főtitkára), de nemcsak a szobájában nem volt, hanem még keszthelyi palotájában sem. Nemcsak nem beszéltek még vele, hanem talán még csak nem is látták soha. Olyan nagy úr az ma már. De bizonyára a csepeli Weiss Manfréd vagy fiai, vagy a Dreherek vagy Hagenmacherek „szobájába" sem szoktak munkások járni, kivált tömegesen.

A parasztok vagy munkások ma az intéző vagy művezető szobájába (még annak sem a szobájába, hanem csak az irodájába) járnak ügyeik intézésére (Rákosi Mátyásnak pedig még a titkáráéba sem). Annak a balatoni fürdőnek, ahol Rákosi nyaralni szokott, még a közelébe sem férkőzhetett emberi lélek, mikor ő ott tartózkodott, nem pedig a herceghez, grófhoz, gyároshoz vagy miniszterhez.

A különbség oka azonban nem lehetett az, hogy Festetich Kristófnak még nem voltak gazdatisztjei, akik a „büdös paraszttal" való érintkezést lebonyolították helyette, mert akinek 100.000 holdja van, az semmiképpen sem műveltetheti a földjeit maga, hanem mindenképpen kell lenni gazdatisztjeinek, mégpedig egy egész seregnek, 200-300 évvel ezelőtt is. Ha tehát mégis parasztok szoktak belépni „a szobájába", mégpedig „egyszerre sokan" is, annak oka egyedül csak a maitól teljesen különböző szellem, az igazi demokrácia lehetett.

Ennek az oka csak az lehetett, hogy akkor még nem „szabadultak föl" a szánandó parasztok, mert akkor még nem született meg az ő jóságos Kossuthjuk, s ezért jogtalan szolgák, jobbágyok voltak még, de viszont a közszellem, a közfelfogás annyira demokratikus volt (bár akkor még ezt sohasem emlegették, mert hiszen ma éppen azért kell annyit emlegetni a demokráciát, mert másképp senki sem gondolna rá és hinné el, hogy van), hogy a százezer holdas, aki ráadásul még az adófizetés alól is fel van mentve és úgy született bele a főrendiházba és a főispánságba és még pallosjoga is volt, közel sem állt olyan toronymagasan az egyszerű ember fölött, mint azok a nagybirtokosok, akik a törvény előtt a paraszttal ma már egyenlők, s mint azok a miniszterek, akiket a nép választ, s nevük is (de csak a nevük) azt mondja, hogy tulajdonképpen semmi mások, mint a nép szolgái.

Akkor a törvény azt hangsúlyozta, hogy a jobbágy nem egyenlő urával, s akkor a törvény e nyílt hangsúlyozása azért nem volt sértő a parasztra, mert ura viselkedésében ez alig volt

látható. Most pedig a mérhetetlenül nagy és sértő különbséget, mely az úr és a szolga között viselkedésben, életmódban, kényelemben és munkátlanságban a valóságban megvan, legalább annyira kell tűrhetőbbé tenni, hogy a szolgának legalább azt hangsúlyozzuk, hogy ha a valóságban nem is, de legalább a törvény előtt egyenlő urával: neki is van szavazati joga, s annak is éppúgy csak egy szavazati joga van, mint neki. (Menjetek pokolba a szavazati jogotokkal, mondja erre az elkeseredett munkás. Nekem nem szavazati jog kell. Régen még ez kellett neki, mert akkor még elhitte, hogy ez segít rajta majd. Ma már ezen is túl van.)

Rámutatunk aztán itt még egy másik dologra is, mely a mai ember számára egész hihetetlen, s ami még a Festetich Kristóf szobájába ki- és bejáró sok parasztnál is jobban bizonyítja a régi feudális kornak a mainál hasonlíthatatlanul nagyobb demokratizmusát. Nem kivételképpen, hanem általános szabályként (mégpedig itthon és külföldön egyaránt) mondhatjuk ki, hogy régen, a „feudális" világban (hát akkor a feudális kort megelőző naiv középkorban mennyire így lehetett!) a főúri paloták, kastélyok, sőt királyi paloták kertjei és parkjai mindig, mindenütt nyilvánosak voltak, azaz oda bárki bemehetett, ott sétálhatott, pihenhetett, ácsoroghatott, ma pedig talán már egyetlenegy kastély sincs (legalábbis lakott kastély nincs), amely ne lenne szinte légmentesen elzárva a külvilágtól és a „profanum vulgustól" [az avatatlanok tömegétől].

Nem is lehet ezt az elzártságot zokon venni az előkelőktől, hiszen nem lehet azt kívánni, hogy a nagyok, az előkelők, a gazdagok még otthonukban is ki legyenek téve a tömegek sokszor nagyon is tapintatlan kíváncsiságának, hogy ők még pihenésük közben se lehessenek magukban és zavartalanul, s még családi életük is szinte a nyilvánosság előtt folyjon le.

Nem lehet pihenésről szó, ha a gróf vagy a miniszter még akkor is idegenekkel kénytelen foglalkozni, még akkor is velük kénytelen nyájaskodni, ha kiül kastélya parkjába pihenni. De így éjszaka a tolvajoktól és a gyilkosoktól sem lehet biztonságban.

Annál feltűnőbb, sőt ezért szinte hihetetlen az, hogy a régi, s oly dölyfösnek gondolt főurakat nem bántotta ez, hogy ők nagy demokratizmusuk közepette még erről a legelemibb kényelemről és pihenési feltételről is lemondtak, hogy őket nem bántották a kíváncsi szemek, mert ezeket a szemeket egy cseppet sem tartották másnak, mint amilyen a maguk szeme volt, nem zavarta, nem izgatta, nem idegesítette őket az érdeklődés és az egyszerű emberek közelsége. Bizonyára azért nem, mert jobbágyaik, szolgáik, sőt a teljesen idegenek sem voltak előttük a valóságban idegenek.

Az embert azért nem bántja és zavarja pihenése közben például a családtagok vagy a belső cselédek jelenléte, mert hozzá tartoznak, nem idegenek. A nyílt grófi parkok tehát annak bizonyságai, hogy az akkori grófi gazdák a falu lakóit, jobbágyaikat, de az idegeneket sem tartották idegeneknek, hanem velük egyenrangú embertársaiknak, akiknek jelenléte nem zavarta őket. Ők idegenek előtt is tudtak pihenni, mert egy ember sem volt számukra idegen.

Ezek a régi „feudális" nagyurak nem voltak exkluzívak, nem voltak gőgösek, nem voltak nagyigényűek, nem voltak elkényeztetettek, nem féltek a paraszti bűztől.

Feltűnő, hogy a nyílt grófi és királyi parkok szokása egész a XIX. század legutolsó évtizedéig megmaradt, tehát egy ideig még a jobbágyság megszűnése után is. A mi jó Habsburgjaink pedig a bécsi Burgban egész végig, egész bukásukig megtartották ezt a szép szokást.

A különcség és a zárkózottság mindig a gőg jele. Azok a főurak, akiknek a törvény szerint lehetett volna gőgjük, a valóságban mentesek voltak tőle. Nekik még a tányérjukba, s szinte még a hálószobájukba is szabadon benézhetett az az ember, aki állítólag nem is volt ember. Ellenben ma a nagyurak elzárkóznak azoktól, akik velük állítólag egyenrangúak, és akiknek – hogy szavazataikat megkapják – azt maszlagolják, hogy tulajdonképpen a munkás az úr, s ők a szolgák. Akik azt hirdették, hogy hatalmukat felülről kapták, magukhoz engedték szolgáikat, mint társaikat; akik azt hirdetik, hogy a hatalom a néptől származik, s csak a nép nevében gyakorolható, elzárkóznak ugyanettől a néptől, mert terhükre van. (A már istentelenné és gőgössé tett néptől valóban félhetnek is, s így van értelme, hogy elzárkózzanak tőle.)

Lássunk most néhány ide vonatkozó, valóban meglepő adatot. Zalaszentgróton, a hajdani Batthyány-birtokon, még az én gyermekkoromban, úgy 1900 körül is bárki bemehetett „a várba", azaz a Zala-folyó szigetén épült grófi kastély parkjába (hajdan ott vár volt), sőt mivel az ott lévő kút vizét tartották a városban a legjobbnak, majdnem minden házba onnan vittek vizet az ebédhez. Pedig be volt kerítve a park, kapuja is volt, de az annyira nem volt soha bezárva, még éjjelre sem, hogy azt hiszem, már akkor sem lehetett volna bezárni, ha akarták volna. Ma már rég zárva van mindig a park, s a mai szentgrótiak már nem is tudják, hogy ott kút is van, és hogy annak jó-e a vize, vagy nem.

Zalaapátiban is bárki bármikor bemehetett és tetszése szerint tartózkodhatott az apátsági parkban. A bejáratot már csak azért sem lehetett volna eltiltani, mert hiszen a falu temploma e park közepén volt és van. Jellemző azonban, hogy így építették, s az ott nyugalomban levő öreg bencés tanárok később sem gondoskodtak róla, hogy ebben a parkban idegenektől nem háborgatva is pihenhessenek. Attól kezdve, hogy 1945-ben államosították az egyházi birtokokat, tehát a kommunista államban, már csak ünnepnapon (a templom miatt) lehetett ebbe a parkba belépni. (Bizonyára azért lettek az új tulajdonosok exkluzívabbak, mert munkásuralmat és paraszturalmat létesítettek, s azt mondták a dolgozónak: Tied az ország, magadnak építed, s mert az Egyház földjeit is „a nép tulajdonába" vették.)

Az 1801-ben meghalt gróf Gvadányi József költő Széchy Károly által írt életrajzában olvashatjuk, hogy az ő szakolcai kertje is nyitva volt a szakolcai nép számára, „mely vasárnaponként sűrűen látogatta" (121. o.). Pedig hát Gvadányi nem volt gazdag gróf, Szakolcán is csak háza volt, nem kastélya, kertjének ez a nyíltsága tehát a szó szoros értelmében családi békéjében zavarta.

Batthyány Lajosnak, de nem a vértanú-miniszterelnöknek, hanem az utolsó nem királyi vérből származó nádornak nyomtatásban is megjelent halotti búcsúztatójában Galgóczi Ferenc, a szónok, a megholt érdemei között azt is kiemeli, hogy „itt is Pozsonyban, nagy és úri nyári házat is csináltatott, mellette tisztességes és örvendetes mulatságra való kertet készíttetett, nem annyira azért, hogy annak maga hasznát vehesse, hanem, hogy mások is abban szellőzhessenek és magokat mulathassák". (Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában, I., 160. o.)

Az ilyesmi régen magától értetődő dolog volt. Hogy az illető főúr dicséretére itt is, Gvadányinál is annyira kiemelik, azért van, mert ekkor már a felvilágosultság korában vagyunk, s azokkal a parkokkal, melyeket újonnan létesített a tulajdonosuk, ez ekkor már nem volt annyira magától értetődő. Ekkor már részben tudatos demokráciából, azaz népszerűséghajhászásból, öntetszelgésből tették. A vallásos középkorban azonban mindez még annyira természetes volt, hogy senki sem beszélt róla, mert nem volt sem dicsőség, sem különlegesség s érdem, hanem együtt járt azzal a keresztény egyszerűséggel, természetességgel és emberszeretettel, mely akkor még bent volt a levegőben, ezért mindenki gyakorolta, s mely – mint láttuk – Abesszíniában, ebben a megkövesedett középkorban, ma is valóság. Ma azonban, a jobbágyság „felszabadítása" után száz évre már ott tartunk, hogy még reklámból, még népszerűség-hajhászásból sem nyitja meg a nyilvánosság előtt a parkját egy nagyúr vagy egy milliomos sem. Az előfordult, hogy ajándékoz neki parkot, de az nem, hogy a sajátját tegye vele közössé.

Keszthelyen, ahova 1903-ban kerültem, mint kisdiák, akkor már rég zárva volt a fényes Festetich-palota 100 holdas díszparkja. Annyira zárva, hogy még olyan emberrel is alig beszéltem, aki valaha járt volna benne. Az mentsége is ebben a Festeticheknek, hogy nekik székhelyük is Keszthely volt mindig, míg a szentgróti Batthyány kastély (mely az én időmben már egyébként báró Harkányi tulajdon volt, tehát megkeresztelkedett zsidó kezébe került), az én időmben lakatlan volt. Soha még egy éjszakát sem töltött benne a báró Harkányi Károly. Régen azonban, mikor a Batthányok még ott laktak, akkor is nyitott és nyilvános volt a park, de ez már nem a mi korunkban volt.

De így volt ez régebben Keszthelyen is (mert szabály, hogy minél régebbre megyünk vissza, azaz minél feudálisabb a kor, annál nagyobb a demokrácia). Bontz József „Keszthely város monográfiája" című művéből (351. o.) megtudhatjuk, hogy a keszthelyi Festetich kastély parkjának a város közönsége elől való elzárása is csak 1883-ban történt meg „a gyakori visszaélések miatt". „Azelőtt – teszi hozzá magyarázatul s szinte megvetéssel a szerző – boldog-boldogtalan számára nyitva állt."

Világos, hogy ilyen jogot nem lehetett csak úgy minden további nélkül elvonni a közönségtől, s ezért a gróf a „boldogtalanokat" csak úgy merte kizárni a parkjából, hogy ugyanakkor a Balaton-partján, a város közönsége részére egy szép nagy, új parkot csináltatott. Nem sajnált tehát ilyen nagy anyagi áldozatot, csak hogy családjával a maga kastélyában és kertjében zavartalanul és a kíváncsiaktól nem háborítva, a maga kedvére üdülhessen.

Régi feudális őseinek akkor, mikor az első kastélyt építették, semmi nehézségükbe sem került volna, hogy a maguk számára ugyanezen kényelemről gondoskodjanak. Akkor még bírálni sem merték volna őket érte, mert hiszen mindenki, aki Keszthelyen lakott, az ő alattvalójuk volt és belőlük élt, s akkor még egyébként is szerény, úrtisztelő és igénytelen volt a nép. De hát az akkori grófoknak nem voltak terhükre az emberek. Akkor a nagyurak még úgy is tudtak pihenni, ha nézték őket (vagy talán akkor még nem is volt szükségük üdülésre).

Ha vendégek vannak a grófoknál, s velük kell megosztaniuk parkjukat, ezek jelenléte ma sem zavarja pihenésükben a grófi házigazdát, s családtagjaikat. Hogy régen az „idegenek" jelenléte sem zavarta, annak a jele, hogy akkor a jobbágyot is épp olyan embernek tekintették, mint ma főúri vendégeiket tekintik. Régen nem a nincstelenek követelték, hogy a gazdagok ne magyarázzák olyan szigorúan a magántulajdon kereteit, hanem a nagy magántulajdon birtokosa volt az, aki nem magyarázta szigorúan, hanem legalább a levegőt, sőt a közlekedést is köztulajdonná tette birtokán, még akkor is, ha az a birtok közvetlenül az otthonát övezte.

Ez nem volt neki teher, mert az emberszerető ember örül, ha embereket lát maga körül, s nem idegszükséglet számára, hogy elzárja magát tőlük. Akkor az úr nem rá irigykedő gonoszokat látott az egyszerű emberekben, hanem magához hasonló és iránta jóindulatú testvéreket. Ezért félnie sem kellett tőlük, s ezért ilyen szempontból sem volt semmi oka arra, hogy bezárva tartsa parkja kapuját, vagy hogy ellenőrizze, kik járnak rajta keresztül. Ma már ezt személye és vagyona biztonsága miatt sem igen tehetné.

Vidéken tudvalevőleg nem minden házban van kút, s ha van is, nem mindegyiknek egyformán jó a vize. Ezért a magántulajdon elvét olyan tágan értelmezik, hogy általános szokás, hogy a más udvarára bárki mehet vízért, s évszázadok óta sem jutott eszébe senkinek, hogy ezt valakinek megtiltsa. Ezért volt szabad a zalaszentgróti Batthyány kastély parkjában lévő kútról is Szentgróton bárkinek vizet vinnie. A középkorból fennmaradt igazi demokratikus szellem maradványaként természetesnek tartották, hogy ebbe a népszokásba a gróf is éppúgy beletartozzék, mint bárki más. Pallosjoga volt a grófnak, lecsukathatta és megbotoztathatta azokat, akik kastélya körül laktak, mind az ő alattvalói voltak, s mind tőle kapták kenyerüket, de sem magát, sem alattvalói őt egyáltalán nem tartották más embernek, mint például a jobbágyot, s ezért ezek épp oly szabadon járhattak be naponta a kútjára vízért, mint akár a Kis szűcsékhez vagy a Papp esztergályosékhoz.

Amint azonban Európa kezdett eltávolodni az Egyháztól (és természetesen legelőször és legjobban a felsőbb társadalmi osztályok kezdtek eltávolodni, mert hiszen könyvek terjesztették a mételyt, s ezeket megvenni, sőt egyáltalán elolvasni is először csak ők tudták), ez a demokratikus szellem, ez az alattvalóikkal való bizalmas, szinte baráti viszony mind jobban terhére kezdett válni az előkelőknek.

A tőlük való elszakadásra irányuló törekvésüket még az is előmozdította, hogy alattvalóik sem voltak már azok a régi úrtisztelő keresztények, akik azelőtt voltak. A gonoszok mesterségesen is izgatták őket uraik ellen, s lassacskán valóban már arra is volt okuk, hogy féljenek tőlük. Ekkor már szerettek volna szakítani a régi demokratikus szokással, de rögtön

bajosan lehetett, mert az addigi szokásjoggal ellenkező lett volna és sértő a népre. Ezért maradt meg egész a XIX. század végéig, de most már – jellemző – nincs meg sehol. Ma már más világ van. A nép „felszabadult", egyenrangú lett urával, de viszont ugyanakkor az urak is felszabadultak alattvalóik közelségéből és szabad lett elzárkózniuk tőlük.

Doran „Lives of the Queens of England of the House of Hanover" című művében olvasom (I., 380. o.), hogy Karolin angol királyné, II. György neje, (akivel egyébként már bőven foglalkoztunk) volt az, aki először kezdett azzal a tervvel foglalkozni, hogy a St. James parkot bekerítteti, hogy ezáltal kizárhassa onnan a közönséget, hogy annak élvezetét kizárólag a maga és a királyi család számára tartsa fenn. (Mint láthatjuk, minden országban nyilvánosak voltak mind a főurak, mind az uralkodók parkjai. Nemcsak Bécsben, Keszthelyen, Zalaszentgróton, Pozsonyban vagy Szakolcán volt így, hanem Londonban és Párizsban is.) Ezért az ország erdészeti ügyeit intéző főtisztviselőt megkérdezte, körülbelül mennyibe kerülne a park bekerítése. „Madame, felelte neki a szakember, ez esetben 3 koronába kerülhetne" (az angol királyság hármas koronájába, azaz a trónvesztésbe). A királyné volt olyan okos, hogy elállt tervétől, de azért a „Hyde park" legalább egy részét mégis sikerült elzárnia a közönség elől.

Tudvalevő, hogy Pápa az Eszterházyak egyik ágának székhelye. Nagy kastélyát és az azt környező nagy parkot tehát lakták is az Eszterházyak, s hogy Petőfi is, Jókai is ennek a Pápának a kollégiumában voltak diákok. Az eddig közöltek után már nem lehet meglepő, hogy Mikszáth, aki „Jókai Mór élete és kora" című művében (I., 57. o.) azt írja, hogy akkor még „egy Eszterházy olyan magasan állott, hogy a szemek elkáprázódtak a magaslatba és fényességbe tekintve", egyúttal azt is megjegyzi, hogy „ellenben a messze terjedő angol park, melyet nem zártak el a közönségtől, üdülő és mulatozási helyül szolgált a diákoknak". (Pedig mellesleg „eretnekek" is voltak ezek a diákok, s mint ilyenek, az aulikus és nagy katolikus Eszterházyaknak „von Haus aus" [otthonról hozott] nagy ellenségei.) Sajátságos, hogy a szintén „eretnek" Mikszáthnak emiatt azért még csak eszébe sem jutott, hogy maga is megváltoztassa a feudális nagyurakról alkotott téves véleményét, ebből folyó lekicsinylését és ellenséges érzelmeit. Nem vette észre, hogy a mindenki számára nyitva álló nagy angolpark (melyben pedig szükségképpen kárt is csináltak ezek a szabadon odajáró diákok), meglehetősen ellentétben áll a felhők felett való trónolással.

Magasan álltak ezek az Eszterházyak a rangjukkal és a vagyonukkal, de a nyilvánossá tett – s legalábbis addig, míg a „feudalizmus" (melyen a mi irodalmunk a jobbágyságot érti) megvolt, nyilvánosnak meg is hagyott – park szemmel láthatóan mutatja, hogy az érzületükkel akkor még nem által magasan. Lehet, hogy akkor már terhükre volt, hogy még a saját parkjuk sem lehet az övék, s csak akkor sétálhatnak, hűsölhetnek, pihenhetnek benne, ha ezt a kényelmet megosztják jobbágyaik gyermekeivel és a kálvinista kollégium velük ellenséges érzelmű diákjaikkal és más idegenekkel, de ez a feszélyezettség csak azóta volt, mióta már ők is megváltoztak, s az az egyházellenes befolyás, mely a világot megrontotta (de kárpótlásul a jobbágyokat is felszabadította), a társadalommal együtt őket is megmételyezte.

Akkor még, mikor még nem nevezték a kort „felvilágosultnak", hanem „barokknak", azaz katolikus kereszténynek, az Eszterházyaknak még nem voltak terhükre sem a jobbágyok, sem a kálvinista diákok, mert hiszen akkor, mikor kastélyukat felépítették és parkját telepítették, még úrtisztelet volt, jogra sem hivatkozhatott még velük szemben Pápa város népe, s így egészen nyugodtan zárva tarthatták volna parkjukat.

A XIX. században már megbánták ezt a régi nagy demokráciát, de azért addig, míg megvolt a jobbágyság, megvolt a feudalizmus, tehát kívülük Pápán mindenki „jogtalan" volt, sőt állítólag nem is számított embernek, mégsem merték elzárni parkjukat. Korunkban, mikor már megvalósultak a francia „nagy" forradalom „dicső" jelszavai: „szabadság, egyenlőség, testvériség", mikor a törvény előtt már jobbágyaik is egyenlők lettek velük, már meg tudták és meg merték csinálni. Sajátságos haladás!

Ma, az egyenlőség korában annyira terhes már a nagyok számára ez az egyenlőség, hogy inkább a népszerűségről is lemondanak, csak a testvériség terheit ne kelljen viselniük. Ma ugyanis ez már elviselhetetlen teher számukra.

Régen nem volt teher, hanem természetes, magától értetődő dolog. Régen mindenki természetesnek tartotta, hogy ha a Kiss szűcs megengedi, hogy az udvarában lévő kútról a szomszédok vizet hordhassanak, akkor a gróf is megengedi, hogy az ő parkjában lévő kútról is hordhassanak, s ha Kiss szűcsék emiatt mindig, még éjjel is nyitva tartják a kapujukat, akkor a gróf is nyitva tartsa.

Hogy a grófot emiatt kirabolhatják, sőt meg is gyilkolhatják, az se jutott senki eszébe. Ha Kiss szűcséket emiatt sohasem rabolták ki és annál kevésbé gyilkolták meg, már miért rabolnák ki vagy gyilkolnák meg a grófékat? S úgy látszik, helyes is volt az egyszerű okoskodás, mert ha emiatt rablás vagy gyilkosság történt volna gróféknál valaha, akkor nem maradt volna általános szokás a mindig nyitott főúri vagy királyi park egész a XIX. század végéig.

A régi keresztény világban olyan demokrácia volt, hogy még az sem jutott akkor eszébe senkinek, hogy ha a grófé nem is, de legalább a király élete becsesebb, mint másé, az ő élete vagy halála a közre is kihatással van, s ezért azt jobban kellene őrizni, mint a közönséges ember életét. Akkor még mindenkit egyformán „közönséges" embernek tartottak. Nem kísérték a régi uralkodókat sem titkos, sem nyílt rendőrök, s bárki a közelükbe férkőzhetett. Mégsem esett közülük egy sem merénylet áldozatául, s aki esett is (Habsburg Albrecht, a második Habsburg császár), az is egyik családtagja, nem pedig a nép fia kezétől, aki azért emelte volna rá a kezét, mert gyűlölte vagy irigyelte hatalmát.

Már régebben pedig, még a keresztes háborúk előtti igazi középkorban még a csatákban is mindig a királyok küzdöttek a legelső sorban. Akkor a nagyurak nemcsak helyzetük előnyeit élvezték és a nekik járó jogokat és tiszteletet követelték meg, hanem a kötelességekben és életük kockáztatásában is elöl jártak, s akkor ezt mindenki magától értetődőnek tekintette.

Pedig hát mennyire felhozhatták volna magyarázatul, hogy a király életét a köz szempontjából kímélni kellene, s neki már csak azért sem volna szabad a legelső sorban küzdenie, mert ha elesik, sokszor ezzel már a csata sorsát is eldöntötte. Nem, akkor erre nem gondoltak. Akkor csak a kötelességre gondoltak, s arra, hogy aki rangban az első, annak a kötelességben is elsőnek kell lennie.

Azoknak, akik ma elsők a rangban (illetve mivel rang már nincs, a hivatalban) nincsenek effajta kötelességeik. Őket magas állásuk életük minden kockázatától felmenti. Pedig a régi nagyok Istentől és születésük révén kapták hatalmukat, s így nehéz volt őket pótolni, míg a mai nagyok hatalma a néptől ered, s a nép ugyancsak könnyen választhatna magának helyettük másikat.

Így lesz a legszebb elvekből a legkiábrándítóbb valóság, mert hiányzik az alap, s az elvek ma már inkább szólamok, mint szent meggyőződések. Ezeket a szólamokat azok, akik hangoztatják őket, azért találták ki, hogy érvényesüljenek. A népnek is azért hízelegnek. Csoda aztán, hogy ha elérték céljukat és érvényesültek, akkor élvezni is akarják a hatalmat, s nem akarnak rögtön utána a népért hősi halált halni? Kivált mikor még a másvilágban sem hisznek.

Ebből a régi szellemből következett, hogy nemcsak a főurak, hanem maguk a királyok is demokratikusak voltak. Szinte vallásos tiszteletben részesültek, mégis százszorta könnyebb volt közelükbe jutni és beszélgetni velük, mint ma köztársasági elnök, miniszter, vagy országos első párttitkár közelébe férni és velük elbeszélgetni. Akkor általános szokás volt – nem pedig egy-egy uralkodó különös kegyességének jele –, hogy a hét bizonyos meghatározott napján bárki bejelentés nélkül királya elé járulhatott, s kérését vagy panaszát szabadon előadhatta. Láttuk, hogy még I. Lipót idejében is annyira nem őrizték a Burgot, hogy egy egzaltált ember még a császár házikápolnájában is botrányt csinálhatott a császár jelenlétében azért, mert abban a meggyőződésben volt, hogy igazságtalanul járt el vele az egyik bíróság.

Láttuk, hogy még Mária Teréziával is személyesen tárgyalhatott az a féleszű pedagógus, aki azt gondolta magáról, hogy nagyszerű módszert talált ki tehetségtelen gyermekek oktatására, s éppen a császárné (kétségkívül rendkívül tehetséges) gyermekein akarta módszerét bemutatni.

Láttuk, hogy Mária Terézia egyszer csak azért ment el Bécsben a színházba, hogy ott a páholyban odakiáltsa a közönségnek, hogy „a Lipótnak fia született!" Láttuk, hogy I. Lipót a nagyhéten, sőt máskor is, szinte naponta épp úgy kíséret nélkül járta fia kíséretében a bécsi templomokat, mint bármely más, egyszerű hívő, és odatérdelt a templom kövére az egyszerű asszonyok közé. Tetszés szerint bámulhatták a kíváncsiak, s ha történetesen éppen sokan voltak, meg is lökdöshették.

Ugyancsak Lipót uralkodásának ismertetésével kapcsolatban láttuk, hogy mikor az uralkodóház tagjai utaztak (például Lipót özvegy lengyel királyné lánya második férjével, a lotaringiai herceggel, Stájerban) a tekintélyesebb polgárok gyermekei, még ha nem is voltak nemesek, ott voltak szállásukon, az étkezés alatt beszélgethettek velük, s evés közben szinte a tányérjukba, s szájukba nézhettek.

Említettük, hogy I. Ferenc felesége, Karolina Auguszta erkölcsi érzékét bántotta a persenbeugi császári park tavában álló meztelen nimfa-szobor, s mivel férje iránti tiszteletből nem akarta eltávolítani, úgy intézte el a dolgot, hogy sűrűn körülvetette vízinövényekkel, hogy eltakarják, s az utat is elvezettette a közeléből.

Minderre azonban nem lett volna semmi szükség, ha abba a persenbeugi császári parkba, mint bármely más főúri parkba is, nem járhatott volna be akárki, s ezeket az „akárkiket", vagy mint Keszthely monográfiájának írója kifejezi magát: „boldog-boldogtalanokat" nem féltette volna a császárné a meztelen szobor rossz hatásától.

Érdekes, hogy az olyan sok gondot okozó problémának legegyszerűbb megoldása, hogy a parkot vagy legalább a park egy részét elzárja a nyilvánosság elől, még csak eszébe sem jutott a császárnak. Pedig akkor már a XIX. században (de természetesen még mindig a jobbágyság és az abszolutizmus korában) tartottunk. Ma, mikor ezen már túl vagyunk, nem is merülhet fel ilyen probléma, mert a gazdagok parkjának meztelen szobrai már csak a gazdagokat ronthatják.

A schönbrunni hatalmas császári parkba is szabad bejárása volt a közönségnek abban az időben, mikor még a demokráciát senki sem emlegette, de annál jobban gyakorolta annak ellenére, hogy állítólag gőgös feudalizmus volt. Amint aztán mind jobban „testvériség" és „egyenlőség" lett az emberek között, kezdett beütni a demokrácia és nagy lett a „szabadság", már csak a park egy részét tartották fenn a közönségnek, de ebben a részben természetesen nem tartózkodott a királyi család. A parkot teljesen csak az első világháború folyamán zárták el a közönség elől. Egész Napóleonig azonban még az egész parkot a bécsiekkel közösen használta az annyira gőgösnek és zárkózottnak rágalmazott császári család.

Mikor Napóleon elfoglalta Bécset, ő is Schönbrunnban lakott és rendkívül megszerette. Jellemző azonban, hogy neki, az alulról jöttnek, a nép fiának, sőt a francia forradalom gyermekének, már terhére volt a nép társasága. Abban az időben, míg ő ott tartózkodott, zárva volt a közönség elől a schönbrunni park. Szinnyey Ferenc Batsányi János életrajzában (111. o.) „Régi családi feljegyzések és naplók" alapján ezt az idézetet közli erre vonatkozólag:

„A hatalmas és félelmetes francia császár most állandóan itt mulat Schönbrunnban és naponként jelen van a Gárda Paradérozásánál... A schönbrunni kert most be van egyebek előtt zárva és csak a sebes katonáknak és tiszteknek szabad ott sétálni." Ez az egykori naplórészelt kétségtelenül bizonyítja, hogy egész addig nem volt bezárva a schönbrunni kert, s hogy nemcsak tiszteknek és „sebes katonáknak" volt szabad ott tartózkodniuk, hanem bárkinek.

De nemcsak Schönbrunnban, hanem magában a bécsi Burgban is ilyen családias volt a viszony császár és nép között. A már idézett Pesti Hírlap-féle földleíró kiadványban olvashatjuk, hogy a Burg kapuin és udvarain keresztül a császári uralom alatt is épp oly zavartala-

nul zajlott az élénk belvárosi forgalom, mint ma, az osztrák köztársaság korában, mikor a Burgnak már nincs lakója, akit zavarhatna. Ezért volt a bécsiek tréfás szólásmondása, hogy Ferenc József Bécsben „Durchaus"-ban, átjáróházban lakik.

A francia forradalom történetéből viszont azt tudhatjuk meg, hogy nemcsak a Habsburgok voltak ilyen demokratikusak, hanem Párizsban a Bourbonok is, azaz minden uralkodóház (Londont is láttuk már), mert annak a kornak általános szelleme volt ez, és a demokratizmust és a közvetlenséget a kor kereszténysége hozta magával.

Mikor Mária Terézia lánya, Marie Antoinette, Párizsba került királynénak, ott épp úgy „átjáróházban" kellett laknia, mint otthon Bécsben. A mienkével ellenkező világnézetet képviselő Szerb Antal írja „A királyné nyaklánca" című művében (237. o.): „A régi századok uralkodói sokkal közelebb voltak az élethez és a néphez, mint a mai uralkodók. Illetve pontosabban a nép volt közelebb akkor uralkodóihoz, mint a maiakhoz, bejárhatott termeibe, sétálhatott parkjaikban, odakiálthatott neki büntetés nélkül, és élt is az engedéllyel. XVI. Lajos valószínűleg sokkal többet tudott népéről és annak hangulatáról, mint egy mai köztársasági elnök. És valahogy uralkodó és népe akkoriban még sokkal azonosabb anyagból készült, a társadalmi szakadékok inkább a külvilágban voltak meg, mintsem a lélekben. A régi király lelkében rokonabb volt jobbágyaival, mint ma a vállalati igazgató az altisztjével, könnyebben megtalálhatták a hangot, ha egymással beszéltek."

Ugyancsak Szerb Antal írja ugyanitt (259. o), hogy a francia forradalmat megelőzőleg, tehát még a „szabadság, egyenlőség és testvériség" feltalálása előtt, király, királyi család és nép közt annyira ment a közvetlenség, hogy mikor még Marie Antoinette-nek nem volt fia, de a király ifjabb testvérének, Artois grófnak már fia született, a Versailles-ba tóduló halaskofák szemben megszidják a királynét, hogy ő miért nem tudott még trónörököst a világra hozni.

Lamartine-nak „Historie des Girondins"-éből is megtudhatjuk, hogy a forradalom elején a még párizsi palotájában, a Tuilleries-ben lakó királyi családnak az volt a legnagyobb keresztje, hogy a népnek ősi szokás szerint szabad bejárása volt a királyi palota udvarára és kertjébe, s mivel a palota hatalmas ablakain át még a termek mélyébe is jól be lehetett látni, így a királyi család egész élete szinte a nyilvánosság előtt folyt le. De mivel a rosszakaratú forradalmi hírverés és állandó rágalmazás miatt a párizsi közvélemény akkor már királygyűlölő volt, különösen pedig Marie Antoinette-nek volt nagy gyűlölője, ez megannyi inzultust jelentett a király és gyermekeik számára.

A halaskofák előbb említett királynékorholása azonban még nem ide tartozik. Akkor még nem volt forradalom. Ez még jóindulatú, keresztény demokratikus korholás volt. Ezek a kofák akkor még nem voltak a királyi család ellenségei, vagy a királyné gyűlölői, hanem éppen ellenkezőleg, trónörököst szerettek volna, tehát a királyné jóakarói voltak. De akkor még olyan közel voltak egymáshoz kofa és királyné, hogy a jóakarat ilyen demokratikus módon, tehát kofa módra nyilvánulhatott meg. Láthatjuk belőle, hogy ezek a bizonyára nem nemesi származású párizsi kofák egy cseppet sem tartották magukat másfajta nőknek, mint a királynét, s annyira nem volt bennük alsóbbrendűségi érzés, hogy olyan nyíltan és természetesen érintkeztek vele is, mint egymással.

Akkor nem görnyedtek az emberek hétrét, mikor nagyúrral beszéltek. Nem udvariaskodtak, nem szertartásoskodtak, hanem velük is úgy beszéltek, mint a maguk fajtájával. Legtöbbet jelent azonban az, hogy ehhez alkalmuk és lehetőségük is volt.

Tudvalévő, hogy Sienai Szent Kataliné volt a fő érdem, hogy a pápák Avignonból végül visszavihették székhelyüket ismét Rómába. Sienai Szent Katalin nem volt nemes hölgy. Festő-iparos volt az apja. Mint nő és mint apáca, főként pedig mint szent bizonyára alázatos is volt, és ugyancsak megadta a pápának, az Egyház fejének a tiszteletet.

Leveleiben mégis úgy odamondogat Krisztus földi helytartójának, hogy manapság még egy felszentelt pap sem merne így írni a püspökének sem, nem magának a pápának. Akkor

azonban, a tekintélytisztelet korában, még egy apáca is megbotránkoztatás nélkül írhatta meg a pápának, hogy ne legyen olyan gyáva, mert akkor a testvériséget, az egyenlőséget és a demokráciát nem emlegette ugyan senki, csak gyakorolta, s így benne élt, mint mi a levegőben. Akkor még a szó valójában azt fejezte ki, amit az emberek gondoltak, nem pedig arra szolgált, hogy elleplezze az igazi gondolatot, mint kulturált, de annyira nem keresztény korunkban.

Jörgensen dán írónak „Sienai Szent Katalin élete" című művéből is jól látható a középkor nagy demokráciája, s ebből is jól láthatjuk, mennyire téves fogalmaink vannak nekünk a középkori sötétségről, feudalizmusról és népelnyomásról. Megtudjuk például belőle, hogy Sienai Szent Katalin egyik kortársa, Filippo Agazzari szerzetes, erkölcstörténetében azt hagyta ránk írva, hogy ekkor (1300-as években) Siena város lakói annyira bővelkedtek földi javakban, hogy a városban csaknem mindennap volt egy-egy mulatság az új házasok tiszteletére. Nemcsak a jólétet mutatja ez, hanem a jó kedélyt, az életörömöt, a keresztény szeretet és egymás megbecsülését is. Az 1600-as évek Csepregét és az ottani szabócéh artikulusait [törvényeit] juttatja eszünkbe.

Siena városát, mely önálló köztársaság volt, nemcsak a nemesek kormányozták, hanem egy nemesekből és nem nemesekből álló vegyes bizottság. Sőt 1280-ban már egyenesen oda jutunk, hogy a városi polgárokat, azaz a nem nemesek a nemeseket egyenesen kizárták a város kormányzásából, tehát nemeselnyomás volt. Ettől kezdve Sienában nemesnek születni egyenesen hátrányt jelentett, mert a nemesi származás közhivatal viselésére alkalmatlanná tett. Így történt meg aztán az a különlegesség, hogy a Salimbeni nemesi családot, mely népszerű volt a városban, hivatalosan „demokratizálták", azaz kegyelemből elnézték neki, hogy nemes volt, s így tagjait ennek ellenére is alkalmasnak nyilvánították tisztségviselésre.

Természetesen nem a szegények, hanem a gazdag sienai polgárok voltak azok a demokraták, akik így elbántak a város nemességével, de ezen nem csodálkozhatunk, mert hiszen nyilvánvaló, hogy ez a demokratizálási folyamat, mely a keresztes háborúk óta Európában megindult, nem keresztény talajból fakadt. Ahogyan a nemes nem azért gőgös, mert keresztény, a tőkés nem azért zsákmányol ki, mert vallásos, éppúgy a nem nemes polgárokat sem azért bántja olyan nagyon a nemesi kiváltság, mert Krisztusnak az alázatosságban valami nagy követői. Az egész folyamatnak és a vele járó küzdelemnek nem a felebaráti szeretet volt az okozója, hanem az egyik részről a büszkeség, a másik részről az irigység.

Az azonban becsületükre válik a sienai polgároknak, hogy 1368-ban már a vagyontalanok (il popolo minuto) is részt kaptak a hatalomból és ezek öt képviselőjét is bevették a város tanácsába. Így aztán értjük, hogy ennek a városnak az egyszerű leánya, az apáca és a szent, miért volt annyira öntudatos és bátor. Azzal a felfogással azonban, amit közvéleményünk e tekintetben a középkorról bír, semmiképpen sem egyeztethető össze.

De a régi világnak tőlünk oly gőgöseknek gondolt nagyjai nemcsak közel álltak az egyszerű emberekhez, nem csak velük egyformán gondolkodtak és éreztek, s fesztelenül érintkeztek velük, hanem testi munkát is éppúgy végeztek, mint jobbágyaik vagy szolgáik. Ezt láttuk már Mária Terézia állandó kézimunkázásából, Ferenc császár nejének, Karolinának és Zsófia főhercegnőnek, Ferenc József anyjának harisnyakötéseiből és horgolásaiból, sőt Gróf Festetics György feleségének és lányainak gyertyaöntéseiből és horgolásaiból, sőt szappanfőzéséből és zsákfoltozásából is. Akkor az ilyesmi természetes volt és magától értetődő. Bizonyára elsősorban azért, mert eszükbe sem jutott, hogy ők másfajta emberek, mint jobbágyaik vagy szolgálólányaik, s ezért nem törekedtek arra, hogy életmódban is megkülönböztessék magukat tőlük.

Magától értetődő azonban, hogy nemcsak a főúri és királyi hölgyek dolgoztak, hanem a férfiak is, s ők természetesen nem kézimunkáztak vagy zsákot foltoztak, hanem durva, megerőltető testi munkákat végeztek. Aki a régi királyok történetét aprólékosságba menő részleteiben is olvassa, annak észre kell vennie, hogy például várostromok alkalmával ők éppúgy részt vettek az ehhez sokszor szükséges testi munkában is, mint katonáik, sőt ebben is elöl

jártak jó példával. Akkor még az effajta munkában is a király volt népének és seregének vezére. Így dolgozott az itáliai várak ostromakor – mikor oda öccse meggyilkolása miatt büntető hadjáratot vezetett – még a mi Nagy Lajosunk is, pedig ő a középkornak már csak az utolsó előtti századában élt.

Ha egy kissé utánagondolunk a dolognak, látnunk kell, hogy ez tulajdonképpen nem is lehetett másképpen, hiszen akkor még sokkal többet adtak a testi erőre és ügyességre, mint ma, s az uralkodók legtöbbször ebben is kiváltak (például Miksa császár, a mi I. Ferdinándunk nagyapja és kortársa, a mi Mátyás királyunk is) olyan ügyes és a vívásban oly gyakorlott volt, hogy akármelyik alattvalóját legyőzte a párviadalban. Ezt a nagy testi erőt és ügyességet azonban csakis testi munkával szerezhették meg ezek az uralkodók. Sport, mellyel a mai urak szerzik meg testi ügyességüket, akkor még alig volt. Ha az akkori urak testi munkát nem végeztek volna, csenevész testű kis emberkék lettek volna, s ha az ilyen ember még ma sem imponál, mennyire lenézett lett volna akkor!

Eszterházy Pál herceg naplójából például megtudhatjuk, hogy mikor egyszer Nagyszombaton diák korában sétálni mentek a Rossindáli erdőbe, megláttak ott egy szédítően magas kétágú fát. Kamasz módra rögtön arról kezdtek beszélni, ki merne és tudna rá felmászni. Jellemző, hogy éppen a legelőkelőbb, a nádor fia, Eszterházy Pál ajánlkozott. Könnyedén fel is ért a tetejébe, s hogy bebizonyítsa mennyire nem fáradt bele a nagy vállalkozásba, ott a fa tetején jókedvében még olyan hancúrozást csapott, hogy egyszer csak letört alatta az ág és fejjel lefelé lezuhant. Nagy testi erején és ügyességén kívül azonban az idegei is olyan elsőrangúak voltak, s így lélekjelenléte is oly nagy volt, hogy még esés közben is gondja volt rá, hogy egy ágat megkapjon. Olyan erővel zuhant azonban, hogy az ág megkapása után „kétszer fordultam által rajta, de mégsem eresztettem el, és így aztán lemásztam a fáról mindeneknek nagy csudálkozására. Az egész diákság mindjárt nekiesett a fának, s mindjárt levágták". (Bubics-Merényi, 95. o.)

Ilyen gyerek nem születhet testi munkát nem végző szülőktől, mert arról természetesen szó sem lehet, hogy akár ő, akár szülei már akkor is sportoltak s ezzel szerezték testi erejüket, rugékonyságukat [rugalmasságukat] és jó idegzetüket. Mégis tudhatjuk Eszterházy Pál naplójából azt is, hogy ló is kétszer is elesett vele már gyermekkorában is. „Által is fordult vele a ló", de hát nagyobb baj ebből sem lett. (Testvérbátyja, László (aki az első asszony fia volt) tudvalevőleg a vezekényi csatában halt hősi halált a törökök elleni küzdelemben, s így lett aztán a második asszony fia, Pál, az elsőszülött örökös és később apjának a nádorságban is utóda.)

Gyerek volt még csak Pál, mikor László bátyja a végzetes csatába indult, mégis „igen kértem bátyámat-uramat, hogy én is elmehetnék, de semmi úttal nem akarta megengedni".

Világos, hogy olyan fiúk, mint ez a két Eszterházy-testvér volt, nem teremhettek volna, ha mindig csak a könyvvel bajlódtak volna, mint a mai úri diákok. Meg is tudhatjuk Eszterházy Pál naplójából azt is, hogy ők még napszámos munkát is szoktak végezni.

„Atyám-uram – írja – a torony felső részit" a fraknói várban Pál kamaszkorában építtette. „Kinek tégláit úgy vittük fel mindnyájan, (tehát nemcsak ő, hanem az egész család ott dolgozott), hogy egyik a másiknak kezébe adta a téglát" s így jutott az öl egész a torony tetejére.

De a mai munkások és vezéreik a középkori várak tornyai láttára mégiscsak azokra a szegény „rabszolgákra" gondolnak (természetesen érző szívük minden részvétével), akik azokat a vastag falú bástyákat és tornyokat kegyetlen korbácsolások közepette építették.

Vajon gondoltunk-e eddig arra, mikor a középkori várromokat néztük, hogy ezek felépítéséhez a „feudális, gőgös nagyurak" nemcsak a pénzt adták és jobbágyaikat hajszolták ki, hanem a munkában is, mégpedig éppen a munka legnehezebbjén is ők maguk is együtt dolgoztak jobbágyaikkal? Pedig látjuk, hogy Eszterházy Pál ezt csak úgy mellesleg említi, mintha a világ legtermészetesebb dolga volna.

Egész jól láthatjuk belőle, hogy ilyesmi egyáltalán nem volt szokatlan vagy különleges dolog az Eszterházy család férfitagjai részéről. Annyira nem emeli ki ezt a napló, hanem csak

úgy mellesleg említi, mint ahogyan néha csak mellesleg fordul elő hasonló naplókban az is, hogy az írótól megörökített napok eseményei közé például az evés is beletartozott.

Mindebből azonban azt is láthatjuk, hogy a régi világban nemcsak éheznie nem kellett az „elnyomott" jobbágynak, de az önérzetét sem alázták meg, sőt a középkori jobbágy még életmódjában és a munkában is, amit végzett, sokkal közelebb állt földesurához (még akkor is, ha földesura éppen az ország első és leggazdagabb embere volt), mint ma egy „felszabadított" és a törvény előtt urával egyenlő munkás akár csak közvetlen főnökéhez is; gyárban például a mérnökéhez. Ezen állításunk bizonyítására seregestől hozhatunk fel adatokat. Régen ehhez a demokráciához nem kellett még kereszténység sem.

Sehol sem állt uralkodó magasabban népe felett, mint a Mennyei Birodalom, Kína császárai. Hiszen ők egyenesen az istenektől származtatták magukat. Ugyancsak meglephet tehát bennünket, amit a Pesti Hírlap már említett kiadványából (A Föld és lakói, 72. o.) a nagy kínai demokráciáról is megtudhatunk: „Különösen ünnepies események alkalmával a palota nagytermében személyesen vendégelte meg a császár a birodalom vezéreit s „asztalukra saját kezűleg hordta az ételeket".

Hogy Abesszíniában a rabszolgák jól esznek s ugyancsak keveset dolgoznak, s hogy maharadzsa-gazdagságú előkelőségek olyan közvetlenül beszélgetnek velük, mint nálunk a munkások a munkásokkal, már láttuk. Azt azonban még nem mondtuk, amit „A Föld és lakói" egyik írója mexikói élményeiről mond:

„Vacsorán voltam vendég egy ízben. Estefelé sorban szállingóztak be a legmesszebb fekvő tanyákról is a munkások. Mi, a házigazda és vendégei ott ültünk az asztalfőn. Kihozták már a párolgó levest, az öblös kanalakat már bele is merítették, de a házigazda még nem adta meg a jelt az evésre. Még hiányzott két indián munkás."

„Türelmetlenül vártunk, míg végre jó sokára megérkezett a két ember. Csak akkor kezdhettünk neki az evésnek. Szokatlannak találtam a dolgot. Érdeklődésemre a házigazda elmondta, hogy a munkások megvárása a terített asztalnál ősi azték szabály. Már a régi időkben gondoskodtak arról az azték törvények, hogy a munkás és a munkaadó között ne legyen túlságosan nagy távolság, s azért rendelkeztek úgy, hogy a gazda köteles mindig megvárni munkásait. (Hogy együtt étkezik velük, azt úgy látszik, még megemlítésre méltónak sem tartották, annyira természetes volt számukra.)

„Ez a rendelkezés éppen olyan bölcs volt, mint az a ruhadarab, amit lefekvés előtt húztunk magunkra. A ruhadarab egy fölül, a vállnál díszesen hímzett zsák volt, a tetején kivágással. Ebbe burkolóztunk bele és dacára a hűvös magaslati levegőnek, az udvaron aludtunk (nem „dacára", hanem ellenére s nem „aludtunk", hanem háltunk) egymás mellett, urak és szolgák, a közelben pislogó csillagok alatt".

Azt hiszem, hogy a házigazda részéről annak a régi azték törvénynek az emlegetése csak nagyképű fontoskodás volt. Ki tud ugyanis ma már a régi azték törvényekről? Ezt a mexikói demokráciát nem sokkal okosabb-e abból a katolikus spanyol demokráciából és azoknak a keresztény hittérítőknek a hatásából eredeztetni, melynek Mexikó már több mint négyszáz éve hatása alatt áll? Világos azonban, hogy sokkal vadregényesebb visszamenni inkább a régi jó aztékokhoz, és aki a messze Mexikóba utazik, érthető, hogy szívesebben magyaráz mindent az aztékokkal, mint azzal a katolicizmussal, mely nem mexikói különlegesség, hanem köztünk is ismerős.

Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy lehetetlenség, hogy a mexikói demokrácia az aztékok hagyatéka legyen. Ha Kínában lehetett demokrácia kereszténység nélkül is, akkor lehetett az aztékoknál is. Az abesszíniai demokrácia azonban mindenképpen keresztény eredetű, mert ott a kereszténység már másfélezer éve a nép vallása.

Mindenesetre sokat mondó dolog, hogy a 400 éve katolikus Mexikóban a legutolsó indián munkást is úgy elkényeztette az a régi kor, melyben nemcsak jobbágyság, hanem egyenesen rabszolgatartás volt, hogy ura nemcsak egy asztalnál eszik vele, s mellette hál a földön,

hanem ha az étkezésről akár fél vagy egy órát késik is, akkor is meg kell várnia, s ha urának előkelő külföldi vendégei vannak, még azokat is meg kell várakoztatni, mert másképp nemcsak ő sértődik meg, hanem az egész munkásság is, s annak olyan veszélyes következményei lennének, melyeket nem tanácsos megkockáztatni. Ki gondolta volna azok után a borzalmak után, melyeket a különösen kegyetlennek tartott spanyol rabszolgatartókról eddig Amerikával kapcsolatban olvastunk?

De az ilyen nagy demokrácia kedvéért természetesen nem kell a messze Mexikóba mennünk. Hogy kellene odamennünk, mikor nálunk is katolicizmus volt és van? Zichy Antal írja „Gróf Széchenyi István életrajza" c. művében (I., 3. o.), hogy „a család (természetesen a Széchenyi család) csak a XVIII. század végén tért el (szép kis haladás!) attól a szokástól, hogy gyermekei keresztszüleiül alattvalóikat, sőt helyben lakó szegényeket, olykor koldusokat hívtak meg (ex statu mendicorum) [koldus társaldalmi helyzetűből], úgyhogy megilletődve olvassa az ember az anyakönyveket. Viszont ők maguk gyakran szerepelnek alantasaik, jobbágyaik házassági tanúiként és komáiként".

De – kérdezzük csodálkozva – csak nem húzatták aztán mindjárt utána a deresre a komáikat, hogy fáradt lábaiknak az ő melengetéséről ne is beszéljünk. Pedig hát ez a megható szokás és tündöklő demokrácia éppen nem volt csak a Széchenyi-család különlegessége. Tulajdonképpen a nálunk sokkal katolikusabb osztrák mágnások szokása volt ez, s a Széchenyi-család, melynek birtokai ott vannak az osztrák határon, ezeket utánozta a jóban, ezek hatására vette fel ugyanezt a szokást.

Az 1666-1742-ig élt, Klagenfurtban lakó és naplót hátrahagyó gróf Khevenhüller Zsigmond Frigyes családjában ugyanaz a szokás dívott, mint a Széchenyieknél, mégpedig „nach der alten Sitte" (ősi szokás szerint). Első feleségétől három, a másodiktól öt gyermeke volt. Minden lánya a Mária nevet is megkapta Szűz Mária tiszteletére és minden fia a János nevet, Nepomuki Szent János tiszteletére. És „ősi szokás szerint gyermekét szegény emberekkel tartatta keresztvíz alá és e komáit megajándékozta". (Adam Wolf: Geschichtliche Bilder aus Oesterreich, 213-214. o.)

Pedig egyébként sokat adott rangjára. A feleségét például még naplójában is, mint „a grófnét" emlegeti, gyermekeit pedig már fiatal éveikben is „grófnak" és „grófnőnek" szólíttatta.

E tekintetben nála szerényebb volt a korunkban élő nagy katolikus Széchenyi György, aki egyenesen megtiltotta az inasoknak, hogy hat fia bármelyikét a keresztnevén kívül más szó hozzátevésével is szólítsák. Egyébként Khevenhüller grófozása sem jelent olyan arisztokratizmust, mint gondolnánk, mert akkoriban ez egyszerű szokás volt. Például a mi jó és egyébként vagyontalan Gvadányink is azt írja Péczeli Józsefnek, az írónak és kálvinista lelkésznek, hogy „grófném" (értsd: feleségem) szíves köszöntését teszi". (Széchy: Gvadányi, 307. o.)

Egyébként a jezsuiták vezetése alatt álló Báthory Zsófia, II. Rákóczi Ferenc nagyanyja, fejedelemasszony létére is rendszeresen megtette, hogy Sárospatakon és környékén jobbágyai gyermekeinek keresztanyaságát vállalta. Ez akkor természetesen nem úgy volt mint ma, hogy egy extráskodásra hajló vagy feltűnési viszketegségben szenvedő ember leveleket ír Horthy Miklós kabinetirodájának, abban a kormányzót felkéri tizedik gyermeke keresztapjának, s a kabinetiroda közli a nyilvánossággal, s minden lapban megjelenik, hogy a kormányzó a keresztapaságot vállalta, hanem akkor még Báthory Zsófiának a jobbágyasszonyokkal való állandó és személyes érintkezését és ismertségét jelentette.

Széchenyi István életének olvasásával kapcsolatban is nem egyszer eszembe jutott, hogy mennyire egyszerűen éltek akkor még a főurak. Pedig hát Széchenyi István csak a múlt században élt (bár még a jobbágyság idején történtek vele azok, amiket most elmondok) és elsőszülött és apja örököse volt. A fraknói vár tornya építéséhez a téglákat egymásnak feladó Eszterházy-fiúk jutnak eszünkbe, mikor megtudjuk, hogy Széchenyi is egyszer gyalog ment haza Bécsből Nagycenkre, mégpedig 1819. június 25-én, tehát 28 éves korában. (Zichy Antal, Széchenyi életrajza, I., 131. o.)

Hogy katonatiszt korában csak akkora úr volt, hogy Arad megyében szüret idején neki kellett az oláh parasztlegények útjából kitérnie, sőt gyorsan odább ugrania, hogy azok dévaj jókedvükben „tréfából" „agyon ne üssék", azt már említettem. De azt még nem, hogy katona korában három nap és három éjjel folyton ázott (mint katona, természetesen esernyő nélkül járt és mást nem kapott, mint penészes kenyeret és poshadt vizet. Meg is betegedett miatta. Ki gondolná azt is, hogy egy százezer holdas mágnással még az is előfordulhat, hogy „elvesztettem a köpönyegemet. Tizennégy napig úgyszólván minden takaró nélkül voltam. Szörnyen áthűltem". (Zichy, I., 65-66. o.)

Hogy lehet ez, mikor akkor még állítólag minden föld és minden jog a nemeseké volt, mikor még állítólag az emberek korlátlan urai voltak, s állítólag azt tették, amit akartak? Hogy lehet, hogy 14 napig didereg takaró nélkül, s megvárja, hogy belebetegedjék? Ma az ilyen katonának, még ha egyszerű parasztbaka is, csak szólni kell, s azonnal kiutalnak neki a raktárból egy másik takarót. De ha a rossz szervezés miatt valami zavar volt az utánpótlásban, s ezért nem kaphatott 14 napig köpönyeget az elveszett helyett, volt ott elég parasztbaka, miért nem vette el azok valamelyikét, hogy legalább éjszakára legyen takarója? (Vagy egszerre háromét is, mert így még kevésbé fázott volna.) Hiszen azok ekkor még nem voltak felszabadult parasztok, hanem jobbágyok, akik „jogtalanok" voltak, s akikkel egy tiszt, aki ráadásul még főnemes is volt, úgy bánhatott, ahogyan akart? Miért nem azok fáztak helyette?

Bizonyára azért, mert a nemesek dölyfe és a jobbágyok jogtalansága egész más volt a valóságban, mint amilyen ma a mi képzeletünkben.

Milyen „éles” volt a különbség nemes és „nemtelen” között?

Szó sincs róla, mintha a régi világban nemes és nem nemes, tehát ember és ember között olyan áthidalhatatlan lett volna a különbség, mint e régi keresztény kor fanatikus ellenségei ma feltüntetni szeretnék. Azok a régiek sokkal keresztényiebben voltak, mint mi, s ezzel az már adva is van, hogy magukhoz sokkal közelebb állónak tartották az alacsonyabb sorsút, mint mi. Nemes és nem nemes között régen csak akkor lett volna olyan nagy a különbség, mint mi gondoljuk, ha azok a régi emberek is annyira nem lettek volna keresztény szelleműek, mint amennyire mai társadalmunk nem az. Azonban az akkori, élő kereszténységgel együtt járt emberszeretetük és keresetlen demokratikus érzékük is. Ne feledjük ugyanis, hogy demokrácia nemcsak azóta van, mióta ezt a szót annyit hangoztatják. Ellenkezőleg: éppen azóta nincs, s éppen azért kell annyit hangoztatni, hogy úgy lássék, mintha ma is volna. A „szabadság” szót se hangoztatták soha annyit, mint annak a bolsevizmusnak az uralma alatt, mikor talán az emberiség egész történelmében a legkevesebb volt belőle.

Állításunk bizonyítására a már eddig közölt számtalan adat mellé újabb meggyőző bizonyítékokat szolgáltat gróf Révay József 1942-ben megjelent „Kisnemesek Tajnán” című műve, melyben a szerző, mint e tajnai ősi kisnemesek egyik, a főnemesség soraiba feljutott sarja (nem apai, hanem anyai ágon származik tőlük), ősi feljegyzések és oklevelek alapján előadja mindazt, amit róluk felkutatnia sikerült. Kutatásainak eredménye a következő:

Révay adataiból is megállapítható, hogy (amit egyébként már rég tényként fogad el a történettudomány), az Árpádok idejében még szabad tulajdonosai voltak a földeknek azok, akikből a feudalizmus korában később jobbágyok lettek, s így később már a más, a földesúr földjét művelték. A várnépek például különböző birtokügyleteket bonyolítanak le a főispánnal, melyhez más várnépek beleegyezésüket adják. A földbirtoklás eszerint közös lehetett ugyan, de a várnépek, ha közösen is, de rendelkeztek birtokukkal, tehát a föld tulajdonuk volt.

Később, az Anjouk alatt, a feudalizmus korában, már a nemesség soraiba emelkednek a hajdani tajnai várnépek, sőt olyan előkelőségei is voltak közöttük, hogy királyi megbízottakként (homo regius) is szerepelnek. Megállapítható azonban az is, hogy földjüket mégis személyesen művelték. (Bizonyíték arra, hogy a testi munka akkor nem volt szégyen nemes emberre, s az úr az egyszerű embertől akkor nem abban különbözött, hogy nem végzett testi munkát, mint ma ebben különbözik.)

Az iratok 1320 körül például már 15 felnőtt férfiról tesznek említést a tajnai nemesek közül, de viszont csak az egyiknek emlegetik a jobbágyait. De nem is lehetett ez másként, hiszen a falu egész határa csak pár száz hold volt, s ilyen kis terület, kivált az akkori külterjes gazdálkodás közepette, nem is tudott volna eltartani kívülük még jobbágyokat is. Hogy tehát egy nemes, sőt egy homo regius akkor szántson-vessen, trágyát hordjon, állatokat tisztogasson, egyáltalán nem ellenkezett a „méltóságával”, tehát nem is lehetett a nemeseknek „méltóságuk”.

Mivel pedig nem látjuk, hogy voltak köztük olyanok is, akiknek jobbágyaik is voltak, s azok természetesen szintén végezték ugyanezt a munkát, lehetetlen, hogy életmódban, tehát ennek megfelelően önérzetben és viselkedésmódban érezhetőbb különbség lett volna jobbágy és nemes között. Az a nemes, aki maga hordta ki földjére a trágyát, maga tisztogatta istállóját, nem nézhetett félvállról a jobbágyokra; bajosan tarthatta magát más embernek, mint a jobbágyot, aki ugyanezt csinálta éppen a szomszédságában.

Egyébként a jobbágy sem volt földnélküli sem, mikor már jobbágysorba taszította az emberi önzés, mert hiszen a telke az övé volt, ha használatáért valamivel fizetnie kellett is, s manapság sem tartja magát más embernek az a kisgazda, akinek az öt holdja tulajdona, annál, aki bérelt földön gazdálkodik. (Elég gyakran előfordul az is, hogy a bérlő pénzesebb, mint a

tulajdonos, sőt lehet, hogy annak a földjén, aki tulajdonosa az öt holdjának, több az adósság, mint amennyit a földje ér.

A földesúr nem vehette el a jobbágytelket az azt művelő jobbágytól (tehát több volt a jobbágy, mint a mai bérlő, mert attól bármikor vissza lehet venni a bérletet), hanem a telke a családban öröklődött. De régen a telek használata fejében sokkal kevesebb szolgáltatással is tartozott a jobbágy, mint a későbbi századokban. A robotjának például szükségképpen sokkal kevesebbnek kellett lennie, mert minél régebbi időbe megyünk vissza, allodiális [hűbéri szolgáltatásoktól mentes] földje annál kevesebb volt a földesúrnak, márpedig csak ezek megművelésére volt szüksége jobbágyai robotjára. Az allodiális földek ugyanis a gazdasági haladással arányban keletkeztek. Ha erdőt kiirtottak, mocsarat kiszárítottak, szűzföldet megműveltek, keletkeztek allodiális földek, de a munkadíj fejében legalább ezek is fele részben azoké a jobbágyoké lettek, akik az erdőt kiirtották, mert ezt természetesen nem ingyen csinálták. Világos tehát, hogy minél régebbi időbe megyünk vissza, annál kevesebb az így nyert földterület, tehát annál kevésbé volt szüksége az uraságnak arra, hogy jobbágyai neki robotmunkát is végezzenek.

A Tajnayak egyike, Péter, 1552-1580-ig egyfolytában szolgabírája és többször egyúttal esküdtje is Bars vármegyének. Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy 1552-ben a lévai várnagy, tehát a nagybirtokos tisztviselője, a vármegye alispánjával, Gyepes Péterrel együtt (!) a vár börtönébe ne vesse az ott sínylődő török rabok közé.

Az esetből láthatjuk először azt, mennyivel könnyebben és mennyivel sűrűbben megszegték az ország törvényeit a főurak és tisztviselőik, mint maguk a Habsburgok, s hogy akkor, mikor a törvény ennyire keveset számított, milyen nagy elfogultság és igazságtalanság történetírásunk és közvéleményünk részéről, hogy a Habsburgok egy-egy, a kényszer hatására elkövetett törvénysértését olyan felháborító gaztettnek és esküszegésnek tartja.

Láthatjuk azonban másodszor azt is (s ez az, ami szorosabban tárgyunkhoz tartozik), mennyire keveset számított a valóságban az a híres nemesi kiváltság. A nagybirtokos tisztviselője a nemes Tajnayt, sőt az egész vármegye nemességének a vezetőjét, az alispánt, épp oly egyszerűen börtönbe veti minden törvényes vizsgálat, annál kevésbé ítélet nélkül, mint akármelyik jobbágyot vagy törököt. Pedig nemcsak az alispán volt már csak állásánál fogva is tekintélyes nemes, hanem az volt Tajnay Péter is. Például tudjuk róla, hogy még latinul is tudott, s ma is meglévő írása is olyan szép, hogy gyönyörködni lehet benne.

De ha olyan senki-ember, mint a lévai várnagy, büntetlenül bánhatott még tekintélyesebb nemesemberekkel is, nem képmutatás-e történetírásunktól, ha összeesküvéseket, sőt éveken át tartó véres szabadságharcokat tart megokoltnak, sőt törvényeseknek azért, mert néha Habsburg királyaink is megtették, hogy nemeseket törvényes ítélet előtt közérdekből letartóztattak, vagy (ugyancsak közérdekből, hogy ti. meg ne tudják őket szöktetni) külföldi börtönbe szállíttatták, vagy mert például Rákóczival szemben Longueval tanúvallomását is elfogadták, noha ő nem magyar nemes volt.

Látjuk, hogy ennél nagyobb törvénysértéseket magyar főurak tisztviselői szinte naponként elkövettek anélkül, hogy valaki számon kérte volna rajtuk a törvényt, sőt látjuk, hogy a lévai váragy még az egész nemesi vármegye képviselőjével is úgy bánt, mint a Habsburgok közül egyedül csak II. József, de az is csak azért, mert ő nem tett esküt a magyar alkotmány megtartására, de ő természetesen még így sem dobatta egyszerűen a börtön fenekére azokat, akik a nemesi megye törvényes kiváltságait védték.

Mikor a Tajnay-család 1569-ben birtokaira „nova donatio”-t [új adományt] szerez, az ünnepélyes beiktatáson a család egyes tagjai személyesen jelentek meg, mások pedig egy-egy jobbágyot küldtek el képviseletükre. Ez is kétségtelen bizonyítéka annak, hogy jobbágy és nemes között közel sem volt olyan átléphetetlen különbség, mint mi gondoljuk, s a jobbágy éppen nem volt annyira jogtalan, mint gondoljuk. Látjuk, hogy nem olyan viszonyban volt a nemes a jobbággyal, mint a botozó szokott lenni a botozottal, hanem baráti viszonyban voltak egymással és közösek voltak az érdekeik.

Még úgy sem szerepelhettek itt a nemesek a jobbágyokkal szemben, mint ma az urak a szolgákkal szemben. Mert hiszen azoknak a Tajnayaknak, akiknek jobbágyuk nem volt, nem lehetett nagyobb a birtokuk 30-40 holdnál, tehát birtokuk tulajdonképpen egy jobbágyteleknek felelt meg. Az egész határban ugyanis körülbelül 400 hold szántó volt és körülbelül tíz nemes család között oszlott meg. Mivel azonban Péter birtoka sokkal nagyobb volt, mint a többieké, a többi Tajnayra egyenként még 40 hold sem juthatott. Maga a nemesség tehát nem tett még senkit úrrá, ha nem volt meg hozzá a szükséges vagyon is. Ha azonban vagyon van, akkor ma is úr az úr nemesség nélkül is.

Hogy mennyire nem volt lényeges különbség nemcsak vagyonban, hanem öntudatban sem nemes és jobbágy között, azt bizonyítja az is, hogy mindennapi dolog volt, hogy a nemes Tajnayak összeházasodnak jobbágyaikkal. Az egyforma vagyon, egyforma munka és egyforma életmód az önérzetet is megszüntette a nemesben. Nem tartotta magát többnek a jobbágynál. A XVI. század folyamán például Tajnay Fruzsina, mint özvegy, másodszor egy jobbágyhoz, Babos Mihályhoz megy férjhez. Babos halála után harmadszor is férjhez megy, s megint jobbágyhoz, Molnár Andráshoz, de ez a Molnár olyan jobbágy, hogy három Tajnaynak 45 forintot – ami akkoriban igen tekintélyes összeg volt – ad kölcsön. Tajnay Fruzsina negyedik férje, Zalay Jakab, szintén jobbágy volt. Egyik lánya, Katalin, szintén jobbágynak, Pesty Pálnak lesz a felesége.

Egy másik Tajnay lány, Anna, szintén jobbágyhoz megy férjhez, Fityos Istvánhoz. Az ő lányukat, Fityos Annát ismét jobbágy, Csekes János veszi el. Bár a királyi donáció [ajándékozás, adomány] kifejezetten csak a fiúágra szólt, ezek a Csekesek, noha nem csak leányági leszármazók, hanem ráadásul még jobbágyok is voltak, mégis birtokában maradtak a nemesi teleknek. Láthatjuk belőle, hogy a Hármaskönyv megállapította nemesi jogok és jobbágyi jogtalanságok csak a könyvben voltak meg, de nem a gyakorlatban.

Alapos bepillantást szerezhetünk a hajdani nemesek és jobbágyok közti tényleges viszonyról egy 1575-ben lefolyt tanúkihallgatás megmaradt jegyzőkönyveiből is. Tudjuk, hogy a magyar írott törvény szerint nemes ügyében jobbágy nem tanúskodhatott, sőt Rákóczi Ferenc Lipót király egyik legnagyobb törvénysértésének vele szemben azt tartotta, hogy Longueval tanúskodását elfogadta, noha Longueval nemes volt ugyan, de nem magyar nemes.

No hát ezekből a tajnai 1575-ös tanúkihallgatásokból jól láthatjuk, milyen álnok szőrszálhasogatás volt ez Rákóczi részéről, s ha a Hármaskönyv betűjével talán meg is egyezett, mennyire ellenkezett a gyakorlattal még Magyarországon is. (Mert hogy a józan ésszel és az igazsággal ellenkezett, azt eddig is tudtuk. Bizonyára nem az dönti el ugyanis valakinek (például Rákóczinak) bűnös vagy bűntelen voltát, hogy magyar ember bizonyítja-e vagy külföldi, nemes-e vagy jobbágy, hanem az, hogy a tanúskodás igaz-e vagy hamis.)

Ezek a Tajnayak ügyében felvett és megmaradt jegyzőkönyvek nemcsak azt bizonyítják, hogy jobbágy igenis tanúskodhatott nemes ellen, hanem még azt is, hogy a nemes embernek sokszor még akkora önérzete sem volt, mint a jobbágynak. Annyira nem ismerték akkor a nemesi büszkeséget.

Kalmár György, verebélyi lakos, az esztergomi érsekség jobbágya azt vallja ebben az 1575-ös perben, hogy látta, amint Kalmár Lőrinc, nagyszombati kereskedő feleségének szolgája Nemes Tajnay Mátyást megragadta és ütlegelni kezdte, és erre a nevezett Tajnay Mátyás végre a földre öntötte az általa ellopott gyömbért, melyet az illető szolga, mint tulajdonát, a földről összeszedett.

Egy egész sereg más jobbágy vallja, hogy Tajnay Mátyás Tajnay Péter földjéről is kévéket szedett össze és azokat a saját földjén termett kévék közé dugta. Borzok Balázs, Borzok Máté, Tóth Lőrinc és Huszár Benedek, mindnyájan jobbágyok, azt is vallják, hogy a nemes Tajnay Mátyás nemcsak Tajnay Péter kévéit lopta el és rejtette a maga kévéi közé, hanem Német Jánosnak, a Dobó Ferenc (ő volt az a lévai földesúr, akinek tisztje – bizonyára nem ura tudta vagy egyenes parancsa nélkül – az említett nemes embereket a vár börtönébe dobatta) névedi jobbágyainak kévéit is.

Nemes ifjabb Tajnay János pedig azt vallotta, hogy Tajnay Mátyás a vele szomszédos, szintén jobbágy állapotú Kleman Miklósnak földjéről is lopott búzát. Mások azt vallották, hogy Tajnay Mátyást Németh Jánosnak, Dobó Ferenc névedi jobbágyának ottani szőlőjében borlopáson érték. Nemcsak áthidalhatatlan különbség nem volt tehát nemes és jobbágy között, hanem egyforma életviszonyok közt élő, a megélhetésért egyformán küzdő szomszédok voltak egymással, s az is nemegyszer előfordult, hogy a nemes egyenesen a jobbágy erkölcsi és önérzeti színvonala alá süllyedt, lopott tőle, s ha a meglopott jobbágy rajtacsípte, szégyenkeznie kellett előtte, sőt tűrnie kellett, hogy a jobbágy pofonokkal vegye tőle el az ellopott jószágot és összeverje érte.

Ennek a lecsúszott Tajnay Mátyásnak a testvére, Tajnay Anna (aki szintén egy Hegedűs nevű jobbágyhoz ment férjhez) egy más ügyben tett tanúvallomásából meg azt tudjuk meg, hogy 1612-ben, leány korában, mikor még Tajnán lakott, fiútestvérei „Sáriba jártak a jobbágyokhoz és azoktól kértek földeket művelésre". Kaptak is tőlük és betakarítás után a köteles kilencedet a jobbágyok helyett ők adták meg a földesúrnak, Szobonya Jánosnak.

Látjuk tehát, hogy a jobbágytelek valóban olyan volt, mint a mai földbérlet (csak a „bérlet" feltételei sokkal kedvezőbbek voltak a mai földbérleteknél), sőt a jobbágyok telkeiket még „albérletbe" is adhatták és adták is, mégpedig nemegyszer nemes embereknek.

Maradt fenn aztán olyan vizsgálati jegyzőkönyv is, melyet a Tajnay Mátyás és testvére, Tajnay János közti verekedés ügyében vettek fel. Ebből megtudhatjuk, hogy Szlakovics Mártonnak, aki az esztergomi főkáptalan 45 éves jobbágya volt Tajnán, egy István nevű szolgája is volt. (Pedig mi azt hisszük, hogy maga a jobbágy is szolga, illetve nem is szolga – mert hiszen szolgák ma is vannak –, hanem rabszolga). Láttuk, hogy Tajnán a legtöbb nemesnek nem volt sem jobbágya, sem szolgája. Most pedig láthatjuk, hogy ugyanott volt olyan jobbágy, akinek szolgája is volt. Azt pedig most már nem is kell külön kiemelnünk, mert a tapasztaltak után már természetesnek kell tartanuk, hogy ebben a perben is sorra tanúskodnak a jobbágyok a két nemes közti verekedés ügyében.

Bizonyára jogilag is számítottak ezek a vallomások, mert másképp igazán kár lett volna felvételükkel vesződni, hosszú jegyzőkönyveket töltetni meg velük, s még az utókorra is írásban hagyni.

Még tanulságosabb dolgokat tudhatunk meg egy másik jegyzőkönyvből, melyet 1618. október 5-én vett fel Csiffáry István szolgabíró és Nyíri Ferenc esküdt Tajnay Péter uram instanciájára [folyamodványára] az esztergomi főkáptalan Tajnán lakó jobbágyai Molnár György, Sovány (Sowan) Gergely és Molnár Gergely ellen, akik bizony a nemes urat jól összeverték.

„Primus testis, Paulus Agh annorum 25 in eadem possessiona Tajna degens" azt vallotta, hogy az elmúlt nyáron Tajnay Péter felesége bizonyos kecskéket hajtott be, melyeket az ő vetésében, tehát tilosban talált. Azok a kecskék, úgy látszik, Molnár György, a káptalan jobbágyának a tulajdonai voltak, de ő nem volt hajlandó elismerni, hogy tilosban voltak, azaz, hogy Tajnay Péter feleségének joga volt őket behajtani. Hogy a jobbágy mennyire nem érezte magát nemcsak jogtalannak, mint mi gondoljuk, hanem a nemesnél még csak valamivel kisebbnek sem, mutatja az eset folytatása.

Erre ugyanis Tajnay Péter, a nemes úr, Thildy Tamás esküdtet maga mellé vette, hogy megmutassa, hol legeltek a kecskék, s hogy felesége eljárása jogos volt. (Ezekből a kis aprócseprő, de tőlük, mint látható, nagyon fontosnak tartott ügyekből is láthatjuk, milyen alacsony életszínvonalon élhettek azok a tajnai nemesek). Mikor útközben Molnár György háza elé érnek, az kijött elébük egy kannával a kezében és odaszólt a rangban állítólag fölötte toronymagasan álló Tajnay Péternek: „Te (tehát a jobbágy tegezte a nemest), miért hajtottad be kecskéimet és húgomat is megverted. Bizony meghiggyed, hogy bár hatnak vétettél volna inkább, hogy sem nekem".

Látjuk tehát, hogy a jobbágy egyenesen nagyobb úrnak tartja magát a nemesnél. Akkora az önérzete, hogy egymagát hatnál is többnek tartja, s bizony még azt sem mondta meg világ-

gosan, hogy ezen a hat emberen csak magához hasonló jobbágyokat ért-e, nem pedig nemeseket is egyúttal. Pedig a helyzetből, a hang önérzetességéből, főképp pedig abból, hogy a fenyegetést nemes embernek mondotta, az látható, hogy talán jobban értette nemesekre, mint jobbágyokra, illetve, hogy a kettő közti néminemű különbséget egyáltalán nem vette észre. Pedig ő csak jobban tudhatta, hogy volt-e különbség a kettő között, s ha igen, mekkora.

Molnár György e büszke fenyegetőzése közben, mint ilyen önérzetes embernél természetes is, egyenesen Tajnay Péter és a vele lévő esküdt előtt ment, Tajnay pedig sértő fenyegetőzéseire szerényen csak ezt hajtogatta: „Menj el, György! Menj el, György!" (Hogy keresztnevén szólítgatta, azt is bizonyítja, hogy valóban tegező barátok voltak.)

„De annál inkább eleibe mászott" Molnár György, vallja erre a tanú. Erre aztán végre Tajnayt is elfogta a méreg, hiszen végeredményben ő volt a sértett fél, mert az ő földjén pusztítottak a káptalani jobbágy kecskéi, s ha nem tettek volna kárt, bajos elképzelni, miért hajtotta volna be őket Tajnayné. Ezért „egy kis botikát kapa és avval váll közben ütötte" a kihívóan viselkedő jobbágyot. „Azonban Molnár György az üres kannát fejéhez ütötte Tajnay Péternek, aztán addig veszekedtenek és üstököt vontak egymással", míg csak Tajnay Mihály is oda nem érkezvén, széjjel nem választotta őket.

Hogy azonban mégis Tajnay, a nemes maradhatott alul a páros küzdelemben, azt onnan gondolhatjuk, hogy nem Molnár, a jobbágy, hanem Tajnay a nemes mondta a végén: „Im, virt (vért) vött rajtam". Mi azt hittük, hogy egy jobbágy nem is mert volna verekedni egy nemessel, kivált, hivatalos ember, az esküdt jelenlétében, s lám még ő maradt felül.

Ez a Tajnay Mihály pedig, aki a verekedőket szétválasztotta, mint harmadik tanú, ezt vallotta jegyzőkönyvbe: „Vittem ki lovaimat a falu végére (tehát ő is parasztmunkát végzett) és ott megállván, nagy szózatot hallok az utcában. Hát azonban Tajnay Péter a polgárral (az esküdttel) jönnek föl és Molnár György előttük forgolódik egy kannával. Csak közel jutnának, Molnár György mondá Tajnay Péternek:

„Te, Tajnay Péter, bizony meghiggyed azt, hogy bátor inkább vétettél volna tíznek avagy húsznak, hogysem mint énnekem".

„Tajnay Péter mond: Ó, rút bestye kurva, állj ki előttem!"

„Annál inkább elibe mész György Tajnay Péternek, azonban Tajnay Péter egy kis botikával váll közben üti Molnár Györgyöt. Molnár György is mindjárt az kannával főben üti Tajnay Pétert. Ezután láttam, hogy Sovány Gergely és Molnár Gergely mindjárt oda érkeztenek. És Tajnay Péter mondá nekik:

„Te Sovány Gergely, papjobbágy, igen reám szoktatok." (No, itt végre mégis látunk egy kis nemesi gőgöt is.)

„Azt mondja (Sovány), hogy ezután is feltámadok az én atyámfia mellett."

„Hanem én is kimentem, hogy őtet elválasztottam" (mondja a tanú, Tajnay Mihály), s azzal fejezi be vallomását, hogy Molnár György még távoztukban is utánuk kiáltotta:

„Gyere ki egy kardra, te Tajnay Péter!"

Látjuk tehát, hogy még kardja is volt a „papjobbágynak", s úgy viselkedik, mintha még vívni is tudna. Jellemző, hogy ezt – megint csak tegező alakban – a jobbágy kiáltja oda a nemesnek, nem pedig megfordítva.

Az ötödik tanúnak, aki „noblis femina Elizabetha Zongor, consors dicti Valentini Tajnay senioris, annorum 33", vallomásából még érdekesebb és a nemes és a jobbágy közti viszonyról alkotott fogalmainkat még derekasabban megcáfoló dolgokat tudunk meg.

Ez a „nemes úrnő" Tajnay Bálint 33 éves felesége, született Zongor Erzsébet, azt vallja, hogy ez a három jobbágy (akiket egyébként „ifjaknak" mond) náluk ivott, mielőtt ez a verekedés megtörtént. A nemesi jogok közé ugyanis az italmérési jog is hozzátartozik. Ezekkel a jogukkal éltek is Tajnayék, mert nagy jövedelemmel járt, mivel azonban olyan gazdagok nem voltak, hogy erre a célra szolgát tarthattak volna (a forgalom sem lehetett akkora, hogy érdemes lett volna), maga a nemes „úrnő" volt az, aki a kocsmában (mely egyúttal az ő lakásuk

volt) kiszolgálta ezeket a tivornyázó jobbágylegényeket. Ebben azonban akkor semmi megalázót nem talált senki, mert ami pénzt hozott a konyhára, azt nem kellett szégyelleni, s egyébként is a nemes és jobbágy közti viszony egészen más volt a valóságban, mint amilyennek mi a mesterséges és már két évszázada tartó forradalmi propaganda hatására gondoljuk.

Úgy látszik, már elfogyhatott a legények pénze, s ezért nemes Tajnay Bálintné már nem akart nekik több bort adni. Ezért rohant aztán ki a kocsmából az önérzetes Molnár György „egy kannával", hogy ha a kocsmában nem adnak, akkor hoz majd ő magának bort, s ekkor látta meg Tajnay Pétert, amint jött az esküdttel. Mivel ugyanis éppen paprikás kedvében volt, kihívóan hozzájuk csatlakozott, s Tajnay Pétert, a nemest és a hatósági embert, a másik hatósági ember, az esküdt szeme láttára verte el.

Látjuk tehát, hogy míg Tajnay őt, mint a másik két tanú is vallotta, nem is bottal, hanem csak egy kis „botikával" ütötte meg, s azzal is csak vállközön, addig őt Molnár (a jobbágy) fejbeverte a kannájával, úgy hogy „az vér is kijött utána és az ingét is leszaggatta".

Megtudjuk e perből azt is, hogy a szidalmak közt, melyekkel a jobbágy a nemesembert elhalmozta, az is volt, hogy „borlopó Tarnay Péter". Hogy alappal bírt-e ez a megszégyenítő jelző, nem tudjuk. De azt láttuk már, hogy rokona, a másik nemes, Tajnay Mátyás, borlopó is volt, meg búzalopó is egy személyben. Érthető tehát, ha a Tajnay „nemes uraknak" nem nagy becsületük volt a tőlük lekicsinylően „papjobbágyoknak" nevezett nem nemesek előtt. Rendkívül tanulságos azonban, hogy verekedéskor nem a nemesek csapkodhatnak ilyen (ugyancsak nem nemeshez illő) vádakat a jobbágyok fejéhez, hanem megfordítva.

Befejezésül azt vallotta még a mulató jobbágyokat a saját lakásán kiszolgáló „nemes úrnő", hogy a verekedés után „az legények is még hogy jöttek a mi udvarunkra" (azaz visszamentek tovább inni), s ekkor Tajnay Péter feleségét is „rútul" kezdték ott szidni. (A tanú azt is megmondta, hogy mit mondtak róla, de mi ezt már nem mondhatjuk meg, mert a XX. századi nyomdafestéket nem bírja el.)

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy akik szidták, azok jobbágyok voltak, akit pedig szidtak, az „nemes úrnő" (a per jegyzőkönyve is így nevezi). Ahol szidták, nemesi telek volt, a szidott úrnő és a jobbágyoktól összevert férje közeli rokonának háza, s aki ott, a mulató jobbágyokat, mint fizetővendégeket, tehát „urakat" kiszolgálta, szintén nemes úrnő és az összevertek és meggyalázottak rokona volt.

Végül arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a verekedésben az alulmaradt nemesnek volt igaza, mert hiszen világos, hogy a kecskéket nem ok nélkül hajtották be. De az önbíráskodáshoz a jobbágynak akkor sem lett volna joga, ha neki lett volna igaza.

Hogy lehet mindezt összeegyeztetni a jobbágyok „jogtalanságával", s általában azzal a szánandó sorssal és állandó megalázással, melyben levőknek mi őket elképeljük?

S ne mondja erre cáfolatul senki azt, hogy csak olyan hétszilvafás vagy még annál is szegényebb nemesekkel szemben voltak jogaik és volt önérzetük a jobbágyoknak, mint amilyenek a Tajnayak voltak. Ne feledjük ugyanis először azt, hogy ezek a Tajnayak olyan nemesek voltak, akiknek nemessége messze az Árpádok korába nyúlik vissza és sorsukat ilyen messze időre még oklevelek alapján is követni lehet, s hogy voltak köztük magasabb műveltségűek és köztisztségviselők is. Ne feledjük azt se, hogy ezt a magasabb műveltségű és állású, és vagyonosabb Tajnayt is, sőt magát a Bars megyei alispánt is minden büntetés nélkül lehetett a börtön fenekére lökni.

Főképpen azonban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a magyar alkotmány és a „Hármaskönyv" szerint nincs külön főnemes és köznemes, hanem csak nemesség van. Annál kevésbé mondhatjuk tehát azt, hogy csak a gazdag nemesnek voltak jogai, az egyszerű körülmények közt élőnek nem. Ha régen is csak a vagyon számított, akkor nem volt semmi szükség a jobbágyság felszabadítására, mert hiszen ez nem a nemesek vagyonának elvételét jelentette (hiszen mindent kárpótlás ellenében vettek el), hanem csak kiváltságainak megszüntetését.

Ha régen is csak a vagyon számított, akkor hol vannak azok a kiváltságok, melyek annyira bántották azokat, akik a nemesség eltörléséért küzdöttek? Ha az olyan nemesség, mely nem járt vagyonnal, régen sem ért vagy jelentett semmit, viszont a gazdagság ma is igen sokat jelent (még többet, mint hajdan), akkor mit nyert az emberiség a nemesség megszüntetésével?

Mikor mi a nemes és nem nemes közti különbséget elítéljük, nem a vagyoni különbséget ítéljük el, mely ma még jobban megvan és még nagyobb, mint hajdan volt, hanem azt a különbséget, mely a nemesi és nem nemesi állapot közti különbségből folyik. Furcsa dolog lenne, ha éppen ellenfeleink állapítanák meg, hogy ilyen különbség tulajdonképpen nem is volt soha, hanem régen is épp úgy csak vagyoni különbség volt, mint ma.

1638-ban Semléky János szolgabíró és Huszár Mihály esküdt folytat vizsgálatot Tajnán az esztergomi főkáptalan keresetére a káptalan jobbágyain ott esett sérelem körülményeinek megállapítására. A tanúvallomásokból megtudjuk, hogy a tajnai nemesek a marháikat a káptalan rétjére hajtották, mégpedig a rétnek arra a részére, mely Bokros Benedek s Chervik Gergely használatában volt.

Chervik Gergely jobbágy, mondja az egyik tanú, el akarta a nemesek marháit hajtani „a saját rétjéről" és Tajnay Péter uramnak fia, Tajnay István „ugyanazon maga saját rétin" (tudniillik a jobbágy Chervik rétjén) emiatt csákánnyal rátámadott.

Látjuk tehát, hogy a jegyzőkönyvek mennyire hangsúlyozzák, hogy a rét a jobbágyé volt, mikor az igazság az, hogy a káptalané volt, s mi azt hisszük, hogy a jobbágynak nemcsak nem volt, hanem nem is lehetett „maga saját rétje" a törvény szerint. Mivel ennek ellenére, mint láthatjuk, mégis volt, megtudhatjuk belőle, hogy nem kell annyira szóról szóra venni azokat a felháborító jobbágyjogtalanságokat.

Mivel Chervik Gergelynél „mezítelen kard" volt (a tanúvallomásokból ugyanis azt tudjuk meg, hogy ezzel kergette rétjéről a marhákat), Tajnay István is hazafutott kardért és „mind a kettőnél kard lévén, összecsaptak".

Látjuk tehát, hogy nyoma sincs a kettő közt lévő kis vagy nagy, annál kevésbé: áthidalhatatlan különbségnek. Egyiknek is volt kardja, a másiknak is, s mint egyenrangúak mennek egymás ellen. Sőt az egyik tanúvallomásból még azt is megtudhatjuk, hogy „az Tajnay Péter fia megfutamodott Chervik Gergely előtt" s a jobbágy csak azért nem üldözte tovább, mert látta, hogy Tajnaynak mások is jönnek segítségére.

A mi közönségünk pedig azt gondolja, hogy ha egy nemes ütött, akkor a jobbágy alázattal tartotta a vállát, sőt talán utána még a korbácsot tartó kezet is megcsókolta. De legalább azt el sem tudja képzelni senki, hogy egy jobbágy a régi „feudális" világban még meg is mert ütni egy nemest. Láttuk már előbb is és látjuk most is, hogy mennyire merte s mennyire nem számított előtte az, hogy nemes-e az, akit üt vagy csak jobbágy.

Sok tekintetben kinyitja a szemünket ebben a kérdésben Tajnay Bálint (aki Mihály fia volt) 1621. augusztus 10-én kelt végrendelete is. „Zálogomat is az mi illeti, Maszlik Dávid uramnál vagyon zálogban három hold földem tizennégy forintban ezen tajnai határban. Item Nagy Istvánnál vagyon zálogban a kurta nyitvány földem hat forintban, item ugyanazon Nagy Istvánnál az Dobcsikon ezen tajnai határban egy hold földem tizenkét forintban, item ugyanannál vagyon két hold földem az Körtvélfánál, a Sárdőre dűlők, nyolc forintban. Item ugyanazon Nagy Istvánnál vagyon egy ezüst poharam hét forintban. Maszlik Dávidnál két ezüst kanalam két forintban... Item Nagy Istvánnál egy rétem kilenc forintban."

Erről a Nagy Istvánról azonban (mert más iratokban is többször szerepel) tudjuk, hogy 1585-ben született, s 1610-ben és 1613-ban az esztergomi főkáptalan jobbágya Kistajnán (Kistajnán laktak a káptalan jobbágyai, Tajnán pedig a nemesek) és hogy egy húszéves szolgája is volt neki, Tóth András.

A végrendelkező Tajnay Bálint az előkelőbb és gazdagabb Tajnayak közé tartozhatott, mert látjuk, hogy ezüst pohara és ezüst kanalai is voltak, ilyesmi pedig nem szokott olyan

ember felszerelései közt lenni, aki szántani és kaszálni szokott, a felesége pedig a jobbágyok kecskéit maga hajtja be, ha tilosba tévedtek. Látjuk azonban, hogy ez a jobbágy Nagy István mégis még ennek az előkelőbb Tajnaynak is szinte a bankára volt, s jobbágy létére még a nemes ezüst pohara és evőeszközei is hozzá vándorolnak.

Ez a Nagy István aztán Tajnay András halála után elveszi özvegyét, Zongor Erzsébetet, nemes úrnőt, vele nemesi telek birtokába jut. Lánya, Nagy Anna részére egy másik nemesi telket vesz zálogba 50 évre, tehát egy emberöltőn túlra. Úgy látszik, harmadszor is megnősült, mert özvegye még 1663-ban is Tajnán lakik és ő is „curialis telken". 1638-ból pedig maradt fenn egy tanúvallomás, mely magát Nagy Istvánt is már mint nemest említi. Nem valószínű, hogy nemesi levele is lett volna (bár ez sem lehetetlen), hanem bizonyára azért, mert vagyona, nemesi rokonsága és tekintélye miatt már mindenki nemesnek gondolta. Ugyanis csak ilyen „áthidalhatatlan" volt a különbség nemes és „nemtelen" között. (Látni fogjuk majd, hogy mindennapi dolog, hogy nemesként szerepel és mindenki annak gondol olyan embert, aki nem az, csak vagyonos vagy tekintélyes.) Ha azonban annyira nagy lett volna a két osztály közt a különbség, lehetséges volna ez?

1616-ban egy tajnai tűzvésszel kapcsolatos tanúvallomásában Weöreös György, özvegy Bucsányi Pálné, szül. Nagy Zsófia jobbágya, így beszél:

„Mikor égett Tajna, én oda futottam. Láttam Tajnay Györgyöt, hogy ott a kút körül forgolódott, azonban az földre dőlt, az tűz szintén odaégett. Én mondám: Kelj fel, uram, mert megégsz. Fölkele, én oltottam, ő pedig az szekérre támaszkodott és hogy az szekér is meggyúlt, az tűz csaknem a szakállát is elpörzsölte. Én mondám: Kelj innét, szomszéd. Azután is a földre dőlt. Mondá: Jaj, szomszéd, csak a kertem szakaszd el. Én többet nem hallottam tőle, hanem hallottam az kiáltást: Elveszte az hitetlen Tajnay György. Tatárnak is nevezték és ugyan sok kiáltással mondották."

Erre a perre azért került a sor, mert a tűznek Tajnay György vigyázatlansága volt az oka, s ez a Tajnay György a megyegyűlésen 1616-ban személyesen tett panaszt, hogy őt „a tajnai nemesek és egyéb lakosok gyalázták és becsületét sem kímélve halállal fenyegették".

Látjuk tehát, hogy egy olyan nemest, aki a megyegyűlésekre járt és ott fel is szokott szólalni, otthon a falujában, nemcsak nemes társai, hanem a jobbágyok is – mert az „egyéb lakosokon" csak ezeket érthetjük) – annyira semmibe vették, hogy mivel vigyázatlanságával kárt okozott, szemébe a leggyalázatosabban becsmérelték, sőt testi épségét is fenyegették. Láttuk, hogy Weöreös György, a jobbágy, hol „uramnak" szólította, hogy egyszerűen csak „szomszédnak". A nemes is „szomszédnak" nevezi őt. Láthatjuk belőle, milyen volt a tényleges viszony egy nemesember és a szomszédjában lakó jobbágy között. Éppen nem olyan, mint az úré és a szolgáé, vagy mint egy kiváltságokkal bíróé és egy jogtalané.

Láttuk, hogy a megyegyűlésen előadott panaszában annak egyáltalán nem tulajdonít különösebb jelentőséget a nemesre, hogy nemcsak nemes társai, hanem még a jobbágyok is gyalázzák és fenyegetik. Nem látszik panaszából, hogy a jobbágyok megvetése jobban fájna neki, vagy sértőbbnek találná magára, mint nemes társainak hasonló viselkedését. Nemes és „nemtelen" között tehát a gyakorlatban és a falu közvéleményében egyáltalán nem volt nagyobb különbség, mint ma például egy olyan ember között, aki tagja például a községi képviselőtestületnek, s a között, aki nem. A nemes nem más ember volt, mint a „nemtelen", hanem legfeljebb csak abban különbözött tőle, hogy egy olyan kitüntetés birtokában volt, mellyel a másik nem rendelkezett. Nem volt több a különbség, mint például a kommunista társadalom „élmunkása" között és a többi munkás között.

Dobó Ferenc várnagyának erőszakosságát nemes emberek ellen a XVI. századból már említettük. A tajnai nemeseknek hasonló főúri erőszakosság miatti sérelme miatt 1653-ból is van adatunk. Ekkor Tajnay Menyhért amiatt panaszkodik, hogy mikor gróf Czobor Imre egyik jobbágya gyilkos szándékkal és fenyegetéssel rátámadt. (Látjuk, mennyire mindennapos dolog volt, hogy a jobbágyok nemesekre támadnak. Ez épp olyan természetes volt a ne-

mesi világban, mint ahogyan egy munkást sem tartott vissza a másik munkás „élmunkás" kitüntetése, hogy össze ne verje, ha okot látott rá.) Ő élete védelmére kénytelen volt fegyveréhez nyúlni, emiatt utána három-négy óra múlva gróf Czobor Imre tisztje elfogatta és kemény ütésekkel illette (tehát éppen nem számított nála, hogy nemessel van-e dolga, vagy jobbággyal), úgyhogy az egyik lába el is törött. (Hol vannak ettől a Habsburgoknak a nemesi jogokat megsértő időnkénti „törvénysértései"?) Utána félholtan Sassin várába hurcoltatva (a mai Sasvár búcsújáróhely), ott piszkos börtönben tartotta. (Ilyen hatalmas védői voltak akkor a jobbágyoknak! Bezzeg, ha egy köznemest vert össze valaki, az nem részesült ilyen megtorlásban, láttuk a Tarnayakon.) Még Nyitra megye és más tekintélyes urak közbenjárására is csak akkor eresztette szabadon, mikor tőle is, meg a közbenjáró előkelőségektől is mindenféle neki előnyös kötelezvényeket sikerült kicsikarnia.

Pedig hát ha a magyar törvényeket nemcsak a királynak, hanem a magyar nemeseknek is meg kellett volna tartaniuk, akkor még gróf Czobort kellett volna megbüntetni azért, mert egy magyar nemest, akit még a királynak sem volt szabad törvényes ítélet előtt elfogatnia, önkényesen összeveretett, megbilincseltetett és földalatti tömlöcben tartatott. Arról azonban, hogy gróf Czobor Imre (aki egyébként az esztergomi főszékesegyházi könyvtár egyik korvinájában az bizonyítja, hogy ez a könyv a budai királyi könyvtárból való, s jelenleg az ő tulajdonában van) vagy akár csak ezt a törvénytelenséget elkövető tisztje bűnhődött volna, vagy legalább az eljárást megindították volna ellene miatta, természetesen szó sincs.

A XVII. század folyamán Tajnára kerül a Malonyay-család. Még csak jobbágyok voltak, mikor odakerültek. Emelkedésük oka az volt, hogy jómódú jobbágyok voltak. Mint pénzes emberek, nemesi birtokokat vettek zálogba úgy, hogy az anyagi zavarokkal küzdő nemeseket pénzzel kisegítették. Aztán egyikük, András, már nemes lányt, Tajnay Annát vette feleségül. Aztán vagyonossága és nemesi rokonsága miatt már mindenki nemesnek gondolta, végül mint most már csak külsőséget, magát a nemesi levelet is megszerezte.

Annyira nem volt ritkaság az ilyesmi, hogy a kis Tajnán a már említett eseteken kívül ugyanez történt Bottlik Imrével is, aki a Tajnával szomszédos Sáriban volt jobbágy. Ellenben például Tajnay Pál 1695-ben nemes létére még írni-olvasni sem tudott.

Ennek a Tajnay Pálnak volt egy Finta András nevű szolgája, aki egy évre szegődött el hozzá lovásznak (ez az analfabéta Tajnay tehát még csak nem is tartozhatott a szegényebb Tajnayak közé), de év közben többször megszökött. Úgy látszik, nem volt rá oka, csak nyugtalan természetű és kóbor hajlamú volt. Viszont gazdája, Tajnay Pál, nagy szégyennek tartotta magára ezeket a sorozatos megszökéseket, s kérte a lovászt, hogy „szökésével ne gyalázza". Inkább önként elengedi a szolgálatból, ha nem érzi magát jól nála.

Tehát már akkor is úgy volt, mint ma: A közvélemény az úr és szolga nézeteltéréseiben mindig a szolga pártjára állt, s ha megszökött, azt a közvélemény sohasem a szolga bűnének tartotta, hanem ura rossz bánásmódjának. Úgy látszik, ez akkor még jobban így volt, mint manapság. A jelen eseten a nemes szinte könyörög szolgájának, hogy megszökéseivel ne rontsa az ő becsületét.

Finta András erre kijelentette, hogy gazdája ellen nincs semmi panasza. Maradni akar, s ha mégis megszökik, előre beleegyezik, hogy ura akármilyen büntetést rá szabhat. Hamarosan azonban újra megszökött. Nem csoda aztán, hogy Tajnay Pál, mikor utána a surányi mezőn rátalált, felháborodásában fejét akarta venni. A füleit le is vágta. A szolgák azonban akkor is olyan messze álltak a jogtalanságtól, hogy annak ellenére, hogy az előzmények nagy enyhítő körülményként szóltak Tajnay javára, aki szolgáját egyébként sem ölte meg, csak kegyetlenkedett vele, Tajnay Pál a hűtlenség bűnébe került miatta (ami fejvesztéssel és a nemesi vagyon elkobzásával járt). Nem értem, hiszen a nemes állítólag még jobbágyai belét is kivájhatta csak azért, hogy fáradt lábait melengethesse.

Az ügy aránylag szerencsésen végződött, mert Tajnay Pál „Finta András megsérült személlyel" 20 forint fájdalomdíjban kiegyezett, bár 20 forint akkor olyan nagy pénz volt, hogy egy kisnemes ugyancsak megérezte.

Világos, hogy Tajnay Pál barbarizmusa sem abban bírja okát, hogy ő nemes volt, Finta András meg csak szolga, hanem abban, hogy nemes létére is analfabéta volt s (mint az akkori férfiak legnagyobb része, akár nemesek voltak, akár jobbágyok) nagy haragú és szenvedélyes.

Láthatjuk azonban, hogy a szolgájával kegyetlenkedő nemes ellen legalább eljárás indult (ha nem indult volna, ma nem is tudnánk róla), sőt büntetésben is részesült, ellenben a Dobók és Czoborok tisztjei ellen, akik nemes emberekkel bántak ugyanúgy, vagy még rosszabbul, még csak eljárást sem indított az ország. A dologról csak a Bars megye gyűlésén elhangzott panaszok révén tudunk, de nem az ellenük indított nyomozás jegyzőkönyveiből.

Farkas Sándor: „Csepreg mezőváros története" című művében (182. o.) is találni ide vonatkozó adatot. Ő is közli egy 1643. augusztus 26-i bírósági tárgyalás jegyzőkönyvét, melyben egy Csitke György nevű jobbágy egy Németh Jánosné nevű nemesasszonynak ilyen szavak kíséretében adja oda a földről felvett holmiját: „Ne, anniok (anyjok)!" Nyoma sincs tehát annak, mintha a nemest maga felett állónak tartaná, valami tiszteletet mutatna iránta, s nem úgy érintkezne vele, mint akármelyik idősebb jobbágyasszonnyal. Ezen annál inkább meglepődhetünk, mert Csepregen ritkaság volt a nemes (nem úgy, mint Tajnán, ahol majdnem mindenki az volt), s így már csak ezért is megbecsülhették volna őket.

Amit Révay József Tajna-Sáriról megállapított, hogy a jobbágyok nemes sorba való emelkedése mindennapos volt, s hogy épp ilyen közönséges dolog volt nemesek jobbágysorba való süllyedése is, éppen nem volt tajnai különlegesség, hanem általános jelenség.

A csallóközi Ekecs község katolikus plébániájának anyakönyvében ilyen bejegyzéseket találunk a hívők foglalkozását, illetve társadalmi állapotát illetően:

„Nemes zsellér", „nemes jobbágygazda", „nemtelen jobbágygazda", „nemtelen zsellér", „nemtelen közbirtokos", „nemtelen magagazdája". E községben tehát olyan gyakori volt, hogy nemesek nem is jobbágy, hanem egyenesen zsellérsorba süllyedtek, hogy az anyakönyv nemcsak „nemes zselléreket" ismert, hanem annyira nem tartja magától értetődőnek, hogy a zsellér „nemtelen", hogy nemcsak azt jelzi, hogy a zsellér kivételesen nemes, hanem még azt is, ha valóban „nemtelen". Annyira nem volt ez az egyébként magától értetődő dolog akkor magától értetődő.

Pedig hát azt hiszem, könnyű belátni, hogy egy „nemtelen" közbirtokos vagy „magagazdája" nagyobb tekintéllyel bírt a faluban, nagyobb szava volt ott, nagyobb úrnak számított, mint egy „nemes zsellér". A lánya is kapósabb volt a legények között, mint egy nemes zsellér lánya. Nem hiszem, hogy az ilyent nemesi származása miatt csak egy holddal gazdagabb legény is elvette volna, mint a nemtelen zsellérlányt. Csak természetes, hogy a vagyontalan nemesek többnyire jobbágylányokat vettek feleségül, míg a gazdagabb jobbágyok nemes lányokat, de persze nem vagyontalanokat. A paraszt nem becsülte annyira a nemesi levelet, hogy miatta lemondott volna a holdakról.

Azoknak, akik a vagyonuk révén már nemesi életszínvonalon éltek és nemeseknek megfelelő tekintélyük volt lakóhelyükön, már gyerekjáték volt a tényleges nemeslevelet is megszerezni, s aztán nemességüket a megyével igazoltatni s kihirdettetni. A Szilágyi-történelemből is megtudhatjuk például, hogy különösen a nemesség fennállásának utolsó évszázadaiban már olyan tömegesek voltak évente a nemesítések, hogy a dolog kezdett már komolytalanná válni. Ennek hatása alatt ki is jelenti a király újra meg újra, hogy csak most utoljára ilyen kegyes, de a jövőben már nem fogja a nemességet ilyen könnyen osztogatni.

A nagy roham miatt azonban ebből a jószándékból sohasem lehetett valóság. Az effajta kérelmeket nem lehetett elutasítani már csak azért sem, mert tekintélyes összegeket jövedelmeztek a kincstárnak (ne értsenek félre, nem a bécsi kincstárnak, hanem Magyarországnak), s mivel nálunk adót alig fizetek, az állam nem nélkülözhette ezt a bevételt. Majdnem azt kell tehát mondanunk, hogy a gyakorlatban a nemesi világ utolsó századaiban már egyszerűen pénzért lehetett szerezni a nemességet. Olyan formaság volt ez, melyet az, akinek a módja meg volt már hozzá és az illetéket hajlandó volt lefizetni, előkelőségének ezt a kis hiányosságát könnyűszerrel pótolhatta.

Hogy a régi feudális világban is milyen könnyű volt a nemtelen állapotból a nemesibe felemelkedni, arra nagyszerű példát szolgáltat Mészáros Lázár, a császári-királyi ezredes, majd 48-as hadügyminiszter önéletrajza (Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata. Közrebocsátja Szokoly Viktor, Pest, 1867., III. kötet, II. rész, 2-3. o.)

Azt írja szabadságharcunk ezen egyik legrokonszenvesebb alakja, hogy az ő családjának eredeti neve nem Mészáros, hanem Fekete volt, s az ő apja, Fekete János is jobbágy-parasztlegény volt még az 1700-as évek közepén a Csallóközben. Mivel azonban „a Gondviselés oly szellemi tulajdonokkal áldotta meg, melyek őt születése által nyert állapotán felülemelkedni késztették, Fekete János hamar megunta a lovakat pórázra fűzve a közös legelőre kihajtani, az előfogatokban téns [tekintetes] táblabíró hintaja előtt lovagolni vagy a Fecskét és a Szárcsát hetivásárra bevinni, vagy végre a Daruval szántani".

Fekete János életpályája nagyon hasonlít a későbbi hercegségig emelkedett Grassalkovichhoz, akiről azt mondja a rege, hogy siheder korában koldusdiákoskodott. (De látjuk, hogy ezeket a Szárcsa, meg a Daru mellől az ezredességig, sőt hercegségig való emelkedéseket az az átkos feudális kor nem akadályozta.)

A magasba vágyó fiatalember búcsút mondott szülőföldének, „s bár nem volt baranyai ember, nyakába tarisznyát akasztván, a vele hasonló korú és állapotú Mészáros Jánossal nekiindult a világnak szerencsét próbálni".

Az is érdekes, amit Mészáros arra vonatkozólag említ, hogy mi könnyítette meg, illetve mi tette lehetővé a nagyra törő jobbágyfiúknak céljuk elérését.

„Fekete János Pozsonynak tartott-e vagy Nagyszombatnak, nem bizonyos, hanem annyi bizonyos, hogy oly városokat kellett felkeresnie, ahol vagy püspök vagy káptalan volt, kik az akkori világban a szegény diákokat apró szolgálatok fejében étellel-itallal vigasztalták meg, s ekképp elősegítették őket, hogy tudományos pályán haladhassanak."

„S Fekete János haladott is pályáján, s szerzett tudományos ismereteit fel tudta használni úgy, hogy a volt pór fiú Bács és Bodrog egyesült megyék hivatalnoka lőn (mint láthatjuk, ennek nem volt akadálya az, hogy nem volt nemesi levele), mely minőségében megyéjéből kiküldve a török háborúban mint szállító és élelmezési biztos részt vett, vagyonában gyarapodott, Leopold király alatt (természetesen II. Leopold), s megyéjében táblabíróvá és pénztárnokká lett." (Táblabíróvá nemesi levél nélkül!)

„Ez a Fekete-Mészáros János alapítója a Bács megyében most is élő nemes és köztiszteletben részesülő Mészáros-nemzetségnek." Tehát nem is kell a rege távoli szürkeségébe visszamennünk, hanem Mészárosnak, a nemesnek és már negyvennyolc előtt is császári-királyi ezredesnek az apját is még jobbágy gyereknek találjuk, aki még a vásárra hajtotta az uraság Fecskéjét és Szárcsáját. Mégis földbirtokos nemes és táblabíró lehetett belőle, a felesége pedig báró lány, még az Árpádok idejéből való Hunt-Pázmány nemzetségből. (A 48-as hadügyminiszter anyja azonban nem ez volt, mert ő a második asszony ivadéka.)

Hogy pedig ezek a csallóközi Fekete János-féle „karrierek" mennyire nem kivételek voltak, azt láthatjuk nemcsak Grassalkovich herceg ugyanezen időből származó esetéből, hanem még abból is, hogy még maga Fekete János sem csak egyedül jött ki a falujából és jobbágyságából, hanem barátjával, Mészáros Jánossal együtt vágott neki a szerencsének. Társa, ez a Mészáros János, az önéletrajzíró 48-as hadügyminiszter szerint még többre vitte, mint az ő apja, mert belőle meg nem kevesebb, mint császári és királyi altábornagy és báró lett. Azt írja Mészáros Lázár, hogy nagyapja, a Fekete János, e tehetséges barátja iránti „szeretete és barátsága jeléül" változtassa át a maga eredeti „Fekete" nevét szintén „Mészáros"-ra.

Hogy hasonló dolgok a feudális világban a jobbágyok minden állítólagos „jogtalansága" ellenére mennyire nem voltak ritkák, vagy különleges szenzációt keltők, legjobban onnan láthatjuk, hogy sem Fekete János, sem Mészáros János legendás emlékedése annyira nem keltett feltűnést Magyarországon, hogy nem is tudnánk róla, ha véletlenül a 48-as hadügyminiszternek az emigráció unalma közepette eszébe nem jut, hogy élete történetét megírja.

Báró Mészáros János altábornagyról azonban s arról, hogy csallóközi jobbágyfiúnak született, ki hallott volna? Nem lett volna belőle szenzáció, mert ez csak a mi feudalizmusról alkotott torz fogalmainknak furcsa, sőt hihetetlen, de a kortársaknak, azoknak, akik ezt a gyűlölt feudalizmust személyes tapasztalatból ismerték, úgy látszik, nem volt benne semmi feltűnő.

Igen gyakori volt, hogy plébánosok kérték a nemességet testvéreik számára. Az tehát, hogy a család egyik tagja azáltal, hogy az egyházi rendbe lépett, s így a nemesség tagjává vált, már elégséges jogcím volt arra, hogy családja többi tagja is nemes legyen. Így lett jobbágyból plébános testvére révén nemes Magyarország jelenleg legrégibb, s így legelőkelőbb grófi családja, az Erdődyek őse, de így lett nemessé, mégpedig nem is régebben, mint 1629 őszén, annak a Széchenyi Györgynek (aki maga is csak 40 éves korában lett pap) özvegy anyja és testvére, Márton, s ettől a Mártontól származnak a mai gróf Széchenyiek. Széchenyi György anyjának és testvérének nemcsak akkor tudott nemességet szerezni, mikor ő maga már püspök volt, hanem már akkor, mikor még csak egyszerű pap volt.

Hogy a gyakorlatban egyáltalán nem volt valami túl fontos dolog, hogy valaki nemes-e vagy sem, tehát hogy a nemesek és nemtelenek osztálya között éppen nem volt valami fontos különbség, annál kevésbé szakadék, s hogy a gyakorlatban éppen emiatt nem is igen kutatták, hogy kinek van nemesi levele, és kinek nem, arra is számtalan bizonyítékot találunk.

1716-ban például nemcsak egy pesti és egy komáromi városi tanácsos, hanem Bars megye egy alszolgabírája is kér nemességet. Az tehát, hogy addig nem volt nemes, nem volt akadálya annak, hogy azért a nemesi megye tisztviselője ne lehessen. Kérvényében azt mondja az illető, hogy „tudománya miatt" választották meg.

1717-ben Peti Mátyás azon a címen kéri a nemesség adományozását, mert állítása szerint már úgyis mindenki azt gondolja, hogy nemes. Hanival József szintén ugyanezen évben szintén erre hivatkozik (pro nobili reputatus [nemesi tekintély]), de egyébként is már Sopron megye szolgabírája.

Egy másik arra hivatkozik kérelmében, amire nem egy esetet láttunk már Tajnán és Ekecsen is, hogy nemesi birtok van a tulajdonában. Zilizi András pedig már kapitány a hadseregben, s ezért kéri a nemességet. Ez a „nemtelen" kapitány tehát akkor már a nemesek egész seregének parancsolt és parancsolhatott a hadseregben anélkül, hogy ezt bárki is furcsának találta volna.

1718-ban gróf Károlyi Sándor titkára, Szuhányi Márton kér nemességet. Továbbá Miskolczy Márton, aki ekkor már Sáros vármegye jegyzője. Sőt egy Rzimarz nevű morva ember is, akit sem morva volta, sem nemtelensége nem akadályozott meg abban, hogy szintén szolgabíróvá ne lehessen, tehát, hogy a nemesi vármegyében olyan hivatalt tölthessen be nemesség nélkül is, mely a legjellegzetesebben nemesi hivatal volt, hiszen a nemesek felett való bíráskodást jelentette.

1726-ban egy Zemplén megyei táblabíró (!) kér nemességet, tehát még ezt a jellegzetesen nemesi foglalkozást is betölthette és címét is elnyerhette nemesség nélkül. A Szilágyi-történelem is megállapítja, hogy „sokan voltak a vélt nemesek, kik személyükre és birtokukra nézve addig is élvezték a nemesi kiváltságokat". (VIII., 108. o.) De ha nemesség nélkül is lehetett valaki nemes, akkor tulajdonképpen mi volt az a nagy különbség, sőt – uram bocsá – szakadék, ami a nemest a nemtelentől oly sértően elválasztotta? Lehetett-e ilyen körülmények között ez az elválasztás annyira sértő, mint mi gondoljuk?

1723-ban külön rendelet jelent meg, hogy azok a nemesek, akik nemesi oklevelüket elvesztették, kérhetik a királytól privilégiumaik megújítását, „hadd élvezzék a felség jótékonykodását". Olyan semmi volt tehát az a híres nemesi kiváltság, hogy egyedül csak azért is megadták, hogy valaki élvezhesse a király jóakaratát. Azt is megállapítja a Szilágyi-történelem, hogy „különös, aminő nagy jogot ad az a kitüntetés, oly könnyű annak megszerzése". (VIII., 105. o.) Pedig hát éppen ebből láthatta volna a szerző, hogy a nemesség nem adhatott olyan nagy jogokat. Ami nagy dolog, azt nem szokták könnyen adni.

Abban a földi jóban azonban, amit nemességnek nevezünk, megint csak jól láthatjuk az Egyház és az egyháziak jótékony befolyását olyan irányban, hogy az ember és ember közti különbséget csökkentsék. Nemcsak abban állt ez a befolyás, hogy a papok rokonsága olyan könnyen megkapta a nemességet, hanem abban is, amit ismét csak nem gyanús forrás, a Szilágyi-történelem állapít meg (VIII., 106. o.), hogy azoknál, akik nemességet kérnek, „az ajánlók többnyire püspökök".

Pedig ezt a megállapítást a Szilágyi elsősorban a török elleni háborúban kitűnt vitézek nemességet kérő folyamodásaira mondja. Ha még a katonákat is többnyire püspökök ajánlották nemességre, a polgári foglalkozásúakra ez bizonyára még jobban áll. Azt is kiemeli Szilágyi, hogy „Erdélyben aránylag még könnyebb szerrel és számosabban történt a nemesítés", és hogy „a református prédikátorok" nemesítése is „elég gyakori". Ez a megállapítás nem nagyon bizonyítja azt a protestánsok elleni állítólagos ellenszenvet, melyet protestánsaink oly magától értetődőknek tartanak a Habsburgokban.

Azt meg Révay állapítja meg, hogy Tajna környékén mindenütt tóttá lett a lakosság, csak „a nagy egyházi javadalmak falvai (Csiffár, Tild, Aha) maradtak tisztán magyarok". Révay ezt azzal magyarázza (nem is lehet mással magyarázni), hogy ezeken a birtokokon emberségesebb, gavallérabb volt a földesúr a jobbágyok iránt, mint a világi földesurak birtokában lévő uradalmakban, s így „a jólszituált magyar jobbágylakosság állandó és szívós volt, idegeneknek nem sok lehetőség kínálkozott az állandó megtelepedésre. Azokba a falvakba viszont, amelyek kisebb-nagyobb nemesek kezén voltak, az új viszonyok között tág tere nyílott a beszivárgásnak, ezek a falvak rendre el is tótosodtak".

A dolognak azonban még ennél is nagyobb oka az volt, hogy az egyházi birtokokon sokkal kisebb volt a kapzsiság, a kapitalista szellem, a csupán a minél nagyobb jövedelemre való törekvés. Ezért az egyházi birtokokon az uradalomnak nem is igen voltak más földjei, mint csak a jobbágytelkek. Allodiális birtokokra, melyeket közvetlenül, tehát napszámosokkal műveltetett, vagy amelyek miatt a jobbágyok minél több robotjára volt szüksége, az egyházi birtokos nem törekedett, s ezért ilyenek alig is voltak az egyházi birtokokon. Emiatt ezeken nem szivároghattak az ősi magyar és jómódú jobbágyok közé szegény, nincstelen, megélhetést kereső tótok, s ezért nem tudták eltótosítani az őslakos jobbágyokat, mint ez a vidék többi falvaiban történt.

Az allodiális földek kisebb arányából az is következik, hogy az egyházi birtokokon a robot is kevesebb volt. Sajnos a magyar közvélemény (bizonyára nem is véletlenül) ennek éppen az ellenkezőjét tudja. A „hazafias" magyar közvélemény csak annyit tud, hogy az Egyház volt az oka – nem ugyan mint földesúr, hanem mint a protestantizmus „fanatikus" irtója – a magyar falvak eltótosodásának a felvidéki magyar-tót nyelvhatáron. Ezt a téves hiedelmet egyébként más helyen már ugyancsak alaposan megcáfoltuk.

Amire fentebb III. Károly idejéből hoztunk fel adatokat, hogy ti. nem nemes egyének is úgy szerepelhettek, mintha nemesek lettek volna, sőt olyan előkelő hivatalokat is betölthettek, melyek jellegzetesen nemesi hivatalok voltak, azt már évszázadokkal előbb is tapasztalhatjuk. Nemcsak a mohácsi csatában elesett Szalkay Lászlóban nem volt akadály, hogy varga fia létére az ország első zászlósura, esztergomi érsek lehessen, hanem az a Bakócz Tamás is jobbágynak született, aki nemcsak esztergomi érsek, hanem évtizedeken át az egész ország ügyeinek úgyszólván mindenható intézője volt. Mindez az Egyház keresztény demokráciájának köszönhető, s nem is újdonság még a mi közvéleményünk előtt sem, mert azt mindenki tudja, hogy főpap, sőt pápa mindig lehetett és lett is a jobbágyok fiaiból.

Ha kisebb fokban is, de ezt a jelenséget a világi életben is tapasztaljuk. Márki Sándor írja „Dózsa György" c. művében (124. o.) hogy 1322-ben Pozsony, 1405-ben pedig Pest megye gyűlésén vettek részt és választások alkalmával szavaztak nem nemesek is. Világos, hogy ez a megállapítás nem azt jelenti, hogy ilyesmi csak ezekben a megyékben és csak a megjelölt években történt meg, hanem csak azt, hogy csak ezekről az esetekről vannak, illetve közöltet-

tek eddig már adatok. Ezek az adatok azonban kétségtelenül bizonyítják, hogy a nemesek és a nemtelenek közti különbségtétel közel sem volt olyan éles és annyira áthághatatlan, mint mi gondoljuk.

Ami pedig a kisnemeseket illeti, ezek az oligarchia, a feudalizmus korában sokkal védtelenebbek voltak, mint a jobbágyok, mert őket – mint éppen most láttuk Révay adataiból – a hatalmas főnemes büntetlenül vethette tömlöcbe, ha megharagították vagy igazukban bízva dacoltak vele, de ha ugyanezt egy főnemes egy másik főnemes jobbágyával tette meg, az már kevésbé történhetett büntetlenül, mert annak volt hasonlóan hatalmas védője. Láttuk ezt gróf Czobor Imre jobbágyával kapcsolatban, akit az egyik Tajnay megvert, és az esztergomi főkáptalan jobbágyai esetében, akiknek érdekében a káptalan pert indított, mert a Tajnayak a rétjükre hajtották legelni az állataikat.

Ide tartozó és jellemző dolog az is, hogy a kánoni vizitációk [látogatások] a köznemesek lakta falvakban sokszor elhanyagoltabbnak találják az iskolát, mint a jobbágyfalvakban. A kisnemesek sem igen voltak ugyanis jobb anyagi helyzetben, mint a jobbágyok, de a jobbágyok falvainak legalább volt jómódú földesura, aki templommal, iskolával törődött, de a kisnemesek falvaiban nem.

Márki Sándor „Dózsa György" c. művében található az az adat, hogy 1512-ben még az is megtörtént, hogy Ugocsa megye nemessége a nem nemes Nagy Albertet egyenesen a megye alispánjává, azaz a nemesség fejévé választotta. Aki olyan tekintélyes ember volt, mint Ugocsa megyében Nagy Albert, annak mi sem lett volna könnyebb, mint nemesi levelet szerezni. Hogy mégsem szerzett, nem magyarázhatjuk mással, mint azzal, hogy ez a formaság éppen nem volt fontos, vagyis hogy a nemesek és nemtelenek közti szakadéknak nyoma sincs.

Nagy Albertet Ugocsában senki sem tartotta „nemtelennek", mert vagyonos ember volt, ügyes és okos, s ezek a tulajdonságok még az ottani nemesek szemében is (mert hiszen ők választották alispánjukká) sokkal többet számítottak, mint a nemesi levél. Maga Nagy Albert pedig úgy lenézte az armálist [birtokadománnyal nem járó nemesi levél], hogy még annyi fáradságra sem érdemesítette, hogy egy kérvényt adjon be érte.

Voltak természetesen olyanok is (Nagy Albert ellenségei és az alispánságra vetélytársai), akik kifogásolták a nemesi levélnek ezt a hiányát. Hiszen, ha nem akadtak volna ilyenek, akkor ma Nagy Albert e szépséghibájáról nem is tudnánk. Ez azonban nem cáfolat érvelésünkre, mert ellensége és vetélytársa minden szereplő embernek van. De hogy csak ezek kapaszkodtak bele abba a törvénybe, mely a gyakorlatban alig számított (hogy nem nemes ember nem viselhetett hivatalt), nem pedig a megye nemessége általában, mutatja az, hogy Nagy Albert Ugocsában ennek ellenére is nemcsak tisztséget, hanem a megye első tisztségét viselhette, mégpedig éppen a nemesek bizalmából, mert hiszen csak nekik volt szavazati joguk s így alispánná egyedül ők választották. Látjuk majd, hogy azok a nemesek, akik Nagy Albert nemtelen voltát kifogásolták, pár év múlva Dózsa György oldalán, a jobbágyok oldalán álltak a nemesek ellenében. Ebből is jól láthatjuk, hogy olyan emberek voltak, akiknek mindenképpen szerepelniük kellett. Csak ürügy volt részükről a Nagy Albert ellen emelt kifogás, de ők maguk sem vették komolyan.

Azt is megtudhatjuk Márki „Dózsa György" c. művéből, hogy „Bécs egyetemén 1514-ben még mindig (tehát azelőtt még jobban így volt) 28 nemes magyar ifjú tanult a különböző karokon" (93. o.). Ebből kettőt is megtudhatunk. Először, hogy a nem nemeseknek is volt az ilyesmire pénzük, vagy legalábbis lehetőségük, s másodszor, hogy mennyire szabad volt tanulniuk a nem nemeseknek is. Pedig hát külföldi egyetemre iratkozni be, a tanulás képzelhető legmagasabb színvonala. Ez a mi munkásuralmunk idején még munkások gyermekei részére is csak külön állami engedéllyel volt lehetséges, de így is csak a „baráti államokban" és természetesen csak munkás származásúaknak engedték meg. Nyugaton, ahol legnagyobb tudományt lehetett volna szerezni, még a párttagok gyermekei sem kaptak rá kiutazási engedélyt.

Rá kell aztán itt mutatnom még egy érdekes jelenségre, amely szintén kétségtelenül bizonyítja, hogy a nemes és a „nemtelen" közti különbség hajdan közel sem lehetett akkora, mint közvéleményünk gondolja. Kétségtelen ugyanis, hogy a régi századokban a nemesség és a jobbágyság világában gyerek és felnőtt között jogokban és bánásmódban sokkal nagyobb volt a különbség, mint jobbágy és nemes között. A nemes nem üthette meg a jobbágyot. Ha megtette, visszaélés volt részéről. A nevelő azonban a régi világban megüthette tanítványát nemcsak visszaélésképpen, hanem jogosan és törvényesen is, és a gyermek apjának tudtával is. Még akkor is, ha a gyermek Eszterházy volt, vagy akár Habsburg, a nevelő pedig „nemtelen". Hogy a testi fenyítéseket alkalmazó nevelő nemes volt-e vagy nemtelen, annyira nem számított, hogy erre a történelmi kútfők sohasem térnek ki. Mellékes volt tehát, ki csinálta. A fontos az volt, hogy az egyik tanító volt, a másik pedig gyerek. A felnőtt, nevelő célzattal, üthette a gyereket. (A római és görög rabszolgaság világában egyenesen felszabadított vagy félig felszabadított rabszolgák töltötték be az előkelők gyermekei nevelőinek tisztét.)

Láttuk, hogyan bánt Bethlen Gábor fejedelemsége idején a Bethlen-örökössel Bojti, az Eszterházy vagyon örökösével Bornemissza János, pedig nem nagyon valószínű, hogy akár Bojti, akár Bornemissza legalább köznemes lett volna. Láttuk, hogyan bánt báró Jósika Miklóssal a nevelője, pedig ő sem volt nemes. Az 1821-ben Zalaegerszegen született Szabó Károly plébános is még öreg korában is nagy lelkiismeret-furdalás közepette emlékezik meg kéziratban lévő önéletrajzában arról, hogy mikor ő, mint váci koldusdiák, egy ottani nyugalmazott őrnagy fiát tanította, milyen kegyetlenül bánt a szerény tehetségű, de jóindulatú gyerekkel. Pedig micsoda úr volt akkor egy őrnagy! Arról azonban szó sincs, mintha a gyermek emiatt apjának panaszkodott volna, vagy mintha az apa részéről emiatt a házitanító ellen panasz merült volna fel. Akkor ezt természetesnek, sőt nevelői kötelességnek tekintették.

Látjuk tehát, hogy nemes és nem nemes, úr és szolga között sohasem volt hatalomban akkora különbség, mint tanító és tanuló között. Ebből az igazságból pedig kétségtelenül az következik, hogy akkor a nemes és „nemtelen" közti különbség sem lehetett soha akkora, mint mi gondoljuk. Régen egy felnőtt jobbágynak sokkal nagyobb önérzete volt és lehetett, mint egy főúri fiatalnak. Gyermeknek régen nem lehetett még önérzete, még a legelőkelőbb úr gyermekének sem, s még 12-13 éves korában sem. Tisztelnie kellett a felnőtteket annyira, hogy azok jogtalan kiszolgáltatottja volt. A jobbágy közel sem volt annyira kiszolgáltatva uraságának, mint az uraság gyermeke nemtelen származású nevelőjének, mégpedig nem is visszaélésképpen, hanem törvényesen és apja tudtával és beleegyezésével.

Bezzeg ma már egy nagy úr fiával nemcsak azért nem lehet kemény az „alkalmazott" (mert „szolgák" ma már nincsenek), még az értelmiségi alkalmazott se, mert ma már nem bottal dolgozik a pedagógia, hanem azért is – s talán elsősorban éppen ezért –, mert ma az úrnak a gyermeke is nagyobb úr, mint az a felnőtt, aki tanítja. Nem lehetett úr és szolga között régen olyan bántóan nagy (annál kevésbé áthidalhatatlan) az a különbség, mely az úr gyermekére már nem terjedt ki, sőt azt egyenesen kiszolgáltatta a szolgai származású felnőtt önkényének. Ellenben igen nagynak kell lenni a mai egyenlőségi világban annak a gazdag és szegény, munkaadó és munkás közti különbségnek, mely ma már a gazdag vagy munkaadó csemetéjére is kiterjed, a csemete szeszélyeinek szolgáltatja ki azt a szegény felnőttet, akit sorsa a nevelők hivatására kárhoztatott. Hajdan a nemes és nemtelen közti különbség nem volt akkora, mint amekkora megtiszteltetésre adott jogot a kor az idősebb részére. Ma mindenki egyenlő, de azért a szegénnyel egyébként szigorúan egyenlő gazdagnak a csemetéje is olyan nagy úr, hogy szeszélyeinek már ekkor is ki van szolgáltatva a szegény felnőtt.

Egy adat, mely éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit állítunk

A közölt elsöprő erejű érvek és bizonyító adatok mellett és ellenében bizony furcsán festenek történetírásunk éppen az ellenkezőt bizonyító adatai, melyek legtöbbször nem is adatok, hanem inkább csak a jobbágyok keserű sorsán szánakozó szólamok. Találunk azonban adatokat is. Ezek közül csak egyet vegyünk szemügyre. Azért éppen ezt, mert egyházi forrásból származik, s ezért az olvasó bizonyára annál nagyobb jelentőséget tulajdonít neki.

Dr. Meszlényi Antal: „A jozefinizmus kora Magyarországon 1780-1846" című művében (225-226. o.) ilyesmiket olvashatunk:

„Széchenyinek szívéhez nőtt kilencmillió „hű jobbágya, és jó katonája, minden tehernek türelmes viselője" még mindig a rendiség kádiumi [hanyatló, csökkenő] igája alatt nyögött. Egész életén át verejtékezett, robotolt, fizetett és jutalma nem volt más, mint vályogkalyibája (láttuk például Jedlik Ányos bátyjánál, aki éppen e korban élt), szűkre szabott kenyere, és ha terheit nem rótta le, vagy pedig rosszul, volt része a személyes földesúr ostorcsapásaiban is."

Ezek még csak szólamok, mégpedig – a közölt adatok után – meglehetősen üres, sőt kínos szólamok, mert csak szólamok, mert merőben ellentétesek a már közölt adattömeggel. Most jön azonban a „súlyos" adat:

„Ennek a társadalmi rétegnek szomorú sorsa a hazai viszonyainkat páholyból szemlélő Leardi nuncius szívét is megremegtette. A húszak évek legelején történt az általa megörökített következő eset. A Pálffy-család hercegi ágának Pozsony megyei birtokain a jószágkormányzó az úrbéresi szolgáltatásokat még 1818-ban és 1819-ben is harminc forintos árban követelte meg a jobbágyoktól, mikor pedig a búzát a nuncius jelentése szerint csak 3-4 forintért, Szekfű megállapítása szerint pedig még kevesebbért, 148 garasért tudták értékesíteni. Ezen túlzott követelés arra indította a jobbágyokat, hogy küldöttségileg felkeressék a jószágkormányzót és kérjék az árendáknak [haszonbérlet] a gabona értéke szerinti mérséklését. Ezt három ízben is megtették, de ugyanúgy jártak, mint az evangéliumi szőlősgazda fia (Mt 21,33-41; Mk 12,1-9; Lk 20,9-16), azzal a különbséggel, hogy nem ölték meg őket, hanem csupán megbotozták és bebörtönözték. Ez a bánásmód annyira elkeserítette őket, hogy fellázadtak és egyik társukat, aki a jószágkormányzót készülő forrongásukról értesítette és több gazdatisztet, akik le akarták őket csillapítani, meggyilkolták. A helyzet a király és más földesurak birtokain sem volt kedvezőbb. Így nem csoda, ha az elégedetlen hangulat amazoktól ide is átcsapott. A parasztlázadást a kirendelt négy regiment katonaság ugyan elfojtotta, s így terjedésének útját vágta, anélkül azonban, hogy a jobbágysors bármivel is javult volna.

„Ahol kilencmillió jobbággyal így lehetett bánni, ott megszűnt az a társadalomnak számottevőbb eleme lenni. Az emberiesebb élettől még barikádokkal volt elzárva, s így történelmi szerepet sem nyerhetett."

Mit szólunk ezekhez a mieinkkel homlokegyenest ellenkező adatokhoz, melyeket pedig egyenesen egy pápai nuncius jelentései alapján egy pap szolgáltat a történettudomány számára? Hát először azt, hogy láttuk, hogy maga Meszlényi is megállapítja, hogy ezeknek a Pálffy-jobbágyoknak egy cseppet sem volt rosszabb dolguk, mint a többi kilencmilliónak. Viszont hogy a többi kilencmilliónak milyen volt a sorsa, milyen helyzetben volt, mennyire nem éhezett és mennyire nem volt elnyomva, arra mi eddig már annyi adatot hoztunk fel, hogy velük szemben ez az egy adat akkor sem lehetne cáfolat, ha Meszlényi maga is nem hangsúlyozná, hogy ezeknek a Pálffy-jobbágyoknak sem volt rosszabb dolga, mint a többieknek.

Hogy a parasztok e korban oly gyakori lázadásainak nem nyomoruk volt az oka, hanem a korszellem, mely folyton lázította őket, az udvar, mely a korszellem miatt folyton pártul fogta őket, tehát sokkal inkább a túlságos jóléttel járó elbizakodottság, mint a nyomor, azt láttuk

akkor, mikor a lázadások közül nem egyet aprólékosan ismertettünk, és láttuk a parasztok követeléseit és viselkedését.

Akik itt nyomorról beszélnek, azok elfelejtik, hogy a telkes jobbágyok lázadtak, nem a zsellérek. (Azokkal akkor még senki sem törődött, azokat senki sem karolta fel, ezért azoknak nem volt még önérzetük, s így nem is mertek semmit követelni.)

A követelők, a kulákok, a mai zsírosparasztok a nagygazdák elődei voltak, akik azért lázadoztak, hogy a már meglévőhöz még többet szerezzenek, s mert gazdagságuk miatt a jobbágyi függőség, ha még oly névleges volt is már akkor, bántotta az önérzetüket. De „a szeszélyes földesúr ostorcsapásait" (!) emlegetni e korban még akkor is anakronizmus [kortévesztés] volna, ha nem telkes jobbágyokról, hanem nincstelen zsellérekről volna szó. Egyébként is kifejtettük már, hogy akármely korban is lélektani lehetetlenség a munkásokkal való általános és állandó kegyetlenkedés.

Pozsony megye ott van nyugaton, sőt egyenesen Bécs szomszédságában. Az ország Ausztriával határos részein azonban hasonlíthatatlanul nagyobb demokrácia van és volt, mint az ország távolabbi, különösen pedig keleti részein. A jobbágyság itt sokkal emberibb bánásmódban részesült és sokkal öntudatosabb is volt, mint a tiszántúli tájakon. Mi mégis még Szatmár megyéből is (az ecsedi jobbágyok lázadásával kapcsolatban) és a Kölcseyvel pimaszkodó, de azért botozásban mégsem részesült jobbággyal összefüggésben, éppen az ellenkezőt bizonyító adatokat tudtunk felhozni.

Egész bizonyosra vehetjük tehát, hogy ha valóban igaz, hogy azok közül a Pozsony megyei Pálffy-jobbágyok közül egyesek mégis pénzbüntetésben, sőt botozásban részesültek, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy ezt nem a földesúr tisztjeinek magánakciójából, hanem törvényes ítéletképpen kapták és egyedül csak már egészen tűrhetetlen s egészen forradalmi viselkedésükért (48-ig törvényes volt nálunk a botbüntetés, sőt láttuk, hogy Görgey akkor is ugyancsak bőven alkalmazta, mikor már a törvény eltörölte, tehát alkalmazása tilos lett volna). Ha kapták, nem mint jobbágyok kapták, hanem mint bűntényt elkövetők.

Hogy az akkori közvélemény a jobbágyok pártján állt, hogyha róluk volt szó, mindenütt igazságtalanságot, vagy legalábbis kegyetlenséget szimatolt és felháborodott, azon nincs semmi csodálkozni való. Uraság és paraszt, munkás és gyáros, háztulajdonos és lakó közti vitában ma is szinte lehetetlen, hogy a nyilvánosság előtt például népgyűlésen, sajtóban vagy az országházban valaki az uraságnak, gyárosnak, a háztulajdonosnak fogja pártját, vagy neki adjon igazat. Az ilyen újságnak alig lenne előfizetője (csak földbirtokosokból, gyárosokból és háztulajdonosokból álló előfizetőkből nem lehet lapot fenntartani), a szónok pedig, ha már képviselő, a legközelebbi választásokon megbukna, ha pedig még nem az, nem lenne belőle képviselő soha. Az ilyen újságíróról vagy politikusról mindenki azt hinné, hogy eladta magát – de természetesen nem ingyen – a gyárosoknak és háztulajdonosoknak, tehát hitvány, becstelen ember.

Igaz, hogy abban a korban, melyről szó van, egy országgyűlési követnek emiatt még nem kellett megbuknia, mert hiszen csak a nemeseknek volt szavazati joguk, a jobbágyok tömegei tehát nem siethettek szavazatukkal segítségére a nemesek ellenében, ámde aki e kort ismeri, tudja, hogy a XIV. század első felének még jobban irányzata, divatja volt a jobbágyvédelem és a közélet, s az egész sajtó még sokkal jobban a filantrópia [jótékonykodás] szolgálatában állt, mint ma. Akkor mindenki a „szegény", „kiuzsorázott", „agyonsanyargatott", „jogtalan" jobbágyjogokkal való felruházásáért lelkesedett, minden vers, regény, tárca, színdarab és népszónok az elnyomó uraságokat ostorozta, a pórul járt Döbrössyeket kacagta és a Ludas Matyikért lelkesedett, s ezért lehetetlenség volt, hogy valaki, akár csak azt is mondhatta vagy írhatta volna, hogy ez túlzás és hogy ne túlozzunk.

Ebben az időben ugyanúgy volt, mint a kommunizmus alatt, csak az volt a különbség, hogy ekkor az urak becsmérlése állami parancsra történt, ezért kényszeredett és hatás nélküli volt, míg a XIX. század első felében mindez közszellem, a kor szellemi áramlata volt, a leve-

gőben volt, meggyőződésből fakadt (értelmiségiek csinálták, akik a városokban laktak, s így a jobbágy igazi helyzetét nem ismerték, abban pedig valóban igazuk volt, hogy a politikai jogokból a jobbágyság ki volt zárva, sőt ki volt belőlük zárva még a nem nemes értelmiségi is; ezért ez tulajdonképpen magának akart jogokat akkor, mikor a jobbágyért is küzdött), ezért törekvése elsöprő, eleven erővel bírt, melynek emberi erő akkor ellen nem állhatott.

Világos tehát, hogy a bécsi pápai nuncius, aki az értelmiséghez tartozott, nagyvárosban lakott, tehát a jobbágyok, kivált a magyar jobbágyok tényleges sorsát csak az irodalomból hamisan ismerte, de ha helyesen ismerte volna, akkor sem emelhetett volna szót a földbirtokosok mellett, hiszen annak az Egyháznak a képviselője volt, akit úgyis azzal gyanúsítottak az írók, a politikusok és a népvezérek, hogy nincs érzéke a szegények sorsa iránt, tehát – hogy a maga kiváltságait megtarthassa – elárulta Krisztus Evangéliumát. Semmiképpen sem kelhetett volna tehát a jobbágyokkal szemben a Pálffyak pártjára.

Még egy pápai nuncius is szívesebben nyilatkozik úgy, hogy a közvéleménynek tessék. Mi címen is helyezkedhetett volna szembe a közszellemmel, mikor nem is ismerte a Pálffy-jobbágyok helyzetét. Ha velük szemben mégis uraságuk pártjára állt volna, mindenkinek szükségképpen azt kellett volna gondolnia, hogy a főpap pártolja benne a főnemest, a feudális fog össze benne a feudálissal és a reakció védi benne elavult kiváltságait.

Az akkori közszellem el sem tudta képzelni, hogy egy herceg és jobbágyai vitájában még az is lehetséges legyen, hogy a hercegnek legyen igaza, s hogy még olyan jobbágy is lehessen a világon, akit nem szipolyoznak ki, s aki nem nyomorog. Világos, hogy ezzel a közszellemmel nem szállhatott szembe éppen a pápai nuncius, aki Bécsben lakott, Magyarországon soha sem volt, s így nem is volt joga ahhoz, hogy a közfelfogással ellenkező álláspontra helyezkedjék. Hiszen még Meszlényi is azt kénytelen róla írni, hogy „viszonyainkat páholyból szemlélte".

Ha a nuncius a herceg pártját fogta volna, mit írt volna róla a „felvilágosult" irodalom?!

Világos, hogy azt, hogy a magyar jobbágyfalvakban mi történik, azt a bécsi nuncius csak azokban az előkelő bécsi társaságokban hallhatta, melyekben megfordult, ott pedig a kor felfogásának megfelelően mindenki a jobbágyoknak adott igazat. Valóban, az ausztriai jobbágyok akkor már sokkal közelebb is álltak a nemesekhez, mint a hazaiak, ha talán náluk gazdagabbak nem is voltak, mert hiszen a termékeny Magyarországon a jobbágy is jobban élt, mint az osztrák hegyvidékek parasztjai. Láttuk, hogy maga a bécsi udvar is mindig a jobbágyok pártján állt a földesurakkal szemben.

Hogy tehát a bécsi nuncius elhitte, hogy a magyar földesurak jobbágyaikkal kegyetlenül bánnak és kiuzsorázzák őket, természetes dolog, s nem bír semmi bizonyító erővel. Neki nem hibája, hogy úgy gondolkodott, mint akkor minden művelt és kora irodalmát ismerő ember. Feltétlenül hibája azonban ez a hiszékenység a magyar történetírónak, de különösen egy paptörténetírónak. Neki nem lett volna szabad a dolgokat (a szerinte is páholyból néző nuncius véleményét) készpénznek venni.

Az evangéliumi példabeszéd hasonlatképpen való felhozása Meszlényi részéről teljesen logikátlan.

Úgy látszik, se Krisztus Urunk, se a példabeszédét megörökítő evangélista nem kívánt sem országgyűlési követ, sem egyetemi tanár lenni, mert az tagadhatatlan, hogy ők mindketten a földesurak és gazdatisztjeik mellett és a jobbágyok elbizakodottsága és túlzott követelései ellen szólnak. A példabeszédben nem a földbirtokos vagy megbízottja, vagy fia öli meg az ártatlan munkásokat, hanem a gonosz munkások ölik meg előbb a birtokos megbízottait (gazdatisztjeit), majd a fiát (Mk 12,1-9).

Kár volt Meszlényinek az evangéliumi példabeszédet felhozni, mert ez teljesen a földbirtokosok pártján áll. Pedig szorosan a jobbágyokra illik, mert a példabeszédben is olyan munkásokról („művesekről") van szó, akik egyúttal a föld bérlői is voltak, úgy, mint a jobbágyok. Ezek a Jézustól elítélt evangéliumi jobbágyok már Krisztus idejében, azaz ezelőtt kétezer év-

vel olyan „haladott" gondolkodásúak és „politikailag" annyira „műveltek" voltak, hogy már ők sem akartak bért fizetni a földesúrnak. Már ők is azt tartották, hogy a föld azé, aki megműveli. Hogy a föld művelésében részt nem vevő földesúr nem tulajdonosa a földnek, hanem bitorlója, tőle tehát a földet elvenni igazságszolgáltatás, nem pedig rablás. Az evangéliumi szőlősgazda is kapitalista volt ugyanis. Ő sem vett részt a föld művelésében, mert hiszen a példabeszéd egyenesen azt mondja róla, hogy azért adta szőlejét bérbe a „szőlőműveseknek", mert „idegen földre utazott", tehát vagyonosnak kellett lennie.

De azért az evangéliumi jobbágyokon mégis meglátszik a kétezer éves politikai elmaradottság a kommunista munkásokkal és parasztokkal szemben, mert ők magát a szőlőt még nem követelték a birtokostól, hanem csak bért nem akartak fizetni, s csak azért verték össze előbb a földbirtokos megbízottait, majd ölték meg egyetlen fiát, mert a bért követelte tőlük. Ezeknek a régi jobbágyoknak tehát mindössze ennyi volt a bűnük, s Jézus példabeszédének mégis az a végső igazságszolgáltatása, hogy a gazda végül személyesen „eljön és elveszti (halállal bünteti) a műveseket (jobbágyokat) és a szőlőt (a jobbágytelket) másoknak adja".

A mi jó Meszlényink azonban nem veszi észre ezt a „kis" különbségecskét az Evangélium szelleme és a jobbágyokat lázítók szelleme között, s egyszerűen azt hiszi, hogy az Evangéliumban is a földbirtokosok kegyetlenkednek a jobbágyokkal, s ott is a földbirtokosok mészárolják le őket, nem pedig megfordítva: ők olyan gonoszok, hogy összeverik a földbirtokos hozzájuk küldött megbízottait (tehát a gazdatiszteket) és végül meggyilkolják az egyetlen fiát, mikor az megy közibük.

Csak egy különbséget hajlandó észrevenni Meszlényi az evangéliumi példabeszéd és Pálffy herceg „kegyetlen" gazdatisztjei között. Azt, hogy az Evangéliumban meg is ölték a gazda fiát, míg a Pálffy-tisztek csak megbotoztatták és bebörtönözték az ártatlan jobbágyokat. Ezt persze Meszlényi iróniával, gúnnyal állapítja meg, pedig hát az igaz, hogy a gazdatisztek csakugyan megbotoztatták és bebörtönözték a többieket lázadásra izgató jobbágyokat, nem pedig halállal büntették, ellenben ezek a lázadó Pozsony megyei jobbágyok még Meszlényi adatai szerint is valóban meg is gyilkolták azt a jobbágyot is, aki velük szemben az urasághoz húzott, és a gazdatiszteket is, pedig ezek még Meszlényi szerint sem vétkeztek nagyobbat, mint csak azt, hogy „csillapítani" próbálták őket.

Jól láthatjuk tehát, hogy Pozsony megyében tulajdonképpen ugyanaz történt, mint Ecseden (csak itt sokkal kevesebb, mert Ecseden azért nem gyilkoltak meg a jobbágyok senkit), a Festetics- vagy a Széchenyi-birtokokon: a sajtó- és a közvélemény, sőt az udvar állandó becézésétől elkényeztetett jobbágyok olyan jogokat követeltek, mely nekik a törvény szerint akkor még nem járt, s ezeket a jogokat nem törvényes úton, hanem forradalmi hangon és módszerekkel (a cél szentesíti az eszközt elvén), erőszakosan akarták kivívni.

Nem azért kapott néhány Pálffy-jobbágy botot vagy börtönt (mint a nuncius Bécsben hitte és Meszlényi állítja), mert példátlan nyomorában és megalázottságában jajgatni és vonaglani merészelt, hanem azért, amiért Kölcsey kocsisának (előfogatosának) kapnia kellett volna: mert elbizakodottak voltak, pöffeszkedő, tűrhetetlen, forradalmi hangot használtak, társaikat izgatták, se urat, se kötelességet egyáltalán nem akartak elismerni, sőt gyilkoltak is. S minderre az ok az volt, hogy jól tudták, hogy a sajtó és a közszellem pártolása miatt komolyabb büntetésben nem részesülhetnek.

Hogy valóban ez az igazság, kell-e rá nagyobb bizonyíték, mint az, hogy ugyanezek a parasztok izgatóik megbotozása és börtönbe vetése után mindjárt gyilkoltak is. Gyilkoltak gazdatiszteket, mert csillapították őket, és gyilkoltak jobbágyokat, mert az urakhoz húztak.

Hogy pedig a „Széchenyinek szívéhez nőtt kilencmillió hű jobbágya és jó katonája, minden tehernek türelmes viselője" kifejezés őszinteségére mennyit adhatunk, arra következtethetünk onnan, hogy éppen az így nyilatkozó Széchenyi felvilágosult és vitathatatlanul jólelkű apjának is büntetnie és lecsukattatnia kellett „minden teher türelmes viselőit", a „jó" és „hű" jobbágyokat.

Éppen Széchenyi Istvánnak kellett tehát legjobban tudnia, hogy a valóságban milyen jók, hűek és türelmesek voltak ezek a jobbágyok. Hogy Széchenyi ennek mégis éppen az ellenkezőjéről ír és beszél, annak egyszerűen az az oka, hogy abban az időben másképpen nem lehetett írni vagy beszélni (ma sem lehet). Akkor sem, ha mágnás volt, aki beszélt vagy írt, sőt éppen akkor legjobban nem, feltéve, hogy közszerepet akart játszani.

De olyan égbekiáltó kiuzsorázás és olyan gyalázatos bánásmód mellett, mint amilyenben a Pálffy-jobbágyok részesültek, nem csoda, ha kitörtek belőlük az állati szenvedélyek, s végül még gyilkoltak is, halljuk azok válaszát, kik megértőbb szívvel vannak a jobbágyok szenvedései iránt, illetve jobban kiszolgálják a közvéleményt, mint mi. Az elnyomás és nyomor, mely osztályrészük volt, szerintük érthetővé teszi, ha sem a nunciusi jelentés, sem a pap-történetíró nem botránkozik meg azon a gyilkosságon, melyet a jobbágyok elkövettek, hanem helyette egyedül csak a jobbágyok megbotozását és bebörtönzését tartja tűrhetetlennek és felháborítónak.

Pedig hát a tényleges helyzet nemcsak a Károlyi- (Ecsed), Festetich- vagy Széchenyi-birtokokon volt egész más, mint a jobbágyvédők elképzelik, hanem a Pálffy-birtokokon is. Ebben a korban már – tekintettel a sajtóra és a közszellemre – egyenesen képtelenség, hogy egy földbirtokos vagy gazdatisztje többet követelhessen a jobbágyoktól, mint ami jár, vagy keményebb legyen hozzájuk, mint ami a gazdaság vitele miatt feltétlenül szükséges.

Az úrbéri viszonyok olyan bonyolultak, hogy igazán alaposan igen kevés történetíró ismeri őket. Meszlényin is látszik ez a tájékozatlanság, ezért beszél a Pálffy-jobbágyokkal kapcsolatban egyszerűen csak „úrbéri szolgáltatásokról" és emleget egyszerűen csak „jobbágyokat". Az igazság az, hogy ebben az ügyben a jobbágyok nem mint jobbágyok szerepelnek, s a dolognak semmi köze sincs az úrbéri szolgáltatásokhoz.

A telkes jobbágyok se szegények, se elnyomottak, se földhözragadtak nem voltak. Pedig jobbágy vagy telkes-jobbágy ugyanazt jelenti, mert minden jobbágy telkes volt, legfeljebb fél- vagy negyedtelkes, esetleg talán nyolcadtelkes. A telkes jobbágyok körülbelül olyan jómódú és független „urak" voltak, mint amilyennek Jedlik Ányos testvérbátyját megismertük már idézett leveléből. Hogy ilyenformák voltak ezek a Pálffy-jobbágyok is, annál inkább joggal feltehetjük, mert az a Szimő község, melyben Jedlik bátyja lakott, határos Pozsony megyével, s a Jedlik-levél épp úgy a XIX. század első felében kelt, mint ahogyan ez a Pálffy-féle parasztlázadás is ekkor volt.

Eleinte a földbirtokosok minden földjét ezek a telkes-jobbágyok művelték, vagyis a földbirtokosok szántóföldjei csupán jobbágytelkekből álltak. Ez az oka annak, hogy minél messzebbre megyünk vissza a történelemben, a föld népét annál jobb helyzetben találjuk, mert annál nagyobb arányban áll telkes jobbágyból, s annál kevesebb belőle a földnélküli zsellér (sőt láttuk, hogy a középkorban – a két utolsó századot kivéve – még a földnek is tulajdonosa volt a „colonus" [bérlő], nem pedig csak használója, mert jobbággyá csak a feudalizmus korától kezdve lett.

Később azonban a kultúra haladtával mind nagyobb területeket vontak be gazdasági művelés alá, mind több erdőt irtottak ki, s az így nyert mezőgazdasági területek, mint már rámutattunk, részben azoknak a jobbágyoknak a magántulajdonává lettek, akik az irtást végezték, részint az uraságéi. Az irtás megkezdése előtt egyezség jött létre az uradalom és jobbágya között, hogy az így nyert földből mennyi lesz az uraságé, s mennyi az irtást végző jobbágyé.

Az így szerzett új szántók vagy szőlők művelését az uradalom már nem jobbágyrendszerrel végeztette (mert ez az uradalomra nem volt kedvező), hanem napszámosokkal. Előfordult az is, hogy ezeket a földeket az uradalom bérbe adta. Mivel a megművelésükhöz szükséges állatállománnyal és gazdasági felszereléssel többnyire csak ők rendelkeztek a faluban, elsősorban jobbágyaiknak adta bérbe, akiknek ez a mellékjövedelmük volt. (Ezért tudtak a jobbágyok meggazdagodni.)

Egész jól látható, hogy a bécsi pápai nuncius és Meszlényi felpanaszolta esetekben ezekről a külön bérletekről van szó. A dolognak tehát semmi köze sincs az úrbéri szolgáltatások-

hoz, még kevésbé a jobbágyok elnyomásához vagy kiuzsorázásához. Mai nyelven azt mondhatnánk, hogy ez a jobbágyok mellékkeresete volt, s természetesen nem kényszerből, s éppen nem a földesúr javára. A rendesen felüli különkereset volt ez a jobbágyok számára. Itt még a telkes-jobbágyok közül is a legjobb módúakról volt szó. Azokról, akiknek olyan nagy állatállományuk volt, hogy még a maguk telkén kívül más földterületek megmunkálására is elég volt, viszont ezeknek a módosabb jobbágyoknak nagy állatállományuk takarmányozása miatt szükségük is volt nagyobb fölterületre, mint a szerényebb vagyonú jobbágyoknak.

Nem jobbágynyomorról volt itt tehát szó, annál kevésbé vérlázító kiuzsorázásról, hanem a jobbágyok legvagyonosabbjainak, a kulákoknak (akiket a kommunizmus kupeceknek is nevezett, mert a két fogalmat azonosította) a kapzsiságáról és minél nagyobb pénzharácsolásáról. Láttuk, hogy a Széchenyi-birtokokon való lázadásnak is ilyenfajta okai voltak, itt is olyan jobbágyok lázadoztak, s nem voltak hajlandók a gróffal még szóba sem állni, akiknek jobbágytelkükön kívül még olyan földjeik is voltak, melyek magántulajdonukat képezték. Ez a jómód is egyik oka volt annak, hogy olyan elbizakodottak voltak, hogy olyan erőszakosan léptek fel, és hogy ügyvédek képviselték őket.

A Pálffy-jobbágyok azért lázadoztak, s végül gyilkoltak, mert az uradalom felemelte az ő földbérletük bérét. A mai társadalomban, mikor a paraszt már fel van szabadítva, minden földbirtokos annyiért adja bérbe a földjeit, amennyiért akarja, s ha a bérleti szerződés lejárt, annyira emeli fel, amennyire akarja. Ha a bérlő sokallja, legfeljebb nem veszi tovább bérbe. Ha a birtokos olyan sok bért kér, hogy a bérlő számára nem fizeti ki magát a bérlet, valószínűleg azért teszi, mert nem akarja földjét továbbra is bérbe adni, hanem ezután házilag akarja használni. Bizonyára ehhez is joga van. Ki tarthatja igazságtalannak, sőt egyenesen „népnyúzónak" azt a földbirtokost, aki eddig ugyan egy mázsa búzáért adta ki földjei holdját, de mivel látja, hogy megváltoztak a viszonyok, s ma már két mázsáért is szívesen kiveszik, ő is két mázsát kér a régi bérleti szerződés lejárta után bérlőjétől?

A Pálffy-jobbágyok azonban az 1800-as évek elején ezt zokon vették, sőt egyszerűen nem tűrték, hanem fellázadtak miatta. Látjuk, hogy a közvélemény pártul is fogta őket és felháborító jobbágysanyargatásként bélyegezte meg az uradalomnak azt a törekvését, hogy földjeit továbbra már nem akarta szinte ingyen bérletben hagyni, éppen legjobb módú jobbágyainál. Ezeknek a „kulákoknak" megfizetett ügyvédei, felhasználva az akkori közszellem kedvezését, a jobbágynyomor címén indított propaganda-hadjáratot abban az irányban, hogy a közvélemény rákényszerítse az uradalmat arra, hogy továbbra is megelégedjék a régi bérekkel. Pedig hát az csak természetes, hogy az uradalom nem jótékonysági, hanem üzleti alapon akart állni akkor, mikor földjeit bérbe adta. Először, mert nem koldusokkal, mégcsak nem is szegényekkel volt üzleti összeköttetésben, másodszor pedig, mert mesebeszéd volt az az állítás, hogy a hercegi uradalmakat úgy is felvetette a pénz.

Az Eszterházy herceg például ez időben ment tönkre, a földbirtokok pedig ma is olyan keveset jövedelmeznek tulajdonosaiknak, hogy igen jól jövedelmezőknek számítanak, ha a földben fekvő tőke 4%-át évente meghozzák, régen pedig a jobbágyok robotmunkája mellett (s olyan jobbágyok robotja mellett, mint amilyenek akkor a Pálffy-uradalom jobbágyai voltak) még kevesebbet jövedelmezhettek. Hiszen láttuk, hogy Illyés Gyula, az egyházellenes „népi író" még ma is idegeskedik, ha az uradalmi cselédek még neki is tűrhetetlenül kényelmes munkáját nézi. (A kommunista állam sokszor egyenesen ráfizetett az állami gazdaságokra, de nem jövedelmezett például az egyébként mintaszerűen kezelt mezőhegyesi állami birtok az „úri világban" sem.)

A Pálffy herceg úr, s ezért nem tartotta magához méltónak, hogy földjeit üzleti, nem pedig jótékonysági alapon adja bérbe jobbágyainak. Világos, hogy gazdatisztjei is ezen az alapon álltak, hiszen érdekük volt, hogy azok a jobbágyok, akik között éltek, meg legyenek velük elégedve és jó embereknek tartsák őket. Ezért a herceg allodiális földjeit nevetségesen csekély bérért bírták jobbágyai. Ezt a fényűzést a herceg annál jobban megengedhette magá-

nak, mert a napóleoni háborúk alatt (mint minden háború idején) igen jó ára volt a terményeknek és az állati takarmányoknak, s természetesen az állatoknak is, mert a hadsereg a húsnak is jó vevője volt.

Mikor azonban befejeződtek ezek az évtizedek óta folyó nagy háborúk, a termények ára nagyon lement, sőt sokszor még potom pénzért is alig lehetett őket értékesíteni. Elsősorban nem a fényűzés, hanem az így keletkezett gazdasági válság volt az oka e kor máig is híres nagy mágnás tönkremeneséseinek (Eszterházy herceg, Grassalkovich herceg, Festetich stb.) Grassalkovich teljesen tönkrement, Eszterházy részben, Festetichnek pedig az utódai lassacskán letörlesztették a birtokaikat akkor terhelő rengeteg adósságot.)

Ez időben bizonyára a Pálffy-herceg is hasonló bajokkal küzdött, s ez indította arra, hogy jobbágyai használatában lévő allodiális földjeinek nevetségesen kis bérét felemelje. Belátta, hogy ha az őseitől örökölt vagyont nem akarja teljesen eltékozolni, a régi patriarchális alapról neki is át kell térnie a modern, reális alapra. Jól tudva azonban, hogy mind az udvarnál, mind a közvéleményben, mind az irodalomban, mind az újságokban mennyire „favoritok" [kedvencek, kitüntettek] ezek a jobbágyok, és hogy effajta helyzetüknek maguk a jobbágyok is mennyire tudatában vannak, nem mert a nyílt béremeléshez folyamodni, hanem ezt a tényleges emelést úgy hajtotta végre, hogy továbbra is ugyanannyi terményt kért bérként, mint eddig, de mivel a parasztok a bért nem természetben, hanem pénzben szokták fizetni, a termény ára fejében most is annyi pénzt kért bérlőitől, mint amennyi a háború alatti gazdaságilag jó világban volt az ára. Nem a bért emelte fel tehát, csak annak nagy értékcsökkenését nem volt hajlandó tudomásul venni. Ha bérlői szegény, nyomorgó emberek lettek volna, nem pedig jómódú jobbágyok, akkor a Pálffy-uradalom eljárása valóban jobbágynyúzás lett volna. (Pozsony megyében még a tót parasztok is jómódúak, még ma is. Ezek egész más életszínvonalon élő tótok, mint például a Trencsén megyeiek. S lám, a szegény, valóban koldus Trencsén megyei jobbágyokkal nem volt baj. Azok nem lázongtak.) De még ez esetben is csak akkor lett volna jobbágynyúzás, ha már a régi földbér is megfelelően nagy lett volna. Ez azonban a valóságban olyan kicsiny volt, hogy még most is, mikor a terményt nem tényleges, hanem a régebbi áron számította bérlőinek az uradalom, előnyös volt a bérlet a parasztokra. Hogy így volt, bizonyítja az, hogy a jobbágyok nem azt mondták, hogy ilyen áron nem kell nekik a föld, hanem azt, hogy a föld kell nekik, de csakis a termények jelenlegi alacsony árán számítva a bért. Tehát először követelték, hogy a herceg köteles legyen a földjét bérbe adni, mégpedig nekik adni bérbe, s ugyanannyiért, mint amennyit eddig fizettek érte, illetve nem ugyanannyiért, mert hiszen az volt a baj, hogy a herceg is ugyanannyit kért, hanem sokkal kevesebbért, mint előbb, mert a termények ára azóta lement.

A herceg szegényebb lett, mint azelőtt volt, s ezért jobbágyaihoz most már nem lehetett olyan gavallér, mint a jólét korában volt. Jobbágyai azonban megkövetelték tőle, hogy továbbra is ugyanolyan gavallér legyen, s ezt ráadásul olyan hangon követelték tőle, hogy tisztjei a tekintély és a rend megőrzése végett kényszerítve látták magukat arra, hogy a legszájasabbak közül néhányat a vármegyével megbotoztassanak, illetve lecsukassanak. A lecsukatás és megbotoztatás azonban akkor már annyira kiment a divatból (illetve láttuk már, hogy tulajdonképpen sohasem volt és nem is lehetett divatban), hogy az ilyesmihez nem szokott, feldühödött és egyébként is gőgös jobbágyok (idéztünk már éppen e vidékről – kiskárpáti – plébánost, aki híveit rendkívül dölyfösnek mondja) erre egyenesen megölték azt a társukat, aki követelésükkel nem azonosította magát, s azokat a gazdatiszteket is, akik közibük mentek, hogy csillapítsák őket.

Sajátságos, hogy Meszlényi ebből az esetből azt a következtetést vonja le, hogy a jobbágy-botozás nálunk még a XIX. század elején is mindennapos volt. Éppen ellenkezőleg: azt kellett volna látnia belőle, hogy mennyire szokatlan volt. Ha szokásos lett volna, akkor a jobbágyok nem dühödtek volna fel annyira miatta. Mi ebből a Pozsony megyei esetből most már

azt is értjük, miért könyörgött Kölcsey is a szatmári alispánnak, hogy ne húzassa deresre azt az előfogatost, aki pedig vele való viselkedésével ezt annyira megérdemelte.

A bécsi nuncius tehát, aki a mi tényleges viszonyainkat nem ismerte, rossz helyen kereste a jobbágyok zavargásainak okát. Meszlényi pedig ahelyett, hogy a nunciusi tévedést helyreigazította volna, még ráduplázott a dologra. Pedig hát nemcsak a jobbágyzavargások magyarázata téves mindkettőnél, hanem még azok az adatok is, melyekre állásfoglalásukat alapítják.

Meszlényi – bizonyára a nuncius jelentésében található adatok alapján – azt írja, hogy a Pálffy-uradalom az úrbéri szolgálatokat még 1818-ban és 1819-ben is harminc forintos árban követelte meg a jobbágyoktól, mikor pedig a búzát a nuncius jelentése szerint csak háromnégy, Szekfű megállapítása szerint pedig még kevesebbért, száznegyvennyolc garasért tudták értékesíteni.

Először is láttuk, hogy itt nem az úrbéri szolgáltatások teljesítéséről, hanem az uradalomtól bérben bírt földek béréről volt szó, tehát a jobbágyok mellékjövedelméről, melynek az úrbéri szolgáltatásokhoz semmi köze. A kettő között ég és föld a különbség, mert az úrbéri szolgáltatások teljesítése kötelessége volt a jobbágyoknak, e tekintetben való túlságos megterhelésük tehát valóban sanyargatás lett volna. A jobbágytelken kívül azonban még más földeket is bérelni nem kötelessége a jobbágynak. Ezeket a bérleteket tehát akkor adhatta volna vissza a jobbágy az uradalomnak, amikor akarta, ha úgy látta, hogy a bér túl nagy.

Hogy nem adta vissza, sőt nem is volt hajlandó visszaadni, annak a jele, hogy előnyösek voltak számára ezek a bérletek. De hogy a földek bérét ő akarta megszabni, sőt el sem volt hajlandó tűrni, hogy az uradalom szabja meg, mutatja elbizakodottságát s azt, hogy törvénytelen dolgot követelt és ráadásul forradalmi eszközökkel. A kisebb bért úgy akarta az uradalomtól lázongással kikényszeríteni. Nem jogtalan volt tehát itt a jobbágyság, hanem olyan jogokat követelt magának, melyekkel a mai felszabadított parasztság sem bír, de még kevésbé bír a bolsevik állam parasztsága, melynek állítólag „munkás- és parasztkormánya" van.

Másodszor meg kell állapítanom, hogy mivel egy garas két krajcár, 148 garas három forint. Nem igaz tehát, hogy Szekfű még a nunciusnál is, aki 3-4 forintról beszél, kevesebbnek mondja a búzának azt a tényleges árát, melyen a jobbágyok terményeiket értékesíteni tudták.

Harmadszor meg kell állapítanom azt is, hogy Szekfű, akinek Magyar Történetébe Meszlényi úgy látszik csak futtában kukkantott be, nemcsak túl nem licitál a nuncius adatain, hanem egyenesen a mi állításunknak megfelelő értelemben megcáfolja őket. Szekfű a Meszlényitől megadott helyen (Magyar Történet, VII., 73. o.) azt mondja, hogy a búza ára akkor, mikor a legnagyobb volt, 513 garas, tehát tíz forint volt. De ilyen drága is csak egy évben (1816-ban) volt. 1814-ben csak 158, 1817-ben 413. Érdekes, hogy 148 garas, tehát a Meszlényi szerint nevetségesen kevés, éppen abban az 1818-as esztendőben volt, melyben a nuncius, illetve Meszlényi szerint harminc forint volt az ára.

Lehetetlenség tehát, hogy az uradalom csak valaha is 30 forintos búza árának megfelelően követelte volna a földbért a jobbágyoktól, mikor a búza ára akkor is csak tíz forint volt, mikor a legdrágább volt, s még ilyen drága is csak egy évig volt, abban az évben pedig, mikor a nuncius 30 forintnak mondja az árát, csak három forint volt. Az uradalom tehát tízszeres árat – ha még úgy állítja is ezt a nuncius és Meszlényi – semmiképpen sem követelhetett bérlőitől (nem pedig jobbágyaitól), hanem másfél, kétszer annyit.

Meszlényinek tehát nem visszhangoznia, sőt még megtoldania kellett volna ezt a téves értesülésen alapuló nunciusi jelentést, hanem megcáfolnia, illetve helyreigazítania. Azt kellett volna kimutatnia belőle, mennyire téves forrásokból származtak a jobbágyok sanyargatásairól szóló rémmesék, nem pedig ez alapon egy újabb rémmesével szolgálnia.

Az is különös, hogy Meszlényi közvetlenül ezen eset megemlítése után még olyanforma állítást is tesz, mintha nálunk püspök, sőt még kanonok is csak ez időtől (tehát a XIX. század első felétől) kezdve lehetett volna köznemesek fiaiból. Csak nem akarja azt állítani, hogy

egész addig még a kanonokok is mind grófok voltak? Hát Pázmány nem köznemes volt? Hát a Széchenyieknek, akikből egymás után lett prímás is és kalocsai érsek is, nem csak a család első papfia szerezte meg még a köznemességet is? Bakócz Tamás nem egyszerű kerékgyártó jobbágy fiából lett prímás, bíboros, sőt majdnem pápa? Szalkay László, a mohácsi csatában elesett prímás, nem varga fia volt? De a XIX. század első felében is Kopácsy prímás is, Rudnay is nem köznemes volt-e? Ugyanekkor nem egy Sztánkovics nevű egyén volt-e a győri püspök, aki talán még köznemes sem volt stb.?

Népdalaink tanúbizonysága

Csodálkozom, hogy közvéleményünknek, miközben a jobbágyok sanyarú sorsán oly érző szívvel szánakozott, sohasem jutott eszébe, hogy népdalaink hangja és tartalma mennyire ellenkezik mindazzal, amit ő a jobbágyok jogtalan állapotáról és ínségéről képzel.

Kétségtelen ugyanis, hogy régi népdalaink jobbágyok dalai, jobbágyok lelkéből fakadtak, az ő érzelmeiket, az ő lelkivilágukat tükrözik, az ő sorsukat, életmódjukat mutatják. Ha azonban ez igaz, akkor már meg is van cáfolva az a hit, hogy ez az élet ínséges, megalázott, jogtalan volt. Népdalaink ennek éppen az ellenkezőjéről tesznek tanúságot. Azok, akik ezeket a dalokat kitermelték, akiknek lelkéből ezek sarjadtak, sem nyomorgók, sem szolgalelkűek nem lehettek. Hiszen maga az ének fogalma is már örömöt, életkedvet, jó hangulatot jelent és feltételez, mert dalolni nem nyomorgók, nem éhező, nem az élet jogaiból kitaszítottak, nem a minden szíre-szóra deresre húzottak, nyomorultak szoktak.

Vajon mi lehet az oka, hogy az állítólag ínséges, megalázott, jogtalan hajdani jobbágyok szinte egész élete dalolva telt el, ellenben ma, mikor már a maga ura a paraszt, mikor már visszanyerte „emberi" jogait, mikor már felszabadult, mikor már a törvény előtt egyenrangú lett uraságával, sőt mikor már annak egyenesen urává lett, mert a hajdani urak is az ő diktatúrája alatt élnek, nem keletkeznek a nép ajkán dalok? Hogy lehet, hogy a nép ma már csak akkor dalol, ha részeg, de akkor sem a maga szerezte, a lelkéből spontán kisarjadt dalokat énekli, hanem azokat, melyeket Pestről hoznak neki? Vagy pedig még mindig azokon élősködik, melyeket hajdani rabszolga elődeinek életöröme termelt?

Népdalaink vagy szerelmi dalok (ez a legtöbb), vagy bordalok, vagy tréfás, dévajkodó [könnyed] dalok, vagy katonadalok. Aki szerelmes, a második legerősebb ösztön, a fajfenntartó ösztön rabja. Ez ösztön jelentkezésének feltétele azonban az, hogy a legelső, a még nála is erősebb ösztön, az önfenntartó ösztön ki legyen elégítve, azaz hogy az ember gyomra tele, télen a szobája meleg legyen. Akik éheznek és fagyoskodnak, azok étel és meleg szoba után sóvárognak, nem pedig a babájuk után. Azokat a szerelem nem érdekli.

Egy volt tanítványom, aki három keserves évet töltött szovjet hadifogságban, azt mondta, hogy ott a hadifoglyok, tehát a fiatal s ráadásul a nőktől elzárt férfiak tízezrei között ez alatt a három hosszú év alatt csak egyetlen egyszer hallott szemérmetlen beszédet: egyszer ebéd után, mikor „az októberi forradalom" (november 7.) ünnepének örömére még ők is tűrhetőbb ebédet kaptak.

Ha a régi jobbágyoknak is olyanforma sorsuk lett volna, mint azoknak a hadifoglyainknak, akiknek azok a kommunisták voltak az uraik, akiknek állítólag az embernek ember által való galád kizsákmányolásának megszüntetése volt a „szent" céljuk, akkor nekünk most nem lennének népdalaink, akkor néma lett és maradt volna a magyar nép ajka. Ha pedig a szovjet hadifoglyainál ugyan különb lett volna a sorsuk, de azért mégis szomorú és ínséges, akkor az a néhány népdal, ami mégis létrejött volna, melankolikus lenne, s azt a nyomort és rossz bánásmódot ecsetelné, melyben a szomorúan merengő dalolóknak része volt, nem pedig majdnem tisztán csak a babájuk után való sóvárgást, sőt a boldog szerelem örömeit fejezné ki.

Azok a népdalok, melyek az ivással kapcsolatosak, még jobban a jólét jelei, mint a szerelmiek, mert hiszen italra csak annak jut, akinek a gyomra már tele van, s akinek a keresetéből még felesleg is marad, s a szükségesen kívül még élvezetre, szórakozásra is jut. (Világos, hogy vannak olyanok is, akik azt a pénzt isszák meg, mely a szükségesre, a maguk és családjuk élelmére és ruházatára kellene, de világos, hogy ezek kivételek, tehát nem cáfolják meg az ezzel ellenkező szabályt.)

A tréfás, a dévajkodó dalok még inkább a jómód, a megelégedettség és a szabadság jelei, mert világos, hogy tréfálni, mókázni, dévajkodni nem a nyomorgók, s nem az iga alatt nyögők szoktak, hanem a megelégedettek, sőt azok, akik jómódjukban és jókedvükben már azt

sem tudják, mit csináljanak. A tréfáló, a mókázó ember lelke olyan, hogy kicsordul már belőle a megelégedés, mint abból a köcsögből a tej, melybe többet öntöttek a jóból, mint kellett volna.

Még a katonadalok is a régi jobbágyok jóléte mellett szólnak, mert ezek többnyire a katonának otthonába való visszasóvárgását fejezik ki. Az olyan otthon után azonban, ahol fázott és éhezett, ahol állandó megalázás volt a része, ahol erején felül terhelték munkával és ahol nyakra-főre botozták, senki sem sóvárgott volna vissza. Akkor megszabadulni tőle, s katonának menni, ez lett volna megváltás. A katonadalok ennek az ellenkezőjét bizonyítják.

Igaz, jobbágyságunknak voltak betyárdalai is, s betyárnak azok álltak be, akiknek az otthon tűrhetetlen volt. Ne felejtsük azonban, hogy a legtöbb betyár nem ezért lett betyárrá. Betyárrá elsősorban azok lettek, akik otthon nem fértek a bőrükben, akikben olyan energiák feszültek, hogy nem bírták a tucatemberek életét, akik urat nem tudtak szívelni maguk felett. Voltak, akik emiatt bűnbe estek, s ezért kellett menekülniük a békés otthonból, voltak, akik szerelmi bánatukban mentek világgá. Talán legkevesebben éppen azok voltak, akik az éhezés vagy a hideg szoba miatt lettek betyárok. A fázás és éhezés ugyanis fásulttá teszi az embert, eltompítja az életerőt és az energiákat, a betyársághoz pedig éppen életerő, vállalkozó kedv, életrevalóság, büszkeség és önérzet kell legjobban. Az ilyen jellegű emberpéldányok – nyugodtak lehetünk benne – még akkor is a legkevésbé nyomorgók közé tartoztak volna, ha általában valóban nyomorúságos lett volna a jobbágyok sorsa.

A betyárdalok és a betyárság létezése tehát semmiképpen sem lehet a jobbágyok keserves sorsának bizonyítéka. Egyébként is ne feledjük, hogy a betyárdalok nem maguktól a betyároktól, hanem az otthon maradottaktól származnak. Amennyiben azonban a betyár a maga nevében énekel, éppen nem siralomról vagy nyomorúságról énekel, hanem – hacsak nem öregember már az a betyár – dicsekszik a jólétével és majdnem felrobban a nagy büszkeségtől.

Vegyük most már szemügyre a magyar népdalokat. Olyant, amely ínség, nyomor miatt panaszkodik, alig találunk köztük. Talán csak ez az egyetlenegy – éppen egyik legszebb – olyan hangú és tartalmú, hogy megerősíteni látszik a jobbágysorsról alkotott közhitet:

Édesanyám is volt nékem,
Becsülettel nevelt engem.
Éjtszaka varrt, nappal mosott...
Jaj, de keservesen tartott!

Ha azonban ezt a dalt kissé jobban szemügyre vesszük, látnunk kell, hogy egy özvegyasszony fia gondol benne vissza keserűen a gyermekkorára. A szegénység oka tehát nem az általános jobbágyszegénység, hanem a kenyérkereső apa korai halála. Ebben a dalban egyébként is aligha lehet falusi gyerekekről, tehát jobbágygyerekekről szó. Hiszen látjuk, hogy az özvegy anya mosni járt és másoknak varrt. Falun nem szoktak mosónőt fogadni és varrónővel varratni, s különösen nem szoktak ezelőtt száz évvel, még a jobbágyvilágban. Ez az ének tehát városban keletkezett, vagy ha nem, a szerzője legalábbis városban töltötte szomorú gyermekkorát. A jobbágyság nyomora mellett tehát nem bizonyít semmit.

Aztán még ezt a dalt is lehetne a jobbágyszegénység bizonyítékának felfogni:

Lyukas a kalapom teteje,
Kilátszik a hajam belőle.
Szégyenlem magamat legény létemre,
Lyukas a kalapom teteje.

Valójában ez sem bizonyít jobbágynyomort. Az a kalap ugyanis vagy többnyire lyukas szokott lenni, s majdnem minden jobbágylegény fején, vagy pedig csak most lyukadt ki valamely baleset folytán, s a gazdája éppen ezt a pillanatnyi tréfás helyzetet énekeli meg. Világos, hogy az utóbbi esetről van itt szó, nem pedig az elsőről. Bizonyítja ezt a dal tréfás, mókás, dévaj hangja. Ha a jobbágylegények kalapja rendszerint lyukas lett volna, akkor nem kellett volna az esetből nótát csinálni, tehát még megéneklésre is érdemesnek tartani.

Szürke, mindennapi jelenségről nem szoktak verset csinálni, s ha igen, nem tréfás verset. A nyomorgó, rongyos ember nem szokott a nyomorával tréfálkozni. Legalábbis olyan nyomorgó nem, aki gyermekkora óta állandóan nyomorog, tehát megszokta, és aki a környezetében is hasonló nyomort lát. Ez a legény itt a dalban „szégyelli" a kalapját „legény létére". Ez egyenes bizonyítéka annak, hogy a többi legény nem szokott lyukas kalapban járni. Ha az ilyesmi általános lett volna, nem kellett volna neki szégyenkeznie. Ez az ének tehát szintén nem a jobbágyok nyomora, hanem egyenesen jóléte mellett bizonyít.

A kommunista rádió gyakran közölt szemelvényeket népdalgyűjtési eredményekből, s a bevezetés mindig hangsúlyozta, hogy ezek a népdalok mennyire mutatják a hajdani úri világ nincstelenjeinek nyomorát. Ezért az ilyen „pártos" bevezetés után mindig figyeltem a közlendő dalokat, és tudván, hogy éppen az ellenkező az igaz, nagyon kíváncsi voltam, hogyan tudják a dalokkal a jobbágynyomort bizonyítani.

Világos, hogy ha egyszer a népdalokat a kommunista propaganda támogatására közlik, azokat válogatták össze belőlük, amelyek panaszt, elégedetlenséget fejeznek ki, s így a nyomor s elnyomás jelei. Annál meglepőbb volt, hogy még így sem volt köztük ilyen egy sem. Ilyen népdalt tehát még kivételképpen is alig lehet találni.

Például 1958. február 11-én a Kossuth adóban egy miskei „népművész" adott elő régi dalokat, a bevezetőben erősen hangsúlyozva, hogy ezek a dalok a nép nyomorát tükrözik. Mégiscsak egy volt köztük, a legelső, amely szegénységről szólt, de még ebben is csak az volt, hogy a „büszke kantinosné" kérdi a kubikust, hogy miért olyan rongyos. Csodálom, felelé neki a kubikus, hogy ezt éppen maga kérdi, mikor minden keresetemet magánál költöm el.

Látjuk tehát, hogy még itt is azt hangsúlyozza a rongyos kubikus, hogy nem azért rongyos, mert nem keres, hanem azért, mert lump. Tehát ez a dal sem a kubikus nyomorát, hanem tisztes megélhetését bizonyítja. Aki nem volt köztük könnyelmű vagy alkoholista, nem volt rongyos.

Van egy másik népdalunk is, ahol nem a kalap, hanem az istálló lyukas. Ha valaki ebből is a jobbágyok nyomorára következtet, azt figyelmeztetem, hogy itt megint dévaj nótáról van szó, nem pedig nyomort kifejezőről. Ez a lyukas tetejű istálló is a jólétet bizonyítja, nem a nyomort, mert mókázó kedve csak a jólétben élőnek van. Nem lehetett lyukas a teteje a jobbágy istállójának, mert hiszen a dalban csak azért lyukas az istálló, hogy ki lehessen belőle lopni a lovat. Én azonban nem tudok elképzelni olyan tényleges istállót, melyből emiatt ki tudták lopni a lovat. Csak nem másztak fel ugyanis a tolvajok a tetőre, s csak nem létrán szállították onnan le a lovat? Dévaj [bolondozó] vers tehát ez, nem pedig a jobbágyok szegénységét bizonyító:

Lyuk, lyuk, lyuk, lyuk, lyuk, lyuk, lyuk, lyuk, lyukas az istállóm teteje.
Ki, ki, ki, ki, ki, ki, ki, ki, kilopták a lovam belőle.

Annál több népdalt találunk azonban olyant, amely éppen ellenkezőleg, a jobbágyok nagy jómódját, pénzes voltát, önérzetét, büszkeségét bizonyítja:

Százforintos bankó volt a lajbizsebben [mellényzsebben].
Azt kérdi a rózsám, hol van, hová tettem...

Aztán:

Virágos a subám, száz forintért vettem...

Továbbá:

Ráköltöttem száz forintot, azért olyan csudaszép...

„A madarasi kocsmárosné lánya" is „százforintos kendőt köt a vállára".

Száz forintért régen egy házat lehetett venni, tíz forintért pedig két-három télikabátot is. A jobbágylegény mégis így önérzeteskedik:

De szeretnék rámás csizmát viselni,
Ha a kovács jól meg tudná vasalni.
Vasald, kovács, ihajja,
Tíz-húsz forint nem drága.
Majd megisszuk a csingilingi-lengetegi csárdába!

Nemcsak pénz van tehát, hanem önérzet és jókedv is. Látjuk, hogy a jobbágylegények parancsolni is tudnak. Vajon honnan tanulhatták? Csak nem a deresen?

Kiskereki széles utca
Gyémántokkal van kirakva.
Hogyha végigmegyek rajta,
Citeráz a csizmám sarka.

Micsoda önérzetet, megelégedettséget, biztonságot tükröz ez a dal!

Megüzentem a szegedi bírónak:
Márványkővel rakassa ki az utat.
Rakassa ki, rakassa, rakassa ki simára:
Jön a babám, csikorog a csizmája.

A jobbágyleány vagy jobbágylegény olyan önérzetes tehát itt is, hogy még a bírónak is „izen", hogy intézkedjék.

Mikor én még legény voltam,
A kapuba kiállottam.
Egyet-kettőt kurjantottam,
Mindjárt tudták, hogy én voltam.

Hogy mert kurjantani, kérdezzük csodálkozva? Nem félt, hogy az uraság vagy az intéző deresre húzatja érte? Hiszen ez a kurjantás – tekintettel arra, hogy az ilyesmi többnyire a késő órákban szokott történni – egyúttal éjszakai csendháborítás is volt, s esetleg az uraság vagy a jószágkormányzó álmát is zavarhatta. Ahol a jobbágylegény kurjantgatott, semmi sem volt az övé, minden a földesúré volt. Hogyan, hogy mégis olyan szabadon kurjanthatott?!

Igaz, hogy itt azt mondhatná valaki, hogy ezek a dalok többnyire nem is népdalok, hanem a nép közt is elterjedt műdalok. Ha így volna, feleljük, akkor is bizonyítaná azt, amit mi bizonyítunk velük, mert ha íróasztalnál keletkeztek, akkor is a népdalok utánzatai. A népdalíró költő a népdalokat utánozza, s annál jobb a dala, minél természetesebben tudja őket utánozni. A műdalokban is csak azért jómódú és önérzetes a parasztlegény, mert az igazi népdalokban is az. Az író csak azért festi őket ilyeneknek, mert tudja, hogy ezzel tudja legjobban a valóság látszatát kelteni.

Petőfi is, aki egyébként elméletben mindig a jobbágyok nyomorát emlegette, így ír a „kisbéresről" akkor, mikor a valóságot akarja festeni:

Nem ül kevélyebben a huszár a lovon,
Mint az a kisbéres a vendégoldalon.

Vajon miért lehetett olyan „kevély" az a kisbéres? Talán csak nem azért, mert még krumplival sem lakhatott jól, s mert aznap is deresre húzatta az uraság?

Egy másik jobbágy – ugyancsak Petőfi szerint – így dicsekszik:

Hírös város az Aaföldön Kecskemét,
Ott születtem, annak öszöm könyerét. [...]

Nincs énnéköm mestörségöm, nem is kő,
Van azé jó keresetöm, jobb se kő, [...]

Ezön járok [az ómáspejen], mint kiskirály kényösen,
Borjúszájas ingöm lobog szélösen,
Süvegöm a jobb szömömön viselöm,
Minden embör előtt mög se emelöm.

(Tehát mégsem húzatta deresre a gazdatiszt, ha nem köszönt? Mert Petőfi egyébként ezt hirdette:)

Be-benézök a bugaci csárdába,
Öszöm-iszom kedvem szörént rovásra,
Ölégségös hitelöm van ott néköm,
Megfizetek, böcsületöm nem sértöm.

Vajon miből „fizetött mög", mikor nyomasztó nyomorban élt, viszont mégis „kedve szörint", tehát nem keveset ivott a csárdában?

Ugyanaz a Petőfi, aki ezt írja és így írta, mert így látta az Alföldön, „Arany Jánoshoz" című versében mégis „a szegény népet", annak „felhős láthatárát", „nagy fáradalmait" „kemény nyoszolyáját" és „vigasztalásra" szorulását emlegeti, tehát merőben ellenkezik mindazzal, amit verseiben akkor, mikor a nép állapotát olyan művészien, tehát a természetnek megfelelően festi, maga állapít meg.

Vajon a két ellenkező állítás közül melyik lehetett az igazi? Egészen bizonyos, hogy az, amit nem a maga nevében mondott, hanem amit a nép szájára adott, s vele magával mondat el. Ez pedig, mint látjuk, csupa dicsekvés, megelégedés, jólét, önérzet, sőt büszkeség. Ezt ugyanis, mint művész, önfeledten mondja, a másikat pedig, mint politikai, sőt forradalmi agitátor, a népnek való hízelgésként és érvényesülés céljából. Verseiben csak azt fejezte ki, amit érzett, szónoklásaiban vagy Aranynak írt versben érvelgetve azt, amit népszerű volt mondani.

Rámutattunk már, hogy Petőfi, aki mindig a szegény nép nyomorát emlegeti, annyira tudta, hogy a jobbágyoknak jó dolguk van, hogy azt, hogy ő önzetlenül lett költő, azzal az érvvel bizonyítja, hogy ha a jó megélhetést kereste volna, akkor nem költő, hanem kocsis, vagy béres (tehát még a telkes jobbágynál is kevesebb és szegényebb) lett volna, mert azok jobban keresnek és így pénzben jobban bővelkednek, mint a költők.

Az én hazámban, Zala megyében, a legismertebb régi mulatódalnak ez az állandóan ismétlődő refrénje:

Sej, az a pincér, az a kutya pincér, hadd töltse:
Van még a babámnak elég potya pénze, fizesse!

Vagy egy másik hasonló dal:

„Hozz bort, kocsmárosné, megadom az árát!
Hozz bort, kocsmárosné, megadom az árát!
Ha én meg nem adom, ihaja,
Megadja a galambom, tyuhaja!

Vagy itt van ez a régi szép népdalunk:

Végigmentem az ormódi temetőn.
Elvesztettem pirosbársony keszkenőm.
Pirosbársony keszkenőmet nem bánom,
Csak a régi szeretőmet sajnálom.

Akinek ennyire nem volt egy pirosbársony keszkenő elvesztése semmi, az semmiképpen sem tudhatta, mi az a nyomor.

Réten, réteg, kisboglári réteg
Elvesztettem zsebbe való késem.
Késem után karikagyűrűmet...
Azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.

Micsoda igazi úri lélek az, aki így dalol: Milyen megvetéssel tudja mondani, hogy a kését meg a karikagyűrűjét sajnálja, nem pedig a szeretőjét! Ilyen semmiség volt egy jobbágylegény számára egy aranygyűrű, s ilyen nagy volt egy jobbágylegényben az önérzet, a büszkeség és a dac, ha elhagyta a szeretője, vagy más valami ügyben megsértették az önérzetét!

Pántlikás kalapom fújdogálja a szél.
Köszönöm galambom, hogy eddig is szerettél.

Amíg engem szerettél, piros csizmát viseltél,
De mióta nem szeretsz, mezítláb is elmehetsz.

Vagy:

Édesanyám, kedves anyám, csak egy a kérésem:
Extraruhát, extraruhát csináltasson nékem.
Extraruhát, sej-haj, aranyzsinórt rája...
Így illik, illik, illik, így illik, illik, illik
A magyar huszárra.

Meg kell hagynunk, hogy nem lehetett valami szegény ennek a magyar huszárnak (sőt a dal mások változata szerint: bakának) az anyja. De maga a huszár (vagy baka) is milyen jóléthez lehetett szokva! Milyen életvidám, milyen derűsen nézi az életet!

Ugyanez a túláradó életöröm szól ebből is:

Csárdás kiskalapot veszek,
Mellé rozmaringot teszek,
Szagos lesz az utca,
Merre, merre, merre járok...
Majd néznek utánam a leányok!

Aztán:

Vagyok olyan legény, mint te,
Vágok olyan rendet, mint te.
Ha nem hiszed, gyere velem.
Fogd meg az én kapanyelem.

Vagy:

Szőke vize a Tiszának...
Mondd meg kislány az anyádnak,
Hogy az egész Tisza mentén
Nincsen olyan legény, mint én.

Énekelhetnek így olyan legények, akiket a gazdatiszt akkor húzat deresre, mikor éppen kedve tartja?

Szeretnék én a királlyal beszélni,
De még jobban szobájában leülni.
Megmondanám szemébe a királynak,
Lányokat is sorozzon be bakának.

De a király azt izené levélben:
Nem való a csákó a lány fejébe,
Mert a lánynak harmincfodros szoknya kell,
A lábára pirosbársony cipő kell.

Ahol a lányon a harmincfodros szoknya és a pirosbársony cipő ennyire természetes dolog, az a társadalmi osztály semmiképpen sem élhetett nyomorban. De megalázottságban sem.

Már minálunk babám, már minálunk babám, az jött a szokásba,
Nem táncol a legény, nem táncol a legény, alacsony csárdába.
Alacsony a csárda mestergerendája
Letörik a babám, letörik a babám gyöngyös bokrétája.

Még a katonafogdosás sem lehetett olyan borzalmas dolog, ha erre a népdalra gondolunk:

Házunk előtt mennek el a huszárok.
Édesanyám, én is közibük állok.
Én leszek az első század szakaszvezető,
Nem a világ ez a három esztendő.

Már ezután úgy élem világom:
Kalapomat a szememre vágom...
Jobb szememről bal szememre vágom
Csak a szabadságos kiskönyvemet várom.

Nem várhatta volna ez a jobbágylegény ilyen túláradó örömmel és ilyen túltengő önérzettel azt a „szabadságos kiskönyvet", ha otthon nyomor, szegénység, éhezés és fázás, jogtalanság, szolgaság, sértő megalázás és az uraság derese várta volna!

Édesanyám, ha bejön, édesanyám, ha bejön Egerbe,
A kaszárnya ablakán, a kaszárnya ablakán nézzen be.
Ott lát engem komiszbaka ruhába',
Göndör hajam rövidre, göndör hajam rövidre van levágva.

Ez aztán egész bizonyosan népdal, mégpedig egész bizonyosan még a régi jobbágyvilágból, mert hiszen a legény ekkor még csimbókot viselt. Ez a dal kivételesen keserű hangú is.

Mégis mennyire a mi tételünk mellett szól! Milyen elkényeztetett gyerek lehetett ez a legény otthon, ha ennyire keservesnek találja a kaszárnyai életet! Milyen jó ruhája lehetett otthon, ha ennyire lenézi és „komisz"-nak tartja a bakaruhát! S nem teljesen lehetetlen-e, hogy otthon az uraság botoztatni szokta vagy azonnal felpofozta, ha nem köszönt neki elég alázatosan, ha a kaszárnyában még azt is annyira megalázónak találja a maga számára, hogy hosszú haját levágatták?

Nem folytatom azonban tovább, mert vége-hossza nem lenne, s egyébként is azt mondhatnák, hogy kiválogatom a népdalok közül azokat, melyet tételem mellett szólnak. Hogy e kifogásnak elejét vegyem, kiválasztottam a Kisfaludy-társaság kiadásában megjelent „Magyar népköltési gyűjtemény" egyik kötetét, a VI.-at, a kálvinista Vikár Béla gyűjtését, mely 1905-ben jelent meg, s annak a Somogy megyének népdalait tartalmazza, mely a nagybirtok egyik legjellegzetesebb hazája volt, tehát falusi népe igen tekintélyes részben nincstelenekből, cselédekből, még a jobbágyoknál is sokkal szegényebb földműves-emberekből állt.

E kötetnek minden lapját feldolgoztam abból a szempontból, amit itt tárgyalok, hogy kiválogatásról ne lehessen szó. Először összeszedtem belőle kivétel nélkül minden olyan dalt, mely tételemet cáfolni látszik, azaz a jobbágyok (dehogy a jobbágyok: az uradalmi cselédek) nyomora, szolgasága vagy megalázott volta mellett szól. Illetőleg ezeket csak próbáltam összeszedni, de nem sikerült, mert a semmit senki sem tudja összeszedni. Összesen mindössze három nyomot találtam erre vonatkozólag az egész gyűjteményben, de a három közül legfeljebb egy az, melyet valóban a jobbágyság kiuzsorázására lehet magyarázni.

Ez így szól:

Elindultam, el is mentem messzire,
Bele értem egy nagy ballangerdőbe,
Csak azt hallom fülemüle szájából:
Ocsút mérnek a lapai magtárból.
Ocsút mérnek üszöggel van keverve,
Azért nincsen a bérösnek ereje.

Elismertük már, hogy kivételesen lehettek, sőt voltak kegyetlen vagy szívtelen uraságok is. Ezt egyébként nem is kell külön elismerni, mert az, hogy minden uraság és minden gazdatiszt kifogástalan legyen, egyenesen lehetetlenség. De az, hogy egy vaskos, 460 lapos népdalgyűjteményben, s ráadásul a nagybirtok legjellegzetesebb hazájából csak egyetlenegy ilyen dal akad, ugyancsak bizonyítja, hogy kivétellel van dolgunk. De még ennek a kivételképpen rossz egyetlenegy uraságnak is csak a fukarságáról van szó, de nem a rossz bánásmódjáról, sőt a népdal hangja egyenesen olyan, hogy lehetetlenné teszi a rossz bánásmódra gondolást. Hiszen a dal népi szerzője lenézi ezt a fukar, vagy szegény uraságot. Azt pedig, aki szigorú hozzánk, nem lenézni szoktuk, hanem félni tőle, s gyűlölni.

Látjuk azonban, hogy azt még a népdal is megállapítja, hogy az uraság túlságos takarékosságának csak ő maga látja kárát, mert hiszen emiatt nem lehet „a bérösnek ereje", tehát a munkája sem sokat ér. Az is érdekes, hogy ezt a fukarságot a népdal szerzője annyira szokatlannak tartja, annyira furcsállja, hogy egyenesen a fülemüle súgja meg neki.

Ez a népdal egyébként is későbbi eredetű, nem származhat a régi jobbágyvilágból. Az uradalmakban, a mai cselédeknek mérnek konvenciót [fizetséget, illetményt], de nem a hajdani jobbágyoknak. A jobbágyok nem kaptak konvenciót, hanem a maguk telkén termelték meg a kenyerüket. Konvenciót a mai nagybirtok cselédsége kap. Az azonban, hogy ilyen dalt az egész gyűjteményben csak egyet találunk, kétségtelenül bizonyítja, hogy a nagybirtokosok cselédsége se nyomorog, legalábbis egy fél századdal ezelőtt, e dalok korában még nem nyomorgott. A dal inkább az uraság szegénységét gúnyolja ki, mint fukarságát ostorozza.

A második ilyen természetű dal bizonyító ereje még az elsőnél is gyöngébb. Ez így szól:

Verd meg, Isten, ezt a cudar világot!
Rosszabb életöm van, mint a kutyának,
Mert a kutya bebujik a szénába, szolmába,
De én csak úgy csavargok a világba.

Egész nyilvánvaló, hogy itt nem szolgálatban levő, hanem bujdosó (bizonyára katonaszökevény, vagy valamely elkövetett bűntény miatt elbujdosott) legényről van szó. Az ő keserűsége vagy ínsége tehát nem a jobbágyok keserű életét bizonyítja. Éppen ellenkezőleg. Az, hogy nyomora és otthontalansága miatt annyira el van keseredve, annak jele, hogy visszakívánta azt a nyugodt otthont és jólétet, melyben addig része volt, míg jobbágy volt.

Még ennél is kevesebb bizonyító ereje van a harmadiknak:

Nem ettem én ma egyebet,
Csak egy köcsög aludttejet.
Azt is csak úgy kalán nélkül,
Megélek én a lán nélkül.

Egy köcsög aludttej nem rossz dolog, de mint az egész napra való egyedüli eleség, nem is jólét jele. A dalból azonban nem is lehet azt érteni, hogy a szerzőnek ez a köcsög aludttej a rendszeres napi eledele. Hiszen egész világosan megmondja, hogy csak máról van szó. Pedig, ha kivételesen, például valami háztartási zavar miatt történik, semmit se jelent. Ilyen értelemben előfordulhat ilyesmi a leggazdagabb házban is. Hogy a legény életében annyira nevezetes dolog ez, hogy érdemesnek tartja megénekelni, az is azt bizonyítja, hogy kivételes esetről van szó, ami csak „ma" történt meg vele, máskor nem.

Ezzel a három (illetve egy) kivétellel szemben ebben az egyetlen kötetben nem kevesebb, mint 47 olyan dalt találtam, mely szerzője egyenes jólétére vagy önérzetére vall. Lássunk belőle néhány szemelvényt:

Hej gyomború, gyomború,
Az én bukszám domború,
Harminchárom forint benne,
Néköd is adok belülle,
Néköd is adok belülle
Magas sarkú cipőre
(40. o.)

Vagy:

Bérösgyerök mezítláb megy szántani,
Otthun hagyta a csizmáját patkolni.
Kilenc kovács nem merte elvádulni,
Rózsapatkót nem tud rája csinálni.
(47. o.)

Az ember az első sor után azt hinné, hogy ez a dal is jobbágynyomort bizonyít (noha, mikor már nem volt jobbágyság, a bérösgyerökök egytől egyig mezítláb szántottak). De hát látjuk, hogy a régi „feudális" kor béresgyereke nem azért ment mezítláb szántani, mert nem volt lábbelije, hanem azért, mert „a csizmáját otthun hagyta patkolni". De még otthon is egész furcsa okból hagyta: rózsapatkó kellett neki rá, s ezt még kilenc kovács se „merte" elvállalni. Fene nagy úr lehetett az a hajdani béresgyerek, hogy a csizmáját a kovácsok (s ráadásul egyszerre kilenc) nem nem tudták, hanem nem merték elvállalni. Ennyire kellett tehát félniük ennek a béresgyereknek a haragjától és nagy igényeitől. Csak azt nem tudom, hogy lehetett ennyire igényes egy olyan béresgyerek, akit az uraság vagy tisztjei állítólag naponta deresre szokta húzatni.

Nincsen szála a selyömkeszkenyőmnek
Nincsen kedve a kedves szeretőmnek,
Vöszök olyan keszkenyőt, hogy szála lösz,
Tartok olyan szeretőt, hogy kedve lösz.
(63. o.)

Csodálkozva kérdezzük: Hát a régi keserves jobbágyvilágban egy ilyen selyemkeszkenyő megvétele olyan könnyen „mönt"? A nótában megnyilvánuló nagy fölény és önérzet bizony erre vall.

Kaposvári barna kölyök vagyok én.
Vörösborral, bikahússal élek én.
Vörösborral, borgyuhússal élek én,
Ha elkésöm, a rózsámnál hálok én.

Itt is micsoda jólét és milyen önérzet! Ha elkésik, az se baj. Nem deresre húzzák érte, hanem ebből is csak haszna van.

Sárgarezet veretök a csizmámra,
Gyöngyélet van a gyutai csárdában.
Így jár, aki szép szeretőre talál:
Fáradt teste nyugodalmat nem talál.

A Rákosi Mátyás által „felszabadított" „paraszt" a sárgarezet különösen nehezen verethetett volna a csizmájára, mert ahhoz valuta kellett, s ezért még a villanyvezetéket is alumíniumból csinálták. Úgy látszik mikor még rab jobbágyok voltak a magyar falusiak, nem kellett érte valuta, illetve akkor volt valuta, de nemcsak sárgaréz patkóra volt, hanem egész éjen át való mulatozásra is, mert a dal erre is utal.

Ez juttatja eszünkbe a 14. oldalon közölt nótát:

Estelödik, alkonyodik,
A számadó káromkodik:
Mind a három bujtár iszik.

Egyik iszik a „Mérges"-be,
A másik a „Leveles"-be,
A harmadik a „Morgó"-ba,
Isznak a potya bankóra.

Ma két hete, vagyis három,
Hogy a számadóm nem láttom,
Amoda is gyün egy pejlón,
Tudom, az lösz a számadóm.

Jónapot, Jancsi bujtárom!
Van-e hibám, vagyis károm?

Nincsen hiba, de nem is lösz,
Míg a Jancsi bujtárod lösz.

A bujtárok jómódján kívül, mely ezt a sok mulatást lehetővé tette, láthatjuk még azt is e nótában, hogy a számadó az, aki köszön a bujtárjának.

A somogyi jobbágylány pedig így dalol:

Tizenhárom fodor van a szoknyámon,
Azt gondoltam, férjhöz megyek a nyáron.
De már látom, nem lesz semmi belőle:
Tizenkettőt levetetek belőle.
(83. o.)

Ez se lehetett valami nyomorgó leány. Külön érdemes kiemelni, hogy nem azt mondja, leveszek, hanem „levetetek" belőle. Milyen kényelem, jólét és önérzet!

Egyik nóta (237. o.) egyenesen a zsidólányt állítja az egyszerűségében példaképül a somogyi magyar jobbágylány elé:

Ej, zsidó lány, zsidó lány,
Mért vagy olyan halovány?
Azért vagyok halovány:
Nem festem én magam, mint a magyar lány.
(237. o.)

A dal magyarázatául megjegyzem, hogy Belső-Somogyban, mely őslakosságában református – s melyből megőrzött nyelvjárási sajátságaik alapján a dalok nagy része való –, valószínűleg a szomszédos délszlávság hatására ősi szokás a parasztlányok körében is a kendőzés. De annyi bizonyos, hogy ez is mindennek jele, csak a nyomornak vagy a szolgaságnak nem.

A rézpatkó vagy legalább a rézszög – úgy látszik – rendszeres volt a hajdani jobbágyok csizmájában, mert a 90. oldalon is így szól a nóta:

Sárga szöget veretök a csizmámba,
Árva leányt szeretek a hazámba,
Árva kislányt szeretek én, ha lehet:
Nincsen anyja, ki átkozzon engemet.

De a következő dal se éppen a szegénység jele:

Kiskertemben rózsa lesz, rózsa lesz,
Egy szép legény ígérte, hogy elvesz:
Majd az ősszel szőlőszüret után
Elgyün értem sötét pejparipán.
(97. o.)

Aztán:

Bort nem iszom, fogadásom tartja:
Vizet iszom, ha angyalom adja.
Azt is csak úgy, ha szájából adja,
Mint a galamb a fiát itatja.
(96. o.)

Megfogadni, hogy nem iszik, csak az szokta, akinek egyébként módja lenne rá. Lám, a somogyi jobbágylegény nem azért nem ivott, mert nem volt mit, hanem, mert fogadása volt rá, hogy ne igyék. Bizonyára azért, mert egyébként nagyon is volt, mit.

Diófával csináltatok templomot:
Ja, de szépen szólnak benn a harangok.
Egy asszonynak értem halt meg a fia,
Jaj, de szépen siratgatja az anyja.
(99. o.)

Egész érthetetlen, hogy a jobbágylány még templomot is „csináltat”, s ráadásul még „dió-fával”. Mindenesetre sem nem szegénység, sem nem szolgaság és a velejáró elesettség jele.

De amelyik legénynek keserű sorsa volt a szülői házban, sőt akit minden szíre-szóra deresre húztak, az se énekel így katona korában:

Ha én aztat tudtam volna előre,
Hogy keserű Ferenc Jóska kenyere:
Elbujdostam volna
Tíz éves koromba,
Hogy ne talált volna
A behívó cédula.

(111. o.)

Pedig hát Ferenc Jóska kenyere mellé tudvalevőleg hús is volt. Még erőteljesebben kifejezi ugyanezt a következő, szintén katonanóta:

Nem hitte kend, édösanyám,
Hogy kaszárnya lösz a szobám,
Fistös tégla a nyoszolyám,
Sirathat kend, édösanyám.

(115. o.)

Mint láthatjuk, ennek a legénynek az apja házában elég kényelmes nyoszolyája „löhetett”.

Ez meg megint a jólétet bizonyítja:

Katonának beírták a nevemet,
Itt köll hanni a kedves szeretőmet,
Eladom a száz forintos kendőmet,
Kiváltom a katonaszeretőmet.

(130. o.)

Pedig hát akkor még száz forint nem annyit jelentett ám csak, mint ma!

A gulyásnóta olyanforma, sőt még amolyanabb, mint Petőfi „kisbéreséé”, s bizonyítja, mennyire az igazságot fejezte ki itt Petőfi. Mivel pedig Petőfi kisbérese alföldi, ez a gulyás pedig dunántúli, azt is bizonyítja, hogy szerte az országban mindenütt egyforma jó volt a helyzet:

Cifra szűröm Veszprémbe vöttem,
Érte harminc forintot füzettem
Ha én azt a nyakamba terittöm,
Mindön leány szeret akkor éngöm.

Zsíros ümög [ing], gatya vagyon rajtam,
Sarkamat veri tarisznyaszijjam,
Félrecsapom csepürke-kalapom,
Széles ez világra semmi gondom.

Úgy sétálok végig az utcában,
Csuka-orrú finyoros csizmában:
Fényös baltám vállomra legyintöm,
Szijjostoromat neki eresztöm.

Csak úgy harsog, akkorát durrantok,
Röggel korán legelőre hajtok,
Két kolompos az gulám előtt jár,
Utánnok megint én, a kis bujtár.

A most következő, hosszú dalból alig hagyhatunk ki valamit, mert szinte kivétel nélkül minden sora a hajdani jobbágy önérzetét hirdeti. Tartalmát illetően szinte teljesen egyezik Petőfi: „Hírös város az aafödön Kecskemét...”-jével, noha lehetetlen, hogy annak hatása alatt

készült volna. Hogy pedig Petőfi írt volna ennek hatása alatt, azt Petőfi nagy költői önérzete és tehetsége se teszi lehetetlenné, mert hiszen Petőfi Garay Háry Jánosából is plagizált [lopott, átvett].

Ha már a falu végire érök,
A kocsmába azonnal betérök,
Azt kiáltom: Hajja-e kocsmáros!
Van-e még olyan nyóc krajcáros?

Kocsmáros úr, ne féjjön kegyelmed,
Itt hagyom ám boráér szűrömet.
Ha ki nem váltom a gyüjő hétre:
Akasztassa a cégér helére.

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azé, hogy gulássá löhettem.
Eb cseréjjön cserént palotával,
Vagy életét köszfényös nagy úrral!

Kiskirálság az én állapotom:
Igazgató törvény bunkós botom,
Országom az egész baromjárás,
Nagy potetát egy révbéli gulás.

Haj bujtárnak vagyok fejedelme,
Úgy tisztölnek: gazduram kegyelme.
Gula kerétti a cserényömet,
Hat komondor istrázsál éngömet.

Magamban is bennem van a lélök,
Sem zsivántul, sem vadtul nem féllök,
Ha szögény, de magamé vagyok:
Szógálatot szabadságért állok.

Ha látom az förgeteg üdejét,
Begyüröm a süvegöm tetejét,
Csak úgy nézöm, az üdőt alulla,
Még a jég is visszapattog róla.

Még aszt mondják, nincs asztalom, székröm:
A bárónak sincs ollan, mint néköm,
Zenyim egész halom álló partja,
Öszöm-iszom, mikor kedves tartja.

Débe ha kész bográncsos ebédöm,
Körülülik velem a cselédöm.
Úgy jóllakom fordított kásával,
Mint egy gróf húsz-harminc tálával.

A hunyadi nagy itatókútnál
Rá terelöm a vízre a gulám,
Kútágasba vágom az baltámat,
Rá akasztom szűröm, tarisznyámat.

Feltűröm a sípujjú üngömet,
Úgy merittöm gulámnak a vizet:
Két-háromszáz vödör víz ölég már.
Legelőre hajtsd üket, kis bojtár!

[...]

Behajtok a fészörös akóba,
Körösz-vasat töszök a kapumra,
Osztán guláshússal vacsorállok,
Szömeimet lenyomgyák az álmok.

[...]

Hajnal felé fölkelök helembül,
Kitürlöm a csippát a szömömbül:
Te kis-bujtár, hallod az ebadtát!
Hamar hozd ede azt a pálinkát!

Akkor köszön jó röggelt a bujtár,
Adjon Isten, néköd is hű szógám!
Gazd uram ett van a pálinka,
Körülnéztem a gulát, nincs hiba.
(137. o.)

Aztán az Eszterházy-kanász nótája:

Ha fölvöszöm tükörfényes baltámat,
A kocsmába elkiáltom magamat:
Takarodjon mindön embör tanyára!
Én vagyok az Eszterházy-számadónak
Cifraszűrös, leghíresebb bujtárgya!

Én vagyok az Eszterházy-számadónak
Cifraszűrös, leghíresebb bujtárgya,
Ha fölülök kispej lovam hátára,
Úgy röpülök mint a fecske, mint a szél,
Lovam lába alatt a por föl se kél.

Öregapám lovának a hátulsó bal lábán
Levő patkószögje de fényös!
Levelesi csárdás lánya de kényös!
Bodor haja, huncfutkája a vállán,
Száztalléros aranygyűrű az ujján.
(138. o.)

Juhásznóta:

Hat zsandárnak nincsen annyi hatalma,
Hogy engöm a nyájamtul elhajtana,
Mer én addig el nem válok nyájamtul,
Míg számadóm ki nem gyün a csárdábul.

Majdha számadóm kigyün a csárdábul,
Majd én akkor elválok a nyájamtul,
Majd elmögyök, amerre a nap lejár,
Ott maj tudom, kutya csöndér nem talál!
(142. o.)

Kanásznóta:

Kanász voltam, kanász leszek,
Három siska disznót veszek,
Ha ellopják, megint veszek,
Azér mégis kanász leszek!
(143. o.)

De könnyen vette ez a kanász a disznót: Pedig látjuk, hogy vette, nem lopta. Hát a csikós meg milyen pompás lovon járt:

Kérdik tőle, hogy a csikó?
De a csikó nem eladó,
De a csikó nem eladó,
Nem is csendőr alá való.
Mert ha erre csendőr ülne,
Még a madár is rab lenne!
Mert ha erre csendőr ülne,
Még a madár is rab lenne!
(160. o.)

Aztán ahogyan agyondolgoztatták azokat a szegény jobbágyokat:

Vasárnap köll táncolni,
Hétfőn kell danolni.
Ej, keddön köll mulatni,
Szerdán félbenhagyni.
Csütörtökön aludni.
Péntökön fölkelni.
Ej, szombat délután köll kérdözni:
Édös gazdám, mit fogunk dolgozni.
(198. o.)

Riktorok, rektorok, konfesszorok!
Hát ez a szomjas bérös-torok,
Hát az a torkos pógár-torok,
Átkozott hajdú-, gazda-, ispán-torok,
Akiön az a sok bor lekortyogott!
(200. o.)

Tudvalevő, hogy Somogyban a telkes gazdákat, azaz a hajdani jobbágyok utódait hívják polgároknak. Az ivás, a jólét tehát egyaránt kiterjedt ispánra, gazdára, polgárra, hajdúra, béresre.

Ez se éppen jobbágynyomorra vall:

Három akó borom van,
A negyedik csapon van.
Az is ollan, mint a méz,
Ki mit szeret, arra néz.
(202. o.)

Vagy:

Magyarország azér jó:
Ritkán üres a hordó.
Ha kiürül, megtöltik,
Vele kedvüket töltik.
(203. o.)

Még a vak koldusnak is olyan jó dolga van, hogy egy tréfás énekben ilyen szóváltásokat csinál kísérőjével:

Kati, mit kaptál? – Egy kis lisztet födő tetejin. – Ereszd a szélnek.
Mit adtak, Kati? – Tojást.
Vágd a kerékhöl. – Mit adtak?
Egy vöröshagymát. – Vágd a pofájához, aki adta.
Mit adtak? Lisztet a födő tetejin. (Reprodukálhatatlan kifejezés)
(210-12. o.)

A jobbágyok önérzetére:

Nincs édesebb a fekete szőlőnél,
Nincs kevélyebb a berényi legénynél.
Háromnak van két krajcár a zsebjébe,
Majd a fenye eszi kevélységébe.
(214. o.)

Hát akkor milyen kevélyek lehettek a gazdag jobbágyok! Ámbár az is lehet, sőt valószínű, hogy az üres zsebet a berényi legényekre is csak az fogta rá, akit bántott a kevélységük.

Hogy a robot is csak mennyire bánthatta őket, sejthetjük a következő versből:

Én azt megtöszöm,
Tót lányt elvöszöm.
Azt elküldöm a robotra,
Magam lefekszöm.
(217. o.)

Adós vagyok a kocsmába
Kilenc liter bor áráva.
Jaj Istenem, hogy adom mög,
Hogy a rózsám ne tudja mög?
Eladok egy mérő búzát,
Kifüzetöm borom árát.
(233. o.)

Látjuk tehát, milyen könnyű volt a jobbágyvilágban „az anyagi zavarok” elintézése. De az a leány se lehetett valami szánandó szegény, akinek így szólhat a legény:

Te kis lejány, megböcsüld az anyádat,
Tisztán tartsad udvarbéli szobádat.
Csináltassál aranylábú nyoszolát,
Kibe babád bele vághassa magát.
(232. o.)

Kaposváron nincs több legény, mint három,
Az is elmegy szénát vágni a nyáron.
Lakos csizma, csipkés kötő előtte,
Nem illik a kaszanyél a kezébe.

A faluba nincs több legény, mint Pista,
Még a bíró lyányát is megszólítsa,
Van is neki egy pár ezör forintja,
Piros bőrbül van a bugyellárisa [pénztárcája].
(232. o.)

Pedig hát akkor nem ám annyit ért „egy pár ezör forint”, mint manapság!

Mikor én még ifjú voltam,
Másról nem is gondoskodtam:
Sörrül, borrul, pálinkárul,
Barna kisleány csókjárul.
(236. o.)

Leginkább indirekte [burkoltan] még ez is a régi úri világot dicséri:

Kivirágzott, kibimbózott a fűzfa,
Közelget már március első naptya,
Sok szép bérös fölmondja az üdejét,
Elszegődik, itt hagyja a rossz helét.

Möguntam én ezt az urat szógálni,
A zsidónak rossz ökreit hajtani,
Jobb szeretnék a csárdában mulatni,
Mint zsidónak rossz ökreit hajtani.

Ezt a zsidót az Úristen éltesse:
Kaszájával a könyerét keresse,
Felesége gyermökeit fölkösse.
Úgy hordozza, mint a buger mönyecske.
(145. o.)

Az új zsidó földbirtokossal szemben ez a nóta is a régi urakat dicséri.

Az egész 4-500 oldalas gyűjteményben a deres csak egyszer szerepel, de akkor is a Bazsó Mári fekszik rá. De természetesen az is megérdemelten, a rossz erkölcseiért. (Láttuk, hogy a robot is csak egyszer szerepelt, de az is egy tréfálkozó, dévaj versben.)

Még a gyűjtemény végén közölt mesékből is kivehető a mesélők jóléte.

Mikor például az ördög az mondja egy „birkásnak”, hogy „gyere velem, hozz egy tariszn yát, megtőttöm pénzzel, arannyal, ezüsttel, amit kívánod”, a birkás ezt feleli neki: „Nem köll néköm a pénzöd, van neköm magamnak is”. (273. o.)

Egy másik mesében egy juhász mondja a fiának: „Mit akarsz, fiam, hiszen van nekünk fánk ölég, nem kő nekünk hozzá”. (297. o.)

Ugyanebben a mesében „az asszon mingyár vág egy nagy darab búzakönyeret”, mégpedig a kutyának. (299. o.)

Az urak vagy a papok gyűlöletének sem találjuk semmi nyomát a kötetben, annál kevésbé forradalmi szellemnek. Az egyik mesében a mesemondó, mint a legtermészetesebb dolgot magyarázza, hogy a szent korona mellett (mely a tizenkettedik szobába' vót) „a sok arany mög ezüst, mög bankó" azért volt felhalmozva a királynál, hogy „ha valami kiüt vagy valami csapás lösz, ez a szögénségre ki lösz osztva, vagy háborús világba el lösz használva". (290. o.)

A 313. oldalon közölt mesében az „uraság" olyan jó, hogy „aszondi, nem kívánja az erejüket, többet is ád", mint amit kértek tőle. (313. o.)

Egy másik mesében, melyben egy „kalastrom" és benne egy „főnökné" szerepel, ez is jólelkű. „Megbocsátotta", hogy „rébözlit" loptak a kertjéből. (369. o.)

Egy másik mesében megint olyan jó a király, hogy mikor a mese hőse „egy rossz csikót" kér tőle, azt feleli neki: „Adok én neköd egy paripát, mög a rossz csikót is oda adom". (322. o.) Az is érdekes, hogy a mese hősének „zsebkendője" van, pedig az illető „egy szögény embörnek" a gyereke.

Noha, mint említettem, a gyűjtemény elsősorban Belső-Somogyból közöl dalokat, melynek őslakossága kálvinista, mégis még ilyen dalt is találunk a gyűjteményben:

Ferenc Jóska édösapám,
Felesége édösanyám,
Azért vádolt el fiának,
Hogy beváltam katonának.

Láthatjuk belőle, hogy a Habsburg-gyűlölet még a kálvinista magyar nép körében se ősi, veleszületett tulajdonság, hanem csak a mesterséges rágalomhadjárat és propaganda eredményeképpen újabban vert gyökeret körében. Kommunistáink aztán olyan egyszerűen oldották meg ezt a problémát, hogy rádiójukban mindig így énekelték:

Kossuth Lajos édesapám,
Felesége édesanyám...

A magyar nép ajkán a nóta nem ezzel a szöveggel keletkezett!

További adatok a „feudális” demokráciára

A mohácsi csatában a király is ottmaradt és majdnem mindegyik püspök. Pedig ezek a püspökök megannyi feudális nagyurak voltak, egyenként ezernyi jobbággyal. De akkor még maguk az urak mentek a csatába, nem pedig a jobbágyokat küldték maguk helyett. Éppen ellenkezőleg: akkor még azt tartották, hogy a jobbágynak nem való a harc. Az az uraknak való. Még a papi uraknak is.

Vajon 48-ban hány vezető esett el a hazáért? Pedig akkor nemcsak egy csata volt, hanem egy éven át tartott a háború. Mégis, még Petőfi is teljesen véletlenül és akarata ellenére került a végén a harctérre. Akkor is csak nézte a csatát, nem pedig részt vett benne. Fegyver sem volt nála, s menekülés, nem pedig „előré”-t vezénylés közben érte a halál.

Hát kommunista vezető, vagy országos hírű pártember hány esett el például abban a háborúban, melyben a magyar tanácsköztársaságot, vagy a német fasizmus ellen a szovjetet kellett védeni?

Ezért írja olyan jelentősen a szibériai fogságban, Krasznojarszkban 1917. május 12-én, halála előtt mindössze hat héttel Gyóni Géza:

Mert ha ment is vágóhídra,
Nem ment a nyáj pásztortalan...
Így volt szokás (megkövetem)
Ezerötszázhuszonhatban,
Ezerötszázhuszonhatban.

Bizony másként volt akkor, mint most. Kevesebbet beszéltek, többet tettek. Főként pedig becsületesebbek voltak.

A feudális nagyurak világa – sajátságos – még a börtöntöltelékekben és a halálraítéltekben is megbecsülte az embert, még azokkal is úgy bánt, mint magához hasonlókkal.

Korunkban, mely nem az Evangéliumból, hanem a filantrópiából [emberbarátságból] meríti az emberszeretetet, a bűnösökre vonatkozóan nem kötelező a szeretet, sőt az Isten nélküli erkölcs gőgje meg sem tűri, hogy valaki ezekkel is barátkozzék, vagy ezeket is vigasztalja. A közvélemény terrorja még azokat is megakadályozza benne, akiknek egyébként volna hozzá szívük. A szegénnyé tett földbirtokosokkal és nyugdíj nélkül az utcára tett főispánokkal még a papoknak sem volt szabad barátkozniuk. Milyen szép volt a régi világban, hogy a kereszténységszeretet a bűnösöket is épp úgy magában foglalta, mint a többi embert, sőt még a nagyurak is úgy bántak velük, mint magukhoz hasonlóval.

Igaz, hogy a régi, még vallásos alapon álló világban sokkal szigorúbban büntették a bűnöst, mint ma, és a régi börtönöket sem lehet a maiakhoz hasonlítani emberségességben. Az is igaz, hogy akkor még kínozták is a vádlottakat, s a halált is sokkal könnyebben osztogatták, mint ma. A halálra ítéltek kivégzésekor sem arra törekedtek, hogy minél kevesebb kínnal múljanak ki, hanem éppen ellenkezőleg arra, hogy haláluk minél keservesebb legyen.

Mindez azonban nem a halálraítélt elleni gyűlöletből, hanem a bűn gyűlöletéből folyt, s azt célozták vele, hogy a társadalmat elriasszák a bűntől. Tekintve, hogy a régi emberek sokkal jobban ösztöneik uralma alatt álltak még, mint a mai kulturált ember, és sokkal keményebbek és durvábbak is voltak, mint mi, erre a keményebb bánásmódra jobban szükség is volt, mint ma (a régi bűnözők vasidegzete bizonyítására már hoztam fel egész hihetetlennek látszó adatokat). De hogy a régiek az elkövetett bűn kegyetlen megtorlása ellenére milyen természetes szeretettel viseltettek még a gonosztevők iránt is, mint ember iránt, mutatják a halálraítéltek irányában előírt, s mindig megtartott emberséges szokások.

Kivégzés előtt siralomházba tették a gonosztevőt, s arra, aki már oda került, nemcsak nem haragudtak, hanem ott már valósággal becézték. Ott már nem volt bilincsekben, mint azelőtt a börtönben. Az iránta való részvét nagyobb volt, mint a megszökéstől való félelem.

Szegény – gondolták –, legalább utolsó napján legyen szabad. Minden kívánságát is teljesítették. Akármit kívánt enni, megkapta.

Ma? A szegedi csillagbörtönben „népi demokráciánk" uralma idején a siralomházban egy halálraítélt (pedig nem is politikai fogoly volt), amiatt panaszkodott az őt ott felkereső papnak (később már nem panaszkodhatott volna, mert a papot is csak uralmuk első éveiben adtak a halálraítéltek mellé), hogy nem lát már az éhségtől, mert már két napja nem kapott enni. (A pap utánajárására aztán mégis kapott egy hatalmas tányér bablevest.)

De amennyire megbotránkoztam ezen a kegyetlenségen (vagy talán inkább közönyön), mikor megtudtam, éppúgy meglepett az az emberi megbecsülés még a lázadók és felségsértők iránt is, melyet akkor tapasztaltam, mikor a Wesselényi-összeesküvés aktáit tanulmányoztam. Valahányszor ugyanis a vádlottakat kihallgatták, noha vallomásuk (kivált eleinte) tele volt szemtelen hazugságokkal, s ezt a kihallgatók nagyon jól tudták, mert hiszen kezükben voltak az igazságot bizonyító iratok, ezek a vádlottak (különösen Zrínyi Péter) a kihallgatás befejeztével mindig a kezüket nyújtották a kihallgatást végző uraknak annak bizonyságául, hogy igazat mondtak. Noha ezek az urak a császár titkos tanácsosai voltak, a vádlottak (például Zrínyi) kezét ilyenkor mindig elfogadták, s barátságosan és melegen megrázták.

Manapság még elgondolni is képtelenség, hogy egy rablógyilkossal vádolt egyén kihallgatás után a kezét nyújtsa a főügyésznek (egy politikai bűnös, például egy „aljas ellenforradalmár", még kevésbé), s ha mégis megtörténnék, azt az ügyész el is fogadja, s minden kihallgatás után barátságosan parolázzék [kezet fogjon] a vádlottal.

Akkor sem lehet erről szó, ha a vádlott olyanforma előkelőség, mint amilyen Zrínyi Péter volt (például ha a kivégzett Imrédy vagy Bárdossy nyújtotta volna a kezét). Még mint gondolat is képtelenség, hogy például Szálasi felakasztása előtt Rákosival vagy akár csak Gerővel parolázzék. Ezelőtt háromszáz évvel azonban sem Abele, sem Hocher, akik a császár bizalmasai voltak s a legbefolyásosabb állásokat töltötték be, nem találtak magukra nézve semmi sértőt abban, hogy felségsértőkkel, a törökkel cimborálókkal, a császárt elfogni és fogságba vetni akarókkal barátilag parolázzanak még akkor is, mikor ezek már emiatt bilincsekben voltak, sőt azt is tudták, hogy most is hazudtak.

Hogy ezek a parolák nem Zrínyinek, a dúsgazdag oligarchának szóltak, hanem a lázadónak, a felségsértőnek, s törökkel cimborálónak, bizonyítja, hogy például ugyanebben a perben Leszenyei Nagy, az egyszerű magyar köznemes éppúgy a kezét nyújtotta ilyenkor, az ő kezét is éppúgy elfogadták, s vele éppúgy paroláztak ugyancsak az urak, mint Zrínyivel.

A régi kor keresztény demokráciája a bűnösre is kiterjedt, hiszen az is ember. Ma ellenben mindenki azt hiszi, hogy annak a kézfogása bepiszkítja a magát tisztességesnek gondoló ember tenyerét, s a büntetett előéletű embert kötelessége megvetni, ha ő maga tisztességes akar maradni. Igazuk is van, csak abban tévednek, hogy nem az embert, különösen nem a már bűnhődő, vagy megbűnhődött s bűnbánó embert, hanem csak a bűnét kellene megvetni. Szeretetre a bűnös embernek is joga van, nekünk pedig a szeretet minden ember iránt kötelességünk. A bűnös ember erre a szeretetre talán legjobban rászorul, s legtöbbször többet is használ neki, mint a többi embernek.

Nagyszerűen láthatjuk a régi szellemet, a keresztény demokráciát, a minden emberre egyformán, de különösen a szánandó emberre kiterjedő felebaráti szeretetet olyan korban, mikor állítólag nemcsak a gonosztevőt nem, hanem még a nem nemest sem tekintették embernek. Szilasi Pázmány Zoltán „Családi regeszták [oklevelek]" című művében (187. o.) található eme megjegyzése: „Nagyatyám életében, midőn még a vármegyeházán laktak (Pozsonyban, mert a szilasi Pázmányok csallóközi család), egy halálraítéltnek az volt az utolsó kívánsága, hogy az alispánné főzze meg a kávéját. Kívánsága teljesült."

Pedig hát nemcsak nemes nem volt az, aki ilyen kívánsággal állt elő, hanem még jobbágynak is a legutolsó. Mivel azonban szerencsétlen volt, a halál várt reá, emiatt feljogosítva érezte magát effajta kívánságokra. Nem is csalódott.

Ma melyik siralomházba került halandónak jutna eszébe, hogy például Rákosi, Gerő, Apró Antal, vagy Münnich becses nejétől kérjen hasonló szolgálatokat? S ha mégis eszébe jutna, közölnék-e a kívánságot az illető „úriasszonyokkal"? S ha közölnék, vajon vállalnák-e? Pedig hát ezek az „előkelő" hölgyek kissé alantasabb helyről származnak, mint a hajdani pozsonyi alispánok felesége. Ma már rég elszoktak a halálra ítéltek hasonló kényeztetésektől. A jobbágyvilágban azonban még ilyesmihez is kedvük volt a jobbágysorsú halálraítélteknek. Bizonyára nem azért, mert jogtalanok és elnyomottak voltak, sőt emberszámba sem vették őket.

Annyira nem voltak sem gőgösek, sem fennhéjázók a régi urak és nagyurak, hogy például a fentebb említett Szabó Károly kéziratos önéletrajzából azt is megtudhatjuk, hogy az ő apját, az egészen szegény, 11 gyermekes takácsmestert Sághy Mihály, akkori zalaegerszegi esperesplébános, aki pedig ott, Zala vármegye székhelyén, igen nagy úr volt, „úri asztalához is méltatta", azaz ebédre is meghívta (s ott megígérte neki, hogy ha szombathelyi kanonok lesz – mert ez a kinevezés már biztos volt számára –, akkor ott fiát magához fogadja élelmezésre, hogy gimnáziumba járhasson).

Így is lett, s így lett később papnövendék Szabó Károlyból. Mikor pedig kilépett a papnevelőből és jogász lett Győrben, akkor is a püspökhöz folyamodott ott ingyen élelmezésért. A püspök itt is, és még így is teljesítette kérését. Mikor pedig elment megköszönni a püspök kegyelmességét, „a püspök – írja – nemcsak kegyesen fogadott, hanem ebédre püspöki asztalához méltatott, sőt még másnapra is meghívott, amidőn asztalánál találtam vendégekül Schober házmesterét és ennek Mari leányát is".

Ki gondolta volna, hogy az 1840-es években, tehát még a jobbágyság korában Magyarországon olyan „feudális" püspökök voltak, akiknek 30-100 ezer holdjaik voltak, de ugyanakkor koldusdiákok és a házmestere és családja nem is egyszer van nála ebéden?

Széchy Károly „Gróf Gvadányi József" című műve végén közli Gvadányinak Péczeli József kálvinista lelkészhez írt tíz levelét. Az elsőt így zárja be: „Tiszteletes Uramnak igaz köteles szolgája Groff Gvadányi Josef, generális". A második levél így végződik: „Tiszteletes földim uramnak köteles igaz szolgája". Egy további: „Tiszteletes földim uramnak alázatos szolgája" (itt Gvadányi rangja már „generalmajor"). Egy másik levél befejezése: „Tiszteletes drága jó uramnak szolgája" stb.

Hol van itt a gróf és a generális „feudális" gőgje? Mi azt hisszük, hogy addig, míg megvoltak a nemesi kiváltságok, nemes (hát még egy gróf vagy egy generális?) csak kivételesen méltatta szóra a „nemtelent", de ez, akár megszólította, akár nem, hétrét görnyedt előtte. Péczeli aligha volt nemes, s ráadásul még „eretnek" lelkész volt (az „eretnek" szót azért tettem idézőjelbe, mert ezt a szót a protestánsok sokkal többet emlegetik, mint mi). S látjuk, hogy a katolikus gróf és tábornok nemcsak levelez vele, hanem levelében mindig e „nemtelen" ember alázatos szolgájának írja magát a generális és gróf.

Igaz, hogy Gvadányi nem volt feudális gróf, mert hiszen birtoka alig volt, de gróf volt és generális. De a 150-200 ezer holdas gróf Festetics Györgynek is olvastam olyan, szintén magyar íróhoz intézett levelét, melyben ő is az illető író alázatos szolgájának írja magát. Egyébként Kazinczynak Berzsenyi Dániellel való levelezésében (208. o.) is ezt olvashatjuk: „Midőn egy oly ember, kinek jövedelme hárommillió körül van, egy ily ünnepre harmincezret költ, semmi. De nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Berzsenyinek az utcára kalap nélkül eleibe szalad".

Igaz, hogy Berzsenyi nemes ember volt, de aki Festetics Györgyöt, s a kort, melyben élt, ismeri, tudja, hogy ez a megtiszteltetés nem a nemes, hanem az író Berzsenyinek szólt, s ha jobbágy fia lett volna, Festetics még jobban elébe szaladt volna. Akkor ugyanis divat volt írókat tisztelni, s a nemesekkel szemben a nem nemeseket előnyben részesíteni. Kazinczy megjegyzéséhez még csak azt fűzzük hozzá, hogy Festetics György évi jövedelme nem „hárommillió körüli" volt, hanem „csak" 416.382 forint. (Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története, 229. o.)

Az ugyanis szabály, hogy aki igen szegény, azt a valóságnál még szegényebbnek, aki igen gazdag, a valóságosnál még sokkal gazdagabbnak gondolják az emberek. De hát az évi 400.000 forint jövedelem is éppen elég volt, mert ugyanakkor (1800 körül) az esztergomi érsek jövedelmét „csak" százezer, a kalocsai érsekét pedig mindössze csak negyvenezer forintra becsülték, pedig ezt is ugyancsak sokan irigyelték.

Aztán ott van gróf Széchenyi Ferenc, akinek a fia, a legnagyobb magyar, évi 60.000 forintra becsülte a maga évi jövedelmét. Fraknói Vilmos róla írt életrajzában (194-195. o.) szintén közli egy Csokonaihoz intézett levelét (akiről tudjuk, hogy nem volt nemes). Csokonai természetesen pártfogásért fordult Széchenyi Ferenchez. Ő válaszlevelét – melyben pontosan tízszer szólítja Csokonait „az Úr"-nak (így nagybetűvel) –, ő is így zárja be: „Vagyok igaz tisztelettel az Úrnak (pedig állítólag csak a nemesek voltak akkor urak, a jobbágyok és ivadékaik, tehát Csokonai is, szolgák voltak) kész köteles szolgája Pesten 29. Január 1802. Gróf Széchenyi Ferenc." (S egy nagyműveltségű és jó katolikus nyugalmazott gimnáziumi igazgató nagy hangon azt hirdette előttem, hogy Széchenyi Ferenc még magyarul sem tudott!)

Igaz, hogy Széchenyi Ferenc idejében már divat volt demokratáskodni, de hogy a kereszténység ugyanezt már akkor is megtette, mikor az ilyesmi még nem volt divat és nem volt „felvilágosodás", annak bizonyítására felhozom, hogy olvastam Padányi Bíró Mártonnak, a barokk kor, tehát a tekintélytisztelet kellős közepén élt, „protestánsüldöző" veszprémi püspöknek is egy olyan levelét, melyben ez a büszke (kálvinista köznemesnek született), pompakedvelő és tekintélyére igen sokat adó és dúsgazdag barokk főpap és örökös főispán is egy egyszerű falusi (a somogyi Iharosberényben) postamesternek, Murtassynak írt válaszlevelét szintén mint „alázatos szolgája" írja alá.

Igen tanulságos e tekintetben Batsányi Jánosnak, a „felvilágosultság" kora ez egyik legádázabb magyar nemesgyűlölőjének élete is. Ez a „nemtelen" és a francia forradalomért lelkesedő jobbágyszármazású Zala megyei írónk tudvalevőleg így mennydörgött a magyar nemesség ellen:

Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hiv jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek, s sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

Látjuk, hogy mint mindig, az izgatás most is együtt jár az egyházgyűlölettel (mert „felszentelt" hóhérokat emleget, tehát azt állítja, hogy az Egyház szentesítette ezt a hóhérságot). A két első sor hitvány, buta, aljas és egyedül csak a féktelen gyűlöletből és proletárgőgből származó rágalom. A nemesség sohasem volt jobbágyai hóhéra (a főnemesség még kevésbé), a jobbágyok vérét tehát nem kérheti tőlük számon a természet. De ahogyan nem igaz, hogy minden nemes hóhér, éppúgy nem igaz az sem, hogy minden jobbágy „hív" volt. A legkezdetlegesebb forradalmárfogás, s a legjellemtelenebb hízelgés a tömegek felé minden urat hóhérnak és minden szolgát hívnek mondani.

De Magyarországon éppen Batsányinak volt legkevésbé joga az urakat szidnia. A jobbágyszármazású Batsányi ugyanis alacsony származása ellenére (vagy talán amiatt) olyan gőgös volt, annyira nem alázkodott meg senki előtt, fellépése, viselkedése, társalgása annyira büszke, sőt kihívó volt, hogy neveletlen modora miatt a finomkodó, bár nem főnemes Kazinczy gyomra ezt a proletárköltőt sohasem tudta bevenni. Pedig hát maga Kazinczy is benne volt a Martiovics-féle összeesküvésben.

Mivel Batsányi még az 1700-as években élt, azt hihetnénk, hogy mint jobbágyivadék, nemesek, különösen főnemesek társaságába nem is kerülhetett, s ha kivételesen igen, csak akkor, ha hétrét görnyedt előttük. Batsányi pöffeszkedett, sőt mint láttuk, gilotinnal fenyegette meg őket, mégis főnemesekkel barátkozott, s azok, csak azért, mert művelt volt, nemcsak társaságukba bevették, hanem még a pöffeszkedést is eltűrték tőle.

A báró Orczy-családban volt nevelő, de „nem tekintették úgy, mit alárendelt személyt, hanem mint a család tagját" (talán éppen emiatt bizakodott el). „Az ifjú Istvánnak (akit taní-

tott) meghitt barátja (ennyire lenézte a báró a jobbágyivadékot) maga az öreg Orczy Lőrinc, aki ekkor már visszavonult a magánéletbe, fiaként bánt vele". (Pedig nemcsak gazdag báró volt, hanem mint költő is nagyobb és híresebb volt, mint Batsányi lett később.) „Nekem atyám helyett édesatyám vala" – énekli róla Batsányi a Barcsaihoz írt költői levélben (Szinnyei Ferenc: Batsányi János, 11. o.) Ilyenek voltak hát a „felszentelt" hóhérok.

Nálunk tehát egy jobbágyfiút, ha műveltsége és szellemi tulajdonságai miatt érdemes volt rá, még ha parasztgőgjében pöffeszkedett és kihívóan viselkedett, írásaiban pedig izgatott ellenük, nemcsak meg nem vetették, s ki nem zárták maguk közül a főúri körök, hanem „egész életére szívesen látott vendég" volt „az előkelő és művelt társaságokban" (12. o.).

A dúsgazdag öreg Orczy nemcsak Batsányi alacsony származását nem veszi észre, hanem még kihívó modorát is úgy megbocsátja neki, hogy egyenesen főúri családja tagjának tekinti, fiaként bánik vele, a fia pedig bizalmas barátjának fogadja, s mint egyenrangúval érintkezik vele (sőt még ennél is többnek veszi, mert nem minden egyenrangúhoz vagyunk bizalmasak). Látjuk tehát, hogy gyakorlatilag a nemes és jobbágy közti különbség már az 1700-as években sem volt meg nálunk.

Mikor Batsányi, ez a „vakmerő szemtelenségű Bursch" (Kazinczy) 1790-ben II. Lipót koronázásakor Pozsonyban járt, csak 27 éves volt még, mégis maga dicsekszik vele (Szinnyey, 28. o.), hogy az alapítandó magyar akadémia ügyében személyesen járt a királynál, és hogy az igen kegyesen fogadta. (Mikor kihallgatást kért, senki sem kérdezte meg tőle, van-e nemesi oklevele.)

Kazinczy azt írja róla, hogy olyan volt a fellépése, mintha azt mondaná: „Igenis, én vagyok a híres Batsányi!" Láthatjuk, hogy pöffeszkedése közben senki sem oktatta ki, hogy ő csak a tapolcai jobbágy fia, akinek hallgatás a helye.

Batsányi éppen nem úgy viselkedik, mint akinek politikai jogai nincsenek, közügyekkel nem foglalkozhat, hanem mint gőgös jobbágyivadék, aki egész nyíltan forradalmár és éppen arra gőgös, hogy ő nem nemes, de azért még a császárral és királlyal is személyesen tárgyalhat közügyekről.

Vajon mikor volt – kérdem – gyakorlatilag nagyobb különbség az állam feje, a legfelsőbb születési és vagyoni arisztokrácia és egy paraszt fia között: 1790-ben-e, mikor még nemesekre és nemtelenekre oszlott a társadalom, vagy korunkban, mikor a törvény előtt már mindenki egyenlő?

Nemsokára jött a Martinovics-féle összeesküvés. Világos, hogy Batsányi is benne volt. Őt is elfogják, ő is bíróság elé kerül, de mint rab, a királyi ügyésszel is „proterve" [arcátlanul, szemtelenül] viselkedik (Szinnyey, 83. o.), tehát ott is gőgösködik, ott is fölényeskedik. De nemcsak kínpadra nem húzzák miatta, mint a naivak gondolnák, hanem mindössze csak egy esztendőre ítélik. De börtöne nemcsak rövid volt, hanem úri is. „Helyzetük meglehetős volt, társaloghattak egymással, látogatókat fogadhattak, s írással, olvasással is foglalkozhattak." (Szinnyey, 83. o.)

Batsányit nemtelen származása, forradalmi elvei, kihívó modora és most már büntetett előélete ellenére is 1804-ben kinevezik Bécsben udvari fogalmazónak 700 forint (igen nagy) évi fizetéssel, melyet már 1807-ben 900, majd hamarosan 1000 forintra emelnek fel. (Így üldözte Bécs a magyart és a „haladó" embert.) Pedig hát ekkor már régen a „reakciós" I. Ferenc a császár és király.

A magyar költő Bécsből házasodik: egy osztrák költőnőt vesz el. Közben a franciák elfoglalják Bécset, mikor pedig kivonulnak, ő is velük meg Párizsba. Láthatjuk tehát, hogy forradalmi elveit még mindig tartja. Így köszönte meg, hogy Orczy bárók nemesi oklevél nélkül is családtagul fogadták, királya pedig már 27 éves korában személyesen tárgyal vele és igen kegyes hozzá, a másik király pedig még összeesküvését is megbocsátotta, s büntetett előélete ellenére is jó állást ad neki.

Párizsba szökése után Bécsben körözőlevelet adnak ki ellene. Ebben még személyleírásába is belevették, hogy „tekintete, valamint viselkedésének módja büszke (superbus)". Jel-

lemző a bécsi „zsarnokságra”, hogy 1810. április 6-án adják ki ellene a körözőlevelet, de felesége azért még 1810. július 23-án is minden akadály nélkül felveheti ura fizetésének 188 forint 21 krajcáros hátralékát. Meg kell hagyni, hogy úri világ volt akkor, de nem a „nemtelenek” lenézésében, hanem a gavallérosságban.

Pedig hát a történtek után bizonyára joggal gondolhatunk rá, hogy addig, míg Bécsben voltak, Batsányi a franciák kémje volt. Párizsban ugyanis Napóleon 2000 frankos penziót [járadékot] utal ki neki, s ezt később XVIII. Lajos is megerősítette. Ok nélkül aligha adták neki a pénzt.

Párizsban azonban hamarosan arról győződött meg, hogy a nagy francia szabadságnak csak a híre van, de a valóságban kisebb, mint amekkora Bécsben vagy Magyarországon van belőle. Ki is ábrándult belőle annyira, hogy újra hazajött. Aligha a hazaszeretet hozta vissza, mert akkor nem szökött volna ki a franciákkal, s egyébként is neki ekkor már nem Magyarország, hanem Ausztria volt a haza. (Ezt mi, magyarok, nem bocsátanánk meg neki olyan könnyen, ha nem forradalmár, hanem például vallásos költő lett volna.)

Világos, hogy hazaérkezése után börtönbe vetik. Viselkedésével ugyancsak bebizonyította ugyanis, hogy a Martinovics-összeesküvés miatt kapott börtönt bőségesen megérdemelte, s hogy nem is lett volna szabad onnan kiereszteni. Batsányi azonban még mindig olyan büszke (vagy annyira tudta már, hogy az olyan „zsarnokoktól” amilyenek Bécsben vannak, és akik a magyarságot és a szabadelvűséget, a haladást „nyomják el”, nem kell túlságosan félni), hogy mikor felesége kegyelemért folyamodik nevében a császárhoz, a kérvényben a „kegyelem” (Gnade) szó mellé nagy önérzetesen (vajon a történtek után mi címen volt annyira önérzetes?) odaírta: „Gerechtigkeit! Nicht Gnade, nicht Amnestie!” [Igazságosság! Nem kegyelem, nem amnesztia!] Miért is ne írta volna oda, mikor akár igazságosság, akár kegyelem, akár amnesztia volt az, akit kér, a fontos az, hogy még így is megkapta. (Nem győzök rajta csodálkozni.)

Batsányi aztán annyira megérdemelte azt a kegyelmet, illetve bocsánat: igazságosságot, melyet I. Ferenctől kapott, hogy utána hamarosan újra kiszökött Párizsba. (Milyen nyugtalanok az effajta forradalmárok!) Felesége nélkül szökött, de – most már nem is csodálkozunk, hanem elképedünk – később a felesége a császár engedélyével költözik utána. Bár Párizsban kapták a 2000 forintos évjáradékot, feleségének Bécs után mégis annyira nem tetszik Párizs, hogy hamarosan hazajön, s egészsége helyreállítása végett a badeni fürdőket keresi fel. Utána a császártól kéri a fürdő költségeinek megtérítését. I. Ferenc, akiről pedig már megállapítottuk, hogy a legtakarékosabb Habsburgok egyike volt (tudjuk, hogy kevés Habsburg volt takarékos), kifizeti neki.

Rá egy fél évre, 1815. február 28-án, az asszony újra a császárhoz megy kihallgatásra, hogy férje hazajövetelének megengedését kérje tőle. „Ich weiss nicht, warum er nicht kommt” [Nem tudom, miért nem jön] – feleli neki a jóságos császár. Tehát semmi szükségét sem látja annak, hogy a Párizsban csalódott, sőt pórul járt forradalmárt megbüntesse felségés hazaárulásért. Utána a Glacison (tehát az utcán) Metternich herceggel is találkozik Batsányiné. A herceg kegyesen megáll vele beszélgetni, s a maga részéről is megígéri neki pártfogását a férje ügyében.

Tehát a magyar jobbágyivadék, aki ráadásul összeesküvésben vett részt, ezért börtönviselt ember, utána pedig egymás után kétszer is az ellenséghez szökik hazájából, azalatt, míg ő az ellenség és a forradalom hazájában tartózkodik, hasonlóan polgári származású feleségét annyiszor küldheti a császárhoz magánkihallgatásra, ahányszor akarja, de Metternich herceget is csak úgy megszólíthatja az utcán, s ekkor az megáll és kegyesen elkezd vele beszéltetni (Szinnyei, 114. o.). De azét nálunk a császár is és a minisztere is úgy szerepelnek, mint a haladás fanatikus, szűk látókörű ellenségei, a reakció megtestesülései, minden alkotmány s szabadság ádáz és kérlelhetetlen üldözői és a felhőkben trónoló gőg megtestesítői.

Bezzeg nem így bánt Batsányival a szabadság hazája, Párizs. 1815. augusztus 5-én négy órakor ugyanis ott is börtönbe hurcolják, de nem ám olyan kényelmes és úri börtönbe, mint

amilyenbe Ferenc császár a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele miatt zárta, hanem „néhány napig egy ocsmány, nedves börtönben tartják, hol minden ágyruha és takaró nélkül fekszik, s majd meghal éhen". Mindez azért tartott csak „néhány napig", mert utána hazatoloncolják.

Természetesen itthon is börtönbe vetik (említettük, hogy neki már Ausztria volt az „itthon") s Spielbergben van fogságban egy évig. Itt azonban legalább „mint maga mondja, humánusan bánnak vele. Írnia, olvasnia szabad, s így a fogság unalmát irodalmi tanulmányokkal tölti". Még a kiskutyája is vele lehet börtönében (119. o.), felesége pedig minden jóval elárasztja őt is, meg a kiskutyát is. (Sajátságos, hogy Franciaország mégis „a szabadság" hazája volt, Ausztria pedig a maradiságé, sőt az elnyomásé.)

Felesége azonban így is hamar megunja a dolgot, s 1816. augusztus 7-én újra elmegy a császárhoz. A császár természetesen most is fogadja, s megígéri, hogy az ügy aktáit meg fogja nézni. „Különben igen barátságos és a sürgetésre igent int" (122. o.). A császár csak utánanézést ígért, de szabadlábra helyezés lett az eredmény. S annyira megtartotta szavát, és sok gondja, munkája között annyira nem volt neki mellékes ennek a magyar és forradalmár jobbágyköltőnek a sorsa, hogy az a leirata, mely megnyitotta Batsányi börtönének ajtaját, már másnap, augusztus 8-án kelt. Tanulhatott volna tőle „népi demokráciánk" közmondásos bürokráciája! De Batsányi kiskutyával édesített börtönéből is tanulhatott volna az az igazságtalan igazságszolgáltatás, mely a „nép ellenségeit" és a „háborús bűnösöket" oly kegyetlenül kezelte!

Batsányi kiszabadulása után látogatást tett az ottani kormányzónál és másoknál. (Vajon lehetett volna-e fonákabb, sőt lehetetlenebb dolgot elképzelni, mint azt, hogy egy kiszabadult „fasiszta" vagy „háborús bűnös" utána „látogatást tesz" Sztálinnál vagy Rákosi Mátyásnál?) „Mindenütt igen udvariasan fogadták és elismerőleg nyilatkoztak fogsága alatt tanúsított viselkedéséről, továbbá neje iránt a legőszintébb nagyrabecsülésüket fejezték ki."

Mivel Linzbe internálták mint megbízhatatlant (a Martinovics-összeesküvésben való részvétele s utána kétszeres Párizsba szökése után józan ésszel nem is tarthatták megbízhatónak), az udvarias diplomaták (valóban nem is nevezhetjük őket másnak, pedig hát tulajdonképpen rendőri hatóság, ávósok voltak) a linzi internálásra nézve is megnyugtatják: csak azért küldik Linzbe, mert itt (Brünnben) „kellemetlen volna neki bevárni a legfelsőbb utasításokat", a rendőrfőnöknél való jelentkezés pedig tisztán csak a ő „kényelméért van elrendelve".

Így aztán Linzbe utazik. Mivel azonban feleségével együtt igen kívánkoznak a bádeni fürdőkbe, neje újra Bécsbe utazik, a császár újra személyesen fogadja, s rögtön teljesíti is kívánságukat.

Akinek ilyen jó császárt és királyt adott az Isten, annak (még ha nem is lett volna az a büszke Batsányi, aki inkább megtört, de meg nem alázkodott) nyugodtan elhihetjük, hogy őszintén írta utána a feleségének: „Isten tartsa meg a császárt! – Ez volt első gondolatom és imádságom." (134. o.)

Pedig hát hány magyar van még ma is, aki közel sem olyan gőgös és olyan forradalmár érzelmű, mint Batsányi, mégis azt gondolja, hogy neki hazafiságból is, meg mint haladó, művelt embernek is kötelessége gyűlölni ezt a korlátolt, maradi császárt. Ezek ugyanis I. Ferenc jóságáról, szorgalmáról, közvetlenségéről, becsületességéről, megbocsátó és türelmes lelkületéről nem szóban, hanem tettekben megnyilvánuló bámulatos demokráciájáról semmit sem tudnak, hanem csak a korlátoltságáról, maradiságáról és abszolutizmusáról.

Pedig hát – úgy látszik – a hivatalos közegek is olyanok voltak ez időben, mint maga az a császár, akinek kenyerét ették, s aki parancsolt nekik. Nemcsak Brünnben volt ugyanis olyan udvarias a kormányzó és a „diplomatái" (pedig nem is diplomaták voltak azok, hanem ávósok), hanem még az a „szigorú" rendőrfőnök is (Hoch volt a neve), akinél Batsányinak időnként jelentkeznie kellett. Mivel ugyanis Batsányiéknak nem volt annyi pénzük, melyen Bádenbe a fürdőre utazhattak volna, sőt ekkor adósságot is csináltak már Linzben, maga a rendőrfőnök volt az, aki 50 forintot adott nekik kölcsön, hogy elutazhassanak.

Ezek az osztrák rendőrtisztek ilyen jól tudták gyűlölni a forradalmárokat, akarom mondani: a haladó embereket, kivált mikor ezek még magyarok is voltak. Mégis hogy elterjedt minálunk a rossz hírük! Batsányiék aztán nyolc teljes hónapon át fürödtek, üdültek Badenben.

Egészségük alaposan helyre is jött tőle. Mivel a franciák most már nem folyósították Batsányi penzióját, valamiből élni pedig mégiscsak kellett, üdülni pedig nem lehet pénz nélkül, a császár magánpénztárából (!) folyósított részükre évi ötszáz forintot (tehát ugyancsak nagy) kegydíjat. E császári leirat kelte 1816. október 29.

Ahogyan Batsányinak, a plebejus származású, de annál gőgösebb magyar költőnek, fiatal korában báró Orczy Lőrinc volt az „apja", felesége, aki osztrák költőnő volt, szintén talált egy másik jóságos grófi apára, ebben a tipikusan reakciós, forradalom- (sőt állítólag haladás) gyűlölő korban. Azt írja Szinnyei, hogy Batsányiné gróf Wrbnát, ezt a nagy befolyású főurat „tekintette atyjának". De Batsányi Sedlniczkytől, a híres rendőrminisztertől (tehát az ávósok parancsnokától) is, akinek az volt a hivatása, hogy a forradalmárokat (akarom mondani: a haladó embereket) üldözze, kapott egyszer egy verséért 50 forintot jutalmul. (Akkor ez igen nagy összeg volt.)

De Batsányiék a császári kegydíj mellé szerették volna azért még a francia nyugdíjukat is megkapni, s ezért ez irányban is tettek lépéseket. Kissé sok a jóból azonban, hogy még ebben az ügyben is a jó bécsi császárhoz folyamodtak, s őt kérték meg, hogy járjon közbe a francia kormánynál, hogy ezt az éppen a császár elárulásáért és ellene való kémkedésért kapott járandóságukat továbbra is folyósítsák. (Közben ugyanis jobb lett a viszony Bécs és Párizs között.) Batsányiné ez ügyben újra kihallgatást kér a császártól, az újra fogadja. De fogadja Metternich is, s ő is még ez ügyben is vállalja a közbenjárást (furcsa egy zsarnok és furcsa egy ellensége lehetett a „haladásnak" és a „haladóknak").

Erre a császár utasította a rendőrminisztert, adjon írást arról, „dass man dem Mann nichts zur Last legen kann, als die Auswanderung" tehát hogy Batsányinak semmi más bűne nincs, mint csak az, hogy Ausztriából kivándorolt. Így aztán nem is csoda, hogy Batsányi újra visszakapta a 2000 frankos francia nyugdíját, melyből feleségével együtt nemcsak szépen megéltek halálukig, hanem még arra is jutott, hogy Batsányi még szegény magyar jobbágy rokonait is segélyezni tudja belőle.

Igazán elmondhatjuk, hogy Ferenc császár „reakciós" és magyarellenes kormánya alatt ugyancsak érdemes volt forradalmárnak és magyarnak lenni. De azon se csodálkozhatunk, amit Szinnyey állapít meg, hogy „az ifjúkorában oly szabad szellemű és sokoldalú író öreg korában rossz kedvű „laudator temporis actitá" vált, azaz mindig azokat a régi időket dicsérte, melyeket éretlen fiatal korában a „felvilágosult" irodalom hatására úgy szidott, mint a bokrot, s megdöntésükre még összeesküvésre, kémkedésre és kétszeri Franciaországba való szökésre is képes volt. Ekkor tehát már éppen nem tartotta a magyar nemeseket „hív jobbágyaik" „felszentelt hóhérainak".

Pedig hát az a kor, melyben Batsányi öreg korát élte, ha a hívő középkornál rosszabb is volt, a mai állapotokhoz képest még mindig nagyon jó volt. „Linzben Batsányiékat – írja Szinnyey (115. o.) – nagy tiszteletben tartották. Hoch, a szigorú rendőrfőnök igen jó viszonyban volt velük. Ha Batsányi a sétatéren megjelent, a város előkelői vették körül. Ennek a közbecsülésnek az alapját valószínűleg abban kereshetjük, hogy Batsányiék a kormányzó Lemberg herceg házához is járatosak voltak, mit a herceg és hercegné udvarias levelei és meghívói is bizonyítanak, melyekből kitűnik, hogy a hercegi családdal jó, mondhatni baráti viszonyban voltak."

E megbecsülésnek az oka az lehetett, hogy mind Batsányi, mind felesége költők és nagy műveltségűek voltak. Mivel azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy még akkor is javában nemesi világ volt, mikor Batsányi meghalt, nem tagadhatjuk, hogy főúri körökben a műveltség mellett az, hogy valaki nemes-e vagy nem, éppúgy nem számított, mint ahogyan ma, a

nemesség eltörlése után nem számít, sőt valljuk be, akkor még sokkal kevésbé számított. A műveltség címén hercegi körökben, mint láthatjuk, még a forradalmár érzületet is megbocsátották. A herceg még azt a költőt is megbecsülte, aki ifjú korában verseiben őt „felszentelt hóhérnak" nevezte.

Tekintve Batsányi féktelenül önérzetes természetét, azt is bizonyosra vehetjük, hogy Lemberg hercegék nem leereszkedően, hanem barátilag érintkeztek vele. Úgy bántak vele, mint egyenrangúakkal szokás. Másképp Batsányi nem járt volna hozzájuk, mert nem érezte volna magát jól társaságukban. Ezt a baráti érzületet egyébként a herceg meghívói és megmaradt levelei is bizonyítják. Nem 48-nak kellett tehát a nemes és jobbágy közti társadalmi különbséget ledönteni és a társadalmi érintkezésbe demokratikus szellemet bevinni. Megvolt az már évtizedekkel előbb is.

Batsányi ott Linzben is halt meg, és Lemberg hercegék állítottak neki síremléket. A hajdani jobbágyfiú után 1121 kötetes könyvtár maradt. Nemcsak Batsányi nagy műveltségét mutatja ez, hanem azt is, hogy megbecsülte ez a kor – melynek megdöntését 48 fő kötelességének tartotta – még anyagilag is a költőket, még akkor is, ha magyarok, sőt melléje még vad és dölyfös forradalmárok voltak. Az elmondottakból ugyanis világos, hogy abban, hogy Batsányi ennyi könyvet szerezhetett, néminemű érdeme a „korlátolt" Ferenc császárnak is volt.

*

Hogy ebben a „reakciós" korban a feudális gőg mennyire legfeljebb csak kivételesen létezhetett, azt talán még Batsányi életénél is jobban bizonyítja báró Eötvös József, illetve az ő még talán Batsányinál is hányavetibb és forradalmibb protestáns nevelője: Pruzsinszky József.

Pruzsinszky származására nézve tulajdonképpen nemes volt ugyan, de koldusnemes. Csak olyan nemes, mint amilyen Arany volt, aki nem is tudott róla, vagy Petőfi, akiről szintén kisütötték a nemesi származást, bár újabban már megállapíthatjuk, hogy tévesen, alap nélkül. Hogy az ún. feudális korban akárhány olyan nemes volt, aki nem is tudta, hogy nemes, az is csak azt bizonyítja, hogy akkor is úgy volt, mint ma: a vagyon számított, nem pedig a nemesség. Jobbágyból még herceg is hamarosan lehetett, ha megvolt hozzá a kellő vagyona, mint ahogyan az lett például a Hunyadiakból, a Szapolyaiakból, a Grassalkovichokból.

Mikor báró Eötvöst szülei Budán beíratták a gimnáziumba, ott, mint előkelő fiút az első padba ültették. Azonban ennek ellenére egy zsidó fiún kívül senki sem állt vele szóba az iskolában, sőt még melléje sem ültek. Úgy maradt ott, egyedül. Mikor aztán megkérdezte osztálytársait, miért történik mindez, megmondták neki, hogy azért, mert a nagyapja hazaáruló volt, s ők hazaáruló unokájával nem ülnek egy padba.

Valóban, Eötvös nagyapja nagy aulikus volt. De milyen nem evangéliumi szellemű volt ez a magyar hazafiság, mennyire hadilábon állt a felebaráti szeretettel! De az igazságossággal is, mert hiszen a nagyapa bűnéért igazságtalanság, sőt lelketlenség az unokát büntetni, kivált mikor az még csak gyerek. De itt is bebizonyosodott, hogy az üres kalász tartja felfelé a fejét, meg hogy a bagoly mondja a verébnek, nagyfejű, meg hogy aki magát felmagasztalja, megaláztatik. Az eddig elmondottak alapján ugyanis már egészen kétségtelen igazságként állapíthatjuk meg, hogy az aulikus, a „hazaáruló" unokája több joggal hazaárulózhatta volna a „hazafiak" (értsd: rebellisek) unokáit, mint ők a tekintélytisztelő és királyhű közszereplő ivadékát. Sokkal többet ártottak Magyarországnak azok, akit itt a törökkel cimboráltak, s állandó „szabadságharcokat", azaz tömeggyilkosságokat szerveztek, mint azok, akik fegyelmezték magukat, s tudtak a törvénynek és a koronás királynak engedelmeskedni.

De a dolgot elsősorban nem ezért hoztuk elő, hanem (mivel Eötvös József diákkora még abban a korban volt, mikor állítólag még csak a nemeseknek volt joguk, s mikor még állítólag áthidalhatatlan szakadék választotta el a nemest e nem nemestől) annak bizonyítására, hogy nemcsak gimnáziumba járhattak a nem nemesek, sőt mint láthatjuk, még a zsidók is, már ekkor is, hanem egyenesen ezek nézték és nézhették le a mágnásfiút, és ők tartották ma-

gukat nála különbeknek. Nem ők örültek, hogy báró osztálytársuk van, hogy vele társaloghatnak és melléülhetnek, hanem őrá tartották kitüntetésnek az ő társaságukat vagy barátságukat, sőt mindjárt meg is állapították, hogy nem méltó rá.

Lehetséges lett volna-e ez, ha a feudális világ valóban olyan lett volna, mint mi ma elképzeljük, s a nemesi, sőt főnemesi gőg valóban olyan nagy, és a nem nemes megalázottsága és jogtalansága csakugyan akkora lett volna, mint mi gondoljuk? Ha valóban olyan világ lett volna, mint a „haladó" és hazafias" magyar közvélemény ma gondolja, akkor az egész osztály diákjait deresre húzták volna azért, amit csináltak.

Eötvös gimnáziumi osztálytársai között ott a sváb Budán még köznemes is alig néhány lehetett, mégis ezek a diákok, akik magyarul is alig tudtak, nemcsak megannyi nagy „hazafiak" voltak, hanem ezt a maguk kinevezte nagy hazafiságot sokkal jelentősebb és dicsekvésre érdemesebb dolognak tartották, mint azt, hogy valaki báró és az apja a nagy ercsi uradalom tulajdonosa, mindjárt ott Buda mellett. Mit beszélünk tehát mi mégis a nemesektől való rettegésről, azok tűrhetetlen dölyféről, sőt botozásairól?

Mikor Eötvös, a diák, ezt az iskolában való nagy megszégyenítését otthon elpanaszolja nevelőjének, Pruzsinszky Józsefnek, s egyúttal megkérdi tőle igaz-e, hogy a nagyapja hazaáruló volt, az durván ezt felelte neki: „Az bizony! De az apád is az és te is annak készülsz!"

Ma a gazdag csemetét – kivált, ha már gimnazista az illető – magázza a nevelője. A feudális korban – látjuk – báró Eötvöst még tegezi, durván gorombáskodik vele, lekicsinyli és lehazaárulózza őt is, nagyapját is, sőt az apját is (pedig apja felől nem is kérdezte) a saját kastélyában, s közben az ő kenyerét eszi. S még csak azt sem mondta a fiúnak, hogy meg ne mondd ám a hazaáruló apádnak! Ha tehát már mindenáron zsarnokságot keresünk ebben a korban, akkor ez a zsarnokság – láthatjuk – az éhenkórászok részéről volt meg a bárók ellen, nem pedig megfordítva.

Érthető, milyen hatással lehetett mindez a nagytehetségű és érző lelkű gyermek lelkére. Utána hónapokon át ennek hatása alatt állt, s végül tanulótársai előtt kijelentette az osztályban, hogy sem nagyapja, sem az apja nem volt hazaáruló, hanem csak a királyt szolgálta, ő azonban esküszik nekik az élő Istenre (az Istenre való esküt, mint gyerek, elhagyhatta volna), hogy egyedül csak a hazát fogja szolgálni. Mintha bizony az, aki a törvényes királynak szolgál és a tekintélytiszteletet ápolja honfitársai között, nem a hazájának szolgálna, s mintha egyáltalán lehetne szolgálni a hazát a törvényes király ellenében is.

Az igaz, hogy a hazát kinek-kinek a maga módjára, tehát ha kell, a király ellen is (sőt mint a magyar történelem utolsó 400-500 éve mutatja, többnyire a király ellen) szolgálni sokkal kényelmesebb, mint a királynak és megbízottjainak engedelmeskedve önfegyelemmel szolgálni, de épp oly igaz az is, hogy a hazának csak ez az önfegyelmezett szolgálat használ, a másik tönkreteszi. A király nélkül, sőt ellenére szolgáló magyar éppen olyan eretnek a hazafiságban, mint amilyen eretnek vallási téren a protestáns, aki azt mondja, hogy hiszem és megtartom a Szentírást, de én mondom meg, mit tanít, s nem tűröm, hogy az Egyház értelmezze, s hogy nekem éppen ehhez az értelmezéshez kelljen ragaszkodnom. Világos, hogy ez épp olyan kényelmes vallási téren, mint az a másik fegyelmezetlenség a haza szolgálata terén.

Így például Luther annak ellenére is megházasodhatott, hogy fogadalmat tett az erkölcsi tisztaságra, követői pedig ezen az alapon a feleségüktől való elválásuk után is újra házasodhatnak, noha a Szentírás semmit sem tilt meg annyira világosan, mint éppen ezt. A protestáns a katolicizmus legkellemetlenebb terhétől, a gyónástól is fel van mentve, mert ő Krisztus szavait: „akiknek megbocsátjátok bűneiket, meg lesznek bocsátva, akiknek megtartjátok, meg lesznek tartva" (Jn 20,23), nem így érti. Pedig hát csak így lehet érteni.

A haza szolgálata terén is sokkal kényelmesebb úgy hazafiaskodni, hogy fütyülök a királyra, sőt egyenesen azt tartani hazaárulónak, aki nem fütyül rá, mint az irányítást átengedni a nemzet törvényes vezetőinek, s nekem csak utánuk menni s engedelmeskedni. Pedig mennyivel hasznosabb a hazára ez a fegyelmezett, de nehezebb hazafiság, mint a másik.

Ha minden magyar így szerette volna mindig a hazáját, vagy legalább a nagy többség így szerette volna, akkor a nemzeti átok, a pártoskodás hiányozna történelmünkből, akkor mindig egységesek lettünk volna, akkor polgárháborúk, törökkel való cimborálás sohasem lett volna. Ha a királynak való engedelmeskedést mindig a hazafiság elengedhetetlen feltételének tekintettük volna, akkor az első világháború után sem bomlott volna részekre országunk, s ma hazánk nem Csonka-Magyarország lenne (mint annak idején majd kifejtjük).

A király (nem a név a fontos, mert lehet akár köztársasági elnök is – de természetesen csak akkor, ha nincs törvényes király – az állam fejének a neve) a nemzet irányítója, s természetes, hogy a nemzet nem lehet el irányító nélkül, s az a nemzet nem boldogulhat, mely nem hallgat az irányítójára. Még ha valaki köztársaságpárti is, akkor is addig, míg a király a nemzet feje, annak kell engedelmeskednie, ha hazáját tönkre nem akarja tenni.

Teljesen ostoba, sőt őrült tehát az a hazafiság, mely nálunk volt divat 400 éven át, s mely a haza szeretetét elválasztotta a király tiszteletétől és a neki való engedelmességtől, sőt a kettőt szembe állította egymással. Ebből bizony nem is lehetett más, mint a mai csonkaország.

Ez az állam fejének való engedelmesség olyan fontos a nemzet életében, hogy akkor is feltétlenül kötelező, ha a nemzetnek komoly és megalapozott panaszai lehetnének királya ellen. (Láttuk azonban, hogy nekünk nem voltak. Ami volt, az abból a helyzetből fakadt, melyben mi a XVI. és XVII. század folyamán voltunk, s melyen semmiféle király nem segíthetett.) Még a rossz és érdemtelen királynak való engedelmesség is sokkal több haszonnal jár, mint a pártoskodás.

Eötvösnek abban a budai iskolában büszkének kellett volna lennie az apjára és a nagyapjára, s neki kellett volna szemrehányásokat tennie osztálytársainak hazafias szempontból. De – sajnos – olyan kornak volt a gyermeke, hogy erre képtelen volt, mert a kor eszméi egész mások voltak, s ezért ezzel éppen ellenkezőt olvasott és hallott mindenütt. Osztálytársai s nevelői is ezen eszmék és olvasmányok hatása alatt álltak. Ha azonban Eötvös nagyapja és apja mégis meg tudta őrizni önálló gondolkodását, ezt a náluk még tehetségesebb fiútól, illetve unokától is elvárhattuk volna.

Ha ő csak egy csepp kritikával nézte volna az ő nagyapjának szigorú bírálóit, mindjárt láthatta volna, hogy ők a gyűlölet alapján állnak, ami semmiképpen sem jelenthet jót, és hogy ők csak a közszellemet szolgálják ki vele, jövendő népszerűségüket és érvényesülésüket is szolgálva egyúttal.

Ez az, amiről apja és nagyapja le tudott mondani, a nemzet akkor magasztalt „hősei" azonban nem, és – sajnos – maga báró Eötvös József sem. Ő is csak olyan hazaszeretetet akart, mely nem jár becstelenséggel (pedig a hazáért még a becstelenséget is kötelesség vállalni), mely nem zárja el előlük a népszerűség édes napsugarait, s vele a közszereplés és érvényesülés lehetőségét.

Ha Eötvös, úgy mint nagyapja, szintén vállalta volna a „hazaárulás" becstelenségét, nem lehetett volna belőle később kétszer is miniszter, s nem lehetett volna népszerű. Eötvös kiszolgálta a közvéleményt, nem pedig irányította és megtisztította. Képes volt mindent feláldozni a hazáért, csak külső becsületét, hírnevét és népszerűségét nem. Nagyapja azonban még ezt is feláldozta érte. Ezért ő volt az igazi nagy hazafi, Eötvös, az unoka azonban nem mert az utca és a tömegek meggyőződésével ellenkező elveket vallani. Ő csak velük együtt, az ő helyeslésük közepette tudta és merte szolgálni az egyébként természetesen „imádott" hazát.

Hogy ezek az állítólagos hazaárulók mennyire nem voltak rossz magyarok, azt még Eötvös József életrajzírója, a tőlünk oly ellenkező világnézetű Ferenczi Zoltán is elismeri, mikor így ír: „Egy részről teljes német műveltség és gondolkodás, tovább a legtúlzóbb konzervatív irányzat, mely még a kényuralmi törekvéseknek is hódolt (miért botránkozik ezen Ferenczi annyira, mikor még száz évvel később is hódolt ugyanilyen törekvéseknek Németország (Hitler), Olaszország (Mussolini), Franciaország (De Gaulle), sőt még a kommunizmus is (Sztálin), de más oldalról tagadhatatlan magyarosság vette őt körül (Eötvös Józsefet a szülői

házban). Ez a magyarosság – tegyük hozzá – nemcsak apai nagyanyját jellemezte, hanem nagyapját és apját (tehát „a hazaárulókat") is, mert végre még a leglabancabb magyarban is van valami a kurucból.

Igen, ha az illető becsületes ember. De a mi „hazafiaink" miért voltak akkor mégis szentül meggyőződve arról (és miért rágalmazták őket ennek megfelelően), hogy aljas és jellemtelen gazemberek, hazaárulók, talpnyalók, akik érdekből adták el magukat a nemzet halálos ellenségeinek? Bizonyára azért, mert nem a megvetett „talpnyalók", hanem „hazafias" ellenfeleik voltak jellemtelen és lelkiismeretlen érdekemberek, akik politikai ellenfeleik lejáratására minden eszközt alkalmasnak és megengedettnek tartottak.

„Így még az sem volna csoda, ha ebből a környezetből minden más (Pruzsinszky-féle) befolyás nélkül került volna ki oly hazafias és ellenzéki szellem, minő Eötvösé volt." (Ferenczi Zoltán, Báró Eötvös József, 9. o.) Lehet-e képzelni ennél nagyobb dicséretet ezekre a „hazaárulókra", mikor ezt éppen egy „hazafi" kénytelen megállapítani róluk?

Két lappal később (11. o.) ezt írja ugyanez a Ferenczi: „A szónoklás képességét, élénk, szangvinikus vérmérsékletét, a hazafiságát apjától kapta örökül" báró Eötvös József.

És ezt az apát merte hazaárulózni, s saját házában és a fia előtt (akit nevelni lett volna hivatása) egy jöttment. Hát csak ilyen magyarelnyomás és csak ilyen „feudalizmus" volt a 48-at megelőző sötét magyarországi reakció korában, mely ellen a nemzet állítólag fegyverrel volt kénytelen védekezni!

Eötvös József nevelője, ez a Pruzsinszky is benne volt előbb a Martinovics-összeesküvésben. Ezért háromévi börtönre ítélték, melyet ki is töltött. A mi „hazafiságunk" azt tartja, hogy a résztvevőket túl kegyetlenül büntették. Pruzsinszky esete éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Láthatjuk például, hogy a bécsi reakciós kormánynak – ha csak a saját maga ellensége nem volt – ezt a Pruzsinszkyt soha sem lett volna szabad szabadon eresztenie, tehát a „reakció" érdeke feltétlenül azt kívánta volna, hogy legalábbis életfogytiglani börtönre ítéljék. Mégis alig kapott pár évet.

Rámutattunk már arra is, hogy a Martinovics-összeesküvés tetteseivel milyen úri módon bántak a börtönben azok a gonosz magyarelnyomók. Ezt Pruzsinszky viselkedése is megerősíti. Annyit ugyanis bizonyára kortársaim feltétlen egyetértésével mondhatok el, hogy ha ez a Pruzsinszky nem a reakciós és korlátolt I. Ferenc császár, hanem Sztálin, Rákosi Mátyás vagy Hitler börtönében vagy internálótáborában ült volna, akkor kiszabadulása után nem lett volna kedve vagy mersze oly nyíltan szidni a kommunizmust vagy a nácizmust, mint Pruzsinszkynak Bécset és a feudális reakciót egy főreakciós mágnás fia előtt volt kedve és mersze még akkor is, mikor ugyanaz a mágnás volt a kenyéradója.

De azt is tanulságos megkérdezni az olvasótól, hogy valóban olyan Bécs-pártiak és reakciósok lehettek-e ezek a „hazaáruló" mágnások, ha a fiúk mellé még ők is ilyen „nevelőt" adtak? Nem huszonötöt kellett volna-e verni az ilyen mágnásra? Nem az-e tehát az igazság, hogy még ezek a leghazaárulóbb és legreakciósabb mágnások is túlságosan is „haladók" és még ők is sokkal jobban „hazafiak" voltak, mint szabad lett volna?

Vajon egy protestáns főnemes (aki pedig természetesen nem „reakciós" volt, hanem szabadelvű) fogadott volna-e a fia mellé „véletlenül" katolikus nevelőt? Hát még olyan katolikust, aki nemcsak az anyakönyvben volt az, hanem a valóságban is? (Mert Pruzsinszky nemcsak anyakönyvileg volt protestáns, hanem ugyancsak katolikusgyűlölő volt a valóságban is. Hogyne lett volna az, mikor még Martinovics, az „apát" is az volt?) De hogy még ezek a legreakciósabb mágnások is milyen bámulatosan nem voltak büszkék, és hogy a túlságos „demokráciában" már ők is egyenesen az eszelősségit mentek, csak akkor látjuk igazán, ha ezt a Pruzsinszkyt, akit forradalmár és protestáns létére is fiúk „nevelésével" bíztak meg, mint embert is szemügyre vesszük.

„Rideg, zárkózott, meglehetős prózai, de egyenes, merev, szókimondó és alapos képzettségű ember volt – írja róla Ferenczi (14. o.) –, eltelve Voltaire, Rousseau és általában a

XVIII. század eszméivel" (tehát istentelenséggel). Tehát képzett ember volt, de olyan, akivel teher együtt lenni, mert társalogni nem lehet vele, mert különc, mogorva, senkihez nem alkalmazkodik, gőgös és udvariatlan.

„Helyesen jegyzi meg Falk (Erzsébet királyné zsidó tanára), hogy Eötvös anyjának felvilágosultságát semmi sem bizonyíthatná jobban, mint hogy ezt a különben élvezhetetlen embert évekig fia mellett tartotta, sőt megbecsülte s minden alkalommal kitüntette, noha nézeteik majd mindenben ellentétesek voltak."

Mekkorát vétkezett azonban ez a főnemesi hölgy fia világnézete és hite ellen csak azért, mert annyira megértő volt a haladás és a műveltség iránt, hogy azért, mert művelt volt, még ilyen embert is házába fogadott, s évekig ott is tartott? Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy Eötvös annyira nem volt katolikus, noha egyébként annyira jó és nemes lelkű volt? Mit lehetett volna ebből a gyerekből nevelni, ha „reakciós" és „hazaáruló" szülei nem bízzák a nevelést éppen egy „hazafira" és egy vad forradalmárra?!

Az ember azt gondolná, hogy a szülők azért választottak fiúk nevelőjéül ilyen durvalelkű és faragatlan forradalmárt, s hogy lehetetlen modora ellenére azért alkalmazkodtak hozzá és tűrték meg éveken át házukban, hogy fiúk a visszataszító egyénen keresztül megutálja az elveket is, melyeket hirdet. Pedig hát Eötvös szüleinek ilyesmi eszükbe sem jutott. Ők csak a nagy olvasottságot és a széles látókört nézték Pruzsinszkyban, s ez olyan fontos volt nekik és olyan jó ajánlólevél, hogy miatta a különcséget, faragatlanságot és modortalanságot is elnézték, s volt lelkierejük és alázatosságuk, hogy eltűrjék, hogy ne a nevelő alkalmazkodjék őhozzájuk, hanem ők alkalmazkodtak hozzá.

Az eredmény aztán az lett, hogy mivel a fiú is olyan alázatos lelkületű volt, mint szülei, és ő is hasra vágódott a nagy műveltség előtt, eszébe sem jutott, hogy Pruzsinszkyt neki bírálni is lehetne, hogy esetleg benne is lehetnek hibák, és sok tekintetben neki kellene tanulnia őtőlük, az arisztokratáktól. Az eredmény aztán az lett, hogy Eötvös József megmaradt ugyan mindig katolikusnak, s magát vallásos embernek is tartotta, de vallási műveltsége egyáltalán nem volt. Csak a kedélye volt vallásos, de az esze vallástalan, s nemeslelkűsége ellenére az Egyház iránt mindig hideg, sőt ellenséges érzelmű maradt.

Egyet azonban elértek a szülők, s ha csak ez volt a céljuk, akkor valóban okosan is cselekedtek: Eötvös József is „hazafi" lett, nem pedig „hazaáruló", mint az apja és nagyapja volt, ő nem „örvendett" közgyűlöletnek az egész országban, mint nagyapja, hanem általános tisztelet övezte és övezi. Őt példaképül állítják az ország ifjúsága elé, míg nagyapját elrettentő példaképül. Pruzsinszky ugyanis népszerű eszméket képviselt, míg a nagyapa népszerűtleneket. Csak az a baj, hogy ami népszerű, abból még nem következik, hogy jó is. Éppen ellenkezőleg: ebből többnyire az ellenkező szokott következni. A jó többnyire nehéz, s ami nehéz, az nem szokott népszerű lenni.

A báró Eötvös család – annak ellenére, hogy a 48-at megelőző évtizedek egyik legreakciósabb magyar családja volt – annyira nem volt büszke, sőt annyira őszintén demokratikus volt, hogy még ezt a lehetetlen modorú Pruzsinszkyt is mindig meghívták azokra az estélyeikre, melyeken „az akkori arisztokrácia és bürokrácia legkiválóbb tagjai vettek részt", noha a gőgös Pruzsinszky, aki magát „haladó" eszméi miatt náluk sokkal különbnek tartotta, ezeken sohasem jelent meg. Látjuk tehát, mennyire nem volt gőg e korban az arisztokratákban, de annál több volt a Pruzsinszkyakban. Nem ő alkalmazkodott az urakhoz, hanem az urak alkalmazkodtak hozzá. S ezt a jelenséget még különlegesnek sem tarthatjuk, mert hiszen láttuk, hogy Batsányival is így voltak, s ráadásul nemcsak itthon a báró Orczyak, hanem Ausztriában is a herceg Lembergek, sőt még a Ferenc császárok is.

Mikor ez a Pruzsinszky egyszer tanítványával a Vérmező felé sétált, ahol tudvalevőleg Martinovics és társai kapták meg ugyancsak megérdemelt büntetésüket, ezt mondta neki: „Itt öt becsületes magyar hazafit végeztek ki". (Az azóta eltelt 150 év alatt a tudomány annyit haladt, hogy ma már (Fraknói róla írt műve után) senki sem mondhatja Martinovicsot sem be-

csületesnek, sem magyarnak, sem hazafinak. Nemcsak vérségben nem, hanem érzelmeiben sem. De ami a magyar vért illeti, maga Pruzsinszky is minden volt, csak magyar nem. De láttuk már, hogy ugyanez a Martinovics-féle összeesküvés részeseinek többségére is áll.)

„Senki sem állított nekik emléket." (Tehát már 48 előtt is annyira szabadok voltunk, hogy Pruzsinszky egyenesen azon botránkozik, hogy az összeesküvőknek még mindig nincs szobruk.) „Majd eljön az idő, midőn ezek az emberek is emléket fognak kapni." (Megállapíthatjuk, hogy még mindig nem jött el ez az idő, még a kommunizmus ellenére sem, bár ha az emléket állított volna nekik, az ugyancsak nem volna nagy dicsőségére sem Pruzsinszkynak, sem a magyar hazafiaságnak, sem a becsületnek.) „Ez az emlék egy akasztófa lesz, melyre fel fogják majd akasztani az afféle embereket, milyen egykor tebelőled is lesz."

S ezt az embert tartották házukban, fizették, sőt meghívták – annak ellenére, hogy előre tudták, hogy hiába hívják – főúri estélyeikre báró Eötvösék. (Igazán a demokrácia őrülete! S 48 még ezzel a demokráciával sem volt megelégedve. Neki még ez is „reakció" volt. Pedig hát Pruzsinszky e „nevelői" megnyilatkozására még Ferenczi is azt írja, hogy „kíméletlenségben aligha versenyezhetett volna valaki Pruzsinszkyval").

Vajon a fiatal Eötvös volt annyira alázatos, akarom mondani: birkatermészetű, hogy mindezekről soha egy szót sem szólt szüleinek, vagy pedig a szülei voltak annyira türelmesek és önérzet nélküliek, hogy noha mindezt tudták, mégis tűrték? Ha igaz az, hogy aki haragszik, annak nincs igaza, akkor a hazaáruló és reakciós báró Eötvösék ugyancsak bebizonyították, hogy nekik igazuk volt, Pruzsinszky pedig, hogy neki nem. Mert hiszen Eötvösék ugyancsak nem haragudtak, míg Pruzsinszky annál inkább.

Egy Pruzsinszky-féle forradalmár (hogy egy kommunistáról ne is szóljunk) még egy percig sem tudná eltűrni az igazságnak ilyen nyílt fejéhez vagdosását. Pruzsinszky azonban a maga effajta „igazságait" akkor vagdosta az ifjú Eötvös fejéhez, s Eötvös szülei ezt akkor tűrték szótlanul tőle, mikor Bécs, az Egyház, a reakció és a „hazaárulók" kezében volt Magyarországon a hatalom.

De azt se feledjük, hogy mindez akkor történt a báró fiával a család fizetett alkalmazottja részéről, mikor még „feudális" világ volt és a nemesek és a főnemesek gőgje, botja és derese szabadon, sőt a törvény alapján garázdálkodhatott és mikor – legalábbis mi azt hisszük – a bárói földesúr végigrobogott négylovas hintaján, mindenki a porig hajolt, aki pedig dacolni mert, úgy megbotozták, hogy egy hétig sem tudott utána felkelni.

Miért nem játszott az Egyház vezető szerepet a „felvilágosultság” korát követő szociális és szabadságmozgalmakban is éppúgy, mint a kereszténység hajnalán, mikor a rabszolgaság eltörléséről volt szó?

A mondottakból az következik, hogy a népképviselet és a törvény előtti egyenlőség megvalósítása, vagy a jobbágyság és a nemesi kiváltságok eltörlése helytelen és káros volt? Nem, ez haladás és üdvös dolog volt. Ha a XVIII. és a XIX. század forradalmai csak ezt hozták volna, akkor áldást hoztak volna és jó értelemben alkottak volna korszakot az emberiség történelmében. A közfelfogás és az általánosan elfogadott történelmi szemlélet valóban ezt is tartja a forradalmakról. Láttuk azonban, hogy ez téves felfogás. A forradalmaknak csak a jelszavaik voltak csábítók, de amit tényleg eredményeztek, nem volt üdvös. Minden forradalom csak propaganda, frázis, tetszetős, de üres szólamok, demagógia, a tömegszenvedélyek kiszolgálása és a népnek való hízelgés volt, s még maguk a tetszetős jelszavak sem mindig helytállók.

Nem igaz például, hogy a szabadság kívánatos dolog és jó, mert csak a jóra való szabadság kívánatos, az erkölcsileg közömbös dolgokra való szabadság tűrhető, sőt még ez is jó, viszont a rosszra való szabadság tűrhetetlen, s az államhatalom éppen azért van, hogy e legutóbbit megakadályozza. A forradalmak azonban nemcsak a jóra követeltek szabadságot (mert hiszen erre a „reakció” is adott szabadságot), hanem egyszerűen a szabadságot követelték, tehát a szabadságot megszorítás nélkül, mindenre.

De nemcsak a szabadság jelszava hamis, hanem még az egyenlőségé is. Nem igaz, hogy minden ember egyenlő. Hiszen a vaknak is látnia kell, hogy az emberek között igen nagy különbségek vannak nemcsak testi erőben és egészségben, hanem ügyességben is, munkakedvben is, tehetségben is, szorgalomban is, sőt jóakaratban, iparkodásban, megbízhatóságban, lelkiismeretességben, jellemben és becsületességben is. Ha tehát minden emberrel egyformán bánok, ha mindegyiket egyformán becsülöm, egyformán díjazom, akkor először igazságtalanságot követek el, másodszor éppen a társadalom java ellen követem el az igazságtalanságot, annak a kedvét veszem el attól, hogy a többi felett kitűnjön, többet és értékesebbet hozzon létre, mint az átlag, s ezáltal a társadalom összességét arra az értékelési és életszínvonalra szállítom le, melyen a legutolsók vannak, s mely őket illeti meg.

El is hagyta még a kommunizmus is azonnal ezt az elvet, s az embereket egyedül munkájuk szerint értékeli és fizeti, tehát semmiképpen sem egyformán vagy egyenlően. De hát akkor miért maszlagolta nekik évtizedeken át (egész addig, míg csak kezébe nem került a hatalom) azt, hogy minden ember egyenlő? Talán azért, mert ezt az egyenlőséget csak politikai vonalon értette? Talán csak azért, mert mindenkinek meg akarta adni azt a jogot, hogy a közügyek intézésbe beleszóljon?

De hát akkor miért lett az a végeredmény, hogy minden forradalmak végső beteljesedése, a kommunizmus nem mindenkinek adta meg ezt a jogot, hanem éppen ellenkezőleg, mindenkitől elvette. Egy kommunista államban sincsenek engedélyezve politikai pártok, hanem csak egy pártra lehet szavazni, de arra viszont kell is. Régen csak a nemeseknek voltak politikai jogaik, a polgári demokráciában mindenkinek, a kommunizmusban senkinek, illetve csak azoknak, akik párttagok, illetve annak a néhány embernek, aki nemcsak kényszerből vagy érdekből, hanem meggyőződésből is párttag. A polgári demokrácia tehát jobb, mint a feudaliz-

mus, de a kommunizmus még a feudalizmusnál is rosszabb, legalábbis az emberi jogok, az egyenlőség és szabadság tekintetében.

Úgy van rendjén és a tömegekre nézve is – akik a kisebb képességek és mérsékeltebb erkölcsi kiválóságok birtokosaiból állnak – hogy jobb, hogy azok vezessenek, s azok legyenek a közösségben irányadók, akik tehetségben is erkölcsileg is kitűnnek a többi fölött. Ha azonban az egyenlőség álláspontjára helyezkedünk, akkor mivel a többség a gyöngébb tehetségesekből és gyöngébb jellemekből áll, tehát a döntés tőlük függ, a társadalomban tulajdonképpen a gyönge közepesek, sőt az utolsók az irányadók és a közösség vezetői. Ez pedig semmiképpen sem kívánatos.

Annak hangoztatása tehát, hogy egyenlőek vagyunk, alkalmas arra, hogy a demagógok, a mindenáron érvényesülni törekvők, a tömegeknek való erkölcstelen hízelgés által érvényesüljenek, de nem arra, hogy haladást eredményezzenek és a közösséget akár anyagilag, tehát életszínvonalban, akár erkölcsi tekintetben előbbre vigyék. Ezért szakított ezzel az elvvel még a kommunizmus is, mihelyt uralomra jutott. Nemcsak fizetésben tesz különbséget az állítólag egyforma ember meg ember között, hanem érdemjelek és címek osztogatásával is megkülönbözteti az egyik embert a másiktól, és fölébe helyezi az egyik embert a másiknak.

De hiszen a régi nemes és jobbágy közti különbség is ugyanígy keletkezett. A nemesek ősei is kitűntek a többi ember között, azért kaptak nemességet, főnemes pedig az lett, aki még a nemesek közül is kitűnt. Legfeljebb tehát az volt helytelen, hogy ezt a kitüntetést régen az utódok is örökölték az ősöktől. De hát az erre való törekvés is emberi tulajdonság, s nem is nemtelen emberi tulajdonság, s ha kivételek vannak is, igaz az is, hogy „sast nemzenek a sasok, s nem szül gyáva nyulat Núbia párduca."

De nem igaz, tehát a tömegek becsapását jelenti az az állítás is, hogy az egyik embernek nincs joga ahhoz, hogy magasabb rangú legyen a másiknál, annál kevésbé, hogy parancsolgasson a másik embernek. Az igazság e tekintetben is az, hogy ehhez egyes embereknek nemcsak joguk van, hanem az elv tiszteletben tartása és érvényesítése nélkül szervezett társadalom el sem képzelhető. Isten akarata (mert annak a józan észnek követelménye, melyet Isten adott az embernek), hogy az egyik ember feljebbvalója legyen a másik embernek, s Isten akarata az is, hogy azok, akinek az engedelmesség szerepe jutott, ebbe belenyugodjanak, s nem kényszeredetten, hanem meggyőződésből s így kedvvel engedelmeskedjenek.

De ha így áll a dolog, akkor miért lenne az emberi önérzetre annyira tűrhetetlen, hogy egyesek nemesi, sőt főnemesi rangot viselnek, én meg csak jobbágy vagyok? Hiszen a bolsevizmusban sem volt mindenki élmunkás vagy a „Szovjetunió hőse". Még akkor sem lehetne a cím vagy a rang, mellyel csak egyek kiváltságosak rendelkeznek sértő vagy tűrhetetlen, ha azzal a grófi ranggal szükségképpen együtt járna a parancsolási jog is. Hiszen a köztársasági elnöki, miniszteri vagy párttitkári ranggal ez is mindig együtt jár, míg a grófság csak egyszerű cím volt már ezelőtt évszázadokkal is? Akkor is voltak már vagyontalan grófok és voltak igen-igen nagy vagyonú jobbágyok, akkor is voltak már nemes zsellérek, viszont nemesi telek birtokában nemtelen jobbágyok. A városokban voltak olyan polgárok (tehát nem nemesek), akik vagyonban felülmúlták a leggazdagabb feudális urakat, sőt láttuk, hogy a középkori Sienában ezek a nemtelen polgárok kizárták a közügyek intézéséből a nemeseket, tehát a középkorban is voltak esetek, mikor nemesnek lenni egyenesen hátrányt jelentett.

Ha azonban valakinek mégis annyira fáj az a grófi cím, hogy egyenesen dühbe jön hallatára, mással nem magyarázható, mint csak azzal, hogy irigyli attól, aki bír vele. De ha ennyire mellékes dolog az ilyesmi, akkor miért irigyli annyira? Mert éppen ő az, aki fontosabbnak tartja a kelleténél. Csak azért akarja eltörölni, mert nem tűri, hogy másnak legyen az, ami neki nincsen. De éppen ezzel mutatja, hogy nem igazi demokratikus gondolkozású, mert egy igazi demokratának ez mellékes. Neki azonban nem mellékes, mert mellékes dolgokról nem szoktunk sokat beszélni, se velük sokat foglalkozni, még kevésbé miattuk egész életünket állandó méregben és haragban, sőt dühöngésben eltölteni. A nemességnek például azért voltak

éppen a zsidók a legnagyobb ellenségei, mert nekik mindenük volt, csak nemességük nem. Azért fájt nekik ez annyira, s azért bántotta őket a más nemessége annyira, hogy ennek eltörlését tartották a politika egyik legfontosabb tárgyának.

Ez az oka aztán annak, hogy azzal a szellemmel, mely a felvilágosultság vallástalan korának folyamodványaként eltörölte a jobbágyságot és behozta a törvény előtti egyenlőséget, inkább csak a hírverésben, a külsőségekben, a formaságoknak, elméletben és a törvény száraz betűjében járt együtt a tényleges demokrácia és az egyenlőség, de nem a valóságban. Eltörölték a nemesség kiváltságait, felszabadították a jobbágyságot a kilenced, a tized és a robot alól, de a nemesség, a feudalizmus helyett hoztak vallástalan, önző, tisztán a haszon és az üzleti érdek alapján álló kapitalizmust és trösztöket, és a munkásság leglelketlenebb kizsákmányolását, a robot helyett pedig a paraszt nyakába olyan és annyi adót, hogy még a legtúlzóbb „népi" írók szerint is korunkban százszor rosszabb a parasztság helyzete, mint a régi jobbágyságé volt.

Régen voltak ugyan földesurak úriszékkel és pallosjoggal, örökös főispánsággal és velük született főrendiházi tagsággal, de viszont mind e kiváltságok mellett volt akkora kereszténység is, mely lehetővé tette, sőt egészen természetesnek találta, hogy kastélya parkjában a jobbágy gyereke is szabadon játszogathasson, a jobbágy felesége és lánya is sétálgathasson, mikor vasárnap ráér, sőt ugyanezen jobbágy fia, mint házitanító, ugyanennek az örökös főispánnak a fiát szabadon el is nadrágolhassa vagy felpofozhassak, mikor szükségesnek tartja.

Ez az igazi kereszténység természetesnek tartotta, hogy a jobbágyok bejárhassanak a százezer holdas oligarcha szobájába, mégpedig egyszerre „sokan" is, de megjelenhessenek a császár vagy király színe előtt is, és személyesen előadhassák neki panaszaikat, sőt akár az utcán is megszólíthassák. Ebből a keresztény demokráciából folyt az is, hogy a százezer holdas nádor fiai és családtagjai a jobbágyokkal együtt részt vegyenek a vár építésében s adogassák fel a torony tetejére a téglát, egy másik százezer holdas grófné és serdülő lányai pedig szappant főzzenek és zsákot foltozzanak.

Ezzel szemben a magát „szerényen" felvilágosultnak nevező vallástalanság és a vele űzött demagógia a törvénykönyvbe belevette a törvény előtti egyenlőséget és ott eltörölte a robotot, de lassacskán (de szerves fejlődéssel mint e szellem szükségszerű következményét) az eltörölt aránylag kis feudális terhek ellenében olyan adókat rakott a szegény ember nyakába, melyek tízszer úgy sújtják, mint a hajdani kilenced, tized vagy robot, hogy a bolsevizmus majdnem ingyen teljesített „beszolgáltatásairól" ne is beszéljünk. Ez a vallástalan szellem továbbá akkor, mikor szabaddá tette, egyúttal védtelenné is tette a parasztot, s aztán kiszolgáltatta a rideg és kíméletlen üzleti számításnak.

Míg hajdani grófi „kényurai" idejében a vasárnapon kívül még átlag hetenként legalább egy ünnepe is volt a jobbágyságnak, mikor pihenhetett, üdülhetett és szórakozhatott, s mikor dolgoznia nemcsak nem kellett, hanem még szabadsága sem volt, most kapott olyan új urakat, akik vele a törvény előtt ugyan egyenlők, de akik uralma alatt csak úgy tud megélni, ha még a vasárnap sem az övé (mert ekkor kell végeznie az otthoni munkákat) és a felesége se feleség vagy anya, hanem szintén kenyérkereső.

A régiek helyett kapott olyan urakat, akiknek a törvény betűje szerint egy cseppet sincs több joguk ugyan, mint neki, de a valóságban (mely bizonyára kissé többet számít mint a törvény betűje) olyan távolságban él tőle és olyan magasságban áll felette, hogy amíg régi uraival komaságban volt, mert egymás gyermekeit kölcsönösen tartották keresztvíz alá, új urait csak akkor látja, mikor száz kilométeres sebességgel rohanó autójával elsüvít mellette, parkjai pedig úgy el vannak zárva az ő szemei elől, hogy még csak egy kis rést sem talál a kerítésen sehol, ahol bekukucskálhasson és kíváncsiságát kielégíthesse.

Igaz, hogy abban, hogy ma autókon járnak és száz kilométeres sebességgel rohannak azok, akiknek módjuk van rá, nem a felvilágosultság vallástalansága a bűnös. Ez a változás akkor is bekövetkezett volna, ha a felvilágosultság is vallásos lett volna, ha nem lázította vol-

na egymás ellen a társadalmi osztályokat, s ha szeretet és megértés helyett nem tanította volna őket egymás gyűlöletére. Abban sem ez az új szellem a bűnös, hogy a technika haladása nagyon megnehezíti a szegény és gazdag közt azt a közvetlen érintkezést, melyet a régi korban látunk, míg a régi kezdetlegesség, a kocsin utazás, út közben a lovak váltása, etetése és pihentetése, és emiatt sokszor előkelőségeknek kis eldugott falukban egészen kezdetleges parasztkocsmákban való kényszerű megállása a közvetlen érintkezést egyenesen elkerülhetetlenné tette.

Ámde kétségtelen, hogy ma nemcsak a fejlett technika okozza a szegény és a gazdag egymástól való elszakadását, hanem ezt a technika fejlődésével már úgyis megnövekedett szakadékot az új szelem, az új lelkület még jobban kimélyíti. Régen ellenben az a másik, az az igazi keresztény szellem még azt a régi, úgyis kevés különbséget is kisebbé tette jóakaratával. Például a királyi és főúri parkokat, melyek régebben mindig és mindenütt nyilvánosak voltak, bizonyára nem azért zárták el a nyilvánosság elől ma már mindenütt, mert ma már kocsi helyett autón járunk, s nem lovas futárokkal érintkezünk egymással, hanem telefonon vagy rádióüzenettel.

Ebben a tekintetben a természettudományok fejlődésének egyenesen az ellenkező irányban kellett volna változást okoznia, mert most a kastély ura telefonon kérhetné a rendőrség segítségét, ha a közönség a park nyilvánosságát a kastély urának zaklatására, kirablására, vagy ellene merénylet elkövetésére használná, régen azonban hasonló esetekben bajosan segíthetett volna magán.

Hát ahhoz mit szóljunk, hogy régen, mikor a mi autóinkhoz képest valósággal úgy baktattak át a falvakon a király és kísérete hintói, mikor még a királyok is a falvakban voltak kénytelenek étkezni és meghálni, kitéve a jobbágyok kíváncsi tekintetének, s nem éppen tartózkodó viselkedésének, ők – mint Lipót életében láttuk – még külön meg is könnyítették alattvalóiknak e természetes kíváncsiságuk kielégítését, s étkezésükhöz még külön oda is hívták a környék érdemesebb polgárait (mint láttuk, még a nem nemeseket is) és nagyobb gyermekeit.

Az pedig csak a Habsburgok életében mindennapos volt, s még I. Ferenc és neje a csak 1873-ban elhunyt Karolina korában is szokásban volt még, hogy mikor a császári pár utazott, útközben gyakran kiszálltak kocsijukból, s kocsijuk mellett gyalogolva tettek meg sokszor egész hosszú utakat. S ezt elsősorban nem azért tették, mert a hosszas utazásban meggémberedett tagjaiknak is jól esett egy kis mozgás, hanem hogy a néppel való érintkezésre és kegyességük gyakorlására ezzel is több alkalmuk legyen. Ilyenkor ugyanis beszélgetésbe elegyedtek és együtt mentek az éppen arra járó gyalogosokkal. (Wolfgruber: Karolina Auguszta. Magyarra fordította Szentgyörgyi Jordán Sándor. Szatmár, 1898.)

Velük szemben a Rákosi Mátyás lakásának, aki nem „szentséges" római császár volt, hanem csak „elvtárs" és „szerény" első titkára a pártnak, vagy Horthynak, aki köznemesnek született, lehetett-e még csak közelébe is férkőzni akár Budán, akár akkor, mikor a Balatonon nyaralt? S ha utazott, nem száguldott-e előtte is, utána is az autók és motorkerékpárok tömege, hogy testi épségét védjék és útjából s közeléből minden emberfiát eltávolítsanak?

Egyik volt tanítványom 1950-ben egyszer az egyik csöndes budai utcán összetalálkozott a szintén gyalog jövő nem is Rákosi Mátyással, hanem csak Vas Zoltánnal. Noha ez a Vas Zoltán nemcsak első titkára nem volt a pártnak, hanem még csak miniszter sem, mégis egy egész sereg megtermett, bár polgári ruhás férfi jött körülötte, előtte és utána. Tanítványom megismerte Vas Zoltánt s rögtön tisztában volt a helyzettel, s ezért érezte is, hogy jobb volna átmenni az utca túlsó oldalára, s ezzel kitérni előlük. Mivel azonban bántotta az önérzetét ez az ok nélküli gyáva kitérés, próbált úgy tenni, mintha semmit sem vett volna észre és folytatta útját. Amint azonban közeledett hozzájuk, a „nagyúr" kíséretében levő vagányok, bár szólni nem szóltak semmit, olyan fenyegetően kezdtek viselkedni, hogy nem tartotta tanácsosnak továbbra is önérzeteskedni, s még idejében félrevonult útjukból. Valószínű, hogy csak sétára

indult ekkor Vas Zoltán (mert másképp bizonyára autóba szállt volna), de látható belőle, hogy ha nem autón száguldanak, akkor is így közlekednek a mai nagyurak. Nemcsak a technika fejlettsége okozza tehát, hogy ma hasonlíthatatlanul nagyobb a különbség és a távolság a tömegek és vezetőik, a gazdagok és szegények között, mint hajdan.

Lehet, hogy ennek a mai sokkal nagyobb távolságnak, sőt elzárkózásnak nem a lenézés, hanem a tömegektől való félelem az oka, de most, mikor a köztársasági elnök, sőt még a párt első titkára is a törvény előtt egyenlő a proletárral és a paraszttal, sőt tulajdonképpen a proletár és a paraszt az úr és a hatalom tulajdonképpeni birtokosa, furcsa, hogy ezek az egyenrangúak sokkal jobban félnek a tömegektől, mint hajdan, mikor a törvény is nyíltan azt mondta, hogy az egyik úr, a másik meg szolga, s az úr hatalma természetesen nem a szolgáktól, hanem Istentől származik.

A törvény betűje sem ma, sem hajdan nem fedte a valóságot. Hajdan azért nem fedte, mert az mondta, hogy nincs egyenlőség, mikor a valóságban – legalábbis a mai állapothoz viszonyítva – volt. Ma azt mondja, hogy van, mikor a valóságban nincs. Akkor a törvény a valósággal ellentétben azért hangsúlyozta annyira, hogy az úr nem egyenlő a szolgával, hogy az akkori tényleges nagy demokrácia ellenére fenn tudja tartani a tekintélyt. Ma a törvény – a tényleges helyzettel annyira ellentétben – azért hangsúlyozza annyira az egyenlő jogokat, hogy a valójában jogtalan tömegek elfelejtsék, ne érezzék annyira az egyenlőtlenséget, s a törvény betűjének hízelgésével (mely még így is jól esik) feledtessék a tömegekkel jogtalanságukat és kizsákmányolt voltukat.

Ismételjük tehát: Azt mondani, hogy minden ember egyenlő, ésszerűtlen és hamis, mert sem elméletben és jog szerint, sem a gyakorlatban nincs így, és nem is lesz soha. Lehet, hogy régen ezt az úgyis meglevő és mindig megmaradó egyenlőtlenséget a törvény betűje és a társadalmi érintkezés szabályai elméletben a kelleténél jobban is hangsúlyozták és kiélezték (azért tették, mert az ember természeténél fogva éppen nem hajlamos ennek tudomásulvételére) s vele és miatta az alul álló önérzetét talán túlságosan is megalázták. Az ember természete ugyanis olyan, hogy az arany középúton igen nehezen tud megmaradni, hanem vagy „cum excessu" [kihágással] vagy „cum defectu" [hibával] vétkezik.

Azért volt abban jó is, s valóban haladást jelentett, hogy a társadalom ezeket a mesterségesen felállított s egyébként szükségszerű különbségek kiélezését ember meg ember, vezetők és alárendeltek között megszüntette. Ámde azt se feledjük el, hogy e különbségek kihangsúlyozásának is meg volt az oka és a haszna, mert az mindig tagadhatatlan lesz, hogy a társadalomban az egyik embernek parancsolnia, a másiknak engedelmeskednie kell, hogy egyesek mindig vezetők, mások (a nagy többség) mindig vezetett marad, és a rend, az engedelmesség, a társadalmi fegyelem és a más akaratához alkalmazkodni tudás a tömegek boldogulásának az alapja és elengedhetetlen feltétele.

Igen fontos dolog, hogy a tömegek tudjanak engedelmeskedni, hogy tudják magukat vezetőik akaratának alárendelni, tudjanak előttük megalázkodni. Az az idő ugyanis sohasem jön el, mert olyan társadalmi rendszer nem lehetséges, amikor és amelyben mindenki mindenben a maga akaratát követheti, és senkinek sem kell engedelmeskednie. Az emberiség érdeke tehát, hogy a tömegek erre nevelődjenek. És ez a nevelés nem is éppen könnyű dolog, mert az engedelmesség ellenkezik az emberi ösztönökkel, elsősorban a mindenkiben egyaránt meglévő önérzettel, melyet a kereszténység kevélységnek nevez, és a hét főbűn között az első helyen említ.

Ezért hozott be a kereszténység olyan társadalmi berendezkedést, intézményeket és szokásokat, melyek e tekintetben az önuralomra állandóan figyelmeztettek, s az embereket az engedelmességre szinte bedresszírozták. Mivel azonban ember meg ember lényegében véve mégiscsak egyenlő, s ezt senki sem tudja annyira, mint éppen a keresztény, aki soha sem feledheti, hogy Krisztus a koldusért éppúgy (sőt talán még jobban) meghalt, mint a nagyúrért, s az úrnak még szigorúbb bírája lesz, mint az egyszerű embernek, ezért a középkorban, a ke-

reszténységnek a társadalom feletti uralma idején még az ezt annyira kihangsúlyozó társadalmi szokások és berendezkedés ellenére sem érezték magukat az urak sohasem olyan magasan állóknak a tömegek felett, mint korunknak elméletben és a törvény betűje szerint a tömegekkel egyenlő jogú nagyjai.

Ez az oka, hogy a keresztény középkor nagy tekintélytisztelete ellenére sem ismert diktátorokat, sőt nem ismert még abszolút uralkodókat sem. Az abszolutizmus az újkor és éppen a felvilágosultság vallástalan korának terméke. A középkorban a rendiség bizonyos tekintetben még jobban korlátozta az uralkodók hatalmát és jogkörét, mint ma a parlamentarizmus. Tulajdonképpen minden főúr megannyi fiókuralkodó volt. Rámutattunk már arra is, hogy akkor még az állam a kisemberek életébe is alig avatkozott be. Se állandó adózás, se állandó hadsereg, se hadkötelezettség nem volt. A házát mindenki úgy és oda építette, ahová akarta, ott vadászott vagy halászott, ahol akart, földjét úgy művelte, ahogy akarta, fegyverviselési engedélyt nem ismert stb.

Akkor állandóan azt hirdették ugyan az embereknek, hogy szolgák vagytok, nem urak, engedelmeskednetek kell, nem pedig parancsolgatnotok, de ezt épp azért hirdették nekik annyira, mert a valóságban igen nagy szabadságuk volt, s ugyancsak túl nagy lehetőségük volt arra, hogy önérzetük kifejlődjék. Azoknak az emberi önérzetre megalázó intézményeknek, korlátoknak és szokásoknak, melyeket a középkori társadalom felállított, ismételjük, voltak hátrányai is, az eltávolításukra való törekvéseknek azonban a kereszténység szellemében nem azoktól kellett volna kiindulniuk, akikre hátrányosak voltak és akik szenvedtek tőle, hanem azoktól, akik élvezték őket, tehát a felsőbb társadalmi osztályoktól. Ez lett volna az igazi haladás, mert ez a kereszténység szellemében történt volna.

Azt természetesen hiába várjuk, hogy a kiváltságos társadalmi osztályok maguk csinálják meg ezt. Hiszen a legerősebb emberi ösztönnel, az önfenntartás ösztönével, melyet ez esetben önzésnek nevezünk, ellenkezik. Egyének részéről azonban ez sűrűn megtörtént a középkorban. Hiszen feudális nagyurak fiai és leányai is ezrével lettek szerzetesek és apácák, sőt láttuk, hogy ha rangjukról s kiváltságaikról tömegesen és általánosan nem is mondtak le, de viselkedésükkel általánosan is csökkentették a kiváltságaik és vagyonuk okozta különbséget és az egyszerű emberekkel ember módra, dölyf és elbizakodottság nélkül érintkeztek, sokkal inkább, mint ma viselkednek a magasan állók.

A középkori városok és falvak tele voltak kolostorokkal, s a kolostorok főrangú származásúakkal, ahol nem volt szegény és gazdag, nem voltak grófok vagy hercegek, nem voltak nemesi előnevek s címerek, se címek (még a doktori címet sem használták s nem használják ott még ma sem). Még vezetéknevek sem voltak, csak keresztnevek, mint a hajdani rabszolgáknál. Csak egy rang volt: a papi méltóság. Ezek címe „atya" volt, míg a többieké: „testvér". Egyforma volt a lakás (csak egy cella mindenkinek, kényelmet szolgáló bútorzat nélkül), egyforma volt az életmód, egyforma a kényelem (illetve a kényelmetlenség), egyforma az étkezés, egyforma még a ruha is.

Hogy ez az egyformaság csak a kolostorok falai közt volt meg, s azon túl nem terjedt, azon nem csodálkozhatunk, mert hiszen hősiesség kellett hozzá, hős meg nem lehet mindenki. De sok volt a kolostor, igen sok a szerzetes, és igen sok a főrangú szerzetes, tehát az olyan ember, aki főrangú származása ellenére sem élt nagyobb kényelemben, mint a jobbágykunyhók lakói, sőt – ha szigorúbb szerzetesekről volt szó, pedig akkor azok is seregestől voltak – még olyan kényelemben sem, mint ők.

Világos, hogy mindennek áldásos, a megelégedettségre, engedelmességre, türelemre való hatása az egész társadalomra nagy volt. Emiatt nem irigyelhették, nem kívánhatták, nem sóvároghatták a jólétet, a kényelmet, az élvezeteket az egyszerűbb emberek sem annyira, mint ma, s akkor nem irigyelhették, s nem gyűlölhették annyira a szerencséseket és kiváltságosakat. Ezek nem pöffeszkedtek annyira, nem tüntettek annyira a vagyonuk és kiváltságos helyzetük adta jóléttel és előnyökkel, nem éltek annyira csak az élvezeteknek, mint a mai

gazdagok és a hatalom mai birtokosai. Hiszen seregestől akadtak közöttük olyanok, akik önként lemondtak róla. Akkor a másvilágért élt szegény és gazdag, az örök bíró ítélőszékétől rettegtek mindketten, s ez mindegyikük viselkedésén meglátszott. A szerencsés tudta magát mérsékelni, a szegény és elesett nem érezte magát annyira szerencsétlennek, s ami a fő, volt miben remélni, s volt miért magát megtagadnia és sorsának alávetnie.

Azt nem vehetjük rossz néven az Egyháztól, hogy nem kényszerített rá minden gazdagot és előkelőt a rangjáról és vagyonáról való lemondásra és az egyszerűek életmódjának vállalására. Ezt csak ajánlania lehetett, nem pedig megparancsolni vagy kikényszerítenie. A három szerzetesi fogadalmat: a szegénységet, az engedelmességet és a nemi élet örömeiről való lemondást úgy hívja a kereszténység, hogy „evangéliumi tanácsok". Ami tehát tanács, azt az Egyház is csak tanácsolhatja, de nem követelheti.

Tanácsolni azonban mindig tanácsolta mindenkinek, s nem is eredménytelenül. Nincs olyan uralkodóházunk, melynek tagjai közül egyesek szerzetessé ne lettek volna, sőt élete végén még a császár is, mégpedig az összes német-római császárok leghatalmasabbika, V. Károly, maga is lemondott a hatalomról és a gazdagságról és kolostorba vonult. Kellett-e az ilyen hatalmasokat irigyelni vagy gyűlölni?

Ekkora önzetlenséget azonban az Egyház csak tanácsolhat, de nem követelhet. Kényszerítése az Evangéliummal ellenkező, tehát eretnekség lenne, mert az Evangélium itt tanácsokról beszél, de nem parancsokról vagy kötelességekről. De egyébként is rámutattunk már, hogy a társadalmi kiváltságok, a vezetők és a vezetettek közti különbségnek mesterséges kihangsúlyozása nem volt ok, cél és haszon nélkül. Mint mindennek, ami emberi, volt hátránya is, de volt előnye is. Hátrányait úgyis csökkentette a keresztény szellem, mellyel gyakorolták.

Az ember és ember közti különbség elismerésére és a felsőbbség iránti tisztelet gyakorlására pedig ugyancsak nagy szükség volt, van és lesz is mindig. Ennek hangsúlyozása sohasem lesz az Egyház szégyene, hanem hivatása és kötelessége. Az Egyház azért van, hogy az embereket megtanítsa az ösztöneik felett való uralomra. A legfőbb és legveszélyesebb emberi ösztön pedig a kevélység, a dac, az önfejűség és az urat nem ismerni akarás. Nem is szenvedtek a középkori emberek ezek miatt a csak egyeseknek jutó kiváltságok miatt annyira, mint mi gondolnánk. Éppúgy nem érezték magukat megalázva miatta, s éppúgy nem irigyelték másoktól, mint ahogyan például Abesszíniában – láthattuk – még ma sem irigylik.

Még a középkor elmúlása után évszázadokkal is és még a hosszú és tervszerű izgatások ellenére is azt kell látnunk, hogy minden forradalom csak egy kis, de tevékeny, nagyszájú és erőszakos kisebbség műve volt, mely a többségre megkérdezése nélkül s akarata ellenére kényszerítette rá újításait. Ha nem így lett volna, akkor nem kellett volna kivétel nélkül minden forradalomnak terrorral, a szólás- és sajtószabadság elfojtásával dolgoznia, a „reakciót" a legvadabbul és a legkegyetlenebbül üldöznie és rágalmaznia.

Ha ez a „reakció" csak azokra a kevesekre támaszkodhatott volna, akik azelőtt kiváltságosak voltak, s e kiváltságaikat elvesztették, akkor nem lehetett volna sohasem annyira veszélyes, hogy a hatalom új urainak annyira félnie kellett volna tőle. Hiszen kiváltságos a dolog természeténél fogva mindig csak egy egészen kis réteg lehetett. Igaz, hogy ezt a kis réteget kis száma ellenére is hatalmassá tette az a nagy vagyon, mely rendelkezésére állt, ámde a forradalmak győzelme után már ez a vagyon és a vele járó hatalom nem állt rendelkezésükre. Erejük tehát csakis a tömegek támogatásában lehetett, ez pedig csak annak a szeretetnek lehetett folyamodványa, mellyel a tömegek irántuk viseltettek. Ez a szeretet azonban azt is bizonyítja, hogy sem dölyfösek, sem kizsákmányolók általában nem voltak.

Minden forradalom azonnal megbukott, mihelyt vezetőinek abba kellett hagyniuk a terrort és nyugodt, szabad választásokat lehetett tartani. Épp ezért Szovjet-Oroszországban még negyven év múlva sem lehet választásokat tartani, de nem lehetett egyetlenegy kommunista államban sem, még a disszidens Tito országában sem. Csak azért tudta tartani magát a kommunizmus ezen államokban évtizedeken át. Hogy mindezzel maguk a vezetők is tisztában

voltak – ha még annyira a nép nevében beszéltek is –, éppen az bizonyítja a legjobban, hogy a szabad választásokra sohasem merték rászánni magukat.

Elismerjük: jobb lett volna, ha a középkor társadalmában nem lettek volna olyan éles különbségtevések ember meg ember között, például ha nem lett volna nemesi osztály és jobbágyság. Hogy ma már nincsenek nemesi jogok, jobban megfelel a keresztény egyenlőségnek, mint a középkori feudalizmus. De a középkori állapotok egészükben véve mégis jobban tükrözték a keresztény egyenlőséget, mint a maiak, mert a nemesi kiváltságok hátrányait bőven pótolták akkor más, az emberi egyenlőséget tettekkel bizonyító előnyök, míg ma az elméleti egyenlőséget nagyon lerontja az elmélettel annyira ellenkező gyakorlat, s az a pogány, önző, s csak az örömöknek élő szellem, mely a mai gazdagok sajátja, s mely korunk jellemzője és az elkereszténytelenedés szükségképpeni velejárója.

A valóságban ma is vannak osztálykülönbségek. Az igaz ugyan, hogy ma a tízezreknek kenyeret adó trösztvezérnek vagy a mamut földbirtokosnak éppúgy csak egy szavazati joga van, akár a legutolsó segédmunkásának, s így látszólag egy cseppet sincs nagyobb beleszólása a közügyek intézésébe, mint annak, a valóságban azonban ezek a nagyurak a munkásokkal nemcsak nem egyenlők, hanem az állam ügyeibe ma is ezerszer annyi beleszólásuk van, mint munkásaiknak vagy más kisembernek.

Régen, mikor nyíltan kellett gyakorolni a szavazati jogot, a kisembereknek a gyakorlatban alig volt önálló szavazati joguk, mert arra kellett szavazniuk, akire a kenyéradójuk. Gyakorlatilag így volt ez még akkor is, ha munkaadójuk ezt nyíltan nem írta elő nekik. De a titkos szavazás mellett is megvan a munkaadónak ugyanez a befolyása még abban az esetben is, ha a titkosságot nem játsszák ki.

Ekkor a vagyon, a tőke úgy uralkodik a közvéleményen, hogy lapokat, hírügynökségeket tart fenn, s ezek olyan irányban, olyan eszmék, olyan politikai pártok mellett fejtenek ki hírverést, melyek győzelmét ők óhajtják. Önálló véleményt alkotni azonban, különösen pedig egyéni véleménye mellett az ellenkező hírverés ellenére is kitartani, tíz ember közül legfeljebb egy képes. Láttuk nemcsak a bolsevizmus, hanem még a hitlerizmus tanulságaként is, tehát még a művelt nép körében, sőt még a legfelsőbb értelmiség, főorvosok s egyetemi tanárok körében is, mennyire nem tudnak még ők sem önállóan gondolkodni, s mennyire lehet még őket is befolyásolni.

Mi különbség van tehát aközött, ha a törvény nyíltan és becsületesen megmondja az egyszerű embernek, hogy neked nincs szavazati jogod, neked nem illik a közügyek intézésébe avatkoznod, mert műveletlenséged és befolyásolhatóságod miatt nem vagy rá alkalmas, de egyébként sem vagy független a szavazati jogoddal, egyébként is csak a gazdád befolyását szolgálnád, vagy aközött, hogy azt hazudjuk a tömegeknek, hogy egyenlők vagytok a nagyokkal, s azoknak egy cseppet sincs több joguk a közösség ügyeinek intézésére nálatok?

A két eset között csak annyi a különbség, hogy mindkét esetben valóban csak a nagyok, csak a nagy anyagi eszközökkel rendelkezők intézik a közügyeket, csak hogy régen ezeknek a nagyoknak és befolyásosaknak volt annyi bátorságuk, akkora jellemük és – mert a tömegek az Egyház befolyása alatt álltak s ezért alázatosak voltak – annyi becsületük is a tömegek előtt, hogy nyíltan és őszintén megmondták, s meg is mondhatták nekik az igazat, míg ma, mikor már a hitetlenség és az Egyház befolyásának háttérbe szorítása, főként pedig a demagógok szabad működése az egyszerű embereket is nyíltan irigyekké és gőgösekké tette, azért a hatalom birtokosai nem beszélhetnek, s viselkedhetnek őszintén a tömegekkel, hanem kénytelenek álnokoskodni velük.

Ezért aztán egész mai állami és közéletünk hazugságon alapul s, ezt már a tömegek is tudják. Ma a törvény betűje szerint s hivatalosan a tömegek intézik az állam ügyeit. Az államfők, miniszterek és politikusok szónoklataikban és törvényeik szövegében állandóan a népnek, a felséges és tévedhetetlen népnek, a dolgozóknak hízelegnek, őket szolgálják, az ő akaratukat teljesítik. Mindenki jól tudja azonban, hogy a valóságban nem így van. A valóság-

ban a nagy vagyonok birtoklóinak akarata teljesül, ők intézik az állam ügyeit, ők döntenek háború és béke, ilyen vagy olyan politikai irány között.

A szónoklatok azonban ezekről hallgatnak, s a törvények szövege annál kevésbé tesz róluk említést. Ők elméletben nincsenek, de annál jobban vannak a gyakorlatban, a valóságban, míg a nép befolyása csak a szónoklatokban és a törvények szövegében található, de nem a valóságban. A proletárdiktatúrákban ez még sokkal jobban így van, csak a tőkések helyébe a munkásvezéreket, a párt irányítóit kell tennünk, akik már rég nem a munkások akaratát képviselik.

Ennek az álnokságnak, ennek a hazugságnak, ennek a fikciónak fenntartására, a tömegek becsapásának elleplezésére az állam mai vezetői évente százmilliókat költenek el azoknak a szegény millióknak a keresetéből, akik állítólag a közügyeket szavazataikkal eldöntik. Mibe kerülnek ma a dolgozóknak a parlamentek, az állandó, szinte egymást érő szavazások és népszavazások megrendezése és lebonyolítása, de főképpen mennyit, mily mérhetetlen összegeket költ minden modern állam propagandára, azaz magyarul kifejezve arra, hogy a tömegeket meggyőzze arról, hogy ami történik, azt ők maguk akarják, nem pedig csak a vezetőik.

Ma már külön propaganda-minisztérium is van, tehát az effajta működés, a hírverés épp olyan fontos dolog, mint az ipar vagy a földművelés. Érdekes, hogy ez az állami feladat éppen a kommunista államokban a legfontosabb. A „munkásállamban" költenek a legtöbb pénzt arra, hogy a munkást meggyőzzék arról, hogy ő is csak azt akarja, amit vezetői, hogy valóban ő irányít, sőt ő uralkodik, senki más. Úgy látszik, éppen az ilyen állami rendszerben igaz ez legkevésbé, mert hiszen propagandára legtöbbet akkor kell költeni, ha az, amit a tömegekkel el akarunk hitetni, a legkevésbé igaz, ha a legjobban ellenkezik a valósággal.

A szavazás, a választások terén is a kapitalista társadalomban sokkal közelebb van a látszat a valósághoz. Ott valóban csak a munkás felfogásának irányítására törekednek a tőkések propagandájukkal, de a végén engedik a munkást valóban titkosan szavazni, tehát tűrik, hogy akit mégsem sikerült propagandájukkal meggyőzniük, ellenük is szavazhasson.

A kommunista „munkásállamokban" (s a hitlerizmusban) még ezt sem tűrték a vezetők. Elköltötték a rengeteg pénzt a hírverésre, a költséges szavazást is megrendezték, de viszont csak rájuk lehetett szavazni, másra nem (minek kellett akkor a szavazás?!) s ráadásul még így is nyíltan kellett szavazni, bár azért a titkosságot szolgáló fülkék is ott voltak, hogy az álnokság és a hazugság, s a munkások pénzének pazarlása annál teljesebb legyen. Mert hát még a külföld is az ellensége volt, s annak is be kellett bizonyítani, hogy itt valóban a nép dönt és titkosan dönt.

De a régi rend és az új közti cserében nemcsak ez az, ami miatt hátrányról kell beszélnünk. A csere azért is rossz volt, mert a hajdani társadalmi különbségek külső formái eltűntek ugyan az új rendben, de velük együtt eltűnt az az egyszerű közvetlenség, természetesség és az a keresztény szeretet is, mely régen ezeket a különbségeket annyira áldásosan tompította, hogy az önérzetre egyébként sértő megkülönböztetések miatt középkori ember egyáltalán nem szenvedett. Akkor sokkal kevésé érezte és éreztette fölényét és kiváltságos helyzetét a nagyúr, mert a vallásos közszellem hatása alatt nagy általánosságban ő is a másvilágnak élt, tehát állandóan eszében volt, hogy mai szerencsés helyzete csak ideiglenes, az örök és igazságos bíró ítélőszéke elő fog kerülni, s könnyen meglehet, hogy az eljövendő másik életben (mely lehet, hogy már holnap kezdődik számára) jobbágya és szolgája könnyen fölébe kerülhet.

De a társadalmi különbségek miatt egyáltalán nem érezte magát megalázva, emberi önérzetében megsértve a jobbágy sem, mert hiszen ő még jobban a másvilágnak élt, s mivel egyébként is egész életében szolgált (Istent szolgálta), nem esett nehezére emberek szolgálata sem. Életcélja nem a földi érvényesülés, hanem az örök élet megszerzése volt. Mivel ugyanezt urai többségének esetében is látta, nem fájt neki, hogy jelenleg az jobb módban van, mint ő, s a földi életben annak jutott a parancsolás szerepe, neki pedig az engedelmességé. De kényelemben s életmódban sem volt közte, s ura között olyan nagy különbség, mint ma – az

egyenlőség korában – van gazdag és szegény között, s emiatt sem volt különösebb oka az irigységre, annál kevésbé az elkeseredésre.

Igaz, hogy a ma meglévő elégedetlenségnek és irigységnek nemcsak a keresztény lelkület hiánya, hanem a nagy technikai fejlődés is oka. Igaz, hogy ez is nagyban hozzájárult, hogy életmódban és az élet örömeinek élvezetében gazdag és egyszerű ember között sokkal nagyobb legyen a különbség, mint régen volt. De mivel mindez igaz, még jobban kell sajnálnunk, hogy lelkiismeretlen emberek a technikai fejlődéssel éppen egyidejűleg irtották ki a keresztény szellemet, a társadalomnak a másvilágra való beállítottságát, az egyszerűség szeretetét, az élvezetvágy háttérbe szorítását, a türelem, az engedelmesség és az alázatosság szellemét. Erre ma sokkal nagyobb szükség lenne, mint régen volt.

Egyébként a mai élet majdnem minden bajának a technikai fejlettség is, a természettudományos haladás nagy eredményei is oka. A gőzgép és az elektromosság feltalálása az oka a gyáriparnak, s a vele járó kapitalizmussal az egyesek kezén felhalmozódó túlságosan nagy vagyonnak. Ez az oka az egyhangú, lélekölő, természetellenes, az életkedvet felőrlő, az idegrendszert tönkretevő, szalagon végzett gyári munkának, mely gépet csinált az emberből is, szükségképen hajszolttá és idegessé teszi az életét, megfossza a munka, az alkotás örömétől, s lehetetlenné teszi számára a nyugodt, egészséges munkaütemet.

A technikai fejlődés az oka a nagyvárosi életnek és a vele szükségképpen együtt járó minden testi és lelki bajnak, rombolásnak. Ez az oka, hogy természetellenes és egészségtelen lett az életünk. Azt – sajnos – nem tudta elérni, hogy a háborúkat száműzze a földről, de azt igen, hogy a ma háborúja sokkal borzalmasabb legyen, sokkal szélesebb tömegekre terjedjen ki, sokkal több emberi szenvedéssel és pusztulással járjon, mint a régi, hogy még az életben maradókat is meg ne viselje és tönkre ne tegye, sőt esetleg magának az egész földi életnek pusztulását is ne jelentse.

Igaz, hogy ennek a természettudományos fejlődésnek köszönjük azt is, hogy hosszabb lett az életünk, mint a régieké volt. De mit ér, ha ezt a hosszú életet nem tudjuk élvezni, ha sivárrá válik részünkre, mert a természetellenes életmódban, a természet öléről való elszakítottságunkban, a túlhajszolt, idegölő, egyhangú, unalmas munkában idegrendszerünk úgy tönkremegy, hogy képtelenné válunk az élet szépségeinek és örömeinek az élvezetére, mert elpusztult az életkedvünk, fásultak lettünk és nem érdekel bennünket semmi, s a remény sem éltet bennünket.

A technika fejlődése az oka minden szociális bajunknak is, és a belőle folyó szinte megoldhatatlan társadalmi problémáknak. Ez az oka annak is, hogy a mai állam kiadásai olyan természetellenesen nagyra nőttek, annyira sok mindenről kell gondoskodnia, hogy az embereknek ma már keresetük felét, sőt háromnegyed részét adóban kell befizetniük. Ez a kötelezettség szinte szükségképpen együtt jár a rendszeres adócsalásokkal, tehát a korrupcióval, mert a tőkét szinte rákényszeríti arra, hogy álutakon járjon és csalással dolgozzék minden téren, s így a becsületes emberek számára szinte lehetetlenné teszi a vagyonszerzést, sőt az önálló, független életpályán való elhelyezkedést is. Ha ugyanis mindenki csal, akkor a becsületes nem versenyezhet tágabb lelkiismeretű társaival, s így legjobb, ha a versenyt el sem kezdi.

Tudjuk, hányszor hányták már a középkori Egyház szemére, hogy a természettudományokkal nem foglalkozott eléggé, hogy ezeket elhanyagolta (de természetesen egyenesen azt állították, ami nem igaz, hogy akadályozta, nem jó szemmel nézte). Ha nem hozhatnánk fel ezzel szemben azt, hogy ennek a modern technikai tudománynak megalapítói között milyen sok az Egyház hívő és hűséges fia, mint Galvani, Volta, Ampere, Pasteur, Marconi és a mi Jedlik Ányosunk, akkor sem lenne szégyene ez az Egyháznak. Hiszen a természet törvényeinek kikutatása, s így a technikai fejlődés egyáltalán nem esik ez Egyház hatáskörébe, hiszen az Egyház működési köre egyedül a lélek, hiszen az Egyház azért van, hogy a földről az égre irányítsa az emberek tekintetét, s ezért hivatása nem az, hogy a földi örömök élvezetére és a kényelemre szoktassa és tanítsa meg az embereket, hanem, hogy önmegtagadásra s egyszerűségre.

Az Egyház természetesen nem állt a technikai tudományok fejlődésének útjába, sőt elő is mozdította őket, vagy legalábbis részt vett az emberiség örömében egy-egy szemünket elkápráztató felfedezésben, csak a hit és a lélek szempontjából másodrendű kérdésnek tekintette a dolgot. Másnak, mint ilyennek azonban ma sem tekintheti. Hiszen ha ezt tenné, akkor az anyag fölényét ismerné el a lélek fölött, s ő is azt hinné, mint a balgák, hogy itt a földön van a mi maradandó lakásunk, az emberek legnagyobbjai tehát azok, akik a földi életét kényelmesebbé teszik.

Ma azonban már látnunk kell, hogy ez a fejlett technika még a földi életünket is pokollá tette, illetve kényelmesebbé is tette, de egyúttal pokollá is. Ma már még ezt a természettudományok iránti közönyét is egyenesen az Egyház javára kell írnunk, s bölcsessége megnyilvánulását kell látnunk benne. Hiszen ma már azt kell megállapítanunk, hogy korunk úgyszólván minden bajának és válságának a technikai fejlődés az oka. Ha ez nem lett volna, nem, vagy alig lettek volna forradalmak, tehát mind a francia forradalom gilotinja és tömeggyilkosságai, mind az orosz papság, értelmiség és földbirtokos osztály kiirtása, és ugyanezeknek a bolsevik Oroszország csatlósállamaiban való mérhetetlen szenvedése mind elmaradt volna, mert hiszen a marxizmus nem keletkezett volna, ha nem lett volna nagytőke és proletariátus, ez meg viszont nem jött volna létre a természettudományos felfedezések és a nagy technikai fejlődés nélkül.

Ez a nagy technikai haladás fosztott meg bennünket az élet poézisétől, a nyugodt kényelmességtől, az életkedvtől, a munka örömétől, a természet ölétől és a falusi élet előnyeitől, de a gondtalanságtól és a lelki békétől is. Megteremtette azokat a nagy s megoldhatatlan társadalmi problémákat, melyek azóta, mióta létrejöttek, társadalmunkat úgyszólván állandó vonaglásokban tartják, s állandó felfordulással és forradalmakkal fenyegetik és sújtják mindazokkal a szenvedésekkel, melyek velük járnak. A velük mindig együtt járó inflációk ma már minden 20-30 évben megfosztják nemcsak a gazdagokat vagyonuktól, hanem a szorgalmas, egyszerű embereket is egész életük munkájával szerzett kis tőkéjüktől, s értelmetlenné teszik számukra a takarékosságot. Mindenkit rákényszerítenek arra, ami a kommunizmus alatt aztán valósággá vált, hogy keresetüket azonnal elköltsék élvezetekre, mert senkiben és semmiben nem bízhatnak. A jövőben a legkevésbé.

A modern kor az állam rabszolgáivá tett bennünket. Nemcsak akkor, ha a kommunizmus vagy a fasizmus győz, hanem – ha kisebb fokban is – anélkül is. A nagy technikai fejlettség tette lehetővé, hogy háborúban, melynek kitörésére pedig a nagy demagógia, az intézményes álnokság, a rideg önzés, az állandóan szított gyűlölet, a mesterségesen kitenyésztett nemzeti és népi önzés állandóan ezernyi alkalmat ad, gyökeresen kiirthassuk egymást, s mindazokat a művészeti és kulturális alkotásokat, melyeket boldogabb korok hagytak örökül számunkra, és mondhatatlan szenvedésekben legyen részünk, noha a modern technika adta kényelem és a hedonista [élvhajhász] életfelfogás ugyancsak elkényeztetett és elszoktatott tőlük bennünket, s agyonnyomorított, tönkretett idegrendszerünk ugyancsak nem alkalmas effajta próbák kiállására.

Még az egykézésnek, s a vele járó minden bűnnek, bajnak és természetellenességnek, s annak is, hogy következményeként éppen a legértékesebb elem, az értelmiség pusztul el ivadékok nélkül, a természettudományos fejlődés az oka, mert az, hogy ma már többnyire életben is maradnak azok a gyermekek, akik megszületnek, akik pedig megnőnek, nem 40, hanem 70 évig élnek, szinte rákényszeríti az embereket, hogy gyermekeik számát korlátozzák, s hogy ne engedjék megszületni azokat, akiknek a természet rendje szerint meg kellene születniük.

Mindezeket látva nem is olyan szégyen az tehát, hogy az Egyház a lélekkel szemben csak másodlagos fontosságot tulajdonított a természettudományoknak, s hogy nem terjesztette ki figyelmét arra is, hogy még villanylámpákkal is ő lássa el hívei lakását, s hogy nem is nagyon törte magát az után, hogy ne csak a megelégedés és lelki béke, no meg az üdvözülés, hanem még a technikai fejlődés is az ő „érdeme” legyen. Ellenkezőleg. Ebben is azt kell lát-

nunk, mintha az Egyház e tekintetben is a jövőbe látott volna, mintha e fejlődés minden káros következményével még e tekintetben is eleve tisztában lett volna.

Akik pedig azt kifogásolják, hogy az Egyház, illetve a főpapság (de a kettő lényegében véve azonos egymással, mert a főpapság az Egyház irányítója, s ezért nélküle nincs Egyház) legalább a jobbágyság felszabadításáért folytatott harcban miért nem vett részt, sőt vele szemben miért tartott a „reakcióval", s akik ebből azt a következtetést vonják le, hogy a főpapság nem állt hivatása magaslatán, mert hatalmát, befolyását, sőt még a vagyonát is jobban féltette, mint amennyire híveit szerette, s emiatt inkább volt feudális nagyúr, mint püspök, s mint ilyen, a szegények és elesettek védője, azok még az előbbinél is nagyobb tévedésben vannak.

Ha a főpapság e tekintetben a forradalmak oldalán állt volna, éppen akkor árulta volna el legjobban evangéliumi hivatását. Akik a főpapságot illetően ilyen kívánságokkal állnak elő, arról tesznek tanúságot, hogy a kereszténység lényegével egyáltalán nincsenek tisztában. Ezek elfelejtik, hogy a XVIII. század második felében megindult filantropikus [emberbaráti], a jobbágyság felszabadítását célzó mozgalom egyúttal egyházellenes mozgalom is volt. Irányítói és bajnokai nemcsak a főpapok feudális hatalma, nagyúri volta és gazdagsága ellen mennydörögtek, hanem általában a hit és az Egyház dogmái ellen is. Egész eszmerendszerük azon alapult, hogy a modern tudomány már megdöntötte a dogmákat. (Például a hitetlenséget egyszerűen csak „a bölcselet", „a filozófia" néven nevezték, azaz úgy beszéltek, mintha a tudománnyal lenne azonos. (Ugyanúgy, mint a mai kommunisták.)

Az a főpap, aki ezt a szellemi áramlatot azért, mert többek közt filantropikus oldala is volt, és a jobbágyság felszabadításáért és a nemesi kiváltságok eltörléséért is küzdött, magáévá tette volna, vagyis emberbaráti törekvései miatt a hitetlenségét megbocsátotta volna neki, arról tett volna tanúságot, hogy hite neki sincs már, s az Egyház dogmáinak tarthatatlanságáról ő maga is meggyőződött. (Akinek ugyanis az emberszeretet előbbre való, mint a dogmák, s annak a kedvéért ezek elvetését is megbocsátja, sohasem hitt komolyan ezekben a dogmákban. A dogmák ugyanis örök életünket szabályozzák, s lehet-e egy földi baj megszüntetése előbbre való (annak, aki az örök életben komolyan hisz) az örök élet elvesztésénél vagy kockáztatásánál?)

De ha a jobbágyok felszabadítását hirdető „felvilágosultság" nem állt volna egyházellenes alapon, akkor sem állhatott volna melléje a főpapság, mint az Egyház képviselője, még tisztán szociális programja terén sem. Hogy az Evangélium képviselőinek mindig a szegények és az elesettek oldalán kell állniuk és sohasem szabad engedniük, hogy e téren mások felülmúlják vagy megelőzzék őket, igaz. Még igazabb azonban az, hogy az Evangélium képviselője sohasem lehet lázító, sohasem lehet izgató, sohasem lehet irigy, sem gyűlölködő. Neki sohasem lehet kenyere az, hogy az elesetteket vagy a szegényeket a gazdagok és a hatalmasok ellen lázítsa, őket egyszerűen a nép elnyomóinak nevezze, s az alattvalókat arra uszítsa, hogy ne tűrjék sorsukat tovább, hogy gyűlöljék „elnyomóikat" és álljanak rajtuk bosszút.

Aki az Evangéliumot képviseli, aki annak szellemében cselekszik, az a jobbágyoknak vagy a munkásoknak csak azt mondhatja, hogy tiszteljék uraikat, engedelmeskednek nekik, sorsukat pedig viseljék türelemmel. „Szolgák, engedelmeskedjetek uratoknak, nemcsak a jóknak, hanem a rosszaknak is" (pl. Ef 6,5; Kol 3,22) – mondja a Szentírás. Keresztelő Szent János pedig ugyancsak az evangéliumban azt mondja a tőle tanácsot kérő katonáknak: „Legyetek megelégedve zsoldotokkal és engedelmeskedjetek tisztjeiteknek".

„Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű" (Mt 11,29) – mondta maga az Üdvözítő is, s ez az alázatosság, ez az engedelmesség, megelégedettség és türelem, ez a megbocsátás, ez a szelídség és megnyugvás annyira lényege az evangélium szellemének, hogy mindenkinek tudomásul kell vennie, aki csak valaha belekukkantott.

Világos, hogy ezt a hangot nem nagy örömmel hallgatják az elesettek és az elnyomottak, s ilyen beszéddel sem közvélemény-irányító, sem befolyásos politikus, sem ünnepelt, s ezért

országok sorsát irányító népvezér nemigen lesz senkiből. De Jézus nem is ezért jött a földre, hogy uralkodjék és nemzeteknek parancsoljon, követőit sem ezzel a céllal küldte el tanítani. Éppen ellenkezőleg, előre megmondta nekik, hogy sorsuk megvettetés, lenézés, üldözés, sőt sokszor a halál lesz.

Akinek az itt a földön való érvényesülés a célja, az ne a názáreti katonái közé álljon. Annak egészen más pályát kell választania. Az Evangélium képviselőjének egyetlen fegyvere a szeretet, gyűlölnie pedig még ellenségeit, sőt még a kereszténység ellenségeit sem szabad. Annál kevésbé gyűlöletre uszítania bárki ellen. Pedig a tömegeket csak úgy tudom megmozgatni, ha a gyűlöletet keltem fel bennük, ha azt harsogom a fülükbe, hogy ne tűrjenek tovább, hanem ragadjanak azonnal kaszát és verjék szét „gonosz" ellenségeiket, a „vérszopókat", nincs ugyanis az a büntetés, amit meg ne érdemelnének.

Ezzel szemben mit mondhat nekik az, aki az Evangélium szellemében akar szólni hozzájuk? Csak ezt: Testvéreim, könnyű a hibát másban meglátni, s ott a szálkából is gerendát csinálni. Nektek uraitoknak nemcsak ellenségévé, hanem még csak bíráivá sem szabad válnotok. Nektek még társaitokat, egymást sem szabad megítélnetek, hogy volna akkor szabad feljebbvalóitokat? Nem az uraság, nem a munkaadó a rossz, hanem az ember, s mivel nemcsak feljebbvalóitok emberek, hanem ti magatok is azok vagytok, ti sem lennétek különbek a feljebbvalói szerepben, mint azok, sőt félő, hogy még olyanok sem lennétek. Mivel nem részesültetek olyan nevelésben, s olyan műveltek sem vagytok mint ők, valószínű, hogy ti még jobban ösztöneitek és szenvedélyeitek uralma alatt álltok, mint ők. Például gyűlölni is jobban tudtok, mint azok.

Egyik háztartási alkalmazottunk azt beszélte, hogy kislány korában az apja egyszer ünnepen mise helyett a kocsmába ment, s onnan ittasan jött haza. Mikor emiatt anyja dorgálni kezdte, nekiment. Mivel ő anyja segítségére sietett, egész dühe ellene fordult. A földhöz csapta, s szaladt a nagykésért, hogy dühében a nyakát elvágja. Ha anyja ki nem csavarja kezéből a kést, csak akkor vette volna észre, mit csinált dühében, mikor már késő lett volna. Pedig a lánya rendkívül értékes teremtés volt, s azt mondja, hogy egyébként apja sem volt rossz ember, s berúgni is ritkán szokott.

De hogy egyszerű emberek között az ilyesmi nem is olyan nagyon ritka, mutatja az, hogy hallottam egy másik egyszerű emberről is, aki – szintén ittasan – az unokáját, egy kisfiút fel akart akasztani azért, mert a halak, melyeket horgászásából hazahozott, eltűntek, s unokáját gyanúsította (egyébként teljesen alaptalanul) azzal, hogy a halakat elvitte. Lánya, a gyerek anyja az akasztási művelet alatt érkezett haza, s ennek köszönhető, hogy a borzalmas tett meghiúsult. A gyermek anyja másnap a munkahelyén (a kommunizmus idején történt a dolog) beszélte el az esetet, s hozzátette, hogy lehetetlen, hogy a gyerek vitte volna el a halakat, mert hiszen az neki még soha nem hazudott. Tehát ebben az esetben is egy egész jó gyerekről van szól.

Az állati ösztön (a düh, a méreg, a bosszú, az önzés) ilyen állati megnyilvánulásairól „urak" esetében még nem hallottam. Bizonyára előfordult már ott is, de az bizonyos, hogy sokkal ritkábban.

Dózsa György parasztjai is hogy el voltak keseredve uraik miatt, pedig nekik még arany életük volt a 200 évvel később élő jobbágyok helyzetéhez viszonyítva. Az ő idejükben még hasonlíthatatlanul kevesebb volt az adó, mint később, robotnap is sokkal kevesebb volt, s ráadásul ők még majdnem mind egésztelkesek voltak, míg 200-300 évvel később már több volt a fél-, sőt negyedtelkes jobbágy, mint az egésztelkes. Az 1500 körül élő jobbágy sorsa még olyan jó volt, hogy az 1800 körül élőnek még a szíve vágyát is meghaladta. Mégis milyen dühvel ragadtak fegyvert ezek az 1514-es jobbágyok „gonosz" uraik ellen!

Világos, hogy nem szolgaságuk, annál kevésbé a nyomoruk volt mindennek az oka, hanem a gyűlölet, melyet mesterségesen keltettek fel bennük. De nem hiába mondjuk, hogy a gyűlölet vakít, mert ha Dózsa parasztjai győztek volna, csak akkor kezdődött volna számukra

az igazi baj. Az ugyanis csak természetes, hogy országot vezetni, másokat kormányozni az okosabbak, a műveltebbek vannak hivatva, s hogy ők jobban értenek hozzá, mint az analfabéták. Ezek a hatalmukkal is sűrűbben élnek vissza, igazságtalanságra, megvesztegethetőségre is hajlamosabbak, mint azok, akik úrnak születtek, s már az őseik is azok voltak. De még ha a mai parasztság sem tudná az országot az eddiginél jobban kormányozni, hogy tudta volna ezt jól elvégezni a 400 évvel ezelőtt élt paraszt?

De ha el is tudták volna az országot kormányozni, célját ez a parasztállam is csak úgy érhete volna el, mint a XX. század bolsevistái, azaz még a réginél is nagyobb fegyelemmel, nagyobb terrorral, több börtönnel, a börtönben kegyetlenebb bánásmóddal, az emberi szabadságoknak még a réginél is nagyobb megnyirbálásával. De akkor még ez a drákói módszer sem segített volna, mert kétségtelen, hogy Dózsa György idejében még egy parasztállam vagy egy munkásállam korai, időszerűtlen, tehát anakronizmus volt. Hogyne lett volna az, mikor még ma is az? Elképzelhetetlen, hogy eltűrték volna a szomszédos feudális államok és az egész feudális Európa, azaz, hogy ha belső bajai nem tették volna tönkre, ne tette volna tönkre a külföld, a külső ellenség!

Hiszen az ilyen államot még ma is csak azért tűrték meg Oroszországban, mert 200 milliós volt, területe mérhetetlen, természeti kincsei kimeríthetetlenek, s így eltiprása túl nagy költségbe, s erőfeszítésbe került volna. Az akkor a török torkában fekvő Magyarországot azonban igen könnyű lett volna elintézni akár nyugati, akár a keleti ellenfélnek, s mindazt a szenvedést, mellyel a belső felfordulás és a külső ellenségekkel járó háború, aztán a bosszú és megtorlás járt volna, kinek kellett volna elviselnie, ha nem annak a föld népének, mely még jobb sorsot akart volna magának, mint amilyen a régi volt?

De mindezzel persze nem törődtek azok, akik a népet fellázították, s a bajba belevitték, vagy akik a már fellázadt népnek élére álltak. Hiszen nekik csak az érvényesülés volt a céljuk, ők csak a hatalmat akarták a kezükbe kaparintani, s az egyelőre sikerült. Igaz, hogy semmiképpen sem maradt volna sokáig kezükben, ámde az ilyen izgatásból élő emberek mindig pillanatnyi ösztöneik uralma alatt állnak, kalandorok, hazardőrök, a jelen emberei, nem a távoli jövőé. Ha ítélőképességük és felelősségérzetük volna, akkor úgysem lennének izgatók, akkor nem lennének forradalmárok.

Ebből láthatjuk, mit kell tartanunk keresztény szempontból, sőt még a felelősségérzettel bíró államférfiú szempontjából is egy Ady Endréről, József Attiláról, Batsányi Jánosról, Móricz Zsigmondról, sőt Szabó Dezsőről is, akik nyíltan Dózsa György pártjára álltak, mint hőst dicsőítették, mert azt hitték – szegények –, hogy ezzel az elnyomottak pártján állnak és a jövőbe látnak. Hát lehet, hogy a jövő ilyen véres, ostoba és meggondolatlan lesz, de az ilyen jövő üdvözletével és szolgálatával mindenkit szolgálnak, csak az elnyomottakat nem. Az „elnyomottak" ugyanis egy műveletlen, vak, ösztönei uralma alatt álló, ostobaságokra hajlamos és ezért vezetésre szoruló emberi massza, mely okos irányításra és mérséklésre szorul, nem pedig hízelgőkre van szüksége. Ezek nem boldogítják, hanem vakon kiszolgálják és így tönkreteszik őket.

Mivel a kemény, kellemetlen, az embertől önuralmat és önmegtagadást követelő igazságokat senki sem szereti, hanem sokkal szívesebben hallgat mindenki olyan elveket, melyek vélt igazát megerősítik, ösztöneinek, bosszúvágyának szabad folyást engednek és azonnali sikert ígérnek, s ezért a tömegeknél mérsékléssel nem lehet sikert elérni, a forradalmárok nem vezetik, nem irányítják a tömegeket, hanem alkalmazkodnak hozzájuk, kiszolgálják szenvedélyeiket, igazat adnak nekik. Felhasználják érvényesülésükre azt az eleven erőt, melyet a tömegszenvedélyek, a tömegeknek a vezető osztályok elleni gyűlölete jelent, befogják a maguk szekerébe és így igyekeznek célhoz érni, irányító szerephez jutni, jólétbe kerülni, népszerűség, hírnév, dicsőség birtokába jutni, a hatalom birtokosaivá válni.

Dózsa György kezdte nálunk ezt a dicstelen szerepet, majd Batsányi folytatta, bár láttuk, hogy érettebb fejjel, s mikor Ferenc császár nagy jóságát, becsületességét és felelősségérzetét

közelebbről megismerni alkalma nyílt, eléggé kijózanodott belőle. Petőfi tovább folytatta, s neki – sajnos – még kijózanodni sem volt ideje, mert büntetésül fiatalon és akarata ellenére kellett meghalnia abban a harcban és felfordulásban, melyet elsősorban az ő izgatása idézett elő, s melyről ő fiatal vakságában azt hitte, hogy a hazáért történik, s hogy a szegénységnek lesz haszna belőle. (Március 15-i társának, Jókainak, aki 80 évig élt, volt ideje kijózanodni s bölccsé válni.)

Petőfi költői lángelméje s oly romantikusnak látszó halála azonban iskolát csinált nekünk ebben a tekintetben, s példáját nem elriasztónak, hanem követésre méltónak találtuk. Mivel, mint költő, a legnagyobb volt, bírálni mint politikust sem lehetett, pedig e tekintetben úgyszólván minden kortársa között a legostobább volt. Mivel őt csak csodálni volt szabad, s érte rajongani lehetett, emiatt nem lehetett a nemzetet arra figyelmeztetni, hogy azért, mert valaki nagy lírikus, s mert a magyar föld és nép őszinte szerelmese, még nem szükségképpen nagy gondolkodó, s bölcs államférfi is, sőt – mivel csak 26 éves – tulajdonképpen lehetetlen is, hogy az legyen.

A költő művész, akinek az érzelmei, nem pedig a gondolatai a nagyságának forrása. A rajongása miatt nagy, nem pedig a józansága miatt, és éppen ezért a fő ismertetőjele és sikere minden titka a túlzottság, ami nem is egyeztethető össze a bölcsességgel, s azzal az igazsággal, mely mindig az arany középúton van, s ezért fogalma ellenkezik a féktelenséggel. Költő az, aki kora szellemét, kora eszméit magában testesíti meg, s ezért a legtúlzóbban éli át és hirdeti. Mindig ő lelkesedik értük a legféktelenebbül. A legnagyobb költő tehát nemcsak nem esik szükségképpen össze a legnagyobb, tehát legbölcsebb államférfival, politikussal és népvezérrel, hanem lehetetlenség is, hogy a kettő azonos legyen.

Lelkesedésre is szükség van egy nemzet életében, de az államférfiban a lelkesedésnek mindig az ész, a valóság, az emberismeret talaján kell állnia, és tőle ellenőrzöttnek kell lennie. Az ilyen ember nem lehet nagy költő, de nagy államférfi, jó politikus, aki nemzetét nem katasztrófákba, hanem a boldogulás és béke útjára vezeti, csak ilyen ember lehet. Semmiképpen sem lehet tehát Petőfi szabású ember. A költő után csak akkor lehet menni, ha helyesek azok az eszmék, melyeket énekel, de még ekkor is csak fenntartással. A helyeset is okosan kell csinálni ugyanis, és a megvalósítás helytelen módja, a túlzott és kritikátlan lelkesedés, a józan valóság talajának elhagyása, a rajongás – minden művész ezen elengedhetetlen tulajdonságai – mindent elronthatnak s igen sokszor el is rontanak.

A székről kell például lefordulnunk annak ostobaságától és erkölcstelenségétől, és attól a népnek való ízléstelen hízelgéstől, amit Petőfi az Apostolban így fejez ki:

Üdvözlégy, nép! Úgy nézz szemembe,
Tanítód és atyád leszek.
A bölcső óta mit vertek fejedbe?
Kötelességidet,
Én megtanítlak jogaidra.

Tudvalevő, hogy a víznek az a törvénye, hogy mindig lefelé folyik. Mivel pedig nekünk sokszor arra van szükségünk, hogy felfelé folyjék, mert csak így tudjuk hasznát venni, ezért építünk százmilliós költséggel vízműveket és tartjuk őket üzemben szintén milliós költségekkel, és ezrek állandó munkájával és kitartó erőfeszítésével. Mit szólnánk azonban hozzá, ha egyszer csak jönne egy „mérnök” (azért teszem idézőjelbe, mert furcsa egy mérnök lenne) és elkurjantaná magát, mint Petőfi:

Emberek, ti eddig mindig csak azért létesítettetek nagyvállalatokat, üzemeket és erőműveket, hogy a vizet felfelé vigyétek. Ostobaság és gonoszság, mert az emberiség elleni vétek ebbe az adózók filléreiből milliókat beleölni, és az emberek ezreit halára fárasztani s gyötörni. Én azért jöttem, hogy megtanítsalak benneteket a vizet lefelé folyni engedni, s ezzel sorsotokat megkönnyíteni.

Pedig hát a mi jó Petőfink az Apostolban és egyebütt ugyanígy kurjantgatott. Azt mondta: eddig a népet mindig csak kötelességeire figyelmeztették, de ő majd megtanítja a jogaira.

Úgy látszik, hogy emellett még szentül meg is volt róla győződve, hogy ő ezzel újat, okosat és jót mondott, azaz hogy feltalálta vele a puskaport. Pedig hát talán a gyerekeknek az iskolában eddig szintén nem mindenki azt mondta-e (s Petőfi maga is, ha megérte volna, szintén nem azt mondta volna-e állandóan az ő kis Zoltánkájának?) és nem ezt mondta-e nekik még a kommunisták nevelési módszere is, hogy: Gyerekek, tanuljatok szorgalmasan és jól viselkedjetek? (És se ezt, se azt (a rosszat) soha ne tegyétek?) Tehát nem mindig csak a kötelességeikre figyelmeztették és figyelmeztetik-e őket?

Mit akar tehát most Petőfi bácsi ezzel az újdonsággal: Gyerekek, ezután ne tanuljatok és ne viselkedjetek jól? (Mert tegyétek azt, amit akartok, ezt jelenti.) Eddig szüleitek és az iskola csak arra figyelmeztetett benneteket, mit nem szabad tennetek, azaz mik a kötelességeitek. Én megtanítlak benneteket arra, mik a jogaitok.

Világos, hogy ezért a gyerekek meg fogják éljenezni és jó embernek tartani Petőfi bácsit, de hogy mennyi hasznát veszik „bölcs", eredeti, új és ötletes tanácsának, s hogy következményeképpen mi lesz így a gyerekekből és az iskolából, az már más kérdés.

Vagy nézzük a nevelő Petőfi helyett az orvos Petőfit. Szívbajosok! Nagy vérnyomásúak! Eddig titeket agyongyötörtek zsarnokaitok, az orvosok. Eddig mindig csak azt mondták, mit nem szabad tennetek, ennetek innotok. Elég volt már rabszolgaságtokból! Én megtanítlak benneteket a jogaitokra! Például, csak azért is igyatok minél több sört és bort és egyetek minél több pecsenyét és minél zsírosabbat és sósabbat. Világos, hogy ezzel Petőfi az érdekeltek előtt mint orvos is, a legnépszerűbb lesz (feltéve, hogy komolyan veszik, nem pedig elmebetegként kezelik), de hogy mi lesz utána az illető betegekből, az már megint csak más kérdés, s azzal az ilyen Petőfi-féle orvosok nem is nagyon törődnek. Ők nem egészséget akarnak adni, hanem csak tapsokat akarnak kapni, azt pedig már megkapták.

Vagy a cukorbetegeknek: Az eddigi orvosok agyongyötörtek benneteket a tészta, a kenyér, különösen pedig az édességek tilalmával. Én visszaadom jogaitokat, s megengedem, hogy azt egyetek, ami ízlik. Hiszen éppen azért ízlik, mert jót tesz, tehát egészséges.

Az ilyen kényelmes újdonságokat hirdető orvos természetesen nagyon dicsérendő lenne, ha a nagy hangja és a betegek iránti állítólagos nagy szeretete mögött valami újdonság is, valami korszakalkotó felfedezés is lenne. Ámde a Petőfi-orvosban csak a nagy hang, a népszerűség és az éljenzések szeretete van meg, de nem a tudományos felfedezés. Csak vers ez, nem tudomány. Csak kurjantás, semmi más.

Vagy a katona-Petőfi: Katonák! Eddig tisztjeitek csak kötelességeitekre figyelmeztettek benneteket. Az otthon örömeiről való lemondásra, a vak engedelmességre, a fáradalmak, a hideg és az éhség tűrésére, a bátorságra, a rohamozásra, életetek kockáztatására, sőt a hősi halálra. Én megtanítlak a jogaitokra. Jogotok van az otthonhoz, a hitvesi ágyhoz, testi épségetekhez és az élethez. Haljanak (nem hősi, hanem hitvány halált) a zsarnokok, nem pedig ti!

Az nem jut eszébe – mert ha eszébe jutnak, akkor le kellene mondania a népszerűségről és a szenzációs felfedezésekről –, hogy a népet a jogaira (éppúgy, mint a diákokat, betegeket vagy a katonákat) nem kell figyelmeztetni, mert azokat anélküli is igen jól tudja és számon tartja mindegyikük. Az ilyen figyelmeztetés épp oly szükségtelen, mint ahogyan nem kell erőműveket építeni azért, hogy a víz lefelé folyjon, nem kell buzdítani arra, hogy a diák ne tanuljon, vagy iskola helyett elcsavarogjon, hogy a beteg ne tartsa meg az orvos terhes előírásait, vagy hogy a katona otthagyja a harcteret, vagy ha marad is, de az életét ne kockáztassa stb.

Mérnökre azért van szükség, hogy a víz ne gyakorolja a jogát, azaz ne viselkedjék természetének megfelelően, hanem menjen fel a hatodik emeletre is, mert ott is szükség van rá, és mert oda bizony, ha természetét szabadjára engedjük, tehát jogai gyakorlásában meghagyjuk, soha fel nem megy.

Tanítóra és nevelőre azért van szükség, hogy a gyerek tanuljon, figyeljen és fegyelmezetten viselkedjék, mert bizony intés, figyelmeztetés, szoktatás, sőt büntetés, azaz a kötelességeire való figyelmeztetés, sőt kényszerítés nélkül nem fog tanulni s nem fog műveltebbé válni.

Orvosra azért, hogy szigorú legyen, a betegeket fossza meg „jogaiktól" s ezt vagy azt az ételt-italt, ezt vagy azt az életmódot vagy szórakozást eltiltsa nekik, s tilalmában szigorú és következetes legyen.

Katonatisztre azért, hogy a legénység legyőzze életösztönét, természetes félelmét és kényelemszeretetét, hogy ne a jogaira, hanem a kötelességeire gondoljon, s emberfeletti erőfeszítéssel helyt álljon. Népvezérre, államférfiúra és íróra pedig azért, hogy a népet bizony a kötelességeire figyelmeztesse, ne pedig a jogaira.

Az ember ugyanis olyan különös teremtménye az Istennek, vagy ha tetszik: a természetnek (valójában pedig úgy megrontotta a természetét az eredeti bűn), hogy a jogait figyelmeztetés nélkül is nagyon jól tudja, sőt még arra is nagyon hajlamos, hogy még azt is jogai közé számítsa, ami nem tartozik oda, mikor azonban kötelességeiről van szó, rendkívül feledékeny, sőt csak az erőszaknak enged.

Nem a népet kicsinyeljük le akkor, mikor ezt megállapítjuk, hanem csak egy általános érvényű és tapasztalaton alapuló igazságra mutatunk rá, melyet mindenki tud, de amelyet elsősorban azoknak kellene tudniuk, akik a nép vezetésére vagy irányítására vállalkoznak, s ezért milliók sorsáért felelősek.

Erről egyedül csak Petőfinek és a mai marxista elvbarátainak nem volt tudomásuk. Nem is lehetett, mert ők csak tapsokat és érvényesülést akartak, azt pedig így lehet legkönnyebben megszerezni. Lehet, hogy van köztük olyan is, aki nem a népszerűségért és az érvényesülésért kurjongat – valószínű, hogy Petőfi sem azért –, de viszont ezek meg nagyon egzaltáltak (vagy nagyon fiatalok) s ezért gyakorlatilag épp oly veszedelmesek, mint az előbbiek, a tudatos gonoszok.

Lehet, hogy a felvilágosultság korában és 48-ban is voltak, akik jobbágy felszabadító és a törvény előtt mindenkit egyenlővé tevő törekvésükben csak a nemes szándékot tartották szemük előtt. Ámde az Egyháznak és az Egyházat vezető főpapságnak náluk kissé okosabbnak kellett lennie, és náluk messzebbre kellett néznie. Ezért észre kellett vennie, hogy ezek az új apostolok, ha jót is akarnak, rossz eszközökkel, tilos módon, a kereszténység szellemével homlokegyenest ellenkezően, tehát előbb-utóbb katasztrófával fenyegető módon, a gyűlölet alapján állva akarják.

Ezek izgatják az alattvalókat uraik ellen. Hízelegnek nekik, mert őket mind jóknak és ártatlanoknak, az urakat mind gonoszoknak és álnokoknak mondják. Úgy beszélnek nekik, mintha azok, akik eddig kötelességeikre figyelmeztették őket, gonosztevők lennének, s mintha az lenne az erény és a hasznos, ha az emberek csak a jogaikkal törődnek, nem pedig a kötelességeikkel, s mintha jogaikra kellene tanítani az embereket, nem pedig kötelességeikre.

Így az Evangélium szerint a sátán szokott eljárni. (Még csak az sem újdonság, hogy ez a sátán is a felebaráti szeretet alakjában jelentkezik, hiszen írva vagyon, hogy hazug és a hazugság apja, és hogy a világosság angyalának képében mutatkozik, noha a sötétség képviselője.) Szabad lett volna-e hát az Egyháznak a hazug látszat miatt ezt a sátánt követnie, s nem volt-e egyenesen kötelessége ellene működni, s leleplezni? Nagy naivság valakiért vagy valamiért csak azért lelkesedni, mert azt mondja, hogy jót akar. Vizsgáljátok meg a lelkeket (1Jn 4,1), mondja a Szentírás, azaz ne menjetek az illetők egyszerű kijelentése után. Hiszen hol van az az ember, aki még maga is azt hirdeti, hogy ő rosszat akar? Csak azért tehát még nem mehetünk valaki után, mert azt hirdeti, hogy a jobbágyokat akarja felszabadítani, és a törvény előtt egyenlőkké akarja őket tenni a nemesekkel.

Nem hihetjük el például, hogy azt akár Batsányi is elhitte volna, hogy a földesurak „hív" jobbágyaiknak „felszentelt hóhéri", mikor például a báró Orczyakat ő maga is személyesen ismerte, s ezért nagyon jól tudhatta, hogy mennyire nem voltak azok. Azt pedig még inkább tudhatta, hogy sem az Orczy bárókat, sem más földesurakat sem az Egyház, sem senki más soha nem „szentelte fel", tehát még ha valóban hóhérok volnának is, semmiképpen sem „felszentelt" hóhérok.

Láttuk, hogy nemcsak a báró Orczyak, hanem Metternich herceg is mindig milyen nyájasan és szeretettel bánt Batsányival, a fő forradalmárral, illetve feleségével. Pedig Metternichre úgy tekint a történelem, mint nemcsak minden forradalom, hanem minden haladásnak is legmegkövesedettebb ellenségére. De láttuk, hogy a másik herceg, Lemberg, Linzben is nem is leereszkedett, hanem barátkozott a Batsányiakkal. Azok között a „felszentelt hóhérok" között tehát túlságosan is sok volt a kivétel, sőt akivel Batsányinak csak dolga volt közülük, az mind kivétel volt. Miért írt tehát Batsányi mégis éppen ezzel ellenkező értelemben verseket?

Petőfi ugyanígy volt velük. Neveletlen gőgjében már a legelső grófot sértegetni kezdte, akivel beszélhetett (Teleki Sándort), s az azzal viszonozta a sértést, hogy azonnal tegező barátságba lépett vele, sőt esküvője után Petőfinek, a mészáros fiának, mézeshetei eltöltésére koltói kastélyát bocsátotta rendelkezésre. Petőfi most természetesen közel sem volt akkora demokrata, hogy el ne fogadta volna.

Mind Batsányinak, mind Petőfinek tehát ugyancsak volt alkalma személyesen is megtapasztalni azt, amit egyébként anélkül is tudhattak volna, hogy vagy a földesúr is, meg a jobbágy is egyformán rossz, vagy mindkettő egyformán jó. Mindkettő egyformán ember ugyanis, akit igazunk van akkor is, ha rossznak mondunk, de akkor is, ha jónak, mert nemes és nemtelen tulajdonai egyformán vannak mindkettőnek. Egyedül csak azt nem mondhatjuk semmiképpen sem, hogy aki földesúr, az szükségképpen „hóhér", aki pedig jobbágy, az szükségképpen „hív". Pedig hát mindkét híres és nagy ember ezt mondta.

Mindketten tévedtek. Mivel azonban tévedésüket a tömegeknek hirdették, nyilvánvaló, hogy nemcsak tévedtek, hanem hízelegtek is annak a népnek, amelynek ezt hirdették. Nyilvánvaló, hogy népszerűséget hajhásztak vele, de az is nyilvánvaló, hogy ezt nem is önző érdek nélkül tették, hanem hogy ők maguk is érvényesüljenek és hatalomhoz jussanak. Érdek nélkül ugyanis senki sem hízeleg. Kétségtelen azonban, hogy effajta működésükben nem lehetett sem társuk, sem segítőjük az Egyház vagy a főpapság még akkor sem, ha népszerűségét elvesztette, sőt gyűlöltté vált miatta.

Az Egyháznak ez nem szégyene, hanem dicsősége, mert nemes hivatásának önzetlen teljesítésére vall. Jaj azonban annak a népnek, társadalomnak vagy társadalmi osztálynak, mely nem fogadja el az Egyház vezetését, mert nemcsak okosabbnak tartja magát nála, hanem még jobbnak is. Jaj annak, aki azt hiszi, hogy a Batsányiak vagy a Petőfiek nemcsak okosabbak, hanem még jobbak is a főpapoknál! Vajon hol tanulta volna azonban ezt a nagy jóságot Batsányi vagy Petőfi? De ha Krisztus életét és tanítását nem tartjuk teljesen haszontalannak, akkor az Egyházról, s így a főpapságról jobban feltehetjük, sőt fel is kell tennünk a Petőfinél is nagyobb tisztánlátást, a nála nagyobb erkölcsi tökéletességet, mert ha Krisztus tanítása jó, akkor azoknak, akik egész életükön át ezt tanulmányozzák, jobbnak és okosabbnak is kell lenniük, mint azoknak, akik mással töltik életüket.

A spanyol jezsuiták az első világháború kezdetekor röpiratokat adtak ki a nép számára, darabját két fillérért. Több száz jelent meg belőlük. Az egyiknek ez volt a címe: Para los ricos (A gazdagoknak). A cím alá zárójelben azonban odaírták, hogy: „de a szegényeknek fog tetszeni". Egy másiknak a címe ez volt: Para los pobres: A szegényeknek. Itt pedig a cím alá az volt írva zárójelben, hogy ez meg majd inkább a gazdagoknak fog tetszeni.

Vajon miért? Azért, mert az igazi apostol nem hízeleg, hanem nevel. Nem lázít, hanem csillapít. A nevelés abban áll, hogy a vadhajtásokat levágjuk, más ágakat a helyes irányba terelünk, általában, hogy a természet munkájának nem engedünk szabad folyást, hanem belenyúlunk, beleavatkozunk munkájába. Ez hasznos tevékenység, de kétségtelen, hogy egy kissé a fát is megviseli, a megnevelendő alanynak pedig terhes.

A nép igazi barátja tehát a gazdagok kötelességeit és hibáit nem a szegények előtt hangsúlyozza (mert ezzel ront rajtuk, nem pedig nevelő őket), hanem olyan iratban vagy szónoklatban teszi szóvá, melyet a gazdagok olvasnak vagy hallgatnak. A szegények és a munkások hibáiról pedig a szegényeknek ír és beszél, nem pedig a gazdagoknak. Az eredmény aztán az,

hogy a szerző se a szegénynek nem tetszik, se a gazdagoknak, mert a gazdag azt hiszi, hogy a szegények embere, a szegény meg azt gondolja, hogy a gazdagoké, tehát egyik is, másik is ellenségének gondolja, s ellenszenvvel hallgatja vagy olvassa.

Az álpróféta, a lelkiismeretlen ember, a demagóg, a forradalmár, az érvényesülni akar, a lázító, a gyűlöletet szító ma már csak a szegények, csak a munkások számára ír vagy beszél, mert hiszen tömeget csak ők alkotnak, tehát nagy szónoklatokat csak nekik lehet tartani, s az ő megnyerésükkel egyúttal az országot is megnyerte. Mivel azonban tetszeni akar nekik, mivel rokonszenvüket akarja megnyerni, s mivel azt akarja bebizonyítani, hogy ő a nép embere, tehát a nép bízhat benne, világos, hogy a gazdagokat, a munkaadókat, a hatalom birtokosait szidja nekik, azok bűneit ostorozza. Az ilyen ember a népnek nem a kötelességeiről beszél, hanem a jogaira „tanítja meg". (A népet – úgy látszik – annyira együgyűnek tartja, hogy szerinte az magától még a jogait sem tudja. Sőt – úgy látszik – a népnek kötelességei nincsenek is, azt csak az urak ravaszsága találta ki. A nép egyedüli kötelessége az, hogy az urak „bitorolt" jogait és vagyonát elvegye.)

Az eredmény aztán az, hogy a papokat a gazdag is szidja, meg a szegény is. Ők a népnek sem tetszenek, meg a hatalom birtokosainak sem, róluk mind a kettőnek az a felfogása, hogy a papság hűtlen lett hivatásához. A tömegek azt hiszik, azért, mert ő is gazdag, s így a vagyonát félti, a gazdagok, a hatalom és a vagyon birtokosai szerint pedig azért, mert ő is a demagógok babéraira pályázik.

Ellenben a Batsányiak és a Petőfiek, akik a népet nem a kötelességeire, hanem jogaira akarják „megtanítani", s akik a jobbágyoknak azt hirdetik, hogy a jobbágy „hív", de a földesúr „hóhér", sőt „felszentelt" hóhér (mert a papok, akik az Evangéliumot rég elárulták, természetesen felszentelik, vallásos tisztelettel övezik őket), népszerűek, mindenki a nép barátjainak tartja őket, izgatásuk előbb-utóbb sikerrel jár, kitör a forradalom, összeomlik a régi rend, folyik a külső és belső háború, folyik a vér, megindul a tömeggyilkosság (melynek természetesen szintén az Egyház az oka, miért engedi meg a háborút, mikor az tömeggyilkosság), elvész a pénz értéke, jönnek a sorban állások, az élelmiszerjegyek (élelmiszer nélkül), a bombatámadások, óvóhelyek, szenvedés és nyomor.

A nép pedig a végén azt kénytelen látni – amit előre is tudhatott volna –, hogy a sok szenvedésből nem született új világ, legalábbis jobb nem, ő most is épp oly szegény és épp oly szolga maradt, mint volt, vagyis hiába győzött. A az új világ hozott is valami jót, s megszüntetett is sok rosszat, megszüntetett sok jót is és hozott sok új rosszat is, köztük sokszor olyanokat is, melyekre a régi kizsákmányoltak még álmukban sem gondoltak. Nem az uraktól szabadultak meg, hanem csak úrcserét csinált, s a régi urai helyett kapott újakat, a régieknél még kíméletlenebbeket és még önzőbbeket.

Ha a keresete a régihez mérten ugyan emelkedik, annak az ára, amit vesz rajta, még jobban emelkedik, tehát még ott is becsapódik, ahol nyert. Ha a nép okos lett volna, mindezt előre láthatta volna, mert tudnia kellett volna, hogy aki hízelgőknek hisz, jól nem járhat, csak rosszul, s aki az Egyházzal szemben demagógokra hallgat, csak pórul járhat. Nem az az orvos szokta visszaadni az egészséget, aki cukrot és alkoholt rendel. De a népnek, az „istenadta" népnek (mint Petőfi nevezte) mindezt akkor is tudnia kellene, ha nem okos, mert van istenadta tanítója és vezetője, az Egyház, s annak viselkedéséből megtudhatná, ha akarná, mi a teendője, s mi az, ami rá nézve üdvös.

Negyvennyolc jobbágy-felszabadítói ugyanolyan eszközökkel dolgoztak, mint a marxisták és a bolsevisták: lázítottak, uszítottak, gyűlöletet szítottak, túlzó és hazug, de a tömegeknek tetsző szólamokat hangoztattak, túloztak, rágalmaztak. V. Ferdinándot a jóságos és igazán demokratikus császárt és királyt elhíresztelték korlátoltnak, s minden haladás esküdt ellenségének (mivel azt, hogy gonosz vagy kicsapongó, róla még ők sem mondhatták).

Bámulatosan nagy tehetségű, bölcs, s emellett nemes lelkű miniszterét, Metternichet, a szabadság fanatikus gyűlölőjének. V. Ferdinándot hülyének, Ferenc József anyját magyar-

gyűlölőnek és cédának, a földesurakat megannyi hóhérnak, a papokat a haladás ellenségeinek, a feudális urak sötét lelkű cimboráinak, kiknek a saját kényelmük és jómódjuk sokkalta előbbre való, mint maga az Evangélium ügye, sőt akik rég elárulták már azt a kereszténységet is, melynek – képmutatóan – hirdetőinek mondják magukat.

Nem volt igaz sem az a sok rossz, amit a jobbágyok nyomoráról és szolgaságáról mondtak, még kevésbé az a sok jó, amit a jobbágyság eltörlésével és a törvény előtti egyenlőség megvalósítása révén ígértek. Említettük, hogy ma már még a 48-as izgatók mai jogutódjai, a népi írók és falukutatók is egyhangúlag elismerik, hogy a parasztság mai helyzeténél még a jobbágyrendszer is jobb volt, hogy a hajdani jobbágynak sokkal jobb dolga volt, mint a mai (48-ban állítólag felszabadított) kisparasztnak.

Lehetett volna-e hát 48-ban az Egyház e „felszabadítás" előharcosa, mikor ő ezt már akkor is tudta? Hogy a törvény előtt is mennyire lett egyenlő a paraszt az úrral és a szegény a gazdaggal, azt is nagyon jól tudjuk.

Az Egyház nem azért van, hogy a vizet lefelé folyni tanítgassa, vagy hogy az embereket arra figyelmeztesse, hogy jogaik is vannak ám, nem pedig csak kötelességei (mert enélkül ezeknek a szegény jó embereknek nem jutna eszükbe), hanem igenis azért, hogy a víz ne folyjon mindig csak lefelé, azaz hogy a nemtelen emberi ösztönök ne burjánozzanak szabadon, hanem megtanuljuk őket az ész ellenőrzése alá vetni és annak uralma alá hajtani. Világos hát, hogy nem támogathatta ezt a forradalmi, tisztán az emberi szenvedélyek felkorbácsolásán és a gyűlöleten alapuló mozgalmat.

Még akkor sem tehette volna ezt, ha végeredményben több jót hozott volna, mint rosszat, mert hiszen a cél nem szentesíti az eszközt. Izgatni, hazudni, rágalmazni, gyűlöletet szítani, felfordulást, vérfürdőt csinálni, háborúkat indítani és folytatni akkor sem szabad, ha jó lesz belőle.

Pedig hát milyen kevés az a jó, amit a forradalmak hoztak, s ki meri azt mondani, hogy ha a forradalmak elmaradtak volna, akkor még ma is robotban dolgoznának a parasztok, és akkor még ma is csak a nemeseknek lenne szavazati joguk? A népképviseletet, a törvény előtti egyenlőséget és a nemesi kiváltságok eltörlését a haladás szelleme forradalmak nélkül is meghozta volna. Olyan államokban, melyekben nem volt forradalom, ezek ma már éppúgy, sőt sokszor jobban megvannak, mint Franciaországban, mely elöl járt kivívásukban.

A forradalmak ellentmondásai

Divat a francia forradalmat, melynek fiókkiadása volt minden utána következő más forradalom, tehát a mi 48-unk is, mint lényegében minden bűne és elfajulása ellenére is üdvös, termékeny és áldásos mozgalmat felfogni. Ugyanis bár igaz, hogy rémuralommá, sőt őrültséggé fajult, de az is igaz, hogy mégiscsak ez volt az a mozgalom, mely meghozta azokat az emberi jogokat, melyek ma már minden modern társadalom alapját képezik. Ezért divat annyira a Szent Szövetség kigúnyolása (még az én szerzetes történettanárom is kicsúfolta), mely a francia forradalom romboló hatásának megakadályozására alakult.

A francia forradalom ezt a nagy megbecsülést nem érdemli meg (tehát a Szent Szövetséget is méltatlanul éri a gáncs). Azt természetesen megengedhetjük, hogy a sok rossz között eredményezhetett valami jót még a francia forradalom is, mivel azonban alig képzelhető el a földön olyan rossz, melyben jó is ne volna található, de olyan jó sem, melyhez rossz ne társulna, ezt mint magától értetődő dolgot, felesleges külön kiemelnünk.

Ha a lényegét nézzük, minden forradalom rossz. Még akkor is az lenne, ha jót eredményezne, mert akkor az eszközei miatt volt rossz, melyeket a jó elérésére használt. Minden forradalomnak velejárója ugyanis a gyűlöletszítás, az uszítás, a túlzás, a hirtelenség, a vad indulatok, a régivel nem okos, megfontolt újításokkal, hanem erőszakos hirtelenséggel való szakítás, az elfogultság, a rágalmazás, a befeketítés, a tömegek vad indulatainak felszabadítása, sőt mesterséges felkorbácsolása, igen sokszor még a tömeggyilkosság is. Természetes, hogy mindebből végeredményben esetleg véletlenül jó is származhat, ez azonban senkit sem jogosít fel arra, hogy miatta a már szerencsére lezajlott vad orkánt és égiháborút is dicsőítse, sőt még arra sem, hogy ezen a címen mindazt a pusztítást és gyilkosságokat is megbocsássa, melyeket anyagi és erkölcsi téren egyaránt okozott. Márpedig minden forradalom égiháború és vad orkán. A jónak „törvénytelen", bűnös eszközökkel való elérése. Csak az helyeselheti, aki „a cél szentesíti az eszközt" elve alapján áll.

Nézzük csak például, kik voltak a francia forradalom létrehozói: Hivatásukhoz méltatlan, erkölcsileg lecsúszott, paphoz nem illő életet folytató (tehát a forradalmat megelőző években, mikor még ezt titkolni kellett, képmutatóan viselkedő) papok, akikben a tehetség és egyes rokonszenves tulajdonságok éppen nem cáfolják meg annak az igazságát, amit róluk kimondtunk (Sieyés, Maury, Taleyrand). Állandóan hangsúlyozzuk ugyanis, hogy olyan rossz ember nincs is, akiben jót is ne találnánk, s világos, hogy előnyös tulajdonságoknak is kellett lenni azokban a papokban, akik jellembeli fogyatékosságaik ellenére is vezető szerephez tudtak jutni. Csak természetes tehát, hogy az aljasoknak is vannak jó tulajdonságaik is, és a nagyoknak is vannak hibáik.

Aztán a papság salakja mellett ott van az arisztokrácia salakja is. Mind az orléans-i herceg, mind Mirabeau valóságos erkölcsi szörnyszülött volt, s ezért a régi rendszerben egyik erkölcsi megaláztatás a másik után érte őket. Mivel féktelen gőgjük mindezért elégtételt és bosszút követelt, nagy tehetségük pedig ezt a bosszút lehetségessé tette, bosszúvágyból szövetkeztek azokkal, akik nemcsak osztályuknak, a főnemességnek, hanem hazájuknak és vallásuknak is ellenségei voltak, velük együtt forradalmat csináltak és ledöntöttek mindent, ami addig szent és tiszteletreméltó volt.

Hogy eközben elméletben szép dolgokat is hangoztattak és követőik között voltak sokan olyanok is, akik ezeket a szép dolgokat komolyan is vették, az csak természetes, s a mozgalom rosszaságát illetően nem téveszthet meg bennünket. Senki sem szokta ugyanis a rosszat úgy csinálni, hogy nyíltan hirdeti, hogy ő az ördöggel cimborál, hanem hazug, mint maga az ördög is, titkolja, tagadja rosszaságát, s a világosság angyalának képébe öltözik (mint szintén az ördögről mondja a Szentírás: 2Kor 11,14).

De a francia forradalom tényezői között természetesen azok sem voltak különbek, akik nem a papok vagy az arisztokraták közül kerültek ki. Tessék végignézni a francia forradalom szereplőin. Igen nagy többségükről biztos adataink vannak, hogy nemcsak jellemileg erősen kifogásolható emberek voltak, hanem igen sokan voltak közülük még olyanok is, akik egyenesen pénzért adták el magukat az udvarnak, s miközben a népnek szónokoltak, titokban az udvarral is összeköttetést tartottak fenn. Fel is vették érte a júdásdíjat, mely jó részben nem is júdásdíj volt, mert mihelyt alkalmuk volt a királyt, királynét és bizalmas tanácsadóikat megismerni, már meggyőződésből is szolgálták őket, nemcsak pénzért. Azonnal meggyőződtek róla ugyanis, hogy hazugság és rágalom áldozataivá lettek. Jellemző azonban, hogy szívük ellenére bár, de a népnek még ekkor is továbbra is hirdették ezeket a rágalmakat, részint, hogy a királyi családon segítsenek, részint hogy most már magukon is (mert hiszen ha elárulták volna igazi érzelmeiket, vérpadra kerültek volna). Becsületes emberek-e azonban az ilyenek?

Akik elvből szolgálták a forradalmat, mint Robespierre vagy Marat, nem a forradalom legtehetségesebbjei közül kerültek ki, s egyébként még náluk is ellenszenvesebb jellemek (Robespierre a hiúsága, nagyzolása, ridegsége, önzése és szívnélkülisége, Marat pedig a testi szennyessége, alantas demagógiája, vérszomja, gőgje, kegyetlensége s cinizmusa miatt), mint azok, akik pénzért adták el magukat, mint Mirabeau, Dumouriez, Danton vagy Barrere (e legutóbbi még köztük is a legellenszenvesebb).

Azokat az „emberi jogokat", melyeket e forradalom vezetői olyan nagy pózzal „deklarálták", igazán nevetséges olyan komolyan venni, mint a történetírás és a közvélemény veszi. Az emberi jogokat ugyanis nem deklarálni kell, hanem életbe léptetni. Ha ez utóbbi megtörtént, akkor a „deklarálás" egész nyugodtan el is maradhat. Viszont ha a valóságban nincsenek meg, ha valóságossá tenni nem tudjuk őket, akkor meg mi haszna van a deklarálásuknak? Akkor nem egyszerű komédia-e az egész?

Például a francia forradalom „deklarálta" az emberi jogokat, köztük a vallásszabadságot. De vajon szabad volt-e uralma alatt egy franciának a forradalom alatt római katolikusnak lenni, tehát a pápát tekinteni az Egyház fejének? De ha nem volt szabad, akkor minek deklarálták a vallásszabadságot? Szabad volt-e konzervatívnak vagy a történelmi osztályok megbecsülőjének lenni? De hát akkor miért vagy minek „deklarálták" a gondolat-, sőt szólásszabadságot, mint minden embernek kijáró jogot? Szabad volt-e királypártinak lenni a köztársasággal szemben? De ha nem volt szabad, sőt az ilyeneket azonnal a gilotin alá küldték, nem nevetséges-e, mint korszakalkotó eseményt ünnepelni az emberi jogok „deklarálását"?

De hogy a komikum még teljesebb és a komédia (mely százezrek legyilkolásának tragédiájával járt együtt) még nevetségesebb legyen, ugyanazon eszméket, melyekben állítólag annyira hittek, hogy képesek voltak miattuk százezreket lemészárolni, alig néhány év múlva azok is megtagadták, sőt éppen az ellenkezőre változtatták, akik nemrég tömeggyilkosságokat csináltak miattuk fanatikusan nagy meggyőződésükben. Elátkozták „a zsarnokságot", azaz a monarchiát és „örökre" törvénybe iktatták a köztársaságot, aztán még javában éltek azok, akik ezt deklarálták, mikor már újra ők maguk visszahozzák a zsarnokságot, melyről – úgy látszik – már észre sem vették, hogy „zsarnokság", csak azért, mert most már nem királyságnak, hanem császárságnak nevezték. Azt a Napóleont pedig, aki ezt a bakugrást megcsináltatta velük, még ma is nemzetük büszkeségének tekintik, noha azóta már régen megint a köztársaságra esküsznek.

Nagy büszkén megajándékozták az emberiséget a vallásszabadság jogával, de e nagy vívmányukat rögtön úgy értelmezték, hogy egy francia követhet minden elképzelhető vallást, lehet mohamedán, buddhista, sőt fetisista [valaminek mindenek feletti jelentőséget tulajdonító] is, mert hiszen ez a „legszentebb" emberi jogai közé tartozik, de semmiképpen sem követheti azt a Rómából kormányzott katolikus vallást, melyhez a francia nép ezer éve tartozott, s 97%-ában akkor is hozzá tartozott, mikor ezt megtiltották neki. Ezreket mészároltak le, polgárháborúkat robbantottak ki azok ellen, akik e tőlük deklarált emberi jogaikhoz ragaszkodtak.

Olyan vallású tehát lehetett mindenki, amelyik nem kellett sem testének, sem lelkének, sőt soha nem is hallott róla, de ahhoz a valláshoz, mely a francia nép vallása volt és amelyhez ez a nép akkor is szíve egész hevével ragaszkodott, deklarált [biztosított, rögzített] emberi jogai ellenére sem volt szabad ragaszkodnia. De nem érdemli-e meg, hogy kicsúfoljuk azt a történetírást is, mely mindezt megbocsátja, sőt fel se veszi, de elolvad a meghatódástól azért, mert a vallásszabadságot a francia forradalom deklarálta, s így az emberi haladás és civilizáció útján egy korszakalkotó mérföldkövet helyezett el?

Mikor a francia forradalom megkövetelte, hogy a francia embernek nemzeti vallása legyen, tehát francia katolikus legyen, ne pedig római, tulajdonképpen azt mondta ki, hogy a vallásszabadság deklarált elve csak olyan vallásra vonatkozik, mely lemond arról, hogy igazságnak tekintsék. Az a vallás ugyanis, amely nemzeti, erről már lemondott, mert az igazság nem lehet nemzeti. Ha ugyanis az a számtan vagy az a fizika vagy kémia, melynek törvényei csak egy speciális ország s nép keretei között érvényesek, nem lehet igazi mennyiségtan, fizika vagy kémia, akkor nem lehet sem igazság, sem Krisztus vallása az a vallás sem, mely külön csak a franciák számára van, s melynek egyenesen tilos nemzetek felettinek lennie. Ahogyan nem lehet igazság az, mely nem nemzetközi érvényű, éppúgy nem lehet igazság az a vallás sem, melynek nemzetinek kell lennie.

A gondolatszabadságot is deklarálták, de ha sikerült volna megtudniuk, hogy valaki velük ellenkezően gondolkodik, a beleit tiporták volna ki neki. Állítólag szólásszabadság is lett, de mert volna csak valaki ellenük szólni! Kimondták a gyülekezési szabadságot is, de a más meggyőződésen levők „gyülekezését" különösen nem tűrték. Akiknek más volt a meggyőződésük, azoknak még élni sem volt szabad, nem pedig gyülekezni, tehát arra törekedni, hogy meggyőződésük helyességéről másokat is meggyőzzenek.

A kommunizmusnak is minden második szava a szabadság volt, s mégis, noha az 1956-os szabadságharc megmutatta, hogy nálunk a lakosságnak azon az 5%-án kívül, mely a rendszerből élt, s már kompromittálta magát, mindenki szíve mélyéből utálta itt a kommunizmust, mégis mind 1956 előtt, mind közvetlenül utána, mindenki úgy beszélt és úgy írt ebben az országban, mintha csak egyetlen szerelme lenne, a kommunizmus. Még a „pártonkívüliek" is ezt hirdették, mert csak azok szólhattak és írhattak közülük, akik eladták magukat.

Felhozzuk a forradalmak védelmére, hogy a felfordulás elmúltával, a zavarok lecsillapultával vívmányaik, például a francia forradalom után a deklarált emberi jogok, mégis közkincseivé váltak az emberiségnek. Ezeket tehát mégiscsak a francia forradalomnak köszönhetjük.

Számtalan meggyőző adattal bizonyítottuk – feleljük erre –, hogy az Egyház vezette középkori társadalomban valóság volt már minden, ami ezekben az „emberi jogokban" csakugyan jó és az ember megbecsülését jelenti. Megvolt sokkal nagyobb fokban és sokkal természetesebben és demokratikusabban, mint korunk modern államaiban. Az emberek lelki békéje, megelégedettsége és boldogsága azonban kétségtelenül sokkal jobban megvolt, mint ma. Akkor tilos volt ugyan eretneknek lenni, de az olyan eretnekség volt tilos, ami újdonság volt és kevesek hittek benne. A francia forradalom ellenben kimondta, mint emberi jogot, a vallásszabadságot, de ugyanakkor halállal büntette a francia nép 97%-ának ezeréves vallását.

A középkorban nem voltak még deklarálva az emberi jogok, nem voltak a levegőben mint jelszavak, de annál jobban éltek az emberek lelkületében, s ezért annál jobban megvoltak a gyakorlatban. Akkor nem volt király és alattvaló, munkaadó és alkalmazott, szegény és gazdag között olyan különbség, mint ma van a köztársasági elnök és az állampolgárok, a munkások és gyárosok, sőt altiszt és hivatalfőnök között.

A francia és egyéb forradalmak következményeként az ún. emberi jogokból inkább csak az ment át a gyakorlatba és lett valósággá, ami rossz és kárhozatos bennük. Megszűnt, vagy legalábbis meglazult a fegyelem, megszűnt a felsőbbség meggyőződésen alapuló, nem félelemből származó tisztelete, divatba jöttek a sokszor ok nélküli, s tisztán csak a hatalom tuda-

tából származó politikai sztrájkok, melyek megbénítják a gazdasági életet, s az embereket (az elkényeztetett embereket) még a legelemibb kényelemtől is megfosztják.

A gyakorlatban szólás- és sajtószabadság, sőt még vallásszabadság is inkább csak a rosszra van. A gyárakban és a munkahelyeket például csak káromkodni lehet szabadon, meg trágár vicceket előadni, de nyilvánosan imádkozni már nem. Aki ezt megtenné, abból csúfot csinálnának. Ezért már régen ki is ment a divatból. Láttuk már, hogy a sajtószabadság is csak olyan, hogy még egy Illyés Gyula is azt írja róla, hogy nem mer ránézni, mert attól fél, hogy utálatában szemen köpi. Ugyanígy leszólja még Illyés is azt a műveltséget is, amit ez a „haladás" a nép számára hozott.

A kommunista államokban jót, vallásosat írni, a hitet a materializmussal szemben védeni – annak ellenére, hogy mind a sajtó-, mind a vallásszabadság ekkor is törvénybe volt iktatva – teljesen lehetetlen. De a szabad államokban is, ahol ez lehetséges, a vallásos dolog valójában a kutyának sem kell, senki sem veszi vagy nézi meg (színházban, moziban), vagy hallgatja meg (rádióban), mert az emberek úgy nevelődnek, hogy ami ösztöneiket nem csiklandozza, ami nem jár érzéki élvezettel, az nem érdekli őket.

Így aztán, mivel mind a könyvnyomtatás, mind a színpadra vivés, mind a filmre vétel egyaránt sok pénzbe kerül, érthető, ha vallásos könyvek csak kis példányszámban, vallásos színdarabok úgyszólván egyáltalán nem jelennek meg. Filmek is alig, s ha kivételképpen igen, közel sem olyan hatásos, sőt elkápráztató technikai kivitellel, mint a vallás- vagy erkölcsellenesek.

Igaz, hogy nemcsak politikai tüntetés céljából, hanem jobb munkabér kiharcolására is joga van ma már a munkásnak a sztrájkhoz, de például a munkásállamokban (kommunista uralom alatt) még ehhez sincs joga. De a szabad államokban is mi haszna lett és van a munkások sztrájkjainak? Jobb-e a munkás megélhetése most, mint amilyen a középkor jobbágyainak, vagy egy iparos céh tagjainak volt? Jobb-e az élelmezése (még ha az állandó háborúk, forradalmak és felfordulások okozta sok éhezést-fázást és ruhátlanságot nem számítjuk is), jobb-e ruházkodása, biztosabb-e a megtakarított pénze, inkább lakik-e a maga házában, s jobban a maga ura-e, mint hajdan volt?

A felületes közvélemény talán azt hiszi, hogy igen, de mi bebizonyítottuk, hogy tévesen hiszi, mert az a keserves jobbágysors, melyet ő elképzel, nem a történelemben volt, hanem csak az ő képzeletében van.

Igaz, hogy ma Franciaországban, Olaszországban, no meg nálunk is havonta ezer forintokat, frankokat és lírákat keres a munkás, de viszont kap-e érte annyit, mint a középkori jobbágy a krajcárjaiért? (Sokszor egyáltalán nem kap érte semmit, mert nincs, a pénzt pedig nyomtatják.) Politikai jogokat adott az újkor a munkásoknak, sőt rég behozták az általános és titkos választójogot is. Élnek is vele az emberek (legalábbis a haladottabb államokban), de ki meri azt mondani, hogy valóban az is történik ennek eredményeként, amit a tömegek akarnak?

Ha pedig csakugyan az történik, a népakarat megvalósulása sokszor nem éppen az állami élet megbénítását jelenti-e? Nem buknak-e miatta sokszor havonként a kormányok, nem válnak-e miatta lehetetlenné a legszükségesebb (de a tömegektől áldozatokat kívánó) reformok? (Nem merik őket megszavazni a képviselők, mert félnek a választóiktól.) Emiatt nem válik-e bizonytalanná az állam egész élete, éppen a tömegek legnagyobb kárára?

Az inkvizíció és a régi bíróságok titkosságával szemben, igaz, ma már nyilvánosak a bírósági tárgyalások, sőt az esküdtszékek alakjában a nép is részt vesz az igazságszolgáltatásban, ámde ugyanezek az esküdtszékek olyan igazságszolgáltatási botrányokat eredményeztek már, olyan cégéres bűnösöket nyilvánítottak ártatlanoknak, a nyilvános bírósági tárgyalásokat pedig annyira függővé tették a mesterséges propagandától irányított közvéleménytől, hogy sokszor egyenesen az igazság megcsúfolásává vált és szinte szokássá tette a hamis tanúk felfogadását.

Aki elolvassa a tiszaeszlári bűnper vizsgálóbírójának, Bary Józsefnek az emlékiratát, az – mint Illyés Gyula teszi a sajtószabadsággal – bizony nehezen tudja megállni, hogy le ne

köpje ezt a nyilvánosság ellenőrzése alá helyezett igazságszolgáltatást, s ne legyen kénytelen megmondani, hogy ezt a nyilvánosságot nem az igazság kiderítésére, hanem tönkretevésére és elkenésére találták ki.

A francia forradalom deklarált „emberi jogainak" valósággá válása lényegében azt jelenti, hogy a régi becsület helyébe általánossá lett a mindenből propagandát csinálás, és a mindennek propagandával való elintézésének divatja, a jelszavakkal, frázisokkal való dolgozás. Általánossá lett az a szellem, mely a szót vagy betűt nem arra használja, hogy vele érzelmeit vagy gondolatait közölje, hanem hogy elleplezze, hogy az embereket tévedésben tartsa anélkül, hogy ők ezt észrevennék.

Mindig szorosan meg van szabva, mit kell írniuk az újságíróknak, és mit kell mondaniuk a politikusoknak, hogy a közvélemény és a közhangulat olyan legyen, amilyen a hatalom birtokosai részére szükséges. Hogy aztán ezek a jelszavak és állítások egyeznek-e a valósággal, az teljesen mellékes. Ma már általánosan elfogadott szabály, hogy annak, aki kormányoz, kötelessége a közvéleményt irányítani, azaz arról gondoskodni, hogy ez olyan legyen, ami rá nézve kedvező.

Ma is a hatalom birtokosai irányítják a népeket, ma is az történik, amit ők akarnak, ma is ők parancsolnak, nem pedig a nép. A különbség csak az, hogy régen őszinték voltak a néphez, s nyíltan megmondták neki, hogy a dolog így van, ma pedig a nép pénzén lapokat alapítanak, híradó-mozikat, rádió- és televízióadókat tartanak fenn, hogy a közvéleményt irányítsák, aztán nagy költséggel országgyűlési választásokat, népszavazásokat rendeznek, amelyeken megkérdezik annak a népnek a véleményét és tudomásul veszik annak a népnek az akaratát, melyet ez irányban már hónapok óta, s ennek a népnek a pénzéből megszervezett eszközökkel kellően megdolgoztak és szuggerálták neki azt, mit kell helyesnek tartania, tehát mire kell szavaznia. S ez még a legdemokratikusabb és legbecsületesebb modern kormányrendszerekben is így történik, mert például a nácizmusban és a bolsevizmusban nemcsak az állambevétel tekintélyes részét költik erre a propagandára, hanem ráadásul még szavazni sem lehet másra, mint csak arra, amit a hatalom birtokosai tartanak helyesnek és jónak.

Ez lett a gyakorlati eredménye a francia forradalomban deklarált „emberi jogoknak". Ezek az emberi jogok, a régi „elnyomó" világban, a keresztény középkori társadalomban gyönyörű valóság voltak. A francia forradalom azonban rájuk fogta, hogy nem voltak meg (s ennek elhitetése annál könnyebben sikerült neki, mert akkor már csak félig-meddig voltak meg, mert hiszen hol volt akkor már a francia társadalom a régi kereszténységtől?) és ezért szükséges „deklarálni" őket. Akkor éppen egy torz képet kellene festeni a régi állapotokról, mint ahogyan a kommunista hírverés állandóan rémképeket festett a régi úri világról. A cél ugyanis az volt, hogy a régit meggyűlöltessék.

Világos, hogy utána valamit „deklarálnia" kellett, hiszen azt ígérte a forradalom, hogy a régi rossz helyett újat, jobbat, sőt egészen jót hoz. Hogy a deklarálásnál tovább sohasem jutott, az természetes, mert hiszen még magának a deklarálásnak „szent pillanataiban" is, sőt éppen akkor legjobban dühöngött az emberi jogok ellen a legvadabb terror, folyt patakokban a vér, s épp akkor tűrték legkevésbé, hogy az imént deklarált emberi jogaikkal a reakciósok, a Rómához húzók, a régi rend emberei is éljenek.

„Deklarálták", hogy mindenkinek joga van a maga meggyőződéséhez, joga van a szóláshoz, joga van a gyülekezéshez, joga van eszméi szabad terjesztéséhez szóban és sajtóban egyaránt, de egyenesen a beleit tiporták ki azoknak, akiknek az övékével ellenkező meggyőződésük volt. Attól pedig, hogy ugyanezek ezt a gonosz meggyőződésüket még hirdessék és terjesszék is, és ehhez még jogot is követeljenek, egyenesen vadállati düh ébredt fel bennük. De hát ilyen körülmények közt vehetjük-e komolyan ezeket az emberi jogokat, ha mégúgy „deklarálták" is őket, várhatunk-e tőlük valami érdemesebb hatást, sőt egyenesen társadalomátalakító eredményeket, s ha ezek utána mégis bekövetkeznek, lehet-e ezt azok érdemében tulajdonítani, akik ezt a nevetséges és képmutató „deklarálást" végezték, mellyel egyidőben működött a gilotin? Ki veheti komolyan a gilotinos szabadságot?

Hogy lehetett volna ezekből az emberi jogokból komoly és élő valóság, mikor olyan emberek deklarálták őket, akiknek minden szavuk hazugság volt, minden tettük gőg, önzés és hiúság, akiknek egyetlen céljuk az érvényesülés, egyetlen fegyverük a terror volt, és akik csak azért találták ki a szép és vonzó jelszavakat, hogy a tömegek rokonszenvét megnyerjék, s így hatalomra kerüljenek?

Lehetett-e maradandó jót várni olyan emberek működésétől, akik maguk sem hittek abban, amit hirdettek, hiszen akkor is lábbal taposták, mikor hirdették, s akik olyan jellemtelenek voltak, hogy ha megfizették őket, ők maguk is hajlandók voltak éppen az ellenkezőjét tenni annak, amit hirdettek, s még az a kevés is köztük, aki a pénzt visszautasította volna, ha őt is megkínálták volna vele, nem azért utasította volna vissza, mert elveit jobban szerette a pénznél, hanem csak azért, mert gőgje, hiúsága és hetvenkedése volt nagyobb a pénzvágyánál és élvvágyánál.

Ma már mind a francia, mint a világirodalomban általánosan elfogadott dolog (ma már nincs is az ellenkező felfogást képviselő kivétel), hogy az a XVI. Lajos francia király, akit feleségével és testvérével együtt a fölséges francia nép vezetői kegyetlenül kivégeztettek, nemcsak zsarnok nem volt, hanem éppen ez volt az egyetlen hibája, hogy túlságosan is jó volt, s ezeket a hitvány demagógokat túlságosan is kímélte. Ma már mindenki elismeri, hogy a forradalom vezetői között még a legnemesebb lelkűek és a leglelkiismeretesebbek is olyan messze álltak az ő becsületességétől, mint Makó Jeruzsálemtől.

Ma már mindenki elfogadja azt is, hogy Franciaországban a forradalmat megelőző években, tehát abban a régi világban, melyet a forradalom demagógjai is borzalmas színekkel festettek le, nem volt sem nyomor, se népelnyomás, sem zsarnokság, hanem éppen ellenkezőleg, olyan jólét, olyan nagy szabadság, és olyan, ma már szinte elképzelhetetlenül boldog élet, jókedv és vidámság, mely párját ritkítja a történelemben. Ma már az is köztudomású, hogy abban a Bastille-ban, melyet a zsarnokság fellegvárának tartottak Franciaországban, s melyet, mivel a demagógok állandóan ellene mennydörögtek, a nép dühe le is rombolt, s a francia társadalom azt a napot, melyen ezt tette, ma is legnagyobb nemzeti ünnepének tartja, mindössze 7, azaz hét fogoly tartózkodott akkor, mikor lerombolták, de e hétből is négy hamiskártyás volt, kettő bolond, a hetedik pedig éppen egy fiatal arisztokrata volt, akit szülei kívánságára csuktak oda, mert igen tékozló életmódot folytatott, s szülei a maguk eszközeivel már nem bírtak vele.

Nem volt tehát oda bezárva jogos és igazságos ok nélkül senki, de – mint láthatjuk – még jogosan is feltűnő kevés, de azok sem a nép fiai közül kerültek ki, hanem „elnyomóiból". Emellett a „zsarnokság" e rémesnek kikiáltott börtönében olyan vígan éldegéltek az oda zárt „szerencsétlenek", hogy beszállíthatták börtönükbe otthoni megszokott bútoraikat, hogy kényelmesebben lakhassanak (milyenek voltak ezzel szemben a kommunisták politikai foglyainak börtönei?), sőt a börtönben sokszor dáridókat rendeztek, persze a saját pénzükön.

De hát miért nemzeti ünnep akkor Franciaországban a Bastille lerombolásának napja még ma is, mikor ezt ma már mindenki tudja? Hiszen nem ünnepelniük, hanem szégyelleniük kellene a franciáknak ezt a napot, mert annak örök bizonyítéka, milyen éretlen volt egykor a francia nép, mennyire nem volt önálló gondolkodása, hanem hitvány demagógok arra vehették rá, amire akarták, azt hitették el vele, amit akartak, sőt azokat gyilkoltathatták meg vele, akiket akartak!

A Bastille bevételének napja arra is figyelmezteti a franciákat, hogy uszító forradalmi propaganda hatására még legjobb királyuk legyilkolására is képesek voltak, sőt még a feleségére is, sőt még a lánytestvérére is, aki pedig olyan angyali teremtés volt, hogy őt még megrágalmazni sem tudták, még a forradalmárok sem. S a franciáknak ezt van kedvük örömmámorban ünnepelni még utána kétszáz évre is?!

Igaz, hogy a franciák azt hitték, hogy mikor a Bastille-t lerombolják, a zsarnokságot rombolják le vele, ámde az meg, hogy ennyire félre lehetett őket vezetni, nem értelmi színvo-

nalukra lealacsonyító-e, s a mai ember azt, hogy ostoba, nem még jobban szégyelli-e, mint azt, hogy bűnös?

A francia nép legnagyobb nemzeti ünnepe tehát lelkiismeretlen rágalmon és hazugságon épül fel, s alapja egy végzetes tévedés, melyet lelkiismeretlen népámítók könnyűszerrel hitettek el vele azért, hogy ők maguk érvényesülhessenek. Látni fogjuk majd, hogy ugyanezt kell mondanunk a mi legnagyobb nemzeti ünnepünkről, március tizenötödikéről is. De ugyanilyen egyházellenes éle van, tehát épp ily sajnálatos tévedésen alapul az olaszok Viktor Emánueles és Garibaldis nemzeti ünnepe, szobrai és utcaelnevezései is.

Említettük már és idéztük is Szerb Antal: „A királyné nyaklánca" című 1943-ban megjelent művét. Említettük, hogy megállapításainak nem a szerző személye adja meg az erejét, hanem azon nagy irodalom, melyet felhasznált. Szerb Antal igen olvasott ember volt, az pedig, hogy világnézetileg az Egyháztól annyira távol állt, s emiatt a katolikus sajtóban nem egy támadásban is részesült, a mi szempontunkból csak annál jobban emeli megállapításaink súlyát. Azt ugyanis, hogy még az ellenség is mellettünk szól, a legnagyobb érvnek kell tekinteni. Nos hát ez a zsidó származású és zsidó pszichéjű Szerb Antal teszi tárgyunkkal kapcsolatban a következő megállapításokat (11. o.):

„Bőhmerék vállalkozása (ezek voltak azok az ékszerészek, akik a könyv tárgyát képező drága nyakéket csináltatták) igazolja azt, hogy az Ancien Régime (a francia forradalmat megelőző „úri világ") nagy gazdasági fellendülés tanúja volt. Ezt is Tocqueville állította elsőnek, de adatszerű, tudományos módszerrel csak a XX. század elején bizonyították be nem francia tudósok, egymástól függetlenül az orosz Ardasev és a német Adalbert Wahl."

„A gazdagodás már XV. Lajos alatt megindult, azután XVI. Lajos alatt üteme meggyorsult. Növekszik a vasbányák és a kohók száma. Eddig Franciaország Angliából és Németországból kapta a vasat, amelyet feldolgozott, ezután maga állítja elő Elzász, Lotaringia és Nantes acélműveiben, és főként Amboise-ban. Óriási fejlődésnek indulnak a textiliparok, főképpen a gyapjúfonás. A gép elkezdi diadalútját és Marseille a világ egyik legnagyobb kikötője lesz. Anglia után Franciaország a világ leginkább jómódú országa. A forradalom után csak 1837-ben érték el azt a kereskedelmi mérleget, amelynél 1787-ben tartottak". Mutatja, mennyit ártott a forradalom Franciaország anyagi jólétének is. Csak emiatt vesztették el a franciák Kanadát is, s csak e forradalmuk miatt maradtak el a gyarmatosítás terén Angliától.

„A pénzügyi válság a királyi pénztár válsága volt, nem a nemzeté, nem a népé. Az ország jómódjára vagy szegénységére ez egyáltalán nem jellemző. A fellendülés XVI. Lajos uralkodása alatt (akit dühükben kivégeztek) nemcsak gazdasági téren észlelhető, hanem a külpolitikában is. A két előző Lajos sok esztelen és részben egyáltalán nem dicső hadjárata után most Franciaország szelíd lelkű királyának és kitűnő külügyminiszterének, Vergennes grófnak a vezetésével bölcs békepolitikát folytat."

„Csak egy háborúban vesz részt Anglia ellen, Amerika függetlenségéért. 1781-ben az egyesült amerikai és francia seregek Yorktownnál döntő győzelmet aratnak. 1783. szeptember 3-án megkötik a Versailles-i békét, kiköszörülték a csorbát, melyet a hétéves háború ejtett a francia gloire-n [dicsőségen]. És főként szellemi szempontból érezhető a mindent eltöltő életlendület. 1780-ban, mondja Tocqueville, elvész a franciákból az a tudat, hogy országuk hanyatlóban van. Léghajók szállnak fel, francia zászlót tűznek ki az angol parton, gépeket és orvosságokat találnak fel."

Mi lett volna az eredmény, ha nem jönnek a demagógok, nem fordítják az emberek figyelmét egészen más irányba, s utána nem bénítják meg évtizedekre a nemzet életerejét a belső küzdelmek és polgárháborúk? Azoknak a gyarmatoknak a nagy része, melyeket ez időben az az Anglia szerzett meg magának, ahol nem működtek ilyen demagógok, Franciaországé lett volna. De azért a Bastille bevétele gyásznap helyett mégis Franciaország nemzeti örömünnepe.

„Nem, semmiképpen sem lehet azt mondani, hogy dekadens kor ez – folytatja Szerb Antal. – Mindenki hallotta Taleyrand híres mondását: Aki nem élt az Ancien Régime alatt

(Taleyrand élt mindkét „régime” alatt), nem ismeri az élet édességét.” (Jellemző és tanulságos, hogy mégis Taleyrand is az új uralmat szolgálta a régivel szemben. De jellemtelen s erkölcstelen ember is volt, s ez mindent egyszerre megmagyaráz.)

„Az élet édességét akkor nyilván csak a szerencsésen születettek élvezték (hát talán ma, a francia forradalom vívmányai után, nem csak azok élvezik?) és azok nem voltak nagyon sokan (hát ma, a francia forradalom vívmányai után, sokan vannak?), de Franciaország XVI. Lajos idejében a többi francia ember számára sem lehetett pokol. A XVIII. század végén Franciaország „formában” volt.” (Spengler)

Látjuk tehát, hogy Szerb Antal az ide vonatkozó irodalom alapján az anyagi jólétet illetően ugyanazt mondja Franciaországról a forradalom előtt, amit én Magyarországról állapítottam meg a forradalom, azaz 48 előtt. Láthatja tehát az olvasó, hogy nem is annyira új, amit mondok, hanem – legalább ami a külföldet illeti – az irodalomban már ismert és elfogadott dolog.

Szerb Antalnak az a gáncsoskodó megjegyzése, hogy a régi világ édességét csak egyes kiváltságosak élvezték, nem tekinthető másnak, mint céltalan belekötésnek. Olyan kor ugyanis csak a meseországban van, melyben mindenki, vagy akár csak az emberek többsége él nagyúri életet. Egyébként maga Szerb is hangsúlyozza, hogy a francia forradalmat megelőző évtizedekben nemcsak a főrangúak, hanem a „többi ember” sem élt rosszul.

Ahogy a Szerb Antal említette írók Franciaországra, én Magyarországra, Janssen Németországra vonatkozólag bizonyította be, hogy a nép a középkorban, tehát akkor, mikor még jobbágy volt és mikor még nem részesült a „felszabadítás” áldásaiban, sokkal jobban élt, mint korunkban és a gazdagok és felsőbb társadalmi osztályok részéről is nagyobb megbecsülésben részesült, mint ma.

Nyugaton ma már a franciák „ancien régime”-jének dicsőítése és annak sajnálása a divat, hogy már elmúlt (Dühösen szétrombolták azonban akkor, mikor még megvolt, és lemészárolták azokat, akinek köszönték, mert bebeszélték nekik, hogy nem volt jó, hanem rossz.) Nálunk meg ma már a hajdani Habsburg-monarchia nagyszerű gazdasági állapotainak, nyugodt, békés életének és annak a nagy szabadságnak a dicsőítése és visszakívánása a divat, amely már szintén elmúlt. Azok a német művek, melyek a Ferenc József-i Bécs életéről szólnak vagy vele összefüggő kérdést tárgyalnak, szinte kivétel nélkül olyan hangot ütnek meg az akkori bécsi élet szépségéről, előkelőségéről, gazdagságáról, nagyvonalúságáról, magas művészi színvonaláról, kedélyességéről, derűjéről és boldogságáról, mintha egy soha többé vissza nem térő, földre tévedt mennyországról beszélnének.

De láttuk, hogy a Ganz vagongyárban is mesébe illő dolgokat regéltek az öreg munkások olyan fiataloknak, akik már pályájukat is a proletárok diktatúrájában kezdték, arról a mesés keresetről, melyben nekik Ferenc Jóska „zsarnoksága” alatt részük volt, s azokról az okkal, ok nélkül indított állandó sztrájkokról, melyeket az akkori nagy szabadság nekik lehetővé tett. Láttuk, hogy a hét végén tíz arannyal a zsebükben mentek haza, és hogy ez akkor akkora pénz volt (aranyban most is akkora), hogy még ellumpolni sem lehetett egy nap alatt.

A Telegraph című angol lap 1950 tavaszán közölte Hevesinek, a Horthy-Magyarország volt követének cikkét a hajdani Osztrák-Magyar Monarchiáról. Ő is úgy ír róla, mint Taleyrand az ancien régime-ről és az említett művek a Ferenc József-i Bécsről. Szinte áradozik a dicséretben, s azt mondja, hogy olyan boldogságban, mint akkor, talán még sohasem éltek emberek a földön. A kultúrszínvonal pedig – írja – még a mai Angliáét és az Egyesült Államokét is felülmúlta. A cikk aztán a hozzászólások egész áradatát indította meg, mert nagyon sok idősebb, s nyugatra szakadt egyén lelkében rezdített meg kedves húrokat és idézett fel feledhetetlen emlékeket.

A túl sok és túl nagy dicséret persze nem tetszett azoknak a cseheknek és románoknak, akik ezt a „földi mennyországot” tönkretették és erővel elszakadtak tőle, ezért ők is beküldték a lapnak a hozzászólásukat a kérdéshez. Jellemző azonban, hogy még ők is egyetértettek a magasztalásban, még ők is jóváhagyták a dicséreteket, csak azt tették hozzá, hogy a nemzetiségek elnyomása árnyoldala volt ennek az egyébként annyira virágzó és boldog monarchiának.

Pedig hát az is tény, hogy sehol a földön nem voltak olyan szabadok a nemzetiségek se, mint ebben a monarchiában. Ki bántotta például a cseheket, a galíciai lengyeleket, ruténeket vagy délen az olaszokat vagy szlovéneket? Ki németesítette őket? Legfeljebb magyarosítás volt, de az is mérsékelten, s csak azért, mert nálunk a Habsburgok nem parancsoltak. Még egy cseh is azt írja hozzászólásában, hogy a csehek történelmének is legboldogabb kora volt a Habsburg-korszak, különösen Ferenc József világa, s még egy román is kijelentette, hogy népének elnyomása ellenére (mely azonban nem a Habsburgok, hanem a mi számlánk terhére írandó) neki is vannak boldog emlékei a korból. E korban tehát még az „elnyomást" is úgy gyakorolták, hogy boldog emlékek tarkítják.

1918 forradalmárai és az utánuk következő kommunisták tehát ezt a kort festették le sötétnek, zsarnokinak, elnyomónak és nyomorgókkal telinek, a francia forradalmárok pedig az „édes" Ancien Régime-et olyan átkozottnak, hogy megdöntésének napját nemzeti ünneppé kellett tenni, s miatta még századok múlva is duhajul kell vigadni az örömtől.

Láthatjuk belőle, hogy ezek a forradalmárok nálunk is és mindenütt mennyire csak propagandisták voltak, akik nem azért kiabáltak a zsarnokság ellen, mintha az létezett volna, vagy valóban olyan keserves lett volna, a nép „kiáltó nyomora" ellen sem azért szónokoltak, mert a nép valóban nyomorban volt, hanem egyedül csak azért, hogy a népet nagyobb igényűvé és elégedetlenné tegyék (ezt egyébként a marxizmus nyíltan is elismeri, mint forradalmi célt), hogy hízelegjenek neki, felkeltsék vad indulatait és a népdüh felkeltett árjának hullámain hatalomra kerüljenek. Hírverésük és agitációjuk – látjuk – itt is, ott is olyan sikeres lett, hogy még ma, századok múlva is hat, s még ma is hiszi a közvélemény mindazt, amit ők akkor szájába adtak (igaz, hogy ismételték is azóta).

De nemcsak a tömegeknek való hízelgés, a népszerűség hajhászása és vele a hatalom áhítása volt az oka a forradalmaknak, hanem talán még ennél is jobban a forradalomcsinálók gőgje, kevélysége. A tehetséges emberekben ez igen nagyfokú szokott lenni, az írókban, művészekben különösen nagy, egészen patologikus pedig a forradalmárokban. Egészen kétségtelen azonban, hogy legkisebb az elnyomottakban és a nyomorgókban. Amelyik nép még dacos, ott nem régi még az elnyomás és a foka is mérsékelt. Ezért egyetlen forradalmat sem maga a nép, azaz az elnyomottak csináltak. Sohasem olyan nép tört ki forradalomban, mely valóban elnyomott volt vagy nyomorgott.

A XVIII. század végén Franciaországban nem azért tört ki a forradalom, mert a tömegek nyomorogtak és jogtalanok voltak, hanem azért, mert a polgárok jómódúak, s ezért túlságosan önérzetesek, sőt elbizakodottak voltak, az írók és általában a szellemi arisztokrácia pedig igen nagy megbecsülésben részesült, emiatt szintén elbizakodottá vált (ha nem született volna már természeténél fogva is túlságosan önérzetesnek) s nem akart más arisztokráciát tűrni, mint csak az övét.

Ezeket az írókat a főnemesség akkor már rég bevette társaságába, s magával egyenrangúaknak tekintette őket. Ezen írók és művészek beteges gőgjét azonban még így is bántotta, hogy ők főnemesi barátaikkal legalább a születés címén nem egyenrangúak. Akkor is bántotta ez őket, ha a főnemesek ezt velük nem éreztették. Világos azonban, hogy voltak olyan főnemesek is, akik ezt velük éreztették is, mert hiszen üresfejűek minden társadalmi osztályban vannak. A művész érzékenysége és gőgje azonban olyan, hogy ezt az éreztetést még akkor is érzi, ha annak, aki állítólag érezteti, ez esze ágában sincs.

De az írók gőgjén kívül a polgári gőg is oka volt a francia forradalomnak. Éppen a nagy gazdasági virágzás és jólét miatt ekkor már igen sok olyan polgár volt Franciaországban, aki épp oly fényűzést fejthetett ki, mint a főnemesség vagy még nagyobbat, de éppen ezért mérhetetlenül bántotta, hogy vele mégsem egyenrangú. Ezért lett elve, hogy cím, rang nem kell. Legyen mindenki csak „polgártárs", hiszen végeredményben egyenrangúak vagyunk. Így született meg az egyenlőség „nagy" és „szent" eszméje és a „polgártárs" megszólítás.

Addig, míg a közéletben az igazi keresztény szellemmel együtt járó alázatosság, szerénység, egyszerűség és megelégedés uralkodott, addig, míg az Egyház diktálta a közszellemet, irigységre és gyűlöletre nem került sor, mert a maga sorsával általában mindenki meg volt elégedve. Nem bántott senkit, hogy vannak olyan emberek is, akik nemesek, s hogy ő nem tartozik közibük.

A keresztény közszellem alázatossága miatt akkor a nemes és a főnemes sem volt annyira elbizakodott, mint ma gondolnánk. Hogy mennyire nem csak közhely ez, hanem valóság, mutatja, hogy a katolikus amerikai gyarmatosítókban, a spanyolokban és a portugálokban még nemzeti gőg sem volt, ők az indiánt, a négert és a színeseket sem nézték le. Nekik nem jutott eszükbe, hogy külön iskolába járassák és a közlekedési eszközökön külön helyre ültessék a „színeseket", s féktelen fehér-gőgjükben azonnal lincseljenek, ha egy néger fehér lányt mert meggyalázni.

Mindez Amerika azon részeiben, ahol protestáns európaiak voltak az urak, a társadalom egyik legfontosabb jelenségévé vált. Ezek kiirtották a bennszülötteket, a katolikusok összeházasodtak velük. De ha a katolikusokban még a feketék irányában sem volt az emberi egyenlőség elvét megcsúfoló gőg, nyugodtan elhihetjük, hogy a még vallásosabb régi időkben még kevésbé volt meg ez a gőg a nemesek és főnemesek részéről azon jobbágy irányában, aki épp oly nemzetiségű, bőrű és vallású volt, mint ők.

Mikor azonban a „felvilágosultság" hitetlensége, egyházellenessége és papcsúfolása az értelmiség, az írók és a művészek köréből szinte kiirtotta már a kereszténységet, ezzel együtt a gőg is megnövekedett, illetve szabadon tombolhatott bennük. Ezek elviselhetetlennek tartották, hogy nekik csak írói hírnevük van, de híres őseik s a velük együtt járó rangjuk hiányzik. Ezt a hiányzó s önérzetüket bántó fogyatékosságot kiküszöbölniük lehetetlen is volt, mert az újonnan szerzett nemesség egész más, mint a több száz éves, s az újsütetű gróf se olyan, mint például nálunk egy Eszterházy, Zichy, Károlyi, Batthyány, Cziráky. Gőgjükben úgy viselkedtek hát, mintha ők ez után a nekik elérhetetlen jó után nem is vágyakoznának, hanem mintha a rangot egyenesen lenéznék, sőt megvetnék. Ilyen szellemben beszéltek és írtak is, és csináltak hírverést.

De nemcsak gőgjük vitte őket a kiváltságok nélküli, tehát alsó társadalmi osztályok táborába, hanem az érdek is. A nemesség uralmának megtöréséhez ugyanis ez a számra nézve kis írósereg nem volt elég, de nem volt elég az a néhány dúsgazdag polgári származású gazdag sem. Ehhez tömegek kellettek, a jobbágyok és az egyszerű városi polgárok. A vagyontalan munkások és a falusi földnélküliek, a zsellérek még nem, mert azok akkor még annyira öntudatlanok voltak, hogy azok lázításával akkor még nem volt érdemes foglalkozni. Ezért az akkori forradalmároknak még csak eszükbe sem jutott, hogy ezeknek a legjobban rászorulóknak is lehetne vagy illene jogokat adni, ha a tőlük oly fontoskodva deklarált emberi jogokat és az egyenlőséget komolyan vesszük.

A forradalmak, melyek mindig önzők, csak azoknak adnak jogokat, akiktől támogatást kapnak, vagy legalább remélnek. Ez nem is csoda, mert ingyen csak a másvilági jutalomban hívő keresztény adhat valamit, de nem a hitetlenné tett, s így tisztán az önzés alapján álló forradalmár. Neki az „emberi jogok" csak a hírverés és célja elérése szempontjából szükségesek. A forradalmár persze azt gondolja, hogy nemcsak ezért, hanem forradalmi becsületből és az emberiség szolgálatának becsületes szándékából is, de önmagát csapja be, mikor ezt hiszi. Hitetlen alapon ugyanis nincs mire alapítani ezt az annyit hangoztatott becsületet, s a forradalmárok története nagyon is bizonyítja „a posteriori" [tapasztalaton alapulóan] is azt, amit érveink, „a priori" [okoskodás által] kimutatnak.

A XVIII. század filantrópiája, jobbágyvédelme tehát nem volt ok nélküli, de nem volt önzetlen sem. Célját elérte, a jobbágyság és a városi polgárság csatlakozott hozzá. Világos, hogy nem azért, mintha nyomorban lett volna vagy jogtalan lett volna. Hiszen ha ez lett volna az ok, akkor a városokban a vagyontalan munkások, falun a földnélküli zsellérek lettek

volna a hívei, pedig a francia forradalomban ezek még egyáltalán nem jelentkeztek sem jogokért, sem földért, sem hatalomért, sem önérzetük tiszteletben tartásáért.

Csak az alsóbb társadalmi osztályok jobbmódúja, magasabban állói jelentkeztek ekkor még, s világos, hogy azért, mert többet kívántak, nem pedig azért, mert nyomorban vagy ínségben éltek. A már jólétben élő és már bizonyos jogokkal bíró ember sokkal jobban kívánja a nagyobb jólétet és a több jogot, mint a teljesen jogtalan a legalább valami jogot, s a nyomorban lévő a tűrhető életet. A nagyon elnyomott ugyanis nem érdeklődik, nem vár semmit, nem kíváncsi, mert már nem remél. Az igazi nyomor és a nehéz iga fásulttá tesz és eltompulttá. Annál élénkebben, annál elevenebben, annál nagyobb érdeklődéssel lesi azonban az egyszerű, de rendes körülmények közt élő ember a nagyobb jólét, több jog és nagyobb hatalom lehetőségeit. Ezért ez utóbbiakkal foglalkozni sokkal érdekesebb, az utóbbiak támogatásától sokkal többet lehet várni, mint az elesettekétől.

Végül, hogy forradalom törhessen ki, s különösen hogy sikerrel törhessen ki, még az is szükséges, hogy a hatalom birtokosai, akik ellen fellázadunk, túlságosan is jók, megértők, méltányosak és alattvalóik vérét kímélők legyenek, s ők maguk is higgyék azokat a tetszetős elveket, melyeket a forradalmárok már évtizedek óta hangoztatnak, s melyekkel a tömegeket izgalomban tartják. A hideg gonosztevők, az igazi zsarnokok, azok ellenében, akik maguk is olyanfajta lelkületűek, mint maguk a forradalmárok, még sohasem sikerült eredményes forradalmat kirobbantani, mert azok ugyanazon eszközökkel bánnak el a forradalmárokkal, amelyekkel ők akarják az ő hatalmukat megdönteni.

A régi rendet az ingatja meg, ha a forradalmi propaganda hatására a hatalom birtokosai kedveskedni kezdenek a tömegeknek, ha a felsőbb társadalmi osztályok szinte bocsánatot kérnek tőlük, hogy nekik rangjuk van. (Egyes színészek közöttük nagy hangon le is mondanak rangjukról. A Jókaiak, Görgeyek még az „y”-t is elhagyják, sőt kijelentik, hogy ezután „i”-vel írják a nevüket). A tömegek, és még inkább lelkiismeretlen vezéreik azonban mindebből egyedül csak azt látják, hogy megijedtek, s így izgatásukat természetesen nem abbahagyják, hanem még fokozzák, mert addig kell ütni a vasat, míg meleg, s akkor lehet a fát kidönteni, mikor már inog. (Ki látott olyan bolondot, aki az ingatást éppen ekkor hagyja abba?)

Az olyan hatalom birtokosai, akik már nem parancsolnak, hanem csak kérnek, akik nem rendeleteket adnak ki már, hanem hízelegnek és kedveskednek alattvalóiknak, s ezzel szinte elismerik, hogy nekik a hatalom gyakorlása nem hivatásuk, hanem fogyatékosságuk, sőt bűnük, nem maradhatnak már sokáig hatalmon. Senkinek sem imponál annyira a nyers erő és a keménység, mint a forradalmároknak, sőt nekik ezen kívül más egyáltalán nem is imponál. A megalázkodó, sőt könyörgő uralkodót nem megsajnálják, hanem lenézik és irgalmatlanul végeznek vele.

Ilyen volt nálunk a protestantizmus jelentkezése idején mind II. Lajos, I. Ferdinánd és Zápolya János, ilyen volt 1789-ben Franciaországban XVI. Lajos, ilyen volt nálunk 48-ban V. Ferdinánd, és ilyen volt 1918-ban IV. Károly. Mind jók voltak, sőt igen jók, de egyik sem volt igazi uralkodó. Nagy Lajos, Mátyás király, XIV. Lajos, angol Erzsébet, orosz Katalin, Nagy Frigyes, Mussolini, Hitler vagy Sztálin alatt sohasem lett volna forradalom, vagy ha igen, nem lehetett volna sikeres forradalom. Mert Hitler vagy Sztálin alatt többször is próbált lenni. De csak próbált. Nem lett volna sikeres forradalom Ferenc Ferdinánd alatt sem.

Annak viszont, hogy forradalmak mégis elsősorban, sőt majdnem kizárólag csak katolikus államokban keletkeztek, az az oka, hogy a protestáns államokban először is hiányzott a forradalmak gyűlölet-szövevényében a legerősebb alkatrész, a katolikus Egyház gyűlölete. A protestantizmust egy forradalom sem tekintette soha ellenfélnek, gyűlöletre érdemesnek. A forradalmak mindig csak a katolicizmust tudták igazán gyűlölni. Amelyik államból ezt a gyűlöletes intézményt egy másik, régebbi forradalom (a hitújítás) már kiirtotta, ott az egyik legfőbb ok már hiányzott a forradalomra.

A második ok az volt, hogy a protestáns államokban az irigyelt vezető osztályok nem maradtak meg olyan nyíltan és olyan mereven az Evangéliumtól kívánt álláspontón. Ők nem

követelték a tömegektől nyíltan azt az alázatot, engedelmességet és tiszteletet, melyet Krisztus tanai az alattvalóiktól megkövetelnek, hanem külsőleg (mert hiszen ha belsőleg is csinálták volna, akkor igazi keresztények lettek volna, s így különbek lettek volna a katolikus vezető osztályoknál) alkalmazkodtak hozzájuk. Ezzel leszerelték őket, s indulataikat megfékezték, illetve kifejlődni sem engedték. Ezt természetesen csak politikából, okosságból tették, mert a valóságban annál jobban gondoskodtak róla, hogy a pénz és a hatalom a kezükben maradjon, s a valóságban jobban kizsákmányolták a tömegeket, mint a katolikus államok vezető osztályai, csak ezt nem nyíltan csinálták.

Ezzel szemben a főpapság, a katolikus uralkodóházak és a katolikus főnemesség (mert egyébként nagytőke a katolikus államokban alig volt) nem dolgozott e megtévesztő taktikával, s a keresztény erkölcstan alapján állva nyíltan követelte a neki járó tiszteletet és engedelmességet alkalmazottaitól. Ezért itt mihelyt a régi hit meggyengült, élesen jelentkezett a tömegek ellenszenve a vezető társadalmi osztályok ellen. De később, a felvilágosultság filantropikus eszméinek hatása alatt ezek is mindig jobban hízelegtek és engedményeket tettek a tömegeknek, melyeket azok gyöngeségre magyaráztak, s vérszemet kaptak tőle.

Ezzel szemben a protestáns és zsidó felső tízezrek, noha valójában sokkal gazdagabbak voltak, a vagyon és a hatalom adta előnyöket sokkal jobban élvezték is, mint a katolikus államok gazdagjai, s ezért életmódjukban sokkal messzebb is álltak a tömegektől, mint ezek: elvben sokkal több engedményt tettek nekik, sőt nyíltan magukévá tették a felvilágosultság szólamait, de természetesen csak politikából. Közben olyan féltékenyen vigyáztak tényleges hatalmukra, és ha kellett, úgy megmutatták, hogy érte a legvégsőkig is hajlandók elmenni, hogy lehetetlenné tették a tényleges, a fegyveres forradalom kitörését, sőt a hozzá szükséges hangulat létrejöttét is.

XVI. Lajos helyében egy jellegzetesen protestáns pszichéjű király, például Bourbon Henrik (akkor is, mikor már katolikus volt), egy Angliai Erzsébet, egy Gusztáv Adolf, egy Nagy Katalin, egy III. Gusztáv svéd király, sőt a mi Mátyás királyunk is (mert az ő pszichéje is jellegzetesen protestáns volt, noha akkor még nem is volt protestantizmus), de egy Gömbös Gyula is, sőt minden kommunista párttitkár is egészen bizonyosan le tudta volna szerelni a francia forradalmat. Ezek az emberek ugyanis kiálltak volna a Tuileriákat [egykori francia királyi palota Párizsban] ostromló csőcselék elé, szónokoltak volna neki, hitegették volna, színpadi pózokkal, ígérgetésekkel, hízelgéssel, olyan ügyes mondásokkal, melyek tetszettek volna a népnek, s melyek utána közmondásokká váltak volna, levették volna a lábáról.

Közben azonban titkon megszervezték volna a híveiket, hogy ha a nép nem elégszik meg a szép szavakkal, kíméletlenül ráronthassanak és könyörtelenül megtorolják mindazt, amit ez a csőcselék, illetve felbujtói ellenük vétettek. De az ő uralmuk alatt nem is lett volna mit megtorolni, mert a külső kedveskedés mellett az erős kéz politikája is már csírájában megakadályozott volna minden erőszakosabb kilengést, sőt magát a forradalmi hangulatot is.

Ehhez azonban álnokság, önzés, színészi és hazudozási képesség és hozzá való tág lelkiismeret, ravaszság és fifika kellett volna, aminek felette állt úgyszólván kivétel nélkül minden Habsburg (értem az 1526 utáni Habsburgokat), de a Bourbon XVI. Lajos is, s ez (tehát a becsületesség) volt az oka az előbbiek elleni állandó „szabadságharcoknak" és az utóbbi halálának egyaránt.

Ez a protestáns, kommunista vagy zsidó psziché kivételesen meglehet természetesen katolikus emberben vagy királyban is, míg kivételesen protestáns király is lehet katolikus pszichéjű. Most mondtuk, hogy a mi Mátyás királyunk is protestáns mentalitású volt katolikus létére is. Ilyen volt I. Ferenc francia király, V. Károly császár ellenfele, sőt ilyen volt katolikus Ferdinánd is (felesége, katolikus Izabella nem). Machiavelli hatása alatt általában a XV. és XVI. század folyamán az uralkodókban szinte kötelességnek tartották az ilyen fondor lelkületet, az állam érdekében a szabad hazudást. Így nevelték például a mi gyerek V. Lászlónkat is, s e nevelés hatása I. Ferdinánd fiatal korában is meglátszott.

Mikor katolikus Ferdinándnak megmondták, hogy XII. Lajos francia király keserűen panaszkodott, hogy már kétszer is becsapta: „Hazudik – mondta katolikus Ferdinánd dicsekvő hangon –, mert nem kétszer, hanem tízszer is becsaptam már!" Büszke volt rá, hogy ő okosabb, mint ellenfele, s ezt ellenfele szégyenének tekintette. Az még csak eszébe sem jutott, hogy XII. Lajos nem azért nem hagyta magát becsapni, mert együgyű, hanem azért, mert becsületes és mert bízott ellenfele becsületérzésében.

Hogy a francia forradalom nem azért tört ki, mert túl nagy volt a nép nyomora, tűrhetetlen volt az elnyomás és a felsőbb társadalmi osztályok elbizakodottsága és romlottsága, azt ma már a zsidó pszichéjű és forradalmár hajlamú Szerb Antalból is bizonyítani lehet, annyira köztudomású (de természetesen még csak az írók és szakemberek között).

„Könyvünk hatása alatt – írja (264. o.) – az olvasó esetleg azt érezheti, hogy az Ancien Régime végórája dúlt és nyomasztó volt, „erkölcsi fertő", vihar előtti tikkadtság ideje és talán még örül is, hogy nem akkor élt. Ami pedig teljesen téves. Élni akkor lehetett a legkellemesebben az európai évszázadok folyamán." „Ez a kor olyan szép volt, mint a legfinomabb áttört csipke, mint egy múlhatatlan bájú és törékenységű sévres-i porcelán, olyan volt, mint a szőlő aszú nedve, telt és sűrűn édes." (265. o.)

Milyen tragédia, milyen tanulságos és milyen felháborító, hogy azokkal, akik ekkor éltek, lelkiismeretlen izgatással és évtizedeken át tartó tudatos, kiszámított hírveréssel mégis úgy meg lehetett utáltatni ezt a párját ritkító gyönyörű életet, hogy nemcsak szépet és jót nem találtak benne, hanem úgy gyűlölték és olyan dühbe jöttek ellene, hogy évekig mást sem tettek, mint csak ádázul romboltak mindent, s a vérükben fürödtek azoknak, akik tényezők voltak ebben a meseszerűen szép életben!

Tehát mindaz a sok vád, panasz sőt felháborodás a tömegek nyomora, a hatalom birtokosainak zsarnoksága, elfajulása, a papság gőgje és romlottsága miatt, amit a forradalmárok, sőt e kor egész irodalma hangoztatott, valójában gonosz és aljas rágalom volt, melyet elvetemült emberek találtak fel, hogy ezt a gyönyörű csipkét barbárul összetépjék, ezt a bájos sévres-i porcelánt a földhöz vágják és összetörjék, azt az édes aszút méregnek nyilvánítsák.

Lám, ma már forradalmárok állapítják meg, hogy az emberiség még sohasem volt olyan boldog a földön, mint akkor, mikor egyes népvezérek nemcsak azt tudták elhitetni a néppel, hogy pokolban él, hanem olyan féktelen gyűlöletet is tudtak lelkében kelteni, hogy ádáz dühvel rontott neki mindennek, ami csak ezt a szép életet és boldogságot jelentette, s nem nyugodott addig, míg csak egy is élt azok közül, akik e földi mennyországban tényezők voltak.

Még jellemzőbb, hogy még ma is, mikor már mindezt a beavatottak rég tudják és elismerik, azokat, akik ezt a barbár és őrült rombolást csinálták, még mindig nagyoknak tartjuk, a francia nép még mindig ünnepet ül a tiszteletükre és még mindig azt hiszi, hogy nekik köszöni „szabadságát".

De hallgassuk tovább Szerb Antalt: „A nyakláncper 1786-ban folyt le. Három év múlva kitört a forradalom. A forradalmat, mint zendülést, mint pusztító, vulkanikus kitörést, természetesen a nép „csinálta", vagyis pontosabban a párizsi utca népe. De tárt kapukat döngetnénk, ha azt bizonyítanók, hogy a nép nem önmagától rohant a forradalomba, hanem azért, mert belé vezették, hogy csak eszköz volt a felsőbbek kezében, ha mint Victor Hugo elszabadult ágyúja, később el is pusztította tüzéreit."

„A forradalom oka (ma már nem kétséges) nem annyira a nép nyomora, mint inkább a polgárok jóléte volt. A parasztságnak csakugyan nagyon rosszul ment (dehogy ment rosszul, mondom én, de annyiban igaz, hogy mindig rosszabbul ment, mint az előtte való évszázadban, de azért a jobbágyság legutolsó évszázadában is jobb volt a parasztság dolga, mint ma) és XV. Lajos korában végre elkezdtek gondolkozni azon, hogy segíteni kellene rajtuk. Egyébként a földművelő nép helyzete nem volt egyhangúan sötét. A híres földesúri visszaélések nem mindenütt egyformán nyomasztóak. Wahl felhívja a figyelmet arra, hogy a parasztok ez idő tájt az uradalmi erdőket az uraság megkérdezése és tiltakozása nélkül szán-

tóföldekké alakították át. A jobbágyság intézménye, mely Közép- és Kelet-Európa népeit még oly sokáig gyötri (dehogy gyötörte!), Franciaországban ez időben már csak a keleti tartományokban található. (Tehát éppen abban az országban tört ki véres forradalom az „elnyomás" ellen, melyben már a XVIII. század végén sem volt már jobbágyság.) XVI. Lajos felszabadítja saját jobbágyait és példáját sok főúr önként követi. A többit is felszabadítják, ha van elég pénz a földesurak kártalanítására." (267. o.)

S ezt a királyt egész családjával együtt kiirtotta „a nép" dühe!

„És a nép nem ott volt forradalmár, ahol igazán rosszul ment neki. Már Tocqueville-nek is feltűnt, hogy azok a tartományok voltak a legforradalmibbak, melyek a legkevésbé szenvedtek a múlt intézményeitől, például a gazdag Ile de France, a legtöbbet szenvedők viszont: a Loire torkolata, a Bretagne lettek az ellenforradalom tűzfészkei." (De ha ezek népe még fegyvert is fogott urai és a régi rend védelmében, miért fogjuk akkor rájuk, hogy szenvedtek tőlük és tőle? Senki sem szokott ahhoz ragaszkodni, sőt életét kockáztatni azért, ami miatt szenved.)

„A nemességnek, legalábbis elvben, nagyon jól ment, hiszen a nemesi előjogok sohasem voltak olyan erősek, mint közvetlenül megszűntük előtt. De a gyakorlatban mégsem ment jól nekik, mert a kötelező életnívó fenntartása egyre költségesebb lesz, számos nagycsaládnak kellett csődbe mennie. (Szerb itt a néhány dúsgazdag főnemesi családot azonosítja a „nemességgel". Valójában a nemesség 90%-a egészen egyszerű életszínvonalon élt, s hacsak nem volt nagy vagyona, ugyancsak nem értek semmit nemesi kiváltságai. A vagyon volt irigyelt, nem a nemesség, de viszont a vagyon ma is irigyelt (még jobban, mint régen), s a gyakorlatban ma is kiváltságokkal jár.)

„A polgárságnak viszont, ha elvben nem is, annál jobban ment a gyakorlatban. Őt táplálja és gyarapítja az a nagy gazdasági fellendülés, melyről a könyv elején beszéltünk, és ő gazdagodik nemcsak a francia, hanem még a külföldi arisztokrácia fényűzésén is. A forradalmi nyugtalanság a polgárság legfelsőbb rétegétől indult ki, Franciaország cím nélküli, de valóságos vezető rétegéből: ez a noblesse de robe, vagyis a jogászvilág, továbbá a pénz és a szellem kiválóságai. A nagyburzsoázia és az intelligencia akkor már száz éve szenvedett (ne feledjük, hogy maga Szerb fogja mondani rögtön, hogy nem szenvedett) amiatt, hogy a valóságos hatalom az ő kezében volt, de a hatalmat megillető minden pompa és dicsőség a nemesség kezében maradt." (268. o.)

Már hogy maradhatott volna minden pompa a nemesség kezében, mikor maga Szerb mondja, hogy egymás után vesztették el vagyonukat, s mikor vagyon nélkül nincs pompa? Mivel pedig szintén maga Szerb mondja, hogy a vagyon a polgárság kezében volt és a polgárság mindig gazdagabb lett, világos, hogy a pompa is őt szolgálta. Náluk nagyobb pompát csak azok a nemesek fejthettek ki, akik náluk gazdagabbak voltak. Hogy „szenvedhetett" volna hát ez a gazdag polgárság? Az irigység és a nagyravágyás volt az, ami bántotta. Ez okozta a „szenvedését".

„Nem-nemes voltuk megalázóságát legerősebben a vezető intellektuelek [értelmiségiek] érezték, akiket a szellemességet olyannyira kedvelő arisztokrácia meghívott szalonjába, vendégül látott kastélyában, elhalmozott mindenféle ajándékkal és kitüntetéssel, de – valószínűleg a legtöbb esetben öntudatlanul – mégsem ismert el egyenrangúnak."

Ennek csak az volt az oka, hogy a betegesen finom idegzetű írók még akkor is megalázást és sértést éreztek, ha az őket meghívó arisztokrata csupa közvetlenség és természetesség volt irántuk. Az ő gőgjükre ugyanis éppen az volt tűrhetetlen, ami a valóság volt, hogy ti. azok főnemesek voltak, ők pedig nem. Ennek az igazságtalanságnak pedig annál kevésbé kellett volna őket bántania, mert hiszen ők meg szellemi arisztokraták, nagy tehetségek, például szellemes társalgók voltak, az arisztokratákból viszont ez hiányzott, tehát mindkettőjükben egyaránt megvolt az előny mellett a hiány, a fogyatékosság is. Az csak az intellektuelek hibája volt, hogy a maguk tehetségét annyira semmibe vették a születés előnyei mellett. Erről

bizonyára nem a főnemesek tehettek. Ők éppen eléggé elismerték a tehetség arisztokráciáját azzal, hogy meghívták, s mint velük egyenrangúakat kezelték őket.

Hogy az írók voltak a hibásak, még Szerb Antal is elismeri. „Az író gőgje – írja – a legnagyobb és legagresszívebb a gőg minden formája között: ezt a gőgöt sértették meg a kiváltságosok éppen kedvességükkel és jóindulatukkal" (269. o.). De hát ki volt akkor a hibás, ki a bűnös: az írók-e vagy az arisztokraták?

„Herceg úr – mondta Chamfort valakinek –, könnyebb felettem állni, mint velem egyenrangúnak lenni." „A Pénz és a Szellem közt – mondja Spengler – titokzatos véd- és dacszövetség áll fenn a közös ellenség, a Vér ellen. A Szellem érvekkel támasztotta alá azt, amire a Pénz tompa mindenhatóságával törekedett, az előjogok lerombolását a tehetségen és vagyonon való kiválasztás javára."

„Ki hinné – mondja Rivarol –, hogy nem az adók, nem a lettre de cachetek [a király pecsétjével ellátott titkos elfogatóparancsok Franciaországban a polgári forradalom előtt], sem a hatalom többi visszaélése (láttuk és látni fogjuk még, hogy éppen az volt a baj, hogy a hatalommal nemcsak vissza nem éltek, hanem még akkor sem használták, mikor kellett volna) dühítette fel leginkább a nemzetet, hanem a nemesség előjogai (tehát nem a nemesség kihívó viselkedése), ami azt bizonyítja, hogy a burzsoák, az írók, a pénzemberek és mindazok, akik féltékenyek a nemességre, ők voltak azok, akik fellázították a kisembereket és a falvak parasztságát." (270. o.)

Ezek után kérdem: Mondja meg az olvasó: Ki volt a hibás, ki a bűnös: A régi rend-e, a hatalom régi birtokosai, a kiváltságosak-e, vagy pedig azok, akik a forradalmat csinálták, azaz a feltörni törekvő társadalmi osztályok? De meg is bűnhődtek, mert míg 1789-ben még a polgárság, a burzsoázia csinálta a forradalmat és a felfordulást, ma már régen ez a burzsoázia az, ami ellen csinálják a forradalmat. Ma már ő a kiváltságos osztály. S ismerjük el, hogy sokkal bűnösebb kiváltságos osztály, mint amilyen a régi idők feudális urai voltak.

„Chamfort az ancien régime napjaiban azon panaszkodott, hogy nem tarthat hintót, holott gyenge szervezetének feltétlen szüksége lenne rá. Később pedig ezt mondta: Addig nem hiszek a forradalomban, míg a hintók elgázolhatják a gyalogosokat. Az emberek – mondja erre Sainte Beuve – 1782-ben hintót kívántak maguknak és minthogy nem kapták meg, 1792-ben azt akarták, hogy senkinek se legyen hintója."

Aztán azt fejtegeti Szerb, hogy azért tört ki a francia forradalom, mert a felvilágosultságnak és az irodalmának hatása alatt maga a francia nemesség is elvesztette már nemesi öntudatát (azaz mert túlságosan is nem volt már büszke), mert nem hitt magában, s mesterségesen törekedett arra, hogy úgy viselkedjék, mintha nem is volna nemes, vagyis mert ő maga már a nemesség hivatalos eltörlése előtt eltörölte a maga nemességét. Annyira divat volt ez akkor, hogy külön neve volt, a „s'encanailler". A király és az udvar ugyanígy csinált.

„XVI. Lajos jó szíve tele szép szándékokkal s miniszterei tele reformtervekkel. Annyi évszázad óta ő az első francia király, aki őszintén, tiszta szívből segíteni akar a népen. Ez a végzete. Hogy ismét Tocqueville nagyszerű könyvét idézzük: „Csak egy jó géniusz mentheti meg azt a fejedelmet, aki arra vállalkozik, hogy alattvalóinak hosszú elnyomatás után (Szerb maga mondta előbb, hogy régebben sem volt „elnyomatás") könnyebbséget szerezzen. Az elnyomást csak fokozni lehet, vagy pedig minden hatalomról lemondani."

Mivel elnyomatás régebben sem volt, ezt helyesen úgy kell kifejeznünk, hogy a tömegeket engedelmességben csak úgy lehet megtartani, a társadalmi rendet és a törvények tiszteletét csak úgy lehet fenntartani, ha nem hízelgünk a népnek, hanem parancsolunk neki, mégpedig olyan hangon, hogy megtudhassa belőle, hogy ha kell, a kard is rendelkezésünkre áll. XVI. Lajos idejében, a francia forradalmat megelőző évtizedekben, ez hiányzott. Ezért lett forradalom.

„Tocqueville is sejtette, de a tények kétségbevonhatatlan tömegével csak a német Wahl bizonyította be, hogy a forradalom nem azért tört ki, mert a francia királyok nagyon zsarnokian uralkodtak, hanem azért, mert az utolsó francia királyok nem uralkodtak elég zsarnokian."

Szerb Antal tehát a szakirodalomra támaszkodva azt állítja, hogy „a tények kétségbevonhatatlan tömegével" van bizonyítva, hogy a forradalmak, legalábbis minden forradalmak anyja, a nagy francia forradalom csak azért tört ki, mert azok, akik ellen irányult, túlságosan is jók voltak, mert a tömegek egyáltalán nem is voltak elnyomva, s mert azok, akik szabadság után kiabáltak, már túlságosan is szabadok voltak és már nagyon is jólétben éltek, azaz hogy éppen az ellenkezője az igaz annak, mint amit a történelem még ma is tanít. Hogy ugyanez az állítás mennyire igaz a mi forradalmunkra, 48-ra is, azt mi is „a tények kétségbevonhatatlan tömegével" bizonyítottuk és fogjuk bizonyítani.

„A forradalom nem tört ki más országokban, ahol a visszaélések sokkal súlyosabbak voltak, de a királyi hatalom ereje nem csökkent és talán Franciaországban is meg lehetett volna akadályozni. A nyakláncpert a kortársak úgy fogták fel, mint a királyi és miniszteri önkény égbekiáltó példáját, pedig ma, amikor tisztázódtak a részletek, látjuk, hogy a király tehetetlenségének (tehát annak, hogy a zsarnoknak éppen ellentéte volt) égbekiáltó példája volt (mert ebben a nyakláncperben nem a király volt a bűnös, még csak a királyné sem, de mindketten eltűrték, hogy még akkor is ők szerepeljenek a közvélemény szemében vádlottakként, mikor ők voltak a vádlók, s feddhetetlenségük szinte tündökölt).

Napóleon mondta a nyakláncperről egy bizalmasának Szent Ilona szigetén: „A királyné ártatlan volt és hogy ártatlanságának nagyobb publicitást adjon, azt akarta, hogy a parlament bíráskodjék ebben az ügyben. Az eredmény az lett, hogy mindenki bűnösnek tartotta és alá-ásta vele az udvar hitelét." (266. o.)

Miért lett ez az eredmény, mikor az igazság éppen az ellenkezőt kívánta? – kérdezzük. Mert a királynak, a királynénak, a francia vezető osztálynak és a papságnak ebben az időben gonoszsággal és gyűlölettel volt dolguk minden téren, mert rosszhiszeműséggel és rágalmakkal találkoztak mindenütt, mert senki sem az igazságot akarta, hanem egyedül csak az ő lejáratásukat és erkölcsi tönkretevésüket, még az igazság ellenére is és minden áron.

Ezért az udvar, a papság és az arisztokrácia ellen terjesztett rágalmakat mindenki elhitte, sőt még azt is ellenük magyarázták, ami mellettük szólt. A társadalom és a közvélemény az évtizede folyó és semmitől vissza nem riadó ellenséges propaganda miatt már oda jutott, hogy már nem is volt hajlandó semmit elhinni vagy tudomásul venni, ami az ő javukra szólt.

„A francia királyság nagy napjaiban bizonyára módot talált volna arra, hogy Jeanne-t, a Salpetriére foglyát feltűnés nélkül eltávolítsa az élők világából. (Ez a Jeanne volt a főbűnös a nyakláncperben.) Egy ilyen lény életben maradását semmiféle igazi hatalom nem viselheti el. Az ancien régime erre is gyenge volt." (256. o.)

Egy jólelkű apáca azonban még az elmegyógyintézetből is megszöktette ezt a minden erkölcsi érzék híjával levő nőt, pedig a hatalom birtokosai részéről már az is a beteges gyengeség jele volt, hogy vérpad vagy börtön helyett elmegyógyintézetbe küldte. De a közvélemény a királynénál még őt is jobbnak tartotta, vele szemben még neki is pártját fogta, s a közvélemény erejének hatása alatt – úgy látszik – még az apáca is.

„Ezek a pamfletisták (a királyné elleni rágalmazó iratok szerzői) kis senkik és mégis nagyon fontos emberek. Sokkal nagyobb szerepük van a forradalom előidézésében, mint a nagy íróknak." (243. o.)

„XVI. Lajos egyszer megkérdezte az ősöreg Maréchal de Richelieu-t, aki három király uralmát megérte, hogy mi különbség van köztük." „Sire [felség], XIV. Lajos idejében az ember még mukkanni sem merészelt. XV. Lajos alatt csak félve beszélt. Felséged alatt azonban már egészen bátran." (245. o.)

Ennek volt aztán az eredménye, hogy XIV. Lajos alatt még feltétlenül, XV. alatt féligmeddig, XVI. alatt pedig már egyáltalán nem engedelmeskedtek az emberek. Az első kettőnek szeretői voltak, alattvalóik is tudtak róla, mégis tűrték őket. XVI. Lajosnak sohasem volt szeretője, még nőtlen korában sem, s őt e tekintetben még a pamfletisták sem tudták meggyanúsítani. Meggyanúsították hát helyette a feleségét, bár őt is alaptalanul. Pedig nem is gyanú-

sították, hanem mindenki azt tudta róla, hogy egyenesen emberi szörnyeteg e tekintetben. De azért természetesen nemcsak őt, hanem férjét, a királyt, sőt még a kisfiát is meggyilkolták, s a királyt azon a címen, mert „zsarnok" volt.

„Egyszer, újév előestéjén, mikor a francia gyermekek ajándékot szoktak kapni, Marie Antoinette elhozza Párizsból a legszebb ajándékszereket. Megmutatta gyermekeinek. Látjátok, mondta, ezek azok a játékok, melyeket nem fogtok megkapni, mert a pénzt inkább odaadjuk a szegényeknek, akik most fáznak és nincs ruhájuk." (111. o.)

Mégis éppen ez a királyné lett az, akit alattvalói meggyilkoltak, mert emberi bőrbe bújt szörnyetegnek tartották. A valóban gonosz és nála százszorta rosszabb királynékat nem bántották. Például a valóban erkölcsi szörnyeteg s szeretőtartó Nagy Katalint sem. De hiszen éppen azt bizonyítjuk, hogy éppen ez a jóság, ez az engedékenység, ez a népnek való túlságos és ezért gyöngeségre valló kedvezés volt az oka annak, hogy a nép egyáltalán nem akart már semmi urat, még jót se, és elsöpörte még magát a királyságot is.

Ami a Marie Antoinette erkölcsei ellen terjesztett aljas rágalmakat illeti, ezekre vonatkozólag Szerb Antal ezt írja: „A nők századában elkerülhetetlen, hogy a kimagasló nőalakok körül ne keletkezzék erotikus legenda. Nemcsak Madame de Pompadour s Nagy Katalin körül, akik a legendákhoz bőséges anyagot szolgáltattak, hanem még a szent életű Mária Terézia körül is, aki pedig teljesen felolvadt uralkodónői, feleségi és anyai kötelességének teljesítésében." (134. o.)

„Amikor felháborodtak Marie Antoinette állítólagos erkölcstelenségén, lelkük mélyén azon háborodtak fel, hogy nem velük erkölcstelenkedett (Marie Antoinette ugyanis nagyon szép volt) és egyúttal az erkölcstelenség részletes kiszínezésében bizonyos erotikus kárpótlást is találtak." (134. o.)

„A bienfassance (jótékonyság) szó e kor szülötte: e kor a gyakorlatban is művelte a jótékonyságot. A Dauphin (trónörökös) kiugrik kocsijából, hogy segítségére siessen egy megsebesült postillonnak [postásnak] vagy egy parasztnak, akit egy szarvas megsebezett. A király és Artois grófja (a király testvére) segít egy fuvaros szekeret kiemelni a sárból. A királyi pár legszemélyesebb kiadásaira szánt összegből 1784 hideg telén az ínségeseknek a király hárommilliót (!), a királyné 200.000 forintot ad. Hasonlóképp viselkedik az akkori arisztokrácia is." (181. o.)

„Az a szomorú, hogy XVI. Lajosnak, az uralkodónak nem a bűneit, hanem az erényeit kell szemére vetni. Az ő erényei csaknem annyira hozzájárultak a forradalom előkészítéséhez, mint elődei bűnei." (237. o.)

De hát milyen embereknek kell nyilvánítanunk azokat az embereket, akik olyan féktelenül tudták gyűlölni és olyan gyalázatosan tudták rágalmazni, s végül meggyilkolni azt, akinek nem a bűneit, hanem csak az erényeit lehetett szemére vetni?

„Az utóbbi évtizedek francia szellemi életében szinte hangadók voltak a royalista felfogású írók és történészek, akik részben szellemes érveléssel, részben pedig adatok hatalmas tömegével bizonyították, hogy az Ancien Régime jobbára ártatlan azokban a bűnökben, melyeket a forradalom, majd a XIX. század szabadságpárti történetírása a fejére olvasott."

Ez a megállapítás azonban semmi mást nem jelent, mint azt, hogy az egész francia forradalom hazugságon alapul, hogy kitalált, rosszindulatú rágalmak voltak azok az érvek, melyekkel a francia népet a királyi ház és a régi rend ellen oly sikerrel és oly mértékben tudták felizgatni, hogy a szó szoros értelmében a vérében fürdött azoknak, akik ellen lázították. S ezt a forradalmat mégis még a legújabb történetírás is az emberiség története egyik nemes értelemben véve is legnagyobb eseményének tünteti fel.

„Az utóbbiak (az adatok alapján ítélkezők) közé tartozik Frantz Funck-Brestano is, ő az, aki a Bastille egész dokumentumanyagát áttanulmányozta és arra a meglepő eredményre jutott, hogy a lettre de cachet egyáltalán nem volt a zsarnokság kegyetlen fegyvere, hanem ellenkezőleg, a társadalom számára rendkívül hasznos intézmény." (217. o.)

A lettre de cachetek voltak azok a királyi rendelkezések, melyek alapján bírói ítélet nélkül is bárkit a Bastille-be lehetett záratni. A francia király ezen jogát tartották a tűrhetetlen zsarnokság legkiáltóbb bizonyítékának. Valóban az is lehetett volna, ha a francia királyok olyan zsarnokok lettek volna, mint amilyeneknek a forradalmárok (akik valóban ilyen zsarnokok voltak) gondolták őket. Mivel azonban ezzel a borzalmas fegyverrel XVI. Lajos személyében a világ legjobb embere rendelkezett, a valóság homlokegyenest ellenkezője volt annak, mint amit feltettek és aminek alapján gyűlöletet szítottak. De nemcsak XVI. Lajos, hanem a régebbi francia királyok is az igazság, nem pedig szeszélyeik szolgálatába állították a „lettre de cachet" jogát.

„Már a forradalmár Condorcet is felismerte: „Az emberek, mikor azt hitték, hogy a zsarnokság súlya alatt nyögnek, tulajdonképpen a fejetlen anarchia miatt szenvednek." (276. o.) A forradalmároknak tehát a túl nagy szabadság ellen kellett volna mennydörögniük, nem pedig a „zsarnokság" ellen. Olyan orvosok voltak tehát, akik forró borogatást rendelnek, mikor jégtömlő lenne szükséges. Nem szégyen-e azonban a történetírásra, hogy ezeket az őrült vagy kontár orvosokat még kétszáz év múlva is az emberiség nagyjaiként magasztalja, s mindezt annak ellenére, hogy a kétségbeejtően rossz diagnózis és a vele szükségképpen együtt járó őrült gyógykezelés következtében keletkezett társadalmi halálvonaglásokat, zűrzavart, anarchiát és a vérfürdőt még ő maga sem tagadja?

De hogy nemcsak a „nagy" francia forradalom volt ilyen, hanem egyformán ilyen minden forradalom, jól láthatjuk magyar történelmünk folyamán. Hiszen mikor „szabadságharcaink" okait kutattuk, nekünk is minden esetben azt kellett megállapítanunk, hogy igazi okuk nem az elnyomás, hanem a túl nagy szabadság, a királyi hatalom gyengesége volt. A túl lelkiismeretes, állandóan a bűntől félő Habsburg király állandóan attól rettegett, hogy megszegi alkotmányunkat, megszegi koronázási esküjét. Ezért állandóan a magyar alkotmányt emlegető rendeknek kedveskedett, az ő kedvüket kereste.

Érthető tehát, hogy ezek elbizakodottak lettek, a király állandó alkalmazkodásában gyengeséget láttak, s ezt egy-egy hatalomra törő magyar felhasználta (mégpedig többnyire sikerrel) arra, hogy belőle is fejedelem legyen. Volt köztük olyan, aki azért, mert már az ősei is azok voltak (Rákóczi), volt, aki azért, mert ősei még nem voltak azok (Bocskai, Bethlen, Thököly), volt, aki az erkölcsi érzék teljes hiánya miatt (Martinovics), és volt, aki csak azért, mert igen jó fiskális [ügyvéd] volt (Kossuth). Mi mással lehet magyarázni azt, hogy mi éppen a legjobb, éppen a legvallásosabb, éppen a leglelkiismeretesebb Habsburgok (II. Ferdinánd, I. Lipót és V. Ferdinánd) ellen ragadtunk fegyvert, az alkotmányunkat valóban eltipró II. József és a kéjenc II. Lipót ellen nem?

A francia forradalom okait kutató legújabb irodalom megállapításaiból, melyek igazságát ma már még egy Szerb Antalnak is el kell ismernie, először az a tanulság, hogy a francia forradalomra nem volt semmi ok. Másodszor, hogy aljas rágalmazók, tehát becstelen emberek voltak, akik előidézték, mert hiszen a fehérre fogták rá, hogy fekete, és az erényre, hogy bűn. Hiszen ha volt Franciaországban baj a forradalom kitörése előtt, akkor az volt a baj, hogy épp akkor egy kis önkényre, egy kis zsarnokságra lett volna szükség, de akkor ez éppen nem volt.

A harmadik tanulság pedig az, hogy az a „nép", melyet akkor annyira dicsőítettek és amelyet annyira dicsőítenek azóta is, az a nép, melytől ma már minden hatalmat származtatnak, melynek akarata teljesítését minden államférfi egyedüli kötelességének nyilvánítanak, tetszés szerint irányítható és félrevezethető, s ügyes demagógok még a fehérről is el tudják vele hitetni, hogy fekete, és az erényről is, hogy bűn. Ennek megfelelően olyan gyűlöletet és vele természetszerűleg együtt járó borzalmakat lehet belőle kiváltani még az erény ellen is, melyeket még a bűn ellen is csak az engedhet meg, aki szerint a cél szentesíti az eszközt.

„E könyv folyamán – írja Szerb Antal (125. o.) – sokszor megismételjük: Az ancien régime nem annyira bűneibe bukott bele, mint inkább erényeibe. (Szabad valaminek még ezekbe is belebuknia? S nem szégyene-e ez annak a „népnek", mely valakit még emiatt is megbuktat?)

A bűnök, a „visszaélések" XVI. Lajos korában semmivel sem voltak nagyobbak, mint a francia királyság bármelyik századában, sőt egyre kisebbedtek. A különbség az erényekben volt, a filantrópiában, a népiességben."

„Ha egy társadalom vezető rétege megérteni, sajnálni kezdi az alsóbb osztályokat, idealizálja költészetében, reformterveket vitat meg, hogyan lehetne sorsukon javítani (s kivált, ha ezt olyan társadalmi osztállyal – a telkes jobbágysággal – teszi, mely szánalomra éppen nem szorul): a történelem tanúsága szerint ez nagyon szép vonás, de egyrészt nem használ sokat az alsóbb osztályoknak, másrészt annak a jele, hogy a vezető réteg elvesztette önmagában való hitét."

„A középkori főnemes sokkal jobban megértette a népet, mint a XVIII. századi, mert ott élt a nép közt birtokain és a gyakorlatban sokkal többet is tett a népért. De sohasem beszélt erről, nem is gondolkozott rajta. Úgy tudta, isteni rendelés, hogy legyenek urak és legyenek szegények, és isteni parancsot teljesít akkor is, mikor segít a népen: ezzel nem a népnek tartozik, hanem Istennek és tulajdon lelkének."

A XVIII. századnak „felvilágosult", tehát már istentelen, vagy legalábbis egyházellenes földesura és gazdagja már azt hitte és hirdette is, hogy mindezzel a népnek tartozik. Ő is a nép jogait emlegette. Ezért lett aztán belőle forradalom, majd szociáldemokrácia, végül kommunizmus, mert a jog is olyan mint a pénz: mindig több kell belőle, s mert ugyanaz a „felvilágosultság" nemcsak az értelmiségiekből, hanem a népből is (előbb a városi proletárokból, majd a falu népéből is) kiölte a hitet.

„És soha eszébe nem jutott a s'encnailler, elvegyülni a nép közé, a XVIII. századnak ez a furcsa nosztalgiája lefelé."

Láttuk, hogy a középkor arisztokratája nagyon is elvegyült a nép közé, hiszen még parkjaiba is szabadon beeresztette. A két kor közti különbség az volt, hogy az újkor gazdagja hízelgésből, érdekből és félelemből vegyül a nép közé. Azért hangoztatja neki állandóan a jogait, mert fél tőle. Lélekben azonban távol áll tőle. Belül lenézi és távol tartja magától azt a népet, melynek hízeleg. Ellenben a középkori vallásos katolikus földesúr nem mesterségesen, nem érdekből, nem reklámból, nem a nép megfejése céljából volt demokratikus, hanem kereszténységből, lelkülete miatt, természetességből.

Látjuk, hogy még Szerb is elismeri, hogy ez a „felvilágosult" filantrópia és mesterséges demokrácia „nem sokat használt az alsóbb osztályoknak". Ezek után talán már nem vesszük annyira rossz néven az Egyháztól sem, hogy ha nem állt az élére, ha nem játszott vezető szerepet az olyan demokráciában, mely csak arra volt jó, hogy a „vezető réteg elveszítse önmagában való hitét".

Mindehhez még csak azt a megjegyzést fűzzük, hogy a felsőbb osztályokat erre a nép iránti viselkedésük megváltoztatására a saját maguk elvallástalanodásán kívül az akarnokok, a szájhősök, a forradalmárok működése, sátáni izgatásai kényszerítették. Megijedtek a nép dühétől, s megalázkodásukkal, hízelgéseikkel próbáltak rajta enyhíteni. Mivel azonban a „felvilágosult" irodalom hatása alatt ők maguk is elvallástalanodtak, s ennek következtében élvvágyók voltak, alkalmazkodásuk, hízelgésük nem tudta eltüntetni azt a szakadékot, mely köztük és a nép között ezzel még nagyobb lett. Ebben az alkalmazkodásban a nép természetesen észrevette a lólábat is, hogy ti. minden csak érdekből történik. Ezért lett a következménye forradalom, nem pedig a nép megnyerése és leszerelése.

Sajátságos, hogy még az etikett kérdésének megítélésében is egyetért velünk Szerb Antal. A forradalmakból levont tanulságok alapján még ő is elismeri, hogy még az etikettre is szükség van. Ezt írja (126. o.):

„A királynénak nem az a dolga, hogy ember legyen. Neki, igenis, az lett volna a kötelessége, hogy „in blasser, erdenferner Festlichkeit", azaz sápadt, földtől távoli ünnepélyességben, alattvalói számára meg nem közelíthető életmagasságban, a szabályok műalkotásszerű megtartásával mozogjon Versailles embertelenül gyönyörű és ragyogó termeiben és puszta

létével éreztesse az alattvalók milliói számára a királyság természetfeletti nagyszerűségét. Éreztesse, hogy végtelen magasban a fejük felett csillagszilárd hatalmak élnek és őrködnek létüknek éjszakáján. Népén is ezzel segített volna legtöbbet. Hogy ebben érzékeny lelke tönkrement volna? Minden hivatásnak vannak mártírjai."

Tudvalevő, hogy a Habsburgok, mindenekelőtt egy I. Lipót, egy III. Károly, egy Ferenc József, különösen nagy megtartói voltak ennek az etikettnek, s emiatt divat őket ellenszenvvel nézni, s ezt lelki kicsinységük bizonyítékának tekinteni. Láthatjuk azonban, hogy most már ott tartunk, hogy még egy olyan író, mint Szerb Antal is, pszichéjénél fogva is mindig a baloldaliságot képviselte, elismeri, hogy még ebben is a Habsburgoknak, nem pedig ellenfeleiknek van igazuk.

Az, hogy a Habsburgok olyan magától értetődően alávetették magukat az udvari etikett megszabta kellemetlenségeknek és önmegtagadásoknak, nem kiskaliberűségüknek, hanem éppen ellenkezőleg: bölcsességüknek, emberismeretüknek, élettapasztalatuknak, főképpen pedig önuralmuknak és áldozatos lelkületüknek a jele, s annak fényes bizonyítéka, mennyire császárnak és királynak születtek ők, és mennyire annak valók voltak.

Nem véletlen, hogy éppen ezek, az etikettet olyan fontosnak tartó Habsburgok olyan szilárdan és olyan hosszú évszázadokon át ültek a népek és nemzetek fölé emelt trónjukon. Annak ellenére, hogy nekik nem népük volt, hanem népeik voltak, hogy nem országuk volt, hanem országaik, hogy ezek még földrajzilag sem voltak egységesek, hanem sokszor igen nagy távolságok választották el őket egymástól, s hogy nem tartotta őket össze más, mint egyedül csak a dinasztia, annak ellenére, hogy fő díszük és fő büszkeségük, a német-római császári korona, még örökölhető sem volt, hanem választás útján mindegyiküknek külön-külön kellett magának megszereznie, s ráadásul azoknak a választófejedelmeknek, akiktől ez függött, majdnem a fele protestáns volt.

Lehet-e elképzelni nagyobb politikai teljesítményt, hogy mindezek ellenére félezer éven át úgyszólván csak őket lehetett megválasztani erre a díszes méltóságra, melynek révén úgy voltak ők feje a kereszténységnek politikailag, mint a pápa lelkileg? Ezt a méltóságot még Mária Terézia is biztosítani tudta tehetségtelen és országavesztett, de egyébként is csak tizedrangú fejedelemnek született férje számára. (Azért férje számára, mert nő nem lehetett római császár.) Azt a néhány kivételt, ami e félezer év alatt előfordult, ugyanezek a Habsburgok úgy megalázták, olyan nevetségbe fullasztották, hogy igazán elmondhatjuk róla, hogy erősíti a szabályt.

Ferenc József 1908-ban 78 éves volt már, mikor egy nap mégis nyolcszor átöltözködött csak azért, hogy a 60 éves császári jubileumára nála tisztelgő német fejedelmek mindegyikét a saját hadserege egyenruhájában fogadhassa. Ezzel ugyancsak bebizonyította, hogy az etikett magára az uralkodóra a legnagyobb teher. De az, hogy ilyen nagy önuralommal bírt, s még aggastyán korában is ennyire fáradhatatlan szolgája tudott lenni uralkodói méltóságának, bizonyára okozati összefüggésben van azzal is, hogy noha 68 évig ült trónján, mégis ott maradt haláláig. Őt nem kergette el semmiféle forradalom.

De bizonyára az sem egészen véletlen, hogy utódjának, IV. Károlynak, akit a forradalom kergetett el onnan, trónra léptekor első dolga volt, hogy környezetét felmentse a merev és elődje alatt oly fontosnak tartott udvari etikett igája alól. Nála például a kabinetirodai titkárok megjelenhettek akármilyen ruhában, s nem kellett az előírt lépésnyi távolságot sem megtartaniuk. (Úgy látszik, ezzel is közeledni akart ahhoz a néphez, s neki kedveskedni, mely akkor már annyira unta a háborút, mely már túl nagy áldozatot kívánt.) Sok éltesebb udvari embernek ez annyira nem tetszett, hogy mindjárt nyugdíjazásukat is kérték. Mintha csak megérezték volna, hogy ennek nem lesz jó vége, s ha maradnak, akkor is távozniuk kell hamarosan, de akkor már nem önként, hanem a „fölséges" nép veri őket szét felséges gazdájukkal együtt.

A mi negyvennyolcas forradalmunk ellentmondásai

Amit a francia forradalom igazi okairól az erre vonatkozó legújabb nyugati irodalmat áttanulmányozó Szerb Antalt idézve elmondhatunk, a mi 48-as forradalmunkra is teljes egészében vonatkozik. Nem is lehet ez másképp, hiszen 48 is forradalom volt és minden forradalom lényegében egy kaptafára megy. Aki kételkedik benne, hogy 48 forradalom volt-e, e tulajdonságok egyezéséből is láthatja, hogy az volt, semmi más.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején nálunk sem azért nyugtalankodtak a jobbágyok herceg Pálffy alatt is, meg a Károlyi, Széchenyi és Festetich grófok alatt is, az értelmiség, a városi polgárság és az egész irodalom sem azért mennydörgött a nemesi kiváltságok ellen, mert a jobbágyok nyomora és jogtalansága már az egekig kiáltott, hanem azért, mert a jobbágyokat ezekbe a követelésekbe belelovalták azok, akik az ő támogatásukkal politikai szerephez és hatalomhoz akartak jutni. Az értelmiség és a művelt városi polgárság pedig azért támogatta az eszmét, mert jómódjában gőgös volt és elbizakodott, s nem akart tűrni olyan kiváltságokat és jogokat, melyekkel ő maga nem rendelkezett. Ezért lett divat ez időben a jobbágyvédelem, a földesúri „önkény" és a kiváltságok ostorozása, és ezért lett divat azok gyűlölete, akiktől volt mit irigyelni, akár földbirtok volt az, akár történelmi név, akár ősi eredet, akár rang, akár más kiváltság.

A jobbágyok úgy érezték magukat, mint a dédelgetett primadonnák. A földesurak viszont és azok, akik az államhatalmat bécsi illetősége ellenére is tisztelték, a sajtó, az irodalom, a közvélemény és a közélet megvetett bűnösei, bélpoklosai voltak, akiknek szégyelleniük kellett magukat és forradalmi viharoktól félni, mely könnyen még halálukat is okozhatja. Mindenki, aki okos és felvilágosult, haladó embernek tartotta magát, s különösen mindenki, aki akart valami lenni, igyekezett lépten-nyomon kimutatni, hogy a kiváltságos osztályok ellen és a jobbágyok pártján áll és gyűlöli a bécsi „kamarillát".

Pedig hát sem megvetett, sem elnyomott, sem jogtalan, sem „nemtelen" nem lehetett az a jobbágy, akinek ivadéka előtt egy gróf Széchenyi Ferenc „alázatos szolgának" írja magát, sem lenézett vagy jogtalan az a költő, akinek tiszteletére, mikor megérkezik, a 150.000 holdas gróf Festetich György hajadonfővel szalad ki az utcára. (Igaz, hogy ez a költő (Berzsenyi) nem jobbágy származású volt, hanem nemes, de a nagy megtiszteltetés kétségen kívül a költőnek szólt, nem a nemesnek. Ha Berzsenyi jobbágyivadék lett volna, gróf Festetich még szívesebben szaladt volna ki elébe, mert így tette még érdekesebb, még feltűnőbb, még nagyobb népszerűséget szerző lett volna. A cél pedig ennek elérése volt, mert Festetics György nem középkori vallásos főúr, hanem a „felvilágosult" irodalmon nevelkedő hitközönyös gróf volt, akit viselkedésében elsősorban a népszerűség hajhászás vezetett.)

Kereshetünk-e nyomort abban a jobbágyságban, mely – Arany János a tanú rá – a legtermészetesebb dolognak tartja, hogy nemcsak vasárnap, hanem még köznapon is, nemcsak délben, hanem még az esti étkezéskor is egy-egy csirke- vagy libacombot, szárnyat adjon „a kicsinyeknek", de a nagyoknak természetesen még jobban. Vagy lehetett-e elnyomott vagy jogtalan az a jobbágy, kinek legényei – Petőfi a tanú rá – a kocsmában nemcsak szabadon háborítják földesuruk éjjeli nyugalmát, hanem ha cselédjével csendre inti őket miatta, büntetlenül kiálthatják neki vissza: ördög bújjék az uradba! Értsük meg: „az uradba", nem az urunkba. Az uraságot tehát már rég nem tekintik a maguk urának, hanem csak azénak, aki a cselédje.

Lehetett-e „elnyomott" az a jobbágy, aki nem fogad szót, visszafelesel a megye nemessége országgyűlési követének és büntetlenül pimaszkodhat azzal a Kölcsey Ferenccel, aki „büszke magyar" és „keleten nőtt törzsöke" fájának, s nemcsak szellemóriás és követ, hanem vagy ezer hold földje is van? Kell-e sajnálkoznunk az olyan jobbágyságon, melynek fia (Batsányi) nemcsak kiművelődhetett, hanem mint ilyen, hercegekkel barátkozhat, s már fiatal korában bárókkal egyenrangúskodhat, noha híres arról, hogy gyűlöli a főrangúakat, elveit

előttük is fennen hangoztatja, s csak akkor hajlandó velük szóba állni, ha mint egyenrangú járhat társaságukba?

Beszélhetünk-e főnemesi dölyfről, ha a báró Eötvösék kastélyában forradalmárt alkalmaznak nevelőnek, s az tanítványa előtt szabadon gazemberezheti és hazaárulózhatja a saját házukban a gyermek apját és nagyapját, s aki csak azért nem ül és étkezik állandóan a bárók főnemes vendégeinek társaságában, mert gőgjében és extravaganciájában ő az, aki nem méltóztatja őket arra, hogy meghívásaikat elfogadja?

Szüksége volt-e felszabadításra annak a jobbágynak, mely a tizedet úgy fizette a papjának és a kilencedet a földesurának, hogy jobban lehetett volna századnak nevezni, mint kilencednek vagy tizednek? Annak a jobbágynak, aki nyíltan kijelenthette az uraság erdejéről, hogy az az ő erdeje, nem pedig az uraságé? Vagy aki elkényeztetettségében még azért is fel meri jelenteni az uraságát Bécsben, mert kocsmájában jobb bort méret, mint a jobbágyfalu a maga kocsmájában, s ezért mindenki az urasági kocsmába jár, nem a faluéba? Panaszkodhat-e joggal az a jobbágy, aki már olyan elkényeztetett ölbeli gyermeknek tartja magát a bécsi trónnál, hogy még azt is meri ott kérni, hogy ennek a jobb bornak a mérését tiltsa meg az uraságnak, mert neki, a „papa kedvencének", így előnyösebb?

Nem a jobbágy, hanem már az uraság a szenvedő alanya az elnyomásnak, ha a jobbágy már azt meri (nem is kérni, hanem) követelni királyától, hogy tiltsa meg az uraságának, hogy a saját birtokán és a maga fizette juhászok gondozása alatt birkákat tarthasson, s mikor ugyanezen jobbágyok, mint legvégső eshetőséget, azt jelentik ki, hogy inkább ők maguk sem tartanak birkát, mintsem eltűrjék (!), hogy az uraság is tartson, de ezt az engedményt csak a legrosszabb esetben, végszükség esetén teszik. Jól látható, hogy ők lehetőleg azt akarják, hogy csak az uraság ne tarthasson juhokat (hogy miközben legelőre hajtják, az ő földjeik szélén kárt ne tehessen), de ők maguk tarthassanak. Ha kihajtás közben ezek tesznek kárt az uraság földjén, az nem baj, mert hiszen az uraságnak úgyis van elég. (Úgy látszik azért, mert volt nekik elég, ezért mentek tönkre az uraságok egymás után).

Micsoda képtelenség, hogy mi mégis azt tanuljuk a történelemből, hogy a jobbágy tulajdonképpen rabszolga volt, tárgy, melyet a földdel együtt adni-venni lehetett. Pedig hát a jobbágyság legrosszabb helyzete fennállása utolsó évszázadában, tehát abban az időben volt, melyből elbizakodottságának ezek a most felhozott esetei valók. Régebben még ennél is sokkal jobb dolga volt.

Hát ahhoz mit szóljunk, hogy Emlékirataiban (98. o.) Jászai Mari még mindig olyan „középkori jobbágyhősöket" emleget, akiket „bolond gazdájuk ősei vadászat után elevenen felhasíttattak, hogy lábaikat azoknak forró belei közt kipihentessék"?!

Mint látható, a nagy tragika, aki iskolákat nem járt ugyan, de rendkívül intelligens volt és igen sokat olvasott, a jobbágyokat összetéveszti a rabszolgákkal, az ókort a középkorral, a kereszténységet a pogánysággal. Bár olyasmi, amit ő emleget, még az ókorban s még a pogányságban is és a rabszolgaság idején is legfeljebb talán egyszer fordulhatott elő a világtörténelemben, akkor is csak egy idegbeteg bolonddal, de a legvalószínűbb az, hogy még ez az egy eset sem történt meg soha.

Jászai józan esze is „bolondot" emleget itt, mint látjuk, de ő minden grófot bolondnak gondol, s azt hiszi, hogy a mi mai grófjaink ősei csináltak így a középkorban és a mai magyar parasztság őseivel, s hogy ez akkor mindennapos volt. Hiszen a grófok most is többnyire ilyen „bolondok". (Jászai Marinak ugyanis ekkor egy gróf volt a főnöke a Nemzeti Színházban (Keglevics) s Jászai igen rossz viszonyban volt vele.)

A 48-as hazafiak tehát nem az elnyomott, félállati sorban lévő, földhöz ragadt jobbágyot szabadították fel, szüntették meg nyomorát és adtak nekik jogokat, hanem annak a politikai, társadalmi és irodalmi irányzatnak voltak a követői, melyet a XVIII. század hitetlen „felvilágosultsága" tenyésztett ki, s mely népszerűség-hajhászásból és politikai kortesfogásból mindenképpen azon volt, hogy a jobbágyok régi megelégedettsége, vallásossága, törvénytisztelete és földesurai-

val való patriarchális viszonya megszűnjék, helyette jogokat követeljenek maguknak, s mivel így nagy számuknál fogva döntő tényezővé kell válniuk a magyar politikai életben, az ő vállukon ők jussanak az államhatalom birtokában.

Mária Terézia és minisztereinek urbárium-rendezése [a jobbágyok kötelező szolgáltatásai] és általában jobbágypártolása, ennek eredményeként a jobbágyok öntudatának rendkívül nagy megnövekedése, s ebből folyó állandó nyugtalansága, sőt zavargása is ennek a felvilágosultságnak a következménye volt. A tehetséges és jó királynő ugyanis még a hitetlen felvilágosultság eszméiből is meg akarta valósítani azt, ami jó volt benne. Ez az állandó izgatás Franciaországban sokkal korábban kezdődött, mint nálunk, azért ott már 1789-ben forradalomban tört ki és az „emberi jogok" deklarálását eredményezte (papíron), míg nálunk, ahova ez az áramlat csak később jutott el, a lázadás csak 1848-ban tört ki fegyveres forradalom alakjában.

Hogy ez a forradalmi mozgalom még szociális részében is mennyire nem emberszeretet, igazságosság és szocializmus volt azok részéről, akik kirobbantották, hanem eszköz az érvényesülésre és e célból részükről ügyesen megrendezett propaganda-hadjárat volt, azt feltűnően láthatjuk abból, hogy nem a szegénység, nem a földnélküliek, nem a zsellérek, nem a valóban elesettek (mert tőlük akkor még nem várhattak ezek a „hazafiak" semmit) jogait képviselte, nem azokon akart segíteni, akik valóban rászorultak volna a segítésre, hanem a városi polgárokon és a falusi jobbágyokon, azaz azon a két társadalmi rétegen, amely a nemesség után a legvagyonosabb és legtekintélyesebb volt.

Említettük már, hogy a jobbágyok a falu akkori társadalmában a mai „kulákoknak" és középparasztoknak feleltek meg. Hiszen ha egésztelkesek voltak, akkor 40 hold földjük volt, s ha féltelkesek, akkor is volt 20 holdjuk. Ez nem volt ugyan az övék, de mégis az övék volt (láttuk, hogy e kor parasztjai sokszor még az urasági erdőre is azt mondták, hogy az övék), bizonyos tekintetben még jobban övék, mint a mai, „felszabadított" parasztok földjei. Ezektől ugyanis a földjüket, házukat el lehet venni, ha adósok, s nem fizetnek, de a jobbágytól ilyenkor sem lehetett a telkét elvenni. A jobbágyok utódai apjuk telkét épp úgy örökölték, mint ma a családi birtokot. Használatáért bizonyos szolgáltatásokkal tartoztak ugyan a földesúrnak, de ezek a szolgáltatások sokkal kisebbek voltak, mint amennyit ma egy földbérlőnek vagy részes művelőnek kell fizetnie a föld használatáért.

Emellett láttuk, hogy voltak a jobbágyoknak olyan földjeik is, melyek teljesen tulajdonaik voltak (a szőlők és az irtványok), melyeket tehát még el is adhattak éppúgy, mint ahogyan a nemes eladhatta a maga birtokát.

Emellett erdő és legelőhasználati joga is volt a jobbágynak urasága uradalmából, s ezenkívül hatalmas védője urasága személyében. Az adója is aránytalanul kevesebb volt, mint amit ma egy felszabadított paraszt fizet évente az államnak. A városi polgárok pedig még a jobbágyoknál is szabadabbak voltak. Nemesek nem voltak ugyan, de a várost, melynek lakói voltak, maguk igazgatták, s a nemeseknek is tőlük kellett engedélyt kérniük, ha városukban házat akartak vásárolni. Általában ezek is jómódúak voltak, sőt igen gazdagok is sűrűn akadtak köztük.

Ezt a két „jogtalan" osztályt akarták hát felszabadítani a 48-as hazafiak, de csak ezt a kettőt. A városi napszámosokkal és a falusi földnélküli (sőt sokszor háznélküli) zsellérekkel akkor még senki sem törődött. Nekik sem jogot, sem földet nem akart adni senki. Érthetetlen ez, ha csakugyan a felebaráti szeretet, a jó szív és társadalmi igazságosság volt az irányadó. Teljesen érthető azonban akkor, ha az izgatók politikai érvényesülése volt a szempont.

Ezek a „hazafiak" és „felvilágosultak" a maguk érvényesülése ellenében, nem pedig ellenszolgáltatás nélkül akartak jogokat adni a „jogtalanoknak". Az elesettek, a földnélküliek akkor még nem számítottak, nem képviseltek politikai erőt, nekik akkor még csak viszontszolgálat elvárása nélkül lehetett volna jogokat adni és elesettségüket enyhíteni. Viszontszolgálat nélkül azonban nem erősíti meg magát, s nem ad semmit egy „felvilágosult", tehát nem vallási alapon álló „hazafi".

A városi polgárokat és a telkes jobbágyokat azonban érdemes volt felkarolni, nekik érdemes volt élükre állni, őket érdemes volt politikai bázisul felhasználni. Ez utóbbiak támogatók nélkül, önmagukban is olyan intelligensek és jómódúak voltak már, hogy ügyvédeket tartottak és ügyvivőket alkalmaztak Bécsben, Pozsonyban, latin, sőt német beadványokat terjesztettek be, mert viselni bírták az ezzel járó nagy költségeket. Hogy a pénzzel náluk is együtt járt a megfelelő öntudat is, azt bizonyítja az a hang, melyet beadványaikban használtak.

A zselléreknek, a falusi napszámosoknak, akik az uraság allodiális földjein vagy szőlőiben dolgoztak, ekkor még se pénzük nem volt ügyvédre és bécsi útiköltségre, se az ehhez szükséges öntudatuk és intelligenciájuk se. Ezért ők ekkor még csöndben voltak, de csöndben hagyta őket a kor nagy „hazafisága" és emberbaráti szeretete is. Nekik valóban nem volt semmi joguk, mégsem követeltek, de – sajátságos – nekik a „hazafiak" és a „felvilágosultak" sem kínálták a jogokat. (Várni kellett még 50 évig, mire a szociáldemokrácia kora elkövetkezett.)

Érdekes, hogy mindezt a közvélemény, sőt még a tudományos irodalom is csak legújabban kezdi észrevenni. Egész mostanáig, mintha nem látott volna tovább az orránál, eszébe sem jutott, hogy a forradalmak propagandaszólamait bírálat alá vegye. A közvélemény és az irodalom mintha csak cinkosa lett volna ezeknek az izgatóknak, velük egy követ fújt s úgy tett, mintha azok a városi polgárok és azok a telkes jobbágyok, akiket a forradalom és köztük a mi 48-unk „felszabadított" és jogokkal látott el, csakugyan azonosak lettek volna az elnyomottakkal, nem pedig csak érvényesülési lehetőség egyes „önzetlen" hazafiak számára.

Világos, hogy azok a későbbi szociáldemokraták és kommunisták, akik valóban a nincsteleneket karolták fel és minden nincstelent felkaroltak, szintén nem önzetlen jószívüktől vezettették magukat, hanem azért választották őket politikai bázisul, mert ma már ezek a legalsóbb társadalmi osztályok is rég eljutottak arra az értelmi és öntudati magaslatra, melyen 100-150 évvel ezelőtt még csak a jómódú városi polgárok, falun pedig csak a telkes jobbágyok voltak, s mivel ezek – különösen ma már, mikor már száz éve „élvezzük" a forradalmak „áldó" hatását – a társadalomnak egyenesen 90%-át teszik ki, különösen érdemes velük foglalkozni, mert hiszen tulajdonképpen ma már ők döntik el minden ország sorsát.

De az igazi elesettekkel, az ütődöttekkel, az együgyűekkel, a munkaképtelenekkel, a szerényekkel, azokkal, akiknek minden jó, s ahova lökik őket, ott maradnak (pedig ilyen emberek is vannak ma is, s mindig lesznek is), ma sem törődik senki, sőt ezekkel most még úgy sem törődnek, mint amennyire régen törődtek. Az öregeket és a betegeket is csak azért és annyiban becsülik meg a népvezérek, mert ha semmit sem törődnének velük, a munkabírókat is elidegenítenék maguktól, akik az erőt képviselik. Nem lenne ugyanis kedvük dolgozni, ha látnák, hogy mi vár rájuk, ha megbetegednek vagy ha majd megöregednek. Az együgyűekkel, azokkal, akik nem tudnak, illetve nem szeretnek tiltakozni, mert nincs hangjuk és béketűrőnek születtek, akkor sem törődik senki, ha még munkabírók. Ezektől ugyanis nem kell félni, de kapni sem lehet tőlük semmit. Amit még ők is kapnak, csak azért kapják, hogy az öntudatos átlag fel ne háborodjék a igazságtalanságon.

A régi kor zselléreinek még adót sem kellett fizetniük. Azt csak a jobbágyokra vetették ki. Ezért beszél csak róluk a történelem, a nincstelenekről nem. Ők olyanok, mintha nem is éltek volna. Nem számítottak, ezért nem maradtak okmányok arról, hogy ők is éltek. Akiket azonban valóban a szeretet vezetett, azok ezeket is észrevették. A keresztény középkorban alapítottak is betegeik és öregjeik számára éppen elég szeretetházat és tettek le éppen elég alapítványt. Oly sokat, hogy emiatt sokan (például Dickens „Chid History"-ja is) azzal vádolják az Egyházat, hogy a naplopás mesterséges kitenyésztője volt.

Ma is tesznek ilyen alapítványokat, de nem pártvezetők. Ez az állam kötelessége, nem pedig magánosoké, mondják ők, mentségükre. Nem alamizsnaként kell ezt elintézni, hanem mint olyan dolgot, mely a betegeknek és öregeknek a társadalom dolgozó tagjai részéről jár. Igen, feleljük, de ezekben az intézményekben szeretet és önzetlenség is szükséges, s akik itt is csak kötelességet ismernek és semmi többet, azoknak ez a viselkedésmódján és eljárásán is

meglátszik. Minden ugyanis a lelkülettől függ, s a marxizmusnak s általában minden forradalomnak a lelkülete önző, s mindegyikben éles szakadék választja el a tetteket a szavaktól, a jelszavakat a valóságtól.

Ez az oka annak is, hogy 48-ban még csak azoknak a jobbágyoknak a szegénysége fájt az Egyháztól ekkor már elszakított értelmiségnek, akik egyáltalán nem is voltak szegények, és azoknak a városi polgároknak a „jogtalansága", akiknek nagyon is sok joguk volt, éppen csak nemesi kiváltságaik nem voltak.

Ezeket felkarolták, mert hatalmat jelentettek, s mert érvényesülni lehetett általuk. Az igazi szegényekkel és jogtalanokkal azonban senki sem törődött, mert ők a velük való törődés ellenértékeképpen nem tudtak volna akkor még adni védőiknek semmit. Ezért nem is kaptak semmit, s ezért nem emelkedett hang érdekükben.

Ha a 48-as forradalmároknak a fő céljuk nem a maguk érvényesülése lett volna, ha elsősorban nem maguk felé hajlott volna a kezük és ha – mint magukról ezt annyira szerették hirdetni – valóban még az Egyháznál is jobban lehajoltak volna a jogtalanok és elesettek felé, akkor elsősorban nem a városi polgárságnak és a falu jobbágyságának követeltek volna jogokat, jobb megélhetést és nagyobb megbecsülést, hanem annak a társadalmi rétegnek, mely akkor még annyira alul volt, hogy a történelem még azt is alig tudja tagjairól, hogy ők is voltak, mert még országgyűléseink is hallgatnak róluk. Azoknak ugyanis az adó megszavazása volt a rendeltetésük, s mivel a közmondás is azt mondja, hogy ahol nincs semmi, ott ne keress, még adót is csak a jobbágyokra vetettek ki. A levéltárak iratai sem szólnak róluk, mert ők nem adtak-vettek házakat vagy birtokokat, hisz nem volt nekik.

A középkorban, melyet még az Egyház vezetett, valóban nem is voltak még ilyen, még a jobbágyoknál is szegényebb és alantabb álló falusi néprétegek, s éppen ez bizonyítja, hogy amit mi állítunk, hogy a középkorban még nem voltak elesett, földhözragadt társadalmi osztályok. Akkor még csak az volt szánandó, aki beteg volt vagy öreg, s így munkaképtelen. Az általános keresztény szeretet miatt azonban ezek sem nélkülöztek. Nyomor a középkorban csak elemi csapások idején volt, no meg háborúkban és háborúk után, de láttuk, hogy ez utóbbiak közel sem lehettek olyan nagyok, mert a háborút viselő hadseregek sem voltak nagyok, s még ezeknek az aránylag kis seregeknek fegyverei is gyerekjátékok voltak a maiakhoz képest.

A föld nélküli zsellérek, a napszámosok osztálya csak az erdőirtások terjedésével, s ezek következményeiként az uraság allodiális földjeinek megnövekedésével lesznek mindig többen. Ez azonban már az újkor terméke. A középkor az így művelt földeket még alig ismerte. 48-ban azonban már bőven voltak ilyenek. Hogy az országgyűlések még ekkor is alig emlegetik őket, érthető, mert hiszen az alkotmányból ki voltak zárva, de legalább ki voltak zárva az adófizetésből is. De hogy 48 filantropikus, emberbarát, felvilágosult izgatói sem tudnak róluk, hogy ők sem veszik észre őket, semmivel sem menthető. A 48-asok ugyanis felszabadítóknak, jogokat adóknak tartották magukat, az elesetteket védték, a jogtalanokat pártolták, az egyenlőség bajnokai voltak, nekik tehát elsősorban őket kellett volna észrevenniük. Hogy ez nem történt meg, nem magyarázhatjuk mással, mint hogy érvényesülésre való törekvőkkel van dolgunk, akik csak szép elveket hirdettek és talán hittek is szép elveikben (ők maguk feltétlenül azt hitték, hogy hisznek bennük), de csak annyiban és addig, amennyiben és amíg ezen elvekből nekik is hasznuk volt.

Például mindenképpen ők maguk akarták szép elveiket megvalósítani, s ha mások (különösen politikai ellenfeleik a konzervatívok) valósítják meg, akkor inkább nem kellett nekik. Aztán – mint láthatjuk – csak olyan „jogtalanokkal" törődtek, akik annyira gazdagok voltak már, hogy szolgálataikat viszonozni tudták, s annyira öntudatosak is voltak már, hogy politikai súllyal is bírtak, s így általuk érvényesülni is lehetett. Akiktől ellenszolgáltatást nem várhattak, s így akiket egyelőre még teljesen ingyen, önzetlenül kellett volna szolgálniuk, azokat nem látták. Azokban nem vették észre, hogy szegények és jogtalanok, s hogy föld és jog elsősorban nekik kellene.

Kossuthékat és forradalmár társaikat tehát nem az emberszeretet, nem az elnyomottak és nyomorgók iránti részvét vezette politikai szereplésükben. Ha ez vezette volna őket, akkor nem a városi polgárok számára kellett volna jogokat követelniük, és a telkes jobbágyokat kellett volna „felszabadítaniuk", hanem a zsellérekkel és az uraságok majorsági földjeit művelő igazi napszámosokkal kellett volna legelsősorban törődniük. Hogy ilyenek 48-ban már milyen sokan lehettek, következtethetjük onnan, hogy Festetich Kristófnak a fia már száz évvel előtte azt írta haza Bécsből apjának a jobbágyzavargások alkalmával, hogy napszámosokkal műveltesse meg földjeit a jobbágyok robotja helyett.

Ezek a napszámosok csakugyan rászorultak volna arra, hogy jó emberek pártul fogják, felemeljék, földhöz juttassák őket, jobbá tegyék megélhetésüket. Mivel azonban ezek akkor még annyira elesettek, annyira öntudat nélküliek és szerények voltak, hogy eszükbe sem jutott, hogy jobban is lehetne élni, s hogy még nekik is lehetne követelniük, ez az egyenlőség és szabadság bajnokainak sem jutott eszükbe. Az ő szegénységük és jogtalanságuk nekik sem fájt.

Kossuthék a maguk érvényesülésére és népszerűségére indítottak propaganda-hadjáratot. Okosak és éleslátóak voltak. Haladtak a korral annyiban, hogy sasszemük észrevette, hogy a városi polgárság és a jobbágyság nagy száma miatt sokkal nagyobb hatalom, mint a nemesség. Öntudata, vagyonossága és értelmi színvonala miatt is már megérett arra, hogy az alkotmányos életben részt vegyen és a közügyek irányításába is beleszóljon. Ezért tudták, hogy aki törekvéseiket magáévá teszi, élükre áll és szószólójukká válik, azé a jövő, annak a kezébe kerül a hatalom.

Azt is látták, hogy a magyar közéletben történelmi név és vagyon nélkül is tényezők úgy lehetnek, ha a városi polgárt, aki vagyonban és értelmi színvonalban már egyenlő a nemességgel, lelkes híveikké teszik azzal, hogy hiúságukat és nagyravágyásukat legyezve azon nemesi kiváltságok eltörlését tűzik zászlajukra, melyek ezeknek a polgároknak önérzetét annyira bántották és irigységét annyira felkeltették. A még a városi polgárnál is sokkal számosabb falusi jobbágyságot pedig úgy lehet megnyerni, ha jómódjának és függetlenségének egyetlen kerékkötőjét megszüntetik, s azt a reményt csillogtatják meg előtte, hogy teljesen független tulajdonosává teszik meg telkének.

Igaz, hogy ezzel a haszonnal együtt járt az a hátrány is, hogy ezáltal a jobbágy, mint az uraságtól most már független egyén, az uraság erdejének és legelőjének használatától elesik, az uraság vizeiben nem halászhat, erdeiben nem vadászhat, s a telke is, mely eddig lényegében osztatlan, s így családja létének biztos alapja volt, most már feloszthatóvá, sőt elárverezhetővé is válik, ámde ekkor ezekre a hátrányokra még nem gondoltak, s a hírverés is gondoskodott róla, hogy ne gondoljanak. A propaganda csak az érem egyik oldalát, a „szabadság" előnyeit domborította és színezte ki, sőt még el is túlozta, mint ez már minden hírverésben szokás.

Ezért volt annyira lényege ennek a propagandának, melynek közvéleményünk még ma is hatása alatt áll, hogy a nemesi kiváltságokat sokkal nagyobbaknak és sokkal gyűlöletesebbeknek rajzolta, mint amilyenek a valóságban voltak, de a jobbágyság szolgaságát is sokkal nyomasztóbbnak tüntette fel, mint amilyen a valóságban volt. Ezért hisszük mi még ma is, hogy a robot végzése közben suhogott a jobbágyok vállán az ostor (mikor láttuk, hogy még a Kölcseyvel pimaszkodó, sőt az uraság éjszakai álmát készakarva zavaró jobbágyok hátán sem suhogott) és hogy a jobbágy rettegett már akkor is, mikor uraságát meglátta.

Az emberek pedig azért hitték el annyira ebben a propagandában még azt is, amin a hozzáértők csak mosolyogni tudtak, s felháborodni azon a lelkiismeretlenségen, mely e hírverésben megnyilvánult, mert azt, ami nekünk nincs, de másnak van (a jelen esetben a nemesi kiváltságokat illetve a „szabadságot"), mindig kívánatosabbnak és irigylendőbbnek gondoljuk, mint amilyen a valóságban, s csak mikor végre nekünk is osztályrészünkül jut, akkor látjuk, hogy közel sem olyan nagy érték, mint gondoltuk. Azt pedig, ami a jobbágyi állapotban terhes, szintén túlzottan kiszínezték.

E propaganda hatására a robotot például még ma is mint valami végtelenül megalázó és az emberi önérzetre tűrhetetlenül sértő dolgot fogjuk fel. Pedig hát miért ellenkezne az emberi méltósággal az, ha valamiért pénz helyett munkával fizet az, aki egyébként is munkával keresi a pénzt. A Vas megyei Bobán például még Horthy idejében is évi 30-40 napszámért adtak a telkük végében lakást a kizárólag lutheránus nagygazdák a többnyire katolikus földnélkülieknek, de senkinek sem jut eszébe, hogy ez arra a föld nélkülire megalázóbb, mintha helyette száz pengő bért kért volna a háziúr. A szegény egyenesen jobban örül neki így, mintha pénzben kellene fizetnie, mert azt nehezebben tudja előteremteni.

Pedig a hajdani robotoló jobbágyok sokkal nagyobb urak voltak ezeknél a lakásukért robotoló mai földnélkülieknél. Ezeket ugyanis akkor tehették ki a lakásukból a háziuraik, mikor akarták, s még akkor is, ha azokon a robotnapokon agyondolgozták magukat nekik érte, míg a hajdani jobbágyokat akkor sem tehették ki a telkeikből hajdani „feudális uraik", ha a robotjuk egy fabatkát sem ért.

A dolog természetéből következik az is, hogy a hajdani jobbágyokat is épp oly nyájas arccal fogadták, mikor robotra megjelentek (mert hiszen a gazda érdeke, hogy munkása szívesen és jókedvvel dolgozzék), mint ma a bobai nagygazdák a nincstelen lakóikat, sőt biztosítok róla minden jobbágyvédőt, hogy még nyájasabban. A mai bobai gazda ugyanis akkor teheti ki a házából a lakóját, ha nincs megelégedve a munkájával, mikor akarja, a feudális úr azonban nem segíthetett így magán. Neki tudnia kellett, hogy még az ükunokái földjét is ezeknek a jobbágyoknak az ükunokái fogják művelni, tehát jó lesz velük jóban lenni.

Csak azért, mert hanyagul dolgozott, nem lehetett egy jobbágyot megbotozni, de ha lehetett volna, akkor sem lett volna tanácsos, mert ezzel az egész falut elkeserítette volna az uraság, rossz hírűvé és gyűlöltté vált volna az egész környéken, a jobbágyai úgy vissza tudták volna neki fizetni a kapott igazságtalanságot, hogy előbb-utóbb az egész birtok elúszása lett volna az eredmény.

Tudták is ezt a jobbágyok és a robotot éppen nem úgy végezték, mint szolgaságuk jelét, hanem úgy vették, mint egy olyan napot, melyen nem dolgozunk annyit, mint máskor, s ezért mint könnyebbséget, mint félünnepet várjuk. Olyanforma volt ez, mint mikor a falusiak egymásnak dolgoznak (kalákában). Ez mindig vígan történik. Ekkor találkozunk egymással, sokat beszélünk és vígan vagyunk, mert ezt a munka tempója is megengedi. A régi jobbágyok életében is ekkor keletkeztek a szerelmek és a népdalok.

Egyébként pedig tudvalevő, hogy már 48 előtt évtizedekkel meg lehetett váltani a jobbágyok robotját, ekkor már a jómódú parasztság egy közösen megállapított összegen rég megvette az uraság minden erre való jogát, s ennek az uraság még jobban örült, mint a jobbágyság, mert először pénzhez jutott általa, másodszor pedig, mert legalább kétszer annyit ért az a munka, amit a fizetett napszámos teljesített, akit ellenőrizni lehetett és szigorúan fogni, hogy valóban dolgozzék is, mint az, amit robotban végeztek a jobbágyok, s melyhez mindig jó képet kellett vágni, még akkor is, ha csapnivaló volt. 48-ban nemcsak a robot, hanem már a tized és a kilenced is rég meg volt váltva igen sok helyen, tehát a nagy hangon ígért „felszabadulás" már réges-rég megtörtént, minden „hazafias" vagy forradalmi segítség nélkül.

A Kossuth előtti utolsó felszabadító és szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc, nem „proletárius" (mint Pálffy mondja) prókátor [szószóló] volt, mint Kossuth, hanem úr, sőt az ország legnagyobb földbirtokosa. Senkinek sem volt Magyarországon annyi jobbágya, mint neki. Világos tehát, hogy az ő szabadságharcos programjában nem szerepel a jobbágyok felszabadítása. Ez akkor még egyébként is korai lett volna. Rákóczi tehát felszabadítani még nem akarja őket, de azért ő is kedvében járt a jobbágyoknak, noha hogy szabadsághős és fejedelem lehetett, tisztán a jobbágyok elégedetlenségének köszönhette.

A jobbágyok természetesen ekkor sem azért elégedetlenkedtek, mert el voltak nyomva és uraik sanyargatták őket. Lélektani képtelenség lenne ez, mert hiszen munkások elnyomásáról csak akkor lehet szó, ha sok a munkavállaló és kevés a munka. Ekkor pedig, közvetlenül a tö-

rök kiűzése után, túlságosan is sok volt a megműveletlen föld és túlságosan kevés az ember. Hiszen emiatt éppen ekkor kezdték a földesurak igen nagy költséggel még külföldről is ide telepíteni földjük megmunkálására a munkásokat. Képtelenség, hogy ugyanők éppen ekkor tették volna tűrhetetlenné annak a néhány jobbágynak helyzetét, aki még volt, és bánásmódjukkal vagy túlzó követelésükkel még ezeket is szökésre kényszerítették volna.

A jobbágyok ekkor azért elégedetlenkedtek, mert a hosszú (Thököly-féle) polgárháborúkban, majd az utána következő, szintén évtizedeken át tartó török felszabadító háború alatt, mikor a földet nem volt érdemes megművelni, mert a termést nem az takarította be, aki vesződött vele, elszoktak a nehéz földműves munkától, s helyette inkább katonáskodtak és zsákmányoltak, s ez után a könnyebb „vitézi" élet után nehéz volt nekik újra a mindennapi, egyhangú és kemény munkához visszaszokni.

Az igaz, hogy nyomorogtak is ebben az időben, de nem a földesurak elnyomása, hanem a hosszú háborúk pusztításai miatt, s azért, mert előtte évtizedeken át földművelés helyett vitézi életet folytattak, a vitézi élettől pedig nem teremnek a földek, s ha nem teremnek, természetesen ennivaló sincs. A munka újra való megkezdése is nehéz volt, mert hiszen a régi gazdasági épületek többnyire leégtek, elpusztultak a török háború és a kuruc-labanc gyűlölet, s ebből folyó kölcsönös megtorlás miatt, vetőmag, gazdasági felszerelés, igavonó állatok sem voltak stb.

Világos, hogy ilyen körülmények között nyomorogni kellett (gondolhatjuk, hogy a lakásuk is milyen lehetett ezeknek az embereknek az elpusztult, felégetett falvakban) s így nem lehettek megelégedve helyzetükkel. Mindennek azonban nem az uraságuk volt az oka, s az nem is segíthetett rajta. Ezeket az időket át kellett vészelni, s türelemmel meg kellett várni, míg nagy keservesen eltelik az a pár év, ami a gazdasági talpra álláshoz szükséges volt.

Rákóczinak kedvükben kellett járnia ezeknek az elégedetlen jobbágyoknak, hiszen az ő elégedettségük adta az ő felkelése alapját és szolgáltatta seregébe a katonákat. De a jobbágyok helyzetén való egész könnyítése mégiscsak abban állt, hogy megadta nekik azt a jogot, hogy seregébe földesuruk engedélye nélkül is beállhassanak. (De természetesen csak az ő seregébe. Aki a királyéba állt be, azaz labanc lett, azt, mint „hazaárulót", esetleg még ki is végezték.)

Hízelegni azonban, mint minden más forradalmár, ő is hízelgett a jobbágyoknak, sőt még rágalmazta is uraikat (akik pedig az ő magyar földesúrtársai voltak, s akik semmiképpen sem voltak másféle emberek, mint ő vagy az ő ősei). Azt írja például, hogy Dózsa György felkelése előtt a parasztok rabszolgák voltak. Erre még Márki Sándor, Dózsa Györgynek nagyon is megértő történetírója is azt mondja, hogy „túlzás" (124. o.).

Láttuk, hogy az igazság az, hogy Dózsa György kora előtt, de még Dózsa korában is sokkal jobb dolga volt még a parasztságnak, mint például Rákóczi korában. Magának Rákóczinak birtokain pedig csak rosszabb dolga lehetett a jobbágyoknak, mint kora más földbirtokosai uradalmaiban, mert hiszen láttuk, hogy Rákóczi rossz gazda volt, tele volt adóssággal, mindig pénztelen volt, mindig kölcsönökre szorult. Az ilyen földbirtokos pedig, még ha akarna, sem lehetne jobbágyainak bőkezű ura. Akinek magának sincs, az, ha akar, akkor sem adhat. Ahol nincs, ott ne keress.

De Dózsa György korában nemcsak az anyagi helyzete, hanem a tekintélye és a megbecsülése is sokkal nagyobb volt még a jobbágynak. Hiszen láttuk, hogy akkor még alispánnak, tehát a megyei nemesség fejének is megválasztottak nem-nemest, olyan keveset számított az, hogy valaki nemes-e vagy ne. Rákóczi korában ez már nem fordulhatott volna elő.

Kétségtelen, hogy Rákóczi nem rosszhiszeműen, hanem tudatlanságból mondja azt, hogy Dózsa György idejében még rabszolgák voltak a jobbágyok. De egészen kétségtelen, hogy kijelentésének nemcsak a történelemben való járatlanság az oka, hanem a jobbágyoknak való hízelgés és a forradalmár demagógia is, mely az olyan szerepléssel, melyet ő vállal, mindig együtt jár. Ő is forradalmár volt, csak 250 évvel ezelőtti forradalmár, aki éppen ezért még

egész más ember volt, mint a Kun Bélák és a Rákosi Mátyások. De ha egyszer forradalmár lett, sok tekintetben ő is kénytelen volt olyanformán viselkedni, mint ők.

Számtalan adatot hozhatunk fel annak bizonyítására, hogy Dózsa György parasztlázadása éppen olyan nemtelen okok miatt keletkezhetett, mint a XVIII., XIX. és XX. század vallástalan alapon álló forradalmai. Ezt is a kolomposok mesterséges izgatásai idézték elő, mint azokat, s ezek kolomposait is ugyanaz az önzés, hatalomvágy, gőg, szereplési viszketegség, népszerűség-hajhászás és hiúság fűtötte, mint korunk forradalmárait.

Ahogyan a francia forradalomban is nem a jó, szentéletű papok álltak „a nép" pártjára, hanem a Sieyés apátok, Mauryk és Taleyrandok (akik egytől egyig feslett erkölcsűek voltak) hogy a mi kommunistáink „békepapjairól" ne is beszéljünk, épp úgy ilyenek voltak a Mészáros („nagybotú") Lőrincek is. Tisztességes papoknak nem is kellett az akkori parasztokat „megsajnálniuk", mert sajnálkoznivaló egyáltalán nem volt rajtuk, hanem csak olyan papoknak, akiknek a babájuk miatt otthon a falujukban nem volt már becsületük, szükségük volt tehát környezetváltozásra. Hiúság, nagyravágyás és érvényesülési vágy pedig annál nagyobb volt bennük és meg volt hozzá természetesen a szükséges szájtehetségük is.

Láttuk, hogy nemcsak papok, hanem nemesek is voltak, akik „megsajnálták" ezeket a szegény „rabszolgaparasztokat" és „nemeslelkűségükben" szintén ügyük szószólójává, sőt fegyveres harcosává (de természetesen nem közlegényi rangban) szegődtek. De hogy ezek a nemesek is csak milyen nemes lelkűek lehettek, tudjuk már onnan, hogy közülük az egyikről véletlenül okmánnyal bizonyítható, hogy éppen ő volt az, aki néhány évvel előbb Ugocsa megyében még tiltakozott az ellen, hogy valaki nem nemes létére is alispán lehessen, tehát az egész megye leggőgösebb nemese volt.

Olyanforma ember lehetett ez is, mint az a tanítványom, aki 1944 elején a nyilas világban egy olyan iskolai dolgozatban, melyben arról kellett volna beszámolnia, milyen hatással volt rá a húsvéti lelkigyakorlat, ennek kifejtése helyett Serédi Jusztinián hercegprímást szidta előttem, hogy zsidópártoló, s ez őt úgy megrendítette hitében, hogy nem volt olyan lelkiállapotban, hogy a lelkigyakorlatot tartó páter [pap] szavaira figyelni tudott volna (ugyanakkor ugyanezt a hercegprímást a zsidók azért szidták, s őket viszont az rendítette meg újonnan felvett keresztény hitükben), mert nem védi őket.

Mikor aztán 1945 nyarán érettségi után egyszer találkoztam e tanítványommal a Veress Pálné utcában, már mint a kommunista párt tagjával találkoztam vele, tehát nemcsak nem utálta már a zsidó Rákosi Mátyást, hanem már szolgálta.

Ilyenek voltak az antiszemiták, ilyenek voltak a nyilasok, ilyenek a keresztény kommunisták és ilyenek voltak az „elnyomott" jobbágyok jogaiért harcoló magyar nemesek Dózsa idejében, és ilyen minden forradalmár (természetesen lehetnek és vannak kivételek is).

Láttuk, hogy Márki Sándor is elismeri „Dózsa György" c. művében, hogy abban az időben a lázongó délnémet munkásokat „nem is a nyomorúság, hanem önérzetük (melyet a mesterséges politikai izgatás keltett fel azért, hogy általa érvényesüljenek azok, akik vezérekké tolták fel magukat) vitte rá, hogy a nemzet politikai életében is részt venni kívánjanak és a maguk dolgát maguk intézzék". (140. o.)

Pedig hát ezek a fellázadt és mesterségesen fellázított jobbágyok „a maguk dolgát" addig is maguk intézték, hiszen volt bírájuk (nemesek dolgát a „hadnagyuk" intézte, az „adózókét" a bírájuk), akit ők választottak és a maguk köréből választottak. Sőt láttuk, hogy nem egy esetben még a nemesek dolgát is nem nemes intézte, mert alispánnak is nemegyszer megválasztottak nem nemest. Hogy ügyeik intézésébe emellett azért az uraság is beleszólt, az természetes. Vajon ma a felszabadított munkásság ügyeinek intézésébe nem szól bele a gyáros, sőt a munkásság akár csak a kommunista munkásállamban is, egyedül csak ő maga intézi a maga ügyeit?

S vajon a hajdani úri világban, mikor még a nemesek uralkodtak, a köznemesek ügyeinek intézésébe nem szóltak bele a főnemesek? És vajon legalább a főnemesek a maguk ügye-

it tisztán maguk intézhették? Abba nem szólt bele a király, kivált olyankor, mikor a király egy-egy Hollós Mátyás, Nagy Frigyes, Katalin vagy Napóleon volt? S vajon akár még a királyok is maguk intézhették és intézhetik ügyeiket? Vajon nem szólnak-e bele még ebbe is az alkotmány alapján a rendek vagy a képviselők, s ha nincs alkotmány, a nagyobb királyok, a hatalmasabb országok urai, például a Napóleonok, Hitlerek, Sztálinok és Hruscsovok? Vajon a mi IV. Bélánk maga intézhette a maga ügyeit? Vajon nem szólt abba is bele például Dzsingisz kán?

Karolina Augusztának, I. Ferenc utolsó feleségének például azért lettek betegek a szemei, mert fiatal korában Napóleon parancsára a würtembergi trónörököshöz kellett feleségül mennie, akinek volt már választott menyasszonya, s kényszerfelesége előtt úgy mutatta ki az ellenszenvét, hogy szóba sem állt vele és rá sem nézett. Szegény, annyit sírt miatta, hogy tönkrementek bele a szemei.

A földesurak ennyire bizonyára a legnagyobb jobbágyelnyomás idején sem avatkoztak bele a jobbágyok dolgaiba, s legalább az, hogy kit vegyenek el és kihez ne menjenek feleségül, még a jobbágyoknak is jobban „a maguk dolga" volt, mint ennek a későbbi császárnénak.

Nagyon viszonylagos dolog tehát az a kívánság vagy igény, hogy a maga dolgát még a paraszt is maga intézhesse. Ilyen címen – látjuk – még az uralkodók családjában is lehetne izgatni. (Láttuk, hogy a később Orth Jánossá váló főherceg panaszkodik is, hogy Ferenc József egyszerűen hatalmi szóval parancsolta el mellőle a szeretőjét, pedig akkor ő már régen felnőtt volt, s 30 éves korában ma már egy munkás mellől sem parancsolhatja el senki (se szülő, se más) a szeretőjét, sőt – ha több van belőlük – még szeretői egyikét sem.)

Az önérzet címén főnemesek, gyárosok fiai, lányai, sőt maguk a családfők körében is könnyen lehetne elégedetlenséget kelteni (anyagiak miatt például hányszor kell ezeknek is lemondaniuk az önérzetükről, sokuk meg a feleségük miatt nem intézhetik maguk a saját dolgaikat, mert papucskormány alatt vannak). Soha nem lesz tehát olyan szabad és független társadalom, melyben a maga ügyeit mindenki egyedül maga intézheti, s amelyben sohasem kell senkinek eltűrnie, hogy abba más is beleszóljon.

Világos tehát, hogy azok, akik abból élnek, hogy másokat, nevezetesen éppen a műveltség és helyes ítélőképesség legalacsonyabb fokán álló néprétegeket állandóan az önérzetükre figyelmeztetik, s arra izgatják, hogy ne tűrd se ezt, se azt, lényegében véve sátánok, felforgatók, a társadalmi és a lelki béke ellenségei. Ezeket annál inkább ártalmatlanná kell tenni, mert mindezt nem is csak szűk látókörűségből, annál kevésbé emberszeretetből vagy azért teszik, mert nincsenek tisztában működésük átkos következményeivel, azzal a sok szenvedéssel, melyet a társadalmi felfordulások és megrázkódtatások éppen a tömegeknek okoznak, s azzal a semmivel egyenlő eredménnyel, amit a forradalmak végeredményben a tömegeknek hoznak, hanem mindent tudatosan, előre kiszámítva azért tesznek, hogy a régi urakon, akik őket megsértették vagy lekicsinyelték (pedig csak most látjuk, hogy ezt a lekicsinylést mennyire megérdemelték), bosszút álljanak, ők maguk pedig népszerűséget, hírnevet, befolyást és hatalmat szerezzenek.

Ha ma már még a forradalmi érzelmű történetírók is elismerik, hogy a régi jobbágyok nem voltak nyomorban, sőt éppen ellenkezőleg, a mai parasztságnál sokkal nagyobb jólétben éltek, s éppen jólétük miatt egyedül csak az önérzetük volt az, ami meg volt sértve azzal, hogy a nemességnek olyan jogai voltak, melyek őket nem illették meg, akkor a forradalmároknak, izgatóknak, felforgatóknak és a forradalmi propaganda irányítóinak méltán hányhatjuk szemükre, hogy miért nem csak ezt mondták hírverésükben is?

Miért nem maradtak meg az igazmondás mellett? Miért terjesztettek rágalmakat is? Miért ferdítettek, miért túloztak? Miért beszéltek a jobbágyok nyomoráról, sőt égbekiáltó nyomoráról? Miért tették közmondásossá a földesúri dölyföt (mely semmiképpen sem volt akkora, mint a forradalmárdölyf)?

Miért beszéltek és beszélnek még ma is állandóan botozásról és deresről? Miért akarnak részvéttel, sőt felháborodással célt érni ott, ahol ma már maguk is beismerik, hogy semmi

másról nem volt és nem lehetett szó, csak a paraszti önérzetről, mely éppen azért volt nagy és jogos, mert a jólét és a jó bánásmód megvolt hozzá, sőt annyira megvolt, hogy alkalmas volt az önérzet kifejlesztésére is.

Akinek igaza van, miért kell annak túloznia és toldania, sőt hazudnia és rágalmaznia is? Miért kellett meggyűlöltetnie azt a főnemesi osztályt, melynek, ha volt bűne, legfeljebb az volt, hogy többnek tartotta magát a jobbágynál és nem szívesen osztotta meg vele jogait. Ez ugyanis nem gonoszság, még csak nem is bűn, hanem általános emberi gyarlóság, amelyért gyűlölettel és rágalmakkal fizetni igazságtalanság.

Abban elismerjük a forradalmárok érvelésének helyességét, hogy éppen azért, mert általános emberi gyarlóság az, hogy az emberek önként, maguktól nem mondanak le kiváltságaikról, s az, akinek többje van, mint másnak, önként nem hajlandó vele egyformává lenni, ezért erre rá kell őket kényszeríteni. Semmiképpen sem fogadhatjuk el vagy helyeselhetjük azonban azt a forradalmi gyakorlatot, hogy ha helyeset akarunk és ha igazunk van, akkor minden eszközt, például a rágalmakat, a hazugságot, az elfogultságot, a „pártosságot", a gyűlöletuszítást is fel szabad, sőt fel is kell használnunk eszközül célunk elérésére. Ilyen eszközökkel ugyanis magát a jó célt is meggyalázzuk, s egyúttal azt is eláruljuk, hogy hitvány emberek vagyunk, akiknek valójában nem a jó, nem az emberek jogainak kivívása és egyenlővé tétele az igazi céljuk, hanem az érvényesülés, a hiúság vagy a bosszúállás.

Nincs is szükség arra, hogy valaki jó célját bűnös eszközökkel érje el, mert becsületes eszközökkel is elérhető. Hát nem lett volna például célravezető és nem ért volna el eredményt a jobbágyok egyenjogúsításáért való küzdelem akkor is, ha csak a jobbágyok önérzetével és az emberi egyenlőséggel érvelt volna? Ha a földesurak ellen nem gyűlölettel, nem rágalmakkal, nem uszítással, nem a jobbágyok nem létező nyomorával és kínzásával érvelt volna, hanem elismerte volna, hogy itt nem a nemesek gonoszságáról, hanem csak emberi gyarlóságáról van szó, mely hasonló esetben a jobbágyokban is épp úgy megvolna, mint ahogyan most a nemesekben megvan, tehát nem a gonoszság és az elvetemültség, hanem egyszerűen az emberi gyarlóság (a nemesek emberi gyarlósága) miatt van szükség arra, hogy a jobbágyok egyenjogúsítását ne kérjük, hanem követeljük, mert csak ez vezethet eredményre?

Ha a rágalomhadjárat és a gyűlöletlavina elmaradt volna, az egyenlőség kivívása akkor is megtörtént volna, sőt alig késett volna. (Ahol nem volt fegyveres felkelés, azokban az államokban is csak néhány évet késett a jobbágyok egyenjogúsítása, de az is előfordult, hogy ilyen államokban még előbb megtörtént.) De viszont akkor vérontás, felfordulás s a vele járó pusztulás és szenvedések nélkül történt volna meg, s ez bizonyára megér annyit, mint amennyi hátrányt jelentett volna a néhány éves késedelem. Tisztességes ember azonban vérontáshoz (sajátságos, hogy a forradalmi vérontást mily könnyen megbocsátja az a társadalom, mely az Egyháznak sehogy sem tudja megbocsátani még azt sem, hogy a háborúkat nem tudja megakadályozni) soha és semmiféle körülmények között nem fordulhat, de még rágalmakhoz, hazugságokhoz és gyűlöletszításhoz sem, mert becstelen eszközökhöz csak becstelen, sőt gonosz emberek folyamodhatnak.

Minden forradalmár szinte mesterségesen törekszik arra, hogy nehogy valamiképp még simán, azaz felfordulás nélkül valósuljon meg a jó. Hiszen olyan hangon uszít, olyan gyűlöletet lehel, hogy szinte lehetetlen, hogyha végül győz az évtizedek óta gyűlöletre uszított tömeg, vérontás ne történjék. Pedig hát a szent cél nemcsak elfogadhatóvá nem teszi az érte végrehajtott tömeggyilkolásokat, hazugságokat, rágalmakat, ferdítéseket és gyűlöletorgiát, hanem ezek a jó célt is beszennyezik.

Ha valaki ezzel szemben csak nemes eszközöket használ célja elérésére, például még a bűn ellen sem uszít, hanem csak felvilágosít, nem túloz, nem izgat, nem rágalmaz, nem ferdít, annak is lehet ugyan rossz a célja, de csak elméletben. A gyakorlatban, a valóságban is csak nemes lelkű emberek tudnak viselkedni, tehát bizonyosra vehetjük, hogy ezek, ha nem a jót képviselik, akkor legalábbis azt hiszik, hogy a jót, tehát nem vétkeznek, hanem tévednek.

Az eszközökről, melyeket valaki a küzdelmében használ, sokkal bizonyosabban meg lehet ismerni, jó-e a hirdetett eszme, mint magáról az eszméről, melyet hirdet. A jónak hirdetett eszme ugyanis igen csalóka dolog, mert nincs az a rossz, amit a jó színezetében ne lehetne feltüntetni, s melyért az emberek, mint jóért, már ne harcoltak volna.

De az, aki harcában sohasem használ bűnös eszközt, csak jó és tiszteletreméltó ember lehet. Mindig ezeket kell tehát követnünk, nem a forradalmárokat. A nagy hang és a nagy gyűlölet csak műveletlen, alantas embernek tetszik, de a tömeg – sajnos – ilyen, s gyors sikert ezzel lehet elérni. A forradalmárok azért dolgoznak mindig ezzel.

48-ban Deák és Széchenyi békés úton és törvényes eszközökkel, Kossuth és Petőfi szabadságharccal, tehát háborúval, gyűlöletszítással (az osztrák és a „hitszegő" dinasztia és a rothadt főnemesség ellen), rágalmazással és izgatással akarták az országot és a jobbágyokat felszabadítani. Mennyivel népszerűbben voltak, s azok még ma is ez utóbbiak, mint az előbbiek! Pedig eltekintve azoktól, akik a harctéren estek el, akiket a bukás után kivégeztek és akiket a rácok gyilkoltak meg, Szilágyi Sándor „A magyar forradalom emberei 1848/49-ből" című, már idézett művében a szabadságharccal kapcsolatos oláh-magyar gyilkolásokra célozva ezt írja: „Szegény Erdély! Lakosainak legalább egynegyede leöletett, legalább 300 faluja és 12 városa e terhes 9 havi forradalom áldozata lett! Ma létezésüknek helyét is alig tudják kimutatni".

Sajátságos, hogy mi mindezt olyan hamar elfelejtettük, pedig a legyilkolt magyarok nagyobb része még kálvinista is volt! Hogyhogy ez nem fáj nekünk? Vajon megért-e ennyit a magyar jobbágyok „önérzete" (amely egyébként, mint látjuk, anélkül is épp úgy megmentetett, mint ahogyan 48 megmentette volna, ha sikerrel járt volna) s megért-e ennyit a magyar „szabadság", melyet 48 nem megmentett, hanem tönkretett, illetve 67-ig elodázott?

Ennek a sok gyilkosságnak, halálnak, nyomornak, szenvedésnek, melyeket a forradalmak, lázadások és fegyveres szabadságharcok okoztak, nem a szent cél, hanem megvalósítóinak lelkiismeretlensége, hiúsága, nagyravágyása és bosszúszomja volt az oka. Az, hogy nem tudtak várni, nem voltak türelmesek, nem a cél volt nekik a fontos, hanem az, hogy ők érjék el, ne más. Hogy sokkal inkább akartak bosszút állni azokon, akik alól felszabadítottak, mint segíteni azokon, akiket felszabadítottak.

Mivel láttuk, hogy még az oligarchák, sőt az uralkodók sem voltak soha teljesen függetlenek, még ők sem intézhetik maguk a saját dolgaikat, azok, akik a munkásságnak vagy a parasztságnak azt ígérik, hogy ezután majd maguk intézhetik a saját ügyeiket, rosszhiszemű ígéretet tesznek, azaz félrevezetik és becsapják őket, hanem azt nem ígérik nekik, hogy ezután anarchia lesz. Az anarchia azonban a képzelhető legkezdetlegesebb állapot a közösségi életben, s a civilizációnak éppen az a feladata, hogy ezt leküzdje. Szervezet, állami élet nélkül kezdte életét az emberi társadalom, s ezért csak nem tekinthetjük kecsegtetésnek, ha azt ígérjük neki, hogy újra oda juttatjuk, ahonnan elindult? De hát akkor minek ígérjük egy társadalmi osztálynak azt, hogy ezután teljesen a maga ura lesz?

Nemcsak a forradalmak és a szabadságharcok, hanem a parasztlázadások vezetőinek viselkedésén is egészen jól látható a hiúság-, a hatalom- és dicsőségvágy. Sőt lelki műveltségük és kultúrájuk primitívsége miatt ez náluk sokszor egész naivul és kezdetlegesen nyilvánult meg, mert még annyi önuralommal sem rendelkeztek, hogy ezt legalább elleplezzék, mint például Bocskai vagy Bethlen, vagy a zsidó kommunista vezérek el tudták leplezni legalább annyira, hogy nem váltak nevetségessé, sőt a felületes szemlélő egyenesen nagy embereknek látja őket.

Fajszi Nagy Antal például, Dózsa „kereszteseinek" egyik vezére, a lázadás mámorában és a mozgalom első sikereitől elkapatva kijelentette, hogy „már senki sem úr Magyarországon, csak László (Ulászló) király, az ő fia Lajos, Székely (Dósa) György, azután meg ő, Nagy Antal". (Márki: Dózsa György, 379. o.) Jól láthatjuk hát, hogy ha győztek volna a parasztok, akkor is épp úgy lettek volna urak, mint azelőtt, csak mások lettek volna, nem a régiek. De

vajon melyikek lettek volna jobb urak, kik lettek volna úrnak alkalmasabbak, a Fajszi Nagy Antalok, vagy a Báthoryak, Czibakok vagy Laczffyak?

Hogy milyenek lettek volna ezek az új urak, azt sejthetjük Márkinak abból a meglepő és rendkívül jellemző megállapításából, hogy ugyanakkor, mikor igen sok jobbágy a lázadásban nemcsak nem csatlakozott paraszttársaihoz, hanem nemes urai vezetése alatt egyenesen fegyveresen harcolt ellenük, voltak viszont olyan nemesek is, akik élükre álltak a parasztoknak és nemes létükre a nemesek ellen harcoltak. Maga Dózsa György is ilyen volt.

Vajon miért tették ezek ezt? Emberszeretetből és önzetlen nemeslelkűségből, vagy pedig azért, mert így akartak még nagyobb urak lenni? Bizonyára inkább az utóbbi miatt. Dózsának volt ugyan annyi esze, hogy ezt nyíltan nem hirdette, de a paraszt Fajszi Nagy Antalnak – látjuk – nem volt. Ő hirdette. De az, hogy Dózsa okosabb volt nála, bizonyítja-e azt, hogy jobb és önzetlenebb is volt, mint ő? Éppen ellenkezőleg. A nagystílű, az okos nagyravágyó sokkal veszedelmesebb, mint az, amelyik naiv és együgyű, s ha nagyvonalúság nincs is benne, legalább ravaszság és álnokság sincs benne, hanem úgy is beszél, ahogyan gondolkodik.

Dózsa György mellett például legismertebb nemes származású parasztvezér volt 1514-ben Veres Gergely. Hogy milyen önzetlen, milyen nemeslelkű és milyen jellem lehetett ez a Veres Gergely, sejthetjük onnan, hogy véletlenül (vagy talán nem is annyira véletlenül) éppen ő volt az, aki csak pár évvel előbb, 1502-ben, mikor Ugocsa megye a már említett nem nemes Nagy Albertet alispánjává választotta, a megye azon nemeseinek volt a fő csahosa, akik emiatt panasszal fordultak az országgyűléshez, mert parasztot – mondták – nem tűrnek meg maguk felett.

Éppen Veres Gergely és társainak nemesi gőgje miatt keletkezett aztán az az igazán „reakciós" 1504. évi II. törvénycikk, mely kimondja, hogy alispán csak birtokos és igazi nemes lehet. Addig tehát lehetett birtoktalan nemes, sőt nem nemes is. Ilyen őszinte barátai voltak tehát a parasztoknak azok a nemesek, akik akkor, mikor jobbágyaik fellázadtak s egy időre ők jelentették Magyarországon a hatalmat, élükre álltak és jogaik képviselőivé lettek.

De Veres Gergely vastag bőrét, következetlenségét, logikátlanságát és szégyenletes köpönyegforgatását látva arra is megokoltan következtethetünk, milyenek lehettek ezek az akár nemes, akár nemtelen parasztvezetők észtehetségben is. Veres Gergely ugyanis nem magában áll, mert ott van mellette Fajszi Nagy Antal is. Hogy Mészáros Lőrinc a nagybotú, és társai is a papság salakjából kerültek ki, már rámutattam. Dózsa Györgynek sem valami nagy eszére vall az, hogy ennek a lázadásnak a vezérségét vállalta. Ha okosabb lett volna, tudnia kellett volna, hogy az, aminek ő élére állt, csakis kudarcban végződhet. A jobbágyok iránti szeretete tehát azt kívánta volna, hogy csillapítsa őket, nem pedig, hogy élükre álljon.

Nem szociális érzékük, emberszeretetük és irgalmas szívük (akkor még ilyesmi csak azokban volt, akik az Egyháztól tanulták, de attól ugyanakkor a felsőbbség iránti engedelmességet, az alázatosságot és a vértől való iszonyodást is tanulták) tette őket lázadó vezérekké, hanem a papokat a hivatásukkal való meghasonlás és az a papi mivoltukkal összeegyeztethetetlen erkölcsi élet, melyet folytattak, a többieket pedig a papokkal egyetemben a nagyravágyás, a hiúság, a felelőtlenség és a kalandvágy. A fő baj pedig az volt, hogy ítélőképesség hiányában ambíciójukat semmi sem korlátozta.

Ha a jó szívük vezérelte volna őket, akkor a nemesek oldalára kellett volna állniuk, mert hiszen a lázadók a nemesekkel kegyetlenkedtek, az ő vagyonukat pusztították, az ő asszonyaikat és gyerekeiket gyilkolták, tehát őket kellett volna megsajnálniuk. Ha pedig a parasztság szeretete volt az irányadójuk, akkor szintén, mert minél kisebb arányú lett volna a lázadás, annál kisebb lett volna a levert parasztság pusztulása és bűnhődése.

De 48-ban is épp úgy megtalálhatjuk a tipikus forradalmi jelleget, mint Dózsa lázadásában vagy a francia forradalomban. 48 sem azért tört ki, mert előtte a nemzet vagy a parasztság helyzete már teljesen tűrhetetlen volt (hiszen Jedlik Ányos testvére, a prímási jobbágy, ekkor írta azt az önérzettől duzzadó és műveltségre, jólétre és megelégedésre való levelet,

melyet már idéztünk), hanem egyedül azért, mert azok, akiknek a mozgalommal céljaik voltak, akiknek ambícióik kielégítése céljából szükségük volt rá, nem voltak, nem nyugodtak addig, míg a művelt és jómódú városi polgárság, s a szintén jómódú, s mint a Jedlik levél bizonyítja, szintén már művelt telkes jobbágy még el nem hitte nekik, hogy ők el vannak nyomva, sőt az ő helyzetük valóban tűrhetetlen már.

Tehát nemcsak a hitlerizmus és a bolsevizmus fedezte fel azt, hogy ha valamit akarunk, a közvéleményt irányítani kell és hogy irányítani is lehet, mert a tömegek (még az értelmiségi tömegek is) azt szajkózzák utánunk, azt tartják jónak, sőt szükségesnek és azért lelkesednek, amit mi a szájukba adtunk, sőt még a feketéről is el lehet velük hitetni, hogy fehér, csak állandóan és hosszabb időn át kell a fülükbe harsogni és olyan hangon, mely meggyőződést sugároz, és az igazság látszatával bír.

Az ügyes propagandának olyan nagy ereje van, hogy még azon a Magyarországon is példátlanul népszerűvé lehetett tenni a német Hitlert, ahol közmondássá lett, hogy „ne higgy, magyar, a németnek". Annak a Hitlernek lett lelkes híve a magyar (a kálvinista még jobban, mint a katolikus magyar), aki nálunk állítólag nem parancsolt, mégis nálunk is visszanémetesíthették nevüket azok a svábok, akik régebben „meggondolatlanságukban" nevüket megmagyarosították, e sorok írójának pedig, aki éppen ezért csak ekkor akart magyar nevet felvenni, azt mondták, hogy kérvényét most nem is érdemes beadnia.

A kommunista propagandának pedig a magyar közönséggel még azt is majdnem el sikerült hitetnie, hogy 1945-ben valóban „felszabadult", nem pedig rabságba került (még a nem kommunisták, sőt a titokban „reakciósok" is többnyire ezt a kifejezést használták, sokszor még maguk közt is), hogy valóban „hős" és „dicsőséges" volt az a Vörös Hadsereg, mely „felszabadította", hogy a szovjet ember nálunk felsőbb rendű ember, a szovjet kultúra pedig a világ első kultúrája, a jövő pedig a „szocializmusé".

E legutóbbit még sok pap is elhitte, hogy volt ezredesekről és miniszteri tanácsosokról ne is beszéljünk. S mindezt annak ellenére hittük el félig-meddig, hogy az ország megszállásakor mi magunk láttuk, milyenek a szovjet emberek, mekkora a szovjet kultúra, és százezer számra jöttek meg Oroszországból magyar emberek (még többen maradtak ott örökre), akik viszont arról tudtak (illetve tudtak volna, ha mertek volna) tanúskodni, milyen állapotok vannak ott.

Hogyne hitték volna el hát 48 előtt is a magyarok, kivált mikor „hazafias" propaganda volt az, mely ezt fuvolázta nekik, hogy ők nemzeti elnyomásban és tűrhetetlen szolgaságban élnek, Ausztria kiszipolyozott gyarmata vagyunk, a jobbágyok pedig a falvakon nyomorognak, és ha uraságuknak nem köszönnek elég gyorsan vagy elég alázattal, rögtön deresre húzzák őket, vagy legalábbis a bot suhog a hátukon. Mert ezt a hírverést is kénytelen volt akkor (sőt ma is) mindenki elhinni, cáfolni pedig senki sem merészelte. Hiszen hazafias propaganda volt, s ki mert volna magyar létére, s ráadásul még itt, a magyarok hazájában és magyarok között az osztrák pártjára állni, s hogy merte volna valaki a szegény, agyonsanyargatott jobbágyok ellenében „lelketlen" uraikat védeni?

*

Aki a kommunista propagandának mondott ellen, azt internálótáborba vitték, aki a reformkor (a 48 előtti idők) hírverésének nem akart hitelt adni, azt reakciósnak, hazaárulónak, Bécs lakájának, pecsovicsnak, saját népe ellenségének bélyegezték meg, s ráadásul még azt is ráfogták, hogy nem is csak együgyűségből, hanem aljas anyagi érdekből szegül szembe a közvéleménnyel. Ezeket mindenki Bécs megfizetett kémjeinek tartotta. Csoda-e hát, hogy senki sem akart az lenni? Pedig hogy nem volt igaz, amit unalomig ismételek, hogy nemcsak senki kiszipolyozott gyarmata nem voltunk, nemcsak nyomor vagy szegénység nem volt akkor nálunk, hanem irigylendő jólét és lelket éltető szabadság volt. A már eddig felhozott és később majd felhozandó bőséges adatokon kívül itt is bizonyítjuk még néhány olyan adattal, melyet gyanúsnak senki sem tarthat.

Voltak 48 előtt is olyan kifogástalan és még magyarnak is magyar emberek, akiken nem fogott még ez a közvélemény terrorjával támogatott hírverés se, és akikre a valóság olyan hatással volt, hogy immunisak voltak az állandó hírverés szuggesztiója alól akkor is, mikor még javában folyt, s mikor a nemzet zöme áldozatává lett. Ehhez azonban akkor nemcsak józan, önállóan ítélni tudó ész, hanem erős jellem és akarat, főként pedig önzetlenség, bátorság, a népszerűségről való lemondani tudás és a terrorral való bátor dacolás is kellett.

Ezek egyike volt báró Dévay Pál. Vitézségével a hadseregben az altábornagyságig vitte és megszerezte a Mária Terézia rendet, mellyel a báróság jár. Ez a magyar hős egy 1794-es bizalmas családi levelében, melyre a rosszakarat sem foghatja rá, hogy az udvarnak akart vele kedveskedni, vagy a júdáspénzt akarta vele megszolgálni, ezt írja I. Ferencről: „Én váratlanul Fölséges Urunktól megjutalmaztattam és eddig való sok kiállott nyomorúságunkat és nyughatatlanságunkat megösmerte, bőven ki nem mondhatom, mely kegyes vala nemcsak hozzám, de az egész nemzetünkhöz is, maga dicsekedett hazánknak hozzá való szeretetekkel és segedelmekkel az mostani rekrutáknak [újoncok] kiállításában is. Melléje ültetett, szüntelenül vélem beszél lett, meg is mondottam az igazat. Az Urunk jó, igen kegyelmes, ugyan (úgyszintén) testvérei... Károly (a világhírű hadvezér) és József (József nádor) hercegek". (Fest Aladár: Báró Dévay Pál, 216. o.)

Egyik, 1795. február 15-én kelt családi levelében pedig a Martinovics-féle összeesküvés kapcsán így ír: „Azon gonosz embereket mindjárást kellene négyeltetni és akasztatni. Miért nem férnek meg a magok bőrükben? Hol kívánhatnak nagyobb szabadságot, mint Édes Hazánkban? Oly rossz emberek vesztegetik a mi keserves fáradságunknak jutalmát és egész Nemzetnek böcsületét. Oly rossz emberek miatt jó szíve Fölséges Fejedelmünknek idegenedik el". (Fest, 248. o.)

Dévay Pál, a vitéz katona tehát I. Ferenc uralkodása alatt nyomát sem találta itt semmiféle elnyomásnak vagy zsarnokságnak. Szerinte az, aki itt nálunk elégedetlenséget szít, közönséges alávaló gazember, akit nem is felakasztatni, hanem felnégyeltetni kellene, mert mások becsületes és hazafias munkájának eredményét teszi tönkre, mint gonosz bajkeverő és lelkiismeretlen izgató. Aki az igazi Martinovicsot ismeri, tudja, hogy Dévay Pálnak mennyire igaza volt.

E kor egy másik ilyen megelégedett, s minden „hazafias" izgatás ellen immunis magyarja, Kisfaludy Sándor és Károly apja volt. Az ő példája még Dévay Pálénál is többet nyom a latban, mert Dévay érezte a császári kegyet, de Kisfaludy nem (valószínűleg még Bécsben sem volt soha), s ez a Kisfaludy nemcsak magyar volt, hanem olyan jellegzetesen ősmagyar mind testben, mind lélekben, amilyen nem sok volt e hazában, s nemcsak Pulszkynál, Kossuthnál, Bemnél vagy Perczelnél volt kissé több köze a magyar hazához és a magyarsághoz, hanem még Görgeynél, Batthyánynál, Wesselényinél vagy Telekinél is. A Kisfaludyak a honfoglaló Csák-nemzetségből származnak, s mint a honfoglaló Árpáddal bejött nemzetség, birtokaikat az ősi foglalás alapján bírták.

De Kisfaludy Mihály, a Sándor és Károly apja és Sándorffy Anna férje, még a honfoglaló Csáknál is csákabb volt. „Megvolt benne – írja Császár Elemér (Kisfaludy Sándor, 8-10. o.) – családjának minden közös vonása, de egy árnyalattal sötétebbre festve. Tanult ember, mint a régi literátus [irodalmár] Kisfaludyak... Ragaszkodott a jogához, de annyira, hogy majd minden atyjafiára pörrel támadott. Lelkes magyar, mint Csák minden vére, a nyugati műveltség szellője, mely a szép királyné idejében új, de ragállyal telt levegőt hajtott felénk, csak megérintette, meg nem mételyezte, megtanult németül, s értett franciául, házában azonban csak a magyar nyelvet ismerte, s gyermekeit magyaroknak nevelte."

„Nem volt rossz ember, és mint Sándor fia mondja, az ő szigorú, de igazságos bírája, mindenki tisztelte, de félt tőle. Mivel bámulatosan tudta akaratát fékezni, másoktól is vak engedelmességet követelt. Szava parancs volt, szándéka megmásíthatatlan, kicsiny és nagy elveihez egyforma szívósan ragaszkodott. Igazságos embernek tartotta magát, s mégis hat gyermekét kitagadta szerzett javaitól (tehát azokból nem, melyek a család ősi jószágai vol-

tak), csak hogy egynek hagyjon mindent és a családi vagyont el ne aprózza. Szigorú, rideg lélek volt, aki senkit sem engedett közel szívéhez. Hogy e szív mélyén erős érzelem lakott, azt gyermekei csak abból sejtették, hogy ha valami csapás érte, bezárkózott napokra fájdalmával. Épp úgy rejtve maradt a családtagok előtt többi nemes tulajdonsága: türelem az alacsonyabb sorsúak iránt, ami szépen megfért a családi büszkeséggel, függetlenség a nemesség balítéleteitől, egyszerű, puritán gondolkodásmód, mely külső fényen, csillogáson nem kapott."

És ez a büszke, hajlíthatatlan, kemény ősmagyar „míg ősei a szabadságért küzdöttek..., gyermekeit az uralkodóház iránti tiszteletben nevelte és óva intette őket, hogy pártos elődeik példáját ne kövessék".

Erre a Kisfaludy Mihályra, aki meghajolni nem tudott, aki nem alkalmazkodott senkihez, hanem mindenkinek hozzá kellett alkalmazkodnia, aki olyan büszke volt, hogy még azt a jót is, ami benne volt, eltitkolta a külvilág, még felesége és gyermekei elől is, bizonyára nem foghatjuk rá, hogy érdekből volt Bécs híve, hogy lakáj és hazája árulója volt.

Látjuk, hogy ez a kemény ősmagyar nem érezte sem magát, sem hazáját elnyomva, s engedelmességet tartott szükségesnek, nem pedig „szabadságharcot". Ez bizonyára nemcsak jellemét, hanem eszét és ítélőképességét is dicséri. Ő is azért lehetett ilyen, mert „bámulatosan tudta akaratát fékezni", hiszen egyébként kinek lett volna nehezebb engedelmeskedni, mint éppen neki? Ki talált volna több kifogásolnivalót, mint ő, akinek a családja sohasem tudott kedvére tenni? A királya – látjuk – tudott. Magatartása fő oka azonban mégiscsak az lehetett, hogy „puritán" volt és „külső fényen, csillogáson nem kapott", hogy nem az érvényesülés, a tapsok, a népszerűség, hanem a becsület és a nemes büszkeség volt a vezércsillaga.

Kisfaludy Mihály nem érte meg 48-at. De akik megérték, sőt hazafias hírverésének bedőlve hívei, sőt vezetői lettek, azok is magasztalják azokat az állapotokat, melyek nálunk 48-at megelőzően voltak, pedig hát ezzel akaratlanul is azt árulják el, hogy reformkori hírverésük rosszhiszemű volt és hazug. Ilyen volt például az erdélyi unitárius tarcsafalvi Pálffy János, aki a 48-as országgyűlés alelnöke volt, a Batthyány kormány lemondása után pedig tagja lett annak a Honvédelmi Bizottmánynak, mely az ország ideiglenes kormánya volt, a 48-at megelőző reformkorban pedig mindig Erdély legtúlzóbb ellenzékéhez tartozott.

Mikor a szabadságharc bukása után Haynau megkegyelmezett neki, de „confiniálva" (internálva) volt Sátoraljaújhelyre, megemlékezéseiben (megjelent „Magyarország és erdélyi urak" címen és már sokszor idéztük) így ír: „Ki tudja, vajon az utókor nem fogja-e megszokni és tűrhetőnek, sőt talán jónak találni azt is, amit mi, a jelen nemzedék, mely látta a jobb napokat, most a kétségbeesésig elviselhetetlennek tartunk?" (68. o.)

Pálffy János tehát azokat a 48-at megelőző időket, melyeket ő és 48-as társai egyenesen kibírhatatlanoknak tartottak, s egész életüket annak szentelték, hogy honfitársaikat megszabadítsák tőlük, már rögtön a szabadságharc után visszakívánja, sőt mint egészen ideális állapotot tünteti fel.

Ne felejtsük el ugyanis, hogy azok a boldog napok, melyekre – értsük meg – Pálffy oly szívesen emlékszik vissza, a mi „gyarmati kiszipolyozásunk" ideje voltak. Erre az időre mondja Petőfi a „Talpra magyar!" c. versében, hogy „láncot hordunk", hogy „rabok voltunk mostanáig", hogy a „szolgaföld" volt az, melyen akkor éltünk, és hogy „sehonnai bitang ember" volt az, aki még ezt is hajlandó lett volna tűrni.

Nem az lett volna-e hát kötelessége minden tisztességes és józan magyarnak, hogy ezeket a szerencsés „jobb napokat" minél tovább megőrizzük a magunk számára, nem pedig az, amit maga Pálffy is csinált, hogy az ország népét addig izgassuk, míg csak be nem látja, hogy valóban szolgaföldön él, láncot hord, rab és sehonnai bitang ember, ha még tovább tűr, s kardot kell ellene rántania még akkor is, ha a vége vereség lesz, s Erdély magyarságának egy negyedét legyilkolják is miatta az oláhok?

Pedig nem véletlen elszólás volt ez Pálffytól, hanem olyan gondolat, melyre újra meg újra visszatér. A 214. oldalon például Kazinczy Gáborról ír, aki egyik legtehetségesebb izgató

volt 48 előtt az akkori „jobb napok" ellen, de legalább az az érdeme megvan, hogy neki előbb jött meg az esze, mint a többinek, s Debrecenben már a békepárt feje és Kossuth ellenfele volt. Emiatt a „hazafiak" részéről sok támadásban és gyanúsításban is részesült. Kazinczy Gábor ellenfeleit lekicsinyelve Pálffy azt mondja, hogy korlátoltságuk abban állt, hogy „ők a forradalom (48) előtti időben nem láttak egyebet egy gondtalan élet örökké tartó örömeinél".

Most tehát már Pálffy ezeket a forradalom előtti időket nem is csak „jobb napoknak" hanem egyenesen földi mennyországnak mondja. „Gondtalanul" élt akkor a magyar (még a hazafias, tehát a kormány ellen izgató magyar is), és olyan „örömök" közepette, hogy mámorában azt hitte, hogy „örökké tart" majd. Csak azt nem értem, miért volt akkor Pálffy is, Kazinczy Gábor is és a Kazinczy-ellenes „hazafiak" is mégis ellenzéke ennek a gondtalan és boldog életnek? Miért izgattak ellene, s miért rombolták erőszakkal össze? Miért festegették a mennyországot – addig, míg tartott – pokolnak, miért nevezték „szolgaföldnek" és miért hívtak fegyverre ellene minden tisztességes magyart? Miért nevezték „sehonnai bitangoknak" azokat, akik meg voltak vele elégedve, sőt még azokat is, akik nem gyűlölték annyira, hogy megdöntése kedvéért tömeggyilkosságra is vállalkoztak volna?

De nemcsak Pálffy János, hanem Földy János is részt vett 48-ban, ő is meg akarta buktatni ezt a 48 előtti rendszert. Annyira részt vett benne, hogy halálra is ítélték miatta, s mikor a halált elengedték neki, akkor is évekig bűnhődött érte különböző várfogságokban. Mégis ő is azt írja, hogy akkor, mikor a Neugebaude-ben társaival, többek közt a kivégzett Szacsvay Imrével várták, hogy sorsukról döntsenek, „az éj beszélgetés közben telt el. A múltról beszélgettünk, mely szép volt és amelynek nincs többé folytatása". (Földy János: Világostól Josephstadtig, 55. o.)

De hát ha olyan „szép volt az a múlt", s ha annyira sajnálják, hogy „nincs többé folytatása", miért ontottak még vért is csak azért, hogy végre megszüntessék? Azt, ami a saját bevallásuk szerint is olyan bűbájosan szép volt, miért utálták annyira és miért utáltatták meg honfitársaikkal is? Miért hitették el velük, hogy „szolgaság", azaz a szépnek és jónak éppen az ellenkezője?

Még sajátságosabb, hogy mint Pálffy, Földy is még ugyanebben a naplóban is, melyben oly áradozóan dicséri a múltat, mikor az osztrákról ír, őket még most is úgy szidja, mint a bokrot, s még 49 tanulságai után is ő is és Pálffy is egyformán meg van róla győződve, hogy 48 igazságos ügy volt, szükséges volt, s társaival egyetemben még most sem szégyen, hanem büszke rá, hogy részt vett benne.

Pedig Földy Jánosék nem csak a Neugebaude-ben mondták szépnek a 48 előtti időket, s nem csak ott sopánkodtak azon, hogy visszahozni már többet nem lehet őket. Naplója bejegyzésében 1855. április 2-i kelettel, mikor már a josephstadti várban volt, ismét csak ezt találjuk: „Az ember, s főleg a fogoly, nem veszi tekintetbe a maga helyzetét, hanem abban az ábrándban van, mintha most is a hajdani boldog Magyarországon élne". (237. o.)

Tehát megint csak „boldognak" nevezi a „hajdani" Magyarországot. Az eszébe sem jut, hogy addig, míg ez a hajdani boldog Magyarország megvolt, mennyire másképp beszéltek a 48-asok. Azok, akik vele együtt raboskodtak. Az pedig még kevésbé bántja a lelkiismeretét, hogy ők az okai annak, hogy ez a hajdani boldog Magyarország már a múlté, s emberi erő többé vissza nem hozhatja.

Két héttel később, április 19-én, megint ezt olvashatjuk a josephstadti naplóban: „Nagy harangozásra ébredtem ma reggel öt órakor. Egymás után riadtak föl társaim és megkezdődött a kérdezősködés: miért van-e szokatlan harangzúgás? Senki sem tudta megfejteni addig, míg be nem jött a profosz [börtönőr], aki aztán így válaszolt: Ferdinánd császár születésnapja" van.

„Hej, hol vannak a régi szép idők? Egyiknek a fényes magyarruha jutott eszébe, melyet e napon viselt, a másik gazdag püspöki ebédekre emlékezett, a harmadik az ország akkori vi-

szonyait a haza mostani sorsával hasonlította össze. A harangozás a múltak emlékét költötte fel bennünk." (246. o.)

Mint láthatjuk, ezek az emlékek a képzelhető legédesebbek és legkellemesebbek voltak mindegyikük számára. Sajátságos azonban, hogy ezt éppen azok állapították meg, akik ezt a boldog múltat felforgatták. De azért egyiket sem bántotta érte a lelkiismeret.

Ők hazafias vértanúknak tartották magukat mindnyájan, s egynek sem jutott közülük eszébe, hogy tulajdonképpen hazafiatlan felforgatók voltak. Ha pedig e vádunkra azt felelik, hogy ők jót akartak, azt válaszoljuk nekik: Lehet, de a jót bűnös eszközökkel, kereszténytelen módon akarták elérni. Egyébként pedig nem elég a jó szándék, hanem okosnak is kell lennie annak, aki nemzete vezetésére vállalkozik. Főképpen pedig nem szabad nemes szándékát nemtelen eszközökkel (vérontással és az Egyház ellenségeivel való szövetkezéssel, gyűlöletszítással, rágalmazással stb.) megszentségteleníteni. A hazánkat is okosan, főként pedig keresztény módon kell szolgálnunk.

Még Földy János is, aki a 48-asok között a vallásilag még legműveltebbek és a legtisztább jelleműek közé tartozik, mikor bírái asztalán két égő gyertya között meglátta a feszületet, így kiáltott fel: „Ó, Uram Jézus Krisztus, mit keres ott az irgalom keresztje, ahol ártatlan emberek fejére halált mondanak"?

Pedig hát ő maga is tapasztalta ezeknek a feszület árnyékában ítélkező bíráknak részéről a kereszténységet, az irgalmat. Halált várt (ha nem érdemelte meg, miért azt várta?) s csak fogságot kapott, s látni fogjuk majd, hogy még ezt is olyan kényelmeset és úrit, amilyen csak fogságban elképzelhető, s még így sem kellett kitöltenie fogságbüntetését, hanem csak a felét, a többit elengedték, öreg korára pedig „királyi tanácsossá" (!) nevezte ki ugyanaz a király, akit ő azelőtt még a trónjáról is letaszított.

De nemcsak Pálffy János sátorújhelyi internálása idején, nemcsak Földy Jánosnak a Neugebaude-ben és Josephstadtban, hanem azoknak a 48-as emigránsoknak is, akik Mednyánszky Cézár, a 48-as tábori „főpap", társaságában Párizsban éjszakánként sírva vigadtak, mulatozás közben a 48 előtti szép, víg, boldog idők jutottak eszükbe. (Óváry-Avary: Mednyánszky Cézár emlékezései, 191. o.)

Maga Mednyánszky pedig csak kint Franciaországban (mikor alkalma volt összehasonlítania az akkor már a forradalomtól rég felszabadított francia parasztot a még rab és kétszeresen is (a földesurától és az osztrák gyarmati kizsákmányolástól) elnyomott magyar jobbággyal) látta meg, mennyire nem volt szüksége a magyar jobbágynak az ő és 48-as társai nagylelkű „felszabadítására", mert hiszen sohasem volt az szolga. „A vidéki nép is más itt, mint otthon – írja. – A magyar paraszt (az elzászival ellentétben) méltóságteljes és komoly." (798. o.)

Vajon mitől lett olyan „méltóságteljes"? – kérdem. Az elnyomástól, a nyúzástól, a folytonos robottól, az agyonhajszolástól, a túl sok adótól, az állandó botozástól vagy a német zsoldosok immár évszázadok óta tartó állandó zsarolásaitól, fosztogatásaitól, gyújtogatásaitól, asszonyai és leányai állandó megbecstelenítéseitől?

Mednyánszky e kijelentésével tulajdonképpen nem azt mondja-e ki, hogy az egész magyar „hazafias" hírverés csupa hazugság? Egy cseppet sem más, mint a kommunista propaganda, s egy cseppet sem igazabb. Ha a megalázások a magyar paraszt életében mindennaposak lettek volna, akkor viselkedésében nem tűnne fel éppen a „méltóságteljesség", s ha nem lett volna jobb dolga, mint például az elzászi parasztnak, melyre nem nehezedett Habsburg elnyomás, akkor nem volna éppen hozzá hasonlítva méltóságteljes.

„Csak kimérten ereszti a szót – folytatja Mednyánszky. – Mikor megszólal, jóleső tisztasággal beszél. Szabad embernek érzi magát. (Ne feledjük, hogy Mednyánszky akkor ismerte a magyar parasztot, mikor még jobbágy volt, és mikor még az osztrák járma alatt élt, mikor tehát még nem volt felszabadítva.) A földesurat nem mint feljebbvalóját, hanem mint politikai vezetőjét köszönti. Általában jómódú és egyszerű. (Tehát ez a 48-as vezető is elismeri,

hogy legalábbis a magyar jobbágyságot illetően nem volt itt szükség semmiféle felszabadításra, annál kevésbé arra, hogy ez vérontással történjék.

„Vasár- és ünnepnapokon a magyar legények hímzett inget vesznek föl (igen, azt vettek magukra akkor, mikor még nem voltak felszabadítva; ma már nem ér rá a mamájuk vagy a babájuk a hímezgetésre, de a kedve, türelme és a lelki békéje sem igen van meg már hozzá) és kerek kalapjukhoz virágot tűznek. Parasztleányaink rövid szoknyában és piros csizmában járnak. Hosszú hajukat összefonják és szalaggal díszítik. Munka közben a legények és a leányok dalolnak. Pihenőik alatt a táncot járják."

„Csodálatos ellentét. Hatvan év múlt el a nagy francia forradalom óta és mintha a francia paraszt még ma is szolgalelkű volna. A forradalom előtt a földesúr jobbágya volt, most a polgármester és a pap alázatos szolgája." Látjuk tehát, hogy a 48-asnak (még ha pap is) az fáj, ha a paraszt tekintélytisztelő és vallásos. Neki nem tetszik az, ha a paraszt a papjára hallgat. S ha így beszél az a Mednyánszky, akik 48-ban „főpap" volt és tulajdonképpen az volt a hivatása, hogy a honvédek vallási igényeit elégítse ki, milyenek lehettek akkor a többiek? Mi különbség volt tehát e tekintetben a 48-as és a mai kommunista között?

„Nincs meg benne (az elzászi parasztban) a tudatos hazafiság és a személyes méltóság érzése." Vajon vele szemben ugyanez a magyar parasztban miért volt meg? Talán azért, mert akkor már 350 éve élt „szolgaföldön", mert „láncot hordva" élt, mint a hazafias propaganda hirdette és hirdeti még mai is, és mert nyomor, megalázás, ingyenmunka, deres és botozás volt az élete?

Divat volt nálunk, sőt még ma is divat a Habsburgok tehetetlenségét és maradiságát szidni. Egy I. Lipótot, egy I. Ferencet lekicsinyelni. Pedig hát furcsa egy tehetségtelenség és maradiság lehetett ez, mert látjuk, hogy alattvalóik akár magyarok, akár osztrákok, akár csehek, akár lengyelek, akár olaszok voltak, ennek ellenére is (vagy nem talán inkább éppen ezért?) a legnagyobb jólétben, boldogságban, szabadságban és békességben éltek.

Például I. Ferenc uralkodásának első éveiről írja az elfogult kálvinista és féktelen Habsburg-gyűlölő Széchy Károly (láttuk, hogy nem minden kálvinistáról írom én ezt, Széchy Károly azonban valóban ilyen kálvinista) gróf Gvadányi József életrajzában (263. o.): „A nemesi nagyzásnak mellveregető önérzetéből fakadt az a mondás, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, vagy ha van is, nincs oly jó élet: merő megelégedés és boldog betelés végtelen vendégszeretettel. Pedig úgy látszik, hogy Bécs is vígadott, a vendégszeretetre ő is sokat adott. Ha az utazó benne valamely családdal megismerkedett, nem válhatott el tőle meghívás nélkül. Ami a meghívások egész láncolatát kezdette meg, mert mindazok, akikkel ismerőse házában találkozott, hazafias kötelességüknek tekintették az idegent sorra vendégelni: a lakoma lakomára következett napokig, hetekig. A módosabb tisztviselő (akit a Habsburgok fizettek), kereskedő, iparos mindennapi ebédje 8-10 fogásból állott, vendéglátás alkalmával pedig szeri-száma nem volt. Riesbeck tapasztalata szerint reggeliztek délig, ebédeltek estig."

Tehát csak annyiban túlzás a magyar közmondás, hogy nemcsak Magyarországon volt olyan páratlanul jó élet a Habsburgok alatt, hanem az ő minden országukban, s a tőlük „elnyomott" minden nép körében egyaránt. Az ember esze megáll, hogy lehetett az ő uralmukat elnyomásnak, zsarnokságnak vagy gyarmati kizsákmányolásnak rágalmazni. Hiszen a fő hibájuk állítólag az volt, hogy csak a lélekkel, csak a katolicizmussal törődtek, hogy nem ők, hanem a papok parancsoltak helyettük. De azért – mint láthatjuk – alattvalóik egész nap mást sem csináltak, mint csak ettek-ittak (hiszen a reggelijük délig, az ebédjük estig tartott, ami pedig nemcsak gazdagságukat bizonyítja, hanem azt is, hogy rá is értek) és olyan bőségben éltek, hogy a szó szoros értelmében rákényszerítették a vendéget, hogy segítsen nekik elfogyasztani azt a sok mindent, amit megfőztek-sütöttek, s a napi 8-10 tál étel nem ünnepi, hanem „mindennapi" dolog volt náluk.

Éppen Széchy Károlytól kell megtudnunk, hogy ez nem – mint mi eddig gondoltuk – a magyar vendégszeretetnek és a magyar föld tejjel-mézzel folyó kánaánságának, hanem a

Habsburg kormányrendszer következménye volt, mert Bécsben talán még jobban megvolt, mint nálunk, mind a jóakaratot, szívességet és vendégszeretetet, mind az anyagi bőséget illetően. S mindez olyan kormányrendszerben, mely állítólag csak a lélekkel és az örök üdvösséggel törődött.

De hogy az olvasó azok hatására, amit Széchy Károly ez időben a bécsiekről mond, át ne csapjon a másik végletbe, s azt ne higgye, hogy talán ez csak az elkényeztetett Bécsben volt így (könnyű volt annak, hiszen az ő gyarmata voltunk mi), lássunk egy szintén Habsburggyűlölő protestáns tollából való adatot Jókai diákkorából Magyarországról, tehát szintén a 48-at közvetlenül megelőző időkből és szintén I. Ferenc uralkodásának idejéből. Pedig ne feledjük, hogy olyan kor volt ez, mikor a hosszas napóleoni háborúk és a velük járó devalváció következményeit nyögtük, illetve kellett volna nyögnünk, s amikor a hazafias propaganda tele volt a rossz gazdasági helyzet miatti panaszokkal és az ország a „hazafias lázítások" színhelye volt.

Mikszáth Kálmán „Jókai Mór élete és kora" című művében (I., 47-50. o.) így festi Jókai gyermekkorában a komáromi állapotokat: „A „kiskirályok" az ottani vidéki nemességet juttatják eszünkbe, a Ghiczyeket, Pázmándyakat, Zámoryakat, Sárközyeket, akik ficánkoló négyeseiken berobogtak a vásárok idején az „Arany Sas"-ba, ahol aztán nagy cserebere folyt a lovakra vagy nagy kártyajátékok estek az extrában. A megyeházán tartott bálokra behozták az asszonyaikat is, s ilyenkor olyan volt Komárom, mint egy kis Párizs. Sőt az volt a vidéki urak nélkül is. Jólétet, gazdagságot lehelt, tej, méz csörgedezett minden szögletben. A kereskedelem élénksége, a keresetforrások különfélesége és bősége fényt és megelégedést hoztak be."

Angyal Kálmán apáttól hallottam 93 éves korában, aki szintén komáromi születésű volt, nemesi származású, de Komáromban kereskedő volt az apja (öreg korában egyetlen gondja az volt, hogy holttestét majd elszállítsák Komáromba), hogy gyermekkorában őt és testvéreit nemcsak képletesen, hanem a szó szoros értelmében tejben szokta fürösztení az anyjuk (egy kis vizet is öntött azért bele, jegyezte meg mellesleg). Mikor pedig ezt egyszer, mint nagy különlegességet, elbeszéltem egy másik, 90 éves papnak, a Nagyszombaton született Erdőssy Ferencnek, nagy meglepetésemre nem csodálkozott rajta, hanem azt felelte: Minket is tejben szokott fürösztení az anyánk.

Mindketten az I. Ferenc halálát követő évtizedekben voltak gyerekek.

De folytassuk Mikszáthot: „A nagy jólétet a nagyarányú költekezések mutatták. Majd minden jobb módú családnak kertje volt a szigeten, gyümölcsössel, lugasokkal, filagóriákkal [kerti házikókkal]. Nyáron ide költözött az élet. Egymást látogatták, kártyáztak, borozgattak apró kompániákra töredezve. Majd minden kertből a madárfütty mellett vidám társaságok nevetése csengett ki. Télen bent a falak közt bugyborékolt a pazarlásig menő úri élet. Kivált farsangon át az egész város dőzsölt, mulatott. Havas időben nagy divat volt a szánkázás, ami ünnepélyesen ment."

„A cifrábbnál cifrább szánok a nagy piacon gyülekeztek délután. Gazdag prémekbe öltözött hölgyekkel a hátsó ülésen, elől az udvarlókkal (szegény, kiszipolyozott gyarmati lakók voltak a hölgyek is meg udvarlóik is), s mikor együtt volt a társaság, megindultak a csengettyűs lovak fantasztikus takaróikkal és nagy csörgéssel-bongással siklottak a szánok háromszor-négyszer körbe a városon. Az 1838-as szánkázásra felhívó köríven háromszáznál több család jelentette be csatlakozását az akkor 18 ezer lelket számláló városban. Tehát háromszáznál több úri fogat. Tehát éppen nem csak a környékbeli fölbirtokosok rendelkeztek ilyesmivel). Ez a kis adat szinte beszédesebb a krónikák tarkabarka színeinél."

Az azonban Mikszáthnak sem jut eszébe, hogy mindez egyúttal az ő protestáns felekezeti és „hazafias" történelmi szemléletének a legtökéletesebb cáfolata. Mikszáth azzal, amit itt ír, semmi mást nem mond, mint azt, hogy a magyar „hazafiak" hazudtak, mikor a Habsburgok ellen elégedetlenséget szítottak az országban, mikor itt elnyomásról és gyarmati kiszipolyozásról beszéltek és beszélnek. Mindaz, amit itt Mikszáth lelkendezve leír, azt jelenti, hogy

nagyon is jó és okos uralom volt a Habsburgok alatti papi uralom. Pedig ugyanez a Mikszáth a különös házasságról szóló aljasan hazug regényét úgy fejezi be, hogy a faluvégi tócsában még a békák is azt kuruttyolják: Urak a papok! Ő ezt az egész regényét úgy állítja be, mintha a faluvégi békák e buta kuruttyolása nemcsak igazat fejezne ki, hanem mintha ez az igazság Magyarország népére keserves is volna.

Ha I. Ferenc és V. Ferdinánd alatt Komáromban is, meg Bécsben is ilyen állapotok voltak, akkor mit szidjuk és mit szidatjuk őket még a békákkal is, azért, hogy állítólag nem voltak sem elég tehetségesek, sem elég tevékenyek? Kérdem azonban, milyen jólét lett volna nálunk akkor, ha I. Ferenc kortársa, a „nagy Napóleon is utánozta volna I. Ferencet, ha ő sem lett volna olyan nagyon tehetséges és tevékeny, ha békét hagyott volna ennek a tehetségtelen, álmos, békés és maradi Habsburg császárnak, s így nem kellett volna évtizedeken át háborúskodnia és százmilliókat hiába elköltenie a lángelméjű és aktív Napóleon miatt? Mert világos, hogy ha Napóleon is olyan tehetségtelen és olyan passzív lett volna, mint a mi I. Ferencünk, és ha Franciaországban is azt kuruttyolták volna a békák, hogy nem a császár, hanem a papok az urak, akkor ezeknek a százmilliónak a kidobására nem lett volna szükség, akkor még ez is a bécsiek és komáromiak zsebében maradt volna, akkor még több jutott volna az élet élvezetére és gyerekeik tejben fürösztésére. Hát még milyen jólét és boldogság lett volna mind Bécsben mind Komáromban akkor, ha még a magyarok és a protestánsok sem rendeztek volna itt állandóan „szabadságharcokat", hanem a király iránti hűségben látták volna a hazafiságot?

Meg kell állapítanunk, hogy ez a még nagyobb jólét csak azért maradt el, mert Napóleon meg a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Thökölyek, Kossuthok és Petőfiek nagyon tehetségesek voltak, tehetségüknek pedig tér kellett, s aki tehetséges, annak hírnév és dicsőség is kell. S lám, ezt a tehetséget még a mi háborúgyűlölő (és a tömeggyilkosságok „megengedéséért" az Egyházat vádoló) korunk is annyira bámulja, hogy nemcsak megbocsátja, hanem élvezi a vérontást és a költséget, amit okoz, helyette inkább I. Ferenc „maradiságán" és „tehetségtelenségén" utálkozik, s se a bécsi 8-10 fogásos „mindennapi" ebédek, sem a komáromi dúslakodás, jólét, szánkózások és tejben fürösztések nem imponálnak neki, mert ezekről nem is tud. Ezt ugyanis nem reklámozta neki a „hazafias" propaganda.

De másrészről az is bizonyos, hogy ha Napóleon és a magyar „szabadsághősök" sem lettek volna olyan nagyon tehetségesek és oly nagyon tevékenyek, akkor Napóleon is épp oly nyugodtan meghalhatott volna Párizsban, Rákóczi, Thököly és Kossuth itthon, Petőfi „ágyban, párnák közt", mint ahogyan I. Ferenc nyugodtan halt meg Bécsben. A Habsburgok uralkodói módszerének ugyanis nemcsak a komáromi csengő-bongó szánkázások és a bécsi és magyar 8-10 fogásos „mindennapi" ebédek az eredményei az alattvalók számára, hanem ez a békés, nyugodt halál is maga az uralkodó és alattvalói számára egyaránt.

Mikszáthtól ugyanekkor még azt is megtudhatjuk, hogy ugyancsak ebben az időben, azaz I. Ferenc és V. Ferdinánd uralkodása alatt, azaz a 48-at megelőző „elnyomás" idején a közkatonákat időnként kieresztették a kaszárnyákból, s elmehettek egyes családokhoz dolgozni, hogy egy-egy kis borra-pipára valót ők is megkereshessenek. Ilyen megértők és jólelkűek voltak az akkori „elnyomó" hatóságok (még a katonaság is!) az egyszerű emberekhez!

Mikszáthnak az a megállapítása pedig, hogy „az akkori komáromi élet képezte (Jókai) élményeinek alaptőkéjét örökre" (I., 47. o.), azt bizonyítja, hogy mindaz a szépség, jó kedély, ragyogás, humor, magyaros szellem és hangulat, melyet a magyar közönség Jókai regényeiben annyira élvezett és élvez, tulajdonképpen semmi más, mint annak a nemzeti „rabságnak, elnyomásnak, gyarmati kiszipolyozásnak" s vele együtt járó „nyomornak" édes visszatükröződése és emléke, melyet a mi dicső 48-asaink idegei már tovább képtelenek voltak tűrni, s mindenáron, még a maguk és honfitársaik élete árán is, végleg ki akartak küszöbölni a magyar életből.

Amit mi Jókai regényeiben annyira élvezünk, az volt az, aminek megszüntetéséért a mi 48-as hőseink életre-halálra küzdöttek. Küzdelmük ugyan nem járt sikerrel, a „szabadságot"

nem sikerült ugyan kivívniuk, de azt a bájos, vonzó, boldog múltat sikerült örökre megszüntetniük, melyet mint láttuk, még maguk a 48-asok is visszasírtak.

Ma már „felszabadult" a magyar jobbágy, nem kell robotban dolgoznia, nem húzhatják deresre, szavazati joga is van, nemcsak a maga ügyei intézésében független, hanem még az ország ügyeibe is beleszólhat, még sincs már kedve (vagy talán éppen ezért nincs) virágot tenni a kalapja mellé, s ma már nem jár hímzett ingben és kivarrott subában.

S mindezt a változást még a véletlennek sem tulajdoníthatjuk, mert hiszen láttuk, hogy a franciák is ugyanígy vannak. Ők még jobban visszasírják a „nagy" forradalmukat és a Bastille lerombolását megelőző ancien régime-et, mint mi azt az időt, mikor még a komáromi, nagyszombati és egyéb anyák valóban tejben fürösztötték a gyermekeiket.

Nemcsak a forradalom átkos rombolóinak hírverése volt tehát gonosz és rágalmazó, hazug és lényegében véve csak a forradalmi „hősök" érvényesülését és nagyravágyását szolgáló, hanem a mi 48-as szabadsághőseinké is. A közöltek után már nem tekinthetjük egyszerűen csak egy őrült önkínzásának azt, amit Széchenyi Tasnernek ír: „Mint ördög szolgája, eladtam a magyart a rom istenének (azért, mert eleinte ő is a bécsi kormány ellenzéke volt, s így a szájhősökkel egy követ fújt), ezt a dicső fajt, a legdicsőbbet a földön, mely magára hagyatva (tehát a reformkori és 48-as izgatások nélkül) most a legszebb virágzásban volna". (Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza, II., 261. o.)

Aztán megfordítja híres mondását: „Magyarország nem volt, hanem lesz. Ellenkezőleg: soha nagyobb boldogság, több igazi szabadság, emberszeretet, felvilágosodás nem volt a föld kerekségén, mint a régi Magyarországon volt és fejlődött volna ki mindinkább, ha ő (Széchenyi) nem zavart volna fel mindent. Mily végtelen volt az uralkodóház és minden tagjának szeretete és ragaszkodása a dicső magyar nemzet iránt! Még Metternich sem ismert dicsőbbet ennél. S mindezt ő tette rommá." (262. o.)

1850. szeptember 13-án pedig ezt írja Lajos testvérének: „Egy óceán se moshat tisztára engem. Magyarország a legboldogabb volt a világon. Az én irataim, agitációim, démoni befolyásom mindent örökre semmivé tett". (257. o.)

Láthatjuk tehát, hogy Széchenyi teljesen azt hangsúlyozza, amit mi állítunk, csak sokkal túlzottabb fokban. S nemcsak akkor, mikor a szabadságharc összeroppanásával az ő idegei is összeroppantak, hanem utána még egy év múlva is. Tehát nemcsak az őrült Széchenyi beszél így. Nem is beszélhet így őrült, hiszen látjuk, hogy ebben is rendkívül okos és logikus. Látja a lényeget, s ez az, hogy szociális és alkotmányos téren az újat, a jót, s a nemzeti függetlenséget is nem rágalmazással, nem a tekintélytisztelet tönkretevésével, nem az uralkodóház elleni lázítással, nem a kormány befeketítésével és meggyűlöltetésével kellett volna munkálni, hanem fokozatos, lassan, de egyenletesen haladó építőmunkával, azaz megengedett, erkölcsös eszközökkel.

Így is meglett volna az eredmény, sőt csakis így lett volna meg, de ez esetben elmaradtak volna a káros következmények. El a háború, a vérontás, a tekintélyrombolás, az Egyház befolyásának aláásása és a magyar nép vallástalanná tétele, az istentelenséggel, az egyházellenességgel és a hitközönnyel való szövetkezés, a nemes célnak becstelen eszközök felhasználásával való megszentségtelenítése.

Látjuk, hogy dicséri Széchenyi az uralkodóházat és annak minden tagját, sőt még Metternichet is nemzetünk iránt való önzetlen szeretetükért!

Hogy magasztalja nemcsak „a régi Magyarország" jólétét, hanem „szabadságát", sőt még „felvilágosodását" is! De nemcsak ezt állapítja meg, hanem azt is, hogy „fejlődés" is volt ezen a régi Magyarországon, izgatásra (annál kevésbé felforgatásra) tehát még a haladás szempontjából sem volt szükség, mert ezzel ezt az egészséges és természetes fejlődést nem előmozdították, hanem megzavarták, sőt tönkretették.

A bűnbánata, hogy ő volt az izgató és tönkretevő, vagy legalább hogy ő is az volt, szintén nem csak egyszerű őrült lázálom. Pályája első felében bizony ő is az ellenzék tagja volt, ő

is túlélési hangot használt, ő is tekintélyt rombolt, s láttuk, hogy naplójának olyan kijelentései is vannak, amik a komoly katolikus hittel is bajosan egyeztethetők össze. Az fonákság, hogy ezt éppen ő veszi észre, s ezért csak őt bántja a lelkiismeret (bizonyára bántotta Deákot és Batthyányt is, mert bár ők ezt nem mondják, de az hogy visszavonultak (Deák, Eötvös), illetve készültek visszavonulni (Batthyány), ezt az észre térést világosan bizonyítja), de azokat, akik nála százszor bűnösebbek voltak, például Kossuthot, Petőfit nem bántotta az önvád, ők még a kudarc után is hazafias vértanúknak tartották magukat.

Mindez azonban nem változtat azon az igazságon, hogy azért Széchenyi is igazat mond, mert ő is hibázott, neki is volt megbánni valója. A lelkiismeret joggal bánthatta őt is, mert hiszen mindnyájuk bűne, még Széchenyié is, hiúságból történt. Azért használtak nagy hangot, azért izgattak, azért rombolták a tekintélyt, azért dolgoztak gúnnyal és gyűlölettel, mert a közvéleménynek s még inkább: a közvélemény hangos tolmácsainak, a sajtónak és az utcának ezt tetszett, mert csak így lehetett hírnévre szert tenni, népszerűvé lenni, hazafias hőssé válni.

Kossuth és Petőfi azért lett még Széchenyinél is népszerűbb, mert ők nála sokkal jobban izgattak és erősebb hangot használtak, vagyis mert nála bűnösebbek voltak. De ha Széchenyi sem lett volna még pályája első felében sem ellenzéki, s nem használt volna ő is olyan hangot, melyet nem a lassú, fokozatos fejlődés előmozdítói szoktak használni, hanem a feltűnni vágyók, akkor őt sem hívnánk ma „a legnagyobb magyarnak".

Az őrültség tehát nem abban van, hogy Széchenyi bűnösnek tartja és vádolja magát, hanem abban, hogy Kossuth, Petőfi, Szemere, Perczel, Horváth Mihály, Pálffy János, Mednyánszky, Földy és társaik viszont nem érzik magukat bűnösöknek, ők nem vádolják magukat. Ez az őrültség azonban nagyon is érthető, mert ehhez Széchenyi önzetlensége és alázatossága kellett volna, s ez belőlük hiányzott. Petőfinek egyébként nem is volt ideje a bűnbánatra.

Élete utolsó megnyilvánulásai nála is arra vallanak, hogy ugyancsak jóllakott 48-cal, bár oda még nem jutott el, hogy a bűnösök vagy legalább a hibázottak közé magát is belefoglalja. Ő még csak Kossuthot és társait találta bűnösöknek.

De nemcsak a bolsevista ízű, hamis, lelkiismeretlen módszerek és hírverés használatában, hanem a szereplők, az izgatók önzésében, vagy fejezzük ki magunkat finomabban: emberi gyarlóságában is egyezik 48 a francia vagy bármely más forradalommal.

A reformkor legnagyobb alakja Wesselényi. A jobbágyság felszabadításáért senki sem küzdött nála hevesebben, kihívóbban és a kormány tekintélyét jobban aláásóan. Láttuk már, ki volt ez a nagyhangú Wesselényi s – azon kívül, hogy a nemi erkölcsei is felháborítóak voltak – hogyan bánt ő a maga jobbágyaival! Láttuk már, hogy az ő birtokain csakugyan valóság volt az a sok szörnyűség, mellyel ő és társai a földesurakat általában rágalmazták.

Említettük, hogy Sainte Beuve szerint azért lett forradalom Franciaországban, mert egyesek hintót szerettek volna maguknak, s mivel ezt nem sikerült elérniük, azt akarták, hogy senkinek se lehessen hintója. Ugyanezt – sajnos – azokról is elmondhatjuk, akik a mi 48-unkat csinálták.

Mikor Kossuth a Habsburgokat trónjuktól megfosztotta, hallatlanul nagy összeget, 200.000 forintot szavaztatott meg magának kormányzói fizetésül. Pöttöm fiai pedig, akár a kis főhercegek szokták, honvédtiszti egyenruhában vonultak fel felséges apjuk és anyjuk kíséretében a honvédseregektől felszabadított mámoros magyar fővárosban. Szilágyi azt írja (A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből, 23. o.), hogy Görgey, mikor Budavárát bevette, csak azért gyújtotta ott fel a nádori palotát, nehogy utána Kossuthnak, mint kormányzónak, „lakhelyül szolgáljon".

A legújabb történetírás ma már kimutatta, hogy Bécsben nem volt kamarilla. De hogy Kossuth környezetében valóban volt illetéktelen női befolyás, és hogy ezt Kossuth munkatársai ezen a néven is nevezték, azt is tudjuk. Egészen bizonyos az is, hogy Kossuth, a vagyontalan ügyvéd, a debreceni trónfosztáskor többek közt azért is nem döntött határozottabban a

köztársaság mellett, s ezt a kérdést egyelőre azért hagyta még függőben, mert nem akarta már eleve elzárni azt a lehetőséget, hogy esetleg még Magyarország királya is lehessen. Azt pedig nem kevésbé megbízható ember, mint Pálffy János, a Honvédelmi Bizottmány, tehát Kossuth kormányának tagja állítja (magyarországi és erdélyi urak, 266. o.), hogy a detronizáció után Kossuth neje „a tükör előtt" naponta fejére tette a koronát. (Megtehette, mert egy időben ott volt a korona Kossuth lakásán.)

Hogy pedig az önzetlenség milyen kicsiny, a hiúság pedig milyen nagy volt Kossuthban, azt ugyancsak jellemzően bizonyítja, hogy mikor 1846-ban az Életképek hirdetményt tett közzé munkatársairól, akik között Kossuth is ott volt, mivel Petőfi neve kissé nagyobb betűkkel volt nyomtatva, mint a többieké, köztük Kossuthé, ő emiatt már másnap sértődötten visszavette a lapba beküldött cikkét. Tettét azzal indokolta meg, hogy akármilyen színész népséggel nem dolgozik egy lapba. (Illyés Gyula: Petőfi, 1848., 178. o.)

De világos, hogy a másik főizgató, Petőfi sem volt egy cseppet sem kevésbé hiú vagy kevésbé öntelt, vagy jobban önzetlen. Mikor Kossuth rá nézve sértő kijelentését meghallja, őt is nemcsak elfutja a harag (amit még megbocsátanánk, hiszen emberi gyarlóság), hanem teljesen megfeledkezve arról, hogy az imádott haza vagy a „világszabadság" mégiscsak előbbre való, mint a saját önérzete vagy hiúsága, ettől kezdve élete végéig feneketlenül gyűlöli Kossuthot, s már a forradalom elején, mikor a „szent" ügy érdekében ugyancsak össze kellett volna fogniuk azoknak, akik egy elvet vallottak, és a magyar gyerekeket tejben fürösztő és 10 tál ebédes „zsarnokságot" egyformán gyűlölték, nyilvános szónoklatban jelenti ki, hogy Kossuthra még a kutyáját sem bízná rá, nem a hazáját.

E véleményének helyességét – sajnos – megerősítették az események, de e szomorú eseményeknek vajon nem volt-e oka az is, hogy a vezetők így gyűlölködtek egymással, s nemcsak akkora önfegyelem nem volt bennük a haza érdekében, hogy magát a gyűlöletet elfojtsák magukban, hanem még akkora sem, hogy egymás iránti lekicsinylésüket, sőt megvetésüket még a nyilvánosság előtt is ki ne fejezzék.

Egyébként Petőfire még az is szóról szóra ráillik, amit a francia forradalommal kapcsolatban a hintóról hallottunk. Róla az e tekintetben ugyancsak nem gyanús Illyés állapítja meg, hogy „inget, mióta módja volt rá, mindig finomat hordott". (331. o.) Meg kell tehát állapítanunk (noha ezt Illyés természetesen már nem állapítja meg), hogy csak azért volt jelszava, hogy „égbe a népet, pokolba az arisztokráciát" (milyen alantasan hízelgő jelszó, mert természetesen a nép előtt beszélt így, nem pedig az arisztokraták előtt), mert akkor még nemigen volt „módja" rá, hogy „finom inget" hordjon.

Mikor aztán már módja lett rá, még csak az sem jutott eszébe, hogy úgy legyen büszke, ahogyan például Marat is volt, hogy csak azért is még a réginél is piszkosabb ingben járt volna, akkor is, mikor már beérkezett. Vagy ha Maratot a cinizmusban nem utánozta volna, csak az önérzetben, hogy tiszta inget viseljen ugyan, de egyszerű, durva kelméből valót.

Nem. Ő rögtön sietett megvalósítani szíve régi vágyát, s elárulni, hogy – legalábbis tudat alatt – miért volt ő eddig annyira forradalmár és a finom ingűeknek oly nagy gyűlölője. Én Petőfitől elvártam volna, hogy legyen annyira önérzetes, hogy már csak ezért se térjen át a finom ingre. Petőfi nem volt ennyire önérzetes.

Lányok is többnyire csak olyanok tetszettek Petőfinek, akiknek finom ingük volt. Nem csoda, hogy az Apostol című anarchista költeményének hőse is feneketlenül gyűlöli az urakat, de azért mégis az ő lánya tetszik meg neki.

Petőfi „nem tud táncolni s finoman társalogni sem" (Illyés, 170. o.), de azért „megkéri egy dúsgazdag (de természetesen szintén lutheránus és szintén idegen) bankár leányát, kivel azelőtt még csak szót sem váltott" (117. o.). Világos, hogy a lány kezét nem kapja meg. Később (125. o.) „Erdélyi (Ferenc) bemutatja a szép, művelt és (megint csak) dúsgazdag Mednyánszky Bertának" (persze ez is lutheránus) s mindjárt jönnek a szebbnél szebb szerelmes versek (Fa leszek, ha fának vagy virága...) Persze Bertát is megkéri, s persze Berta is ki-

kosarazza. Végül is az a Szendrey Júlia lesz a felesége, aki szintén olyan gazdag és előkelő, hogy Illyés szerint (171. o.) „minden pillanatban férjhez mehetne egy gazdag báróhoz".

Petőfi, mint lutheránus és protestáns iskolák neveltje és még inkább, mint forradalmár és az akkori „felvilágosult" írók szorgalmas olvasója, szívből utálta a katolicizmust, s vele minden papot, úgyhogy Illyés csak úgy emlegeti, hogy a „papfaló költő". (219. o.)

Maga Illyés is papfaló, noha katolikus. A testvére is pap volt, sőt ő maga is gondolt arra, hogy az lesz. Hogy lehetett volna azonban belőle pap, vagy akár csak rendes katolikus is, mikor kálvinista öreganyja (akit azonban ő mint nagyanyját emlegeti) már gyermekkorában így fejlesztette benne a vallásosságot és az erkölcsi érzéket: „Pap persze nem leszel, de azért csak készülj annak." (Illyés: Puszták népe, 294. o.)

Fűnek-fának dicsekedett azzal is, hogy őt majd a kálvinista lelkész, Tompa fogja jegyesével megesketni (noha ő maga sem volt kálvinista). Világos azonban, hogy a gazdag és előkelő leány kedvéért szemrebbenés nélkül ment esküdni a katolikus templomba és „adta el" (mint ilyenkor a protestáns felekezeti sajtó szokta magát kifejezni, de természetesen csak akkor, ha ezt csak egyszerű emberek csinálják, nem pedig olyan szellemóriások, mint Petőfi, aki még így is örök dicsőség a protestantizmusra, noha csak annyi köze van hozzá, hogy véletlenül benne született) minden születendő gyermekét annak a katolicizmusnak, melyet „szentséges szent" forradalmi elvei miatt szívből gyűlölt és az emberi haladás ellenségének tartott.

A már közöltek után az sem meglepő már, hogy Szendrey Júliát is „zöld magyarkában, fekete pantallóban, selyem mellényben, kezében rugós tetejű magas kalappal (Illyés: Petőfi, 209. o.), vagyis valóságos piperkőc maskarában kéri meg apjától, de akkor még nagy elegranciája ellenére is eredménytelenül, sőt az öreg Szendrey egyenesen úgy rúgja ki. Lehet, hogy jövendő apósát éppen ez a nagy elegancia dühösítette fel legjobban. Petőfi ugyanis e tekintetben jellegzetes parvenü [az előkelők szokásait utánzó] volt, s ha akart, akkor sem tudott finom ízléssel öltözködni. Kortársa, Jókai, azt beszélte Gárdonyinak, hogy „Petőfi se értelmes arcú nem volt, se pedig úriember nem volt". Sőt „rosszképű ember volt, ordináré figura". (Gárdonyi Géza: Aranymorzsák, 117. és 118. o.)

Akinek tűrhetetlennek látszik Petőfinek ez az ócsárlása, s miatta nem Petőfit, hanem engem talál ellenszenvesnek, figyelmeztetem a következőkre:

1. Amit írok, igaz, s bizonyára ez a lényeg.

2. Még ezt a kellemetlen igazat sem én állapítottam meg vagy én hozom nyilvánosságra, hanem Jókai, Gárdonyi Géza, Illyés Gyula vagy Ferenczi Zoltán, Petőfi protestáns életrajzírója. „Ordenáré fráternak" például Jókai mondta, s Gárdonyi hozta nyilvánosságra, illetve Gárdonyi halála után apja irodalmi hagyatékaként a fia.

Én nem Petőfit, a költőt kisebbítem, hanem Petőfit, a politikust és forradalmárt, akinek működését hazámra, nemzetemre és népemre egyaránt végtelenül kárhozatosnak tartom. Hazám és népem nekem természetesen Petőfinél is sokkal előbbre való. Ami pedig a katolicizmust illeti, az meg olyan nagy szememben, hogy még Petőfi lángelméje is eltörpül mellette. Petőfinek, a költőnek, nálam nagyobb élvezője és bámulója nincs Magyarországon, Petőfit, a politikust és izgatót azonban megvetem és lenézem. De éppen azért, hogy a költői lángelme még továbbra is félre ne vezethesse a magyar népet és nemzetet, szükséges, hogy Petőfiről, a politikusról és forradalmárról megmondjuk végre az igazat.

*

A forradalmár Petőfi olyan rajongója volt a rangnak, a vagyonnak és az úri származásnak (de természetesen csak akkor, ha nem ellenségként, hanem feleségként jelentkezett nála), hogy fiatal házas korában régi jó barátjával, Orlaival is összeveszik azért, mert felesége jelenlétében beszéd közben a „fene" szót használta (Gárdonyi: Aranymorzsák, 152. o.). Ugyanez a finomkodó Petőfi azonban ilyen „finoman" ír az ifjú Ferenc Józsefről: „A jövendő császár, aki egy rútsága-híres, agyalágyult férfi és egy ilyen agyalágyulttal összefeküdni képes nő ná-

szából született, máris fennkölten hordja fejét, fejében azt a hitet, hogy istentől van polcára rendelve." (Illyés: Petőfi, 278. o.)

Kérdem, túlzás volt-e Jókaitól, mikor Petőfit „ordináré fráternak" nevezi? Ha pedig eltekintünk a tekintélytisztelettől és a kifejezések tisztességétől, s egyedül csak a dolog érdemét tekintjük, tudvalevő, hogy annak „a jövendő császárnak" az anyja, Zsófia, a világtörténelem legszebb, legtehetségesebb és legkulturáltabb főrangú asszonyai közé tartozik, apja, Ferenc Károly pedig, ha nem is volt szépnek mondható férfi (ami egyébként férfiben nem is fontos), de testileg annyira rút azért bajosan lehetett, mint amilyennek magát Petőfit mondja a barátja, Jókai.

Ferenc Károly főherceg agyalágyultságából pedig csak annyi igaz, hogy a rendesnél nem volt ugyan nagyobb tehetségű ember, de kisebb sem. Igazán kár megbotránkozni azon az „összefekvésen", melyből egy Ferenc József származott, aki olyan tehetség volt, hogy uralkodása külön korszakot alkot, mégpedig visszairigyelt korszakot, aki, míg élt, a világ legtiszteltebb, legjellemesebb, legnagyobb tekintélyű uralkodója volt, aki olyan szívós és vasegészségű volt, hogy 66 évig uralkodott. Aki akkor, mikor a valóban rút Petőfi ilyen gyalázatosan írt a szüleiről, egyenesen hódító szépségű fiatalember volt mind arcvonásait, mind sudár termetét, fellépését és társalkodását illetően, s akiről még egy olyan német mű is, mely minden Habsburgot terheltnek és abnormálisnak mond, azt állapítja meg, hogy ő egymaga valóságos megtestesülése a normálisnak és az egészségesnek, úgyhogy a természet mind benne halmozta össze azt a jót, melyet családja egyéb tagjaitól állítólag megtagadott.

Csak azért, mert Petőfi gyűlölte őket, még semmiképpen sem kell nemcsak gonoszoknak, hanem még rosszaknak se tartanunk sem a Habsburgokat, sem 48 előtti udvarukat vagy kormányukat. Hiszen láttuk, hogy Petőfi nemcsak rájuk, hanem még Kossuthra se bízta volna rá nem a hazáját, hanem még a kutyáját sem. A honvéd hadsereg fővezéréről, Vetterről pedig azt írja ugyanez a Petőfi, hogy egyszer beszélt vele, de „többször nem beszélek, nehogy hamisnak higgyem azt a hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilizálatlanabb emberek a világon". (Illyés, 300. o.)

De természetesen nem azért haragudott annyira Vetterre, mintha hazánknak ártott volna, vagy mert a magyar vért hiába pazarolta volna, mert hiszen látjuk, hogy nem a katonai tehetsége vagy a lelkiismeretessége ellen, hanem a modora ellen van kifogása csak azért, mert kidobta a szobájából, s bizonyára megvolt rá az oka, hogy kidobja. Jól láthatjuk azonban, mennyit lehet Petőfi véleményére adni, s véleményének milyen tárgyilagos okai szoktak lenni.

Egyszer Petőfi még a jóságos, szelíd és alázatos Mészáros hadügyminisztert is olyan méregbe hozta, hogy még ő is „rápirított", mégpedig olyan hangon, hogy a költő viszonzásképpen lemondott tiszti rangjáról. (306. o.)

Klapka is – bizonyára ő sem ok nélkül – úgy bánt nemzetünk e büszkeségével, hogy Petőfi ezt írja neki viszonzásul: „Békés időben személyes elégtételre hívtam volna, s tán lelőttem volna Önt, mint a verebet, mert én meglehetősen lövök" (!) Klapka viszont így nyilatkozott Petőfiről: „Saját kényére hajhászkodik Pesten (noha katonatiszt, s így a harctéren lenne a helye), hihetőleg vétkes szenvedélyét, a nép izgatásával kielégítendő". Petőfinek pedig azt mondta, hogy ha nem nézné, kicsoda, 24 óra alatt felköttetné. Mivel azonban nézte, kicsoda, megelégedett azzal, hogy csak lecsukatta.

De nemcsak a tábornokok előtt fogyott el Petőfi becsülete. Maguk a 48-asok kihagyták például abból a sajtóügyi választmányból, melynek pedig előbb már tagjává választották, sőt már május 16-án kihagyták még a nemzetőrségből is. „Egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek" – írja ő maga is június 11-én.

Széchenyi, a legnagyobb magyar is annyira lenézi, hogy mikor főúri barátai társaságába érkezett, gúnyosan (de a gúny természetesen nem főúri barátainak, hanem Petőfinek, a költőnek szólt) Petőfi e soraival szokta őket üdvözölni: „Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok?!"

Petőfit, a forradalom és hazaszeretet túlfűtött dalnokát még arra is a közvéleménynek kellett úgyszólván rákényszerítenie, hogy a harctérre vonuljon, ha egyszer már beállt katoná-

nak, sőt katonatiszti fizetést húz a hazától. Vachot lapja, a „Nemzetőr", így csúfolja: „Minden versedben szabadságunk elnyomói, ellenségeink vérét szomjazod. Íme, most nyakunkon a háború. Te katona voltál, gyermeked nincs, s roppant kardod, mellyel a márciusi napokban annyit csörömpöltél, mégis hüvelyében rozsdásodik".

Petőfi kénytelen védekezni (a büszke Petőfi), s azzal menti magát, hogy a családjáról kell gondoskodnia (hát a tiszti fizetésből nem élhetett volna meg a család?!), gyermeke pedig nemsokára lesz. Ezt a mentséget még Illyés is kissé gyengének tartja, de viszont minket az sem elégít ki, amit ő hoz fel Petőfi mentségére, hogy ti. akkor Kossuthot is felszólíthatták volna, hogy azonnal vonuljon ki egyszerű bakaként a harctérre.

Gyenge ez a mentség, először azért, mert Kossuth egyszerű bakaságáról szó sem volt. Kossuth még Görgeynek is szorgalmasan adogatta a hadi tanácsokat, később pedig egyenesen azt tervezte, hogy mint fővezér áll a sereg élére. Ne feledjük azt se, hogy Petőfi is őrnagy volt, nem pedig közbaka, tehát a közvélemény csak azt kívánta tőle, hogy őrnagyként vonuljon a harctérre, kivált mikor az őrnagyi fizetést szorgalmasan felveszi.

Másodszor Kossuth a nemzetet kormányozta (akkor is, mikor még nem választották hivatalosan is kormányzónak), többek közt ő gondoskodott arról, hogy legyen sereg, legyenek tisztek, legyen a seregnek fegyvere, ruhája, ellátása stb., s ha ő is harctérre vonult volna, ezt a szerepét ott nem tölthette volna be. Petőfinek azonban nem volt semmi hivatalos állása. Ő a maga hivatását, a nemzet és a sereg szóval és írással való lelkesítését a harctéren is épp úgy folytathatta volna, mint itthon, sőt ott még jobban, mint itthon, mert lelkesítő írásaihoz élményeket ott szerezhetett volna, nem pedig itthon. Ki látott ugyanis olyan lelkesítőt, akinek minden szava: „Fegyverre!", s csak éppen ő maga nem követi a jelszót?

Hát még az akkori túlfűtött hazafias hangulatban, mikor éppen Petőfi izgató versei hatására még a papnövendékeket, sőt a felszentelt papokat is a harctérre kényszerítették, mert még őket is becsteleneknek nyilvánították, ha nem ragadnak fegyvert. Milyen lehetetlen helyzet volt tehát, hogy viszont az, aki minden hazafias tett kezdeményezőjének tekintette magát, csak itthon és csak kard nélkül lelkesít azon a címen, mert a családjáról kell gondoskodnia (mikor arról már bőségesen gondoskodott a nemzet, mikor őrnagyi fizetést adott neki) és hogy nemsokára gyermeke lesz? Valóban fonák és szégyenletes volt a nemzet lelkesítőjének ez a helyzete.

Hát talán azok, akik valóban bevonultak, nem hozhattak volna fel az otthonmaradásra ugyanilyen okokat, sőt még sokkal nagyobbakat is? Vajon a bevonultatott papok nem hozhatták volna-e fel érvül, hogy a fegyveres szolgálat és a vérontás ellenkezik hivatásukkal, s hogy itthon most is kell keresztelni, esketni, temetni, prédikálni, gyóntatni, a nép pedig most még jobban rászorul a lelki vigaszra, mint békeidőben?

Petőfi családjáról őrnagyi fizetés folyósításával oly fényesen gondoskodott az állam, hogy még olyan gazdag és előkelő feleség igényeit is bőségesen kielégítette, mint amilyen felesége Petőfinek volt. Mivel pedig ezt a nagy fizetést a haza iránti kötelesség volt meg is szolgálni, már csak emiatt is kötelessége lett volna az őrnagy Petőfinek a harctérre menni. Családja egyébként nem is volt, mint csak felesége. De ha Petőfinek még ahhoz is joga lett volna, hogy imádott feleségét még az őrnagyi színvonalnál is magasabban tartsa és ha a hazával szemben is megvolt az a joga, hogy ingyen vegye fel az őrnagyi fizetést, akkor sem fogadható el Petőfi mentsége, mert hiszen ő a verseiből is el tudta tartani a családját, verset pedig a harctéren is írhatott volna, sőt az ottani sok élmény hatása alatt még többet, mint itthon.

Hogy mennyire nem volt természetes dolog, hogy Petőfi csak akkor vonult be, mikor a közvélemény a becstelenség megsemmisítő fegyverével erre a szó szoros értelmében már rákényszerítette, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy mikor végre arra is elszánta magát, hogy kardot köt, még a felesége is azt mondta neki: „Csak azon csodálkozom, hogy te még csak most jöttél erre a gondolatra". (Illyés: Petőfi, 286. o.)

Úgy látszik, hogy ha csak bakaként kellett volna a harctérre mennie, még ekkor se ment volna, mert az egész jól látható, hogy elsősorban nem a haza miatt ment, hanem azért, mert

őrnagy volt és kapta az őrnagyi fizetést. De itt ismét csak akaratlanul is a francia forradalmárok hintója jut eszünkbe, mert Petőfi, mikor végre mégis bevonult, annyira elegáns tiszt módjára akart bevonulni, hogy Emichtől előlegként egész évi fizetését, 2000 forintot (mely akkor igen nagy fizetés volt) vesz fel tiszti felszerelésére. Mikor felesége aggódva és megsértődve azt mondja neki: „Csak nem mind?! Hát akkor én miből élek?", azt feleli, hogy „1600-at viszek, 400-at neked hagyok".

Fizetésének előre való felvételéből azonban azt is jól látjuk, mennyire hamis volt Petőfi azon érvelése, hogy a családját kell eltartania. Jól láthatjuk ugyanis, hogy újságírói fizetését bevonulása ellenére is kapta (valóban, a harctérről épp úgy, sőt még jobban küldhetett lapja szerkesztőségébe verseket, mintha itthon maradt volna), sőt ezt – mint látjuk – előre fel is vette, s fizetése oly nagy volt, hogy „családja" ennek még egy töredékéből is meg tudott élni, s ezt Petőfi maga állapítja meg. S ehhez jött még az őrnagyi fizetés!

Azonban alig hogy bevonult, már haza is jön szabadságra. Felesége kéri, hogy maradjon még itthon. Ő rááll és szabadsága meghosszabbítását kéri. A kérvényt azonban olyan későn adja be, hogy akkor már be is kellett volna vonulnia. Mire ezt ő észreveszi, arra már fel is jelentette valaki, s a hadügyi bizottság, mint katonaszökevényt, tekintettel arra, hogy a nemzet nagy költőjéről van szó (de éppen ezért annál nagyobb szégyen ez), nem agyonlövésre, hanem csak a tisztek névsorából való törlésre (s természetesen az őrnagyi fizetés megvonására) javasolja. (Jegyezzük meg, nem az osztrák, tehát „magyarfaló" katonai hatóság, hanem a magyar és forradalmi). Ennek végrehajtását nagy nevével meg tudta akadályozni, de a közvélemény újabb követelő nyomására kénytelen újra bevonulni. (Illyés: Petőfi, 298-299. o.)

Bizony a halála is éppen nem úgy történt, mint az „Egy gondolat bánt engemet" című költeményében „megjövendölte". A „harc mezején" történt ugyanis ez, de nem harc, hanem futás közben. Maga a harc is vesztett harc volt, nem – mint a vers mondja – „a kivívott diadallal" végződő. De Petőfi még ebben a vesztett csatában sem vett részt, mert csak öt nappal előbb csatlakozott a sereghez, s még fegyver sem volt nála, sőt még katonaruha sem volt akkor még rajta.

Nem én mondom, hanem Illyés írja: „Írt verset arról, hogy csatatéren szeretne meghalni (de azért úgy kellett rákényszeríteni arra, hogy a csatatérre menjen), de most nem akart meghalni" (331. o.). Élete utolsó napjaiban Mezőberényből is azért ment Erdélybe, mert félt, hogy másképp az oroszok kezébe kerül, s ilyen bizonytalan viszonyok között most már a harctér volt a legbiztosabb tartózkodási hely. Noha Bem is üzent érte, mégis soká habozott, menjen-e (Illyés, 318. o.). Elhatározásában az egyedüli szempont ugyanis az volt, hol fenyegeti kisebb veszély. Úgy látta, hogy a harctéren. „A világszabadságért" vagy a hazáért való dicső halál ekkor már eszébe sem jutott, illetve minden áron szabadulni akart tőle.

Látjuk tehát, hogy a mi 48-asaink éppen olyan hintós, illetve hintó után sóvárgó és a hintót másoktól irigylő forradalmárok voltak, mint Mirabeau, Danton vagy Robespierre. De elmondhatjuk azt is, hogy ez a mi forradalmunk is épp oly szükségtelen és felesleges volt, mint a franciák „nagy" forradalma.

Azok a borzasztónak és tűrhetetlennek festett bajok, melyekkel hírverést csináltak, nálunk is csak propagandafogások voltak a szereplők hintós vágyainak kielégítésére. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy Petőfi mindent rosszhiszeműen s tisztán a maga úribb megélhetéséért csinált, de amilyen bizonyos az, hogy ez nem igaz, éppen olyan bizonyos az is, hogy volt annyira gyarló ember, hogy a valóságban minden ezért történt még akkor is, ha maga Petőfi meg mert volna esküdni a maga önzetlenségére. Tettei, melyeket most vázoltunk, s melyeket mikor majd személyével foglalkozunk, még bővebben ki fogunk fejteni, ezt egész kétségtelenül bizonyítják. Márpedig egyedül a tettek az irányadók.

Petőfi (s általában 48) nemcsak a haza, hanem „a szegény nép" felemelésére is törekedett. Bőven kimutattuk, hogy az e célból kifejtett 48-as propaganda is hamis, vagy legalábbis túlzott volt, mert a jobbágyok sem nyomorban, sem elnyomva, sem emberi önérzetükben

megalázva nem voltak, azok pedig, akik csakugyan rá voltak szorulva a nagyobb jólétre és a felemelésre, a földesurak allodiális földjein dolgozó zsellérek és napszámos parasztok földhöz juttatása, a 48-asoknak még csak eszükbe sem jutott. Ennek pedig más oka nem lehet, mint csak az, hogy az ő vállukon – éppen teljes jogtalanságuk és elesettségük miatt – akkor még nem lehetett magasra emelkedni és szerephez jutni. Az ő részükre jogokat kivívni ezért nem akart akkor még senki. Ma már ezek jogaiért küzdenek a forradalmárok, de természetesen nem azért, mintha ma már önzetlenebbek lennének, mint hajdan voltak, hanem azért, mert ma már ezek segítségével is lehet érvényesülni, sőt csak így lehet igazán.

Azzal, hogy mindezt megállapítom, nem azt akarom mondani, hogy jobb lett volna, ha már 48-ban is ígértek volna jogokat ezeknek is, és ezeket is bevonták volna propaganda-hadjáratukba, hanem csak a forradalmi hírverés hazug voltára és a forradalmár önzésére akarok vele rámutatni. Ha ugyanis a forradalmi izgatás már 48-ban kiterjedt volna még ezekre is, a baj és a felfordulás még nagyobb lett volna és még nagyobb a tömegek becsapása. Eltekintve ugyanis attól, hogy 48-ban ez még idő előtti volt, mivel a történelemben ugrani nem lehet, hanem mindennek meg kell várni az idejét: vajon tudott-e a bolsevizmus, mely ma már a nincsteleneket izgatja, akár csak száz évvel később, a XX. század közepén is ígéreteiből bármit is valóra váltani? Fel tudta-e csak egy cseppet is emelni a tömegek életszínvonalát? Vagy tudott-e nekik legalább szabadságot és jogot többet adni, mint amennyivel előbb rendelkeztek? S ha ezt még a XX. század sem tudta megtenni, mit tudott volna nekik adni 48, száz évvel ezelőtt, mikor az emberiség a mainál még sokkal hátrább volt, s a nemzeti forradalmat ráadásul nem is a közgazdaságban járatos, iparvállalatok, bankok, gyárak gründolázásához [alapításához] értő zsidók vezették és intézték, mint „népi demokráciánk" közgazdasági életét?

Pedig 48 túlzói, köztük Petőfi is, már a kommunizmussal kacérkodtak. Hiszen Marx Károly ekkor már tevékenykedett, s a Kommunista Kiáltvány 1848 elején már megjelent. Az „Egy gondolat bánt engemet" c. versben Petőfi is nem magyar, hanem már „világszabadságot" emleget és már ő is „piros zászlók" alatt harcolva akar meghalni. A marxizmus 48-ban kezd jelentkezni. „Az ifjak egy része a nemzeti színű helyett vörös karszalagot, tollat és kokárdát kezdett viselni" (Illyés, 266. o.). „Az apostol"-ról Illyés már egyenesen azt írja, hogy „a műben már erjed a múlt század levert szabadságmozgalmának törkölye: a nihilizmus" (278. o.). Petőfinek még a felesége is (az úri felesége) frígiai sapkában jelenik meg a Nemzeti Színházban (282. o.).

Az is jellemző, hogy mikor a márciusi nagy dicsőség után Emich Gusztáv kirakatában megjelenik Petőfi kivilágított arcképe, Pesten az a hír terjedt el, hogy a költő megőrült (Illyés, 258. o.). Láthatjuk belőle, milyen józan volt akkor még nálunk a főváros népe, s kiket látott ő ezekben a „hazafias" forradalmárokban. Pedig a falu népe még józanabb volt.

„Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom", mondta Petőfi, s ezzel be is bizonyította, mennyire rokon lélek volt a mi mai kommunistáinkkal is, de tanúságot tett egyúttal kétségbeejtő fokban hiányzó történelmi érzékéről, ítélőképességéről és emberismeretéről is. „Petőfi képviselőjelölti kiáltványából, ahogy a derék Bankós írja, a kommunizmus elveit okoskodták ki." (Illyés: Petőfi, 272. o.)

Mint az újabb kori nyugati irodalomban, ma már nálunk is mind több olyan hang hallatszik, hogy ahogyan Franciaországban nem volt a nagy forradalom előtt, nálunk sem volt 48 előtt elnyomás. A forradalom nálunk sem azért tört ki, mert szükség volt rá, mert az eddigi állapotokat tovább tűrni már valóban nem lehetett, hanem egyedül azért, mert egyesek mindenáron forradalmat akartak, mert szerepelni, nagyot alkotni és ezáltal híressé válni kívántak. Ezért elhitették a közvéleménnyel, hogy itt minden rossz, minden elmaradott, minden zsarnoki, s így valósággal belelovalták az országot a fegyveres felkelésbe.

Közvéleményünk még ma is szentül azt hiszi, amit akkor elhitt. Még ma is meg van róla győződve, hogy nálunk akkor a Habsburgok németesítettek, s nemzeti nyelvünket mesterségesen elnyomták. Az igazság ezzel szemben az, hogy a magyar országgyűlés már a reform-

korban olyan törvényt hozott és a királyi szentesítést is megkapta rá, hogy minden iskolában magyarul kell tanítani.

Akik értenek a dologhoz, jól tudják, hogy ezt a törvényt felesleges és értelmetlen volt meghozni, mert végrehajtani úgysem lehetett. Nálunk egész Trencsén, Túróc, Liptó, Árva, Zólyom, Sáros és Szepes megyében, tehát az ország egy nagy összefüggő területén nincs egyetlen egy falu, melyben magyar őslakosság, tehát néhány, az ország más vidékeiről odahelyezett vasutason, tanítón, hivatalnokon, csendőrön kívül más magyar is lett volna.

Szeretném látni azt a hazafias tanítót, aki – ha még úgy el is rendelte a törvény – ezekben a falvakban magyarul tudott tanítani az iskolában. De ha nem tudott, mert képtelenség volt, miért rendelte el a törvény? Csak azért, hogy lejárassa a törvény tekintélyét, s a mai szerbeknek, románoknak és szlovénoknak alkalmat tudjon adni annak bizonyítására, hogy nálunk üldözték a nemzetiségeket, hogy nálunk erőszakosan magyarosítottak, s a magyarság helyzete ma Jugoszláviában [azóta Szerbia, Horvátország stb.], Romániában, Csehszlovákiában [ma már Szlovákia] sokkal jobb, mint amilyen a nemzetiségeké volt akkor, mikor még a magyarok parancsoltak.

Ránk nézve most igen sokat érne, ha annak idején a király nem lett volna annyira magyarpárti és nem szentesítette volna ezt a törvényt. A magyarság akkor nem vesztett volna vele semmit, de viszont igen sokat nyert volna vele, mert ma nem lenne ellenségei kezében ez a nagy fegyver ellene. Bizonyára Bécsben is látták mindezt, s bizonyára látták a nemzetiségek elleni igazságtalanságot és megalázást is, melyet tartalmazott, de szentesítését nem merték megtagadni, mert nálunk már 48 előtt is nemcsak németesítés nem volt (mert természetesen a bácskai, bánsági és dunántúli sváb falvakban is magyarul kellett tanítani az iskolában, s itt a törvényt többé-kevésbé végre is lehetett hajtani), hanem a németek magyarosítása folyt, mégpedig mint láthatjuk, bécsi szentesítéssel.

Trencsén megyében, ahol 1900-ban még a magyar népszámlálás adatai szerint is csak a lakosság 6,9%-a tudott magyarul, inkább csak elméletben, de a Baranya, Fejér, Veszprém, Komárom megyei svábok közt a valóságban is lehetett magyarosítani. Egyébként más helyütt konkrét adatokat is bőven hozok fel arra, hogy nálunk már 48 előtt is magyarosítás folyt, nem németesítés.

Aztán egyenesen rémmeséket tanultunk és hallunk még ma is a 48 előtti idők bécsi kormányainak a gondolat- és sajtószabadság elleni vétkeiről. Pedig hát rámutattunk már, hogy I. Ferenc és V. Ferdinánd alatt a cenzúra csak a vallásgúnyoló vagy istentelenséget terjesztő és forradalmi irányú könyvek ellen irányult, de még ezek ellen is csak úgy, hogy nemcsak Petőfinek (annak ellenére, hogy sohasem járt külföldön, legalábbis a monarchia területén túl nem) lehettek éppen az ilyen művek úgyszólván egyetlen olvasmányai, hanem akkor úgyszólván minden olvasó ember ezeken nevelkedett. A szerencsétlen Mednyánszky Cézár még a papnevelőben is.

48 előtt a cenzúra, tehát a sajtószabadság üldözése terén annyira nem voltak bűnei a bécsi kormánynak, hogy még Illyés Gyula is kénytelen így írni:

„Bevallhatjuk, hogy a cenzúrával nem volt annyi baj, mint gondolni lehetne. Sajtóvétségek miatt sohasem ült oly kevés ember Magyarországon, mint éppen azokban a napokban. Mindössze egy ült: Táncsics. De ez (a sajtószabadság követelése) volt a nemzetközi menetrend (tehát a forradalmi recept) szerint az első állomás." (Ezért kellett a márciusi ifjaknak is legelőször ezt kivívni, noha a gyakorlatban kivívására nem volt semmi szükség, mert anélkül is jobban valóság volt, mint napjainkban. Most ugyanis bármely országban és bármely időben törne ki forradalom, mindig találna a börtönben 20-30 embert, akit azért zártak oda, mert tilosan írt.)

„A forradalmakat nem az elnyomók durvasága, hanem az elnyomottak érzékenysége robbantja ki." (251. o.) Ezt Illyés a mi 48-unkkal kapcsolatban állapítja meg, de látjuk, hogy ő is minden forradalomra vonatkoztatja. Épp úgy, mint mi. Tehát még Illyés is megállapítja,

hogy 48-ban nálunk nem azért tört ki a szabadságharc, mert addig itt nem volt szabadság, hanem azért, mert túl nagy volt a szabadság: a nyugtalanok szabadon nyugtalankodhattak, a nagyszájúak szabadon használhatták a nagy szájukat, az izgatókat senki sem bántotta. Az emberek el voltak kényeztetve, jó módjukban azt sem tudták már, mit csináljanak. Nem fértek már a bőrükbe. Nyugtalankodók, felforgatásra hajlamosak mindig vannak, s ezek 48-ban látták, hogy „zsarnokaik" túl jók és túl félénkek, s így nekik érdemes fellépniük.

Jellemző azonban, hogy Illyés Gyula mégis maga is „az elnyomottak" érzékenységéről beszél. Bizonyára ő maga sem tudná megokolni, miért beszél „elnyomottakról", mikor maga állapítja meg, hogy nem volt elnyomás, sőt olyan nagy volt a szabadság, mint talán soha máskor. Igaz ugyan, hogy akkor volt cenzúra, ma pedig nincs (a „má"-n természetesen a demokratikus nyugati államokat és a mi kommunizmus előtti állapotainkat értem), de nem az elmélet, hanem a gyakorlat a valóság, az irányadó.

Hogy mennyire nem a törvény holt betűje az irányadó, mutatja az, hogy törvényesen a kommunizmus alatt sem volt cenzúra, mégis nemcsak a kormány ellen írni nem lehetett, hanem egyenesen a kormány mellett kellett írni, s hosszú évtizedeken át nem fordult elő egyetlenegy eset sem, hogy valakinek módjában lett volna ellenkező értelemben írni. A sajtószabadság legnagyobb elnyomását tehát az egész világtörténelemben olyan államban lehetett megvalósítani, melyben nem volt cenzúra, sőt a sajtószabadság az alkotmány egyik alapvető cikkelye volt.

48-ban a márciusi ifjak nagy hőstettként cenzúra nélkül nyomatják ki a Nemzeti dalt, mert állítólag kivívták a sajtószabadságot. De ugyanakkor „mellesleg" Illyés Gyula megállapítja, hogy ezen a Nemzeti dalon „a cenzor sem találhatott volna semmi kivetni valót" (252. o.), azaz akkor is ki lehetett volna nyomtatni, ha Petőfiék nem vívtak volna ki semmit. Az a cenzúra, melyet nálunk a 48-at megelőző időkben a bécsi kormány gyakorolt, még szerinte sem volt sem tűrhetetlen, sem szigorú.

Kell-e erre az állításunkra csattanósabb bizonyíték annál, mint hogy azt a Táncsicsot, akit a 48-at megelőző időkben egész Magyarországon egyedül zárt börtönbe az írásáért ez az „elnyomó" rendszer, utána a forradalmi magyar országgyűlés is kinevette felszólalásaiért, mikor ott elveit hirdetni kezdte, sőt egyenesen az volt róla a véleménye, hogy bolond. (Illyés: Petőfi, 276. o.) Vajon vesztett-e hát vele csak valamint is a magyar nép vagy a magyar közélet, ha egy bolond elme termékeit nem engedte a kormány terjeszteni? Jellemző, hogy rá száz évre ez a „bolond" lett a kommunizmus alatt Magyarország egyik legünnepeltebb embere, akiről gőzhajót, meg még nem tudom, mi mindent neveztek el.

A mi 48-as forradalmi országgyűlésünk – a sajtószabadság kivívása után – olyan sajtótörvényt hozott (például, hogy lapot csak az alapíthatott, aki 10.000 forintot – körülbelül félmillió kommunista forintot – letett biztosítékként), hogy a „Március tizenötödike" című lap azt írja róla, hogy „szabadelvűségben száz évvel áll Metternichék rendelkezései mögött" (Illyés: Petőfi, 266. o.). Metternichről tehát maguk a forradalmárok állapították meg, mégpedig már rögtön 1848-ban, hogy szabadelvűbb volt, mint negyvennyolc. S ugyanők milyen rémeseket írtak a Metternich-féle reakcióról még 1847-ben, sőt 1848 első hónapjaiban is!

Érdemes volt-e tehát forradalmat, felfordulást, vérontást, háborút csinálni? Nyert-e ezzel valamit akár csak a sajtószabadság is? Hiszen mikor a 10.000 forintos biztosítékot a már „szabad" ország törvényhozása előírta, éppen az a Táncsics Mihály volt az, akinek meg kellett miatta szüntetnie a lapját, tehát akinek számára lehetetlenné tették, hogy gondolatait sajtó útján terjessze, akit március tizenötödike nemzeti hősként ünnepelt. Hogy maga Táncsics nem írhatott, azzal ugyan nem vesztett sem a magyar nép, sem a magyar haza, sem a magyar irodalom, sem a haladás, de bizonyára voltak akkor Táncsics Mihálynál okosabb emberek is, akiknek szintén voltak gondolataik, melyeket szerettek volna terjeszteni, s melyek terjesztésével nyertünk is volna, de akiknek szintén nem volt 10.000 forintjuk? (Kinek volt ennyi pénze?) De lényegében véve nem is erről van most szó, hanem arról, hogy az sem volt igaz,

hogy nálunk Metternich alatt nem volt sajtószabadság, és az sem, hogy 48-ban pedig már nem volt és hogy ezt a márciusi ifjak vívták ki. Az igazság az, hogy vagy volt Metternich alatt is és 48-ban is, vagy pedig hogy nem volt sem 48 előtt, sem 48 után.

Mikor – még az „elnyomás" alatt – Petőfi ki akarta nyomatni „A hóhér kötele" című, tehát nem valami sok irodalmat ígérő regényét, „a cenzor, az öreg Rezeta bácsi" azt mondta neki, hogy törvényes kifogás ugyan nincs a kinyomatás ellen, de annál több művészi, s ezért igyekezett a kiadásról lebeszélni a szerzőt.

Mikor az pironkodva bevallja, hogy művét elsősorban a pénz (a kenyérkereset) miatt kell megjelentetnie, kölcsönképpen felkínálja neki azt, amit a kiadó fog fizetni, százötven forintot tízévi törlesztésre. „Ilyen cenzorok, ilyen jellemek gyilkolták akkor az irodalmat", teszi hozzá sokat jelentően s egyúttal az egész magyar „hazafias" történetírást kigúnyolva Illyés. (148. o.)

Nekünk is fel kell rá hívnunk az olvasók figyelmét, hogy ha a bécsi kormány bennünket tönkretenni vagy akár csak elnémetesíteni akart volna, akkor aligha olyan közegeket használt volna fel célja elérésére, mint az öreg Rezeta bácsi volt. Ki hitte volna mindezt a „hazafias" 48-as hírverés közepette?

48-ban tehát sem a sajtószabadság kivívásában, sem a jobbágyság felszabadításában, annál kevésbé nem létező nyomorának megszüntetésében semmi különösebb érdeme nincs. Lehet, hogy voltak akkor olyan idealisták is, akik valóban nemeslelkűségből, valóban emberszeretetből és valóban hazaszeretetből voltak 48 lelkes hívei, lehet, hogy voltak köztük olyanok is, akik valóban az „elnyomott" jobbágyokat akarták felszabadítani, s ezt nemcsak mint felvilágosult emberek, hanem mint keresztények is kötelességüknek tartották, azt azonban meg kell állapítanunk, hogy még ezekben is több volt az elbizakodottság, a nemesek gyűlölete és az osztrákok elleni nemzeti gyűlölet, mint a humanizmus, vagyis hogy a jót ők is kereszténytelenes alapon, tehát bűnös módon akarták. Ezért lett aztán olyan szégyenletes az eredmény.

Nekik is volt bűnük. Az, hogy az Egyház és a papság ellenében akartak keresztények lenni, vagyis, hogy azt hitték, hogy ők még ehhez is jobban értenek, mint az a testület, melyet Krisztus urunk azért alapított, hogy őket a kereszténységre megtanítsa. Elbizakodottságukban ráfogták a papságra, hogy azért nem lelkesedik az eszméért, s azért inkább kerékkötője mint előmozdítója a nemes törekvésnek, mert nem eléggé jó magyar, legfőként pedig, mert a vagyonát és vele járó hatalmát félti.

Pedig hát tudniuk kellett volna – s jó lenne, ha ezt a mai „hazafiak", a mai haladók és a humanisták is egyszer s mindenkorra megjegyeznék, s ezáltal hasonló tragikus tévedésektől a jövőben megóvnák magukat és hazájukat –, hogy ők az Egyháznál (tehát a főpapságnál) okosabb és jobb keresztények nem lehetnek. Igaz ugyan, hogy a főpap is védheti (s védi is) a vagyonát és a hatalmát, de az is kétségtelen, hogy nemes eszmék ellenében közel sem annyira, mint a főpapságot bíráló hívek vagy nem hívek.

Mint emberek, a főpapok is gyarlók, de azért nem annyira gyarlók, hogy állásfoglalásukban elsősorban ne a kereszténység érdekei, hanem a vagyonuk és a befolyásuk érdekelné őket.

Bár akkor is a kereszténységet védi a főpapság, mikor a vagyonát és befolyását védi, de az is kétségtelen, hogy a kereszténység eszmei tartalma előbbre való, mint a vagyona vagy közéleti befolyása, és hogy ezt természetesen maga a főpapság is tudja legalább annyira, mint bírálói. Ezt a főpapság 48-ban is bebizonyította, mert hiszen akkor, abban a forradalmi hangulatban, ha csak a vagyonáról és közéleti befolyásáról lett volna szó, ezt azzal menthette volna meg legjobban, ha alkalmazkodik a közvéleményhez, s ő is olyan értelemben próbál hazafias lenni, ahogyan azt a 48-as hírverés kívánta. Hogy ezt a 48-as főpapság nem tette, ezzel csak azt bizonyította be, hogy maga az igazság és a kereszténység előbbre való volt neki, mint a vagyona, befolyása, sőt a külső becsülete, a népszerűsége.

Ennek egyébként szükségképpen így is kell lennie, hiszen Krisztus urunk a főpapságot azért rendelte, hogy minket a jóra és az igazságra tanítson, az eszmék és világnézetek világában nekünk irányítást adjon, s ezért az irányító főpapsággal vele van a Szentlélek. (Hangsú-

lyozzuk, hogy tanító hatalma csak a főpapságnak van. A pap nem a maga, hanem a püspöke nevében, engedélyével és megbízásából beszél.) Egy-egy nagy emberbarát vagy gondolkodó, tudós vagy bölcselő lehet egy-egy püspöknél okosabb (48 szereplői között is igen sok tehetséges ember volt: nemcsak Wesselényi, Kossuth vagy Petőfi, hanem még Szemere, Pulszky sőt Pálffy János is), sőt még az sem lehetetlen – bár ezt a gyakorlatban éppen nem tapasztaljuk –, hogy némely forradalmi szereplő egy-egy püspöknél még jobb is legyen, de az Egyháznál, a főpapságnál, az egész főpapi karnál nemcsak jobb, hanem még csak okosabb sem lehet soha. 48-nak azonban nem egy-egy főpap, hanem az egész főpapi kar és a vele tartó papság volt az ellenfele.

Azt a Windischgrätzet például, aki azért jött Magyarországra serege élén, hogy itt 48-at leverje, s akit ez a 48 annyira gyűlölt, hogy mint láttuk, minden „pecsovicsnak" egyszerűen csak azt a csúfnevet adta, hogy „vindis", a bécsi pápai nuncius [a pápa követe] „minden nagy és nemes támaszának és képviselőjének" magasztalta (Károlyi Árpád: Batthyány főbenjáró pere, 11. o.) és nemcsak saját uralkodója és a bajor és hannoveri király, hanem a pápa kezéből is csak úgy zúdultak rá a kitüntetések (ugyanott).

Világos tehát, hogy az Egyház 48-at rossznak tartotta. (Minden forradalmat annak tart, mert még a magában nemes célú forradalom is törvénytelen eszközöket használ. Amely mozgalom törvényes alapon küzd, azt senki sem mondja forradalomnak. Minden forradalom véres ugyanis, és az alattvalók ontják benne a vért az addig felettük álló törvényes hatalom megdöntésére. Igaz, voltak vértelen forradalmak is, de teljesen vér nélküliek ezek sem voltak, s ezek sem azért voltak vér nélküliek, mintha megszervezőik nem lettek volna elszánva arra is, hogy ha vér nélkül nem sikerül a dolog, akkor inkább lemondanak céljaikról. Az Egyház csak az önvédelemből, a védekezésből történő vérontást engedi meg, a forradalom azonban mindig támad, s minden forradalomban az addig törvényes hatalom az, mely védekezik.)

48-ban attól kezdve, hogy fegyveres küzdelemre került a dolog, s a magyar országgyűlés megtagadta az engedelmességet a lemondott V. Ferdinánd után trónját törvényesen elfoglaló Ferenc Józsefnek, minden püspök visszavonult 48 ügyéből. Még az a Lonovics is, aki eleinte jóban volt 48 tényezőivel. Horváth Mihály, mint rámutattunk, nem volt felszentelt püspök, s nem volt püspöki joghatóság sem, mert Róma nem erősítette meg, illetve nem nevezte ki püspökké. Báró Bémer, a nagyváradi püspök, gyöngeségből vett csak részt a trónfosztó debreceni országgyűlésen, s hogy vétkezik vele, azt neki kellett tudnia a legjobban, hiszen láttuk, hogy még Mészáros, a katolikus vallású hadügyminiszter is nagyon jól tudta, s meg is botránkozott rajta, noha ő maga is elkövette ugyanezt a vétket.

Az Egyház sohasem avatkozik olyan nemzeti vagy társadalmi küzdelmekbe, melyek nem függnek össze vallási vagy erkölcsi kérdésekkel. Ha azonban összefüggnek, akkor megítélésükben már gyakorlatilag csalatkozhatatlan is. De még ha csalatkozhatatlanságát olyan szorosan magyarázzuk is, hogy erre a térre nem terjesztjük ki, akkor is kétségtelen, hogy annak megítélésében, hogy egy eszme, egy mozgalom, keresztény szellemű-e vagy kereszténységellenes, sokkal tapasztaltabb, világosabban látó és bölcsebb, mint bármely más kívüle álló tényező.

Azt az állásfoglalást, hogy az Egyház még olyan fontos kérdésekben is, hogy mi egyeztethető össze a kereszténységgel és mi ellenkezik vele, alá van vetve a tévedéseknek, vagy – ami még rosszabb – még ilyen fontos kérdésekben is nem az igazság és a jó, hanem a földi javak s az érdek vezeti állásfoglalásában, bajos összeegyeztetni az Egyház isteni eredetével s különösen Krisztus azon ígéretével, hogy a pokol kapui nem fognak erőt venni rajta, vagy azon parancsával, hogy az apostolok utódaira, tehát az Egyház püspökeire úgy hallgassunk, mintha őt magát hallgatnánk.

Ilyen gyarlóság előfordulhat egy-egy főpappal, de nem az egész főpapsággal, nem az egész Egyházzal. 48-at pedig a pápa és vele az egész világegyház ítélte el és tartotta katolikus ember számára nem követhető mozgalomnak. Ez külföldön, ahol az Egyház hangja szabadon nyilvánulhatott meg, még élesebben észrevehető, mint itthon. Láttuk, hogy viselkedett az

Egyház Turinban a száműzött Kossuth katolikus feleségével, és láttuk hogy viselkedett a New York-i érsek Kossuth szobrának megkoszorúzásával kapcsolatban.

(A kommunizmus alatt – sajnos – a főpapság részéről is előfordult, hogy félig-meddig hódolt a tévely előtt. Ámde ez csak éveken át tartó bátor küzdelem és életveszélyes fenyegetések után, s így is csak akkor történt meg, mikor a magyar püspöki kar feje, majd a helyettes feje (Grósz, kalocsai érsek) is börtönbe került. Utána még két püspök (Péteri váci, Badalik veszprémi) is őrizet alá került, Endrei püspök tiltakozásul lemondott az esztergomi főegyházmegye kormányzatáról, Szabó Imre püspököt falura internálták, Meszlényi püspök pedig a börtönben halt vértanúhalált. A kommunizmus alatt tehát nem a püspöki kar tévedéséről volt szó, hanem az emberi ellenálló erő véges voltáról.

A kommunisták ellenállást nem tűrtek, s ha ilyennel találkoztak, a gyötrést addig folytatták, míg az illető vagy megtört, vagy összetört. A magyar püspöki karnak a kommunizmus alatt az volt a bűne, hogy megtört, mielőtt összetörhetett volna. De csak a fele. A másik fele inkább összetört. Az, hogy egy ország főpapságát meg lehet törni, éppen azt bizonyítja, hogy a pápára is szükség van, aki még ilyenkor is útba tud igazítani. Egyébként Magyarországon a kommunizmus alatt enélkül is mindenki tudta, hogy azok a bizonyos „kommunista" körlevelek (melyek természetesen sohasem tartalmazták még így sem a kommunizmus helyeslését) nem a püspökök szabad elhatározásából, hanem a kormány erőszakolására születtek.)

A mi 48-as hazafiaink és emberszeretőink – mint általában minden forradalmár és minden forradalmi emberszerető – túlságosan egyszerűnek gondolták a kérdést és természetesen a kérdés megoldását is. Ők azt hitték, hogy azon egy percig sem lehet vitatkozni, hogy felvilágosult és jólelkű embernek hol van a helye, mikor az elnyomott, az emberi jogokból és az élet javaiból kizárt szegény jobbágyság vagy az országnak az osztrák „járom" alól való felszabadításáról és elvesztett függetlensége visszaszerzéséről van szó. De éppen azért, mert a kérdést ennyire egyszerűnek gondolták, kellett volna szeget ütni a fejükbe annak, hogy ezt az egyszerű és mindenkitől oly tisztán látott dolgot éppen csak az Egyház, éppen csak a papság nem látja tisztán, sőt teljesen „félreérti". Legalább az okát kellett volna keresni annak, hogy lehet, hogy az Egyház „az igazság", „a jó", és „az emberszeretet" ellen van.

Ha ugyanis csakugyan a jónak lett volna ellene, azt nem lehetett volna mással magyarázni, mint csak az Egyház Luther-féle felfogásával, hogy ti. hivatását elárulta és tökéletesen megromlott. De viszont akkor ezeknek a katolikus 48-asoknak azonnal ki kellett volna lépniük az Egyházból és a protestantizmushoz csatlakozniuk, mert tisztességes ember ilyen Egyháznak egy percig sem maradhat tagja. Láttuk, hogy ezt sokan meg is tették, vagy legalábbis szándékoztak megtenni. Megtette például Mednyánszky Cézár, a szerelmes tábori „főpap" (valójában ő nem tette meg, csak lélekben, de hát ez számít, nem pedig a tényleges kivitel), Barsi József, Horarik János, Kovács Pista és Dudás emigráns papok és Jámbor Pál (Hiador), megtette Batthyány Lajos leánya és Aulich leánya és legalább lélekben megtette Szendrey Júlia is, aki, mint láttuk, Petőfi oldalán a legtúlzóbb 48-assá vált.

A többiek nagy része is csak azért nem tette meg, mert kényelmes volt ahhoz, s egyáltalán az egész dolgot nem tartotta annyira fontosnak, hogy az áttérés formaságaival is vesződjék.

Ők magukat úgysem tartották katolikusoknak. Hiszen nem tért át hivatalosan még az az Almássy se, aki mint látjuk, egész nyíltan írja Horváth Mihálynak, a „püspöknek", hogy még Istent sem hisz. Pálffy is úgy ír a „Magyarországi és erdélyi urak" c. művében, mint aki nem hisz. Még Arany is, mikor gyermekét „kis kacsóit összetéve szépen" imádkozni tanítja, magáról, mint a legtermészetesebb dolgot jegyzi meg, hogy ő már túl van mindezen. Petőfi egyenesen viccet csinál abból, hogy ráfogják a „gonoszok", hogy ő „istentagadó", s ezt úgy „cáfolja meg", hogy nemcsak az sül ki, hogy valóban az, hanem egyenesen az, hogy egyenesen cinikus és pimasz istentagadó. (A babájával való ölelkezést mondja imádságának.)

Azoknak a 48-asoknak, akik lélekben továbbra is katolikusok maradtak, látniuk kellett volna, hogy bizonyára nem az Egyház, illetve az Egyházat kormányzó és vezető főpapság té-

ved, hanem ők. Tanulmányozniuk kellett volna tehát a kérdést, és az Egyház részéről felvilágosítást kérniük. Elsősorban természetesen a főpapságtól és olyan papoktól, akik, mint kellett, a főpapsággal tartottak. Ha azonban a kérdezősködésre lusták és kényelmesek voltak, akkor előre tudomásul kellett volna venniük, hogy nem a főpapság, hanem ők járnak helytelen utakon, ott kellett volna hagyniuk ezt a helytelen utat, és az Egyházéval egyező álláspontra térniük.

Ha nem elégedtek volna meg a tudatlanok és kényelmesek vak engedelmességével, akkor megtudhatták volna, hogy az Egyház „érthetetlen" magatartásának az az oka, hogy a keresztény hívőnek a jót sem lehet bűnös eszközökkel, tehát például forradalmi módszerekkel vagy fegyverforgatással elérni, s az Egyház ezért nem lehetett barátja még a jóban, tehát az ország függetlenségének visszaszerzésében és a jobbágyok felszabadításában sem 48-nak, mely, mint minden más forradalom, nem a jobbágyok iránti szeretetből, hanem a főnemesség elleni gyűlöletből akart jobbágyfelszabadítást, a jobbágyságot a földesurak, a szegényeket a gazdagok ellen izgatta (homlokegyenest ellenkezőleg az Evangéliummal), a gyűlöletet keltette fel az alattvalókban feljebbvalóik ellen, a szegényekben a gazdagok ellen. (Az Evangélium pedig még a rossz feljebbvalók tiszteletét is előírja, a szegénységet ajánlja, a tízparancs pedig a más vagyonának még az irigylését is megtiltja.)

48 fegyvert fogott, tehát támadóháborút indított, vérontást, tömeggyilkosságot kezdett, s az Egyház egyiket sem helyeselheti. 48 olyan eszközöket használt fel célja elérésére, melyek merőben ellenkeznek a kereszténység alapelveivel, a szeretettel, valamint az alázatossággal és az engedelmességgel, melyeket fő erényeknek tart, s természetesen annak tartja őket akkor is, ha rossz és bűnös a feljebbvaló, mert hiszen ha jó, akkor a tisztelet és engedelmesség természetes, tehát nincs szükség külön ajánlására.

Egyébként pedig láttuk és még bőven látni fogjuk, hogy nekünk 48-ban s általában a Habsburgok alatt olyan jó, szelíd és mérsékelt feljebbvalóink voltak, amilyeneknél jobbat még kívánni sem lehetett. 48 keresztény szempontból azért volt helytelen, mert egy politikai vagy társadalmi mozgalomban (s általában mindenben) nemcsak azt kell nézni, mit hirdet, mit akar, hanem azt is, hogy hogyan akarja azt, amit akar, azaz hogy célja elérésére milyen eszközöket használ.

48-ban például már maga az, hogy hazafias és emberbaráti céljai elérésére forradalmi eszközöket használt, hogy nem alkotmányos úton, nem fokozatosan, nem lassú fejlődéssel, hanem egyszerre és azonnal, földrengésszerűen, átmenet nélkül, egy lépéssel akart mindent elérni, helytelenné és bűnösség tette magát a jó elvet is.

Az emberiség állandóan halad, mindig új eszméi, új törekvései, új célkitűzései vannak. Az emberiség történelme azt bizonyítja, hogy ezeknek előbb-utóbb mindig győzniük kell, s gyakorlati érvényesülésüket emberi erő nem tudja megakadályozni. Még kevésbé lehetséges, hogy éppen csak egy ország kivonhassa magát az egész emberiséget vagy legalább az egész Európát érintő szellemi áramlatok befolyása és győzelme alól. A magyar nemzeti függetlenség, az alkotmányosság, a népképviselet, a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyság és a nemesség közti különbség eltörlése 48-ban már annyira benne volt az európai szellemi levegőben, annyira közvélemény és a kor követelménye volt, hogy eléréséhez nem vérontásra, nem háborúra, nem tömeggyilkosságra, hanem csak egy kis türelemre lett volna szükség. Ugyanezt kell mondanunk Magyarország függetlenségéről is. Gyűlöletszítás, agitáció, társadalmi felfordulás, „hazafiság", nemzeti függetlenség, politikai és szociális reformok Kossuth és Petőfi nélkül is megvalósultak volna.

Kell-e ez állításunkra fényesebb bizonyíték, mint az, hogy a jobbágyságot már 1861-ben még Oroszországban is eltörölték, pedig ezt az országot csak félig számíthatjuk Európának, s éppen emiatt itt például a protestantizmus forradalma egyáltalán nem is érvényesült. Mivel az európai szellemi áramlatok mindig később érkeznek el Oroszországba, mint hozzánk, kérdem, mi szükség volt nálunk 48-ban felfordulást csinálni, s előtte évtizedeken át gyűlöletre

izgatni, ha az, amit 48 legértékesebb vívmányának tartunk, 48 után már 13 évre még Oroszországban is valósággá lett minden vérontás és minden forradalmi izgatás nélkül is?

Az okos és nemes lelkű magyaroknak tehát 48 előtt és táján nem izgatniuk, hanem csillapítaniuk kellett volna a nemzetet, hogy az a jó, aminek úgyis biztosan és igen hamar el kellett jönnie, ne rombolás, ne felfordulás, ne vérontás közepette, s úgy jöjjön, hogy kísérő körülményei nagyobb kárt okozzanak (itt elsősorban a délvidéki és erdélyi magyargyilkolásokra gondolok), mint maga az a jó, amit hoznak, hanem üdvösen, áldásosan, józanul, békésen.

De hogy lehettek volna nálunk ekkor ilyen magyarok, mikor a „hazafiak" – akikkel még a mai, száz évvel későbbi hazafiak is tökéletesen egyetértenek – kikiáltották őket hazaárulóknak, jellemteleneknek, aljasoknak, gazembereknek, érdekembereknek, magukat pénzért eladóknak, sőt kémeknek, s így még az okosok is csak akkor viselkedhettek okosan, ha egyúttal jellemóriások is voltak, s az igazság és a hazájuk kedvéért a gyalázatot is vállalni tudták, az ilyen emberek pedig mindig kivételek voltak, s azok is lesznek. De ennek sem lehetett haszna, mert a közvélemény mit sem ad a „gazemberek" és „hazaárulók" szavára, s ezért igazuk nem juthatott el milliókhoz, sőt a száz év előtti terror még most is hat, s az illetők még ma is nem okosokként, hanem erkölcsi bélpoklosokként szerepelnek.

Nálunk 48-ban forradalom, háború, vérontás, a rác délvidéken a magyarok ezreinek, Erdélyben a magyarok egynegyed részének kipusztulása nem azért történt, hogy Magyarország független és a törvény előtt mindenki egyenlő legyen, hanem egyedül csak azért, hogy ezt a jót ne a bécsi kormány, hanem Kossuth és Petőfi csinálja meg, hogy mindennek a dicsősége s természetesen a vele együtt járó hatalom is az övék legyen.

Mi 48-ért annak ellenére is lelkesülünk, büszkék vagyunk rá és történelmünk egyik legszebb részének tartjuk, hogy gyászos, sőt csúf bukásban végződött. A mi makacsságunk, melyet mi hazafiságnak nevezünk, ezt egyszerűen az ármánynak (természetesen a bécsi ármánynak) tulajdonítja, no meg a túlerőnek. De szabad-e lelkesednünk olyan vezetőkért, akik a túlerő ellenére is szabadságharcot kezdtek és fegyverhez nyúltak? Nem kellett volna-e nekik gondolkodniuk, mielőtt cselekedtek, s ezért nem kellett volna-e nekik mindezt előre látniuk? De ha még a bukás sem számít ezeknek a „hazafiaknak", mit törődtek ők azzal a mind az emberéletben való, mind az anyagi veszteséggel, mely a nemzetet a szükség nélkül és könnyelműen megkezdett háború miatt érte! Hogy mekkora anyagi veszteséget okozhatott 48 az országnak és a magyar népnek, azt sejthetjük abból, hogy csak egyedül az Eszterházy herceg uradalmaiban 6-7 millió forint volt az a kár (természetesen akkori értékben), melyet a szabadságharc okozott. (Károlyi Árpád: Batthyány főbenjáró pere, 194. o.)

Erre persze a 48-as cinikus fölénnyel azt mondja, hogy nem kár érte. Akkora ugyanis benne a gyűlölet a katolikus, a főúr és az aulikus iránt, hogy a józan eszétől egészen megfosztja, s nem veszi észre, hogy a háború nemcsak az Eszterházy herceg birtokait pusztította, hanem másokét is és a kisemberekét is. Ami az Eszterházy herceg kárát mutatja, az az ország kárának is mutatója.

De ha a kisemberek nem, hanem csak a mágnások károsodtak volna, az országnak és a közgazdaságnak ez is kára lett volna. A Kossuth-bankók elértéktelenedését sem csak az Eszterházy herceg érezhette meg, hanem a kisemberek is, sőt ezek aránylag még jobban, mint azok, akik hozzáértésük és pénzügyi jártasságuk miatt tisztábban látták a helyzetet, s így jobban volt módjuk e téren védekezni, mint az egyszerű embereknek.

A 48-asok azt is szokták felelni érveinkre, hogy nem lehetett megvárni, míg a sült galamb a szánkba repül, hanem a dolgok lassú fejlődését siettetni kellett. Erre az érvünkre azonban válaszoltunk már akkor, mikor rámutattunk, hogy 1861-ben még Oroszországban is felszabadultak a jobbágyok, ami 48-hoz képest csak 13 évnyi késedelem. Nekünk azonban 48 nélkül még ennyi ideig sem kellett volna várnunk, mert hiszen minden, ami nyugatról jön, tehát minden, ami haladás, előbb érkezik el hozzánk, mint Oroszországba, akkor is, ha erőszakkal nem siettetjük.

Azért a néhány év kedvéért tehát, amit erőszakos fellépésünkkel nyertünk, érdemes volt-e a háború kockázatát vállalni, s mindazt a sok pusztulást, szenvedést, halált, egyéni tragédiát, bitót, hontalanságot, börtönt vállalni, illetve az országra zúdítani, s magyarok tízezreit a rácoktól és oláhoktól való legyilkolásra ítélni?

Pedig ez mind elmaradt volna, ha hallgatunk a főpapokra, s nemzeti politikánkban is őket követtük volna. Ha tiszteltük volna azt az erkölcsi törvényt, hogy „a cél nem szentesíti az eszközt". Ennek megszegésén azonban mi csak akkor háborodunk fel, ha a jezsuitákra foghatjuk. A mi kereszténytelen „hazafias" erkölcstanunk azonban azt tanítja, hogy a nemzet érdekében nemcsak szabad, hanem kötelesség is megszegni. Ha 48-ban hallgattunk volna az Egyházra, s nem folyamodtunk volna forradalmi eszközök használatához, hanem vártunk volna még néhány évig, az érett gyümölcs magától hullott volna az ölünkbe.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban rá kell még mutatnunk arra is, hogy a magyar jobbágyságot nem 48, annál kevésbé Kossuth szabadította fel, és a törvény előtti egyenlőséget sem ők honosították meg nálunk, hanem éppen az ő halálos ellenségük, az, ami leverte őket: a Bach-korszak. Sajátságos, hogy közvéleményünk számára ez a megállapítás újdonság. Pedig hát olyan egyszerű, mint az egyszeregy.

Kossuth és 48 csak akkor csinálhatott volna valamit Magyarországon, ha győzött volna. De hát nem győzött. Hiába szabadítja fel a jobbágyságot és hozza be a törvény előtti egyenlőséget egy forradalom, ha már hónapokkal utána leteperi a „zsarnokság", megszünteti a kivívott újat és visszahozza a régit. Mivel 48 már 49-ben elbukott, világos, hogy vele együtt elbukott minden, amit csak ő hozott, de különösen elbukott vele együtt az az elv, az az eszme, melyet képviselt.

Mivel azonban hazánkban Világos és az akasztások után is megmaradt a törvény előtti egyenlőség és a felszabadult jobbágyság, egyértelmű, hogy mindezt nem a 48-asoknak köszöni az ország, hanem azoknak, akik leverték. Ha a törvény előtti egyenlőség és a jobbágyok felszabadítása csak Kossuth és 48 eszménye lett volna, s ha Windischgrätz s utána Haynau, illetve a császár hadserege a „reakció" serege lett volna, azaz ha a 48-as propaganda rágalma igaz lett volna, akkor a magyar forradalom leverése után első dolga lett volna az aulikus főurak pártjára állni, őket a trón iránti hűségükért megjutalmazni, s visszahozni a robotot, a botozást, a derest, a nemesi kiváltságokat és a nem nemesi jogtalanságot.

Látjuk, hogy mindez a császárnak és embereinek még csak eszükbe sem jutott. Ellenkezőleg. Ausztriában is felszabadították a jobbágyságot, ott is behozták a törvény előtti egyenlőséget és a népképviseletet, pedig ott is leverték a forradalmat, sőt forradalom ott nem is volt másutt, mint csak Bécsben és Prágában, de itt is csak hetekig tartott. Mikor a gyűlölt Windischgrätz a seregével bevonult az országba, noha a prágai forradalomban a saját feleségét is lelőtték, mégsem volt ellensége annak, ami a forradalomban jó volt, s első dolga volt közölni a magyar néppel, hogy Kossuth és a forradalom leverésére jött, de nem a jobbágyság visszaállítására.

S hogy ez a kijelentés nemcsak álnok hízelgés volt azért, hogy a felkelt nemzet a fegyvereit letegye, mutatja, hogy mikor (már Világos után) a nemzet valóban a felség lábainál hevert, s a Bach korszak néma csendje következett, csak akkor következett igazán a magyar jobbágyság felszabadítása és a törvény előtti egyenlőség megvalósítása. A forradalmi magyar országgyűlésnek ugyanis ehhez nem volt már ideje, főképpen pedig nem volt pénze, ehhez pedig sok pénz kellett, hacsak nem a szabadrablás alapján állva akarták megcsinálni. Ezt azonban még Kossuth s Petőfi sem merte akkor még így csinálni. Ezzel a dologgal egyébként majd bőven foglalkozunk akkor, mikor odaérünk.

Napnál világosabban látható tehát, hogy ha valaki Kossuth vagy 48 ellensége volt (mert hát ha valaki, akkor Windischgrätz vagy Bach csak ellensége volt!?), abból még egyáltalán nem következik, hogy a népképviseletnek, a törvény előtti egyenlőségnek, vagy a jobbágyság felszabadításának, vagyis annak, ami 48-ban jó volt, annak is ellensége volt.

Láthatjuk tehát azt is, milyen gyűlölettel elferdített logika volt az, mely a főpapságot azért, mert a forradalmi, a gyűlöletre izgató, a támadóháborút indító 48-nak ellene volt, a jobbágyság, a törvény előtti egyenlőség és a népképviselet ellenségének is tartotta egyúttal, s ahelyett, hogy – mint kötelessége lett volna – követte volna a főpapságot, megbotránkozott rajta. (Persze azért, mert azt magától értetődő dolognak tartotta, hogy ő okosabb, mint a főpapság. Tehát csak egy kis szerénységre lett volna szüksége. De hát melyik forradalmár volt valaha szerény? Sőt még szerénység sem kellett volna, hanem csak egy kissé kevesebb önteltség és elbizakodottság, s minden jó lett volna. De hát melyik forradalmár nem elbizakodott?)

Kossuthról és általában 48-ról egyenesen azt kell megállapítanunk, hogy egyenesen ártottak a jobbágyfelszabadításnak, a népképviseletnek és a törvény előtti egyenlőségnek. Ártottak azzal, hogy elhamarkodták, rosszul képviselték, tönkretették a jó ügyet, melyet képviseltek, mert hiszen elbuktak. Az ő túlzásaik és vérontásuk miatt – ismerve az emberi természet gyarlóságát – joggal lehetett ugyanis attól tartani, hogy a győzők már csak a levert forradalom és a hozzájuk csatlakozott magyar nép iránti ellenszenvből és bosszúból is, csak azért, mert az említett eszméket a legyőzött forradalom írta zászlajára és az valósította meg először, most, hogy föléjük kerekedtek, csak azért is visszacsinálják az egészet.

Ámde nem ez történt. A győzők, lehet hogy azért, mert épp oly felvilágosultak voltak, mint a forradalom, lehet hogy csak azért, mert ezek az eszmék akkor már annyira hozzátartoztak a korhoz és annyira benne voltak már a levegőben, hogy még akkor sem igen tehettek volna ellenük tartósan semmit, ha akartak volna (de éppen ez bizonyítja, mennyire felesleges volt ez eszmék megvalósításáért háborút indítani), még csak nem is gondoltak arra, hogy így is lehetne viselkedni.

A „reakció" ugyancsak bebizonyította, hogy nem volt reakció, hanem csak annak rágalmazták. Az udvar ugyancsak bebizonyította, hogy nem abban különbözött a levert magyar forradalomtól, hogy ez haladó volt, ő pedig maradi, az emberszerető, ő pedig népelnyomó, hanem egyedül csak abban, hogy lassú, fokozatos, a néptömegek számára megrázkódtatásokat nem okozó, szenvedésekkel, vérontással nem járó haladással akarta a jót megvalósítani, a magyar „hazafiak" pedig fergetegesen, fegyverrel, jogot, törvényt, tízparancsolatot (ne ölj) nem ismerve bármely eszközzel, azonnal.

Ne feledjük tehát, hogy a magyar jobbágyot nem Kossuth szabadította fel, mert ő ezt csak megkísérelte. Ő csak szerette volna felszabadítani, de mivel nem okosan csinálta, nem sikerült neki. Alighogy elérte célját, kicsúszott a kezéből a hatalom. Ő csak egy évre szabadította fel a jobbágyságot, Ferenc József és az elnyomó Bach-korszak pedig egyszer s mindenkorra. Kossuth és társai csak azért csináltak forradalmat, hogy ők előbb tegyék meg azt, amiről tudták, hogy a császári kormány is készül rá. Meg akarták előzni a gyűlölt kormányt s a dicsőséget a maguk számára biztosítani. Csak ezért volt háború, s csak emiatt kellett a nemzetnek mindazt a sok szenvedést átélni, ami 48-ban és 49-ben a magyarra szakadt, s emiatt kellett a magyar függetlenségre utána még 18 évig, egész 1867-ig várni. A fegyveres 48 nélkül 67 sokkal hamarabb megvalósult volna.

Többet mondok. Ne feledjük, hogy a jobbágyfelszabadítás jótéteménye, s így érdeme nem abban állt, hogy ezt egyszerűen csak törvénybe iktatom, mert hiszen adni igen könnyű, azt minden kormány szeret. Annál inkább, mert ha ad, népszerűséget szerez, s ezzel állását megszilárdítja. A nehézség abban állt, hogy amit a kormány a jobbágyoknak adott, azt a nemességtől el kellett vennie, s így őket ezért kártalanítania kellett, ez pedig súlyos százmilliókat jelentett (akkori értékben százmilliókat). Ha a kormány csak a jobbágyoknak ad, de az elvett javakért, a megszüntetett robotért nem ad kárpótlásul semmit a földesuraknak, akkor gyerekjáték a jobbágyfelszabadítás. Az ilyen kormánynak még csak a földesurak bosszújától sem kell félnie, hiszen azok csak néhány ezren vannak, (és most még ki is fosztva), de a jobbágyok sokmillióan.

Hogy valaki így szabadíthasson fel jobbágyokat, ahhoz nem kell semmi erőfeszítés. Annak nem kell nagy fáradsággal felfelé szivattyúzni a vizet. Ahhoz elég annyi, hogy megszün-

tetjük az addigi munkát és a már elődeinktől felszivattyúzott vizet (mert a nemesek földvagyona nem az ősök érdemei és fáradsága nélkül jött létre) hagyjuk szabadon lezúdulni. Legyünk egészen nyugodtak: Ahogyan a magas tartályban lévő víz pillanatok alatt lezúdul, épp oly pillanatok alatt birtokába veszi a parasztság a földesúr földjét, ha az állam szabad kezet enged neki, s megszünteti a magántulajdon védelmét. Így csinált 1945-ben a kommunizmus is, egyelőre csak a minden száz holdnál nagyobb birtokkal (de jellemző, hogy azt is eltűrte, hogy még a száz holdnál kisebb birtokokat is felosszák, ha a tulajdonos nem lakott helyben), sőt ez a kommunizmus egyenesen olyan szemtelen volt, hogy utólag még megváltási árat is hajtott be a parasztokon, de természetesen nem a volt tulajdonos, hanem a maga számára.

48 is így csinált, de mivel ez száz évvel ezelőtt történt, Kossuthék még legalább szégyellték a dolgot, s ezért törvényben kimondták, hogy földesuraknak kártalanítás jár, s hogy ez később majd valóban megtörténjék, azt „a nemzeti közbecsület védőpajzsa alá helyezik". Azaz kimondták, hogy nem ők, hanem a nemzet lesz majd becstelen, ha a földesurak iránti kötelességeit később nem teljesítik. 48 tehát a víznek szabad folyást engedett, de ünnepélyes ígéretet tett, hogy azt, amit most törvénytelen, forradalmi úton történt, utólag a nemzet törvényesíteni fogja, azaz fizet. Fizetni azonban, tehát ígéretét teljesíteni nem tudta, mert mire erre gondolhatott volna, már rég megbukott.

48 tehát olyanra adta a magyar nemzet becsületszavát, amelyet aztán nem volt módjában teljesíteni. Az olyan ember, aki kényes a becsületére, meggondolja, mire adja a becsületszavát, s ha adta, minden áron teljesíti. Vajon 48 tudhatta-e bizonyosan, hogy uralmon marad? Sőt nem tudta-e éppen ellenkezőleg – egészen bizonyosan –, hogy uralma maradandó volta nagyon is bizonytalan? Hogy merte hát mégis a nemzet becsületszavát adni? Ha vigyázott volna a nemzet becsületére, akkor várt volna a földesurak vagyonának megkárosításával addig, míg az ország ügyét és függetlenségét biztonságba nem hozta, s csak azután látott volna hozzá a jobbágyság felszabadításához.

Mivel mai közvéleményünk megbotránkozik e kijelentésünkön, melyet a kommunizmus már hozzászoktatott ahhoz, hogy az uraknak, a gazdagoknak, azaz azoknak, akik kevesen vannak s így könnyű velük elbánni, vagyonát és jogait semmibe vegye, azért figyelmeztetjük, hogy 48-nak még kommunista erkölcsök alapján állva sem adhatunk igazat, mert láttuk, hogy 48 nem állt kommunista alapon, hanem nyíltan elismerte, sőt törvényben mondta ki a földesurak kártalanítási jogát, s ennek teljesítésére adta a nemzet becsületszavát. Hogy tehát becstelenül járt el, azon nem is lehet vita. De az maga is furcsa, és becsületes emberekhez, annál kevésbé államférfiakhoz és hazafias hősökhöz nem illik, hogy ilyen húsba-vérbe vágó és tisztán az anyagi világba tartozó dolgot a nemzet becsületszavával akart elintézni, ahelyett hogy várt volna addig (de akkor le kellett volna mondania arról, hogy a jobbágyfelszabadítás dicsősége az ő nevéhez fűződjék), míg abban az anyagi helyzetben lesz, hogy ezt a nagy dicsőséget igazságosan is megszerezheti magának.

Ez a nemzeti becsületszó a törvényen és a magántulajdonon ejtett sebre annyira olcsó flastrom [vigasz] volt, hogy még a Szilágyi-történelem is (X., 64. o.) lenézi akkor, mikor „igenis virágosan hangzónak" mondja. Ilyesmit ugyanis nem becsületszókkal szokás elintézni, s különösen nem politikusoknak, nem államférfiaknak. Milyen politikus, milyen állami vezető, milyen hazafias hős az, aki ad, hogy dicsőséget szerezzen magának, s hogy azt, amit lelkiismeretlenül ígért, teljesíthesse, utódaira a jövendő korra (mely elől azonban a dicsőséget már elorozta a maga számára) bízza annak a megfizetését, amit már előre elköltött?

Szerencse, hogy nem a nemzeté volt a megszegett becsületszó, hanem csak Kossuthé, mert nem volt joga a nemzet nevében beszélni. Ferenc József azonban (mégpedig Bach közreműködésével) mégis megmentette a nemzet becsületét, s megfizette a földbirtokosoknak azt, amit nekik nem ő, hanem ellenfele, Kossuth a nemzet nevében ígért. Pedig teljes joggal mondhatta volna nekik: Kérjétek Kossuthtól. A ti nemzetetek azt mondja (még most, száz évvel utána is), hogy a magyar jobbágyokat Kossuth szabadította fel. Mi címen kérheti hát ak-

kor valaki, hogy e felszabadítás számláját mégis én fizessem meg, akit megtettetek zsarnoknak s elnyomónak?

Ferenc József mégis megfizette azt a számlát, melyből csak a magyar nemességnek volt haszna, mégpedig látni fogjuk majd, hogy milyen gavallérosan fizette meg. A köszönet érte az, hogy mi nem is tudunk erről a fizetésről, de annál többet arról, hogy a magyar jobbágy Kossuthnak köszöni a szabadságát.

Látni fogjuk majd, hogy a magyar nemesség még jobb kártalanítást kapott a jobbágyok felszabadításáért, mint az osztrák nemesség kapott az osztrák jobbágyok felszabadításáért, akiknek felszabadításáért nem küzdött ugyan Kossuth, de azért természetesen ők is felszabadultak. Vajon ha Kossuth nem bukik el, s haláláig kezében marad Magyarország fölött a hatalom, az ő kormánya beváltotta volna-e később a nemzet nevében ünnepélyesen adott becsületszót, s ha igen, vajon ez oly mérvben és a magyar nemességre olyan előnyösen történt volna-e, mint ahogyan ezt a kérdést a Bach korszak megoldotta?

A kérdés megválaszolását az olvasóra bízom, hiszen már elég jól ismeri 48 szellemét is és a történelem tanulságait is.

Végső tanulságként elmondhatjuk, hogy 48-at nem a szegénység, nem az elnyomott nép, még csak nem is a jobbágyság (mely, mint láttuk, nem volt szegény) szeretete vezette, hanem a király, az uralkodóház, a főpapok és a főurak gyűlölete. És ez a gyűlölet épp oly ádáz, épp oly féktelen, épp oly ördögi volt, mint a mai kommunisták gyűlölete az osztályellenség ellen.

A kettő közti különbség csak az, hogy a 48-as gyűlölet még csak a királyt, az uralkodóházat, a főpapságot és a főnemességet tekintette ellenségnek, s gyűlölete, izgatásai és rágalmai még csak rájuk korlátozódott. A kommunizmus gyűlölete azonban – mert száz év alatt sokat haladt az ember, s nagyot nőnek meg nem zabolázott, sőt mesterségesen nagyra nevelt szenvedélyei is – már sokkal szélesebb körű. Ez a gyűlölet ma már kiterjed arra a kisgazdára is, aki akár csak egy munkást is foglalkoztat földjein, mert hiszen ezekből csinálta a kommunizmus a talán még a földbirtokosnál is jobban gyűlölt és jobban agyonnyomorgatott „kulákot". Kiterjed ez a gyűlölet ma már azokra a kisiparosokra is, akiknek segédjük volt, sőt kiterjedt azokra is, akik csak maguk dolgoztak, mert nekik is elvette a műhelyüket, anyagkészletüket, sőt még a pénzt is, amit kasszájukban talált. Üldözte ez a kommunizmus még a kisparasztot is, ha önállóan akart gazdálkodni, tehát bizonyos függetlenséget akart magának megőrizni a kommunista vezetőkkel szemben.

Ezek a most pórul járt kereskedők, iparosok, kisgazdák és értelmiségiek 48-ban még hogy lelkesedtek a hamis próféták szólamaiért és hogy részt vettek a Habsburgok, a főpapok és a főnemesek elleni száz évvel ezelőtti hajszában! Akkor még egyenesen ők voltak a fő izgatók. Ők akkor még szidták az Egyházat, miért nem lelkesedik eléggé az új eszmékért és miért félti oly önzően „a vagyonát". Akkor még nem gondolták, hogy mindezért büntetésül száz év múlva már az ő fiaik unokái lesznek „a nép ellenségei", a gyűlöltek, az üldözöttek, a rágalmazottak s a mindig változatlan, a népszerűséget mindig megvetni tudó s azzal vádolt Egyház, hogy mindig az „elnyomók" pártján van, ez lesz az egyetlen reményük, az egyetlen barátjuk, melynek még mindig lesz némi hatalma az ő védelmükre.

Azért nem lehetett tehát az Egyház 48-ban a jobbágyok „felszabadítói" pártján, mert 48 eszközei is épp úgy az izgatás, épp úgy a gyűlölet volt, mint jelenleg a kommunizmus eszközei azok. Azért, mert a jót rossz, bűnös eszközökkel akarta elérni. Azért, mert 48-ban sem a nép barátai, hanem hízelgői tevékenykedtek. Azért, mert akkor is rombolással akartak építeni, s mert az Egyház rombolásuk ellen volt, építésükben pedig – joggal – nem hitt. Azért, mert ők sem a szeretet, hanem az ádáz gyűlölet emberei voltak. Azért, mert a bolsevizmus előfutárai voltak, akiknek gyűlölete csak azért szorítkozott akkor még csak a királyokra és a főnemességre és csak azért állt még nemzeti alapon a mai nemzetközi helyett, mert a XIX. században volt, nem a XX.-ban, s így a mai kommunizmusnak akkor még nem jött el az ideje.

De az Egyház azt is felhozhatja maga mellett, hogy azért volt 48 ellen, mert okos volt, s így előre tudta, hogy kudarccal fog végződni. Ő nem tehetett arról, hogy mások nem voltak ilyen okosok, s maga a nemzet is a nem okosakra hallgatott. Még kevésbé tehet arról, hogy a nemzet még most, száz év múlva sem az ostobákra haragszik, hanem arra az okosra, akit nem követett. Ő dacosan azt tartja, hogy 48-at még így, Haynauval s aradi vértanúkkal a hátában is okos dolog volt megcsinálni.

Tartalomjegyzék

IRÁNYELVEK NEGYVENNYOLC MEGÍTÉLÉSÉBEN 5

AZ EGYHÁZELLENES NEGYVENNYOLC 15
A szabadságharc vallási oldala 17
A XIX. század első fele és „hazafiainak” egyházellenessége 25
Más katolikus közszereplők katolicizmusa 35
Harc a reverzálisok ellen 48
Milyenek voltak vallásilag a reformkor „hazafiai”? 57
A reformkor „hazafias” ellenzékének erkölcsei 90
Nemcsak a reformkor, hanem maga a szabadságharc is egyházellenes volt 102
A szabadságharc vallástalan és nemzetközi eszméi 123
Idegenek a magyar szabadságharcban 128
A nemzetközi forradalmi jelleg negyvennyolcban 137
A magyar negyvennyolc egyházellenessége 169
A protestáns felekezetiség negyvennyolcban 194
Jedlik Ányos negyvennyolcban 198
A papság üldözése 208
Papok kivégzése 240
Negyvennyolc kegyetlensége 246
További adatok negyvennyolc istentelenségére 253
Negyvennyolc papszereplői 265
Horváth Mihály (1809-1878) 267
Mednyánszky Cézár, a honvédség tábori főpapja (1824-1857) 290
Rónai Jácint 318
Gasparics Kilit (vagy Márk) 321
Czuczor Gergely (1800-1866) 325
Horarik János (1808-1864) 327
Barsi József (1810-1893) 328
Negyvennyolc egyéb paphívei 330
A „hazaáruló” papok és más reakciósok 340

NEGYVENNYOLC MINT HALADÓ FORRADALOM 351
A politikai vívmányok 353
Gondolatszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság 370
Középkori állam – modern állam 385
Népképviselet 401
Köztársaság 414

NEGYVENNYOLC, MINT SZOCIÁLIS FORRADALOM 429
A rabszolgaság intézménye 431
A jobbágyság anyagi helyzete 446
Az elégedetlenség mesterséges szítása 469
A jobbágyok emberi méltósága 480
A jobbágylázadások tanulságai 527
„Haladás” – visszafelé 537
Milyen „éles” volt a különbség nemes és „nemtelen” között? 557
Egy adat, mely éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit állítunk 572
Népdalaink tanúbizonysága 581
További adatok a „feudális” demokráciára 597
Miért nem játszott az Egyház vezető szerepet a „felvilágosultság” korát követő szociális és szabadságmozgalmakban is éppúgy, mint a kereszténység hajnalán, mikor a rabszolgaság eltörléséről volt szó? 611
A forradalmak ellentmondásai 631
A mi negyvennyolcas forradalmunk ellentmondásai 651

Palásthy Bt.

8175 Balatonfűzfő, Kilátó köz 3.
Tel.: 20/98-92-759
info@palasthybt.hu * www.palasthybt.hu

Cégünk 1992-ben alakult nyomdai előkészítési munkákra,
s az alábbi szolgáltatásokkal áll az Önök rendelkezésére:

— Digitális fényképezés
— Hagyományos fényképezés
— Kottagrafika (kották szedése számítógéppel)
— Kézirat szedése (idegen nyelveken és cirill is)
— Szedett anyagok tördelése
— Táblázatok, egyenletek, rejtvények szedése
— Nyomtatott anyagok korrektúrázása
— Képek digitalizálása (szkennelés) 1200 dpi-vel
— Diafilmek, negatív filmek, papírképek archiválása, CD-re írása
— Ábrák rajzolása (CorelDraw, AutoCAD)
— Vonalkódok készítése, egyedi kódok nyomtatása
— Kiadványok komplett nyomdai kivitelezése
— Etikettek nyomtatása
— Újságok, reklámanyagok csomagolása, borítékolása, postázása
— Adatbázisok létrehozása, feltöltése, karbantartása
— Bérnyomtatás fekete-fehér és színes lézernyomtatón
— Számítógépes oktatás, programtelepítés, szaktanácsadás
— Videofilmek készítése
— CD-írás bármilyen adathordozóról
— Honlapok készítése, frissítése, karbantartása

Névjegykártyák, meghívók, szórólapok, reklámanyagok, brosúrák, füzetek,
könyvek, tankönyvek, kották, szótárak, lexikonok, szakkönyvek,
nyomtatványok készítése.

Szolid árak, gyors, pontos munka!

Referenciáink, kivonatos áraink megtalálhatóak honlapunkon:
www.palasthybt.hu!

Várjuk tisztelt leendő megrendelőinket!

„Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadó

ÚT, IGAZSÁG, ÉLET KÖNYVEINK:

Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme I-XIII. kötet
Eddig megjelent: I-IX. kötet (4800 oldal) . . . . . 16.500 Ft

Nagy Miklós: Válogatott versek

Nagy Miklós: Novellák I.

Nagy Miklós: Novellák II.
A három kötet együtt . . . . . 950 Ft

Nagy Miklós: Karácsonyi üzenet (Börtönversek) . . . . . .

Nagy Miklós: Harangozok Úrangyalára (Mária-versek) . . . . . .

Seres Ferenc: Mihalovics Zsigmond élete és művei . . . . . 200 Ft
A magyar egyház küzdelme, felemelkedése és hanyatlása 1919-1949-ig

H. Brantzen: Jézus szenvedése emberi sors . . . . . 300 Ft
Egy rendkívüli keresztút. A Jézus-év egyik legszebb és legnagyobb hatású könyve.

Szeifert Ferenc: Mint a gyémánt . . . . . 30 Ft
Amit Mindszenty bíborosról mindenkinek tudni kellene

Imádkozzatok... . . . . 50 Ft
Alapimádságok, szentségek, parancsolatok a keresők és hittanulók számára

Egy élet állomásai . . . . . 80 Ft
A Schönstatt Apostoli Mozgalom és alapítójának története

Kérjék a könyveket könyvkereskedőjüktől!
A könyvek megrendelhetők a Kiadónál postai utánvéttel is:
2521 Csolnok, Templom tér 3., Rk. Plébánia
Tel./fax: 33/478-373 (Dr. Szeifert Ferenc)
szeifert@print.net.hu